ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

داغ

Abaydulla Ibrahim

شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

داغ

5

Abaydulla Ibrahim

شەخلاق خلق باش نەشرىياتى
شەخلاق خلق نەشرىياتى

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئەسەرلىرى

1. ئۇچ غەزەل
2. ئاجايىپ كۆزلەر
3. ساياھەتنامە
4. تۇندىكى چاقماق
5. داغ
6. بوز دالا
7. بەشىنچى ئوغۇل
8. ئالتۇن تەرمەچ
9. 36 تەدبىر ماركو پولو

ISBN 978-7-228-11530-3
9 787228 115303
定价:51.00 元

دۇنيا ئىبرەت بىلەن تولغان، شۇ ـ
نىڭدەك ئىبرەت ئالمىغۇچىلارنىڭ كۆز
ياشلىرى بىلەنمۇ تولغان.

ـــ ئەللامە زەمەخشەرى: «جۇشقۇن سۆزلەر»

Abaydulla Ibrahim

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئەسەرلىرى

داغ

(رومان)

5

شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

痕：维吾尔文 / 艾拜都拉·易卜拉欣著. - 乌鲁木齐：新疆人民出版社，2010.1 （2014.1 重印）
ISBN 978-7-228-11530-3

Ⅰ. 痕… Ⅱ. 艾… Ⅲ. 长篇小说-中国-当代-维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ. I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2010)第 001432 号

责任编辑	阿不都热合曼·艾白，阿不都克依木·沙依木
责任校对	赛娜瓦尔·依布拉音
特约校对	亚生·扎依莫夫
美术设计	艾克拜尔·沙力
插　　图	阿布都热合曼·阿不力孜
美 术 字	苏·司马义·哈力
出版发行	新疆人民出版总社 新疆人民出版社
地　　址	乌鲁木齐市解放南路 348 号
电　　话	(0991)2827472
邮政编码	830001
印　　刷	北京顺诚彩色印刷有限公司
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本	880×1230 毫米　1/32
印　　张	20.5
插　　页	16
版　　次	2010 年 1 月第 1 版
印　　次	2014 年 1 月第 2 次印刷
印　　数	3001 — 4000
定　　价	51.00 元

أحمد بكر

ئاپتور ھەققىدە

شائىر ، يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىم — ئۆزبىگە خاس ئىجادىيەت يولى ۋە ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيىتى ئارقىلىق يېڭى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ، گۇللىنىشىگە كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشقان ، ئەسەرلىرى كەڭ ئوقۇرمەنلەر ۋە ئەدەبىيات ساھەسىدىكىلەرنىڭ قايىللىقىغا ، يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشكەن مۇنەۋۋەر ئەدىبلىرىمىزنىڭ بىرى . ئۇ ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ ھەممە ساھەلىرىدە دېگۈدەك قەلەم تەۋرەتكەن ، لىرىكىلىرىدا مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيىتى ، ئۆرپ ـ ئادەتلىرى ، خاراكتېر ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلىگەن بولسا ، داستانلىرىدا دەۋرنىڭ مۇھىم مەسىلىلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ؛ ھېكايىلىرىدە مۇرەككەپ ئىجتىمائىي رېئاللىقنى ، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرنى ، ھايات مەسىلىلىرىنى يازغان بولسا ، رومانلىرىدا زور تارىخىي ۋەقەلەرنى تەسۋىرلىگەن . ئۇنىڭ ھەرقايسى ژانىرلىرىدىكى ئىجادىيىتى خاس ئالاھىدىلىكلەرگە ۋە ئورتاقلىقلارغا ئىگە ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ لىرىكا ۋە رومان ئىجادىيىتىدىكى مۇۋەپپەقىيىتى ئالاھىدە گەۋدىلىك . ئۇ مۇنەۋۋەر ئەدىبلىرىمىزنىڭ بىرى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى يەنە دەۋرىمىزدىكى داڭلىق ژۇرنالىستلارنىڭ بىرى . ئۇنىڭ ژۇرنال باشقۇرۇش ، ژۇرنال چىقىرىش جەھەتلەردىكى نەتىجىسىمۇ ئومۇمىي ئېتىراپقا ئىگە .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم 1951 ـ يىلى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ چىرا ناھىيىسىدە مەرىپەتپەرۋەر ھۇنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان ، 1957 ـ يىلىدىن 1966 ـ يىلىغىچە باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇغان . 1966 ـ يىلىدىن 1972 ـ يىلىغىچە «قايتا تەربىيە» ئېلىش ئۈچۈن ئۆز يېزىسىغا قايتۇرۇلۇپ ، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان . 1972 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن . 1976 ـ يىلى ئوقۇش

پۈتتۈرۈپ ، «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى رېداكسىيىسىگە تەقسىم قىلىنغاندىن بۇيان ، شۇ رېداكسىيە قارىمىقىدىكى «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى ۋە خەنزۇ تىل ـ يېزىقىدا نەشر قىلىنىدىغان «سۇبھى» ژۇرنالىدا باش مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ھازىر «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىنىڭ ئالىي مۇھەررىرى . ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم 1964 ـ يىلى «خوتەن گېزىتى» دە ئېلان قىلغان «تالمايدىكەن بىلىكى» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت ساھەسىگە كىرىپ كەلگەن . گەرچە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ھەر خىل ژانىرلاردا بولسىمۇ ، دەسلەپكى باسقۇچتا شېئىرىيەت ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ . ئۇ ئىجادىيەتكە يېڭى كىرىشكىنىگە ، ئىجادىيەت ساھەسىدە شەكىلۋازلىق ، شوئارۋازلىق ، سولچىللىق ئاساسلىق خاھىش بولۇپ كەتكىنىگە قارىماي ، شۇ يىللاردا يەنە «يۇلغۇن چېچىكى» ، «ياشلىق ناخشىسى» ، «تېرىم پەسلى» ، «ھاياتتىن خاتىرىلەر» ، «گۈل يېزام» قاتارلىق بىر تۈركۈم شېئىرلارنى يېزىپ ، بۇ شېئىرلاردا ۋەتەننى ، خەلقنى ، ئەمگەكنى ئۇلۇغلاپ ۋە مەلۇم بەدىئىي سەۋىيە يارىتىپ ، ئۆزگىچە ئىجادىيەت يولى تۇتقان ۋە ئۇرۇنىڭ شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدىكى ئوتتەك قىزغىنلىقى ھەم شېئىرىي تالانتىنى ئاشكارىلىغان . شائىر 1970 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ـ 1980 ـ يىللارنىڭ دەسلىپىدە شېئىرىيەت ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ گۈللەنگەن ۋە دەۋرىنى باشلاپ ، ئۇزۇنئاق كۆلەمدىكى قالايمىقان شېئىرىي تالانتىنى ، ئۆزگىچە كۆزىتىش ، ئۆزگىچە پىكىر قىلىش ، ئاجايىپ شېئىرىي ئۇنۇم پەيدا قىلىش ئىستىتدارىنى «ئۇچ غەزەل» ، «خوتەن قەغەزى» ، «ئەتلەسكە مۇخەممەس» ، «مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» قاتارلىق ئېسىل لىرىكىلىرىدا نامايان قىلغان . بۇ لىرىكىلار ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئاشۇ يىللاردىكى شېئىرىيەت ئىجادىيىتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ۋەكىللىك قىلىپ ، ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا ۋە ئەدەبىيات ساھەسىدە كۆچلۈك تەسىر قوزغىغان . شائىرنىڭ «قەشقەردە كەچ» ، «قەشقەر باغچىسى» ، «قەشقەر ئۇستىسىغا» قاتارلىق

شېئىرلاردىن تەشكىل تاپقان «ئۇچ غەزەل» — ئەبەيدۇللا ئىبراھىم لىرىكىلىرىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ۋەكىللىك قىلىپلا قالماستىن ، بەلكى يېڭى دەۋردىكى غەزەلچىلىكىمىزدىمۇ ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ . قەشقەر ھەققىدىكى بۇ بىر يۇرۇش غەزەللەردە شائىر بۇ قەدىمكى مەدەنىيەت مەركىزىدىكى تىپىك ، ۋەكىللىك خاراكتېردىكى جانلىق كۆرۈنۈشلەرنى ئاجايىپ ھاياجان ، قىزغىن مۇھەببەت ، ئېسىل مىسرالار ئارقىلىق تەسۋىرلەپ ، تىل بىلەن ئىپادىلەپ بولغۇسىز بىر خىل ئېستېتىك ئۇنۇم يارىتىقان . «خوتەن قەغىزى» ، «ئەتلەسكە مۇخەممەس» ، «مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» قاتارلىق شېئىرلىرىدىمۇ شائىر ئىجادكار ، ئەمگەكچان ، مەدەنىيەتلىك ئەجدادلىرىمىز يارىتقان قەغەز ، ئەتلەس ، مۇقاملارنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ھاياتىمىزدىكى رولىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇپ ، يۇكسەك دەرىجىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك ، خەلقپەرۋەرلىك روھىنى ئىپادىلىگەن . بۇ شېئىرلاردىن كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەسكى ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم كلاسسىك شەكىللەردە ياخشى يازالايدىغان ۋە ئۇنىڭ مەلۇم سەۋىيىسىنى يارىتقان ھازىرقى زامان شائىرلىرىمىزنىڭ بىرى . بۇ شېئىرلارغا ئوبزورچىلار يۇقىرى باھالارنى بېرىشكەن . يۇقىرىدا ئىسمى ئاتاپ ئۆتۈلگەن ئاشۇ شېئىرلاردا شائىر خەلقىمىزنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ئىجادچانلىقىنىڭ مەھسۇلى بولغان ، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ قىممەتلىك بايلىقى ھېسابلىنىدىغان مۇقام ، مەشرەپ ، ئۆرپ ـ ئادەت ، گىلەم ، ئەتلەس ، قەغەز... قاتارلىقلارنى قىزغىن مۇھەببەت بىلەن مەدھىيىلەپ ، ئۆزىنىڭ ئىجادكار ئەجدادلىرىمىزغا بولغان چەكسىز ھۆرمىتىنى بەدىئىي يۇكسەكلىكتە تۇرۇپ ئىپادىلەپ بەرگەن .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئىجادىيىتىدە داستانچىلىقىمۇ ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ . ئۇ 1970 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا داستان يېزىشقا كىرىشكەن ، 1970 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ، 1980 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا داستانچىلىقتا ناھايىتى زور ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيىتىگە ئېرىشكەن . 1978 ـ يىلىدىن 1983 ـ يىلىغىچە بولغان قىسقىغىنا بەش يىل ئىچىدە ئۇ ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ، «گۈلزۇپەر» ، «پولات» ، «دوستۇمنىڭ خاتىرىسى» ، «چىمەندە

تـوي» ، «قارا ۋە ئاق» ، «ھەسەن ـ ھۈسەن» قاتارلىق يىرىك داستـانـلارنـى يـېـزىپ ، يېڭى دەۋردىكى ئۇيغۇر داستانچىلىقىغا مۇناسىپ تۆھپىلەرنى قوشتى . شائىرنىڭ بۇ بىر قاتار داستانلىرى ئىچىدە «قارا ۋە ئاق» داستانى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بولۇپ ، شائىر بۇ داستاندا سانائەت تېمىسىنى يازغان ، ئۇنىڭدا كۆمۈركان ئـىـشـچـىـسـى تـەلـئـەتـىـڭ كەسىپ ۋە مۇھەببەت جەھەتتىكى سەرگۈزەشتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن . داستاندا شائىر ۋەقەلىكنى بـايـان قىلىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي ، يەنە ھايات ھەققىدە ، گـۈزەللىك ھەققىدە ، كەسىپ ھەققىدە ، قەلب ھەققىدە چوڭقۇر مۇھاكىمىلەرنى ئېلىپ بارغان ھەم يېڭىچە قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، ئەسەرنى مەزمۇن جەھەتتىن يۈكسەكلىككە ئىگە قىلغان . «دوستۇمنىڭ خاتىرىسى» — شائىرنىڭ يەنە بىر يىرىك داستانى بولۇپ ، ئۇنىڭغا باش قەھرىمان سەرسانىينىڭ ئاپەتلىك يىللار — «مـەدەنـىـيـەت زور ئـىـنـقـىـلابـى» مەزگىلىدىكى ئېچىنىشلىق سـەرگـۈزەشـتلىرى ، پاجىئەلىك تەقدىرى ئارقىلىق ، بىر ئەۋلاد زىـيـالـىـيلار باشتىن كەچۈرگەن ئېچىنىشلىق قىسمەتلەر ئەكس ئـەتـتۈرۈلگەن . شائىر داستاندا مۇكەممەل بىر پۈتۈن ۋەقەلىك ئـارقـىلىق دەۋر رېئاللىقىنى كەڭ ۋە ماھىيەتلىك كۆزەتكەن ۋە مـۇھـىـم مـەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويغان ، ئوخشىمىغان خاراكتېر ئالاھـىـدىـلـىـكـلـەرگە ئىگە بىر تۈركۈم پېرسوناژلار ئوبرازىنى يـارىـتـىـپ ، ھـايـات ھـەققىدىكى ئويلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان . داسـتـانـدىـكـى كـەسكىن زىددىيەت ـ توقۇنۇشلار ، ئوخشىمىغان تەقدىرلەر كىشىگە چىنلىق تۇيغۇسى بەخش ئەتسە ، كۆچلۈك لىرىكا ۋە ئۆزگىچە مۇھاكىمىلەر كىشىگە بەدىئىي زوق بېغىشلايدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۆز نۆۋىتىدە يەنە تونۇلغان يازغۇچى . ئۇ 1980 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ ھېكايە ئىجادىيىتى بىلەن شـۇغـۇلـلـىـنـىـپ ، «ئاجايىپ كۆزلەر» ، «يەر» ، «كۈن نەدىن چىقىدۇ» ، «سېرىق سەبدە» ، «ھـەي ئـادەمـلـەر» ، «ئىنسان قـەدرى» ، «كۆلەيمۇ يا يىغلايمۇ» قاتارلىق بىر تۈركۈم ياخشى ھـېـكـايـىـلـەرنى يېزىپ ، ئوقۇرمەنلەرگە سۇندى . يازغۇچىنىڭ كۆزىتىش نۇقتىسى ، پىكىر قىلىش ئۇسۇلى ئۆزگىچە بولغاچقا ، بۇ

ھېكايىلەردە تۇرمۇشنىڭ ئاددىي كۆرۈنۈشتىكى تەرەپلىرى يېزىلىپ ، ماھىيەتلىك مەسىلىلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ، بۇ ھېكايىلەر كۆچلۈك تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە ، كىشىنىڭ قەلبىنى ھاياجانغا سالىدۇ . يازغۇچى بۇ ھېكايىلىرىدە تۇرمۇشتىكى ئەمەلىي ، جانلىق ۋەقەلەرنى ، خاراكتېرلارنى يۈكسەك دەرىجىدە ئومۇملاشتۇرۇپ ھەم ئەدەبىيلەشتۈرۈپ يېزىپ ، دەۋرىمىز كىشىلىرىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى ، ئەخلاق قارىشى ، ئادەملىك ساپاسى ھەققىدىكى كۆزىتىشلىرىنى ، مۇلاھىزىلىرىنى ، قاراشلىرىنى قىزىقارلىق ، تەسىرلىك ۋەقەلىك ۋە جانلىق بەدىئىي ئوبرازلار ئارقىلىق ئوتتۇرىغا قويغان . يازغۇچى ئۆزىنىڭ بۇ بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر ھېكايىلىرى ئارقىلىق ئادەم ھەققىدە ئىزدەنگەن ، ھاياتلىقنىڭ قىممىتى ، ئەھمىيىتى ھەققىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزگەن ، بۇ جەھەتتىن قارىغاندا ئۇنىڭ ھېكايىلىرىدىكى ۋەقەلىك ۋە پېرسوناژلار مەقسەت ئەمەس . ئۇنىڭ ھېكايىلىرى ھەجىم جەھەتتىن ئىخچام ، ئاممىباب ، ئۆزگىچە قۇرۇلما ماھارىتى بىلەن يېزىلغان ؛ ئۇنىڭ ھېكايىلىرىدە تىل ناھايىتى ماھىرلىق بىلەن ئىشلىتىلگەن بولۇپ ، كىشىگە كۆچلۈك ئېستېتىكىلىق زوق بېغىشلايدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم كېيىنچە ھېكايە ئىجادىيىتىدىن رومان ئىجادىيىتىگە ئۆتۈپ ، 1988 ـ يىلى «تۇندىكى چاقماق» ناملىق تارىخىي روماننى ، 1996 ـ يىلى «داغ» ناملىق تارىخىي روماننى ، 2006 ـ يىلى «بوز دالا» ناملىق تارىخىي روماننى نەشر قىلدۇردى . يازغۇچىنىڭ بۇ ئۈچ پارچە رومانى مۇڭۇپپەقىيەتلىك يېزىلغان رومانلار بولۇپ ، قىزغىن ئالقىشقا ، يۇقىرى باھالارغا سازاۋەر بولدى . يازغۇچىنىڭ تۇنجى رومانى ھېسابلىنىدىغان «تۇندىكى چاقماق»تا خوتەننىڭ چىرا ناھىيىسىدە مىلادىيە 20 ـ ئەسىرنىڭ 10 ـ يىللىرىدا يۈز بەرگەن ، خەلقنىڭ چىڭ سۇلالىسىنىڭ مۇستەبىت ، چىرىك ھۆكۈمرانلىقىغا ، يەرلىك فېئودال بەگ ـ ئەمەلدارلارنىڭ دەھشەتلىك زۇلمىغا ۋە چەت ئەل تاجاۋۇزچى كۈچلىرىگە قارشى ئېلىپ بارغان بىر قېتىملىق كۆلىمى چوڭ دېھقانلار قوزغىلىڭى تەسۋىرلەنگەن . يازغۇچى مول تارىخىي بىلىمى ، ئەتراپلىق تۇرمۇش بىلىمى ۋە كۈچلۈك بەدىئىي

تەسەۋۋۇرى ئاساسىدا تارىخىي ۋەقەلەرنى ، شەخسلەرنى قايتىدىن جانلاندۇرۇپ بېرىپ ، رومانىنى ھەم تارىخىي چىنلىققا ، ھەم بەدىئىي تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە قىلغان . يازغۇچى رومانىدا خەلق قوزغىلىڭىنىڭ تارىخىي مۇقەررەرلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپلا قالماستىن ، بەلكى يەنە چوڭقۇر مۇھاكىمىلەرنىمۇ يۈرگۈزۈپ ، ماھىيەتلىك مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان . رومانىدا سۇپۇرگە ئاخۇن ، سىيىت ھاجى ، ئابلىز قارى ، ئابدۇللا چاققان قاتارلىق بىر تۈركۈم روشەن خاراكتېر ئالاھىدىلىكىگە ، تىپىك ئەھمىيەتكە ئىگە پېرسوناژلار ئوبرازلىرى يارىتىلغان بولۇپ ، يازغۇچىنىڭ ئوبراز يارىتىش جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى ھەقىقەتەن كىشىنى قايىل قىلىدۇ . يازغۇچى رومانىدا تارىخىي تەركىبلەر بىلەن بەدىئىي توقۇلمىنىڭ مۇناسىۋىتىنى ناھايىتى ياخشى بىر تەرەپ قىلغاچقا ، بۇ رومان ئىسمى - جىسمىغا لايىق تارىخىي رومان بولۇپ چىققان .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم «تۇندىكى چاقماق» رومانى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ رومانچىلىقىغا ئاساس سالغان بولسا ، «داغ» رومانى ئارقىلىق رومان ئىجادىيىتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىنى ياراتقان . «داغ» تارىخىي رومان بولۇپ ، ئۇ ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە يېرىك ئەسىرى ، شۇنداقلا يېڭى دەۋردىكى ئۇيغۇر رومانچىلىقىدا مەيدانغا كەلگەن نادىر رومانلارنىڭ بىرى . رومانىدا مىلادىيە 19 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا يۈرتىمىزدا يۈز بەرگەن بىر قاتار تارىخىي ۋەقەلەر ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنىپ ، ئەكسىيەتچى ، مۇستەبىت ھۆكۈمرانلار ، زالىم بەگ - ئەمەلدارلارنىڭ ئەل - يۇرتقا ئېلىپ كەلگەن تۈگىمەس بالايىئاپەتلىرى ، ۋەيرانچىلىقلىرى ، بۇنىڭغا چىداپ بولالمىغان خەلق ئاممىسىنىڭ قوزغىلىپ ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى تەسۋىرلەنگەن . يازغۇچى مول تارىخىي بىلىمى ئاساسىدا ئەسەرنى كۈچلۈك تارىخىي چىنلىققا ئىگە قىلىپ ، خەلقىمىز تارىخىدىكى ئاشۇ بىر قېتىملىق جەڭگاۋار كۈرەشنى بەدىئىي يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈپ تەسۋىرلىگەن . يازغۇچى تارىخنى يازغاندا نوقۇل تارىخ بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي ، بەلكى يەنە بەدىئىي تەسەۋۋۇر ، توقۇلمىلار بىلەن ئەسەرنىڭ بەدىئىي جەلپ قىلىش كۈچىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرغان . تېخىمۇ قىممەتلىك

بولغىنى شۇكى ، يازغۇچى تارىخىي ۋەقەلەرنى ، تارىخىي شەخسلەرنى قايتىدىن كۆرسىتىپ قويۇش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن ، بەلكى ئاشۇ تارىخىي ۋەقەلەردىن ، تارىخىي شەخسلەردىن بۈگۈنكى زامان كىشىلىرى ئۈچۈن ساۋاق بولىدىغان تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ ، رومانىنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرغان . يازغۇچى ئۆز ئىجادىيىتى ئالاھىدىلىكى بويىچە تارىخ ئارقىلىق بۈگۈنگە ئىبرەت قىلغان ، ئىنسان ھەققىدە ، ھايات ھەققىدە چوڭقۇر قاراشلىرىنى ئىپادىلىگەن ، ئاجايىپ جەلپكار ۋەقەلىك ئارقىلىق ئەسەر سۈژىتىنى قانات يايدۇرغان ، يۈكسەك بەدىئىي ماھارەتنىڭ مەھسۇلى بولغان ، كىشىگە ئۆزگىچە تەسىرات بېرىدىغان نىياز ھېكىمبەگ ، كېپەك دەرۋىش قاتارلىق يېگانە پېرسوناژلار ئوبرازىنى ياراتقان . ئۇنىڭدىن باشقا ، رومانىنىڭ تەسۋىرلەش ، بايان قىلىش ، تىل ئىشلىتىش ، قۇرۇلما ئورۇنلاشتۇرۇش ماھارەتلىرىمۇ ناھايىتى ئۇستۇن .

رومانىنىڭ ئەڭ چوڭ مۇۋەپپەقىيىتى نىياز ھېكىمبەگ ، كېپەك دەرۋىش قاتارلىق پېرسوناژلار ئوبرازىدا گەۋدىلىنىدۇ . «نىياز ھېكىمبەگ قۇۋلۇق ، شۇملۇق بىلەن سۈيىقەست ۋە ھىيلە ـ مىكىرده تەڭدىشى يوق بىر ئادەم . ئۇنىڭ ئۇچۇن ئورۇن ۋە مەرتىۋە ئۆز ھاياتىدىنمۇ ئەزىز ۋە قىممەتلىك . ئۇنىڭچە ۋاپا ۋە ساداقەت دېگەنلەر ياشاش ئىقتىدارى بولمىغان يارامسىز ئادەملەرنىڭ ئويلاپ تاپقان نەرسىسى . ئۆزىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ئۇچۇن باشقىلارنىڭ ھايات يولىنى كېسىش نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆزگەرمەس ھايات مەنتىقىسى . ئۇ رەزىللىك ۋە مۇناپىقلىقنىڭ جانلىق تىپى ، ياۋۇزلۇق ۋە قانخورلۇقنىڭ كەم تېپىلىدىغان ئۇلگىسىدۇر . ئۇنىڭ ئۇچۇن دۇنيادا ئەڭ قورقۇنچلۇق نەرسە ھەقىقەت ۋە ئادالەت ، دەردەمەن ، بىچارىلەرنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى چۇشىنىپ يېتىشى . يازغۇچى ... ئۇنى ماھىيىتى تۇپتىن ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل زىددىيەت قاينىمىغا ، يەنى ئەمگەكچى خەلق ۋە ئۆز كۇشەندىلىرى بىلەن بولغان توقۇنۇشلار ئېقىمىغا تاشلايدۇ . نەتىجىدە ، نىياز ھېكىمبەگ بۇ شەپقەتسىز ئېلىشىشتا ئارزۇسىنىڭ ئەكسىچە ئىككىلا سەپتە ئوخشاشلا مەغلۇپ بولۇپ ، ئۆزىنىڭ جىنايەتلىك شەرمەندە ھاياتىنى يىرگىنچلىك ئۆلۈم بىلەن ئاخىرلاشتۇرىدۇ» ، «كېپەك دەرۋىش خەلق ۋە ئۇنىڭ غايىلىرىنى

ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان ، بۇ يولدا ئۆمۈر بويى ئىزدىنىش ۋە رىيازەت چېكىشنى ۋىجدانىي بۇرچى ھېسابلايدىغان ، خەلقنىڭ تەقدىرى ۋە كېلەچىكىدىن باشقا ھېچقانداق غەم ، تەشۋىشى بولمىغان ھالال بىر ئادەم . ئۇ ھايات چۈشەنچىسى كەڭ ، تۇرمۇش بىلىمى چوڭقۇر ، ھەممە نەرسىگە ئۆزگىچە قارايدىغان ، ھەرقانداق مۇرەككەپ ۋەقە ـ ھادىسىلەرنىڭ سىر ، ھېكمەتلىرىنى ئۆزىنىڭ ساددا پىكىر ، مۇلاھىزىلىرى بىلەن روشەن يورۇتۇپ بېرەلەيدىغان ئالاھىدە ئەقىل ئىگىسى» . «كېپەك دەرۋىش بىلەن نىياز ھېكىمبەگ ئوبرازلىرى ئەدەبىياتىمىزدا ھازىرغىچە قەلەمگە ئېلىنمىغان ، پروزىمىزدا ھېچقانداق بەدىئىي ئىزناسى بولمىغان پۇتۇنلەي يېڭى ئوبرازلار ، ئۇلارنى ئاپتور ئۆزىنىڭ ماھارەتلىك قەلىمى بىلەن ئەدەبىياتىمىزغا بىرىنچى بولۇپ ئېلىپ كىردى»[1] .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم بۇنىڭدىن باشقا يەنە دراما ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ ، «نازىگۈم» درامىسى ، كىنو سىنارىيىسى ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ ، «سىرلىق كارۋان» سىنارىيىسىنى يازغان . ئۇنىڭ ئەرەب يېرىم ئارىلى ، چاۋشيەن ، ياپونىيە ، ئامېرىكا ۋە ياۋروپا ئەللىرى قاتارلىق ئەللەرگە قىلغان زىيارىتى ئاساسىدا يېزىلغان زىيارەت خاتىرىلىرىمۇ ناھايىتى ياخشى يېزىلغان بولۇپ ، جەمئىيەتتە كۈچلۈك تەسىر قوزغىدى .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئىجادىيىتىدە ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىك بولغىنى شۇكى ، ئۇ يەنە ساياھەت خاتىرىلىرىنى ئاساس قىلغان خاتىرە ئەدەبىياتى ئىجادىيىتىدىمۇ گەۋدىلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى بۇ يېڭى ئەدەبىي تۈرنىڭ تەرەققىياتى ۋە مۇۋەپپەقىيىتى ئۈچۈن گەۋدىلىك تۆھپىلەرنى قوشتى .

ئازاد رەھمەتۇللا سۇلتان ، كېرىمجان ئابدۇرېھىم : «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» نىڭ «ئۇيغۇر بۇگۈنكى زامان ئەدەبىياتى تارىخى» قىسمى

---

① مۇھەممەت پولات : «داغ» — «ئەدەبىياتىمىزنىڭ يېڭى مۇۋەپپەقىيىتى» ، «ئەدەبىيات — چىنلىق ۋە گۈزەللىك زېمىنى» ، 53 ـ ، 63 ـ ، 73 ـ بەتلەر .

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە 1

بىرىنچى قىسىم قانغا بويالغان زېمىن

بىرىنچى باب كېپەك دەرۋىشنىڭ ئېيتقانلىرى 15
ئىككىنچى باب غەپلەت باسقان يۇرت 23
ئۈچىنچى باب پىيالما سېپىدا بوران 31
تۆتىنچى باب نىقابلانغان تۇزاق 38
بەشىنچى باب دەرۋىش ئاتا ، نەدە سەن ! 48
ئالتىنچى باب ناتونۇش قوراللىقلار 57
يەتتىنچى باب يورۇقلاشتا قان تاشقىنى 66
سەككىزىنچى باب ھازىدار شەھەر 73
توققۇزىنچى باب قىساس ئوتى ئۆچمەيدۇ 80

ئىككىنچى قىسىم قان تولغان كۆزلەر

ئونىنچى باب ھەر كاللىدا بىر خىيال 89
ئون بىرىنچى باب ئېغىر كۈنلەردە 97
ئون ئىككىنچى باب دەرۋىشلەرنىڭ سۆھبىتى 104
ئون ئۈچىنچى باب قەشقەردىن كەلگەن مەلۇمات 114
ئون تۆتىنچى باب ھاكىمبەگنىڭ مېھمىنى 123
ئون بەشىنچى باب تۇن نىسپىدىكى ئوت 135
ئون ئالتىنچى باب دەرۋىشنىڭ دەردى 144

ئون يەتتىنچى باب ئۇجمىلىك دوقمۇشتىكى تۇتقۇن 154
ئون سەككىزىنچى باب تىكەن ئارىسىغا تېرىلغان تىكەنلەر ...
..... 165

ئۇچىنچى قىسىم دوستلار دۇشمەن ئىزىدا

ئون توققۇزىنچى باب ئاھ ، شاۋقۇنلۇق يەكەن دەرياسى .....
..... 177
يىگىرمىنچى باب ئاي پاتقان ئاخشام 188
يىگىرمە بىرىنچى باب چۆل ئاتلىرى ھارمايدۇ 199
يىگىرمە ئىككىنچى باب تەتۇر ئاققان سەل..... 214
يىگىرمە ئۇچىنچى باب چىگىش خىياللار..... 226
يىگىرمە تۆتىنچى باب خەتەرلىك كۆز يېشى 235
يىگىرمە بەشىنچى باب بەگلەر ئۇچرىشىشى..... 244
يىگىرمە ئالتىنچى باب قاراقاشتا ئىتتىپاق..... 255
يىگىرمە يەتتىنچى باب سانجۇدىكى مۇئەللەق ئۆلۈم 266
يىگىرمە سەككىزىنچى باب ئامەتلىك ئادەمنىڭ ئىشى 277
يىگىرمە توققۇزىنچى باب تاغ يولىدىكى كىشىلەر 287
ئوتتۇزىنچى باب چۆلدىكى ئاشىق 296
ئوتتۇز بىرىنچى باب ھاكىمبەگ قۇم سانايدۇ..... 306
ئوتتۇز ئىككىنچى باب كېچىكىپ كەلگەن باھار..... 316

تۆتىنچى قىسىم قىساس ئوتى ئۆچمەيدۇ

ئوتتۇز ئۇچىنچى باب قارلىق تاغدىكى گۈلخان 329
ئوتتۇز تۆتىنچى باب پانسات زىندانىدىكى مەھبۇس..... 341
ئوتتۇز بەشىنچى باب قىساس ئوتى لاۋۇلدايدۇ 352
ئوتتۇز ئالتىنچى باب تىرىلگەن مۇردا 365
ئوتتۇز يەتتىنچى باب دەرۋىش يىغلايدۇ 375

ئوتتۇز سەككىزىنچى باب يېڭى مىرزا ، يېڭى خەۋەرلەر .....
..... 388
ئوتتۇز توققۇزىنچى باب ھاكىمبەگنىڭ پىلانى..... 401
قىرىقىنچى باب ئاجايىپ ھېيىلىلەر 415
قىرىق بىرىنچى باب قىلتاق 430
قىرىق ئىككىنچى باب قانلىق قىرغاق..... 444
قىرىق ئۈچىنچى باب تاڭ ئاتماس كېچىلەر 460

بەشىنچى قىسىم ئەجەل دوقمۇشىدا

قىرىق تۆتىنچى باب ئەنسىز ئاخشام 477
قىرىق بەشىنچى باب ئاقسۇغا سەپەر 490
قىرىق ئالتىنچى باب سىرلىق ئۇرۇش 506
قىرىق يەتتىنچى باب چۆلدىكى ئالۋۇن 520
قىرىق سەككىزىنچى باب دوست كىم ، دۇشمەن كىم..... 537
قىرىق توققۇزىنچى باب قارا ھىجران 551
ئەللىكىنچى باب مۇناپىقنىڭ چۈشى 567
خاتىمە ئاخىرقى نەپەسلەر 586

قوشۇمچە :

«داغ» — ئەدەبىياتىمىزنىڭ يېڭى مۇڭۇپپەقىيىتى .....
..... مۇھەممەت پولات 1
«داغ» رومانىنى ئوقۇغاندىن كېيىنكى تەسىراتلىرىم .....
..... كېرىمجان ئابدۇرېھىم 9
ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرى
ھەققىدە..... ئابدۇللا مەتقۇربان 19

مۇقەددىمە

ئاجايىپ ئىش ، يۇسۇپكە بۇرادەرلىرى قۇدۇقتىن ئورۇن بەردى ، ياتلار بولسا دىلىدىن ئورۇن بەردى ، بۇرادەرلىرى ئۇنى مەسخىرە قىلىپ پۇلغا ساتتى ، زىلەيخا ئۇنى سۆيۈپ سېتىۋالدى !

— مۇھەممەت نىياز ئىبنى ئابدۇلغەپۇر

كۆز ئايلىرى ، تۇن بىلەن تاڭ گىرەلىشىپ تۇرغان چاغ . كۆك گۈمبىزى پاكىز تازىلانغان قارا شېشىدەك تىنىق . نە بۇلۇتتىن ، نە تۇماندىن ئەسەر يوق . چېتىگە كۆز يەتمەيدىغان ئاسمان سەتھىنى بېزىگەن يۇلتۇزلار سان ـ ساناقسىز ئالتۇن تۆگمىلەردەك جىمىرلاپ تۇرىدۇ . ئۆلۈك ئەجدىھادەك سوزۇلۇپ ياتقان تۆپىلىكلەر ، ئېگىز ـ پەس ئېدىرلار ئۇستىدە ئاقتىكەن ، يۇلغۇن ، قوموش ۋە يانتاق دۆڭلىرى خۇددى پىيازلىقتىكى قارانچۇقتەك تۆگۈلۈپ كۆرۈنىدۇ . يېقىنىدىمۇ ، يىراقتىمۇ كۆزگە تاشلىنىدىغىنى قارا پالاستەك قاپىيىپ تۇرغان زېمىن . يۇلتۇزلۇق ئۇپۇققا تۇتىشىپ كەتكەن دۆڭلۈكلەر بىر ـ بىرىگە باش قويغان . تىمتاس تومۇز كۈنلىرى قورايلار ئارىسىدا بوز توپىلىق تەكشىلىكتە قۇيرۇقىنى خادا قىلىپ چېپىپ يۈرىدىغان كەسلەنچۇك ، سالمىلار تاڭ ئالدىدىكى شېرىن ئۇيقۇنىڭ پەيزىنى سۈرۈۋاتامدۇ ياكى ئېھتىيات بىلەن ھەربىكەت قىلىۋاتامدۇ ، ئىشقىلىپ قاراڭغۇلۇق بىلەن قورشالغان ئۇنسىز دۇنيادا ھېچبىر تىۋش ئاڭلانمايدۇ .

نار تۆگىنىڭ لوككىسىدەك يېقىن ئىككى دۆڭ ئارىسىدىن يۇلتۇز شولىسىدىلا ئەمەس ، ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئاينىڭ يورۇقىدىمۇ ئاسانلىقچە كۆزگە چېلىقمايدىغان ئەگرى - توقاي چىغىر يول ئۆتىدۇ . تولا ماڭغان يولۇچىنىڭ سەزگۈسىدىن ئۆزىنى يوشۇرالمايدىغان بۇ چىغىردا ئون تۆت - ئون بەش ياشلار چامىسىدىكى بىر ئوغۇل بالا تېنىمەي - تەمتىرىمەي كېلىۋاتىدۇ . ئۇنىڭ قولىدا تاياق ، يۈكلەنگەن قاقشالنىڭ كۆپلۈكىدىن قۇم يۇزىدىن ئاياغلىرى ئاران كۆرۈنۈپ قالغان چامبۇل ئېشەك پۈتكۈل ئالەمنىڭ ئېغىرلىقىنى يۈدۈپ كېلىۋاتقاندەك ئېغىر پۇشۇلدايدۇ ، ئۇزۇن قۇلاقلىرى سۇغا چىلانغان لاتىدەك سالپىيىپ ، بۇرۇن تۆشۈكى چوڭىيىدۇ ، ساغرىسىغا تارسىلداپ تېگىۋاتقان تاياقلىمۇ پىسەنت قىلماستىن ، گاھ - گاھ بىر ئىزدا توختىۋالىدۇ . بالا ئېشەككە ھەيۋە قىلغاچ پوتسىنى چىگىپ قويىدۇ . بەزىدە جىنىدەك توختىۋېلىپ تۆۋەنگە ئېڭىشىدۇ - دە ، چورۇقىنىڭ يېپىنى چىڭىتىۋېلىپ ، ئون نەچچە قەدەم ئۇزاپ كەتكەن ئېشىكىنىڭ كەينىدىن كەچ قالغان بازارچىدەك يۈگۈرىدۇ .

— تېز ماڭ جانۇرىم ، ئېچىرقىغان تەخىيىڭنى بولسىمۇ ئويلا ، ئۆيگە بېرىپلا ھەققىڭنى ئالىسەن ، بىر باغلام بېدىنى پاك - پاكىز يەۋېتىسەن . شۇنداق ، ئۆزۈڭ يالغۇز يېسەڭمۇ ، تەخىيىڭ بىلەن بىللە يېسەڭمۇ ئىختىيار ئۆزۈڭدە ! كېيىنچۇ ، كېيىن يەنە شەھەرگە ماڭمىز ، ئەتىگەنلىك بازارغا ئۇلگۈرىمىز ، ئوتۇن ئوبدان پۇل بولسا ، بەلكى بوغۇزمۇ ئېلىپ بېرىمەن تېخى...

ئېشەك دۆڭ ئارىسىدىن ، قۇملۇقلاردىن ئۆتۈپ ، مەھەللە بىلەن جاڭگالنى ئايرىپ تۇرىدىغان پارچە ساي يولىغا چۈشكەندە ھارغىنلىقى بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ قالدى بولغاي ، قىلىورغىدەك سىلىق يورغىلاشقا باشلىدى . بالا ئېشەكنىڭ بىر تەرزدە ئالمىشىۋاتقان ئارقا ئاياغلىرىغا قاراپ مېڭىۋېرىشتىن زېرىككەن بولسا كېرەك ، ئېشىكىنى ئالدىراتقاچ ئاسمانغا قارىدى - دە ،

يۇلتۇزلارنى ساناشقا باشلىدى . بىر... ئىككى ... ئۈچ... ئۇ تۇرۇپلا ساناقتىن ئازدى ، بارماقلىرى بىلەن كۆزىنى دالدا قىلىپ ، ھەربىر جۈپ بارمىقى ئارىسىدىكى يۇلتۇزلارنى بىر دائىرىگە ئايرىدى ـ دە ، ساناقنى يۇزگە ، ھەتتا مىڭغا يەتكۈزدى ، ئاندىن ئۆزىگە تونۇش بىر ئاھاڭغا غىڭشىدى...

بالا شۇ مېڭىشىدا مەھەللىگىمۇ يېقىنلىشىپ قالدى ، ئالدى بىلەن بويىقچىنىڭ ئېگىز خادىغا ئېسىپ قويغان قارا ماتاسىدەك يېيىلىپ تۇرغان دەرەخلەرنى كۆردى . ئاندىن مەھەللە يولىنىڭ ئاغزىنى تېپىۋالدى .

مەھەللە جاڭگالغا ئوخشىمايتتى . ھاۋا بەل قورۇغۇدەك سوغۇقمۇ ئەمەس ئىدى . كوچىلاردا يەر بېغىرلاپ لەيلەپ يۇرگەن ئاقتېكەن ياكى يۇلغۇن قاقشىلىنىڭ ئىس ـ ھىدى دىماغنى غىدىقلايتتى . بامدانقا ئەزان چىقىدىغان چاغ بولۇپ قالغان ، ئاۋازى بۇرغۇي ئاۋازىدەك بوم ۋە سوزۇق چىقىدىغان قېرى خورازلارمۇ ، چىللاشىنى ئەمدىلا ئۆگەنگەن چوجە ـ خورازلارمۇ خۇددى بەسلەشكەندەك چىللاشماقتا ئىدى . ئۇلگۇجىكى قېيىپ قالغان ئىشەك پەرياد سالغاندەك غىچىرلايتتى ، تاراقلايتتى ، چۆچۈپ ئويغانغان سەگەك ئىتلار توختىماي قاۋايتتى .

بالا كېتىۋېتىپ ، چوڭلار شېھىتلىك دەپدىغان چوڭ زاراتگاھلىقنىڭ يېنىدىن ئۆتتى . غۇۋا ئاقىرىپ تۇرغان خادىلارغا ، خادىلارغا ئېسىلغان تۇلۇم ۋە تۇغ ـ ئەلەملەرگە قاراپ قويدى . ھاياتلىقنىڭ ئىككىنچى ، ياق ، ئاخىرقى ماكانى بولغان بۇ سىرلىق جاي بالىغا ئوبدانلا تونۇشلۇق بولسىمۇ ، ئەمما خېلىلا قورقۇنچلۇق ئىدى . يەتتە كەتمەن توپا تاشلىنىشى بىلەنلا باشلىنىپ كېتىدىغان سوئال ـ سوراقلار ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلايتتى . پەرىشتىلەر ـ نىڭ ئېغىر گۈرزلىرىنىڭ زەربىسىدە پارە ـ پارە بولغان مۇردىلار ، قان شورىغۇچى قۇرتلار ، چوغدەك قىزىل تىلىنى پىلدىرلىتىپ تۇرغان چار يىلانلار ۋە ئاللىقانداق شايانتۇنلار ئۇنىڭغا يېقىنلا يەردە

تۇراتتى . بىر يىل بۇرۇن بۇ يەردىن دەل مۇشۇنداق چاغدا ئۆتۈۋىدى ، ئۇنىڭ تېنى جۇغۇلداپ ، ئەزايىغا تىترەك ئولاشتى . لېكىن ، ئامال قانچە ، هايات ئۈچۈن زۆرۈر بولغان بىر بۇردا نان ، بىر تېيىن پۇل تەقەززاسى بۇنداق قورقۇنچ ، ۋەهىمە ئۇستىدىن ئاخىر غالىب كەلدى . ئۇ بۇ يولدىن مېڭىۋېرىپ ، كېيىنچە ئادەتلىنىپمۇ كەتتى . تىمتاس جاڭگال يولىدىن قانداق ماڭغان بولسا بۇ يەردىنمۇ شۇنداق مېڭىۋېرىدىغان بولدى .

بالا زاراتگاهلىقىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قويۇق سېدە دەرىخى بىلەن پۈركىنىپ تۇرغان خانىقادىن ئۆتۈۋالسلا ئۆيىگە يەتكەنمۇ بولاتتى . لېكىن ، چوڭلارنىڭ ئېيتىشچە ، بۇ سېدىلەرگە يامىشىپ كەتكەن قېلىن ماندار توزغاقلىرى ئارىسىدا هەقىقەتەن جىن بار ئىدى . كىمدۇر مۇشۇ يەردە قاقاقلاپ كۈلۈپ تۇرغان قىپيالىڭاچ ئايالنى ، كىمدۇر چاچلىرى چۈۋۈلغان قىزىل كۆزلۈك ئالۋاستىنى ، يەنە كىمدۇر ئاي يۈزلۈك پەرىزاتنى كۆرگەنىدى . بۇنداق رىۋايەتلەر ئۇنىڭغا يادا بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ ، ئۇ «قورققان ناخشا توۋلاپتۇ» دېگەندەك ، ئېغىزىغا كەلگەن بىر ناخشىنى ئۇنلۈك ئوقۇپ ناخشا تۇگىگۈچە خانىقادىن ئۆتۈۋالماقچى بولدى . لېكىن ، دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىچىك بالىنىڭ ئىڭىلەپ يىغلىغان ئاۋازى كىرىپ قالدى .

ئۇ ئېشىكىنى توختاتتى ، ئۆزىمۇ توختىدى . هەممە تىۋىشلارنى سەزگۈسىدىن ساقىت قىلىپ قۇلاق سالدى . يىغا ئاۋازى خانىقاغا يېقىنلا بىر يەردىن كېلىۋاتاتتى .

«تاڭ تېخى يورۇمىغان بولسا ، خۇددى يەر تېپىلمىغاندەك بالىسىنى بۇ يەرگە ئەكېلىپ يىغلاتقىنى نېمىسى ؟»

بالا ئۆيىگە ئالدىراۋاتقان ئېشىكىنىڭ چۈلۈۋۈرىنى بوشاتتى . ئۆزىمۇ ئىختىيارسىز ئالدىغا سىلجىدى .

بالا ئېڭىشىپ ، سىنچىلاپ قارىدى . سېدە دەرىخى تۇۋىدىكى سارغىيىپ كېتىۋاتقان چىملىقتا پاختىلىق سەرگەز زاكىغا ئورالغان

بـــر بوۋاق زەئىپ ئاۋازدا ئىڭراپ ياتاتتى ، زاكا بېشىدا قېتىپ كەتكەن ئىككى زاغرا تۇراتتى .

بالىنىڭ يۇرىكى «قارت» قىلىپ قالدى ، ئۆپكىسى ئۆرۈلدى . قورقۇنچ ئىچىدە تۆت ئەتراپىغا كۆز يۈگۈرتتىيۇ ، ھېچكىمنى ۋە ھېچنېمىنى چېلىقتۇرالمىدى . ھايال ئۆتمەي ، ئۇنىڭ قورقۇنچى ھەيرانلىققا ئالماشتى . كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپمۇ باقتى . ئاخىردا :

— بۇ كىمنىڭ بالىسى ، كىمنىڭ بالىسى دەيمەن ، نېمىشقا ئۇنچىقمايسىلەر ؟ — دەپ توۋلىدى چىڭقىلىپ تۇرۇپ .

ئۇ بىرقانچە قېتىم توۋلىغان بولسىمۇ ، ئەتراپتىن توۋلىغىنىغا تـۇشـلـۇق ھېچقانداق سادا چىقمىدى . زاراتگاھلىقنىڭ يۇمىلاق گۇمبەزلىرى ، تۇغ ـ شەددىلەر بىلەن تولغان ئاسمىنىمۇ ھېچبىر شـەپـە بـەرمـــدى . ئـۇنىڭ ئىنچىكە ، ياقىراق ئاۋازى ئالۋاستى ئۇۋۇسىدەك سالۋاراپ تۇرغان سېدە شاخلىرى ئارىسىغا ، قارامتۇل ئاسمانغا سىڭىپ كەتتى .

بوۋاق يەنىلا يىغلاۋاتاتتى . خالىس ھەمراھقا ياكى شەپقەتچىگە يـولـۇقـقـىنىنى سېزىۋالدىمىكىن ، يىغلاۋېتىپ ، دېمى كېسىلىپ قالاتتى ، شەپقەتچىنىڭ سوغۇق قوللىرى يۈز ـ كۆزلىرىگە يېنىك تەگكەندە بولسا يىغىسى تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقاتتى . بۇ يىغا يۈرەكنى ئېزەتتى .

بـالا پـوتـىسىنى يېشىپ ئوتۇن ئۈستىگە تاشلىدى . بوۋاقنى ئاۋايلاپ كۆتۈردى ، زاكىنى كۆرەك جۇۋىسىنىڭ مويلىرى ئارىسىغا ئالدى...

بـالا كـونـــراپ ، قىيسىيىپ قالغان ئىشكىنى پۈتى بىلەنلا ئىتتىرىپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى . بۇ چاغدا ئەللىككە بارار ـ بارمايلا مۇكچىيىپ كەتكەن دادىسى ئىۋرىق تۇتقان ھالدا پەگاھدا تۇراتتى . مـانـا ئـەمدى ئوغلىمۇ قايتىپ كەلدى ، ئوغلى پۈتۈن دۇنيانىڭ خوۋلۇقىنى ئەكەلگەندەك خۇشال بولغان ئاتا ئوغلىدىكى ئىنتايىن نازۇك ۋە كىچىك بىر ئۆزگىرىشكە دىققەت قىلمايمۇ قالمىدى .

ئوغلى بۇرۇن ھەر قېتىم جاڭگالدىن قايتىپ كەلگەندە ئۆز مېھنىتىنى كۆز ـ كۆز قىلغاندەك ، ھويلىغا كىرەر ـ كىرمەيلا چۇقان سالاتتى . دادىسى خاھ تەرەت ئېلىۋاتقان بولسۇن ، خاھ جايىنامازدا ئولتۇرغان بولسۇن ، چىقىپ ئېشەكنىڭ چۈلۈۋرىنى قولىغا ئالمىغۇچە ھويلىدا تۇرۇپلا ئالاتتى . بۇگۈنچۇ ؟ بۇگۈن ئوغلى باشقىچە ئادەم بولۇپ قالغاندەك ئۆيگە جىمجىتلا كىرىپ كەلدى . ھويلىنىڭ قارىسىنى كۆرەر ـ كۆرمەيلا «دادا» دەپ توۋلاشلىرىمۇ ، پالىتا ـ كەكىلىرىنى تاراقلىتىپ ھويلىنى بېشىغا كىيىشلىرىمۇ ئالىلىقىياقلارغا غايىب بولغانىدى . بۇ ھال ئاتىنى تەئەججۇپكە سالدى .

بوۋاي تەئەججۇپ دېڭىزىدا غۇلاچ تاشلاپ قىرغاق ئىزدەۋاتقاندا ، بىردىن دېڭىز ئاسمىنىدا چاقماق چېقىلغاندەك ، پۈتكۈل دېڭىز داۋالغۇپ كەتكەندەك بىر مۆجىزە يۈز بەردى : بالىنىڭ ئىسسىق باغرىدا ئۇيقۇسىنى تۇغەتكەن بوۋاق ئۆزىگە ناتونۇش بولغان بۇ ئائىلىگە تونۇشلۇق بەرمەكچى بولغاندەك ، قىيقاس سېلىپ يىغلىۋەتتى . تۇيۇقسىز ئاڭلانغان يىغا ئاۋازىدىن چۆچۈپ كەتكەن ئاتا قولىدىكى ئىۋرىقنى يەرگە تاشلىۋەتكىلى تاسلا قالدى . ياشاڭغىراپ تۇرىدىغان كۆزلىرى چۆچەكتەك يوغان ئېچىلدى .

— دادا ، قارىغىنا ، نېمىدېگەن ئوماق بالا بۇ ؟

مورا بېشىدا ئىس پۈركۈپ تۇرغان قارا چىراغنىڭ گىرىمسەن يورۇقى زاكىدىن بېشى چىقىپ تۇرغان بوۋاقنىڭ چىرايىدا جىلۋە قىلاتتى . ئۇنىڭ بىر تال جىنەستىدەك قىزىل ئاغزى ، جىگدىدەك بۇرنى ، تۇم ، كۆتمەك قاشلىرى ، پىياز پوستىدەك ۋىلىلداپ تۇرغان تېرىسى خېلى ئېنىق كۆرۈنەتتى .

ئاتا بوۋاقنىڭ زوق بىلەن قارىدى . پۈتۈن دۇنيانىڭ سىرلىرىدىن ، ھايات تەشۋىشلىرىدىن بىخەۋەر غۇبارسىز كۆزلىرىگە تىكىلىپ كۈلۈمسىرىدى . يۈرىكىنى بىر خىل تاتلىق سېزىم چۈلغۇۋالدى . بوۋاقنىڭ يۈزىنى يىرىك بارماقلىرى بىلەن سىلاپ

قويدى . بۇ غېربانه ئۆيده يېڭى هاياتلىقنىڭ نۇرانه چىرايىنى كۆرمىگىلى ، كىشىنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرىدىغان يىغا ئاۋازىنى ئاڭلىمىغىلى قانچه يىللار بولدى ـ هه ؟

بىراق ، ئۇنىڭ بۇنداق تۈيغۇسى ئۇزاققا بارمىدى . ئاتا نېمىندۇر ئېسىگه ئالغاندەك بولدى ـ ده ، ئوغلىدىن سورىدى :

— بۇ بوۋاق كىمنىڭ ، ئوغلۇم ؟

— كىمنىڭ بولاتتى ، ئەلۋەتته بىزنىڭ ـ ده ، دادا .

— بىزنىڭ ؟ — ئاتا ئوغلىنىڭ كۆزىگه مىختەك قادىلىپ تۇرۇپ سوئالىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئۇنى قەيەردىن ئەكەلدىڭ ؟

— خانىقانىڭ يېنىدىن تېپىۋالدىم ، ماۋۇ يەردە ئىككى زاغرىمۇ بار تېخى !

ئاتىنىڭ يۈرىكى ئاغدى :

— خانىقانىڭ يېنىدىن ؟ زاراتگاھلىقتىنمۇ ؟

— شۇنداق ، دادا ، كېلىۋاتسام بىر بوۋاقنىڭ يىغلىغان ئاۋازى قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى ، بارسام ئۇ سېدە تۇۋىده يېتىپتۇ ، بېشىدا ئىككى زاغرا تۇرۇپتۇ ، ۋارقىراپ باقتىم ، ھېچكىم مېنىڭ دېمىدى ، «تېپىۋالغان ئۆزنىڭ ، قاغا چوقۇلىغان كۆزنىڭ» ـ ده !

تولىمۇ قورقۇنچلۇق ، ۋەھىمىلىك بىر خىيال ئاتىنىڭ كۆڭۈل كۆلىبىسىگه شۇنداق تېزلىك بىلەن ئۇسۇپ كىردىكى ، ئۇ پۈتۈن ـ سۇرۇك بىر بومبىغا ئايلاندى ۋە بۇ بومبا شىددەت بىلەن پارتلاپ ، پۈتۈن ۋۇجۇدىدا سىلكىنىش پەيدا قىلدى ، ۋابادىن قاچقاندەك ، كەينىگه ئىككى قەدەم داجىدى . تىترەپ تۇرغان بارمىقىنى كىچىككىنه كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغان بوۋاققا چېنەپ تۇرۇپ ۋارقىرىۋەتتى :

— بۇ تۇن بالىسى ، شۇم بالا ، ئۇنى نەدىن ئەكەلگەن بولساڭ شۇ يەرگه ئاپىرىۋەت !

ئاتىسىنىڭ ئويلىمىغان يەردىن چىقارغان بۇ ھۆكمىدىن ، بالا گاڭگىراپلا قالدى . ئۆي ئىچىنى كونا تۈگمەندەك تىمتاسلىق

قاپلىدى . پەقەت زاكا ئىچىدىكى بوۋاقلا بۇ ھۆكۈم ۋە تىمتاسلىقتىن بىخەۋەر ھالدا ئېقى ئەمدىلا سۈزۈلۈشكە باشلىغان غەمسىز كۆزلىرىنى تورۇسقا ، جىنچىراغقا تىكىپ كىمنىدۇر ئىزدەيتتى . ئاغزىنى ئۇمچەيتىپ ، يېنىك ئىڭراپ قويياتتى .

بالا ئەقلىگە كەلگەندىن بۇيان دادىسىنىڭ ئۆزىگە ياكى كۆز يۇمغىنىغا ئالتە ـ يەتتە يىللار بولغان مەرھۇم ئانىسىغا بۇنداق قاتتىق مۇئامىلە قىلغانلىقىنى زادىلا ئەسلىيەلمەيتتى . دۇرۇس ، ئۇنىڭ ئاتىسى باغرى يۇمشاق ، كۆيۈمچان ئاتا ئىدىغۇ ، ئۆمۈر بويى باشقىلارغا خەيرخاھلىق قىلىپ كەلگەن ، ئۆزگىلەر ئۈچۈن مۇھەببىتىنى ، شەپقىتىنى ئايمايدىغان ساددا ئاتا ئىدىغۇ ؟ ئەمدى ئۆزىنىڭ تاش يۈرەكلىرچە تاشلىۋېتىلگىنىنى ، ئىگىسىز يېتىملىكىنى بىلمەيدىغان ، كىملەرنىڭدۇر ئىنسانىي مۇھەببىتىگە ، پەرۋىشىگە موھتاج بولۇۋاتقان بىر نارەسىدىگىمۇ شۇنچىۋالا رەھىمسىزلىك قىلغان بارمۇ ؟

ئۇ ئاتىسىنىڭ سۆزلىرىگە ئىشەنمەيلا قويدى ، بىراۋ قىممەتلىك نەرسىسىنى تارتىۋالماقچى بولغاندەك ، بوۋاقنى جۇۋىسىنىڭ ئىچىگە مەھكەم يوشۇردى ـ دە ، تۇنجى قېتىم دادىسىنىڭ خاھىشىغا زىت مەيدانغا ئۆتتى :

— ياق ، ئاپىرىۋەتمەيمەن ، ئاپىرىۋەتسەك بۇ بوۋاق يالغۇز قالىدۇ !

ئاتىنىڭ ئەرۋاھى ئۇچتى ، خەقنىڭ پۇشتى ئۈچۈن ئۆزىگە بويۇنتاۋلىق قىلغان ئوغلىغا ئاچچىقى كەلدى ـ دە ، بۇيرۇق ئاھاڭىدا يەنە دېدى :

— ئاپىرىۋەت دېگەندەكىن ئاپىرىۋەت ، بولمىسا...

— ياق ، بۇ ئادەم بالىسى تۇرسا ، نېمىدەپ...

ئاتا زەردە بىلەن قولىنى سىلكىدىيۇ ، يەنە ئوغلىغا قاراپ بېشىنى چايقاپ قويدى . ئۇنىڭ بىلەن تىركىشىپ قېلىشتىن ئۆزىنى تارتىپ ، تەرەت ئېلىپ جايىنامازغا ئولتۇردى . تۆڭلۈكتىن

يورۇتقان ئاسمانىنىڭ كۆپكۆك بىر پارچىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . بۇ ناماز ۋاقتىنىڭ ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىدىن بېشارەت بەرگۈچى ئالامەت ئىدى .

ئۇ ناماز بامداتتىن كېيىن «ئايەتۈلكۇرسا»نى بىرقانچە قېتىم تەكرارلىۋەتتى ، ئەتراپىغا قاراپ سۈپكۆچلىدى . چۈنكى ، شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئۆيىدە شۇم بالا بار ئىدى . ئۇ ئۆلگەن ئاننىنىڭ قارىندا كەتكەن بوۋاقىنىڭ گۆر ئىچىدە تۇغۇلۇپ قەبرە بېشىغا چىقىدىغانلىقىغا ، يىغلاپ ، خەقىش قىلىپ ، تىرىكلەرگە شۇملۇق تىلەيدىغانلىقىغا ، يورۇق دۇنيادا ھاياتلا قالمىدىكەن ، ئىنسان ئارىسىدا بالايىئاپەت پەيدا قىلىدىغانلىقىغا شەكسىز ئىشىنەتتى . ئوغلى ئەكەلگەن بۇ بوۋاقنىڭ شۇم بالا ئىكەنلىكىگىمۇ گۇمان قالمىغانىدى . «ياشلىقنىڭ بەڭگۈش سەزگۈسىگە تايىنىپ نىكاھسىز تۇغۇپ قويغان بالىسىنى مەسچىتلەرگە ، دوقمۇشلارغا ، پۇللۇق ئائىلىلەرنىڭ ئىشىكى ئالدىغا قويۇپ قويىدىغان بىقوۋۇل ئانىلار ئازمۇ ؟ ياق ، ياق ، ئۇلار ھەرقانچە بولسىمۇ ئۆز يۇرەك پارىسىنى مازارغا تاشلىۋەتمەيدۇ ، بۇ جەزمەن شۇم بالا ، دۆ ـ پىرىلەر ئىنسان ئارىسىغا ئەۋەتكەن ئاپەت··· »

بۇراق ، ئۇ ئەمدى نېمىمۇ قىلالىسۇن ، ئۆزىنىڭمۇ ئاتا ـ بوۋىسىنىڭمۇ بوۋاق چاغلىرى بولغان . مۇنۇ ئوغلىمۇ بىر چاغلاردا كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ، تۇن ـ تۇنلەپ يىغلاپ چىقىدىغان بوۋاق ئىدىغۇ ؟ ئانىسىدىن ۋاقىتسىز ئايرىلغان ، تۇرمۇش خوۋلۇقىنى كۆرمىگەن ، پەقەت ئاتىلىق مېھرىگىلا قاراشلىق بولغان يالغۇز ئوغلىنى ئەمدى بۇ بوۋاق بىلەن قوشۇپ ئۆيدىن قوغلاپ چىقارسۇنمۇ ؟ ئۆز تۇپرىقىنى ، قەبرىسىنى يوقلاپ ، ئەجدادىنىڭ چىرىغىنى ياندۇرىدىغان يالغۇز ئوغلىدىن ئايرىلسۇنمۇ ؟ تېرىيدىغان ئالىقانچىلىك يېرى ، خەج ـ خىراجىتىنى قامدايدىغان بىرەر ھۈنىرى بولمىغان بۇ ئائىلىنى مۇشۇ يالغۇز ئوغۇل ئوتۇن توشۇپ سېتىپ كۆكلىتىۋاتامدۇ ؟ ئەمدى ئۇنىڭ رايىنى قايتۇرۇش ، يۇرەك

زېدىسى قىلىش مۇمكىنمۇ؟

ئويلىغانسېرى ئۇنى يېغا باستى، دىلى يۇمشاپ، ۋۇجۇدى ئېرىدى، نامازدىن پارىغ بولۇپ بوۋاقنى ئاۋايلاپ قولىغا ئالدى ـ ده، ئۆز بالىسىدەك باغرىغا باستى. شۇئان، ئۇنىڭ ئاتىلىق مېھرى كەلكۈندەك دەۋرەپ، ئىنسانىي تۇيغۇسىدا زىلزىلە پەيدا قىلدى، كۆز جىيەكلىرىدىن تېشىپ چىققان ئىسسىق ياشلىرى تاتىراڭغۇ مەڭزىنى ھۆل قىلدى. قوشنا مومايدىن تىلەپ كىرگەن كالا سۈتىنى شورتۇلدىتىپ ئېمىپ تويغان بوۋاق ئاتىنىڭ تۆكلۈك مەيدىسىگە چاپلاشقىنىچە ئۇيقۇغا كەتتى.

كۈن ئايغا، ئايلار يىللارغا قاراپ سۈرۈلۈپ، پەسىللەر توختاۋسىز ئالماشتى. ھويلا تېمىغا ئارتىلغان دوڭغاق جىگدە بەش قېتىم چېچەكلەپ بەش قېتىم مېۋە بەردى. بوۋاقمۇ چوڭ بولدى، تىلى چىقتى. تىلى چىقىپلا ئۆزىنى ئۆلۈم چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان يىگىتنى نېمىشقىدۇر «ئاكا» دەپ ئاتىدى. بوۋاينى بولسا «دادا» دېدى. بوۋاق «دادا» دەپ ئاتىغان بۇ بوۋاي ئۇ بەش ياشقا تولغان يىلى زىققە كېسىلى ئېغىرلىشىپ سەكراتقا چۈشۈپ قالدى. ئۇ سوقا تېشى ئېسىپ قويغاندەك ئېغىرلىشىپ كەتكەن قاپىقىنى مىڭ تەسلىكتە ئېچىپ، يىگىتلىك قۇرامىغا يېتىپ قالغان ئوغلىغا:

— ئوغلۇم، سېنى بۇ ژاپاسىز دۇنياغا يالغۇز تاشلاپ كېتىدىغان بولدۇم. ئىككى پۇلغا يارىغۇچىلىك بىساتمۇ قالدۇرالمىدىم. ئاۋۇال خۇدا، ئاندىن قالسا قولۇم ـ قوشنىلار بار. يادىڭدا بولسۇنكى، ئايەتۇلكۇرسىنى كۇنىگە يەتتە مەرتەم ئوقۇپ تۇر، خۇدا بۇ بالىنىڭ ئىنسابىنى بېرەر، بەرمەي قالسا بۇنداق بالىنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ، ئۇنىڭدىن ساڭا بىرەر زەخمەت يېتىپ قالمىسۇن··· — دېدى.

بوۋاي قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى، يۆتەلنى ياندۇرالماي ئاخىرەتكە سەپەر قىلدى. بىراق، ئۇنىڭ ئوغلىغا قالدۇرغان ۋەسىيتى ئۇنىڭ چىن گېپى ئىدى. راستىنى ئېيتقاندا، ئاشۇ كېچىسى بوۋاي ئامراق

ئوغلىنىڭ كۆڭلىنى دەپلا بوۋاقنى ئېلىپ قالدىيۇ ، كۆڭلى زادىلا تىنچلانمىدى . كىتاب كۆرۈۋېدى ، بوۋاقنىڭ توڭگۈز يىلىنىڭ ئاخىرقى بىر پەسلىدە ، سائەت مىڭرىخ بۇرجىغا توغرا كەلگەندە تۇغۇلغانلىقى مەلۇم بولدى . تەبىر بويىچە ، بۇنداق نەس پەسلىدە تۇغۇلغان بالا شۇم ، ھارامخور ، مۇناپىق بولۇشى ، قوللىرىدىن قان ، تىلىدىن زەھەر تېمىپ تۇرۇشى كېرەك ئىدى .

يىگىت يىغلاپ ، قاقشىدى ، دادىسىنى ئامالسىز ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىۋەتتى . ئۆزى بولسا ، «ئىنىسى» بىلەن بۇ دۇنيادا قالدى . ئوتۇنغا بارغاندا ئۇنى ئېشەككە مىندۈرۈۋالدى . قايتىشىدا ھاپاش قىلىۋالدى ، ئۇسسىغاندا سۇ ، ئاچقاندا ئاش ـ نان ، توڭلىغاندا كىيىم بەردى . كۆز قارىچۇقىنى ئاسرىغاندەك ئاسرىدى .

شۇغىنىسى ، بۇ بالا خۇددى قىرىق خوتۇنلۇق شاھىنشاھنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا تاپقان يالغۇز ئوغلىدەك ئەركە ، جېدەلخور ، بەكۆڭۈل بولۇپ چوڭ بولدى . ئۇ تۇرۇپ ئۇنى يەيمەن دەيتتى ، ئۇنى تېپىپ بەرسە بۇنى يەيمەن دەپ ئالتوپىلاڭ كۆتۈرەتتى . ئالدىغا ئۇچرىغانىنى ئۇرۇپ ، چوڭلارغا تىل يانداۋراتتى ، قوشنىلارنىڭ ھويلىسىغا چالما ئاتاتتى ، ئاتقان چالمىسى نەق ئۇلارنىڭ داستىخىنىغا ، ھەتتا قازاندا پىتىقلاپ قاينىاپ تۇرغان ئېشىغا چۈشەتتى . كۆۋرۈك ئاستىغا مۆكۈنۈۋېلىپ ، ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرنىڭ ئېشىكىنى ئۇركۈتەتتى ، ئۆزىدىن كىچىك بالىلارنى كۆردىمۇ ، بولدى ، ئۇرىدىغىنىنى ئۇرۇپ ، چىشلەيدىغىنىنى چىشلەيتتى ، ئۆلۈپ قالار دېمەيتتى .

بۇ بالا ئون نەچچە ياشقا كىرگەن يىلى قوشنىسىنىڭ تەڭ دېمەتلىك ئوغلىنىڭ بېشىنى تاش بىلەن ئۇرۇپ يېرىۋەتتى . بۇ قېتىم ئۇلار يىگىت قوشنىسىنىڭ يۈزىنى قىلىپمۇ ئولتۇرمىدى ، تىل ـ ئاھانەتنى مۆلدۈردەك ياغدۇرۇۋەتتى . بالا چىدىغان بىلەن ئاتا چىداپ تۇرالايتتىمۇ ؟ يىگىت قولىغا چۈنۇق ئېلىپ ئۇنى قوشنىلارنىڭ كۆزىچىلا ئانچە ـ مۇنچە ساۋىداپ قويدى . بىراق ،

«بالىسى» «ئاكىسى» غا بوي بەرمىدى . «ئاكىسى» نىڭ چىمەلتەك بارمىقىنى بىر چىشلەپلا ئۈزۈۋالدى ـ دە ، نەلەرگىدۇر غايىب بولدى .

يىگىت ئۈنى ئىزدىدى ، بىر كۈن ئەمەس ، بىرقانچە كۈن ئىزدىدى . ئۇ بارمىغان يېزا ـ شەھەر ، جاڭگال قالمىدى . دادىسىنىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى ۋەسىيىتىنى يادىغا ئېلىپ ، «ئۇ راستىنلا تۈن بالىسىمدۇ» دېگەن قورقۇنچلۇق گۇمانىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ، لېكىن بۇ گۇمانىنى نېمىشقىدۇر ئۆزىچە رەت قىلىۋەتتى .

بىرىنچى قىسىم

قانغا بويالغان زېمىن

ئاڭاه بولغىنكى ئەي دەرۋىش ، ئۇلۇغ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تۇغۇلغان ۋاقىتىدىلا سېنى ئۇنتۇپ قالمىغانىدى . ئۇمىدۋار بولغىنكى ، شاپائەت ۋاقىتىدىمۇ سېنى ئۇنتۇپ قالمايدۇ .

— مۇھەممەت نىياز ئىبنى ئابدۇلغەفۇر

بىرىنچى باب

كىپەك دەرۋىشنىڭ ئىيتقانلىرى

مىلادىيە 1866 - يىلى 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قىش پەسلى . كەچكى قۇياشنىڭ سوغۇق ئاپتىپى مەسچىت گۈمبەزلىرىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىنى مىستىن قۇيۇلغاندەك قىزارتىۋەتكەن چاغدا ، چوڭمۇ ئەمەس ، كىچىكمۇ ئەمەس ، بىر قېچىر ، ئون تۆگىلىك بىر كارۋان قىزىق دەرۋازىسى① ئارقىلىق خوتەن شەھىرىگە كىرىپ كەلدى . كارۋان قوڭغۇراقلىرى هارغىن تۆگىلەرنىڭ ئېغىر قەدەملىرىگە ماس هالدا دۈمباق چالغاندەك رىتىملىق گۈمبۈرلەپ ، بالىخانىلىق ئىمارەتلەر ئارىسىدىكى ئەگرى - توقاي كوچىلاردا يېنىك ئەكس سادا پەيدا قىلاتتى . بۇ ئەكس سادا شەھەر هاياتىنىڭ كەچلىك سۈرەن - شاۋقۇنلىرى بىلەن بىرلىشىپ شارقىراتمىدەك شارقىرايتتى . كارۋان شۇ مېڭىشدا چوڭ يولدىن قايرىلىپ ، شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىگە كەلگەندە ئوتتۇرا بوي ، ئورۇق بىر كىشى كارۋاندىن ئايرىلىپ ، شىمال تەرەپكە قاراپ ماڭدى . مۇرىسىگە ئارتىۋالغان خۇرجۇنىدىن ، كاۋا چېچىكى رەڭلىك يۇڭ پوتىسىغا قىستۇرۇۋالغان مۈڭگۈز ساپلىق ساپايىسىدىن ، يول - يول ، ئەمما ياماق بىلەن توشۇپ كەتكەن جەندىسىدىن ، كىيىۋالغان ئۇچىلۇق كۆلاهىدىن دەرۋىش ئىكەنلىكى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرغان بۇ كىشى ، كېتىۋېتىپ كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە هەيرانلىق بىلەن نەزەر سالاتتى . يېشى كەم دېگەندىمۇ ئاتمىشلاردىن هالقىغان بۇ دەرۋىشنىڭ قەددى سەل ئالدىغا ئېگىشكەن ، بۇرنى بولسا قۇش

① قىزىق دەرۋازىسى — خوتەن شەھىرىنىڭ قەدىمكى دەرۋازىلىرىدىن بىرى .

تۇمشۇقىدەك ئەگىم ئىدى . كۇلاھىنىڭ ئىككى تەرىپىدە پاخپىيىپ تۇرغان ئۆسكىلەڭ چېچى ، كەكە ساقلى ئۇچتەك ئاقارغان ، شالاڭ ، ئۇزۇن بۇرۇتى قارلىغاچ قانىتىدەك قايرىلغانىدى . قىيسىق كۆزلىرى يېشىغا ، تۇرقىغا ماس كەلمىگەن ھالدا ئويناپ تۇراتتى . قارامتۇل چىرايى كونا تۇچ لېگەندەك پارقىراق ، بېجىرىم كۆرۈنەتتى . قېشىدىن ئايرىلىپ چۇشكەن بىرقانچە تال ئۇزۇن موي تېپىز قورۇقلار بىلەن قورشىلىپ تۇرغان چوڭقۇر كۆزلىرىدىن ئاتلاپ ئۆتەتتى . توم ـ توم كالپۇكلىرى توختىماي مىدىرلايتتى .

«ياپىرىم ، ئون يىلدىن بۇيان شۇنچىلىك ئۆزگىرىپ كەتكەن بارمۇ بۇ شەھەر ؟ »

تام تۇتاش تاختاي دۇكانلارغا تىزىلىپ كەتكەن ھىندى ـ كەشمىر مالىرى ، ئىنگلىز گەزلىمىلىرى ، گەنجۇنىڭ فارفور قاچىلىرى كۆزنى چاقاتتى . باھاسىنىڭ خېلى ئۇستۇنلۇكىگە قارىماي ، خېرىدارىمۇ كۆپ ئىدى . كوچا بويىدىكى كەڭ سەينادا ئەللىكچە تۆگىگە مال ئارتىلىۋاتاتتى .

دەرۋىش كالتە قونچىلۇق يەكەن چورۇقى كىيىۋالغان ئاياغلىرىنى مەزمۇت ـ مەزمۇت تاشلايتتى . كوچىنىڭ كېسىشكەن دوقمۇشلىرىدا توختاپ ، ئەتراپقا زەن سېلىپ قارايتتى . بىر ـ بىرىگە چاپلاپ سېلىنغان ئۆيلەردىن قايسىبىرىنىدۇر ئىزدەيتتى . دۇكانلىرىنى تاقاپ ـ تاقماي نامازغا ئالدىراۋاتقان سودىگەرلەردىن ئۇنى ـ بۇنى سورايتتى . بەزىلىرى بىلەن ئىما ـ ئىشارەت قىلىشاتتى .

«ئاجايىپ گۈزەل يۇرت ، ئاجايىپ تىنچ ھايات ! بۇ ھايات يەنە قانچىلىك داۋاملىشاركىن ؟ »

شەرقتىن يېيىلىشقا باشلىغان گۈگۈم خۇددى توسۇۋالغىلى بولمايدىغان قارا كەلكۈندەك غەربكە قاراپ كېڭىيىۋاتقان چاغدا ، بەزى دۇكانلاردا چىراغ يېقىلىشقا باشلىدى . تاڭ سۈزۈلگەندىن تارتىپ ، كۆز باغلانغۇچە بىر تەرزدە قايناپ چىققان ئاسايىشلىق ھايات ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن يولۇچىدەك پەسكويغا چۈشۈپ

قالدى .

يەكەندىن خوتەنگىچە بولغان بىرقانچە كۇنلۇك جاپالىق سەپەر بىلەن قېرى دەرۋىشنى ھاردۇرۇپ قويغانىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ «خوتەندە كېچىكتۇرۇپ بولمايدىغان زۆرۈر ئىشىم بار ئىدى» دەپ ، كارۋانىنى توختىماي جېدەللەتتى . شۇنداقتىمۇ ئۇ بۇ يەرگە مۆلچەردىكىدىن يېرىم كۇن كېچىكىپ كەلدى .

ئۇ ئايالىنىپ يۇرۇپ ئۇسسىدى ، ئېچىرقىدى ، سەپەر ھارغىنلىقىغا يەنە ھارغىنلىق قوشۇلدى . ئاخىر بىرەر ئوتلام قىزىق چاي ئىچىپ ، پاقا كىرىۋالغاندەك كورىكراشقا باشلىغان قورسىقىنى ئازراق توقلىۋالماقچى ، پۇتلىرىنىڭ ئاغرىقىنى چىقىرىۋالماقچى بولدى . شۇنىڭ بىلەن ھېيتگاھ[1] دەرۋازىسىدىن ئانچە ئۇزاق بولمىغان جايدىكى ئۇدۇل كەلگەن بىر چايخانىغا كىرىپ كەلدى . قورساقلىق ، زوۋۇلدەك ئاقپىشماق كەلگەن خوجايىن دەرۋىشنى قىزغىن كۇتۇۋالدى ، خالىغان ئورۇنغا بېرىپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى .

چايخانىنىڭ ئىشىكى كوچىغا قارايتتى ، كۆلىمىنى يەكەن چايخانىلىرىغا سېلىشتۇرغاندا ئانچە كىچىك دەپ كەتكىلىمۇ بولمايتتى . ئىشىكنىڭ چەپ تەرىپىدىكى ئوچاقتا چاراسلاپ ئوت كۆيۈۋاتاتتى . قۇرۇمدالمىغىنىغا خېلى كۇنلەر بولغان تۇرخۇنغا پاتمىغان ئىس ـ تۇتەك ئوچاق ئاغزىدىن تۇرۇم ـ تۇرۇم بولۇپ قېچىپ چىقاتتى ـ دە ، تورۇسقا ئېسىلغان تۆت پىلىكلىك چويۇن چىراغدىن ئۆرلىگەن ياغلىق ئىس بىلەن قوشۇلۇپ كېتەتتى . تورۇس بويلاپ كۆكۈچ شايىدەك لەيلەپ يۇرگەن ئىسنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، چايخانا پاكىز ۋە ئوبدانلا ئىسسىق ئىدى .

دەرۋىش چايخانا خوجايىنى بىلەن كونا تونۇشلاردەك قىزغىن سالاملاشقاندىن كېيىن ، ئىشىك تۇۋىدە تۇرۇپ چايخانا ئىچىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ چىقتى . تۆردە — چايخانىنىڭ

---

① ھېيتگاھ دەرۋازىسى — خوتەن شەھىرىنىڭ قەدىمىي دەرۋازىلىرىدىن بىرى .

يېرىمنى ئىگىلەيدىغان سۇپىدا ياشانغان ئىككى كىشى گۆشگىردە بىلەن چاي ئىچىشۇاتاتتى . يەنە بىر تەرەپتە ئۇچ ـ تۆت ياش يىگىت چاي ئوتلىغاچ پاراڭلىشۇاتاتتى . ئۇلار دەرۋىشكە ئېرەنسىزلىك بىلەن قاراپ قويۇپ ئۆز پارىڭى بىلەن بولۇپ كەتتى . ئۇلار نېمىنىدۇر دەتالاش قىلىۋاتاتتى . چىراي ـ تۇرقىمۇ خىلىلا كۆزگە سىڭىشلىك ئىدى .

دەرۋىش خۇرجۇنى بىلەن ساپايىسىنى خوجايىنغا ئامانەت قىلدى ۋە تەۋەككۇل قىلىپ يىگىتلەرنىڭ يېنىغا كەلدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم يىگىتلەر ، دەرۋىش ئاتاڭلارغا سورۇنۇڭلاردىن ئالىقانچىلىك يەر بېرەمسىلەر ؟ — دېدى ئۇ ئەدەپ بىلەن .

يىگىتلەر تەڭلا بۇرۇلۇپ ، ھەييارلارچە كۇلۇمسىرەپ تۇرغان بۇ ناتونۇش كىشىگە خالار ـ خالماس نەزەر سىلىشتى ، ئاخىرىدا سەل قىستىلىپ ، سۇپىدىن جاي كۆرسىتىشتى .

— «تۆگە چۆكسە يەر چىقىدۇ» دەپتىكەن ، ئۇكىلار ، ئولتۇردۇم ئەمىسە !

دەرۋىش شىرە ئالدىغا يۈگۈندى ، ساھىبخانىنىڭ تەكەللۇپىنى كۆتمەيلا لېگەندىكى سىڭىشىپ پىشقان گىردىدىن بىر بۇردا ئۇزۇپ ئالدى ـ دە ، ئاغزىغا سالدى . ئاندىن بىر پىيالە چايىنى غۇرتۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى . ئۇ كۆكسى تولغۇچە نەپەس ئېلىۋالغاندىن كېيىن :

— قېنى ئۇكىلار ، پېقىرنى يات كۆرمەي گېپىڭلارنى قىلىۋېرىڭلار ، — دېدى ئۇ يېنىدىكى يىگىتنىڭ دولىسىغا يېنىك شاپىلاقلاپ ، — «ھايۋان تۇياقتىن ، ئادەم قۇلاقتىن سەمرىيدۇ» دېگەن گەپ بار ، مۇشۇ باھانىدە مەنمۇ قۇلىقىمنى بىر سەمرىتىۋالاي . يىگىتلەرنىڭ بىرى :

— دەرۋىش ئاتا ، پاراڭلىرىمىزمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى . چوڭنىڭ بىلىدىغىنى كۆپ بولىدۇ ، ئەمدىكى پاراڭنى ئۆزلىرىدىن ئاڭلىساقمىكىن ! — دېدى .

دەرۋىش ئۆزىگە ئالدىن ھۆرمەت بىلدۈرگەن بۇ يىگىتكە

قارىدى . بۇغداي ئۆڭلۈك ، چوڭ كۆزلۈك ، قوشۇما قاشلىق ، بەستلىك كەلگەن بۇ يىگىت كۆزىگە مۇلايىم ۋە ئىسسىق كۆرۈندى .

— ئىسمىم ئايمۇھەممەت ، ئۆزۈم قازانچى ئەۋلادىدىن ، — دېدى يىگىت دەرۋەشنىڭ ئۆزىگە قىزىقىپ قاراۋاتقانلىقىنى پەملەپ .

— پېقىر ئىبرى غېرىب مۇسۇلمانمەن ، ئاللا ئىشقىدا دۇئا ـ تىلاۋەت بىلەن مەشغۇل بولغىنىم ئۈچۈن يارەنلەر مېنى كېپەك دەرۋىش دېيىشىدۇ ، يۇرت كېزىپ ، مازار ـ ماشايىخلارنى سېغىنىپ ، ئۇلۇغلارنىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلىپ يۈرىمەن . پال ئېچىپ تەقدىرگە تەبىرمۇ بېرەلەيمەن...

— پال ئاچالايمەن دېدىلىمۇ ؟ ئۇنداقتا ، ئەۋلىيا ماقامىغا يەتكەن ئادەم ئىكەنلا ، بىزگىمۇ پال ئېچىپ قويسىلا قانداق ؟ — ۋىجىككىنە كەلگەن بىر يىگىت دەرۋىشنىڭ گېپىنى بۆلدى . دەرۋىش كۈلۈپ قويدى . ھەر خىل رەڭلەرنىڭ ئارىلاشمىسىدا بويىلىپ خېنە قويغاندەك قىزىرىپ كەتكەن تىرناقلىرىدىن بۇ يىگىتنىڭ بويىاقچى ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى .

— سەن بويىاقچىلىق قىلىدىكەنسەن ئوغلۇم ، پال ئاچسام ، ئاچمىسام بەرىبىر ، ھەممىمىز ئوخشاش قىسمەتنىڭ رېڭىدە بويالغانكەنمىز .

— بۇ ياق سىلىگە چاقچاق قىلىۋاتىدۇ ، ئاتا ، ئەمما ئۇ كۆڭلى تۇز ، گەپكە ئامراق بىر بالا ، ئىسمى كەرىمقۇل ، — دەپ تونۇشتۇردى باياتىن بېرى گەپكە ئارىلاشماي ئولتۇرغان ئۇچىنچى يىگىت يارمۇھەممەت . ئۇ ئاكىسى ئايمۇھەممەتتىن ئىككى ياش كىچىك بولغىنى بىلەن ، قاۋۇل ، ئېغىر ـ بېسىق يىگىت ئىدى ، گەپ ـ سۆزنىمۇ خېلى قاملاشتۇرۇپ قىلالايتتى .

— چاقچاقنى ، پاراڭنى ئۆزىمىزمۇ قىلىشۋالىمىز ، دەرۋىش ئاتام بايام پال ئاچالايمەن دېدىغۇ ، بۇ مويسىپىت كۈندە تېپىلامتى ، قېنى پال ئاچۇرۇپ كۆرمەيلىمۇ ؟

«چاقچاق پاراڭغا تۇرۇش كېرەكمۇ ياكى پال ئېچىشقىمۇ ؟ » — دەرۋىش قىسقىلا ئويلىنىۋالدى ، — شۇنچە جاپا ـ مۇشەققەت چېكىپ

بـۇ يەرگە كېلىشمەدىكى مۇددىئا نېمە ئىدى؟ ۋاقىت دەقىقىلەپ ئۆتۈۋاتىدۇ ، ئاپەت بولسا دەقىقىلەپ قىستاپ كېلىۋاتىدۇ ، ياق ، بـۇنى زىنھار كېچىكتۇرۇشكە بولمايدۇ ، بولمىسا ئاللا ئالدىدا ، خوتەنلىك قېرىنداشلىرىم ئالدىدا گۇناھكار بولۇپ قالمامدىمەن؟»

جەڭدە يوشۇرۇن ئوق ئېتىشمۇ ئاشكارا تىغ ئۇرۇشقا ئوخشاشلا ماھارەت تەلەپ قىلىدۇ . ئوق جايىغا تەگمىسە تۇگەشكىنىك شۇ . بـەھوش ، بۇرۇقتۇرما بولۇپ تۇرغان پۇقرا ئالدىدا ئاشكارا ئوق ئېتىش ئۆز - ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگەن بىلەن باراۋەر . چۇنكى ، ياخشى نىيەت بىلەن قىلغان سۆزلىرىڭنى ئەقىل تارازىسىدا ئۆلچەپ كۆرمەيلا ھۆكۈمرانلارغا سوۋغا قىلىۋېتىدىغان نادانلار ئازمۇ؟ دەرۋىش ئالدى - كەينىنى دەڭسەپ كۆرۈپ ، مۇددىئانى سەل ئەگىتىپرەك ئىپادىلىمەكچى بولدى - دە ، پال ئېچىشقا ماقۇللۇق بىلدۈردى .

— قېنى دەرۋىش ئاتا ، «پالغا ئىشەنمە ، پالسىزمۇ يۇرمە» دەيدىكەن چوڭلار ، ئالدى بىلەن مېنىڭدىن باشلايدىلا ئەمىسە !

— ئالدى بىلەن مەندىن باشلىسىلا !

— مەنچۇ؟

كېپەك دەرۋىش ئۇلپەتلىرىنىك كۆزلىرىگە بىرمۇبىر تىكىلىپ چـىقتى . ئۇلارنىڭ كۆزلىرى تىنىق ئاسماندەك سۈزۈك ئىدى ، رەڭگارەڭ تۇرمۇش قاينىمىدا تاۋلانغان ، غەيرىي نىيەت ۋە غەيرىي ئالامەتتىن خالىي بولغان بۇنداق كۆزلەرگە ئەلۋەتتە ئىشىنىشكە بولاتتى .

— بۇگۈن سائەت ئەتارۇت يۇلتۇزىغا توغرا كەلگەن مۇبارەك كـۈنـدۇر . بـۇنداق كۈندە پادىشاھلارغا ، ئۇلۇغلارغا پال ئاچماق لازىـم . پـېقىر ئالدى بىلەن ھەببۇللاخان پادىشاھنىڭ تەختى - بەختىگە ، يۇرت پۇقرالىرىنىڭ تەقدىرىگە ، دۇشمەنلىرىنىڭ نىيەت - ئىقبالىغا پال ئاچىمەن !

يـىگىتلەر ھەيران قېلىشتى ، پادىشاھلارغىمۇ پال ئاچقىلى بولىدىغانلىقىغا ئەمەس ، بەلكى تەختى - بەختى دەخلىسىز بولغان

ئۆز پادىشاھىغا پال ئاچقىلى بولىدىغانلىقىغا ھەيران قېلىشتى .

ئۇلار كېپەك دەرۋىشنى پال ئېچىشقا دەۋەت قىلغىنىغا سەل پۇشايمان قىلىشقان بولسىمۇ ، لېكىن بۇ سۆزمەن بوۋاينىڭ كۆڭلىنى چەككۈسى كەلمىدى . شۇبھىسىزكى ، بۇ سورۇندىكى خوتەنلىكلەرنىڭ ئەڭ چوڭى ئەلۋەتتە ئايمۇھەممەت قازانچى ئىدى . ئۇمۇ ھەممە خوتەنلىكلەرگە ئوخشاشلا ، پادىشاھقا چوقۇناتتى ، ھەيۋىسىدىن ھېيىقاتتى . ئۇنى دۇشمەنسىز ۋە دەخلىسىز دەپ بىلەتتى ، پادىشاھقا پال ئېچىشنى ئەخمىقانىلىك ۋە خەۋپلىك دەپ ھېسابلايتتى . ئەمدى نېمە چارە ، «قىلغان سۆز ئالقان ئوق ئەمەسمۇ ، كىرىچتىن ئايرىلغان ئوقنى قايتۇرۇپ بولاتتىمۇ ؟ ! »

شۇڭا ، ئۇ چاقچاقلىق بىلەن چاپخانىنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغچە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى . ھېلىقى ياشانغان ئىككى كىشى ئاللىقاچان چىقىپ كەتكەن ، خوجايىن بىلەن چايچى بولسا پارچە يارماقلارنى ساناش ۋە قاچا - قۇچىلارنى يىغىشتۇرۇش بىلەن بەند ئىدى . ئايمۇھەممەت يۇرىكىنى توختاتقاندىن كېيىن تەققزا بولۇپ تۇرغان كېپەك دەرۋىشكە كۆز ئىشارىتى ئارقىلىق ئىجازەت بەردى .

— ئىشىنىڭلاركى ، بۇ پال ناھايىتى توغرا ۋە دۇرۇس . بۇ ئۇسۇل ئەھلى ئىمان — ئىمام ئەل ئالەمىن ئەبۇ جەئفەر سادىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ زامانىسىدا كەشىپ ئېتىلگەن ، — كېپەك دەرۋىش بىر مەرتىۋە پاتمە ، ئۇچ مەرتىۋە ئىخلاس ، بىر مەرتىۋە ئايەتۇلكۇرسىنى ئوقۇپ بولۇپ ، ھېقىقەتەك پارقىراپ كەتكەن بىر ئوچۇم خورما ئۇرۇقچىسىنى پوتىسىدىن چىقىرىپ شىرە ئۇستىگە تۆكتى . ئۇرۇقچىلارنى ئىككى بۆلەككە ئايرىپ ھەر قېتىمدا ئىككىدىن ئېلىۋەردى . ئۇ بىردىن چوغ تۇتۇۋالغاندەكلا چۆچۈپ كەتتى ، ئەڭ ئاخىرىدا ئېشىپ قالغان بىر تال يېگانە ئۇرۇقچىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ :

— ئەي غاپىل مۇسۇلمانلار ، پادىشاھىڭلارنىڭ تەختىدىن ، يۇرتۇڭلارنىڭ ئامانلىقىدىن ، تەقدىرىڭلارغا تىكلەنگەن قارا ئاپەتتىن

ئاگاه بولۇڭلار . پال ئاخىردا تاق ئۇرۇق قالغانلىقى چوڭ نەسلىكتىن بېشارەتتۇر ، كۇچلۇك بىر دۇشمەن يۇرتۇڭلارغا يوپۇرۇلۇپ كېلىۋېتىپتۇ ، — دېدى .

— ھە نېمە ، دۇشمەن دەمدىلا ، ئۇ دۇشمەن قاچان كېلىدىكەن ، قايسى تەرەپتىن كېلىدىكەن ؟

— گېپىمگە ئىمانىڭلارغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىڭلاركى ، بۇ دۇشمەن كۇنىپېتىش تەرەپتىن كۆتۇرۇلۇپتۇ ، ۋاقىت ـ قەرەلى بۇگۇن يا ئەتە ، ئەتە بولمىسا ئۆگۈن ، ئى يىگىتلەر ، ساداقەتمەن پۇقرا بولساڭلار بۇ نەسلىكتىن پادىشاھىڭلارنى خەۋەردار قىلىڭلار ، پۇقرالارغا ئېيتىڭلار ، كېچىكسەڭلار بىر ئۆمۇر داغدا قالىسىلەر !

كېپەك دەرۋىشنىڭ يېڭى ئۇلپەتلىرى شۇبھىلىك كۆزلىرىنى بىر ـ بىرىدىن يوشۇرالمىدى . «بۇ كەلگۈندى دەرۋىشنىڭ ھۆكمى راستمىدۇ ، ياق ، بۇنداق تاقا ـ تۇقا گەپلەرگە قانداقمۇ ئىشەنگىلى بولسۇن ؟ بۇگۈنكى جاھاندا ھاجى پادىشاھتىنمۇ قۇدرەتلىكرەك يەنە بىر پادىشاھ بارمۇ ؟ بۇنداق ئادىل ، بۇنداق كۇچلۇك پادىشاھنىڭ سەلتەنىتىگە تەھدىت سالالايدىغان دۇشمەن نەدە ؟ مانا خوتەن ، مانا مەمۇرچىلىق ، ھايات بىر ئىزدا كېتىۋاتامدۇ ؟ كۇن كۇنىپېتىشتىن چىقمىدۇ دېسە كىم چىنپۇتىدۇ !... »

— ئەقىللىرىدىن ئادىشىپلا ، دەرۋىش !

— قىيىقىزىل ساراڭلىقۇ بۇ ! دەرۋىش دېگەننىڭمۇ ئوڭى بولامدۇ !

— دەرۋىش ئاتا ، بىزنى تولا كولدۇرلاتماي قەلەندەرخانىغا كېتىۋالسىلا قانداق ؟ دېگەن گەپلىرى پادىشاھقا ئاڭلىنىپ قالغۇدەك بولسا چاشقان تۆشۇكى ساراي بولارمىكىن !

ئۇلار كېپەك دەرۋىشنى ساراڭ دېدى . كېپەك دەرۋىش يىگىتلەرنى ساراڭ دېدى ، كېپەك دەرۋىش بىر پۇتىنى بوسۇغىدىن ئېلىپ بولۇپ كەينىگە قايرىلدى ـ دە ، مەسخىرىلىك كۇلۇپ قويۇپ دېدى :

— «ھەي نادان خوتەنلىكلەر ، ساراڭ بوپسىلەر ، ساراڭ ! »

ئىككىنچى باب

غەپلەت باسقان يۇرت

چۈشىن يەۋالغاندەك زەردىگۆش بولغان كېپەك دەرۋىش قاراڭغۇ ، تار كوچىلاردا خېلىغىچە سايابى يۇردى . نەچچە مىڭ يىللىق تاقىر قىيادەك مۇكچەيگەن ، ئىشىك ـ تۆڭلۈكلىرى مەھكەم تاقالغان ئۆيلەرنىڭ ئالدىدىن ئۆتتى . خىيال بىلەن كېتىۋېتىپ كىمنىدۇر ئۇسۇۋەتكىلى تاسلا قالدى . مىرشەپلەرنىڭ زاكون كالتىكى كۆزىگە تەڭلەنگەندىلا ئاندىن ئۆزىگە كېلىپ ، بىر سېخىي ناۋاينىڭ تونۇر بېشىغا چۆكتى . تۇمانلىق ئاسماندىكى ئاندا ـ ساندا پىلىلداپ تۇرغان يۇلتۇزلارغا قاراپ يېتىپ ، ھاياتىدىكى ئەڭ ئۇزاق بىر كېچىنى ئۆتكۈزدى . كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىدە ۋەسۋەسىلىك ئالتوپىلاڭ كۆتۈرۈۋاتقان تەخىرسىزلىك تۇيغۇسى ئارامىنى بۇزمىغاندا ، ئاياغلىرىنى قىزدۇرۇۋاتقان كۇلمۇ ، قۇلاقلىرىنى چېقىۋاتقان ئاچچىق شامالمۇ ئۇنى دەرۋىشلەرچە شېرىن ئۇيقۇدىن مەھرۇم قىلالماس ئىدى . ئۇ جاھانىنىڭ ئىسسىق ـ سوغۇقىنى تولا كۆرگەن ، مازارلاردا ، گۇلەختە ، قارلىق دالادا ، كونا تۇگمەندە تالاي تاڭ ئاتماس تۇنلەرنى ئۆتكۈزگەنىدى . ئۇ چاغلاردا ھېچكىم ۋە ھېچ نەرسە ئۇنى ئالدىرىتالمايتتى . خۇدانىڭ كۇنىنىڭ تىزگىنى خۇدادىن بۆلەكتە بويسۇنمايدىغان ، نەپسىنىڭ يېپىنى بۇ دۇنيانىڭ راھىتىدىن ئۈزۈپ تاشلىغان دەرۋىشنىڭ ئىختىيارىدا ئىدى .

بىراق ، ئەمدىچۇ ، ئەمدى ئۇ ئۇخلاي دېسىمۇ ئۇخلىيالمايتتى ، ئۇيقۇ جادۇگىرىنىڭ بىھوش قىلغۇچى ئىللىق قۇچاقلىرىمۇ ، ئېبلىسنىڭ ناخشىسىدەك سىرلىق ئەللەيلەشلىرىمۇ ئۇنى ئەسىر

قىلالمايتتى . شۇنداق ، ئەمدى ئۇ بىر دەقىقىمۇ ئۇخلىيالمايدۇ ، ئۇنىڭ ئويغاق سەزگۈسى تۈيۈپ تۇرۇپتۇكى ، بىر مۇدھىش ئاپەت ، ۋەھىمىسىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ بولمايدىغان بىر ئاپەت خوتەنگە قاراپ ۋاباداك يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتىدۇ . ئۇ قان شورىغۇچ ئەجدىھاغىمۇ ، جان ئالغۇچ ئەزرائىلغىمۇ ئوخشايدۇ . ئۇ بىرنەچچە كۈن ئىلگىرىلا يەكەندە ئاشۇ ئاپەتنىڭ يامراپ يۇرگىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن . لەك ـ لەك لەشكەرلەر ، پارقىراق نەيزە ، مىلتىقلار بۇ تەرەپكە يۈزلىنىۋاتىدۇ ، بۇگۈن ياكى تاڭلا ئەتە ئۇلار كېلىدۇ ، تۇركۈم ـ تۇركۈملەپ كېلىدۇ . تۆمۈر تاپانلىرى بىلەن بۇ ئەزىز تۇپراقنى خالىغىنىچە چەيلەيدۇ ، خوتەن داۋالغۇپ تۇرغان قان دېڭىزىغا ئايلىنىدۇ .

مانا ئۇلار كېلىۋاتىدۇ ، ئۇلارنىڭ تۇغ ـ ئەلەملىرى ، نەيزە ـ قالقانلىرى قۇياش يۈزىنى توسۇۋاتىدۇ . ئاشۇ تۇغ ـ ئەلەملەر ئاستىدا ، ئاپەت كەلكۈنىنىڭ ئەڭ ئالدىدا يەجۇج ـ مەجۇجلەردىن تەلىم ئالغان ، قان چىقارماي جان ئالىدىغان نىياز ھېكىمبەگمۇ ۋە يەنە بىر ئاتامانمۇ كېلىۋاتىدۇ...

سەزگۈر دەرۋىش خوتەن زېمىنىدا يۈز بېرىدىغان بۇ ئاپەتنى يەكەندىلا كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ـ دە ، ۋىجدان بۇرچىنىڭ مەدىتى بىلەن ئورنىدىن دەس تۇردى . بۇ بۇرچ ئۇنىڭغا ئۇچقۇر قانات بەخشەندە قىلدى . كىشىلەرگە ئاپەت ۋە ئىنايەتتىن خەۋەر بەرگۈچى پەرىشتىدەك ، پەلەك قەھرىدە ئۇچۇپ خوتەنگە كەلدى .

بىراق ، ئېغىزىدىن ئىمان ، بەخت ـ سائادەت دۇردانىلىرى تېمىپ تۇرىدىغان بىر دەرۋىش ، ئەمدىلىكتە ئېغىزىنى «ئۇششۇتوپ» شۇم خەۋەر ئەكەلسە ، خۇش خەۋەر ئاڭلاپ كۆنۈپ كەتكەن ، غەپلەت ياستۇقىنى قىرلاپ ، شېرىن ئۇيقۇدا ياتقان غاپىل خوتەن ئەھلى ئۇنى قانداقمۇ قوبۇل قىلالىسۇن ؟

ئۇ ئالدى بىلەن ئون يىل بۇرۇن مازار ـ ماشايىخ زىيارىتى بىلەن بۇ يەرگە كەلگەندە تونۇشقان قاۋۇل قازانچىنى ئىزدىدى ، تاپالمىدى . كوچىمۇكوچا ، مەھەللىمۇمەھەللە يۈرۈپ ئۇنىڭ ئىز ـ

دېرىكىنى قىلدى . ناھايەت ، تەقدىر بەندىلەرنىڭ رىزقىنى جاي - جايلارغا چېچىۋەتكەندەك ، ئۇلارنىڭ ئۇچرىشىش پۇرسىتىنمۇ ئاللىقاياقلارغىدۇر بۇزۇۋەتكەنىدى .

«ئامال تاپ دەرۋىش ، چاقماقتەك ئىشلەيدىغان ئەقلىڭنى ، ئەقلگە تولغان مونەك كاللاڭنى ئىشقا سال ! » ئۇ ئۆز - ئۆزىگە شۇنداق دەپ رىغبەت بېرەتتى ، ئىلھاملاندۇراتتى . شۇ ۋەجىدىن ، ئۇ تاڭ سۈزۈلگىنىنى ناۋايىنىڭ سەگەك خورىزىدىنمۇ بۇرۇن سېزىۋالدى - دە ، كۈنچىقىش تەرەپكە قاردى . يىراق كوئېنلۇن باغرىدىن تا تەكلىماكان دەشتىگىچە يېيىلىپ ياتقان كەڭ ئۇپۇق ئۇشتە قىلىنغان ئاق ماتادەك ئاقىرىشقا باشلىغانىدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ نېپىز مۇز قاتقان گۈلباغ ئۆستىگىدىن كاچكۇل ئېچىپ تەرەت ئالدى - دە ، تۇرغان يېرىدىلا بامدات نامىزىغا تۇتۇندى .

تاڭ سۈزۈلدى ، توخۇلار چىللاشتىن توختىدى . كېچە جىمجىتلىقىنىڭ ئورنىنى يېڭى شاۋقۇن ئىگىلىدى .

شەھەر ئويغاندى ، سامساق مىدىقلىرىدەك زىچ ئۆيلەرنىڭ مورىسىدىن تۇتۇن ئۆرلەشكە ، ئاشپۇزۇللارنىڭ تاراق - تۇرۇقى ئاڭلىنىشقا باشلىدى . تۇرمۇش رىتمى ئۆز ئىزى بىلەن كېتىۋاتقان بۇ شەھەرنىڭ سەھىرى تۇنۇگۈنكىگە ئوخشاشلا تىنچ ئىدى . ئادەملەر باش ئۇستىدە ئەگىپ يۇرگەن يىرتقۇچ قۇشتىن بىخەۋەر ، بەخىرامان كۆرۈنەتتى . بۇ ھال دەرۋىشكە ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتتى . ئۇنىڭ كۆزىگە لىققىدە ياش تولدى .

— ئاللاھۇ ئاللا... ئاللاھۇ ئاللا...

نومۇسچان قىزدەك ئېسىلغان دۇپدۇگىلەك قۇياش ، قويۇق بۇلۇت قاتلىمىدىن بۆسۈپ چىقتى . دەرۋىش ئاشۇ سوغۇق قۇياشقا يۈزلىنىپ ئوردا تەرەپكە يول سالدى .

كونا ئەسكەرخانا ئورنىغا بىنا قىلىنغان پادىشاھ ئوردىسى ماختىغۇدەك ھەيۋەتلىك ئىدى . ئوردا سېپىلى ۋە سېپىل قوختىلىرى سېپىلنى قورشاپ تۇرغان ئاسمان - پەلەك قارا تېرەكلەردىنمۇ ئادەم بويى ئېگىز كۆرۈنەتتى . يېشىل كاھىش

يېپىشتۇرۇلغان كۈنگۈرىلىك قاراڭۇل مۇنارلىرى يىراقتىنلا كۆزگە تاشلىنىاتتى . سېپىل ئۈستىدىكى يالغۇز ئاياغ يولدا ئوكۇن بېلىقىنىڭ قاسىرىقىغا ئوخشاپ كېتىدىغان تۆمۈر كىيىم كىيگەن ئوردا ياساۋۇللىرى ئۇيان - بۇيان ئۆتۈشۈپ تۇراتتى . قىنىدىن سۇغۇرۇلغان قىلىچلىرىنىڭ بىسى ئال - ڭۇل قىلىپ چاقنايتتى . تىك كۆتۈرۈلگەن نەيزىلىرىنىڭ پۈپۈكلىرى ئىزغىرىن شامالدا يەلپۈنەتتى . ئۆتۈك كىيىڭالغان ئاياغلىرىنى كېرىپ ، قالقانلىرىنى قورسىقىغا چاپلاپ زەبەردەست قىياپەتتە تۇرغان قورۇقچى لەشكەرلەر يوغان قارا دەرۋازىنىڭ ھەيۋىتىنى ئاشۇراتتى . قۇياش ئارغامچا بويى ئۆرلىگىنىگە قارىماي ، دەرۋازا ھىم يېپىلغانىدى .

— ئاللاھۇ ... ئاللاھۇ ... ھۇ...

كىيىك دەرۋىش دەرۋازا ئالدىدىكى كەڭ سەينانى ئايلىنىپ ساپايە قاقماقتا ئىدى . ساپايىنىڭ سېغىزغاندەك شاراقلىشىغىمۇ ، دەرۋىشنىڭ ھە - ھۇلىرىغىمۇ ھېچكىم قۇلاق سالمايتتى . ياساۋۇللار تاپىنى يەرگە مىخلىۋېتىلگەندەك مىدىر - سىدىر قىلمايتتى .

شۇ ئەسنادا كىيىك دەرۋىشنىڭ كەينى تەرىپىدىن ، ئوردا بىلەن شەھەرنى تۇتاشتۇرىدىغان داغدام يولدىن ناغرا - سۇنای ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى . ئاۋاز بارغانسېرى كۈچەيدى . بۇ ھال دەرۋىشنىڭ كۆڭلىدە ئۈمىد چىرىغىنى ياندۇردى . ساپايىسىنى كۈچ بىلەن سىلكىشكە ، ئۇنىنىڭ بارچە پەرياد سېلىشقا باشلىدى .

يۇرت چوڭلىرى ، ئاكابىر - ئەشرەپلەر ، مەھرەم - ياساۋۇللار سەككىز ئادەم كۆتۈرىدىغان سېرىق تەختىراۋاننىڭ ئالدى - كەينىگە خۇددى ھەسەلگە ئولاشقان چۈنەدەك ئولىشۇالغاندى . كالتەك - نەيزە كۆتۈرۈۋالغان بىرنەچچە مەھرەم تەختىراۋان ئالدىدا مېڭىپ ، ھەرقانداق توسالغۇنى سۇر - توقاي قىلاتتى . بۇ ياز ئۆتۈپ ، قىش كىرىپ قالغاندا نېمىشقىدۇر زاۋىدىكى يازلىق سارىيى — ئاقسارايدا بىر ھەپتە تۇرۇپ قايتىپ كېلىۋاتقان خوتەن پادىشاھى ھەببۇللاخاننىڭ داغدۇغىسى ئىدى .

— ئاللاھۇ... ئاللاھۇ...

ناغرىچىلار ناغرىغا كۈچ بىلەن ئۇراتتى ، سۇنايچىلار توپتەك چىڭقىلىپ سۇناي چالاتتى . قاراقاش دەريا‌سىغچە ئالدىغا بېرىپ پادىشاھىنى بىر كېچە ساقلىغان يۇرت چوڭلىرى بۇ قۇتلۇق كۈن ئۈچۈن مەدھىيىلەر ئوقۇيتتى . كۆز يېتىم يىراقلىقتىكى يولدا كېتىۋاتقانلارمۇ ئاتلىقلىرى ئېتىدىن ، ئېشەكلىكلىرى ئېشىكىدىن ئوق تەگكەندەك دۈم چۈشەتتى ۋە «پادىشاھىم··· پادىشاھىم··· » دەپ ھۆرمەت بىلدۈرەتتى .

كىيىك دەرۋىشنىڭ نالەشلىرى ھېچكىمگە ئاڭلانمىدى ، يەردىلىرى چۈشۈرۈۋېتىلگەن ، بۆشۈكتەك تەۋرىنىپ تۇرغان تەختىراۋاندا شېرىن چۈش كۆرۈۋاتقان پادىشاھقا بولسا تېخىمۇ ئاڭلانمىدى . تەختىراۋان تىنچ كۆل سۈيىگە قويۇپ بېرىلگەن قەغەز قېيىقتەك لەيلەپ ، دەرۋىشنىڭ ئالدىدىنلا ئۆتۈپ كەتتى . ئايەم تەنتەنىسىدە مەست بولغان بۇ ئالامان قانداق دەبدەبە بىلەن كەلگەن بولسا ، ئوردا دەرۋازىسىدىنمۇ شۇنداق دەبدەبە بىلەن كىرىپ كېتىشتى . دەرۋىشكە — ئىنتايىن مۇھىم بىر سىرنى كۆڭلىگە يوشۇرغان دەرۋىشكە بىرەرىمۇ كۆز قۇيرۇقىنى سېلىپ قويمىدى .

پادىشاھ ئوردىغا كىرىپ تەختىگە ئولتۇردى . توغرىسى بىرنەچچە مەھرەم ئۇنى كۆتۈرۈپ تەخت ئۈستىگە ئېلىپ قويدى .

پادىشاھ ھېلىمۇ ئۇيقۇچان ۋە خامۇش ئىدى . يەتمىشلەردىن ئاشقان بۇ تەلەيلىك بوۋاينىڭ خۇمارلاشقان كۆزلىرىدە ، قان تەپچىپ تۇرغان چىرايىدا ئاننىڭ ھارارەتلىك كۆكسىگە مەڭگۈنى يېقىپ ئۇخلاۋاتقان بوۋاقنىڭكىدەك خاتىرجەملىك ئەكس ئېتەتتى . تۇرقىدىن بەئەينى قاشتېشىدەك ياسالغان مەبۇدقا ئوخشايتتى . ئارىلاپ ـ ئارىلاپ يۆتەل تۇتقاندىلا ئۇنىڭ تىرىكلىكى ئاشكارا بولاتتى ـ دە ، يۇمۇلغان كۆزلىرى ئېچىلىپ ، خېنە قويغان ساقىلى يېنىك تەۋرىنەتتى .

نەقىشلىك شاھانە تەختىنىڭ كەينىدە تۇرغان ياساۋۇل بېشى كۆكسىنى بىر غېرىچ ئالدىغا چىقىرىۋالغانىدى . ئۇ پادىشاھ قەدەم تەشرىپ قىلغانلىكى يەردە ، ھەتتا پادىشاھ جۇمە نامىزىغا سەپتە

تۇرغاندىمۇ ، ئەل ئارىلىغاندىمۇ مۇشۇ قىياپىتىنى قىلچە يوقاتمايتتى . تەختىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە پادىشاھنىڭ ئوغلى نېمەتۇللاخان ، سول تەرىپىدە ئەمىرلەشكەر ، قازى رەئىس ، شەيخۇلئىسلام ، قازى لەشكەر ۋە باشقا ئەمەلدارلار ، دىۋانبېگى ، مىرزا بېشى ، توقسابالار قول باغلاپ تۇراتتى .

بىرھازادىن كېيىن ھەببۇللاخاننىڭ چىشسىز ئاغزى ھەرىكەتكە كەلدى :

— يۈرت ـ رەئىيەتنىڭ ھال كۈنى قانداقراق ؟ — دەپ سورىدى ئوردا ئەھلىدىن .

تولىمۇ تۆۋەن ۋە دانە ـ دانە قويۇلغان بۇ سوئالغا ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدا تۇرغان ۋەزىرئەزەم نېمەتۇللاخان جاۋاب بەردى :

— ئاللانىڭ شەپقىتى ۋە پادىشاھ ئاتامنىڭ مەرھىمىتىدە يۇرتقا ئاسايىشلىق ھۆكۈمراندۇر ، رەئىيە بولسا ئارامخۇدا تىرىكچىلىك قىلىۋاتىدۇ ، كەمىنە ئوغۇللىرىنىڭ ۋە بەگ ـ پۇقرانىڭ شاھ ئالىيلىرىغا بولغان رەھمىتى چەكسىزدۇر . پادىشاھىمىزنىڭ سەلتەنىتى تا قىيامەتكىچە ئامان بولغاي ، ئامىن...

ئوردا ئەھلى دۇئاغا قول كۆتۈردى . شۇ ئەسنادا بىر ياساۋۇل قول قوشتۇرغان پېتى كىرىپ ياساۋۇلبېشىغا نېمىلەرنىدۇر دەپ پىچىرلىدى . ياساۋۇلبېشى پادىشاھنىڭ قۇلىقىغا يېقىن كېلىپ بىرنېمىلەرنى دېدى .

— ئاستانەمنىڭ بوسۇغىسىنى سۆيگۈچى ئۇ دەرۋىشنىڭ نام ـ ئەمىلى نېمىكەن ؟ — ھەببۇللاخان ياساۋۇلبېشىدىن خالار ـ خالماس سوراپ قويدى . ياساۋۇلبېشى جاۋاب بېرىپ دېدى :

— يەكەن دىيارىدىن كەپتۇ ، بىساتلىرىدىن بىر لوقما ئاش ياكى بىر ئۇلۇش سەدىقە تەمە قىلسا كېرەك ، پادىشاھىم .

پادىشاھ ئېرىنچەكلىك بىلەن قولىنى سىلكىدى :

— بېرىڭلار ، ھەزرىتى پېرىنىڭ ئۇ ئۈممىتىگە تېگىشلىك ھىممەت كۆرسىتىڭلار ، پادىشاھلىقىمىنىڭ مەرھەمىتىدىن ئۇنىڭ خەستە دىلى سۆيۈنسۇن ۋە قەلەندەرخانىمىزنىڭ مەڭگۈلۈك مېھمىنى بولۇپ قالسۇن !

ياساۋۇلبېشى جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان ياساۋۇللارغا «پەرماننى بەجا كەلتۈرۈڭلار» دەپ ئىجازەت بەردى . ياساۋۇللار ئۇچقاندەك چىقىپ كەتتى .

— داد پادىشاھىئالەم !

ئاردىدىن بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتتىمىكىن ، ئوردا قورۇقچىبېگى مۇھەممەتشاھ كىرىپ كەلدى ۋە پادىشاھقا نام - ئەمىلى نامەلۇم ئىككى كىشىنىڭ تاشقىرىقى دېۋاندا پادىشاھنىڭ قوبۇلىنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى مەلۇم قىلدى . ئۇلار ئۆزلىرىنى ئەلچى دېگەنلىكىنى ئېيتتى .

ھەبىبۇللاخان سەل سەگەكلەشتى ۋە قورۇقچىبېگنى ئەلچىلەرنى باشلاپ كىرىشكە بۇيرۇدى . ئۇ كۈچالىق راشىدىن خان خوجىنىڭ ، قوقانلىق خۇدايارخانىنىڭ ئەلچىلىرىنى قوبۇل قىلغان بىرنەچچە ئايدىن بۇيان ئەلچى - پەلچى دېگەنلەرنى ئۈنتۈپلا كەتكەنىدى .

ئىككى كىشى كىرىپ ئاۋۋال پادىشاھقا ، ئاندىن ئوردا بەگلىرىگە چوڭقۇر تەزىم بەجا كەلتۈردى ، پادىشاھنىڭ ئىجازىتىنى ئالغاندىن كېيىن ئەلچىلەردىن قىپچاقلا ئوخشايدىغان ئېگىز بويلۇق بىرى بىر قەدەم ئالدىغا سۇرۇلۇپ دېدى :

— شاھىمنىڭ شاھلىق سەلتەنىتى قادىر ئاللانىڭ ھىمايىسى ۋە يەر يۈزىدىكى جىمى مۇسۇلمانلارنىڭ دۇئاسى بىلەن ئەبەدىلئەبەد ئامان بولغاي ، دۇشمەنلىرى يەر بىلەن يەكسان بولغاي . ئۇلۇغ شاھقا مەلۇم بولسۇنكى ، بىز قەشقەر دار سەلتەنىتىنىڭ كەمىنە پانساتلىرى[1] ھۇزۇرلىرىغا خوجىلارنىڭ خوجىسى ، سەئىد ئەۋلادلىرىنىڭ پېشۋاسى بۇزرۇكخان تۆرەمنىڭ دۇئايىسالىمىنى ئەكەلدۇق . مەرھەمەت...

ئەلچى ئۇستا زەرگەرنىڭ قولىدا زىننەتلەنگەن نەپىس ئالتۇن

---

① پانسات — ئەمەل نامى . پانسات — پارسچە «بەش يۈزبېشى» دېگەن سۆز بولۇپ ، ياقۇبېگ بۇ ئەمەلنى ئۆز ھەربىي قوشۇنىدا تەسىس قىلغان . پانسات دادخاھتىن تۆۋەن تۇراتتى ، بىرقانچە يۈزبېشىنى باشقۇراتتى .

قۇتىنى نېمەتۇللاخانغا سۇندى . نېمەتۇللاخان قۇتىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ پادىشاھقا ئۇزاتتى ، پادىشاھ ئۇنى ئېچىپ ، سالامنى ئوقۇشقا ئەمر قىلدى .

«كۆپتىن - كۆپ دۇئايىسالامدىن سۆزگىرە مەلۇم بولغايكى ، كەمىنە بۇرادەرلىرى قەشقەر دىيارىغا قەدەم قويغىلى خېلى كۈنلەر بولدى ، بۇ جايدىكى مازار - ماشايىخلارنى قەدىر ئەھۋال زىيارەت قىلدىم . ئەمدىكى ئارزۇيۇم گۈزەل خوتەندىكى ئىمام جەئفەرى سادىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ تەۋەررۈك قەبرىلىرىنى زىيارەت قىلىش ئىدى . شاھ ئاغام مەرھەمەت قىلىپ يول بەرسە ، زىيارەت قىلىپ يانسام ، دېگەن ئۈمىد بىلەن مەقسىتىمنى ئىزھار قىلىپ بۇ نامىنى يازدىم ، نامە تامام ۋەسسالام .»

تەختىتە ئولتۇرۇپ ھارغىنلىق ۋە ئۇيقۇسىزلىق بىلەن چېلىشىۋاتقان ھەبىبۇللاخان يۈزىگە سوغۇق سۇ چېچىلغاندەك سەگەكلىشىپ قالدى . بۇزرۇكخان[1] تۆرىنىڭ خېتىنى كۆز ئالدىدىن يەنە بىر قېتىم ئۆتكۈزدى . سالامنامىنى كۆرۈپ بولۇپ ، ئىككى ياندا يېكتەك تىك تۇرغان ۋەزىرى نېمەتۇللاخانغا ، مىرباباۋ پانساتقا ، ھەممە ئاكابىر ئەشرەپلىرىگە بىرمۇبىر قاراپ چىقتى . تەختىنىڭ ئارقا تەرىپىگىچە كۆز يۈگۈرتتى ، كۆز قارىچۇقلىرى بىر ئىزدا توختاپ ، ياغاچتەك قاتقان ياساۋۇل بېشىنى كۆردى .

ھەبىبۇللاخان مۇشۇ تاپتا سەل گاڭگىراپ تۇرسىمۇ ، يات كىشىلەر ھەمدە ئۆزىنىڭ ۋەزىر - ۋۇزرالىرى ئالدىدا ئۆزىدىن تۆۋەنلەردىن مەسلىھەت سوراشنى بىئەپ كۆردى بولغاي ،

---

① بۇزرۇكخان — بۇرھانىدىن خوجىنىڭ نەۋرىسى ، جاھانگىر خوجىنىڭ ئوغلى . مىلادىيە 1864 - يىلى قىپچاق سىدىقبەگنىڭ ئىلتىماسى ، مۇللا ئالىمقۇلنىڭ تەينىلىشى بىلەن ياقۇبېگنى باشلاپ قەشقەرگە بېسىپ كىرگەن ۋە ئۆزىنى خان دەپ ئېلان قىلغان . كۈنلىرىنى ئەيش - ئىشرەتتە ئۆتكۈزگەن . ئەمەلىي ھوقۇق بارا - بارا ھەربىي ئەمەلدار ياقۇبېگنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن . ياقۇبېگ ئۇنى بېڭسارداا نەزەربەند قىلغان . ئاندىن ھەج قىلدۇرۇش باھانىسىدە قەشقەردىن ھەيدەپ چىقارغان . بەداخشان يولى ئارقىلىق پەرغانىگە قايتىپ كېلىپ ، قاراۋۇلتۆپە دېگەن يەرنىڭ قوشتۇگمەن كەنتىگە يېقىن كونا ئېغىز مەھەللىسىدە ياشىغان ۋە شۇ يەردە ئۆلگەن .

ئەلچىلەرگە قاراپ بېشىنى يېنىك لىڭشىتىپ قويدى . توغرىسى ئۇ ئاددىيلا بىر پارچە سالامنامىگە ، بۇزرۇكخانىنىڭ ئىلتىماسىغىلا ئەمەس ، بەلكى باش ئۇستىدە سويلاپ يۈرگەن ئەجەل قامچىسىغا ئىختىيارەن ئۆزىنى تۇتۇپ بەردى .

ھەببۇللاخان ئاق كىگىزگە ئولتۇرۇپ «پادىشاھ» بولغاندىن بۇيان قانتىق قوللۇقلۇقى بىلەن داڭق چىقارغانىدى . ئادەتتە ئۇ چوڭ ـ كىچىك ئىشلاردا بىرەرىدىن مەسلىھەت سوراپمۇ ئولتۇر-مايتتى . كۈنسېرى ئۆسۈۋاتقان شاھلىق ئابرۇيىنى ھۆكۈم ـ پەرمانىنىڭ تۇغرىلىقىنىڭ كاپالىتى دەپ بىلەتتى . بىراق ، ساددىلىقتىن ئۆتۈپ ئەخمەقلىق يولىغا قاراپ كېتىۋاتقان بۇ قېرى پادىشاھنىڭ بىلىدىغان نەرسىلىرىدىن ، بىلمەيدىغىنى كۆپرەك ئىدى . تۇمەن مىڭ ھېيلە ـ مىكىر بىلەن تولغان بۇ خەتنىڭ كىمنىڭ ئىرادىسى ۋە كىمنىڭ قولى بىلەن يېزىلغانلىقىنى ئەسلا پەرق قىلالمايتتى . ياقۇپبەگ قوشبېگىنىڭ بۇ مەكتۇپنى يوللاپ بولۇپلا نەچچە مىڭ لەشكەرنى بۆلەك ـ بۆلەككە بۆلۈپ ، خوتەن زېمىنى زاۋغا — ھەببۇللاخانىنىڭ يازلىق ئوردىسىغا يېقىنلاپ قالغانلىقىنى بولسا تېخىمۇ قىياس قىلالمايتتى .

ئۇچىنچى باب

پىيالما سېيىدا بوران

تۇخۇمدەك ـ تۇخۇمدەك تاشلار بىلەن تولغان پىيالما سېيىنىڭ شىمال تەرىپى تەكلىماكان گىرۋەكلىرىگە ، جەنۇبى ئاق باش قاراقۇرۇم تېغىنىڭ ئېتەكلىرىگە باش قويىدۇ . پايانىغا كۆز يەتمەيدىغان بۇ ساي قاغلىق ۋە قاراقاش بوستانلىقىنى بىر ـ بىرى بىلەن باغلاپ تۇرىدۇ . ياز كۈنلىرىدىكى چىدىغۇسىز ئىسسىق شامال ساي ئاسمىنىدىن ئۇچۇپ ئۆتكەن ئۇچار قاناتلارنىڭ قانىتىنى كۆيدۈرىدۇ . ساينىڭ ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگە يەتكۈچە ، يول ئازابى

هەرقانداق بېلى مەزمۇت يولۇچىنى قۇرۇتۇپ قاق قىلىۋېتىدۇ . قارا قىشنىڭ زىمىستان سوغۇقى بولسا جۇۋىلىقلارنىڭ يىلىكلىرىدە گىچە ئۆتۈپ ، پۈت ـ قولىنى چوكا مۇزدەك توڭلىتىۋېتىدۇ .

ئەنە شۇنداق قارا قىش كىرگىلى بىر ئاي قالغان چاغ . مىلادىيە 1866 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى چىڭقىچۇش مەزگىلىدە ، چەكسىز ساينىڭ ئۈپۈق بىلەن تۇتاشقان غەربىي يۇزىدە سان ـ ساناقسىز ئاتلارنىڭ تۇيىقىدىن كۆتۈرۈلگەن كۈچلۈك بوران پەيدا بولدى . بوران ئالدىدا ئورمانىدەك قويۇق نەيزىلەرنىڭ ئۇچى ، ئالىيېشىل تۇغ ـ ئەلەملەر ، ئاتلىقلارنىڭ بېشى ۋە ئۇلارنىڭ پارقىراپ تۇرغان قالقانلىرى كۆرۈندى . ئاۋۇال توپ ـ توپ قارا چېكىتلەر ، پارچە ـ پارچە بۇلەكلەر پەيدا بولدى . ئاندىن كېيىن بۇنداق چېكىت ۋە بۇنداق بۇلەكلەر بىر ـ بىرى بىلەن تۇتىشىپ يەر ـ ئاسمان ئارىسىنى بېسىپ كېلىۋاتقان قارا بورانغا ئايلاندى .

بۇ تۆت نەپەر ئەمىرلەشكەر ، ئونلاپ پانسات ،ئون بەش مىڭ ئاتلىق ۋە پىيادە لەشكەرلەردىن تەركىب تاپقان قارا بوران ئىدى . ئۇنىڭ كەينىدە ئوتۇن ـ سامان توشۇيدىغان مىڭلاپ هارۋا ، قوشۇن بىلەن بىللە يۇرۇپ يېمەك ـ ئىچمەك تىجارىتى قىلىدىغان نەچچە يۈز ھۆپىگەر ۋە چېدىر باسقان تۆگە كارۋانلىرى ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى . ئۇلار ھەببۇللاخانغا مەكتۇپ ئېلىپ بارغۇچىنىڭ قارىسى يوقالماي تۇرۇۋېلا يەكەن شەھىرىدىن قوزغالغانىدى . بۇ قارا بورانىنى يېقىنقى يىللاردا قەشقەرگە بېسىپ كىرگەن مۇھەممەت ياقۇبېگ قوشبېگى① بىلەن بۇزرۇكخان تۆرە ئۆزى باشلاپ

---

① ياقۇبېگ — مۇھەممەت ياقۇبېگ . تاشكەنت ۋىلايىتىنىڭ چىمكەنت دېگەن يېرىدە تۇغۇلغان . قوقان خانلىقىدا قوشبېگى بولغانلىقى ئۈچۈن «ياقۇبېگ قوشبېگى» دەپمۇ ئاتالغان . مىلادىيە 1864 ـ يىلى قىشتا ئۇ بۇزرۇكخان بىلەن قەشقەرگە باستۇرۇپ كىرگەن . قەشقەر ، يېڭىسار ، يەكەن ، خوتەن ، ئاقسۇ ، ئۈچتۇرپان ، كۇچا قاتارلىق جايلارنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ ، «يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتى» نى قۇرغان ۋە ئۆزىنى «بەدۆلەت» ، «ئاتالىق غازى» دەپ ئاتىغان . 1870 ـ يىلى تۇرپان ، ئۈرۈمچى ، ماناسلارنىمۇ بېسىۋالغان . 1876 ـ يىلى سەنشى ، گەنسۇنىڭ ھەربىي ۋالىيسى زو زۇڭتاڭ چىڭ سۇلالىسى قوشۇننى باشلاپ ياڭگۇەندىن چىقىپ كەلگەندە ، ئۈرۈمچى ، داۋانچىڭ ، تۇرپانلاردىكى ئۇرۇشتا يېڭىلگەن ۋە كورلىدا ئۆلگەن .

كېلىۋاتاتتى .

پۈتكۈل ساينى تىترىتىپ كەلگەن بۇ قارا ئاياغلار توپى پىيالما بازىرىغا كىرىپلا ئۆيـ ـ ئۆيلەرگە تارقالدى . مىلتىق ـ نەيزىلەر ، ساۋۇت ـ دۇبۇلغىلار سامانخانىلارغا ، ئاتخانىلارغا تىقىۋېتىلدى . ئىككى ئادەم كۆتۈرۈپ ماڭىدىغان زەمبىرەكلەر پىيالما ئۆستىگى كۆۋرۈكىنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇلدى . بازار ئېغىزىدىكى كىرىش ـ چىقىش يوللىرىنى ۋە خوتەن تەرەپكە ئالدىنى قىلغان ھەرقانداق كىشىنى تەقىب ئاستىغا ئېلىش ئۈچۈن دوقمۇش ـ دوقمۇشلارغا قاراۋۇل قويۇلدى . پەقەت بۇلار ئارىسىدىن تاللىۋېلىنغان تۆت يۈز ئاتلىق لەشكەرلا ياساۋۇل سۈپىتىدە جابدۇنۇپ قازانداق سەللە ئورىۋالغان ياقۇپبەگ ۋە مۆمىن مۇسۇلمان سىياقىدىكى بۇزرۇكخان تۆرىنىڭ باشچىلىقىدا ھەببۇللاخاننىڭ يازلىق ئوردىسىنى كۆزلەپ زاۋا يولىغا «مازار شېرىپ زىيارىتى» گە ئات سالدى .

خوتەن بوستانلىقىنىڭ تۈنجى بوسۇغىسى ھېسابلىنىدىغان زاۋا بازىرىدا كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمىگۈدەك زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى . بىر كېچىنى تاتلىق چۈشلەرنىڭ لەززىتى بىلەن ئۆتكۈزگەن زاۋا پۇقرالىرى تاڭ ئېتىشى بىلەنلا تەرەپ ـ تەرەپتىكى بوشلۇقلارغا رەڭگارەڭ چېدىر ـ بارگاھلارنىڭ تىكىلىپ كەتكىنىنى ، چېدىر ئەتراپىدا كۆزەت قىلىپ يۈرگەن قوراللىق ئادەملەرنى ، ئېگەرلەنگەن ئاتلارنى كۆردى . بەجايىكى ، بۇ بازاردا غايىبتىن بىر شەھەر پەيدا بولغانىدى .

«توۋا ، نېمانچە كۆپ چېدىر ، نېمانچە جىق ئاتلار بۇ !» — كىشىلەر ئېشىكلىرىدىن چىقىپلا ھەيران بولۇپ ياقىسىنى چىشلەشتى . ساقلىنى سىلاشتى ، قانداقتۇر بىر كېلىشمەسلىكنىڭ شەپىسىنى سەزگەندەك پەرىشان بولۇشتى .

بۇ ئىخچام قوشۇن ئېغىر ئەلياتقۇدا زاۋا تۈپرىقىغا خۇددى قۇملۇققا چۈشكەن يامغۇر تامچىسىدەك تېۋىشسىز قەدەم باستى . ئاتلىقلار پەرمان بويىچە ئاتلىرىنىڭ تۇمشۇقىنى باغلاپ تاشلىدى ، چېدىر قوزۇقلىرىنى قۇمسال تۈپراققا بېسىپ كىرگۈزدى .

يۆتىلىنى ئىچىگە يۇتتى ، ھېچكىم بىر - بىرى بىلەن ئۇنلۇك ئاۋازدا پاراڭلاشمىدى . ھەممە ئىش بېلىق سۇدا ئۈزگەندەك شەپسىز ئورۇندالدى .

چېدىر توپى ئارىسىدا باشقا چېدىرلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان چوڭ بىر يېشىل چېدىر كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى . چېدىر ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرگەنلەر ۋە چېدىرغا پەم بىلەن كىرىپ - چىقىدىغانلارمۇ كۆپ ئىدى . پەقەت يېشىل چېدىردىن ئوتتۇز ئارغامچا بويى يىراقلىقتىكى ناغرادۆڭ ئۈستىدە قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان لەشكەر بېشىلا بۇ شاھانە چېدىرغا ئىجازەتسىز كىرىپ چىقالايتتى . نەچچە ئون قوراللىق مەھرەم بىلەن قوغدىلىۋاتقان بۇ چېدىر ھەرقانداق كىشىگە سىرلىق تۇيغۇ بېرەتتى . چېدىردىن سىرتقا ، سىرتتىن چېدىرغا كىرىپ - چىقىۋاتقانلارنىڭ قەدەملىرى ئىنتىك ، ھەربىرىكەتلىرى جىددىي ئىدى . ناماز ۋاقتىدا يېشىل چېدىردىكى چېدىر مەزىنى ئەزان توۋلىغاندىلا ئاندىن باشقا چېدىردىكى مەزىنلەر ئەزان قىچقىرىشقا باشلايتتى .

سىرلىق كېچىدىن كېيىن تىكلەنگەنگە قەدەر بولغان يېرىم كېچە مانا شۇنداق ئۆتۈپ كەتتى . ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان بۇ كىشىلەر ھېچكىمنى تاڭ ئېتىپ چەكمىدى . پۇقرانىڭ يېڭىنە چاغلىق نەرسىسىنى تارتىۋالمىدى ، ئوتۇن - بوغۇز ئالۋىنىنمۇ سالمىدى . قائىدە بويىچە پاتمىغە كەلگەن يۇرت ئاقساقاللىرىنى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۈتۈپ ، لايىقىدا تون - سەرپاي يېپىپ ئۇزاتتى . خەۋپسىرىگەنلەرنىڭ يۇرىكى جايىغا چۈشتى . ھەممە ئىش ئاستا - ئاستا ئۆز ئەسلىگە قايتىپ كەلدى .

بىراق ، نامازدىگەردىن كېيىن ئەھۋال بىردىنلا ئۆزگەردى . ناغرادۆڭ چوققىسىدىن خۇددى قانات چىقارغاندەكلا ئۇچۇپ چۈشكەن قاراۋۇل بېشى يېشىل چېدىرغا ئوقتەك كىرىپ كەتتى . ئارقىدىنلا كاۋدەك يوغان سەللە ئوراپ ، ئوشۇققىچە كېلىدىغان كىمخاب تون كىيگەن ، بېلىگە كەڭ كەمەر باغلىۋالغان ياقۇپبەگ ۋە بۇزرۇكخان تۆرە چېدىر ئالدىدا ھازىر بولدى .

ياقۇپبەگ ئوتتۇرا بوي ، قورساقلىق ، يوغان بۇرۇن ، دامان ساقال ، دوغلاققىنا كەلگەن كىشى ئىدى . يۇمىلاق كۆزلىرىدىن ئىشەنچ ۋە تەمەننا نۇرى چاقناپ تۇراتتى . ئەللىك ياشلارغا كىرىپ قالغىنىغا قارىماي ھەربىكەتلىرى يەڭگىل ، قەدەملىرى چاققان ئىدى .

ئۇ قوللىرىنى كەينىگە تۇتقىنىچە چېدىرىدىن چىقىپ ، قۇياشلىق ئاسمانغا ، ئاندىن چېدىر ئالدىدا سەپراس بولۇپ تۇرغان لەشكەرلەرگە ئالدىرىماي سەپسېلىپ چىقتى . ئەمىر ـ لەشكەرلەرگە قاراپ شۇنداق باش لىڭشىتىۋىدى ، چېدىر ئەتراپىدىكى قورۇقچى لەشكەرلەر ئوپۇر ـ توپۇر بولۇشۇپ خۇددى يەر يۇتقاندەك غايىب بولدى . ياقۇپبەگ ئۆزىنى تۇزەشتۇرۇپ ، چېدىر ئالدىدا ئۇياق ـ بۇياققا ماڭغاچ ، كىمنىدۇر كۆتۈشكە باشلىدى .

بىرپەستىن كېيىن بىر توپ كىشى سۆلەتلىك كىيىنگەن ياشقىنا بىر يىگىتنىڭ ئېتىنى يېتىلىگەن پېتى چېدىر ئالدىغا يېتىپ كەلدى . ئات ئۇستىدىكى يىگىت ھەببۇللاخاننىڭ ئوغلى نېمەتۇللاخان بولۇپ ، ئۇ خان ئاتىسىنىڭ ئەمرى بىلەن سوۋغا ـ سالام ۋە شاھانە تارتۇقلارنى ئېلىپ بۇزرۇكخان بىلەن ياقۇپبەگنىڭ ھۇزۇرىغا سالامغا چىققانىدى . قارىسى كۆرۈنگەن يەرگىچە ئالدىغا بېرىپ ، شاھزادىنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى بوينىغا سېلىپ ئۇلۇگۇرگەن قەشقەرىيە لەشكەرلىرى تاپشۇرۇق بويىچە ئۇنى ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغىلا باشلاپ كەلگەنىدى .

ئاق پىشماق ، قامەتلىك ، قويۇق ساقال ـ بۇرۇتلۇق نېمەتۇللاخاننى كۆرگەن ياقۇپبەگ بازغىغان خورازدەك قانات كېرىپ ئۇنىڭغا قاراپ يۈگۈردى . سالام ـ سەھەتىن كېيىن ، شاھزادىنىڭ ئاتتىن چۈشۈشىگە ياردەم بەرمەكچى بولۇۋىدى ، ئۇنىڭغىچە تۆت نەپەر پانسات شاھزادىنى قىممەت باھالىق شېشە بۇيۇم قاچىلانغان ساندۇقنى كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ ، ئېھتىيات بىلەن يەرگە قويۇپ بولدى .

نېمەتۇللاخان ئالايىتەن جابدۇنغان چېدىرغا باشلاندى ،

كۆردىكى ، ئۇ تەخمۇتەخ قىلىنغان زىياپەت ئۈستىدىنلا چۈشكەنىدى . داستىخاندىكى قەنت ـ گېزەكلەر ، تۇرلۇك ـ تۇمەن تاتلىق ـ تۇرۇملار ، ھور ئۆرلەپ تۇرغان چىل ، ئۇلاي كاۋاپلىرى ، خىلمۇخىل نازۇنېمەتلەر سەپەردىن كەلگەن ، ئېچىرقىغان كىشىنىڭلا ئەمەس ، داستىخاندىن تويۇپ يانغان كىشىنىڭمۇ ئىشتىھاسىنى قوزغايتتى . قىممەت باھا تاشلاردىن كۆز قويۇلغان ئالتۇن ـ كۈمۈش قاچا ـ قۇچىلار كۆزنى چاقاتتى .

بۇزرۇكخان ئالدى بىلەن پاتمە بەردى . بىر ـ بىردىن سۆلەتلىك ئىككى ساھىبخانىنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرغان نېمەتۇللاخان مەزەگە قول ئۇزارتتى . ئاتا ماقاملىق بۇ كىشىلەرنىڭ خۇش مۇئامىلىسى ، مېھماندوستلۇقى ، يېقىملىق گەپ ـ سۆزلىرى ، قائىدىلىك يۈرۈش ـ تۇرۇشلىرى ياش نېمەتۇللاخاندا خېلى تۇرۇك تەسىرات پەيدا قىلدى . پادىشاھلىقتا ئەمرلەشكەر بولۇشىغا قارىماي ، بېشىدىن ئانچە ئىش ئۆتمىگەن ساددا شاھزادە دەسلىپىدە ئۆزىنى چۆچەكلەردىكى سىرلىق قەسىرگە ، ناز ـ كەرەشمىلىك ھۆر ـ غىلمانلار ئارىسىغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلدىيۇ ، لېكىن ياقۇپبەگنىڭ شېرىن ـ سۇخەن تەكەللۇپلىرى بىلەن تارتىنىشنى تەرك قىلىپ ، داستىخاندىن خالىغىنىچە ھۇزۇر ئالدى .

ياقۇپبەگ تاشقىرىغا قاراپ يېنىك چاۋاك چالدى . ئاپئاق تون كىيىپ ، بېلىنى كەشتىلەنگەن ياغلىق بىلەن قىيپاش باغلىۋالغان ، بۇرۇتلىرى ئەمدىلەتىن خەت تارتىشقا باشلىغان ئون نەچچە غۇلام كۈمۈش پەتنۇسلاردا ئالتۇن ھەللىك دەستار ، ئالتۇن غىلاپلىق ئىسپاھان قىلىچى ، ئالتۇن كەمەر ، كىمخاب ـ تەتىللا تون قاتارلىق قىممەت باھا بۇيۇملارنى كۆتۈرۈپ كىردى . بۇزرۇكخان پەتنۇسلارنى ئېلىپ نېمەتۇللاخانىنىڭ ئالدىغا قويدى ۋە قول باغلاپ تۇرۇپ :

— شاھزادىمىزگە كۈمۈش ئوردا ، ئالتۇن تەخت سوۋغا قىلساقمۇ ئەقىدە ـ ئىخلاسلىرىمىزنى ئىپادە قىلىپ بولالمايمىز ، سوۋغاتلىرىمىز ھازىرچە لايىقەتلىرىدە ئەمەس ، شۇنداق بولسىمۇ ، ئازنى كۆپكە تاۋاپ قىلىپ ، مەرھەمەت قىلغايلا ، — دېدى تەكەللۇپ

بىلەن .

نېمەتۇللاخان بىرمۇنچە تۈزۈت قىلغاندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈردى . ھاۋانىڭ سوغۇق بولۇشىغا قارىماي يۇز - كۆزلىرىدىن سۈۋارى تەر تەپچىپ چىققان ياقۇپبەگ نېمەتۇللاخاننىڭ بوي - بەستىنى بىرھازا ماختاپ ئۇچۇرغاندىن كېيىن :

— ئەلھەمدۇلىللا ، قادىر ئىگەم قەدىمىمىزنى بۇ گۈزەل يۇرتقا ساق - سالامەت يەتكۈزدى ، شاھزادەمىنىڭ دىدارىنى كۆرۈپ ، كۆزلىرىمىز ئېچىلدى ، مۇراد - مەقسەتلىرىمىز ھاسىل بولدى . سەئىد نەسەبلىك تۆرەم بىلەن پېقىر قوشىبېگىنىڭ يەنە بىر ئارزۇسى شۇكى ، ھاجى پادىشاھ ئاتىمىزنىڭ ۋىسالىغا مۇيەسسەر بولالىساق بېشىمىز ئاسمانغا تاقىشاتتى . ئەگەر خان ئاغىمىزنىڭ پايى - قەدىمى غېرىب خانىمىزغا يەتسە ، ئاياغلىرىنىڭ توپىسىنى ساقلىمىز بىلەن سۈپۈرۈپ ، خىزمەتكارلىقىمىزنى جان - دىلىمىز بىلەن ئىزھار قىلساق ، شاھ ئالىيلىرى ئىلتىماسىمىزنى قوبۇل كۆرسە ، تۆۋەن چاكىرى ئورنىدا كۆرۈپ مەرھەمەت قىلسا ، خەيرىيەت ، مۇشۇ ئارزۇدىن ئۆزگە تەلەپ - مۇددىئا كۆڭلىمىزدە يوق ، مۇبادا ئۇ ئاتىمىز بۇ يەرگە قەدەم تەشرىپ قىلىشنى لايىق كۆرمىسە ، ئۆزىمىز ئالىي ئاستانلىرىگە بېرىپ ، بوسۇغلىرىغا يۈزىمىزنى سۈرتۈپ ، دىدارىغا قېنىپ كۆزلىرىمىزنى روشەن ۋە مۇنەۋۋەر قىلىپ كەلمەكتىن ئۆزگە ئىلاجىمىز يوق ، — دېدى .

سۆزلەۋېتىپ ، ياقۇپبەگ كۆزلىرىگە بىرنەچچە قېتىم ياش ئالدى ، ئاۋازى ساتار تارىلىرىدەك تىترىدى .

— پېقىر ئىنىلىرى ئاشنىدارچىلىقلىرىنىڭ تېگىگە يەتتىم ، خاتىرىلىرى جەم بولغايكى ، شەپقەتلىك شاھ ئاتام مېھرىبان ۋە ئۇلۇپەتخۇمار ئادەمدۇر ، لەۋزىلىرىنى يەتكۈزۈپ ، ئاستانلىرىگە باشلاپ كېلىشكە قادىرمەن ، — دېدى ئۇ ئىشەنچ بىلەن .

زىياپەت ۋە سۆھبەت تامام بولغاندىن كېيىن ئۇلار چېدىرىدىن چىقىشتى . بۇزرۇكخان بىلەن ياقۇپبەگ قولمۇقول تۇتۇش قىلىپ ، نېمەتۇللاخاننى ئېگەر - جابدۇقلىرىغا ئالتۇن يالتىلغان خارەزىم

ئارغىمىقىغا مىندۇردى . «ئىگىسىنى سېغىنساڭ ئىتىغا سۆڭەك سال» دېگەندەك ، ئۇنىڭ مەھرەم - مۇلازىملىرىغىمۇ لايىقىدا تون - سەرپاي ، تەڭگە - خىراجەت ئىنئام قىلدى .

نېمەتۇللاخان چاپچىپ تۇرغان ئېسىل ئارغىماق ئۇستىدە قىياغا قونغان بۇركۇتتەك ئولتۇرۇپ ، قولى ئوچۇق ، ھۆرمىتى زىيادە بۇ ساھىبخانىلارغا يېنىش - يېنىشلاپ ھەشقاللا ئېيتتى . ئىنئام قىلىنغان ئارغىماقنى يورغىلىتىپ ، ئۆزى مىنىپ كەلگەن جەدە ئېتىنى مۇلازىملىرىغا يېتىلىتىپ ، خوتەن يولىغا قاراپ راۋان بولدى .

قەشقەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلەشكىرى ئابدۇللا پانسات ئۇنىڭ بىلەن يانمۇيان كېتىپ باراتتى . قويىنىدىكى نەچچە قەۋەت تاۋار - دۇردۇن بىلەن ئورالغان كېسەكنى پات - پات سىلاپ قويىاتتى . ياقۇپبەگنىڭ يولغا چىقىش ئالدىدىكى : «ھاجى پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىڭلار - دە ، ئەقىدە - ئىخلاسلىرىمىزنى يەتكۈزۈڭلار ، ئەگەر ئىشەنمىسە ، ئاللانىڭ مۇشۇ كالامىنى تۇتۇپ بىز ئۇچۇن قورقماي قەسەم ئىچىپ ، ھەرنە قىلىپ بولسىمۇ ئۇنى ئالدىمىزغا ئاچىقىڭلار» دېگەن گېپىنى كۆڭۈل ئەينىكىدىن ئۆتكۈزەتتى .

تۆتىنچى باب

نىقابلانغان تۇزاق

ھەبىبۇللاخان ئادىتى بويىچە تاڭنى كۈتمەستىنلا ئورنىدىن تۇرۇڭالدى - دە ، ئالدىرىماي تەرەت ئېلىپ جايىنامازغا ئولتۇردى . قېرىلىق ئۆزىنى كۆرسەتكەنمۇ ياكى باشقا سەۋەب بارمۇ ، ئۇ پادىشاھ بولغاندىن بېرى بامدات نامىزىنى پەقەت ئۆز ئۆيىدىلا ئوقۇيتتى . چوڭ جامەگە جۈمە نامىزىغا بارغاندىمۇ خوتەننى مىسىر دەپ قىياس قىلىپ ، ئىككى رەكەت نامازنىلا ئادا قىلاتتى . ئېھتىيات يۈزىسىدىن

جاماگە تەختىراۋان بىلەنلا باراتتى . نامازغا تۇرغان چېغىدا ئىككى تەرىپىدە ئالتىدىن ئون ئىككى ياساۋۇل قىلىچلىرىنى يالتىڭلاپ ، ھازىرلا جەڭ بولىدىغاندەك تەييار تۇراتتى . رۇكۇ ۋە سەجدىگە بارمايتتى ، نامازنى ئىما ـ ئىشارەت بىلەنلا ئوقۇيتتى .

ھەبىبۇللاخان يەتمىش ياشتىن ھالقىپ قالغان بولسىمۇ ، لېكىن ئىككى مەڭزى سىڭىپ پىشقان توقاچتەك قىزىرىپ تۇراتتى . ئۇزۇن يىللىق دۇئا ـ تىلاۋەت ۋە زاھىتلارچە تۇرمۇش ئۇنىڭغا ساغلاملىق ئاتا قىلغانىدى . بىراق ، «ئوتى بار يەرنىڭ سۇيى يوق ، سۇيى بار يەرنىڭ ئوتى» دېگەندەك ، پادىشاھ بولۇپ يۇرت تىزگىنىنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئارامى بۇزۇلغىلى تۇردى . گەرچە ئاتا ـ بوۋىسىدىن قالغان مىراسقا تايىنىپ مەئىشىتىنى قامداپ تۇرسىمۇ ، بىراق پۇقرانى تويدۇرماق ۋە ئىسسىندۇرماق خىيالىغا تەس كەلدى . ئۆلىمالىق ، مۇپتىلىق بىلەن پادىشاھلىق ، ھۆكۈمرانلىقنىڭ تامامەن ئوخشاش ئەمەسلىكىنى بارا ـ بارا ھېس قىلىپ قالدى . بولۇپمۇ ئامراق ئوغلى ئابدۇراخمانخان راشىدىن خوجا[1] ئەۋەتكەن كۇچا لەشكەرلىرى بىلەن ئۇرۇشۇپ ، پىيالمىدا ۋاپات بولغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ مەجەزى بىردىنلا يامان تەرەپكە قاراپ يۇز تۇتتى . ئەزرائىلنىڭ كۇنسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان قەدەم تىۋىشىنى ئاڭلىغانسېرى قولى قاتتىق ، تاش يۈرەك ئادەمگە ئايلاندى . ئانچىكى بىر سەۋەنلىك ئۇچۇن قان تۆكىدىغان ، يوقىلاڭ گەپلەر بىلەن بىگۇناھ كىشىنى دەررىگە باسىدىغان بولۇپ قالدى . ئۇنىڭچە ، كەتمەن ئوغرىسىمۇ چوڭ

---

① راشىدىن خوجا — خان خوجا ، سېيىت غازى راشىدىن خان دەپمۇ ئاتالغان . مىلادىيە 1864 ـ يىلى كۇچادىكى ئۇيغۇر ، خۇيزۇ پۇقرا چېرىكلىرى چىڭ سۇلالىسى ئىستىبداد ھاكىمىيىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەندە ، قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن «خان» لىقتا كۆتۈرۈلگەن . غازات قىلىپ قاراشەھەر ، تۇرپان ، توقسۇن ، لۇكچۇن قاتارلىق جايلارنى ئىگىلىگەن . جەنۇبتا ئاقسۇ ، قەشقەر ، يەكەنلەرگىچە ئۆز تەسىرىنى كېڭەيتكەن . ئۆز نامىدا پۇل قۇيدۇرغان ، ئۇنىڭ يەرلىك ھاكىمىيىتى مىلادىيە 1864 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۇندىن ، 1867 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۇنىگىچە داۋام قىلغان . تۆڭجىنىڭ 3 ـ يىلى ياقۇبېگ كۇچانى بېسىۋالغاندا ئەسىرگە ئېلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن .

گۇناھكار قاتاردا ھايالسىز ئۆلتۈرۈلۈشى ، خوتەنده ئىككى ھەرەمدىكىدەك[1] تىنچلىق ، تەرتىپ ئورنىتىلغان بۇ يۇرتتا قوي بىلەن بۆره ، ئىت بىلەن مۈشۈك بىر ئۇۋدا ياشىيالايدىغان بولۇشى كېرەك ئىدى .

ئۇ يېرىلىپ كېتىدىغاندەك لوقۇلداپ تۇرغان بېشىنى ، گەجگىسىنى ئۇۋۇلاۋاتقان مەھرەمنى ، ئوردا تېۋىپى ئەكەلگەن شەربەتنى بىر ياققا ئىتتىرىپ قويۇپ ، زاۋدىن قايتىپ كەلگەن ئوغلى ۋە بۇزرۇكخانىنىڭ ئەلچىسى ئابدۇللا پانساتنى ئۆيىدىلا قوبۇل قىلدى . پانسات بىلەن قىسقىلا تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن :

— قېنى سۆزلىسىلە ، — دېدى ئۇ ئوغلىغا ئاڭلىنار - ئاڭلانماس قىلىپ .

نېمەتۇللاخان بۇزرۇكخان بىلەن ياقۇپبەگنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي تەرىپلىدى ۋە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنى ئەڭ چىرايلىق سۆزلەر بىلەن بايان قىلدى . ئۇلارنىڭ ئۆتۈنۈشلىرىنىمۇ ناھايىتى تەپسىلىي ۋە تەسىرلىك قىلىپ سۆزلەپ بەردى .

ھەببۇللاخان ئوغلىنىڭ يات ئادەم ئالدىدا يات بىر ھۆكۈمراننى ماختاپ ئۇچۇرغىنىدىن سەل خاپا بولغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭغا چىش يېرىپ بىرنېمە دېمىدى ، ئابدۇللا پانساتنىڭ سوئال نەزىرىدىكى كۆزلىرىگە قاراپ قويۇپ ئۆزىچە چېچىلدى :

— سىلەرمۇ بىلىسىلەر ، قېرىندىم ، ماغدۇرۇمدىن قالدىم ، يول يۇرۇشكە ئانچە تاۋۇم يوق ، ئۇنىڭ ئۈستىگە يېقىندىن بېرى چۈشۈم بۇزۇلۇپلا تۇرىدۇ ، بۇ نېمە ئىشكىنتاڭ ! — دېدى خورسىنىپ .

دېمىسىمۇ ، بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى ئۇ تاڭغا يېقىن چۈشىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى ۋە تاڭ ئېتىشى بىلەنلا دۇئانغا چىقىپ سالام - سەھەت رەسمىيەتلىرىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن ئۆلما - قۇرئەندازلارنى ئالدىغا چاقىردى :

---

① ئىككى ھەرەم — سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى مەككە ۋە مەدىنە شەھەرلىرى .

— ئاڭلاڭلار ، تاڭغا يېقىن شۇنداق بىر چۇش كۆرۈپتىمەن ، چۇشۇمدە جىمى خوتەن پۇقرالىرىنىڭ كاللىسى يوق ، تېنى بولسا مىدىرلاپ يۈرەرمىش ، قېنى بۇ چۇشنىڭ تەبىرى نېمە ؟ — دېدى ئۇ بۈيرۇق ئاھاڭىدا .

ئالىجوقا سۆزلەپ قويۇپ بالاغا قېلىشتىن قورقتى بولغاي ، ئۆلىمالار يەرگە قاراشتى ، قۇرئەندازلار كىتابتىن بېشىنى كۆتۈرمىدى . بۇ سۈكۈناتنى ئاخىر ھەببۇللاخانىڭ ئۆزى بۈزدى :

— بۇ بىر يامانلىقتىن بېشارەت ، — دېدى ئۇ ئۆز چۇشىگە ئۆزى تەبىر بېرىپ ، — بۇ يامانلىقتىن خالاس بولۇش ئۈچۈن ئوردا ئەتراپىدىكى ، ئېتىز ـ ئېرىق بويلىرىدىكى تامامى مېۋىلىك ، مېۋىسىز دەرەخلەرنىڭ غولىدىن ئادەم بويى قويۇپ كېسىپ تاشلاڭلار !

تەڭلىكتىن قۇتۇلغان ئۆلىمالار پادىشاھنىڭ پاراسىتىگە ئارقا ـ ئارقىدىن ئاپىرىن ـ تەۋازۇلار ئوقۇشتى . ئوردا ئەمەلدارلىرى بۇ ھۆكۈمنى پەرمانبەردارلىق بىلەن ئادا قىلىشتى . لەشكەرلەر مىلتىق ـ نەيزىلىرىنى تاشلاپ ، قولىغا پالتا ئالدى . پۇتكۇل خوتەنلىك دەرەخ كېسىشكە تۇتۇندى ...

— ئالىيلىرى ، دىل خەزىنىلىرىنىڭ سېخىي ھىممەتلىرىدىن سۆيۈنۈپ تۇرۇپ كالامىشىپ ئالدىدا قەسەم ئىچىمەنكى ، بۇزرۇكۋارلىرىمنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان ھۆرمەت ـ ئىخلاسى ئىماندەك پاك ، شەبنەمدەك ساپتۇر ، — ھەببۇللاخانىڭ ئارىسالدى بولۇۋاتقىنىنى پەملىگەن ئابدۇللا پانسات خان ئالدىغا تىزلاندى ۋە قوينىدىن «شارت» قىلىپ «قۇرئان» نى سۇغۇردى ، ئۇنى ئىككى قوللاپ مەيدىسىگە بېسىپ تۇرۇپ دېدى ، — ئاياغلىرىنىڭ چاڭلىرى بىز ئۇچۇن مۇقەددەستۇر ، مۇبارەك دىدارلىرى كۆزنى روشەن قىلغۇچى تۇتىيادۇر !

ھەببۇللاخان سۆزلەشكە تەمشەلگەن ئوغلىنى ئىشارەت بىلەن توختىتىپ قويدى . ئىككىيلەننى تاشقىرىدا ساقلاپ تۇرۇشقا بۈيرۇدى ۋە قۇرئەندازنى چاقىرتتى . بىر پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغان

قىرى قۇرئەنداز قبلىن كىتابنى ئېچىپ ، ئىرماش - چىرماش قۇرلارغا چاقماق تېزلىكىدە كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن دېدى :

— بىلىش كېرەككى ، ھەر ئاينىڭ توققۇزىنچى ، ئون توقققۇزىنچى ، يىگىرمە توققۇزىنچى كۈنلىرى زۇھەل ۋە مىرىخ يۇلتۇزلىرى مەشرىق بىلەن مەغرىب ئارىسىدا بولىدۇ . بۇ كۈن مۇبارەكتۇر ، بۇ كۈندە سەپەر قىلماق ، ئۇلۇغلار بىلەن كۆرۈشمەك لازىم . بۈگۈن ماھى باراتنىڭ توققۇزىنچى كۈنىدۇر . روشەنكى ، بۇ سەپەر ئالىيلىرىغا مۇناسىپتۇر .

ھەبىبۇللاخان كۆزلىرىنى تورۇسنىڭ نەرىگىدۇر تىكتى ، ئازراق ئويلىنىۋېلىپ ياساۋۇل بېشىغا پەرمان بەردى :

— سەپەر ھازىرلىقىنى قىلىڭلار ، ھايال ئۆتمەي بۇزرۇكخان تۆرەمنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىمىز !

ھەبىبۇللاخان سەپەر قائىدىسى بويىچە ، ئىككى رەكەت نامىزىدا پاتىھەدىن كېيىن قايسىبىر سۇرىنى يەتتە قېتىم ئوقۇدى ، ئون مەرتە ئىستىغپار ئېيتتى ، ئۈچ مەرتە دۇرۇت ئوقۇپ ، قۇتۇپ يۇلتۇزىنىڭ ئورنىنى كەينىگە تاشلىدى - دە ، سەپەرگە ئات سالدى .

ئۇ قۇرئەندازىنىڭ ئىجازىتى بىلەنلا ئەمەس ، بەلكى ئىنتايىن مۇرەككەپ ھېسلارنىڭ ئارىسىدىن باش كۆتۇرۈپ چىققان ئىنسانىي تۇز كۆڭۈللۈكىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن بۇ سەپەرگە تەۋەككۇل قىلغانىدى . ئۇ پالغا ئەمەس ، ئاللانىڭ ئىرادىسىگە ، تەقدىرنىڭ ھۆكمىگە ئىشىنەتتى . باشقىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ بۇرادەرلىك سالىمىنى ئىلىك ئېلىش تەقەزادار مۇسۇلمانچىلىقنىڭ تۈپ ئالامىتى سۈپىتىدە ئەدەپلىك بەندىگە خاس ھەرىكەت ئىدى . ئۇنىڭچە بەندىنىڭ رولى ، ھەرىكىتى ، تەپەككۇرى ئىنتايىن تار چەكلىمە ئىچىدىلا رول ئويناىيالايتتى ، بۇ رول ھەرقانچە چوڭ بولغان تەقدىردىمۇ ، بەندىنىڭ ئۆز تەقدىرىگە زىنھار تەسىر كۆرسىتەلمەيتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ ھەرقانداق پائالىيىتىنى ئاشۇ چەكلىمە دائىرىسىدە دەپ قارايتتى . ھەتتا پادىشاھلىق ھوقۇقىنىمۇ ، باشقىلارنىڭ تەقدىرىنى

بىر تەرەپ قىلالايدىغان چوڭ ئىمتىيازنىمۇ ئاشۇ كىچىك دائىرە ئىچىدە دەپ چۈشىنەتتى .

ھەببۇللاخان ، بۇزرۇكخان ، ياقۇپبەگ كەبى چاقىرىلمىغان مېھمانلارنىڭ خوتەن تەۋەسىگە ئىجازەتسىز كىرىپ كېلىشىنىمۇ ، ئۆزىنىڭ مۇشۇ سەپىرىنىمۇ ئۆز تەقدىرىگە تەسىر كۆرسىتەلمەيدىغان ، پەقەت ئاشۇ چەك دائىرىسىدىلا رول ئوينىيالايدىغان ئەرزىمەس ئىش دەپ بىلەتتى . مەۋلانا جالالىدىن رومىينىڭ : «تادىلى مەردى خۇدا نايەت بەدەرت ، ھېچ مەردىرا خۇدا رەسۋانىكەرت»[1] دېگەن مەشھۇر مىسرالىرى ئۇنىڭ قىيامەتلىك ئەڭگۈشتىرى ئىدى .

ھەببۇللاخان يول بويى بىر ئېغىزمۇ ئۇندىمىدى . ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ئېسىدە قالغانلىكى ئىشلارنى ، ئەھمىيەتلىك ۋە ئەھمىيەتسىز ۋەقەلەرنى بىرمۇبىر يادىدىن ئۆتكۈزدى . تۇنجى كۈنى قاراقاشتا قونۇپ ، پاتىھەگە كەلگەن بەگ ـ توقسابالارگە دۇئا بېرىپ ، يۇرت ئەھۋالىنى ، پۇقرالارنىڭ ھال ـ كۈنىنى سورىدى . ئەتىسى پېشىن ۋاقتى بىلەن زاۋىدىكى يېشىل چېدىرغا يېقىنلاشتى .

ياقۇپبەگ ناغرادۆڭ باغرىغا كېلىپ ھەببۇللاخاننى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇرغانىدى . ئۇنىڭ يېنىدا قېلىن جۇۋىسىدىن بېشى ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇراتتى . دۆڭ تۆپىسى ئاجايىپ قىزىپ كەتكەن ، سۇنايچىلار ھەدەپ سۇناي چالاتتى ، ناغرا ـ دۇمباق ساداسىدىن قۇم بارخانلىرى ، دەل ـ دەرەخلەر تىترەيتتى . ناغرادۆڭدىن يېشىل چېدىرغىچە بولغان ئىزناسىز يولنىڭ ئىككى يېقىدا پۇقرالاردەك كىيىنگەن لاۋۇ لەشكەرلەر غۇژمەك ـ غۇژمەك بولۇۋېلىپ ، قۇلاقلىرىنى تۇتۇپ ، «زامان ، زامان ، تىنچ زامان ، ھەببۇللا پادىشاھنىڭ زامانى» دېيىشىپ چۇقان كۆتۈرۈشەتتى .

---

① «كىشىنىڭ دىلى بۇزۇق بولمىسلا ، خۇدا ئۇنى رەسۋا قىلمايدۇ .»

ناغرا ـ سۇنايىنىڭ قۇلاقنى گاس قىلغۇدەك غەلۋىسى ۋە ئايەم كۇنىدىكىدەك چۇقان ـ سۇرەنلىك كەيپىيات جىمجىتلىقنى خالايدىغان ، سوپى مىجەز ھەببۇللاخانغا ئانچە يېقىپ كەتمىدى . ئىخلاسمەن ، دەرۋىشانە مۇسۇلمانچىلىق مۇھىتىدا چوڭ بولغان بۇ كىشى خوتەندىمۇ ناغرا ـ سۇنايىسز ۋە مەشرەپ ـ بەزمىسز تەنتەنە قائىدىلىرىنى يۇرگۈزمەكتە ئىدى . ئۇ بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۆزى ئۈچۈن بولۇۋاتقىنىنى ئويلاپ ئەپۇچانلىق نەزىرى بىلەن دۆڭدىكى نەغمىچىلەرگە يىراقتىن سالام بېرىپ قويدى .

ياقۇپبەگ ھەببۇللاخاننىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا كىرىچتىن ئايرىلغان ئوقتەك ئېتىلىپ ئۇنىڭ ئالدىغا يېتىپ باردى . ھۆكۈمرانچە خان مىنگەن ئاتنىڭ ئۈزەڭگىسىنى خۇددى ئاشىق ئۆز مەھبۇبىسىنىڭ لەۋلىرىگە سۆيگەندەك سۆيۈپ كەتتى ، يوتىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ ، توپا باسقان مەسىسىگە يۈزىنى ياقتى .

— مەرھابا ھاجى ئاتا ، كۆرۈڭلىمەن ، جامالىلىرى قۇياشتەك نۇرانە ، بەستىلىرى سەرۋىدىنمۇ قامەتلىك ئىكەن ، پېقىر مۇساپىرنىڭ ئۆتۈنۈشىنى قوبۇل كۆرۈپ ، غېرىبانە كۆلبىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلغانلىرى بىزگە نى بەخت ، نى ئامەت !...

ياقۇپبەگ ھەببۇللاخاننىڭ ئېتىنى نىياز ھېكمىبەگكە يېتىلىتىپ ، ئۆزى ئۇنىڭ ئاياغلىرىغا يېلىمەك يېپىشىپ يېشىل چېدىرنىڭ ئالدىغا باشلاپ كەلدى ۋە ئۇنى كىچىك بالىنى ھاپاش قىلغاندەك ھاپاش قىلىپ چېدىرغا ئەكىردى .

ئەمىرنى ئەمىر ، بەگنى بەگ ، مەھرەملەرنى مەھرەم ئۆز چېدىرلىرىغا باشلىدى . ھەببۇللاخاننىڭ ئىككى نەپەر زەبەردەس خاس مەھرىمىمۇ ئۇنىمغىنىغا ئۇنماي بىر كىچىك چېدىرغا ئەكېتىلدى .

ھەبىبۇللاخان ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن يېشىل چېدىرنى بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغىچە كۆزىتىپ چىقتى . بۇزرۇكخان تۆرىنى ياكى بۇزرۇكخان تۆرىگە ئوخشايدىغان سالاپەتلىكرەك بىرەرىنى

چىلىقتۇرالمىدى . ئۇنىڭ كۆرگىنى قول قوۋۇشتۇرۇپ بېشىنى ئېگىپ تۇرغان بىرقانچە مۇلازىم بولدى .

بۇ قېتىم بۇ يەردە نېمەتۇللاخانغا راسلانغاندەك شاھانە داستىخان ھازىرلانمىغاندى . ئەقەللىيسى ، تۇزۇكرەك بىرەر شىرەمۇ كۆرۈنمەيتتى . نازۇنېمەتلەردىن بولسا ئەسەرمۇ يوق ئىدى . داستىخان يېيىلىدىغان يەردە قورساقلىق ئادەمگە ئوخشاپ كېتىدىغان يوغان چويۇن مەش تۇراتتى . مەشتە قۇرۇق ئۆرۈك ئوتۇنى گۇرۇلدەپ كۆيمەكتە ئىدى . چېدىر ھاۋاسى بەتبۇي ۋە دىمىق بولۇپ ، تورۇستىكى گازۇاي چىراغ بولمىسا ئىدى ، چېدىر يېڭىدەكمۇ شولا چۈشمەيدىغان قاراڭغۇ شام گۆرگە ئوخشاپ قالاتتى . بۇ يەردىكى مۇرددەك جانسىز ئادەملەر ، گىلەملەر ، تۇزۇكلەر ، چېدىر تېمىغا ئېسىلغان قىلىچ ۋە بەتبەشىرە سۇرەتلىك قالقانلار ئۆزىگە بىر مۇھىم سىرنى يوشۇرغاندەك قىلاتتى .

ھەببۇللاخاننىڭ دىمىغى ئېچىشتى ، كۆزى تورلاشقاندەك بولدى . ئايالىرى دەرمانسىزلاندى . تۇز يەردە كېتىۋېتىپ پۇتلاشقان ئاتتەك ، تۇيۇقسىز دۇپۇلدەپ كەتكەن يۇرىكىدىن باشلانغان غەلىتە بىر سېزىم تومۇر - تومۇرلىرىغا تارقىلىپ ، تىرناقلىرىنىڭ ئۇچىغچە يېتىپ باردى . چېكىسىدىن دومىلاپ چۈشكەن تامچە - تامچە ئاچچىق تەر ئۇدۇل كۆزىگە كىرىپ كەتتى .

ئۇنىڭ يۇرىكى قانداقتۇر بىر بىنورماللىقنى سېزىپ تۇرسىمۇ ، لېكىن ئۇ تەكلىپ قىلىنغان كۆرپە ئۈستىگە ئەدەپ بىلەن يۆكۈنۈپ ئولتۇردى ۋە چىن ئىخلاسى بىلەن دۇئا قىلدى . ئۇنىڭ بۇ دۇئاسىدا خاتىرجەملىكمۇ ، بىئارامليقمۇ ، ئاللاغا بىلدۇرۇلگەن تەشەككۇرمۇ ، ئىلتىجامۇ ، رازىلىقمۇ ، ئامانلىق تىلەشمۇ مۇجەسسەم ئىدى . «بىسمىللا» غا تىلى كەلگەندىن باشلاپ تەرەتسىز يەرگە دەسسەپ باقمىغان بۇ ئىخلاسمەن پادىشاھ ھەر ئېھتىمالغا قارشى «كەلىمە شاھادەت» نى زىكىر قىلىپ ، ئىمانىنى يېڭىلىۋالدى .

يالقۇيبەگنىڭ چىرايىدا بولسا كەمدىن - كەم كۆرۈلىدىغان

خاتىرجەملىك ، ئېغىر - بېسىقلىق ئالامەتلىرى ئەكس ئېتەتتى . ئۆزىنى تۇتۇشلىرىمۇ قائىدىلىك ۋە رەتلىك ئىدى . ئۇ يېنىدا ئولتۇرغان نىياز ھېكمىبەگكە ۋە قول باغلاپ تۇرغان مەھرەم - مۇلازىملارغا يالت قىلىپ قارىۋالدى - دە ، ھەببۇللاخانىڭ ئالدىغىراق سۇرۇلۇپ كەلدى ، كۇلۇمسىرەپ تۇرۇپ دېدى :

— ھاجى ئاتام مەككە مۇكەررەمە ، مەدىنە مۇنەۋۋەرەدە يەتتە يىل مىقدارى ئىستىقامەت قىلىپ ، مۇجاۋىرلىق ماقامىغا يەتكەن كىشى . ئۆلىمالار غازى ياكى ھاجى بىلەن بىر مەرتە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەنلىك يەيغەمبەر بىلەن مىڭ قېتىم قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەنگە باراۋەر دەيدىكەن ، ھاجى ئاتام بىلەن بىر قېتىم قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈشكە مۇيەسسەر بولارمەنمىكىن ، — ئۇ ھەببۇللاخانىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا قوللىرىنى ئۇنىڭ بوينىغا سالدى ، مەھكەم قۇچاقلاپ يەرگە باستى . نىياز ھېكمىبەگ چاقچاقلىق بىلەن ھەربىرىكەت قىلىپ ھەببۇللاخاننى قاپىنى كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ چىدىر ئىچىدىكى توسۇققا ئەكىردى . ئارغامچىلارنى تۇتۇپ ، توسۇق ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان مەھرەملەر ئۇنىڭ ئېغىزىغا پايتىما تىقىپ ، كىيىم - كېچەكلىرىنى سالدۇرۇپ چەمبەرچاس قىلىپ باغلاپ تاشلىدى .

بۇ جەريان شۇنداق تېزلىك ، شۇنداق ئەپچىللىك بىلەن ئورۇندالدىكى ، ھەببۇللاخانمۇ نېمە بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي قالدى . قارچىغىنىڭ ئۆتكۈر تىرناقلىرى ئارىسىدا تېپىرلاپ قالغان بىقۇۋۇل بۆجەندەك ، غىڭ قىلىشقىمۇ ئولگۈرەلمىدى . ئويلىمىغاندا يۇز بەرگەن بۇ بەختسىزلىكتىن كۆچلۈك شامالغا دۇچ كەلگەن ئىستەك تارقىلىپ كەتكەن ئەس - يادىنى يىغىۋالغاندا بولسا ، ئۇ قاپقانغا چۈشكەن بىچارە ئولجىغا ئايلانغانىدى . ئۆزىلا ئەمەس ، چىدىر - چىدىرلارغا باشلاپ كېتىلگەن بەگ - سىپاھلىرىمۇ ئۆزىگە ئوخشاش ئاقىۋەتكە دۇچ كەلگەنىدى .

يېشىل چېدىردا يۇز بەرگەن ئاۋازسىز ، شەپسىز

پاتىپاراقچىلىقتىن كېيىن ھەممە نەرسە ئۆز ئىزىغا چۈشتى ، ياقۇپبەگ نىياز ھېكمىبەگكە قاراپ قانائەت ھاسىل قىلغاندەك مەغرۇر كۈلۈمسىرەپ قويدى ۋە ئالدىن تەييارلانغان مەكتۇپنى ئېلىپ ئۇستىگە ھاجى پادىشاھنىڭ مۆھرىنى باستى :

«مەن ئۇكام ياقۇپبەگ بىلەن بىر كېچە بىللە قونۇپ ، قانغۇچە مۇڭدىشىپ ، ئەتە ئۆزۈم يول باشلاپ شەھەرگە ئەكىرىمەن . سىلەر قايتىپ كېتىپ ئۆز ئىشلىرىڭلار بىلەن مەشغۇل بولۇڭلار ، ئوغلۇم نېمەتۇللاخان ياساۋۇلبېشى ، قازى لەشكەر ، شەيخۇلئىسلام ۋە دىۋانبەگلەرنى ئېلىپ ئەتە ئالدىمىزدا ھازىر بولسۇن ! »

بۇ ئىنايەتنامە ئەقىلگە سىغمىغۇدەك چوڭ ئىشلار يۈز بەرگەن يېشىل چېدىر سىرتىدا ئايلىنىپ يۈرگەن ئىككى خاس مەھرەم ئارقىلىق ، ھەببۇللاخاننى زىياپەتكە ئۈزىتىۋېتىپ ناغرادۆڭ يېنىدا كېكىرىپ ، كېرىلىپ ئولتۇرۇشقان بىر مىڭ ئۇچ يۈز لەشكەرنىڭ ئەمىرىگە يەتكۈزۈلدى .

كەڭتاشا داستىخان نېمەتلىرىدىن سەزگۈسىگە دەز كەتكەن غاپىل ئەمىر پادىشاھنىڭ ئىنايەتنامىسىنى ئوقۇدى . ئىنايەتنامە ئاخىرىغا پادىشاھنىڭ «ھۇۋەلھەببۇللەزى تۇرجا شىفا ئەتھۇ »[1] دېگەن خەتلەر نەقىشلەنگەن سوقچاق خۇسۇسىي مۆھرىنىڭ بېسىلغانلىقىنى كۆرۈپلا ئاتلىرىنىڭ بېشىنى شەھەر تەرەپكە قارىتتى .

ياقۇپبەگ ئەتىسى تاڭ سەھەردىلا پىيالىمىدىن يېتىپ كەلگەن زور قوشۇن بىلەن بىللە خوتەنگە يۈرۈش قىلدى . چېكەتكىدەك يامىرىغان نەچچە ئون مىڭ ئاتلىق لەشكەر قاراقاش زېمىنىنى رەھىمسىزلەرچە چەيلەپ ئۆتۈپ كەتتى . ھەر تال گىياھ ، ھەر زەررە تۇپراق ياتلارنىڭ ئاياغ ئاستىدا زار ـ زار يىغلىدى…

---

① «پەيغەمبەر بولسا ئاللانىڭ ھەبىب ـ دوستى ، ئۇنىڭدىن شاپائەت ئۈمىد قىلىنىدۇ . »

بەشىنچى باب

دەرۋىش ئاتا ، نەدە سەن !

غەلىتە ئىش ، ئەلمىساقتىن بېرى قىش پەسلىدە بوران چىقمايدىغان بۇ يۇرتتا تۇنۇگۈن تۇن نىسپى بولغاندا ئاجايىپ شىددەتلىك بوران كۆتۈرۈلدى .

قىيپاش غەربتىن بۇلۇت كۆچكەندەك بېسىپ كەلگەن توپا ـ چاڭ ئالدى بىلەن يۇلتۇزلارنى ، ئاندىن ئاينى خىرەلەشتۈردى . يەر بىلەن ئاسمان ئارىسىنى گويا جەھەننەمدەك قاراڭغۇلاشتۇرۇپ ، يورۇقلىق دەريا سىنىڭ كەلكۈندەك گۈركىرىدى . پور دەرەخلەرنى قاق بېلىدىن سۇندۇردى ، كۆچەتلەرنى تۈپ يىلتىزىدىن قومۇرۇۋەتتى . ئۆگزىلەرنىڭ توپىسىنى ئۈچۈرۈپ ، بورىسىنى ئاسمانغا ئاتتى . كوچا ـ كويلارغا بىر ئىلىك توپا تاشلىدى .

تېخىمۇ غەلىتە يېرى شۇ بولدىكى ، بوران قانداق تېز كەلگەن بولسا شۇنداق تېز ئۆتۈپ كەتتى . بۇ ئاجايىپ بوران ھەققىدىكى سىرلىق گەپ ـ سۆزلەر تاڭ يورۇشى بىلەنلا ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرۈپ شەھەرنى بىر ئالدى .

— مۇللامنىڭ دېيىشچە ، شۇۋقەدىر ئۆتۈپتۇدەك ، قاسىم ئاقۇاشنىڭ كۈچۈكى شۇۋقەدىرگە قاراپ قاۋاپتىكەن ، ئاغزى ئېچىلغان پېتى قېتىپ قاپتۇ .

— غازى موللاممۇ ئاغزىغا كەلگەننىلا سۆزلەۋېرىدىغان ئادەم ، شۇۋقەدىرنى ئۇ قانداق كۆرۈپتۇ ، كۆرگەن بولسا ھېلىقى كۈچۈكتەك ئاغزىنى ئاچقان پېتى قېتىپ قالمامتى ؟...

— ...

بىراق ، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن بەس ـ مۇنازىرىنىڭ تېمىسى باشقا بىر تەرەپكە بۇرالدى . كىشىلەر دوقمۇش ـ دوقمۇشلاردا

بەش - ئالتىدىن بىر بولۇۋېلىپ ، سىرلىق تۇستە پىچىرلىشاتتى . پىچىرلىشىۋېتىپ نېمىدىندۇر قورققاندەك ئالاق - جالاق بولۇپ ئەترايىغا قارىۋالاتتى . بەزىلەر كۈن غەربكە ئېگىلمەستىلا دۈكانلىرىنى تاقاپ ، ئوقەتلىرىنى تاشلاپ چايخانىلارغا بېرىۋالدى . ئۇلار تۈنۈگۈن غەلىتە كىيىنگەن ناتونۇش كىشىلەرنىڭ ئوردىغا كىرىپ كەتكىنى ، بۈگۈن ئەتىگەندە ھاجى پادىشاھنىڭ ياساۋۇل - لەشكەرلىرىنى باشلاپ نەگىدۇر كېتىۋاتقىنى ، كىمدۇر بىرىنىڭ زاۋا تەرەپتە ھېسابسىز چېدىر - بارگاھلارنى كۆرگەنلىكى ئۈستىدە سۆزلىشەتتى ، ئاڭلاشقا قۇلاق ، ئېيتىشقا تىل كەلمەيدىغان قورقۇنچلۇق قىياسلىرىنى ئوتتۇرىغا تاشلايتتى . دەيدىغانىنى دەپ بولۇپ «تۆگە كۆردۈڭمۇ - ياق» دەپلا تارقىلىپ كېتىشەتتى . تەشۋىش بىلەن تىكىلىشكەن كۆزلەر بىر - بىرىدىن جاۋاب ئىزدەيتتى . ۋەقەشۇناس كىشىلەر شۇ‌ەقەدىر رىۋايىتى بىلەن ئوردىغا چېتىشلىق مىش - مىشلارنى باغلاپ كۆرۈپ يۈز بېرىۋاتقان ئۆزگىرىشلەرگە تېخىمۇ سىرلىق تۈس بېرەتتى . نېمىلا بولسۇن شەھەر مىقياسىدا مەيىن شامالدا داۋالغۇۋاتقان تىنىق كۆل سۈيىدەك نازۇك بىر داۋالغۇش پەيدا بولماقتا ئىدى .

پېشىن نامىزىدىن پاتلا قايتىپ كەلگەن ئايمۇھەممەت ھېيتگاھ كوچىسىغا قارايدىغان بىر ئېغىزلىق كونا دۈكىنىدا قازان قېلىپلىرىنى تازىلاش بىلەن ئاۋارە ئىدى . ئىنىسى يار مۇھەممەت چوراقتىكى سېۋەتتە كۆمۈر يۆتكەۋاتاتتى . سىڭلىسى گۈلئايىم تەرلەپ - پىشىپ كۈيەك بېسىۋاتاتتى . قاتلاڭچىلىقتا يارەمگە چاقىرىلغان قوشنا يىگىت كەرىمقۇلمۇ ئوچاقتا كۆمۈر تاشلاۋاتاتتى .

بۇ قازانچىلارنىڭ كاسىنا ئىش كۆپىيىپ كەتكەن چاغلاردىلا بولىدىغان ئەڭ ئالدىراش پەيتلىرى ئىدى . كاسىپلارنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا ، بۇنداق چاغدا ئۇلار «ئۆلۈكنىڭ قولىنى ئۆتنە ئالغۇدەك» ھالغا يېتەتتى . يېرىم كۈن كۈيەك بېسىپ چىلىق - چىلىق تەرگە چىلاشقاندىلا ئاندىن چويۇننى ئېرىتكىلى بولاتتى . ئېرىگەن چويۇننىڭ ھارارىتىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈنمۇ يەنە بىرھازا

هەپلىشىشكە ، ياىار تاغدەك ياىقۇن پۇركۇپ تۇرغان ئوچاقىقا ۋاقتى ـ ۋاقتىدا كۆمۈر تاشلاپ تۇرۇشقا توغرا كېلەتتى . ئېرىپ سىمابتەك لىغىرلاپ تۇرغان چويۇن سۇيۇقلۇقىنى قازان قېلىپلىرىغا دەل ۋاقتىدا قۇيۇۋېلىشنىڭ ئۆزىمۇ كامالەتكە يەتكەن ھۇنەر ۋە تاغدەك چىداملىقنى تەلەپ قىلىدىغان ئېغىر ئەمگەك ھېسابلىناتتى . مۇبادا مۇشۇ زىل ئىش تۇرلىرىنىڭ بىرەرىدىن چاتاق چىقىدىكەن ، ئۇ ھالدا قېلىپتىن چىقىرىلغان قازان خۇددى كونا ئىدىشتەك پارە ـ پارە بولۇپ كېتەتتى ، قېلىپتىن ساق چىققان تەقدىردىمۇ قازاندا يوشۇرۇن دەز قالاتتى ـ دە ، بىر قېتىملىق قىزىتىشقىمۇ بەرداشلىق بېرەلمەيتتى .

قازانچىلىق — بۇ ئائىلىگە ئاتا مىراس ھۇنەر ئىدى . خوتەنگە قارايدىغان ئالتە شەھەر[1] تەۋەسىدە قاۋۇلئاخۇن قازانچىغا يېتىدىغان قازانچى تېپىلمايتتى . ئۆز پۇشتىدىن بولغان ئوغۇل بالىغىلا ئۆگىتىلىدىغان ، يات كىشىدىن سىر تۇتۇلىدىغان ھۇنەر بولۇشىغا قارىماي ، قاۋۇلئاخۇن نۇرغۇن شاگىرتلارنى قاتارغا قوشقان ، ئۇلار ھازىر قاراقاش ، گۇما ، چىرىيە ، كېرىيە قاتارلىق يۇرتلاردا ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىپ ، چۆپقەتلىرىنى رازى قىلىۋاتاتتى . تاپقان ـ تەرگىنىدىن داستىخان ھازىرلاپ ، قانتىق قول ، چۇس مىجەزلىك ئۇستىسىنى پات ـ پات يوقلاپمۇ تۇراتتى . ئۇلار قۇيۇۋاتقان «قاۋۇل قازان» دېگەن خەت نەقىشلەنگەن چوڭ ـ كىچىك قازان خوتەن دىيارىدىلا ئەمەس ، يەكەن ، قاغىلىق ، چەرچەن ، چارقىلىقلاردىمۇ داڭق چىقارغانىدى .

يېقىنقى كۈنلەردە ئېغىر ئەمگەك دەستىدىن ئېزىلىپ

---

① خوتەن ئالتە شەھەر — ئۆز زامانىسىدا ئىلچى ، قاراقاش ، كېرىيە ، چىرىيە ، يورۇڭقاش ، تاغ (ھازىرقى چىرا ناھىيىسىگە قاراشلىق چاقار يېزىسى) نى كۆرسەتكەن . مولا مۇسا سايرامى گۇما ، قاراقاش ، ئىلچى ، لوپ ، كېرىيە ، چىرىيىلەرنى ئالتە شەھەر دەپ قارىغان . ئالتە شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالى چارقىلىققا ، جەنۇبى مۇزلۇق تاغقا تۇتاشقان ، شىمالى ئاقسۇ بىلەن چېگرىلانغان ، غەربى پوسكام ئارقىلىق يەكەن بىلەن تۇتاشقان . 1759 ـ يىلى بۇ يەردە ئىش بېجىرگۈچى ئامبال تەسىس قىلىنغان .

ئۇخلايدىغان بولۇپ قالغان ئايمۇھەممەتنىڭ چۈشىدە دادىسى بىرقانچە قېتىم ئايان بولدى . چۈشىدە دادىسى ئۇنىڭغا ئوچۇم - ئوچۇملاپ چىلان تاشلاپ بېرەتتى . بۇ تۈگمەس چىلاننى ئۇ ھەرقانچە قىلىپمۇ يەپ تۈگىتەلمەيتتى . كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ مەھەللە چوڭلىرىدىن چۈشىگە تەبىر سوراپمۇ باقتى . ئۇلار بۇ چۈشنى ياخشى تەرەپكە تارتىپ كۆڭلىنى تىندۇردى . چۈشىنىڭ تەبىرى قانداق بولسا بولسۇن ، ئىشقىلىپ ئۇ دادىسىنى سېغىناتتى ، دادىسىنىڭ كۆيە چاپلاشقان قارامتۇل ، پارقىراق چىرايىنى ، ئوچاقتىكى چوغدەك ئوتلۇق كۆزلىرىنى سېغىناتتى . خۇشى تۈتقاندا گۈرجەكتەك كەڭ ، بازغانىدەك ئېغىر ئالىقىنى بىلەن مۈرىسىگە شاپىلاقلاپ قويۇشلىرىنى ، جۈدۈنى تۈتقاندا گۆلىيىپ تەنبىھ بېرىشلىرىنىمۇ سېغىناتتى .

قاۋۇل ئاكىنىڭ ئۆيدىن چىقىپ كەتكىنىگە ئالاھازەل يېرىم يىلچە بولۇپ قالدى . بۇنىڭغا ئۇنىڭ جاھىللىقى ، چۈسلۇقىدىن كۆرە ، ھەببۇللاخانىنىڭ قاتتىق قوللۇقى سەۋەب بولغانىدى .

قاۋۇل ئاكا ھۇنەردە داڭلىق بولۇپلا قالماي ، ئەل - جامائەت ئارىسىدىمۇ يۇقىرى ئابرۇيلۇق ئادەم ئىدى . ھەببۇللاخان مۇپتى بولۇپ يۇرگەن چاغلىرىدىلا ئۇنىڭ بىلەن خېلى قويۇق باردى - كەلدى قىلىشاتتى .

ھەببۇللاخان تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن قولىدىن ئىش كېلىدىغانلىكى يېقىنلىرىنى ھاكىمىيەت ئىشىغا جەلپ قىلدى . ئوخشاشلا ، قاۋۇل ئاكىنىڭ ھۇنىرى ، ئادەمگەرچىلىكى ئۇنىڭ نەزىرىدىن سىرتتا قالمىدى . قاۋۇل ئاكا ھەببۇللاخانىنىڭ مۇپتىلىقنى تاشلاپ پادىشاھ بولغىنىغا ئارتۇقچە خۇش بولۇپ كەتمىگەن بولسىمۇ ، ئۇنىڭ يۇزىنى قىلىپ ئوردىغا كىردى . بۇ چاغدا بىر ئافغان ئۇستىسى پادىشاھلىق قۇرخانىدا[1] توپ قۇيۇشقا

---

① قۇرخانا — ئۆز ۋاقتىدىكى قورال - ياراغ ئۇستىخانىسى ۋە ئامبىرى قۇرخانا دېيىلگەن .

يېتەكچىلىك قىلىپ يۈرەتتى . ئەمما ، قول ئۇچىدىلا قۇيۇلغان بۇ توپلارنىڭ پەقەت ئوندىن بىرىلا كارغا يارايتتى . قالغانلىرى تۈنجى قېتىم ئوت يېقىلىشى بىلەنلا چاك ـ چاك دەز كېتەتتى ، بەزىلىرى دۈشمەننىڭ ئەمەس ، توپچىنىڭ جېنىنى ئالاتتى ، شۇنىڭ بىلەن چويۇن ئوچىقىغا يەنە بىر قېتىم تاشلىناتتى .

قاۋۇل ئاكا ئوردا قۇرخانىسىغا ئىش بېشى بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەي ، پۈتۈن ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ ، تېخى ھېچكىم كۆرۈپ باقمىغان ، كەينىدىن ئوقلىنىدىغان بىر خىل توپ ياساپ چىقتى . ئۆزىنى جاھاندا بىر چاغلاپ يۈرىدىغان ھېلىقى ئافغان ئۇستىمۇ ئۇنىڭ پاراسىتىگە قول قويدى . بىراق ، بۇ توپ ئۇنىڭ ھەممە بەختسىزلىكىگە سەۋەب بولۇپ قالدى .

بىر كۈنى يېزا قاراۋۇللىرى تۆت باش كۆك قوناق ئوغرىلىغان بىر دېھقاننى تۈتۈپ كېلىشتى . ئۇنىڭ ئوغرىلىغىنى پەقەتلا تۆت باشلا قوناق بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ قىلمىشى ھەببۇللاخان پۇقرا قۇلىقىغا قوغۇشۇندەك قۇيۇۋەتكەن قانتىق سىياسەتكە ئەلۋەتتە مۇخالىپ كېلەتتى . ئوغرى ـ يالغاندىن خالىي ، ھەر خىل جىنايەتتىن مۇستەسنا غايىۋى بىر جەمئىيەت قۇرۇشنى ئىستەيدىغان ھەببۇللاخان جۈمە كۈنى چىڭقىچۇش مەزگىلىدە جىمى پۇقرانى ئوردا ئالدىدىكى كەڭ سەيناغا توپلىدى ۋە ئوغرىغا پۇقرانىڭ كۆزىچىلا جازا بېرىپ ، ئىبرەتلىك زىلزىلە پەيدا قىلماقچى بولدى .

ياساۋۇللار قاۋۇل ئۇستا ياسىغان ھېلىقى توپنى ئوردا سەيناسىغا سۆرەپ چىقتى ، ئۇنى پاختۇەن قىلىپ ئاغزىنى ئاسمانغا قارىتىپ يەرگە كۆمدى ۋە ئوغرىنى توپ ئاغزىغا ئولتۇرغۇزدى .

قاۋۇل ئۇستىغا ھەممە ئىش ئايان بولدى . ئۇ تەپكە يىپىنى ئۆز قولى بىلەن تۈتۈپ تۇرغان ھەببۇللاخاننىڭ ئالدىغا كەلدى :

— پادىشاھىم ، بۇ بىچارە دېھقاننىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچسىلە ، بۇ توپ بىر ئاجىز پۇقرانىڭ قېنى بىلەن بويالمىسۇن ، پېقىر ئۇنى پۇقراغا ئەمەس ، دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇشقا ياسىغانمەن ! — دېدى ئۆتۈنگەن ھالدا .

ۋەھىمىلىك ئىبرەت سۆزلىرىنى مىڭلىغان پۇقراغا جاكارلاپ بولغان ھەببۇللاخان ئۆز جاكاردا جاھىللىق بىلەن چىڭ تۇردى . قاۋۇل ئۇستىنىڭ ئۆتۈنۈشلىرىگە ، يالۋۇرۇشلىرىغا پىسەنت قىلماي ، تەپكە يىپىنى تاش يۇرەكلىك بىلەن تارتىۋەتتى . «گۇم» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ سەينا ئوتتۇرىسىدا ئاسمان ـ پەلەك ئىس كۆتۈرۈلدى ، پارتلاش زەربىسىدىن نەگدۇر غايىب بولغان دېھقانىنىڭ تېنى بىرپەستىن كېيىن پارچە ـ پارچە بولۇپ يەرگە چۈشتى . مىڭلىغان ئادەم ئالقانلىرى بىلەن كۆزلىرىنى ئېتىۋالدى . ئاياللار ۋە بالىلار قىيقاس سېلىشىپ ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىشتى . ئەركەكلەر ۋە يۇرىكى قاتقان مويسىپىتلەر بارماقلىرىنى قاتتىق چىشلەشتى .

قاۋۇل ئۇستا بۇ چاغدا بۇ پاجىئەلىك مەيداندىن ئاللىقاچان ئۇزاپ كەتكەنىدى . ئۇ قايسىبىر موللىدىن پەتىۋا ئالدى بولغاي ، ئۆيگە قايتىپ كېلىپلا نەرسە ـ كېرەكلىرىنى يىغىشتۇردى ـ دە ، «تۇنۇشلىرىمنىڭ ئۆيىدە بىر مەزگىل تۇرۇپ كېلىمەن» دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى . ئوغۇل ـ قىزلىرىنىڭ ئۇزىتىپ چىقىشىغىمۇ يول قويمىدى .

مۇشۇ ۋەقە سەۋەبلىك ، ئۇنىڭ ھەببۇللاخاندىن كۆڭلى قالدى . شەپقەتسىزلەرچە قىيما ـ چىيما قىلىۋېتىلگەن ھېلىقى دېھقان ۋە ئۇنىڭ يېتىم قالغان بالا ـ چاقلىرى ئالدىدا ھەببۇللاخانىنىمۇ ، ئۆزىنىمۇ گۇناھكار ھېسابلىدى . پۇقرانىڭ بۇ تەرىقە ئېچىنىشلىق ئۆلۈپ كېتىشىگە زامىن بولغان قارغىش تەككۇر توپىنى ياساپ چىقىنىغا يۇز مىڭ پۇشايمانلار قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ كەچۈرگۈسىز گۇناھنى دۇئا ـ تىلاۋەت ، كۆز يېشى بىلەن يۇيۇش ئۈچۈن جاھانىنىڭ قايسىدۇر بىر چېتىگە ، قايسىبىر مازارنى كۆزلەپ كېتىپ قالدى . ئۇنىڭچە ، پەقەت جاھان غوۋغاسىدىن ، ئەخمەق پادىشاھتىن ، پاجىئە يۇز بەرگەن قانلىق سەينادىن قانچە يىراق تۇرسا شۇنچە يەڭگىللەپ قالاتتى ، ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ ئىستىغپار ئېيتىشلا ئاللادىن مەغپىرەت تىلەشنىڭ ئەڭ ئوبدان چارىسى ئىدى...

ئايمۇھەممەت پۈتكۈل شەھەرگە پۈر كەتكەن مش - مش گەپلەرنى بۇيرۇتمىسنى ئالغىلى كەلگەن ئوردا تېۋىپىدىن ئاڭلىدى . تېۋىپ پادىشاھقا دورا ئاپىرىپ بەرگىلى بارغاندا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ كېلىپ :

— قانداقتۇر بىر كۆڭۈلسىز ۋەقە يۈز بېرىدىغاندەكلا تۇرىدۇ ، — دېدى .

— ھەزرىتىم ، قېنى ئېيتسىلا ، قانداق كۆڭۈلسىزلىك يۈز بېرەر ؟ ۋاباموۇ ياكى ئۇرۇشمۇ ، — تاقەتسىزلەنگەن يارمۇھەممەتنىڭ كوچىلاۋېرىشى بىلەن تېۋىپ ئاخىر ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى . ئۇ ئۇلۇغ - كىچىك تىندى - دە :

— ۋاباموۇ ، ئۇرۇشمۇ ، كېسىپ بىرنېمە دېيەلمەيمەن ئۇكام ، ئىشقىلىپ بۇ ئىككىسىنىڭ قايسىبىرى بولسۇن ، كەلگۈلۈك بەربىر پۇقراغا كېلىدۇ . بۇ ئەلمىساقتىن تارتىپ شۇنداق بولۇپ كەلگەن ، لېكىنزە··· — تېۋىپ نېمىشقىدۇر گېپىنىڭ داۋامىنى ئېچىگە يۇتۇۋەتتى .

بىر ئىشىنىڭ تېگىگە يەتمىگۈچە بولدى قىلمايدىغان ئايمۇھەممەت ، تېۋىپنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى پەملىدى ۋە ئۇنىڭ كۆزىگە كىرىپلىۋالدى .

— كارۋان بېشىدىن ئاڭلىشىمچە ، — دېدى تېۋىپ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، — قەشقەردە بۇزرۇكخان ، مۇھەممەت ياقۇپبەگ قوشبېگى دەيدىغان پەرغانىلىكلەر ئوبدانلا كۆچلىنىپ قالغان ئوخشايدۇ . ئۇلار قەشقەرنى ، يەكەننى پەتھ قىپتۇدەك ، يەنە كۆچا خوجىلىرى بىلەن ئۇرۇشۇپمۇ ئىنايەت تېپىپتۇ . تېخى يېقىندىلا لەك - لەك لەشكەر بىلەن يەكەنگە چۈشكەنمىش···

— يەكەنگە ؟ !

يارمۇھەممەت پىژىلداپ ئوت چېچىپ تۇرغان چويۇن سۈيىنى قېلىپقا قۇيۇشتىن توختاپ قالدى . كۈيەك بېسىۋاتقان گۈلئايممۇ ، كۆمۈر تاشلاۋاتقان يارمۇھەممەتمۇ بىرەر كېلىشمەسلىكنى سەزگەندەك ، ئىشنى توختىتىپ ، قۇلاقلىرىنى دىك قىلىشتى .

ئايمۇھەممەت قوشۇمىسىنى تۇرۇپ نېمىنىدۇر ئويلىۋاتقاندىن كېيىن ، چايخانىدا ئۇچراتقان ھېلىقى دەرۋىش ۋە سىرلىق پالنى يادىغا كەلتۈردى ـ دە ، پىشانىسىگە پاققىدە بىرنى ئۇرۇپ ، قولىدىكى قىسقۇچنى چۆرۈپ تاشلىدى . ئۇنىڭ ياشلىق قىلىپ بىرەر بالا تېرىپ قويۇۋىشىدىن قورقتان تېۋىپنىڭ توسۇشلىرىغا قارىماي ، كەرىمقۇلنى ئەگەشتۈرۈپ دۇكاندىن بوراندەك تېز چىقىپ كەتتى .

— ئېتىنى نېمە دېۋىدى ھېلىقى دەرۋىش ؟ — ئايمۇھەممەت يۇگۈرۈپ كېتىۋېتىپ سورىدى كەرىمقۇلدىن :

— كېپەك دەرۋىش دېگەندەك قىلىۋىدى .

— دۇرۇس ، كېپەك دەرۋىش دېگەنىدى .

ئۇلار كوچىمۇكوچا ، مەھەللىمۇمەھەللە ئارىلاپ چىقتى ، بىراق ، ھېلىقى دەرۋىشنى زادىلا تاپالمىدى . ھەتتا دەرۋىشكە ئوخشاپ راق كېتىدىغان بىرەر ئادەمنىمۇ ئۇچرىتالمىدى . سورىغانلاردىنمۇ قانائەتلىنەرلىك جاۋاب چىقمىدى .

— ئاكا ، دەرۋىش دېگەن مۇقىم تۇرالغۇسى يوق بىر تائىپە ، ئۇلار قۇيۇندەك پەيدا بولۇپ ، ئالۋۇندەك غايىب بولىدىغان خەق تۇرسا ، ئۇنى تېپىش دەريادىن قاشتېشى سۇزۇشتىنمۇ تەس ئىش ـ دە ، — دېدى كەرىمقۇل يەكتىكىنىڭ پېشى بىلەن تەرىنى سۇرتۇپ كېتىۋېتىپ .

كەرىمقۇل دۇرۇس گەپ قىلىۋاتاتتى . «راست ، دەرۋىشلەر تۇن ئاسمىنىنى يېرىپ ئۆتىدىغان ئاقار يۇلتۇزدەك ، غىل ـ پال كۆرۈنۈپ قويۇپلا غايىب بولىدىغان جاھانكەزدى تائىپە تۇرسا ، ئۇنى تېپىش ئاسانمۇ ؟»

— كەرىمقۇل ، — دېدى ئايمۇھەممەت يېنىدا ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كېلىۋاتقان قوشنىسىغا قاراپ ، — بىلەمسەن ، ھېلىقى ئاخشىمى ئۇ ئەسلىدە ئەگىتىپ بېشارەت بەرگەنكەن ، بىلمەپتۇق ، ئەۋلىيا سۈپەت ئۇ كىشىنى تېخى سىراڭ ، تېجىمەل دەپ تىللاپتۇق . پەقەت ئۇنى تاپقاندىلا ئاندىن بۇ چوڭ تېپىشماقنىڭ جاۋابى يېشىلىدۇ . كېچىكىپ قالساق پۈشايمانىنى ئالغىلى قاچا تاپالماي

قالمىز جۇمۇ !

ئۇلار كېپەك دەرۋىشنى ھېرىپ ھالىدىن كەتكۈچە ئىزدىدى ، كۈن پاتاي دېگەندە ئۇمىدىنى ئۈزۈپ ئۇششۇك تەگكەن مايسىدەك سولىشىپ دۇكانغا قايتىپ كەلدى .

كېلىپلا ، قېلىپتا تۇرغىلى يېرىم كۈن بولغان قازىنىنى ئالغىلى كەلگەن تېۋىپ بىلەن يەنە ئۇچرىشىپ قالدى . تېۋىپ ساراڭدەك چىقىپ كېتىپ ، قاپاقلىرىنى ساڭگىلىتىپ قايتىپ كەلگەن ئايمۇھەممەتتىن چاقچاق ئارىلاش سورىدى :

— ئۇستام ، كېيىكتەك تاقلاپ نەلەرگە بېرىپ كەلدىلە ؟

بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىشنىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى بولمىسىمۇ ، بىراق ئايمۇھەممەت تېۋىپنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ دەرۋىش ھەققىدە قىسقىلا سۆزلەپ بەردى . تېۋىپ يەنە ئويلىمىغان يەردىن سوئال قويدى :

— يېشى ئاتمىشتىن ھالقىغان ، ئورۇق ، قارامتۇل كىشىمدى ؟

— ھەئە ، — جاۋاب بەردى ئايمۇھەممەت سەل ھەيران بولۇپ ، — سىلى ئۇنى كۆرگەن ئوخشىمامدىلا !

— قىزىل ـ كۆك ئالا خۇرجۇن كۆتۈرۈۋالغان ئاقساقال كىشىمدى ؟

— دەل ئۆزى شۇ !

— ھەي بالام ، باشتىلا مەندىن سورىسىلىچۇ ، — تېۋىپ ئۆكۈنگەچ بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ دېدى ، — بۇ تېخى تۇنۇگۈن ئەتىگەندە بولغان ئىش ، بىر دەرۋىش قاق ناشتىدىلا ئوردا ئالدىغا كېلىۋېلىپ «پادىشاھ بىلەن كۆرۈشمەن ، دېمىسەم بولمايدىغان زۆرۈر گېپىم بار» دەپتۇ ، لېكىن پادىشاھ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمەپتۇ .

— كېيىن نېمە بوپتۇ ؟

ياساۋۇللار سەدىقە بېرىپ ، قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىپتۇيۇ ، ئۇ كەتكىلى ئۇنماپتۇ . ياساۋۇلبېشى «دەيدىغان گېپىڭنى ماڭا

ئېيىت ، پادىشاھ ئالىيلىرىغا يەتكۈزمەن» دەپمۇ بېقىپتۇ ، ئۇ دەرۋىش ئاغزىغا ئېلىشتىنمۇ قورققۇدەك قانداقتۇر ئالتاغىل گەپلەرنى قىلغانكەن ، ئۇنى ئەقلىدىن ئازغان سارايغ دەپ قاراپ پۈت - قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي قەلەندەرخانىغا[1] ئاپىرىپ تاشلاپتۇ ، پېقىر ياساۋۇلىبېشىنىڭ پەرمانى بىلەن چېكىسىدىن قان ئېلىپ ، لوقما قويغىلى بېرىۋىدىم ، ئۇ پۈت - قولى چۈشەلگەن پېتى بىھوش بولۇپ ياتقانكەن .

ئايمۇھەممەت ۋە كارىمقۇل ئىككىنچى قېتىم كوچىغا قاراپ ئېتىلدى . ئۇلارغا ئەمدى يارمۇھەممەتمۇ قېتىلدى . قەدىمى بۇلۇتتەك يەڭگىللەپ قالغان ئۇچ نەپەر يىگىت ساماۋى دۇلدۇلدەك چاپسانلىق بىلەن قەلەندەرخانىنى كۆزلەپ قانات قاقتى .

ئالتىنچى باب

ناتونۇش قوراللىقلار

ياقۇپبەگنىڭ تامدەك ھەيۋەتلىك جەڭ ئاتلىرىغا مىنگەن چاغاۋۇل قىسمىلىرى يېرىم كۈن ماڭغايلا خوتەن شەھىرىنىڭ غەربىي بوسۇغىسىغچە قىستاپ كېلىپ ، ئۇدۇل ئوردا تەرەپكە ئات سالدى .

ئوچۇق قاپقانغا ئۆزىنى ئۇرۇپ ، تارتۇق قىلىنغان ئېسىل ئارغىماقتا مىنىپ زاۋۇغا كېلىۋاتقان نېمەتۇللاخان يېرىم يولدىلا ئوخشاش بىر ھىيلە بىلەن جەھەننەمگە ئۇزىتىلدى . ئۇ باشلاپ كېلىۋاتقان يۈرت كاتتىلىرى ، ئوردا سىياھلىرىمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ ئەجەل شەربىتىنى ئىچتى . نامەلۇم بىر ئاپەتنىڭ تۇيۇقسىز تۇغۇلۇشى

---

① قەلەندەرخانا — ھەببۇللاخان ئۆز زامانىسىدا خوتەنده قۇرغان دارىلئاجىزىن ، يەنى يېتىم - يېسىرلار ، مۇساپىرلار پاناھلىنىدىغان خەير - ساخاۋەت ئورنى .

خوتەنلىكلەر ئون بەش مىڭ كىشىلىك زور قوشۇن قاراقاش دەرۋازىسىغا يېقىن يەردىكى توپچاغا كېلىپ چېدىر ـ بارگاھلىرىنى تىككەندىلا ئاندىن بۇ قارا ئاپەتنىڭ ۋابا ئەمەس ، بەلكى ئۇرۇش ئىكەنلىكىنى بىلىپ يەتتى .

ياقۇپبەگ خوتەن پۇقرالىرىنىڭ سەۋر ـ تاقىتىگە بەكمۇ ھەيران بولدى . دېمىسىمۇ ، ئېزىزبەگ جاللات باشچىلىقىدىكى چىغاۋۇل قىسىم[1] پادىشاھ ئوردىسىغا خۇددى پاتقاقتا پاتۇرۇلغان ئېغىر تاشتەكلا ئوڭاي ۋە تېز كىرىۋېلىشقا مۇۋاپىق بولغانىدى . ئۇلار قەسىر ئىچىنى تىنتىپ ، تۆشۈكمۇتۆشۈك ئاختۇرۇپ ، دۇنيا ـ دەپىنىنى رويخەتكە ئېلىپ ، ئوردا خادىملىرى بىلەن خان جەمەتىدىكىلەرنى تۇنقۇن قىلىۋاتاتتى .

تېڭىرقاپ ، مەڭدەپ قالغان شەھەر ئاھالىسى تاپىنى ئاستىدىلا ئۆمىلەپ يۇرگەن قانخور زۇلۇكلاردىن بىخەۋەر ، ئۆيلىرىگە مۇستەھكەم بېكىنگەنىدى . ئاساسلىق شەھەر كوچىلىرى ، ئەسكەرخانا ،[2] قۇرخانا ـ ھەربىي ئەسلىھەلەر ، قورال ـ ياراغ ئىسكىلاتى قاتارلىق مۇھىم ئىمارەتلەر ياقۇپبەگ قوشۇنلىرىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ بولغانىدى .

بىر توپ ناتونۇش قوراللىق كىشىلەرنىڭ پادىشاھ ئوردىسىغا بىمالال كىرىپ ـ چىقىۋاتقانلىقى خوتەنلىكلەرگە غەيرىي بىر تېپىشماق بولۇپ تۇيۇلۇۋاتتى . ئۇلار ئىشكىلىرىنىڭ يوچۇقىدىن ، دەرەخ دالدىسىدىن ئېھتىيات بىلەن ماراپ بۇ قىزىق ئويۇننى كۆزىتەتتى ، ئوردىدىن قوراللىق كىشىلەرنىڭ نازارىتىدە ئاچقىلىۋاتقانلارنى بارماقلىرىنى بېسىپ تۇرۇپ سانايتتى . غەم ـ غۇسسىسىز شوخ بالىلار ئۇياق ـ بۇياق ئات چاپتۇرۇپ يۇرگەن يوچۇن ئادەملەرنىڭ كەينىگە كىرىۋېلىپ بەخىرامان تاماشا قىلىشاتتى . چالما ئاتاتتى ، توپا چاچاتتى . ئوردا سېپىلى ئۇستىدە

---

① چىغاۋۇل قىسىم — ئالدىن يۈرەر قىسىم ، رازۋېدكىچى قىسىم .

② ئەسكەرخانا — ئەسكەر تۇرغان گازارما بولۇپ ، كېيىن يەر نامىغا ئايلىنىپ كەتكەن .

ئادەتتىكىگە ئوخشىمايدىغان ئۇچلۇق تەلىپەك ، قىزىل كەمزۇللۇق قاراڭغۇلار پەيدا بولۇپ ، توغ ـ ئەلەملەر ئالماشقانىدى . ئاھالىلەر بۇ ئۆزگىرىشلەرنى بىرەر كىشىلىشىم ياكى ئەھدىگە مۇۋاپىق ، ھاجى پادىشاھنىڭ ئىجازىتى بىلەن بولۇۋاتسا كېرەك ، دەپ پەرەز قىلىشاتتى .

ئۇلار ھاجى پادىشاھقا ئۆزىگە ئىشەنگەندەك ئىشىنەتتى . ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنى دۇنيادا تەڭدىشى يوق ، رۇستەمدەك باھادىر دەپ بىلىشەتتى . شەھەردە ئۇۋۇسىغا سۇ كىرىپ كەتكەن چۈمۈلىلەردەك پىتىراپ يۈرگەن بۇ كىشىلەر يامان غەرەز بىلەن كەلگەن بولسا ، ھاجى پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ باھادىرلىرى ئۇلارنى يۈرت تېشىدىلا ئەدەپلەپ ، كەلگەن يېرىگە ھەيدىۋېتىدىغانلىقىغا كۆزى يېتەتتى .

بوران ئالدىدىكى جىمجىتلىققا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ ھالەت ئالاھازەل بىر كۈندىن ئارتۇق داۋام قىلدى . بوران ئۆتۈپ ، ئالەم سۈزۈلۈپ ، پۇقرالار ھەببۇللاخان ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىۋاتقان چاغدا قىزىق دەرۋازىسى ۋە سۇ دەرۋازىسى تەرەپتىن ھەيۋەتلىك قىيقاس كۆتۈرۈلدى . كۆپ ئۆتمەي ، ئاق ماتادىن كېپەن كىيگەن ، يېمەك ـ ئىچمەك قاچىلانغان تۈلۈملىرىنى بوينىغا ئاسقان ، ئات ، ئېشەك ، تۇياق ، قېچىرلارغا مىنىۋالغان ، قىڭغىراق ۋە يۇڭ قىرقىيدىغان قايچىنى بادرا بىلەن ساپلاپ ئۆتۈنىسىگە سېلىۋالغان ئون مىڭچە كىشى قاراقاش دەرۋازىسىدىن سەل مىسالى كىرىپ كەلدى . سۇ دەرۋازىسى تەرەپتىن كەلگەنلەرمۇ ئۆلۈمگە تەۋەككۈل قىلىپ ، كېپەنلىكىنى بىللە ئېلىۋېلىشقانىدى . ئۇلارنىڭ سانىمۇ ئون مىڭدىن كەم تۇرمايتتى . ئۆيلەردە ماڕىشىپ ، پەيت كۈتۈپ تۇرغان شەھەر ئاھالىلىرى تەرەپ ـ تەرەپتىن ئېقىپ كېلىپ بۇ زور قوشۇنغا قېتىلىپ كەتتى . بىرەر پاناھلىق جاي تېپىپ مۆكۈنۈۋېلىشقان ، ئەزرائىلىنىڭ چاڭگىلىدىن قېچىپ قۇتۇلغان خوتەن لەشكەرلىرىمۇ ئۇلارنىڭ سانىنى ئاۋۇتتى .

دەل شۇ چاغدا ئارا ، پالتا كۆتۈرگەن تۆت ـ بەش مىڭچە پىيادە دېھقان ھېيتگاھ دەرۋازىسىدىن بۆسۈپ كىردى . ئۇ يەرگە جايلىشىپ

ئۇلگۇرگەن بىرقانچە پەرغانىلىك كەلكۇن ئېقىتىپ كەتكەن پاخالدەك ، سۇر ـ توقاي قىلىنىپ چەتكە چىقىرىلغانىدى . بۇ پىيادە پۇقرالارنىڭ ئەلپازىمۇ قۇترىغان يولۇاستەك يامان كۆرۈنەتتى . ھەرقانداق توسۇق ئۇلارغا قىلچە دال بولالمايتتى .

غەزەپلەنگەن كىشىلەر سېپى تومۇز كەلكۇندەك ئاققانچە ئۇلغىيىشقا باشلىدى . «ئادەملىرىمىزنى قايتۇرۇپ بەر» ، «ئۇر ئۇ پەرغانىلىكنى» دېگەن سادا تۇشمۇتۇشتىن گۇرۇلدەيتتى . «ئۇر ـ چاپ» ئاۋازى ھۆكۈ ـ ھۆكۈ يىغلاۋاتقان ئادەملەرنىڭ تەكبىر ساداسى بىلەن قوشۇلۇپ بەھەيۋەت ئەكس سادا پەيدا قىلىپ ، يەر ـ جاھاننى تىترەتمەكتە ئىدى .

تۇسالغۇلارنى يىمىرىپ ، توسقۇنلارنى يېڭىپ كەلگەن بۇ ئادەملەر قاراقاش ، يورۇققاش ۋە چىرا يۇرتلىرىنىڭ قورقۇمسىز پىدائىيلىرى بولۇپ ، ئەزىز يۇرتىغا يامانلىق كۆزلىگەن ھەرقانداق دۇشمەن بىلەن ئاخىرقى تىنىقىغىچە ياقىلىشىشقا قەسەمياد قىلغانلار ئىدى .

يۇرت كاتتىلىرى ئىز ـ دېرەكسىز يوقالغانلىقى ، ياتلارنىڭ ئۆز يۇرتىغا ئاياغ باسقانلىقى توغرىسىدىكى بۇ شۇم خەۋەر دەسلەپتە يۇرت ـ يۇرتلاردىكى قازانچى جامائەسى ئارقىلىق ئاۋام ئارىسىغا تارقالدى . يېغىلىق باشلاپ كېلىۋاتقان يات تائىپىنىڭ پەرغانىلىكلەر ئىكەنلىكىمۇ ھەممەيلەنگە ئايان بولدى . چوماق ـ تاياق تۇتالايدىغانلىكى ئەركەكلەر يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، خوتەن شەھىرىگە غازات يۇرۇشى قىلىشنى تەلەپ قىلىشتى . ئادەمى بارلار ئادەم چىقاردى . كالتەك كۆتۈرگىچىلىك ئادەمى يوقلار يېمەك ـ ئىچمەك ، ئات ـ ئۇلاغ ھازىرلىدى . شىددەتى زىيادە خوتۇن ـ قىزلارمۇ ئەرەنچە كىيىنىپ ئۆز ئىختىيارى بىلەن سەپكە قوشۇلدى .

شۇنداق قىلىپ ، تارام ـ تارام ئەزىم دەريالار قورام تاشلاردىن ، يار ـ ئېدىرلاردىن ئاتلاپ ئۆتۈپ دېڭىز ـ ئوكيانغا قۇيۇلغاندەك ، يۇرت ـ يۇرتلاردىن قوزغالغان ئادەم ئېقىمى خوتەن شەھىرىگە جەم

بولۇپ ، بۇ يەرنى غەزەپ دېگىزىغا ئايلاندۇردى .

ئەسلىدە كېپەك دەرۋىشنى ئىزدەپ ساراڭ بولاي دەپ قالغان ئاكا ـ ئىنى قازانچى بىلەن بويىقچى كەرىمقۇل تۇنۇگۈن كۆز باغلانغان مەزگىلدە پادىشاھلىق قەلەندەرخانىغا سولاپ قويۇلغان كېپەك دەرۋىشنى تېپىۋالغانىدى . ئۇلار قەلەندەرخانا بېگىگە يالۇڭۇرۇپ يۇرۇپ ئۇنى بوشاتتى ۋە ئەقىلگە سىغمايدىغان غەيرىي ئالامەتلەرنى ، ئوردا تېۋىپىدىن ئاڭلىغانلىرىنى قالدۇرماي ئېيتىپ بەردى .

كېپەك دەرۋىش چايخانىدىكى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى ئۇنتۇپ كەتكەنمۇ ، بۇ توغرىدا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى . ياخشى كۆڭلىنى چۈشەنمىگىنى ئۈچۈن يىگىتلەرگە تاپا قىلىپمۇ ئولتۇرمىدى . چۈنكى ، ئۇ بۇنداق مۇھىم خەۋەرنى خوتەنلىكلەر ئارقىلىق ئوردا ئەمەلدارلىرىغا يەتكۈزگىنىم ياخشى دەپ ئويلىغان ۋە بۇ يىگىتلەرنى ۋاستىچى قىلىپ تاللىغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۆز قىياسىنىڭ تامامەن توغرا بولۇپ چىقىشىغىمۇ ھۆددە قىلالمايتتى . يەنە كېلىپ ھاجى پادىشاھنى ئۆز ئاتىسىدەك چوڭ بىلىدىغان خوتەنلىكلەرنىڭ ئېڭىدا بۇنداق قورقۇنچلۇق رېئاللىقنى سىغدۇرالمىغۇدەك بوشلۇقمۇ يوق ئىدى . شۇ ۋەجىدىن ئۇ پال ئويۇنى ئارقىلىق يىگىتلەرنىڭ رايىنى سىناپ كۆرۈۋىدى ، ئۇلار ئۇنى مەنسىتمىدى ، ساراڭ ـ جىندى دەپ ئويلاپ قېلىشتى . بىراق ، ھاياتىدا شەھەر دەرۋازىسىدىن بىر قەدەم نېرىغا ئۆتۈپ باقمىغان بۇ ساددا يىگىتلەردىن رەنجىش مۇمكىنمۇ ؟ ئۇلارنى ئىش كۆرمىگەن ، ساددا دېگەندەمۇ ئوچۇق گەپنىمۇ ئاڭقىرالمىغان ، جىددىي ئاگاھلاندۇرۇشنى تېجىمەلىنىڭ جۆيلۇشى دەپ ھېسابلىغان ئەخمەق ياساۋۇللارنى ، پادىشاھلارنى يەنە نېمە دېگۈلۈك ؟

ئايمۇھەممەت ئادەتتە ئېغىر ـ بېسىق ، كەم سۆز كۆرۈنگىنى بىلەن ، ۋىجدانى قاينىاپ تۇرىدىغان ، ناھەق ئىشلارغا چىداپ تۇرالمايدىغان يىگىت بولۇپ ، بۇ تەرەپتىن دادىسىنى تارتقانىدى . مۇبادا دادىسى بۇ يەردە بولسا ، يۈرت بېشىغا بالا ـ قازا كەلسە نېمە

دەيدىغىنى ۋە نېمە قىلىدىغىنى ئايموھەممەتكە ئايدىك ئىدى . ئۇ ئەلۋەتتە : «ماڭ ئوغلۇم ، ئوغۇل بالا دېگەن يۇرت بېشىغا كۈن چۈشسە قاراپ تۇرالمايدۇ ؛ قولۇڭغا چىققىنىنى ئال ، دۇشمەننىڭ بېشىغا ئۇر » دېگەن بولاتتى . ئۆزىنىڭمۇ دۇشمەنگە قاراپ شىرەڭ ئېتىلىشى تۇرغان گەپ ئىدى .

ئايموھەممەت دادىسىنىڭ دېگىنىدەك قىلىشى ، دادىسىدەك قىلىشى كېرەك ئىدى . لېكىن ، ئۇ قانداق قىلىشنىڭ يولىنى بىلەلمەيۋاتاتتى . قېلىن ، قاراڭغۇ ئورماندىن قايسى يول بىلەن چىقىپ كېتىشىنى ، كۆۋرەپ تۇرغان ئۇلۇغ دەريانىڭ قايسى كېچىكتىن ئات سېلىشىنى ئۇقمايۋاتاتتى .

ئۇ ئىختىيارسىز ھالدا :

— ئاھ دادا ، سەن قەيەردە ، ئوغلۇڭغا بىرەر يول كۆرسەتسەڭچۇ ؟ — دەۋەتتى دادىسىغا قىياسەن ئىلتىجا قىلىپ .

چوڭقۇر خىيالغا پاتقان دەرۋىش ئايموھەممەتنىڭ ئېغىر خورسىنىشىغا ، ئوتلۇق ئىلتىجاسىغا دىققەت قىلماي قالمىدى ۋە سورىدى :

— داداڭ كىم بولىدۇ ، ئوغلۇم ، ئۇ ھازىر قەيەردە ؟

ئايموھەممەت دادىسىغا چېتىشلىق ئۇزۇن ھېكايىنى سۆزلەپ ئولتۇرۇشنى خالىمىدى بولغاي ، ئۆزىگە سوئال نەزىرى بىلەن تىكىلىپ تۇرغان كېپەك دەرۋىشكە يالت قىلىپ قارۋالدى . شۇنداقتىمۇ ئۇ بۇ ھېكايىنى قىسقىلا قىلىپ سۆزلەپ بەردى . دەرۋىش قاۋۇل قازانچىنىڭ ئېتىنى ئاڭلىغان ھامان ئايموھەممەتنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتۇۋالدى ۋە :

— مۇنداق دېگىن بالام ، ئەستاغپۇرۇللا ، تۆگىگە مىنۈۋېلىپ تۆگە ئىزدەپ يۈرگىنىمنى قارىمامدىغان ؟ — دېدى بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ .

دەرۋىشنىڭ بۇ سۆزىدىن ھەيران بولغان ئايموھەممەت ، يار مۇھەممەت ۋە كەرىمقۇللار بىر ـ بىرىگە قارىشىۋالدى . ئايموھەممەت گۇمان بىلەن :

— دەرۋىش ئاتا سىلى ... دادامنى تونۇمدىلا ؟ — دەپ سورىدى دەرۋىشتىن .

— تونۇيمەن ، تونۇغاندىمۇ تازا ئوبدان تونۇيمەن !

كىيىك دەرۋىش ئون يىل مۇقەددەم ئىمام جەئفەر سادىق[1] مازىرىنى تاۋاپ قىلماق بولۇپ بۇ يەرگە كەلگەنلىكىنى ، تاۋاپ يولىدا قاۋۇل ئۇستا بىلەن تونۇشۇپ تا نىيىغىچە بىللە سەپەر قىلغانلىقىنى ، بىر ـ بىرىگە قول ـ قانات بولۇشۇپ بىر تۇغقانلاردەك ئىچكىپ كەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى .

دەرۋىش بۇ قېتىم خوتەنگە قاراپ يولغا چىققاندا ئاۋۋال قاۋۇل ئۇستىنى ئىزدەپ تېپىپ ئۇ ئارقىلىق پادىشاھنى ئاگاھلاندۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى . ئۇنى تاپالمىغانلىقتىن غەرىزىنى ھېچكىمگە ئۇقتۇرالمىغىنىغا ھېلىغىچە ئۆكۈنۈۋاتاتتى . كۆز ئالدىدا تۇرغان ئايمۇھەممەت بىلەن يار مۇھەممەتنىڭ قەدىناس ئاغىنىسى قاۋۇل ئۇستىنىڭ ئوغۇللىرى ئىكەنلىكىنى بىلگەن كىيىك دەرۋىشنىڭ چىرايى بىردىنلا ئېچىلىپ كەتتى ۋە ئۇلارنى قۇچاقلاپ پېشانىسىگە ئاتىلارچە سۆيۈپ قويدى ، يەنە نېمىنىدۇر ئېسىگە ئالغاندەك ئايمۇھەممەتلەرگە دېدى :

— مۇنداق گەپ ، بالىلىرىم ، بۈگۈن ماڭا دورا ئەكەلگەن تېۋىپتىن ھەببۇللاخاننىڭ زاۋۇغا قاراپ يولغا چىققانلىقىنى ئاڭلاپلا ئىشنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولدۇم . ئەمدى جاھان غوۋغالىرىدىن قول ئۈزۈپ بىرەر مازارغا بېرىپ ، ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالارنىڭ روھىنى خۇشال قىلاي دەپ تۇراتتىم . ھېلىمۇ ياخشى سىلەر كېلىپ قالدىڭلار ، بولمىسا بۈگۈن كەچتىلا غەپلەتتە قالغان بۇ شەھەردىن

---

① ئىمام جەئفەر سادىق — ئىمام مۇھەممەت باقىرنىڭ ئوغلى . مىلادىيە 699 ـ يىلى مەدىنە شەھىرىدە تۇغۇلغان . ئىلىم جەھەتتە ئۆز زامانىسىنىڭ داناسى بولغىنى ئۈچۈن «سادىق» دېگەن نام بىلەن شۆھرەت قازانغان . مىلادىيە 765 ـ يىلى مەدىنىدە ۋاپات بولۇپ دادىسىنىڭ قەبرىسى يېنىغا دەپنە قىلىنغان . بەزىلەر ئۇنى شىنجاڭدىكى غازاتلاردا شېھىت بولغان دەپ قاراپ ، ھازىرقى نىيە ناھىيىسىدىكى ئىمام جەئفەر سادىق مازىرىنى زىيارەت قىلىپ ئۇلۇغلايدۇ .

كېتىپ قالاتتىم .

— نېمىدەپ بۇ يەردىن كەتمەكچى بولغانسىلە دەرۋىش ئاتا ؟

— بالىلىرىم ، ئۇرۇش دېگەننىڭ توققۇزى رەڭ ، بىرى جەڭ ، ياقۇپبەگ قانداق ئادەم ، بۇ خۇداغا مەلۇم . بىراق ، ئۇنىڭ يېنىدىكى نىياز ھېكمىبەگ دېگىنى كەمەكتىن ھەييار ، تۇلكىدىن قۇۋۇ . ئۇلار ھەممۇللاخاننى يۇرت ياقىسىغا چىللىغانكەن ، بۇنىڭدا جەزمەن بىر ئويۇن بار . پادىشاھنىڭ ساق قايتىپ كېلەلمەيدىغىنىنى كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرۇپتۇ .

— نېمە ، شۇنداقمۇ بولارمۇ ؟

— شۇنداق بولىدۇ ، ئىت ئاغزىغا ئالغان لوقمىنى يۇتۇۋەتمەي قالمايدۇ .

— ئۇنداقتا پادىشاھتىن ، پادىشاھنىڭ لەشكەرلىرىدىن ئۇمىدنى ئۈزمىمۇ ؟

— ھەممۇللاخانىڭ كەتكەن يولى بارسا كەلمەس يولمۇ ، يا بارسا كېلەر يولمۇ ، ئۇنىڭغا بىرنېمە دېمەك تەس . لېكىن ، پادىشاھقا بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالسا ئىشنىڭ تۈگىگىنى شۇ . پادىشاھ يوق يۇرت — باشسىز تەن ، پادىشاھى يوق لەشكەر — سەركىسىز ئۆچكە توپى . ئىش يامىنىغا تارتسا پۇقرامۇ ، لەشكەرمۇ يۇرتنى قوغداپ قېلىشقا قادىر ئەمەس .

— ئەمىسە قانداق قىلغۇلۇق ؟

كېپەك دەرۋىش ئايمۇھەممەتنىڭ سوئالىغا دەماللىققا جاۋاب بەرمىدى . كاللىسىنى تارىشىدەك يىرىك ئالىقانلىرىنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ ، كۆزلىرىنى يۇمدى .

ئايمۇھەممەتنىڭ سوئالىنىڭ سالمىقى ئۇنىڭغا روشەن ئىدى . بۇ سوئال يۇرت تەقدىرىگە ۋە تۇمەن مىڭ پۇقرانىڭ ھايات ـ ماماتىغا مۇناسىۋەتلىك چوڭ مەسىلىگە بېرىپ تاقىلاتتى . ئايمۇھەممەتكە يول كۆرسەتكىنى پۇقراغا يول كۆرسەتكىنى ئىدى . ئەگەر قىلدىن قىيىق كەتسە مۆلچەرلىگۈسىز ئېغىر ئاقىۋەت كېلىپ چىقىشى مۇمكىن ئىدى .

بـــراق ، دەسلىپىدە ئۇ خوتەنلىمۇ ئۆز يۇرتىدەك كۆرۈپ ، ئۇنىڭ تەقدىرى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈشنى ئۆز يۇرتى ئۈچۈن جان كـۆيـدۈرۈش دەپ چۈشەندى . شۇڭا ، نى ـ نى مۇشەققەتلەرگە ، خـەتەرگە ئۆزىنى ئۇردى . ئاخىر ئۇنىڭ تىرىشچانلىقىدىن خوتەن ئەھلىنىڭ تەمەنناسى ۋە غەپلەت ئۇيقۇسى غالىب كەلدى . غەپلەت بۆشۈكىدە تەۋرىنىۋاتقانلار ئۆزىنى ئويغىتالايدىغان ھەرقانداق ساداغا قۇلاق سالمىدى . ياخشى نىيەت بىلەن شەپە بەرگۈچىنى مالامەت ئـوقـىـغـا نـىـشـان قـىلدى . ئۇ ئاخىرىدا گۈلباغقا ياكى جامائە ئـەزالىرىغا چىقىپ پۈتكۈل يۇرت ئاقسۈڭەكلىرىگە قىلىپ : «ئەي غـاپـىـل خـوتەنلىكلەر ، ئويغىنىشنى خالىمىساڭلار سۈت ئۈيقۇدا ئۇخلاۋېرىڭلار ، ئاخىر بىر كۈن ئويغىنىپ قالىسىلەر ـ دە ، لەختە ـ لەختە قان ئىچىدە يانقىنىڭلارنى كۆرىسىلەر » دەپ ۋارقىرىماقچىمۇ بولدى . بىراق ، كۆپنى كۆرگەن ، ئالەمنىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك ئايلىنىپ چىققان بۇ دەرۋىش ، سەبىي بوۋاقتا ئەمچەك سالمەن دەپ ئۇنى تۇنجۇقتۇرۇپ قويۇشتىن ئەنسىرىدى . ئاغرىنىشقا توغرا كەلسە نادانلاردىن ئەمەس ، بەلكى نادانلارنى نادانلىقتا قالدۇرغان تەقدىردىن ئـاغـرىـنـسـا بـولـىدىغانلىقىنى چۈشەندى . ئاخىر ئۇ روھىيەتچى نـادانلارنىمۇ ، غاپىللارنىمۇ ئۇنتۇدى··· پەقەت خانۇەيران بولۇش گىرداۋىغا بېرىپ قالغان ئەزىز تۇپراقنى ئۇنتۇمىدى ، يۇرت بېشىغا كـەلـگـەن ئـاپەتنى ئۇنتۇمىدى . كونا ئۇلپىتىنىڭ دېرىكى ئۇنى يېڭىۋاشتىن روھلاندۇرۇۋەتتى .

— بـالـلـىـرىـم ، قـېنى دەپ بېقىڭلار ، قوشنا يۇرتلاردا ئىشەنچلىك تونۇش ـ بىلىشلىرىڭلار بارمۇ ؟ — دەپ سورىدى ئۇ تەقەززا بولۇپ تۇرغان ئىككى يىگىتكە قاراپ .

— بار ، يۇرت ـ يۇرتتا دادامنىڭ ئىشەنچلىك شاگىرتلىرى بار ، بەزىسى تېخى يېقىندىلا مەن بىلەن كۆرۈشۈپ كەتكەن ! — ئايمۇھەممەت ئالدى بىلەن جاۋاب بەردى .

— ئوبدان گەپ ، ئوبدان گەپ ، — دەرۋىش «ئوبدان گەپ» دېگەن سۆزنى ئالاھىدە سوزۇپ ئېيتتى ، — چايخانىدىكى ھېلىقى

بويا‌قچى بالىدەك ئىشەنچلىك ئادەملىرىڭلاردىن بىرقانچىنى تېپىپ يۇرت ـ يۇرتلارغا ئەۋەتىڭلار ، ئۇلار بېرىپ قازانچىلارغا ئەھۋالنى ئېيتسۇن ، قازانچىلار پۇقراغا مەسلىھەت سالسۇن ، خوتەنلىكلەر ئۆز بېشىدا ياڭاق چاقماقچى بولغانلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىشنى ئوبدان بىلىدۇ .

كېپەك دەرۋىشنىڭ مەسلىھىتى ئاكا ـ ئىنى قازانچىلارغا تازا خوپ كەلدى . ئەمدى تىغ سۆڭەككە يەتكەندە تەۋەككۈل دەرياسىغا كىيىمە سالماقتىن ئۆزگە ئامال قالمىغاندى . بىراق ، زاۋدا دېۋەيلەپ تۇرغان ئاتامانلارنىڭ ئون مىڭ ئاتلىق ۋە بەش مىڭ پىيادە لەشكەردىن ئىبارەت ئۇستۇن ھەربىي كۇچ بىلەن باستۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقى بۇ ساددا دەرۋىشنىڭ خىيالىغمۇ كېلىپ چىقمايتتى .

يەتتىنچى باب

يورۇقلاشتا قان تاشقىنى

ھېسابسىز كۇچ ـ قۇۋۋەتنى ئۆزىدە مۇجەسسەم قىلغان قەھرلىك يانار تاغ بىردىنلا پارتلاپ كەتتى . كوچا ـ كوچىلارغا تولۇپ كەتكەن غەزەپلىك پۇقرا قىرغاقلارغا ئۆزىنى ئۇرۇپ ، چاۋار ـ چاتقاللارنى قويماي سۇرۇپ ئېقىۋاتقان تومۇز تاشقىنىغا ئايلاندى . ئۇلار كۆرگەنلىكى يات لەشكەرنىڭ ، يات لەشكەرلەرگە باش ئەگكەن ئازغۇن بەگلەرنىڭ بوغۇزىنى بوغۇپ تۇرۇپ ئۆز ئادەملىرىنىڭ دېرىكىنى قىلدى . پوكىنىغا دەسسەپ «چوڭلىرىمىز-نى تېپىپ بەر» دەپ قىستىدى . مىلتىقلىرىنى بەتلىشپ ، قىلىچىنى يالىڭاچلىغان جاللاتلار توپىغا ئۆتكۇر شەمشەردەك بۆسۇپ كىرىپ ، تۇغ ـ ئەلەملىرىنى يەرگە ئۇردى ، دەسسەپ چەيلىدى ، قورال ـ ياراغلىرىنى تارتىۋالدى . شەھەرنىڭ جىمى بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىنى ، سېپىل ئىچى ، ئوردا ھەرەمخانىلىرى ، سارايلارنى

چالا قويماي ئاختۇرۇپ ، يۇرت كاتتىلىرىنىڭ سىيماسىنى كۆرەلمىدى ـ دە ، ئۆزلىرىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قېلىشتى . كىشىلەر كوچىلاردا دەۋرەپ بار ئاۋازى بىلەن نەرە تارتىشاتتى . نومۇسقا چىدىماي تاملارغا ، تېرەكلەرگە ئۇسۇيتتى ، چاچ ـ ساقاللىرىنى يۇلۇشاتتى . كىمنىدۇر چاپناپ ـ چاپناپ يۇركۇۋەتكۈسى ، قىيما ـ چىيما قىلىۋەتكۈسى كېلەتتى . ئۇلار پادىشاھىغا ئەمەس ، بەلكى يۇرت بېشى — ئۆزلىرىنىڭ تىمسالى ئۇچۇن ئاھ ئۇراتتى . خورلانغان ئانا ماكانى ، دەپسەندە قىلىنغان ئىززەت ـ ھۆرمىتى ئۇچۇن يىغلايتتى . زېمىن مۇڭغا ، پۇقرا غەمگە پاتقانىدى . پادىشاھقا قەست قىلغان ناكەسلەرگە ، كۆزلىرىگە قان تولغان ھېيلىگەر دۇشمەنگە لەنەت تاشلىرىنى ياغدۇراتتى .

«قانداقتۇر بىر پادىشاھ لاچىنئاتا مازىرى يېنىدىكى توپچا دېگەن يەرگە چۇشكۇن قىپتۇ . ھاجى پادىشاھنى تۇتۇۋالغىنى شۇ پادىشاھ ئىكەن» دېگەن بىر خەۋەر يېتىپ كەلگەن ھامان ئەل ـ يۇرتنىڭ غەزەپ پىلتىسىگە ئوت تۇتاشتى . مىڭ ـ مىڭلاپ ئادەملەر «ئاللاھۇئەكبەر» دېگەن تەكبىر ساداسى ئىچىدە ئۇلۇغ ئېقىمغا ئوخشاش توپچا تەرەپكە قاراپ ئاقتى .

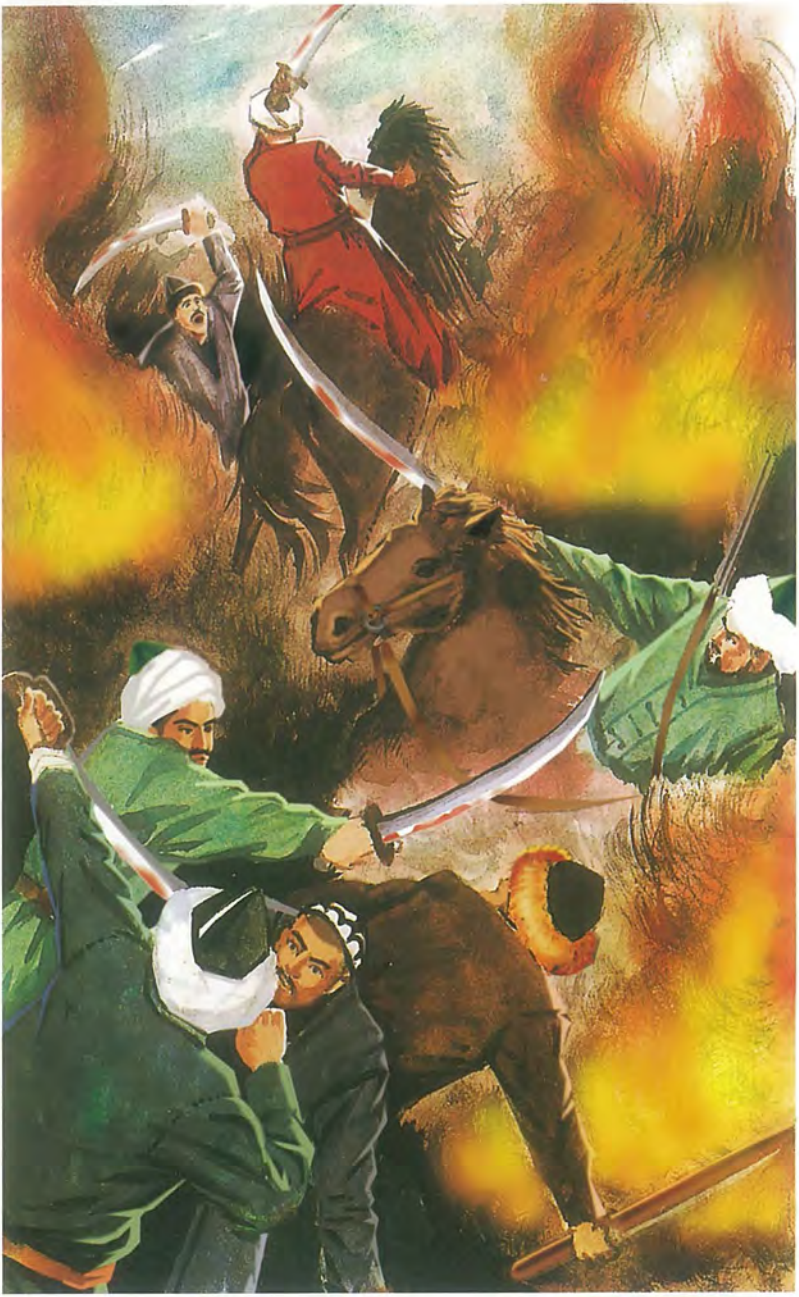
بۇ نامازغا پېشىن بىلەن نامازدىگەر ئارىلىقىدىكى چاغ ئىدى . پۇقرالار توپىنىڭ ئالدى دەل نامازدىگەر پەيتىدە توپچاغا يېتىپ باردى . ئۇلار جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ ، ئۇدۇل كەلگەن چېدىرغا ئېتىلدى ، ئۆلۈمگە پەرۋانىدەك ئۆزىنى ئۇردى . پوملاقلىشىش ، مۇشتلىشىش باشلىنىپ كەتتى . پۇقرالار بىلەن لەشكەرلەر قۇم بىلەن توپىدەك ئارىلىشىپ ، يەرلەر ئاختارما قىلىنغاندەك تىلغاندى . ئادەملەرنىڭ ئايىغىدىن كۆتۇرۇلگەن قويۇق چاڭ چۆل قۇيۇنىدەك ئاسمانغا ئۆرلەپ ، ئۇپۇققا باش قويغان قۇياش يۇزىنى خىرەلەشتۇردى . «ئۇر ـ چاپ» ئاۋازى ، تەكبىر ساداسى ، ئاندا ـ ساندا ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازلىرى ، ياردارلارنىڭ ئىڭراشلىرى بارغانسېرى ئەدىگىلى تۇردى . كىملەردۇر ئولجا ئالغان ياۋداق

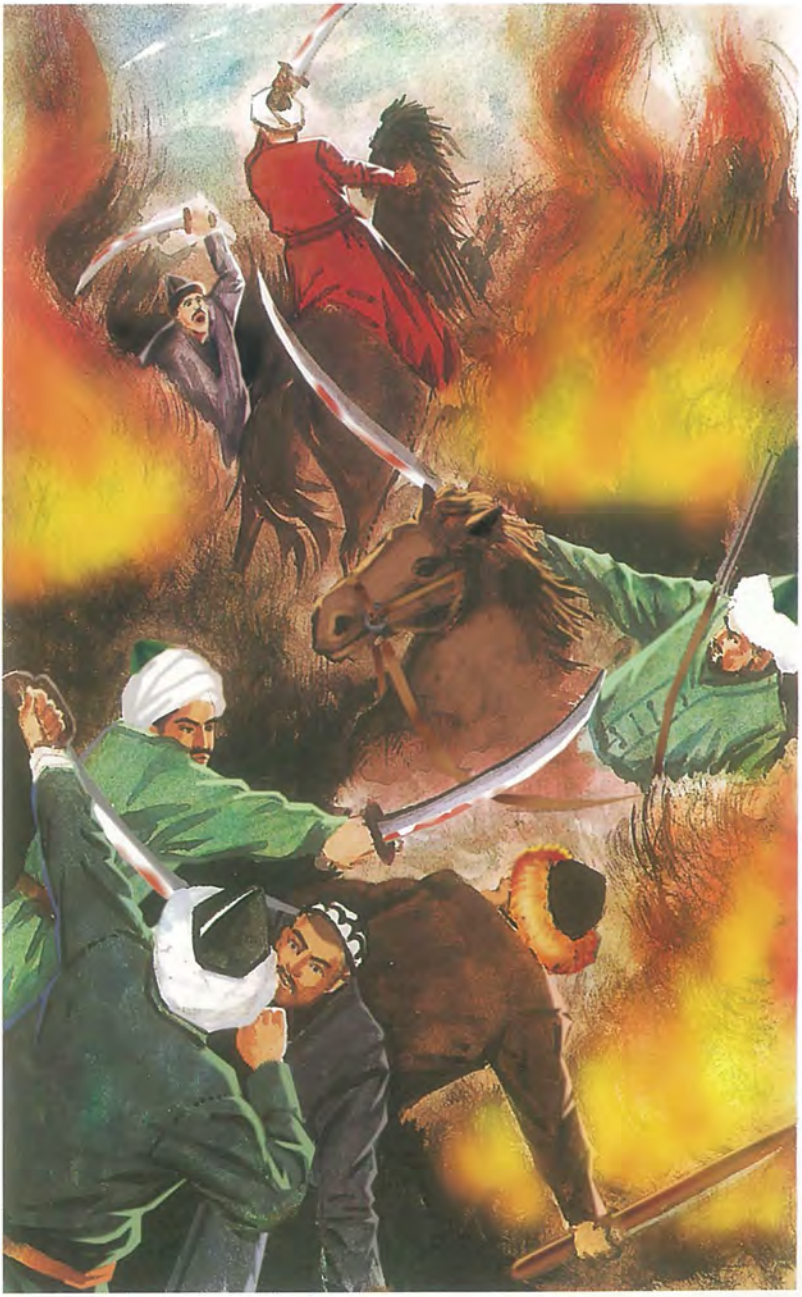
ئاتلارنى مىنىۋېلىپ ، ئۇياق ـ بۇياق چېپىشاتتى ، ياتلار پادىشاھنىڭ ۋە ھاجى پادىشاھنىڭ قايسى چېدىردا ئىكەنلىكىنى تىڭ تىڭلايتتى .

ياقۇپبەگ خوتەن شەھىرىگە ئاياغ باسقاندا جاھىل خوتەنلىكلەرنىڭ قاتتىق قارشىلىققا دۇچ كېلىدىغىنىنى جەزملەشتۇرەلىگىنى ئۈچۈنلا نىياز ھېكىمبەگ بىلەن ھە ـ ھۇ دېيىشىپ ھەببۇللاخاننى ئوڭۇشلۇق تۇردە ئۇجۇقتۇرۇپ ، شۇنچە كۆپ قوشۇننى ھېچقانداق زىيانسىزلا خوتەن دەرۋازىسىغچە ئەكېلەلىگەنىدى . بىراق ، بۇنىڭ ھەممىسى يىراقتا قالغان ئۆتمۈشكە ئايلىنىۋاتاتتى . خوتەن ئەھلى بۇگۈن باشقىچە قىياپەت بىلەن جەڭ ئېلان قىلىۋاتاتتى . نەچچە ئون مىڭ باشباشتاق ، قۇتۇرغان پۇقرانى باش ئەگدۈرۈش ئەمدى ھەرقانداق ئۇستا ھەييارنىكىمۇ قولىدىن كەلمەيتتى . ياقۇپبەگ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي ئارىسالدى بولۇپ تۇرغاندا ، ئەمىرلەشكەر خالمان پانسات ھودۇققان پېتى چېدىرغا كىرىپ كەلدى ـ دە ، مىڭغا يېقىن پىيادە لەشكەرنىڭ ئۇرۇپ ـ دەسسەپ چالا ئۆلۈك قىلىۋېتىلگەنلىكىنى ، نەچچە ئون چېدىرنىڭ كۆيدۈرۈۋېتىلگەنلىكىنى ، پۇقرا توپىنىڭ يېشىل چېدىرغا بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقىنىنى مەلۇم قىلدى . دېمىسىمۇ ، باش ـ كۆزى يېرىلغان توپ ـ توپ لەشكەر ياقۇپبەگنىڭ ئىشكى ئالدىغا يىغىلىپ ، داد ـ پەرياد كۆتۈرۈشكە باشلىغانىدى .

ياقۇپبەگنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلدى ، كەمىرىگە ئېسىلغان قىلىچىنىڭ سېپىغا قول ئۇزارتتى ، ئېڭەك گۆشلىرى تارتىشىپ كەتتى . بۇ ئۇنىڭ غەزەپلەنگەنلىكىنىڭ ئالامىتى ئىدى .

ياقۇپبەگ ئوڭ قولىنى مۇرىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ ، بارماقلىرىنىڭ ئۇچىنى لىكىلدىتىپ كىمگىدۇر ئىشارەت قىلدى . ئۇنىڭ مەقسىتىنى بىر قاراشتىلا چۈشەنگەن نىياز ھېكىمبەگ خېلىدىن بېرى تەخلەپ قويغان قىزىل كىمخاب تونىنى ئۇنىڭغا يېپىنچاقلىتىپ ، يەڭلىرىنى سېپىشىغا يارەمدە بولدى . قىزىل تونلۇق ياقۇپبەگ چېدىر ئالدىغا چىقتى . بۇ ئۇنىڭ چوڭ قەتلىئامغا

ئـــجازەت بەرگـىنى ئىدى ، جىمى دادخاھ ، پانساتلارغا ئاۋازسىز بۇيرۇق بولۇپ ھېسابلىناتتى .

جەڭ دۇمبىقى چېلىنىدى ، دۇمباق ئاۋازى بىلەن تەڭ ، قان خۇمارى قوزغالغان لەشكەرلەر قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ پۇقرالار تـوپـــغا قاراپ ئاچ بۆرىدەك ئېتىلدى . ئۇچرىغانلىكى ئادەمنىڭ بـېـشـــنـــى ، قولىنى كۆتۈرگەنلەرنىڭ قولىنى ئۈزدى . مىلتىق ئـاغزىدىن ئېتىلىپ چىققان قارا ئىس سان ـ ساناقسىز يۇمىلاق ھـــالقىلارنى ھاسىل قىلىپ ، توپىچا ئاسمىنىنى زۇلمەت تۇسىگە كىرگۈزدى .

قولى قىچىشىپ كەتكەن توپچىلار قوي پادىسىدەك يۆتكىلىپ يـــۇرگەن تىرىك نىشانىنى ناھايىتى ئاسانلا قورۇلغا ئالدى ـ دە ، گۇمبۇرلىتىپ ئوت ئاچـتى . تەنـسىز باشـلار ، باشسىز تەنلەر ، تىتما ـ تىتما بولغان مۇسكۇل گۆشلىرى پارتلاش ئاۋازى بىلەن تەڭلا كۆك قەھرىگە كۆتۈرۈلدى .

ھـېـســابـســـز كىشى ئات تۇياقلىرى ئاستىدا ئېچىنىشلىق ئـــڭرايتتى ، تاۋۇز كەسكەندەك يېرىلغان قورساقلاردىن سىرتىغا چـــقـــىپ قـالغان قانلىق ئۇچەيلەر ئاي ئايىغىدا خۇددى قىزىل ئارغامچىدەك سۆرىلىپ يۈرەتتى . يانجىلغان باشلارنىڭ مېڭە قېتىقى نەچچە مىڭ قاچا قېتىقنى تۆكۈۋەتكەندەك ھەممىلا يەردە يېيىلىپ ياتاتتى . پۇقرا قولىدىكى قىڭراق ، پالتا ، كەكە ، كالتەك ـ توقماق دېگەنلەر بىرەھىم لەشكەرلەرنىڭ ئۆتكۈر قىلىچلىرى ، پىستانلىق مىلتىقلىرى ئالدىدا ھېچنېمىگە دال بولالمايتتى .

قـەتـلىئام خېلى ئۇزۇنغىچە سوزۇلدى ، پۇقرالار توپى ئۆز ئـــرادىـــسى بـــلـــەن ئەمەس ، بەلكى قوراللانغان قاسساپلارنىڭ شـەپـقەتسىزلەرچە قىستاپ كېلىشى بىلەن ئاستا ـ ئاستا شەھەر مەركىزىگە قاراپ چېكىنىشكە باشلىدى . چېكىنىۋېتىپ ئۇرۇشتى ، سـۇرۇلـۇۋېتىپ ياقىلاشتى . بەزىلىرى بىرەر لەشكەرنى گېلىدىن ئـامبۇردەك بوغقىنىچە ئۆزى بىلەن بىللە سۆرەپ ماڭدى . ئېيى

كەلسە كالتەكلىدى ، ئاتلىقلارنىڭ ئېتىنى ئۇركۈتۈپ ، ئادەمنى يەرگە يېقىتتى ، ئۇلگۈرەلىسە ئەدىپىنى بەردى ، ئۇلگۈرەلمىسە بىرەر بارمىقىنى بولسىمۇ ئۈزۈپ تاشلىدى . نەچچە مىڭ ئەر توپىچادىكى چېدىرلار ئارىسىدا جان ئۈزدى ، نەچچە مىڭ جەسەت توپىچا بىلەن شەھەر ئارىسىدا قالدى...

ئەللىك نەچچە يىللىق ئۆمرىنىڭ نەچچە ئون يىلىنى قان بىخسىغان جەڭ مەيدانلىرىدا ئۆتكۈزگەن ياقۇپبەگ دۈشمىنىگە شىرەدەك ئېتىلىدىغان ، ئۆلۈمگە مەردلەرچە ئۆزىنى ئۇرىدىغان بۇنداق خەلقنى زادىلا ئۇچرىتىپ باقمىغانىدى . ئۇ دەشتى قىپچاق ئەتراپىدا مەرگەن قىرغىزلار ، قىلىچۋاز قازاقلار ئۇستىگە يۈرۈش قىلغان . ئاقمەسچىتكە بېسىپ كەلگەن بەستلىك رۇسلار بىلەن تۇتۇشۇپ كۆرگەن ، قەشقەر چېرىكلىرى ۋە كۇچا خوجىلىرى بىلەنمۇ جەڭ قىلغان . بىراق ، خوتەنلىكلەردەك قارام ، قاپ يۈرەك ، قورقۇمسىز ئادەملەرگە ھەرگىز دۇچ كېلىپ باقمىغانىدى .

پۇقرالار ئاخىر شەھەر دەرۋازىسىغچە سۈرۈپ تاشلانىدى . ئۇلارنىڭ ئىشىنى خىللانغان بەش مىڭ ئاتلىق لەشكەرگە تاپشۇرغان ياقۇپبەگ ئۇچ يۈزگە يېقىن خاس مەھرىمىنىڭ مۇھاپىزىتىدە يېقىن ئەتراپتىكى چېدىرلارنى ئارىلاشقا باشلىدى . ئۇ تانابلىرى كېسىلىپ ، تۇڭرۇكلىرى سۇندۇرۇلغان چېدىر ئالدىدا ئەزرائىلنىڭ ئالىقىنىدا جان تالىشۋاتقان بىر لەشكەرنى ئۇچرىتىپ قالدى . بارماقلىرى لاتىدەك چاينىۋېتىلگەن ، ئاياغ پەيلىرى گال تېغ بىلەن ئۇزۇۋېتىلگەن بۇ لەشكەر نېمىشقىدۇر ياقۇپبەگنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتتى . ئۇ سوغۇق توپا ئۈستىدە قېتىپ قالغان قانغا قاراپ قويۇپ ، لەشكەردىن سورىدى :

— سەن نەلىك ، پانساتىڭ كىم ؟

— قوقانلىق ، قۇللىرى مىرزا باباجان ئابدۇللا پانساتىنىڭ قول ئاستىدىكى مەھرەم ئىدىم ، ئۇلار مېنى تۇتۇۋېلىپ مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈپ قويدى .

— هىم ، مەن قوقانلىق دېگىن...

ياقۇپبەگ يېشىل چېدىردىن ئانچە ئۇزاققا بارمايلا يەنە نۇرغۇن ئۆلۈكلەرنى ، ئەجەل دوقمۇشىدا تىركىشىۋاتقان ئون نەچچە يۈز بېشىنى ، ئېچىنىشلىق ناله قىلىۋاتقان ناكار ـ مېيىپلەرنى يولۇقتۇردى . ئۇنىڭ چىرايى قەغەزدەك ئاقىرىپ كەتتى . ئاستىنقى كالپۇكىنى مەھكەم چىشلىدى . توساتتىن تونىنى شارت قىلىپلا سالدى ـ دە ، ئېگەرلەنگەن ئاتىنى يېتىلەپ ، ئۆزىگە ئەگىشىپ يۈرگەن ياساۋۇلبېشىغا ئۇنى ئەمىرلەشكەر ئابدۇللا پانسانقا كىيدۈرۈپ قويۇشقا بۇيرۇدى . شەھەر دەرۋازىلىرىنى مەزمۇت تاقاپ ، بىرمۇ ئادەمنى قاچۇرۇۋەتمەسلىككە پەرمان چۈشۈردى .

ئەمەلىيەتتە ، ياقۇپبەگ يېڭى بىر قەتلىئامغا بۇيرۇق جاكارلىغاندى . قان رەڭگىدىكى ئاشۇ قىزىل تون ياقۇپبەگنىڭ ياكى بىرەر ئەمىرلەشكەرنىڭ ئۈستىدىلا بولىدىكەن ، قەتلىئامنىڭ توختىتىلىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى .

بىپايان دەشت بىلەن تۇتاشقان ئۇپۇق كەچكى شەپەق شولىسىدا سۇس قىزارغان چاغدا ، خوتەن كوچىلىرىنىڭ ھەممىلا يېرىدە شەپەقتىنمۇ قىزىل ، سەلدىنمۇ ئۇلۇغ قان كەلكۈنى ئۆركەش ياساپ ئاقماقتا ئىدى . شەھەر دەرۋازىلىرى مەھكەم ئېتىلگەن ، توپچادىن چېكىنگەن ، كۆيۈۋاتقان ئۆيلىرىدىن قېچىپ چىققان كۈرمىڭلىغان ئاھالە شەھەر ئىچىدە چويلىدا سۈزۈلگەن بېلىجانلاردەك قاملىپ قالغانىدى . قان سارقىپ تۇرغان قىزىل تونلۇق ئابدۇللا پانسات بەئەينى ئەجەل ئەلچىسىگە ئوخشايتتى . ئۇ بارغانلا يەردە قازا قاتراپ ، نەچچە مىڭ كىشىنىڭ بېشى كېسىلەتتى .

بىر كېچە ئۆتتى . لەشكەرلەرنىڭ قولى تالدى ، قىلىچىنىڭ بىسى ياندى . نەيزىلىرىنىڭ ئۇچى گاللاشتى . ئۇلار قىلىچلىرىنى كۆتۈرۈشتىن ، يۈز ـ كۆزلىرىنى سۈرتۈشتىن ، مىلتىقلىرىغا ئوق ـ دورا قاچىلاشتىنمۇ زېرىكتى . لېكىن ، شەھەر سېپىلى ئىچىدە قوتانغا سولانغان قويدەك سولىنىپ قالغان نەچچە توپ ، نەچچە مىڭ

ئادەم ھېچ كېچىكمەي ئۆلتۈرۈلۈشى لازىم ئىدى . توپىلاڭ يىلتىزىنى قۇرۇتۇپ ، خوتەنگىلا ئەمەس ، پۈتكۈل يەتتىشەھەرگە ھەتتا پۈتكۈل جاھانغا ئىبرەت قىلماقچى بولغان ئاتامانلار ئەنە شۇنداق ئويلايتتى .

ئاخىر ئۇ بىر ئامال تاپتى . قوشۇننىڭ كەينىگە ئەگىشىپ كەلگەن يۈزلەپ ياقا يۈرتلۇق قاسساپلار ئۇنىڭ يادىدىن كەچتى . لەشكەرلىرىمگە ئەگىشىپ گۆش - چارۋا تىجارىتى قىلىمەن دېگەنلىكى قاسساپلار دەرھال رويخەتتىن ئۆتسۇن ، كىمكى كەلمەيدىكەن ياكى پەرماندىن باش تارتىدىكەن ، خوتەنلىك دەپ قارىلىپ تىغ سىياسەتتىن ئۆتكۈزۈلىدۇ ، دېگەن پەرمان قاسساپلار ئارىسىدا جاكارلاندى .

جاكاردىن كېيىن ، ئەتىسى ئوردىغا يېقىن بىر يەردە ئۇزۇن - ئۇزۇن خەندەكلەر كولاندى . ئۆلۈشتىن قورقۇپ ، ئۆلتۈرۈشكە مەجبۇر بولغان قاسساپلار خەندەك ئەتراپىدا بىلەكلىرىنى شىمايلاپ سەپراس بولۇپ تۇرۇشتى . بىر لەشكەرگە بىردىن پۇقرانى ئەكېلىش بۇيرۇلدى ، ئۇلار قىلقۇيرۇق قىلىنغان پۇقرالارنى خەندەك لېۋىگە ھەيدەپ كېلەتتى - دە ، گەجگىسىدىن بېسىپ يەرگە يانقۇزاتتى . قاسساپلار كۆزلىرىنى يۇمۇپ يانقۇزۇلغانلارنى قوي بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاپ ، قان تولغان خەندەككە ئىتتىرەتتى . بىراق ، ھېچكىم يا لەشكەرلەرگە ، يا قاسساپلارغا يالۋۇرمايتتى ، بىر ئىغىز مۇ داد - پەريات سالمايتتى .

خەندەك ئالدىدا يەنە نەچچە مىڭ ئادەم ئۆلۈمنى كۈتۈپ تۇرۇشاتتى . دەل شۇ چاغدا لەشكەرلەر ئارىسىدىن چىقىپ كەلگەن نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنىڭ ئالدىدا تىزلاندى - دە ، زەئىپ ئاۋاز بىلەن :

— قوشىبېگى جانابلىرى ، قىساس قىلىچلىرىمىز پۇخادىن چىققىچە . بۇ تىرىكتاپ قاسساپلارمۇ ھالىدىن كەتتى . كەمىنە قۇللىرى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنمەنكى ، قەتلىئامنى

ئاخىرلاشتۇرىدىغان پۇرسەت كەلدى . قالغان مۇسۇلمانلارنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچسىلە . ئۇلار ئىتائەتمەنلىك بىلەن پۇقرادارچىلىقىنى قىلسا ، — دېدى .

ياقۇپبەگ نىياز ھېكمىبەگكە تىكىلىپ تۇرۇپ بىرپەس خىيال سۈردى ـ دە :

— قىزىل تون ئەمدى سىلىپ تاشلانسۇن ، — دېدى ھەممە كۆرسۇن دېگەندەك ئات ئۈستىدە گىدىيىپ تۇرغان ئابدۇللا پانسانتقا قاراپ .

تەلىيى ئوڭدىن كەلگەن بىرقانچە مىڭ پۇقرا ئومۇمىي ئەپۇ بويىچە قەتلىئامدىن ئامان قالغىنى ، ھايات قالغانلار نومۇس ئوتىدا ئۆرتەنسە ئۆرتەندىكى ، ئۆز تەلىيىدىن خۇشال بولۇپ كەتمىدى . قان تولغان خەندەككە قوۋۇم ـ قېرىنداشلىرىنىڭ باش ۋە تەنلىرىگە ئاخىرقى قېتىم قاراپ سۈكۈتكە چۆمدى . بىر تامچىمۇ ياش تۆكمىدى . ئۇلارچە بولغاندا ، بۇ دۇنيادا ھايات قېلىپ قۇل بولۇپ ياشىغۇچە ، ئەل سۆيەر يۇرتداشلىرى بىلەن بىر گۆردە ياتقىنى ئەۋزەل ئىدى .

سەككىزىنچى باب

ھازىدار شەھەر

شەھەر ئاسمىنىدا ئۇيۇپ قالغان سۇر بۇلۇتلار ئارىسىدا توپ ـ توپ قاغا ـ قۇزغۇنلار ئەگىپ يۇرەتتى ، ئەگىگەنسېرى پەسلەيتتى . توپىچا بىلەن شەھەر ئارىسىدىكى كەڭ ئوچۇقچىلىقتا سوزۇلۇپ ياتقان سانسىز جەسەتلەر ، كۆلچەك بولۇپ ئۇيۇپ قالغان قانلارنىڭ ھىدى ئۇلارنى يىراق باياۋانلاردىن چىللاپ كەلگەنىدى . قۇزغۇنلارغا قوشۇلۇپ كەلگەن بىر يېگانە لاچىن كۆك قەھىرىدە ئەزەلدىن ئەركىن

پەرۋاز قىلىپ كەلگەن بىرنەچچە كەپتەرنى رەھىمسىزلەرچە قوغلاپ يۇرەتتى . ئۇچۇم بولغاندىن بېرى ئۆزىگە تەۋە بىر پارچە ئاسمانغا بىرەر يات قۇشقاچنىمۇ يېقىن يولاتمايدىغان بۇ كەپتەرلەر بۇگۈن جۇغى ئۆزىدىن كۆپ كىچىك بولغان بىر كەلگۈندى جانۋار تەرىپىدىن بوزەك قىلىنىۋاتاتتى .

يەردە ئېغىر سۇكۇنات ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى . بۇ سۇكۇنات دەھشەتلىك بوران ياكى شىددەتلىك يەر تەۋرەشتىن كېيىنكى جىمجىتلىققا ئوخشايتتى . جانلىقلارمۇ جىم ئىدى ، جانسىزلارمۇ جىم ئىدى . تاشتىن پۈتكەن يۇرەكنىمۇ مومەك ئېرىتىۋېتىدىغان بۇ ئېچىنىشلىق مەنزىرە ئادەمنىڭمۇ ، تەبىئەتنىڭمۇ تىلىنى توڭلىتىپ قويغانىدى . ھەممە نەرسە ئىچىدە يىغلايتتى . ئۆلۈم قورقۇنچىدىن ئەمەس ، مەردلەرچە ئۆلگەنلەر ئۈچۈن يىغلايتتى ، پۈقرانىڭ قەلبى زەردەب بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى .

دەرۋەقە ، خوتەنلىكلەرنىڭ قەلبىدە ساقايماس جاراھەتلەرنى قالدۇرۇپ كەتكەن بۇ قانلىق ۋەقە قورقۇنچلۇق چۈشتەكلا يۈز بەردى . زامان ـ زامانلاردىن بۇيان ئەزىز تۈپرىقىنى جېنىدىن ئەتىۋار بىلىپ كەلگەن بۇ كىشىلەر بىلىپ ۋە بىلمەي ئۆلۈم يولىنى تاللىۋېلىشتى . بىلمىدى دېگەندىمۇ ئۇلار ئۆز يۇرتىنى تونۇمايدىغان ئاۋۇقاۋلاردىن ئەمەس ئىدى . ئەقەللىيسى ، ئەجرىدىن ئارتۇقراق نېمەت بېرىۋاتقان زېمىنىنى تونۇيتتى . ئۆزلىرىنى يەلكىسىگە مىندۇرۇپ يۇرۇپ چوڭ قىلغان ئانا تۈپراقنى بىلەتتى . شۇڭا ، ئۇلار ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ قەبرىسى ياتقان ، مۇھەببەتلىك باغرىدا ئەركىلەتكەن ۋەتىنىنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن كېپىنىنى بىللە ئېلىپ ، «يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم» دەپ مەيدانغا چۈشتى .

بىراق ، مۇھەببەت ۋە نومۇس ئۈچۈن تۆلەنگەن بەدەل ئاخىر بىكارغا كەتتى . تۆكۈلگەن قان ، كېسىلگەن باش ، يىقىلغان تەن ھەددى ـ ھېسابسىز بولدى . يىرتقۇچ ھايۋاندىن ئىنساپ ، ئادالەت كۈتۈشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكى رەھىمسىز پاكىت ئارقىلىق

ئىسپاتلاندى . ئۇلار مەڭدەپ قالدى ، كۆرۈڭاتقىنىنىڭ قاباھەتلىك چۈش ياكى رېئاللىق ئىكەنلىكىنى بىرمەھەل ئايرىڭالالمىدى .

سۇكۇتلۇك بىر كۈن ئۆتۈپ كەتتى . ئۇلار كۆرگىنىنىڭ چۈش ئەمەس ، بەلكى قىيامەتكىچە ئەستىن كۆتۈرۈلمەيدىغان ، قىرىق مىڭ ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولغان قانلىق قىرغىن ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەندىلا ئاندىن ئۇنىنى قويۇۋېتىپ يىغلاشقا ، ھازا ئېچىشقا باشلىدى .

بۇ قەتلىئامدا تالاپەتكە ئۇچرىغان شېھىتلەرنىڭ كۆپچىلىكى كەتمەن بىلەن ئېتىزدىن باشقىنى ئۇقمايدىغان ، لېكىن يەر قەدىرىنى بىلىدىغان كۆك نامرات دېھقانلار ئىدى . ئەل بېشىغا نېمە بالا كەلگەنلىكىنى ئاڭقىرالماي ئۆيىدىن چىقىشقىمۇ ئۇلگۈرەلمىگەن شەھەرلىكلەرنىڭ يېرىمى بولسا مۇئەللەق ئۆلۈمدىن ئامان قالغانىدى .

ئەمدى ئۇلار نېمە قىلىشنى ئوبدان بىلمۇالدى . قارىلىق تۇنقان پېتى كوچىلارغا چىقىپ ، ئۆلگەنلەرنىڭ تۇغقانلىرىغا خەۋەر بېرىشتى . ئىگىسىز جەسەتلەرنى يۇيۇپ - تاراپ يەرلىكىدە قويدى . يارىلانغانلارنىڭ يارىسىنى تاڭدى . يوقالغانلارنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلدى ، تاشچىلار مەھەللىسىدىكى كونا قۇدۇقتىن ھەببۇلاخان جەمەتى ۋە يەتمىشكە يېقىن ئوردا بەگلىرىنىڭ جەسىتىنى سۇزۇۋېلىشتى .

قەتلىئامنىڭ ئۇچىنچى كۈنى يۇرت جامائىتى يۇز نەچچە مېيىتنى جۇمە نامىزىغا ئۇلگۈرتۇپ چوڭ مەسچىتكە ئەكەلدى . رەت - رەت تۇرۇپ كەتكەن جىنازا ۋە ئاق كىگىزگە ئورالغان جەسەتلەر ئارىسىدا قازانچى يارمۇھەممەتنىڭ جىنازىسىمۇ بار ئىدى . قىلىچ تەگكەن سول بىلىكىنى پوتسى بىلەن بوينىغا ئېسىۋالغان ئايمۇھەممەت ئىنىسىنىڭ جىنازىسىنى قۇچاقلاپ يۇم - يۇم يىغلايتتى . ئۇ پەقەت ئاھ ئۇرالايتتى ، ئاھ ئۇرغان بىلەن ئاۋازى چىقمايتتى ، يىغلىيالايتتى ، يىغلىغان بىلەن كۆز يېشى قۇرۇپ

كەتكەنىدى . يۇرتداشلىرىغا ۋە ئائىلىسىگە كەلگەن بۇ چوڭ بەختسىزلىك ئۇنىڭ يۈرىكىنى داغمال ياققاندەك ئېچىشتۇراتتى .

يارمۇھەممەت ھېلىقى كۈنى ئاكىسى ۋە كېپەك دەرۋىش بىلەن خوشلىشىپ ئۇدۇل قاراقاشقا قاراپ چاپتى - دە ، يۇرت بېشىغا كەلگەن بالايىئاپەتتىن قاراقاشلىقلارنى يىغلاپ تۇرۇپ خەۋەرلەندۇردى . نەچچە مىڭ ئاتلىقنىڭ خوتەن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكىنىگە قاراپ بىرەر قانلىق ۋەقەنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن قاراقاشلىقلار ئاللىقاچان ھەربىكەتكە كەلگەنىدى . يارمۇھەممەت چوماق كۆتۈرگەن نەچچە توپ ئالامانىنى باشلاپ ، چاقماق تېزلىكىدە خوتەن شەھىرىگە ئۇلاشتى . توپىچاغا يېتىپ كېلىپلا باش - كۆزى يوق پوملاقلاشما جەڭگە كىرىپ كەتتى .

بۇ يىل ئەمدىلا يىگىرمە ياشقا تولغان يارمۇھەممەت مەھەللە مەكتىپىدە ئاران تۆت يىللا ئوقۇيالىغىنىغا قارىماي خېلى كۆپ نەرسىلەرنى بىلەتتى . كەلگەن - كەچكەنلەردىن بىرنېمىلەرنى سوراپ بىلىۋېلىشقا ئامراق ئىدى . ئادەتتە بېشىنى ئېچىگە تىقىپ يۇرگىنى بىلەن مۇرەككەپ ، چىگىش مەسىلىلەر ئۇستىدە توغرا ۋە تېز يەكۈن چىقىرالايتتى . ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلمايدىغان ، باسقان ئىزىدىن يانمايدىغان جاھىل مىجەزى قاۋۇل ئۇستىغا بەكمۇ ياقاتتى . شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن ، دادىسى ئۇنىڭغا كۆڭلىنى يېقىن تۇتاتتى . ئۆيدە ئۆزى بولماي قالغاندا ئائىلىۋى ئىشلارنى چوڭ ئوغلىغا ئەمەس ، بەلكى يارمۇھەممەتكە تاپشۇراتتى ، بىر ئۆي دېگەندە قانچىلىك چوڭ ئىمتىياز بولسۇن؟ ئۆي ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشتا ئۇ يەنىلا ئاكىسىنىڭ سىزىقىدىن چىقمايتتى . بىكار بولسىلا دۇكانغا چىقىپ يا كۈيەك باساتتى ، يا كۆمۈر تاسقايتتى . ئىشقىلىپ ئاكىسىنىڭ قولىنى سوۋۇتۇشنىلا ئويلايتتى . ئۇچەيلەن ئويۇن - چاقچاق قىلىشقاندا بولسا يارمۇھەممەت ئاكىسى تەرەپتە تۇرۇپ ، سىڭلىسى گۈلئايىمنىڭ چىشىغا تېگەتتى . تېرىككەك سەبىي قىز قولىغا سۈپۈرگە ئېلىۋېلىپ ئاكىسىنى قوغلاپ ۋايجېنىنى

چىقىرىۋېتەتتى . ھەتتا ئەركىلەپ ، ئىشكنى ئېچىدىن ئېتىۋېلىپ ئۇنى ئۆيگە كىرگۈزمەيتتى . بۇنداق چاغلاردا ئايمۇھەممەت ئارىغا كىرىپ سالا قىلاتتى ـ دە ، ئىنىسىنىڭ «گۇناھ» نى تىلىۋالاتتى .

— ئاكا ، قارىسام بەكمۇ جاپا تارتىپ كېتىۋاتىسەن ، — دېگەنىدى يارمۇھەممەت بىر كۈنى ئاكىسىغا ئېچ ئاغرىتىپ ، — دادام كەتكەندىن بېرى ئۆينىڭ جىمى يۈكى سېنىڭ زىممەڭگە چۈشۈپ قېلىۋاتىدۇ ، مۇنداق بولسۇن ، دادام قايتىپ كەلگۈچە مەن ئوقۇشقا بارماي تۇراي ، دۇكان ئىشىغا يارەملىشىپ قولۇڭنى ئانچە ـ مۇنچە سۇۋۇتسام ئەجەب ئەمەس ، سىڭلىمىز چوپچوڭ بولۇپ قالغاندا كۆمۈر كۈيىسىگە مىلىنىپ يۈرمىسۇن .

ئايمۇھەممەت ئىنىسىغا ئەقىل كىرگەنلىكىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلدى . لېكىن ، ئۇ ئىنىسىنىڭ تەلىپىگە قوشۇلمىدى . پەقەت موللامدىن ساۋاق ئالمايدىغان چاغلاردىلا قول ـ قانات بولۇشقا ماقۇل بولدى . شۇنىڭ بىلەن گۈلئايممۇ دۇكانغا ئانچە چىقمايدىغان بولدى . پەقەت ئوچاق بېشىدا كەرىمقۇلنىڭ يېقىملىق چاقچاقلىرى ئاڭلانغاندىلا ئاندىن دۇكانغا چىقىپ ئۇنى ـ بۇنى قىلىشىپ بېرىپ يۈردى...

ناماز چۈشۈرۈلدى ، ئىمام يىغىسىنى توختىتىۋېلىپ دۇئاغا قول كۆتۈردى . كىشىلەر ئۇرۇق ـ تۇغقان ، تونۇش ـ بىلىشلىرىنىڭ مېيىتى ئالدىدا دەمدەرەك بۇقۇلدايتتى ، ئىشىغان ، قىزارغان كۆزلەردىن ئىسسىق ياشلىرى سىرغىپ چۈشەتتى . ئۆپكىدەپ تۇرۇپ دۇرۇت ئوقۇيتتى ، ئاھ ئۇرغاندا ئېتىلىپ چىققان ئوتلۇق دەملىرى لەۋلىرىنى ، ئالقانلىرىنى كۆيدۈرەتتى . يېرىم ئاي شەكلىدە ئېگىلگەن بارماقلىرى كۆز شامىلىغا دۇچ كەلگەن يوپۇرماقتەك تىترەيتتى . خۇداغا ناله قىلىپ ، شېھىتلەر ئۈچۈن جەننەت تىلەيتتى . ۋولقانلىق يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان ئىمان نۇرى بىلەن قىساس قىلىچىنى تاۋلايتتى .

مەسچىت جامائىتى جىنازىلارنى بېشىدا كۆتۈرۈپ

گۆربستانلىققا ئېلىپ ماڭغاندا پۈتكۈل شەھەرنى يىغا - زار قاپلىدى . دولقۇندەك مەۋج ئۇرۇپ كېلىۋاتقان ئادەملەر ئېقىمى ئاربسىدا يارمۇھەممەتنىڭ جىنازىسى زەخىملەنگەن ئاق قۇدەك لەرزان ئۆزۈپ باراتتى . جىنازىنى ئايمۇھەممەت ، كەرىمقۇل ، كېپەك دەرۋىش ۋە يەنە بىر قوشنىسى كۆتۈرگەنىدى .

يارمۇھەممەتنىڭ ئۆلۈمىگە ئەڭ قاتتىق قايغۇرغان كىشى يەنىلا كېپەك دەرۋىش بولدى . قەتلىئام داۋامىدا لەشكەرلەر تەرىپىدىن قىلىچ ئەمەس ، بىر تېپىككىمۇ ئەرزىمەيدۇ دەپ جازادىن ساقىت قىلىنغان بۇ بوۋاي ئۇر - چاپ بېسىققاندىن كېيىنلا ئايمۇھەممەتنى لەرنىڭكىگە كەلگەنىدى . ئۇ خەنەدەك لېۋىدىن قويۇپ بېرىلگەن ئايمۇھەممەتنى كۆرۈپ ، يۇرىكى ئىزىغا چۈشتى - دە ، يارمۇھەممەتنىڭ گېپىنى قىلدى . گۈلئايىم يىغلاپ تۇرۇپ ئاكىسىنىڭ خەۋىرىنى ئالالمايۋاتقانلىقىنى ئېيتىۋىدى ، ئۇ ئۇۋىسىدىن ئۇچقان قېرى بۇركۈتتەك تالاغا قاراپ ئېتىلدى ، كەينىدىن ئايمۇھەممەتمۇ يۇگۈردى .

ئايمۇھەممەت بىلەن كېپەك دەرۋىش يارمۇھەممەتنى ئىزدەشكە كىرىشتى ، ئۇچرىغانلىكى ئادەمدىن سورىدى ، كوچىلاردا ، كونا تاملىقلاردا ، ئېرىق - ئۆستەڭلەردە ساينىڭ تېشىدەك يېتىپ كەتكەن جەسەتلەر ئارىسىنى بىرمۇبىر ئاختۇرۇپ چىقتى .

ئۇلار كەچكە يېقىن قاراقاشلىقلار ئەڭ بۇرۇن جەڭگە كىرگەن توپىچاغا كەلدى - دە ، جەسەتلەرنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ يۈرۈپ ئىزدىگەن ئادىمىنى ئاخىر تېپىۋالدى . يارمۇھەممەت تۇنۇگۈنكى قۇچاقلاشما جەڭدە بىر لەشكەرنىڭ گېلىنى ئامبۇردەك سىققان پېتى قېتىپ قالغانىدى . تۇيۇقسىز تۇرغاندا سانجىلغان بولسا كېرەك ، دۇمبىسىگە يېرىمى پاتقان قىلىچ سېپى سوغۇق شامالدا تىترەپ تۇراتتى .

ئايمۇھەممەت ئىنىسىنىڭ جەسىتى ئۈستىگە تاشلاندى . ئۇنىڭ لەشكەرنىڭ بوغۇزىغا بىگىزدەك پېتىپ كەتكەن بارماقلىرىنى

تەسلىكتە ئاجراتتى ـ دە ، يول بويى ھازا ئېچىپ جەسەتنى ئۆيگە ئەكېلىشتى . ئامراق ئاكىسىنى بۇ ھالدا كۆرگەن گۈلئايىم كەينىگە تىرىكىدە ئۇچۇپ چۈشتى . پېشانىسىگە سوغۇق ئۆتكۈزۈلگەندىلا ئاندىن ھوشىغا كېلىپ ، قوشاق قېتىپ يىغلاشقا باشلىدى . ھايات ۋە ئۆلۈم ئارىسىدا قېقىلىپ يۈرۈپ يۈرىكى قېتىپ كەتكەن كېپەك دەرۋىشمۇ گۈلئايىمنى يۆلەۋېتىپ ، ھۆكۈرەپ يىغلىۋەتتى .

ماتەم تىغى بىلەن باغرى تىلغانغان بۇ بوۋاي يارمۇھەممەتنىڭ ، شۇنچە كۆپ بىگۇناھ خوتەنلىكنىڭ قىرىلىپ كېتىشىدە ئۆزىنىمۇ ئەيىبلىك ھېسابلايتتى . ئەھلى يۈرتقا بۇ باقمي قىيامەتتىن ئالدىن خەۋەر بېرەلمىگەنلىكىگە ھەسرەت چېكەتتى . يەنە كېلىپ ئۇ ئۆزىنى دىنىي ئىسلام ھامىيلىرى دەپ مەيدىسىگە مۇشتلايدىغان كاللا كېسەرلەرنىڭ بىگۇناھ پۇقرالىغا مۇشۇنچىۋالا قاتتىق قوللۇق قىلىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ ئولگۈرمىگەن ، يۈرت ـ يۈرتلارغا ئادەم ئەۋەتىشتە جامائەتنىڭ كۈچى بىلەن ياتلارنى ئىنساپقا كەلتۈرۈشنى كۆزلىگەنىدى .

ئۇ يارمۇھەممەتنىڭ مېيىتىنى كۆز يېشى بىلەن يۇدى ، ئۆز قولى بىلەن كېپەنگە ئالدى . جىنازىنىڭ بىر پۈتىنى كۆتۈرۈپ مەسچىتكە ئەكەلدى...

شەھەرنىڭ تاغ تەرىپىدىكى قەدىمكى زاراتگاھلىق جىنازا بىلەن توشۇپ كەتكەن ، جامائەتمۇ ئادەتتىكىدىن كۆپ ئىدى ، يېتىملىك كوچىسىغا تاشلىۋېتىلگەن سولغۇن چىراي بالىلارنىڭ ، يۈرەك پارىسىدىن ئايرىلغان بىچارە ئانىلارنىڭ ئېچىنىشلىق مۇڭ ـ زارى سوزۇپ ئوقۇلۇۋاتقان قىرائەت ئاۋازىغا قوشۇلۇپ يۈرەكلەرنى ئېزەتتى . چىرايىدىن نۇر ، دىلىدىن شادلىق يوقالغان ئەركەكلەر قولمۇقول بولۇپ يەرلىك كولاشماقتا ئىدى . ئىككى يۈز مو ، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ كەڭرەك كېلىدىغان بۇ زاراتگاھلىقتا مىڭلاپ قەبرە قەد كۆتۈرۈۋاتاتتى .

ئىگىسىزلەر ئىگىسىز قالمىدى ، يىغلايدىغان ئادىمى يوقلار يىغىسىز قالمىدى . نەچچە ئون قارىنىڭ مۇڭلۇق قىرائىتى ،

دۇئاگۇيلارنىڭ چىن يۈرەكتىن ئۇرغۇپ چىققان تىلاۋتى ، ماتەمدارلارنىڭ پەريادلىق ھازىسى ئەل ـ يۇرت يولىدا شاھادەتلىككە يەتكەنلەرنىڭ روھىنى يالغۇز قويمىدى . بۇ روھ يۈرەكتىن قەبرىگە ، قەبرىدىن يەنە يۈرەككە كۆچتى . كۆچكەندىمۇ يۈرەكنىڭ قات ـ قېتىغا قانلىق مۆھۈر بولۇپ بېسىلىپ ، مەڭگۈ ئۆچمەيدىغان قىساس تامغىسىغا ئايلاندى .

توققۇزىنچى باب

قىساس ئوتى ئۆچمەيدۇ

جىنايەتكە دالالەت قىلغۇچى قانلىق قىزىل تون سېلىپ تاشلاندى . دوزاخ ئوتىدەك رەڭلەنگەن قانلىق قىلىچلار ئاخىر قىنىغا چۈشتى . بىراق ، ئاسارەت يامغۇرى بىلەن ئۆچۈرۈلگەن گۈلخانلار ، گۈلخان ئورنىدىن ، قوقاس ئارىسىدىن ئاستا ـ ئاستا يالقۇنجاشقا باشلىدى . قايسىدۇر بىر مەھەللىگە بۇلاڭ ـ تالاڭغا بارغان لەشكەرلەر تۈيۈقسىز بوغۇزلىناتتى ۋە ئوردا دەرۋازىسىدىن يىراق بولمىغان تېرەكلەرگە ئېسىپ قويۇلاتتى . شەھەر كوچىسىدا قاراڭغۇللۇق قىلىۋاتقان مىرشەپلەر جىن ئەپقاچقاندەك غايىب بولۇپ كېتەتتى . قوراللىق مىراخورلار بېقىۋاتقان نەسىللىك پەرغانە ئاتلىرىنىڭ بىر كېچىدىلا پېيى قىرقىلىپ ، يارىماس تاپقا ئايلاندۇرۇلاتتى...

بۇ ھال ئەمدىلا ئۇھ دېگەن ئاتامانلارنىڭ خام خىيالىنى تامامەن يوققا چىقاردى . ئۇلار سىياسەت قىلىچىنى قايتا قولىغا ئېلىپ ، قەددى ئېگىلمىگەنلەرنىڭ قەددىگە ، تىز پۈكمىگەنلەرنىڭ تىزىغا ئۇردى . ئايىغاقچىلىق ، چېقىمچىلىق تورلىرىنى كەڭ يېيىپ ئادەمنىڭ كەينىگە ئادەم سالدى ، يۇرت ـ يۇرتلارغا دار قاداپ ، جازا تەدبىرلىرىنى كۆز ـ كۆز قىلدىيۇ ، ئىسيان ئۇچقۇنلىرىنى زادى

ئۆچۈرەلمىدى . بىراق ، بۇنداق ھالەت ئالدىدا ئاتامانلار قىزىل تونىنى قايتا كىيسۇنمۇ ؟ ئامان قالغانلارنىڭ ھەممىسىنى قىرىپ ، خوتەننى ئادەمسىز خارابىگە ئايلاندۇرسۇنمۇ ؟ ئۇنداقتا تېرىلغۇنى كىم تېرىپ ، باغۋارانلارنى كىم پەرۋىش قىلىدۇ ؟ بازار سەينالىرىنى كىم قىزىتىپ ، كىم ئۇلارغا باج تاپشۇرىدۇ ؟ چارۋىلىرىنى كىم بېقىپ ، ئالتۇنلىرىنى كىم قازىدۇ ؟ ئەتلەس ـ گىلەملەرنى كىم توقۇيدۇ ؟ ئادەمزاتسىز شەھەردە ئۇ كىمگە ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ ؟ ئاچچىق ھەقىقەت ياقۇپبەگنىڭ شۇنى ئۇقتۇردىكى ، خوتەن پۇقرالىرى روھەن ئەل بولۇشتىن تېخى تولىمۇ يىراقتا ئىدى .

ئاقمەسچىتتىكى قانلىق ساۋاقنى ئېسىدە ساقلاۋاتقان ۋە كۆچا ، قەشقەر جەڭلىرىدە يۈرەكئالدى بولۇپ كەتكەن بۇ ئاتامان قەشقەر ، يەكەنلەردىنمۇ خەۋپسىرەپ تۇراتتى . ئاستانە كەبى ئۇ چوڭ يۇرتلارنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرغان دادخاھ ، پانسىاتلاردىن بىر دەقىقىمۇ خاتىرجەم بولالمايتتى . بىرەر دادخاھنىڭ نىيىتى بۇزۇلدىمۇ ، ئۇ ئۆمۈر بويى ئارماندا قالاتتى .

نەچچە مىڭ لەشكەرلىك كۆچا خوجىلىرىنىڭ مارالبېشىنىڭ ئۇ تەرىپىدە دېۋەيلەپ تۇرۇشمۇ ئۇنىڭغا چوڭ بىر تەھدىت ئىدى . مۇشۇ بىر يىل ئىچىدە ياقۇپبەگ ئۇلارنى يەكەندىن ، مارالبېشىدىن ئىككى قېتىم ھەيدىۋەتتى . كېيىن ئۇلار يۇرىكىنى قاپتەك قىلىپ تا خانئېرىقچە قىستاپ كەلدى . خانئېرىقتىكى كەسكىن ئېلىشىش گەرچە ئۇنىڭغا پايدىلىق بولغان بولسىمۇ ، لېكىن يۇرىكىدە دەز ، پۇتىدا ئوق ئىزىنى قالدۇردى .

ياقۇپبەگنىڭ شېرىن خىيالىنىڭ يەنە بىر ئۇچى ئاقسۇ ، كۆچا ، ئۇچتۇرپان ، ھەتتا ئۈرۈمچى ، تۇرپان قاتارلىق جايلارغىمۇ تۇتىشاتتى . بۇنىڭدىنمۇ يىراق يەرلەرنى بويسۇندۇرۇش ئارزۇسى ئۇنى تېخىمۇ كۆپ دۇنيا ۋە تېخىمۇ كۆپ بايلىق بىلەن ئۆزىگە تارتاتتى . بۇ ئارزۇسىغا يارىشا ، تۇنۇگۈن كەچقۇرۇن قولىغا تەگكەن بىر پارچە خەت ئۇنىڭ كۆڭۈل زارىقىشلىرىنى بىردىنلا كۆچەيتىۋەتتى .

كۆچادىن يوللانغان بۇ مەخپىي خەتتە : ئابدۇراخمان دادخاھ ، ئابدۇللا دىۋانبەگى ۋە توختى ئىشكىئاغا[1] دېگەن خوجا مۇخلىسلىرى كۆچالىق خوجىلار ئارىسىدا باش كۆتۈرگەن ئىناقسىزلىقتىن مەلۇمات بېرىپ ، پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇش ، ئاقسۇ ، كۇچاغا ئات سېلىش تەكلىپىنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويغانىدى . تەبىئىيكى ، بۇ ياقۇپبەگ ئۇچۇن تېپىلغۇسىز پۇرسەت ۋە قىممەتلىك تەكلىپ ئىدى ، ئەگەر خوتەن بىلەنلا بەند بولۇپ كېتىدىكەن ، بۇ پۇرسەت ئۇنىڭغا ساقلاپ تۇرمايتتى . پۇرسەتنى چىڭ تۇتمايدىكەن ، شىمال يولىنى توسۇپ ياتقان خان خوجىنى يوق قىلىش ئۇچۇن چوڭ بەدەل تۆلىشى كېرەك ئىدى . بۇنىڭ ئۇچۇن ، زېھنىنى خورىتىپ ، پۇت - قولىنى چۇشەپ تۇرغان بۇ يۇرتنى تەدبىرلىك ، ئىتائەتمەن بىرەر ئادەمگە سۇيۇرغال قىلىپ قەشقەر شەھىرىگە قايتىپ بېرىشى ، ھازىرلىقنى پۇختىلاپ ، ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتىشى زۆرۇر ئىدى .

ئۇ مامۇقتەك يۇمشاق ئەتلەس كۆرپىدە يانپاشلاپ يېتىپ ، بۇ نازۇك ، زىل مەسنە ئۇستىدە بىر كېچە - كۈندۈز خىيال سۈردى . خاس مەھرىمى ھوشۇربەگدىن ئۆزگە ، ھۇجرىغا ھېچكىمنى كىرگۈزمىدى .

«خوتەننى كىمگە تاپشۇرۇش كېرەك ؟ ئېزىزبەگ جاللاتقىمۇ ، خالمان پانساتقىمۇ ، ياكى··· » .

ئۇ ئالدى بىلەن ، ۋەلىخان تۆرە قەتلىئامدا قەشقەر كوچىلىرىدا قانخورلۇق قىلىپ ئادەم بېشىدىن مۇنار ياسىغان ، كاللا كېسەرلىك ھۇنىرى ئۇچۇن «جاللات» لەقىمىنى ئالغان ئېزىزبەگنى كۆز

---

① ئىشكىئاغا — ئەمەل نامى . ئۇ «ئىشككە ئىگىدارچىلىق قىلغۇچى» دېگەن مەنىدە بولۇپ ، ئەسلىدە شەھەر - بازار كوچىلىرىنى چارلايدىغان قوراللىق جېسەكچى بەگلەر «ئىشكىئاغىسى» دەپ ئاتالغان . 1759 - يىلى چىڭ سۇلالىسى بۇنداق بەگلەرگە تۆتىنچى جەرىكىلىكتىن ئالتىنچى جەرىكىلىككىچە بولغان مەنسەپ مەرتىۋىسىنى بېكىتكەن ۋە ھوقۇق دائىرىسىنى كېڭەيتكەن . ئەمەلىيەتتە ھاكىمبەگنىڭ مۇئاۋىنى ياكى خان ئامبالىنىڭ مۇئاۋىنى دەرىجىسى بىلەن ئىش يۇرگۈزگەن . بۇ ئەمەل گۋاڭشۇيىنىڭ 13 - يىلى (1887 - يىلى) ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان .

ئالدىغا كەلتۈردىيۇ ، لېكىن كەسكىن باش چايقىدى . ھالبۇكى ، قىتلىئام ئاياغلاشقان بۇ كۈنلەردە جەھلى قاتتىق خوتەنلىكلەرگە قورال كۆچى بىلەن ئەمەس ، مۇھىمى پەم - پاراسەت بىلەن تاقابىل تۇرۇشقا توغرا كېلەتتى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، سەل بۇرۇن ئۆزى بىلەن بۇزرۇكخان ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ كۆرۈلگەندە بۇزرۇكخان تەرەپتە تۇرۇپ ئەمىرلىك ، ھاكىملىق دەۋاسى قىلغانمۇ دەل ئېزىزبەگ جاللاتنىڭ ئۆزى ئىدى . بۇنداق ئادەمگە ئىشىنىش ، ئالتە شەھەرلىك بىر يۈرتنى ئىنئام قىلىش — ئاپەت تۇگمىنىگە سۇ قۇيۇش بىلەن باراۋەر ئىدى .

ياقۇبېگ يەنە ئۆز يۇرتدىشى خالمان پانساتنىمۇ كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى . بىراق ، ئۇ سىپاھگەرلىكتە مەشھۇر ، لەشكەر ئىشىدا قاتتىق قول بولغىنى بىلەن تەدبىرى كەم ، قورسىقى تار ، بۇرۇنىنىڭ ئۇچىنىلا كۆرىدىغان ئادەم بولۇپ ، ھاكىمبەگ بولۇشقا دېگەندەك مۇۋاپىق كەلمەيتتى .

ياقۇبېگنىڭ خىيال كەپتىرى ئۆزىگە تونۇش بولغانلىكى پەرغانلىق ، قەشقەرىيىلىكلەرنىڭ بېشىدىن نەچچە مەرتە ئەگىپ ئۆتتى - دە ، ئاخىرىدا يەكەنلىك كونا ئىشكئاغا نىياز ھېكىمبەگنىڭ بېشىغا قوندى .

«دۇرۇس ، كۆچى ھىيلىسىدىن زىيادە ، جاھىل ۋە ساددا خوتەنلىكلەرگە پەقەت نىياز ھېكىمبەگلا تېتىيالايدۇ» دەپ ئويلىدى ياقۇبېگ ، ئۇنىڭ ھەببۇللاخاننى قىلتاققا دەسسەتكەن چاغدىكى كۆرسەتكەن ئەقلىنى ھېسابقا ئېلىپ . ھېلىمۇ يادىدا ، بىر قېتىم يەكەن شەھىرىگە ئۆزىدىن بۇرۇن قول سالغان كۆچالىق ئىسھاق خوجىدىن سوققا يەپ چېدىر - بارگاھلىرىنى ، قورال - ياراغلىرىنى تاشلاپ قەشقەرگە قاراپ قاچقاندا ، نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭغا يېتىشۇالغان ۋە كۆڭلىگە يارىشا تەسەللى بېرىپ ، ئىسھاق خوجىدىن ئۆچ ئېلىشنىڭ پايدىلىق يوللىرىنى كۆرسەتكەنىدى . ياقۇبېگ ئەسلىدە بۇ تەدبىرلىك كىشىنى قەشقەرگە بىللە ئەكەتمەكچىمۇ بولغان ، لېكىن بۇنى سېزىپ قالغان نىياز ھېكىمبەگ

ئېتىنى سۇغارغان بولۇۋېلىپ يەكەنگە قايتىپ كەتكەندى . كېيىنكى قېتىم ، ئىسھاق خوجا بىلەن خۇپيانە تىل بىرىكتۇرگەن ئىسيانچى خۇيزۇلار شەھەر غەربىگە چۈشكۈن قىلغان ياقۇبېگكە تۈيۈقسىز ھۇجۇم قىلماقچى بولغاندا ، نىياز ھېكىمبېگ ئۇنىڭغا مەخپىي ئادەم ئەۋەتىپ : «ئىسھاق خوجا بىلەن تۆگىگانلار ئىتتىپاق تۇزدى ، ئۇلار بۇگۈن تۈن نىسپىدە سەككىز مىڭ چېرىك بىلەن لەشكەرلىرىگە تېگىش قىلماقچى ، دەررۇ ئامالىنى قىلغايلا» دەپ خەۋەر يەتكۈزگەندى . شۇنىڭ بىلەن ، ئۇ چېدىر - بارگاھلىرىغا چىراغ يېقىپ قويۇپ ، لەشكەرلىرىنى تۆت ئەتراپقا مۆكۈندۈرگەن ، خۇيزۇ - خوجا چېرىكلىرى باستۇرۇپ كىرگەندە ياقۇبېگ ئۇلارغا تۇشمۇتۇشتىن ئوت ئېچىپ ، ھالاكەتتىن قۇتۇلۇپلا قالماي ، يەكەندىن ئىبارەت بۇ مۇھىم شەھەرنىمۇ ئاسانلا قولغا كەلتۈرگەندى .

ياقۇبېگ نىياز ھېكىمبېگنىڭ مانجۇلار يەكەندە يۈرت سورىغان چاغلاردا خان ئامبالىغا[1] نائىب بولۇپ تۆتىنچى جەرىكلىك ئىشكىئاغىلىق مەنسىپىنى تۇنقانلىقىنى ، يەكەندە تۇرۇشلۇق مەنچىڭ قوشۇنى تەركىبىدىكى خۇيزۇ چېرىكلەر ئۈستۈنلۈك قازانغان چاغدا خان ئامبالغا خىيانەت قىلىپ ئۇلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى . خۇيزۇلار ئىسيانىدىن كېيىن يەكەن شەھىرىدە ئىككى ھاكىمىيەت تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغاندا ، ئۇنىڭ يەنە خۇيزۇلاردىن يۈز ئۆرۈپ ئابدۇراخمان ھەزرەتكە نائىب بولغانلىقىنى ئاڭلىغانىدى . جامالدىن خوجا ئابدۇراخمان ھەزرەت ۋە

---

① خان ئامبال — چىڭ سۇلالىسىدە ئەمەل نامى . شۇ چاغلاردا ناھىيە ۋە ۋىلايەت دەرىجىلىك مەمۇرىي رايونلاردا قويۇلىدىغان «ئىش بېجىرگۈچى ئامبال» ، «مەسلىھەت ئامبىلى» دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى خەلق تىلىدا «خان ئامبال» دەپ ئاتالغان . چېيىنلۇڭنىڭ 24 - يىلى يەكەن ، قەشقەر ، كۇچا ، قاراشەھەر ، تۇرپان ، خوتەنلەردە «خان ئامبال» — ئەمەلىيەتتە ئىش بېجىرگۈچى ئامبال قويۇلغان . بۇنداق خان ئامبالالار ھەربىي - مەمۇرىي ھوقۇقنى قولىدا تۇتقان بولۇپ ، قەشقەر مەسلىھەتچى ئامبىلىغا قارىغان . تۇرپان ، قۇمۇل خان ئامبالىرى ئۇرۇمچى ۋالىيسىغا ئىتائەت قىلغان . بۇ ئەمەلدار 1884 - يىلى شىنجاڭدا ئۆلكە تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن بىكار قىلىنغان .

خۇيزۇلارنىڭ قولىدىن يەكەننى تارتىۋالغاندا پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ يېڭى ھاكىم سىدىق خوجا ئەلەمگە تېۋىنغانلىقىمۇ ئۇنىڭغا سىر ئەمەس ئىدى . ئۆزى قەشقەر تەرەپتە باش كۆتۈرۈشىگىلا يەكەن پەتھىسىگە ئەقىل كۆرسىتىپ ، سىدىق خوجىغا پۇت ئاتقىنى تېخى تۇنۇگۈنكىدەك يادىدا تۇراتتى .

ياقۇبېگ نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئاجىز تەرەپتىن پېشىنى قېقىپ ، كۇچلۇك تەرەپكە ئۆزىنى ئاتىدىغان تەبىئىتىنى ياماق ئېخلاق دەپمۇ قارىمايتتى . ئۇنىڭچە ، جان ساقلاشنى خالايدىغان ھەرقانداق ئادەم ئۆزى خالىغان ۋاستىنى تاللىۋېلىشقا تامامەن ھەقلىق ئىدى . ھاكىمبەگ قولىدىن قولغا ئۆتۈپ تۇرغان داۋالغۇش پەيتلىرىدە كىمنىڭ غالىب كېلىدىغانلىقىنى ئالدىن مۆلچەرلەش ۋە مۆلچەر بويىچە يول تۇتۇش ئەقىللىق ، دانا كىشىلەرنىڭ ئىشى ھېسابلىناتتى .

ھوقۇق ھارۋىسىغا ئولتۇرغان كۆپ يىللاردىن بېرى ، ياقۇبېگنىڭ ئۆزىمۇ دەل مۇشۇ يولدىن مېڭىپ كەلدى . ئۆز ۋاقتىدا ئۇ قوقان[1] خانى خۇدايارخانىنىڭ ھىممىتىگە ئېرىشىپ ، ئۇنىڭ كەتمىنىنى چاپتى . خۇدايارخاندىن ئامەت كېتىۋىدى ، ئۇنىڭ رەقىبى مەللىخانىنىڭ پېشىنى تۇتۇپ خۇجەنتنىڭ ھاكىملىقىغا ئىگە بولدى . خۇدايارخان ئىككىنچى قېتىم تەختتە ئولتۇرغاندا ، نىقابىنى ئالماشتۇرۇپ ئۇنىڭغا يەنە بىر قېتىم باش ئۇردى . ھۇمايۇن قۇشى كىمنىڭ بېشىغا قونسا شۇنىڭ سايىسىدە ھازىر بولدى . نى - نى خەتەرلىك قاينامىلاردىن ، پالاكەت دوقمۇشلىرىدىن ئۇستىلىق بىلەن ئايلىنىپ ئۆتۈپ ، جېنىنى ئامان ساقلاپ قالالىغىنى ئۇچۇنلا

---

① قوقان - شەھەر ، قەبىلە ، خانلىق نامى . مىلادىيە 18 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۆزبېكلەر پەرغانە ئويمانلىقىدا قوقان خانلىقىنى قۇرغان . بۇ خانلىقنىڭ شەرقى شەرقي بۇيرۇقلار (بۇگۈنكى قىرغىزلار) بىلەن ، غەربى بۇخارا بىلەن چېگرىلانغان . ئەندىجان ، مەرغىلان ، نەمەنگان ، قوقان ، تاشكەنت قاتارلىق شەھەرلەر بۇ خانلىققا قارىغان . قوقان پايتەخت بولغان . مىلادىيە 1865 - يىلى ئېچكى يېغىلىقتىن پايدىلانغان چارروسىيە بۇ خانلىقنىڭ شىمال قىسمىنى بېسىۋالغان . 1876 - يىلىغا كەلگەندە ئۇنى تامامەن غولىتىپ تاشلاپ ، پەرغانە گوبىرنىسىنى قۇرغان .

بۇگۈنكىدەك كاتتا مەنسەپكە ئىگە بولدى . ئۆزى ماڭغان يولدىن ئەمدى باشقىلار ماڭسا نېمە بوپتۇ ؟ نىياز ھېكمىبەگ ماڭسا يەنە نېمە بوپتۇ ؟

ئەتىياز كېلىپ قار ـ مۇزلار ئېرىشكە باشلىغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ياقۇپبەگ چوڭ كېڭەش ئۆتكۈزدى . قەتلىئامدا قارامىلارچە سەپ يېرىپ ، سارائىلارچە قان تۆككەن دادخاھ ، پانسات ، يۈز بېشى ، ئونبېشىلارنى① تون ـ سەرپاي ، تەڭگە ـ تىللا بىلەن تارتۇقلىدى . نىياز ھېكمىبەگنى خوتەن ئالتە شەھەرگە ھاكىمبەگ② قىلىپ ، قىرىق كۈنلۈك مۇساپە ئىچىدىكى كەڭ زېمىننى ئۈنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇردى . خالمان پانساتنى ئەمىرلەشكەرلىككە ، موللاجى تۇراپنى قازى لەشكەرلىككە تەيىن قىلدى .

مىلادىيە 1867 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى قوشبېگى ياقۇپبەگ ۋە كېسىلمەن بۇزرۇكخان ھەببۇللاخان خەزىنىسىدىن قولغا چۈشۈرگەن نەچچە مىڭ قورال ـ جابدۇق ، چويۇن ۋە مىستىن قۇيۇلغان ئونلاپ توپ ، ئون مىڭ قىزىل تىللا ، قىرىق چارەك كۈمۈش ، ئون ئالتە تاغار كېپەك ئالتۇننى نەچچە يۈز تۆگىگە ئارتىپ قەشقەر يولىغا قاراپ راۋان بولدى . قايتىش سەپىرىدە مۇھەممەت يۇنۇسجان شاغاۋۇلنى يەكەنگە ، ئامىلخان تۆرىنى يېڭىسارغا ھاكىمبەگ قىلىپ تەينىلەپ يىگىرمە نەچچە كۈندىن كېيىن قەشقەر شەھىرىگە يېتىپ باردى .

---

① دادخاھ ، پانسات ، يۈزبېشى ، ئونبېشى (دەھبېشى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) — بۇلار ياقۇپبەگ قوشۇنىدىكى ھەربىي مەنسەپ نامى .

② ھاكىمبەگ — ئەمەل نامى . جەنۇبىي شىنجاڭ ئۇيغۇرلار رايونىدىكى ئەڭ چوڭ مەنسەپ . مىلادىيە 1759 ـ يىلى چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ، ھاكىمبەگلىك تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىپ ، ۋازىرلىق قىلىشنى ئەمەلدىن قالدۇرغان . ھاكىمبەگلەرگە جەرىكە مەرتىۋىسىنى تەتبىقلىغان . ھاكىمبەگكە ئەڭ يۇقىرى بولغاندا ئۈچىنچى جەرىكىلىك مەرتىۋىسىنى ، تۆۋەن بولغاندا يەتتىنچى جەرىكىلىك مەرتىۋىسىنى بەرگەن . سۇلالە ئۆچۈن ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتكەن ھاكىمبەگلەرنىلا ئىككىنچى جەرىكىلىككە ، ھەتتا بىرىنچى جەرىكىلىككە كۆتۈرگەن . مائاش ئورنىدا ئاز ـ تولا تېرىلغۇ يەر ، يانچى بەلگىلەپ بېرىلگەن . چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى 1877 ـ يىلى بۇ ئەمەلنى بىكار قىلغۇچە ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئوتتۇز بىر شەھىرىدە مەزكۇر ئەمەل تەسىس قىلىنغان .

ئىككىنچى قىسىم

قان تولغان كۆزلەر

نېمىشقا بىلمەيسىز بىلىقچى دەجلە دەريا سىدىمۇ بىلىق تۇتالمايدۇ ، ئەجىلى يەتمىگەن بىلىق قۇرۇقلۇقتىمۇ ئۆلۈپ قالمايدۇ .

— شەيخ سەئدى

ئونىنچى باب

ھەر كاللىدا بىر خىيال

ياقۇپبەگنىڭ ئاخىرقى جاكارى ۋە ئۇنىڭ تۇيۇقسىز كېتىپ قېلىشى نىياز ھېكمەبەگنى خېلىلا ئېسەنگىرىتىپ قويدى . ئۇ ھاكىمبەگلىك مەنسىپىگە ئولتۇرغىنىغا ئانچە خۇشال بولۇپمۇ كەتمىدى . دۇرۇس ، ئاشۇ تەنتەنىلىك جاكاردىن كېيىن ئۇ ياقۇپبەگكە يەرنى سۆيگۈدەك بولۇپ تەزىم قىلدى ، يېنىش ـ يېنىشلاپ ھەشقاللا ئېيتتى ، ھاكىم كەبى چوڭ ئەمەلگە دالالەت قىلغىنىغا ئەڭ چىرايلىق سۆزلەر بىلەن تەشەككۇر بىلدۇردى . بىراق ، بۇ خۇشامەتلەر پەقەت قائىدە يۇزىسىدىنلا قىلىنىۋاتقانلىقى ئاللادىن ئۆزگە ، بىر ئۆزىگىلا ئايان ئىدى .

نىياز ھېكمبەگ بۇگۈن ئەتىگەندىلا دىۋانغا چىقتى . بەگ ـ توقساباالارنىڭ[1] تەبرىكىنى قوبۇل قىلىپ مۇناسىپ ئىشلارغا بۇيرۇۋەتكەندىن كېيىن يەنە ئىچكىرىكى دىۋانغا قايتىپ كىرىپ ، تەخلەپ قويۇلغان كۆرپە ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلىدى . بېشىغا ئانچە چۆكمەيدىغان كىچىك سەللىسىنى مۇلازىمغا تۇنقۇزدى . ئۇچى ئۇششۇپ قالغاندەك قىزىرىپ ، ياغ تەپچىپ تۇرىدىغان چىمەلتەك بارماقچىلىك بۇرنىنى يېنىك سىلاپ قويدى ـ دە ، ئېڭىكىنى يۆلىگەن پېتى خىيالغا كەتتى .

نىياز ھېكمبەگ ئەزەلدىن قارىسىغا ئىش قىلىپ باقمىدى . نەپ تېگىش ئېھتىمالى بولغان مەقسەتنى كۆڭلىگە پۈككەن ھامان

---

① بەگ ، توقسابا — ئۆز ۋاقتىدىكى مەنسەپ نامى . رايونلارغا ، بەزى كىچىك ناھىيىلەرگە بەگ قويۇلاتتى . كەنتلەرگە ، كىچىكرەك رايونلارغا توقسابا قويۇلاتتى .

مەقسەت ۋىسالىغا ئېلىپ بارىدىغان يولنىڭ قانچىلىك ئۇزۇن ۋە خەتەرلىك بولۇشىغا قارىماي شاپاشلاپ مېڭىۋەردى . ياقۇپبەگ ئۇچۇن ئاز كەتمەن چاپمىدى ، خوجىلارنىڭ مەخپىيىتىنى يەتكۈزدى ، يەكەننىمۇ ، خوتەننىمۇ ئېلىشىپ بەردى . بۇ چاغدا ئۇ كۆڭلىگە زادى قانداق مەقسەتنى پۈككەنىدى ؟

ياق ، ئۇنىڭ يەنىمۇ چوڭراق ، يەنىمۇ ئالىيراق مەقسەتلىرى بار ئىدى . پەقەت شۇ مەقسەت ئۈچۈنلا ئۇ چۈجىخۇمار سار ئاسمانىنىڭ قەرىدە تۇرۇۋاتقىنىدا ئۆز ئولجىسىنى كۆزەتكەندەك ، كۈچا خوجىلىرىغا ھە - ھۇ دەپ يۇرۇپ جەڭگى - جېدەل سەھنىسىدە تۈيۇقسىز پەيدا بولغان ياقۇپبەگنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتتى . ئۇنى يەتتە شەھەردە ، ھەتتا تېخىمۇ كەڭرەك رايوندا ھەركەت قىلىۋاتقان غوللۇق كۈچلەر ئارىسىغا قويۇپ ئېھتىيات بىلەن دەڭسەپ كۆردى . ئۇنىڭ كەلگۈسىدىكى ئورنىغا كۆز يەتكۈزەلىگەندىن كېيىنلا ئاندىن قەشقەرگە قاراپ تەبەسسۇم قىلدى .

يەكەن ئەل قىلىنغاندىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگ بىلەن كېچە - كۈندۈز دېگۈدەك بىللە بولدى . ئۇنىڭ ئادىتى ، خۇي - پەيلى ، ياخشى - يامان تەرەپلىرىنى يېقىندىن تۇرۇپ كۆزەتتى ، كەمچىلىك ۋە ئاجىزلىقىنى ئىزدىدى . ياقۇپبەگنىڭ ئۆزى تا بۇگۈنگىچە ئۇچراتقان ، ئەسرا بولۇشقان ئادەملەر ئىچىدە ئەقىل - ئىدراك ، ھىيلە - تەدبىر بابىدا ئۆزىدىن كەم تۇرمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى .

خوتەن سەپىرىنىڭ ئالدى - كەينىدە ئۇ ياقۇپبەگكە خېلى كۆپ چارە - تەدبىر كۆرسەتتى . ئۇنىڭدا «ئۆزىنى ئەقىللىق چاغلايدىكەن ، چوڭچىلىق قىلىدىكەن» دەيدىغان يامان تۇيغۇ پەيدا قىلىپ قويۇشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، گەپ ئەگىتىپ مەقسەتنى ئۇقتۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللاندى . خۇسۇسىي سۆھبەتتە ئاپتاپپەرەستەك ئېچىلىپ ، جامائەت ئالدىدا ئاز گەپ قىلدى . پانسات ، بەگلەرنىڭ ھەسەت قىلىشىدىن ، نىزا تېرىشىدىن ئەنسىرەپ ، كۆپىنىڭ كۆزىگە چېلىقىدىغان سورۇنلاردىن ئامال بار ئۆزىنى چەتكە ئالدى .

بۇلارنىڭ ھەممىسى نېمە ئۈچۈن ئىدى؟ ياقۇپبەگدىنمۇ تەپ تارتمىغان ، چاتاقنىڭ ئايىغى ئۇزۇلمەيدىغان مۇشۇ پاراكەندە يۇرتتا دەككە ـ دۈككە ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزۈش ئۈچۈنمىدى؟

گەپنىڭ راستىنى قىلغاندا ، نىياز ھېكمىبەگنىڭ ياقۇپبەگ بىلەن بىللە كېتىش ئويى بار ئىدى . ئوچۇق ئېيتىشتىن ھەزەر ئەيلىگەن بىلەن ئوردىدىكى ئىگىسىز ۋەزىرلىك ئورنىغا خېلىدىن بېرى باش تاراپ يۈرەتتى . مۇشۇ بوشلۇققا ئولتۇرالىسلا ئۇ خوتەنلا ئەمەس ، قەشقەر ـ يەكەنگىچە ، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ چوڭراق يۇرتلارغىچە قول سوزالايتتى ، خالىغانىنى ھاكىم قىلىپ ، خالىمىغانىنى قۇل قىلالايتتى .

ئويلا ـ ئويلا ، نىياز ھېكمىبەگ قوشىبېگىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە قايىل بولماي تۇرالمىدى . چۈنكى ، ئۇ ئىنتايىن نازۇك ۋە ئېچىل چارىنى ئويلاپ تېپىپ ، ئۆزىنى يانار تاغ ئاغزىدىكى ھاكىمبەگلىك تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ ، كۆزىنى تېخىمۇ چوڭ ئىشلارغا تىككەنىدى .

نىياز ھېكىمبەگ جۈمە نامىزىغا ئەزان چىققانلىقىنى ئاڭلىغاندىلا ئاندىن خىيال قاينىمىدىن ئۇزۇپ چىقتى ـ دە ، ئورنىدىن تۇرۇپ ، سەللە ـ تونىنى كىيىشكە باشلىدى .

مەيلى پەرمان بىلەن بولسۇن ياكى ئىختىيارەن بولسۇن ، ھاكىمبەگ بولغانىكەن ، سالاھىيىتىنى بىلدۈرۈشكە ، نامازخانلىق يولى بىلەن تەقۋادارلىقىنى نامايىش قىلىپ ، ئەل رايىنى ئۈۋلاشقا توغرا كېلەتتى ، مۇقەددەس مەسچىت ۋە مىڭلىغان نامازخان مەقسەت يولىدىكى ئەڭ ياخشى مەيدان بولالايتتى .

چوڭ مەسچىت ھاكىم ئوردىسىغا ئانچە يىراق بولمىسىمۇ ، لېكىن نىياز ھېكمىبەگ مەسچىتكە ئاتلىق ئەمەس ، تەختىراۋان بىلەن بېرىشنى مۇۋاپىق كۆردى . ئۇنى كۈتۈلمىگەن زەربىدىن ئېھتىيات قىلدى دېگەندىن كۆرە ، تەختىراۋاندا ئولتۇرۇشنى ياخشى كۆرگەنلىكىدىن شۇنداق قىلدى ، دېگەن تۇزۇكرەك ئىدى .

نىياز ھېكىمبەگ مانجۇلار زامانىسىدا سەككىز ئادەم

كۆتۈرىدىغان تەختىراۋاننى كابۇل نۇسخىلىق تۇرار جايىدىنمۇ چوڭ بىلەتتى . بۇنداق ئېسىل تەختىراۋاندا ئولتۇرۇش مىڭ مەنسەپدارنىڭ بىرىگە نېسىپ بولمايدىغان كاتتا بىر ئامەت ئىدى . ئۇ ھەر قېتىم بۇنداق چوڭ تەختىراۋاندا گىدەيگىنىچە ئۆتۈپ كېتىۋاتقان خان ئامبالنى كۆرگىنىدە تاۋۇز ئۇرۇقىدەك كىچىك كۆزلىرى سېمىز گۆشىنىڭ شورپىسىدەك پارقىراپ كېتەتتى . بەزەن كېچىلىرى تاشقىرىغا چىقىپ ، ئادەتتە دىۋان ھويلىسىلا تۇرىدىغان بۇ تەختىراۋاننى سىلاپ ـ سىيپاپ قانغۇچە مەززە قىلىۋالاتتى . ئۇ خان ئامبال ، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ چوڭراق مەنسەپدارلار ئولتۇرىدىغان ھەشەمەتلىك تەختىراۋاندا بىردەملا ئولتۇرۇۋالسا ، ئەرشى مۇئەللەقتە پەرۋاز قىلغاندەك ، ئۇلۇغ سۇلالىنىڭ خان قەسرىگە زىياپەتكە كېتىۋاتقاندەك ھاياجانلىناتتى . بىراق ، ئۆز ۋاقتىدا ئۇ تۆتىنچى جەرىكىلىك[1] ئىشىكئاغا بولغاچقىمۇ ، قائىدە بويىچە بۇنداق ياسىداق تەختىراۋاندا ئولتۇرالمايتتى . تەختىراۋاندا ئولتۇرۇپ چۈش كۆرسىمۇ ، ئۇچ كۈنگىچە روھى ئۇرغۇپ ، يۈرەكلىرى ئۆيناپ ، كۆڭلى باشقىچە يايراپ كېتەتتى . شۇڭا ، ئۇ ھاكىمبەگ بولغان كۈنىنىڭ ئەتىسىلا دۇنيادەپىنە ، ئوردا مەنقۇلاتلىرى بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرمايلا ياساۋۇل ـ مەھرەملىرىنى بۇيرۇپ ھەببۇللاخاندىن قالغان گۈللۈك تەختىراۋاننى تاپتۇرۇپ كەلگەن ۋە ئۇنى سۈرتۈپ ، سىر بېرىپ تەخمۇتەخ قىلىپ قويغانىدى . ھەببۇللاخانغا بۇرۇنقى خان ئامبالدىن قالغان بۇ تەختىراۋان يەكەندىكى چاغلىرىدا سىلاپ راھەتلىنىدىغان ھېلىقى جەلپكار

---

① جەرىكە — مىڭ ، چىڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدىكى مەنسەپ دەرىجىسى . جەرىكە تۈزۈمى مىڭ ، چىڭ دەۋرىدىن ئىلگىرىكى سۇلالىلەرنىڭ جەرىكە تۈزۈمىنى ئادەتىلاشتۇرۇش ، ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا يولغا قويۇلغان . ئەڭ چوڭى بىرىنچى جەرىكىدىن ، كىچىكى توققۇزىنچى جەرىكىگىچە بولغان . ھەربىر جەرىكە يەنە رەسمىي جەرىكە ۋە نارەسمىي جەرىكە دەپ ئىككىگە بۆلۈنگەن . شۇنىڭ بىلەن توققۇز جەرىكە ئون سەككىز دەرىجىگە بۆلۈنگەن . ھۆكۈمەت قارىمىقىدىكى ھەممە ئەمەلدارلارغا تۆھپىسىگە ئاساسەن جەرىكە بېرىلىپ ، زۆرۈر تېپىلغاندا جەرىكىسى ئۆستۈرۈلگەن ، زۆرۈر تېپىلغاندا چۈشۈرۈلگەن . جەرىكە دەرىجىسىگە قاراپ مائاش تەمىناتى بېكىتىلگەن .

تەختىراۋانغا بەكمۇ ئوخشاپ كېتەتتى...

نىياز ھېكمىبەگ مەسچىتكە باردى . بىراق ، ئۇ بۇ نامازدىن كۆڭلى غەش ھالدا قايتتى . مۇسۇلمان ئادىتى بويىچە پەرھىزكار نامازخانلار بىر - بىرى بىلەن قىزغىن سالاملىشىشى كېرەك ئىدى . لېكىن ، مەسچىتكە كىرىشتە بولسۇن ياكى چىقىشتا بولسۇن ، ئېلىشىپ قالغان ئىككى تېجىمەلدىن ئۆزگە ، ئۇنىڭغا ھېچكىم سالام بەرمىدى . ھەتتا ئۆز قولى بىلەن دەستەك تۇتقۇزغان كىچىكرەك مەھەللە بەگلىرىمۇ ، تاناپچى[1] مىرغەزەپلەرمۇ[2] ، جامائەتنىڭ ئەيىبلىشىدىن قورققان بولسا كېرەك ، بېشىنى تىقىۋېلىپ تۇزۇكرەك چىراي كۆرسەتمىدى . مەسچىت ئىمامى خۇددى ئېغىزىدىن گۈپۈلدەپ ھاراق پۇرىقى كېلىۋاتقان پاسىقنى كۆرگەندەك ، ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇردى . خاتىپ خۇتبىدە يا بۇزرۇكخانىنىڭ ، يا ياقۇپبەگنىڭ نامىنى زىكرى قىلمىدى . ئەڭ ئېغىر كەلگىنى شۇ بولدىكى ، بىرمۇنچە ئۇششاق بالىلار تەختىراۋان كەينىگە كىرىۋېلىپ ، ساراڭنى تېرىكتۇرگەندەك توپا چاچتى ، ئۇشقىرتتى ، باش - ئايىغىنى ئاڭقىرىپ بولمايدىغان قوشاقلارنى توۋلىشىپ ، مازاق قىلىشتى . نىياز ھېكمىبەگ كەينىدىن تاپ بېسىپ كەلگەن يىگىرمە نەچچە مەھرەمگە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ بۇ قۇلاق كەستىلەرنىڭ قۇلىقىنى يۇلۇپ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويسىمۇ بولاتتى ، بۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن باش - كۆزىگە قونۇۋېلىپ ئارام بەرمەيۋاتقان بىر روچىۋىننى ئۇركۇتۇۋەتكەنچىلىكلا بىر ئىش ئىدى . بىراق ، ئۇ ئۇنداق قىلمىدى ، كۆرسىمۇ كۆرمەسكە سېلىپ ، ئاڭلىسىمۇ ئاڭلىمىغان بولۇۋېلىپ ، ئۆزىنى تۇتۇۋالدى . ھېچبولمىغاندا ئۇ ۋاقتىنچە ئۆزىنى تۇتۇۋالمىسا بولمايتتى . ئەگەر يېنىكلىك بىلەن ئىش كۆرۈپ ، تېرە تۆپىسىدە پۇل قىلمەن دېسە ، قاراپ تۇرۇپ تامغا ئۇسۇپ ، ئۆز بېشىنى ئۆزى يېرىۋالاتتى . پىغانى

---

① تاناپچى — تاناب بېجى ، يەنى كۆكتات ئېتىزلىرى ، كېۋەزلىك ۋە باغلاردىن باج ئالىدىغان باجگىر .

② مىرغەزەپ — ئامانلىق ساقلىغۇچى ، كوچا چارلىغۇچى .

تېشىپ ، دەرد ـ ئەلىمى ئىچىگە پاتماي تۇرغان پۇقرانىڭ ئەمدىلا قاقاچ باغلاپ كەلگەن جاراھىتى يېڭىۋاشتىن شەلۋىرەپ بەھۇدە ئىش تېرىلاتتى .

شۇڭا ، ئۇ ياقۇپبەگنى قەشقەرگە ئۇزىتىۋەتكەندىن كېيىن ، ئەسلىدىكى قائىدە ـ تەرتىپلەرنى ئۆز يولى بىلەن يۈرگۈزگەچ ، يۈرت ئەھۋالىنى ، ئەل رايىنى ھۆكۈم تارازىسىغا سېلىپ ئۆلچەپ باقتى . باقما ئاتىسى ، يەكەن چېرىكچى ئامبىلى دۇڭ دارېننىڭ ئۆزىگە بەرگەن تەلىملىرىنى ئەسكە ئالدى ، زامانىسىدا ئۆتكەن شاھىنشاھلارنىڭ ، يۈرت كاتتىلىرىنىڭ يۈرت سوراش رىسالىلىرىنى ، نەسەبنامىلىرىنى ، ئەلنى ئىدارە قىلىش ئۆرنەكلىرىنى قۇرمۇقۇر ئاختۇرۇپ ، مۇلاھىزە يۈرگۈزدى . نەتىجە شۇ بولدىكى ، «كۆزىنى ئويغانىنىڭ كۆزىنى ئوي» دېگەن ئەقىدىگە ئىخلاس قىلىدىغان خوتەنلىكلەرنى ئەل قىلىشتا ئەمدى قاتتىق قوللۇق قىلىشقا ، ئاشكارا تىغ كۆتۈرۈپ ، زىيادە قان تۆكۈشكە بولمايتتى . تىغمۇتىغ قارشىلىشىشتىن ساماندا تېگىدە سۇ ئېقىتىشقا ئۆتۈش ، يولۇاسنى ساغرىسىدىن سىلاپ ئىشلىتىش ، ئادەتتىكى ئىشلاردا ئارغامچىنى ئۇزۇن قويۇۋېتىش كېرەك ئىدى . خوتەن قەتلىئامىغا قاتناشقان لەشكەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى قەشقەرگە قايتۇرۇپ كېتىلگەن ، يەرلىك لەشكەرنىڭ يۈرىكى قاتمىغان ، چىشلىرىنى بىلەپ تۇرغان پۇقرادىن لەشكەر تۇتۇش ئىشى سۇغا چىلىشىپ تۇرۇۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا شۇنداق قىلمىسىمۇ بولمايتتى . ياقۇپبەگ يەكەندىن لەشكەر يۆتكەپ بېرىش ۋەدىسىنى ئىشقا ئاشۇرغاندىن كېيىن ئاندىن چاتاقتىن قورقۇشنىڭ ھاجىتى قالمايتتى . قەتلىئام كۈنى بىر بۆلەك پۇقرانى ياقۇپبەگنىڭ قىلىچى ئاستىدىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىشىمۇ ئۇنىڭ «كۆز بوياش ھېيلىسى» گە تاشلىغان تۇنجى قەدىمى ئىدى .

ئۇ يول بويى قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرىدىغان قەلەندەر ـ ھاجەتمەنلەرگە پۇل ـ پۇچەك تاشلاپ ماڭدى . ئوردىغا كېلىپلا ياقۇپبەگ ئۇچۇن ھەر جۈمە نامىزىدىن كېيىن ئەۋەتىلىدىغان توققۇز

يامبۇ بىلەن ئۇچ يۈز تەڭگىنى تەخ قىلىپ قويۇپ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى[1] چاقىرتتى .

ئادەتتە نىياز ھېكمىبەگ ئازنىلىق سوۋغا - سالامنى ئوردا سالامئاغىسى ياكى ئادەتتىكى ئالاقچىلەر ئارقىلىقلا ماڭدۇراتتى . لېكىن ، بۇ قېتىم ئۇ ئالاھىدە شەخس تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى تاللىۋالغانىدى .

ياقۇپبەگ كەتكەندىن كېيىن نىياز ھېكمىبەگ تەرىپىدىن قازى رەئىسلىككە تەينىلەنگەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگ خوتەنلىك مانجۇ ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدىكى ھاكىمبېگى — ئەلىشىربەگلىك ئوغلى بولۇپ ، ئەسلىدە ئۇ سۇلالە چېرىكلىرى بىلەن ئاقسۇلىك جام دېگەن يېرىدە تۇراتتى . راشىدىن خوجىلىك ئىنىسى جامالىدىن خوجا ئاقسۇنى ئالماق بولۇپ جامغا يېتىپ كەلدى - دە ، ئۇ يەرنى ساقلاۋاتقان چېرىكلەر ئۇستىگە شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلدى . چېرىكلەر بۇ تۇيۇقسىز ھۇجۇمغا بەرداشلىق بېرەلمەي تولىسى قېرىلىپ كەتتى . قاچقانلىرى قاچتى . قاچقانلار ئارىسىدا باي خەزىنىچىبېگى تۆمۈرمۇ بار ئىدى . ئۇ شۇ قاچقانچە خوتەن دەرياسىنى بويلاپ خوتەنگە كېلىۋالدى . راشىدىن خوجىلىك ئىسلام ئاچقانلىق خەۋىرىنى ھەببۇللاخانغا يەتكۈزۈپ ، ئۇنىلىك باش كۆتۈرۈشىگە ھە - ھۇ دېيىشكەن ، شۇ سەۋەبلىك بۇ يېڭى پادىشاھنىلىك ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشىپ ، خېلى چوڭ مەنسەپدار بولۇپ قالغانىدى .

ئەسلىدە ئۇ ھەببۇللاخانىلىك يېقىن ئادىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن ياقۇپبەگنىلىك قىلىچىدىن ئەلۋەتتە ئامان قالمايتتى . لېكىن ، ئۇ نىياز ھېكمىبەگنىلىك ئادەم ئەۋەتىپ مەخپىي ئاگاھلاندۇرۇشى

---

① خەزىنىچىبەگ — ئەمەل نامى . خەزىنە — ئەرەبچە سۆز بولۇپ ، ئۇنىڭغا «چى» ، «بەگ» قوشۇمچىلىرى ئۇلىنىپ «خەزىنىچىبەگ» بولغان . چىلك سۇلالىسى دەۋرىدە ئۇ شەھەر ، يېزىلارنىلىك ئاشلىق زاپىسىنى ساقلاشقا مەسئۇل بولغان . چېيەنلۇڭنىلىك 24 - يىلى (1759 - يىلى) بۇنداق ئەمەلدارغا تۆتىنچى جەرىكىدىن ئالتىنچى جەرىكىگىچە ئەمەل مەرتىۋىسى بېرىلگەن . گۇاڭشۈينىلىك 13 - يىلى (1887 - يىلى) بىكار قىلىنغان .

ئارقىسىدا «ئاغرىپ قالدىم» دېگەن باھانە بىلەن ھەر ئىككى قېتىم زاۋۇتقا بارمىدى ۋە ئىككى قېتىملىق ئۆلۈم خەۋپىدىن ئامان قالدى . ياقۇپبەگ شەھەرنى ئالغاندا ، نىياز ھېكىمبەگ خوتەن ئوردىسىغا ئالدىن ئەۋەتىلگەن ئېزىزبەگ جاللاتقا تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ئۆلتۈرمەسلىك ، نەزەربەند قىلىپ تۇتۇپ تۇرۇش تاپشۇرۇقىنى بەردى . نىياز ھېكىمبەگ بىلەن ئاكا ـ ئۇكىدەك يېقىن بولۇپ كەتكەن ئېزىزبەگ جاللات ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلدى . جاھان سەل تىنچلانغاندىن كېيىن ، نىياز ھېكىمبەگ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا سالامغا ئەكەلدى ـ دە ، ئۇنىڭ ئۆز تاغىسى ئىكەنلىكىنى ، خوتەننى پەتھ قىلغاندا ئوردا ئىچىدە تۇرۇپ ماسلاشقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى .

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ نىياز ھېكىمبەگنى ئۆزىگە چىن كۆڭلىدىن ياخشىلىق قىلىۋاتىدۇ ، دەپ ھېسابلايتتى . ئۇنىڭ ئۆز ۋاقىتىدا دادىسى بىلەن يېقىن ئۆتكەنلىكىنى ، ئەمدى دادىسىنىڭ يۈزىنى قىلىپ ئۆزىنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قالغىنىنى بىلگىنىدە ، ئۇنىڭ ئەۋلىيالاردەك ئەخلاقىدىن تەسىرلىنىپ بىرقانچە قېتىم يوشۇرۇن كۆز يېشىمۇ قىلغانىدى .

ئەلىشىربەگ خوتەنده ھاكىمبەگ بولۇپ تۇرغان مەزگىللەردە يەكەن ئىشكىئاغىسى نىياز ھېكىمبەگ يەكەن خان ئامبىلىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن بىرنەچچە قېتىم بۇ يەرگە كەلگەن ۋە ھاكىمبەگ ھۆزۇرىدا مېھمان بولغان . پاراڭ ئارىلىقىدا بۇ ھاكىمبەگنىڭ ناھايىتى باي ئىكەنلىكىنى ، ئاتا ـ بوۋىسىدىن مىراس قالغان نۇرغۇن تەڭگە ـ تىللانى قانداقتۇر بىر يەرلەردە كۆمۈپ ساقلاۋاتقىنىنى ئاڭلىغانىدى . كېيىن جاھان بىرقانچە قېتىم ئوڭتەي ـ توڭتەي بولدى . ئەلىشىربەگمۇ ئۆلۈپ كەتتى . لېكىن ، نىياز ھېكىمبەگ خاھ ھەببۇللاخانىڭ ، خاھ باشقا بىر كىشىنىڭ بۇ مەخپىي بايلىقىنى قولغا چۈشۈرگىنىنى ئاڭلىمىدى . ئۇ يەنە تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ يالغۇز ئوغۇل ئىكەنلىكىنىمۇ ئوبدان بىلەتتى . قائىدە بويىچە ئەلىشىربەگ جان ئۈزۈش ئالدىدا بۇ بايلىقنىڭ قەيەرگە

كۆمۈلگەنلىكىنى ئۆز ۋاراسىغا ئېيتىپ بېرىشى كېرەك ئىدى .
نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئۇنى «تاغام» دەۋېلىشىمۇ ، خەۋپ - خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىپ ئۆلۈم چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىشىمۇ ، قازى لەشكەرلىك ئەمىلىنى ئىنئام قىلىشىمۇ ئاشۇ بەھىساب بايلىق ئۇچۇن ئىدى .
نىياز ھېكمىبەگ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ئىچكەركى دىۋانىنىڭ خاس خانىسىدا قوبۇل قىلدى ، مەھرەم - مۇلازىملارنىمۇ يېقىن يولاتمىدى . ھېكمىبەگ ئۇنىڭغا قەشقەرگە بېرىش يولىدا يەكەنگە چۈشۈپ ، مۇھەممەت يۇنۇسجان ھاكىمبەگنى يوقلاپ ئۆتۈشنى ، ياقۇپبەگدە ئامال قىلىپ ياخشى تەسىرات قالدۇرۇشنى ، مۇھىمى ئېزىزبەگ جاللات بىلەن پىنھان ئۇچرىشىپ ئوردا يېڭىلىقلىرىنى بىلگەچ كېلىشنى قايتا - قايتا تاپىلىدى - دە ، ئىككى ياساۋۇلنىڭ ھمايىسىدە يولغا سالدى .

ئون بىرىنچى باب

ئېغىر كۈنلەردە

ھەممىنى بىزار قىلغان مۇسىبەتلىك قىش ئۆتۈپ كەتتى . باھارغا سوڭدىشىپلا ئىللىق ياز ئايلىرىمۇ كىرىپ قالدى . ئادەتتە تۇمۇز ئاپتېپىدا قاينىپ ، پورۇقلاپ تۇرىدىغان بۇ يۇرت بۈگۈن ئۇزۇن كېسەل تارتقان بىداۋا بىتابتەك ئېغىر ھالسىرايىتتى . يول ياقىلىرىغا سايە تاشلاپ تۇرىدىغان سۈۋادان تېرەكلەرنىڭ تۈۋى قۇرۇپ ، ئۇچى قاقشال بولۇپ كەتكەن ، ئېرىقلىرى تىنىپ ، نەملىكتىن ئەسەرمۇ قالمىغان قاقىراق كوچىلاردا تىزگىنسىز ئاتتەك چېپىپ يۈرگەن بوران نەدىندۇر ئۇچۇرۇپ كەلگەن بىر تۇپ قۇرۇق قامغاقنى قوغلاپ يۈرەتتى . رەستىلەردە يا سودىگەر ، يا خېرىدار كۆرۈنمەيتتى . ناگان - ناگاندا ئېچىلىپ قالىدىغان بىردىنبىر

ناۋايخانىغا كىشىلەر خوددى ئۇۋىسىغا ئولاشقان ھەسەل ھەرىسىدەك ئولىشىۋالغاندى . يازلىق كىيىمى ئوچۇن تۆت قەرى ماتاغا قىسىلغان ئادەملەر پاختىلىق چاپان بىلەن بىخسىپ ، سېسىپ يۇرۇشەتتى . قۇرۇق خورجۇننى كۆتۈرۈپ ، ئىشكىمۇئىشىك دوقۇرۇپ يۈرگەن قەلەندەر ـ ئابداللانىڭ ھېسابى يوق ئىدى .

ئون ئادەمنىڭ توققۇزى ئاچ ، دەردەمەن ، جاننى قويىدىغانغا يېرى يوق تۇرسا ، تەرەپ ـ تەرەپتىن ئاردەك سوزۇلغان قوللارغا ، خۇنسىز كۆزلەرگە ، قۇرۇپ ، چاكىلداپ كەتكەن كالپۇكلارغا ، قاقشالدەك ئورۇق بەدەنلەرگە دەرمان بەرگۈدەك بىرەر يارماق ياكى بىر بۇردا نان نېمە قىلسۇن ؟

شەھەرگە تەۋە يېزا ـ قىشلاقلاردا ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىر ئىدى . ھازىدار يۇرتنىڭ يىغىسىنى ئاڭلاۋېرىپ باغرى قېتىپ كەتكەن تاغ ئۆز قويىنىدا تەكلىماكاننى كۆل قىلىۋەتكۈدەك سۇ ـ مۇزلارنى يوشۇرۇپ تۇرسىمۇ ، نېمىشقىدۇر ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرگە بىر تامچىمۇ سۇ بەرمەيۋاتاتتى . شەھەرنىڭ ئىككى تەرىپىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان قاراقاش ۋە يورۇڭقاش دەريالىرىنىڭ تېگىدىكى تاشلار چاك ـ چاك يېرىلغاندى . ئۇرۇم ئوچۇن ئاتاپ قويغان ئاخىرقى بىر ئوچۇم ئاشلىقنىمۇ يەپ تۈگەتكەن دېھقانلار كۈزلۈك ئوسا قىلىنغان يەرلەرگە ئۇرۇق چاچالمايۋاتاتتى . ئىشقا يارايدىغان ئەرلەر قەتلىئامدا قىرىلىپ تۈگىگەن ، قېرىسالار ، خوتۇن ـ بالىلارنىڭ تۇرمۇشى مىسلى كۆرۈلمىگەن ئېغىرچىلىقلارغا دۇچ كەلگەندى . يۇرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكەن نۇرغۇن كىشىلەر چۆل ـ جەزىرىلەردىن تېخىچە قايتىپ كېلەلمەيۋاتاتتى . «قازا قاتراپ كەلمەيدۇ ، بالا مەڭدەپ» دېگەندەك ، ئۇلار ھېلىقى قاباھەتلىك چۈشىنىڭ كۈتۈلمىگەندە قايتا تەكرارلىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى . چۆل ـ دەشتلەردە سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ ، ھايۋان كۈننى كۆرۈۋاتقان مىڭلىغان پۇقرا جاللات قىلىچىنىڭ زەربىسىزلا تىغ تەگكەن قورايدەك قىرىلىۋاتاتتى .

كېپەك دەرۋىش ئايمۇھەممەت بىلەن بوسۇغا ئۈستىدىلا

ئۇچرىشىپ قالدى . ئايمۇھەممەت ھەمياندەك كىچىك بىر خالتىنى قولتۇقىغا قىسىپ ، تاشقىرىغا چىقىپ كېتىۋاتاتتى .

سالامدىن كېيىن دەرۋىش :

— ئوغلۇم ، قارىغاندا بىر يەرگە جابدۇنغان ئوخشايسەن . يولۇچىغا مېڭىۋەر ، كېيىن كەلسەمۇ ئوخشاش ئەمەسمۇ ؟ — دېدى ـ دە ، كەينىگە بۇرۇلدى .

ئايمۇھەممەت ئەسلىدە ئۆيىدىكى بارى ـ يوقى بىر تەلەڭگە قونىقىنى شورباغ كەنتىدىكى شىرەم تۇغقىنىنىڭكىگە ئاپىرىپ بەرگىلى ماڭغانىدى . ئاتا ـ بالا ئىككى ئادەم قانلىق قىرغىندا بىراقلا ئۆلۈپ كەتكەن ئۇ تۇغقىنىنىڭكىدە بىر تۈل ئانا بەش نارەسىدە بالا بىلەن مۇشكۈل ئەھۋالدا قالغانىدى .

ئايمۇھەممەت كېپەك دەرۋىشنىمۇ بىللە ئېلىپ بېرىپ ، ئاغرىق ئانىغا دەم سالدۇرۇپ قويۇش ئويىغا كەلدى ۋە ئۇنى توختىتىۋېلىپ :

— دەرۋىش ئاتا ، شورباغ ئانچە يىراقمۇ ئەمەس ، مالال كەلمىسە ئاتا ـ بالا مۇڭداشقاچ بىللە بېرىپ كەلمەيلىمۇ ؟ — دېۋىدى ، دەرۋىش ئايمۇھەممەتنىڭ تەكلىپىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى . ئايمۇھەممەت ئۆيدە يالغۇز قېلىۋاتقان گۈلئايىمغا ئىشىكنى چىڭ تاقىۋېلىشنى قايتا ـ قايتا جېكىلىگەندىن كېيىن كېپەك دەرۋىش بىلەن شورباغقا قاراپ يول ئالدى . ئۇلار ئۆيدىن ئايرىلغاندا گۈگۈم پەردىسى غايەت زور قارا تۇۋاقتەك شەھەر ئاسمىنىنى قاپلاشقا باشلىغانىدى .

قىز ئىشكنى تاقىدى ، دەمنى مەھكەم تاقاپ مىدىرلىتىپ باقماندىن كېيىن ، ئەمدىلا كۆكىرىشكە باشلىغان ئۇزۇم بارىڭى ئاستىدىكى سۇپىغا كەلدى ـ دە ، قىلىۋاتقان يىڭنە ئىشىنى داۋاملاشتۇردى .

گۈلئايىم گۈزەل ۋە لاتاپەتلىك خوتەن قىزلىرىنىڭ بەرناسى ئىدى . مەجنۇنتالدەك ئەۋرىشىم بويى ، قارىقاتتەك كۆزلىرى ، يىمىرىلىپ تۇرىدىغان قىيغاچ قاشلىرى ، خوتەننىڭ سۈت

ئالمىسىدەك ئاق ۋە سىلىق يۇزىدە تەبەسسۇمغا قوشۇلۇپ پەيدا بولىدىغان زىننىخلىرى كىشىنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرەتتى . سۇرۇخ سۇرتكەندەك قىزىرىپ تۇرىدىغان كىچىككىنە ئاغزى ئېچىلاي دەپ قالغان قىزىلگۈل غۇنچىسىنى ئەسلىتەتتى . بىلەك تومۇلۇقىدىكى ئىككى ئۆرۈمە قۇندۇز چېچى تېقىمىغا چۈشۈپ تۇراتتى .

گۈلئايىمنىڭ ئانىسى ئۇ ئون ياش ۋاقتىدا زىققە كېسىلى بىلەن ئۆلۈپ كەتكەنىدى . تېخى مۇشتەك تۇرۇپلا ئانا مېھرىدىن مەھرۇم بولغان بۇ ناتۇۋان قىز مېھرىبان دادىسى قاۋۇل ئۇستىدىن ھەم ئاتىلىق ، ھەم ئانىلىق مېھرىگە ئىگە بولدى . ئۇ ھەر كۈنى دادىسىدىن بۇرۇنراق ئورنىدىن تۇرۇپ ، تەرەتكە سۇ ئىسسىتاتتى ، چاي دەملەپ ، ئاش ـ غىزا ئېتەتتى . دادىسىغا ئەگىشىپ دۇكانغا چىقاتتى ، قۇربى يەتكۈدەك ئۇششاق ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى تالىشىپ قىلاتتى . ئۆزىنى ھەم سىكىل ، ھەم ئانا قاتارىدا كۆرۈپ ھەددىدىن ـ زىيادە ھۆرمەتلەيدىغان ئاكىلىرىنىڭ ئىشىدىن قۇسۇر ئىزدەپ ، ئۇلارنى تېرىكتۈرەتتى . بەزىدە خەقىش قىلىپ ، كۈيەك بېسۋاتقان يارمۇھەممەتنىڭ ياقىسىدىن ئۇرۇقچىدەك بىر تال كۆمۈرنى تۈيدۈرماي تاشلۇۋېتەتتى ـ دە ، «قۇرت ، قۇرت··· » دەپ چاۋاك چېلىپ ۋارقىراشقا باشلايتتى . قۇرتتىن ئۆلگۈدەك قورقىدىغان بۇ بىچارە قوقاسقا دەسسۋالغاندەك سەكرەپ ئەندىككىلى تۇرغاندا بولسا ، ئۇ كۈلۈپ تېلىقىپ قالاتتى .

گۈلئايىم ئايمۇھەممەتتىن دادىسىدىن ھېيىققاندەك ھېيىقاتتى . بۇنىڭغا ئايمۇھەممەتنىڭ قاپىقىنىڭ دادىسىنىڭكىگە ئوخشاش دائىم تۇرۇلۇپ تۇرىدىغانلىقى ، كىچىك بالىلارنى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيدىغانلىقى ، ئويۇن ـ چاقچاق بىلەن ھەپسىلىسى يوقلۇقى سەۋەب بولاتتى . لېكىن ، ئايمۇھەممەت تاشقىرىغا چىقىپ قايتىپ كەلگەندە سىكىلىسىغا بىرەر نەرسە ئالغاچ كېلىشنى زادىلا يادىدىن چىقارمايتتى . گۈلئايىم ئاكىسى ئىشكىتىن كىرگەن ھامان ئۇنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇشقا باشلايتتى ـ دە ، يا ئۇچ ـ تۆت چاقماق قەنت ، يا ئىككى ـ ئۈچ دانە ياڭاق تېپىۋالاتتى .

گۈلئايىم ئوت چاچراپ تۇرغان قازانچىلىق دۇكىنىدا ، گاھ

ئېرىپ ، گاھ قېتىۋاتقان چويۇن يېنىدا چوڭ بولدى . ئۇ ئون ئالتە - ئون يەتتە ياشلارغا قەدەم قويۇشى بىلەن سەزگۈسىدە ئۆزگىرىش بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى . ئۇنىڭ كۆزىگە ھەممە نەرسە ئىللىق كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى . ئۇ ئاشۇ ئىللىق دۇنيادا ، ھۇپپىدە ئېچىلغان چېچەكلەر ئارىسىدا شۇڭغۇپ يۇرگەن بىغەم قۇشتەك يايرىغىنى يايرىغانىدى . ھايات ئۇنىڭغا شۇ قەدەر قىزىق ، شۇ قەدەر رەڭگارەڭ بولۇپ تۇيۇلاتتى . قوللىرى تا جەينىكىگىچە بويالغان ، بىلەك مۇسكۇللىرى تۇرۇم - تۇرۇم بۆرتۇپ چىققان ، ئەپتىدىن ياشلىق شىددىتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان كەرىمقۇل بولسا ئۇنىڭ ئۇچۇن ئاشۇ ھايات ۋە ئاشۇ چېچەكلەردىن ئارتۇقراق لەززەت بېغىشلايتتى .

كەرىمقۇل ئون سەككىز - ئون توققۇز ياشلارغا كىرىپ قالغان ، كەم سۆز ، ئېغىر - بېسىق ، ئېھتىياتچان يىگىت ئىدى . ئاتا - ئانىسىدىن ئايرىلغىنىغا ئىككى يىل بولۇپ قالغىنىغا قارىماي ، بويىقچىلار جەمەتىنىڭ چىرىغىنى بىر ئۆزى ياندۇرۇپ ، ئاتا مىراس ھۇنىرىنىڭ بەرىكىتىدە كۇنلىرىنى قەدىر - ئەھۋال ئۆتكۈزۈپ كېلىۋاتاتتى . بىراق ، ھەمراھ بولغۇدەك بىرەر تۇغقىنى ياكى مۇڭدىشىغا مۇڭ ، دەردىگە دەرد بولالىغۇدەك بىرەر ھەمشىرىسى بولمىغىنى ئۈچۇن تۇرمۇشتىمۇ ، ھۇنەردىمۇ يالغۇزچىلىق تارتىۋاتاتتى . بولۇپمۇ ، نى - نى ئۇستا بويىقچىلارغا قىلغىلى ئىش چىقمايۋاتقان يەردە ھۇنەردە تېخى كامالەتكە يەتمىگەن بۇ «بالا بويىاقچى» نىڭ ئالدىغا كېلىدىغان ئىشنىڭ ئەلۋەتتە تايىنى بولمايتتى .

كەرىمقۇلنىڭ ھۇنىرى راۋاج تاپماي ، ھەپتە - ھەپتىلەپ قازان ئاسالمايۋاتقىنىنى ئۇققان قاۋۇل ئۇستا بىر كۈنى ئۇنى دۇكىنىغا چاقىرىۋېلىپ ، بالىلىرىنىڭ ئالدىدا :

— بالام ، تېشىڭغا تىنمىغىنىڭ بىلەن ئۆز دەردىڭ ئۆزۈڭگە ئايان ، خۇدا قوشقان قوشنىلار بولغاندىكىن ، خالىساڭ ئۇچ ۋاخ غىزادا بىز بىلەن بىللە بول ، ئۆيىمىزگە خالىغانچە كىرىپ

چىقىۋەر ، — دېۋىدى ، چوپچوڭ بولۇپ قالغان كەرىمقۇل يىگىتلىك غۇرۇرىنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ ، ئاللىقاچان غۇلىچىنى كېرىپ بولغان قاۋۇل ئۇستىنىڭ قۇچىقىغا تاشلاندى .

شۇنىڭدىن باشلاپ ، كەرىمقۇل بۇ ئائىلىنىڭ ئەتىۋارلىق مېھمىنى ، شۇنىڭدەك دائىملىق بىر ئەزاسى بولۇپ قالدى . دۇكاننىڭ قاتلاڭچىلىق ۋاقتىلىرىدا ئۇلارغا قول ـ قانات بولدى . گۇلئايىم ئۇنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىنى يۇيۇپ ، ئۆيلىرىنى سىيرىپ ـ سۈپۈرۈپ بەردى . يېشى چوڭىيىپ ، ئارىلاشقان ۋاقتى ئۇزارغانسېرى ، بۇ ئىككى ياشنىڭ كۆڭلىدە بىر ـ بىرىگە قارىتا ئالاھىدە بىر سېھىرلىك تەلپۈنۈش پەيدا بولدى .

كەرىمقۇل يېڭىنە ئىشى بىلەن بەند بولۇۋاتقان گۇلئايىمغا پات ـ پات چاقچاق قىلىپ قويىاتتى . مۇشۇكنىڭ مىياۋلىغىنىنى دوراپ جېنىنى چىقىرىۋېتەتتى . دۇكاندا ئىككىسىلا قالغاندا گۇلئايىممۇ بوش كەلمەي ، تەرلەپ ـ پىشىپ كۈيەك بېسىۋاتقان كەرىمقۇلنىڭ قۇلىقىنى ، بىلەكلىرىنى چىمدىۋالاتتى . كۆڭۈل كۆزى ئارقىلىق بىر ـ بىرىنىڭ قەلب خانىلىرىغا بەھۇزۇر كىرىپ ـ چىقاتتى . بولۇپمۇ ، گۇلئايىمنىڭ كېتىۋېتىپ قايرىلىپ قاراشلىرى ، قول سىلىپ كىيىۋاتقان چاغدىكى تەبەسسۇملۇق بېقىشلىرى ، تۇم چاچلىرىنى ئويناپ ئولتۇرۇپ ، مۇڭلىنىشلىرى كەرىمقۇلنى كۆرۈنمەس زەنجىر بىلەن ئۆزىگە مەھكەم باغلىۋالغاندى .

قاۋۇل ئۇستا ئىككى ياشنىڭ يۈرۈش ـ تۇرۇشىدىكى بۇ ئۆزگىرىشلەرنى ئاللىبۇرۇن سېزىۋالغاندى . «نېمىلا دېگەنبىلەن گۇلئايىممۇ رەسىدە بولۇپ قالدى ، مۇۋاپىق بىرەر يىگىت بىلەن تۇيىنى قىلىپ قويىدىغان چاغمۇ كېلىۋاتىدۇ ، كەرىمقۇل يېتىم بولغىنى بىلەن ئوبدان بالا ، خۇدا بۇيرۇسا يۇرت ـ جامائەتكە لايىقىدا چاي بېرىپ ئۇنى كۈيئوغۇل قىلىۋالسام ، قىزىممۇ يىراقتا كەتمىسە ، كەرىمقۇلمۇ ئاتىسىز قالمىسا ئوبدان ئەمەسمۇ ، بۇ ئىككىسىنىڭ ئىشىغا ئاكىلىرىمۇ ماقۇل بولىدۇ ھەرقاچان··· » دەپ ئويلايتتى ئۇ گۇلئايىمغا قاراپ ئولتۇرۇپ .

قاۋۇل ئۇستىنىڭ ئويلىغىنى توغرا ئىدى . ئايمۇھەممەت بىلەن يارمۇھەممەت كەڑمقۇلنى ئۆز ئىنىسىدەك ياخشى كۆرەتتى . سىڭلىسى بىلەن ئىچ پەش تارتىشىپ يۇرگىنىنىمۇ بىلەتتى . دادىسى بىر ئېغىز گەپ قىلسىلا ، توي ھازىرلىقىغا كىرىشىشكە تەييار ئىدى .

بىراق ، قاۋۇل ئۇستىنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا ئويلىغىنى بار ئىدى ، ئۇ شور باغدىكى شەرەم تۇغقىنىنىڭ چوڭ قىزى سالامەتخانىنى ئۆزىچە كېلىنلىككە كۆزلەپ يۇرەتتى . ئايمۇھەممەتنى ئۆي - ئوچاقلىق قىلماي تۇرۇپ قىزىنى تالالىق قىلىش ئۇنىڭچە رەسىم - قائىدىگە ئانچە مۇۋاپىق كەلمەيتتى . ئەپسۇس ، ئىككى ياشنىڭ مۇراد - مەقسەتلىرى ۋاسال پەيتىگە يېقىنلاپ قالغان چاغدا تەقدىر ئۇلارنىڭ ئېشىغا توپا چاچتى . قاۋۇل ئۇستا ئايمۇھەممەتكە بۇ توي ھەققىدە ئېغىز ئېچىشقا ئۇلگۈرمەيلا ، يۇرتتىن چىقىپ كەتتى . ئارقىدىنلا يارمۇھەممەت بالا - قازاغا يولۇقۇپ ، ئالەمدىن ئۆتتى . بىر - بىرىگە ئۇلىشىپ كەلگەن بۇ سورۇقچىلىقلار تىنچ ھايات كەچۈرۈۋاتقان بىر ئائىلىنى ۋەيرانچىلىق گىردابىغا ئىتتەردى .

يارمۇھەممەتنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن گۈلئايمنىڭ چىرايى زەپىرانىدەك سارغىيىپ كەتتى . يېگىنى چىرايىغا چىقمايدىغان ، چېچىلغاق ، ئويچان ، كەم سۆز بولۇپ قالدى . بېشىدا قانداقتۇر بىر بەختسىزلىك سايە تاشلاپ تۇرغاندەك ، سەللا بىخەستەلىك قىلسا ئۆزىگە چوڭ بىر مالامەت يېتىدىغاندەك غەملىنىپلا يۇردى .

ئەلىيانقۇ مەزگىلى ، تال باربىڭى ئارىسىدىن ۋاقىتسىز قۇرۇپ كەتكەن بىر تال يوپۇرماق «تىرىك» قىلىپ سۇيىغا چۈشۈشى بىلەن قارا چىراغ يورۇقىدا كەشتە تىكىپ ئولتۇرغان گۈلئايىم ئەنسىز ۋارقىراپ تاشلىدى .

ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان كەڑمقۇل سوغۇق سۇدىن ئەندىككەندەك چۆچۈپ كەتتى ۋە سەرگەز بېسىۋاتقان قېلىپىنى چۆرۈۋېتىپ ، ئىككى ھويلىنى ئايرىپ تۇرغان پاكار تامدىن مايمۇندەك ئارتىلىپ چۈشتى .

— نېمە بولدىڭىز گۈلئايىم ، قورقماڭ ، يېنىڭىزدا مەن بار .
گۈلئايىم كەرىمقۇلنىڭ ئالىقانلىرى ئارىسىدا تۇرغان قولىنى شارت قىلىپ تارتىۋالدى .
— ھە ، سىزمىدىڭىز ، مەن تېخى سىزنى ئۇخلاپ قېتىپ كەتتىمىكىن دەپتىمەن ؟ !
شۇ تاپ گۈلئايىمنىڭ يۈرىكى تىنىمسىز دۈپۈلدەپ ، كۆكرەك قەپىسىگە بازغاندەك ئۇرۇلغىلى تۇردى . ئۇ گۈلئايىمدىن ئۆزگە ھېچكىم بولمىغان بۇ ئۆيگە كېچىدە كىرىپ قالغىنىغا خىجىل بولۇپ تۇرغان كەرىمقۇلغا تەتۈر قارىۋالدى ۋە لەۋلىرىنى چىشلەپ كۈلۈمسىرىگىنىچە دېدى :
— ئىزا تارتمايدىغان... يېنىڭىزدا مەن بار دەيسىز ، قارىڭىزنىمۇ كۆرگىلى بولمايدۇ .
— راست دەيسىز ، ئۆيدە يالغۇز ئىكەنلىكىڭىزنى ئۇقماپتىمەن ، ئۇققان بولسام سىزدىن بىر قەدەممۇ نېرى كەتمەيتتىم .
گۈلئايىم لەپپىدە ئۆرۈلۈپ ، كەرىمقۇلغا قارىدى ـ دە ، قېشىنى يىمىرىپ قويۇپ دېدى :
— ئەمدى قورقمىدىم ، چىقىپ ئۇيقۇڭىزنى ئۇخلىمامسىز ؟
— ياق ، ئەمدى كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمەيدۇ ، قوغلىسىڭىزمۇ ، ئۇرسىڭىزمۇ چىقىپ كەتمەيمەن .
— قېنى... كۆزۈمنىڭ ئادىشىدەك...

ئون ئىككىنچى باب

دەرۋىشلەرنىڭ سۆھبىتى

بىر توپ دەرۋىش شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇب بۇرجىكىدىكى قەلەندەرخانىنىڭ چوڭ ئۆيىدە داق بورا ئۈستىدىلا ئولتۇرۇشاتتى .

ئۆي ئوتتۇرىسىدا كۆتەك ، كۆتەك ئۈستىدە زامان - زامانلاردىن بېرى ئىشلىتىلىپ ، بىر ئىلىك قېلىنلىقتا قاسىراق باغلاپ كەتكەن قارا چىراغ چىرسىلداپ كۆيۈپ تۇراتتى . تۆت تېمىنىڭ ھەممىلا يېرىدىن يۇلتۇز مارايدىغان بۇ ئۆينىڭ تۆڭلۈكىدىن كېچە ئاسمىنىدا ئۇزۇپ يۈرگەن تولۇن ئاينىڭ شولىسى ئېتىلىپ كىرەتتى - دە ، دەرۋىشلەرنىڭ يۈزىدە ، بىر قەۋەت توپا قاپلاپ كەتكەن تام - تۇڭرۇكلەر ئۈستىدە تەڭگەدەك ئاق ئىزلارنى پەيدا قىلاتتى . سىرتتا 6 - ئاينىڭ سالقىن كېچىلىرىدە بولىدىغان ئارامبەخشلىك ھۆكۈم سۈرسىمۇ ، كۈندۈز ئاپتىپىنىڭ قالدۇق ھارارىتى ئۆي ئىچىنى تونۇردەك قىزىتىۋەتكەندى . پاشا ، كۈمۈتىلارنىڭ غىڭشىشلىرى ، قۇلاق قالقىنىغا قونۇۋېلىپ قان شوراشلىرى جانىنى قاقشىتاتتى .

ساقلى بېلىگە چۈشىدىغان بىر دەرۋىش بوينىغا قونۇڭالغان پاشىنى جان ئاچچىقىدا ئۇڭۇلاپ تۇرۇپ ئۇنلۇك سۆزلەۋاتاتتى . يەنە بىرى كۆز ئالدىدا ئۇچۇپ يۈرگەن ئاللىقانداق بىر بىزەڭ ھاشاراتنى ئالىقانلىرى بىلەن قورۇيتتى . باشقىلىرى ساقاللىق دەرۋىشنىڭ سۆزىگە پۈتۈن دىققىتى بىلەن قۇلاق سېلىشاتتى . سۆزلىگۈچىنىڭمۇ ، ئاڭلىغۇچىنىڭمۇ غىل - پال يورۇپ تۇرغان پېشانىسىدە ھۇررەك - ھۇررەك قاپارتمىلار ، مونچاقتەك - مونچاقتەك تەر تامچىلىرى پارقىرايتتى . ھاڭغىرقاي ئىشكىتىن كىرىۋالغان بوڭبوڭ قوڭغۇز ئۆي ئىچىنى ئايلىنىپ بىرھازا غوڭۇلدىغاندىن كېيىن ، بىراۋنىڭ گەجگىسىگە ئۆزىنى ئاتاتتى .

يىگىرمە نەچچە نەپەر ماكانسىز دەرۋىشكە پاناھلىق بېرىۋاتقان بۇ قەلەندەرخانا ھەببۇللاخان زامانىسىدا ۋەخپە يەرنىڭ ھوسۇلى ۋە ئۆشرە - زاكات ھېسابىغا بىنا قىلىنغان بولۇپ ، يۇرت - يۇرتتىن كەلگەن دەرۋىشلەرنىڭ ، قەلەندەر - ھاجەتمەنلەرنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك ئارامگاھى ئىدى . كېيىپ - كېتەر دەرۋىشلەر قەلەندەرخانا بېگى ئارقىلىق تېگىشلىك يېپىنچا ، ئاش - ئوزۇق بىلەن تەمىن ئېتىلەتتى .

نامى قەلەندەرخانا بولغىنى بىلەن بۇ يەرنىڭ ئاساسلىق

مېھمانلىرى يەنىلا دەرۋىشلەر ئىدى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاجايىپ ناتىق ، خۇش پېئىل ، ئىلىملىك دەرۋىشلەرمۇ بولاتتى . بەزىلىرى جەڭنامە ، ئىلمىي نۇجۇم ، پالچىلىق ۋە ئىسلام ئەھكاملىرىنى پىششىق بىلەتتى . مازار ـ ماشايىخلارنىڭ تەزكىرىسى ، خاسىيەتلىرى خۇسۇسىدا سۆز بولغاندا ھېچكىم ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئۆتەلمەيتتى .

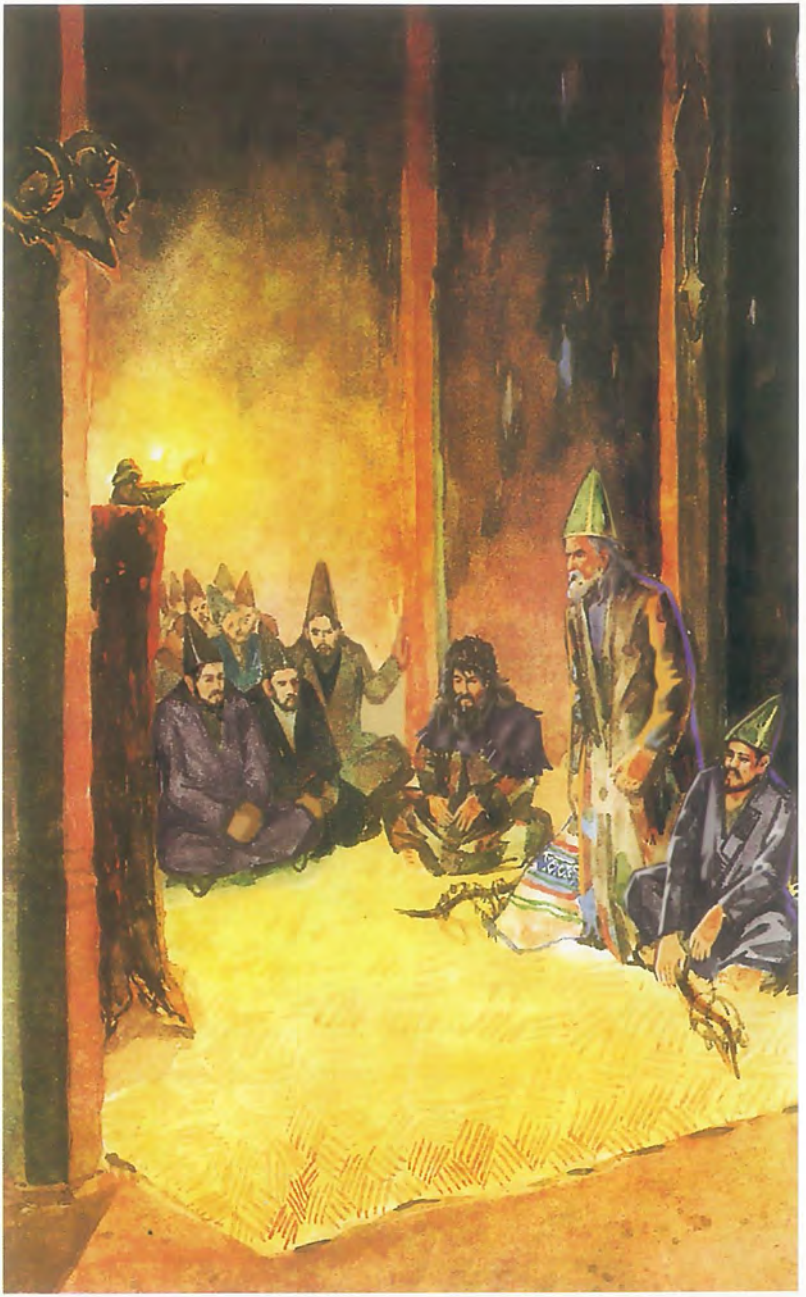
ئۇلار ئىچىدە كۆپىنى كۆرگەن سەييياھلار ، ئىشانلارغا قول بەرگەن مۇرىتلار ، تۇغمەس جەڭگى ـ جېدەل ، خورلۇقلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرگەن مەنسەپدارلار ، مەلۇم سەۋەب بىلەن پۇل ـ مال ، راھەت ـ پاراغەتتىن مېھرىنى ئۈزۈپ زاھىتلىق يولىنى تۇتقان سودىگەرلەرمۇ تېپىلاتتى .

قىسقىسى ، جەندە ـ كۇلاھ ئاستىدىكى بۇ يالاڭ ئاياغ بەندىلەر قارىماققا سىرلىق كۆرۈنسىمۇ ، لېكىن ، كۈندۈزى قەبرە قۇچاقلاپ ئاھ ئۇرۇپ ، كېچىسى ئوغرىلىق قىلىدىغان ، قەلەندەرچىلىكنى جان ساقلاشنىڭ ۋاستىسى قىلىۋالغان بەتئەخلاق بەندىلەردىن ئاسمان ـ زېمىن پەرق قىلاتتى .

كېپەك دەرۋىش بۇ ئالاھىدە ئىنسان قاتلىمىنىڭ ئەڭ ھۆرمەتلىك ۋە ئاقىل ئەزاسى ھېسابلىناتتى . ئەتىگىنى تېرىقتەك چېچىلىپ كېتىپ ، كۆز باغلانغان چاغدا ئاندىن بۇ قەدىناس غەمخانىسىغا جەم بولىدىغان بۇ كىشىلەر بىلىپ ـ بىلمەي ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپتتى . باش ـ ئايىغى يوق تالاش ـ تارتىشلاردا ئۇنى ئادىل ھۆكۈم چىقارغۇچى دەپ بىلەتتى . مانا بۇگۈن تۇن تەڭ بولغۇچە ، ئۇلار ئەمىر تۆمۈرنىڭ نېمە ئۈچۈن ساھىبقىران دەپ ئاتالغانلىقى ، قابىل ھابىلنى ئۆلتۈرگەن كۈننىڭ سەيشەنبە ياكى چارشەنبە ئىكەنلىكى ، ئاتاروت يۇلتۇزىنىڭ ياز پەسلىدىكى بۇرچى توغرىسىدا تەرلەپ ـ پىشىپ دەتالاش قىلىشتى . ئاخىرىدا بىر پىكىرگە كېلەلمەي «قېنى ، سەن بىرنېمە دەپ باق» دېگەندەك ، كۆز ئىپادىسى بىلەن كېپەك دەرۋىشكە مۇراجىئەت قىلىشتى .

بايىاتىن بېرى خىيالىدا تۇرلۇك ـ تۇمەن پىكىرلەر بىلەن

هەپىلىشىپ چىققان كېپەك دەرۋىش بېشىنى كۆتۈرۈپ ، ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ئۆزىگە سوئال نەزىرى بىلەن تىكىلىپ تۇرغىنىنى كۆردى .

راست گەپنى قىلغاندا كەچ كىرگەندىن بېرى بولۇنغان بۇ تالاش ـ تارتىشلارنىڭ بىرىمۇ ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمىگەنىدى . يۈرىكىنى تاتىلاۋاتقان پەرىشانلىق ئۇنىڭغا بىردەممۇ ئارام بەرمەيۋاتاتتى .

دەرۋىشلەر ھۆرمەتلىك ئادەمنىڭ چىرايىدىكى ئالامەتلەرگە ، كەيپىياتىدىكى ئۆزگىرىشكە دىققەت قىلماي قالمىدى . دېمىسىمۇ ، ئادەتتە ئۇ بۇنداق قىزغىن مۇنازىرىلەرگە ئۆزلۈكىدىن ئىشتىراك قىلاتتى ۋە دەل جايىغا كەلتۈرۈپ سۆز قىستۇراتتى . ئۇنىڭ ئىلمى ، زۇۋاندارلىقى ھەممەيلەننى سۆيۈندۈرۈۋېتەتتى .

سۆھبەت ئەھلىنىڭ ئەس ـ يادى كېپەك دەرۋىشتە قالدى . ئۇنىڭ مىجەزىنى بەكرەك چۈشىنىدىغان ئۇزۇن ساقاللىق دەرۋىش ئاۋۋال ئېغىز ئاچتى :

— ئۇكا ، مىجەزلىرى يوقمۇ نېمە ، بىر يەرلىرى ئاغرىۋاتامدۇ ؟ — دەپ سورىدى ، ئۇ كۆيۈنگەن ھالدا .

— ھېچ يېرىم ئاغرىمايدۇ .

— ھەرقانداق دەردلىرى بولسا ئېيتسىلا ، يەڭگىللەپ قالىدىلا ، ياردەمىمىز تېگىپ قالسىمۇ ئەجەب ئەمەس .

— يوقسۇ··· تۇغقانلار ، كۆڭلۈم بىرئاز غەش تۇرۇۋاتىدۇ ، شۇ .

— مۇساپىرچىلىقتا بىر ـ بىرىمىزنىڭ دەردىگە يەتمىسەك ، دەردىمىزگە كىم يېتىدۇ ؟

— تۇغرا دېدىلە ، ئاقساقال ، بىر خۇدادىن ئۆزگە ھېچ نەرسىمىز يوق .

ئۇنى «بىزدىن قانداقتۇر بىر سىرىنى يوشۇرۇۋاتىدۇ» دەپ گۇمان قىلغان دەرۋىشلەر ئارقىمۇئارقا سوئال ياغدۇرغىلى تۇردى .

كېپەك دەرۋىش ئەمدى تاقەت قىلالمىدى ، قارا ئۇجمە يېگەن

بالىنىڭكىدەك قارىيىپ كەتكەن قېلىن كالپۇكى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەشكە باشلىدى . بۇ تىترەش بارا - بارا يۇز مۇسكۇللىرىغا ئۆتتى ، ئاخىرىدا پۈتۈن بەدىنىگە تارقىدى . كۆز جىيەكلىرى نەملەشتى . سىماب مىسالى سىرغىپ چىققان ئىككى تامچە ياش بۇرۇنىنىڭ يېنىدىكى ئويۇقچىدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ ، ئاپئاق بۇرۇتى ئارىسىغا كىرىپ كەتتى . توخۇ تۆشىدەك كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كۆكرەك قەپسى بىر دەملا كېڭەيدى - دە ، يەغا ئارىلاش ئاۋاز ئېتىلىپ چىقتى :

— راست ... راست ، بۇ دەردكە ، بۇ ئەلەمگە چىدىماق ھەقىقەتەن تەس كەلدى . بۇ... بۇ... مېنىڭمۇ ، سىلەرنىڭمۇ دەردىڭلار ، شۇنداق ، پۇقرانىڭ كۆز يېشى بىلەن پۈتكەن دەرد - ئەلەم !

كېپەك دەرۋىش يىغلىۋېتەيلا دەپ قالدى ، شۇ تاپ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تۈنۈگۈن شورباغدا كۆرگەن ئېچىنىشلىق كۆرۈنۈشلەر بىر - بىرلەپ زاھىر بولماقتا ئىدى .

تۈنۈگۈن ئۇلار ئەلياتقۇ مەزگىلىدە شورباغقا يېتىپ كەلدى - دە ، كەنت چېتىدىكى بىر دېھقانىنىڭ ئۆيىگە كىردى . ئايمۇھەممەت شىرەم تۇغقىنىم دەپ تونۇشتۇرغان بۇ ئۆيدىكىلەر ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ تۇغقىنى ئەمەس ئىدى . قاۋۇل ئۇستا بۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ چوڭ قىزىنى ئۆزىگە لايىق كۆرۈپ يۈرگەنلىكى ئايمۇھەممەتكە ئايان بولغاچقا ۋە كېپەك دەرۋىشنىڭ كەلمەي قېلىشىدىن ئەنسىرىگەچكە ، ئۇ شۇنداق دەپ قويغانىدى .

ئۇلار ئېشىكتىن كىرىپلا قويۇق ئىس - تۈتەك ئارىسىدا مۇكچىيىپ ئولتۇرغان بىر ئايالنى كۆردى . نەچچە قات ياماق چۈشكەن ماتا كۆڭلەك كىيىۋالغان ، ئورۇقلاپ بىر تېرە ، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان بۇ ئايال ئايمۇھەممەتنى كۆرۈپلا ئۆزىنى تۇتالمای ئېسەدەشكە باشلىدى . ئۇ ئوچاقتا ھەدەپ پاخال تىقىۋاتاتتى . قازاندا نېمىدۇر قاينىۋاتاتتى . كۆزلىرى ياش يۇقى ، قورساقلىرى ناغرىدەك كۆپۈپ چىققان ، پۇتلىرى كەتمەن سېپىدەك

ئىنچىكە ھەم قاسىاق بېسىپ كەتكەن ئۇچ بالا كىرلىشىپ كەتكەن بارماقلىرىنى شورىغىنچە پۇرۇقلاپ تۇرغان قازانغا تەلمۈرۈپ تۇرۇشاتتى ، كىرىپ كەلگەن ناتونۇش ئادەملەردىنمۇ پەرۋايى پەلەك ئىدى .

مەلۇم بولۇشچە ، قازانغا قاراپ ، شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇشقان بۇ ئۇچ نارەسىدە چىرايى يېشىدىن چوڭ كۆرۈنىدىغان ، كېسەلدىن ئۆرە بولالمايدىغان بۇ تۇل ئايالنىڭ بالىلىرى ئىكەن .

ئەسلىدە بۇ ھال - كۈنى يامان ئەمەس ئۆتىدىغان دېھقان ئائىلىسى بولۇپ ، كېيىنچە بارى - يوقى بىر مو تېرىلغۇسىدىن چىقىدىغان ئازغىنە ھوسۇل بىلەن يەتتە جانلىق چوڭ ئۆينىڭ تۇرمۇشىنى قامدىيالماي قاپتۇ . شۇنىڭ بىلەن بۇ ئايالنىڭ ئېرى ۋە چوڭ ئوغلى شەھەرگە كىرىپ مەدىكارچىلىق قىلىشقا مەجبۇر بوپتۇ ۋە تام سوقۇش ، ئوتۇن يېرىش ئارقىلىق كىرگەن پۇل بىلەن جېنىنى جان ئېتىپ يۈرۈپتۇ . ئۆينى ئۆي قىلىپ تۇرغان بۇ ئاتا - بالا ھېلىمقى قەتلىئامدا ئاۋۇال قىزىقسىنىپتۇ ، ئاخىر جەڭگە ئارىلىشىپ قاپتۇ . قىلىچ تەگكەن دادىسىنى ئات ئايىغىدىن تارتىپ چىقىرىمەن دەپ ئوغلىغىمۇ ئوق تېگىپتۇ . ئۆلگەنلەر ئۆلۈپتۇ ، تىرىك قالغانلار يىغلاپ - قاقشاپتۇ . بىراق ، ھايات مۇساپىسىنى داۋام قىلىشۋاتقان بۇ بەش جان ئەتىياز كىرەر - كىرمەيلا ئاچارچىلىقنىڭ تەھدىتىگە دۇچ كەپتۇ . ئىنى - سىڭىللىرىنىڭ ئېچىنىشلىق ھالىنى كۆرگەن چوڭ قىزى ئۆلۈم گىردابىغا كېلىپ قالغان قېرىنداشلىرىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ، چىشىنى - چىشىغا چىشلەپ ، بىر كىشىگە ياتلىق بوپتۇ .

ئەمما ، ئاچىسى ئەكىلىپ بەرگەن ئازغىنە قوناق ھەرقانچە تېجىگەن بىلەنمۇ تۆت جانلىق بۇ ئۆيگە بىر ئايغىچىلىكمۇ پايلىماپتۇ . تىلەمچىلىك قىلاي دېسە غۇرۇرى كۆتۈرمەپتۇ ، قازا قىلغانلارنىڭ روھى قورۇنۇپ قالمىسۇن دەپتۇ . كۆك چىققاندا كۆك يەپ ، ئۇجمە پىشقاندا ئۇجمە يەپ كۈننى كۈن ئېتىپتۇ . شۇنداقتىمۇ ، خىلىدىن بېرى ئاش - نان قارىسىنى كۆرمىگەن بىچارە

بالىلار ھەر كۈنى كەچتە «ئانا، نان» دەپ يىغلاپ ئۇخلىغىلى ئۇنىمايدىكەن. پەرزەنتلىرىنىڭ ئېچىنىشلىق نالىسىگە چىداپ تۇرالمىغان ئانا ئاخىر بىر چارە ئويلاپ تېپىپتۇ ـ دە، قازانغا بىرقانچە تال تاش سېلىپ، قاينىتىشقا باشلاپتۇ، «قازاندا چامغۇر پىشىۋاتىدۇ» دەپ ئۇمىدلەنگەن سەبىيلەر لەۋلىرىنى يالىشىپ قازانغا تەلمۈرىدىكەن، چامغۇر يەنىلا پىشمايدىكەن. قاراۋېرىپ ئۇيقۇسى كەلگەن بالىلار ئولتۇرغان يېرىدىلا ئۇخلاپ قالىدىكەن...

كېيىك دەرۋىشنىڭ كىشىنىڭ ئېچىنى سىيرىۋېتىدىغان ھېكايىسى ئاخىرلاشقاندا بىرقانچە دەرۋىش مىشىلداپ كۆز يېشى قىلىۋاتاتتى، بەزىلىرى ئۆپكىدەشكە باشلىغانىدى.

— ھېكايەم تېخى تۈگىمىدى، ئاغىنىلەر، — دېدى كېيىك دەرۋىش كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ، — ئاغرىقچان ئانىسىنى، ئاچلىق ئازابىدا جان تالىشىۋاتقان قېرىنداشلىرىنى كۆنىنىڭ سېرىقىنى كۆرسۇن دەپ باشقىلارنىڭ تەلىپىگە كۆنۈپ توي قىلغان ھېلىقى قىزنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى سىلەر جەزمەن بىلمەيسىلەر. ئۇ ئەسلىدە مەن تونۇيدىغان ناھايىتى ئوبدان بىر يىگىتنىڭ تېخى يۇز كۆرۈشمىگەن لايىقى ئىدى. ئۇ قىز ئىرادىسىگە خىلاپ بۇ ئويىنى ئۆزى تېگىشنى خالايدىغان ئۇ يىگىتكە بىلدۈرۈشكە پېتىنالمىغان، ئاخىر تويلۇقى ئۇچۇن تۆلىنىدىغان تۆت چارەك قوناق ئۆيگە كىرىشى بىلەنلا ۋىجدان ئازابىغا چىدىمای توي ئاخشىمىلا ئېسىلىپ ئۆلۈۋالماقچى بولغان...

— دېمىسىمۇ شۇنداق، بۇنداق دەردكە ھەرقانداق ئادەمنىڭ چىدىمىقى تەس، — دېدى باياتىن بېرى قوش سۆرەۋاتقان ئۆكۈزدەك پۇشۇلداپ ئولتۇرغان ئېگىز بوي دەرۋىش كۈلاھىنى مىجىقلاپ تۇرۇپ، — بىراق، بۇنداق بەختسىزلىك ھازىر ھەممە پۇقرانىڭ بېشىغا كېلىۋاتىدۇ، پېقىر تۇنۇگۈن خانئېرىقتا بىر ئۆيدىن ئۈچ جىنازا چىقىنىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، ئاڭلىسام ئۇلارمۇ ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىپتۇ!

— ھەي، نېمە بولۇپ كەتتى بۇ جاھان؟! «خوجامنىڭ

قورسىقى توق ، قۇلى بىلەن كارى يوق » دېگەن شۇ ـ دە ! ئوردىدىكى بەگ ـ خوجاملارنىڭ پۇقرا بىلەن ئەسلا كارى يوق ، مۇشۇنداق چاغدا پۇقرانىڭ بېشىنى سىلىمغان بەگنى قانداقمۇ ئادەم دېگىلى بولىدۇ !

— ئۆزىنىڭ ئىت ـ مۇشۇكلىرى سېسىق كېكىرىپ يۇرسە يۇرىدۇكى ، ھالىڭ نېچۈك دەپ سوراپمۇ قويمايدۇ .

— توختاپ تۇرۇڭلار ، توختاپ تۇرۇڭلار ، — ئۆرە تۇرۇۋالغان ئۇزۇن ساقاللىق دەرۋىش قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ ، ئۇلپەتلىرىنى جىمىلدى ، — ئاڭلىسام ھاجى پادىشاھتىن قالغان ئىككى چوڭ ئامبار تېخىچە ئېچىلماپتۇدەك ، ئۇنىڭدا لىقمۇلىق ئاشلىق بار دەيدۇ ، چاشقانلارمۇ سەمرىپ ، چىققان كامىرىغا كىرەلمەس بولۇپ قاپتىمىش...

— قايسى ئامبار ئۇ ؟

يېڭى كەلگەن دەرۋىشلەردىن بىرنەچچىسى تەڭلا سورىدى .

— ئوردا بىلەن تام تۇتاش ھېلىقى ئامبارنى دەيمەن ، ئۇ ئامبارنىڭ ئاشلىقى خوتەنلىكلەر يېتىپ يېسىمۇ بىرەر يىلغا يېتەتتىغۇ !

— بىر يىل ئەمەس ، ئۇچ ئاي يەتكۈدەك ئاشلىق بولسىدى ، پۇقرالار كۈزگە ئۇلىشۇالاتتى ـ دە !

— ھاجى پادىشاھ بۇ ئاشلىقنى قەھەتچىلىك يىللىرى ئەسقېتىپ قالار دەپلا يىغىپ قويغان . قەھەتچىلىك دېگەن بولار ، بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بولماس !

— ئاشلىق ئامبارىدا سېسىپ ياتسا ، پۇقرا ئاچلىقتىن ئۆلۈۋاتسا ، قانداق دېگەن گەپ بۇ ؟

تۇتۇق ئاسماندىكى يۇلتۇزدەك پىلىلداپ تۇرغان قارا چىراغ يورۇقىدا دەرۋىشلەرنىڭ سۇر باسقان چىرايلىرى غىل ـ پال كۆرۈنۈپ تۇراتتى . كەيپى ئۇچقان دەرۋىشلەر خامانغا چۈشكەن قۇچقاچلاردەك جاۋلىدىشاتتى . ئىبادەت بىلەن تۇرمۇش بوسۇغىسى ئارىسىدا پايپاسلاپ يۈرىدىغان بۇ مويسىپىت دەرۋىشلەر ئەل غېمىنى يېمەكتە ئىدى . كۆز ئالدىدىكى شەپقەتسىز رېئاللىققا جەڭ ئېلان

قىلغان چاغلىرىدىلا ئۇلار مۇشۇنداق بىئارام بولۇشاتتى .

خوتەن تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدىغان قېرى دەرۋىش چېچەك باغلاپ كەتكەن چىراغ پىلىكىنى چوكىدەك ئۇزۇن بارماقلىرى بىلەن يېنىك چېكىپ قويدى ـ دە ، خىرقىراپ سۆزلىدى :

— قېرىنداشلار ، بىز ئاللاغا ئەڭ يېقىن بىر تائىپە ، بىر ئاللا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىدىن ئۆزگە ھېچكىمدىن قورقمايمىز ، ھېچكىمگە بېرىشمىمىز ۋە ھېچكىمدىن ئېلىشمىمىزمۇ يوق ، «جان بىر ، قوۋۇرغا ئون سەككىز» دەپتىكەن ، تەۋەككۇل دەپ ھاكىمبەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۇنى ئىنساپقا دالالەت قىلىلى ، قەھەتچىلىك جانغا تاقاشقان مۇشۇنداق چاغدا ئاچمىغان ئامبارنى ئۇ قاچان ئاچىدۇ ، ھاكىمبەگمۇ ئوچ ۋاخ غىزا يېمىسە ئۆرە تۇرالمايدۇ . ئالدىمغا كەپسەن دەپ پاكىتىدە ئېتىۋەتمەس !

— دۇرۇس ، ئۆلەر ھالەتكە يەتكەن پۇقرا ئۇچۇن ئاز ـ تولا لىللا گەپ قىلىپ قويىدىغان ۋاقىت كەلدى !

— ھاكىمبەگنىڭ قاينا‌ۋاتقان تاشقا قاراپ تەلمۇرۇ‌ۋاتقان نارەسىدە بالىلارغا ئىچى ئاغرىسۇن !

— ھاكىمبەگ ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمان بولغاندىكىن ، مۇسۇلمان بەندىلەرنىڭ ھالىغا يەتسىمۇ يېتەر ، يۇرۇڭلار ئەمىسە ماڭدۇق !

دەرۋىشلەر گۇرىدە ئورنىدىن تۇرۇشتى . ساپايىلىرىنى ، جەندە ـ كۆلاھلىرىنى تەخلەپ ، ئىشىككە قاراپ مېڭىشتى . ئۇلار‌ـ نىڭ بۇ قىياپىتى خۇددى ھەج ئۇچۇن بەيتۇللاغا قاراپ ئېقىۋاتقان ئادەم كەلكۇنىگە ئوخشايتتى . ئۇلارنىڭ بۇ سەپىرىگە بۇلۇتلارغا باش قويغان تاغ چوققىلىرىمۇ ، كېچە ـ كۇندۇز قاينا‌ۋاتقان تۇرىدىغان شور دەريانىڭ دولقۇنلىرىمۇ توسقۇن بولالمايتتى . ئۇلار شۇ مېڭىشىدا ئوردا سېپىلى ، قوۋۇقلار ، ساراي ، ھەرەمخانىلاردىن بىمالال ئۆتۈپ ، نىياز ھېكىمبەگ يانپاشلاپ ياتقان ئەتلەس كۆرپە ئۈستىدە تۇخۇتايدىغانلىقىنى ئىدى . بۇ ھال كىپەك دەرۋىشنى نېمىشقىدۇر چۆچۈتۈپ قويدى . ئۇ ئۇلپەتلىرىگە قاراپ :

— توختاڭلار تەقسىملەر ، ئازراق توختاپ تۇرۇڭلار ، — دېدى جەددىي تەلەپپۇزدا .

كېپەك دەرۋىش ئەسلىدە يۇرىكىنى زەردىاب قىلىۋەتكەن دەرد ـ ئەلەمنى تۆكۈپ ، كۆڭلى ـ كۆكسىنى بوشىتىۋالماقچى ، مۇنداقچە ئېيتقاندا ، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئېچىنىشلىق ۋەقەنى ھېكايە قىلىپ بېرىپ ، ھەمسۆھبەتلىرىنىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغىماقچى بولغانىدى . لېكىن ، ئىشىنىڭ تەۋرەپ بۇ دەرىجىگە يېتىپ بېرىشىنى زادىلا ئويلىمىغانىدى . ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك ، بۇ ئېقىنىنى ئۆزى ئۇلغايتمىدىمۇ ؟

ئۇ دەرۋىشلەرنىڭ ياخشى نىيىتىنى تامامەن چۈشىنەتتى . ھەتتا ئۇلارنى ئوردىغا ئۆزى باشلاپ بېرىپ ، نىياز ھېكمىبەگنى پۇقرانى قەھەتچىلىكتىن خالاس قىلىشقا يۇزمۇيۇز تۇرۇپ دالالەت قىلىشى ، ھۆرت ـ پۆرت دېسە يېقىنسىنى سىقىپ تۇرۇپ ھېساب ئېلىشى تامامەن مۇمكىن ئىدى . بۇ تۇپەيلى ئۇلۇپ كەتسىمۇ قېرى جېنىغا ھەرگىز ئىچ ئاغرىتمايتتى . لېكىن ، ئۇ شۇنىمۇ بىلەتتىكى ، ھېساب ئالىدىغان كۈن يېتىپ كەلگۈچە ئالدىراپ تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغىلى بولمايتتى . يەنە كېلىپ ، كۆزلىرىدىن يەتتە ئىقلىمنىڭ شۇملۇقى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئالتە توك ـ توك سەرگەردان دەرۋىشنىڭ نەسىھىتىگە قۇلاق سېلىپ ، بىردىنلا ساخاۋەتچى ئەۋلىياغا ئايلىنىپ كېتىشىگە زادى ئىشەنمەيتتى . بىر ھىيلە بىلەن بۇ مۇنەججىم دەرۋىشلەرنى ئاسانلا ئالداپ كېتىشى ، ھەتتا تۇزاقتا دەسستىشى مۇمكىن ئىدى . كېپەك دەرۋىش بۇ قىياسىنى ، ياق ، بۇ ھۆكمىنى ھەمراھلىرىغا قانداق بىلدۈرۈشى كېرەك ؟ بوسۇغىدا دېۋەيلىشىپ ، ئالىقانلىرىغا تۈكۈرۈپ تۇرغان ئۇلپەتلىرىنى قايىل قىلىش ئاسانمۇ ، بىر دۆۋە قۇرۇق ئوتۇنغا ئوت يېقىپ قويۇپ ، ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇرسا ، ھەمراھلىرى ئالدىدا ئۇيات ئەمەسمۇ ؟

كېيىپەك دەرۋىشنىڭ تەقدىردىن تەلىيى چىقمىغان بىلەن ، مۇشكۈلاتتىن قۇتۇلۇشتا ئاجايىپ ئېپى بار ئىدى . ئەقىل ـ ئىدراك

بىلەن توشقان كاللىسىنى ئىشقا سالسىلا ، خىزىر ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ئەڭ ئەپچىل ، ئەڭ ئۇنۇملۇك چارىلەرنى ئىنئام قىلاتتى . ئۇ دەرۋىشلەرنىڭ كۆزىچىلا تۇڭلۇك ئارقىلىق ئاسمان بوشلۇقىغا قارىدى ، ئاسمانىنىڭ بىر بۇرجىكى سان ـ ساناقسىز يۇلتۇزلار بىلەن تولغانىدى ، ئۇ ئاسمانغا تىكىلگەن پېتى ئېغىز ئاچتى :

— ھەي ئەخمەقلەر ، قاراڭلار ، چولپان تۇگۇل ، تېخى ھۇكەرمۇ تۇغمىغان مۇنداق كېچىدە ھاكىمبەگنى نەدىن تاپمىز ، دېسەم ـ دېمىسەم ، ئۇ شۇ تاپ ئۇيقۇ بىلەن چېلىشىپ ياتىدىغاندۇ ، ئەتىمۇ خۇدانىڭ كۇنى بولغاندىكىن ، ئۆزىمىزنى بېسىۋالايلى !

دەرۋىشلەر ئاسمان ، يۇلتۇز دېگەن نەرسىلەرنىڭ بارلىقىنى ئەمدىلا ئاڭلىغاندەك ، بىر خىل ئىزتىراپ بىلەن ئاسمانغا قاراشتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ قانداقتۇر بىر ئىشنى خاتا قىلىپ قويغىنىنى چۈشەنگەندەك پاراققىدە كۇلۇۋېتىشتى .

ئون ئۈچىنچى باب

قەشقەردىن كەلگەن مەلۇمات

تۆمۇر خەزىنىچىبەگنىڭ قەشقەرگە — ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىلىشى ئۇرۇدىدا تىنچ كۆلچەككە تاش تاشلىغاندەك ، كىچىككىنە بىر داۋالغۇش پەيدا قىلدى . شەرەپلىك ئەلچىلىك پۇرستىنىڭ ئۆزىگە كەلمىگىنىدىن ئۆلگۈدەك خاپا بولغان ئەمىرلەشكەر خالمان پانسات قورساق كۆپۈكىدە زەردىگۆش بولۇپ يۇرگەن قازى لەشكەر موللاجى تۇراپىنىڭ تۇتۇرۇق يېقىشى بىلەن «مېنى كەمسىندۇرگەن نىياز ھېكىمبەگ بىلەن زاكونلىشىمەن» دەپ غوۋغا كۆتۇرىدىيۇ ، ئابرۇيىنى چۈشۈرۈۋېلىشتىن قورقۇپ پەسكويغا چۈشتى .

ئۇلار خوتەنىنى پەتھ قىلىشتا «قىلىچ سېپىنى تۇتۇپ باقمىغان» نىياز ھېكىمبەگنىڭ ھاكىمبەگ بولۇپ قېلىشىنى

ياقۇپبەگنىڭ سەۋەنلىكى ، قان كېچىپ جەڭ قىلغان پەرغانىلىكلەرنى نەزەرگە ئالمىغانلىقى دەپلا قارايتتى . ئۆز ئالدىغا تەيىنلەنگەن بۇ خوتەنلىك قازى رەئىسنىڭ ئەتىۋارلىنىپ ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىلىشىنى بولسا ئۆزلىرىگە قىلىنغان ھاقارەت دەپ بىلەتتى .

ئەمما ، تۆمۈر خەزىنىچىبەگ نىياز ھېكىمبەگ تاپشۇرغان مۇشكۈل ۋەزىپىنى كۆڭۈلدىكىدەك بەجا كەلتۈرۈپ شەپقەتچىسىگە بولغان ساداقىتىنى بىلدۈرۈش كويىدا پايپېتەك بولۇپ يۈرگەنلىكتىن ، نىياز ھېكىمبەگكە قىر كۆرسىتىپ ، چىش بىلىگەن بۇ ئىككى مەنسەپدارنىڭ خاپىچىلىقىدىن پۈتۈنلەي خەۋەرسىز ئىدى . ئۇ قەشقەردە ئون نەچچە كۈن تۇرۇپ قىلغان ئىشلىرىدىن تولۇق قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن قايتىش سەپىرىگە ئاتلاندى . زاۋا بازىرىدا ئاخىرقى قېتىم ئات ئالماشتۇرۇپ ، ئۈدۈل ئوردىغا قايتىپ كەلدى .

ئۇ دۇئانغا ئاياغ بېسىشىغلا ، نېمىلەرنىدۇر پىچىرلاشقاچ چىقىپ كېلىۋاتقان خالمان پانسات ۋە موللاجى تۇراپ بىلەن ئۈدۈلمۇئۈدۈل ئۇچرىشىپ قالدى . ئۇلار نېمىشقىدۇر تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى كۆرمەسكە سېلىپ ئۆتۈپ كېتىشتى . خەزىنىچىبەگ «بەلكى ئۇلار ئالدىراش بولغانلىقتىن مېنى كۆرمىگەن بولسا كېرەك ۋە ياكى سەپەردە قاردىاپ ، چىرايىم ئۆزگىرىپ كەتكەندۇ» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۆزىگە تەسەللى بەردى ـ دە ، قوبۇلخانىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ قالغىنىنمۇ تۇيمايلا قالدى .

نىياز ھېكىمبەگنىڭ خاس قوبۇلخانىسى ئەللىك نەچچە خانلىق ئوردىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان ، زاھىتلارنىڭ ئېتىكاپخانىسىغا ئوخشايدىغان بۇ خانىدە دېرىزىمۇ ، تۆگىلۈكمۇ قويۇلمىغانلىقتىن ، كېچە ـ كۈندۈز چىراغ يېقىلاتتى . تالا ـ تۈزگە چىقىشنى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيدىغان نىياز ھېكىمبەگ كۆپ ۋاقتىنى ئاشۇ سىرلىق خاس ھۇجرىدا ئۆتكۈزەتتى . مەيلى غالىبلىق شاراپىتىدە يايرىسۇن ۋە مەيلى بىرەر قىيىن ئىشقا دۇچ كەلسۇن ، بۇ ئايرىم

خانىگە بېكىنىۋېلىپ ، جىمجىت خىيال سۈرەتتى ، ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرىمەرۇپلىرىنى جاكارلاش ، بەگ ـ سىپاھلار بىلەن كېڭەش ئۆتكۈزۈش زۆرۈر تېپىلغاندىلا دېۋانغا چىققاندىن باشقا ، مۇھىم مېھمانلىرى ، خارىجى ئەلچىلەر ۋە مەخپىي ئادەملىرى بىلەن مۇشۇ قوبۇلخانىدا كۆرۈشەتتى . ئىشىكنىڭ ئىككى تەرىپىدە بۇتتەك قېتىپ تۇرغان ئىككى مەھرەم ۋە ئوردا داستىخانچىسىدىن ئۆزگە ھېچكىم بۇ يەرگە رۇخسەتسىز كىرەلمەيتتى . كىرمەكچى بولغانلار ھەرقانچە مۇھىم كىشى بولسىمۇ ئالدى بىلەن مەلۇماتچى مەھرەمگە ئۆزىنى مەلۇم قىلاتتى ، ھاكىمبەگ خالىسا ئىجازەت بېرەتتى ، خالىمىسا ساقلىتىپ قويىاتتى .

تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ شەپسىنى ئۇنىڭ تونۇش يۆتەل ئاۋازىدىن تونۇۋالغان نىياز ھېكىمبەگ مەھرەمنىڭ مەلۇم قىلىشىنى كۈتمەيلا ئۆزلۈكىدىن ئىجازەت بەردى . ئاندىن يانقان يېرىدە پىلە قۇرتىدەك سوزۇلۇپ ياستۇققا يۆلەندى . ئۇنىڭ خەزىنىچىبەگنىڭ يولىغا قاراپ كۆزى تۆت بولغىنىغا خېلى كۈنلەر بولغانىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم ، بېگىم ، — خەزىنىچىبەگ بوسۇغىدا تۇرۇپلا ئېگىلىپ سالام بەردى ، — سالامەت تۇردىلىمىكىن ، مۇبارەك تەنلىرى ئامانمىكىن ؟

— خۇداغا شۈكۈر…

نىياز ھېكىمبەگ بىلىنەر ـ بىلىنمەس مىدىرلاپ قويدى ۋە بېشىنى لىڭشىتىپ ، ئولتۇرۇشقا رۇخسەت بەردى . خەزىنىچىبەگ ئۇنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ مەسچىتتە ئولتۇرغاندەك يۈكۈنۈپ ئولتۇردى .

ئىككى ھەپتىلىك سەپەر مۇشكۈلاتى ، يېشى قىرىق بەشتىن ئاشقان ، خام سېمىز كەلگەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى خېلى جۇدەتكەنىدى . چۈچۈلىدەك قاردىاپ ، جىگدە قوۋزىقىدەك يېرىلىپ كەتكەن مەڭزىدىن شۇرۇلداپ تەر قۇيۇلاتتى . ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىنىڭ قارىچۇقى چۆرىسىنى شۇاق بېسىپ كەتكەن سىزما كۆلچەكنىڭ سۈيىدەك پىلىلدايتتى . بىرەر ھەپتىدىن بېرى ئۇستىرا

تەگمەگەن ساقال ـ بۇرۇتى قاغا چاڭگىسىدەك چىگىشلىشىپ كەتكەنىدى . نىياز ھېكىمبەگ «قېنى سۆزلىمەمسەن ! » دېگەندەك ، ئۇنىڭغا لاپ قىلىپ قاراپ قويدى . خەزىنچىبەگ قولىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ :

— بېگىمگە خوپ كەلسە ھەممە تەپسىلاتنى باشتىن تارتىپ سۆزلىسەم··· — دېۋىدى ، نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تەپتى :

— يوقسۇ ، باشتىن سۆزلەيمەن دەپ ئاۋارە بولمىسىلا ، قازىم ، گەپلىرىنى ئۆز رېتى بىلەن ئاڭلايدىغانغا ھەپسىلەم يوق ، شۇڭا مەن سوراي ، سىلى سورىغانغا جاۋاب بەرسىلە ، — دېدى نىياز ھېكىمبەگ .

نىياز ھېكىمبەگ سەل ئېغىنىۋالدى ـ دە ، قوشۇمىسىنى تۇرۇپ تۇرۇپ ، سوئال قويۇشقا باشلىدى :

— زاۋىدىن قاغىلىقچە بولغان يولدا بىرەر كارۋان يولۇقتىمۇ ؟

— يوقسۇ ، بېگىم ، ھېچقانداق كارۋانغا يولۇقمىدۇق ، پىيالمىدىكى ئۆتەڭچىنىڭ دېيىشچە ، ئۇ يەردىن سودا كارۋانلىرى ئۆتمىگىلى ئالتە ـ يەتتە ئاي بولۇپ قاپتۇ .

— خوش ، مۇھەممەت يۇنۇسجان دادخاھنىڭ ھالى نېچۇككىن ؟

— دادخاھ جانابلىرى بەكمۇ ئوچۇق قول ئىكەن ، پېقىرغا كۆپ ھىممەت كۆرسەتتى ، ئۆزلىرىنىڭ تەرىپىنى قىلىپ ، دۇئايىسالام ئەۋەتتى .

— ئۇنىڭدىن بىرەر يامان سۆز ئاڭلىمىدىلىمۇ ؟ مەسىلەن ئېلىپ ئېيتىساق ، بىرەركىمنىڭ يامان گېپىنى قىلمىدىمۇ ؟

— يوقسۇ بېگىم ، نىيەت ـ ئىقباللىرىغا سېغىنىپ ، كارامەتلىرىگە قايىل ئىكەنلىكىنى ئېيتتى .

— ئۇ بەگ جانابلىرىنىڭ ساقلىقى قانداقراق ئىكەن ؟

— قارىماققا يۇز يىل ياشايدىغاندەك تۇرىدۇ ، ياشانغىنىغا قارىماي ، ئولتۇرۇپ ـ قوپۇشلىرى چەبدەس ، سەدەپتەك چىشلىرى

ئارىسىدىن تۆكۈلگەن سۆز دۇردانىلىرى شۇنداق ئېنىق ، كۆزلىرى قارچىغىنىڭكىدەك چاقناپ تۇرىدىكەن .

نىياز ھېكمىبەگنىڭ توز قانىتىدەك ئېچىلىشقا باشلىغان قوشۇمىسى خۇددى كەكرى چاينىۋالغاندەك قايتا تۇرۇلدى . بېشىنى چايقاپ قويۇپ پىيالىنى قولىغا ئالدى ـ دە ، چاينى چۆلدىن قايتقان ئوتۇنچىدەك غۇرتۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى ۋە سوئال سوراشنى داۋام قىلدى :

— ئۇ جانابىنىڭ يۆتەلگىنىنى ، غولۇم تېلىپ ، پۈتۈم سىرقىرايدۇ ، كۆزۈم تورلىشىپ ، بېشىم ئاغرىيدۇ ، دېگەندەك ۋايساشلىرىنى ئاڭلىدىلىمۇ ؟

— ئاڭلىمىدىم ، بېگىم ، ئۇ مەن بىلەن ھەمسۆھبەت بولغاندا خۇددى قۇرامىغا يەتكەن يىگىتلەردەك تېتىك ئولتۇردى ، نەچچە ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن قارىساممۇ ھېچ چارچاپ قالغاندەك ئەمەس .

— خوش ، مۇھەممەت يۇنۇسجان دادخاھنى چىنارداەك بېجىرىم تۇرۇپتۇ دېسىلە ، — نىياز ھېكمىبەگ «خوش» دېگەن سۆزنى قارىي قىرائەت قىلغاندەك سوزۇپ ئېيتتى ۋە سوئالىنى ئۇلىدى ، — قەشقەر دەرۋازىسىدىن كىرگەندە ، ئەڭ ئاۋۋال نېمىلەرنى كۆردىلە ؟

ئاغزىغا بىر بۇردا نان ياكى بىر ئوتلام سوغۇق سۇ ئالمىغان خەزىنچىبەگ مۆلدۈردەك تاراسلاپ چۈشۈۋاتقان بۇ سوئاللار ئالدىدا مەڭدەپ قالدى . ئۇ نىياز ھېكمىبەگنىڭ تومۇز ئاخشىمىدىكى تومۇزغا ئاۋازدەك يېقىمسىز تۇيۇلۇۋاتقان بۇ سوئالىنى ئېنىق ئاڭلىيالمىغاندەك ، قۇلىقىنى قېقىپ قويدى ۋە :

— تەقسىر ، نېمىنى كۆردۈڭ دەملا ، زادى نېمىنى كۆرگەندىمەن ، — دېۋىدى ، نىياز ھېكمىبەگ سەل تېرىككەندەك بولدىيۇ ، زورغا كۈلۈمسىرىدى .

— ياد ئېتىپ باقسىلا ، شەھەردە پۇقرا كۆپمۇ يا لەشكەر كۆپمۇ ؟

— ئەلۋەتتە پۇقرا كۆپ ئىكەن ، بېگىم . پۇقرالار ئېلىم ـ

سېتىم بىلەن مەشغۇل ئىكەن ، لەشكەرلەر بولسام مەشىق مەيدانىدا مەشىق قىلىۋېتىپتۇ .

— مەشىق قىلىۋېتىپتۇ ؟ ئۇلار نېمىنى مەشىق قىلىدىكەن ؟

— ئاڭلىسام ياقۇپبەگ ئالىيلىرى كۇچا ، ئاقسۇ تەرەپلەرگە لەشكەر چىقارغۇدەك ، شۇڭا ئۇ پۇقرا ئارىسىدىن لەشكەر ئېلىپ ، جەڭ قائىدىلىرىنى ئۆگىتىپ ھازىرلىق قىلىۋاتسا كېرەك . ئاتلىقلارمۇ ، پىيادىلەرمۇ چۇمۇلىدەك يامراپ كېتىپتۇ .

— لەشكەرلەرنىڭ مەشقاۋۇللىرى كىملەر ئىكەن ؟

— ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ قىزىل ساقاللىق مەشقاۋۇلدىن بىرنەچچىنى كۆردۇم . ئۇلار يالىڭاچ بولۇۋېلىپ لەشكەرلەرگە مىلتىق ئېتىشنى ، نەيزىۋازلىقنى ئۆگىتىۋېتىپتۇ . قارىماققا پەرغانىلىكلەرگىمۇ ، بىزنىڭكىلەرگىمۇ ئوخشايدىكەن .

— خوش مۇنداق دېسىلە...

نىياز ھېكمىبەگ پىيالىنى قولىغا ئالدى ، سەل جىددىيلىشىپ قالغان خەزىنىچىبەگنىمۇ چاي ئوتلاشقا تەكلىپ قىلدى . ئارىدا قىسقىغىنا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرگەندىن كېيىن بۇ ئىككى بەگنىڭ كۆز قارىچۇقلىرى قايتا ئۇچراشتى . نىياز ھېكمىبەگ يەنە سوئال قويۇشقا باشلىدى :

— خوش... ئەمدى ياقۇپبەگ ئالىيلىرى توغرىسىدا كەڭتاشا سۆزلەپ بەرسىلە ، مەسىلەن ، ئۇ سىلىنى قەشقەرگە بېرىپ قانچە كۈندىن كېيىن قوبۇل قىلدى ؟ سالامەتلىكى ، رەڭگىرويى ، خۇي - پەيلى قانداقراق تۇرۇپتۇ ؟ چىرايى تۇتۇقمۇ ياكى ئوچۇقمۇ ؟ پېقىر ئەۋەتكەن سوۋغا - سالامنى قوللىرىدىن ئۆزى ئالدىمۇ ياكى مەھرەملىرىگە ئالدۇرىدىمۇ ؟...

نىياز ھېكمىبەگ بىر تاغار سوئال ياغدۇرۇپ ، ئۇنىڭسىزمۇ قۇۋۇزى تېلىپ ، تىلى بوغۇزىغا تىقىلىپ قېلىۋاتقان تۆمۇر خەزىنىچىبەگنى تەمتىرىتىپ قويدى . تۆمۇر خەزىنىچىبەگ ئۆزىنىڭ ناھايىتى ماھىر ، قاقۇاش بىر سوراقچىغا دۇچ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى :

— ھەممىنى دەيمۇ يا بىردىن - بىردىن دەيمۇ؟ — خەزىنىچىبەگ نىياز ھېكىمبەگدىن يېلىنغان ئاھاڭدا سورىدى. نىياز ھېكىمبەگ سەل ئاچچىقلىنىپ دوق قىلدى:

— ھەممىنى دەيدىلا، بەش قولنى تەڭلا ئېغىزغا تىققىلى بولمىغاندىكىن بىردىن - بىردىن دەيدىلا!

— خوش ... خوش ... بېگىم، ياقۇپبەگ جانابلىرى پېقىرنى قەشقەرگە چۈشۈپ تۆتىنچى كۈنى يېڭىسار ھاكىمبېگى كامىلخان تۆرەم، مارالبېشى ھاكىمبېگى ھېكىمخان تۆرەم ئەۋەتكەن خادىملار بىلەن قوشۇپ قوبۇل قىلدى. ھەممە ھاكىمبەگلەرگە ئوخشاش ھەدىيە، ئوخشاش دۇئايىسالام يوللىدى...

— توختاپ تۇرسىلا، كامىلخان تۆرە ۋە ھېكىمخان تۆرىلەر ئەۋەتكەن ئازنىلىق تارتۇق بىزنىڭكىدىن كۆپمىكەن يا ئازمىكەن؟

— قۇللىرى ئۇلار ئەۋەتكەن تارتۇقنى ساناشقا ئاجىزلىق قىلدى. پەمىچە، ئۇلارنىڭكى ئۆزلىرىنىڭكىدىن ئازراق بولسا كېرەك.

— خوش... — نىياز ھېكىمبەگ قانائەتلەنگەندەك بىر كېرىلىۋالدى ۋە خەزىنىچىبەگكە يەنە سوئال قويدى، — ئۇ ئالىيلىرىنىڭ كەيپى قانداقراق تۇرۇپتۇ؟

— كەيپى چاغ ئىكەن.

— چىرايىچۇ، غەمكىنمۇ ياكى...

— چىرايى كۈندەك پارلاپ تۇرۇپتۇ.

— بىركىمگە ئاچچىقلانغىنىنى، قاتتىق چېچىلغىنىنى كۆردىلىمۇ؟

— يوقسۇ كۆرمىدىم، ئۇ ئالىيلىرى شۇنداق سالماق، شۇنداق قائىدىلىك كۆرۈندىكەن. بىرەر كىشىگە ئاچچىقلىنىدىغاندەك ئەمەس.

— ھىم...

نىياز ھېكىمبەگ ئادىتى بويىچە كۆتمەك ساقلىنى ئاستا سىلاپ قويدى، بۇ ئۇنىڭ روھىي ھالىتىدە يېڭى داۋالغۇش

بولۇۋاتقانلىقىنىڭ ئالامىتى ئىدى .

— هوشۇربەگ بىلەن ئۇچرىشالمىدىلمۇ ؟

خەزىنچىبەگ نىياز ھېكمىبەگنىڭ پەدىنى يۆتكەپ تېخىمۇ نازۇك يېرىگە قول سوزغانلىقىنى چۈشەندى ـ دە ، دەرھال جاۋاب بەردى :

— تاپشۇرۇقلىرى بويىچە ھوشۇر مەھرەم بىلەن مەسچىتتىن چىقىۋېتىپ كۆرۈشتۇم ، ئۆزلىرى ئەۋەتكەن يۇز تەڭگىنى ھېچكىمگە تۇيدۇرماي قولىغا تەگكۈزدۇم .

— ئۇ بىرنېمە دېمىدىمۇ ؟

— ھە ، ئېسىم قۇرۇسۇن ، ئۇنتۇپ كەتكىلى تاس قاپتىمەن ، ئۇ : ياقۇپبەگ ئالىيلىرى ئېزىزبەگ جاللاتنى ئۆلتۈرۈۋەتتى ، دېدى .

— نېمە ، نېمە ... ئېزىزبەگ جاللاتنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ دېدىلىما ؟

— ھوشۇر مەھرەم شۇنداق دېدى ، بېگىم !

نىياز ھېكىمبەگ دەسسىدە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ، بارماقلىرىدىن قاس چىقارغاچ ئۆي ئىچىنى بىر پىرقىراپ چىققاندىن كېيىن ئۆز ـ ئۆزىگە دېگەندەك دېدى :

— خوش ، ئېزىزبەگ جاللاتنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ ـ دە !

— شۇنداق ، بېگىم ، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ !

ئۇ تۆمۈر خەزىنچىبەگكە ئارقىسىنى قىلىپ تۇرۇپ بىرھازا خىيال سۈردى . ئاندىن بېشىنى كەينىگە بۇراپ خەزىنچىبەگنىڭ كۆزلىرى ئىچىگە تىكىلدى ۋە :

— قەيەردە ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ ؟ — دەپ سورىدى . خەزىنچىبەگ جاۋاب بەردى :

— خوتەندىن قايتىۋېتىپ ، قەشقەرگە تۆت قونالغۇ قالغان يەردە .

— ھوشۇربەگ مەھرەم بۇ ئۆلۈمنىڭ سەۋەبىنى دەپ بەردىمۇ ؟

— دەپ بەردى ، خوتەننىڭ خەزىنىسىنى دەپتەرگە ئالغان چاغدا ئىشداشلىرىنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ ، بىرقانچە يۇز تەڭگىنى

چۆنتىكىگە سالغان چېغى ، ياقۇپبەگ ئالىيلىرى كېتىۋېتىپ بۇنى بىلىپ قاپتۇدەك .

— ھــە ؟ بۇنى ياقۇپبەگ ئالىيلىرى بىلىپ قاپتۇمۇ ، قېنى ئېيتسىلا ، يەنە نېمىنى بىلىپ قاپتۇ ؟

— ھوشۇربېگىم شۇنىلا دەپ بەردى ، باشقا تەرىپى پېقىرغا قاراڭغۇلۇق ، بېگىم .

ئىزنزبەگ جاللاتنىڭ ئۆلتۈرۈلگىنىنى ئاڭلاپ بېشىغا بىر قاپاق سوغۇق سۇ تۆكۈلگەندەك ئەندىكىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس قالدى ، سەكراتقا چۈشكەن بىمارەدەك پۈشۈلدىغان پېتى ئۆيى ئىچىنى پېرىخوندەك ئايلىنىپ چىقتى :

— ئالىي پەرمانىنى كىمنىڭ ئىجرا قىلغىنىنى بىلەلىدىلمۇ ؟ — دەپ سورىۋىدى ، خەزىنىچىبەگ تۈيۈقسىز بىرنەرسىنى يادىغا ئالغاندەك ئالدىراپ جاۋاب بەردى :

— بىلدىم ، بىلدىم ، ماڭا ھوشۇر بېگىم دەپ بەردى…

— ئادەمنى تولا تەقەززا قىلماي ئىلدامراق ئېيتامدىلا !

— قۇللۇق تەقسىر ، ھوشۇربەگ مەھرەم خوشلىشۇېتىپ : ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىنى ئۆز قولۇم بىلەن ئىجرا قىلدىم ، نىياز ھېكىمبەگ ، ياق ، ھاكىمبېگىم ئارتۇقچە خاۋاترلەنمىسۇن ، دېگەندەك قىلىۋىدى .

نىياز ھېكىمبەگ ھاياجانلاندى ، نېمىدۇر دېمەكچى بولغاندەك مەيدىسىنى كۆتۈرۈپ ، ئاغزىنى ئۆمەللىدىيۇ ، ئۆزىنىڭ كەيپىياتىدىكى ئۆزگىرىشلەردىن ھېچنېمىنى چۈشىنەلمەي ھاڭۇېقىپ تۇرغان تۆمۇر خەزىنىچىبەگكە لاپ قىلىپ قاراپ قويغاندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ :

— ئى پەرۋەردىگارا ، ئۆزۈڭ ھەممىگە شەپقەت قىلغۇچىسەن ، يامانلارنى ئارىمىزدىن كۆتۈرگۈچىسەن ، ياقۇپبەگ ئالىيلىرىنى دەرگاھىڭدا ئامان قىلغايسەن ئامىن… — دېدى تەسىرلىك قىلىپ .

تۆمۇر خەزىنىچىبەگمۇ دۇئاغا قول كۆتۈردى ، بىراق يېقىن ئادەمنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئۇن سېلىپ يىغلاپ كېتەر دەپ

ئويلىغان نىياز ھېكمىبەگنىڭ ، ئەكسىچە يېقىن ئادەمنى ئۆلتۈرگۈچىگە نۇسرەت تىلەۋاتقىنىنى زادىلا ئەقلىگە سىغدۇرالمىدى . چۈنكى ، ئۇ ئېزىزىبەگنىڭ نىياز ھېكمىبەگنى چوڭ بىلىدىغانلىقىنى ، پەقەت نىياز ھېكمىبەگنىڭ يۈزىنى قىلىپلا ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالغىنىنى ئەسلا ئۇنتۇيالمايتتى . ئېزىزىبەگ قەشقەرگە يولغا چىقىش ئالدىدا نىياز ھېكمىبەگ بىلەن ئاكا ـ ئىنىلەرچە مۇڭدىشىۋاتقىنىنى كۆرگەن چېغىدا ، ئۇ ئۇلارنىڭ ئاشنىدارچىلىقىغا ، يېقىنلىقىغا چىن كۆڭلىدىن ھەۋەس قىلغانىدى . ئەمدىلىكتە ئۇ ئېزىزىبەگ جاللاتنى «يامان ئادەم» قاتارىدا تىلغا ئېلىۋاتاتتى .

«نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ بۇ جاھاندا ، ئوڭ ـ تەتۈرىنى بىلگىلى بولمايدىغان قانداق قىزىق ئادەملەر بۇ ؟ كىم كىمگە دوست ، كىم كىمگە دۇشمەن ؟ » ئوي ـ پىكرى ، يۈزىنى بۇلۇت توسقان ئايدەك خىرەلەشكەن تۆمۈر خەزىنچىبەگ ئۆز ـ ئۆزىگە شۇنداق دەپ سوئال قويدى ـ دە ، دۇئانى «ئاللا ھەممە سىرنى بىلگۈچىدۇر » دېگەن ئايەت بىلەن ئاخىرلاشتۇردى .

تۆمۈر خەزىنچىبەگ ياقۇپبەگنىڭ خۇسۇسىي ئىنايەتنامىسىنى نىياز ھېكمىبەگكە تاپشۇردى . نۇرغۇن باش ـ ئايىغى يوق سوئاللارغا جاۋاب بەردى ، لەۋلىرى قۇرۇپ ، كۆزلىرىنىڭ گۈنى ئۆچكەندىلا ئاندىن ئىجازەت ئېلىپ چىقىپ كەتتى .

ئون تۆتىنچى باب

ھاكىمبەگنىڭ مېھمىنى

تۆمۈر خەزىنچىبەگنىڭ پارچە ـ پۈرات مەلۇماتلىرى نىياز ھېكمىبەگنىڭ كۆڭلىنى خىلىلا پاراكەندە قىلىپ قويدى . راست گەپنى قىلغاندا ئېزىزىبەگنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى ئۇنىڭ ئۈچۈن بىرەر

پاشا یاکی چۈننىڭ ئۆلتۈرۈلگىنىچىلىكلا ئىش ئىدى . بىراق ، ئېزىزىبەگدىن ئىبارەت ئاشۇ «پاشا» یاکی «چۈن» ئۆز شەخسىيىتىگە ، توغرىسى ، تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك مۇھىم بىر مەخپىيەتنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتكىنى ئۈچۈنلا بۇ ئۆلۈم ئەھمىيەتلىك ۋە ئۇلۇغ ھېسابلىناتتى .

بۇ ئېزىزبەگ بىلەن ياقۇپبەگ يەكەنگە تۇنجى قېتىم كەلگەن چاغدىلا تونۇشقانىدى . ئۇ چاغدىكى يەكەن ھاكىمىيىتى خۇددى ئۇچ پۇتلۇق داڭقانغا ئوخشايتتى . ئىسيانچى خۇيزۇلار يېڭىشەھەرنى ، ئابدۇراخمان ھەزرەت كونىشەھەرنى بېسىپ ياتاتتى . دەل شۇ پەيتتە كۇچادا باش كۆتۈرۈپ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغان راشىدىن خوجا مىلادىيە 1864 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ھامىدىن خوجا باشچىلىقىدىكى كۇچا لەشكەرلىرىنى يەكەنگە ئەۋەتىپ ، ئابدۇراخمان ھەزرەت بىلەن تۇتۇشتى .

ئابدۇراخمان ھەزرەت يەكەننىڭ يېرىمىنى ئىگىلەپ ياتقان خۇيزۇلار بىلەن چىقىشالمايتتى ، خۇيزۇلارمۇ ئابدۇراخمان ھەزرەتكە بېقىنىشنى خالىمايتتى . سابىق مانجۇ ئىشكىئاغىسى نىياز ھېكىمبەگ بۇ چاغدا ئابدۇراخمان ھەزرەت ھۇزۇرىدا ئىشكىئاغىلىق مەنسىپىدە تۇراتتى . ئۇچ تەرەپ تىركىشۋاتقان ، بىر - بىرىنى خورىتىۋاتقان بۇ تېپىلغۇسىز پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن نىياز ھېكىمبەگ شۇ كۈنلەردە قەشقەردە كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىۋاتقان ياقۇپبەگكە قانات سۆرەپ ، ئۇنىڭغا مەخپىي مەلۇمات ئەۋەتتى . شۇنداق قىلىپ ، ياقۇپبەگ ئازغىنە لەشكەر بىلەنلا يەكەن شەھىرىگە يۈرەكلىك ھالدا باستۇرۇپ كىرەلىدى .

بىراق ، ياقۇپبەگنىڭ ئامىتى ئوڭدىن كەلمىدى ، شەھەر دەرۋازىسىدىن كىرىشىگىلا ھامىدىن خوجىنىڭ قاقشاتقۇچ ھۇجۇمىغا دۇچ كەلدى . بىر زەربە بىلەنلا خۇددىنى يوقىتىپ قويغان پانسات ، يۇزبېشىلار لەشكەرلىرىنى تاشلاپ سېپىل ئۈستىدىن ئات سەكرىتىپ قېچىپ كېتىشتى . ياقۇپبەگنىڭ پىشانىسى ئوڭدىن كېلىپ قىيا ئوچۇق تۇرغان دەرۋازا يوچۇقىدىن چىقىۋالدى - دە ، ساي يولىغا

قاراپ بەدەر قاچتى .

بۇ قاچ ـ قاچتا جىمى كەلگۈلۈك نامدار پانسات ئېزىزبەگ جاللانقا كەلدى . ئۇ خەندەكمۇ خەندەك ئۆمىلەپ ، قوۋۇقمۇ قوۋۇق ئۆزىنى ئۇرۇپ باققان بولسىمۇ ، لېكىن سېپىل ئىچىدە ئېغىلغا سولانغان سەكسەك قامىلىپ قالدى .

ئۇ ، بىر يىلدەك تۈيۈلغان ئۇزۇن بىر كېچىنى گۆر ئىچىدە تىمىسقىلاپ يۇرگەن ئاچ ئەرۋاھتەك ، قاراڭغۇ ، تار كوچىلاردا ، پاتقاقلىق ئېرىق ـ ئۆستەڭلەردە ئۆتكۈزدى . پەرغانىدە ، سىر دەريا بويلىرىدىكى قانلىق جەڭلەردە بىگىزدەك ئۆتكۈر نەيزىلەر ، يامغۇردەك ئۇچۇپ تۇرغان ئوقلار ئارىسىدىمۇ قورقۇپ باقمىغان بۇ سەركەردە ، شۇ تار قەپەستە تا تاڭ ئاتقۇچە تىترەپ چىقتى .

خوراز چىللاشقا ، ئەزان ئاڭلىنىشقا باشلىدى . كۈنچىقىش تەرەپىمۇ بېلىق قورسىقىدەك ئاقاردى . ئۆلۈم ئەلچىسى ئۇنىڭغا قەدەمىمۇقەدەم يېقىنلىشىشقا باشلىدى . چۈنكى ، تاڭ ئېتىپ ، ئالالانىڭ يورۇق كۈنى باشلانسىلا ئۇ لەشكەرلىرىنى كەينىگە سېلىپ ، كوچىمۇكوچا چارلاپ يۇرگەن ھامىدىن خوجا ئالدىدا مانا مەن دەپ ئاشكارا بولۇپ قالاتتى ـ دە ، ئۇدۇل دار ئالدىغا سۆرەپ بېرىلاتتى . ئۇ يىلاندەك ساڭگىلاپ تۇرغان دار ئارغامچىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنسېرى جانىڭ تاتلىقلىقىنى شۇنچە ھېس قىلماقتا ئىدى .

— خەندەكتە ياتقان كىم ؟

— ...

— ئۆلۈكمۇ سەن يا تىرىكمۇ ؟

ئېزىزبەگ جالاتنىڭ مۇزلاپ قالغان يۇرىكى مەيدىسىگە «گۇپ ـ گۇپ» قىلىپ ئىككىنى تەپتى ، غوڭۇلداپ تۇرغان قۇلىقى كىمنىڭدۇر ئاۋازىنى ئاڭلىدى . ئۇ ئىڭراۋاتقاندەك جاۋاب بەردى :

— مەن... مەن قەلەندەر .

— ئورنۇڭدىن تۇرە ئۆلمىگەن بولساڭ !

ئېزىزبەگ يېنىنى سىلىدى ، تاپانچىسىمۇ ، قىلىچىمۇ ، ھەتتا

ئۆتۈكىنىڭ قونچىدىكى خەنجىرىمۇ نەلەردىدۇر چۈشۈپ قالغانىدى . چۈشۈپ قالمىغان تەقدىردىمۇ قوللىرى ھېچ نەرسىگە قولاشمايتتى . ئۇ ئىلاجسىز ئورنىدىن تۇرۇۋىدى ، سوئال قويغۇچىنىڭ بەگلەرنىڭكىدەك ئۇزۇن تونى ، بېلىگە باغلىغان نەقىشلىك كەڭ كەمەرگە ئېسىلغان ئوقدىنى ، پارقىراق خۇرۇم ئۆتۈكى كۆزىگە چېلىقتى . سوئال سورىغۇچى ئۇنى باشتىن - ئاخىر كۆزىتىپ چىقتى ۋە :

— ھىم ، قەلەندەرمىش تېخى ، ئۆزۈڭنى قەلەندەر دېگىنىڭنى ياقۇپبەگ ئالىيلىرى ئاڭلاپ قالسا نېمە قىسمەتكە قالارسەن- كىنتاڭ ! — دېۋىدى ، ئېزىزبەگ جاللات ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك ئېسىگە كەلدى . ئىشكىئاغا ئالدىدا دوككىدە تىزلاندى :

— ...

ئۇنىڭ بېشى ئۇستىدە قىلىچ تەڭلەپ تۇرغان بۇ كىشى ئەمدى غالىب خوجىلارنىڭ ئەمرىنى تۇتۇۋاتقان نىيازبەگ ئىدى . ئۇ ئېزىزبەگكە ئارتۇقچە گەپ قىلمىدى . ئۇنى نۇرغۇن سوقماقلاردىن ، ئەگىرى - بۈگرى كوچىلاردىن ئايلاندۇرۇپ ، ئۆيىگە ئەكەلدى . ئەتىسى كەچ كىرىشى بىلەن تەڭلا شەھەر قوۋۇقىدىن چىقىرىپ ، قەشقەرگە يولغا سېلىپ قويدى .

ئۇلار ئەنە شۇنداق تونۇشتى . ئارىدىن بىرنەچچە ئاي ئۆتۈپ كەتتى . مارالبېشىدىن ئىبارەت ئارقا سېپى ئۇزۇپ تاشلانغان ھامىدىن خوجا ياقۇپبەگ بىلەن سۇلھىگە كېلىپ كۇچاغا قايتتى . شەھەر ياقۇپبەگنىڭ قولىغا ئۆتتى . ياقۇپبەگنىڭ خاس يىگىتلىرىگە باش بولۇپ كەلگەن ئېزىزبەگ يەكەندە بىرەر ھەپتىچە تۇرۇپ قالدى . ئۇلار قايتا كۆرۈشتى ، بەلكى بىللىلىشىپ ، ھىيلە دەشتىنى بويلاپ يېڭى مەنزىلگە ئات سالدى . خوتەنگە لەشكەر تارتقاندا ، ئېزىزبەگ جاللات نىياز ھېكىمبەگنىڭ شەپقىتىگە ئۆز لايىقىدا جاۋاب قايتۇرۇپ ، تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى خۇددى پاختا ئىچىدە چوغ ساقلىغاندەك ساقلاپ قالدى . نىياز ھېكىمبەگمۇ ئۇنىڭ خەزىنىدىن قولىغا چۈشۈرگەن نەچچە يۈز تەڭگىنى سوقۇۋالغىنىنى كۆرۈپ

تۇرۇپ كۆرمەسكە سالدى . شۇنىڭ بىلەن ياقۇپبەگكە سايىدەك ئەگىشىپ يۈرىدىغان بۇ باتۇرنىڭ بۇرنىغا تۈيدۇرماي قارماق ئۆتكۈزۈۋالدى .

«قارا سېنىڭ گۇمانخورلۇقۇڭنى ، — دەپ ئويلىدى نىياز ھېكىمبەگ ئۆز ـ ئۆزىگە سوئال قويۇپ ، — ياقۇپبەگ ئېزىز بەگنىڭ خىيانىتىگە سۈكۈت قىلغىنىڭنى ، يوشۇرۇن ئالاقەڭنى سېزىپ قالغان بولسا سېنى ئۆلتۈرمەي ، يېنىدىكى پەرغانىلىكنى ئۆلتۈرەرمىدى ؟ ئۇنىڭ قولى خوتەنگە يەتمەمتى ؟ دۇرۇس ، ھوشۇر بەگ ئالدى بىلەن ئۇنىڭ تىلىنى ، ئاندىن كېيىن كاللىسىنى كەسكەن گەپ !»

نىياز ھېكىمبەگ ئوردا بېغىنىڭ بېھى شاخلىرى بىلەن ئورالغان چىغىر يولىدا بىر تال پىشمىغان بېھىنى ئويناپ كېتىۋېتىپ ئاشۇلارنى ئويلىدى ۋە ئۆز ھۆكمىگە رازى بولغاندەك ، پىسكۈكىدە كۈلۈپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى .

باغ مەنزىرىسى رېژايەتلەردىكى جەننەتتەك گۈزەل ئىدى . ئىككى ئارغامچا بويى كۆتۈرۈلگەن قۇياشنىڭ ئالتۇن شولىسى قارامتۇل ئۆرۈك يوپۇرماقلىرى ئارىسىدىن شۇڭغۇپ ئۆتۈپ دەرەخ سايىسىدىكى قويۇق كۆكاتلار يۈزىدە جىلۋە قىلاتتى . تاڭنى يېڭى ناخشىسى بىلەن كۆتۈۋالغان قۇشلار تاڭدىن باشلاپ تۇۋلاشقا باشلىغان غەزىلىنى تېخىچە تۈگىتەلمىگەنىدى . قۇشلارنىڭ تۇنجى ناخشىسى بىلەن تەڭ ئېچىلغان ئەتىرگۈللەر ياقۇتتىن ياسالغاندەك تاۋلىناتتى . ئېرىقلاردىكى سۇنىڭ شىرىلدىشى سەبىي قىزنىڭ كۈلكىسىدەك خۇش ناۋا ئىدى . پاك ، سۈزۈك سەھەر شەبنەمى بىلەن يۇيۇلغان گۈزەل تەبىئەت ، زۇمرەتتەك سۈزۈك كۆك ئاسمان ، تۈرلۈك ـ تۈمەن قۇشلارنىڭ جاننى ياشارتىۋېتىدىغان ئومۇمىي خورى قەدەملىرىنى ئېغىر يۆتكەپ كېتىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگكە ھېچقانداق زوق بېرەلمەيتتى . جانسىز مەۋجۇداتلارنمۇ جانلاندۇرۇۋېتىدىغان بۇ گۈزەللىك نامايەندىلىرى ئۇنىڭ جىمى سەزگۈسىنىڭ تېشىدا ئىدى . تەپەككۇرىنى تۆمۈر تىرناقلىرى بىلەن

مەھكەم قامال قىلىۋالغان تۇگىمەس خىيال ئۇنى بۇ مۆجىزاتلاردىن بەھرە ئالدۇرمايتتى .

نىياز ھېكىمبەگ دەرەخلەرنىڭ دالدىسىدا ، يوپۇرماقلار ئارىسىدا تۇرۇپ ئۆزىنى قۇرۇقداۋاتقان خاس مەھرەملىرىگە «سەگەك تۇرۇڭلار» دېگەندەك قاراپ قويدى ـ دە ، ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلاشقا باشلىدى :

«شۇنداق قىلىپ ئېزىزبەگ ئۆلدى ، ئوردىدىكى روشەن كۆز ، ئۆتكۈر قۇلاقمۇ ئېتىلىپ قالدى . ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك ؟ ياقۇپبەگدە ۋە ئۇنىڭ يېنىدا يۈز بېرىۋاتقان ئۆزگىرىشلەردىن خەۋەر تاپماي بولامدۇ ؟ ھوشۇربەگچۇ ، ھوشۇربەگ تېخى ياش ، ساددا ، ئۇنى ساددىلىق قىلىپ ئىشنى بۇزۇپ قويمايدۇ دەپ ھۆددە قىلىش مۇمكىنمۇ ؟ ياق !... ياق... »

— بېگىم !

تۇيۇق چىقارمايلا يېتىپ كەلگەن ياساۋۇلبېشىنىڭ زەئىپ ئاۋازى تاشقى دۇنيانى نەزىردىن ساقىت قىلىۋەتكەن نىياز ھېكىمبەگنى خۇددى ساغرىسىغا بىگىز سانجىلغاندەكلا چۆچۈتۈۋەتتى . ئۇ قائىدىنى بۇزۇپ ئىجازەتسىزلا پەيدا بولغان بۇ ئەدەپسىزنى ئۇچۇقلاپ قويماق ئۈچۈن قولىنى كۆتۈردىيۇ ، نىيىتىدىن يېنىپ :

— ھە ، نېمە گەپ ؟ — دەپ زەردە بىلەن سورىدى .

ياساۋۇلبېشى :

— بەگ جانابلىرى ، ئۆزلىرىگە مەلۇم قىلمىسام زادى بولمىدى ، بىر توپ دەرۋىش دەرۋازا ئالدىدىن كەتمەي تۇرۇۋاتىدۇ ، ئۆزلىرىنى مالال قىلماي دەپ ھەيدەپ باقتىم ، ھەيۋە قىلدىم ، قانچە قىلساممۇ گەپ يەيدىغان ، يولىغا راۋان بولىدىغاندەك ئەمەس ، — دەپ جاۋاب بەردى ، ھودۇقۇپ ، دۇدۇقلاپ تۇرۇپ .

نىياز ھېكىمبەگ سەل ھەيران بولدى ۋە دېدى :

— دەرۋىش ! نېمە دەرۋىشلەركەن ئۇ بۇ يەرگە كېلىپ تەتۇرلۇك قىلىدىغان ؟ يا بۇ يەر مازار ـ ماشايىخ بولمىسا ، يا نەزىر ـ

چىراغ ، زاراخەتمە ئۆتكۈزمىگەن تۇرساق ؟

— تەقسىر ، بۇ تەرىپىنى مەن ئۇقمىدىم ، ئىشقىلىپ ئۇلار ئەتىگەندىلا كېلىشكەن ، ھاكىمبەگ بىز بىلەن كۆرۈشسۇن ، دەيدىغان زۆرۈر گېپىمىز بار ، ھاكىمبەگ يۇز كۆرسەتمىگۈچە بۇ يەردىن كەتمەيمىز ، دەرۋازا ئالدىدا تۇنەيمىز دەۋاتىدۇ...

— نەچچە ئادەم ئىكەن ؟

— يىگىرمىچە چىقار ، تەقسىر .

نىياز ھېكىمبەگ سەللىلىك بېشىنى گىلدىڭلىتىپ يەنە يەتتە ـ سەككىز قەدەمچە ماڭدى ، باغ تېمىغا يېتىپ باراي دېگەندىلا ئاندىن تۇيۇقسىز كەينىگە بۇرۇلۇپ ، ئەگىشىپ كېلىۋاتقان ياساۋۇلبېشىغا بۇيرۇق قىلدى :

— ئۇ دەرۋىشلەرنى ئېسىل مېھمانخانىغا باشلاڭلار ، قاتمۇقات كۆرپە ـ چۈشەك سېلىڭلار !

— دەرۋىشلەرنى ئېسىل مېھمانخانىغا باشلايمىزمۇ ؟

ھاكىمبەگنىڭ گېپىگە ھەيران بولغان ياساۋۇلبېشى ئاشۇ ئىككى ئېغىز سۆزنى تەكرارلىغىنىچە باغدىن چىقىپ كەتتى...

دەرۋىشلەر ئىشىكى دىۋانغا ئېچىلىدىغان چوڭ مېھمانخانىغا دۈپۈرلىشىپ كىرىپ كەلدى ۋە چورۇق ، كەشلىرى بىلەنلا گىلەم ئۈستىگە چىقىپ ، تام بويلاپ سېلىنغان بۇلۇتتەك يۇمشاق كۆرپىلەردىن ئورۇن ئېلىشتى . ساپايىلىرىنى پوتىسىغا قىستۇرۇپ قويۇپ ، كىيىملىرىنى ئولتۇرۇشتى . ئادەتتە ھىندى ، پەرەڭ سودىگەرلىرى ، مۇھىم ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ۋە ئېسىلزادە مېھمانلار كۈتۈلىدىغان بۇ مېھمانخانا بۇگۈن ياماق جەندە ، كىرلەش كۇلاھ كىيىگەن ، توپىغا پۈچىلىنىپ ئۆگىنىپ كەتكەن دەرۋىشلەرنىڭ كۈلكە ـ چاقچاقلىرى بىلەن بۇرۇنقى سۈرىنى يوقاتتى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم ھۆرمەتلىك ئاتىلار !

نىياز ھېكىمبەگ مېھمانخانىغا ئېگىلىپ ، پۈكۈلۈپ كىرىپ كەلدى ۋە دەرۋىشلەر بىلەن بىرمۇبىر قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ

چىققاندىن كېيىن داستىخانچىغا ئىشارەت قىلدى .

مۇلازىملار ئوردا داستىخانچىسىنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ئۈزۈن - ئۈزۈن گۈلۈك داستىخانلارنى دەرۋىشلەرنىڭ ئالدىغا يېپىپ ، قەنت - گېزەك ، ھەسەل ، مۇرابا ، گۈلقەنت ، مېۋە - چېۋە ، سىڭىپ پىشقان ياغلىق توقاچ ، دەستە - دەستە كاكچىلارنى تىزىۋەتتى . ئارقىدىنلا نەپىس چىنىلەردە ناۋات سېلىنغان چاي تۈتتى .

چىرايىدىن كۈلكە يېغىپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ ئورنىدىن دەس تۇردى - دە ، ئىككى قولىنى كەڭ يېيىپ ، كۆزلىرى بىلەن داستىخانغا ئىشارەت قىلىپ :

— قېنى مۆھتەرەم ئەۋلىيالىرىمىز ، چايغا بېقىشسىلا ، بۈگۈن ناماز بامداتتىن بۇرۇن بەك ئوبدان بىر چۈش كۆرگەنىكەنمەن ، چۈشۈمدە پېقىرنىڭ يەكەن دىيارىدا ئالەمدىن ئۆتكەن مۇبارەك پەدەرى سەئىد ئىشان غازى جانابلىرى پەيدا بولۇپ : «بۈگۈن كۆلبەڭگە شۇنداق مېھمانلار كېلىدۇكى ، ئۇلار ئاللاغا ئەڭ يېقىن ، دۇئايى ئىجابەت ئەزىزلەردۇر . بۇ مېھمانلارغا مۇھەببەتلىك كۆڭلۈڭنىڭ تۆرىدىن ئورۇن بەر ، ھەممىتىڭنىڭ بەرىكىتى بىلەن داستىخان سېلىپ رازىلىقىنى ۋە دۇئاسىنى ئال » دېگۈدەك . كۆرۈپ تۇرۇپتىمەنكى ، ئىشان بەدەرىم بېشارەت بەرگەن مېھمانلار دەل ھەرقايسىلىرى ئىكەنلا . تۆگە سويۇپمۇ چىللاپ كەلگىلى بولمايدىغان پەرىشتە سۈپەت ئاتلىرىمىز بۈگۈن ئاللانىڭ قۇدرىتىدە ئۆز ئاياغلىرى بىلەن كېلىشىپتىلا . مۇبارەك جامالىرىنى كۆرۈپ كۆڭلۈم باشقىچىلا كۆتۈرۈلۈپ قالدى . قېنى ، غەم باسقان كۆلبەمنى جانلاندۇرۇپ ، تارتىنماي ئېلىشسىلا ! — دېدى ۋەزخانلىق قىلىپ .

نىياز ھېكىمبەگ ئۆز ئاتىسى «سەئىد ئىشان غازى جانابلىرى »نىڭ نامىنى ئېغىزغا ئالغاندا كېپەك دەرۋىشنىڭ بەدەنلىرى بىردىنلا تىكەنلىشىپ كەتتى . ساڭگىلاپ تۇرغان قاپاقلىرى ئاستىدىكى ئويچان كۆزلىرى يوغان - يوغان ئېچىلدى .

قوشۇمىسدا پەيدا بولغان ئۇچ يول قورۇق بىردىنلا غايىب بولدى . ئۇزۇن مويلۇق كۆتمەك قاشلىرىنىڭ قۇيرۇقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . قولاق تۈۋىدىكى قورۇلۇپ مونەك بولۇپ كەتكەن مۇسكۇلسىز تېرىلىرى تارتىشىپ ، لىكىلداپ كەتتى . بوغۇزىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان كۇچلۇك ھاۋا ئېغىمىنى توسۇۋالماقچى بولغاندەك ، چىمەلتىكى ئۇزۇلگەن سول ئالىقىنى بىلەن ئاغزىنى توسۇۋالدى ـ دە ، پەس ئاۋازدا يۆتىلىپ قويدى...

كېپەك دەرۋىش ئۆزىنىڭ پاخالغا چوغ تاشلىغاندەك بىر ئىش قىلىپ قويغىنىنى سەزگەندە بەكلا كېچىككەنىدى . ھەمراھلىرى يار ئالغان سۇدەك دەۋرەپ كەتكەندە بولسا ، ئۇلارنى بۇ خەتەرلىك يولدىن توسۇپ قېلىشقا ئامالسىز قالدى . كۆرسەتكەن سەۋەبلىرى ، توقۇپ چىققان باھانىلىرى شىددەتلىك سەل سۇيىگە توغرا كېلىپ قالغان كىچىك توسمىدەكلا ھېچنېمىگە دال بولالمىدى . سەلنى توسۇشقا ھەددىدىن ـ زىيادە ئۆزىنى ئۇرۇشمۇ ، سەلگە قوشۇلۇپ بىللە ئېقىشمۇ ئۇنىڭ ئۇچۇن ئوخشاشلا زىيانلىق ئىدى . ئىلاجسىز قالغان دەرۋىش ئاخىر كېيىنكى يولنى تاللاشقا مەجبۇر بولدى ۋە ھەمراھلىرىغا قوشۇلۇپ بەگنىڭ ئالدىغچە كەلدى . ئۇنىڭ خاۋاتىرلىنىدىغان ئىككى ئىشى بار ئىدى . بىرى ، دەرۋىشلەر نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئوغلىنى قاينىتىپ قويۇپ بىرەر پىشكەللىككە ئۇچراپ قالسا ، ئۇنىڭ سەۋەبكارى دەل ئۆزى بولۇپ چىقاتتى . يەنە بىرى ... يەنە بىرىنى ھازىرچە ھېچكىمگە ئېيتقىلى بولمايتتى...

نىياز ھېكىمبەگ ئۆزى بىلىدىغان تەكەللۇپ سۆزلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئېيتىپ تۇگەتتى . ئۆرە تۇرىۋېرىپ ئاياغلىرى تالدى . كۆلۈمسىرەۋېرىپ يۇز نەرىپلىرى بىھوش بولدى . لېكىن ، دەرۋىشلەر تاتلىق ـ تۇرۇملارنى بىر ياقتا سۇرۇپ قويۇپ ، نازۇنېمەتلەرگە كۆز قىرىنىمۇ سېلىپ قويمىدى . گۆشلۇك پولۇ ۋە پېتىر مانتا كەلتۇرۇلدى ، ئوخشىغان تائاملارنىڭ مەززىلىك ھىدى مېھمانخانىنى بىر ئالدى . ئەمما ، مېھمانلار كۆڭلەك ـ يەكتەكلىرىنىڭ پېشى بىلەن يۇز ـ كۆزلىرىنى يەلپۇپ ، خۇددى

نەزىرى ئۇستۇن بايۇەچىلەردەك ئولتۇرىۋەردى . نىياز ھېكمەبەگ يەنە بىر قېتىم تەكەللۇپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى :

— دەرۋىش ئاتىلىرىم ، غىزا سوۋۇپ قېلىۋاتىدۇ ، پولۇدىن بولسىمۇ بىر كاپام ئېلىشقان بولسىلا بېشىم ئاسمانغا تاقاشقان بولاتتى...

دەرۋىشلەر نېمىشقىدۇر جىمغۇر بولۇپ قالغان كېپەك دەرۋىشكە ئاستىرتىن قاراپ قويىاتتى . بېشى توپ ئىچىدىن ئاران چىقىپ تۇرغان كېپەك دەرۋىش ھەمراھلىرىنىڭ بۇنداق قارىشىنىڭ نېمە مەنىنى ئۇقتۇرىدىغانلىقىنى ئېنىق چۈشەنگەچكىمۇ ، ئۇلارنىڭ نەزىرىدىن ھەدەپ ئۆزىنى قاچۇراتتى . كۆزلىرىنىڭ ئۇچرىشىپ قېلىشىدىن قورقاتتى .

ئاداەتتە ھېچكىمگە گەپ بەرمەيدىغان كېپەك دەرۋىشتىن بۇگۈن نوقۇسىمۇ سادا چىقمايۋاتقىنىغا ئەجەبلەنگەن ساقاللىق دەرۋىش ئۇنىڭغا قاراپ يەۋەتكۈدەك بىر ئالىيىۋالدى ـ دە ، ئاردىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزدى :

— ھاكىمبەگ جانابلىرى ، ئەيبكە بۇيرۇمىسىلا ، قورسىقىمىز توق دېسەك يالغان گەپ قىلغان بولىمىز ، قورسىقىمىزنىڭ ئاچلىقىغۇ ئاچ ، شۇغىنىسى ئۆزلىرى ئالدىدا كېچىككىنە خىجالەتچىلىكىمىز بار ئىدى . شۇ ۋەجىدىن گېلىمىزدىن غىزا ئۆتمەيۋاتىدۇ ، — دېدى ئۇ گەپنى ئەگىتىپ .

دەرۋىشلەر «تازا قاملاشتۇردى» دېگەندەك ، بىر ـ بىرىگە قارىشىۋالدى . ساقاللىق دەرۋىشنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى تۇيۇپ تۇرغان نىياز ھېكمبەگ بىردىنلا كۇلۇمسىرىدى ـ دە :

— پېقىر يۇرت كۆرگەن ، بېشىمدىن ئىسسىق ـ سوغۇق ئۆتكەن ، كەڭ قورساق ، ئەپۇچان ئاداەممەن ، خىجالەت بولغانلارنى خىجالەتتىن خالاس قىلىش قولۇمدىن كەلمىسە ، ئالتە بەگلىك بۇ يۇرتقا ھاكىمبەگ بولۇپ نېمە قىلىمەن ؟ قېنى ، خىجالەت بولۇشلىرىنىڭ ۋەجىنى بىلىشكە مۇمكىن بولارمىكىن ؟ — دېۋىدى ، ساقاللىق دەرۋىش ھەييارلارچە كۇلۇپ قويۇپ ، سۆزىنى ئۇلىدى ۋە

دېدى :

— ئۆزلىرى كەڭ قورساق ، ئەپۇچان ئادەم بولغاندىكىن ، گەپنى ئوچۇقلا دەۋېرەي ، بەزىلەر «يۇرت خاراب بولۇۋاتىدۇ ، پۇقرا قەھەتچىلىكتىن ئۆلۈۋاتىدۇ ، ھاكىمبەگنىڭ پۇقرا بىلەن كارى بولمايۋاتىدۇ» دېسە پۈتۈنلەي ئىشىنىپ كېتىپتۇق . مانا بۇگۈن كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز ، ئالدىمىزغا چوڭ داستخان يېيىپ ، نازۇنېمەت بىلەن تولدۇرۇۋەتتىلە ، ئەدەپ بىلەن تەكەللۇپ قىلدىلا ، بۇنىڭغا قاراپ ئۆزلىرىنىڭ ئۇلار ئېيتقاندەك پىخسىق ، ئاچ كۆز ئادەم ئەمەسلىكلىرىنى چۈشەندۇق . باشقىلارنىڭ ئۆسەك گەپلىرىگە ئىشىنىپ ، ئۆزلىرىگە خاتا باھا بېرىپ قويغىنىمىز ئۈچۈن ئەپسۇسلىنىۋاتىمىز ، خىجالەتچىلىكىمىزنىڭ ۋەجى مانا شۇ بېگىم !

مېھمانخانىدا يېنىك شاۋقۇن كۆتۈرۈلدى ، كىمدۇر بىرى باركاللا توۋلىۋەتتى . كىمدۇر باشمالتىقىنى چىقىرىپ ، ئۆزىنىڭ گەپدانلىقىغا ئۆزى ھەيران بولۇپ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان ساقاللىق دەرۋىشكە كۆرسىتىپ قويدى .

نىياز ھېكىمبەگ بىرھازا داڭقېتىپ تۇرۇپ قالغاندىن كېيىن توساتتىن ھوشىنى تاپقاندەك بولدى ۋە :

— دۇرۇس··· تامامەن دۇرۇس ، پېقىر ئۆزلىرى ئېيتقاندەك مەرد ، سېخىي ئادەممەن ، پۇقرادىن ھېچ نەرسىنى ئايىمايمەن ، شۇغىنىسى ، قول ئاستىمدىكى بەزى مىڭبېشىلار ، بەگلەر··· — دېدى تىلىنى چايناپ .

نىياز ھېكىمبەگنىڭ قەستەن قۇرۇق ھارۋا سۆرەۋاتقىنىنى سېزىپ قالغان ساقاللىق دەرۋىش «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېگەندەك ، ياپتا گەپ بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتتى :

— چىم پىششىق ئىشەندۇق ، راستتىنلا سېخىي ئادەم ئىكەنلا ، چاتاقنىڭ ھەممىسى ئاشۇ مىڭبېشى ، بەگ ، توقسابا دېگەن لەنىتىلەردە ، ئۇلار پۇقرالارنىڭ ھالىنى ئۆز ئەينى مەلۇم قىلغان بولسا ئۆزلىرى ئوردا يېنىدىكى ئىككى ئامبارنى ئېچىپ ، پۇقراغا ئاش ـ ئوزۇق بەرگەن بولاتتىلا ، توغرا دېدىمۇ ، بېگىم ؟ — دېدى ،

ئىنتايىن تەبىئىي تەلەپپۇز بىلەن يەنە بىر دەرۋىش ئۇنىڭ گېپىنى تولۇقلاپ دېدى :

— بېگىمغۇ جەزمەن شۇنداق قىلاتتى ، شۇغىنىسى ئۇلار ئىككى ئامباردا لىق ئاشلىق بارلىقىنى بېگىمگە دېمىگەن گەپ ، شۇنداقمۇ ، بېگىم ؟

— شۇنداق··· شۇنداق ··· ھەي ئاشۇ ئادەملەرنىزە ···

قارا باسقاندەك تەرلەپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ تىلى بىردىنلا كالۋالىشىشقا باشلىدى . يىرتقۇچتىن قورقىقاندەك تىترەپ كۆزلىرىنى دەرۋىشلەردىن ئەپقاچتى . شۇ ئارىدا ھېلىقى ساقاللىق دەرۋىش يەنە قىستاپ كەلدى :

— تەقسىر ، بىز دېگەنغۇ خۇدانىڭ بەرگىنىگە شۇكۇر ـ قانائەت قىلىپ ياشاۋېرىدىغان خەق . لېكىنزە نەچچە مىڭ پۇقرا ئاچ ـ زارلىقتىن قاقشاۋاتىدۇ ، ئۆي ـ ماكانلار ، تېرىلغۇ يەرلەر ئىگىسىز ، قاراقسىز قېلىۋاتىدۇ . ئىلتىماسىمىز شۇكى ، ھېلىقىدەك بىپەرۋا بەگلەرنى ئالدىلىرىغا ھازىر قىلىپ ، پۇقراغا ئاش ـ ئوزۇق تارقىتىپ بېرىشكە پەرمان چۈشۈرگەن بولسىلا ، بىزمۇ خاتىرجەم بولۇپ نازۇنېمەتلەرگە قول ئۇزاتساق···

نىياز ھېكىمبەگ مەھرەملىرىنى بۇيرۇپ دۇئانىبېگنى ، مىرزا بېشىنى چاقىرتتى :

— سىلەر لامزەللىلەر پۇقرانىڭ قېينىلىۋاتقىنىنى نېمىشقا ماڭا مەلۇم قىلمىدىڭلار ، بېرىڭلار ، ئامبارنى ئېچىپ ئاشلىقلارنى ئاچ قالغان پۇقرالارغا لايىقىدا تەقسىم قىلىپ بېرىڭلار ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ زامانىدا قورسىقىمىز ئاچ قالدى دېگەن گەپ ئىككىنچى قۇلىقىمغا كىرمىسۇن ! — دەپ ۋارقىرىدى پوكاندەك ئېسىلىپ .

دەرۋىشلەر خۇددى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك ، داستىخانغا تەڭلا قول ئۇزىتىشتى . تويغۇچە غىزالىنىپ بولغاندىن كېيىن تېگىشلىك ئىنئام ئېلىپ ، ئامبارنىڭ ئېچىلغان ـ ئېچىلمىغانلىقىنى كۆرۈپ كېلىش ئۈچۈن يۇرۇپ كەتتى .

دەرۋىشلەرنى دەرۋازا تۇۋىگىچە ئۇزىتىپ چىققان نىياز ھېكىمبەگ ئۇلار بىلەن خوشلاشتى ـ دە ، قايتىپ كىرىپلا ئوردا مەنسەپدارلىرىنى ئىچكەركى دىۋانغا جەم قىلىپ ، ئۇلارغا نېمىلەرنىدۇر تاپشۇردى .

ئون بەشىنچى باب

تۇن نىسپىدىكى ئوت

قەھەتچىلىكنىڭ مۇدھىش چاڭگىلىدا جان تالىشىۋاتقان خوتەنلىكلەر ئۇمىد ئاسمىنىنىڭ نامەلۇم بىر بۇرجىكىدە كىچىككىنە يورۇقلۇقنى كۆرۈپ ، ئاستا ـ ئاستا جانلىنىشقا باشىدى . سولغۇن چىرايى ئېچىلىپ ، تاتارغان مەڭزىگە قان يۈگۈردى ، ياش دېغى قېتىپ قالغان كۆزىدە بولسا كۈلكە ئالامەتلىرى پەيدا بولدى . ئېگىلگەن بەللەر رۇسلىنىپ ، قەدەملىرىگە تور قېتىلدى . چوڭ قەتلىئامدىن كېيىنكى بۇ تۇنجى ياخشى ئالامەتلەر تۆت ـ بەش كۈنلۈك توقلۇقتىن كېيىنلا روي بەرمەكتە ئىدى .

ئۆزىنى تەدبىرلىك چاغلىغان نىياز ھېكىمبەگ ئىشكى ئالدىغا ساپايە قېقىپ كەلگەن بىر توپ دەرۋىشنى دان تەمەسىدە كەلگەن بىر توپ قۇشقاچ دەپ بىلدى ۋە بۇ قۇشقاچلارغا يوشۇرۇن قاپقان قۇردى . ئەرزىمەس بەدەل ھېسابىغا ئۇلارنى راسا ئوبدان تويدۇرۇپ پۇخادىن چىققۇدەك سايرىتىۋالماقچى ۋە بۇلارنىڭ تىلى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ پۇقراپەرۋەر ، ساخاۋەتچى دېگەن نامىنى ئايىغى يەتكەنلىكى يۇرتلارغىچە تارقاتماقچى بولغانىدى . ئەپسۇس ، ئۇ دەرۋىشلەرگە تۇزاق قۇرۇۋاتقاندا ، ئويلىمىغان يەردىن ئۆزى تۇزاققا چۈشۈپ قالدى .

ئۇ بۇ جان ئالغۇچى تۇزاقتىن بىر ھەيۋە بىلەنلا قۇتۇلغانمۇ بولار ئىدى . بىراق ، ئاشكارا قاتتىق قوللۇق قىلىش ئۈنۈمگە

تىرناقچىلىك پايدا ئەكەلمەيتتى . ھەتتا ئىناۋەتتى يەرگە ئۇرۇلۇپ ، توپا بىلەن تەڭ قىلىۋېتىلەتتى . بولۇپمۇ ، دەرۋىشلەر بىلەن ياقىلىشىش قايناپ تۇرغان قازانغا قول تىققاندەكلا بىر ئىش ئىدى .

نىياز ھېكىمبەگ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، غەزەپ شەمشىرىنى قايتا قىنىغا سىلىۋەتتى . يۈزىدىكى ئاخىرقى بىر قات چۈمپەردىنى ئىلىپ تاشلاشتىن ھەزەر ئەيلىدى . تورنى كەڭ يېيىپ ، بىلىقنىڭ چوڭ-كىچىك تۇتۇش قارارىغا كىلىپ ، ئامبار دەرۋازىسىنى ئۇلۇغ ئېچىۋەتتى .

دەرۋىشلەرنىڭ نازارىتىدە ئېچىلغان ئىككى چوڭ ئامبار ئۇچ كۈنگىچە ئوچۇق تۇردى . يېقىن يېزا - قىشلاقلار خۇددى يىلدا بىر كېلىدىغان ئايەم كۈندەك قىزىپ كەتتى . ئايىغى چاققان دەرۋىشلەرنىڭ يۈرتمۇيۇرت يۈرۈپ تارقاتقان خۇش خەۋىرى مىڭلىغان ، ئون مىڭلىغان ئاچ ھاجەتمەنلەرنى ئامبار ئالدىغا باشلاپ كەلدى . جان بېشىغا بۆلۈپ بېرىلىدىغان يېرىم چارەكتىن قوناقنى ئۆيلىرىگە توشۇپ كېتىۋاتقان ئالدىراش ئادەملەر شەھەر كوچىلىرىغا تولۇپ كەتتى .

پادىشاھلىق ئامبارىدىن بېرىلگەن ئازغىنە ئاشلىقنى ئاجايىپ چوڭ ئىشتىھا بىلەن يەۋاتقان كىشىلەر ، دۇئاسىنىڭ بېشىنى كەرەمىلىك ئاللاغا ، ئاخىرىنى قولى كەڭ زامان ھاكىملىرىغا ئاتاشتى . دېمەك ، ئۇزاققا داۋام قىلالمايدىغان بۇ مولچىلىقنى ئاللانىڭ ۋە ھاكىمبەگنىڭ ھىممىتى دەپلا بىلىشتى . قادىر ئاللا يەتتە ئىقلىم جامائەسىنى ئاپىرىدە قىلىپ ، ئۇلارغا مىجەز - خۇلق تەقسىم قىلغاندا خوتەنلىكلەرگە شۇنداق ساددا ، شۇنداق تۇز بىر مىجەزنى بەخش ئەتكەنىدىكى ، ئۇلار بۇ كۈن ، بۇ سائەتلەردە ئىككى - ئۇچ يىل بۇرۇن مۇشۇ ئاشلىق ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ زىمىستان قىش ۋە تومۇز ئايلىرىدا قانچىلىك تەر تۆكۈپ ، قانچىلىك رىيازەت چەككەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالغانىدى . بۇنى رەھىمدىل ھاكىمنىڭ سېخىيلارچە ئىنئامى دەپلا چۈشەنەتتى .

ئەھۋال شۇنداق ئىكەن ، مۇشۇ توقچىلىق ئۈچۈن ھاكىمبەگ

بـــلـــەن جەننىى ئالىقىنىغا ئېلىپ قويۇپ زاكونلاشقان ، قىلىچ ئـۇسـتـىـدىـن ئـەقـىـلـىنىڭ كۈچى بىلەن غالىب كەلگەن بىچارە دەرۋىشلەرگە بىر پىيالە ئىسسىق چاي قۇيۇپ ، رەھمىتىنى ئىزھار قـىـلـىـدىـغـان ئوغۇل بالىنىڭ چىقمىغانلىقىدىنمۇ خاپا بولغىلى بولمايتتى .

داق بورىنى تەخت ، كۈلاھىنى تاج بىلىدىغان ، قاقچىلىك لوقما بـەرگـەن سـېـخـىـيدىن ئالەمنى بەرگەندەك خۇشال بولىدىغان ، ئالەمچىلىك ياخشىلىقى ئۈچۈن بىرەر تال تېرىق تەمە قىلمايدىغان دەرۋىشلەر ئۆز خىزمىتىنى ئۆزگىلەرگە داۋراڭ سالمىدى . پەقەت ، بىر تېرە ، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان جانلارغا مادار كىرگىنىنى ، ئـۈلارنـىڭ كۆكسىپ كەتكەن قوناقنى كۆزلىرىگە سۈرتكىنىنى ، قـازاندا قاياۋاتقان تاشقا تەلمۈرۈپ ئۇخلاپ قالغان سەبىيلەرنىڭ زاغرىنى قەنت شۇمۇرگەندەك شوراۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ بىر چەتتە قاراپ تۇرۇشتى .

گـۇگـۇم چـۈشـۈپ ، ئۆگزە - ئۆگزىلەردىن كۆكۈچ تۈتۈن ئـۆرلـەپ ، قازانلاردىن ھور كۆتۈرۈلگەندە ، تەقدىر چېچىۋەتكەن نېسىۋىسىنىڭ مىڭدىن بىرىنى تېپىپ يېيەلەيدىغان ئاشۇ بىر توپ دەرۋىشلەر ئاللانىڭ نامىنى زىكرى قىلغىنىچە لاچىنئاتا مازىرىغا يېتىپ كېلىشتى . گۈلخان يېقىپ ، ئىسلىشىپ ، قارا تاشقا ئوخشاپ قالغان كونا مىس چەينەكلىرىنى قوقاس ئۈستىگىلا قويدى .

ئـۈلار خـۇرجـۇنـلـىـرىـدىـكى قېتىپ كەتكەن زاغرىلىرىنى يۇمشىتالىغۇدەك سۇ قاينىتىۋېلىش ئۈچۈنلا گۈلخان ياققاندى . يول تـۆپـىـسـىدىن تېرىپ كەلگەن خاسىيەتلىك قۇرۇق تەمەچلەر ياغ تۆككەندەكلا لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتاتتى . يىلان تىلىدەك تولغىنىۋاتقان يـالـقـۇن تـەپتىدە دەرۋىشلەرنىڭ كۆزلىرى گۈلخاندىكى چوغدەك چـاقـنـاپ ، يـۇزلـىـرى قىزىل شولىغا پۈركىلەتتى . پايانى يوق قاراڭغۇلۇق ئىچىدە خۇددى كۈن تۇغقاندەك پەيدا بولغان بۇ ئوت شارى كۆچلۈك ھاۋا ئېقىمى بىلەن قوشۇلۇپ ئاسمانغا ئۆرلەپ ، قارا قـەپـەسـتـەك ئـېـسـىلىپ تۇرغان بوشلۇققىچە تۇتىشاتتى . يالقۇن

ئۇچىدىن ئايرىلىپ چىققان قويۇق تۈتۈن ئەتراپتا بىرئاز لەيلەپ يۇرەتتى ـ دە ، قاراڭغۇلۇق ئىچىگە ئۆزىنى ئاتاتتى . خوتەن پۇقرالىرىنىڭ ئۆتمۈشى ، مۇڭ ـ زارى ۋە كۈلكىسىگە ئەسىرلەردىن بېرى گۇۋاھ بولۇپ كەلگەن لاچىنئاتا مازىرى گۈلخان يورۇقىدا ئەمدىلا ئۇيقۇدىن ئويغانغان باتۇرنىڭ يۈزىدەك يورۇپ تۇراتتى . مازارنىڭ ئەگىم ئىشىكلىرى ، خانىلىرى ئۈستىدىن چوقچايغان يېشىل كاھىشلىق گۈمبەز ئاسمانىنى تىرەپ تۇرغان بەھەيۋەت تۇۋرۇكتەك سۈرلۈك كۆرۈنەتتى . قەبرە ئۈستىگە تىكلەنگەن شەددىلەر ، تۇغ ـ ئەلەملەر ، تولۇملارنىڭ كۆپلۈكىدىن پۈتكۈل مازار غۇۋچىدە چېچەكلىگەن ، باراقسان ئۆسكەن قېرى ئازغان دەرىخىگە ئوخشايتتى . يۇلغۇن شاخلىرىغا ئېسىلغان رەڭدار رەخت پارچىلىرى كېچە شامىلدا خۇددى جەڭگاھتىكى ئەلەمدەك لەپىلدەيتتى .

سۇ قاينىدى ، نانمۇ يۇمشىدى . دەرۋىشلەر كومزەكلىرىدىكى ئۆپكىدەك ئېسىلىپ باشقىچە تەم كىرىپ قالغان زاغرىنى مەززە قىلىپ يېيىشتى . بەزىلىرى تاغ يېرىلغاندەك كېكىرىۋالدى . بۇرۇتلىرىنى تالاپ ، ساقاللىرىنى سىلاپ ، ئاللانىڭ بۇ مول نېمىتىگە شۈكۈر ـ قانائەتلەر بىلدۈرۈشتى .

چايدىن كېيىن دەرۋىشلەر مازارنى يېرىم دائىرە ئايلىنىپ ئاقىدىغان چوڭ ئۆستەڭدە تەرەت يېڭىلاپ ، مازار سەيناسىدىلا تىلاۋەتكە ئولتۇردى . تىلاۋەتتە ھەركىم ئۆزىنىڭ دۇئا ـ تەلەپلىرى بىلەن مەشغۇل بولدى . مۇشۇ بىر ھەپتە ئىچىدە ئۇلار ئىلچى تەۋەسىدىكى ئىمامىكازىم ، ئىمامىئەپتەر ، ئىمامىئاسىم مازارلىرىنى تاۋاپ قىلىپ يۇرۇپ ، لاچىن ئاتىنى سېغىنىپ ، بۇ بىر كېچىنى تۇنەكتە ئۆتكۈزمەكچى بولۇشقانىدى .

تۇن تەڭدىن ئاشقاندا خوتەن تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدىغان ھېلىقى دەرۋىش سۇ دەرۋازىسى تەرەپكە قولىنى چىنىدى ۋە توۋلىۋەتتى :

— ھوي ، قاراڭلار ئاۋۇ تەرەپكە ، ئوت كەتكەندەك يورۇپ كەتتىيا ؟

دەرۋىشلەر تىلاۋىتىنى توختىتىپ شەھەر تەرەپكە قاراشتى . ئۇيۇقىنىڭ بىر پارچىسىنىڭ قان تۆكۈلگەندەك قىزىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپلا مازار يۇزىدىن ئېگىزرەك بولغان تۇزلەڭلىككە قاراپ يۈگۈرۈشتى .

تەخمىنەن سۇ دەرۋازىسىغا يېقىن بىر جايىنىڭ بىر پارچە ئاسمىنى خۇددى كۈندۈزدىكىدەك يورۇپ كەتكەن ، تۇن قاراڭغۇسىدا ئاسانلىقچە كۆزگە چېلىقمايدىغان بۇلۇتلارمۇ شەلپەردەك قىزارغانىدى . يورۇپ كەتكەن بۇ بىر پارچە ئاسماندا گاھ كۈچىيىپ ، گاھ ئاجىزلاپ تۇرىدىغان قىزغۇچ شولىدىن ئۆزگە ، بىرەرمۇ يۇلتۇز كۆرۈنمەيتتى .

— توۋا ، بۇ نېمە ئالامەتتۇ ؟ — دۇمچەكرەك كەلگەن بىر دەرۋىش ياقىسىنى چىشلىگىنىچە دۇرۇت ئوقۇشقا باشلىدى . يەنە بىر دەرۋىش :

— نېمە ئالامەت بولاتتى ، ئوت كېتىپتۇ ... ئوت ! — دېدى پەرۋاسىز ھالدا .

— قاراڭغۇلار ، بۇ ئوت بىزنىڭ قەلەندەرخانىنىڭ ئەتراپىدا كۆيۈۋاتقاندەك قىلىدۇ... — ساقاللىق دەرۋىش ئوت يورۇقى كۆرۈنۈۋاتقان تەرەپنى ئۇزاق كۆزەتكەندىن كېيىن تېخىمۇ قورقۇنچلۇقراق ھۆكۈم چىقاردى ، — تاشچىلار مەھەللىسىدە بىرەر ئۆيگە ئوت كەتكەن بولسا بۇ ئوت ھايال ئۆتمەي قەلەندەرخانىغىمۇ تۇتىشىدۇ !

بەزىلەر بۇ ھۆكۈمگە قوشۇلدى ، بەزىلىرى ئۆزى بىلگەنچە بىرنېمىلەرنى دەپ بۇ ھۆكۈمنى رەت قىلىشتى . قايسىدۇر بىر دەرۋىش كەسكىن ئېتىراز بىلدۈرۈپ :

— ئاغزىڭلارنى ئۇشۇتمەڭلار ، ئاغىنىلەر ، ئوت ئۇدۇل كېلىپ بىزنىڭ ئاشۇ قەلەندەرخانىمىزغا تۇتىشارمۇ ، ئاللا بىزدەك بىقۇۋۇل بەندىسىنى ھەرگىز ماكانسىز قويمايدۇ !

خوتەن تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدىغان دەرۋىش مۇراجىئەت ئاھاڭىدا :

— بۇرادەرلەر ، ئاق يەردە تۇگمەن تالاشماي ، بېرىپ قاراپ باقىلى ، ئالىمادىس بىرەر نامراتنىڭ ئۆيىگە ئوت كەتكەن بولسا ، قاپاقلىرىمىزدا سۇ توشۇپ بولسىمۇ ئۆچۈرۈشۈپ بېرەرمىز ، بۇمۇ بىر ساۋاب ئىش ـ دە ! — دېدى سۆز قىستۇرۇپ .

ئاخىرقى دەرۋىشنىڭ ئاقىلانە مۇراجىئىتى ھەممەيلەنگە خوپ كەلدى . ئۇلار خۇرجۇن ـ قاچىلىرىنى ئالمان ـ تالمان يىغىشتۇ-رۇپ ، ئوت شولىسى كۆرۈنگەن تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈشتى .

ساقاللىق دەرۋىشنىڭ پەرىزى توغرا بولۇپ چىقتى . ئوت كەتكەن يەر بىرەر بەگنىڭ ساريىمۇ ئەمەس ۋە ياكى بىرەر نامراتنىڭ ئۆيىمۇ ئەمەس ، دەل قەلەندەرخانىنىڭ ئۆزى ئىدى . دەرۋىشلەر ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلگەندە ، كېلىپ ـ كېتەر دەرۋىشلەرگە ۋە ئاجىز ـ ئورۇقلارغا ئۇچ يىلدىن بېرى پاناھلىق بېرىپ ، بېشىنى قار ـ يامغۇرغا كۆرسەتمىگەن بۇ ئىللىق ماكان كۆيۈپ بولاي دېگەنىدى .

تېخى تۈنۈگۈنلا راۋۇرۇس تۇرغان تاملار ئەمدى ئوت ـ ئىس بىلەن قارىيىپ ، كۆيۈپ كەتكەن كۆمەچكە ئوخشاپ قالغانىدى . دەرۋىشلەر يېتىپ ـ قوپىدىغان دەھلىزنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرىدە دۆۋە ـ دۆۋە چوغ يېلىنجايتتى . كۆيۈپ چۈچىلا بولۇپ كەتكەن لىملاردىن قويۇق ئىس ئۆرلەيتتى . چۆگۈن ـ قاپاق ، سوغا ـ چىلەك كۆتۈرۈشكەن بىرمۇنچە ئادەملەر قەلەندەرخانىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالالمىغىنىغا خىجىل بولغاندەك ، قىر بېشىدا بېشىنى ساڭگىلىتىپ قاراپ تۇرۇشاتتى . قوشنا ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىلىرىمۇ سانجاق ـ سانجاق ئادەملەر بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى .

دەرۋىشلەر كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە يۇز بەرگەن بۇ مۇئەللەق ئاپەتتىن ھەيران بولۇشۇپ بىر ـ بىرىگە قارىشىپلا قالدى . بۇ جىمجىتلىقنى ھېلىقى دۇمچەك دەرۋىش بۇزدى :

— ھېلىمۇ ئالدى بىلەن ئاللاغا ، ئاندىن قالسا لاچىنئاتامغا شۇكۇر دەيلى ، ئاللا لاچىنئاتامغا بۇ ئاپەتتىن بېشارەت بەرگەچكىلا ئۇ بۇزرۇكۋارىمىز بىزنى ئاپەت ئاغزىدىن تارتىۋېلىپ ئۆز يېنىغا

چىللاپتىكەن ، مۇبادا بۇگۈن كېچە يەنە مۇشۇ يەردە تۇنىگەن بولساق نېمىمۇ بولۇپ كېتەر ئىدۇق - ھە؟ — دېدى ئۇ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ .

دەرۋىشلەر ئاۋازسىز پەريات ئۇراتتى . ئوت قەلەندەرخانىنى ئەمەس ، بەلكى ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى كۆيدۈرمەكتە ئىدى . دۇمچەك دەرۋىشىنىڭ شۇكۇر - قانائەت بىلەن سۇغىرىلغان بۇ گېپى دەرۋىشلەرنىڭ سۇنغان ، ئۇمىدسىزلەنگەن كۆڭلىگە ئاز - تولا تەسەللى بەرگەن بولسىمۇ ، لېكىن بىر كاللەك چىگىش يېتىقا ئوخشايدىغان بىر گادىرماچ سوئال ، قەلەندەرخانىنىڭ قويۇق تۇتۇندەك ، ئۇلارنىڭ كاللىسىدا ئەگىپلا يۈرەتتى : «ئوت تۇگۈل ، چىراغمۇ يېقىلمىغان ، تۆت پۇلغا چاغلىق بىساتى بۇ يېگانە ئىمارەتكە نېمە سەۋەبتىن ئوت كېتىدۇ؟ بۇ ئاپەت يا بايىنىڭ ، يا بېخىلنىڭ بېشىغا كەلمەي نېمىدەپ بىزدەك ئۆي - ماكانسىز مۇساپىرلارنىڭ بېشىغا كېلىدۇ ، تەقدىرنى رەنجىتكۈدەك نېمە قىلدۇق؟»

دەرۋىشلەر قەلەندەرخانا خارابىلىكىگە قاراپ مېيىت نامىزىدا تۇرغاندەك ئۆرە تۇرىشەردى . بەزىلىرىنىڭ كۆزلىرىگە لىپمۇلىق ياش تولدى ، بەزىلىرى كۆزىنى چىڭ يۇمۇۋالدى . ئوت ئۆچۈرگىلى ۋە تاماشا كۆرگىلى كەلگەن كىشىلەر ئۇۋىسى بۇزۇۋېتىلگەن قۇشتەك ماكانسىز قالغان بىچارە دەرۋىشلەرگە ئىچ ئاغرىتقاچ ، بىردىن - ئىككىدىن قايتىپ كېتىشتى . دەل شۇ چاغدا پاپياسلاپ يېتىپ كەلگەن كېپەك دەرۋىش بىلەن ئۇنى يۆلەۋاتقان ئايمۇھەممەت دەرۋىشلەر ئالدىدا پەيدا بولۇپ قالدى .

كېپەك دەرۋىش يارمۇھەممەتنىڭ تۇپراق بېشىغا قۇرئان تىلاۋەت قىلغىلى كېتىپ قېلىپ ، ھەمراھلىرىنىڭ لاچىنئاتا مازىرىدىكى دۇئا - تەكبىرگە قاتنىشالمىغان ، ئالەمنىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك قىزارتىۋەتكەن ئوت يورۇقىدىن تەشۋىشلەنگىنى ئۈچۈن قۇرئاننى قولتۇقىغا قىسىپلا ئۇدۇل مۇشۇ يەرگە كەلگەنىدى .

ئۇ قەلەندەرخانىدىكى بىر دۆۋە قوقاسنى كۆرۈپلا بىرپەس قېيىتىپ قالدى ، ئارقىدىنلا ھەمراھلىرىغا سالام بەردى . ماتەم

تۇتقاندەك ئېغىر كەيپىياتتا تۇرغان دەرۋىشلەر نېمىشقىدۇر ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالمىدى . كۆرسىمۇ كۆرمەسكە سېلىپ ، ئاڭلىتىپ تۇرۇپ دىمىغىنى قاقتى . «ئىش مۇنداق ئىكەن ـ دە» دېگەندەك ، بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قارىشىۋالدى . پەقەت مۇناپىقلار ـ غىلا قىلىنىدىغان بۇنداق سوغۇق مۇئامىلىنى ھار ئالغان كېپەك دەرۋىش يۇرىكىگە تىغ تەگكەندەك ئازابلاندى ۋە :

— بۇرادەرلەر ، مۇسۇلمان قائىدىسىنى ئۇنتۇپ قالدىڭلارمۇ نېمە ، سالىمىنىمۇ ئىلىك ئالمايسىلەرغۇ ، — دېدى ئاچچىق ئارىلاش .

— ...

كېپەك دەرۋىش ھەمراھلىرىنى چوققىسىدىن تاپىنىغچە كۆزىتىپ چىقتى ۋە سۆزىنى داۋام قىلىپ دېدى :

— تىلىڭلارغا جاراھەت چىقىپ قالدىمۇ ، ئاغزىڭلار چاپلىشىپ قالدىمۇيا ؟ ئادەمنى تولا تەقەززا قىلماي قەلەندەرخانىغا نېمە بولۇپ ئوت كەتكىنىنى دەپ بەرسەڭلار !

دەرۋىشلەر يەنە زۇۋان سۈرمىدى . ئوقى بىكار كەتكەن باتۇرەدەك تېرىكىپ ، بوغۇلۇپ كېتىۋاتقان كېپەك دەرۋىشتىن زېرىكتىمۇ ، ھېلىقى دۇمچەك دەرۋىش ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى :

— خۇپسەنلىكىنى ئەجەبمۇ ئوخشاتتىلا ، قەلەندەرخانىغا نېمە بولغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ ، روچىۋىنەدەك كۆزىمىزگە كىرىۋالغانلىرى نېمىسى ئەمدى ، — دېۋىدى ، كېپەك دەرۋىش ئاغزىنى ئېچىپ داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى ۋە قايتۇرمىلاپ سورىدى :

— نېمە دېدىلە ، بۇرادەر ؟ بۇ گەپلىرىنى يەنە بىر دەپ باقسىلا !

كېپەك دەرۋىشنىڭ جاۋابسىز قالغان بۇ سوئالىغا ساقاللىق دەرۋىش يىرگىنچ نەزىرى بىلەن قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى :

— قۇلاقلىرىنى قېقىۋېتىپ تۇرۇپ ئاڭلىسىلا كېپەك دەرۋىش ، ئۆزلىرىنى خوتەنلىكمەن دېسىلە ، خوتەننىڭ قايسى يېرىدىن ، دەپ سورىمىغان گۇناھ بىزدە . ئەمما ، بىز ئىمانلىرىغا ،

ساقاللىرىغا ھۆرمەت قىلىپ ئارىمىزدىن ئورۇن بەردۇق . لېكىن ، سىلى نېمە قىلدىلا ؟ نىياز ھېكىمبەگ بىلەن زاكونلىشىمىز دېسەك ئالدىمىزنى توستىلا ، ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىۋىدۇق ، ئىتتىن قورققان كىرپىدەك تۇگۇلۇۋالدىلا ، بۇنىڭغىمۇ مەيلى دېدۇق ، سوراپ باقايلىكى ، قەلەندەرخانىغا كىمنىڭ ئوت قويغىنىنى ھاكىمبەگنىڭ يۇرتدىشى بولغان سىلى بىلمىسىلە يەنە كىم بىلىدۇ ؟ توپىمىزدىن ئايرىلغان ئادەم ئوت قويمىسا ، كىم ئوت قويىدۇ ؟ ھەي ، «ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا ، ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە » دېگەن گەپ راست ئىكەن ـ دە !

كېپەك دەرۋىشنىڭ ئوزايىدىكى جىمى قان بىردىنلا چېكىسىگە تەپتى ، يۇرىكى مۇجۇلدى . قۇلاقلىرى غۇڭۇلداپ ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى . تىترەپ تۇرغان كالپۇكىنى تەستە يېرىپ دېدى :

— تۆھمەت ! قۇرئان قۇچاقلاپ تۇرۇپ قەسەم قىلمەنكى ، بۇنداق گۇناھلىق ئىشتىن زىنھار خەۋرىم يوق ، سىلەر ماڭا تۆھمەت قىلىۋاتىسىلەر ، تۆھمەت...

كېپەك دەرۋىش پەقەت شۇنىلا دېيەلىدى . يۇرىكىنىڭ تەگ ـ تېگىدىن ئېتىلىپ چىققان غەزەپ ۋولقانى ئۇنىڭ شەمشەردەك ئۆتكۇر تىلىنى مەھكەم باغلىۋالدى . يەر ـ ئاسمان ئوڭ ـ تەتۇر بولدى . بەزگەكتەك تىترەپ تۇرۇپ قوللىرىنى كەڭ يايدى ۋە ئاسمانغا قاراپ «ئاھ خۇدا ، غەپلەتتە قالغان بەندىلىرىڭنىڭ دىلىدا ھەقنى ئاشكارا قىلساڭچۇ... » دەپ ئېچىنىشلىق ئىلتىجا قىلدى ـ دە ، ئوق تەگكەن كېيىكتەك سەنتۇرۇلۇپ كۆل ئۈستىگىلا يىقىلىپ چۈشتى .

ۋاقىت توختاپ قالدىمىكىن يا سەزگۈسىنى يوقاتتىمىكىن ، ئۇ بىرکەمدە كۆزىنى ئاچتى . ئۆزىنى ئايمۇھەممەتنىڭ قۇچىقىدا كۆردى .

نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا ئاشلىق دەۋاسى قىلىپ بارغاندىن بېرى ، ھەمراھلىرى ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىپلا يۈرەتتى . سەگەك دەرۋىشمۇ ئۇلارنىڭ كۆزىدىن قورقۇنچلۇق شۇبھە ئۇچقۇنلىرىنى

بايقاپ قالغاندى . خۇپيانە پىچىرلاشلار قۇلىقىغا كىرىپ قالغاندا بولسا ، قانداقتۇر بىر يوشۇرۇن كىلىشمەسلىكنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغانلىقىنى تۇيغاندى . ھەر قېتىملىق نامىزىدا خۇدادىن «قۇرۇق سۆز ، قۇرۇق تۆھمەت» تىن ساقلاشنى مۇراجىئەت قىلىپ ، تالاي قېتىملاپ ياش تۆككەندى .

كىيىمىك دەرۋىش رېئاللىققا ئايلىنىشىنى زادى خالىمايدىغان تەسەۋۋۇرىدىكى ئىش ئاخىر يۇز بەرگەن ، بۇنىڭغا قەلەندەرخانىغا ئوت كىتىش ۋەقەسى تۈتۈرۇق بولۇپ بەرگەندى . راست ، ئۇ ھەمراھلىرىنىڭ قەلەندەرخانىغا كىملەردۇر قەستەن ئوت قويۇپ بەرگەن ، دېگەن گۇمانىغا قوشۇلاتتى . ئۇ ئەبلەخنىڭ كىم ئىكەنلىكىنىمۇ يۇرەكلىك ھالدا پەملىيەلەيتتى . بىراق ، ئاشۇ قارا نىيەت ئادەمنى خەلقئالەم ئالدىدا رەسۋايىجاھان قىلمىغۇچە ئۆزىنى ئاقلاپ كېتەلمەيدىغانلىقىنىمۇ خېلى ئوبدان چۈشىنەتتى . شۇڭا ئۇ ئايمۇھەممەتنىڭ تەسەللىسىگە جاۋابەن :

— تەقدىرنىڭ قىسمىتىگە ئەلھۆكمىللا دېمەي ئىلاج يوق ، ئوغلۇم ، جان تەندە بولسىلا خۇدانىڭ كۈنى تېخى ئۇزۇن ، — دېدى ـ دە ، بەلۋېغىنى چىڭىتىۋېلىپ ئايمۇھەممەتلەرنىڭكىگە يۇرۇپ كەتتى .

ئون ئالتىنچى باب

دەرۋىشنىڭ دەردى

كىيىمىك دەرۋىش كىتابتىن بېشىنى كۆتۈردى . ھويلىدا قازان قېلىپىنى سىلىقلاپ ئولتۇرغان ئايمۇھەممەتتىن تۇيۇقسىز سوراپ قالدى :

— ئوغلۇم ، دەرۋىش ئاتاڭغا ئىشىنەمسەن ؟ — دېدى ئۇ ، توغرىدىن ـ توغرا سوئال قويۇپ .

ئايمۇھەممەت قولىدىكى ئىشنى توختاتتى . دەرۋىشنىڭ بۇنداق باش ـ ئايىغى يوق سوئالنى سوربغانلىقىغا سەل ھەيران بولغان ھالدا لېۋىنى چىشلەپ ئازراق ئويلىنىۋالدى ـ دە ، دەرۋىشنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە كۇلۇمسىرەپ تۇرۇپ :

— دەرۋىش ئاتا ، مېنى يات كۆرگەندەك گەپ قىلىدىلىغۇ ؟ — دېۋىدى ، دەرۋىش كىتابنى يېپىپ قويۇپ ، ئايمۇھەممەت تەرەپكىرەك سۇرۇلۇپ :

— ئوغلۇم ، ئالدى بىلەن سوئالىمغا جاۋاب بەر ، — دېدى ئۆتۈنۈش ئاھاڭدا .

— ئىشىنىمەن ، دەرۋىش ئاتا . سىلىگە دادامغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىمەن...

— يالغان سۆزلىمەيۋاتقانسەن ، ئوغلۇم ؟

ئايمۇھەممەتنىڭ كېپەك دەرۋىش بىلەن بىللە بولىدىغان چاغلىرى كۆپ بولاتتى . لېكىن ، چايخانىدا تونۇشقان ئاشۇ كۈندىن بېرى ئۇنىڭ ئۆزىنى سىرلىق تېپىشماقلار دۇنياسىغا باشلاپ كىرىشى تېخى تۇنجى قېتىملىق ئىش ئىدى . ئايمۇھەممەت ئاتام دەپ يۈرگەن دەرۋىشنىڭ ئۆزىنى تا ھازىرغىچە چۈشەنمەي يۈرگىنىگە كۆڭلى بىرقىسما بولغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ دەرۋىشتىن قىلچە ئاغرىنمىدى ، ئەكسىچە ، ئۇنىڭ سوئالىغا ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن جاۋاب بەردى :

— يالغان سۆزلىسەم قارا يۈز بولمامدىمەن ، ئاتا ، گېپىمنىڭ راستلىقىغا ئىمانىم كېپىل ! — دېدى ئۇنىڭ تىزىنى تۇتۇپ تۇرۇپ .

بار زېھنىنى قۇلاقلىرىغا جەم قىلىپ جاۋاب كۈتۈۋاتقان كېپەك دەرۋىشنىڭ چىرايىغا خاتىرجەملىك تەبەسسۇمى ئولاشتى . ئاۋۋال ئۇھ ئارىلاش چوڭ تىن ئېلىۋالدى ـ دە ، جىددىيلەشكەن مۇسكۇللىرىنى ئىختىيارىغا قويۇۋەتتى .

ئايمۇھەممەت تەكچىدىن بىر باغلام تارىشا گۈڭگۈرت ئېلىپ ئۇنىڭدىن بىر تال چىچىق يىرىۋالدى . ئوچاقتىكى چوغنى چۈخچىلاپ ، گۈڭگۈرتنى چوغقا ياقتى . تارىشا گۈڭگۈرت بېشىغا

مسلەنگەن نېپىز گۈڭگۇرت مىڭزىدە ئېرىپ ، زۇمرەتتەك كۆك ئۇچقۇنغا ئايلاندى . ئېرىگەن گۈڭگۇرتتىن ئۆرلىگەن ئۆتكۇر پۇراق ئۆي ئىچىنى بىر ئېلىپ ، ئۇلارنىڭ دىمىغىنى ئېچىشتۇرۇۋەتتى . ئايمۇھەممەت مورا بېشىدىكى چويۇن چىراغقا ئوت يېقىپ بولۇپ ، تولۇپ كۆيۈپ تۈگىمىگەن گۈڭگۇرت چىچقىنى پۈۋلەپ ئۆچۈردى - دە ، چىراغنى دەرۋىشنىڭ ئالدىغا قويۇپ قويدى .

دەرۋىش رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتتى . قارىماقتا ئۇ بۇ دۇنيانىڭ پاراغىتىدىن ، غەم - ئەندىشە ، ھەسرەت - نادامىتىدىن چەتتە تۇرغاندەك كۆرۈنسىمۇ ، ئەمما قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا ، كۆز گۆھىرىدە يوشۇرۇپ بولمايدىغان بىر خىل قايغۇ ئېقىنى مەۋج ئۇرۇپ تۇراتتى .

دەرۋەقە ، دەرۋىشلەرنىڭ لەنىتىگە قالغان ئىككى كۈندىن بۇيان كېپەك دەرۋىش بىر ئىلىك ئېتىدىن چۈشۈپ ، كۆرۈنەرلىك جۈدەپ كەتكەنىدى . مانا ئەمدى ئۇ ئايمۇھەممەتنىڭ سۆزلىرى بىلەن خېلى ماغدۇرىغا كېلىپ قالدى . ھېلىقى قاباھەتلىك ئاخشامدىن بېرى ، بولۇپمۇ مازار - ماشايىخ ، تۇنەكخانا ، خانىقالارنىڭ ھەممىسىنى ئارىلاپ چىقىپمۇ ھەمراھلىرىنى تاپالمىغاندىن بېرى ، ئۇ ئۆزىنى پايانسىز چۆلدىكى يېگانە كەپىدەك ، باياۋان ئوتتۇرىسىدىكى يالغۇز كۆچەتتەك ھېس قىلىدىغان ، كۈنۈتۇن جايناماز دىن چۈشمەي ئېچىنىشلىق ئاھ ئۇرىدىغان بولۇپ قالغانىدى .

دەر ھەقىقەت ، ئۇ دەرۋىش ئۇلپەتلىرىنى قىيامەتلىك قېرىندىشىم دەپ بىلەتتى ، تۇغقاندىن چارە ياخشى كۆرەتتى ، ئۆزىگە ئىشەنگەندەك ئىشىنەتتى ، ئۇلارسىز ياشاشنى ئەسلا تەسەۋۋۇر قىلالمايتتى . مۆرىتى كەلسە ئۇلار ئۈچۈن ئۆلۈپ بېرىشكىمۇ رازى ئىدى . لېكىن ، ئۇنىڭ ياخشى كۆڭلى ، ساداقىتى بىر ئاخشامدىلا كۆپۈككە ئايلاندى . ئۇلار ئۇنى كونا چاپانىنى ، ئەرزىمەس خەسىنى تاشلىۋەتكەندەك تاشلاپ كېتىشتى . بىرەر دەرۋىشنى مانا مۇشۇنداق تاشلاپ كېتىش ، ئۇنى كۆزگە ئىلماسلىق — دەرۋىشلەر توپىنىڭ ئازغۇن ، تۇزكور ئەزاسىغا بېرىدىغان ئەڭ ئېغىر ، ئەڭ قاقشاتقۇچى

جازاسى ئىكەنلىكى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى .

«ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك» دېگەندەك ، قىسمەت تەرىپىدىن بىر ئۆمۈر ئۆگەيلەنگەن كىپەك دەرۋىش ئەمدى تەقدىرداشلىرى تەرىپىدىنمۇ يەكلەندى . ئۇ يۇرىكىنى يېرىپ كۆرسىتىشكىمۇ رازى ئىدىيۇ ، يىڭنە ئىزدىگەندەك ئىزدەپمۇ ھەمراھلىرىنى ھېچ يەردىن تاپالمىدى . ئۆز توپىدىن ئايرىلغان تەنھا قۇشتەك قىيقاس سالدى . ئانىسىدىن ئايرىلغان يېتىم قوزىدەك تېڭىرقىدى . ئۇمىد يىپى چورت ئۈزۈلگەندە بولسا بېشىنى سالغان پېتى ئايمۇھەممەتلەرنىڭكىگە قايتىپ كەلدى ۋە بوسۇغىدىن ئاتلار ـ ئاتلىمايلا كىچىك بالىدەك ھۆڭرەپ يىغلاۋەتتى . ئۇنىڭ بۇ يىغىسى شۇنچىلىك ئەلەملىك ۋە شۇنچىلىك ئېچىنىشلىق ئىدىكى ، مالامەت ئوقىدا شىكەستىلەنگەن قېرى ئارسلاننىڭ نىداسىغا ئوخشايتتى . بۇ نىدا ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئەمەس ، يۇرىكىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتاتتى .

كىپەك دەرۋىش ئىككى كۈنگىچە جايىنامازدىن چۈشمىدى ، ئاشقىنىڭ ۋىسالىدىن مەھرۇم بولغان مەجنۇنەك ئاھ ئۇردى ، يېمىدى ، ئىچمىدى ، تىرىك تەنىنمۇ قۇرۇتۇۋېتىدىغان تومۇز كېچىلىرى بولۇشىغا قارىماي ، شامدىن تاڭغىچە زىنھار كىرپىك قاقمىدى .

بۇ ھال ئايمۇھەممەتنى ئالدىرىتىپ قويدى . ئەگەر مۇشۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولسا ئاتمىش ياشتىن ھالقىغان ، ئورۇقلاپ ئون جېنىنىڭ بىرى قالمىغان كىپەك دەرۋىش سەجدىگە باش قويغاندا ئورنىدىن تۇرالماسلىقى ، ھەتتا كۈتۈلمىگەن قازاغا مۇپتىلا بولۇشى مۇمكىن ئىدى . ئۇ چاغدا قانچە يىغا ـ زار قىلغان بىلەنمۇ بۇ مويسىپىتنى تىرىلدۈرگىلى بولمايتتى . شۇڭا ، ئۇ ئىككىنچى كۈنىلا كاسىنا ئىش قوبۇل قىلىشنى چورتلا توختاتتى ـ دە ، دۈكىنىنى تاقاپ ، دەرۋىشنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشقا باشلىدى .

كىپەك دەرۋىش ئۆمرىدە ئۆيلىنىپ باقمىغانىدى . ئائىلىنىڭ ، خوتۇن كىشىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئانچە بىلىپ كەتمىسمۇ ،

لېكىن بالا مېھرىنى ئۆزىگە تۇشلۇق ھېس قىلالايتتى . ئۇ ، ئانا قۇشىنىڭ بالىلىرىنى كەينىگە سېلىپ باش ئۇستىدىن ئۇچۇپ ئۆتكىنىنى ، توخۇلارنىڭ چۈجىلىرىگە دان تاتىلاپ بېرىۋاتقىنىنى ، كالىلارنىڭ موزىيىنى ئەركىلىتىپ يالاۋاتقىنىنى تالاي قېتىملاپ كۆرگەن ۋە بالا مېھرى دېگەننىڭ قانداق بولىدىغىنىنى ئانچە ـ مۇنچە قىياس قىلغانىدى . ئەنە شۇنداق چاغلاردا ئۇ مېنىڭمۇ بالام بولسا ، ئاشۇ قۇشلاردەك نە ـ نەلەرگە ئېلىپ بارسام دېگەندەك تاتلىق خىياللار بىلەن بىرھازاغىچە مەست بولاتتى ـ دە ، تۈيۇقسىز كۆزىنى ئېچىپ ، ئۇچتەك ئاقارغان ساقىلىنى سىلاپ قويۇپ ئۆزىچە كۈلۈپ كېتەتتى .

تەقدىرنىڭ تىزگىنسىز شامىلى ئۇنى ئۇيان ئۇچۇرۇپ ، بۇيان ئۇچۇرۇپ ، ئاخىر مۇشۇ خوتەنگە ئەكېلىپ تاشلىدى . تاسادىپىي سەۋەب بىلەن ئاتا مېھرىنى سېغىنىپ تۇرغان ئايمۇھەممەتلەر بىلەن تونۇشۇپ قالدى . ئېغىر ـ بېسىق ، ئەقىللىق ، ھەر ئىشنى پۇختا قىلىدىغان ئايمۇھەممەتنىمۇ ، ئىشچان ، ئەر يۈرەك يارمۇھەممەتنىمۇ ، قولى گۈل ، كۆڭلى يۇمشاق گۈلئايىمنىمۇ ئۆز بالىلىرىدەك ياخشى كۆردى . ئۇلارنىڭ قايغۇسىغا قايغۇرۇپ ، كۈلكىسىگە جور بولدى . ئۆز پەرزەنتلىرىم دەپ ھېسابلاپ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇردى .

ئۇلارنى ئۇچۇرما قىلىشقا ئۈلگۈرمەيلا تەقدىرنىڭ يۈز ئۆرۈشى بىلەن ئۆيدىن چىقىپ كەتكەن قاۋۇل ئۇستىنىڭ يوقلۇقىنى بىلىندۈرمىدى . كىچىكىدىنلا كۆيۈمچان ، ئاق كۆڭۈل چوڭ بولغان بۇ ئاكا ـ سىڭىللار مۇساپىرلىق دەشتىدە بىلى پۈكۈلگەن مۇساپىر دەرۋىش بىلەنمۇ ئاتا ـ بالىدەك ئىچىكىشىپ كەتتى .

كېيىك دەرۋىش ئايمۇھەممەتنىڭ كۆڭلىنى يەردە قويمىدى . ئۇ جايناماز دىن چۈشۈپ زورى بىلەن ئانچە ـ مۇنچە غىزالاندى . قېلىن بىر كىتابنى قولىغا ئېلىپ باش چۆكۈرۈپ كۆرۈشكە باشلىدى . بىراق ، ئۇنىڭ سۆزمەنلىكى ، كۈلكە ـ چاقچاقلىرى ، گۈلئايىمنى كۈلدۈرۈپ تېلىقتۇرۇۋېتىدىغان ساماۋى چۆچەكلىرى ئاڭلانماس

بولۇپ قالدى...

بۇگۈن ئۇنىڭ كۆڭلى نېمىشقىدۇر پاراڭ خالاپ قالغانىدى. بۇ بۇرۇقتۇرما مۇھىت ئىچىدە دەرد يۇتۇۋېرىشتىن زېرىكتىمۇ ياكى ئىچ - قارىنىنى تۆكۈپ سېلىۋېتىشنى ئويلىغانمۇ، گۈلئايىم شورباغقا چىقىپ كەتكەن، ئۆيدە ئايمۇھەممەت بىلەن بىللە قالغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئايمۇھەممەت بىلەن مۇڭدىشىۋالماقچى بولغانىدى.

— ئوغلۇم، ماڭا ئىشىنىسەن شۇنداقمۇ؟

دەرۋىشنىڭ بۇ سوئالىغا ئايمۇھەممەت ئىككىلەنمەي جاۋاب بەردى:

— سىلى ئۆز ئاتامنىڭ ئورنىدا تۇرسىلا، ئەلۋەتتە ئىشىنىمەن، دەرۋىش ئاتا!

— ئۇنداق بولسا، ماڭا ئاشكارىلايدىغان بىر مەخپىيىتىم بار، دەۋالايلى، ئاڭلاپ، كۆڭلۈڭدە ساقلا، لېكىن ئىنس - جىنغا تىنغۇچى بولما!

— ئىللا - بىللا قەسەم ئىچىمەنكى، ھېچكىمگە تىنمايمەن!

دەرۋىش كۆزلىرىنى يۇمۇپ بىرپەس سۈكۈتتە تۇردى، لەۋلىرىنى يالىدى، سەل قىمىرلاپ قويۇپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— بىلەمسەن ئوغلۇم، مەن ئەسلىي يەكەنلىك، — دېدى، ئۇ ئايمۇھەممەتنىڭ ئىپادىسىنى بىلمەكچى بولغاندەك، چىرايىغا تىكىلىپ تۇرۇپ.

— بۇنى بىلمەن ئاتا، — دېدى ئايمۇھەممەت بەخىرامان جاۋاب بېرىپ.

— يەنە ھېلىقى نىياز ھېكىمبەگمۇ ئەسلىي يەكەنلىك!

— خوتەندە يەرلىشىپ قالغان يەكەنلىكلەر ئاز ئەمەس، بۇنىڭ ھەيران قالغۇدەك، سىر تۇتقۇدەك نېمىسى بار؟

— ئوغلۇم، گەپنىڭ ھەيران قالغۇدەك يېرى مانا بۇ يەردە، بىلەمسەن، پېقىر نىياز ھېكىمبەگنىڭ باقما دادىسى بولىمەن!

— نېمە دېدىلە، دەرۋىش ئاتا، جۆيلۇگەندەك گەپ قىلىدىلىغۇ

ئەمدى ، — ئايمۇھەممەتنىڭ كۆزلىرى ھەيرانلىقتىن چانىقىدىن چىقىپ كېتەي دەپلا قالدى .

— راست ، ئوغلۇم ، مەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ باقما دادىسى...

ئايمۇھەممەت كېپەك دەرۋىشنىڭ بۇ غەلىتە سۆزىگە ئۆزىنى ھەرنېمە قىلىپمۇ ئىشەندۈرەلمىدى ، ئۇ دەرۋىشنىڭ كەڭ پېشانىسىنى تۈتۈپ كۆرگەندىن كېيىن :

— دەرۋىش ئاتا ، ئىسمداپ قالمىغانلا ؟ — دەپ سوردى سەل جىددىيلىشىپ .

— ...

دەرۋىش سوغۇق كۈلۈپ قويدى ، سەممىيلىك ۋە راستچىللىق ، مەنىستىمەسلىك ئالامەتلىرى تۆكۈلۈپ تۇرغان كۆز قارىچۇقى ئىككى تال مۇز ساقىدەك چاقناپ كەتتى .

— دەرۋىش ئاتاڭ ئىسمداپ كاۋاپ بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ئەقلىنىڭ تىزگىنىنى قولدىن چىقىرىپ قويمايدۇ ، ئوغلۇم . يالغان گەپ دەرۋىشلەرگە يات ! — دېدى ئۇ ، ئايمۇھەممەتنى ئىشەندۈرۈشكە تىرىشىپ .

— ئەمىسە...

— ئالدىرىما ، ئوغلۇم ، ساڭا ھەممىنى سۆزلەپ بېرىمەن...

كېپەك دەرۋىش بۇنىڭدىن قىرىق نەچچە يىل بۇرۇن زاراتگاھلىققا تاشلىۋېتىلگەن بىر بوۋاقنى ئۆيىگە ئەكېلىپ بېقىۋالغانلىقىدىن تارتىپ ، تا بۈگۈنگىچە بولغان كەچۈرمىشلىرىنى يېپىدىن يېڭىسىگىچە سۆزلەپ بېرىپ ئايمۇھەممەتنى ھەيران قالدۇردى . ھېلىقى بوۋاقنىڭ بۈگۈنكى نىياز ھېكىمبەگ ئىكەنلىكىنى بىلگەن ئايمۇھەممەت قار ـ يامغۇردەك سوئال ياغدۇرغىلى تۇردى :

— ئۇ ئون ئىككى ياشقا كىرگەندە ئۆيدىن چىقىپ كەتتى دېدىلىمۇ ؟ كېيىن ئۇنى ئىزدەپ باقمىدىلىمۇ ؟

— ئىزدىدىم ، ئىزدىمىگەن بېرىم قالمىدى ، بىراۋنىڭ مۇشۇكى يوقىلىپ كەتسىمۇ ئىزدەيدىغۇ ؟ دەرۋەقە ئۇ بىر ئادەم

بالىسى ئىدى ، شۇ يېشىغا يەتكۈچە مېھرىم چۈشۈپمۇ قاپتىكەن .
— كېيىن قانداق بولدى ؟
— ئىزدىدىم ، يەكەن شەھىرىنىڭ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغچە قويماي ئىزدىدىم ، ئۇنىڭ ئۆزى تۇرماق سايىسىنىمۇ تاپالمىدىم . يالغۇزچىلىق ، كۆڭۈل رەنجى مېنى ئادەم زاتىدىن يىراقلاشتۇردى ، دۇنيا مېھرىدىن سوۋۇتتى ، ئاخىر ھەزرىتى پىر مازارىغا بېرىپ دەرۋىشلىك كۇلاھىنى ، رىياكارلىق جەندىسىنى كىيدىم . ئارىدىن ئون نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنى تاسادىپەن ئۇچرىتىپ قالدىم . ئۇ مانجۇچە ئۇستۇاش كىيىپ ، مىرغەزەپ بولۇپ ، كۆرگەننىلا ئۇرۇپ ـ سوقۇپ يۇرۇپتۇ . ئۇنىڭ بۇ ئەسكىلىكىنى كۆرۈپ ئۆزۈمنى دەرھال دالدىغا ئالدىم . تونۇشلۇق بېرىشكە ، بالام دېيىشكە يۈزۈم چىدىمىدى . ئاڭلىسام ، مەنسىپى ئۆسۈپ يۇز ئىناۋەت تاپقاندا ئۇ تېخى ئىز ـ دېرىكىمنى قىلىپ يۇرۇپتۇ . كونا مەھەللىگىمۇ ئادەم ئەۋەتىپتۇ .
— قول ئىلكىگە پۇل كىرگەندە باققانىنى تۆلەي دەپتىكەنمۇ ؟
— نەدىكىنى ، ئۇ ۋاپاسىز مەلئۇن تۇزۇمنى يەپ ، تۇزلۇقۇمنى چاقماقچى بولغاندە ، ئۆزىنىڭ «تۇن بالىسى» ئىكەنلىكىنى باشقىلارغا ئېيتىپ قويۇشۇمدىن ئەنسىرەپ نىيىتىنى بۇزغان گەپ . تۇن بالىسىنىڭ قانداق ئادەم بولىدىغانلىقىنى كىم بىلمەيدۇ دەيسەن ؟
— كېيىن ئۇنى قايتا ئۇچراتمىدىلىمۇ ؟
— ئۇچرىتىپ نېمە قىلاتتىم ؟ قۇچاچ جېنىدا ئۆز جېنىنىڭ غېمىنى يەيدۇ ، ئېتىمنى ئۆزگەرتىپ ، دەرۋىشلىكىمنى قىلىۋەردىم ، ئادەملەرنىڭ كۆزىدىن يىراق بولدۇم ، لېكىن ئۇنىڭ نېمە شۇملۇق قىلىۋاتقىنى ماڭىمۇ ، خەلقىئالەمگىمۇ ئايان بولۇپ تۇردى . يەكەن چېرىكچى ئامبىلى ئۇنى بېقىۋېلىپ ئادەم قاتارىغا قوشتى ، ئۆز تىلىنى ئۆگەتتى ، ئەمەل ـ مەنسەپ بېرىپ ، ئىشكئاغىسى قىلدى . بىراق ، خۇدا ئۇنىڭغا ئىككى يۈز ، ئىككى يۈرەك ئاتا قىلغان بولسا كېرەك ، ئاخىرىدا ئۇ مانجۇلارغىمۇ ۋاپا

قىلماي ، بىر دوستلاپلا خۇيزۇلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى ، خۇيزۇلاردىن نۇسرەت قېچىۋىدى ، ئۇ ، ئابدۇراخمان ھەزرەتكە باش ئۇرۇپ ، مەنسەپ تۇتتى . كېيىنچە كۇچا خوجىلىرى تەرەپكە خىزمەت قىلدى ، ئاش بەرگەنلىك يۇزىگە تۇكۇرۇپ ياقۇبەگكە يالاقچى بولدى . ئۇ ياقۇبەگ بىلەن خوتەنگە كېلىدىكەن دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا خوتەنلىكلەرگە بىر يامان كۇنلىك يېتىپ كېلىدىغىنىنى تۇيغانىدىم . ئەپسۇس ، خۇدا بۇيرۇمىغان ئوخشايدۇ ، سىلەرنى ئاگاھلاندۇرۇشقا ئۇلگۇرەلمىدىم .

— قەتلىئامدا بىرمۇنچە پۇقرانى تىلىۋالغىنى ئۇچۇنمىكىن يا ئاشلىق بەرگىنى ئۇچۇنمىكىن ، بەزىلەر ئۇنى يامان ئەمەس ئادەم دېيىشىدىكەن ؟

— خوتەنلىكلەر پايدا كۆرسىمۇ ساددىلىقىدىن كۆرىدۇ ، زىيان تارتسىمۇ ساددىلىقىدىن تارتىدۇ ، ئوغلۇم ، سەن دېگەن بەزى ئادەملەر ئەقىل كۆزى غەپلەت پەردىسى بىلەن توسۇلغانلاردۇر . قوۋمىگە ۋاپا قىلمىغان مۇناپىقتا پۇقراغا شەپقەت نېمىش قىلسۇن ، «يولۋاسنىك ھىجايغىنى — خىرس قىلغىنى» دەيدىغان گەپ بارغۇ ، كۆرگەنلا ئادەمگە قۇيرۇق شىپپاڭلىتىدىغان ئىتنىڭمۇ ئادەم چىشلىمەيدىغىنى يوق . مەسىلەن ئالساق ، ئۇ بۇ دورەم دەرۋىشلەرگە يۇمشاق گەپ قىلىپ ، پۇقراغا ئانچە ـ مۇنچە ئاشلىق تارقىتىپ بەرگەن بولدى . بىراق ، بۇنىڭ كەينىدە جەزمەن بىر شۇملۇق بار ، دەپلا يۇرەتتىم . ئۇ شۇملۇق ئاخىر ئۆزىنى كۆرسەتتى ، قەلەندەرخانىغا ئوت قويۇلۇپ ، دەرۋىشلەرگە كۆرەر كۇنىدىن بېشارەت بېرىلدى .

— بۇ راستتىنلا ھاكىمبەگنىڭ ئىشمىدۇ ؟

— كېسىپ بىرنېمە دېيەلمىسەممۇ ، لېكىن ، كۆڭلۇم تۇيۇپ تۇرىدۇ . ئۇ شۇنداق بىر ئايىغى ئاپەت دۆيۈزكى ، قەدىمى تەگكەنلا يەردىن شۇملۇق ئۇنىدۇ ، دەسسىگەنلا يەرنىڭ تۇپرىقى كۆيىدۇ .

— ھە ، مۇنداق ئىكەن ـ دە ، — دېدى ئايمۇھەممەت مۇشتۇمى بىلەن ئالىقىنىغا بىرنى ئۇرۇپ ، — بۇنى نېمىشقا دەرۋىشلەرگە

پۇرتىپ قويمايمىز ؟

— تېخى ۋاقتى ئەمەس ، ھازىرچە ئۇلار مەندىن خاپا بولسا بولسۇن ، ھەقىقەت ھامان بىر كۈن ئاشكارا بولماي قالمايدۇ...

كۆزلىرى نەملەشكەن كېپەك دەرۋىشنىڭمۇ ، چىرايىدىن غەزەپ يېغىپ تۇرغان ئايمۇھەممەتنىڭمۇ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى . خېلىغىچە داۋام قىلغان ئېغىر سۈكۈناتتىن كېيىن ئايمۇھەممەت يەنە سورىدى :

— دەرۋىش ئاتا ، ھاكىمبەگنىڭ ئەسكىلىك قىلىشىغا مۇشۇنداق يول قويىۋېرىمىزمۇ ؟

كېپەك دەرۋىش دانە ـ دانە قىلىپ دېدى :

— ئالدىرىما ، ئوغلۇم ، ھەرقانداق ئىشنىڭ باش ـ ئاخىرى بولىدۇ . كەلگەنلا ھۆكۈمەتنىڭ قولتۇقىغا بېشىنى تىقىپ ، نان بەرگەن پۇقراغا تۈزكورلۇق قىلىدىغان ئۇنداق مۇناپىقنى ھامانەم بىر كۈن خۇدا ئۇرىدۇ ، بەندىنىڭ ئاھى تۇتىدۇ ، مەن ئاللىبۇرۇن قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچكەن ، ئۇنىڭغا ھاياتلىق بەرگەنىكەنمەن ، ھاياتىنى ئۆز قولۇم بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇشقا ھوقۇقۇم بار ، پەيغەمبەر يېشىنى ياشاپ بولدۇم ، بىر پۇتۇم گۆرگە ساڭگىلىدى ، ئايىغىم ئاستىدىن شامال ئۆتۈپلا تۇرىدىكەن ، قەسىمنى ئادا قىلماي قويمايمەن !

كېپەك دەرۋىشنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاۋېتىپ ، ئايمۇھەممەتنىڭ قەلبى دېڭىزدەك مەۋج ئۇردى ، كۆۋرەپ ئاققان ئەزىم دەريادەك ئۆركەش ياسىدى . ئۇنىڭ نەزىرىدىكى ئايغىدا چۈمۈلە ئۆلمەيدىغان ، ئاق كۆڭۈل ، رايىش بىچارە دەرۋىش ئەمدى ئادالەت ئۈچۈن جېنىنى تىككەن ، كۆزلىرىدىن قىساس ئۇچقۇنى چاچراپ تۇرغان گىگانت ئادەمگە ئايلانغانىدى .

تۇيۇقسىز قوزغالغان سەلكىن شامال ئۇزۇم باركىنىڭ يۇزىنى سۆيۈپ ئۆتۈپ كەتتى . قۇرۇق يوپۇرماقلارنىڭ شىلدىرلىشى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ تاشلىدى . ئايمۇھەممەت شالاڭ ئۆسكەن باراڭ ئارىسىدىن ئاسمانغا قارىۋىدى ، تارازا يۈلتۇزىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ

قالغانلىقىنى كۆردى . شۇئان گۈلئايىم ئېسىگە كېلىپ ، ئۇ دائىم يېڭىنە ئىشى قىلىدىغان سۇپىغا ، ئاندىن تېخىچە ھاڭغىرقاي ئوچۇق تۇرغان ھويلا ئىشىكىگە قاراپ دېدى :

— كۆڭۈلۈم بىرقىسمىلا تۇرىدۇ ، دەرۋىش ئاتا ، گۈلئايىم قاراڭغۇ چۈشكۈچە قايتىپ كىرمەن دېگەنىدى ، مانا ئەمدى ئېغىر يانتۇ بولۇپمۇ قاپتۇ ، ھېچ كىرمەيدۇيا ؟

— تۇغقانلار قوندۇرۇپ قالغاندۇ بەلكىم ؟ !

— قوندۇرۇپ قالسا بىر ئامال قىلىپ خەۋەر بېرىۋېتەتتى .

— دېگىنىڭغۇ ئورۇنلۇق ، ئوغلۇم ، بىراق گۈلئايىم ئانچە بىغەم بالا ئەمەس ، كۆپ ئەندىشە قىلىپمۇ كەتمە ، ئۇنى خۇدايىم ئۆز پاناھىدا ساقلار !

ئون يەتتىنچى باب

ئۇجمىلىك دوقمۇشتىكى تۇتقۇن

گۈلئايىم يولغا چىقىقاندا گۈگۈم پەردىسى دەل ـ دەرەخ ، ئېتىز ـ ئېرىق ۋە يوللارنى ئاستا ـ ئاستا ئۆز سايىسى كەينىگە يۇشۇرماقتا ئىدى . يىراقتا ، پەقەت كۆز يەتمەس يىراق يەردىلا كىچىكى شەپەقنىڭ ئاخىرقى شولىسى ئۇپۇق گىرۋىكىدە لەيلەپ يۈرگەن سۇرمە رەڭلىك بۇلۇتلار ئارىسىدا ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى . ئۇ شورباغ بىلەن شەھەر ئارىسىدىكى يېرىم يولغا كەلگەندە بولسا ، بۇككىدە دەل ـ دەرەخ ئارىسىغا مۆكۈنگەن بوز توپىلىق ئەگرى ـ توقاي يول خۇددى سىياھ تۆكۈۋەتكەندەكلا قارىيىپ كەتتى . ئاسمان بوشلۇقى قارا دۇخاۋا ئوستىگە چېچىۋېتىلگەن ئۇششاق ئالماس پارچىلىرىدەك پارقىراپ تۇرغان ھېسابسىز يۇلتۇزلار بىلەن قاپلاندى . بۇ يۇلتۇزلار قارىماققا كوئېنلۇن تېغىنىڭ چوققىلىرىدا پىلىلداۋاتقان جىنچىراغقا ئوخشايتتى . بىراق ، بۇ جىنچىراغلارنىڭ

چېكىم ـ چېكىم ئاجىز يورۇقى تۇن قاراڭغۇلۇقىدا يىراقتا بارمايلا سىڭىپ تۇگەيتتى . روشەن كۆزلەردىن ئۆزگە ، تەبىئەت قۇچىقىدىكى ھەرقانداق ھاياتلىق سەزگۈسى بۇ غۇۋا چېكىتلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ھېس قىلىشقا ئاجىز ئىدى .

جىمجىت كېچە ، ھەممىلا يەرنى قاپلاپ كەتكەن مۇدھىش قاراڭغۇلۇق ئوشۇقىغچە توپا كېچىپ كېلىۋاتقان گۈلئايىمنىڭ يۈرىكىنى سقىپ ، كۆڭلىگە سارا سىمە سالاتتى . ئەمدىلا قاراڭغۇ چۈشكىنىگە قارىماي ، ئاسمان ـ پەلەك قېرى قاپاق تېرەكلەر بىلەن چۈمكەلگەن بۇ يولدا قوللىرىغا دەررە ئېلىۋېلىپ نەمۇ نە چارلاپ يۈرىدىغان مۇز تەلەت مىرشەپلەرنىڭمۇ ، مىرشەپلەرنىڭ غەزىپىدىن ئېھتىيات قىلىدىغان يولۇچىلارنىڭمۇ ئايىغى ئۈزۈلگەنىدى . يول بويلىرىغا جايلاشقان شالاڭ ، پاكار دېھقان ئۆيلىرىنىڭمۇ ئىشكىلىرى مەھكەم تاقالغان ، ئادەملەرمۇ ، جان ـ جانىۋارلارمۇ ئۈيقۇ دېگىزىغا غەرق بولغانىدى . كامارلىرى گۈر ئاغزىدەك قاريىپ تۇرغان قايسىدۇر بىر قېرى تېرەكتە ئۇۋا تۇتقان تەنھا ھۇۋقۇش بوغۇق ، يىرگىنچلىك ئاۋاز بىلەن توختىماي سايرايتتى .

«ھەي ئىسىت ، تۇغقانلار قونۇپ قال دېگەندىكىن قونۇپ قالسام كىمنىڭ دەردى ، بىكاردىن ـ بىكار جاھىللىق قىپ-تىمەن» ، — يېزا يولىنىڭ بۇنچىۋالا ۋەھىمىلىك ، قورقۇنچلۇق بولىدىغانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن گۈلئايىم ئۆز ـ ئۆزىگە شۇنداق دېدى . ئۇ كەلگەن يېرىدە شىپپىدە توختاپ كەينىگە قايتماقچىمۇ بولدى . بىراق ، يول تەڭ بولغاندا ئالدىغا ماڭسىمۇ ، كەينىگە يانسىمۇ بەربىر ئىدى . ئوخشاشلا قاراڭغۇلۇقتىن قۇتۇلالمايتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئەتراپىنى زەن قويۇپ تىڭشىۋالغاندىن كېيىن يولنى يەنە داۋام قىلىۋەردى .

گۈلئايىم ئادەتتە تالا ـ تۈزگە ئانچە كۆپ چىقمايتتى . چىقسىمۇ ئاكسىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىنى قۇلىقىدا مەھكەم ساقلاپ ، تېز چىقىپ ، پاتلا قايتىپ كىرەتتى . مەھەللىدىكى كوت ـ كوت خوتۇنلار بىلەنمۇ ، ئەركە ـ نايناق قىز ـ چوكانلار بىلەنمۇ باردى ـ

كەلدى قىلمايتتى . بازار ئارىلىغاندا ، نەرسە ـ كېرەك سېتىۋالغاندا ئەركەك جىنسىنىڭ كۆزلىرىدىن ئۆزىنى يىراق تۇتاتتى . ئۇنىڭغا بىردىنبىر تونۇش چىراي — كەرىمقۇلنىڭ چىرايى ئىدى . تونۇش ئاۋازمۇ كەرىمقۇلنىڭ ئېقىن سۆزەك شوخ ئاۋازى ئىدى . بىراق ، ئوچۇق دېمىگىنى بىلەن ، كەرىمقۇلنىڭ ئەندىشىسىمۇ ئايمۇھەممەتنىڭكىدىن ئەسلا كەم تۇرمايتتى . مۇھەببەت بىلەن تەڭ تۇغۇلغان كۈندىشلىقمۇ ياكى يىگىتلەرچە كۆڭۈل بۆلۈشمۇ ، ئىشقىلىپ ، ئۇ گۈلئايمنى ياتنىڭ نەزىرىدىن قوغدىغۇسى كېلەتتى . كىملەردۇر ئوغرىلاپ كېتىدىغاندەك ، كىملەردۇر تارتىۋالىدىغاندەك ، ئۇنى تالا ـ تۈزگە چىقارغۇسى كەلمەيتتى . يۈزىنى يېپىشقا دەۋەت قىلغىنىدى . «قىز بالا دېگەن تالا ـ تۈزدە يۈرسە قاملاشمايدۇ ، يەنە كېلىپ ، تورلىشىپ پىشاي دەپ قالغان قوغۇننىڭ دىماغنى يارغۇدەك خۇش ھىدى تارقالغاندا ، ئۇنىڭ لەززىتىدىن مەست بولمايدىغان كىم بار ؟ — دەپ ئويلايتتى ئۇ بەزىدە ئۆز ـ ئۆزىنى ئازابلاپ ، — دۇنيادا گۈش پۈرىمايدىغان مۇشۇك ، تاغار تەشمەيدىغان چاشقان يوق . ئالىمادىس تەلۈلىكى تۇتقان بىرەر بەتنىيەتنىڭ ياكى شەھۋەتپەرەس بىرەر بايۇەچچىنىڭ گۈلئايمغا كۆزى چۈشۈپ قالسا قانداق قىلغۇلۇق ؟ »

كەرىمقۇل بىرنەچچە كۈندىن بېرى يورۇقلاش بازىرىدىكى بىر باينىڭكىدە بوياقچىلىق قىلىۋاتقاچقا ، گۈلئايمنىڭ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشەلەيدىغان پۈرسىتىمۇ ئازىيىپ كېتىۋاتاتتى . بوش ۋاقتىنى تاتلىق خىياللار بىلەن ، ئاش ـ غىزا تەييارلاش ۋە يېگىنە ئىشى بىلەن ئۆتكۈزەتتى .

ئۇ بۈگۈن ناشتىدىن كېيىن «تۇغقانلارنى سېغىنىپ كەتتىم » دەپ ئاكىسىنىڭ كۆزىگە كىرىپلىۋالدى . ئايمۇھەممەت ئامراق سىكلىسىنىڭ رايىنى ياندۇرالامتى ؟ «قىز بالا بولغان بىلەن ئۇمۇ ئادەمغۇ ، قەپەسكە بەند قىلىنىدىغان قۇش ئەمەسقۇ ؟ زامانمۇ خېلى تۈزۈلۈپ قالدى ، ئانچە ـ مۇنچە تالا ـ تۈزگە چىقسا ، تۇغقانلار بىلەن مۇڭدىشىپ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ كەلسە ئەجەب ئەمەس »

دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ ، ئۇنىڭغا ماقۇل بولغانىدى .

گۈلئايىم «تۇغقانلارنى سېغىنىپ كەتتىم» دېگەن بولدىيۇ ، ھەقىقىي مۇددىئاسىنى ئاكىسىدىن يوشۇردى . ئەمەلىيەتتە ئۇ تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشكەچ ، ئېرىدىن ئاجرىشىپ ، ئانىسىنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلگىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قالغان سالامەتخان بىلەن مۇڭدىشىپ ، ئەھۋاللىشىپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى .

ئۆزلىرىگە شەرەم تۇغقان كېلىدىغان داۋۇت ئاكىنىڭ چوڭ قىزى سالامەتخان غۇنچە بوي ، بۇغداي ئۆڭ ، قوشۇما قاشلىق ، چىرايلىققىنا كەلگەن قىز بولۇپ ، بىر جۈپ خۇمار كۆزى قاچانلا قارىسا كۈلۈپ تۇراتتى . كىچىكىدىن باشلاپ يوقسۇزلۇق ئازابىنى يەتكۈچە تارتىپ چوڭ بولغان بۇ قىز ئىسىق شامالدەك ناتونۇشلىقى ، چېچەك پەسلىدەك ئۆزلۈقى ۋە ئىشچان ، چىقىشقاقلىقى بىلەن مەھەللە يىگىتلىرىنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقىرىۋېتەتتى . ئىشق سەۋداسى بىلەن ساراڭ بولغان نەۋقىران يىگىتلەر ئۆزلىرىنىڭ بارلىقىنى ، ھاياتىدىكى ئەڭ قىممەتلىك نەرسىسىنى ئۇنىڭ ئوتلۇق كۆزلىرى ئىچىگە يوشۇرۇپ قويغاندەك ، سالامەتخاننىڭ ئەتراپىنى ئەگىپلا يۈرەتتى . ئۆستەڭ بويىدىن ، قۇدۇق بېشىدىن سۇ ئەكىلىۋاتقان سالامەتخان ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا ، پىراق ئوتىدا پۈچۈلىنىپ يۈرگەن يىگىتلەرنىڭ تىلى سۆزدىن ، قولى ھەرىكەتتىن توختايتتى . ئىنتايىن نازۇك ، چوغدەك ھارارەتلىك بىر سېزىمنى كۆزلىرىگە يىغىپ ، ئۇنىڭ بۇلۇتتەك يېنىك مېڭىشلىرىنى ، سەلكىن شامالدا سىلكىنىۋاتقان مەجنۇنتالدەك قول سىلىشلىرىنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن تاماشا قىلاتتى...

داۋۇت ئاكا باپكارنىڭ موكىسىدەك كىرىپ ـ چىقىپ تۇرىدىغان ئەلچىلەرنى ، دەللاللارنى ، بايلارنى ، كەمبەغەللەرنى ئۆزىگە يارىشا چىرايلىق باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن يولغا سالاتتى . ئوچۇق دېمىگىنى بىلەن ، ئۇنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا ئويلىغىنى بار ئىدى .

بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن ، ئۇ شەھەردىكى قاۋۇل ئۇستىغا : «سەھرادا كۆك چىقتى ، بېدە چۆچۈرىسى يەپ كېتىڭلار» دەپ گەپ

ئەۋەتتى . قاۋۇل ئۇستا چوڭ ئوغلى ئايمۇھەممەتنى كەينىگە سېلىپ سەھراغا يېتىپ كەلدى . ئايمۇھەممەت بىلەن سالامەتخانمۇ دەل شۇ كۆك چىققان كۈنلەردە بىر - بىرى بىلەن تونۇشتى . سەزگۈر ، ئوتلۇق كۆزلەر تۇنجى ئۇچرىشىشتىلا ئۆزلىرىگە تېگىشلىك بولغان ، ئەمما ھېلىغىچە ئىزدەپ تاپالمايۋاتقان ئالاھىدە بىر خىل شولىنى كۆرۈپ قېلىشتى . ئايمۇھەممەتمۇ ئەمدىلا ئون ئالتە ياشقا كىرگەن ، ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئايدەك تولغان ، قىزىرىپ پىشقان ئالمىدەك رەڭ تۇزگەن بۇ قىزنى تۇنجى كۆرۈشىدىلا ياقتۇرۇپ قالدى . بۇرۇتى كۆكلەم مايىسسىدەك خەت تارتقان ، ئۆسكىلەڭ ، قارىمۇتۇق كەلگەن ، بۇ كەم سۆز ، تارتىنچاق يىگىتمۇ سالامەتخانغا قەۋەتلا ياراپ كەتتى... ئۇلار بېدە تېرىۋېتىپ ، كۆكلەم ھىدى بىلەن تولغان تەبىئەتكە ، يېڭىلا چالما قومۇرغان يېشىل مايىسلارغا قاراپ نېمىلەرنىدۇر خىيال قىلىشتى . ئۆز قەلبىدىمۇ ، خۇددى باھار تۇيغۇسىدەك يېڭى ، ياز قۇياشىدەك ئىللىق بىر ھېسسىياتنىڭ قەلب ئېتىزلىرىدا بىخ سۈرۈپ قالغانلىقىنى سېزىۋېلىشتى...

دەل شۇ كۈنلەردە پەلەك چەرخى بىردىنلا تەتۇر چۆرگىلەشكە باشلىدى . جاھاننى قارا بوران باستى ، گۈللەر تۆكۈلۈپ ، ياپراقلار خازان بولدى . يەر ئاسمان ئاستىن - ئۇستۇن بولۇپ ، ھەممە نەرسە ئۆزگىرىپ كەتتى . بەختسىزلىكنىڭ ھەممىسى بىر جۇپ ياشنىڭ ئالتۇن بۆشۈكى بولغان بۇ ئىككى ئائىلىنىڭ بېشىغا كەلدى . قاۋۇل ئۇستا ئۆيدىن چىقىپ كەتتى . چوڭ قەتلىئام يارمۇھەممەتنىڭمۇ ، داۋۇت ئاكا بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنىڭمۇ جېنىغا زامىن بولدى . ھەركىم ئۆز قايغۇسى بىلەن قالغان پاراكەندە زاماندا جۇدالىق مۆلدۈرى ئايمۇھەممەت بىلەن سالامەتخانىنىڭ قەلبىدە ئەمدىلا كۆكلەشكە باشلىغان مۇھەببەت بىخىغا شەپقەتسىزلەرچە چاڭ سالدى . سالامەتخان چىدىمىدى ، قىرغىن تالاپىتىدىن ۋەيران بولغان ئائىلىسىگە ، قازاندا پورۇقلاپ قاينىۋاتقان تاشقا تەلمۈرۈپ كۆز قارىچۇقلىرى تارتىپ كېتىۋاتقان سەبىي ئىنىلىرىغا ، قورۇق ئۇستىخان بولۇپ قالغان تۇل ئانىسىغا چىدىمىدى ، پۈتۈن بىر ئائىلە

كىشىلىرىنىڭ قىرىلىپ كېتىشىگە پەقەت ئۇلار ئەمەس ، شۇبھىت بولغان دادىسى ۋە ئىنىسىنىڭ روھىمۇ چىداپ تۇرالمايتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ، ئۆزىنىڭ پاك قىزلىق ئىپپىتى ، غۇبارسىز مۇھەببىتى بەدىلىگە ئائىلىسىنى ساقلاپ قېلىش قارارىغا كەلدى ـ دە ، پەقەت تـۆت چارەك قوناق مېھرى ھەققى قىلىنغان بىر غايىب نىكاھقا يىغلاپ تۇرۇپ رازىلىق بەردى . ئۇ زەردار ئېرىگە ئۆز مۇھەببىتىنى ئەمەس ، بەلكى ئۆزى كەبى بىر ياغاچ قورچاقنى ، ھېسسىياتسىز بۇيـۇمنى تەقدىم قىلدى . ئاددىي ئۆتكۈزۈلگەن تويدىن كېيىنكى ۋىجدان ئازابىغا چىدىماي ئۆلۈۋاتقان ، پاك قېنى بىلەن سەبىي ۋۇجۇدى ئۇستىگە قونغان چاڭنى يۇيۇۋاتقان كۈچى بولدىيۇ ، بىراق مـەقـسـىتىگە يېتەلمىدى . يېشى خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغان ھېلىقى هاللىق كىشى سالامەتخانىنىڭ ئۆلۈۋاتقان بالا تېرىپ بېرىشىدىن قورقتىمۇ ياكى ئۇنىڭ قار ـ بوراندەك تۆكۈلۈۋاتقان كۆز يېشىدىن ئېرىپ ، ئىنساپىغا كېلىپ قالدىمۇ ، ئىشقىلىپ ئۇنىڭغا قـاتـتـىـقـلـىـق قىلمىدى . توي ئۆتۈپ ئىككى ھەپتىدىن كېيىن نـومـۇسـتـىن يىقىلىپ قالاي دېگەن ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئەكېلىپ قويدى . نىكاھ ئەھدىدىنمۇ ، مېھرى ھەققىدىنمۇ ۋاز كەچتى .

ئـائىلە ئىشلىرى ئۇنىڭ سۇنغان كۆڭلىنى قايتا ياشارتتى ، ئانىسىنىڭ ، ئىنى ـ سىڭىللىرىنىڭ هالىدىنمۇ قولىدىن كېلىشچە خەۋەر ئالدى . بىراق ، ئۇ يېپ ئېگىرىپ ئولتۇرۇپ ئۇن ـ تىنسىز يـاش تـۆكـەتـتـى . بەزىدە قوللىرى چاق چۇشۇرۇشتىن ۋە يېپ سوزۇشتىن توختاپمۇ قالاتتى . ئايمۇھەممەتنىڭ سېيماسى كۆڭۈل ئـەينىكىدە غىل ـ پال پەيدا بولغاندا بولسا ئوتقاشتەك قىزىرىپ كېتەتتى . ئۇنىڭ كۆزلىرىنى ، كۆزلىرىدىكى تومۇر ـ تومۇرلاردىن تـارىـغـۇچـى ئىسسىق نۇرنى ، قامەتلىك گەۋدىسىنى سېغىناتتى . خىيالىي تۇرمۇش قاينىمىدا يەلكەندەك ئۆزۈپ كېتىۋېتىپ ، ئۆزىمۇ سەزمىگەن هالدا تاتلىققىنا كۈلۈمسىرەپ قويياتتى .

قـىـزىنىڭ روھىي هالىتىدىكى بۇنداق ئالامەتلەرنى سېزىپ تۇرغان ئانا ، ئۇنىڭ يۇرىكىگە قول سالاتتى :

— كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما قىزىم ، پېشانەڭگە پۈتۈلگىنى شۇ ئوخشايدۇ . ياتلىق بولۇپ كەتكىنىڭنى ئاڭلاپ ، ئايمۇھەممەت بالامنىڭ كۆڭلى بەكمۇ يېرىم بولدى . شۇ بىر كەلگەنچە ، ئۆيمىزگە كەلمەسلا بولۇپ كەتتى . بۇ چاغقا ئۇمۇ ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇۋالغاندۇ ، ئۇنى ئۆيلەنمىدى دېگەندىمۇ ، سېنىڭ يەنىلا بىر نىكاھلىق بولغان ئېتىڭ بار ، ئەمدى ئۇنىڭدىن ئاغرىنغىلى بولمايدۇ . خۇدا سېنىمۇ بىلىپ بىر يولدا قويار...

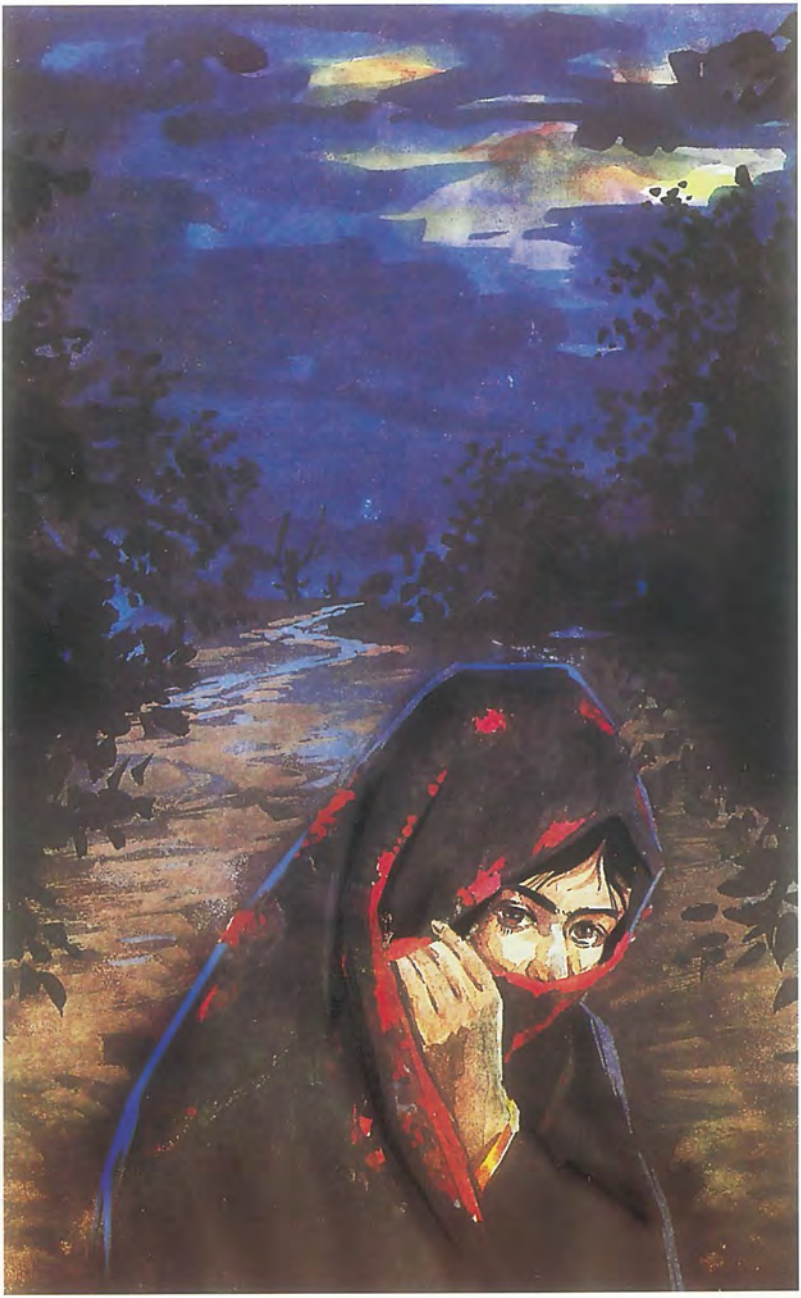
ئانىڭ تەسەللىسى يوللۇق بولغىنى بىلەن ، قىزنىڭ ھېسسىياتىنى بەزلەشكە ئاجىز ئىدى . تەسەللىدىن كېيىنلا ، سالامەتخانىنىڭ كۆزلىرىگە يەنە ياش تولاتتى .

ئۇنىڭ جاراھەتلىك قەلبىنى چۈشىنىدىغان بىردىنبىر سىردىشى يەنىلا گۈلئايىم ئىدى . تىنچ چاغلاردا ئۇ دائىم سالامەتخانىلارنىڭكىگە كېلىپ تۇراتتى . سالامەتخانىغا شەھەر تۇرمۇشى ، ئاكىلىرى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرەتتى . بولۇپمۇ چوڭ ئاكىسىنىڭ سالامەتخان بىلەن كۆڭۈل بېرىشكەنلىكىدىن قەۋەتلا خۇش ئىدى . ئۇنى يەڭگە قىلىۋېلىشقىمۇ چىن دىلى بىلەن رازى ئىدى . بۇ ئىشنى رەسمىي تىلغا ئېلىشقا ئۈلگۈرمەيلا ، ئىككى ئائىلىنىڭ بېشىغا ئېغىر مۇسىبەت كەلگىنىمۇ ئۇنىڭغا ئايان ئىدى .

سالامەتخانىنىڭ ئۆيىگە قايتىپ كەلگەنلىكىدىن گۈلئايىم تېخى بىرنەچچە كۈن بۇرۇنلا خەۋەر تاپتى . ئۇ ، ئۆينىڭ ئېغىر يۈكىنى بىر ئۆزىلا كۆتۈرۈپ تۇرغان ئاكىسىنىڭ بېشىنى ئوڭشاپ ، چىگىلگەن تەۋنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ، ئاكىسىغا كۆڭۈل بەرگەن ، سۆيگەن ، ئەمما تۇيۇقسىزلا بەختىنى يوقتىپ ، ھەسرەت ئىچىدە قالغان سالامەتخانىنى چېكىپ باقماقچى بولغان ۋە شۇ نىيەت بىلەن بۈگۈن ئەتىگەنلا سەھرالغا يېتىپ كەلگەنىدى .

ئۇ سالامەتخان بىلەن مەڭزىنى مەڭزىگە يېقىپ كۆرۈشتى . ئىككى قىز يىپ ئېگىرگەچ ئولتۇرۇپ پاراڭلاشتى . سالامەتخان دەسلەپتە يىغىدىن ئۆزىنى توختىتىۋالالمايلا قالدى . كېيىنچە بېشىدىن ئۆتكەن - كەچكەنلىرىنى باشتىن - ئاخىر سۆزلەپ بېرىپ ،

ئىچ ـ قارنى بوشىغۇچە دەرد تۆكۈۋالدى . گۈلئايىم گەپ ئارىلىقىدا ئۇنىڭ ئاكىسىغا بولغان پاك مۇھەببىتىنىڭ ھېلىھەم گۈلخاندەك لاۋۇلداپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۇنىڭ بۇ مۇھەببىتىدىن ئاكىسىنى مۇڭاپىق بىر ۋاستە بىلەن بۇرۇنراق خەۋەردار قىلىش ، ئۇنى بىر خۇشال قىلىۋېتىپ ، ئۆزىنىڭ قولىدىن ئىش كېلىدىغان چوڭ قىز بولۇپ قالغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن سالامەتخان ۋە ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ قايتا ـ قايتا تۇتۇپ قېلىشلىرىغا قارىماي ، ئۆيگە ئالدىرىغانىدى .

— كىم ؟

يول بويىدىكى ئېگىز قوناقلىقتىن چىققان شىرىق ـ شىرىق ئاۋاز گۈلئايىمنى چۆچۈتۈۋەتتى . ئۇنىڭ يۈرىكى بىردىنلا ئورنىدىن قوزغىلىپ ، ئاغزىغا تىقىلغاندەك بولدى . ئىككى قولىنى بىر كۆتۈرۈلۈپ ، بىر پەسىيىۋاتقان كۆكسى ئۈستىگە قويۇپ ئەتراپىنى تىكشاپ باقتى .

— كىم ؟

ئۇ تىترەك ئاۋاز بىلەن يەنە بىر قېتىم توۋلىدى . لېكىن ، ھېچقانداق سادا كەلمىدى ، ئەمدىلا قەدەم ئېلىشىغا ، تۆت قەدەم نېرىسىدىكى تېرەكتىن ھۇۋقۇشمۇ يا باشقا بىر ئۇچار قاناتمۇ ، ئىشقىلىپ قانداقتۇر بىر قۇش قاناتلىرىنى پالاس قاققاندەك پالاقلاپ ئۇچۇپ كەتتى .

«ھە ، ناھايىتى بىر قۇش ئىكەنغۇ ، قۇشتىن قورقۇپ نېمە كەپتۇ ئەمدى ؟ »

ئۇنىڭ پۈكۈلۈپ تۇرغان ئاياغلىرىغا ئازراق دەرمان كىرگەندەك بولدى ، كەچنىڭ سالقىن ھاۋاسىدىن تويغۇدەك بىر نەپەس ئېلىۋېلىپ ، يەنە قاراڭغۇلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى .

يوللار بارغانسېرى ئۇزىراۋاتاتتى . قاراڭغۇلۇق بەئەينى بىر زۇلمەت ئەجدىھاسىدەك ، تەبىئەتتىكى بارلىق مەۋجۇداتلارنى مەھكەم قۇچاقلاپ ياتاتتى . ئېرىق سۈيىنىڭ شىرىلدىشى ، ئاندا ـ ساندا چىقىپ تۇرىدىغان شامالنىڭ ئاجىز شۇرلىشى ھەتتا ئۆز

قەدەملىرىنىڭ شەپىسىمۇ گۈلئايىمغا غەلىتە بىر سادا بولۇپ تۇيۇلاتتى .

ئۇ ئۇچقاندەك تېز مېڭىپ تۆت ئەتراپى غۇچچىدە ئۇجمە دەرەخلىرى بىلەن قورشالغان تۈمشۇققا كېلىپ قالغانلىقىنى تۇيماي قالدى .

ئۇ بەدەننى تىكەنلەشتۈرۈۋېتىدىغان بۇ ئۇجمىلىك دوقمۇشتىن قايرىلىپ يەنە ئازراق ماڭسىلا شەھەرنىڭ ئادەم ئۆكسۈمەيدىغان ئاۋات كوچىلىرىغا ئۇلىشىۋالغانمۇ بولاتتى . لېكىن ، كۈتۈلمىگەن قورقۇنچلۇق ۋەقە دەل ئاشۇ ئۇجمىلىك دوقمۇشتا يۈز بەردى . شەھەرگە يېقىنلاپ ، يۈرىكى كۆتۈرۈلۈپ قالغان گۈلئايىم مەزمۇت قەدەم بىلەن كېتىۋاتقاندا يول بويىدىكى قويۇق ئۆسۈپ كەتكەن ئۇجمە شاخلىرى ئارىسىدىن ئىككى گەۋدە ئوقتەك ئېتىلىپ چىقتى ـ دە ، كۆك تاماكىنىڭ ھىدى كېلىدىغان بىر ئالقان ئېغىز ـ بۇرنىغا كانىدەك چاپلاشتى . ھەش ـ پەش دېگۈچە ، پۈت ـ قولى مەھكەم باغلىنىپ بېشىغا تاغار كىيدۈرۈلدى .

ئويلىمىغاندا يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەدىن گۈلئايىم ئايلىنىپ قالايلا دېدى . ئۇ پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ ۋارقىرىماقچى ، قېچىپ قۇتۇلماقچى بولدى ، قىلتاققا چۈشۈپ قالغان كېيىك بالىسەك تېپىرلاپ ، جان تالىشىپ باقتى . لېكىن ، ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلىنغان ، ئىتائەتتىن قاچقان ئەزالىرى مىدىرلاپمۇ قويمىدى…

بۇ ئىككى يوچۇن گەۋدىنىڭ پاكار ، دوغلاق كەلگەن بىرى ئاغزى مەھكەم چىگىلگەن بوز تاغارنى لىككىدە كۆتۈرۈپ يەلكىسىگە ئالدى . ئېگىز ، ئورۇق ھەمراھى بىلەن پىچىرلىشىۋالغاندىن كېيىن شەھەر دائىرىسىگە يېتىپ كەلدى ـ دە ، قاراڭغۇ كوچىلاردىن بىرىگە غىپىدە كىرىپ كەتتى .

— توختاڭلار ، كىم سىلەر ، تۇن كېچىدە تاغار يۈدۈپ يۈرگەن ؟

كېچىنى كېچە دېمەي كېسەل كۆرگىلى كەلگەن ئوردا تېۋىپىنى ئۇزىتىپ چىقىۋاتقان تۆمۈر خەزىنىچىبەگ قولىدىكى ئورۇس

پانىرىنى ئېگىزرەك كۆتۈردى . پانار يورۇقىدا ئىككى كىشىنىڭ كۆزلىرى قامىشىپ كەتتى . ئۇلار ئەپسۇن بىلەن سېھىرلەنگەندەك ، تۇرغان جايىدا قېتىپلا قالدى . ئېنى تۆتلىك ، ئۇزۇنلۇقى بىر غۇلاچ كېلىدىغان كۆن دەرىسى بىلەن پۈتكۈل شەھەردىكى بىنامازلارنى ، ئوغرى - قىمارۋازلارنى غال - غال تىترىتىۋېتىدىغان بۇ قازى رەئىسنىڭ ئۆزىمۇ ، ئاۋازىمۇ بۇ ئىككىيلەنگە تونۇش ئىدى . ئۇنىڭ دەرىسىنىڭ تەمىنى پات - پات تېتىپمۇ تۇراتتى . تاغار ئىچىدە ئالالمىقاچان ھەربىرىتىن قالغان ئولجىسىنى «مىدىرلاپ سالمىغىيدى» دەپ يەلكىسىگە مەھكەم بېسىپ تۇرغان پاكىنەك كىشى ھەمراھىغا قاراپ «بۇ كوچا خەتەرلىك ، باشقا كوچىدىن ماڭمىلى دېمىگەنمىدىم ، ئەمدى خوپ بولدىمۇ» دېگەندەك ئالىيىۋالدى . ئۇلار ئوردىنىڭ كەينى دەرۋازىسىغا بارغىلى بولىدىغان بۇ ئەڭ يېقىن كوچىدىن ماڭماقچى بولغاندا ، بىرقانچە ئەمەلدارنىڭ مۇشۇ كوچىدا ئولتۇرۇشلۇق ئىكەنلىكىنى يادىغا ئېلىشقانۇ ، قازى رەئىسنىڭ بۇنداق چاغدا پانار كۆتۈرۈپ ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولىدىغانلىقىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى . مانا ئەمدى «ئۆلگۈسى كەلگەن چاشقان مۇشۇكىنىڭ قۇيرۇقىنى چىشلەپتۇ» دېگەندەك ، ئۇلار تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئالدىغا ئۆز ئىختىيارى بىلەن كېلىشكەنىدى .

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئۇلارغا يېقىنلاپ كەلدى ، پانارنىڭ يورۇقىنى ئۇلارنىڭ يۈزىگە بىرمۇبىر توغرىلاپ چىققاندىن كېيىن سوراق تەلەپپۇزىدا :

— ھوي ، توختى موللاق ئەمەسمۇ سەن ، ھە ، سەن غازى گەدەنغۇ ؟ — دېدى ۋە نەچچە قېتىم ئالدىدىن ئۆتكەن بۇ ئىككى قىمارۋازنىڭ چىرايلىرىغا يەنىمۇ سىنچىلاپراق قاراپ چىققاندىن كېيىن ئاۋازىنى كۆتۈردى ، — ئىككىڭلار يەنە نېمە شۇملۇقلارنى قىلىپ يۈرسىلەر ، تاغاردىكى نېمە ئۇ ، دېسەم - دېمىسەم ئوغرىلىق قىلدىڭلارغۇ ، دەيمەن ؟

ئېگىز كىشى قازى رەئىسنىڭ «ئوغرىلىق قىلدىڭلارمۇ» دېگەن

سوئالىغا ، دۇدۇقلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى :

— يوقسۇ ، بېگىم ، يوقسۇ... ھەددىمىز ئەمەس...

— شورباغلىق بىر دېھقانىنىڭ موزىيىنى سېتىۋالغانىدۇق ، كېلىۋاتساق باغلاقتىن بوشىنىپ كېتىپ ، قوناقلىققا كىرىۋالدى... قوغلاپ يۈرۈپ ، مۇشۇنداق كەچ قالدۇق... كاساپەت ، قورسىقى ئېسىلىپ ئۆلەي دەپ قاپتىكەن ، گاچچىدە بوغۇزلاپ ، تاغارغا سېلىۋالدۇق .

— ھە ، مۇنداق گەپ ئىكەن ـ دە ؟ قان بېجىدىن قورقۇپ ، تاغارغا قاچىلاپ مېڭىپسىلەر ـ دە !

— شۇنداق ، شۇنداق جانابلىرى ، بىز ئېزىپتۇق ، گۇناھىمىزنى تەن ئالمىز... ئەتە... ھە ، ئەتىلا باجلىتىمىز ، بېگىم .

— ئەمىسە باجلىتىپ ، سەركارنىڭ ئىسپاتىنى ماڭا يەتكۈزۈپ بېرىڭلار ، باج ئوغرىلىغانىنىڭ جازاسى نېمە ئىكەنلىكىنى بىلەمسىلەر ؟

— بىلمىز ، بېگىم ، بىلمىز ، مالنىڭ گۆشى مۇسادىرە قىلىنغاندىن تاشقىرى ، يەنە قىرىق دەررە يەيمىز !

قازى رەئىس پانارنى پەسكە چۈشۈردى .

— بۇنىڭدىن كېيىن باج ئوغرىلايدىغان يامان ئىشنى ئىككىنچى قىلماڭلار ، كۆزۈمدىن تېز يوقىلىڭلار ، بولمىسا مىرشەپلەر سىلەرنى بوش قويۇۋەتمەيدۇ !

قازى رەئىسنىڭ مىلتىق ئېتىلغاندەك چىقىدىغان تورلۇق ئاۋازىدىن قورقۇپ سۇغا چۈشكەن ئاسلاندەك بولۇپ كەتكەن بۇ ئىككىيلەن ، خوش ـ خوش ، دېگىنىچە قاراڭغۇ كوچىغا كىرىپ كەتتى .

— ھەي ، بۇ بەڭگىلەرنىڭ نېمە شۇملۇق قىلىپ يۈرگىنىنى بىلگىلى بولمايدۇ . بىرقانچە كۈندىن بېرى بۇ نائەھلىلەر توزۇندىغا كۆنۈك لالما ئىتتەك ئوردىغا كىرىپ ـ چىقىپلا يۈرىدۇ ، ئۇلارنى ھېچكىم توسۇيالمايدۇ ، توسۇۋالسا : «بىزدە نىياز ھاكىمبېگىمنىڭ

دەستىكى بار» دېگىنى دېگەن...
تۆمۇر خەزىنىچىبەگنىڭ دەرۋازىسىدىن ئۇزاۋاتقان ئوردا تېۋىپى شۇنداق دېدى ۋە غودۇكشىغان پېتى كېتىپ قالدى.

ئون سەككىزىنچى باب

تىكەن ئارىسىغا تېرىلغان تىكەنلەر

ياقۇپبەگ خوتەندىن كېتىپ توپتوغرا سەككىز ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، يەنى مىلادىيە 1867 - يىلىنىڭ كەچ كۈزىدە خوتەنگە: «ياقۇپبەگ مارالبېشى، ئۇچتۇرپان، ئاقسۇ، كۇچا شەھەرلىرىنى پەتھ قىلىپ كورلا شەھىرىگىچە قىستاپ باردى ۋە غازى سۇپەت قوشۇنلىرىنى باشلاپ قەشقەرگە قايتىپ كەلدى» دېگەن خەۋەر يېتىپ كەلدى.

بۇ خەۋەر ياقۇپبەگنىڭ كېيىنكى قەدەملىرىگە كۆز سېلىپ يۇرگەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ مۇلاھىزە تۇگمىنىگە سۇ قۇيدى. ئۇ قوبۇلخانىسىغا بېكىنىۋېلىپ، ياقۇپبەگ بىلەن بولىدىغان يېڭى مۇناسىۋەت مىزانىنى كۆز ئالدىغا كەلتۇردى ۋە شامال يۆنىلىشىگە قاراپ يەلكەن كېرىش قارارىغا كەلدى.

دەرۋەقە، ياقۇپبەگنىڭ كېيىنكى يۇرۇشلىرى كۆڭلىدىكىدەك تېز ۋە ئوڭۇشلۇق بولدى. ئۇ ھەربىي ئىقتىدارىغا تايىنىپ قىسقىغىنا سەككىز ئاي ئىچىدە يەتتە شەھەر زېمىنىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى ئۆزىگە قارattى. نىياز ھېكىمبەگنىڭ نەزىرىدە ئۇ يىقىلمايدىغان تامغا، لىڭشىمايدىغان دەرەخكە، تەۋرىمەيدىغان تاغقا ئايلاندى. ئۆز مەنتىقى بويىچە ئالغاندىمۇ، نىياز ھېكىمبەگ يىقىلمايدىغان تامنى يۆلىشى، يۆلىگەندىمۇ ئۇنىڭ دىققىتىنى قوزغىيالىغۇدەك داغدۇغا بىلەن يۆلىشى كېرەك ئىدى. ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە ئۇ مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ: «مەن يۆلەپ

تۇرغاچقىلا بۇ تام ئۆرە تۇرۇۋاتىدۇ» دېيەلەيتتى . يىقىلىش ئېھتىمالىنى سەزگەن هامان ئۇ بۇ تامنى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىتتىرەتتى . تام يىقىلغاندا بولسا ئۇنىڭ چاڭ ـ توزانلىرىدىن پايدىلىنىپ ، باشقا بىر تامنى يۆلەشكە باشلايتتى ـ دە ، «ئۇ تام مەن ئىتتەرگەچكىلا يىقىلدى» دەپ تام يىقىتقانلىق تۆھپىسىنى دەپتىرىگە يازالايتتى .

نىياز هېكمىبەگ نەچچە كۈن باش قاتۇرغاندىن كېيىن خاس قوبۇلخانىدىن چىقتى . بۇ چاغدا ئۇ قەشقەرگە بېرىپ ياقۇبېگنىڭ غەلىبىسىنى مۇبارەكلەش ئۈچۈن مەھكەم بەل باغلاپ بولغانىدى . بۇ قۇتلۇق سەپەر ئۈنىڭغا نۇرغۇن سىرلارنى يېشىپ بېرەتتى ، ياقۇبېگنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشەتتى . ئاندىن قالسا ، بۇ يېڭىلمەس قەھرىمانلىقنىڭ كەلگۈسى پىلانلىرىنى بىلىۋېلىش ، ئېزىزبەگ جاللاتنىڭ ئۆلۈمى سەۋەبلىك ئۈزۈلۈپ قالغان مەخپىي ئالاقە تورىنى قايتا يېيىش ، كاتتا ئەربابلار بىلەن ئۈچرىشىپ قۇلاق سەمرىتىش قاتارلىق تېپىلغۇسىز پۇرسەتلەرگە ئىگە بولاتتى . يەنە كېلىپ ، ئۆزىنى ياقۇبېگنىڭ هۇزۇرىدا كۆرسىتىش خوتەن پۇقرالىرىنى تىنچىتقانلىقتىن دېرەك بېرەتتى .

هەرقانداق ئىش قىلغاندا ئېهتىياتنى ئالدىنقى قاتارغا قويىدىغان ، سېغىزغاندەك سەزگۇر نىياز هېكمىبەگ سەپەر ۋاقتى ۋە قەرەلىنى هېچكىمگە ئاشكارىلىمىدى . كاتتا سوۋغاتلار قاتارىدا ، ياقۇبېگنىڭ شەھۋەت قاينىاپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ئوت چىقىرىۋەتكۈدەك بىرەر قىز تېپىش ئىشىنمۇ كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇندىۋالدى ، كۆزلىرى ئاھۇنىڭكىدەك ، لاتاپەتتە تەڭداشسىز بىر مەسۇمە قىزنى هېچ كۈچمەيلا قولغا چۈشۈردى... ئەمدى ئۇنىڭ بېشىنى قاتۇرۇۋاتقىنى ئۆز ئورنىدا كىمنى قويۇش مەسىلىسى ئىدى . ئۇ ئەمىرلەشكەر خالمان پانساتنىڭ ، قازى لەشكەر موللاجى تۇراپنىڭ ئۆزىگە ئانچە مايىل ئەمەسلىكىدىن خەۋىرى بار ئىدى .

خالمان پانسات پەرغانىدىن بۇزرۇكخان تۆرە بىلەن بىللە كەلگەن ئاتامانىنىڭ كۆزى هېسابلىناتتى . ئۇ قوقان

خانى موللا ئالمقۇل ئورۇسلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا ئۆلگەندىن كېيىن ، يەتتە مىڭ لەشكەرنى باشلاپ ياقۇپبەگدىن پاناھ تىلىگەن موللاجى تۇراپ بىلەن قان ـ قېرىنداشلاردەك يېقىن ئۆتەتتى . جەڭدە پىشىپ پالتا ئۆتمەس كۆتەكتەك قوداڭشىپ كەتكەن بۇ بۇرادەرلەر سىر دەريا ۋادىسىدىن قەشقەر دەرياسى ۋادىسىغىچە بولغان كەڭ زېمىندا يۈز بەرگەن تىل ۋە تىغ رىقابەتلىرىدە مىڭ ئۆلۈپ ، مىڭ تىرىلگەن ، سىپاھگەرلىك ۋە رەڭزازلىقتا چېكىگە يەتكەن ئادەملەر ئىدى . چوڭ مەنسەپلەر تەمەسىدە يۈرگەن بۇ ئوقۇرى ئېگىز كىشىلەر ياقۇپبەگنىڭ ئەمرى ئۇچۇنلا خوتەندە قالغان ۋە نىياز ھېكىمبەگنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلاشقا مەجبۇر بولۇۋاتاتتى . مۇبادا ئۇلارنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ ، توڭگۇز قاترايدىغان كۆڭۈللىرىدە ئىسيان ئۇچقۇنى چاقناپلا قالسا ، بۇ ئۇچقۇن شەك ـ شۇبھىسىز يانغىنغا ئايلىناتتى ـ دە ، ئۇدۇل ھاكىمبەگنىڭ تەختىگە تۇتىشاتتى . گۇناھنى ھاكىمبەگكە دۆڭگەپ ياقۇپبەگنىڭ ھېسداشلىقىنى قولغا كەلتۈرۈشمۇ ئۇلار ئۈچۈن ئاددىي بىر ئويۇن ئىدى . مۇبادا نىياز ھېكىمبەگ بىلەن ئۇلار ئارىسىدا قان تۆكۈلسە ، ياقۇپبەگنىڭ قولى ئىچىگە ئېگىلەتتى ، قاغا قاغىنىڭ كۆزىنى چوقۇمايتتى ، توقۇناق بالاغا قېلىپ ، ئۆمۈرلۈك پۇشايمان بىلەن كېتىدىغىنى يەنىلا نىياز ھېكىمبەگ بولاتتى .

نىياز ھېكىمبەگ تېگى ـ تەكتى خوتەنلىك بولغان ، ھاجى پادىشاھنىڭ خۇۋلۇقىنى كۆپ كۆرگەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگكىمۇ تازا ئىشىنىپ كەتمەيتتى . ئۇ ئىككى پەرغانلىك بىلەن ئانچە چىقىشالمىسىمۇ ، لېكىن خوتەنده ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ، ئۆزىگە تۇشلۇق جامائىتى بار ئىدى .

يەرلىك ئادەمگە ئىشىنىش ئۆز تەختىنى ئۆزى غۇلىتىشتىن دېرەك بېرەتتى .

بىراق ، نىياز ھېكىمبەگ بۇنىڭلىق بىلەن قەشقەر سەپىرىدىن ۋاز كېچەلمەيتتى . ھەتتا بۇ سەپەرنى بىر مىنۇتمۇ كېچىكتۈرگۈسى كەلمەيتتى . ئۇ پايدا ـ زىيانىنى ئوبدان دەڭسەپ كۆرگەندىن

كېيىن ، ئاخىر ئەمىرلەشكەر خالمان پانساتنى ئالدىغا چاقىردى .

ئۇ خالمان پانساتقا ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ تون ـ سەرپاي كىيدۈردى ۋە بەش مىڭ تەڭگىنى ئالدىغا قويۇپ دېدى :

— ئەمىرلەشكەر جانابلىرى ، زېمىنى نامرات ، ئادەملىرى پاراكەندە بۇ يۇرتنىڭ ھاكىمبەگلىك يۈكى ناھايىت ياماق بىر چاغدا كەمىنىلىرىنىڭ زەبۇن يەلكىسىگە يۈكلەندى . بۇ مۇشكۈل خىزمەتنى پەقەت بۇرادەرلىرى جانابي ياقۇپبەگ ئالىيلىرىغا بولغان ئېتىقادىم ، ئىخلاسىم يۈزىسىدىنلا قوبۇل قىلغانىدىم ، ئەندىشىلىرىم كۆپ ئىدى . بىراق ، كەرەملىك خۇدا ئەمانى ھاسىسىدىن ، ئىمارەتنى تۈۋرۈكىدىن ئايرىمايدىكەن . شۇكۈرلەر بولسۇنكى ، ئۇ زات ماڭا رۇستەمى داستانەك باھادىر ئەمىرلەشكەر جانابلىرىنى ياردەمگە ئەۋەتىپتۇ . كۆپ دېشۋارچىلىقلارغا مۇپتىلا بولسىلمۇ ، يولۇمغا يولداش ، قولۇمغا قولداش بولدىلا ، يۇرتنى تىنچلاندۇرۇش ، پۇقرانى ئەمىن تاپتۇرۇش يولىدا چەككەن رىيازەتلىرى ، كۆرسەتكەن تۆھپىلىرى بىر ئاللاغا ۋە پېقىرغا مەلۇم . تۆھپىلىرىنى تارتۇقلاش ، خىزمەتلىرىنى جامائەتكە بىلدۈرۈش تىلىكىم كۆڭلۈمدە خېلى بۇرۇن پەيدا بولغان بولسىمۇ ، لېكىن قازى لەشكەر ، قازى رەئىس ۋە بەگ ـ پانساتلارنىڭ ھەسەت ـ رەشىكىنى قوزغاپ قويماي دەپ ، دىلىمدا پىنھان ساقلاپ كەلگەنىدىم . ھالا بۇگۈن قۇتلۇق سائەت ، قۇتلۇق مۆھلەتتە بۇ تىلىكىم ئاللا تەرىپىدىن مەقبۇل كۆرۈلدى ، — نىياز ھېكىمبەگ خالمان پانساتنى سىناپ باقماقچى بولۇپ ، ئۇنىڭغا تۈيدۈرماي كۆز سىلىۋالدى ۋە كۈمۈش تەڭگىلەر بىلەن تولدۇرۇلغان پەتنۇسنى ئۇنىڭ ئالدىغىراق سۈرۈپ قويۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئاللا ئىگەم ياقۇپبەگ ئالىيلىرىنىڭ ئىشتىياقىنى كۆڭلۈمگە سالدى ، ئۇنى تاۋاپ قىلىپ ، ئاقسۇ ـ كۇچا تەرەپلەردە قازانغان ئالەمشۇمۇل نۇسرىتىنى قۇتلۇقلاشقا دەۋەت قىلدى . ئۇ زات بىلەن كۆرۈشكەندە ئەلۋەتتە جانابلىرىنىڭ داڭقى ـ تەۋسىپلىرىنى يەتكۈزمەي قويمايمەن .

نـیاز هېكمبەگ كۆزلىرى پەتنۇستىكى تەڭگە ـ تللادەك چاقناپ كەتكەن ئەمرلەشكەرگە قاراپ قويۇپ ، ئۇنىڭ ئىندەككە كەلگىنىنى جەزملەشتۇردى ـ دە :

— ئـەمرلەشكەر جانابلىرى ، كەمىنلىرى كۆڭلۇمنى توق قـىلـىش مـۇددىـئـاسـىدا يۈرت تىزگىنىنى پەقەت ئۆزلىرىگىلا تـۇتـقۇزماقچىمەن . بۇ ھەممىنى بىلگۈچى ئاللانىڭ ئىرادىسى ۋە ھـاكىمبەگنىڭ ئىشەنچى . بىراق ، سەمىلىرىدە بولسۇنكى ، ئادەم دېگـەنـنىڭ ئالدى گۇل ، كەينى تىكەن ، ئۆزلىرى كۆڭۈلچەك ، مېھـرىـبـان ئـادەم . قـىـزىـل كۆزلۈك قىلىپ يوللىرىغا ئورا كولايدىغانلارنىڭ ، پېقىرغا ۋە ئۆزلىرىگە قورسىقىدا غۇم ساقلاپ كـەلـگـەن بـەزى مـەنـسـەپدارلارنىڭ يوشۇرۇن تۇزىقىغا دەسسەپ سالمىغايلا ، ھەرقانداق پىتنىگە ئالدانمىغايلا ، ئەل ـ يۇرت ئامان بولسا ، خۇدا خالسا يۇرتنى بىللە سوراپ ، بىللە ئۆتەرمىز دېگەن ئۇمىدىتمەن ، — دەپ قوشۇپ قويدى ئاخىرىدا .

ئـۆزىـگـە تـەۋە تـەڭگىلەرگە قاراپ ، خالمان پانسات ئاغزى قۇلىقىغا يەتكۈچە خۇش بولدى ، كۆزىدىن ئوت چىقىپ كەتتى . مانا تېخى ، نىياز ھېكمبەگ ھاكىمبەگلىك تەختىنى تاپشۇرغىلىۋاتىدۇ . بۇ بېشىغا ئامەت قۇشى قونغانلىقىنىڭ بېشارىتى بولماي نېمە ؟

ئەمرلەشكەر ھاياجانلاندى . ئوڭۇمۇ يا چۈشۈمۇ دېگەندەك كۆزىنى چىمچىقلىتىپ ، قولىنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ باقتى . ئۆمرىدە نۇرغۇن ھۆكۈمرانلارغا ، خان ـ بەگلەرگە جېنىنى سىلىپ بەرگەن ، قۇل قاتارى ئىتائەت قىلغان بولسىمۇ ، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ، ھەتتا ياقۇپبەگمۇ ئۇنىڭغا بۇنچىلىك پۇل ـ پۇچەك ھەدىيە قىلىپ باقمىغانىدى .

ئۇ نىياز ھېكمبەگكە قورساق كۆپۈكى قىلىپ يۇرگىنىنى ئـېـسـىـگـە ئـېـلـىـپ ، «ھاكىمبەگ جانابلىرى ، ئۆزلىرىنى خاتا چۈشىنىپ ، ئاغرىنىپ يۇرگىنىم ئۈچۈن خىجىلمەن ، ئەپۇ قىلغايلا » دەپ ئـايـىـغـىـغـا يـىـقـىـلـماقچى بولدى . شۇغىنىسى ، ئارتۇقچە ھاياجانلانغىنىدىن بولسا كېرەك ، تىلى گەپكە ، تىزى ھەربىكەتكە

كەلمەي قالدى . قەلبىدە تولۇپ تېشىۋاتقان تەشەككۇر ـ رەھمىتىنى ، ئىتائىتىنى پەقەت قايتا ـ قايتا تەزىم قىلىش بىلەنلا ئىپادە قىلالىدى .

نىياز ھېكمىبەگ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭمۇ دوپپىسىغا جىگدە تەڭلىدى . سەپەر ھاردۇقى يەتكەنمۇ ياكى ساقلىقى يوقمۇ ، تۆمۈر خەزىنىچىبەگ نەچچە كۈندىن بېرى دېۋانغا كەلمەيۋاتاتتى . قايتا ـ قايتا ئادەم ئەۋەتىلگەن بولسىمۇ ئۇ «ئاغرىپ قالدىم ، دېۋانغا بارالمايمەن ، بېگىم ئەپۇ قىلغاي» دەپ ئوردىغا يېقىن يولىمىدى . «بارمايمەن دېگەن تۇگمەنگە يەتتە قېتىم بېرىپتۇ» دېگەندەك ، نىياز ھېكمىبەگ ئاخىر ئۇنى ئىزدەپ كەلدى :

— بىر ئىرادە بىلەن ياقۇپبەگ جانابلىرىنى زىيارەت قىلغىلى سەپەرگە جابدۇنۇۋاتىمەن ، يولغا چىقىشتىن بۇرۇن ، ئۆزلىرىدەك ساداقەتمەن دوستۇمغا خوش دېمەي كېتىشنى تەبىئىتىمگە راۋا كۆرمىدىم . قازى جانابلىرىغا ئايدىڭ ، ئۇلۇغلارنى مۇبارەكلەش پۇقراپەرۋەرلىك جۇملىسىدىندۇر . ھالا بۇگۈنكى كۈندە سىلى ۋە بىزنىڭ ئوچۇق قوللۇقىمىز بىلەن خەزىنىدىن ئاش ـ يېمەككە ئېرىشكەن پۇقرا پىتىنىدىن قول ئۈزۈپ ، توغرا يولغا ماڭغان بولسىمۇ ، چىراغ تۇۋى قاراڭغۇ دېگەندەك ، ئوردا ئىچى ئانچە تىنچ ئەمەس ، ئويلىمىغان يەردىن چاتاق چىقىپ قالسا ، شەنىمىزگە سەت بولارمىكىن دەپ ئويلايمەن ، — دېدى ئۇ ، خەزىنىچىبەگنىڭ چىراي ئىپادىسىگە ئىنچىكىلىك بىلەن دىققەت قىلىپ تۇرۇپ .

نىياز ھېكمىبەگنىڭ گېپى بىلەن تەڭ ، ھېلىقى ئىككى گەۋدە ، يەنى پېشىن نامىزىنى قازا قىلغىنى ئۈچۈن قىرىق دەررىگە ھۆكۈم قىلىنغان ئاشۇ قىمارۋازلارنىڭ مەخپىي ئىقرارى تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ يادىدىن كەچتى . ئىككى قىمارۋازنىڭ بىرى بولغان توختى موللاق قىرىق دەررىنىڭ يىگىرمىسى ئۈرۈلۈپ بولغاندا «ھەممە جىنايىتى» قاتارىدا قىز بۇلغانلىق گۇناھىنىمۇ بىراقلا ئىقرار قىلىۋەتكەنىدى .

— ئۇ قىزنى نەدىن بۇلاپ كېلىشتىڭ ؟

— شورباغ يولىدىكى ئۇجمىلىكتىن ، قازىم...
— ئۇ ، كىمنىڭ قىزى ؟
— بىلمەيمىز ، بېگىم ، پەقەت ... پەقەت ... ھاكىمبەگنىڭ دېگىنى بويىچىلا قىلدۇق . ئۇ... ئۇ بىزگە بەش تەڭگە بەردى ، بىز ئاشۇ بەش تەڭگىنىلا تونۇيمىز...

ئويلىمىغان يەردىن چىققان بۇ سوراق نەتىجىسىگە ئاساسەن ، خوتەن دىيارىنى لەرزىگە كەلتۈرگەن بۇ جىنايەتنىڭ كەينىگە جانابي ھاكىمبەگ بىلەن بەش تەڭگىلىك نەپنىڭ يوشۇرۇنغىنىنى بىلگەن تۆمۈر خەزىنچىبەگ شۇ دەقىقىنىڭ ئۆزىدە بېشى قېيىپ ، تىك موللاق چۈشكەن . تۇيۇقسىز چۆچۈش ۋە قاتتىق قورقۇنچ تۇپەيلى ، ئاغزى - بېشىغا قارا پۇرچاقتەك قويۇق قوقاق يارىسى ئۆرلەپ چىققانىدى .

بىراۋنىڭ مەخپي سىرىنى بىلەلمەسلىكمۇ ، بىلىپ قېلىشمۇ ئوخشاشلا ئازاب . بۇ سىر ئىچىدە بىر كۈن ساقلىنىدىكەن ، ئۇ خۇددى بومبا يۈتۈۋالغاندەك بىر كۈن قىينىلاتتى . كىمگىدۇر ئېيتاي دېسە بېشى كېتىشتىن قورقاتتى .

قازى رەئىس ئۆز ئەركىدىن ، قان - قېرىنداشلىرىدىن ئايرىپ تاشلىغان بىگۈناھ قىز ئۈچۈن ، ئۇ سېتىلما قىمارۋازلارنى قىرىق دەررە ئەمەس ، سەكسەن دەررە ئۇرغۇزدى ، ئىتنى قىينىغاندەك قىينىدى . لېكىن ئۇلار يەنىلا ئۆلمىدى . ئۇلار ئۆلسىدى ، قەلەندەرخانىغا ئوت قويۇپ بىچارە دەرۋىشلەرنى ماكانسىز قويغانلىقىنىڭ ، ئاجىز بىر قىزنىڭ بەختسىزلىكىگە زامىن بولغانلىقىنىڭ جازاسىنى تارتقان بولار ئىدى .

خەزىنچىبەگ سەكسەن دەررىدىمۇ ئۆلمىگەن ئۇ مەلئۇنلارنى تاش يۇرەكلىك بىلەن ئۇرۇپ تەپتى ، ئاغزى - بۇرنىغا دەسسەپ خېلى ئۇزۇن تۇردى . ئۇلار يەنىلا ئۆلمىدى . گۇناھكار مۇبادا سوراقتا قىيناقتا ئۆلسە ئۆز ئۆلۈمى بىلەن ئۆلدى دەپ قارىلاتتى . ھۆكۈم بىلەن ئۆلتۈرۈش زۆرۈر تېپىلسا ھاكىمبەگنىڭ ، ھەتتا ياقۇپبەگنىڭ ئالدىدىن ئۆتكۈزۈشكە توغرا كېلەتتى . بۇ مېڭىپ

بولمايدىغان خەتەرلىك يول ئىدى . ئاخىردا ئۇ بۇ ئادەمنى هايۋانلارنى تاپنى سۆرىگەندەك سۆرىتىپ خالىي بىر يەرگە ئېلىپ باردى ـ ده ، خوتەن تەۋەسىده تۇرماسلىق ، سوراق قىلغىنىنى ئۆمۈرۋايەت سىر ساقلاش شەرتى بىلەن مازار تاغنىڭ ئۇ تەرىپىگە هەيدىۋەتتى .

تۆمۈر خەزىنچىبەگ قەشقەر سەپىرىدىن قايتىپ كېلىپلا بىر قىسىملا جۇدەپ كەتتى ، ئۇگە ـ ئۇگىلىرى ئاجراپ ، چېقىپ تاشلانغاندەك ئاغرىيدىغان بولۇپ قالدى . بېشى قېيىپ ، هۆ تۇتتى . تېۋىپنىڭ شىپالىق شەربەتلىرىمۇ ، داخانلارنىڭ ئەپسۇن ـ سەۋەبلىرىمۇ ئۇنىڭ بۇ كېسىلگە ئانچە كار قىلمىدى . دەل شۇ كۈنلەردە «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەندەك بىر ئىش يۈز بەردى . هېلىقى ئاخشىمى ئۇ ئىشىك ئالدىدىن ئوغرىدەك ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئىككى قىمارۋازنى ئۇچرىتىپ قالدى . ئۇلارنى قان بېجى ئوغرىلىدى دەپلا گۇمان قىلىپ قويۇپ بەردى .

بىراق ، قىمارۋازلارنى ئۇچراتقان كۈننىڭ ئەتىسى قاۋۇل قازانچىنىڭ قىزى گۈلئايىمنىڭ سەهرادىن قايتىپ كېلىۋاتىپ شورباغ يولىدا يوقىلىپ كەتكەنلىكى شەهەر ئىچىگە پۇر كەتتى . تۇغقانلىرى ۋە قولۇم ـ قوشنىلىرى ئۇنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىپ باققان بولسىمۇ ، قىزنىڭ تېپىلمىغانلىقى مەلۇم بولدى .

پۈتۈن ئەزايى چېقىۋەتكەندەكلا ئاغرىپ ، بېلىنى رۇسلىيالمايۋاتقان تۆمۈر خەزىنچىبەگ بۇ خەۋەرنى قىمارۋازلارنىڭ ئىقرارى بىلەن باغلاپ كۆرۈپ كېسىلىنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋالغان بىر پەيتته نىياز هېكىمبەگ ئىشكتىن كىرىپ كەلدى . ئۇنى كۆرۈپلا ئاياقتىكى قېتىقتەك ئۇيۇپ قالغان خەزىنچىبەگ خۇددى ئەزرائىلنى كۆرگەندەك قورقۇپ ، تىترەپ كەتتى . يۈرىكى ئاغزىغا قاپلىشىپ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالدى .

خەزىنچىبەگ تورلىشۋاتقان كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىۋېتىپ ، ئۇنىڭغا ئاستىرتىن سەپسالدى . ئىلگىرى نۇرانە كۆزلۈك خىزىر بولۇپ كۆرۈنىدىغان نىياز هېكىمبەگ بۇگۈن قولىدا تەكەنلىك

گـۇرزه تـۇتـۇپ ، هىڭگاڭ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىۋاتقان جاللات سـۇپـىتىده ئاشكارا بولدى . بۇ بەتبەشىره جاللاتنىڭ ئاغزى يەنە مىدىرلاشقا باشلىدى :

— ئـاغـزىـدىـن ئـىـمـان قاچقان ، نان بەرگەننىڭ قولىنى چىشلەيدىغان ھېلىقى پەرغانىلىكلەر سىلى بىلەن بىزنىڭ بېشىمىزدا يـاڭـاق چـاقـساق دەيدۇ ، — نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىگە تىكىلىپ ئـولـتـۇرغـان خـەزىـنـچىبەگنى گېپىمنى پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئاڭلاۋاتىدۇ دەپ پەرەز قىلدى ـ ده ، سۆزىنى داۋام قىلدى ، — بۇ ئۇلارنىڭ خام خىيالى ، ئۇخلىماي چۈش كۆرگىنى . سىلى ، بىز نېمىلا دېگەنبىلەن بىر ئېقىننىڭ سۈيىنى ئىچكەنلەر ، «سۇ كېتىپ تاش قالىدۇ ، ئوسما كېتىپ قاش قالىدۇ » دېگەندەك . ئۇلار بەرىبىر كـېـتـىدۇ ، بىز يەنە مۇشۇ يۇرتتا ياشايمىز . پېقىر بۇرادەرلىرى قەشقەرگە كەتكەندىن كېيىن ، ئۇلار بېشىنى بىر قىلىپ ئىش تېرىپ يۇرمىسۇن ، يۇرۇش ـ تۇرۇشىغا ، سۆز ـ ھەرىكىتىگە ھەر زامان ھـوشيار تۇرغايلا ، ئاغزىلىرىغا ھېزى بولغايلا ، خۇدا خالىسا بۇ يۇرتنى بىللە سورارمىز...

تۆمۇر خەزىنچىبەگ ئۆزىنى چۈش كۆرۈۋاتقىمەن دەپ ھېس قىلدى بولغاي ، كۆزىنى قاياققىدۇر تىككەن پېتى قىمىر قىلماي ئـولتۇرىۋەردى . نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ ئۇزىتىپ چىقمىغىنىنى كۆڭلىگە ئالمىدى ۋە پەگاھىدىلا خوشلىشىپ كېتىپ قالدى .

نىياز ھېكىمبەگ قوبۇلخانىسىدا قازى لەشكەر موللاجى تۇراپنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ تۇراتتى ، «كېسەل شىپا تاپسا تېۋىپ ئۆزى كـەپتۇ» دېگەندەك ، موللاجى تۇراپ مەھرەملەرنىڭ توسۇشىغىمۇ قارىماي ، چالۋاقىغان پېتى قوبۇلخانىغا كىرىپ كەلدى .

— ھـاكـىمبەگ ھەزرەتلىرى ، خالمان پانسات دېگەن ئادەم سـاراڭ بـوپتۇ ساراڭ ، — موللاجى تۇراپ ئاچچىقىدا پوكاندەك قىزىرىپ كەتكەندى . كۆشەۋاتقان تۆگىنىڭكىدەك كۆپۈك ئۆرلەپ تـۇرغـان ئېغىزىدىن ماغزاپ چاچرايتتى ، — قارىمامدىلا ، سالام قىلسام ئىلىك ئېلىشى يوق ، گەپ قىلسام كۆز قىرىنى سېلىشى يوق ! خۇددى يەپ كېتىدىغاندەك ئالىيىپ قارىشىچۇ تېخى ، ئۆزۈمنى

تـۇتۇۋېلىپ ، ئاچچىقىمغا هاي بەردىم ، بولمىسا ئۇ بەچچىۋازىنىڭ ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتەتتىم !...

— قازى لەشكەر جانابلىرى ، كونىلار «يولۋاسىنى يەڭگەن باتۇر ئـەمـەس ، ئاچچىقىنى يەڭگەن باتۇر» دەپتىكەن . ئۆزلىرىگە هاي بـېـرىـپ ئـاجايـىپ ئوبدان ئىش قىپتىلا ، قېنى ، ئالدى بىلەن ئولتۇرۇپ بىر پىيالە چاي ئوتتۇرىسىلا ، هەرقانداق گەپ بولسا ئـالـدىـرىـماي دېمەمدىلا ؟ — نىياز هېكىمبەگ ئۇنىڭ مۇرىسىگە ئـالـقـىـنـىنى قويدى ۋە هېچ ئىش بولمىغان قىياپەتتە ئۇنىڭغا مۆتىۋەرلەرچە تەسەللى بەردى ، — ئۆزلىرى ئەمرلەشكەر بىلەن بىر يۇرتلۇق ئەمەسمۇ ، ئۇنىڭ سىلىدە قانداقمۇ ئۆچى بولسۇن ، گەپ باشقا يەردىدۇ بەلكىم...

— هىم ، ئۇنىڭ ماڭا هەسەت قىلىپ يۇرگىنىنى خېلىدىن بېرى تۇيۇپ يۇرەتتىم...

— هە مانا ، مېنىڭچە گەپ دەل مۇشۇ يەردە...

هاكىمبەگ بىلەن قازى لەشكەرنىڭ سۆھبىتى ئانچە ئۇزاققا بارمىدى . نىياز هېكىمبەگ ئېچىپ تەييار بولغان خېمىرنى قايتا ئېچىتىشنى خالىمىدى . ئەگەر يەنە ئېچىتىۋېتىدىغان بولسا بىرەر چوڭ ۋەقە يۈز بېرىپ قېلىپ ، سەپىرىنىڭ كەچكىسىدىن خەۋىرسىزىدى . ئۇنىڭغا ئۆزى قايتىپ كەلگۈچە يۇرتقا ئىگىدارچىلىق قـىـلـىـپ تـۇرۇش ، بـاشـقـىـلارنـىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كـەتـمـەسلىك ، بولۇپـمـۇ ئەمرلەشـكەر ۋە خەزىنىچىبەگـلـەرنىڭ يۇرۇش - تۇرۇشىغا زەن قويۇش ، ئاغزىنى مەھكەم ساقلاش هەققىدە جېكىلىدى .

شۇنداق قىلىپ ، نىياز هېكىمبەگ ئۇچ مەنسەپدارنىڭ ئارىسىغا قـويـۇق تىكەن تېرىۋەتتى . يۇرت ئىشىدىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ تـەخـلـەپ قـويـۇلغان سوۋغا - سالاملىرىنى ئون بەش قېچىرغا يۈكلەپ ، تاڭ يورۇماستىلا يولغا راۋان بولدى . بامدات نامىزىنى لاسكويدا ئوقۇدى .

ئۈچىنچى قىسىم

دوستلار دۈشمەن ئىزىدا

تورغاي باتۇر سەبزە شەھىرىدە ئوۋ ئوۋلاپ يۈرگىنىدە بىر كېيىك كېلىپ قويلارنىڭ ئارىسىغا كىرىۋالدى. ئۇ قويلار ئارىسىدا ئۈركۈپ، ھەر تەرەپكە تاشلىناتتى. قويلار ئارىسىدا بىر بۆرىمۇ بار ئىدى. تورغاي باتۇر بۆرىنى ئوقيا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈردى ۋە ئۇخلاپ قالغان قويچىنى ئويغاتتى.

— شەرەفىددىن ئەلى يەزدى

ئون توققۇزىنچى باب

ئاھ ، شاۋقۇنلۇق يەكەن دەرياسى

نىياز ھېكمەتنىڭ خوتەندىن خۇددى خېمىردىن قىل سۇغۇرغاندەك شەپسىز ، ھەشەمسىز چىقىپ كەتتى . زاۋا ، پىيالما ، مۇجا ، سانجۇ ، گۇما[1] ئۆتەڭلىرىنى بىر - بىرلەپ كەينىگە تاشلاپ ، يەتتىنچى كۈنى يەكەن تەۋەسىگە يېقىنلاپ كەلدى .

كارۋان ئون ئارغامچا بويى سوزۇلغاندى . كارۋان ئالدىدا مويلىرى چۈشۈپ كەتكەن تەلپەك كىيگەن ، ماتا كۆڭلەكلىك ياقىسىنى ئېچىۋەتكەن ئىككى مەتە[2] يالاڭ ئاياغلىرى بىلەن ھارغىن ئېشەكلىرىنى دېۋىتىپ باراتتى . ئېشەكلەرنىڭ كەينىدە قازانداق يۇغان سەللە كىيىۋالغان شەيخۇلئىسلام بېشىنى گىلدىڭلىتىپ ، سەل ئاقساپ قالغان جەدە ئات ئۈستىدە مۈگدەپ ئولتۇراتتى . ئاتنىڭ چۈلۇۋۇرى ، بەقەسەم يەكتەكنىڭ پەشلىرى چۆل شامىلىدا يېنىك يەلپۈلدەيتتى . بىرقانچە جۈملە ئىسلام ئەھكاملىرىنىلا بىلمىدىغان ، سۆلىتى ئىلمىدىن زىيادە بولغان بۇ ئاقساقالنى ھاكىمبەگ پەقەت سەپەر يارىشىقى ئۈچۈنلا ھەمراھ قىلىۋالغانىدى . كارۋان چۆلدە ياكى بىرەر ئۆتەڭدە چۈشكۈن قىلغاندا ئۇ نامازغا ئىمامىلىق قىلاتتى .

كەڭ كەمەرلىرىگە ئۆتكۈر ئىسپاھان قىلىچلىرىنى ، قوشقۇلاق يېڭىسار خەنجەرلىرىنى ئېسىۋالغان ، پاۋان مىلتىقلىرى ۋە

---

① زاۋا ، پىيالما ، مۇجى ، سانجۇ ، گۇما — خوتەن بىلەن قاغىلىق ئارىسىدىكى يېزىلار . ھازىر قاراقاش ۋە گۇما ناھىيىلىرىگە تەۋە .

② مەتە — تۆگە يېتىلەش ۋە باشقۇرۇشنى كەسىپ قىلغان ئادەم .

تەپكىلىك تۇركىلەنكا مىلتىقلارنى كۆتۈرۈۋالغان ئون نەچچە نەپەر ئاتلىق مەھرەم شەيخۇلئىسلامنىڭ كەينىدىن كەلمەكتە ئىدى . ئۇلارنىڭ قىيىپىتى يەكمۇيەك ئېلىشىشقا ئاتلانغان جەسۇر جەڭچىلەرگە ئوخشايتتى . كېلىۋېتىپ ، سەپەر ھاردۇقى ئىز قالدۇرالمىغان ئۆتكۈر كۆزلىرىنى يىراق - يىراقلارغا تاشلايتتى .

نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئورنى بىر قاتاردا ئىككىدىن تۇرۇپ ، ئۇچ ئارغامچا بويى سوزۇلغان خاس مەھرەملەر سېپىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا توغرا كېلەتتى . ئۇ قومۇش قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ ، چاپچىپ تۇرىدىغان كۈمۈش جابدۇقلۇق قاراشەھەر ئارغىمىقىنىڭ ئۈستىدە چويۇن ھەيكەلدەك مەزمۇت ئولتۇراتتى . نىشان قادالغان يېشىل سەللىسى ، زەر جىيەكلىك گۆش رەڭ تونى ناۋات رەڭ چۆل قوينىدا ئالاھىدە گەۋدىلىنىپ تۇراتتى . ئويماقتەك يۇمىلاق ، يىڭنە تۆشۈكىدەك كىچىك كۆزلىرى گاھ كەڭ سايغا ، گاھ يىراقتىكى دەرەخزار مەھەللىلەرگە تىكىلەتتى . كېتىۋېتىپ ، نېمىگىدۇر تاقەتسىزلەنگەندەك ئاسمان بوشلۇقىغا قاراپ قويياتتى . كۆك قەرىدە ئېرىنچەكلىك بىلەن ئۇزۇپ يۇرگەن بۇلۇت پارچىلىرىغا ، ئۇپۇق سىزىقلىرىغا نەزەر سالاتتى . دۇنيانىڭ بۇ قەدەر كەڭلىكىگە ھەيران بولغاندەك ، كۆتمەك بۇرۇتى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەن سارغۇچ ساقىلىنى يېنىش - يېنىشلاپ سىلاپ قويياتتى . خېنە قويغاندەك قىزىرىپ تۇرىدىغان قېلىن كالپۇكلىرى توختىماي مىدىرلايتتى . تەرخەمەكتەك توم ۋە كالتە بۇرنىنىڭ ئۇچىدا ئېسىلىپ تۇرغان پۇرچاق چوڭلۇقىدىكى تەر تامچىسى ھىندى قىزىلىرىنىڭ بۇرۇن مونچىقىدەك پىلدىرلايتتى .

ئۇزۇن نەيزىلىك مەھرەملەرنىڭ نازارىتىدە كېلىۋاتقان ياسىداق مەپە ياغسىرىغان بولسا كېرەك ، بوغۇزىغا پىچاق ئۇرۇلغان ئۆچكىدەك چىرقىراپ ، چۆلنى بېشىغا كىيەتتى . روجەكلىرىنىڭ پەردىسى چۈشۈرۈۋېتىلگەن ، تۈگلۈكسىز ھەپسىگە ئوخشايدىغان بۇ چىرايلىق مەپىدە تولا يىغلاپ كۆز يېشى قۇرۇغان ، ئاھ - پەرياد ئۇرۇپ ئاۋازى پۈتكەن تۇتقۇن قىز گۈلئايىم قان قاچقان قوللىرى

بىلەن ئېگىكىنى تىرىگەن پېتى مۇڭلىنىپ ئولتۇراتتى .
ساندۇق ـ ساندۇق قاشتېشى ، ئالتۇن ـ كۈمۈش ، تېگىق ـ تېگىق خوتەن زىلچىلىرى ، ئىنگلىز گەزلىمىلىرى ، نەپىس شايى ـ ئەتلەس ، تاۋار ـ دۇردۇن ۋە باشقا تارتۇق بۇيۇملىرى يۈكلەنگەن بىرقانچە ئات ، قېچىر مەپىگە ئەگىشىپ تاپ بېسىپلا كېلىۋاتاتتى .
ئاش ـ ئوزۇق ۋە تۇلۇملاپ سۇ ئارتىلغان قېچىرلارنى بىردىن پىيادە خىزمەتچى يېتىلەپ ماڭاتتى .
چۆل تونۇردەك قىزىق ۋە سەھرايى كەبىردەك قۇرغاق ئىدى . تەشنالىق يەتكەن ئۇلاغلارنىڭ ئاستى كالپۇكلىرى ئاجراپ كەتكەن ئۆتۈك چەمبىدەك ساڭگىلاپ تۇراتتى . نورمىلىق سۇ ئىچىدىغان مەھرەملەر ۋە تۆۋەن دەرىجىلىك مۇلازىملارنىڭ ئاغزى قۇرۇپ ، لەۋلىرى قېلىن گەز باغلاپ كەتكەنىدى ، جاۋغايلىرىدىن شور ئۆرلەيتتى .
ئۇلار نامازدىگەر مەزگىلىدە سايدىن سازلىققا ، سازلىقتىن ئادەم ياشايدىغان مەھەللىگە يېتىپ كەلدى . ئالقىنىنى سايۋەن قىلىپ پات ـ پات ئالدى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ يەكەن دەريا سىنىڭ قىرغىقىنى بىرىنچى بولۇپ كۆردى ۋە قامچىسىنىڭ سېپى بىلەن دەريا تەرەپنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ :
— قاراڭلار ، ئەنە يەكەن دەريا سى ، مەن يەكەن دەريا سىنى كۆردۈم ، — دەپ توۋلىۋەتتى سەل ھاياجانلىنىپ .
بىرەر پارچە سالقىن بوستانلىققا ، بىرەر ئېرىق سۈزۈك سۇغا تەلمۈرۈپ كۆزى تېشىلەي دېگەن كارۋان ئەھلى ھاكىمبەگ كۆرسەتكەن تەرەپكە تەڭلا قاراشتى . ئارقىدىن ئاسان ھاياجانلانمايدىغان ، ھاياجانلانسىمۇ ئىچىدە بىلىپ ، تېشىغا چىقارمايدىغان سۆرۈن تەلەت ھاكىمبەگنىڭ كىچىك بالىدەك خۇشال بولۇپ كەتكىنىگە ھەيران بولغاندەك ، ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ قويۇشتى .
نىياز ھېكىمبەگ راستىنلا ھاياجانلانغانىدى . ئادەتتە تاتىرىپ تۇرىدىغان چىرايى مۇسەللەس ئىچىۋالغاندەك قىزارغان ، كۆزلىرى

تېخىمۇ كىچىكلەپ ، ئاغزى يۇمۇلمايلا قالغاندى . بەزىدە مەسىلىك ئايىغىنى ئۇزەڭگىگە تاقاپ ، ئېگەر ئۇستىدە چەۋەندازلاردەك ئۆرە تۇرۇۋېلىپ دەريانىڭ ئۇ قېتىغا قارايتتى ، نېمىلەرنىدۇ دەپ چۇقان كۆتۈرەتتى .

كۇز كېلىپ ، تاغلارغا سوغۇق تەگكەچكە ، دەريا سۇيى ئوبدانلا تارتىلىپ قالغان ، شۇنداقتىمۇ ، بىر ئۆستەڭ كەلگۈدەك سۇزۇك سۇ تېگى كۆرۈنۈپ تاشلىق سايغا ئوخشاپ قالغان كەڭ دەريا قىننىنىڭ بىر تەرىپىگە يىغىلىپ ، جىمجىتقىنا ئاقماقتا ئىدى .

دەريا سۇيىنىڭ تارتىلىپ كەتكەنلىكى نىياز ھېكمىبەگنىڭ كۆڭۈل دەرياسىدا بارغانسېرى ئۇلغىيىۋاتقان ھاياجان ئېقىنىنىڭ ئۆز ئەركى بىلەن مەۋج ئۇرۇشقا ھېچقانچە تەسىر كۆرسىتەلمىدى . ئۇ ئېتىنى چاپتۇرغان پېتى قىرغاققا يېتىپ كەلدى ـ دە ، نەچچە ئوچۇم سوغۇق سۇنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئىچىۋەتتى . زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ يۇز ـ كۆزلىرىنى يۇيۇۋېتىپ ، تەكشى ئېقىۋاتقان سۇ يۇزىدە ئۆز ئەكسىنى ، خىلمۇخىل قىياپەتتىكى نىياز ھېكمىبەگنى كۆرگەندەك بولدى . تىزگىن سىيرىپ تۇرغان خىيالى تېپتىنچ ئېقىۋاتقان سۇغا قوشۇلۇپ ، ئۇزاق ـ ئۇزاقلارغا ئېقىپ كەتتى...

قىرىق نەچچە يىل مۇقەددەم ئۇ مۇشۇ چوڭ دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى بىر مەھەللىدە جەرەن بالىسىدەك قىيغىتىپ ئويناپ يۇرەتتى . ئۇ چاغلار ئۇنىڭ غەمسىز ، غۇبارسىز كۈنلىرى ئىدى . دەريا سۇيىگە پىشىلىپ ، قىرىق قۇمغا باغرىنى يېقىپ قانغۇچە راھەتلىنەتتى . ئورۇق ، تاتىراڭغۇ ، كېسەلچان دادىسى (ئۇ بۇۋىسىنى شۇنداق ئاتايتتى) ئۇنى ئەزىزلەپ ئىسمىنى نىياز قويغانلىقىنى ئەنە شۇ چاغلاردا ئېيتىپ بەرگەنىدى . ئۇنىڭ چوققىسىدا تېخى قىز بالىلارنىڭكىدەك بىر تۇتام كوكۈلىسىمۇ بار ئىدى . بىراق ، ئۇ ئۆمرىدە يىغلىغىنىنى ئەسلىيەلمەيتتى ، ئاكا دېمەتلىك چوڭ بالىلار بوزەك قىلىپ چىمدىۋالغاندىمۇ غىڭ قىلىپ قويمايتتى . دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىمۇ يىغلىيالماي ، كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ يۇرۇپ ياش چىقارغانىدى .

دادىسىدىن كېيىن ئۇ ئۆزىنى بەزىدە ئۇكام ، بەزىدە بالام دەپ چاقىرىدىغان ئاكىسى (ئۇ دادىسىنى ئاكا دەيتتى) بىلەن ياشاپ قالدى . يادىدا قېلىشچە ، ئاكىسى ئوتۇنچى ئىدى . ئوتۇنغا بارغاندا دائىم بېشىنى چۆكۈرۈپ ماڭىدىغان قاشاڭ ئېشەككە ئۆزىنى مىندۈرۈۋېلىپ مۇشۇ دەريا بويىغا ئېلىپ باراتتى ۋە ئوتۇن كولىغاچ قاراقات ، ئالىقات دېگەندەك تاتلىق ياۋا مېۋىلەرنى ئۈزۈپ بېرەتتى . قايتىپ كېلىۋېتىپ ئۇنى تۆگە تايلاق ئېتىپ گەجگىسىگە مىندۈرۈۋالاتتى . قىش كۈنلىرى ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن جۇۋىسىنى ئۈستىگە يېپىپ قويۇپ ، ئۆزى كېچىچە تىترەپ چىقاتتى .

ئۇ چوڭ بولدى ، چوڭ بولغانسېرى ئوتۇنچى ئاكىسى ئۇنى دۆشكەلەيدىغان ، ئۈرۈپ ـ تىللايدىغان بولۇپ قالدى . ھەتتا سوغۇق ئۆيگە سولاپ قويۇپ نان بەرمەيدىغان ، قوشنىلارنىڭ بالىلىرى بىلەن ئوينىغىلى قويمايدىغان بولۇۋالدى . قىزىق ئىش ، كۈچى يېتىدىغان بالىلارنى ئۈرغانغا ، قوشنىلارنىڭ تېمىنى شورا قىلىپ ، ئۇچ ـ تۆت تال ئالمىسىنى ئۈزۈپ يېگەنگە نېمە بولاتتى ؟ سەن ئۈرمىسىڭ ئۇلار سېنى ئۈرىدۇ ، ياۋاش بولسىڭ ئۇلار ياۋاش ئىكەن دەپ ئانىسى تاپىدۇ ، تاش ـ تاياقنىڭ ياكى مۇشتۇمۇڭنىڭ تەمىنى تېتىتىپ قويمىسىڭ ئۇلارنى قانداقمۇ باش ئەگدۈرەلەيسەن ؟ باش ئەگدۈرمىسەڭ ئوغۇل بالا دەپ مەيدەڭگە مۇشتلىغانلىنىڭ نېمە پايدىسى ؟

دادىسىنىڭ ئۆزىگە نېمە ئۈچۈن تاش يۈرەكلىك قىلىدىغىنىنى ئۇ كېيىنچە چۈشىنىپ قالدى . قوشنىسىنىڭ ئوغلى ئادەم كۆپ يەردە ئۇنى «ھارامدىن بولغان» دەپ تىللىدى . سۇ قاپقىنى سۈندۈرۈۋەتكىنىگە خاپا بولغان بىر ئايال : «سەن زاراتگاھلىقتىن تېپىۋالغان شۇم بالا ، شۇم بالا بولمىساڭ ئادەم ئۈرۈپ ، قاپاق چاقامتىڭ» دەپ ئاھانەت قىلدى . دەسلەپتە ئۇ تەڭتۈشلىرى بىلەن «مەن شۇم بالا ئەمەس ، ئۆزۈڭ شۇم بالا !» دەپ زاكونلاشتىيۇ لېكىن «شۇم بالا دېگەن نېمە ؟» دېگەن بىر سوئال ئۇنىڭ كاللىسىغا

ئورنىشۇالدى . دادىسىدىن سوراپ كۆرۈۋىدى ، ئۇ «ئاغزىكىنى يۇم» دەپلا بولدى قىلدى . چوڭ ياشلىق بالىلاردىن سوراپ كۆردى ، ئۇلار مەسخىرە قىلىپ «ھارامدىن بولغان بالىنى شۇم بالا دەيدۇ» دېگەندەك پەلىپەتىش جاۋابلارنى بەردى .

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، ئۇ قوشنىسىنىڭ ھويلىسىغا چالما ئاتقان باھانە بىلەن دادىسىدىن خېلى ئەدەپ يېدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىنى بالام دەۋالغان كىشىدىن بىراقلا يۈز ئۆرۈپ ، بېشى قايغان ، پۈتى تايغان تەرەپكە كېتىپ قالدى...

ئۇ ماڭا ـ ماڭا ، ئاخىر شەھەرگە كېلىپ قالدى . شەھەردە ئىگىسىز قالغان قوتۇر كۆچۈكتەك ئۇرۇلۇپ ـ سوقۇلۇپ يۈردى . ياز كۈنلىرى كۈن نەدە كەچ بولسا شۇ يەردە ياتتى . يەرنى سېلىنچا ، ئاسمانىنى يېپىنچا قىلدى . زىمىستان قىشتا ناۋايخانىلارنىڭ تېخى تەپتى كەتمىگەن تونۇر بېشىدا ، خىش خۇمدانلىرى ئالدىدا تۇنىدى . تاپسا يېدى ، تاپالمىسا ئاچ كېكىرىپ يۈرىۋەردى . بىر كۈنى ئۇ ئاشخانىدا خېرىدارلاردىن ئاشقان غىزانى يەپ يۈرگەندە ، ئاشخانا خوجايىنى ئۇنىڭغا «ئوچاققا ئوت قالاپ بەر ، قورسىقىڭنى تويدۇرىمەن ، ئۇستۇبشىڭغا ئېگىن بېرىمەن» دېدى . ئۇ شۇ ھامان ماقۇل بولدى . بىراق ، تۇتۇن يېيىشتىن زېرىكىپ ، ئاران بىر كۈنلا چىدىيالدى . خوجايىننىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ ، تۆت ھور قاتلىمىنى قوينىغا تىقتى ـ دە ، غىپپىدىلا قىلىپ قېچىپ كەتتى...

جان بېقىشنىڭ تەسلىكى پەقەت شۇ چاغدىلا بىلىنىشكە باشلىدى . ئوغرىلىق قىلسا تۇتۇلۇپ ، تاياق يېدى ، «ئوغرى» دېگەن ئاتاق ئۈنى خەير ـ ساخاۋەتتىنمۇ ، ئاشقان ئاش ، ئاشقان ناندىنمۇ قۇرۇق قالدۇردى . ئاخىر ئۇ ئەقىل ئىشلىتىپ ، ئۆزى بىلەن تەڭ دېمەتلىك ئون نەچچە مۇساپىر بالىنى ئەتراپىغا توپلىدى . ئۇ بالىلارنى باشلاپ قايسىبىر ناۋايخانىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولاتتى . ئايىغى چاققان بىر بالا ئۆزى ئۆگەتكەن بىر چارە بىلەن ناۋاينىڭ چىشىغا تېگىپ قويۇپ توشقاندەك يوگۈرۈپ قېچىپ كېتەتتى . رەللە بولغان ناۋاي ئۇ بالىنى قوغلاشقا مەجبۇر بولاتتى . كىچىك نىياز

دەرەخنىڭ ياكى تامنىڭ دالدىسىدىن يۇگۈرۈپ چىقىپ «ئېلىڭلار !» دەپ بۇيرۇق بەرگەن هامان ، بالىلار پەشخۇنغا چۈشىدىغان ئولىشىپ ، گىرده ، گۆشگىردىلەرنى قويۇنلىرىغا بولۇشچە تىقىپ ، مۇشۇكتىن ئۇركۈگەن قۇشقاچتەك تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىپ كېتەتتى . هېلىقى بالىنى تۇتالماي كەلگەن ناۋاي ئۇنمۇ ، بۇنمۇ قوغلاپ باقاتتىيۇ ، يەل تاپان شاتۇرلارنىڭ هېچقايسىسىنىڭ كەينىدىن يېتەلمەيتتى . نىياز بولسا بۇلانغان ناننىڭ يېرىمىنى ئالاتتى . يېرىمىنى قول ئاستىدىكىلىرىگە بۆلۈپ بېرەتتى .

بازار سەيلىسىگە چىققان چېرىكچى ئامبال[1] بىر كۈنى نىيازلارنىڭ بۇ ئويۇنىنىڭ دەل ئوستىدىن چۈشۈپ قالدى . ئۇ تەختىراۋانىڭ روجىكىدىن قاراپ ئۇلارنىڭ باش قاتۇرۇپ پىلانلىغان بۇ هەرىكىتىنى باشتىن ـ ئاخىرغىچە كۆزەتتى ۋە توپ بېشى نىيازغا قىزىقىپ قالدى . ئۇ چېرىكلىرىنى بۇيرۇپ نىيازنى چاقىرىپ كېلىپ پاراڭغا سالدى . چېرىكچى ئامبال ئۇنىڭدىن سورىدى :

— ئېتىڭ نېمە ؟

— نىياز ! — نىياز تېنىمەي ، تەمتىرىمەي جاۋاب بەردى .

— سەن كىمنىڭ بالىسى بولىدۇ ؟

— دادامنىڭ .

— بۇنداق ئوغرىلىق قىلىشنى ئۆزى ئويلاپ تاپتىمۇ ؟

— مەن ئويلاپ تاپماي كىم ئويلاپ تاپاتتى ؟ — ئوستۇبشىنى قاسماق بېسىپ كەتكەن ئون ئىككى ـ ئون ئۇچ ياشلاردىكى نىياز قارا دۇردۇن يەكتەك ، قارا پوسما كىيگەن ، ئۇزۇن چېچىنى بىر تال قىلىپ ئۆرۈۋالغان چېرىكچى ئامبالنىڭ سوئالىغا گاهىدا ئۆز تىلى بىلەن گاهىدا ئۇنىڭ تىلى بىلەن جاۋاب بەردى . نىيازنىڭ بۇ تۇرقى ، بولۇپمۇ سۇلاله تىلىنى ئانچە ـ مۇنچە سۆزلىيەلەيدىغانلىقى

---

① چېرىكچى ئامبال — ئۆز زامانىسىدا چوڭراق ناهىيىلەرگە ، ۋىلايەتلەرگە قويۇلىدىغان هەربىي ئەمەلدار .

چىبرىكچى ئامبالغا يېقىپ كەتتى ، ئۇنىڭ پەمىگە ، بىر توپ سەرگەردان بالىنى ئىشقا سېلىپ ئاربدىن نەپ ئۇندۇرەلىگىنىگە ئوبدانلا ھەۋەس قىلىپ قالدى .

— ئاتا ـ ئاناڭ قەيەردە ؟ — سورىدى چىبرىكچى ئامبال ئۇنىڭ تېگىنى بىلىپ باقماق بولۇپ .

نىياز يالغان ئېيتتى :

— بىلمەيمەن ، ئەقلىمگە كەلسەم مۇشۇنداق يالغۇز يۇرۇپتىمەن .

— ماڭا بالا بولۇشنى خالامدۇ ؟

نىياز كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ باشقىلار «دۇڭ دارېن» دەپ خىتاب قىلىۋاتقان بۇ ئوتتۇرا ياشلىق كىشىگە سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى .

— سەن باشقا قوۋۇم تۇرساڭ ، مەن باشقا قوۋۇم تۇرسام ، ساڭا بالا بولسام قانداق بولىدۇ ، دېمەكچىمۇ سەن ؟ — چىبرىكچى ئامبال باشتا سەل ئاچچىقلانغاندەك بولدى ، كېيىن بىردىنلا ئېچىلىپ كەتتى ۋە — بىلىپ قال بالا ، ئاغزىڭغا كىم ئەمچەك سالسا ئاناڭ شۇ ، كىم سېنى ئاربغا ئالسا قوۋمىڭ شۇ ، ئۇقتۇڭمۇ ؟ — دېدى .

— ئۇقتۇم ، دا... دادا !

شۇنداق قىلىپ ، ئۇ چىبرىكچى ئامبال دۇڭ دارېنغا باقما بالا بولۇپ قالدى . دۇڭ دارېننىڭ ئۇنىڭدىن ئۆزگە يەنە ئىككى ئوغلى بار ئىدى ، بىرى نىيازدىن ئىككى ياش چوڭ ، دوغلاقلىقىدىن بەئەينى خام كاۋۇغلا ئوخشايتتى . يەنە بىرى ، نىيازدىن بىر ياش كىچىك بولۇپ ، يەپ ـ ئىچىشتىن ، ئويۇن ـ تاماشادىن ئۆزگىنى بىلمەيتتى . نىياز ئوتتۇرانچىسى ھېسابلىناتتى .

دۇڭ دارېن گەرچە قاپىقى قېلىن ، سەپرا مىجەز ئادەم بولسىمۇ ، لېكىن بالىلىرىغا مېھرىبان ۋە تەلەپچان ئىدى . ئۇ ئوتتۇرانچى ئوغلى ئۆيگە كىرىشىگىلا سۇلالە مەنسەپدارلىرىنىڭ ئادىتى بويىچە ، ئۇلارغا بىر مۇئەللىم ۋە بىر مەشقاۋۇل بېكىتىپ بەردى . ئۇچ ئوغۇل تاڭ سەھەردىن چۈشكىچە مەشقاۋۇلدىن ،

كەچقۇرۇنلىرى مۇئەللىمدىن ساۋاق ئالاتتى . دۇكۈ دارىننىڭ تاپشۇرغىنى بويىچە ، مۇئەللىم ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سەۋەنلىكىگە ھەرگىز يۇمشاق قوللۇق قىلمايتتى . ساۋاقنى ياد ئالالمىغانلارنى قايسى بالا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئالىقانلىرىنى ئاچۇرۇپ ، كىچىككىنە پالاق بىلەن ئۇرۇپ تېرىسىنى سويۇۋالغاندەك قىزارتىۋېتەتتى ياكى ھەربىر ئالىقىنىغا ئىككىدىن خىش قويۇپ ، نەچچە ئاش پىشىم ئۆرە تۇرغۇزۇپ قويىاتتى . لېكىن ، بۇنداق قاتتىق قولۇق ئالدى بىلەن نىيازغا پايدا ئەكەلدى . كۆپ ئۆتمەي ئۇ «بايانىمە» دىن تارتىپ ، «ئۇچ خەتلىك دەستۇر» ، «تۆت نامە . بەش كىتاب» قىچە سۇدەك يادلاپ بېرەلەيدىغان بولدى .

ئېگىكلىرىنى قويۇق تۈك باسقان ، بۇقا سۈپەت كۇچتۇڭگۇر مەشقاۋۇل رەھىم ـ شەپقەت دېگەننى ئۇقمايدىغانلا ئادەم ئىدى ، كۆزلىرىدىن قان قۇيۇلۇپ تۇرغان بۇ پالۋان ئۇچ ئوغۇلغا قىلىچ چېپىشتىن ، نەيزە سانجىشتىن ، موللاق ئېتىشتىن تەلىم بېرەتتى . قۇم قاچىلانغان خالتىنى لىمغا ئېسىپ قويۇپ ، پەشۋا ئېتىشنى ، مۇشت ئۇرۇشنى ئۆگىتەتتى . ساۋاق ئالالمىغانلارنى يۇز ـ خاتىر قىلماي دۇمبالايتتى . چىرايلىرى ئوسمىدەك كۆكىرىپ ، يوتا ، بىلەكلىرى خېمىردەك ئىششىپ كەتكەن بالىلار تاياق ئاستىدا ۋاي دېيىشكىمۇ پېتىنالمايتتى .

دۇكۈ دارىن بەزىدە ۋاقىت ئاجرىتىپ ئۇچ ئوغلىنىڭ ھۇنىرىنى تاماشا قىلاتتى . بىر كۈنى ئۇ ئۇلارنىڭ قىلىچۋازلىق ماھارىتىنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن چوڭ ئوغلى بىلەن نىيازنى روبىرو تۇرۇشقا بۇيرۇدى ـ دە ، چوڭ ئوغلىغا قاراپ :

— رەقىبىڭنى بىر مۇشت بىلەن يېقىتىۋەت ! — دەپ ۋارقىرىدى .

چوڭ ئوغلى نىيازنى كېلىشتۇرۇپ بىرنى سالدى . كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ ، بۇرنىدىن ئوقتەك قان كەتكەن بولسىمۇ ، تاياق ـ توقماقتا پىشىپ مۇسكۇللىرى تاشتەك قېتىپ كەتكەن نىياز قىمىرلاپمۇ قويمىدى ، تۇرغان جايىدا قاققان قوزۇقتەك

تۇرىۋەردى .

دۇڭ دارېن نېمىشقىدۇر كۆزلىرىنى چەكچەيتتى ، بامبۇك ئورۇندۇقتىن دەسسەپ تۇرۇپ نىيازغا قاراپ ھۆركىرىدى :

— ئۇنى نېمىشقا ئۇرمايسەن ، نېمىشقا قول ياندۇرمايسەن ؟

نىياز ھېچنېمىنى چۈشەنمىگەندەك ، كۆزلىرىنى چىمچىقلاتتى ۋە :

— نېمىشقا قول ياندۇراتتىم ، ئۇ مېنىڭ ئاكام تۇرسا ، — دەپ جاۋاب بەردى .

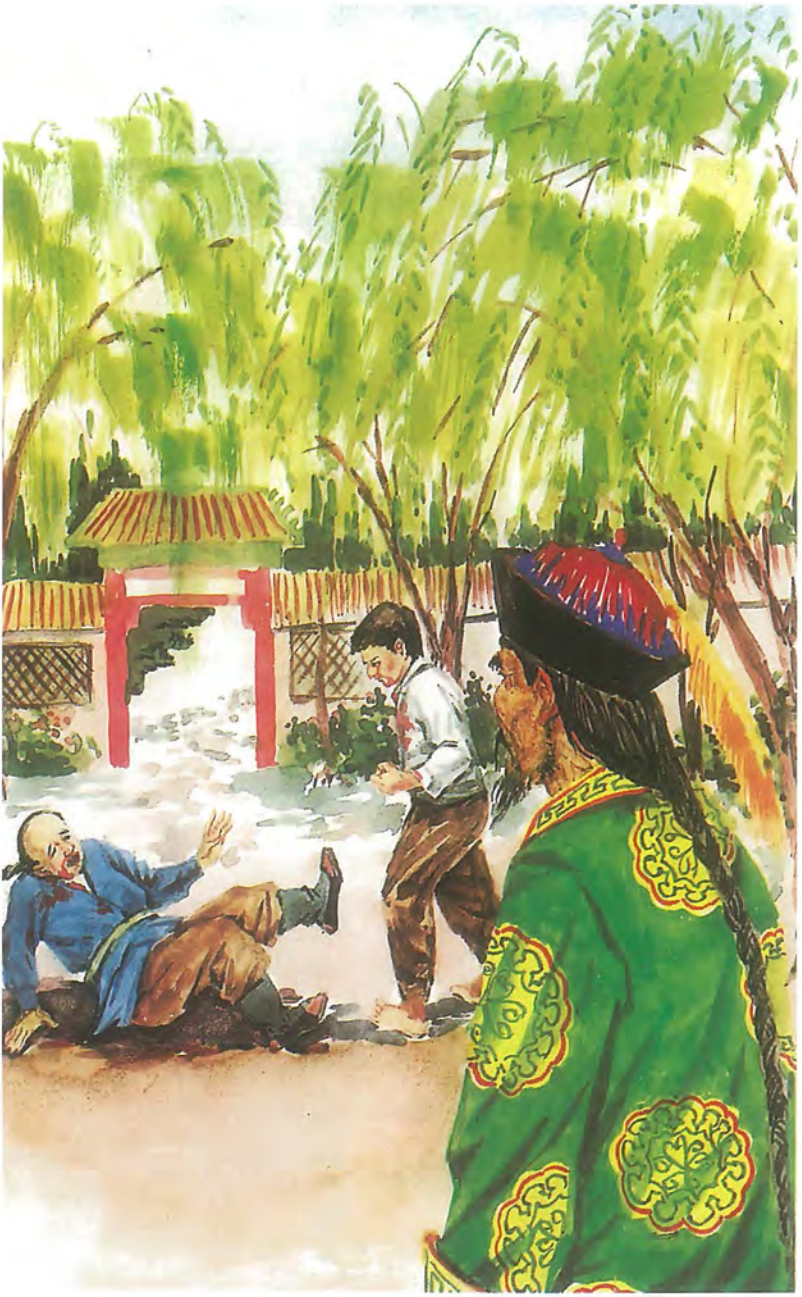
— ئەبلەخ ، — دەپ توۋلىۋەتتى دۇڭ دارېن نىيازغا ھاسسىنى تەڭلەپ ، — مۇشت يېگىنىڭ ئۇچۇن جەزمەن قىساس ئېلىشىڭ كېرەك ، كۆزۈڭنى ئويغانىنىڭ كۆزىنى ئوي ، چىشىڭنى تۆككەنىڭ چىشىنى تۆك . قىساسقا كەلگەندە ئاتاڭ بولسىمۇ ئاياپ ئولتۇرما . ئۇرە رەقىبىڭنى ، ئۇ لامزەللىنى ئۇرۇپ يىقىتىۋەت !

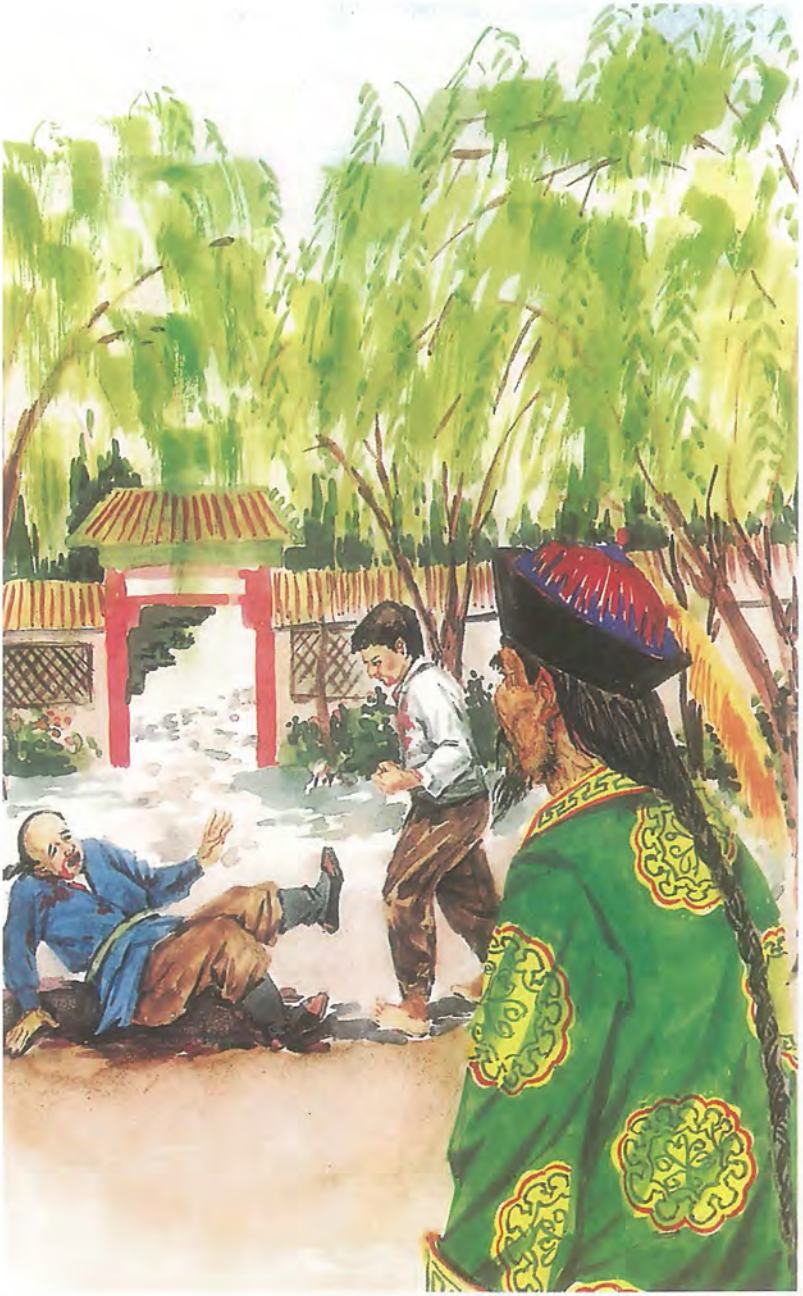
نىياز كالتە كۆڭلىكىنىڭ ئۈستىدىن باغلىۋالغان پوتىسىنى چىڭىتىۋالدى ـ دە ، لەۋلىرىنى قاتتىق چىشلىدى ، قۇيۇندەك پىرقىراپ كېلىپ ئاكىسىنىڭ بۇرنىغا توغرىلاپ بىر مۇشت قويدى . ئاكىسى ئىككى ـ ئۈچ قەدەم يەرگىچە سەنتۈرۈلۈپ بېرىپ ، ئۆگزىدىن تاشلانغان كاۋدەك ، «ۋاق» لا قىلىپ ئوڭدىسىغا چۈشتى . بۇرنىدىن تىررىدە قان كەتتى .

— مانا ئەمدى جايىدا ئىش قىلدىڭ ، يارايسەن نىياز ، يارايسەن ، — خان ئامبال خۇش بولۇپ چاۋاك چېلىپ كەتتى ۋە مەشقاۋۇلغا قاراپ دېدى ، — ئوغلۇم نىيازغا بىرقۇر ئۇستۇاش ئىنئام قىلىڭلار !

مەشقاۋۇل تەخلەپ قويغان بىرقۇر كىيىمنى ئاچقىپ نىيازغا كىيدۇردى . ئوشۇقىنى يېپىپ تۇرىدىغان ، پىيالىنىڭ ئاغزىچىلىك يۇمىلاق گۈللىرى بار ئۇزۇن يەڭلىك تاۋار يەكتەك ، قارا لاتا كەش ، ئۇچىدا پۈپۈكى بار قارا پوسما ئۇنىڭغا خۇددى ئۆزىنىڭكىدەكلا يارىشىپ كەتتى .

دۇڭ دارېن ۋە باشقىلار ئۇنى ھۆرمەتلەپ «دۇڭ نىياز» دەپ

ئاتايدىغان بولۇشتى ، بەزىلەر : «ئەرشويە»[1] دېيىشتى ، دۇڭ نىيازنىڭ تاۋى ئۆسۈپ ، مەرتىۋىسى كۈندىن - كۈنگە كۆكلەپ باردى . چېرىكچى ئامبالنىڭ خان ئامبالغا تەۋسىيە قىلىشى بىلەن ئامبال يامۇلدا باشتا مەھرەم ، كېيىن مىرشەپبىگى بولدى . كېيىنچە دۇڭ دارىننىڭ ئاتدارچىلىقى ئارقىسىدا يەكەن خان ئامبىلىغا بەشىنچى جەرىكلىك ئىشكئاغا بولۇپ ، مۇسۇلمان پۇقرالارنى ئۆز ئالدىغا سوراپ يۈردى .

مىلادىيە 1864 - يىلىغا كەلگەندە يەكەن دىيارىدا چوڭ داۋالغۇش يۈز بەردى . ئامەت قۇياشى خۇيزۇلارنىڭ بېشىدا پارلاشقا باشلىدى . دۇڭ نىياز كۆپ باش قاتۇرمايلا سۇلالە ھۆكۈمىتىنىڭ زاۋالغا يۈزلەنگەنلىكىنى پەملىدى ۋە دۇڭ دارىننىڭ «سېنى كىم ئارىسىغا ئالسا قوۋمىڭ شۇ» دېگەن تەلىمى بويىچە ، بىر كېچىدىلا خۇيزۇلار تەرەپكە ئۆتۈۋالدى . دۇڭ نىياز دېگەن ئىسمىدىن ۋاز كېچىپ ، ئۆزىنى «ما نىياز» دەپ ئاتىۋالدى . يات تائىپە قولىدا خورلىنىشتىن ئۆلۈمنى ئەلا بىلگەن چېرىكچى ئامبال بالا - چاقىلىرى بىلەن بىللە مىلتىق دورىسى قاچىلانغان قاپ ئوستىگە ئولتۇردى - دە ، ئالدىنى كۈنچىقىش تەرەپكە قىلىپ تەزىم - تەۋازۇلارنى بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن دورىغا غاڭزىسىنىڭ ئوتىنى يېقىپ پارتلاپ ئۆلۈۋالدى . بۇ پارتلاشتا خان ئامبالنىڭ ئىشكئاغىسى — چېرىكچى ئامبالنىڭ ئوتتۇرانچى ئوغلى دۇڭ نىيازلا نەق مەيداندا يوق ئىدى .

كېيىنكى كۈنلەردە بۇ يۇرتتا نۇرغۇن قېتىملاپ ئالتوپىلاڭ كۆتۈرۈلدى . كۆپ كىشىلەر ئەقىدىسىدىن ۋاز كەچمەي ئۆلۈم شەربىتىنى ئىچتى ، يەنە بىرمۇنچىلىرى ياقا يۇرتلارغا ، چۆل - دەشتلەرگە قېچىپ سەرسان - سەرگەردان بولۇپ كەتتى . ئەمما ، نىياز ھېكمبەگلا بىلىقئالغۇچقا ئوخشاش ، ئاسماندىمۇ ، سۇدىمۇ ياشاۋەردى ، شاختىن شاختا ئاتلاپ ، بەرگەن مەنسەپنى تۇتۇپ ،

---

① ئەرشويە — ئوتتۇرانچى بەگزادە دېگەن مەنىدە .

كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرۈپ يۈرىۋەردى...

نەيزاڭ ھېكمەتچە سۇ ئەكسىدە ئۆز سۈرىتىنى كۆرمەكتە ئىدى. قاسماق باسقان چىرايى، پەرىچە، ئوتوغات ياكى ئاق بۆك كىيىمۈالغان تۇرقى، سەللە، تونلۇق قىياپىتى كۆز ئالدىدىن ئۆتۈۋاتاتتى...

— بېگىم، مۇھەممەت يۇنۇسجان ھەزرەتلىرىنىڭ ئالدىلىرىغا ئەۋەتكەن ئادىمى يېتىپ كەلدى، — ياساۋۇل بېشىنىڭ ئىككىنچى قېتىم بەرگەن مەلۇماتى نىياز ھېكمەچەگنى خىيال قوچىقىدىن تارتىۋالدى. ئۇ دەريانىڭ يەكەن تەرەپتىكى قىرغىقىدا ئالدىغا كەلگەنلەر بىلەن كۆرۈشتى ۋە ئۇلارنىڭ ھەمراھلىقىدا يەكەن شەھىرىگە يۈرۈپ كەتتى.

يىگىرمىنچى باب

ئاي پاتقان ئاخشام

يەكەن ھاكىمبېگى مۇھەممەت يۇنۇسجان شاغاۋۇلنىڭ تۇرار جايى شەھەرنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگىرەك جايلاشقانىدى. ئۆز زامانىسىدا ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن تەكلىپ قىلىنغان ماھىر ئۇستىلار ياساپ چىققان بۇ كاتتا ئىمارەتنىڭ ھەممە يېرىدىن قەدىمكى بىناكارلىق ئالامەتلىرى روشەن گەۋدىلىنىپ تۇراتتى. يىراقتىن كۆزگە تاشلىنىدىغان قىزىل دەرۋازىسى قاغىلىقتىن توشۇپ كېلىنگەن ياڭاق ياغىچى بىلەن نەقىشلەنگەنىدى. پىششىق خىشتىن پۇختا قىلىپ ياسالغان بۇ ئىمارەت ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرىدىكى كەچكى شەپەققە ئوخشايتتى. خانىدانىنىڭ ئېگىز شىپاڭلىرى بىلەن بوي تالاشقان قاپاق تېرەك، سۆگەت دەرەخلىرى ئۈستىدە قۇشلار ئۇۋا سېلىشقانىدى. ئەجدىھا نەقىشلىك تۇچ ھالقا ئورنىتىلغان دەرۋازىدىن كىرگەن ئادەم كەچ كۈزدە ئېچىلىدىغان

رەڭمۇرەڭ گۈللەرگە مەھلىيا بولاتتى .

ئۆز ۋاقتىدا «ئۆمۈر قورۇسى» دەپ ئاتىلىدىغان ، چېرىكچى ئامبالنىڭ قورۇسىغا ئانچە يېراق بولمىغان يېگىرمە نەچچە خانىلىق بۇ ئىمارەتتىن پەقەت خان ئامبال ۋە ئۇنىڭ ئائىلە ـ تاۋابئاتلىرىلا پايدىلىناتتى . مەنسەپكە تەيىنلەنگەن ھەربىر يېڭى خان ئامبال سېپىل دەرۋازىسىدىن كىرىپلا ئۈدۈل مۇشۇ قورۇغا كېلىپ جايلىشاتتى . ئەمىلىدىن ئايرىلغان كونا ئامبالمۇ نەچچە ئون ھارۋا بايلىقنى ئېلىپ مۇشۇ يەردىن يۇرتىغا قاراپ يولغا چىقاتتى .

كىشىنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرىدىغان بۇ قورۇ كېيىنكى كۈنلەردە ئىسيانچى خۇيزۇلارغىمۇ ، ئابدۇراخمان ھەزرەتكىمۇ ، كۇچادىن كەلگەن خوجىلارغىمۇ تەۋە بولدى . ياقۇپبەگ يەكەننى قولغا كىرگۈزگەندە خوجىلارنىڭ ئىلكىدىن بىر كېچىدىلا مۇھەممەت يۇنۇسجاننىڭ قولىغا ئۆتتى . بۇ يېڭى ھاكىمبەگ دەرۋازا بېشىدىكى زەر خەتلىك لەۋھەنى ، دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئادەم يەيدىغان قىياپەتتە زوڭزىيىپ ئولتۇرىدىغان بىر جۈپ شىرنىڭ ھەيكىلىنى ئېلىپ تاشلىدى ـ دە ، نەزىر بېرىپ ، بىرەر قۇر ئىسرىق سېلىپ ئۆزىنىڭ تۇرار جايىغا ئايلاندۇرۇۋالدى .

بۇگۈن كەچقۇرۇن مانا مۇشۇ داڭلىق قورۇنىڭ كىچىك مېھمانخانىسىدا نىياز ھېكىمبەگنىڭ شەرىپىگە ئىپتارلىق زىياپەت ئۆتكۈزۈلۈۋاتاتتى . مول نازۇنېمەتلەر تولۇپ كەتكەن داستىخانىنىڭ تۆر تەرىپىدە نىياز ھېكىمبەگ ، يېنىدا شەيخۇلئىسلام جاينامازدا ئولتۇرغان تالىپىتەك يۈكۈنۈپ ، مۇلايىم قىياپەتتە ئولتۇرۇشاتتى . مەنۇنلۇقتىنمۇ ياكى ئەدەپ يۈزىسىدىنمۇ ، ئىشقىلىپ چىرايلىرىدىن كۈلكە كەتمەيتتى . سورۇن ساھىبخانى مۇھەممەت يۇنۇسجانمۇ ھاكىملارنىڭ ئادىتى بويىچە مېھمانلار بىلەن بىر قاتاردىن ئورۇن ئالغانىدى . باش داستىخانچى ۋە چاقچاقنىما كىيىنگەن بىرنەچچە غۇلام پەگاھدا قول باغلاپ ، پەرمان كۈتۈپ تۇرۇشاتتى .

نىياز ھېكىمبەگ تەكلىپ بىلەن داستىخانغا پاتىھە بەرگەندىن

كېيىن زىيارەت رەسمىي باشلىنىپ كەتتى . مېھمانلار ھەممىسى بولغۇچىلار نەچچە كۈندىن بېرى غىزا يېمەي ، ئۇلارنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ، مېھمانلار بىلەن تەڭ داستىخانغا قول ئۇزىتىشتى . ئاق سانجىلغان قويۇق ساقىلى مەيدىسىنى ياپقان ، جۇۋاننىڭكىدەك پارقىراق مەڭزىدىن ئىرماش - چىرماش قىل قان تومۇرلىرى ئېنىق كۆرۈنىدىغان ، چوڭ - چوڭ كۆزلىرىدىن كۈلكە تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان مۇھەممەت يۇنۇسجان ئاۋۋال ئېغىز ئاچتى :

— كەمىنە بۇرادەرلىرى جانابىي ئاتالىق غازىنىڭ مۇبارەك پېشىنى تۇتۇپ ، بوۋىلىرىمىزنىڭ قەبرىسى يانقان ئەزىز يۇرتىمىزدىن بۇياقلارغا كەلگىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قاپتۇ . قەشقەرىيەدە دىنىي ئىسلام قۇياشى كۆتۈرۈلۈپ ، جاھالەتكە چەك قويۇلغان بىر يىل مابەينىدە بولسا ، مانا مۇشۇ يەكەن دىيارىدا ئىستىقامەت قىلىپ تۇرۇپتىمەن . قوينى سۇلتان سەئىدخان[1] كەبى بۇيۇك موغۇل سۇلتانلىرىنىڭ ئالتۇن تەختىگە ، جەننىتى شاھانە جەسەتلىرىگە جاي بەرگەن بۇ يۇرت پېقىر ھاكىمبەگلىرىنىڭ ئىككىنچى يۇرتى ، شۇنداقلا نىياز ھېكىمبەگدەك كاتتا ئەربابنىڭ ئۆز يۇرتىدۇر . كەرەملىك ئاللا ئۇلۇغ روزا - رامزان ئېيىدا يۇرتىنى سېغىنغان ھاكىمبەگ جانابلىرىنى ئانا دىيارىغا چىللاپ كەپتۇ . بۇ بىزنىڭ ۋە يەكەن رەئىيەسىنىڭ شەرىپىمىزدۇر . بۇنداق تەنتەنىلىك چاغلاردا جانابلىرى ئۇچۇن تۆگە سويىساقمۇ ئازلىق قىلاتتى . ھېلىھەم خۇدا راۋا كۆرسە كېيىنكى كۈنلەردە كېمىمىزنى تولدۇرۇپ ، مېھمانلىرىمىزنىڭ كۆڭلىنى ئوبدانراق ئېلىۋالارمىز دېگەن ئويىدىمىز ، — مۇھەممەت يۇنۇسجان خۇددى تارتىنغاندەك بېشىنى ئېگىپ ، سورۇن ئەھلىگە باش لىڭشىتىپ قويىدى ، ئاندىن ، — قېنى ، ئېلىشسىلا ، بىمەزە داستىخىنىمىزغا ئۆز

---

① سۇلتان سەئىدخان — يەكەن خانلىقىنىڭ تۆنجى سۇلتانى . چاغاتاي ئەۋلادى ، تۇغلۇق تۆمۈرخانىنىڭ يەتتىنچى ئەۋلادى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ دادىسى . مىلادىيە 1514 - يىلى يەكەن خانلىقىنى قۇرۇپ ، مىلادىيە 1533 - يىلى ۋاپات بولغان . يەكەندىكى ئالتۇنلۇق قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنغان .

ئۆيلىرىدىكىدەك ئىلتىپات قىلىشسىلا ، — دەپ بىر كاپام پولۇنى «كوملا» قىلىپ ئاغزىغا ئاتتى .

مۇھەممەت يۇنۇسجاننىڭ ماختىغۇدەك مېھماندوستلۇقى ، سۆز دۇردانىلىرىدىن تىزىلغان پاساھەتلىك نۇتقى ، بۇرادەرلەرچە سەممىي تەكەللۇپلىرى ، ئۇنىڭغا ئىچىدە غۇم ساقلاپ يۈرگەن نىياز ھېكمىبەگنى ئوبدانلا خجىل قىلىپ قويدى .

تۇغرىسىنى ئېيتقاندا ، نىياز ھېكمىبەگ مۇھەممەت يۇنۇسجانىنى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيتتى . ياقتۇرماسلىقىنىڭ سەۋەبىمۇ بەكلا ئاددىي ئىدى . يەنى ئۇ پەرغانىدىن قەشقەرگە ، قەشقەردىن يەكەنگە كەلمىگەن بولسا ، ھەتتا دۇنيادا مۇھەممەت يۇنۇسجان دەيدىغان بىر ئادەم مەۋجۇت بولمىغان بولسا ، ئۇ ئۆز يۇرتىغا ئۆزى ھاكىمبەگ بولۇپ ، دوست ـ دۇشمىنى ئالدىدا پاھ دېگۈدەك دەۋران سۈرگەن بولاتتى . تۆت ھاكىمىيەتكە كەتمەن چاپقان قوللىرىنىڭ ھاردۇقى چىقىپمۇ قالاتتى .

بىراق ، قىسمەتنىڭ تەتۇر شامىلى ئۇنى بىر تال خەستەك ئۇچۇرۇپ ئۇدۇل خوتەنگە ئاپىرىپ تاشلىدى . كېچە ـ كۈندۈز ئارزۇ قىلغان يەكەن ھاكىملىقى مانا مۇشۇ يات يۇرتلۇققا نېسىپ بولۇپ كەتتى . ئۇ ئىچ ـ باغرىغا تۇمەن مىڭ چايان كىرىۋالغاندەك تولغاندى ، ھەسەت يانغىنىدا ئۆرتەندى ، ئۇنىڭغا ئۆلۈم تىلىدى . لېكىن ، «پىتنىڭ قارغىشىغا ئىت ئۆلمەپتۇ» دېگەندەك ، ئۇ يەكەندە يۈرت سوراپ يۈرۈۋەردى ، ئاخىر ئۇ مۇھەممەت يۇنۇسجانىنىڭ ئۆلۈمىنى كۈتۈپ ، تاقەت قىلىشقا مەجبۇر بولدى .

نىياز ھېكمىبەگ بۇگۈن پېشىن بىلەن شەھەر ئىچىگە كىرىپ ، «دوسمۇھەممەت سارىيى» دەيدىغان بىر سارايغا ئورۇنلاشقاندى . ئۇ سارايغا چۈشۈپ ئۇزاق ئۆتمەيلا ئويلىمىغان يەردىن مۇھەممەت يۇنۇسجان ئەۋەتكەن ئىپتارلىق زىياپەت تەكلىپىنى تاپشۇرۇۋالدى . ئۇنىڭغا نېمە ئامال ؟ ئۆلۈمىنى تىلىگەن ئادەم تېخى ئۆلمىگەنىكەن ، ھەتتا ئۆلۈش ئېھتىمالىمۇ يوق ئىكەن . شۇنداقتىمۇ ياقۇپبەگكە ئون نەچچە يىل مىرزىلىق قىلغان ، ئۇنىڭ بىلەن قېرىنداشتىن چارە

يېقىن ئۆتىدىغان بۇ «قاقۇاش» بىلەن يالغاندىن بولسىمۇ باردى ـ كەلدى قىلىش ، ھەسەت ئوتىنى ۋاقتىنچە بېسىپ تۇرۇش نىياز ھېكىمبەگنىڭ قولىدىن كېلەتتى . شۇنداق ئىكەن ، ئۇنىڭ ھۆزۈرىغا ئىككى قولىنى بۇرنىغا تىقىپلا بارالمايتتى .

نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگكە ئاتاپ ئەكېتىۋاتقان تارتۇق ـ پىشكەشلەردىن ئاز بىر قىسمىنى ئايرىپ مەھرەملەرگە كۆتۈرتتى . ياساۋۇلباشى بىلەن ئىككى نەپەر ياساۋۇلنى گۇلئايىمنى ، سوۋغا ـ سالاملارنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ ، باشقا مەھرەملەرنى روزا ـ رامزاننىڭ ھەققىدە ئازاد قىلىۋەتتى ـ دە ، يەكەنلىك مىرزىباشىنىڭ كەينىگە چۈشۈپ «ئىپتارلىق» زىياپەتكە يۈرۈپ كەتتى...

«توۋا ، ئۆمرىدە كەپە يۈزى كۆرمىگەن بۇ سايىاق مۇشۇ يەردە ئولتۇرىدىكەن ـ دە ! » — ئۇ تونۇش قىزىل دەرۋازا ئالدىغا كېلىپلا بىر ئۇھ تارتتى ۋە ئىچ ـ باغرىنى سۇغۇرۇۋالغاندەك پۇچۇلىنىپ كەتتى .

نىياز ھېكىمبەگ ئەپيۇنكەش قېرى خان ئامبالغا ئىشكئاغا بولۇپ يۈرگەن كۈنلىرىدە بۇ قىزىل تاملىق ئوردىغا بەزىدە دۇڭ دارىن بىلەن ، بەزىدە ئۆز رايى بىلەن پات ـ پات كېلىپ تۇراتتى . يالغۇز كەلگەن چاغلىرىدا ئامبالنىڭ رۇخسىتىنى كۈتۈپ سائەت ـ سائەتلەپ ساقلاپمۇ قالاتتى . بۇنداق چاغلاردا ئۇ بىكار تۇرۇشنى خالىمايتتى ۋە قاراۋۇللاردىن سۈپۈرگە سورىۋېلىپ دەرۋازا ئالدىنى ئېدىتلاپ سۈپۈرۈپ چىقاتتى ، ئەخلەتلەرنى زىھىن قويۇپ تېرەتتى ، سۇ سېپەتتى . قاچانكى خان ئامبال ئۇيقۇغا قېنىپ ھاۋا يېگىلى تالاغا چىققاندا ياكى ئەپيۇن خۇمارى بېسىلغاندا ئاندىن ئۇنىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇشەررەپ بولاتتى . خان ئامبالنىڭ ئەسىنكى تۇتۇپ ، خۇمارى قوزغالغۇچە بولغان ۋاقىتنى غەنىيمەت بىلىپ ، «پالانى بەگ مۇنداق دېدى» ، «پۇستانى بەگ ئۇنداقچى» دەپ ئادەم چاقاتتى . كىملەرنىدۇر مەنسەپكە قويۇش ، كىملەرنىدۇر مەنسەپتىن قالدۇرۇش ھەققىدە تەكلىپ بېرەتتى . «قېلىنلىق يېرىم دۆلەت» دېگەندەك ، تاكى خان ئامبال ئىتنى قوغلىغاندەك قوغلىمىغۇچە

ئاغزى بېسىلمايتتى .

بىر كۈنى ئۇ تاغلىقلارغا ئەكەلدۈرگەن ئۇلاي گۆشىنى ، ئېيىق تاپىنىنى كۆتۈرۈپ بۇ يەرگە كەلدى . ھاراق ئىچىپ ،تەڭشىلىپ قالغان خان ئامبالنىڭ مەردلىكى تۇتۇپ ، ئۇنى بىر توپ مېھمانلىرىنىڭ ئالدىغىلا باشلاپ كىردى . ئۇلار ھاراق ـ شارابتىن زېرىكىپ ئويۇن ـ تاماشا خالاپ تۇرغان بولسا كېرەك ، خان ئامبال سورۇن باشقۇرغۇچىغا شۇنداق ئىشارەت قىلىۋىدى ، ئۇ بىر قەدەھ ھاراقنى كۆتۈرۈپ دۇڭ نىيازنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە :

— دۇڭ نىياز ، ئېلىڭ ، بۇنى تېتىپ بېقىڭ ، — دېدى .

نىياز ھېكىمبەگ دۇردۇن نىمچىسىنىڭ يېڭى بىلەن ئاغزى ـ بۇرنىنى توسۇپ ، چىرايىنى پۇرۇشتۇردى . خان ئامبال قولىنى بىرلا سىلكىپ :

— ئىچۈۋېتىڭ ، سىز بىزنىڭ ئوبدان پۇقرا ، ئىشكىئاغا دېگەن خان ئامبالنىڭ دېگىنىنى قىلمىسا خان ئامبال خاپا بولىدۇ ، جازالايدۇ . ئىچسە چوڭ ـ چوڭ ئىش بېرىدۇ ، — دېدى .

نىياز ھاكىمبەگ كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ ، ئىككى بارمىقى بىلەن بۇرنىنى مەھكەم قىسۋالدى ـ دە ، ھاراقنى گۈپ قىلىپلا ئىچۈۋەتتى .

ئۇ تۇنجى قەدەھتە قېقىلىپ ، نەپەس ئالالماي قالدى . قىرتاق بىرنەرسە قىزىلئۆڭگىچىنى تاتىلاپ ئۆتۈپ كەتكەندەك بولدى . ئەمما ، ھايال ئۆتمەي ، يۈزى كۆيۈۋاتقاندەك ، بەدىنىنى لەگلەگتەك يېنىكلەپ ، قىمىر قىلسىلا ئۇچۇپ كېتىدىغاندەك ھېس قىلىشقا باشلىدى .

قەدەھ ئۇلىشىپ كېلىۋەردى ، دۇڭ نىيازمۇ ناز قىلماي ، قورقماي ئىچىۋەردى . پاتلا مەست بولۇپ ، بېشى ئۇزۇلگەن توخۇدەك ئۇيان ـ بۇيان ئۇسۇپ ، سەنتۈرۈلگىلى تۇردى . بېرىپ ـ بېرىپ خۇدىنى يوقتىپ ئاياللارنىڭ قۇچىقىغا ، مەنسەپدارلارنىڭ ئايىغىغا يىقىلىۋەردى . مېھمانخانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ ، نىمچىسىنى سېلىپ يەرگە ئاتتى ، شايى بەلۋېغىنى بوينىغا سېلىپ

تايتاڭلاپ يۇرۇپ ئۇسسۇل ئويندى . مېھمانلار تېلىقىپ قانغۇچە كۇلۇشۇپ كۆڭلىنى ئېچىشتى . «تۆگىنى ئۇسسۇلغا سالسا يەتتە تاختا سەۋزىنى بۇزۇپتۇ» دېگەندەك ، پىرقىراۋېرىپ بېشى قايغان دوڭ نىياز ئاخىر ئوڭدىسىغا يىقىلىپ چۈشتى ـ دە ، يېگەن ـ ئىچكەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى ياندۇرۇپ ، مېھمانلارنىڭ كەيپىنى ئۇچۇردى . بىر چاغدا كىمدۇر بىرى ئۇنى سۆرىگەن پېتى تالاغا ئاچىقىپ ھويلا تېمىغا يۆلەپ قويدى...

مۇھەممەت يۇنۇسجاننىڭ قورۇسىدىكى زىياپەت تېخىچە داۋاملاشماقتا ئىدى . قورۇ سىرتىدا ۋە پۈتۈن شەھەر كوچىلىرىدا كەچ كۈزنىڭ ئىزغىرىن شامىلى ئۇشقىرتىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى . كوچا بويلىرىدىكى چىنار دەرەخلىرىدىن تۆكۈلۈۋاتقان ئاخىرقى يوپۇرماقلار خۇددى ناله قىلغاندەك شۇىرلاپ ، پىرقىرىغان پېتى يەرگە چۈشتى ـ دە ، شامال بىلەن بىللە خېلى يەرلەرگىچە ئۇچۇپ بېرىپ ، ئازگاللارغا تىقىلاتتى . ئاسماندا بولسا نە ئاي ، نە يۇلتۇز كۆرۈنمەيتتى . سوغۇق دەملەردە ئۇيۇپ قالغان سۇت رەڭ تۇمان دەرەخلەرنىڭ ئۇچىدىلا لەيلەپ يۈرەتتى .

كوچىلاردا مىرشەپلەرنىڭ ، كۆزەتچىلەرنىڭ تاك ـ تاك ئۇرۇپ ئامان ـ ئېسەنلىكتىن خەۋەر بېرىشلىرى ، شامالنىڭ غۇرقىرىشى ، سۆڭەك تالىشىۋاتقان لالما ئىتلارنىڭ ناگان ـ ناگاندا غىڭشىپ قويۇشىدىن ئۆزگە ھېچقانداق سادا ئاڭلانمايتتى .

شۇتا بويلىمايدىغان ئېگىز ئەنجان تېمى بىلەن قورشالغان دوسمۇھەممەت سارىيىمۇ تىمتاس تۇن قۇچىقىدا ئۇيقۇغا چۆمگەنىدى . قارا قاڭالتىر بىلەن قاپلانغان ساراي دەرۋازىسىمۇ تۇن قاراڭغۇسى بىلەن ئايرىلماس بىر گەۋدە بولۇپ كەتكەنىدى . سارايىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى ئاتخانىلاردىن توقلۇقتىن شوخلۇق قىلىۋاتقان ئاتلارنىڭ تېپىشىشلىرى ، كىشنەشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

شۇ ئەسنادا ، دەرۋازىنىڭ ئالدىدىن ئۆتىدىغان جامە يولىنىڭ ئۇ قېتىدىكى قويۇق دەرەخلىك ئارىسىدىن ئىككى قارا گەۋدە ئارقا ـ

ئارقىدىن سەكرەپ چىقتى . ساراي تېمى تۈۋىدىكى ئېگىز تۇخۇمەك دەرىخىگە مايمۇندەك يامىشىپ ، شاخ بويلاپ ئۆمىلىگەنچە ساراي ئۆگزىسىگە ئۆتۈپ كەتتى . ئۇلار غايىب بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەي تۇخۇمەك ئاستىدىن يۆتەل ئاۋازى كەلدى . ئاۋاز ئۇچ قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن قارا دەرۋازا قىيا ئېچىلدى . دەرۋازا يوچۇقىدىن ئاۋايلاپ دەسسەپ چىقىپ كەلگەن ئۇچ گەۋدە ساراي تېمىغا دۇمبىسىنى چاپلاپ بىرپەس جىم تۇرۇۋالدى ـ دە ، يولنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ كېيىكتەك تاقلىغان پېتى دەرەخزارلىق ئارىسىغا كىرىپ كەتتى . ساراي دەرۋازىسىمۇ شەپسىزلا يېپىلىپ قالدى...

نىياز ھېكمىبەگ بىر يىلدىن بۇيانقى ئەڭ خاتىرجەم ۋە كۆڭۈللۈك بىر ئاخشامنى مۇھەممەت يۇنۇسجاننىڭ ھوزۇرىدا ئۆتكۈزدى . مەززىلىك غىزالارنى يېدى ، سەپەر ھاردۇقىنى چىقىرىپ ، كۆڭلىنى كۆتۈردى . شۇغىنىسى ، سورۇن ئاخىرىدا يەكەن قازىسى زىيائىدىن دامۇللا ئۇنى چاقچاقلا يۆلەپ چېقىۋالدى .

— ھاكىمبەگ جانابلىرى ، كۆڭۈللىرىگە كەلمىسە كىچىككىنە بىر سوۋالىم بار ئىدى ، — دېدى ئۇ ، ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ ئولتۇرغان نىياز ھېكمىبەگكە ئىلتىماس ئاھاڭدا . يەكەندە ئابرۇي ـ ئىناۋەتتە مۇھەممەت يۇنۇسجاندىن كەم تۇرمايدىغان بۇ ئۆلىمانىڭ ئۆزىگە سوئال قويۇشىنى كاتتا ئابرۇي دەپ بىلگەن نىياز ھېكمىبەگ قولىنى كۆكسىگە قويدى ۋە بېشىنى سەل ئېگىپ دېدى :

— مەرھەمەت ، تەقسىر ، گەرچە ئىلمى چولتا ، پىكرى تېيىز كەم ئەقىللەردىن بولسامۇ ، ھەزرەتلىرىنىڭ سوئالىغا چامىم يەتكۈچە جاۋاب بېرەرمەن .

قازىكالان بىر ئوتلام چاي ئىچىپ ئاغزىنى نەمدىۋالغاندىن كېيىن سورىدى :

— تەقسىر ، ئۆزلىرىنىڭ ئىسلام تارىخىدىن خەۋەرلىرى بارمىكىن ، بولۇپمۇ دىنىي ئىسلام ئۆز قۇدرىتىنى نامايان قىلغان زامانلار ۋاقىياتلىرىدىن ؟

— ئاڭلىغىنىم كۆپ ، بىلىدىغىنىم ئاز ، بىراق ، تارىخ ـ تەۋارىخ دېگەنلەرنى ئانچە ـ مۇنچە مۇتالىئە قىلغانمەن .

— خوش ، ئۇنداقتا قۇرەيشلىك ئەبۇ ئەززە ھېكايەتلىرىنى ئاڭلىغانمىدىلە ؟

«قۇرەيش دېگەننىڭ ھەممە ئادەم بىلىدۇ . بىراق ، ئەبۇ ئەززە دېگەن زادى نېمىدۇ ؟ ئادەم ئېتىمۇ يا شەھەر ، قىشلاق ناممۇ ؟ » — نىياز ھېكمىبەگ كۆڭۈل خەزىنىسىنى چالا قويماي ئاختۇرۇپ چىقتىيۇ ، مۇڭاپىقراق بىر جاۋاب تاپالمىدى . ئاخىر «قېنى بىرنېمە دېسىلە» دېگەندەك ، يېنىدا ئولتۇرغان شەيخۇلئىسلامغا قارىدى . شەيخۇلئىسلام بۇ سوئالنىڭ ئۆزىگە قويۇلۇپ قېلىشىدىن قورققاندەك ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئېپقاچتى .

— ئۇنداق بولسا ئەبۇ ئەززە ھېكايىسىنى كەمىنىلىرىدىن ئاڭلىغايلا ، — نىياز ھېكمىبەگدىن تۇزۇكرەك جاۋاب ئالالمايدىغىنىغا ئىشەنگەن قازىكالان ، ئۆز سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بېرىپ دېدى ، — ئەبۇ ئەززە مەككە مۇكەررەمەدىكى قۇرەيش قەبىلىسىدىن بولمىش بىر شائىر ئىدى . ئۇ مۇھەممەت مۇستاپاغا قارشى پىتنىلەردە قۇرەيش مۇشرىكلىرىنىڭ ئاتامانى بولغان . بىر قېتىم ئۇ مەككە مۇشرىكلىرىنىڭ كاتتىسى ئەبۇ سۇفيان بىلەن بىللە مەدىنە مۇنەۋۋەرەگە بېرىپ بەدىر دېگەن يەردە مۇسۇلمانلارغا قارشى جەڭگە كىردى . مۇشرىكلار يېڭىلدى . ئەبۇ ئەززە بولسا مۇھاجىرلارغا ئەسىر بولۇپ قالدى . كېيىن جېنىنى قۇتۇلدۇرماق ئۈچۈن رەسۇلۇللا ئالدىدا توۋا قىلىپ ، ئەبۇ سۇفيانى سۆكتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالدى .

كىم بىلسۇن ، مەككىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئەبۇ ئەززە ۋەدىسىگە ۋاپا قىلماي يەنە مۇشرىكلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى . مۇسۇلمانلارغا قارشى لەشكەر توپلاشتا مۇھەممەت مۇستاپانىڭ يامان گېپىنى قىلدى . ئەبۇ سۇفيان بىلەن بىللە مەدىنىگە بېرىپ ئوھۇد تېغىدا مۇھاجىرلارغا قارشى تېغ كۆتۈردى . ئاللا مۇسۇلمانلارنى غالىب قىلىپ ، كاپىرلارنى ھالاكەتكە يۈزلەندۈرگەندە ، ئۇ يەنە بىر

قېتىم رەسۇلۇللانىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىشىدى ، يەنە توۋا قىلىپ مۇسۇلمانلارغا مەدھىيىلەر ئوقۇدى ، مۇشرىكلارغا ۋە ئەبۇ سۇفيانغا ھېسابسىز قارغىشلارنى ياغدۇردى...

بۇ ھېكايىگە قىزىقىپ قالغان سورۇن ئەھلى داستىخاندىن قولىنى تارتىپ ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان پېتى قازىكالانغا قۇلاق سالدى . گەپ ـ سۆزلەرنىڭ ئۇرانىغا قاراپلا يۇرىكى تاپتىن چىقىشقا باشلىغان نىياز ھېكىمبەگ چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ ، قازىكالانغا يېقىنراق سۇرۇلدى .

— ھاكىمبەگ جانابلىرى ، گەپنىڭ ئوچۇقى ، مەن بۇگۈن سىلىنى كۆرۈپ تۇيۇقسىز ئاشۇ سۈيۇق شائىر ئەبۇ ئەززەنى يادىمغا ئېلىپ قالدىم ، — دېدى قازىكالان ھەممەيلەن ئاڭلىسۇن دېگەندەك ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ . قازىكالاننىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى ئاللىقاچان چۈشىنىپ بولغان ھاكىمبەگ خۇپسەنلىك قىلىپ ، ئۇنىڭ سۆزىنى چاقچاققا بۇرىدى ۋە دېدى :

— قازىكالان ھەزرەتلىرى ، چاقچاق دېگەننى ئەجەب ئوبدان قىلاشتۇرىدىكەنلا . ئۆزلىرىنىڭ چاقچاق ـ ھەزىلگە ھېرىس ئىكەنلىكلىرىنى بۇرۇنلا بىلەتتىم ، كەمىنلىرىمۇ چاقچاق خالايدىغان ئادەم...

قازىكالاننىڭ ئەستەرلىك گەپلىرىدىن سەل ھودۇقۇپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ «بۇرۇن» دېگەن سۆزنىڭ ئاغزىدىن قاندىق چىقىپ كەتكىنىنىمۇ تۇيماي قالدى . بۇرۇن ئۇ بۇ يەردە ئىشكىئاغا بولۇپ تۇرغان مەزگىللەردە ، مانا مۇشۇ قازىكالاننى نۇرغۇن قېتىم مەسخىرە قىلغان ۋە ئەرزىمەس بىر ئەيىب بىلەن قازىلىقتىن ئېلىپمۇ تاشلىغاندى . قازىكالانمۇ نىياز ھېكىمبەگنى بالىلىق چاغلىرىدىن باشلاپلا تونۇيتتى ، چۈشىنەتتى . «بۇرۇن» دېگەن بۇ سۆز ئۇنىڭ كونا ياراسىنى تاتىلاپ قويۇشى تۇرغان گەپ ئىدى .

زىيائىدىن دامۇللا «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېگەندەك ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆزىنى تۇتتۇرمايۋاتقىنىنى بىلىپ ، گەپنى ئېچىپلا ئېيتتى :

— چاقچاق دېدىلمۇ؟ ياق، بۇ چاقچاق ئەمەس، تەقسىر، ئۆزلىرى ئېيتقاندەك ئوخشاش مۇقىم بىر تەرەپتە تۇرمايدىكەنلا، قايسى ھۆكۈمەت كەلسە قانداق ھۆكۈمەتكەن دەپ سوراپ ئولتۇرمايلا خىزمەتتە بولۇۋېرىدىكەنلا. ئۆزلىرىنى ئاخىر ئېيتقاندەك كۈنگە قالمىسكەن دەيمەنا؟

— تەقسىر، — كىمدۇر بىرى سوراپ قالدى، — ئېيتقاندەك كۈنگە قالغانىدى؟

قازىكالان ئاغزىغا گەپ سېلىپ بەرگەن كىشىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرگەندەك كۈلۈمسىرەپ قويدى ۋە ئۇنىڭ سوئالىغا رازىمەنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئېيتقاندەك ئوھۇد جېڭىدە يەنە مەدىنە مۇسۇلمانلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان، بىراق بۇ قېتىم مۇھەممەد مۇستاپا ئۇنى كەچۈرمىگەن. ئىككى يۈزلىمىچىلىكتە ئەيىبلەپ ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلغان.

سورۇن ئىچى قايناۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەكلا جىم بولۇپ قالدى. مۇشۇ جىمجىتلىقتىن پايدىلىنىپ ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىشقا ئۇرۇنغان نىياز ھېكىمبەگ: «بۇ جاھاندا پادىشاھلىق تاجىنىڭ توختالغۇسى يوق، ئەگەر ھەزرەتلىرى بۇ تاج پالانى ھۆكۈمەتنىڭ، پالانى ئادەمنىڭ بېشىدا توختايدۇ دەپ ئېيتىپ بېرەلىگەن بولسىلا پېقىرمۇ ھېچ ئىككىلەنمەي شۇ ھۆكۈمەتنىڭ، شۇ پادىشاھنىڭ خىزمىتىدە بولغان بولاتتىم» دەپ ئۆزىنى ئاقلىغان بولسىمۇ، لېكىن يەنە تېخىمۇ قاتتىقراق پەشۋاغا دۇچ كەلدى. كۆڭلىدە قازىكالانغا مايىل بولۇپ سۆكۈتتە ئولتۇرغان مۇھەممەت يۇنۇسجانىنىڭ ئارىغا چۈشۈشى بىلەن، تىل تېغلىرىنى گىرەلەشتۈرۈپ شەپقەتسىز جەڭ قىلىۋاتقان ئىككى تەرەپ نىيىتىدىن يېنىشقا مەجبۇر بولدى. مۇنازىرىدە باشتىن - ئاخىر پايدىسىز ئورۇندا تۇرۇۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتتى. قازىكالان بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى - دە، سارايغا قايتىپ كەلدى.

نىياز ھېكمىبەگ سارايغا كېلىپلا ، قورققىنىدىن كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكىلى تاس قالدى . ئۇ كۆردىكى ، ئىككى نەپەر ئىشىكباقار ياساۋۇل بوسۇغا ئۇستىدە پۇت - قولى چەمبەرچاس باغلانغان ھالدا ئۆلۈكتەك سوزۇلۇپ ياتاتتى . قىزىل كۆڭلەك كىيگەندەك قانغا چىلىشىپ كەتكەن ياساۋۇلبېشىنىڭ قورسىقى قوغۇن پىچقاندەك يېرىۋېتىلگەن ، كۆز قارىچۇقى ئالايغان پېتى قېتىپ قالغانىدى . سوۋغا - سالاملارغا بولسا ھېچكىمنىڭ قولى تەگمىگەن ، قويغان يەردە قويغان پېتى تۇراتتى . بىراق ، ياقۇپبەگكە تارتۇق قىلىنىدىغان ئەڭ قىممەتلىك سوۋغاتنىڭ بىرى — تۇنقۇن قىز گۈلئايىم سارايدىكى سولاقلىق ئۆيدىن غايىب بولغانىدى .

«خۇدايا توۋا ، بۇ كىمنىڭ قىلغان ئىشىدۇ ؟» — شۇنچىلىك قىسقا ۋاقىت ئىچىدە بۇ تەرىقە چوڭ ۋەقەنىڭ يۈز بەرگىنىگە ئەقلى يەتمىگەن نىياز ھېكمىبەگ پىشانىسىگە پاققىدە بىرنى ئۇردى - دە ، تۇرغان يېرىدە زوڭ ئولتۇرۇپ قالدى .

يىگىرمە بىرىنچى باب

چۆل ئاتلىرى ھارمايدۇ

— دەرۋىش ئاتا ، توختىماي بىر كېچە - كۈندۈز يول يۈردۇق ، ئەمما چۆلنىڭ چېتى كۆرۈنەي دېمەيدۇ ، ئېزىپ - تېزىپ يۈرمەيلى يەنە .

— ئاسمانىنىڭ ئاۋۇ يېرىگە قارىغىنا ، ئوغلۇم ، مارجاندەك تىزىلغان يۇلتۇزلارنى كۆردۈڭمۇ ، ئۇنى تارازا يۇلتۇز دەيمىز ، بۇ يۇلتۇز ئوڭ تەرىپىگىدىلا بولىدىكەن ، ئۆزۈڭنى كۆكتېرەككە قاراپ كېتىۋاتقىنىڭدەپ ھېسابلاۋەر .

كېيىك دەرۋىش بىلەن ئايمۇھەممەت ئاتلىق كېتىۋېتىپ پاراڭلاشماقتا ئىدى . ئۇلارنىڭ پارىڭى ئاكىسىنىڭ كەينىگە

مـــنـگـشپ ئۇيقۇ بىلەن ئېلىشۋاتقان گۈلئايىم ۋە ئېگەرنىڭ قۇشىبشىغا پىشانىسى تېگەي دەپ قالغان كەرىمقۇلغا خىرە ـ شىرە ئاڭلىنىپ قالاتتى . يەكەندىن يولغا چىققاندىن بۇيان بوغۇز ياكى تـويغۇدەك چۆپ دىدارىنى كۆرمىگەن ، كالپۇكى ھۆل بولغۇدەك بىرەر قېتىم سۇ ئىچمىگەن ئاتلار شۇنچىلىك ئېغىر ۋە شۇنچىلىك ئاستا قەدەم تاشلايتتىكى ، ئۇلارنىڭ قەدەملىرىنى ئالقاننى ئالدىغا سـوزسـا بـەش بـارمـاقـنـى پـەرق ئەتكىلى بولمايدىغان زۇلمەت قاراڭغۇدىمۇ ئاداشماي سانىغىلى بولاتتى .

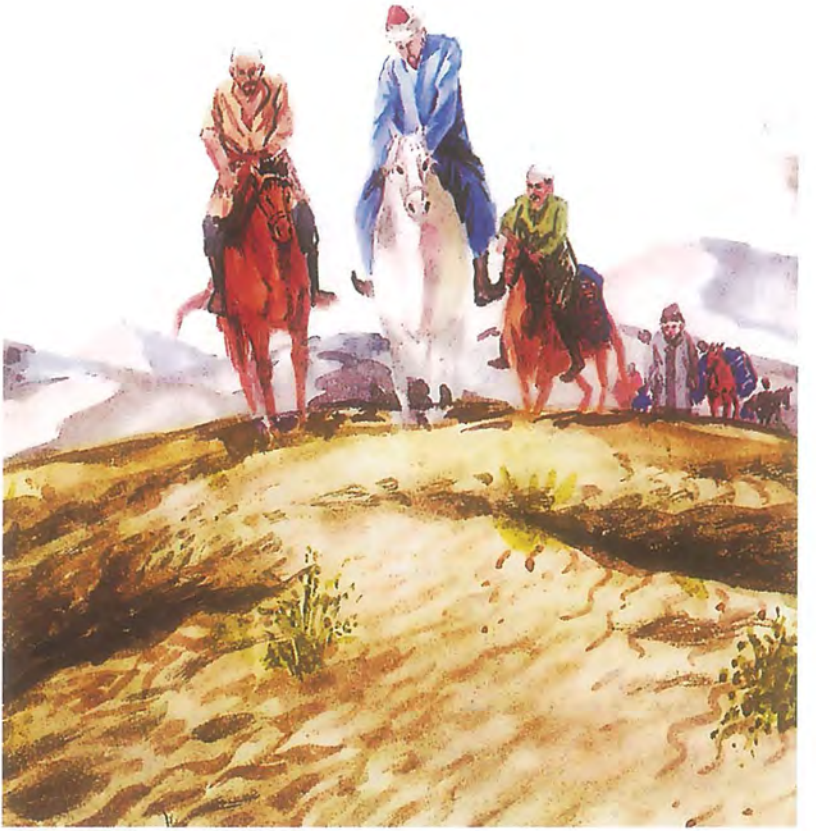
ئۇچ ئاتلىق تۆت كىشى تەكلىماكان دەشتى بىلەن قاغىلىق ـ گۇما بوستانلىقى ئارىسىدىكى كەڭ جاڭگالدا كېتىپ باراتتى . كۆك بـېـتـمـدە چـەكـچـەيگەن كۆزلەردەك پارقىراپ تۇرغان يۇلتۇزلار ئـەلـمـساقتىن بېرى ئادەم ئىزى چۈشمىگەن بۇ دۆڭلەر ئارىسىدا چاتقال يېرىپ كېتىۋاتقان نامەلۇم يولۇچىلارغا ھەيران بولۇۋاتقاندەك قىلاتتى . چۆل تەرەپتىن سوقۇۋاتقان سوغۇق شامال دۆڭ چوققىسىدا سـەبـىـي قـىزچاقنىڭ كوكۇلىسىدەك دىڭگىيىپ تۇرغان يۇلغۇن شاخلىرىنىڭ ، دۆڭ بـاغرىدىكى تىكەنـلـەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ ، سان ـ ساناقسىز يىلان سويلاپ كېلىۋاتقاندەك شۇرلىغان سادا چىقىراتتى . چۆل قۇيۇنىنىڭ كۈچلۈك زەربىسى بىلەن قاچاندۇر پارچىلىنىپ كەتكەن يانتاق پارچىلىرى قۇلاق تۇندىن غۇيۇلداپ ئۆتۈپ كېتەتتى .

ئايمۇھەممەتنىڭ كەينىدە توڭلىغىنىدىن كىرپىدەك تۇگۈلۈپ ئولتۇرغان گۈلئايىم ئاكىسىنى ئاستا نوقۇپ تۇرۇپ :

— ئاكا ، شامالدا پۇتلىرىم ئۇيۇشۇپلا كەتتى ، ئازراق توختاپ ئىسسىنىۋالسامكىن ، — دېدى يەر تېگىدىن چىقىۋاتقاندەك زەئىپ ئاۋاز بىلەن . ئايمۇھەممەت بەكلا يېلىڭ كىيىنىۋالغان سىڭلىسىنىڭ جالاقلاپ تىترەۋاتقىنىنى خېلىدىن بېرى سېزىپ كېلىۋاتاتتى .

كېپەك دەرۋىش :

— توختىساق توختايلى ، ئاز ـ تولا ئىسسىنىۋېلىپ تاڭ ئاتقاندا

ماڭساقمۇ بولمۇبرىدۇ ، يەكەندىكىلەرنىڭ بۇ يەرلەرگە قوغلاپ كېلىشىمۇ ناتايىن ، — دېدى گۈلئايىمنىڭ ئۆتۈنۈشىنى قوبۇل قىلىپ .

دەرۋىشنىڭ بۇ قارارى يېڭىدەك سانجىلمۇاتقان ئىزغىرىن شامالدا ئۇيقۇسى ئېچىلىپ كەتكەن كەرىمقۇلغىمۇ خوپ كەلدى . ئۇ گۈلئايىمنى قۇتۇلدۇرۇش سەپىرىگە ئاتلانغاندىن بېرى ئاغزىغا بىر بۇردا نان سالمىغان ۋە نەچچە كېچە - كۈندۈزدىن بۇيان كىرپىك قېقىپ باقمىغانىدى .

ئۇلار قاچانلاردۇر كەلكۈن ئېقىتىپ ، پىچاق بىلەن كەسكەندەك ئويۇلۇپ كەتكەن ئىككى دۆڭ ئارىسىدىن شامال ئۆتۈشمەيدىغان بىر ئويمانلىقنى تېپىۋالدى - دە ، ئاتلىرىنى دۆڭ كەينىدىكى قومۇشلۇققا قويۇۋەتتى . قۇرۇق يۇلغۇن شاخلىرى ، توغراق پوستى ، سۆكسۆك دېگەندەك چاۋا چاتقاللارنى يىغىپ كېلىپ گۇلخان يېقىشتى . ئادەم بويى ئۆرلىگەن ئۇلۇغ ئوت ئۇزۇن تىللىرىنى تەرەپ - تەرەپكە سوزۇپ ، دۆڭ ئارىسىغا تىقىلغان قاراڭغۇلۇقنى قوغلاپ ، قوللىرىنى قاقلاۋاتقانلارنىڭ جۇدىگەن چىرايلىرىنى ، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىنى ، گەز باغلىغان لەۋلىرىنى يورۇتۇۋەتتى . گۇلخان چۆرىسىدىكى ياقۇتتەك لاۋۇلداپ تۇرغان چوغ تەپتىدىن تېنىگە هارارەت ئۆتكەنسېرى ئۇلار تاتلىق ئۇيقۇ ئىچىدە قالدى . مۇھەببەتلىك كۆزلىرىدىن ئۇيقۇ قېچىپ تۇرغان گۈلئايىم بىلەن كەرىمقۇلمۇ جاھاننىڭ بىردىنلا كېڭىيىپ قالغانلىقىنى هېس قىلدى .

هېلىقى كۈنى سىڭلىسىنىڭ دېگەن قەرىلىدە قايتىپ كەلمىگىنىدىن كۆڭلى قانداقتۇر بىر ئەنسىزلىككە ئەسىر بولغان ئايمۇھەممەت كېپەك دەرۋىشنىڭ «گۈلئايىم ئانچە بىغەم قىز ئەمەس ، بەلكى قاراڭغۇدا يول يۈرمەي دەپ تۇغقانلارنىڭكىدە قونۇپ قالغاندۇ» دېگەن تەسەللىسىگىمۇ قۇلاق سالماي شورباغقا قاراپ يۈرۈپ كەتتى . ئىنس - جىن قالمىغان ، ئادەمنىڭ قورقۇسى

كەلگۈدەك جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان توپلىق يولنى بېسىپ شورباغقىچە يېتىپ كەلدى .

گۈلئايىمنىڭ گۈگۈم بىلەن تەڭ بۇ يەردىن ئۈزاپ كەتكىنىنى ئاڭلىغاندا ، ئايمۇھەممەتنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قالدى . ئۇ : «ئاپىلا ، ئىش چاتاق» دېدى - دە ، ساراسىمە ئىچىدە قالغان تۇغقانلىرى بىلەن خوشلىشار - خوشلاشمايلا بورانداك تېز كەينىگە يىاندى . كەنتمۇكەنت ، كوچىمۇكوچا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ئۈرۈق - تۇغقان ، يار - بۇرادەرلىرىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ سۈرۈشتۈردى . كېچە تەڭ بولغاندا كېپەك دەرۋىش بىلەن كەرىمقۇل كېلىپ ئۇنىڭغا قوشۇلدى . «گۈلئايىم سەن قەيەردە» دېگەن سادا يول بويلىرىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى . پەقەت تاڭ يورۇغاندىن كېيىنلا ئۇلار ئۇجمىللىك دوقمۇشتىن گۈلئايىمنىڭ ھال رەڭ روميلىنى تېپىۋېلىشتى . بوز توپىغا پېتىپ كەتكەن يوچۇن ئىزلارنى كۆرۈپ ، بۇ بەختسىز بىچارىنىڭ قايسىبىر قاراقچى تەرىپىدىن تۇتۇپ كېتىلگەنلىكىنى جەزملەشتۈردى .

«ئۇ نائەھلىلەر نېمىدەپ گۈلئايىمغا قەست قىلىشىدۇ ، ئۇ ھېچكىمگە يامانلىقى يەتمەيدىغان بىر ناتۇۋان قىز ئەمەسمىدى ؟ ئاھ تەقدىر ، قازانچى ئائىلىسىنىڭ بېشىغا تاغمۇ كۆتۈرەلمىگۈدەك كۈلپەتلەرنى سالدىڭ ، يەكلەيدىغىنىڭنى يەكلىدىڭ ، ئۆلتۈرىدىغىنىڭنى ئۆلتۈردۈڭ ، ئەمدى مۇشۇ ئاجىز قىزنى بولسىمۇ ئامان قويساڭ بولماسمىدى ، بۇ بىزگە نى ئاھانەت ، نى تارتقۇلۇق ؟ !... »

ئايمۇھەممەت سىڭلىسىنىڭ ئىزى ئۈستىدە زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ كىچىك بالىدەك ھۆڭرەپ يىغلىدى . يوغان مۇشتى بىلەن ئىككى چېكىسىگە توختىماي مۇشتلىدى . بەزگەكتەك لاغىلداپ تىترىدى . «ئاھ سىڭلىم ، ئاكاڭنى كەچۈرگىن ، جېنىم تېنىمدىلا بولسا دىلىڭنى چەكتۈرمەسمەن دېگەنىدىم ، دىلىڭنى چەكتۈرۈپ قويدۇم ، توخۇ چۈجىسىنى ساردىن قوغدىغاندەك قوغدارمەن دېگەنىدىم ، قاراقچىنىڭ چاڭگىلىدىن ساقلاپ قالالمىدىم» دەپ

قوشاق قاتتى .

ئـۇجملىك دوقمۇشتا شام تىكلىگەندەك تۇرۇپ كەتكەن ئەل ـ جـامـائـەتتىن كۆز يېشىنى يوشۇرۇۋاتقان كەرىمقۇلمۇ ۋولقاندەك تـىپىۋاتقان يىغىسىنى ئاخىر بېسىۋالالمىدى ـ دە ، ئۇن سېلىپ يـىـغلىغان پېتى ئايمۇھەممەتنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى ئاتتى . ئۇلار مـەھكەم قۇچاقلاشتى . داد ـ پەريادىمۇ ، كۆز يېشىمۇ قوشۇلۇپ كەتتى .

— بالىلىرىم ،سەۋر قىلىڭلار ، ئۆزۈڭلەرگە هاي بېرىڭلار ،— بايانتىن بېرى دوڭغاق ئۇجمە دەرىخىگە يۆلەنگىنىچە خىيال قاينىمىغا كىرىپ كەتكەن كېپەك دەرۋىش ئۇلارنىڭ يېنىغا باردى ۋە غۇلىچىنى يېيىپ ئىككىيلەننىڭ يەلكىسىگە قويۇنى قويدى ، — بۇ كۇن ، بۇ ئـايلاردا تەقدىر ئىلاهىنىڭ كۆزى كور ، قۇلىقى گاس ، ئۇنىڭغا يـىغلاپ يالۋۇرغاندىن كۆرە بىرەر هەرىكەت قىلغان ئەۋزەلرەك . قـەسەم قىلىمەنكى ، گۇلئايىمخان ئاللانىڭ ئاجىز بەندىسى ، ئاللا ئاجىز بەندىسىنى ئۆز پاناهىدا ساقلايدۇ ، بىز بىلەن كۆرۈشكىلى نېسىپ قىلىدۇ...

شـۇ سائەتتىن باشلاپ ئۇچەيلەن ئۇچ يولغا بۆلۇندى . بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلارغا ، خالتا كوچىلارغا ، ئۆستەڭ ـ كۆل بويلىرىغا بېرىپ گـۇلـئـايـىـمـىنىڭ دېرىكىنى قىلدى . هەتتا ئوردا ئالدى ، ئوردا سـېـپـىـلـىنىڭ دوقمۇشلىرى ، دەڭ ـ سارايلارغىچە كۆز سېلىپ چىقتى . قازىكالان ، يۇزبېشى ، مىرشەپ ، مىرغەزەپلەرگىچە مەلۇم قىلىشتى . قىزىنىڭ تۇتقۇن قىلىنغىنىغا بىر كېچە ـ كۇندۇز ئۆتكەن بـولـسـىـمـۇ بىرەر يېپ ئۇچىنى تاپالمىدى . پۇقرالاردىن «توۋا خۇدايىم ، ئىسىت دېگۈدەك ئىش بوپتۇ ! » دېگەندىن ئۆزگە جاۋاب چـىقمىدى . مەنسەپدارلار بولسا : «گۇناهكارنى تۇتۇپ كەلسەڭلار يـاكـى تۇرار جـايـىنى كۆرسىتىپ بەرسەڭلار سوىقىنى قىلىش بىزدىن» دەپلا بولدى قىلىشتى .

ۋەقـەنـىڭ ئـۇچـىـنـچـى كۇنى ئىشكىمۇئىشك قاتراۋبېرىپ

ئـايـاغـلـىرىنىڭ چەمى تېشىلگەن ئايمۇھەممەت بىلەن كەرىمقۇل باشلىرىنى ساڭگىلاتقان پېتى ئۆيگە قايتىپ كېلىشتى ـ دە ، چاي ئوتلاشتىنمۇ باش تارتىپ مىشىلداپ يىغلىغىلى تۇردى . ئۇلارنىڭ بـۇ ھـالـى ئـۆي ساقلاپ قالغان كېپەك دەرۋىشنىڭ سەپرايىنى ئۆرلىتىۋەتتى . تەسەللى بەرگىلى كىرگەن قولۇم ـ قوشنىلارنىڭ ئايىغى بېسىققاندىن كېيىنلا ، ئۇ :

— بالىلىرىم ، ئاللا زەئىفلەرگە يىغا ، ئوغۇل بالىغا چىدام بـەخـش ئـەتـكـەن . كـۇنـدۇزى كوچىمۇكوچا قاتراپ ، ئاخشىمى بېشىمىزنى قۇچاقلاپ يىغلاۋەرسەك ۋاقىتتىنى ئىسراپ قىلمۇبتىمىز . مېنىڭچە ئالدى بىلەن ئوبدانراق كاللا يۇگۇرتۇپ ئاندىن كېيىن بىرەر يول تۇتايلى ، ئەقىل بىلەن ئىش قىلغۇچىغا خۇدامۇ مەدەتكار بولىدۇ ، — دېدى سەل خاپا بولغاندەك .

ئايمۇھەممەت كېپەك دەرۋىشنىڭ بۇ گېپىنى ئورۇنلۇق دەپ ھېسابلىدى بولغاي ، كۆز يېشىنى سۈرتۈۋېتىپ ئۇنىڭغا دېدى :

— قېنى ، ئاتا ، بىرەر يول كۆرسەتسىلە ، ئۇ لەنەتگەردىلەرنى تـېـپىپ مېڭىسىنى چۇۋۇۋەتمىسەم ئايمۇھەممەت دېگەن ئېتىمنى يۆتكىۋېتىمەن !

— ئايمۇھەممەت ئاكام نەق گەپنى قىلمۇاتىدۇ ، دەرۋىش ئاتا ، كۈچ دېسە بىزدە بار ، شىجائىتىمىزمۇ كەم ئەمەس ، بىراق ئۇچ كـۇن يـىـگـىنە ئىزدىگەندەك ئىزدەپمۇ گۈلئايىمخانىنىڭ دېرىكىنى قىلالمىغىنىمىزغا پەقەت ئەقلىم يەتمەيۋاتىدۇ . ئۇنىڭ بار يېرىنى بىلەلىسەكلا بولاتتىغۇ...

كـېـپـەك دەرۋىـشـنىڭ تەكلىپى كەرىمقۇلغىمۇ خوپ كەلدى بولغاي ، ئۇ ئامالسىز قالغىنىنى گەدىنىگە ئېلىپ غۇدۇراپ قويدى . دەرۋىش دىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشكىنى ياپتى ، دەم سېلىپ كۆڭلىنى تىندۇرغاندىن كېيىن پەس ئاۋازدا سورىدى :

— يىگىتلەر ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ بۇگۈن تاڭ يورۇماستىلا قەشقەرگە كەتكىنىنى ئاڭلىدىڭلارمۇ ؟

ئايمۇھەممەت بىلەن كەرىمقۇل «بۇنىڭ گۇلئايىم بىلەن نېمە ئالاقىسى؟» دېگەندەك، دەرۋىشنىڭ كۆزىگە تىكىلدى ۋە بېشىنى چايقاشتى.

— ھىم، ئاڭلىمىدۇق دەڭلار، — دەرۋىش ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ ئۆز سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بەردى: سىلەر ئاڭلىمىغان بولساڭلار مەن ئاڭلىدىم.

— ئاتا، نىياز ھېكمىبەگنىڭ سەپىرى بىلەن گۇلئايىمنىڭ نېمە ئالاقىسى بار؟

— ئالاقىسى بارمۇ، يوقمۇ، كاللا ئىشلەتسەڭلارلا بىلەلەيسىلەر، قېنى دەپ بېقىڭلار، پۈتۈن ـ سۈرۈك بىر يۇرتنىڭ ھۆكۈمرانى نېمىدەپ ئەتىگەنمۇ ئەمەس، كەچمۇ ئەمەس، دەل تۇن ھەسسە بولغاندا سەپەرگە چىقىدۇ؟ ياساۋۇللارنىڭ ئارىسىدا كېتىۋاتقان ئاشۇ يېپىق مەپىدە مال ـ دۇنيا بارمۇيا ئادەممۇ؟

كېپەك دەرۋىشنىڭ ئېيتقانلىرى ئايمۇھەممەت بىلەن كەرىمقۇلنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. يولدىن ئاداشقان يولۇچىدەك تېڭىرقاپ قالغان ئىككى يىگىت دەسلىپىدە ھاياجانلانغاندەك بولدى، بىراق ئاڭلىغانلىرىنىڭ پەقەت پەرەزدىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى ئويلاپ يەتكەنلىرىدە بولسا روھى چۈشۈپ يەنە لاسسىدە بولۇپ قېلىشتى.

«ھۆكۈمران دېگەن بەربىر ھۆكۈمران، ئۇ ھېچكىمنىڭ ئىرادىسىگە باقمايدۇ، خالىغان ۋاقىتتا سەپەرگە چىقالايدۇ، مەيمۇ، ھارۇنمۇ، ئىشقىلىپ خالىغانلىكى نەرسىنى بىلله ئەكېتەلەيدۇ، — دەپ ئويلىدى كەرىمقۇل ئۆزىچە بېشىنى چايقاپ، — ياق، بۇ پەقەتلا بىر گۇمان، ئۇ مەپىدە گۇلئايىم يوق، جەزمەن يوق···»

كەرىمقۇل ئويلىغانلىرىنى ئوتتۇرىغا تاشلاپ دەرۋىش بىلەن ئايمۇھەممەتنى خالىتا كوچىدىن قايتۇرماقچى بولۇۋىدى، ئايمۇھەممەت ئۇنىڭغا پۇرسەت بەرمىدى. دەرۋىشنىڭ ئەگىتىپ گەپ

قىلىدىغان ئادەتنى بىلمىغان ئايمۇھەممەت ئۇنىڭ گېپىنى ئاخىرغىچە ئاڭلاپ بولۇپ ئاندىن بىر پىكىرگە كېلىش ئويى بىلەن سوئال تاشلىدى :

— دەرۋىش ئاتا ، ئاشۇ مەپىدە گۈلئايمخاننى بار دەپ جەزم قىلالامدىلا ؟ — دېدى ئۇ دەرۋىشنىڭ ئاغزىنى تاتىلاپ ، كېيىك دەرۋىش جاۋابەن دېدى :

— بالىلىرىم ، پەيغەمبەرلەر ، پەرىشتىلەر ۋە ئەۋلىيالىق ماقامىغا يەتكەنلەردىن ئۆزگە ھېچكىم غايىبنى كۆرەلمەيدۇ . بىراق ، دەرۋىش ئاتاڭلار غايىبنى كۆرەلمىگەن بىلەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئات ـ ئۇلاغلىرى قاتارىدا بىر سىرلىق مەپىنى كۆرگەنلەر بار . سىلەر بىلمەيسىلەر ، ئۇنىڭ خوتۇنى ئۇ يەكەندىكى چېغىدىلا ئۆلۈپ كەتكەن ، ئاشكارا نىكاھلىق بولغىنىمۇ ھېچكىم كۆرگىنى يوق . دېمەك ، ئۇنىڭ ئېلىپ ماڭغىنى ئۇنىڭ خوتۇنى ئەمەس . «ئوغرىنىڭ يۈرىكى پوك ـ پوك» دېگەندەك ، سىرلىق مەپىنى ئېلىپ ئەل ئايىغى جىمققان چاغدا يولغا چىقىشىدىمۇ جەزمەن بىر سىر بار .

— ئۇنداقتا ھاكىمبەگ گۈلئايمخاننى قەشقەرگە ئېلىپ كەتكەن بولمامدۇ ؟ خۇدا ساقلىسۇن ، خۇدا ساقلىسۇن··· ، — دېدى كەرىمقۇل بىر نەرسىدىن قورقاندەك ئالاق ـ جالاق بولۇپ .

— ھازىرچە بۇنداق قورقۇپ كەتمىسەڭمۇ بولىدۇ ، بالام ، — دېدى كېيىك دەرۋىش كەرىمقۇلنى بەزلەپ ، — مەن پەقەت گۇمانىمنىلا سۆزلەپ بېرىۋاتىمەنغۇ ، ئەمما بۇ گۇمانىنى نىياز ھېكىمبەگنىڭ خۇلق ـ مىجەزى بىلەن باغلاپ قارىغاندا بۇنداق ئېھتىماللىقنىمۇ يوق دېگىلى بولمايدۇ . قىياسەن ئېيتساق ، نىياز ھېكىمبەگ سۇغۇردەك سەزگۈر ۋە تۇلكىدەك قۇۋۇ ئادەم ، ئۇ قەشقەرگە ماڭغانكەن ، ئادەتتى بويىچە ياقۇپبەگنىڭ شەھرىتى غالىب ئەركەك ئىكەنلىكىنى ھېسابقا ئالماي قالمايدۇ ، قېنى ئېيتىڭلار ، ئۇنداق ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئوۋلاش ئۈچۈن بىرەر چىرايلىق قىزنى تارتۇق قىلىۋېتىشتىن ياخشىراق چارە بارمۇ ؟ يەنە كېلىپ ئۇ

ھەرقانداق ئىشتا ئېھتىياتنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويىدۇ ، بىر قىزنى كۆيۈكۈندۈزدىلا تۇتۇۋېلىپ ، خوجىسىغا تارتۇق قىلىۋېتىشتىن ، يامان ئاتاق ئېلىپ ، ئۆزىگە ئىش تېپىۋېلىشتىن قورقىدۇ . ئۇنىڭ ئەل كۆزىنى باغلاپ ، تەڭ كېچىدە سەپەرگە چىقىشىنىڭ سەۋەبىمۇ دەل شۇ يەردە !

— دېگەنلىرى بەرھەق ، دەرۋىش ئاتا ، سىڭلىمنى جەزمەن ئاشۇ قارا يۈز ھاكىمبەگ تۇتۇپ كەتكەن گەپ ، — دەرۋىشنىڭ قىياسىدىن قورقۇنچلۇق بىر جەريانىنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزگەن ئايىمۇھەممەت بازغاندەك يوغان مۇشتىنى قاياققىدۇر تەڭلەپ ، چىشلىرىنى قۇم چاينىغاندەك غۇچۇرلاتتى ، — خەپ ، نىياز ھېكىمبەگ ، شۇ تاپتا سېنى تۇتۇۋالىدىغان بولسام قوۋۇرغىلىرىڭنى سۇندۇرۇپ ، ئۇستىخانلىرىڭنى كۆكۈم ـ تالقان قىلىۋەتسەممۇ دەردىم چىقمايدۇ . توختاپ تۇر ، خۇدانىڭ كۈنى ئۇزۇنغۇ تېخى ؟ !

— قوغلايلى ، ئۇ بەتبەختنى تۇتۇۋېلىپ تۇتقان يەردە جاجىسىنى بېرەيلى ، — دېدى كەرىمقۇل پەگاھتا تۇرغان دەمنى قولىغا ئېلىپ .

كېيىپەك دەرۋىش ئايمۇھەممەتنىڭ رازىلىقىنى كۈتۈپ تالاغا ئېتىلاي دەپ تۇرغان كەرىمقۇلنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە ، ئۇنىڭ قولىدىكى دەمنى تارتىۋېلىپ تامغا يۆلەپ قويغاندىن كېيىن :

— يىگىتلەر ، ئالدىرىماڭلار ، چورۇق بىلەن خامپىغا سەكرىگەننىڭ پايدىسى يوق ، دېدىمغۇ ، بۇ تېخى بىر گۇمان ، گۇماننى ئىسپاتلىماي تۇرۇپ بىر ئىشقا بەل باغلىغىلى بولمايدۇ !— دېدى تەمكىنلىك بىلەن خىتاب قىلىپ .

— دېگەنلىرىغۇ ئورۇنلۇق ، دەرۋىش ئاتا ، لېكىن بۇ ماڭا گۇمان ئەمەستەكلا تۇيۇلۇۋاتىدۇ ، ماقۇل ، بۇنى ھازىرچە گۇمان دەپمۇ تۇرىلى ، بىراق گۇماننى يېشىپ بولغۇچە ئۇلار توختاپ تۇرمايدۇ ـ دە !

— ئۇنداقمۇ دەپ كەتمە ، بالام ، «سەۋەب قىلساڭ سېۋەتتە سۇ توختايدۇ» دېگەن گەپ بارغۇ بىزدە . سەۋەب قىلىپ باقىلى ، ئاللا

مەرھەمىتىنى ئايىماس !

ئۇلار سىرلىق تېپىشماققا ئوخشايدىغان بۇ گۈمانىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن كاللىسىنىڭ قېتىقى چىقىپ كەتكۈدەك باش قاتۇرۇشتى . خىلمۇخىل چىرايلارنى ، چوڭ ـ كىچىك مەنسەپدارلارنى ، تونۇيدىغانلىكى ياساۋۇل ـ مەھرەملەرنى ، ئوردا مۇلازىملىرىنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ ياردەم قولىنى سۇنالايدىغانلارنى دەڭسەپ كۆرۈشتى . كىيىك دەرۋىش ئىشەنچلىكرەك دەپ ھېسابلىغان ئادەملەرنى ، ئايمۇھەممەت بىلەن كەرىمقۇل ئويلاپ تاپقان چارە ـ ئامالىلارنى كۆڭۈل ئەگلىكىدىن ئۆتكۈزۈپ تاسقاپ چىققاندىن كېيىن ، ئاخىر ئوردىغا كۆز تىكىشتى ، ئىمكان بار ئوردا تېۋىپىنىڭ مەدىنىنى قولغا كەلتۈرۈشنى لايىق كۆردى . دېمىسىمۇ ، بۇ سىرلىق ۋە نازۇك قۇلۇپ ئوردىدىكىلەرنىڭ ياكى ئوردا ئەھلى بىلەن يېقىن ئالاقىسى بار ئىشەنچلىك ئادەملەرنىڭ ياردىمىسىز ئېچىلمايتتى . ياردەم قولىنى سۇنغۇچى كىشىمۇ ناھايىتى چوڭ خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىشى لازىم ئىدى .

ئايمۇھەممەت كېپەك دەرۋىش بىلەن كېلىشۋالغىنى بويىچە قاش قارايغان چاغدا دادىسىنىڭ ئاغىنىسى ، ئۆزلىرىنىڭ كونا چۆپقىتى تېۋىپ سىراجدىن مەخسۇمنىڭكىگە يېتىپ باردى ـ دە ، ھال ـ ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن مەقسەتنى ئوچۇقلا ئېيتتى .

— ئوغلۇم ، — دېدى سىراجدىن مەخسۇم ئايمۇھەممەتنىڭ گېپىگە لوقما سېلىپ ، — بىرەر ھاجىتىڭ بولسا قورۇنماي ئېيت ، تومۇر تۇتقۇزغىلى كەلگەن بولساڭ بىلىكىڭنى چىقار . چامىم يېتىدىغانلا ئىش بولسا ئىككى قولۇم كۆكسۈمدە . ئەگەر مۇڭداشقىلى كەلگەن بولساڭ ئالدىڭدا تولىمۇ خىجىلمەن ، خالىساڭ ئالدىراش ئىشىمنى تۇگىتىپلا ئەتە ـ ئۆگۈن دۇكىنىڭغا بارارمەن ، بۇ ئىلتىماسىمغا خاپا بولماسسەن ؟

«ياۋاللا ، يالغان ئېيتىش پىلىسىرات كۆۋرۈكىدىن ئۆتمەكتىنمۇ تەسمۇ نېمە ؟» — يۇرىكىنىڭ خۇددى ئات چاپتۇرغاندەك

دۇپۇلدەۋاتقىنىنى تۇيغان سىراجدىن مەخسۇم كەڭ پېشانىسىدىن ، ئىلمەك بۇرنىنىڭ ئۇچىدىن ، ئوت كەتكەندەك قىزىۋاتقان مەڭزىدىن سەل بولۇپ قۇيۇلۇۋاتقان قارا تەرنى قولىنىڭ كەينى بىلەن سۈرتكەچ ، ئىچىدە خورسىنىۋالدى ۋە چاندۇرۇپ قويغان - قويمىغانلىقىنى بىلىپ بېقىش غەرىزىدە ئايمۇھەممەتكە «لاپ» قىلىپ قارىۋالدى .

دۇرۇس ، ئەلىك نەچچە يىللىق ئۆمرىنى ئاقنى ئاق ، قارىنى قارا دەپ ئۆتكۈزگەن ، ھالاللىق بىلەن پۇتكەن ۋۇجۇدىغا ئىمان نۇرى بىلەن جۇلا بەرگەن بۇ خۇداگۇي تېۋىپ پەقەت زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىنلا يالغان سۆزلەۋاتاتتى . بىراق ، ئۇياتسىز يالغانچىلارغىلا يارىشىدىغان بۇ كىچىككىنە ئىش ئۇنىڭغا ئالەمچە گۇناھ بولۇپ تۇيۇلۇۋاتاتتى . سۆزلەۋېتىپ تۆھپە - گۇناھىنىڭ گۇۋاھچىسى بولغان مالائىكىلەردىن ئىزا تارتاتتى . ئاللانىڭ غەزىپىدىن قورقاتتى . ئۆزىنى ۋەيلۇن دوزاخنىڭ ئوت - ئاتەشلىرىدە ئۆرتىنىۋاتقاندەك ، تاغدەك چوڭ گۇرزىلەر ئاستىدا كۇكۇم - تالقان بولۇۋاتقاندەك ھېس قىلاتتى . ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان ئايانچىلىق دەملەر تىلىنى ، لېۋىنى داغمال كەبى داغلاپ ئۆتكەندە بولسا ھەر سۆزىدە ئازاتتى ، ھەر جۇملىدە چاندۇراتتى ، ھەر گەپتە دۇدۇقلايتتى ، بۇ دۇدۇقلاش ۋە چاندۇرۇش ئەقلى يېتۈك ئايمۇھەممەتكىلا ئەمەس ، بەلكى يەتتە ياشلىق سەبىي بالىغمۇ «ئۇ يالغان ئېيتىۋاتىدۇ» دېگەن تۇيغۇنى بېرەتتى .

تېۋىپنىڭ بىرەر مۇھىم سىرنى يوشۇرۇۋاتقىنىنى سەگەكلىك بىلەن تۇيۇپ تۇرغان ئايمۇھەممەت ئۇنىڭ گېپىنىڭ راست - يالغىنىنى سۇرۇشتۇرۇپ ئولتۇرمىدى . ياقىدىغان گەپ بىلەن مەخسۇمنىڭ ۋىجدانىي ھېسداشلىقىنى غىدىقلاش قارارىغا كېلىپ ، ئىشنى «كېسىلى» ئۇستىدىن دادلاشتىن باشلىدى :

— مەخسۇم ئاتا ، يۇرەك زېدىسىنىڭ ئازابى مېنى ئالدىلىرىغا باشلاپ كەلدى . دادام يېنىمدا بولغان بولسا دەردىمنى دادامغا ئېيتار ئىدىم ، سىلى بولسىلا ئاتامنىڭ ئورنىدىكى مۇرەببىم ، دەردىمگىمۇ

سلىدىن شىپا تىلىمەي ئامالىم يوق ... — دېدى ئۆتۈنگەن ھالدا .

ئاتا كەسپىگە ۋارىسلىق قىلىپ ، دېھلى ، بومبايلاردا تەھسىل كۆرگەن سىراجدىن مەخسۇم مەشھۇر تېۋىپ ۋە ئۇستا جەررا ھ ئىدى . دەل ئاشۇ داڭقى ئۈنى ئوردا دەرۋازىسىغا جىسمانەن بەند قىلىۋالغان بولسىمۇ ، لېكىن پۇقراپەرۋەرلىككە كەلگەندە ئەڭ سېخىي ساخاۋەتچىمۇ ئۈنىڭغا قول قويماي تۇرالمايتتى . ئوردا ئىشىدىن قولى بوشىغان چاغلاردا نامراتلارنىڭ كېسىلىنى داۋالاپ ، يېتىم - يېسىرلارنىڭ بېشىنى سىلايتتى . دەردمەنلەرنىڭ يېنىدا پەيدا بولۇپ ، پۇل - مېلىنى ۋە ياردەمنى ئايمايتتى .

ئۇ ھېلىقى ئاخشىمى تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئۆيىدىن ئۈزاپ چىقىۋېتىپ ، تاسادىپەن تاغار يۈدۈپ يۈرگەن سىرلىق ئادەملەر بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى . ئەتىسىلا قاۋۇل قازانىنىڭ قىزى گۈلئايىمنىڭ يوقلىپ كەتكىنىنى ئاڭلىدى - دە ، بۇنى ئالاھىدە بىر خەۋەر تەرىقىسىدە تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە يەتكۈزدى . ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگنىڭ بىر سىرلىق مەپىنى ئارىغا ئېلىپ قەشقەر تەرەپكە كېتىۋاتقىنىنى تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى . گۈلئايىمنىڭ تۇيۇقسىز غايىب بولۇشى ، سىرلىق مەپە ۋە غەلىتە سەپەر قوشۇلۇپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا ناھايىتى زور بىر گۇماننى تاشلاپ كېتىشتى . بۇ گۇمانىنىڭ دەھشەتلىك مەنزىل بىلەن تۇتىشىۋاتقىنىنى بىلىپ يەتكىنىدە بولسا بۇ ئىككىيلەن سىر ساقلاش توغرۇلۇق چۆچۈپ تۇرۇپ ئەھدى - پەيمانلار قىلىشتى .

بىراق ، ئۆز ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ يانقان ئاشۇ سىر ئۈچۈن يۈكۈنۈپ يالۇۋۇرۇۋاتقان ، ئاشۇ سىردىن خەۋەر تېپىشقا ئەڭ ھوقۇقلۇق بولغان بىر بىچارە يىگىت مانا ھازىر ئالدىدا تۇرۇپتۇ . ئۇ ئەمدى قانداق قىلىشى كېرەك ؟ قاۋۇل ئۇستىنىڭ يۈزىنى قىلىپ بولسىمۇ ئۇنىڭ ئۆتۈنۈشىنى قوبۇل كۆرسۈنمۇ ؟

سىراجدىن مەخسۇم ئەھدىنى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن بۇزۇۋېتىشنى ئەخلاققا ۋە ئاغىنىدارچىلىق مىزانىغا خىلاپ دەپ

ھېسابلىدى ۋە ئايمۇھەممەتنى تەۋەككۇل قىلىپ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭكىگە باشلاپ باردى . سىرنى تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلاش سىراجىدىن مەخسۇمنىڭ رايىغىمۇ مۇۋاپىق كېلىدىغان ، شۇنداقلا كاۋاپمۇ ، زىخمۇ كۆيمەيدىغان ئەپچىل چارە ئىدى .

خالمان پانسات بىلەن موللاجى تۇراپنىڭ يۈزسىزلىكىدىن نارازى بولۇپ يۈرگەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگ بۇ ئىككىسىنى ئەتىۋارلاپ يۈرگەن نىياز ھېكىمبەگكە چاپان يېپىپمۇ كەتمىدى . ئۇ قاۋۇل قازانچىنىڭ ۋىجدانلىق ، ئاق كۆڭۈل ، ئابرۇيلۇق ئادەم ئىكەنلىكىنىمۇ ئوبدان بىلەتتى . كېيىنكى كۈنلەردە نىياز ھېكىمبەگدىن ياكى دۈشمەنلىك كۆزى بىلەن ھومىيىپ يۈرگەن يات يۇرتلۇقلاردىن ئۆزىگە قازايىقەدەر بىرەر زەخمەت يېتىپ قالدى دېگەندىمۇ يەنىلا ئايمۇھەممەتتەك تونۇش ـ بىلىشلەر ، يۇرتلۇقلار ئەسقېتىپ قالاتتى .

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئۇلارغا : گۇلئايىمخاننى نىياز ھېكىمبەگ تۇتۇپ ، قەشقەرگە ئەكەتتى ، دېگەندەك گەپلەرنى قىلمىدىيۇ ، مۇشۇ مەنىدىن خېلى روشەن بېشارەتلەرنى بەردى . ئايمۇھەممەت بىلەن سىراجىدىن مەخسۇم ئۇچۇن پەقەت مۇشۇنىڭ ئۆزىلا قانائەتلىنەرلىك ۋە ئىشەنچلىك جاۋاب ھېسابلىناتتى .

ئايمۇھەممەت ، كېپەك دەرۋىش ۋە كەربىقۇللار يەنە بىر قېتىم خۇپيانە باش قوشۇشتى . نىياز ھېكىمبەگنى قوغلاپ يېتىپ ئۇنى قىيما ـ چىيما قىلىۋېتىش ، شۇ ئارقىلىق گۇلئايىمنى قۇتۇلدۇرۇش كېرەك ، دېگەن پىكىر ئۇستىدە ئايمۇھەممەت بىلەن كەربىقۇلنىڭ گەپى بىر يەردىن چىقتى . بىراق ، قېنى قىزىغان ، يىگىتلىكى ئۇرغۇپ تۇرغان بۇ ئىككىيلەنگە كېپەك دەرۋىش قارشى پىكىر قويدى :

— چوڭ ئىشقا تۇتۇش قىلىۋاتمىز ، يىگىتلەر ، — دېدى دەرۋىش ئۇلارنى ئاگاھلاندۇرۇپ ، — سوغۇق قانلىق بىلەن ئويلاپ كۆرىلى . بىز نىياز ھېكىمبەگنى ئۆلتۈرەمدۇق يا گۇلئايىمخاننى

قۇتۇلدۇرامدۇق؟ مېنىڭچە ، بۇنىڭغا تالاش ـ تارتىش كەتمەيدۇ ، ئالدى بىلەن ئادەمنى قۇتۇلدۇرايلى ، ھاكىمبەگ بىلەن كېچىكىپرەك ھېسابلىشىۋالساقمۇ ئۇلگۈرىمىز تېخى .

— نىياز ھېكىمبەگنى ئۆلتۈرمەسەك ، گۇلئايىمخاننى قانداق قۇتۇلدۇرغىلى بولىدۇ؟ — سورىدى تاقەتسىزلەنگەن يىگىتلەر .

— سىلەر نىياز ھېكىمبەگنى پىيازلىقتىكى قارانچۇق دەپ ئويلاپ قالماڭلار ، ئۇ ئالدىغا كېلىدىغان ئىشلارنى ئالدىن مۆلچەرلەپ نۇرغۇن ياساۋۇلنى بىللە ئېلىپ ماڭماي قالمايدۇ ، نىياز ھېكىمبەگكە يېقىنلىشىپ بولغۇچە ئاۋۇال ئاشۇ ياساۋۇللار بىلەن بىر قەپەس بەل تۇتۇشۇشقا توغرا كېلىدۇ . ئۇلار بىلەن تۇتۇشۇپ ئۆردەكنى ئۈيان ، غېزىنى بۇيان قىلىۋەتكۈچە نىياز ھېكىمبەگمۇ ئۇخلاپ ياتمايدۇ . مېنىڭچە ، قاراپ تۇرۇپ تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغاندىن كۆرە ، ئەپلىك پۇرسەتنى تېپىپ ئاۋۇال گۇلئايىمخاننى قۇتۇلدۇرۇپ چىققىنىمىز تۈزۈك .

ئايمۇھەممەت بىلەن كەڑىمقۇل كېپەك دەرۋىشنىڭ سۆزىنى ئورۇنلۇق دەپ قارىدى ۋە «قېنى ئاتا ، ئۆزۈڭ بىلىپ بىر يول كۆرسەت» دېگەندەك ئۇمىد ئۇچقۇنداپ تۇرغان كۆزلىرىنى دەرۋىشكە تىكتى . كېپەك دەرۋىشمۇ تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇپ ، كۆڭلىدە ئاللىقاچان پىشىپ قالغان پىلانىدىن ئۇلارنى خەۋەرلەندۈرۈپ :

— خوتەنگە تەۋە ھەرقانداق يۇرتتا ياكى يول ئۈستىدىكى ئوچۇقچىلىقتا بۇ ئىشنى بىر باشقا ئاچىققىلى بولمايدۇ يىگىتلەر ، ئەڭ ياخشىسى ، ئۇلار يەكەن تەۋەسىگە كىرگەندە ئاندىن بىر ئىش قىلىشىمىز كېرەك ! — دېدى .

— يەكەندە؟ — ئەجەبلىنىپ سورىدى ئايمۇھەممەت .

— شۇنداق ، يەكەندە ، — دېدى كېپەك دەرۋىش بارمىقىنى بىر ـ بىرلەپ بېسىپ ، — بىرىنچىدىن نىياز ھېكىمبەگ ئۇ يەردە ئىككى ـ ئۈچ كۈن توختىماي قالمايدۇ ، ئىككىنچىدىن ، خوتەندىن ئامان ـ ئېسەن چىقىۋالدۇق دەپ بىخۇدلىشىدۇ . ئۈچىنچىدىن ، ئۇ يەردە پېقىرنىڭ ئىشەنچلىك بۇرادەرلىرى بار ، يەكەننىڭ ئۈجۈر ـ

بۇجۇرىمۇ ماڭا بەش قولدەك تونۇش ، بىلمىدىم ، بۇنىڭغا سىلەر نېمە دەيسىلەركىن ؟

— نېمە دېسىلە شۇ ، گۈلئايىمخاننى قۇتۇلدۇرغىلى بولىدىغانلا ئىش بولسا ، بىز ئوت ئىچىگە كىرىشكىمۇ رازى ، دەرۋىش ئاتا ، — كەرىمقۇل مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ دېدى .

كېيىنكى دەرۋىش سەپەر تەييارلىقلىرىنى پۈختا ۋە ئىنچىكە ئورۇنلاشتۇردى . كەرىمقۇل يورۇقلاشلىق باينىڭكىدىن ئىككى يىل ئىشلەپ بېرىش شەرتى بىلەن تولۇمدەك سېمىز ئۇچ ئات قەرز ئەكەلدى . ئاتلارنى ئوبدان تويدۇرۇپ ، ئازغىنە ئوزۇقلۇق ئېلىۋالغاندىن كېيىن شۇ كېچىسىلا يولغا چىقتى ۋە ئالتە كۈنلۈك چۆل يولىنى ئۇچ كۈندە بېسىپ نىياز ھېكىمبەگدىن بۇرۇن يەكەنگە چۈشتى . چۈمۇلدەك ئاستا كېلىۋاتقان كارۋان يەكەن دەرياسىدىن ئۆتۈشگىلا يەكەنلىك ئىككى دەرۋىش نىياز ھېكىمبەگنىڭ كەينىگە سايىدەك ئەگەشتى . يەكەنگە كېلىۋېلىپلا كۆڭلى ئەمىن تاپقان نىياز ھېكىمبەگ مۇھەممەت يۈنۇسجانىنىڭكىدە يايراۋاتقان چاغدا ئۇلار قارشىلىق كۆرسەتكەن ياساۋۇلبېشىنى ئۆلتۈرۈپ ، ئۇيغۇرسىنى ئاچالمايۋاتقان ئىككى قاراۋۇلنى چەمبەرچاس باغلىۋەتتى . كېيىك دەرۋىش بىلەن تونۇشلۇقى بار ساراي قاراۋۇلىنىڭ دەرۋازىنى ئېچىپ بېرىشى بىلەن گۈلئايىمخاننى قۇتۇلدۇرۇپ چىقتى ـ دە ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ قوغلاپ كېلىشىدىن ئەندىشە قىلىپ كەلگەن يولى بىلەن گۇمىغا قاراپ ماڭدى .

— قاراڭلار ، ئاۋۇ تەرەپتىن تاڭ ئېتىپ كېلىۋاتىدۇ ، — دېدى ئاكىسىغا يۆلىنىپ ، ئوتسىنىپ ئولتۇرغان گۈلئايىم كۈنچىقىش تەرەپكە قولىنى چېنەپ .

يولۇاس ئاغزىدىن قۇتۇلۇپ ، تۇغقانلىرىنىڭ ھىمايىسىگە ئۇلاشقان گۈلئايىم ئەمدى تولۇق ئەسلىگە قايتقان ۋە بۇ خاسىيەتلىك تاڭنى تۇنجى بولۇپ تۇيۇۋالغانىدى .

تاڭ ئاتتى ، ئۇپۇق قوينىدىن سىرغىپ چىققان دۇگىلەك نۇر ئاسمان ۋە زېمىن ئارىسىنى ئىللىتتى . سوغۇق بىر كېچىنى

كۆكتېرەك يېزىسىغا يېقىنلا بىر يەردە ئۆتكۈزگەن بۇ تەلەيلىك ئادەملەر قۇملۇق ياقىسىغا يېيىلغان يېشىل مەخمەلدەك سوزۇلۇپ ياتقان ئانا ماكانىغا مۇھەببەتلىك نەزەر بىلەن كۆز تىكىشتى . قويۇق دەرەخلەر ئۇلارنىڭ ئالدىدىلا ئايان بولدى .

يىگىرمە ئىككىنچى باب

تەتۈر ئاققان سەل

ياقۇپبەگ بىرقانچە ئايلىق جىددىي هازىرلىقلاردىن كېيىن كۈچىگە كېلىپ ، سەپراس بولۇپ تۇرغان قوشۇننى ئەچىل بىر باهانە بىلەن مارالبېشىغا يۆتكەپ كەلدى ۋە ئەمىرلەشكەر ، مىڭبېشىلارنى ئالدىغا هازىر قىلىپ :

— ئاقسۇ ، كۇچا تەرەپلەرگە بېرىپ ، مازار ـ ماشايىخلارنى تاۋاپ قىلىپ يانساق نېمە دەيسىلەر ؟ — دەپ سورىدى .

ياقۇپبەگنىڭ بۇ سۆزى مازار ـ ماشايىخلار زىيارىتىگە بېشارەت ئەمەس ، بەلكى چوڭ بىر هەربىي هەرىكەتتىن ، جاپالىق سەپەردىن دېرەك بېرەتتى . ئۇلار خوتەن دىيارىغا ئاتلاندۇرۇلغاندىمۇ «راسلىنسىپ تەييار بولۇڭلار ، مازارى شېرىپ زىيارىتىگە بارىمىز » دېگەن يارلىق بېرىلگەنىدى . شۇڭا ، ياقۇپبەگنىڭ ئالدىدا ئەدەپ ساقلاپ ، قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ ئولتۇرۇشقان لەشكەربېشى ، ئاتامانلار تەڭلا :

— ئاتلىرىمىزنىڭ تۇيىقى قىزىپ تۇرۇپتۇ ، بىزگە ئالىيلىرىنىڭ بىر ئېغىز پەرمانىلا لازىم ، — دەپ چۇرقىراشتى مەددىاهىنىڭ شاگىرتلىرىدەك دوست تارتىشىپ .

ئۇلار ئويلىغاندەك جاۋاب بېرىشتى . ياقۇپبەگ ئەمىرلەشكەر مىرزا ئەهمەد قوشبېگى ، ئۆمەرقۇل دادخاه ، ئابدۇللا پانساتلارنىڭ قوماندانلىقىدىكى توققۇز مىڭ ئاتلىق لەشكەر ۋە ئۇچ مىڭ پىيادە

لەشكەرنى باشلاپ ، مىلادىيە 1867 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئاقسۇ سەپىرىگە ئات سالدى .

توپ ـ زەمبىرەك ، مىلتىق ، جەزائىل كۆتۈرگەن ،[1] قىلىچ ۋە نەيزە بىلەن قوراللانغان ، باش ـ ئايىغىغا كۆز يەتمەيدىغان بۇ قوشۇن مارالبېشى بىلەن ئاقسۇ ئارىسىدىكى چۆل ـ جەزىرىدە جەدەل قوپقاندەك چاڭ توزۇتۇپ ، توپان تاشقىنىدەك تېز ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى . ئۇ يەر ـ بۇ يەردە كۆكىرىپ تۇرغان قامغاق ، قومۇش دېگەندەك چۆل ئوتلىرى ئات تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن توپا يامغۇرى ئاستىدا بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولاتتى . بويۇنلىرىغا قۇرئان كەرىم ئاسقان ، تەكبىر ئېيتىپ ئاۋازى بوغۇلۇپ كەتكەن قارىي ـ ئىمامىلار بەش يۈز لەشكەرلىك پانساتلارنىڭ ئەڭ ئالدىدا مېڭىشاتتى . پانساتلارنىڭ كەينىدە ، بىرقانچە توغرا سەپنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاددىي بوز چەكمەندىن كەڭ ئېتەكلىك سەپەر كىيىمى كىيىگەن ياقۇپبەگ ئارغىماق ئۇستىدە ئولتۇرۇپ ، كۈنپېتىش تەرەپكە ، ئۆزىگە ساداقەتمەن قوشۇنىدەك ئەگىشىپ كېلىۋاتقان قات ـ قات تاغ تىزمىلىرىغا ، تەكلىماكاننىڭ تىپتىنچ ئاسمىنىغا قارايتتى .

ياقۇپبەگكە سوڭدىشىپلا ، ئۇنىڭ سەپەردە كۆڭۈل خۇشى قىلىدىغان ئالتە خوتۇنى چۈشكەن ياسداق مەپە تۈچ قوڭغۇراقلىرىنى جىرىڭلىتىپ كېلىۋاتاتتى . مەپىنىڭ يېنىدا ، سۆلىتىگە نىشان قىلىپ كۈمۈش جابدۇقلۇق ياۋداق ئارغىماقلارنى يېتىلەتكەن جەسۇر قىياپەتلىك پانساتلار ، ئەمىرلەشكەرلەر كېلەتتى . ئاتلىق ـ پىيادە لەشكەرلەر ، چېدىر ـ بارگاھ ۋە ئوزۇق ـ تۇلۇك ئارتىلغان ئات ـ قېچىرلار ، تونۇر ، قازان جايلاشتۇرۇلغان ياريار ھارۋىلار ، تۆگە يېتىلىۋېلىشقان تىجارەتچىلەر ، قەلەندەر ـ بىكارچىلار سېپى چۈمۈلىدەك ئاستا ھەرىكەت قىلاتتى . ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ، تۆگىلەرنىڭ بوزلاشلىرى ، ئادەملەرنىڭ ۋاراڭ ـ

---

① جەزائىل — ئوت چاچىدىغان ھەربىي قورال .

چۇرۇڭى ، قارىيىلارنىڭ تەكىبىرلىرى قوشۇلۇپ ، تاشقىن مەزگىلىدىكى دېڭىز سۈيىدەك شاۋقۇن كۆتۈرەتتى .

چوغدەك يېلىنجاپ تۇرغان چۆل . كۈن قىيام بولغان چاغ . ئاقسۇ تەرەپتىن يەر ـ كۆك ئارىسىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان چاقپەلەك تۇۋرۇكىدەك پىرقىراپ كەلگەن غايەت زور قۇيۇن قوشۇننىڭ قاپ بېلىنى ئۇزۇۋۇەتمەكچى بولغاندەك ، ئۇلارنىڭ باش ئۇستىدىنلا ئۆتۈپ كەتتى . قۇيۇن كەينىدىن يەردىن ئۇنگەنىدەكلا پەيدا بولۇپ قالغان ئىككى ئادەم ئاتلىرىنى بولۇشىغا قامچىلاپ ، مىرزائەھمەد قوشبېگىنىڭ يېنىغا كېلىپ نېمىلەرنىدۇر دېدى . قوشبېگى ئۇلارنى ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا باشلاپ كەلدى .

— ئالىيلىرى ، غازى پانسات بىلەن ئەدھەم باتۇرنىڭ چاغاۋۇل لەشكەرلىرى ئاقسۇنىڭ يايدى دېگەن يېرىدە كۇچا خوجىلىرىنىڭ بىر بۆلۈك ئادىمىنى يوق قىپتۇ ، — مىرزا ئەھمەد قوشبېگى ئاتلىق مەلۇماتچىلار ئاقسۇ تەرەپتىن ئەكەلگەن خەۋەرنى مەلۇم قىلىپ دېدى ، — يامان يېرى ، جامالىدىن خوجىنىڭ ئوغلى يەھيا خوجا خىللانغان ئوچ مىڭ لەشكەر بىلەن ئاقسۇ دەرياسىنىڭ ئۇ قېتىدا ھېچ ئەيمەنمەي ئالىيلىرىنىڭ ئالدىنى توسۇپ يانقانمىش !

ياقۇپبەگ «ئۇقتۇم» دېگەن مەنىدە بېشىنى لىڭشىتتىيۇ ، ئېتىغا قامچا ئۇرۇشقا ئالدىرىمىدى . توم قارا قاشلىرى قىسقىراپ ، ئۇچى تېگىشەي دېگەندەك قوشۇمىسىدا چوڭقۇر قورۇق پەيدا بولدى .

«ئوچ مىڭ لەشكەر دېگەننىڭ كارى چاغلىق ، كۆپ بولغاندا بەش مىڭ لەشكەر چىقارسامىلا ئۇلارنى كونا مازنى تىتقاندەك تىتىۋەتكىلى بولىدۇ . بىراق ، ئاقسۇدىن كورلىغىچە بولغان جايلاردىكى خاقانى چىن چېرىكلىرىنىڭ خىل قوراللىرى ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەن ، يەنە كېلىپ بۇ ھېيلىگەر خوجىلارنىڭ يوشۇرۇپ قويغان لەشكىرى يوق دېگىلى بولمايدۇ··· »

ياقۇپبەگ ئۇششاقتال ، ئۇرۇمچى ئۇرۇشىدا ئاز لەشكەر بىلەن كۆپ چېرىكنى يوق قىلىپ ئاجايىپ جەڭ ئىقتىدارىنى نامايان

قىلغان ئىسھاق خوجىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . ئىككى تەرەپ قورالىنىڭ ئۈنۈمىنى سېلىشتۇردى ، ئاخىر قىلچە بىخەستەلىك قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندى ـ دە ، ئەتراپىدىكى ئەمىرلەشكەرلەرگە جىددىي يارلىق چۈشۈردى :

— ئولتۇرغانلار قوپسۇن ، قوپقانلار يۈگۈرسۇن ، ئۆگۈنلۈككە تاڭ يورۇغان ھامان ئاتلىرىمىزنى ئاقسۇ دەرياسىدا سۇغىرىمىز ، — دېدى قىلىچىنى ئاقسۇ تەرەپكە قارىتىپ شىلتىپ .

ياقۇپبەگ دۈشمەن كۆچىدىن بىر ھەسسە ئۈستۈن ھەربىي كۈچى بىلەن ئاقسۇ دەرياسى بويىغا يوپۇرۇلۇپ باردى . ياقۇپبەگ قوشۇنلىرىنى يېتەرلىك كېمە بولمىسىلا دەريادىن ئۆتەلمەيدۇ دەپ ئەخمەقلەرچە ھۆكۈم چىقىرىپ ، كېمە ـ قولۇاقلارنى يىغۇالغىنىغا زىيادە ئىشىنىپ كەتكەن يەھيا خوجا دەريانىڭ ئۈدۈل كەلگەن يېرىدىن سۇ كالىسىدەك سۇ كېچىپ ئۆتكەن ھۈررەچى لەشكەرلەرنىڭ تۈنجى زەربىسى بىلەنلا قۈيرۈقىنى خادا قىلىپ قېچىپ كەتتى . تۈنجىنىنى قىرىپ ، قاچقىنىنى قوغلاپ ئاقسۇ شەھىرىگىچە يېتىپ كەلگەن غازى پانسات بىلەن ئەدھەم باتۇر شەھەر مەركىزىدىكى ئوردا پەشتىقىغا ئادەم چىقىرىپ : «زامان ، زامان ، ياقۇپ قوشبېگىنىڭ زامانى ، تىنچ يول ، خاتىرجەم بول» دەپ جار سالدۇردى ۋە ناغرا ـ سۇنايى چالدۇرۇپ شەھەرنى بېشىغا كىيدى .

ياقۇپبەگنىڭ ئۇچ مىڭ خاس يىگىتى ۋە سەرۋازلىرى كۆپ چىقىم تارتمايلا ئاقسۇ شەھىرىنى پۈتۈنلەي ئىشغال قىلىۋالدى . چاشقان تۆشۈكى سارايى بولغان ئاقسۇ ھۆكۈمدارى جامالدىن خوجىنى تۇتۇۋېلىپ ، ئارامىنى قارامىغا يەتكۈزمەيلا يەكەن شەھىرىگە پالىۋەتتى . مۇھەممەت بابا يۈزبېشىنى ئەۋەتىپ ئۈچتۇرپاننى ساقلاپ ياتقان خېتىپ خوجىنىمۇ ئوخشاش قىسمەتكە دۇچار قىلغاندىن كېيىن ، چاپچىپ تۇرغان ئارغىمىقىنىڭ بېشىنى كۈچا تەرەپكە بۇيرۇدى .

كۈچا شەھىرى جەنۇب بىلەن شىمالنى باغلاپ تۇرىدىغان مۇھىم بوغۇز ئىدى . ياقۇپبەگ مۇبادا شىمالىي يۇرتلارغا قول ئۈزارتماقچى

بولسدىكەن كۇچانى بېسىپ ئۆتۈشى ، ئۇرۇمچى ، ماناسلارغىچە بولغان زېمىننى ئۆز ئىلكىدە تۇتۇپ تۇرغان راشىدىن خاننى ھايالسىز كۆزدىن يوق قىلىشى كېرەك ئىدى . يول توسۇپ ياتقان بۇ يولۇاس ئۇجۇقتۇرۇلسلا ئۇنىڭغا قاراشلىق يۇرتلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق تىزگىننى ئۆز قولىغا ئالالايتتى .

دەرۋەقە ، ياقۇبېگنىڭ تولۇق تىنچىتىلمىغان خوتەن زېمىننى نىياز ھېكىمبەگكە سۇيۇرغال قىلىۋېتىپلا قەشقەرگە قايتىپ كېلىشىدىن مەقسەتمۇ قان داغلىرى قۇرۇمىغان شەمشىرىنىڭ ئۇچىنى شىمالىي يۇرتلارغا قارىتىش ئۇچۇن ئىدى . ئۇ تەرەپتىكى باي ، گۇزەل شەھەرلەر ئۇنى خوتەندىنمۇ بەكرەك قىزىقتۇراتتى ، ھەۋىسىنى قوزغايتتى .

لېكىن ، ئۇ خوتەن سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن ئاقسۇ بىلەن كۇچاغا ، يەنى شىمالغا ئات سېلىشقا دەمالىلىققا ئالدىراپ كەتمىدى . چۇنكى ، كۇچا ئۆزىنى جەلپ قىلىپ تۇرغان ئاشۇ گۇزەل ، باي شەھەرلەرنى كۇچلۇك مانجۇ قوشۇنىنىڭ قولىدىن باتۇرلۇق بىلەن تارتىۋالغان راشىدىن خوجىنىڭ ئانا يۇرتى ئىدى . مانجۇلاردىن غەنىيمەت ئېلىنغان خىل ھەربىي جابدۇقلار ۋە ھېسابسىز خەزىنە ، بايلىقلارمۇ مۇشۇ شەھەردە ساقلىنىۋاتاتتى . ئۇرۇش تەجرىبىسىدىن قارىغاندا ، ياراملىق قورال ، يەر شارائىتى ئۇستۇنلۇكى ۋە يېتەرلىك ئوزۇق - تۇلۇكى بولغان مۇنداق يۇرت ناھايىتى زور ھەربىي قۇۋۋەتكە ئىگە يوشۇرۇن ئىستېھكام ھېسابلىناتتى . مۇبادا بۇنداق ئىستېھكامغا ئالدىراپ تېگىش قىلىنمىدىغان بولسا خىللانغان قوشۇنىنىڭلا ئەمەس ، يۇرت - ماكانىنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى ئۇچۇن جېنىنى تىككەن سان - سانىقسىز پۇقرانىڭ قارشىلىقىغا دۇچ كېلىشىمۇ تۇرغان گەپ ئىدى .

ياقۇبېگ قەشقەردە بىرقانچە ئاي تۇرۇپ ، پەرغانە تەرەپتىن پاناھلىق تىلەپ كەلگەن قىپچاق مەرگەنلىرى ۋە يەرلىك پۇقرا ئارقىلىق لەشكەر سانىنى كۆپەيتتى . قورال - جابدۇق

ئۇستىخانلىرىنى بەرپا قىلىپ ، يېڭى تىپتىكى توپ ۋە كەينىدىن ئوقلىنىدىغان ياخشى مىلتىقلارنى ياسىدى . ئاقسۇ ، كۇچا تەرەپكە ھەپتىدە بىر ئايغاقچى ئەۋەتىپ ، خوجىلار ئارىسىدىكى ئىچكى نىزانى سەگەكلىك بىلەن كۆزىتىپ باردى . شۇنداق قىلىپ ، مۇشت ئاتىدىغان ئەپچىل پەيتنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈشكە باشلىدى .

تەقدىر ياقۇپبەگنى نائۇمىد قويمىدى . ئارزۇ ئۈپۈقى قىزىرىپ ، تەلەي قۇياشى يۇزىنى كۆرسەتتى . راشىدىن خان ۋە ئۇنىڭ ئاكىسى جامالىدىن خوجىنىڭ ئۆز نېسىۋىسىگە قانائەت قىلماي ، كۇچانى قان كېچىپ يۇرۇپ قولغا كىرگۈزگەن ھامىدىن خوجىغا يامانلىق سېغىنىشى بىلەن خوجىلار ئارىسىدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئۆچ ـ ئاداۋەت خۇددى مىلتىق دورىسىغا چوغ تاشلىغاندەك پارتلاپ كەتتى .

خېتىپ خوجىنىڭ ئوغلى ھامىدىن خوجا راشىدىن خان ۋە ئۇنىڭ ئاكىسى جامالىدىن خوجىنىڭ شەرىئەت ئەھكاملىرىغا خىلاپ قىلمىشلىرىغا خېلىدىن بېرى نارازى بولۇپ يۈرەتتى . ئۇلارنىڭ سامانىنىڭ ئاستىدىن سۇ يۈگۈرتۈپ ، ئۆزىنى چەتكە قېقىۋاتقىنىنمۇ بىلەتتى . شۇڭا ، ئۇ بىر كۈنى جامالىدىن خوجىنىڭ ئالدىغا كىرىپ : «كۇچا ۋە ئاقسۇدا جەڭ قىلىپ كۆپ رىيازەت چەكتىم ، قەشقەرلىكلەر ، يەكەنلىكلەر بىلەنمۇ ئۇرۇشتۇم ، تارتقان رەنج ـ مۇشەققەتلىرىنمۇ ئاز ئەمەس ، تاغار ئاقيار سەھراسىنى پېقىرغا بۇيرۇپ بەرسە ، مەئىشىتىمگە لازىم قىلسام» دېدى . ھامىدىن خوجىنىڭ بۇ تەلىپى مال ـ دۇنيا تەمەسىدە نەپسى يوغىناپ كەتكەن جامالىدىن خوجىنىڭ كۆزىنى قىزارتاتتى . ئاقيارنى ھامىدىن خوجىغا بۇيرۇپ بەرمەكتە يوق ، ئۆز پوكىنىغا باستى . بۇ يەرگە ھامىدىن خوجىنىمۇ ، ھۆكۈمەت دورغىلىرىنمۇ يېقىن يولاتمىدى .

دىلى ئازار يېگەن ، غۇرۇرى قورۇنغان ھامىدىن خوجا ئاخىر ئۆچ ئېلىش نىيىتىگە كەلدى . دەل شۇ چاغدا ئۇ جامالىدىن خوجىنىڭ «ئۇكامنىڭ تەلىپىنى ماقۇل كۆرمەي ئوبدان ئىش قىلمىغانكەنمەن ، ئۇ ئاقسۇغا بىر كېلىپ كەتسۇن ، ئوبدان

مۇڭدىشىپ ، دىدارىمىزغا قېنىشۇالساق» دېگەن مەزمۇندىكى مەكتۇپىنى تاپشۇرۇۋالدى . ئۇ ئاكىسىنى ئىنساپقا كېلىپ قالغان چېغى دەپ ئويلاپ ، ئازغىنە مەھرەملىرىنى ئېلىپلا ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى . كىم بىلسۇن ، جامالىدىن خوجىنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ تۇرغانىكەن . ئۇ شەھەر دەرۋازىسىدىن كىرەر - كىرمەيلا يوشۇرۇن قىلتاقتا دەسسىدى . بىر كېچە - كۈندۈزدىلا كۈچاغا ئەكېلىنىپ ، مىرزا قاماقتا مەھكۇم قىلىندى .

خوجىلارنىڭ بۇ تەرىقە پۈت تېپىشىشلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغان يەل تاپان ئايغاقچىلار شۇ ھامان قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ ، ياقۇپبەگكە ھامىدىن خوجا ۋەقەسىنى ئۇجۇر - بۇجۇرىغچە سۆزلەپ بەردى . بۇنىڭغا قوشۇپ جامالىدىن خوجىنىڭ خىزمىتىدىكى ئابدۇراخمان دادخاھ ، ئابدۇللا دىۋانبەگلەر نامىدىن يېزىلغان مەخپىي مەكتۇپىنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى . مەكتۇپتا خوجىلار ئارىسىدىكى ساقايماس نىزادىن ھالاكەت شەپسىنى سېزىپ قالغان بۇ ئىككى سانقۇن ئۆزلىرىنى ياقۇپبەگنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرغان ۋە ئاقسۇنى ئۇرۇشسىز ئېلىپ بېرىمىز ، دەپ يەتكۇچە لاپ ئۇرغانىدى . ياقۇپبەگكە قاراپ باش تاراپ ، قۇيرۇق شىپاڭلاتقانلار ئىچىدە راشىدىن خانىنىڭ ۋەزىرى توختى ئىشىكئاغا بېگىمۇ بار ئىدى...

ھەيۋىسى ئالەمنى ئۆرىتۆپە قىلىپ ، قارا بورانەك بېسىپ كېلىۋاتقان ياقۇپبەگ لەشكەرلىرى كۈچانىڭ ياقائېرىق دېگەن يېرىدە ئىبراھىم تۆرە ، يۈسۈپ باھادۇر باشچىلىقىدىكى تۆت مىڭ كۈچا لەشكىرىنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا دۇچ كەلدى . پۇرۇخ ئىسى بۇلۇت بىلەن قوشۇلۇپ كەتتى ، نەيزىلەر گىرەلەشتى ، قالقانلار تېشىلدى ، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ، ئۇر - چاپ ئاۋازى يۇرەكلەرنى قوزغىۋەتتى ، يەككە - يەككە ئېلىشىشلار پوملاقلاشما جەڭگە ئايلاندى . جەسەتلەر ساينىڭ تېشىدەك يېتىپ كەتتى . يېرىم كۈنگە سوزۇلغان دەھشەتلىك ئۇرۇشتا ياقۇپبەگ كۈچا لەشكىرىنىڭ كۆپىنى قىرىپ ئۈستۈنلۈك قازانغان بولسىمۇ ، لېكىن ، ئۆزىمۇ

خبلى چوڭ زيان تارتتى . مىڭدەك لەشكىرنىڭ باشسىز جەسەتلىرى توپىغا مىلەندى . قالايمىقانلاشقان لەشكەرلەرنى ئەيۋەشكە كەلتۈرۈپ ، قورال ـ ياراغ ، ئات ۋە ئادەم كۈچىنى قايتا تەرتىپكە سېلىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى .

ياقۇپبەگ قىزىل تونىنى سېلىۋېتىپ ، ئەمدىلا ئۇھ دەپ تۇرۇشىغا كۈچا تەرەپتىن ئاسمان ـ پەلەك توپا ـ چاڭ كۆتۈرۈلدى . ھايال ئۆتمەي ، بىر تەرىپى قېلىن ئورمانلىققا تۇتىشىپ كەتكەن كەڭ ئوچۇقچىلىقتا قويۇق تۇغ ـ ئەلەمنى ۋە پارقىراپ تۇرغان مىڭلاپ نەيزە ئۇچىنى كۆرۈپ قالدى ـ دە ، ئىختىيارسىز چۆچۈپ كەتتى . كەچكى قۇياش ئاپتېپىدا چوغدەك تاۋلىنىپ يالت ـ يۇلت شولا چېچىپ تۇرغان نەيزە ئۇچلىرى تۇن قاراڭغۇلۇقىدا كۆيۈۋاتقان ھېسابسىز مەشئەلنى ئەسلىتەتتى ، ھەرە چىشلىق ئاق جىيەك تۇتۇلغان تۇغ ـ ئەلەملەر سەلكىن شامالدا خۇددى رەقىبىنى جەڭگە چىللاۋاتقاندەك لەپىلدەيتتى .

ياقۇپبەگ يەنىلا ئۆزىنى تۇتۇۋالدى . مەيلى چۆچۈسۇن ـ چۆچۈمىسۇن ، مەيلى قان تۆكۈلسۇن ـ تۆكۈلمىسۇن يەنە بىر قېتىم جەڭگە كىرىشكە مەجبۇر ئىدى . پېشانىسىگە پۈتۈلگەنكەن ، ئۇمۇ جەڭدىن ئۆزىنى ئەپقاچمايتتى . پەقەت جەڭ مەيدانىلا ئۇنى ئۇتۇش ـ ئۇتۇلۇش نامەلۇم بولغان قىزىق تاۋاكەدەك جەلپ قىلاتتى ، پۈخادىن چىقىرالايتتى .

— ئى ئەمىرلەشكەرلىرىم ، باتۇرلىرىم ، — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ قىزىل تونىنىڭ يېڭىنى سېپىۋېتىپ ، — كۈچلۈك دۈشمەن ئالدىڭلاردا تۇرۇپتۇ ، ئۇلارنىڭ ئاغزىغا تاش ـ تۈپراق تىقىڭلار ، قېنىنى دەريا قىلىپ ئېقىتىڭلار ! — ياقۇپبەگ ئەتىگەندىن بېرى جەڭ قىلىپ قىمىر قىلغۇدەك مادارى قالمىغان لەشكەرلىرىگە يەنە جەڭگە كىرىش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى . بىراق ، خۇددى شىمال جۇدۇنىدەك ھۇۋلاپ كېلىۋاتقان ھېسابسىز كۈچا لەشكەرلىرى ئارىسىغا ئۇچلۇق نەيزىدەك بۆسۈپ كىرىش ئۈچۈن ، ئىككى كۆزىدىن ئوت يېنىپ تۇرىدىغان سەركەردىلەر ۋە كۈچلۈك

لەشكەرلەر كېرەك ئىدى . ۋەھالەنكى ، ياقۇپبەگنىڭ ئالدىنقى جەڭدىن ئامان قالغان لەشكەرلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ئولتۇرغان يېرىدىلا ئۇيقۇغا كەتكەن ، ياردارلار ۋە ماتەمدارلارنىڭ ئاچچىق ئىڭراشلىرى ، ناله ـ زارلىرى هەممه يەرنى قاپلاپ كەتكەنىدى .

ياقۇپبەگ ئاتلىرىغا تۇكىنى توزىتىۋەتكۈدەك قامچا ئۇرۇپ تەرەپ ـ تەرەپته چېپىپ يۈرگەن لەشكەر باشلىقلىرىنى كۆرۈپلا ئاز ـ تولا دېلىغۇل بولۇپ قالدى . ئۇلار كۆز يەتكۈسىز جەڭگاهقا قۇمدەك چېچىلىپ كەتكەن ، ئولجا ئىزدەپ سارائلارەك يۇگۇرۇپ يۈرگەن لەشكەرلەرنى تېخىچه يىغالمايۋاتاتتى . بىر جەڭنى تۈگىتىپلا يەنه بىر جەڭگه كىرىشنى خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ باقمىغان نەپسى بالا لەشكەرلەر ئۆز هەلەكچىلىكى بىلەن ئاۋاره ئىدى . بۈيرۇققىمۇ قۇلاق سالمايتتى . ئابدۇللا پانسات بىلەن ئۆمەر قۇل دادخاهنىڭ تۆت ـ بەش مىڭچه ئاتلىق لەشكىرى تاغ باغرىدىكى سايدا ئىس پۈرقىرىتىپ تائام تەييارلاۋاتقان ئوقەتچىلەرنىڭ يېنىغا كېتىشكەنىدى . يەنه نۇرغۇن كىشىلەر جەسەتلەر ئارىسىدىن ئۆز تۇغقانلىرىنى ، تونۇش ـ بىلىشلىرىنى ئىزدەپ يۈرەتتى .

غەزەپلەنگەن ياقۇپبەگ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان قايسىدۇر بىر يۈزبېشىنى بىكاردىن ـ بىكار بىر قامچا ئۇرۇۋەتتى ، كىمنىدۇر يامان گەپ بىلەن تىللىۋالدى . دۇشمەن ئوق ئۇزگۇچە لەشكىرىنى يىغىپ جەڭگه ئاتلاندۇرالىشىدىن ئۇمىدسىزلىنىپ ، پۈتى كۆيگەن تۇخۇدەك بىئارام بولدى . ئۇ شەمشىرىنى شىلتىپ ، نەتىجىسىز شاپاشلاپ يۈرگەن بىر پانساتنى ئۆلۈم ۋەھىمىسى بىلەن قورقۇتۇۋاتقان بىر چاغدا كۈتۈلمىگەن ئىش يۈز بەردى . شەھەر تەرەپتىن كېلىۋاتقان هېلىقى لەشكەرلەر ئۇلار تەرەپكه ئۇچقاندەك يۇگۇرۇپ كېلىۋېتىپ ، كۆزگه كۆرۈنمەس بىر تام بىلەن توسۇلۇپ قالغاندەك ، يۈز قەدەم يىراقتا چېپىپده توختاپ قېلىشتى . تۇغ ـ ئەلەملەر قىيسايدى ، نەيزه ـ مىلتىقلار غايىب بولۇپ ، ئادەملەر تۇرغان يېرىدىلا ئولتۇرۇۋېلىشتى .

«ياپىرىم ، بۇ نېمه ئالامەت ، ئاللا ئىگەم پەرىشتىلەرنى ئەۋەتىپ

دۇشمەن كۆڭلىگە قورقۇنچ سالدىمۇ ، قانداق ؟ بۇ ئۇرۇشمۇ ياكى چاقچاقمۇ ؟ » — ياقۇپبەگ ئۆز كۆزىگە ئۆزى ئىشىنەلمەي ۋەھىمە ۋە خۇشاللىق ئارىسىدا تېنەپ يۇرگەن شۇ ئەسنادا ئالۋۇندەك قىمىرلاپ تۇرغان قارشى تەرەپتىن بىر ئاتلىق كىشى ئايرىلىپ چىقتى ـ دە ، ئۇدۇل بۇ تەرەپكە قاراپ كەلدى . قەشقەرىيلىك لەشكەرلەرنىڭ ئالدىنقى سېپىدە تۇرغان بىرقانچە چىغاۋۇل ئۇنى تۇتۇپ ، ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا يالاپ كېلىشتى .

«قەست قىلغىلى ئەۋەتىلگەن بىرەر ھېيلىگەر بولمىسۇن يەنە » دەپ گۇمانسىرىغان ياقۇپبەگ بۇ يوچۇن ئادەمنى ئۆزىدىن يەتتە قەدەمچە نېرىدا توختىتىپ قويدى ۋە سوراق قىلدى :

— ئۆزۈڭ نېمە ئادەم ، قەيەردىن كەلدىڭ ؟ — سورىدى ئۇ گۇمانلىق ئادەمنى بېشىدىن ئايىغىغىچە كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن .

قورققىنىدىن يامغۇردا قالغان ئۆچكىدەك تىترەپ تۇرغان بۇ كىشى سەل دۇدۇقلاپراق جاۋاب بەردى :

— كەمىنە قۇللىرى ھامىدىن خوجامنىڭ مىرزىسى ئابدۇۋاراس كېتىكى بولىمەن ، خوجام بۇيۇك سەلتەنەتلىرىنىڭ سايىسىدىن ئالىقانچىلىك ئورۇن ئىختىيار قىلىپ ، قۇللىرىنى ئىتائەت سالمى بىلەن ئالدىلىرىغا ئەۋەتتى . پۇشتىپاناھ ئالىيلىرى بەيئىتىمىزنى قوبۇل كۆرسىلە خوجام ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىپ ، دۇئالىرىغا مۇشەررەپ بولۇپ ، مۇبارەك قەدەملىرىنى قۇتلۇقلىغۇسى ، ئىلتىپات قىلغايلا !

ياقۇپبەگ تاسادىپىي كېلىپ قالغان بۇ ئامەتتىن كۆرەڭلەپمۇ كەتمىدى . تەقدىرنىڭ كارامىتىدىن سۆيۈندىمۇ ، يا تەلىيىنىڭ ئوڭلۇقىدىن خۇشال بولدىمۇ ، پىسكۈكىدە كۇلۇپ قويدى ۋە پەقەت غالىبلاردىلا بولىدىغان مەغرۇر تەلەپپۇز بىلەن :

— ھەدىس شەرىپتە «توۋا قىلغانلارنىڭ توۋىسىنى قوبۇل قىلىڭلار » دېيىلگەنىكەن ، ھامىدىن خوجامغا خۇسۇمەت ـ گىنە

ساقلاش بىز كەبى مۇسۇلمانلارغا مۇناسىپ ئەمەستۇر ، خوجام كېلىمەن دېسە كېلىشۈەرگەي ، خۇدا بۇيرۇسا بەلكى دوستلىشىپمۇ قالارمىز ، پېشانىمىزگە پۈتۈلگەننى تەڭ كۆرەرمىز ، — دېدى مىرزىغا جاۋابەن .

ياقۇپبەگ ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندە ھامىدىن خوجا ئىسھاق خوجا بىلەن بىللە كورلىدا تۇرۇۋاتاتتى . ئۇ ئايدىن خوجىدىن تۇرپانىنى تارتىۋېلىپ ، كۇچانى بېسىپ ئۆتۈپ ، تا بۇگۇرگىچە قىستاپ كەلگەن لۇكچۇن خۇيزۇلىرىنى توسۇش ئۈچۈن راشىدىن خان تەرىپىدىن ئۇ يەرگە ئەۋەتىلگەنىدى . بۇگۇر تەرەپكە يولغا سېلىشتىن بۇرۇن راشىدىن خان ئۇنى مىرزا قاماقتىن خالاس ئېتىپ بىرمۇنچە ياخشى گەپلەرنى قىلدى . تون ـ سەرپاي يېپىپ ، كۆڭلىنى ئالدى . ئەمما ، ئالدىنىشىنىڭ تەمىنى تېتىپ كۆرگەن ھامىدىن خوجا بۇنداق ياخشى گەپلەر بىلەن ئېرىپمۇ كەتمەيتتى . يامغۇر ياغقاندا كىيىپ ، ئاپتاپ چىققاندا تاشلىۋېتىدىغان كونا چاپانغا ئايلىنىپ قېلىشنى تېخىمۇ خالىمايتتى . خوجا ـ خانلاردىن كۆرگەن خورلۇقلىرىنىمۇ ئاسان ئۇنتۇپ كېتەلمەيتتى . شۇڭا ئۇ كورلىدىن چاقىرتىلىپ تۆت مىڭ لەشكەر بىلەن ياقۇپبەگكە قارشى ئاتلاندۇرۇلغان چاغدىلا بۇ ئەپچىل پۇرسەتنى قولدىن بەرمەسلىككە بەل باغلىغانىدى .

ھامىدىن خوجا ئاخىر ئويلىغىنىدەك قىلدى . راشىدىن خانغا خىيانەت يولىنى تاللاپ ، ئۇنىڭ دۇشمىنى بىلەن بىرپەستىلا ئەپ بولۇۋالدى . ياقۇپبەگنىڭ شاھانە زىياپىتىگە داخىل بولۇپ ، بۇ يېڭى بۇرادىرى بىلەن كەڭ ـ كۇشادە ئۇلپەتلەشتى . ياقۇپبەگ خېلى كۆپ پۇل ، كىمخاب ، تەتىلا دېگەندەك قىممەت باھا سوۋغاتلارنى ئالدىدا قويغاندىن كېيىن ، ئۇنى «بىز قايتىپ بارغۇچە ھەققىمىزدە دۇئا ـ تىلاۋەت قىلغاچ تۇرغايلا» دەپ قەشقەرگە يولغا سېلىۋەتتى .

ياقۇپبەگ ھامىدىن خوجا ۋە ئۇنىڭ ئەل بولغان لەشكەرلىرىنىڭ ئىشىنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ، كۇچا تەرەپكە

قولىنى چېنەپ تۇرۇپ :

— ئاتىلىنىڭلار ، مەۋلانە ئەرشىدىن ۋەلىيۇللانىڭ[1] نۇرلۇق مازارى ئەنە ئاۋۇ تەرەپتە ، — دېدى ۋە ئېتىنىڭ ساغرىسىغا بوشقىنا بىر قامچا ئۇردى .

قوشۇن كۈچا دەرۋازىسىدىن داغدۇغا بىلەن كىرىپ كەلگەندە ، ئىككى غۇلاچ كەڭلىكتىكى ئوردا سېپىلىنىڭ ئۈستىدە يېشى ئاتمىشلارغا ئۇلاشقان ، سېرىق چىراي ، ئوتتۇرا بوي ، قاپلان باش ، چوڭ كۆزلۈك بىر كىشى ئاغزىغا كەلگەننى ۋارقىراپ ئەركەك ئارقاردەك تاقلاپ يۈرەتتى . سەللىسى چۈۋۈلغان ، تەتىلا تونى يىرتىلغان ، رەڭگى - رۇخسارىنى توپا باسقان بۇ دەردمەننىڭ ئاغزىدىن كۆپۈك ئۆرلەيتتى . ئۇ بىر قولىدا قىلىچىنى ، بىر قولىدا قىلىچىنىڭ قىنىنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ :

— قېنى مېنىڭ باتۇرلىرىم ، قېنى مېنىڭ پۇقرالىرىم ، ئاۋۇ پەرغانىلىكلەرنى ئۆرۈڭلار ، بوغۇزلاڭلار ، يۇرتىمىزدىن ھەيدەپ چىقىرىڭلار ! — دەپ ئاۋازىنىڭ بارچە چۈقان كۆتۈرەتتى . باش - كۆزىگە توپا چاچاتتى ، ساقىلىنى يۇلاتتى . ئاسمانغا قاراپ ئىلتىجا قىلاتتى ، ئاھ ئۇراتتى . ئۇنىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى ئاچچىق نىداغىمۇ ، دۇشمەن ئالدىدىكى مەسخىرىلىك كۈلكىگىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ ئاۋازى كۈچا تەۋەسىنى تەۋرىتىپ ، ئاقسۇ زېمىنىغچە لەرزە پەيدا قىلاتتى . قىزىق يېرى شۇكى ، ھېچبىر جانلىق ياكى ھېچبىر ئىنسان ئۇنىڭ پەريادىغا پىسەنت قىلمايتتى .

ئاقسۇ شەھىرىدىن باركۆلگىچە بولغان بىپايان زېمىندا ئۇچ يىل بىر ئاي ھۆكۈم سۈرگەن ، ئەمدىلىكتە ھالاكەت گىردابىدا جان تالىشىۋاتقان راشىدىن خوجىنىڭ بۇنداق ئەنسىز ۋارقىراشلىرى ياقۇپبەگ قوشبېگىنىڭ جېنىغا تەگدى بولغاي ، ئۇ ئەجەل

---

① مەۋلانە ئەرشىدىن ۋەلىيۇللا — مەۋلانە جالالىدىن كېتىكىنىڭ ئوغلى . ئۇ مىلادىيە 1351 - يىلى چاغاتاي ئۆلادى ، چىڭگىزخانىنىڭ يەتتىنچى نەۋرىسى تۇغلۇق تۆمۈرخانىنىڭ بىر يۈز ئاتمىش مىڭ موڭغۇلنى باشلاپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشىغا چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن . مازىرى كۆچادا «ئۇلۇغ موللام» دېگەن نام بىلەن مەشھۇر .

دوقمۇشىدا تەمتىرەپ يۈرگەن راشىدىن خوجىنى تۇنتۇرۇپ كېلىپ مۇزخانىدەك سوغۇق بىر ئۆيگە قاماپ قويدى ، بۇ تەلەيسىز ئادەمنىڭ بۇ سوغۇق ئۆيدىن چىققىنىنى ھېچكىم كۆرمىدى ۋە ئاڭلىمىدى .

ياقۇپبەگ كۈچا ۋە ئاقسۇ شەھەرلىرىدە ئىككى ئاي تۇردى . ئۆز بايلىقىدىنمۇ ئارتۇقراق قورال ـ جابدۇق ، ئالتۇن ـ كۈمۈش ، يامبۇ ، جاۋاھىراتلارنى يۈزلەپ تۆگىگە يۈكلەپ ، خەۋپلىك تۈنقۇنلارنى ئالدىغا سېلىپ ، مىلادىيە 1867 ـ يىلى جامادىيەلئاخىر ئېيىنىڭ 22 ـ كۈنى ئاستانىسى قەشقەرگە قايتىپ كەلدى .

خوتەن ھۆكۈمرانى نىياز ھېكىمبەگنىڭ يەكەندىن يولغا چىقىپ قەشقەرگە يېقىنلاپ قالغان ۋاقتى ياقۇپبەگنىڭ ھاردۇقى چىقىپ قالغان ، نۇسرەت تەنتەنىسىگە ئاتالغان ناغرا ـ سۇناي ئاۋازى سەل بېسىققان كۈنلەرگە توغرا كەلدى . بۇ كۈنلەر يەنە بىر پۈلغا ئەرزىگۈسىز لاتا قوچاقلا ئايلانغان بۇزرۇكخان تۆرە ياقۇپبەگنىڭ خەزىنىسىدىن ئون مىڭ تىللا ئىنئام ئېلىپ ھەرەم شەرىپ زىيارىتىگە جۆنەپ كەتكەن چاغلار ئىدى .

يىگىرمە ئۈچىنچى باب

چىگىش خىياللار

دوسمۇھەممەت سارىيىدا يۈز بەرگەن قانلىق ۋەقە نىياز ھېكىمبەگنى خۇددى پىرقىرىتىپ قويۇۋەتكەندەكلا گاڭگىرىتىپ قويدى . مانا ئەمدى بولار ئىش بولدى . ئۆلگەنلەرنىڭ خۇنىنى دېمىگەندىمۇ ، تارتۇق ئۈچۈن تەييارلانغان مال ـ دۇنيانىڭ ئەڭ قىممەتلىكى ، ئەڭ سەرخىلى بىر ئاخشامدىلا قولدىن چىقىپ كەتتى . ئەمدى يەكەننىڭ تىنچسىزلىقى بىلەن مۇھەممەت يۇنۇسجاننى ئەيىبلەپ ، قاتىلنى تېپىپ بەر ، دەپ داۋراڭ سالسۇنمۇ ؟ ياق ، مازارغا چالما ئاتقاندىن ، ئۆز يېغىرىنى ئۆزى كوچىلىغاندىن نېمە

پايدا؟ بۇلانغان قىزنى ئىزدەشكە جاكار چىقارسۇنمۇ؟ بۇمۇ بولمايدۇ، ئىزدەۋاتقان ئۇ قىزنىڭ سالاھىيىتىنى نېمىدەپ چۈشەندۈرگۈلۈك؟ دوست بار، دۈشمەن بار، ياقۇپبەگكە قىز تارتۇق قىلماقچى بولغانلىقى، ئۇنى يېرىم يولدا يوقىتىپ قويغانلىقى سېزىلىپ قالسا، بۇ قىزنىڭ يۈزىنى نەگە قويغۇلۇق؟

تاڭ يورۇغۇچە كىرپىك قاقماي چىققان نىياز ھېكىمبەگ ئاخىر بۇ سىر ھەققىدە ھېچكىمگە ئېغىز ئاچماسلىق قارارىغا كەلدى ـ دە، مەھرەم، خىزمەتكارلىرىنى يېتىكۈچە ئەدەپلەپ، ئاغزىنى تۇۋاقلىدى. قان داغلىرىنى يالىغاندەك سۈرتۈپ، بۇلغانغان ھۇجرىلارنى پاك ـ پاكىز قىلىۋەتتى. ياساۋۇلبېشىنىڭ جەسىتىنى كىگىز بىلەن ئوراپ قورۇق قالغان مەپىگە جايلاشتۇردى ۋە ئۇنى ئادەم ئىزى چۈشمىگەن چۆلگە كۆمۈۋەتمەكچى بولدى. خوشلاشقىلى كەلگەن مۇھەممەت يۇنۇسجانمۇ يەكەندە تۇرىدىغان ۋاقتىنى تۈيۈقسىز قىسقارتقان بۇ ئۇلپىتىنىڭ چىرايىدىن ھېچقانداق غەيرىي ئالامەتنى سېزىۋالالمىدى.

نىياز ھېكىمبەگ ئۆچلۈكىنى كەلتۈرۈپ كۆزىگە غەلىتە كۆرۈنۈۋاتقان يەكەن شەھىرىدىن ئايرىلىپ شېغىللىق چۆل يولىغا چۈشكەندىلا، ئاندىن مېڭىسىنى ئۇماچ قوچۇغاندەك قوچۇۋاتكەن بۇ كۆڭۈلسىز ۋەقە ئۈستىدە ئەتراپلىقراق ئويلىنىشقا باشلىدى.

«كىم بولسۇن ۋە قەيەرلىك بولسۇن، كۈچلۈك بىر دۈشمەننىڭ پېيىمگە چۈشكەنلىكىدە شۈبھە يوق، — دەپ كەسكىن ھۆكۈم قىلدى ئۇ بارغانچە ئاستىلاپ كېتىۋاتقان ئېتىنى ‹چۇ› دېيىشنىمۇ يادىدىن چىقىرىپ، — ئۇنداقتا بۇ دۈشمەن يەردىن ئۇندىمۇ يا ئاسماندىن چۈشتىمۇ؟ ئادەممۇ ياكى شەيتانمۇ؟»

نىياز ھېكىمبەگ ئادەتتە بىرەر قىزنىڭ بۇلاپ كېتىلىشىگىمۇ، ئۆلۈپ كېتىشىگىمۇ ئانچە پىسەنت قىلىپ كەتمەيتتى، بىر توپ، ھەتتا بىرەر مىڭ ياساۋۇل قىرىلىپ تۈگىسىمۇ پەرۋايىغا ئالمايتتى. بىراق، ئۇ ئاللىقاچان تەسەۋۋۇر قىلىپ، خىيالەن سۈرەتلەپ چىققان ئادەتتىن تاشقىرى ئەقىل ـ پاراسەتكە ئىگە ھېلىقى دۈشمەنلا

ئۇنى بىئارام قىلىۋاتقان بىردىنبىر سەۋەب ئىدى .

ئۇ ئادەتتىكى بويىچە ، قانچىلىك ئەقىللىق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئاشكارا دۇشمەننى مەنسىتىپ كەتمەيتتى . يوشۇرۇن دۇشمەنگە بولسا ، ئۇ چۇمۇلىدەك ئاجىز بولسۇن ياكى پاشىدەك كىچىك بولسۇن ، ھەرگىز سەل قارىمايتتى . بۇنداق دۇشمەننىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى بىلىۋالغاندىلا ، ئاندىن ئۇنى يوقىتىش تەدبىرىنى بەلگىلىۋالاتتى ـ دە ، كۆڭلى ئارامغا چۇشەتتى .

نىياز ھېكىمبەگنىڭ قارا قاناتلىق خىيال كەپتىرى يەكەندىن خوتەنگە ، خوتەندىن يەكەنگە قاراپ نەچچە مەرتەم سەپەر قىلدى . ئۇنىڭ كۆزىگە ھەممە ئادەم گۇمانلىق بولۇپ كۆرۇندى . لېكىن ، گۇمان بىلەن تولۇپ كەتكەن بۇ ئىككى شەھەردىن دۇشمەن سىياقىدىكى ھېلىقى كىشىلەرنىڭ بىرىنمۇ ئۇچرىتالمىدى .

— تۇنۇگۇن كېچە ئىش تېرىغانلار يەكەنلىكلەرمىدۇ ياكى خوتەنلىكلەرمىدۇ ، — دەپ سورىدى ، خىيالىنى بىر باشقا ئاچىقالمىغان نىياز ھېكىمبەگ يانمۇيان كېتىۋاتقان شەيخۇلئىسلامدىن گەپ ئېلىپ باقماقچى بولۇپ . ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۇشسە ئاستىدا يېتىپ مانتا يەيدىغان بىغەم شەيخۇلئىسلام نىياز ھېكىمبەگنىڭ سوئالىنى چالا ـ بۇلا ئاڭلىدى ۋە پەرۋاسىزلا جاۋاب بەردى :

— ئۇلار بىر بولسا يەكەنلىك ، بىر بولسا خوتەنلىك ، جانابلىرى . يەكەنلىكمۇ ، خوتەنلىكمۇ بولمىسا ئۇلارنى ئاسماندىن چۇشكەن ئازازۇل دەپ بىلمەك كېرەك...

نىياز ھېكىمبەگ شەيخۇلئىسلامنىڭ داڭقان پۇتى جاۋابىدىن نارازى بولۇپ ئۇنىڭغا قاراپ ئالىيىۋالدى ـ دە :

— ئەجەب ئۆگزىدە تۇرۇپ ھاۋانچىدا دورا سوققاندەك گەپ قىلىۋاتىلىغۇ ، ھەزرىتىم ، ئۇلارنى خوتەنلىكمۇ ياكى يەكەنلىكمۇ دەپ سوراۋاتىمەن ؟ — دېدى دوق قىلىپ .

— ھىم ، بۇ دۇشمەن مېنىڭچە جەزمەن يەكەنلىك !

— يەكەنلىك ؟

— شۇنداق ، ئۇنى ئالدى بىلەن يەكەندىكى كونا دۇشمەنلىرى ئارىسىدىن ئىزدىمەك لازىم .

— ھە ، كونا دۇشمەنلىرىم ئارىسىدىن ؟...

نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆڭلىگە قاردىن كېيىنكى سوغۇق شامالدەك بىر ئېقىم بۆسۈپ كىردى ، يۈرىكى مۇزلاپ ، تومۇرلىرىدىكى قان ئۇيۇپ قالغاندەك بىئارام بولدى . كالا مۆرىگەندەك خورەك تارتىشتىن ، سوزۇپ قىرائەت قىلىشتىن ئۆزگىنى بىلمەيدىغان شەيخۇلئىسلامنىڭ يامان ئەمەس تەكلىپ بەرگىنىگە ھەيران بولدى ـ دە ، خىيال دەپتىرىنى ئاختۇرۇپ ، تونۇيدىغانلىكى يەكەنلىكلەرنى تەسۋى سىيرىگەندەك سىيرىشكە باشلىدى . بىر چاغلاردا ئۆزىنى تۆگە تايلاق ئېتىپ بۈككىدە تۇغراقلىقلارغا ئەكىرىدىغان «ئاكىسى» دىن تارتىپ ، ئادەم بولۇشنىڭ يولىنى ئۆگەتكەن دۇڭ دارېنغىچە كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى . بىراق ، ئۇلار ئارىسىدىن ئۆزىگە دۇشمەنلىك قىلالايدىغان بىرەرىنى تاپالمىدى . «راست ، ئۇلارنىڭ نەچچىسى ئۇ ئالەمگە كەتتى ، نەچچىسى ئەجەل گىردابىغا يېقىنلىشىپ قالدى ، ئەزرائىل بىلەن ئېلىشىپ يۈرگەن ئۇنداق كىشىلەردە دۇشمەنلىكنى قاملاشتۇرالمىغۇدەك مادار نەدە ؟ ئەگەر بار دېيىلسە دۇشمىنىدىن ئۆچ ئالماي ، پۇل ـ مالغىمۇ تەگمەي ، ئاشۇ ئەرزىمەس پۇقرا قىزىنى بۇلاپ قاچارمىدى ؟ »

نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىنى يار ـ بۇرادەر قاتاردا كۆرۈپ شاھانە داستىخان بىلەن مېھمان قىلغان مۇھەممەت يۇنۇسجاننى ، شۇم ئېغىز قازىكالاننى تىلى شېكەر ، دىلى زەھەر دۇشمەنلىرى قاتارىغا قويۇپ كۆڭۈل تارازىسىدا دەڭسەپ كۆردىيۇ ، «ئۇلار قىز ئوغرىلاپ نېمە قىلاتتى ، يەكەندە بۇنداق نازىنىنلار ئازمىدى» دەپ گۇمانىنى رەت قىلىۋەتتى .

نىياز ھېكىمبەگنىڭ شۇبھىلىك خىيالى ئاخىر بېرىپ خوتەنلىكلەرنىڭ ، يەنى گۇلئايىمنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ، ھامىيلىرىنىڭ ئۇستىگە كېلىپ توختىدى . «بىراق ، ئۇ قىزنىڭ

تۇتۇپ كېلىنگىنى ھېلىقى ئىككى ئادەمدىن ئۆزگە بىر خۇداغا ، بىر ماڭىلا ئايدىڭ ئەمەسمىدى ؟ خەير ، بۇ سىرنى ئۇچىنچى بىر كىشى بىلىپ قالدىمۇ دەيلى ، ئۇنداقتا ئۇ ئۇچىنچى كىشى يەكەنگە ئۇچۇپ كېلىپ ، ئۇچۇپ كېتەتتىمۇ ؟ ئۇلار نېمىدەپ خوتەندە ئەمەس ، يەكەندە قول سالىدۇ ؟... »

نىياز ھېكىمبەگ قەشقەر شەھىرىنىڭ قارىسىنى كۆرگۈچە بىر قېتىمىمۇ قاپاق ئاچمىدى ، «ئېشەككە كۇچۇڭ يەتمىسە ئۇر تۇقۇمىنى» دېگەندەك ، شەيخۇلئىسلامنى بىرقانچە قېتىم گەپتە چېقىۋالغاندىن باشقا ، ھېچكىمگە بىر ئېغىز گەپ قىلمىدى ، سەللىسى ئېغىر كەلگەندەك ، چۇشۇپ كېتىۋاتقان بېشىنى گىلدىڭلاتقىنىچە مېڭىۋەردى .

نىياز ھېكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ چاققانغىنا كارۋىنى قەشقەر دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلگەندە كۇن غەربكە قايرىلغانىدى . ئۇشتەك باغلانغان بىر توپ ئاق كەپتەر قىزغۇچ بۇلۇتلار تېگىدە نەي چالغاندەك ئىسقىرتىپ ، موللاق ئېتىپ يۇرەتتى . قىزىل رەڭ بېرىلگەن دۇگىلەك مۇزغا ئوخشايدىغان قۇياش ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئۇچلۇق مۇنارلىرىنى ، تۇتاش كەتكەن ئۆگزىلەرنى سۇس يورۇتۇپ تۇراتتى . ناماز پېشىن بولار ـ بولمايلا سودا ـ سېتىقنىڭ ئاخىرىنى چىقىرىشقا ئالدىرىغان ئوقەتچىلەر ، دېھقانلار شەھەر سىرتىغا يۇزلىنىپ ، تەرەپ ـ تەرەپكە سوزۇلغان يوللارغا راۋان بولماقتا ئىدى . كەچلىك ئوقەتنى مۇھىم بىلىدىغان كاۋاپچىلار كاۋاپدىنىدىكى ئىس ئۆرلەپ تۇرغان قاقشالنى توختىماي يەلپۇيتتى ، دەملىرى تۇگەپ يۆتەل تۇتقۇچە پۇۋلەيتتى . خېرىدارنىڭ ئىشتىھاسىنى غىدىقلاش ئۈچۈن ئوت ئۇستىگە ئەتەي ياغ تاشلايتتى . چوغدەك قىزارغان قىزىلمۇچلار بىلەن زىننەتلەنگەن تۆت چاقلىق ھارۋىسىنى غىچىرلىتىپ كېلىۋاتقان لەڭپۇڭچىلار خېرىدارنىڭ كۆزىگە چېلىققۇدەك يەردىن جاي ئىگىلەش ئۈچۈن ئالدىرىشاتتى . ساپايىلىرىنى ياڭاق تاسقىغاندەك شاراقشىتىپ ، پېشىن نامىزىغا كېتىۋاتقانلارنىڭ ئالدىنى توسۇۋاتقان قەلەندەر ، ھاجەتمەنلەر

مـۇڭـلۇق ئاھاڭدا ھۆكمەت ئوقۇيتتى . ئۇلارنىڭ قاتاردا نەچچە يـېـرىدىن چاك كەتكەن ياغاچ تاۋاقلارنى ، خالتا ـ خۇرجۇنلارنى كـۆتۈرۈۋالغان ياشانغانلار ، چۈمپەردىلىك مەزلۇملار ، سوغۇقتىن تـىـتـرەپ ، كۆكسىپ كەتكەن بالىلارمۇ بار ئىدى . ئۇلار يالاڭ ئـايـاغـلـىـرىـنى باپكار تەپكە باسقاندەك توختماي ئالماشتۇرۇپ تۇراتتى . تەرەپ ـ تەرەپتىكى تار كوچىلاردىن ئالدىراش چىقىپ كېلىۋاتقان ئادەملەر ھېيتگاھ جامەسىگە قاراپ ئاقاتتى . مېھرابقا يېقىنراق سەپتىن ئورۇن ئېلىۋېلىشنى كۆزلەپ ئەزان بىلەن تەڭ ئـۆيـىدىن چىققان بۇ ئادەم ئېقىنى ئارىسىدا ئونلاپ مىرغەزەپ ، يۇزبېشىنى كەينىگە سېلىۋالغان رەئىسلەرمۇ كۆزگە چېلىقاتتى . رەئىس قېلىن چەم دەررىنى ئۇياق ـ بۇياقتا شىلتىپ بوغۇق ئاۋاز بـىـلەن «سالات... سالات... »[1] دەپ توۋلاپ قوياتتى . كىچىكرەك دەررە كـۆتـۈرۈۋالـغان دورغا ، مىرغەزەپلەر رەئىس كۆرسەتكەن تەرەپكە ئولجىغا تاشلانغان ئاچ بۆرىدەك ئېتىلىپ بېرىپ ، بالىلارنى ، چۈمپەردىلىك ئاياللارنى قوغلاپ ، سۇر ـ توقاي قىلاتتى . قىزىل پاختىلىق كەمزۇل ، ئۇزۇن قونچلۇق ئۆتۈك كىيگەن ، قىلىچ ياكى كالتەك تۇتۇۋالغان كۆزەتچىلەر پۇقرالار ئارىسىدا ئالاھىدە كۆزگە تـاشـلـىـناتتى . ئۇلار ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرنىڭ تەقى ـ تۇرقىغا ، چىرايىغا بىرەر ئېۋەن تاپماقچى بولغاندەك سەپسالاتتى . قۇيرۇقى چىگىۋېتىلگەن ئېگىز ئاتلارغا مىنىۋالغان پادىشاھلىق قاراۋۇللارمۇ ئـۇلارغـا ئـوخشاش كىيىنگەنىدى . ئۇلار خۇددى جەڭگاھتا جەڭ قـىـلـىـۋاتـقـانـدەك ئـاتـلىـرىنى بولۇشچە چاپتۇراتتى . ئاتلارنىڭ ھـەيـۋىسىدىن ئۇركۈپ كەتكەن ئادەملەر ئۇدۇل كەلگەن تەرەپكە قېچىشاتتى . سايىۋەنلەر ئۆرۈلۈپ ، گازىرچىلارنىڭ ھارۋىسى ھاۋا تاپان بولاتتى . ئات تۇيىقىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزان ، پاتقاق ـ لاي توغرىدىن ـ توغرا يولۇچىلارنىڭ ئۈستۈبېشىغا چۈشەتتى . مەيلى نامازغا ئالدىراۋاتقانلار بولسۇن ياكى ياشقا مەقسەتتە كېتىۋاتقانلار

---

① «سالات» — ناماز دېگەن سۆز .

بولسۇن ، بىر - بىرى بىلەن ئارتۇقچە پاراڭ سېلىشمايتتى . تونۇش - بىلىشلىرى بىلەن تاسادىپىي دوقۇرۇشۇپ قالغاندىمۇ پەقەت كۆز ئىشارىسى بىلەنلا سالاملىشاتتى - دە ، مۇرىسىنىڭ تېگىپ كېتىشىدىن ھەزەر ئەيلىگەندەك ، تېزلا ئۆتۈپ كېتىشەتتى...

نىياز ھېكىمبەگ پۇرقىراپ توپا ئۆرلەپ تۇرغان چوڭ يول دوقمۇشىدىكى ھەشەمەتلىك مەسچىت ئالدىدىن بەخىرامان ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدا ، دەررە كۆتۈرۈۋالغان ، قاپاقلىرى تۇرۇلگەن سالاپەتلىك بىر كىشى بىلەن روبىرو كېلىپ قالدى . بىر باغ بېدىنەك كېلىدىغان قويۇق ، ئۇزۇن ساقىلى مەيدىسى ئالدىدا خۇددى تۆگە كولدۇرمىسىدەك پۇلاڭلاپ تۇرىدىغان بۇ كىشى مەسچىت تەرەپكە ئىشارە قىلىپ تۇرۇپ «سالات... سالات...» دەپ ئاگاھ بەردى نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقىنىنى چۈشەنمىدىمۇ ياكى قەستەن خۇپسەنلىك قىلدىمۇ ، ئىشقىلىپ ئات ئۈستىدە كېرىلىپ ئولتۇرغىنىچە ئۆزىنى تونۇشتۇرغىلى تۇردى :

— پېقىر خوتەن دىيارىنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانى ، ياقۇپبەگ ئالىيلىرىنىڭ يېقىن قۇلى نىياز ھاكىمبەگدۇرمەن . ئۇ جانابىنىڭ ئىجازىتى بىلەن ئوردا بوسۇغىسىنى تاۋاپ قىلغىلى كەلدىم ، شۇ ۋەجىدىن بۇ ئالتە شەھەرنىڭ ھەرقانداق جايىدا مەن ئۇچۇن يول ئوچۇقتۇر ، — دېدى ، ئۇ قامچىسىنىڭ سېپىنى ئويناپ تۇرۇپ . ساقاللىق كىشىنىڭ چىرايى جاللاتنىڭ ئەپتىدەك سۇرلۇك تۇس ئالدى . ئۇ نىياز ھېكىمبەگنى مەنسىتمىگەندەك دىمىغىدا كۈلۈپ قويۇۋىدى ، بۇ ئاۋازسىز بۇيرۇقنى چۈشەنگەن مىرغەزەپلەر دەررىلىرىنى سول قوللىرىغا يۆتكەپ ، ئوڭ قولىنىڭ ئالقىنىغا تۈكۈرۈپ ، ھازىرلا بىر ئىش چىقىرىدىغاندەك قىياپەتكە كىردى .

— ئاتالىق غازى ئالىيلىرىنىڭ دار سەلتەنىتىگە قەدەم قويۇش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولغان ھەرقانداق مۇسۇلمان ، نەسلى - نەسەبىگە ، نام - ئەمىلىگە قارىماي نامازغا بۇيرۇلغاندۇر . كىمكى بىنامازۇە تەركىي نامازلىق قىلسا ئاللانىڭ غەزىپىگە ، ئىسلام ھامىيسى بولمىش ئالىيلىرى ۋە شەيخۇلئىسلام ھەزرەتلىرىنىڭ

جازاسىغا دۇچار بولغۇسىدۇر ، — دېدى مىرغەزەپلەرنىڭ بىرى شۆلگەيلىرىنى چاچرىتىپ تۇرۇپ .

گەپ ئارىلىقىدا نىياز ھېكمىبەگ قاراقچىدەك يول توسۇپ ، كۆزلىرىدىن ئوت چاچرىتىپ تۇرغان بۇ كىشىنىڭ شەيخۇلئىسلام ئىكەنلىكىنى بىلدى ـ دە ، دىنىي ھوقۇقنىڭ ئەڭ چوڭ نامايەندىسى بولغان بۇنداق ئادەم بىلەن زاكونلىشىشنىڭ ئۆزىگە پايدىسىز ئىكەنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ ، ئاتتىن چۈشتى . ئۇنىڭغا بىرتالاي چىرايلىق گەپلەرنى قىلىپ ناماقۇل بولغاندىن كېيىن ، ئات ، ھارۋىلىرىنى ئىككى ياساۋۇلغا تاپشۇرۇپ ، ئىتائەتمەن قۇلدەك قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ تۇرغان ئۆز شەيخۇلئىسلامىنى باشلاپ مەسچىتكە قاراپ ماڭدى .

مەسچىت ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ ، لېكىن ئېگىز تاملىرى ، لىم ، تۇۋرۇكلىرى نەپىس بىزەلگەنىدى . گۈمبۈلدەپ ئورۇپ تۇرىدىغان سىر ھىدى ۋە گەچ پۈرىقى ئۇنىڭ يېڭىلا پۈتكۈزۈلگەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى . مېھرابنىڭ ئىككى تەرىپىگە ، تام جەگىلىرىگە ئويۇلغان قاپارتما نەقىشلەر ئەتىگەندىكى پاك قاردەك ئاپئاق ، پاكىز ئىدى . قىر چىقىرىلغان لىملارغا ، پەرمانلارغا چۈشۈرۈلگەن رەڭلىك گۈل ـ گىياھ مەنزىرىلىرى يامغۇر سۈيىدە يۇيۇلغان بىر پارچە چىمەنزارلىقتەك قېنىق ، روشەن كۆرۈنەتتى .

نىياز ھېكمىبەگ ئىككى چوڭ تۇۋرۇك ئارىسىدىكى گىلەم ئۈستىگە كېلىپ ، نامازخانلارنىڭ ئارىسىغا پانىدەك قىسىلدى ـ دە ، نامار سۈرىلىرىنى يادىغا ئېلىشقا تىرىشتى . ئۇ دىنىي مەكتەپتە بىر كۈنمۇ ئوقۇمىغان ، ھاكىمىيەت مانجۇلاردىن مۇسۇلمانلارغا ئۆتۈپ نامار ئوقۇش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغاندىلا ، ئاندىن قايسىبىر تالىپتىن بەش ۋاخ نامازنىڭ ھەرقاندىقىغا باب كېلىشۈپرىدىغان تۆتلا سۈرىنى ئۆگىنىۋالغان ، ئەمدىلىكتە بۇ سۈرىلەر ئەقىل ئاسمىنىدىن خىرەلىشىپ ، نەلەرگىدۇر غايىب بولغانىدى .

— ئاللاھۇئەكبەر... ئاللاھۇئەكبەر...

نىياز ھېكمىبەگنىڭ تەلىيىگە نامار قىسقىلا ئوقۇلدى ، ئۇ

باشقىلار سەجدىگە بارغاندا رۇكۇغا بېرىپ ، رۇكۇغا بارغاندا سەجدىگە بېرىپ ئىككى نۆۋەت ئازدى . نەچچە سەپ نېرىدا تۇرۇۋاتقان شەيخۇلئىسلاممۇ ھېچنېمىگە ئەسقاتمىدى . سالام ۋە دۇئادا باشقىلارغا ئەگەشتى ، سەپنى تۈنجى بولۇپ بۇزۇشقا جۈرئەت قىلالماي ، نېمىشقىدۇر تەرتىپ ساقلاپ تۇرغان جامائەت بىلەن تۇرنۇەردى .

دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭ يۇرىكى بىر ئۆرۈلۈپلا يەنە ئىزىغا چۈشتى . چۈنكى ، ئۇ ھېچ ئويلىمىغان يەردىن ئالتە ـ يەتتە قامەتلىك مەھرەمنىڭ ھمايىسىدە مۇنبەرنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ مەسچىت دەرۋازىسى تەرەپكە كېتىۋاتقان ياقۇپبەگنى كۆرۈپ قالغانىدى . ياقۇپبەگ بىلەن ئۇنىڭ ئارىسىنى پەقەت ئۇچلا سەپ ئايرىپ تۇراتتى . ئۇ مۇز چىراي شەيخۇلئىسلامنىڭ ھەيۋىسى بىلەن ياقۇپبەگ ۋە باشقا ئوردا ئەمەلدارلىرى نامىز ئوقۇيدىغان مەسچىتكە كىرىپ قالغانلىقىنى سەزگەن چاغدا ، ياقۇپبەگ ئاخىرقى سەپنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ قالغانىدى .

— ئالىيلىرى ، قۇللىرى نىياز ھېكىمبەگ مەن بولىمەن ، ئالىيلىرى…

ئۇ سىلىق ئەمما ياقۇپبەگ ئاڭلىغۇدەك قىلىپ ئاشۇلارنى دېدى . ئانىسىغا تەلمۈرگەن سەبىي بوۋاقتەك قوللىرىنى پۇلاڭلاتتى . ئالدىغا قاراپ تەمشىلەر ـ تەمشەلمەيلا بايىلا ئۆزى بىلەن بىر سەپتە تۇرغان قوراللىق نامازخانلار تەرىپىدىن توسۇپ قېلىندى .

نىياز ھېكىمبەگ ئۆز سەزگۈسىگە تولۇق ئىشەنچ قىلالايتتى . ئۇنىڭ كۆرگىنى راستتىنلا ياقۇپبەگ ئىدى . ياقۇپبەگنىڭ كېتىۋېتىپ ئۆزىگە لاپ قىلىپ قاراپ قويغىنىغا ، ئىلتىجاسىنى ئاڭلىغىنىغا قىلچە شۈبھىلەنمەيتتى . شۇنىڭ بىلەن «ياقۇپبەگ نېمە ئۈچۈن مېنى كۆرۈپ تۇرۇپ كۆرمەسكە سالدۇ ؟ بىرەرى چاقمىغان ، يامان گېپىمنى قىلمىغان بولسا بۇنداق بولۇشى مۇمكىنمىدى ، يا بولمىسا ماڭا ئۆچ بولۇپ قالدىمۇ ؟ » دېگەن بىر ئوي ئۇنىڭ يۇرىكىنى سىرقىرىتىپ ئۆتۈپ كەتتى .

نىياز ھېكمىبەگ مەسچىتتىن چىقىۋېتىپ خوتەن سەپىرىدە ۋە خوتەندە بىللە بولغان ، كۆزىنى تېڭىپ قويسىمۇ ئىسمىنى ئېيتىپ بېرەلەيدىغان بىرقانچە پانساتلارنىمۇ ئۇچراتتى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى سالامغا سالام ياندۇرۇپلا كېتىپ قېلىشتى . بەزىلىرى يول بويىدىكى قەلەندەرگە قارىغاندەك ئادەتتىكىچە قاراپ قويۇپلا غادايغان پېتى ئۆتۈپ كەتتى . كۈنۈتۈن ئارزۇ قىلغان بۇ شەھەرگە قەدەم باسقان تۇنجى كۈنىلا كۆڭلىنى چۈشەن يەۋالغاندەك غەش قىلىۋالغان نىياز ھېكىمبەگ ئادەم ۋە ئات ـ ئۇلاغلىرىنى باشلاپ مۇھەممەت يۇنۇسجاندىن ئاڭلىۋالغان بىر سارايغا يۈرۈپ كەتتى .

يېگىرمە تۆتىنچى باب

خەتەرلىك كۆز يېيىش

نىياز ھېكىمبەگ قەشقەردە بۇنچىلىك غېرىبسىنىپ قالىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلاپ باقمىغانىدى .

ئۇ مەسچىتتىن چىقىپ شەھەرنىڭ ئاۋات رەستىسىدىكى نامى بار بىر سارايغا جايلىشىۋالدى ـ دە ، كەچ كىرىپ قالغىنىغا قارىماي ئوردا دىۋانبېگىنى تېپىپ ئۆزىنى مەلۇم قىلدى .

ئۇ ئېغىر قەدەملەر بىلەن ئۆتۈپ كەتكەن ئىككى كۈننى تەقەززالىق ئىچىدە ئۆتكۈزدى . ئانىسىدىن ئايرىلغان قوزىدەك بىچارە بولۇپ ، سارايدىن بىر قەدەممۇ نېرى كەتمىدى . ياقۇپبەگنىڭ قوبۇل سائىتى توغرىسىدىمۇ ھېچقانداق خەۋەر ئالالمىدى . ئوردىنىڭ مىرزا چاغلىق ئەمەلدارى تۇرۇپ تۇرسۇن ، «ھالىڭ نېچۈك» دەپ سوراپ قويىدىغان بىرەر مۇلازىممۇ چىقمىدى . شۇنىڭ بىلەن ئۆزىنى تۆت تەرىپىگە كۆز يەتمەيدىغان ، يا ئۇچالمىغ ، يا تىنالمىغدىن ئەسەر بولمىغان بىپايان بايا‌ۋاننىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا تاشلىۋېتىلگەن يېگانە ئادەمدەك ، توپىدىن ئايرىلغان تەنھا قۇشتەك ھېس قىلغىلى تۇردى .

ئاشۇ كۈنى كەچقۇرۇندىن باشلاپ ئەقلىدىن ئازغان ساراڭدەك بىردىنلا ئۆزگىرىپ قالغان ھاۋامۇ ئۇنىڭ بىسەرەمجان كۆڭلىگە تېخىمۇ ياماڭ تەسىر كۆرسەتتى .

ھۇجرا تۆڭلۈكىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان قوغۇشۇن رەڭلىك بىر پارچە تۇتۇق ئاسمان مەسچىتتە كۆرگەن ھېلىقى ھاكاۋۇر ، مەمەدان پانساتلارنىڭ چىرايىدەك سۆرۈن ئىدى . ئۆگزىنى يالاپ ئۆتۈۋاتقان شامال بەئەينى ئۇنى زاڭلىق قىلىۋاتقاندەك كۆڭۈلسىز ئۇشقىرتاتتى . جىنچىراغ كۈيىسى بىلەن قارىداپ كەتكەن ھۇجرا تاملىرى ، تورۇس ۋە ئاياغ ئاستىدىكى يەر چوڭ بىر ئىسكەنجىگە ئايلىنىپ ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى قىسۋاتاتتى . دەممۇدەم شۇركۈنۈپ تۇرغان بەدىنى نەپەستىن قالغان ئادەمنىڭكىدەك سوۋۇپ ، توڭلاپ بارماقتا ئىدى .

نىياز ھېكمىبەگ دۇتارنىڭ تارىسىدەك تارتىشىپ تۇرغان ئەسەبلىرىگە ئارام بەرمەكچى بولۇپ كەڭ سۇپا ئۈستىدىكى ئەتلەس كۆرپىگە تاشلاندى . كىرپىكلىرى ئەمدىلا ئىلىنىۋىدى ، قىلىچ تۇتقان ياقۇپبەگ ۋە قىلىچ ئاستىدا تىترەپ تۇرغان ئېزىزبەگ جاللات كۆز ئالدىدا ئايان بولدى . ئۇ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ، قىلىچىنى بوغۇزىغا تىرەپ تۇرغان ياقۇپبەگكە يالۇۋراتتى :

— ئالىيلىرى ، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ، ھەممىگە ئىقرار بولاي...

ياقۇپبەگ بۇ يالۇۋرۇشلارنى ئاڭلىمىغاندەك ، ئىككى قوللاپ تۇتۇۋالغان قىلىچىنى ئۇنىڭ بوينىغا ئۇردى . غەلىتە يېرى ، قىلىچ ئېزىزبەگ جاللاتنىڭ ئەمەس ، بەلكى ئۆزىنىڭ بوينىغا چۈشتى . يەرگە ئەينەكتەك تەكشى يېيىلغان قان ئەكسىدە خىرە ـ شىرە ھىجىيىپ تۇرغان ھوشۇربەگ قىن ـ قىنىغا پاتماي چاۋاك چالدى... ھوشۇربەگنىڭ ئەتراپىدا دۇڭ دارېن ، ئابدۇراخمان ھەزرەت ، خالمان پانسات ، موللاجى تۇراپ ۋە تۆمۇر خەزىنچىبەگلەرنىڭ بەتبەشىرە سۇرىتى پەيدا بولۇپ ، ئۆزىگە قاراپ مەسخىرىلىك كۈلۈشتى...

«تـوۋا ، مەن نېمىلەرنى كۆردۈم ، — چۈشىدىن قورقۇپ ، سـىلـكىنىپ ئويغانغان نىياز ھېكمىبەگ بىرھازا تامغا يۆلىنىپ ئـولـتـۇردى ۋە — بـۇ ئـوڭـۇمـمۇ يا چۈشۈمـمۇ ؟» دەپ ئۆزىچە پىچىرلىدى .

ئۇ كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئاچتى ، ئۇياق ـ بۇياق قارىدى . بىراق ، كۆرگەنلىرىنىڭ چۈشى ياكى خىيالى ئىكەنلىكىگە دەرھال ھۆكۈم قىلالمىدى ـ دە ، كاللىسىنى سەگىتمەكچى بولۇپ تاشقىرىغا چىقتى . ساراي ھويلىسىغا چىقىشىغىلا قۇدالاي بىلەن ئۇچرىشىپ ، بەئەينى خىزىرغا يولۇققاندەك خۇش بولۇپ كەتتى .

قەشقەرلىكلەر قۇدالاي دەپ ئاتايدىغان بۇ كىشىنىڭ ئەسلىي ئىسمى خې بۇيۇن بولۇپ ، ئەللىك بەش ـ ئەللىك ئالتە ياشلارنىڭ قـارىسىنى ئالغان قاتاڭغۇر ئادەم ئىدى . ئوق تەگكەن تۆشۈككە ئوخشايدىغان كىچىك ، نۇرسىز كۆزلىرى كۈلۈمسىرەپلا تۇراتتى . چـېكـىـم ـ چېكىم چېچەك ئىزى بار ، تازا تورلاشقان قىشلىق قوغۇنەك قورۇق باسقان يۈزلىرىدىن رەڭ كەتكەن ، لىڭگىرچاقتەك تومپىيىپ چىققان ياڭاقلىرىغىچە سوزۇلغان ساقلى بارماق بىلەن سانىۋالغاندەك شالاڭ ئىدى . مايمۇننىڭكىدەك نېپىز كالپۇكلىرى ئۈستىدە دىڭگىيىپ تۇرغان بىرقانچە تال قوڭۇر رەڭ تۈك بىنەمدە ئۆسكەن شالاڭ قومۇشنى ئەسكە سالاتتى . يېشىل تاۋاردىن تاشلانغان تېرە كەمزۇلى ، ئەت رەڭ گەلەپى ئىشتىنى ، سۇپەتلىك ئەلتېرىدىن قـىـلـىـنغان تەلپىكى ئۇنى مىقتا ، روھلۇق كۆرسىتەتتى . بىللە كەلگەن مەھرەملەرنىڭ سۆلىتى يېڭىشەھەردە تۇرۇشلۇق ئارىلاشما قوشۇننىڭ بۇ سەردارىغا كىچىككىنە ھەيۋە ھەم سۇر بېغىشلايتتى .

قـۇدالاي خـوجا يېغىلىقى تىنچىتىلغاندىن بېرى يېڭىشەھەر قەلئەسىدىكى سۆلالە چېرىكلىرىگە سەردارلىق قىلىپ كەلگەنىدى . تارىخ چاقى چۆرگىلەپ مىلادىيە 1864 ـ يىلىغا كەلگەندە ، ئىسيانكار خـۇيـزۇ تـائـىـپـىـسـى تـۇشمۇتۇشتا توپىلاڭ كۆتۈرۈپ ، سۆلالە ھـۆكـۈمـرانلىرىنىڭ ھۆكمىدىن كەسكىن تۇردە باش تارتىشتى . مـۇشـۇنداق توپىلاڭلاردىن بىرى يېڭىشەھەر قەلئەسىدىكى خۇيزۇ

چېرىكلىرى ئارىسىدىمۇ تەييارلاندى . كۈندىن - كۈنگە چوڭىيىۋاتقان بۇ يوشۇرۇن ئاپەتتىن ئالدىن خەۋەر تاپقان قۇدالاي ئۆكتىچى چېرىكلەرنى دەل ۋاقتىدا قورالسىزلاندۇرۇپ غەلۋىنى باسقان بولسىمۇ ، لېكىن سىدىقبەگنىڭ قوراللىق مۇداخىلىسى ئۇنى خېلى ھالسىرىتىپ قويدى . «ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك» دېگەندەك ، ئارقىدىنلا ، سىدىقبەگ تەرىپىدىن چىللاپ كېلىنگەن بۇزرۇكخان تۆرىنىڭ مۇھاسىرىسىگە ، توغرىسى ، بۇزرۇكخانىنىڭ لەشكەربېشى ياقۇپ قوشىبېگىنىڭ قاقشاتقۇچ ھۇجۇمىغا دۇچ كەلدى . ئۇزاققا سوزۇلغان خوراتقۇچ مۇھاسىرىدە ، ئوق - دورا ، ئاش - ئوزۇق جەھەتتىن قىسىلىپ جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان قۇدالاي سۇلالە خانىدانىدىن ساقۇنلارچە يۇز ئۆرۈپ تەسلىم بولۇش يولىنى تاللىۋالدى ، ئۇنىڭ ئۆز دىنى ۋە قوۋمىگە خائىنلىق قىلىشتىن باش تارتقان بىرقانچە ئاتامانى يورۇق دۇنيا بىلەن بىر يولىلا خوشلاشتى . بەزى چېرىكلەر بىر پاي ئوق بىلەنلا ئۆز - ئۆزىنى ھالاك قىلدى . مۇناپىق قۇدالاي بولسا ياۋاشلىق بىلەن بەيئەت بىلدۇرۇپ ، قەلئە قوۋۇقىنى مۇھاسىرچى لەشكەرلەرگە كەڭ ئېچىۋەتتى ۋە ئىمان كەلتۈرۈپ مۇسۇلمان بولدى . ئەتىۋارلىق گۈزەل قىزىنى قوشىبېگىگە خوتۇنلۇققا بەرگەنلىكىنىڭ شاراپىتىدىن ، ئەل بولغان ئارىلاشما قوشۇنغا سەردار قىلىپ تەينىلەندى .

قۇدالاينىڭ بۇ ئەبگار قوشۇنى ياقۇپبەگنىڭ ئىشەنچىدىن يىراق بولغاچقىمۇ ، مۇھىم ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىگە قاتناشتۇرۇلمايتتى . زۆرۈر تېپىلغاندا ھەرقايسى سۆتىنلەر[1] گە تېرىق چاچقاندەك چېچىۋېتىلەتتى . يا زەمبىرەك كۆتۈرەتتى ، يا ئوقچىلىققا سېلىناتتى . چەت ئەل ئەلچىلىرىنىڭ ، سەييا ھلارنىڭ شەرىپىگە مەخسۇس مانېۋىر ئۆتكۈزۈلگەندە ، كونا قوشۇننىڭ ھەربىي تۈزۈلمىسىنى ، كوماندا ئالاھىدىلىكىنى ساقلاۋاتقان بۇ چېرىكلەر

---

① سۆتىنە — ئۆز ۋاقتىدىكى ئوتتۇرا ھال بىرلىك ، سۆتىنەبېشى بىرقانچە دەھبېشىنى باشقۇرىدۇ . ئۆزى بولسا پانسانقا قارايدۇ .

كۆڭۈل ئاچىدىغان كۆرگەزمە بۇيۇمىغا ئايلاندۇرۇلاتتى . ياقۇپبەگنىڭ دىتىغا ياقىدىغان مۇھىم ئەربابلار بۇ يەرگە باشلاپ كېلىنىپ ، ئۆزگىچە قورۇما ۋە تائاملارغا داخىل قىلىناتتى .

قۇدالاي يەكەن چېرىكچى ئامبىلى دۇڭ دارېن بىلەن بىر يۇرتلۇق ۋە قەدىناس ئاغىنە بولغاچقىمۇ ، ئۆز ۋاقتىدا ئۇنى يىلىغا بىر دېگۈدەك يوقلاپ تۇراتتى . قايسىبىر يىلى ئەلۋەك كۇز كۇنلىرىنىڭ بىرىدە دۇڭ دارېننى يوقلاپ يەكەنگە بارغاندا ، ئۇ مانا مۇشۇ نىياز ھېكىمبەگ بىلەن ، توغرىسىنى ئېيتقاندا دۇڭ نىياز بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدى . دۇڭ دارېن يېڭىشەھەرگە كېلىپلا قالسا ئۇنى ھەم ئوغۇل ، ھەم تىلماچ قاتارىدا بىللە ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇمايتتى . ئۇنىڭ ئەپيۇن غاجزىسىغا ئوت تۇتاشتۇرۇشتىكى ئاجايىپ ماھىرلىقى ، غەرق مەست بولۇپ كەتسىمۇ ، قەدەھنى گەجگىسىدىن ئايلاندۇرۇپ ھاراق ئىچىشلىرى قۇدالايغا ياراپ كەتكەنىدى .

نىياز ھېكىمبەگنىڭ خوتەنگە ھاكىمبەگ بولغانلىقىدىن ئالالىبۇرۇن خەۋەر تاپقان قۇدالاي ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىشنى خىلىدىن بېرى ئارزۇ قىلىپ كېلىۋاتاتتى . بۇ پۇرسەتنىڭ ئاخىر يېتىپ كەلگەنلىكىگە مەمنۇن بولغاچقىمۇ ، ئۇ نىياز ھېكىمبەگنى يوقلاش ئۇچۇن يېڭىشەھەر قەلئەسىدىن ئۇدۇل مۇشۇ سارايغا قاراپ يولغا چىققانىدى .

قۇدالاينىڭ بۇ قۇتلۇق قەدىمى خۇددى خاسىيەتلىك باھار شامىلىدەك ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ چىرايىدا قېتىپ قالغان پەرىشانلىق تۇمانلىرىنى بىراقلا ئۇچۇرۇپ كەتتى . غېرىبلىق بېسىپ ، يېگىنى زەھەر ، ئىچكىنى ئوغا بولۇۋاتقان چاغدا ئۆزىنى يوقلاپ كەلگەن بۇ ئادەم ئۇنىڭ كۆزىگە گويا بىر پارچە ئوت بولۇپ كۆرۇندى . شۇنىڭ بىلەن ئۆز مەھرىمىنى قۇدالاينىڭ مەپىسى بىلەنلا بازارغا ئەۋەتىۋېتىپ ، قۇدالاينى ھۇجرىسىغا باشلاپ كىردى . ئۇلار سالام ـ سەھەتلىرىنى ئادا قىلىپ ، ھال ـ ئەھۋال سورىشىپ بولغۇچە تۇرلۇك تاتلىق ـ تۇرۇم ، ھالۋا ـ مۇرابا ، ھۆل ، قۇرۇق

مېۋە ـ چېۋە ، توخۇ ـ ئۆردەك كاۋاپلىرى داستىخانغا تولۇپ كەتتى .
كۆرۈشمىگىنىگە بىر يىلدىن ئاشقان ، لېكىن ھەر ئىككىسىگىلا ئىككى يۈز يىلدەك ئۇزاق تۇيۇلغان مۇشۇ كۈنلەردە تالاي ئىسسىق ـ سوغۇقنى بېشىدىن كەچۈرگەن بۇ قەدىناسلار چاي ئوتلىغاچ قىزغىن پاراڭلاشقا چۈشۈپ كەتتى . نىياز ھېكمىبەگ قۇدالاينىڭ كېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەندەك ، ئۇنىڭغا بۇدۇشقاقتەك چاپلاشتى ۋە ئاۋازىنى پەسەيتىپ دېدى :
— قۇ دارېن ، — نىياز ھېكمىبەگ ئۆز ۋاقتىدا قۇدالايغا شۇنداق خىتاب قىلاتتى ، — ھال ـ كۈنلىرى قانداقراق ، ئىككى يىلدىن بېرى رىيازەت چېكىپ قالمىغانلا ؟
قۇدالاي سىرى ئېچىلىپ قالغان ئادەمدەك ئالاق ـ جالاق بولۇپ ئىشىك تەرەپكە كۆز يۈگۈرتۈۋالدى ۋە نىياز ھېكمىبەگنىڭ گېپىنى تۈگىمەيلا :
— دارېن ـ پارېن دېگەنلىرى نېمىسى ، تەقسىر ، بۇگۈنكى كۈندە خان قېينىتىسى بولغان ئادەم دۆلەت كۆرمەي ، رىيازەت چېكەتتىمۇ ؟ — دېدى قۇدالاي ، نىياز ھېكمىبەگنىڭ گېپىنى كۆڭلىگە ئالغاندەك دومسىيىپ تۇرۇپ .
قۇدالاي سۆھبەتدىشى بىلەن بەزىدە سۇلالە تىلى ، بەزىدە قەشقەر تىلى ئارقىلىق پاراڭلىشىۋاتاتتى . خەق تاش سانسا ئۆزى قۇم سانايدىغان ، يەتتە قات يەر تەكتىدىكى يىلاننىڭ كۆشىگىنىنى تۈيۈپ تۇرىدىغان بۇ ئادەم نىياز ھېكمىبەگنىڭ تېرىكتۇرۇش ھېيلىسىنى قوللىنىپ ، ئۆزىنى سىناپ بېقىۋاتقانلىقىنى ئاسانلا پەملىۋالدى ـ دە ، ئۆز يېغىدا ئۆز گۆشىنى قورۇش ھېيلىسى بىلەن ئۇلپىتىنى ھۆل خىشقا دەسسىتىپ باقماقچى بولدى . قۇدالاي :
— دۇڭ نىياز جانابلىرى ، ئۆزلىرىمۇ ئاز رىيازەت چەكمىدىلە ، پەمىچە ، چەككەن رىيازەتكە تۇشلۇق راھەت كۆرمىدىلىغۇ دەيمەن ، — دېۋىدى ، پىيالىنى ئەمدىلا ئاغزىغا ئاپارغان نىياز ھېكمىبەگ تۇيۇقسىز قېقىلىپ ، يۆتىلىپ كەتتى ۋە ئالمان ـ تالمان جاۋاب بەردى :

— يوقسۇ ، جانابلىرى ، كەمىنلىرى ئاتالىق غازى ئالىيلىرىنىڭ دۆلىتى سايىسىدە ئارامخۇدا يۈرت سوراپ يۈرۈپتىمەن ، چەككەن رىيازىتىمدىن ئېرىشكەن ئىقبال - تەلىيىم بىر تال قۇم بىلەن پۈتۈن - سۇرۇك بىر تاغ نىسبىتىدە زىيادىدۇر . ئۇ ئالىيلىرىنىڭ شەپقەت ئاپتىپى خان قېينىتىسىنىمۇ ، كەمىنلىرىدەك قۇلنىمۇ بارابەر ئىللىتىپ تۇرۇپتۇ ، بۇنىڭ ۋايسىغۇدەك يەنە نېمىسى بار تەقسىر ؟

ئۇلار كۈلۈپ ، ھەجىيىپ ئولتۇرۇپلا بىر - بىرىنىڭ يۈرىكىگە قول سىلىپ بېقىشتى . بىراق ، ھېچكىم ھېچكىمگە تومۇر تۇتقۇزمىدى ، ھېچكىم ھېچكىمنىڭ دامىغا چۈشمىدى . شىددەت بىلەن بىرلا كاللا قويۇشۇپ ، مۈڭگۈزلىرى سىرقىراپ ياۋاشلاپ قالغان بىر جۈپ قوچقار مىسالى ، بىرەردىن پەشۋا ئېتىشىپلا قىنىغا چۈشۈشتى .

دەرۋەقە ، ئۇلارنىڭ بىراۋنىڭ دوپپىسىغا جىگدە سېلىش ، تۈيدۇرماي چارپۇتلاش ئۇسۇلى تومۇرداش ۋە مەنبەداش ئىدى . كۆڭلىگە يوشۇرغان سىرلىرىنى ھەرقانچە قىلىپمۇ بىر - بىرىدىن مەخپىي تۇتالمايتتى . يۈزىگە تارتىۋالغان قېلىن نىقابمۇ ئۇلارنىڭ نەزىرىدە شېشىدەك سۈزۈك ، قوقەند قەغىزىدەك نېپىز ئىدى .

قۇدالاي بىلەن نىياز ھېكمىبەگ جۇدالىق ئالدىدا بىر - بىرىنىڭ جامالىغا تىكىلىشكەن ئاشىق - مەشۇقلاردەك كۆزلىرىنىڭ تەگ - تېگىگە سەپسېلىشقان پېتى قېتىپ قېلىشتى . ھەيران قالغۇدەك ئوخشىشىپ كېتىدىغان كۆز قارىچۇقلىرى يالتىراق قوڭغۇزدەك غەلىتە پارقىراشقا باشلىدى . بۇ پارقىراق قوڭغۇز بىرىپ - بىرىپ كۆز يېشىغا غەرق بولۇپ ، قاينامغا چۆكۈپ كەتكەن شېغىلدەك غايىب بولۇپ كەتتى . چاناقلاردىن تېشىپ چىققان ياش ئۇمچىيىپ ، شەكلىنى يوقىتىشقا باشلىغان كالپۇكلىرى ئۇستىگە سىرغىپ چۈشتى .

بىرپەس داۋام قىلغان بۇ جىمجىتلىق ئاخىر بۇزۇپ تاشلاندى . قۇدالاي زىيادە يەل بېرىلگەن پومزەكتەك «پاڭگىدە» قىلىپ

ئېتىلىپ كەتتى ۋە چوكىدەك ساڭگىلاپ چۈشكەن پوتلىسىنى كەمزۇلىنىڭ يېڭى بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ ئېغىز ئاچتى :

— دۇك نىياز جانابلىرى ، سىلىدىن يوشۇرۇندىغان ھېچبىر سىرىم يوق ، يوشۇرىمەن دەپمۇ يوشۇرالمايمەن ، راست گەپنى قىلسام ، مەن ئىككى تاش تۇگمەننىڭ ئارىسىدا قالغان ئادەممەن ، باشتا كۇننىڭ سېرىقىنى كۆرەرمەنمىكىن دەپ سۇلالىدىن يۇز ئۆرۈدۇم ، بۇنىڭغا ھېلىمۇ پۇشايمان قىلمايمەن ، پۇشايمان قىلغىنىم بىلەنمۇ ئۇلار مېنى كەچۈرمەيدۇ . بىراق ، كۇننىڭ سېرىقىنى كۆرگىنىم قېنى ، ئەتىۋارلانغىنىم قېنى ؟ ئۇ قوشىبېگىنىڭ قىزىمنىڭ يۈزىنى قىلغىنى قېنى ؟ — ئۇ ئېسىدىگەچ ، سۆزىنى داۋام قىلدى ، — سىلىگە مەلۇم ، بىزدە «ئوغۇل بالا ئۆچ ئالىمەن دېسە ، ئون يىلدىمۇ كېچىكمەيدۇ» دېگەن گەپ بار ، قەسەم قىلىمەنكى ، مېنى ئازغىنە چېرىك بىلەن بۇ دوزاختا تاشلاپ كەتكەن سۇلالىدىنمۇ ، بەدەلگە تۇشلۇق نەپ بەرمىگەن ، ھايۋان ئورنىدا خار ـ زار قىلغان ئاشۇ قوشىبېگىدىنمۇ ئۆچ ئالماي قويمايمەن . مۆرىتى كەلسە جېنىمنى قۇربان قىلىپ ئۇ دۇنياغا ئادەم سىياقىم بىلەن كېتىمەن··· — ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى زاكىتەك سارغىيىپ كەتكەن شالاڭ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىش بىلەن تۇگەتتى .

قىزىق ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆزلىرىدىن ھېلىلا تاشقىن كەبى يامراپ تۇرغان ياش ، ئەمدىلىكتە پاك ـ پاكىز قۇرۇپ كەتكەن ، مەڭزىدە ياش داغلىرىنىڭ ئىزىمۇ قالمىغانىدى . چىرايىدىكى غېرىبسىنىش ، قايغۇ ، ھېسداشلىق ئالامەتلىرى مۇغەمبەرلەرچە كۇلكىگە ئورۇن بېرىۋاتاتتى .

بۇ ئىككىيلەن ھېيلە ـ مىكىر بابىدا بىر دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدەك تەڭ تۇرغىنى بىلەن ، قۇدالاي يەنىلا چاندۇرۇپ قويغانىدى . مانا ، ئۇ كۆز يېشى بىلەن ، دەردمەنلەرچە قىياپىتى بىلەن ئۆز بولۇپ كۆرۈنگەن ئۇلپىتىگە ئىشىنىپ قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىۋىدى ، ئىشەنگەن تاغدىن كېيىك قاچتى ، بۇرادىرىنى ئالداپ ھالاكەت يارىنىڭ ئەڭ چېتىگە باشلاپ كەلگەن

نىياز ھېكىمبەگ بىر ئۆرۈلۈپلا ئۇنى ھاڭغا ئىتتىردى...

قۇدالاي ئۆزىگە ئەيىبكارغا تىكىلگەن قازىدەك تىكىلىپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ چىرايىغا شۇنداق كۆز سېلىپلا بوھران مەزگىللىدىكى بەزگەكتەك تىترەشكە باشلىدى ، جاللات ئالدىغا سۆرەپ كېلىۋاتقاندەك ئېچىنىشلىق ئىڭىرىدى ، ئۆز ـ ئۆزىنى بولدى دېگۈچە تەستەكلىدى ۋە ئاغزىدىن كەتكىنىنى تەن ئالغاندەك ئېغىر خورسىندى ، مەلۇم بىر قىزىقارلىق ئويۇننى تاماشا قىلغان قىياپەتتە ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە قاراپ گۇناھكارلارچە بېشىنى ئەگدى .

نىياز ھېكىمبەگ بايامقى تۇزۇتلىرىنى ، ساھىبخانىلارچە خۇش پېئىللىقىنى بىراقلا چۆرۈپ تاشلىدى . قۇدالاينىڭ مۇرىسىگە تەكەببۇرانە ھەيۋە بىلەن شاپىلاقلاپ قويدى ۋە :

— پادىشاھ قېينىتىسى جانابلىرى ، ئادەمنىڭ گەپتىن ، ئەللامىنىڭ نامازدىن ئازمايدىغىنى يوق ، بەندىنىڭمۇ گۇناھ قىلمايدىغىنى يوق ، — دېدى ۋە گاسقا گەپ قىلىۋاتقاندەك قول ئىشارىسى قىلغاچ پەگاھنى بىر ئايلىنىپ چىققاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى ، — سىلى تۇز بەرگەنىنىڭ تۇزلۇقىنى چاقماقچى ، نان بەرگەنىنىڭ قولىنى چىشلىمەكچى بولۇپ ، بىرمۇنچە يامان گەپلەرنى قىلغان بولسىلىمۇ ، لېكىن كەمىنە ھاكىمبەگلىرى بۇ سىرنى ساقلايدۇ . قۇ دارېن بۇ بۇرادەرلەرچە ئىلتىپاتقا ئىخلاس بىلەن جاۋاب قايتۇرىدىغانلا بولسا بۇ سىرنى بەدۆلەت ئالىيلىرىغا تۇگۈل ، بىرەر چۈنىغىمۇ تىنمايدۇ . مەسلىھەت شۇكى ، پېقىرغا ھەر ۋاقىت ھەمدەم بولغايلا ، دېگىنىمنى جان دەپ بەجا كەلتۇرگەيلا ، بۇ ئالدى بىلەن ئۆزلىرىگە ، ئاندىن قالسا كەمىنە ھاكىمبەگكە قىلغان خىزمەتلىرى بولۇپ قالىدۇ .

نىياز ھېكىمبەگ پەگاھدا بىرپەس ئايلانغانمۇ بولاتتى ، لېكىن كۆكسىت چېقىۋالغان ئادەمدەك ئېغىزلىرىدىن شالى ئېقىتىپ ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغان قۇدالايغا قاراپ ، ئۇنى يەنە بىر قېتىم نوقۇپ قويۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىپ قالدى ۋە

ئۇزۇلۇپ قالغان گېپىنى ئۇلىدى :

— مۇبادا رەھمەتلىك بەدۆلەت ئالىيلىرى ئالته يۈز كىشىلىك بىرى بولمىش ئاجىزلىرىنىڭ يۈزىنى قىلىپ گۈناھلىق گەپلىرىنى ئەپۇ ئېتىشىگە ئىشەنچ قىلالمىسلا ، كەمىنە ھاكىمبەگنىڭ يۈگەنسىز تىلىدىن ھەزەر ئەيلەشنىڭ ھېچبىر ھاجىتى يوق .

قۇدالاي نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئاخىرقى گېپى بىلەن سەل - پەل ھوشىنى تاپتى - دە مۇشۇكتەك سىلىق ھەربىكەت بىلەن پەگاھقا يۈزلەندى . پەرۋاسىز ھالدا تورۇسنىڭ نەربىگدۈر قاراۋاتقان نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ قۇلدەك تىزلاندى . كۆز يېشى قىلىپ تۇرۇپ يالۋۇردى :

— ھاكىمبېگىم ، خۇدا ھەققى ، ئەمدى بۇنداق گۇناھلىق گەپنى ئىككىنچى تىلىمغا ئالمايمەن ، سۇنغان باش تۇماق ئىچىدە ، سۇنغان قول يەڭ ئىچىدە قالغاي ، سىر ساقلاشقا رازى بولسىلا ، نېمە دېسىلە شۇنىڭغا تەييارمەن .

ناھايىتى نازۇك بىر جەڭدە ئۆزىدىن قېلىشمايدىغان قۇدرەتلىك دۇشمەن ئۇستىدىن ئەپچىللىك بىلەن غالىب كەلگەن نىياز ھېكىمبەگ ئاياغ ئاستىدا خۇددى قۇرتتەك تۇگۇلۇپ ياتقان قۇدالايغا قاراپ سوغۇققىنا كۇلۇپ قويدى .

يىگىرمە بەشىنچى باب

بەگلەر ئۇچرىشىشى

قۇدالاي كۇن قىيىلغان چاغدا ساراي دەرۋازىسىدىن چىقىپ كەلدى . قاراڭغۇلۇقتا ئۇچۇۋېتىپ بىردىنلا كۇچلۇك ئاپتاپقا دۇچ كەلگەن شەپەرەڭدەك تېڭىرقاپ ، دەرۋازىنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ قالدى - دە ، قولاشمايۋاتقان قوللىرى بىلەن كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىدى .

ئاندىن ، دەرۋازا سىرتىدا دۇگدەرەپ تۇرغان قېرى مەپكەشكە مەپىنى ھەرەمباغقا ھەيدەشنى بۇيرۇدى .

بېشىغا كىيدۇرۇلگەن ئالا تورۇدىن ئاچ كۆزلۈك بىلەن بوغۇز يەۋاتقان قاشاڭ مەپە ئېتى قامچىنىڭ «تارس» قىلغان ئاۋازى بىلەن تەڭلا قوزغىلىپ ، سارايىنىڭ قارشى تەرىپىدىكى مىسكەر ، تۆمۇرچى كوچىسىغا كىرىپ كەلدى . جانان چىنىدەك جىرىڭلاۋاتقان قوڭغۇراق ساداسىمۇ بارا - بارا سۇسلىشىپ ، بولقا - بازغانىڭ جاراڭ - جۇرۇڭى بىلەن بېسىلىپ قالدى .

شەھەرنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگىرەك جايلاشقان ھويلا - ئارامىلىق بۇ باغ ئىسمى - جىسمىغا لايىق ھەرەمباغ ئىدى . قاچانلاردىدۇر قەشقەر بايلىرىدىن بىرى بىنا قىلغان ، كېيىنكى كۈنلەردە ياقۇپبەگنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتكەن بۇ باغنىڭ ئازادە ، كەڭتاشا ئۆيلىرىدە قوشبېگىنىڭ شەھۋەتلىك تۇرمۇشىغا ئاتالغان نەچچە يۈز قىز - چوكان تۇراتتى . ھەرە ئۇۋۇسىدەك تۇتىشىپ كەتكەن رەڭدار ھۇجرىلاردا ھۆسن - جامالى ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئايەك قەلەمقاشلار ، شەھلا كۆزلۈك مەسۇمەلەر ، جەننەت ھۆرلىرىنى خىجىل قىلىدىغان نازىنىنلار بار ئىدى . پەرەڭ ، پەرغانە ۋە ئالتە شەھەرنىڭ جاي - جايىدىن تاللاپ كېلىنگەن مانا شۇ گۈزەللەرنىڭ تەقدىر تىزگىنى چۈس مىجەز ، ئېگىز بوي ، توغراق كۆتىكىدەك توغرىلىق كەلگەن ئايال پانسات توختىخان ئايىمنىڭ چاڭگىلىدا ئىدى . تۆشەك ئۈستىدە تۇلۇم چاشقاندەك ئولتۇرۇۋۇلۇپ باغ ئىشىنى ئىما - ئىشارەت بىلەنلا بىر ياقلىق قىلالايدىغان بۇ ئايال خالىغان بىر قىزنى ياساپ ، تاراندۇرۇپ ئوردا ھۇجرىسىغا ئاپىرىپ بېرەلەيتتى ، خالىسا ئۇرۇپ ، خالىسا تىللايتتى . ھەربىي يۈرۈشتە ھەمراھ بولىدىغانلارنى تەيىن قىلىپ ، مەخسۇس ئاغۋات ۋە مەخسۇس مەپە بىلەن يولغا سالاتتى . ئىشقىلىپ بۇ ئايال پانساتنىڭ ھوقۇقى ۋە رولى ئەركەك پانساتلارنىڭكىدىن قىلچە كەم تۇرمايتتى .

قۇدالاي نىياز ھېكىمبەگنىڭ تەۋسىيىسى بىلەن ھەرەمباغقا يېتىپ كەلدى - دە ، توختىخان پانساتقا بىر تاغار تاتلىق گەپلەرنى

قىلىپ ، قولىغا خېلى توم بىر ھەمياننى تۇتقۇزدى . تەڭگىلەرنىڭ جىرىڭلىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتكەن توختىخان ئايىم قۇدالاينىڭ باشقا تەلەپلىرى قاتارىدا قىزى بىلەن مۇڭدىشىۋېلىشى ئۇچۇنمۇ پۇرسەت يارىتىپ بەردى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان ۋەزىرنى ئۇنىڭ ئەقىللىق قىزى قۇتۇلدۇرغان مىڭ بىر كېچە رىۋايەتلىرىدىكىگە ئوخشاش ئىشلار يۈز بەردى . ئارىدىن بىر كېچە ئۆتكەندىن كېيىن ، نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنىڭ دەستىكىنى ئەكەلگەن دىۋانبېگنىڭ رەسمىي ئۇقتۇرۇشىنى تاپشۇرۇۋالدى ۋە بەلگىلەنگەن مۆھلەتتىن يېرىم كۈن بۇرۇن دىۋانغا كېلىپ ، قوبۇل پەيتىنى كۈتۈپ ئولتۇردى .

ئۇ قوبۇل ۋاقتىنىڭ كەچكە ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ غايىبتىن خەزىنە ئۇچرىغاندەك سۆيۈنۈپ كەتتى . دەرۋەقە ، ئۇ ياقۇپبەگنىڭ خۇيـ پەيلىنى خېلى ئوبدان كۆزەتكەنىدى . خۇپتەن نامزىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ئۇنىڭ كەيپى ئاجايىپ ساز ۋە ئوچۇق بولاتتى .

نىياز ھېكىمبەگ ئىككى كۈندىن بېرى ئۆزىنىڭ بىھۇدە قېيىدىغانلىقىغا ، يوقىلاڭ خىياللار بىلەن خۇن ـ زەردار يۇتقىنىغا پۇشايمان قىلدى . قوبۇلخانىغا كېلىۋېتىپ : «ھەتتىگىنەي ، ئەسلىدە ئۇ ئارامخۇدا مۇڭدىشىدىغان بىر پەيتنى كۆزلەپتىكەنۇ ، مەن ئۇنىڭدىن ئاغرىنىپ يۈرۈپتىمەن . ھەي ، بۇنىڭدىن قارىغاندا چوڭراق بىر يۇرتنىڭ ، مەسىلەن ، قەشقەردەك بىر يوغان شەھەرنىڭ ھاكىمبەگلىكىنى ئىنئام قىلىۋېتەمدۇ نېمە !... » دېگەندەك خام خىيال بىلەن كۆڭلىنى خۇش قىلدى . چىرايى ئاپتاپپەرەستەك ئېچىلىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگ كۆزىگە قاغىدەك سوغۇق كۆرۈنىدىغان شەيخۇلئىسلامغمۇ ، ياساۋۇل ـ مۇلازىملىرىغمۇ مېھرىبان ئاتىدەك ئەپۇچان ، غەمخور بولۇپ كەتتى . سېخىيلىقى تۇتۇپ ، ئۇلارنىڭ ھەربىرىگە بىر تەڭگىدىن چاي پۇلى بېرىۋەتتى . ساندۇقلارنى ئاچۇرۇپ ئولپان ـ سوۋغاتلارنى يەنە

بىر قېتىم كۆزدىن كەچۈردى ۋە ساراي ھويلىسىدا توختىتىلغان قۇرۇق مەپىگە قاراپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدى . قوبۇل ۋاقتىدا چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ، ئوردا يوسۇنلىرىنى ، ئېسىلزادىلەر ئەدەپلىرىنى ئۆز رېتى بىلەن يادىدىن ئۆتكۈزدى . ياقۇپبەگكە دەيدىغان سۆزلىرىنى كۆڭۈل يېيىغا مارجاندەك تىزىپ ، يادلاپ چىقتى . ئۇيقۇسىز تۈنلەرنىڭ ھاردۇقى تۇتقان بولسا كېرەك ، يىپ بازىرىدەك ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلۇق دىۋانىدا ئولتۇرۇۋېتىپمۇ بىرقانچە قېتىم بېشى چۈشۈپ كەتتى...

نىياز ھېكىمبەگ جىمى تارتۇق ـ پېشكەشلىرىنى قوراللىزلاندۇرۇلغان بەش مەھرىمگە كۆتۈرتۈپ ، جامادار پەرمانچى ۋە ئالتۇن دەستەك كۆتۈرۈۋالغان ياساۋۇلبېشىغا ئەگىشىپ ، سەل ئۆزگىچىرەك جابدۇلغان بىر ئۆيگە كىرىپ كەلدى . تېگىگە كەلكۈن نۇسخىلىق خوتەن زىلچىسى سېلىنغان ، ئەمما ھېچقانداق تۈرمۇش بىساتلىرى بولمىغان بۇ ئۆي قارىماققا دالانغىمۇ ، مېھمانخانىغمۇ ئوخشاپ تۇراتتى . ئۇچ تېمىدىن ئوخشاش ئۇچ ئىشىك قويۇلغان بولۇپ ، ھەربىر ئىشىكتە قىلىچ ئېسىپ ، مىلتىق تۈتۈپ يىكتەك تىك تۇرغان ئىككىدىن قاراۋۇل بار ئىدى . ياساۋۇلبېشى كىرىپلا دەستىكىنى قولتۇقىغا قىسىۋالدى . ئاندىن چاق بېكىتىلگەن ھەيكەلدەك تۇز ، سىلىق مېڭىپ ئۆينىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا كەلدى ، ئۆپكىسىنى تولدۇرۇپ بىر تىن ئېلىۋالغاندىن كېيىن ، يەنە شۇ ھالەتتە كەينىگە بۇرۇلۇپ جامادار پەرمانچىغا قارىدى . جامادار پەرمانچى جاۋابەن بېشىنى لىڭشىتتى . ياساۋۇلبېشى قارا يامغۇردا قالغان مۇساپىرەدەك تەر بېسىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگكە ئۇدۇلىدىكى بىر ئىشىكنى كۆرسەتتى . جامادار پەرمانچى ئۇنى باشلاپ ماڭدى . نىياز ھېكىمبەگ بوسۇغىدىن ئاتلاۋېتىپ ، ياساۋۇلبېشىنىڭ ئۆزىگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان خاس مەھرەملىرىنى توسۇۋالغانلىقىنى تۇيۇپ قالدى ۋە قايرىلىپ قاراشقىمۇ پېتىنالماستىن «بىسمىللا» دەپلا بوسۇغىدىن ئاتلىدى . ئۇ كىرىپلا ئوتتۇرا ھال زىننەتلەنگەن ئۆينىڭ

تۆر تەرىپىدىكى سۇپىدا چوغدانغا قولىنى قاقلىغاچ يانپاشلاپ ياتقان ياقۇپبەگنى كۆردى ۋە سەل تىترەك ئاۋازدا سالام بەردى :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئالىملىرى ، — دېدى نىياز ھېكمبەگ .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، — دېدى ياقۇپبەگ سالامنى ئېلىپ ، ياقۇپبەگ چەبدەس ھەركەت بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ نىياز ھېكمبەگ بىلەن قوش قوللاپ كۆرۈشكەندىن كېيىن جامادار پەرمانچىغا ئوك تەرىپىدىن ، ئۇنىڭغا سول تەرىپىدىن جاي كۆرسەتتى .

ياقۇپبەگ ئانچە كۆز چاقمايدىغان كىمخاب ياقىلىق كەك تون كىيىپ ، قاشتېشى ۋە تۇچتىن نەقىش قويۇلغان ئاددىي كەمەر باغلىۋالغانىدى . ئورىۋالغان يېشىل سەللىسى بۇرۇت ـ ساقاللىرىنىڭ قويۇقلۇقىدىن قاش ـ كۆزى ۋە بۇرنى ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان سۇرلۇك چىرايىغا يارىشىپ تۇراتتى . تېنى ساغلام ، تېتىك ، كەيپى چاغ كۆرۈنەتتى .

نىياز ھېكمبەگ كۆرسىتىلگەن ئورۇنغا كېلىپ ، نامازدا ئولتۇرغان زاھىتتەك يۇكۇندى ـ دە ، دۇئاغا قول كۆتۈردى . دۇئادىن كېيىن قايتا ئورنىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۇرۇپ ، دېدى :

— ئالىملىرى ، كەمىنە قۇللىرىنىڭ جانابلىرىدىن ھال ـ ئەھۋال سورىشىغا ئىجازەت بەرگەيلا . كۆرۈپ تۇرۇپتىمەنكى ، ئالىملىرى شەپقەتلىك ئاللانىڭ ئىلتىپاتى ۋە تامامى ئىتائەتمەن پۇقرانىڭ دۇئاسى بىلەن مالامەتتىن خالىي ، چىنارەك بەرنا ، يولۋاستەك بەقۇۋۋەت تۇرۇپتىلا . ئۇلۇغ تەڭرىگە مىڭ قەتلە شۈكۈر ، ئۆزلىرىدەك ئىسلام ئەلەمدارى ، يۇرت قاياشىنىڭ نوھ[1] ئۆمرىدە ياشىمىقى بەرھەقتۇر ، ئىنشائاللا ، ئۆمۇر دەرەخلىرى ئەبەدىلئەبەد گۇللىگەي ، ئارامبەخش سايىسى تا مەھشەر كۈنگىچە

① نوھ ئەلەيھىسسالام يەر يۈزىدىكى تۇنجى ئىنسان — ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى شىس ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسلىدىن بولۇپ ، مىلادىيەدىن بۇرۇن 2911 ـ يىلى دۇنياغا كېلىپ 950 يىل ئۆمۇر كۆرگەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ .

بېشىمىزدىن كەتمىگەي ، ئامىن...
— ئامىن...
ئۇچەيلەن پاتمىگە تەڭلا قول كۆتۈردى . دۇئادىن كېيىن نىياز ھېكمىگ ئۆزىنى سەل ئەركىن ھېس قىلىپ چاندۇرماي باداشقان قۇرۇۋالدى ـ دە ، ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ، بېشىنى سەل ئېگىپ ، جامادار پەرمانچىغا : «ئەمدى نۆۋەت سىلىگە كەلدى» دېگەندەك كۈلۈمسىرەپ قويدى .
جامادار پەرمانچى يېشى ئەللىك بەشلەرگە بېرىپ قالغان ، ئوتتۇرا بوي ، ئۆڭى سۇزۇك ئادەم بولۇپ ، يىرىك چار ساقىلى قويۇق تۈك بۆرتۈپ چىققان مەيدىسىنى يېپىپ تۇراتتى . نىياز ھېكمىگ ياقۇپبەگكە ئانچە ـ مۇنچە گەپ يېگۈزەلەيدىغان ، قولىدىن چوڭ ئىشلار كېلىدىغان بۇ كىشىگە ئاتاپ قاشتېشى مۆھۈر ئويدۇرۇپ كەلگەن ۋە دۇئاندىلا ئۇنىڭغا سوۋغا قىلىپ ياشاڭغىراپ تۇرىدىغان چېقىر كۆزلىرىدىن ئوت چىقىرىۋەتكەندى . شۇ تاپتا ئۇ نىياز ھېكمىگنىڭ ئىلتىپاتىغا جاۋابەن ، قوبۇلدا ئارىچى بولۇۋاتاتتى .
— جانابىي بۇرادىرىمىز نىياز ھېكمىگ گۈزەل خوتەن دىيارىنى مۇرۇۋۇۋەتلىك ئالىيلىرىنىڭ چوڭ ئىلتىپاتى ۋە ئامانتى دەپ بىلىپ ، ئادىللىق ، ئاسايىشلىقتا تەسەررۇپ قىلىپ تۇرۇپتۇ ، — دېدى ئۇ ياقۇپبەگكە ، نىياز ھېكمىگنىڭ كۆز ئىشارىسىنى چۈشىنىپ ، — ۋاقتىكى ، شەھىدانە خوتەن پۇقرالىرى مۇبارەك قىلىچلىرى ئاستىغا بەيئەت بىلدۇرۇپ ، قاراڭغۇ دىل ئۆيىنى ئىمان نۇرى بىلەن يورۇتقان بۇ كۈنلەردە قادىر ئاللا بۇ يۇرت بېگىنىڭ كۆڭلىگە دۆلەت قۇياشىنىڭ دىدارىنى كۆرۈش ، ساداقىتىنى ئىزھار ئېتىش ئارزۇسىنى سالغانىكەن . ھاكمىگ جانابلىرى شۇ ئارزۇنىڭ دالالىتىدە ئاياغلىرىغا ھازىر بولۇپ ، ھۇزۇرلىرىدا مەرھەمەتلىرىدىن سۆيۈنۈپ ئولتۇرۇپتۇ ، بالىنىڭ ئاتىغا ، پۇقرانىڭ پادىشاھقا ئۆزى خوپ كۆرگەن بىرەر چارە بىلەن تەشەككۇر بىلدۇرۇپ ، كۆڭلىنى ئىزھار قىلمىقى

شەرىئىتىمىزدىمۇ ، ئادەتلىرىمىزدىمۇ دۇرۇستۇر . شۇ ۋەجىدىن تاۋاپ قىلغۇچى بۇرادىرىمىز دۇئالىرىنى سېغىنىپ ، شاپائەتلىرىگە تەشنا بولۇپ بەزى تارتۇق ـ سالاملارنى ئەكەلگەنىكەن . شاھىمىز مالال كۆرمەي بۇ ئاددىي پىشكەشلەرنى قوبۇل ئەتسە ، شۇنىڭ بىلەن بۇ ۋاپادار قۇللىرىنىڭ مۇرادى ھاسىل بولسا دېگەن ئۈمىدتىمەن…

ياقۇپبەگ جامادار پەرمانچىدىن كۆزىنى ئېلىپ ، قىلغىلى قىسلىق تاپالماي قالغان نىياز ھېكىمبەگكە قارىدى ۋە ئىجازەت بەردى :

— مەرھەمەت !— دېدى ئۇ ئادىتى بويىچە بېشىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس لىڭشىتىپ . نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگدىن ئىجازەت ئالغاندىن كېيىن جامادار پەرمانچىغا قاراپ يەنە بىر قېتىم كۇلۇمسىرىدى . جامادار پەرمانچى شۇ ھامان يېنىك چاۋاك چېلىپ بەلگە بەردى .

چاۋاك ئاۋازى بىلەن تەڭ ، يوغان ـ يوغان پەرەڭ پەتنۇسـ لىرىنى كۆتۇرگەن تۆت ـ بەش مۇلازىم قوبۇلخانا بوسۇغىسىدا پەيدا بولدى . ئۆي ئىچى ھەش ـ پەش دېگۈچە توقسان[1] نەپىس يۇڭ گىلەم ، توقسان مەشۇت گىلەم ، توقسان ئەتلەس ، توقسان توپ شايى ، ئالتۇن ـ كۇمۇش ۋە قاشتېشى بىلەن بېزەلگەن توقسان ئارغامچاق جابدۇقى ، توقسان قاشتېشى جام ، توپ ھىندى گەزلىمىسى ، توقسان ھەميان تەڭگە ـ تىللا ، خۇش پۇراق ئەشيا ، ھېقىق ـ جاۋاھىرات بىلەن تولۇپ كەتتى . كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان بۇ ئېسىل بۇيۇملار تورۇستا قۇياشنىڭ بىر پارچىسىدەك نۇر چېچىپ تۇرغان گازۇاي چىراغ شولىسىدا سىم ـ سىم ئۆڭكۇرىدىكى[2]

---

① توقسان — تارتۇقنىڭ «توقسان» ئىكەنلىكىنى بىلدۇرىدۇ . ئەمەلىيەتتە بۇ تارتۇقنىڭ سانى «توقسان» بولماستىن ، بەلكى توققۇز يەردە توققۇز «سەكسەن بىر» بولىدۇ . بۇ «توقسان تارتۇق» دېيىلىدۇ .

② سىم ـ سىم ئۆڭكۇر — «ئەلى بابا ۋە قىرىق قاراقچى» دېگەن ئەرەب چۆچىكىدىكى قاراقچىلار قىممەت باھالىق بۇيۇملارنى ساقلايدىغان سىرلىق ئۆڭكۇر . بۇ ئۆڭكۇر «سىم ـ سىم ، ئىشىكىنى ئاچ» دېگەن مەخپىي بەلگە بىلەن ئېچىلىدۇ .

يوشۇرۇن خەزىنىدەك جۇلالىنىشقا باشلىدى . نىياز ھېكمىبەگ ياقۇپبەگ بۇ ئېسىل دۇنيادەپىنىنى تاماشا قىلىۋاتقان ئوبدان پۇرسەتنى قولدىن بەرگۈسى كەلمىدى :

— قولىمىزدىن كەلسە كەمىنە قۇللىرىغا يەتكۈزگەن ئاتىدارچىلىقلىرى ئۈچۈن ئالتۇن تەخت كەلتۈرسەكمۇ ئەرزىيتتى . شۇغىنىسى ، تاپقان ـ تەرگىنىم ئالىيلىرىنىڭ لاياقىتىدە ئەمەس ،— دېدى سۇۋغىلىرىغا تەمەننا قويۇپ ئورنىدىن تۇرۇۋالغان نىياز ھېكمىبەگ ياقۇپبەگكە ئېگىشىپ تۇرۇپ ، — قول ـ ئىلكىمىزدە بولمىغان بىلەن كۆڭلىمىزدە بار ، ئەرزىمەس مالليرىمىز جانابلىرىغا مەنزۇر كەلسە كېيىنكى كۈنلەردە جېنىمىزنىمۇ تەسەددۇق قىلارمىز ، قېنى ئالىيلىرى ، ئاز بولسىمۇ كۆپكە تاۋاپ قىلىپ دۇئا بەرگەيلا .

نىياز ھېكمىبەگ ياقۇپبەگنىڭ چىرايىدىن نە مەنۇنىيەت ، نە قانائەت ئالامىتىنى كۆرەلمىدى . ئۇنىڭچە بولغاندا ، يەتتە شەھەر تەۋەسىدە پەقەت خوتەندىنلا تېپىلىدىغان بۇ بىباھا بۇيۇملار ئالدىدا ئۇ ھاياجانلىنىپ ، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كېتىشى ، نىياز ھېكمىبەگنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختىشى ، ھەتتا قۇچاقلىشىپ قايتا كۆرۈشۈشى كېرەك ئىدى . ئەمما ، ياقۇپبەگ ئۇ ئويلىغاندەك قىلمىدى . ئەكسىچە ، مال ـ دۇنيادىن بىنەزەر ، پانىي دۇنيانىڭ راھەت ـ پاراغىتىدىن قول ئۈزگەن زاھىتلاردىلا بولىدىغان تەمكىنلىك ، مەنىستىمەسلىك نەزىرىدە قارىغانچە ئولتۇرۇۋەردى .

«ھەي قاقۋاش ، — دەيتتى نىياز ھېكمىبەگ ئىچىدە ياقۇپبەگكە خىيالەن خىتاب قىلىپ ، — مەن بىلىمەن ، دۇنيادا مال ـ دۇنياغا قىزىقمايدىغان ئادەم يوق ، سەنمۇ ، مەنمۇ ، شۇنىڭ ئىچىدە . پەقەت خۇشلۇقۇڭنى يوشۇرۇپ ، كەيپىڭنى نىقابلاپ ، ھۆرمىتىمگە قەستەن پەرۋاسىز قاراۋاتىسەن··· »

ئەسنەك تۇنقان بولسا كېرەك ، ياقۇپبەگ ئاغزىنى ئېچىپ ، غۇلىچىنى كەڭ يايدى ، كىرىشىپ كەتكەن غولىنى رۇسلىۋالدى . كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ئولتۇرغان جامادار پەرمانچىغا مۇناقچىلا

قارىۋالدى ۋە تارتۇقلارغا پاتمە بېرىپ :

— كەرەمىلىك ئالىلا قولى ئوچۇق بەندىسىنى دوست تۇتقۇچىدۇر ، ئىلاھا ئامىن ، — دەپ يۇزىنى ۋە ساقلىنى سىيپاپ قويدى .

دەرۋەقە ، نىياز ھېكىمبەگ قۇشبېگىنىڭ بۇ خىل پەرۋاسىزلىقىنى باشقا بىر مەنىدە چۈشىنىۋاتاتتى . دۇرۇس ، خۇددى ئۆزى جەزم قىلغاندەك ، ياقۇپبەگمۇ ئادەم ئىدى ، ئادەمنى ئادەمىلىك ماھىيىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ئۇمۇ مال ـ دۇنياغا قىزىقماي قالمايتتى . ئەمما ، قىممەت باھالىق بۇ مال ـ دۇنيانىڭ ئالدىدا تاغدەك دۆۋىلىنىپ كېتىشى بولۇپمۇ مال ـ دۇنيا تارتۇق قىلغۇچىنىڭ ھەددىدىن ئاشۇرۇپ ساداقەت بىلدۇرۇشى ياقۇپبەگنىڭ كۆڭلىدە شۇبھىلەر پەيدا قىلىۋاتقانلىقى نىياز ھېكىمبەگكە تېخى قاراڭغۇ ئىدى . ئەمەلىيەتتە ، بۇنداق ساداقەت ۋە مەردلىكنىڭ كەينىگە قانداق تەمە ۋە قانداق ئاپەتنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىدىن ئىبارەت بىر مۇرەككەپ تېپىشماق ياقۇپبەگنى تولغاق ئازابىدەك قىينىۋاتاتتى . چۈنكى ، ئۇنىڭمۇ بىر چاغلاردا مەلۇم غەرەز ۋە مۇددىئا بىلەن ئۆزىدىن چوڭ ھۆكۈمرانلارغا خۇددى نىياز ھېكىمبەگدەك سېخىيلىق بىلەن سوۋغات بېرىپ ، ساداقەت بىلدۇرگەن پەيتلىرى بولغانىدى .

تېخى تۇنۇگۈنكىدەك يادىدا تۇرۇپتۇ : ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ تاشكەنت ھۆكۈمرانى بولغان نارمۇھەممەت قوشبېگى ۋە قائەتشاھ غازىلارغا مەھرەملىك قىلدى . كېيىنچە قانائەتشاھ تەرىپىدىن دەشتى قىپچاقنىڭ مۇھىم يېرى — ئاقمەسچىت شەھىرىگە ھاكىم قىلىپ تەينىلەندى . ئۇ ھاكىملىق قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە شەھەر ئەتراپىدىكى چارۋىچى قوۋملاردىن خىلى كۆپ غەللە ـ پاراق يىغدى ، بەرمىسە يۇلۇۋېلىپ يامان ئەمەس ئابرۇيغا ئېرىشتى .

بىراق ، «ئۆردەكنىڭ گۆشىنى يېسەڭ ، غازنىڭ پېيىدا بول» دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن . بۇ ئابرۇي ۋە بۇ ھاكىملىق ئۇنىڭ

قانائەت جامىنى تاشتۇرۇپ ، يېڭى ـ يېڭى ۋەسۋەسىلەرگە سالغىلى تۇردى . تاشكەنتتەك بىرەر چوڭ شەھەرگە ھاكىم بولۇش ، ھاكىملىقنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن ئۇنىڭدىن ئۈستۈنرەك بىرەر تەختكە ئېرىشىش ئارزۇسى ئۇنى خۇددى نىياز ھېكىمبەگ ماڭغان يولدەك بىر يولغا ئاتلاندۇردى . كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ توققۇز ـ توققۇز قىپچاق ـ قىرغىز قىزلىرىدىن ، توققۇز ـ توققۇز بەرنا يىگىتلەردىن ، توققۇز ـ توققۇز قالماق ئاتلىرىدىن ، كىمخاب ، گەزلىمىلەردىن سوۋغات تەييارلاپ ، بەئەينى بۈگۈنكىدەك ساداقەت تەزىمى بىلەن پەردازلاپ خۇدايارخانىنىڭ[1] نەزىرىدىن ئۆتكۈزدى . قوقەند خانلىقىنىڭ ھېچبىر شەھىرى ۋە ھاكىمىدىن بۇنداق مول ، قىممەت باھا تارتۇق ـ سالاملارغا ئېرىشىپ باقمىغان خۇدايارخان ئۇنىڭغا مەقسىتىگە لايىق سۈيۈرغال ۋە ئىنئاملارنى بەردى .

كېيىن ياقۇپبەگنىڭ بېشىغا نۇرغۇن بالا ـ قازالار كەلدى . شۇنداق چاغلاردىمۇ ئۇ مال ـ دۇنيانىڭ كۈچى بىلەن خۇدايارخانىنىڭ مەھرىمى ئابدۇللا يۈزبېشىنىڭ مەيلىنى ئۆزىگە قارىتىپ خانىنىڭ غەزىپىدىن قېچىپ قۇتۇلدى . خۇدايارخانىنىڭ دۆلەت ئاپىتىپى زاۋالىلىققا يۈز تۇتۇپ ، مەللىخانىنىڭ[2] ئامەت كۈنى تۇغۇپ خان بولغاندا ، ياقۇپبەگ يەنە شۇنداق تارتۇق ـ پىشكەشلەر ، تەزىم ـ تەۋەززۇلار ئارقىلىق مەللىخانغا ساداقەت بىلدۈرۈپ ، خوجەنت شەھىرىنىڭ ھاكىملىقىنى قولغا كەلتۈرگەندى . كېيىنچە ئۇ مەللىخانغا خىيانەت قىلىپ بۇخاراغا قاچقان ۋە بۇخارا ئەمىرى تەرىپىدىن زىندانغا تاشلانغاندىمۇ ئالاش بېي ، مۇھەممەت بابالار بىلەن تىلىنى بىر قىلىپ ، زىندانبېگىگە پۇل ـ پۇچەك ئىنئام قىلىپ زىندان ئازابىدىن ھەم دار ئالدىدىن ئامان قالغانىدى…

---

①② خۇدايارخان ، مەللىخان — ئاكا ـ ئىنى بولۇپ ، ھەر ئىككىسىلا قوقەند خانلىقىنىڭ خانى بولغان . مەللىخان ئۇزاق مۇددەتلىك رىقابەت ئارقىسىدا 1858 ـ يىلى ئاكىسى خۇدايارخاننى تەختتىن قوغلىۋېتىپ ، ئۆزى خان بولغان . لېكىن ، قىرغىز ـ قىپچاق قەبىلىسىنىڭ باشلىقى ئالىمقۇلنىڭ ياردىمىگە ئېرىشكەن خۇدايارخان مىلادىيە 1868 ـ يىلى ئىنىسى مەللىخاننى تەختتىن چۈشۈرۈپ ، ئىككىنچى قېتىم خان بولغان .

يـاقـۇيـبـەگچە بولغاندا ، ئۆتمۇش ئەمدى تەكرارلانماسلىقى ، باشقىلار ئۆزىنىڭ ، ئۆزى باشقىلارنىڭ ئورنىغا ئۆتۈپ قالماسلىقى كېرەك ئىدى . شۇ سەۋەبتىن ئۇ بۇگۈنكى قوبۇلدا ئاز گەپ قىلىپ ، كۆپ ئويلىدى . ئاخىرىدا ، نىياز ھېكمىمبەگنىڭ ئۇزۇنغا سوزۇلغان مـەلـۇمـاتـلـىرىنى ، ياغلىما گەپلىرىنى زېرىكىش ئىچىدە ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن خوتەندە ھەر خىل ئۇستىخانىلارنى ئىشقا سېلىش ، ئۇچ يىللىق غەللە ـ پاراقنى بىر يىلدىلا يېغىش توغرىسىدا بىرقانچە ئېغىز گەپ قىلدى ۋە ئاددىي داستىخان ھازىرلاپ چاي بەردى . چـايدىن كېيىن نىياز ھېكمىمبەگكە كىمخاب تون ، بىر قەندىھار شـەمـشىرى ئىنئام قىلىپ ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈردى . ئاندىن جامادار پەرمانچىغا قاراپ :

— ئاببىاس مىرزابېشىنى ھازىر قىلسىلا ، — دېدى سىلىق ئاۋازدا .

— جامادار پەرمانچى تاشقىرىغا چىقىپ ھايال ئۆتمەيلا تۆگىدەك قـامـەتـلـىـك ، قارىلىغاچ قانىتى بۇرۇت قويۇۋالغان ، ئوزايىدىن تـەكەببۇرلۇق تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان ناتونۇش بىر كىشىنى باشلاپ كىردى . ياقۇيبەگ بۇ كىشىنى نىياز ھېكمىمبەگكە تونۇشتۇرۇپ :

— ھەزرەتلىرىگە قوشۇپ قويىدىغان كىشى كەمىنلىرىنىڭ شىرەم تۇغقىنى خوجا ئاببىاس يۇزبېشى بولىدۇ ، بۇگۈنگىچە بوش تـۇرغـان مـىرزىبېشىلىق ئورۇننى مۆھتەرەم تۇغقىنىمىز بىلەن تـولـدۇرۇپ ، كـۆپرەك ئاتىدارچىلىق قىلىپ قويارلا ، — دېدى ئاددىيلا قىلىپ .

— ئالىيلىرىنىڭ مەرھىمىتىگە تەشەككۇر !

نـىـياز ھېكمىمبەگ ياقۇيبەگنىڭ ئاغزاكى يارلىقىنى ئاڭلاپ بېشىغا چاقماق چۈشكەندەك بىئارام بولدىيۇ ، لېكىن بۇ ھالىتىنى ھېچكىمگە سەزدۇرمىدى . «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەن مانا مۇشۇ ، خالمان پانسات بىلەن موللاجى تۇراپىنىڭ ئاۋارىچىلىكى يـەتمىگەندەك ، يەنە بىر كۈشەندىنى كۆپەيتكىنىگە قارىمامدىغان» دېـگـەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى . چۈنكى ، مەنسەپ ـ مەرتىۋە

جەھەتتە مەرزىبېشى ھاكىمبەگ بىلەن تەڭ ماقامدا تۇراتتى ، قۇلىقىنىڭ تېخىمۇ تىنچ بولمايدىغانلىقى نىياز ھېكىمبەگكە مەلۇم ئىدى .

بۇ كۆڭۈلسىز قوبۇلدىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگ قەشقەرگە ئانچە ئۇزاق تۇرمىدى . ھوشۇربەگ ۋە قۇدالايغا خوش دېيىشكىمۇ ئۇلگۈرمەي خوتەنگە يول ئالدى .

يىگىرمە ئالتىنچى باب

قاراقاشتا ئىتتىپاق

— ئاللاھۇئەكبەر... ئاللاھۇئەكبەر...

ئاقموللامنىڭ ئۆيى ئۇلۇغ يولنىڭ بويىغا جايلاشقان بولۇپ ، ئۆزى يېقىن ئەتراپتىكى كىچىكرەك بىر مەسچىتتە مەزىنلىك قىلاتتى . ئۇ يېقىملىق كۈيگە ئوخشاپ كېتىدىغان خۇش ئاۋازى ۋە كىچىك پېئىللىقى بىلەن نامازخانلارنىڭ ۋە ئەھلىمەھەللىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئىدى . ئۇ توۋلىغان ئەزان قويۇق بۇلۇتلارنى بۆسۈپ ئۆتۈپ نە ـ نەلەرگە كېتەتتى ۋە گۈگۈمدىكى ھايات شاۋقۇنلىرىنىمۇ ، تاڭ خورازلىرىنىڭ چىللاشلىرىنىمۇ بېسىپ چۈشەتتى .

بۇگۈن ئۇ قاراقاش كوچىلىرىدا ئۇۋىسى بۇزۇلغان چۈمۈلىلەردەك چۈۋۈلۈپ يۈرگەن شور تۇمشۇق مىرشەپلەرنىڭ نەزىرىگە چۈشۈپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ ، خۇپتەن نامىزىغا ئۆيى ئىچىدىلا ئەزان ئوقۇدى . كېپەك دەرۋىش ، ئايمۇھەممەت قازانچى ۋە كەرىمقۇل ئۇنى ئىمام دەپ بىلىپ ئىقتىدا قىلىشتى . نامازدىن پارىغ بولغاندىن كېيىن ، تۆر تامدىكى ئوچاقنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى .

ئوچاقتا سۇ تېمىپ تۇرغان ھۆل تېرەك ئوتونى پىشىلداپ

كۆيمەكتە ئىدى . ئۆيئىچىنى بىر ئالغان كۆيگەن يېلىم پۈرىقى دىماغىنى ئېچىشتۇرۇپ ، كۆزلەرنى ياشاڭغىرىتاتتى . ئوتۇن ئۇچلىرىغا تۈتىشىپ ياغسىراپ قالغان چىراغدەك پىلىلداشقا باشلىغان ئاجىز يالقۇن ئىسسىغۇدەك ئىسسىق بېرەلمىسمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ توپا ئۆرلەپ تۇرغان چىرايىنى ئانچە - مۇنچە يورۇتۇپ تۇراتتى . نېمىگىدۇر ئىچى سقىلىپ تۇرغان كىپەك دەرۋىشنىڭ ساقىلىنى تۇتاملاپ تۇرۇپ ، دۇم يېتىپ پۇۋلەشلىرىمۇ ئوتنى ئۇلغايتىشتىن يىراق ئىدى .

— ھەي ، ئەجەب بىر زامان بولۇۋاتىدۇيا ، — كىپەك دەرۋىشنىڭ بىھۇدە ئۇرۇنۇشلىرىدىن خىجىل بولغان ئاقموللام ئۆزىچە دادلاشقا باشلىدى ، — بازارغا بىرەر كاللەك تۇز ياكى بىرەر ئۇلاغ ئوتۇن چاغلىق نەرسە كىرمەس بولۇپ كەتتى . ھەرقايسىلىرىنى توڭۇپ قالمىسۇن دەپ ئۆي كەينىدىكى قاپاق تېرەكنى كېسىپ ئوتۇن قىلغانىدىم ، كىم بىلسۇن ، ئۇنىڭ سۇدىن سۇزۇۋالغانەكلا مىشىلداپ تۇرغىنىنى ، ئوغلۇم رەھمەتلىك ھايات چېغىدا... ھەي ، نېمىسىنى دەي !

ئاقموللام ئايمۇھەممەتنى ئاياپلا ئوغلى ھەققىدىكى تەسىرلىك ۋە ئۇزۇن ھېكايىسىنى سۆزلەشتىن يالتىيىپ قالدى . چاناقلىرىدىن تاشاي دەپ قالغان يېشىنى چاندۇرماي سۈرتۈۋېتىپ ، ھەمراھلىرىغا قاراپ ھېچ ئىش بولمىغاندەك كۈلۈمسىرەپ قويدى .

بۇ يىل توپتوغرا قىرىق بەشكە كىرگەن ، قورايدەك ئورۇق ، ئوتتۇرا بوي ، ئاق ئۆڭلۈك كەلگەن ئاقموللام قاراقاش بازىرىنىڭ زاۋا يولى تەرىپىدىكى مەسچىتتە ئىمامىلىق قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە ، تۇيۇقسىز ماتەملىك بولۇپ قالدى . تەقدىر تەتۈر كېلىپ يەتتە يېشىدىلا ئانىسىز قالغان ئوغلى ئابدۇجاپپار نەزىرە - نىياز ۋە ناماز ھەققىگە قاراشلىق بۇ نامرات مەزىنىنىڭ ئاتىلىق ھەم ئانىلىق مېھرىگە قېنىپ چوڭ بولغانىدى . ئۆتكەن يىلى نەق يىگىرمىگە كىرگەن كۈنلەردە ئۇ يارمۇھەممەتكە ئەگىشىپ خوتەنگە بارىدى ۋە چوڭ قەتلىئامدا يارمۇھەممەت بىلەن بىر كۈن ، بىر

سائەتتە قازا قىلىپ كەتتى . ئوغلىنىڭ مېيىتى كونا تونۇشى قاۋۇل ئۇستىنىڭ ئوغلى ئايمۇھەممەت ھەم ئەمدىلا تونۇشقان كىپەك دەرۋىش تەرىپىدىن يۇيۇپ - تارىلىپ دەپنە قىلىۋېتىلگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئوغلىنىڭ كۇلۇپ تۇرغان سىيماسى تا بۇگۈنگىچە كۆز ئالدىدىن نېرى كەتمەيتتى . ئۇنىڭ بۇركۇت بالىسىنىڭكىدەك چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى ، بىللە ماڭغاندا ئۆزىدىن ئېگىزرەك كۆرۈنىدىغان بوي - بەستى ، ساددا ، ئىتائەتچان خۇلقى كىچە - كۈندۈز ئۆزى بىلەن بىللە ئىدى . مەيلى جايىنامازدا بولسۇن ياكى تالا - تۈزدە بولسۇن ، ئوغلىنىڭ سىيماسى كۆزىگە كۆرۈنگەن ھامان كۆز ياشلىرى كۆكلەم يامغۇرىدەك تۆكۈلۈپ ، دامان ساقلىنى چىلىق - چىلىق ھۆل قىلىۋېتەتتى .

ئاقموللام مەسچىتنىڭ ئۇچتىن بىرىنمۇ تولدۇرالمايۋاتقان جامائەتتىن بېزىپ ، يالغۇزلۇقتىن غېرىبسىنىپ تۇرغاندا ئايمۇھەممەت ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى كېلىپ قالدى . ئۇ ئۇچەيلەن گۈلئايمنى گۈما كۆكتېرەكتىكى تۇغقىنىنىڭ ئۆيىگە جايلاشتۇرۇپ قويۇپ پىيالما ئارقىلىق قارا قاش تەۋەسىگە كىرىپ ، ئۇدۇل ئۇنىڭكىگە چۈشكەنىدى . ئايمۇھەممەتلەرنى كۆرۈپ ، خۇددى ئوغلى تىرىلىپ قويقاندەك خۇش بولۇپ كەتكەن بۇ مەزىن ئۇلار بىلەن قەدىناسلارچە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى . ئوغلىنىڭ جەستىنى ئۆز قولى بىلەن سۇغا ئېلىپ ، كىپەنلەپ يەرلىكىدە قويغان كىپەك دەرۋىش بىلەن تۇنجى كۆرۈشۈشتىلا كونا تونۇشلاردەك چىقىشىپ كەتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ چىشىنىڭ كاۋىكىدا ساقلاپ كەلگەن تۆت ئۇچۇم گۈرۈچنى ئاچىقتى ۋە ئۆگزە تاتلاپ يۇرگەن ئۇچ چۈجىسىنىڭ بىرىنى بوغۇزلاپ ، غىزا تەييارلىدى . قايسى شامال ئۇچۇرۇپ كەلدىكىن ، نەچچە كۈندىن بېرى قۇمغا چۈشكەن تەڭگەدەك غايىب بولۇپ كەتكەن ھەمدەم باتۇرمۇ قىيادەك سۇرلۇك گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى .

بىر كېچە - كۈندۈز ئاغزىغا نان سالمىغان ،بىر يۇتۇم سۇغا تەشنا بولغان بۇ مېھمانلار ئاقموللامنىڭ ھىممىتى بىلەن قورسىقىنى

خبلى ئوبدان توقلۇالدى . بىرھازا پۇژلەش ، چۇخچىلاشلاردىن كېيىن ئەتىيازنىڭ ئاپتېپىدەك ئىسسىق بېرىشكە باشلىغان ئوچاققا بەش جۈپ قول قاقلاندى . بۇ قوللارنىڭ ئىچىدە مېھمانلار قاتارىغا يېڭىلا قوشۇلغان ھەمدەم باتۇرنىڭ قوللىرى تۆگە تاپىنىدەك چوڭ ئىدى . تولۇق ئېچىلغان ئالقانلىرى بەئەينى ئون جىڭلىق كەتمەنگىلا ئوخشايتتى . قولىغا لايىق ، بوي ـ بەستىمۇ نار تۆگىدەك يوغان ئىدى . ئۆي ھاۋاسىنىڭ خېلىلا سوغۇق بولۇشىغا قارىماي ، قاپىلانىڭكىدەك يوغان بېشىدىن پۇرقىراپ ھور ئۆرلەپ ، چېكىسىدىن تەر قۇيۇلۇپ تۇراتتى . پۇژلەپ قويغاندەك سېمىز يۈزى ، يوغان بۇرنى ، ئىككى ئىلىك كەلگۈدەك قويۇق بۇرۇتى بىلەن ئۇ خۇددى چۆچەكلەردىكى دىۋىگىلا ئوخشايتتى .

ئاقموللام ئوچاق ئالدىدىكىلەرنىڭ سۇغا قانغان ئۆكۈزدەك يېنىك پۇشۇلداشلىرى ، سۇكۇت ئىچىدە ئولتۇرۇشلىرىغا قاراپ گەپ تەشمەكچى بولدى ۋە ئون يىللىق قاپاق تېرەكنىڭ غولىدەك تۇم پاچاقلىرىنى تەسلىكتە قولاشتۇرۇپ ، ئوچاق ئالدىدا ئىككى كىشىلىك يەرنى ئىگىلەپ ئولتۇرغان ھەمدەم باتۇرغا :

— قېنى ئۇكا ، ئوچاقنىڭ ئوتىنى ئېچىشىپ تۇرۇپ تازا بىر پۇژلىۋەتمەمدىلا ؟ — دېدى چاقچاق قىلىپ . ئېچىشىپ ئوت پۇژلەش ئەمەس ، بەلكى ئۆرە تۇرسىمۇ پۇتىنىڭ ئۇچىنى كۆرەلمەيدىغان ھەمدەم باتۇر :

— موللىكا ، مۇشۇ كۈنلەردە كۆڭلۈم چاقچاق تارتمايدىغان بولۇپ قالدى ، باشقا چاغ بولسىدى سىلىگە ھەرگىز بوش كەلمەيتتىم ، — دېدى سەل خۇشياقمىغان ھالدا .

دېمىسىمۇ ، ھەمدەم باتۇر يۈرت ئىچىدە پېقىرچىلىق ، ئۇزۇكچىلىك بولۇۋاتقان ، ئۆلۈم ـ يېتىم كۆپىيىپ قالغان بۇ كۈنلەردە پەقەت ئەل غېمى بىلەنلا ئاۋارە بولۇپ يۈرەتتى . بىرەر ئىش تەۋرىتەي دېسە قەيەردىن قول سېلىشىنى بىلمەيتتى ، بىرەر يولداشقا ياكى يول كۆرسىتىدىغان ئادەمگە موھتاج ئىدى . كىشىنىڭ دەردىگە دەرمان بولىدىغان ئاقموللامنىمۇ دەل مۇشۇ

مەقسەتتە ئىزدەپ كەلگەنىدى .

ئاللا ھەمدەم باتۇرنى يارانقاندا ئۇنىڭغا قەددى - قامەت ، بوي - بەستىنى يەتكۈچە ئىنئام قىلغاندىن تاشقىرى ، ئۇنىڭغا ئوچۇق - يورۇق ، شوخ تەبىئەتلىك مىجەزنىمۇ ئاتا قىلغانىدى . تىنچ زامانىلاردىكى توي - مەشرەپلەرمۇ ئۇنىڭسىز قىزمايتتى ، ئۇسسۇلنىمۇ ياغاچ ئوشتۇغاندەك قاس چىقىرىپ ، پەيدەك لەيلەپ ، قۇيۇندەك پىرقىراپ ئويناياتتى . تەڭتۇشلىرى ئۇنىڭغا ئەسلىي لەقمىنى قايرىپ قويۇپ ، پەقەت «ھەمدەم قارماق» دەپلا خىتاب قىلىشاتتى . ياشقا چوڭلار ھۆرمەتلەپ «ھەمدەم باتۇر» دەپ چاقىرىشاتتى . «قارماق» دېگەن لەقەمۇ ئۇنىڭغا ياز كۈنلىرى كىيىۋالىدىغان بادام دوپپىسىدەك يارىشۇپرەتتى . سۇلالە چېرىكلىرى زامانىسىدىن تارتىپ جانبازلىق - سىپايىگەرلىكتە خېلى كۆپ تەلىم كۆرگەن بۇ كىشى جاڭگالغا تۇتاش ئېكىنزارلىقتا پەيدا بولۇپ قالغان ياۋا توڭگۇز بىلەن ئېلىشقاندىمۇ ، يۇرت ئۈستىگە باستۇرۇپ كەلگەن دۈشمەن قوۋمغا قارشى مەيدانغا چۈشكەندىمۇ يا قىلىچ ، يا نەيزە ئىشلەتمەيتتى . روزىمىساقتىن تارتىپ ، قورال - يارىاغ قاتارىدا سانىلىپ باقمىغان يېرىم ئاي شەكىللىك ئۇچلۇق قارماق ئۇنىڭ قولىدا ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتەتتى . ئەۋلىيا - ئەزەمەلەرنىڭ نامىنى زىكرى قىلىپ جەڭگە كىرگەندە ياۋا توڭگۇزنىڭ خەنجەردەك ئۆتكۈر چىشلىرىمۇ ، دۈشمەننىڭ ئۈستىرىدەك ئىتتىك قىلىچلىرىمۇ ئۇنىڭ قارمىقى ئالدىدا بىر زەربىگە چىدام بېرەلمەيدىغان ئەرزىمەس بىرنېمىگە ئايلىنىپ قالاتتى .

مىلادىيە 1864 - يىلى راشىدىن خان كۈچا شەھىرىدە ئىسلام ئېچىپ ، ئاقسۇ ، كۈچا ، ئۇچتۇرپانلارنى ئۆزىگە قارىتتى ۋە قەشقەر ، يەكەن تەرەپلەرگە شەيخ نەزەرىدىن خوجىنى باش قىلىپ غازات ئەلچىلىرىنى ئەۋەتتى . نەزەرىدىن خوجا يەكەنگە كېلىپلا ھاجى خەزىنچىبەگ دېگەن كىشىنى ئىككى مىڭ سەرخىل لەشكەرگە باش قىلىپ خوتەنگە يولغا سالدى . يولغا چىقىش ئالدىدا ئۇنىڭغا : «ھاجى

پادىشاھ ياۋاشلىقچە باش ئېگىپ سەلتەنەت تۇغمىز ئاستىغا بەيئەت بىلدۇرسە ۋە تەختىنى بوشتىپ خىزمەتلىرىدە بولسا ئۆزىنىڭ بەختى . مۇبادا دالالەتتىن باش تارتىپ قاتتىق قوللۇق قىلسا ئۇنى جىمىكى جەددى ـ پۇشتى بىلەن قوشۇپ ئالدىمغا ھازىر قىلغايلا » دەپ ئەمر قىلدى .

ھاجى خەزىنىچىبەگ لەپىلدىگەن تۇغ ـ ئەلەملەر ئالدىدا كۆرەڭگىلىگەن پېتى سانجۇغا كەلدى ۋە يۇقىرىقى مەزمۇندا بىر مەكتۇپ تەييارلاپ ھەببۇللاخانغا ماڭدۇردى . تەكەببۇرلۇق ، يوغانچىلىق بىلەن تولغان بۇ مەكتۇپ ھەببۇللاخانىنىڭ غۇرۇرىغا تەگدى . پەرمان بويىچە ، ئوغلى ئىبراھىمخان سودۇر ئوچ مىڭ لەشكەرگە سەردار بولۇپ ھاجى خەزىنىچىبەگنىڭ ئالدىنى توستى . ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى زاۋىدا ئوچراشتى ۋە ھەدىگەندىلا جەڭ باشلىۋەتتى . ئەمما ، ئويلىمىغان كېلىشمەسلىك يۈز بېرىپ ، جەڭ ئاتلىرىنىڭ تۇيىقى قىزا ـ قىزمايلا ئىبراھىمخان سودۇر غايىب ئەجەل بىلەن ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلدى . باشسىز قالغان خوتەن لەشكەرلىرى جان ـ جەھلى بىلەن جەڭ قىلدىيۇ ، بىر قەدەممۇ ئىلگىرى باسالمىدى . دەل شۇ چاغدا ئىبراھىمخانغا ئەلەمدار بولۇپ كەلگەن ھەمدەم باتۇر يېشىل ئەلەمنى پۇلاڭلىتىپ ، نەرە تارتقان پېتى مەيدانغا چۈشتى ۋە چېكىنىش تەرەددۇتىغا چۈشكەن لەشكەرلەرگە قاراپ : «ھەي باتۇر لەشكەرلەر ، پاسىبانىمىزنى ئۆلتۇرگەن ياقا يۇرتلۇقلاردىن قانغا ـ قان ، جانغا ـ جان ئالىلى ، ئۆلۈمدىن قورققان خوتەنلىك ئەمەس ! » دەپ خىتاب قىلدى . قارمىقىنى بېلىدىن سۇغۇرۇپ ، قارا قاغىدەك بېسىپ كېلىۋاتقان كۈچا لەشكەرلىرىنىڭ ئارىسىغا ئوقتەك شۇڭغۇپ كىرىپ كەتتى . ئۇ كىرگەن جايدىكى لەشكەرلەر ئورغاق تەگگەن قومۇشتەك ، بىر ـ بىرلەپ يىقىلغىلى تۇردى . بەزىلىرى پوكىنىدىن ئىلىنىپ قاقىرامغا تاشلانغان بېلىقتەك پىلتىڭلاپ ، جان تالاشتى . يەنە بەزىلىرى قانلىرىنى سارقىتىپ پىيالما سېيىغا قاراپ قاچتى . ھەمدەم باتۇر ئالدىغا كەلگەنىلا يوق قىلىپ ئۇلارنى تا سانجۇ سېيىغچە قوغلاپ

باردى ـ ده ، غالىب لەشكەرلەر بىلەن سودۇرخانىنىڭ جەستىنى ، ئولجا ـ غەنىيمەتلەرنى ئېلىپ خوتەنگە قايتىپ كەلدى . مانا شۇ ئۇرۇشتىن كېيىن ئۇنىڭ نامى ۋە لەقىمى يىراق ـ يىراقلارغىچە پۇر كەتتى . زاۋا جېڭىدە كۆرسەتكەن باھادىرلىقىنى تارتۇقلىماقچى بولۇپ ئالدىغا چاقىرتقان ھەببۇللاخان ئۇنىڭدىن «مەندىن بىر نەرسە تەلەپ قىلىڭ ، خالىغىنىڭىزچە بېرەي» دېگەندە ، ئۇ : «قارچىغا قۇشلاپ ، ئوڭ ئوۋلاش ئۈچۈن بىر پارچە جاڭگال بۆلۈپ بەرسىلا كۇپايە» دېگەن تەلەپنى قويدى .

ھەببۇللاخان ئۇنىڭ بۇ ئاددىي تەلىپىنى شۇ ھامان ماقۇل كۆرۈپ ، قارا قاشىنىڭ قاراسايى دېگەن يېرىدىن توغرىسىغا ۋە ئۇزۇنىسىغا يېرىم كۇنلۇك كېلىدىغان بىر پارچە جاڭگالنى بۇيرۇپ بەردى . ئوردىدىكى مەھرەملىك تۇرمۇشىدىن زېرىكىپ ، غوۋغاسىز ، تىنچ ـ خاتىرجەم ھاياتقا ئىنتىلىۋاتقان ئۇ ئۆزىنىڭ ئىككى ئېشەككە يۈكلەپ ، قارچىغىسىنى قولىغا قوندۇرۇپ ، ئۆزىگە تەئەللۇق بولغان بۇ جاڭگالغا كىرىپ كەتتى . ئۇ ئۆدىن قايتىپ كېلىپ قانلىق خوتەن پاجىئەسىدىن ۋە يېقىن ئاغىنىسى ئابدۇجاپپارنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقاندا ، ئۇ قارمىقىنى مەھكەم قاماللاپ تۇرۇپ : «ھەي مېنىڭ يوق بولۇپ قالغىنىم ، بولمىسا ئۇ قانخورلارنىڭ پوكىنىدىن بىر ئەمەس ، ئونلاپ تۆشۈك ئېچىپ ، پاسىق قانلىرىنى دەريا قىلىپ ئاقتۇرارىكەنمەن» دەپ ئۆكۈندى .

ئۇ نەگىلا قارىمىسۇن ، قان ـ زەرداب يىغلاۋاتقان تۇل مەزلۇملارنى ، بويۇن قىسىشىپ تۇرغان يېتىم بالىلارنى ، خانۇمۇيران بولۇپ ، كۇلى كۆككە سورۇلغان مىڭلاپ ئۆيلەرنى كۆردى . ئاخىرىدا ھېچنېمىگە دال بولالمايدىغان چۆل ھايۋانلىرىنى ئۇۋلاشتىن قول ئۈزۈپ ، زۇلۇمنى يوق قىلىشنىڭ بىرەر يولىنى تېپىش قارارىغا كەلدى ـ ده ، مەسلىھەت كۆرسىتەرمىكىن دەپ ئاقمۇللامنىڭكىگە كەلدى . كىچىكىدىن بىللە ئويناپ ، بىللە چوڭ بولغان ، بىللە كۇلۇپ ، بىللە يىغلاپ ھاياتنىڭ سەبىي چاغلىرىنى

بىللە ئۆتكۈزگەن ئابدۇجاپپارنىڭ ناھەق ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ، تاۋۇنى ئۆستۈرگەن ھەبىبۇللاخاننىڭ نومۇسسىزلارچە ھالاك قىلىنغانلىقى ئۈنىڭ يۈرىكىنى ئېزىۋەتكەنىدى .

ئېغىر يانقۇ بولغاندا ئاندىن گۈرۈلدەپ كۆيۈشكە باشلىغان ئوتقا تىكىلىپ ئولتۇرغان ئايمۇھەممەت جىمجىتلىقنى بۇزدى ۋە :

— قاراڭلار ، ئوت يېقىلسىلا ھۆل ئوتۇنمۇ ئوخشاشلا كۆيۈۋېرىدىكەن ، — دېۋىدى ، كېپەك دەرۋىش :

— ئەقىلسىزگە بارىكاللا ، بالام ، دىلىمىزدا بار ، ئەمما ئاغزىمىزدىن چىقىرالمايۋاتقان گەپتىن بىرنى قىلىدىڭغۇ زادى ؟ !... — دېدى ، ئوتنى يەنە بىر قېتىم چۈخچىلاپ قويغاندىن كېيىن .

— توختاپ تۇرۇڭلار ، ئايمۇھەممەتكامنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ باردەك قىلىدۇ ، — سۆزلەۋېتىپ كەرىمقۇلنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى ۋە كېپەك دەرۋىشنى جەينىكى بىلەن نوقۇپ قويۇپ دېدى ، — شۇنداقمۇ ، دەرۋىش ئاتا ؟

— دەرۋىش ئاتاڭنىڭ دۆت چاغلاۋاتامسەن بالا بويىقچى ، دېمىسەڭمۇ چۈشىنىپ تۇرۇپتىمەن ، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ چۈخچىلىمىسا كۆيمەيدىغانلاردىن...

— يوقىلاڭ گەپنى تالىشىپ نېمە قىلىمىز ، قېرىنداشلار ، قەدىمىزنى رۇسلايدىغانىنىڭ بىرەر ئامالىنى قىلمايلىمۇ ، — ئېغىر تىنىپ ئولتۇرغان ھەمدەم باتۇرنىڭ گۈلدۈرماممەك يوغان ئاۋازى ئۇلارنىڭ ئۇنىنى بېسىپ كەتتى ، — مېنى ھېچكىم چاقىرمىدى ، ئۆز ئايىغىم بىلەن سىلەرنى پاناھ تارتىپ كەلدىم ، نېمىشقا كەلدىم ، ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن ، بىلىدىغىنىم ، قانىتى سۇنغان قۇشقا ئوخشاش يېرىم جان بولۇپ قالغان پۇقرالار ، ئۇلارنىڭ قان ـ ياشلىق تەقدىرى ، ئاكىلار ، قېرىنداشلار ، ماڭا يول كۆرسىتەمسىلەر ، — ھەمدەم باتۇرنىڭ كۆزلىرىدىن تارام ـ تارام ياش ئەگىدى ، گېلى بوغۇلۇپ ، ئاۋازى باشقىچىلا تىترەپ كەتتى .

— ئۇكام ، كۆڭلۈڭ بىزگە ئايان ، — دېدى ئاقموللام ھەمدەم

باتۇرغا تەسەللى بەرگەندەك ، — بىزمۇ مۇشۇ ئىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن بۇ يەرگە يىغىلدۇق ، مۇنداق قارىسام ، ئايمۇھەممەتنىڭ بايامقى گېپىنى چاقچاق دەپ چۈشىنىپ قالغاندەك قىلىسەن ، ئويلاپ باق ، ئۇ ئەمەلدە «پۇقرا بەئەينى ھۆل ئوتۇن ، ئوت يېقىلسىلا كۆيۈپ ، يالقۇنغا ئايلىنىپ ، نىياز ھېكمىبەگنىڭ تاجۇتەختىنى كۈل قىلىۋېتەلەيدۇ » دېمەكچى ئەمەسمۇ ؟

ئاقموللامنىڭ گېپى تۈگىشى بىلەنلا ژىللىدە قىزىرىپ كەتكەن ھەمدەم باتۇر تىترەپ تۇرۇپ دېدى :

— ھەرقايسىڭلارنىڭ مەقسىتىنى راستتىنلا خاتا چۈشىنىپ قاپتىمەن ، مەن بۇنىڭغا ناماقۇل ، شۇغىنىسى مەن قارىتۇرۇك ئادەم ، تېرەن گەپلەرنىڭ تېگىگە ئانچە چۆكۈپمۇ كەتمەيمەن ، نىياز ھېكمىبەگ دېگەن ئۇ جەللىگۇر زادى قەيەردە ، قاچان ئەدىپىنى بېرىمىز ، مانا مۇشۇ گەپنىلا دېيىشەيلى ، بولمىسا بۇ كەلگۈندىلەرنى ئۆزۈم ئىزدەپ تاپىمەن !

— سەۋر قىل ، ئۇكا سەۋر قىل ، — ئاقموللام لاغىلداپ تىترەپ ، كۈل ئۈستىگە چىرت ـ چىرت تۈكۈرگىلى تۇرغان ھەمدەم باتۇرنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويۇپ تۇرۇپ دېدى ، — سەن بۇلارنىڭ دەردى يوق دەپ ئويلامسەن ؟ ياق ، مانا ماۋۇ ياشانغان كىشىگە قارا ، ئۇ سەن ، بىز بىلەن بىر يۇرتلۇقمۇ ، تۇغقانمۇ ئەمەس ، لېكىن نەچچە ئون مىڭ خوتەنلىكنىڭ بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگىنىگە چىدىماي ، ئاشۇ تاش يۈرەك مەنسەپدارلاردىن ئۆچ ئېلىش كويىدا يۈرۈپتۇ . مۇنۇ ئىنىڭ ئايمۇھەممەتكە قارا ، قانخور كەلگۈندىلەر ئۇنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى ، سىڭلىسىنى بۇلاپ قاچتى . بۇلار ئۆچ ئېلىشنى ئويلىماسمۇ ؟ ئەلۋەتتە ئويلايدۇ ، كېچىسىمۇ ، كۈندۈزىمۇ ئويلايدۇ . بىراق ، ئۆچ ئالمەن دەپ نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئالدىغا قۇرۇق قول بارغىلى بولمايدۇ . پەيت ـ پۇرسەت ، قورال ـ ياراغ ، يەنە ئادەم بولۇشى كېرەك . ھەر ئىشنى ئەقىل بىلەن ، ئاندىن كېيىن كۈچ بىلەن قىلىش — قىساس ئېلىشنىڭ بىردىنبىر يولى .

ئاقموللامنىڭ بۇ سۆزلىرى تەسىر قىلغان بولسا كېرەك ، ھەمدەم باتۇر جىم بولۇپ قالدى . ئايمۇھەممەتلەر ئائىلىسىنىڭ كۆلپەتلىك تەقدىرىنى ، بولۇپمۇ گۈلئايمنىڭ ئېچىنىشلىق كەچۈرمىشلىرىنى ئاڭلىغىنىدا ، سەل پۈلتايغان كۆزلىرىدىن سىرغىغان ياش ئوت يورۇقىدا مەرۋايىتتەك پارقىراپ ، چىڭ سقىملىۋالغان قارمىقىنىڭ ئۈستىگە تامدى .

ئۆيىچى جىمجىتلىققا چۆكتى . گەپ قىلىشنىڭ پەيتى كەلگەنلىكىنى بايقىغان كېپەك دەرۋىش ئېغىز ئاچتى :

— ئۇكىمىز ھەمدەم ئېيتقاندەك ، ئۆچمىزنى ئالالمىساق ، نومۇسىمىزنى ئاقلىمىساق ، مەن ئەركەك دەپ ببلىمىزنى باغلاپ يۇرگىنىمىزنىڭ قىلچە مەززىسى يوق . كۆروپ تۇرۇپتىمىز ، خوتەنلىكلەر يەنىلا ھالاكەت گىردابىدا جان تالىشىۋاتىدۇ ، ئۆتكەن يىلى يىغىۋالغان ئازغىنە ھوسۇل غەللە - پاراق بىلەن تۇگىدى ، قالغىنى قىش كىرگۈچىمۇ يەتمىدى . ئاچ - يالىڭاچ پۇقرا مۇشۇنداق زىمىستان كۈنلەردىمۇ باغ - ئوردا قۇرۇلۇشىدا ھاشارغا سېلىنىۋاتىدۇ . ئاللا : «يارىتىشنى مەن يارىتتىم ، يارالمىشىڭ ئۆزۈڭدىن » دېگەنىكەن ، مۇبادا مۇشۇنداق كېتىۋەرسەك نام - نىشانسىز ئۆلۈپ تۇگەيمىز . يۇرتىمىزنى ، ماكانىمىزنى يەجۇج - مەجۇجلەر ئاياغ ئاستى قىلىۋېرىدۇ . شۇڭا ، جېنىمىزنى تىكىپ ، بىر ياقىدىن باش ، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ ئۆچ ئېلىشىمىز كېرەك ! — دېدى ئۇ ، ھازىرلا پارتلاپ كېتىدىغان ئەلپازدا .

— دۇرۇس گەپ بولدى ، يېتىپ ئۆلگۈچە ، ئېتىپ ئۆلگەنمۇ خوپ !

— قېنى دېسىلە دەرۋىش ھەزرىتىم ، ئۇدۇل ئوردىغا بېسىپ كىرىمىزمۇ يا ئالدى بىلەن قارا قاشنى قولغا ئالىمىزمۇ ؟ نەگىلا دېسىلە ، مانا بىز تەييار !

ھەمدەم باتۇر يەڭلىرىنى شىمايلاپ ، مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ :

— ئۇدۇل ئوردىغا بېسىپ كىرەيلى ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ

يوقلۇقمۇ بىر پۇرسەت ، بۇ پۇرسەت ئۆتۈپ كەتسە كەلمەيدۇ ! — دېۋېدى ، كەرىمقۇلمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئوتتۇرىغا سەكرەپ چۈشتى .

— توختاڭلار ، ئاغزىڭلاردىن ھېزى بولۇڭلار ، — كېپەك دەرۋىش قوماچ قورۇغاندەك چۈرقىرىشىۋاتقان ھەمراھلىرىنى ئاگاھلاندۇردى ۋە تاقىلدىقىنى تاقىلدىتىپ كېلىۋاتقان تاكتاكچى ئۆي كەينىدىن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى ،— بىر ئېغىز گېپىم بار ، ئاڭلىغۇڭلار كەلسە ئېيتاي ، لېكىن گېپىمنى بۆلمەڭلار ، بولامدۇ ؟

كۆپچىلىك تەڭلا جاۋاب بېرىشتى :

— بولىدۇ ، گەپ سىلىدىن ، قۇلاق بىزدىن ، بىمالال سۆزلەۋەرسىلە !

كېپەك دەرۋىش پەرمان كۈتۈۋاتقان جەڭچىدەك ئاغزىغا تەلمۈرۈپ تۇرغان كىشىلەرگە مۇھىم بىر مەخپىيەتلىكنى ئېيتىپ بېرىۋاتقاندەك ، ئاۋازىنى پەس چىقىرىپ دېدى :

— ئاڭلاڭلار ، ئۇدۇل ئوردىغا ئۇسۇپ كىرمەك توخۇمنى تاشقا ئۇرغاندەك بىر ئەخمەقلىقتۇر ، گۈلئايىمنى قۇتۇلدۇرۇپ چىققىنىمىزنى ، ياساۋۇلبېشىنى ئۆلتۈرگىنىمىزنى يەكەندە ئىنس ـ جىنغا تۈيدۇرمىغان بولساقمۇ ، لېكىن قاقۇاش نىياز ھېكىمبەگ ئازراق كاللا ئىشلەتسىلا بۇنى گۈلئايىمنىڭ تۇغقانلىرى ياكى يېقىنلىرى قىلغانلىقىنى بىلىۋالالايدۇ ، ئۇ تەختىدىن ئەنسىرەپ خوتەنگە تېز يۈرەر چاپارمەن ماڭدۇرمىدى ، تەدبىر كۆرمىدى دېگىلى بولمايدۇ ، — ئۇ سۆزلەۋېتىپ قېقىلىپ كەتتى ، ھەمدەم باتۇر دۇمبىسىگە يېنىك مۇشتلاپ قويغاندىن كېيىن ئاندىن ئۆزىگە كەلدى ، — ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوردىدا بىزگە ھەمنەپەس بولىدىغان ئادەم يوق ، بار دېگەندىمۇ تۆت تەڭگە ئۇچۇن جان بېرىدىغان ئۇ توخۇ يۈرەكلەر بىلەن ئىش تالڭ ئاتمايدۇ . مىش ـ مىش گەپلەردىن قارىغاندا بىزگە ئانچە ـ مۇنچە يان باسىدىغان تۆمۈر خەزىنىچىبەگمۇ ئۆز ئەركىدىن مەھرۇم ئىكەن . شۇڭا مۇنداق قىلساق دەيمەن…

ئۇلار بېشىنى بىر يەرگە قىلىپ ، خۇددى بىر ساپاق ئۇزۇمنىڭ دانىلىرىدەك غۇژمەكلەشتى . تەرەت ئېلىپ ، قۇرئان تۇتۇپ تۇرۇپ نېمىلەرنىدۇر دەپ پىچىرلاشتى .

يىگىرمە يەتتىنچى باب

سانجۇدىكى مۇئەللەق ئۆلۈم

ياقۇپبەگنىڭ قوبۇلىدىن كېيىن نىياز ھېكمىبەگ قەشقەردە ئاران ئىككى كۈنلا تۇرالىدى . چۆنتىكىگە بىرمۇنچە ئاقچا چۈشكەندە ئاندىن ئىندەككە كەلگەن توختىخان پانساتىنمۇ قايتا زىيارەت قىلالمىدى . قۇدالاي ۋە ھوشۇربەگ بىلەنمۇ تۇزۇكرەك خوشلىشالمىدى . ئىشقىلىپ كۆڭلىگە پۈككەن بىرتالاي ئارزۇ ـ ئارمانلىرى قارا بورانغا دۇچ كەلگەن مامكاپ گۈلىدەك توزۇپ كەتتى . يېنىدا خۇددى پوقاقتا سۆگەل چىققاندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان لەنتى ئاباباس مىرزىنىڭ روچىۋىندەك كۆزىگە كىرىۋىلىپ ، رودۇپايىدەك چاپىلىشىپ يۇرۇشلىرىدىن جاق تويۇپ ، پىلانىنى بىردىنلا ئۆزگەرتتى ـ دە ، خوتەن تەرەپكە بۇرۇلدى .

«تۆشۈكىگە پاتمىغان ئۆمۈچۈك قۇيرۇقىغا غەلۋىر باغلاپتۇ ، دېگەن مۇشۇ ـ دە ! مانا ئەمدى ساڭا ، نەگىلا بارما بىر خەۋپلىك سايە سەن بىللەن بىللە ، نېمە ئىش قىلساڭ ساڭا قادىلىپ تۇرىدىغىنى ئاشۇ بىر جۈپ سىنچى كۆز . ئېغىز ئاچتىڭمۇ ، گەپ ـ سۆزلىرىڭنىڭ ھېچ ھايالسىز ياقۇپبەگكە ئاڭلانمىغىنىنى كۆر ! — ياقۇپبەگنىڭ ئاباباس مىرزا كەبى كۆز ـ قۇلاقنى ئۆزىگە قېتىپ قويغىنىغا ، ھەر ۋاقىت پارتلاش ئېھتىمالى بولغان بۇ خەتەرلىك توپ ئوقىنى يېنىدا بىللە ئەكېتىۋاتقىنىغا تىت ـ تىت بولغان نىياز ھېكمىبەگ مۇشۇلارنى ئويلىدى ۋە ئىختىيارسىز ئاچچىق كۈلۈپ قويدى ، — خەير بۇ ئويۇندا مېنى يېڭىپ چىقتىڭ قاقۋاش ، لېكىن

بەك بالدۇر خۇشال بولۇپمۇ كەتمە ، خۇدا قۇلۇپنى ئاچقۇچى بىلەن ، مۇشكۇلاتنى تەدبىرى بىلەن يارانقان ، بىلگىنكى ، ھاكىمبېگنىڭ قاراڭغۇ جاڭگالدىنمۇ يول تېپىپ چىقىپ كەتكەن ئادەم ، ئۇنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى ئەزەلدىن ئۆز ئىگىسىنى يەرگە قاراتقان ئەمەس ! »

نىياز ھېكىمبەگ قان قېچىپ پاتمىچۇقنىڭ پوكىنىدەك ئاقىرىپ كەتكەن لەۋلىرىنى چىڭ چىشلىدى . چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى . مۇشتۇمىنى تۈگۈپ ، ئېگەرنىڭ قۇشېشىغا دوك ـ دوك ئۇرۇپ قويدى . غورا يېگەندەك قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ، كۆزلىرىنى يېرىم يۇمدى . لەۋلىرىنى دۇرۇت ئوقۇۋاتقاندەك بىلىنەر ـ بىلىنمەس مىدىرلاتتى . بۇ ئۇنىڭ رەھىمسىز رېئاللىققا تەن بېرىپ ، پايدىسىز ۋەزىيەتنى ئوڭشۇۋېلىشنىڭ تەدبىرى ئۇستىدە چوڭقۇر ، ئىنچىكە ئويلىنىۋاتقانلىقىنىڭ ئالامىتى ئىدى .

ئۇنىڭ ئۇچقۇر خىيالى يىللار ئاسمىنىنى ئارىلاپ ئۆتمۇش سۈرەتلىرىنى كۆز ئالدىغا ئەكەلدى . بۇ سۈرەتلەر ئارىسىدا ئۇ جاھاندارچىلىقنىڭ ئېپى ئۇستىدە ۋەز ئېيتىۋاتقان دۇڭ دارېنىنىڭ تونۇش چىرايىنى كۆرۈپ قالدى .

«ئۆزگىلەرنىڭ ھىيلىسىگە دۇچ كەلسەڭ ، ھىيلىگە ھىيلە بىلەن تاقابىل تۇرۇش يولىنى تۇت ، ھىيلىلەرنىڭ ئەۋزەلرەكى ئارغامچىنى ئۇزۇن قويۇۋېتىپ پۇرسەت كۈتۈش ، كالا ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ توشقان ئوۋلاشتىن ئىبارەتتۇر ، — خىيالىدىكى دۇڭ دارېن كۆتمەك ھاسىسى بىلەن ئۇنىڭ بىقىنىغا نوقۇپ تۇرۇپ شۇنداق دەۋاتاتتى ، — مۇشۇكنىڭ چاشقان تۇتقىنىنى كۆرگەنمىدىڭ ، مۇشۇك چاشقاننى كۆرگەن ھامان ئۇنىڭغا ئېتىلمايدۇ ، بىرپەس ئىختىيارىغا قويۇۋېتىپ ، ھەرىكىتىنى كۆزىتىدۇ . ئاجىزلىقىنى تېپىپ ، قېچىش يولىنى بىلىۋالىدۇ . قانداق قامال سىلىش ئۇسۇلىنى بىكىتىپ پۇرسەت بېتىلگەن ھامان پۈتۈن كۈچى بىلەن بىرلا ئېتىلىدۇ ـ دە ، چاشقاننى تۇتۇۋېلىپ ، يەپ تاشلىماي قويمايدۇ ! »

نـسیاز هېکـمبەگ دۇڭ دارېن بىلەن خىيالەن مۇڭداشقاچ ، ئـابـبـاس مـــرزىـغا كەينىدىن ھومىيىپ ، ئالدىدا كۇلۇمسىرەپ دېـگۈدەك يەكەن تەۋەسىگە كېلىپ قالدى . مۇھەممەت يۇنۇسجان ئەۋەتكەن دىۋانبېگى بىلەن يول ئۇستىدىلا خوشلاشتى . «ئېشەك پۇتى پاتقان كۆۋرۈككە ئىككىنچى دەسسىمەپتۇ» دېگەندەك ، كۆزىگە دوزاختەك سەت كۆرۈنۈۋاتقان يەكەن شەھىرىدىن ۋە گۈما بازىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ ، بىر كەچقۇرۇنلۇقى خوتەن تەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىنكى ئىككىنچى قونالغۇ — سانجۇ[1] بازىرىغا كېلىپ چۈشتى .

ســانجۇ — جەنۇب تەرىپىدە قىش ـ يېزى قار كەتمەيدىغان ئاقۇاش كوئېنلۇن چوققىلىرى قەد كېرىپ تۇرىدىغان ، شىمالىدا بىپايان قارا تاشلىق ساي سوزۇلۇپ ياتقان ، ئالاھازەل ئىككى يۇز ـ ئـۇچ يـۇز تۇتۇنلۇك كۇجۇم بىر بازار ئىدى . يەكەن ، قاغىلىق زېـمىنىدىن ئايرىلىپ ، خوتەن بوستانلىقىغا قاراپ يولغا چىققان كارۋان ئىككى كۇنلۇك ساي يولىنى بېسىپ بولۇپلا ئىككى يولغا بـۆلۇنەتتى . سەل شىمالغىراق ماڭغىنى گۇما بازىرىغا ، قىيپاش جەنۇبقا ماڭغىنى سانجۇ بازىرىغا كېلەتتى ـ دە ، بۇ بازار ئارقىلىق قاراقاش ، خوتەن تەرەپلەرگە راۋان بولاتتى .

ئۆتـمۇشتە ۋە ھەببۇللاخان زامانىسىدا ھەرقانداق يۇرتتىن بـــەكرەك ئـاۋاتـلاشـقـان بۇ مۇھىم بازار باپكارنىڭ موكىسىدەك ئـۆتـۇشـۇپ تـۇرىـدىـغـان كارۋانلارنى ، يولۇچىلارنى ، ھۆكۈمەت پوچتىلىرى ۋە سەييياھلارنى مول مەئىشەت ، ئارامبەخش قونالغۇ بىلەن تەمىن ئېتەتتى . بولۇپمۇ كۇز كۇنلىرىدە بۇ يەرگە كېلىپ

---

① سانجۇ — يەر نامى ، گۇما ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدىكى قاراقۇرۇم تـېـغـىـنىڭ ئارىسىغا جايلاشقان . خوتەن ، گۇما ، يەكەن قاتارلىق جايلاردىن تىبەتكە ، ھـىـندىستان ، كەشمىرلەرگە ئۆتىدىغان مۇھىم يول تۇگۇنى . چېگىنلۇڭنىڭ 25 ـ يىلى (1760 ـ يىلى) بۇ يەردە قورۇل تەسىس قىلىنىپ ، چېرىك تۇرغۇزۇلغان . بىر نەچەر بەشىنچى جەرىكىلىك بەگ قويۇلۇپ ، يەكەن ئىش بېجىرگۈچى ئامبىلىغا قارام قىلىنغان . گـۇاڭشۇيىنىڭ 8 ـ يىلى (1882 ـ يىلى) قاغىلىق ناھىيىسىگە قوشۇپ بېرىلگەن . 28 ـ يىلى (1902 ـ يىلى) گۇمىغا قاراشلىق ئوتتۇز سەككىز كەنت قاتاردا گۇما ناھىيىسىگە تەۋە قىلىنغان . سانجۇ ھازىر گۇما ناھىيىسىنىڭ بىر يېزىسى .

قالغان جاھانكەزدىلەر قىزلارنىڭ شوخ تەبەسسۇمىغا ئوخشايدىغان جۇلالىق كۆك شاپتۇل بىلەن قورساق توقلىمىغۇچە پۇخادىن چىقمايتتى . سانجۇلۇقلار ئەنە شۇ خىزمىتى ۋە تىجارىتىگە مۇناسىپ قوللىغا كىرىپ تۇرىدىغان ئاقچا بىلەن قورساق ئاۋارىچىلىكىدىن ئازاد بولۇپ ، روزغارىنى تولدۇرۇپ تۇراتتى . كۈندۈزلۈك ھايات ئۆز ئىزىدا داۋام قىلسا ، كەچقۇرۇنلۇق ھايات بازارلىقلارنىڭ ئۆيلىرىنى ، كارۋان سارايلىرىنى ئۆزىنىڭ خۇش ناۋالىق بەزمىسىگە سەھنە قىلىۋالاتتى . يۇرت - يۇرتلاردىن كەلگەن كارامەت ئىگىلىرىمۇ ھۈنىرىنى بىر نامايىش قىلماي بۇ يەردىن كېتىشمەيتتى . يورۇقچاش ، زەرەپشان ۋادىسىنى چەت مەملىكەتلەر بىلەن باغلايدىغان تاغ يولى مۇشۇ بازاردىن باشلانغاچقىمۇ ، سانجۇنىڭ داڭقىمۇ دەل مۇشۇ يول بويلاپ يىراق - يىراقلارغا تارىلاتتى .

بۈگۈن بازار كوچىلىرىدا بوران ئۇچاتتى . بىر يىلدىن بېرى كارۋانسىز قالغان ساراي - دەڭلەر مۇساپىرنىڭ كەپىسىدەك غېرىبسىنىپ تۇراتتى . ئىشكىلىرى بۇزۇلۇپ ، سەينالىرى خارابلاشقانىدى . توي ناغرىسىدەك گۈمبۈرلەپ ، بازارغا جۇشقۇنلۇق ئاتا قىلىدىغان كولدۇرما ئاۋازىمۇ ، قىز - كېلىنچەكلەرنىڭ شوخ كۈلكىسىدەك جىرىڭلاپ تۇرىدىغان قوڭغۇراق ساداسىمۇ قۇمغا سىڭگەندەك يوق بولغانىدى .

گۈگۈم قۇشى تېخى قانات يايمىغان چاغ . نىياز ھېكمىبەگ ۋە ئۇنىڭ سەپەرداشلىرى ئاچالغىچە ئالدىغا چىققان سانجۇ بېگىنىڭ باشلامچىلىقىدا بۇ جىمجىت بازارغا كىرىپ كەلدى - دە ، ۋەيرانە ساراي ، ئۆتمىتۆشۈك ئۆيلەرنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ ، بۇ بەگنىڭ ئايۇۋان ، سارايلىق قورۇسىغا چۈشتى . كۆڭلى بىئارام بولۇۋاتقان ۋە ھاردۇق يەتكەن نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئارتۇقچە ھەشەملەر بىلەن ھەپسىلىسى بولمىدى . مول زىياپەت ۋە قىسقىلا ئوقۇلغان خۇپتەن نامىزىدىن كېيىن ئۆزى بىلەن ئاببىاس مىرزىغا ئاتاپ جابدۇلغان مېھمانخانىغا كىرىپ بېشىنى تەكىيىگە قويدى - دە ، گېلىغا پىچاق

سۇرۇلگەن توپاقتەك خارتىلداپ خورەككە چۈشۈپ كەتتى .

نىياز ھېكمىبەگ چۈش كۆردى . چۈشىدە ئۇ يەر يېغىرلاپ ئۇچۇۋاتاتتى . ئۇچۇپ كېتىۋېتىپ چانقاللار ئارىسىدا قېچىۋاتقان بىر سېرىق ئىتنى قوغلايتتى . ئۇ قانچىلىك ئىتتىك ئۇچسا ئىتمۇ شۇنچىلىك تېزلىكتە قاچاتتى . ئۇنىڭ مەيدىسى بەزىدە يەرگە تېگىپمۇ كېتەتتى . يەر يۈزىدىن يېگىنىدەك ئۆسۈپ چىققان ئاقتىكەنلەر يەلپۇنۇۋاتقان تونىنىڭ پېشىنى بويىتاسمىدەك تىتىپ تاشلايتتى . ئۇ ھېلىقى سېرىق ئىتقا يېتىشۋالاي دېگەندە كەينىگە شۇنداق بۇرۇلۇۋىدى ، ئوخشاش رەڭدىكى يەنە بىر ئىتنىڭ چىشلىرىنى ھېگىگايتىپ ، قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى ـ دە ، تېخىمۇ ئېگىزرەك ئۇچماقچى بولۇپ ، ماغدۇرسىزلانغان قوللىرىنى تاز قارىنىڭ قانىتىدەك لەپەڭلەتتى ، تاپانلىرى بىلەن ھاۋانى تەپتى . نەتىجىدە ، ئۆرلىيەلمەيلا قالماي ، بارغانسېرى تۆۋەنلەپ ، بىردىنلا ئاقتىكەنلەر ئارىسىغا شۇڭغۇپ كەتتى . ئاقتىكەنلەر ئۇستى ـ ئۇستىلەپ دۆۋىلىنىپ كەتكەن ئاپئاق قۇرۇق ئۇستىخانلارغا ئايلاندى . ئۇ سەسكىنىپ كەتتى ، ئۇستىخانلار ئارىسىدىن سوزۇلغان قوللاردىن قېچىشقا تەمشىلىپ جىمى كۇچىنى ئىشقا سالدى . لېكىن ، ھەممە ئەزايىنىڭ مۇردىنىڭكىدەك قېتىپ قالغىنىنى ، تامامەن ئىتائەتتىن چىققانلىقىنى تۇيۇپ قالدى .

نىياز ھېكمىبەگنىڭ جېنى تۇمشۇقىغا كەلدى ، ئەتراپىدا مىغلىدىشىپ يۇرگەن چايانلار مەيدىسىگە ، بوينىغا ياماشتى . دەل شۇ پەيتتە قوغلاپ كېلىۋاتقان ھېلىقى سېرىق ئىتمۇ ئۇنىڭغا يېتىشۋالدى ، قېچىپ كېتىۋاتقان ئىتمۇ كەينىگە ياندى . ئىككى ئىت خىرىس قىلىپ ئۇنى ئارىغا ئېلىۋالدى . نىياز ھېكمىبەگ جان ئاچچىقىدا توۋلىۋەتتى :

— ۋايجان ، ئادەم بارمۇ ؟...

نىياز ھېكمىبەگ ئويغىنىپ كەتتى . ئۆز ئاۋازى ئۆزىنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلاندىمۇ ياكى بىراۋنىڭ «ۋايجان» دېگەن نالىسىنى ئاڭلاپ قالدىمۇ ، ئېيتاۋۇر شۇنداقراق بىر ئاۋازنى ئاڭلاپ قالدى ،

ئېغىر يوتقاننى بىر تېپىپلا چۆرۈۋېتىپ ، قولىنى تەكىيە ئاستىغا تىقتى - دە ، شەمشىرىنى تېپىۋالدى . ئۇ ئويغىنىپ ، يۈزىنى ، بۇرنىنى چىمدىپ كۆردى ، كۆزلىرىنى بىرقانچە قېتىم ئېچىپ باقتى ، ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ قاباھەتلىك ياماق چۈشتىن ئويغانغىنىغا ئىشەندى .

بىراق ، چۈشىدىكى ھېلىقى ئاۋاز ئۇنىڭ قۇلىقىغا تېخىچە ئېنىق ئاڭلىنىۋاتاتتى . ئۇ زەن قويۇپ بۇ ئىكراشنىڭ ئۆز يېنىدىن كېلىۋاتقىنىغا تېزدىنلا ھۆكۈم قىلدى - دە ، بىرەر كېلىشمەسلىكنىڭ يۈز بەرگىنىنى پەملىدى . بىرپەس ھەپىلىشىپ تەكىيە بېشىدىكى جىنچىراغنى ياندۇردى .

نىياز ھېكىمبەگ جىنچىراغنىڭ غۇۋا يورۇقىدا يېنىغا قاراپلا ئابباس مىرزىنىڭ قىپقىزىل قانغا مىلىنىپ ، جان بېرىۋاتقان بۇقىدەك خارتلىداپ ، تېپىرلاپ ياتقانلىقىنى كۆردى ۋە ئۇنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىنى سىلاپ باقتى . بىلدىكى ، ئىككى غېرىچ كەلگۈدەك ئەگرى قارماقنىڭ تۆت ئىلىك ئۇچى مىرزىبېشىنىڭ بۇغدىيىكى يېنىغا پېتىپ كەتكەنىدى . قارماق باغلانغان ئۆزۈن بادرىنىڭ يەنە بىر ئۇچى تۆشۈكتىن چىقىپ كەتكەنىدى .

بىر ئاباباس مىرزىغا ، بىر تۆشۈككە قاراپ نېمە ۋەقە يۈز بەرگىنىنى بىلىپ ئۈلگۈرگەن نىياز ھېكىمبەگ : «سۇبھانالا ، ئۆلۈم دەھشىتىدىن ئامان قىلغىنىڭغا مىڭ مەرتەم شۈكۈر» دەپ تۇنۇۋالدى - دە ، چالا - پۇچۇق كىيىنىپ ئىشىك تەرەپكە ئېتىلدى . ئۇ لوكىداننى[1] ئېلىۋېتىپ ، ئىشكىنى قىيا ئېچىپ قارىۋىدى ، ھويلىدا ئۇيان - بۇيان يۈگۈرۈپ يۈرگەن مەھرەملەر كۆزىگە چېلىقتى ۋە ئۇلارنى تىللاپلا چۈشتى :

— ھۇ نان قېپىلار ، ئۆلگۈرلەر ، ھوشيار تۇرۇڭلار دېمىگەنمىدىم سىلەرگە ؟ — دېدى ئۇ ، ئۇدۇل كەلگەن بىر

---

① لوكىدان — ئىشكىنى ئىچىدىن تاقايدىغان ، ئىشىك قاناتلىرىغا بەند قىلىۋېتىلگەن ياغاچ ئەسۋاب .

مەھرەمنىڭ گېپىنى بوغۇپ تۇرۇپ .

— ھوشيار تۇردۇق ، جانابلىرى ، — دېدى يەنە بىر مەھرەم ئالمان ـ تالمان جاۋاب بېرىپ ، — ھويلا تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈشىگىلا بىز ئۇلارنى كۆرۈپ قالدۇق ، نېمە قىلىدىكىن دەپ ماڕىساق ، بۇ تۆت ئادەمنىڭ بىرى ئۆگزىگە چىقىپ كەتتى ، چىقىپلا يەنە قايتىپ چۈشتى . شۇ زامان ئۇنىڭغا قول سالدۇق .

— تۇتۇۋالدىڭلارمۇ ؟

— تۇتۇۋالدۇق ، تۇتقاندىمۇ دۈدەك يوغان بىرىنى تۇتۇۋالدۇق .

— قالغان ئۇچىچۇ ؟

— ئۇلارنى بىز تۇتۇۋالغان ھېلىقى يوغان باش قاچۇرۇۋەتتى ، بېگىم .

— ھەي ، ئۇلارنى نېمىدەپ قوغلىمىدىڭلار ؟

— قوغلىدۇق ، تەقسىر ، ھېلىقى يوغان باش ئالدىمىزنى توسۇۋالدى ، «نىياز ھېكىمبەگنى ئۆلتۈرگەن مەن ، نېمە قىلساڭلار مېنى قىلىڭلار» دەپ ئۆزىنى ئۆزى تۇتۇپ بەردى .

— نېمە ، ئۇ تېخى نىياز ھېكىمبەگنى ئۆلتۈردۇم دەمدۇ ؟ — نىياز ھېكىمبەگ دەسلەپتە ئەجەبلەنگەندەك بولدى ، لېكىن تېزلىكتە ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىپ سورىدى ، — ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈپتۇمۇ تېخى ؟ !

— شۇنداق دېدى ، جانابلىرى ، مانا ماۋۇلارمۇ ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىدى ، — سۆزلەۋاتقان مەھرەم سالۋاردەك يېنىدا سالپىيىپ تۇرۇشقان يەتتە ـ سەككىز مەھرەمنى كۆرسىتىپ دېدى . نىياز ھېكىمبەگ يەنە سورىدى :

— ئۇ قاراقچى ھازىر قەيەردە ؟

— چەمبەرچاس باغلاپ بېگىمنىڭ قازىنقىغا سولاپ قويدۇق ، جانابلىرى .

— ھىم ، توختاپ تۇرۇڭلار...

نىياز ھېكىمبەگ كۆزلىرىنى يۇمۇپ ، قوشۇمىسىنى چىڭ تۇردى . ھېيلە ـ مىكىر بىلەن توشۇپ كەتكەن كاللىسىدا شۇنداق

ئەپچىل ، شۇنداق قورقۇنچلۇق بىر ئوي پەيدا بولدىكى ، ھەيھات ، ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپلا مېھمانخانىغا كىردى ، ئىشىكنى جاققىدە يېپىپ ، لوكىداننى سالدى ـ دە ، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قىمىر قىلماي ياتقان مىرزىبەشىنىڭ قېشىغا كېلىپ زوڭزايدى . نىياز ھېكىمبەگنىڭ يېنىدا پەيدا بولغىنىنى ئىلغا قىلالىغان ئابباس مىرزىنىڭ خۇن قاچقان كۆزلىرىگە بىلىنەر ـ بىلىنمەس كۈلكە ئۆرلەپ چىقتى .

— دېمىدىمۇ ، مەن ئەسلىدىنلا تەلەيلىك ئادەممەن ، بۇنداق تەلەينى ، بۇنداق پۈرسەتنى باشقا ھېچقانداق ئادەم يالۇۋرۇپمۇ ، تىلەپمۇ تاپالمايدۇ . ماڭا بولسا تەقدىرنىڭ ئۆزى ئەكېلىپ بېرىدۇ . بىلىپ قال مىرزىبەشى ، ئاسماندا قۇياش بىر ، خوتەندە ھۆكۈمران بىر...

نىياز ھېكىمبەگ شۇنداق دەپ پىچىرلىدى ـ دە ، ئابباس مىرزىنىڭ ئالاق ـ جالاق بولۇڭاتقان كۆزلىرىگە قاراپ تۇرۇپ ، گېلىغا قادىلىپ تۇرغان قارماقنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ كۈچەپ باستى ، يېرىمىغچە پاتۇرۇپ بولۇپ ، تازا بىر قوچۇدى . بويۇن تومۇرىنى تۇتۇپ باقتى ، ئىشنى ئويلىغىنىدەك پۈتتۈرگىنىگە كۆزى يەتكەندىن كېيىن ، جەسەتنى ئاتلاپ ئۆتتى ـ دە ، باش ـ كۆزىگە ئۇرۇپ ، يىغچى ئاياللاردەك ھۆڭرىگەن پېتى تالاغا چىقتى . ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق يىغىسىدىن تەئەججۈپكە چۈشكەن مەھرەملەر ، بەگلەر مېھمانخانا ئالدىغا يوپۇرۇلۇپ كېلىشتى .

— ئاھ قېرىندىشىم ، ئاھ مۇرەببىم ، تاش يۈرەك قاتىل سىلىنى بىزدىن ئايرىدىغۇ باتۇرۇم ، ئالىدىغان ئامانەتنى مەندىن ئالسىچۇ قۇرغۇيۇم ، بىزنى دەردكە تاشلاپ كەتتىلىغۇ كۆز نۇرۇم ، ئەمدى مەن قانداق چىداي تۇغقىنىم ، ئالىيلىرىغا نېمە دەي قېرىندىشىم ، ئاھ دەردىم ، ئاھ...

نىياز ھېكىمبەگ ئابباس مىرزىنىڭ سوۋۇپ قېتىۋاتقان جەسىتىنى قۇچاقلاپ شۇنداق مۇڭلۇق ، شۇنداق ئەلەملىك يىغلىدىكى ، ئۇنىڭ بۇ يىغىسى مەھرەملەرنىڭمۇ ، بەگلەرنىڭمۇ

يۇرىكىنى پارە - پارە قىلىۋەتتى . سانجۇ بازىرى ماتەم دەرياسىغا غەرق بولدى...

رەزىللىك ، مۇسىبەت بىلەن تولغان بۇ ئۇزۇن كېچە ئاخىر تاڭغا ئۇلاشتى . چىرايى پۇرلىۋەتكەن قەغەزدەك قورۇلۇپ ، كۆزلىرى كۆك ياڭاقتەك ئىششىپ كەتكەن نىياز ھېكمىبەگ بويى قامچا سېپىدىن ئاشىدىغانلىكى يۇرت جامائىتىنى بەگ ھويلىسىغا يىغدۇردى . قىل ئارغامچا بىلەن قاتمۇقات باغلىۋېتىلگەن ھەمدەم باتۇرنى توپ ئالدىغا ئاچىقتى .

ھەمدەم باتۇرنىڭ مەغرۇر چىرايىدا ئۆكۈنۈش ، پۇشايمان ۋە قورقۇش دېگەنلەردىن قىلچە ئەسەر يوق ئىدى . ئۆزىگە ئەيمىنىش نەزىرىدە قاراۋاتقان پۇقراغا بەخرامان كۇلۇمسىرەپ قويۇاتتى . بەگ - بەچچىلەر ئۆزلىرىگە چەكچىيىۋاتقان بالاخور ئادەمنىڭ قاتمۇقات باغلاقتا ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك ، كۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىش بىلەن ئاۋارە ئىدى . كەلگەنلا يېرىدىن قامالالاپ ، دۆشكەلەۋاتقان ياساۋۇللارمۇ ئۇنىڭ چەكچىيىشىدىن دىر - دىر تىترىشەتتى .

نىياز ھېكمىبەگ قوللىرىنى بېلىگە تىرەپ ، ھەمدەم باتۇرنىڭ ئەتراپىنى تولۇق بىر قېتىم چۆرگىلەپ يەتتە ئەزايىغا بىرمۇبىر سەپسېلىپ چىقتى ، ئاندىن كېيىن مەنسىتمىگەن تەلەپپۇزدا سورىدى :

— قېنى ئېيتە ، نام - نىشانىڭ نېمە ؟

ھەمدەم باتۇر تېزلا جاۋاب بەردى :

— ئاڭلاپ قوي ، ھەمدەم باتۇر دېگەن ئاكاڭ مەن بولىمەن ! — دېدى ئۇ خۇشياقمىغاندەك قىلىپ .

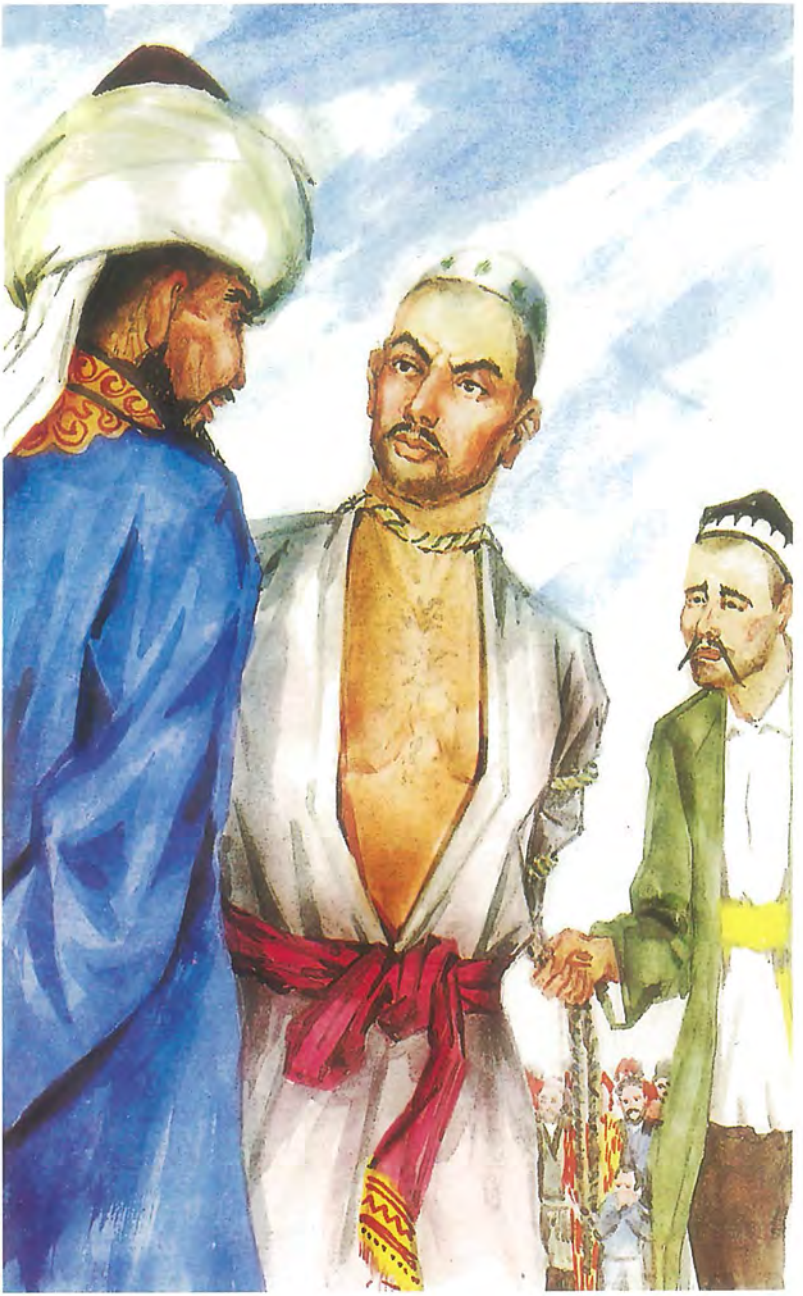
— يۇرتۇڭ قەيەردىن ؟

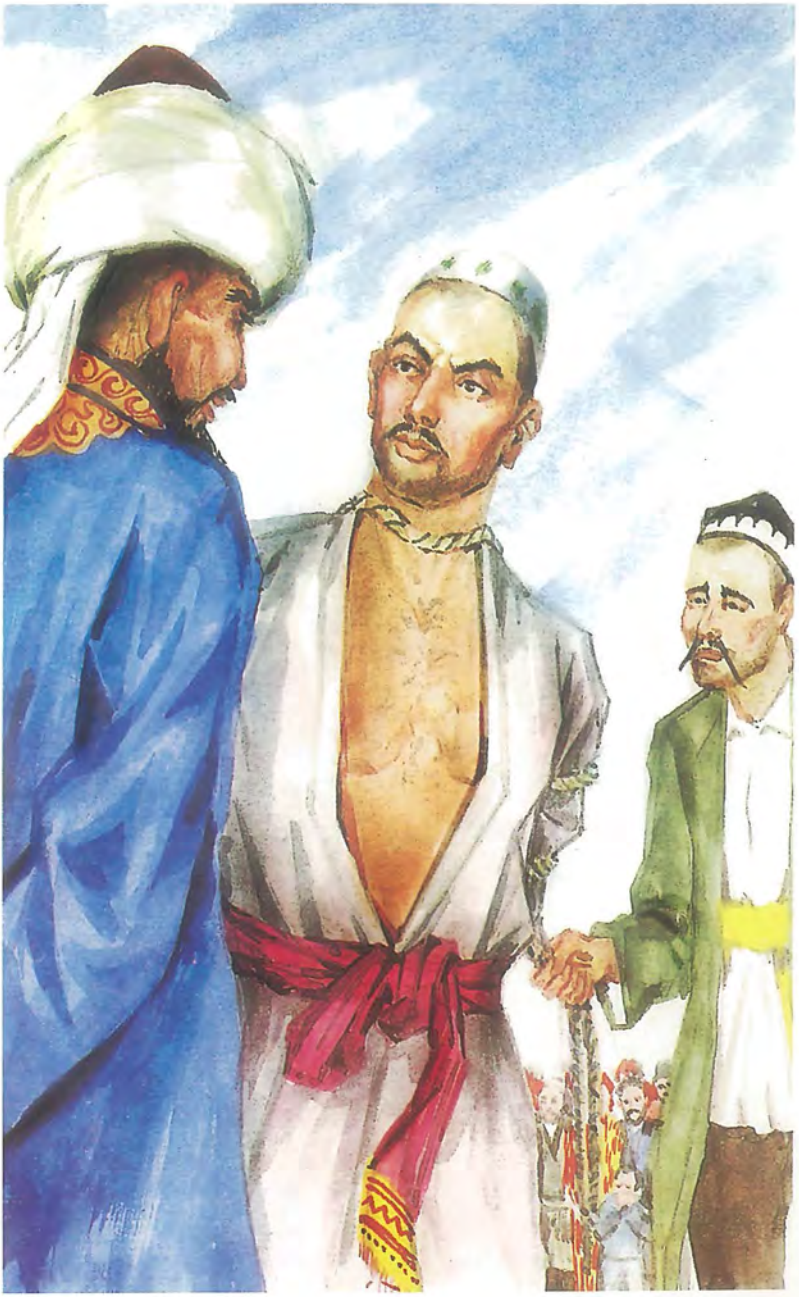
— خوتەندىن ، شەھدانە خوتەندىن !

— سەن كىمنى ئۆلتۈرگىنىڭنى بىلەمسەن ؟

— بىلمىسەم ئۆلتۈرۈپ نېمە قىلاتتىم ؟

— گەپ يورغىلاتما ، زادى كىمنى ئۆلتۈردۇڭ ؟

— نـيـاز هېكمبەگنى ئۆلتۈردۇم ، ئۇ لەنتى بۇرۇنراق جاجسىنى يېيىشى كېرەك ئىدى !

— ھا... ھا ... ھا...

نـياز هېكمبەگ ماتەمدار ئىكەنلىكىنىمۇ ئۇنتۇپ قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى . ئۇنىڭ شۇنچىلىك سوغۇق كۈلكىسىدىن ئۆگزىدە دانلاۋاتقان بىر توپ ئاق قۇچقاچمۇ ئۇركۈپ ئۇچۇپ كەتتى . ئۇ توپ ئىچىنى ئاستا قەدەملەر بىلەن ئارىلاپ چىققاندىن كېيىن ھەمدەم باتۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى ۋە سوراقنى داۋاملاشتۇردى :

— سـېـنـىڭچە مەن كىمدەك تۇرىمەن ؟ — سورىدى نياز هېكمبەگ . ھازىر جاۋاب ھەمدەم باتۇر يەنە بوش كەلمىدى :

— مېنىڭچە سەنمۇ بىر قانخور ئىت ، نياز هېكمبەگدىن پەرقىڭ يوق . تۇفي...

— ھا... ھا ... ھا...

نياز هېكمبەگ مەيدىسىنى بېسىپ تۇرۇپ يەنە بىر قېتىم كۈلۈۋەتكەندىن كېيىن كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى بۇرنى ئۇچىغا چېنەپ تۇرۇپ :

— بىلىپ قوي ، نياز هېكمبەگ دېگەن مانا مەن ! — دېدى ۋە يـەنـە قـاقـاقلاپ كۈلۈپ كەتتى . ھەمدەم باتۇر قۇلىقىغمۇ ، كۆزىگمۇ ئىشەنمىگەندەك ، ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇپ دېدى :

— يالغان ئېيتما ، قارمىقىم ئەزەلدىن خاتا كەتكەن ئەمەس . ئـەگـەر چەندە ئۆزۈڭنى مەن نياز هېكمبەگ دېسەڭ ، سەن يا سارائ ، يا ئاخىرەتتىن كەلگەن ئەرۋاھ !

— گەپ تالىشىپ ئولتۇرىدىغانغا چولام يوق . ئالدى بىلەن ئۆزۈڭنىڭ خوتەن ھاكىمبېگى نياز هېكمبەگنىڭ ئالدىدا باغلاقتا تۇرغىنىڭغا تەن بەرگىن ، ئاندىن ئالىيلىرىنىڭ تۇغقىنى ، خوتەن هـاكـىـمـبېگىنىڭ مىرزىبېشى ئاببىاس مىرزا جانابلىرىنى قارماق تـاشلاپ ئۆلتۇرگىنىڭگە ئىقرار بول ! — دەپ ۋارقىرىدى نياز هېكمبەگ .

نياز هېكمبەگنىڭ جىددىي تەلەپپۇز بىلەن ئېيتقان بۇ سۆزى

ھەمدەم باتۇرنى ئۆز قارىشىدىن گۇمانلىنىشقا ، ئەتراپلىقراق ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلدى .

«ئەجەبا ، نىياز ھېكمىبەگنى ئۆلتۈردۈم دەپ باشقا بىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئوخشىمامدىمەن ؟ »

— ھا... ھا ... ھا...

ھەمدەم باتۇر نىياز ھېكمىبەگدىنمۇ قاتتىقراق كۈلۈپ تاشلىدى . يۈز مۇسكۇللىرى ، چاپان ئۇستىدىن بىلىنىپ تۇرغان مۇشتۇمدەك ـ مۇشتۇمدەك بۇلجۇڭ گۆشلىرى ئالامەت سىلكىنىپ كەتتى .

— ئىقرار بولامسەن ، يوق ؟ ئۆزۈڭنى باتۇر دەيسەنۇ ، ئادەم ئۆلتۈرگىنىڭنى گەدىنىڭگە ئېلىشتىن قورقامسەن ؟ — نىياز ھېكمىبەگ ئۇنى قەستەن رەللە قىلىپ دېدى .

ھەمدەم باتۇر دېدى :

— تانمايمەن ، ئۆلتۈرگىنىم مىرزىبېشى بولۇپ چىققان بولسا بۇنىڭغىمۇ خۇشال بولىمەن . قەسەم قىلايكى ، كېيىنكى نۆۋەت ساڭا ! ھا... ھا... ھا...

نىياز ھېكمىبەگ شارت قىلىپ بەگ ـ پۇقرا تەرەپكە يۈزلەندى ۋە قاتتىق ئاۋازدا دېدى :

— ئى سانجۇ پۇقرالىرى ، ئۇلۇغ بىر زاتنى شېھىت قىلغان مۇنۇ گۇناھكارغا يۈرتۇڭلاردىن يول بەرگىنىڭلار ئۈچۈن ئوتتۇز ئەركەكنىڭ جېنىنى ئېلىپ مىرزىبېشىنىڭ خۇنىنى تۆلىتىۋېلىش كېرەك ئىدى . بىراق ، مېنىڭ گۇۋاھچىلارنى ئۆلتۈرگۈم يوق ، خەير ، جېنىڭلار تېنىڭلاردا ئامانەت قالسۇن ! گۇۋاھلىقتىن باش تارتقانلار ئاللانىڭ غەزىپىگە دۇچار بولىدىغىنىنى يادىڭلاردىن چىقارماڭلار !

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن نىياز ھېكمىبەگ شەيخۇلئىسلامغا يازدۇرۇپ تەييار قىلغان ئىقرارنامىگە ھەمدەم باتۇرنىڭ تەمتىكىنى باستۇرۇپ ، ئالاھازەل ئاتمىش ـ يەتمىشچە بەگ ـ پۇقرانى گۇۋاھلىق بەرگۈزدى ـ دە ، پۈتىغا زەنجىر ، بوينىغا تاقاق سېلىنغان ھەمدەم

باتۇرنى ئاببباس مىرزىبېشىنىڭ جەستى يانقۇزۇلغان ھارۋىغا باغلاپ ، ئون نەپەر قورۇقچى بىلەن قوشۇپ قەشقەرگە يولغا سالدى .

يىگىرمە سەككىزىنچى باب

ئامەتلىك ئادەمنىڭ ئىشى

خۇددى ئۆزى تەمەننا بىلەن ئېيتقاندەك ، نىياز ھېكىمبەگ تەلەيلىك ۋە ئامەتلىك ئادەم ئىدى . ئۆز ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۇنى بىر پارچە ھارام گۆشتەك تاشلىۋەتكىنىنى دېمىگەندە ، ئوشۇقى ئالچۇ چۈشىدىغان ئۇستا قىمارۋازغا ، جەڭدە ئەلىمى يىقىلمايدىغان غالىب سەرۋازغا ئوخشايتتى . تەقدىر ئىلاھى ئەۋەتكەن ئامەت مالائىكىسى باش ئۇستىدىلا ئەگىپ يۈرەتتى . ئەنە شۇ مالائىكە ئۇنى چامغۇردەك تولا تۇزاق قويۇلغان خەتەرلىك يوللاردىن قولىدىن يېتىلىگەن پېتى ئاچىقاتتى . ھايات ۋادىسىدا تالاي قېتىم دەھشەتلىك بوران كۆتۈرۈلدى ، نى ـ نى شەمشادلار ئۆرۈلدى . تاغلار تۇزلىنىپ ، ئېدىرلار توپان ئاستىدا قالدى . يەنە شۇ مالائىكە ئۆز پەرۋىشى بىلەن كۆكلەتكەن بۇ ئەۋرىشىم سۆگەت بولسا ئەۋرىشىملىكىنىڭ شاراپىتى بىلەن تىرناقچىلىك تالاپەت كۆرمىدى . ئەكسىچە ، كۈنسېرى چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ ، تەرەپ ـ تەرەپكە شاخ تاشلىدى .

بىراق ، ئۆزى ئىقرار قىلغاندەك ، خوتەن ئۇنىڭغا ياراشمىدىمۇ ياكى ئۇ خوتەنگە ياراشمىدىمۇ ، ئىشقىلىپ خوتەنگە قەدەم باسقان تۇنجى كۈنىدىن باشلاپ ئۇنىڭ ئىشى ئوڭغا تارتمايدىغان ، ئامىتى قاچىدىغان بولۇپ قالدى . ئۆمۈر بويى ھەمراھ بولۇپ كەلگەن ئامەت مالائىكىسىنىڭ يېنىدا قارا قانىتى بىلەن سايە تاشلاپ ، ئەزرائىلمۇ پەيدا بولدى . ئۇنىڭ جان ئالغۇچى پەشۋاسى بەزىدە ئۇ يەر ـ بۇ يېرىگە چالا ـ پۇچۇق تېگىپمۇ كەتتى . نىياز ھېكىمبەگنىڭ ھالسىرىغان ، دىشۋارچىلىققا يولۇقۇپ روھى سۇنغان چاغلاردىلا

ئىقرار قىلىپ قالىدىغان بۇ چىن گېپىنىڭ ئالامەت - ئىزناسىنى ئۇنىڭ تۇرۇلۇپلا تۇرىدىغان قوشۇمىسىدىن ، ۋەسۋەسە ۋە ئىزتىراپ قېتىپ قالغان چىرايىدىن ، گۇمان ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدىن ، دەككە - دۈككە بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن يۈرۈش - تۇرۇشلىرىدىن ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى .

ئۇ ئەسلىدە چېكى يوق ئەركىنلىكنىڭ ئەشەددىي كۇشەندىسى بولمىش ئاببىاس مىرزىنى ئىنتايىن ئېچىل بىر يول بىلەن يوق قىلىپ ، قۇدالايدەك كېرەكلىك تۈلكىنى خىزمىتىگە ئىختىيارەن باش ئەگدۈرۈپ بەرگەن ئاشۇ ئىنايىتى كەڭ تەقدىرگە رەھمەت - تەۋەززۇلار بىلدۈرسە ، شۇكۇر - قانائەت قىلسا بولاتتى . ئەمما ، ئالەمگە ئاپىرىدە بولۇپ ئادەم قاتارىغا قېتىلغاندىن بېرى ، شۇكۇر - قانائەت دېگەنلەردىن نېسىۋە ئېلىپ باقمىغان نىياز ھېكىمبەگ بۇ كۇنلەردە بىر نان سەدىقە قىلسا ئىككىنى بەر ، ئىككىنى بەرسە ئۇچىنى بەر دەپ قول ئۇزارتىدىغان ، بەرمىسە ئاغزىنى بۇزۇپ تىللايدىغان ئۇششۇق قەلەندەرگىلا ئوخشاپ قالغانىدى . يەكەندە يۈز بەرگەن ھېلىقى ئاۋارىچىلىكتىن كېيىن بولسا ، ئۇنىڭ بۇنداق ئوسال مىجەزى ئوت ئۇستىگە ياغ چاچقاندەك ئەزۋەيلەپ كېتىۋاتاتتى .

ئەمما ، بېشىنىڭ ئېچىنمۇ ، تېشىنمۇ قاتۇرۇۋەتكەن ئاببىاس مىرزىنىڭ ئىشى كۇتۇلمىگەندە ئۆز ئىزىغا چۈشۈپ ، ئۇنى بىر ئوبدانلا خۇش قىلىۋەتتى . شۇغىنىسى ، بىتەلەي ئاببىاس مىرزىغا ئەمەس ، ئەسلىدە دەل ئۆزىنى چەنلەپ تاشلانغان بۇ قارماق قۇلاق تۇۋۈگە كېلىشتۇرۇپ ئۇرۇلغان بىر مۇشتتەك تۇيۇلدى . ئۇنى يەنمۇ سەگەكلەشتۇرۇۋەتتى ، سەگەكلەشكەنسېرى كەيپى - مىجەزى بۇزۇلدى .

يولغا چىقىدىغان ئاخشىمى ئۇ ھارام تاماق ياساۋۇللىرىنى قارىمۇقارشى ئىككى سەپكە تۇرغۇزدى - دە ، ئۇچ قاتلىنى قاچۇرۇپ قويغىنى ئۇچۇن بىر - بىرىنى ئەللىكتىن تەستەك ئۇرۇشقا بۇيرۇق قىلدى . قورقۇنچاق ياساۋۇللار نۆۋەت بىلەن تەستەك ئۇرۇشۇپ

قاش ـ قاپقىنى قانغا بويالماي ، سۈرمە تارتقاندەك كۆكەرتكەندىن كېيىن ئاندىن پۈخادىن چىققاندەك بولدى . ئۇ ئامالسىزلىقتىن يوقلۇقىدىن يەنە ئاشۇ يارماس ياساۋۇللىرىنىڭ مۇھاپىزىتى بىلەن كېچىنى كېچە ، سوغۇقنى سوغۇق دېمەي يول يۈرۈپ ، قېلىن قىرو چۈشكەن بىر ئەتىگىنى خوتەن شەھىرى تەۋەسىگە ئۇلىشىۋالدى .

يول جاپاسى ۋە ئۇيقۇسىزلىقتىن ئىككى ئىلىك ئېتىدىن چۈشۈپ ، ئەۋرەز پاقىسىدەك كۆكىرىپ كەتكەن نىياز ھېكمىبەگ توپىچاغا يېتىپ كەلدى . ئۆزىنى كۈتۈپ ساقلاپ تۇرغان بىر توپ ئادەمنى كۆرۈپ تولىمۇ ھەيران بولدى ۋە سالام ـ سەھەتتىن كېيىن ئەمىرلەشكەر خالمان پانساتتىن سورىدى :

— تەقسىر ، پېقىر ھاكىمبەگنىڭ بۇگۈن خوتەنگە قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى كۆڭۈللىرى تۇيغانمىدى ؟

قەشقەردىن قوزغالغاندىمۇ ، سانجۇدىن خوتەنگە قاراپ يولغا چىققاندىمۇ نىياز ھېكمىبەگ ھېچكىمگە شەپە بەرمىگەنىدى ، خوتەن تەۋەسىگە كىرىپ كەلگەندىمۇ ئادەتتىنى بۇزۇپ ئوردىغا چاپارمەن ئەۋەتمىگەن ، بەلكى خوتەندىن قانداق چىقىپ كەتكەن بولسا يەنە شۇنداق قايتىپ كىرىش نىيىتىگە كەلگەنىدى . يول بويى ئۆز ئارغىماقلىرىدىن ئۈتۈپ كېتەلەيدىغان بىرەر كارۋاننىڭ ياكى بىرەر تەنھا يولۇچىنىڭ بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقىنىمۇ كۆزگە چېلىقمىغان تۇرسا ، بۇلار قانداق خەۋەر تاپتى ؟ مانا بۇ ھال بىرەر گۇمانلىق پاخالنىمۇ ، بىرەر شۇبھىلىك شەپىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلىۋەتمەيدىغان نىياز ھېكمىبەگ ئۇچۇن خېلى مۇرەككەپ بىر تېپىشماق بولۇپ ھېسابلىناتتى .

ئەمىرلەشكەر خالمان پانسات نىياز ھېكمىبەگنىڭ چۈشكۈنى ئۇچۇن تىكىلگەن ۋاقىتلىق بارگاھتا ئولتۇرۇۋېتىپ ، خۇددى نېمىدىنىدۇر خۇدۇكسىرەۋاتقاندەك ئەتراپىغا قارىۋالدى ۋە :

— مۆھتەرەم بېگىم ، ئاللانىڭ قۇدرىتى بىلەن ساق ـ سالامەت قايتىپ كەلدىلە ، مۇبارەك دىدارلىرى بىزگە يەنە نېسىپ بولدى . بىز تېخى بەدۆلەت ئالىيلىرىنىڭ تاپشۇرۇق ـ ئىنايەتلىرىنى

بېگىمدىن ئاڭلارمىز دەپ ئاغزىلىرىغا تەلمۇرۈپ تۇرۇپتىمىز . شۇغىنىسى ، بۇ يەردە پۈرسەت قىس ، يەنە كېلىپ نەچچە كۈندىن بېرى يول يۈرۈپ ، جانابلىرىغا ھاردۇق يەتتى . ئاۋۋال ئوردىغا قايتىساق ، ئاندىن كېيىن كەڭ ـ كۈشادە مۇڭدىشىۋالساق بولارمىكىن ؟ — دېدى ئۇ بۇيرۇقىمۇ ، تەكلىپكىمۇ ئوخشىمايدىغان بىر ئاھاڭ بىلەن .

بۇ تەكلىپ بىرەر خالىي سورۇننى كۆڭلى تارتىپ ، ئالدىراپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە شۇ ھامان ماقۇل كەلدى . ھاكىمبەگ ۋە ئەمىرلەشكەر يول بويى بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلىشمىدى . نىياز ھېكىمبەگ قۇللۇق بىلدۈرۈپ ھاردۇق سوراپ كەلگەن بەگ ـ سىپاھ ، توقسابالار بىلەن كۆز ئىشارىسى ئارقىلىقلا سالاملىشىپ ، ئۇستۇبشىدىكى توپىنى قېقىشقىمۇ ئولگۈرمەي ، خالمان پانساتنى باشلاپ ئۇدۇل خاس قوبۇلخانىسغا كىرىپ كەتتى .

قوبۇلخانىغا داستىخان سېلىندى . نىياز ھېكىمبەگ ئوخشىغان ئۇگرىگە كۆز قىرىنىمۇ سېلىپ قويمىدى . چوغدانغا قاقلىنىپ ، قوللىرىنى ئۇۋۇلىغاچ خالمان پانساتقا قاراپ :

— بايامقى سوئالىمنى يەنە بىر تەكرارلايمۇ ، تەقسىر ، — دېدى تەنە ئارىلاش .

خالمان پانسات قوبۇلخانىغا كىرىپلا خۇددى چۆلدىن چىققان يولۇچىدەك ، چايغا دۈم چۈشكەنىدى . ئۇ نىياز ھېكىمبەگنىڭ تەنىسىنى چۈشەنگەچكىمۇ ، «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېگەندەك ، قەستەنگە جىم بولۇۋالدى . كالپۇكلىرىغا تەگكۈزۈپ بولغان پىيالىنى قايتا ئىككى ـ ئۈچ قېتىم پۈۋلەپ ، ئالدىرىماي ئوتلىۋالغاندىن كېيىن تاقىتى تاق بولۇپ چەكچىيىپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە ئېغىز ئاچتى :

— خوش ، جانابلىرى ، ئېسىمنى قانچە يىغسامۇ گەپنى نەدىن باشلاشنى بىلەلمەيۋاتىمەن . راستىنى ئېيتسام كەمىنە پانساتلىرىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا گەپ يوشۇرۇش نىيتىممۇ يوق ، — «مەن ئالدىرارمەن كەتكىلى ، ئېشىكىم ئالدىرار ياتقىلى»

دېگەندەك ، خالمان پانسات زورمۇزور تىرەجەشكە باشلىدى .

نىياز ھېكمبەگ خالمان پانساتنىڭ مىجەزى چۈس ، گەپ خالىمايدىغان ، غۇرۇرى غالىب ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلەتتى . ئۇنىڭ بىلەن پاراڭلاشقاندا ئىمكان بار سىلىق ـ سىپايە بولۇڭالاتتى . گەپ كوچىلاپ ئۇنى تېرىكتۇرۇپ قويۇشتىن ھەزەر ئەيلەيتتى . بۇنىڭ سەۋەبى ئۇنى ھۆرمەتلەيدىغانلىقىدا ئەمەس ، بەلكى ياقۇپبەگ قالدۇرۇپ كەتكەن بەش يۈزچە ئاتلىق لەشكەر ۋە شۇنچىلىك ساندىكى يەرلىك لەشكەرنىڭ ئۇنىڭ ئاغزىغا قارايدىغانلىقىدا ئىدى .

نىياز ھېكمبەگ بايامقى گېپىنىڭ ئۇنىڭ يېغىرىغا تېگمىگەنلىكىنى تۇيۇپ ، مۇقامىنى ئۆزگەرتتى ۋە :

— گەپىنى قەيەردىن باشلىسىلمۇ ئىختىيار ئۆزلىرىدە ئەمىرلەشكەر ، قۇلىقىم سىلىدە ، — دېدى ئۇ مۇلايىمغىنا كۈلۈمسىرەپ ، — بۇرادەرلىرىنىڭمۇ ئۆزلىرىگە دەيدىغان نۇرغۇن گەپلىرى بار ، مەسىلەن ، بەدۆلەت ئالىيلىرىنىڭ خۇسۇسىي سالىمى ۋە يەنە...

خالمان پانساتنىڭ گەپنى قەيەردىن ئەمەس ، بەلكى قانداق باشلاشنى بىلمەيۋاتقانلىقى راست ئىدى . لېكىن ، گەپنى قەيەردىن ۋە قانداق باشلىمىسۇن ، نىياز ھېكمبەگنى ھەيران قالدۇرالايدىغانلىقىغا ، چۆچۈتۈۋېتەلەيدىغىنىغا شەكسىز ئىشىنەتتى . بىر ـ بىردىن قېلىشمايدىغان مۇھىم خەۋەرلەرنىڭ ئەڭ چوڭى قازى رەئىس موللاجى تۇراپنىڭ نەزەربەند ئاستىغا ئېلىنغانلىقى ئىدى .

راست ، نىياز ھېكمبەگ يولغا چىققان كۈنى چۈشتىن كېيىن ، موللاجى تۇراپنى ئاستىرتىن كۆزىتىۋاتقان ئايغاقچى ئۇنىڭ ھويلىسىدا تۆت ـ بەش ئادەمنىڭ مىلتىق سۈرتۈپ تازىلاۋاتقىنىنى ، يۈرۈش ـ تۇرۇشى گۇمانلىق بولۇپ ، بىرەر ئىشقا تەرەددۇتلىنىۋاتقانلىقىنى خالمان پانساتقا يەتكۈزدى . بۇنىڭ بىلەن ئەمرلەشكەرنىڭ ئېشىكى تۆت چىشلىق بولدى . چۈنكى ، ئۇ نىياز ھېكمبەگ بىلەن بولغان خۇسۇسىي پاراڭدىن كېيىن موللاجى تۇراپنى دۈشمەن قاتارىدا كۆرۈپ ، ئۆزىنى تونۇتۇپ قويۇشنىڭ پەيتىنى پايلاشقا

باشلىغاندى . ئەسلىدە ئۇ ئۇنى «ئالدى بىلەن قول سالماقچى بولغان» دېگەن گۇناھ بىلەن پۈت ـ قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي زىندانغا تاشلىۋەتكەنمۇ بولاتتى . لېكىن ، تېخى تۇنۇگۈنگىچە بىرەر قېتىم «سەن ـ پەن» دېيىشىپ باقمىغان موللاجى تۇراپقا ئوچۇق ـ ئاشكارا تەڭ كۆتۈرۈشكە پېتىنالماي ، يالىڭاچلاپ بولغان قىلىچىنى قايتا قىنىغا سېلىۋەتكەنىدى .

بىراق ، «ئاسمانغا تايانغ ئاتسا ، چىلان چۈشۈپتۇ···» دېگەندەك ، شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى يۈز بەرگەن بىر ۋەقە خالمان پانساتقا ناھايىتى ئوبدان باھانە بولۇپ بەردى . موللاجى تۇراپنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن تاشقىرىغا چىققان بىر خۇسۇسىي مەھرىمى خالمان پانساتنىڭ بىر مەھرىمىنىڭ مەخپىي تاۋاكادا قىمار ئويناۋاتقىنىنى تاسادىپەن كۆرۈپ قالدى . ئۇنى قىمارخانىدىن قايتۇرۇپ كەتمەكچى بولۇپ : «مېنىڭ بىلەن ئوردىغا قايتمىساڭ بۇ ئىشنى قازى لەشكەرگە مەلۇم قىلىمەن» دەپ پوپوزا قىلدى . خالمان پانساتنىڭ خۇسۇسىي مەھرىمى : «قازى لەشكەر دېگەن قانچىلىك نېمىتى ، ئەمەرلەشكەر ئالدىدا نېمىگە ئەرزىيتتى ؟» دەپ جېدەللەشتى . خوجايىنىنىڭ ھاقارەتلىنىشىگە چىداپ تۇرالمىغان مەھرەم قىمارۋاز مەھرەمنى ئاستىغا بېسىپ ، تازا دۇمبالىدى ۋە بولغان ئەھۋالنى مەلۇم قىلىش ئۈچۈن موللاجى تۇراپنىڭكىگە قايتىپ كەتتى . ئۆز مەھرىمىنىڭ قاتتىق دۇمبا يەپ گوداڭدىن چىققان ئىتتەك قىلىۋېتىلگەنلىكىنى كۆرگەن خالمان پانسات نەچچە ئون لەشكىرنى ئەگەشتۇرۇپ موللاجى تۇراپنىڭكىگە باردى ۋە ھېلىقى مەھرەمنى چىقىرىپ بەر ، دەپ غوۋغا كۆتۈردى . موللاجى تۇراپ : «قىمار ئويناش — پەرمانغا خىلاپ ئىش ، پەرمانغا خىلاپ ئىشنى چەكلەش گۇناھ ئەمەس» دەپ ئۆز مەھرىمىنى ھىمايە قىلدى . بۇنى ئاچچىقىنى چىقىرىۋېلىشنىڭ ئوبدان پەيتى دەپ ھېسابلىغان خالمان پانسات لەشكەرلىرىنى ئىشقا سېلىپ «ھاكىمبەگ قايتىپ كېلىپ دەۋانى سورىغۇچە» دەپ قازى لەشكەرنى ئۆز ئۆيىدىلا نەزەربەند قىلىپ قويدى .

بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئوچۇق ـ ئاشكارا ھالدا مۇللاجى تۇراپىنىڭ تەرىپىنى ئالدى . «قازى لەشكەر جىبەدللەشكەن ، ناشايان ئىش قىلغان لەشكەر ئۈستىدىن كېسىم چىقىرىشقا ھوقۇقلۇق ، جازالىنىدىغىنى دەل ھېلىقى قىمارۋاز مەھرەم» دېگەن گېپىدە چىڭ تۇردى . گېزى كەلسە زاكونلاشتى ، خالمان پانساتنىڭ ئېچىشىپ تۇرغان يارىسىغا يەتكۈچە تۇز سەپتى . شۇنىڭ بىلەن ساغرىسىغا كۆكۈيۇن قونۇۋالغان ئېشەكتەك چىچاڭلاپ كەتكەن خالمان پانسات : «گېپىنى بىر قىلىۋېلىپ ، توپىلاڭ قوزغاپ ھوقۇق تارتىۋالماقچى بولغان» دېگەن سەۋەب بىلەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىمۇ مىرزا قاماققا ئالدى...

نىياز ھېكىمبەگ تەنە گەپ قىلىپ خالمان پانساتنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغىنىغا ئۆكۈندى ۋە تەلەپپۇزىنى ئۆزگەرتىپ ئۇنى يۇمشاتماقچى بولدى . لېكىن ، ئۇ يۇمشاش ئۇياقتا تۇرسۇن ، ئەكسىچە ھاكىمبەگنىڭ تەلەپپۇزىغا ئانچە پەرۋا قىلىپمۇ كەتمىدى . خۇددى ئۇيقۇسىغا قانمىغان ئادەمدەك ، غۇلچىنى كېرىپ ، ئاغزىنى يوغان ئېچىپ پەرۋاسىزلارچە ئەسنىۋالغاندىن كېيىن ، ئۆزىنى كۆرسىتىپ قويماقچى بولغاندەك :

— بېگىم ، ھۆرمەتلىك قازى لەشكەر ۋە قازى رەئىسىمىز توغرىسىدا بىرەر نەرسە سورىمىدىلىغۇ ؟ ئۇلارنى سېغىنمىدىلىمۇ يا ؟ — دەپ سورىدى كۆزلىرىنى قىسىپ قويۇپ .

خالمان پانساتنىڭ «جۇڭبلىقنى ئۇراي ، جۇڭبچىغا تور كەتسۇن» دېگەندەك ، ئۇ ئىككىيلەننى قەستەن چىشلەپ تارتىۋاتقىنىنى تۇيۇپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ : «ھىم ، نىياز ھېكىمبەگ ئۇنداق ئەخمەق ئادەم ئەمەس ، مېنى قىلتاقلا چۇشۇرىمەن دەپ خام خىيال قىلما» دەپ ئويلىدى ـ دە ، چىرايىنى ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ جاۋاب بەردى :

— سېغىندىم ، سىلىنىمۇ ، ئۇلارنىمۇ كۆرگۈم كەلدى . ھەرقايسىلىرىدەك قېرىنداشلىرىمنى سېغىنماي ، كىمنىمۇ سېغىنارمەن ؟ — دېدى چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ .

خالمان پانسات نیاز هېكمېۋگ بىلەن مۇكمۇكىلەك ئوينىاۋېرىپ ، ئاخىرىدا ئۇزىنىڭ ئوسال بولۇپ قېلىشىدىن خەۋپسىرىدىمۇ ، قازى لەشكەر ۋە قازى رەئىس ھەققىدىكى ھېكايىسىنىڭ بېشىنى چىقاردى . نىياز ھېكمېۋگ قەشقەر سەپىرىدىن بۇرۇن بۇ ئۇچ پارچە بىنەم يەرگە ئېدىتلاپ چېچىۋەتكەن ئاداۋەت ئۇرۇقىنىڭ بىخ سۈرۈپ ، چېچەكلەپ ، مۇلچەردىكىدىنمۇ كۆپرەك مېۋە بەرگىنىگە ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال بولۇپ تۇرسىمۇ ، لېكىن خالمان پانساتنىڭ ھېكايىسىنى ھەيران قالغان قىياپەتتە ئاڭلاپ ئولتۇردى . «ھە ، شۇنداق بوپتۇمۇ ؟» «ھە شۇنداقمۇ ؟» ، «ياپىرىم» دېگەندەك ھېچقانداق رەسمىي مەنە بەرمەيدىغان سۆزلەرنى قىستۇرۇپ قويۇشتىن ئۆزگە ، ھېچكىمگە ، ھېچقايسى تەرەپكە بولۇشمىدى . ئۇچەيلەنىنىڭ ئارىسىدا يۈز بەرگەن قىياس دائىرىسىدىكى بۇ ئىشلاردىن قەشقەردىكى چېغىدىلا مەلۇم يول ئارقىلىق خەۋەر تاپقانلىقىنى بولسا زىنھار سەزدۈرمىدى .

نىياز ھېكمېۋگنىڭ قارىقويۇق باش لىكشىتىۋېرىشىنى «ئۆزىگە بولۇشۇۋاتىدۇ» دەپ قارىغان خالمان پانسات سۆزلەپ ـ سۆزلەپ ، ئاخىر نىياز ھېكمېۋگ قىزىقىدىغان ھېلىقى تېمىغا قايتىپ كەلدى ۋە ئۇنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرماقچى بولۇپ ، دېدى :

— بېگىم ، بايام بۇگۈن قايتىپ كېلىدىغانلىقلىرىدىن قانداق خەۋەر تاپقىنىمنى سورىدىلىمۇ ؟

... —

نىياز ھېكمېۋگ خالمان پانساتقا يېقىنراق كېلىپ ، دىققىتىنى بىر يەرگە يىغدى . چۈنكى ، ئۇنىڭ ئاڭلاۋاتقىنى ئەڭ مۇھىم ، ئەڭ قىزىقارلىق جاۋاب ئىدى . خالمان پانسات بولسا ھېلىقى مۇھىم تېپىشماقنى بىر ـ بىرلەپ يېشىپ بېرىۋاتاتتى .

— بىزدە «ئۆزۈڭنى ئەر چاغلىساڭ ئۆزگىنى شىر چاغلا» دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ ھۆرمەتلىك بېگىم ، پو ئېتىۋاتىدۇ دەپ قالمىسىلا ، خۇدا سىلىگە بەرگەن پەم ـ پاراسەتنى بىزگىمۇ بەرگەن ، — خالمان پانسات ھېلىلا لىقلاپ قويۇلغان پىيالىنى

قولىغا ئالدى ، نىياز ھېكمىبەگنى دوراپ ئۇياق - بۇياق مېڭىپ تۇرۇپ دېدى ، — سىلى قايتىپ كېلىشتىن ئۇچ كۈن بۇرۇن قاراقاش بېگى پېقىرگە بەك مۇھىم بىر مەلۇماتنى يەتكۈزگەنىدى . ئاڭلىسام ، بىر توپ قاراقاشلىق چوماقچىلار خۇپيانە ئادەم يىغىپ ، قىلىچ - نەيزە ياساپ توپلاڭ قوزغاشقا ھازىرلىنىۋېتىپتۇدەك . «ھەي چوماقچىلار ، ئەمىرلەشكەرگە شىلتاڭ ئېتىشقا نېمە ھەددىڭ ، بىرىڭنىمۇ چالا قويماي تۈتۈپ ، تېرەڭگە سامان تىقمايدىغان بولسام» دېدىم - دە ، ئېتىمنى قامچىلاپ ، كېچىلەپ قاراقاشقا باردىم ، قاراقاشلىق بىر موزدۇزنىڭ چۆنتىكىگە ئۇچ تەڭگە شۇڭغۇتۇپلا توپلاڭچىلارنىڭ ئارىسىغا كىرگۈزدۇم . مەلۇم بولدىكى ، ئۇ ئۆلگۈرلەر «بىرنەچچە ئادەمنىمز نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئالدىغا كەتتى ، ئۇنى ئۇجۇقتۇرۇپ قايتىپ كەلگەن ھامان ئوردىغا تېگىش قىلىمىز» دېيىشۇېتىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ئۇ پەسەندىلەرنى بىراقلا قولغا چۈشۈرۈپ ، ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتىپ ، جېنىنى جەھەننەمگە يوللىدىم - دە ، ھاكىمبېگىمگە بىرەر زەخمەت يەتمىگىدى دەپ كۆپ بىئارام بولدۇم ، شۇ بىئاراملىقتا توپىچاغا چىقىپ ساقلاپ تۇردۇم··· — دېدى ۋە ئۇ يەردە نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى ، نىياز ھېكمىبەگنىڭ تاۋۇت ئىچىدە ئەمەس ، ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگىنىدە چەكچەيگەن كۆزلىرىنى نەچچە رەت ئۇۋۇلىۋەتكىنىنى قىلچە چاندۇرمىدى .

نىياز ھېكمىبەگ خالمان پانساتنىڭ بىر ئاي ئىچىدە بۇنچىۋالا مېھرىبان ، ساداقەتمەن ، ئالدىن كۆرەر ئەۋلىيا بولۇپ كەتكىنىگە زادىلا ئىشىنەلمىدى ، يالغانچىلىقىنى يۈزىگە سېلىپ : «جېنىمغا خەۋپ يۈزلەنگىنىنى ئاڭلاپسەنۇ ، نېمىدەپ ئالدىمغا چاپارمەن ئەۋەتىپ خەۋەر بەرمەيسەن ، ھېچبولمىسا زاۋا بازىرغىچە ئالدىمغا بېرىپ ئامانلىق سورىمايسەن ؟» دەپ ئۇنى ئېشەكتىن چۈشكەندەك لەت قىلىۋەتمەكچىمۇ بولدى . لېكىن ، كېيىنكى ئىشلارنى كۆزلەپ ، ئاغزىنىڭ ئۇچىغلا كەلگەن گەپنى ئىچىگە يۇتۇۋەتتى .

چىرايىغا بىردىنلا قايغۇلۇق تۇس بېرىپ :

— دېگەنلىرى راست ، ئۇچ ـ تۆت توپىلاڭچى سانجۇغا بېرىپ ، قەست قىلىشىنغۇ قىلدى ، بىراق ئاللاتائالا شاھادەت شەربىتى ئىچىش شەرىپىنى پېقىرگە نېسىپ قىلماپتىكەن ، ئاخىر ئاببىاس مىرزىبېشى شېھىتلىك ماقامىغا يېتىپ ، ئاللانىڭ دەرگاھىغا راۋان بولدى . رەھمەتلىكنىڭ جايى جەننەتتە بولغاي ، ئامىن··· — دېدى ۋە كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ ، بۇرنىنى تارتىپ قويدى .

— ئاببىاس مىرزا ؟ — بىردىنلا سەگەكلەشكەن خالمان پانسات قايتۇرمىلاپ سورىدى ، — قايسى ئاببىاس مىرزا ئۇ ؟ پەرغانىلىكمۇ ـ ياقەشقەرىيەلىكمۇ ؟

نىياز ھېكىمبەگ جاۋاب بېرىپ ، دېدى :

— ئۇ زات پەرغانىلىك ئىكەن ، ئاتالىق غازى ئالىيلىرىغا شىرەم تۇغقان كېلىدىكەن تېخى ! ئالىيلىرى بۇ قېتىم ئۇنى مىرزىبېشىلىققا تەيىن قىلىپ بىزگە قېتىپ قويغانىدى .

— مىرزا ئاببىاس··· مىرزا ئاببىاس··· ئاشۇ مىرزا ئاببىاس شۇ ئىكەن ـ دە ! — خالمان پانسات ئۆپكىدەپ تۇرۇپ ئاھ ئۇردى ، — خۇدايا ، ئۇ بىر تۇغقاندىن چارە يېقىن بۇرادىرىم ئىدى ، تەقدىرنىڭ كۆزى كور بوپتۇ ، كور ، «يامانغا ئۆلۈم يوق ، ياخشىغا كۆرۈم» دېگەن شۇ ـ دە !

نىياز ھېكىمبەگ يەردىن بېشىنى كۆتۈرمەي مىشىلداپ ئولتۇرغان خالمان پانساتقا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى ئىنتايىن قايغۇلۇق قىلىپ سۆزلەپ بەردى ۋە قاتىللارنى بولۇشچە قارغىدى . بىر ـ بىرىنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ ، ئۆزئارا تەسەللى بېرىشتى . نىياز ھېكىمبەگ ئاخىرىدا كۆڭلىدە قالغان بىر تۇگۈنچىنى يەشمەكچى بولۇپ :

— ئەمرلەشكەر جانابلىرى ، ئاببىاس مىرزىغا قەست قىلغان قاتىللارنىڭ بىرىنى تۇتۇۋالدۇق ، يەنە نەچچىسى قېچىپ كەتتى ، ئۇ قاچقۇن قاتىللارنىڭ كىملىكى ، نەگە قاچقانلىقى تېخى مەلۇم ئەمەس . قاراقاش توپىلاڭچىلىرىدىن تىرىك قالغان بىرەرى بولسا

زۇۋانغا كەلتۈرسەكمىكىن ! — دېۋىدى ، خالمان پانسات بىر نەرسىنى ئېسىگە ئالغاندەك بولۇپ :

— ھە ، سورىمىسلا ئۇنتۇپ قالغۇدەككەنمەن ، توپىلاڭچىلارنى باشلاپ ، پالاقلاپ يۈرگىنى تۆت ـ بەش كۈنلۈكى قالغان بىر قېرى دەرۋىش ئىكەن . ئۇنى تۇتۇپ ، كېيىن ئەسقېتىپ قالار دېگەن ئويدا زىندانغا تاشلاتقۇزغانىدىم ، مىرزا ئابباسنىڭ قىساسىنى شۇ قېرى دەرۋىشتىن ئالىمىز ـ دە ، ئەمدى ، — دېدى ، تېز ـ تېز سۆزلەپ .

— قېرى دەرۋىش ؟ — نىياز ھېكمىبەگ تەكرارلىدى ، — بىر قېرى دەرۋىش دېسىلە ؟...

يىگىرمە توققۇزىنچى باب

تاغ يولىدىكى كىشىلەر

يىراقتا ، تىك چوققىلىرى بىلەن كۆك ئاسمانىنى تىرەپ تۇرغان بەھەيۋەت تاغ بىر ـ بىرى بىلەن گىرەلىشىپ تۇراتتى . ئاشۇ تاغلارنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە تاغنىڭ بالىسىغا ياكى نەۋرىسىگە قىياس قىلغىلى بولىدىغان كىچىكرەك بىر تاقىر تاغ چوقچىيىپ تۇراتتى . كىچىك تاغ تۆپىسىدىكى قورام تاشلارنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى قارلار ئېرىپ ، قوڭۇر رەڭدە تاۋلىناتتى . تۇمانلىق تەسكەيدىكى قار پارچىلىرى بولسا ئېدىتلاپ سۇرتۇلگەن كۇمۇش لېگەندەك پارقىراپ تۇرغان قىش قۇياشىنىڭ ئاجىز نۇرىدا غۇۋا ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى . كۆز كىرمەي تۇرۇپلا يالىڭاچلانغان پاكار تاغ ئۆسۈملۈكلىرى ، پارچە ـ پارچە دائىرىگە بۆلۈنگەن قۇرۇق ئوت ـ چۆپلەر تاغ قاپتىلىدىن پەسكە سوزۇلغانسېرى ئېگىزلەپ باراتتى ۋە تاغ بىلەن كۆز يەتمەس ساي ئارىسىدىكى بىر پارچە ئويمانلىق بىلەن تۇتىشىپ كېتەتتى . تومۇز كۈنلىرى سانجۇ دەرياسىنىڭ تاشقىنى ۋە سەل سۇيى بىلەن كۆكىرىدىغان بۇ ئويمانلىقتا يۇلغۇن ، جىغان ،

ئاقتىكەندىن باشقا ، يەنە ئىككى ئادەم بويى كەلگۈدەك قومۇشمۇ ئۆسەتتى . ئويمانلىقنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە توڭلاپ ، تاشتەك قېتىپ كەتكەن بۇلاق بويىدا ئون نەچچە تۈپ جىگدە دەرىخى كۆرۈنەتتى . يۇلغۇن شېخى بىلەن قورشام قىلىنىپ ، كاكىل لاي بىلەن سۇۋالغان ، كەپىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان ئىككى ئېغىز ئۆي ئاشۇ جىگدىلەرنىڭ ئارىسىدا چوقچايغاندى . پۆپۈكلىرى ئۆگزىدىن بىر غۇلاچچە ئېشىپ تۇرىدىغان قومۇشلار بۇ پىنھان ماكاننى يات كۆزلەرنىڭ نەزىرىدىن يوشۇرۇپ تۇراتتى .

كەچكى قۇياش ئۈپۈق سىزىقىغا تاشلاپ قويۇلغان ئوت شارىدەك قىزارغان چاغدا ، كالتە جۇۋا كىيگەن ، چورۇق تارتقان ، ئاتمىش ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشى ساي تەرەپتىن تېز - تېز قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەلدى . ئۇ كەينىگە قايرىلىپ ساي تەرەپكە سىنچىلاپ قارىۋالغاندىن كېيىن ئويمانلىقتىن ئۆتۈپ ، چاتقاللار ئارىسىغا شۇڭغۇپ كەتتى . قومۇش پۆپۈكلىرى يېنىك سىلكىندى ، سىلكىنگەن قومۇشلۇقتىن پۇرراپ ئۇچۇپ چىققان بىر توپ بوز تورغاي ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى - دە ، نېمىدىندۇر نارازى بولغاندەك ۋىچىرلاپ قويۇپ بۇلۇتلار ئارىسىدا غايىب بولدى . شۇ ئارىدا ئاق سالۋار تەلىپىكىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇۋالغان ھېلىقى كىشى جىگدىلىك ئالدىدا يەردىن ئۈنگەندەك پەيدا بولۇپ ، مورىسىدىن سۇس تۈتۈن ئۆرلەپ تۇرغان پاكار ئۆيگە كىرىپ كەتتى .

— مېھمانلىرىم ، سەت ئىش بولدى ، سىلەرنى ساقلىتىپ قويدۇم ، — دېدى ئۇ پەگاھىدا تۇرۇپلا قايتىپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر بېرىپ ، ئۇنى كۈتۈپ كۆزى تۆت بولغان ئايمۇھەممەت بىلەن ئاقموللام :

— ھېچ ۋەقەسى يوق ، ھاشىمكا ، سىلىنى خەتەرلىك ئىشقا بۇيرۇپ قويۇپ ئاز خىجىل بولمىدۇق ، ھېلىمۇ ياخشى ، خۇدانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ساق - سالامەت قايتىپ كەپتىلا ، — دېيىشتى ئالدىراپ پەگاھقا چۈشۈپ .

ھاشىمئاخۇن ئىشىك تۈۋىدىكى سوغىدىن بىر نوگاي سۇ ئېلىپ

گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋەتتى ، ئاندىن سۇپىنىڭ قىرىغا ئولتۇرۇۋېلىپ ، جاۋغايلىرىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ دېدى :

— دېسەم ـ دېمىسەم ھەمراھىڭلارنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاشقا ئالدىراۋاتىسىلەر . مەن كۆردۈم ، ئۇنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم ، — ساي يولىدا يۈگۈرۈپبېرىپ ھارغانلىقتىنمۇ ياكى ھاياجاندىنمۇ ، ھاشىمئاخۇننىڭ كۆكسى بىر كۆتۈرۈلۈپ ، بىر پەسىيىپ تۇراتتى ، — ھېلىقى ھەمدەم قارماق دېگەن ھەمراھىڭلار تازا ئوغۇل بالا ئىكەن ، پۇت ـ قولى چەمبەرچاس باغلاقلىق تۇرۇپمۇ نىياز ھېكىمبەگ دېگەننى تىللاپ ۋەتۈەربكىنى چىقىرىۋەتتى . بىر پەسەندە قىلىچىنى بوغۇزىغا تەگكۈزسىمۇ مىت قىلمىدى .

— ئۇ نىياز ھېكىمبەگنى تىللىدىمۇ ؟ — سورىدى ئايمۇھەممەت سەل ھەيران بولۇپ .

— ھەئە تىللىدى ، تېخى ئۇنىڭ پىت كۆزىگە راسا كېلىشتۇرۇپ بىرنى تۈكۈردى !

— ئاكا ، كۆزلىرى تورلاشمايدىغاندۇ ؟

ئايمۇھەممەتنىڭ بۇ سوئالىغا ھاشىمئاخۇن سەل خاپا بولغاندەك جاۋاب بەردى :

— نەدىكى گەپنى قىلىۋاتىدىلا ئۇكام ، ئەللىك قەدەم نېرىدىكى توشقاننىڭ كۆزىگە قاراپ ئەركەك ـ چىشىسىنى پەرق قىلالمىسام ، بۇ بىر جۈپ تۆشۈكنى كۆزۈم بار دەپ كۆتۈرۈپ يۈرىمەنمۇ ؟

— دەيمىنا ئەمدى…

ئايمۇھەممەتنىڭ ياشلىق قىلىپ ھاشىمئاخۇننى تېرىكتۈرۈپ قويۇشىدىن ئەنسىرىگەن ئاقموللام دەرھال گەپنى تارتىۋالدى ـ دە ، ئاسماقچىلاپ سورىدى :

— ھاشىمئاخۇن ، ئۇ مۇناپىق ھاكىمبەگ بەلكى بۇ چاغقا دوزاخنىڭ تەكتىدە كۆيۈپ كۈل بولدىغۇ دەيمەن .

— ھىم… توختاپ تۇرۇڭلار ، — ھاشىمئاخۇن مېھمانلىرىنىڭ تىزىنى بېسىپ قويۇپ دېدى ، — سىلەر ھەمدەم قارماق نىياز ھېكىمبەگنى ئۆلتۈرۈپ ، جېنىنى جەھەننەمگە يوللىۋەتتى دەپ

قالساڭلار كېرەك . ئۇ قارماقچىمۇ شۇنداق ئويلاپتىكەن . بىراق ، ئۆلگۈچى نىياز ھېكمىبەگ ئەمەس ، بەلكى قەشقەردىن نىياز ھېكمىبەگ بىلەن بىللە كەلگەن يېڭى مىرزىبېشى خوجا ئابباس دېگەن كىشى بولۇپ چىقىپتۇ .

— يېڭىلىشمىغانلا ئاكا ؟

يەنە دېسەم يەنە شۇ گەپ ، قارماقچى بالىنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىدىم ، قارمىقىنى نىياز ھېكمىبەگنىڭ قارنىغا سانجىدىم دەپ ئابباس مىرزىنىڭ گېلىغا سانجىپتۇ . ئۇ يەردە نىياز ھېكمىبەگدىن ئۆزگە ئادەم يوق دەپ ئويلىغان بولسا كېرەك . ھېلىمۇ ياخشى ، ئەجرى بىكار كەتمەپتۇ ، خوتەنلىكنىڭ بېشىدا توپا سورۇيمەن دەپ كەلگەن يەنە بىر پەسەندىنى يەر چىشلىتىپتۇ . پۇقرانى دەپ شۇنداق قىلغاندىكىن ئاللا ئۇنىڭغا ئاسانلىق بېرەر...

ھاشىمئاخۇننىڭ سانجۇ بېگى بىلەن جېدەللىشىپ قېلىپ ، مەھەللىنى تاشلاپ مۇشۇ چاتقاللىقنى ماكان تۇتقىنىغا ئىككى ـ ئۈچ يىلچە بولۇپ قالغانىدى . ياز كۈنلىرى بۇلاق سۇيىدىن پايدىلىنىپ ئارپا ، پۇرچاق تېرىپ ، قىش كۈنلىرى ئۆزى ياسىۋالغان روچاق[1] بىلەن توشقان ئوۋلاپ جېنىنى جان ئېتىپ كېلىۋاتاتتى . تەنھا تۇرمۇش ، مۇشەققەتلىك ھايات ئۇنىڭغا سۆگەت نوتىسىدەك چۈرۈك ، يۇلغۇن شېخىدەك چىداملىق مىجەزنى ئاتا قىلغانىدى . قىشۇياز قىرۇداپ ، ئاچچىق بۇس ئۆرلەپ تۇرىدىغان شورلۇق تۇپراق ئۇنىڭ مىجەزىگە تەسىر كۆرسەتتىمىكىن ، خۇي ـ پەيلى كەسكىن ۋە چۈس ئىدى .

ھاشىمئاخۇن ئەكەلگەن بۇ خەۋەرلەر ئايمۇھەممەت بىلەن ئاقموللامنىڭ ئويلىمىغان يېرىدىن چىقىپ قالدى . ئۇلار ئەسلىدە ھەمدەم باتۇر ، كەرىمقۇللار بىلەن بىللە سانجۇغا كېلىپ نىياز ھېكمىبەگنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ، يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشقانىدى ، نىياز ھېكمىبەگ سانجۇ بېگىنىڭ قورۇسىغا جايلاشقاندىن كېيىن ،

---

① روچاق — ئاددىي ئوقيا .

ئۇلار تۇن نىسپى بولغاندا ئېگىز هويلا تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ هېچ تىۋىش چىقارمايلا هويلىغا كىرىۋېلىشتى . ئاۋۋال ئايمۇھەممەت بىلەن كەرىمقۇل تاغدەك ئېغىر هەمدەم باتۇرنى تام ئارقىلىق شىپاڭلىق مېهمانخانىسىغا ئۆگزىسىگە يۆلەپ چىقاردى .

هەمدەم باتۇر تىۋىش چىقارماي ئۆمىلىگەن پېتى تۆڭلۈك بېشىغا بېرىۋالدى ـ ده ، بىر قارماق بىلەنلا ئىشنى تۈگەتتى . بىراق ، ئۇ ئۆگزىدىن چۈشۈۋاتقاندا هويلىنى چارلاپ يۈرگەن بىر قاراۋۇل هەمدەم باتۇرنىمۇ ، تامغا يامىشىۋاتقانلارنىمۇ كۆرۈپ قالدى ـ ده ، بىردىنلا هودۇقۇپ ، ۋارقىراپ تاشلىدى . هەمدەم باتۇر بۇ قاراۋۇلنى بىر مۇشت بىلەن يەر چىشلەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ئەنسىز ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغانغان نەچچە ئون ياساۋۇل ئۇۋۇسى چۈۋۈلغان هەربىدەك يوپۇرۇلۇپ كەلدى . بەئەينى تۆگىدەك كۆچىگە كەلگەن هەمدەم باتۇر هەمراهلىرىغا قاراپ : «سىلەر مېنىڭ تۇرۇڭلار ، بۇ چۈپرەندىلەرگە ئۆزۈم تېتىيمەن» دەپ ۋارقىرىغان پېتى ياساۋۇللارنىڭ ئالدىنى توستى . هەمدەم باتۇرنىڭ سالامەت قۇتۇلۇپ كېتەلەيدىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلىغان ئۇچەيلەن هويلا سىرتىغچە قوغلاپ چىققان ياساۋۇللارنى كەينىدە قالدۇرۇپ ، ئۇدۇل كەلگەن تەرەپكە قاراپ قاچتى . ئايمۇھەممەت بىلەن ئاقموللام تاڭ ئاتقان چاغدىلا ئاندىن مۇشۇ چاتقاللىقنىڭ چېتىدە ئۇچرىشىپ ، هاشىمئاخۇننىڭ كەپسىدە پاناهلاندى ۋە هەمدەم باتۇر بىلەن كەرىمقۇلنىڭ خەۋىرىنى ئالالماي هاشىمئاخۇننى سانجۇ بازىرىغا ئەۋەتتى . بۇ خەتەرلىك ئىشقا رازىمەنلىك بىلەن تەۋەككۇل قىلغان بۇ ياشانغان كىشى هەمدەم باتۇرنىڭمۇ ، نىياز هېكىمبەگنىڭمۇ خەۋىرىنى ئەكەلدى...

— تۇخۇمۇڭ قۇرغۇر ئەبلەخ ، يەيدىغان رىزقىڭ بار ئىكەن ، ئامان قاپسەن ، ئاللاغا قەسەمكى ، تەلىيىڭ هەمىشەم بۇنداق ئوڭ كېلىۋەرمەيدۇ ، پۇقرانىڭ ئاهۇزارى هامان بىر كۈن ئەزرائىلنى ئالدىڭغا چىللاپ كېلىدۇ ، — دېدى ئايمۇھەممەت غەزەپلىك كۆزلىرىنى سانجۇ تەرەپكە تىكىپ تۇرۇپ .

ئۇلار كەپىنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزغۇسى كەلمىگەندەك ، بىر ھازاغىچە بېشىنى سېلىپ ئولتۇردى . شەكسىزكى ، دولقۇنلىنىۋاتقان ھېس دېڭىزىنىڭ گىرىمسەن گىرۋىكىدە خۇددى خىيالىي ئالۋۇندەك پەيدا بولغان ئۇمىدسىزلىك تۈيغۇسىنىڭ جان ئالغۇچى ئازابى ھەممەيلەننىڭ يۈرىكىنى گويا ئوتلۇق لاخشىگىردەك قىسماقتا ئىدى . چۈنكى ، تېخى تۇنۇگۈنلا ئۇلارنى ئىللىق ئاپتىپى بىلەن ئۇمتۇلدۇرۇپ تۇرغان ئامەت قۇياشى بۇگۈن بۇ ئۇمتۇلگۇچىلەرنىڭ كەينىدە ، يەنى ھەقنىڭ تەقسىمىدە قۇياش شولىسىدىن زەررىچىلىك نېسىۋە بۇيرۇلمىغان ئاللىكىملەرنىڭ بېشىدا پارلاۋاتاتتى . بىر دەقىقىدە ، كۆپ بولسا بىر تىنىق ئىچىدە يۇز بېرىدىغان بۇنداق شىددەتلىك ئۆزگىرىش ئۆز زەربىسى بىلەن تىرىكنى ئۆلۈككە ، جانلىقنى جانسىزغا ، تىللىقنى تىلسىزغا ئايلاندۇرۇشقا قادىر ئىدى . مانا مۇشۇنداق ئۆزگىرىشتىن كېيىنلا ۋۇجۇدقا كېلىدىغان زور سىلكىنىش ، زور تەۋرىنىش يا تەندىن جان ئالاتتى ، يا ئۇمىد ھامىلىسىنى ئىككىنچى قېتىم كۆز ئاچۇرىدىغان كۈچلۈك تولغاققا گىرىپتار قىلاتتى .

ئۇلار بىرپەس داۋام قىلغان سۈكۈت ئىچىدە بۇ مۇرەككەپ جەريانىنىڭ ھەممىسىنى بېشىدىن كەچۈردى . ئۇمىد بىلەن يارالغانلار يەنە ئۇمىد قۇچىقىدا تېپىچەكلەشكە باشلىدى . ئايمۇھەممەت بىرىنچى بولۇپ خىيالدىن بېشىنى ئالدى .

— ھاشىمكا ، بايامقى گەپلىرىمگە خاپا بولمىسىلا ، — دېدى ئۇ ، ھاشىمئاخۇنغا يېڭىچە نەزەر بىلەن قاراپ ، — ئەمدى بىزگە ھەمدەم باتۇر توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرسىلە ، بايام ئۇنى كۆردۈم دېگەندەك قىلمۇدىلىغۇ ؟

ھاشىمئاخۇن قاتتىق ـ قۇرۇق گەپلىرى ئۇچۇن خىجىل بولغاندەك گەدىنىنى تاتىلدى ـ دە ، ئوچۇق چىراي بىلەن جاۋاب بېرىپ دېدى :

— قارىسام ئۇ باتۇرنىڭ پۇت ـ قوللىرى چەمبەرچاس باغلاقلىق تۇرۇپتۇ ، ئالدى ـ كەينىدە مىلتىق ـ نەيزىلىرىنى تەڭلىشىپ

دۆشكەلەپ تۇرغان لەشكەرلەرگىمۇ ، نىياز ھېكىمبەگكىمۇ بوي بېرىدىغاندەك ئەمەس . ئۇ تېخى ئاباباس مىرزا دېگەننى ئۆلتۈرگىنىنى قورقماي گەدىنىگە ئالدى . نىياز ھېكىمبەگكە يۈزمۈيۈز تۇرۇپ : «سېنى ئۆلتۈرمەي قويمايمەن» دېدى . بۇنى ئاڭلاپ نىياز ھېكىمبەگ تاتىرىپ ، ساقاللىرى دىر ـ دىر تىترەپ كەتتى . ئاندىن ، خۇددى ئەقلىدىن ئازغاندەك قاقاقلاپ كۈلدى .

— كېيىن قانداق بولدى ، ئۇنى بىرنېمە قىلمىغاندۇ ؟

— ھېچنېمە قىلالمىدى ، پەقەت پۇت ـ قولىغا تاقاق سېلىپ ، ئاباباس مىرزىنىڭ جەستى بىلەن بىللە قەشقەر تەرەپكە يولغا سېلىۋەتتى ، ياقۇبېگ دەمدۇ ، يەنە بىرى دەمدۇ ، ئىشقىلىپ بىر بەگنىڭ ئالدىغا ئەۋەتكۈدەك ، بەگ ئۇنى ئۆز قولى بىلەن دارغا ئاسارمىش...

— ئۇنىڭ يېنىدا ئون توققۇز ـ يىگىرمە ياشلاردىكى بىر يىگىت بارمۇ ، ئاق چىراي ، قارا تەلپەك ، پاختىلىق چاپان كىيىپ ، سېرىق پوتىدا بېلىنى باغلىۋالغان ؟

— يوقسۇ ، يوقسۇ ، — ھاشىمئاخۇن بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ دېدى ، — ئۇنداق ئادەم يوق ، بولغان بولسا كۆرمەي قالمايتتىم .

— ھە ، مۇنداق دېسىلە ، نىياز ھېكىمبەگ قوزغالغانىدەكمۇ ، ھېلىمۇ بەگنىڭ ھويلىسىدا تۇرۇۋاتامدۇيا ؟

— ئۇ مۇغەمبەر بەگ قېچىپ كەتكەن ئادەملەرنى تۇتۇشنى سانجۇ بېگىگە قايتا ـ قايتا جېكىلەپ خوتەن تەرەپكە كەتتى بولغاي .

— سانجۇ بېگى قاتىلنى ئىزدەيدىغاندەكمۇ ؟

— سىلەر سانجۇ بېگىنى ئۇقمايدىغان ئوخشايسىلەر ، ئۇمۇ نىياز ھېكىمبەگدىن قېلىشمايدىغان ئۇششۇق ، جېدەلنى پۇلغا سېتىۋالىدىغان ئىپلاس . خوجىسى بۇيرۇدىمۇ ، ئۇ دۇنيادا بارلىكى ئەسكىلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى قىلىدۇ . «خوتەندە شامال ئەگسە ، سانجۇدا بوران چىقىپتۇ» دېگەندەك ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ تىنىقىنى مۆھۈر بىلىدىغان سانجۇ بېگى تۇشمۇتۇشتا قاپقان قۇردى . نىياز ھېكىمبەگنىڭ قارىسى كۆزدىن يىتمەي تۇرۇپ تەرەپ ـ تەرەپكە ئادەم ئەۋەتتى . پۇقرالارغا : «قايسىكى قېچىپ كەتكەن قاتىللارنىڭ

خەۋىرىنى ئەكەلسەڭ ، قانچە پۇل دېسەڭ بېرىمەن ، قايسىڭكى قاتىللارنى يوشۇرسالڭ ، كۆرۈپ تۇرۇپ كۆرمەسكە سالساڭ ، بېشىڭنى قۇچقاچنىڭ بېشىنى ئۇزۇۋېتىمەن» دەپ بىرھازا كاپشىدى . مەن ئۇنىڭ كۆزىدىن ئۆزۈمنى قاچۇرۇپ ئادەملەر ئارىسىدىن غىپىدە سۇغۇرۇلۇپ چىقتىم . سانجۇ دەريا سىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى دەرەخزارلىقتا كېلىۋاتسام ، بىرمۇنچە لەشكەر ساي تەرەپتە كىمنىڭدۇر ئىزىنى ئىزلاپ يۈرگەندەك قىلىدۇ .

— بۇ تەرەپلەرگە كېلىپ قالارمۇ ؟

— بۇنىڭغا بىرنېمە دېگىلى بولمايدۇ . ئىشقىلىپ سانجۇ بېگى ئېچىدە توڭگۇز قاترايدىغان ئەسكى نېمە ، ئۇنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ...

ھاشىمئاخۇن ئۆڭى ئېچىدە بىرھازا تىمسىقلاپ يۈرۈپ ئىككى ئوچۇم كەلگۈدەك ئارپا قاچىلانغان بىر بوز خالتىنى تېپىپ چىقتى . بۇ ئارپىنى يارغۇنچاقتا ئېزىپ ، ئۇلارغا مەززىلىككىنە ئىككى قاچا ئۇماچ ئېتىپ بەردى . بىر كېچە - كۈندۈزدىن بېرى ئۇرۇلۇپ - سوقۇلۇپ يۈرۈپ ئۇچەيلىرى تارتىشىپ كەتكەن ئايمۇھەممەت بىلەن ئاقموللام قىزىق ئاشنى سوغۇق سۇ سۈمۈرگەندەك سۈمۈرۈپ ، بىردەمدىلا قۇرۇتۇۋەتتى .

دۇئادىن كېيىن ئايمۇھەممەت جىددىي تەلەپپۇزدا دېدى :

— مولىلكا ، بۇ يەردە ئەمدى ئۇزاق تۇرغىلى بولمايدۇ ، بەگنىڭ چوماقچىلىرى كېلىپ قالسا ھاشىمئاكامغا ئاۋارىچىلىك تېپىپ بېرىمىز ، شۇڭا خوش دېسەك قانداق ؟

— شۇنداق قىلساق قىلايلى ، لېكىن...

— ئاقمولىلامنىڭ سەل ئارىسالدى بولۇۋاتقىنىنى تۇيغان ھاشىمئاخۇن دەرھال ئۇنىڭغا بولۇشتى :

— ئەجەب بىر گەپ بولدىغۇ بۇ ، بۇ يەردە تۇرساڭلار گەجگەمگە مىنىۋالمايسىلەر ، ئېغىرىڭلارنى يەر كۆتۈرىدۇ ، ئالدى بىلەن خۇدا ، ئاندىن قالسا مەن بار ، نېمىدىن غەم يەيسىلەر ، — دېدى ئايمۇھەممەتكە قاراپ دومسىيىپ .

ئاقمۇللام ھاشىمئاخۇنىڭ قېيىداۋاتقىنىنى بىلىپ ، ئالىقانلىرىنى جۇپلىدى :

— دېگەنلىرى دۇرۇس ھاشىمئاخۇن ، بىراق ، بىزنىڭ قىلمىساق بولمايدىغان بەك زۆرۈر ئىشىمىز بار ئىدى . ئىنىمىز شۇڭا ئالدىراۋاتقان چېغى ، شۇنداقمۇ ئۇكا ! — دېدى ئاقموللام ئارىغا چۈشۈپ .

— شۇنداق مۇللىكا ، «بىر ياخشىلىق ئۇنتۇلماس ، بىر يامانلىق» دەپتىكەن ، ھاشىمئاكامنىڭ بىزگە قىلغان ياخشىلىقى بىزدىن يانمىسا خۇدادىن يانار...

ئۇلار ئۇنى دەپ ، بۇنى دەپ ئاخىر ئۆزلىرىگە بىر كېچە - كۈندۈز پاناھلىق بەرگەن ھاشىمئاخۇن بىلەن ، ئىسسىق ئورۇن بەرگەن يالغۇز كەپە بىلەن خوشلاشماقچى بولۇشتى . چاتقاللىقتىن بۇلاق بويىغا ، ئاندىن تاغ ئارىسىغا كىرىپ كەتسىلا ، ئۇلارنى يەتتە كۆزلۈك ئالۋاستى بولسىمۇ تاپالمايتتى . بىراق ، كېتىشىنىغۇ كېتەر ، تاغ بويلاپ ، ئېقىن بويلاپ ، چاتقاللار ، مۇزلۇقلارنى ئارلاپ كېتىۋېرەر ، لېكىن ، مۇشۇ مېڭىشىدا قەيەرگە ، كىمنىڭ پاناھىغا بارىدۇ ؟ ئاۋۋال قايسى تەرەپكە مېڭىش كېرەك ؟

مۇشۇ ئىشتا ئۇلارنىڭ بېشى قاتتى . سازلىقتىكى ئۇچۇش ئالدىدا تۇرغان قۇش بارماقلىرىنى لاۋا - لاتقىلاردىن سۇغۇرۇۋالالمىغاندەك ، قانداقتۇر بىر نەرسىنىڭ ئايىغىلىرىغا يېپىشىۋېلىۋاتقانلىقىنى ، ھەتتا تۇگمەن تېشىدەك ئېسىلىپ قەدەم ئالدۇرمايۋاتقىنىنى ھېس قىلىشتى . شۇ سەۋەبتىن ئۇلار خېلى كەسكىن دەتالاش قىلىشتى . ئايمۇھەممەت باشتا يەكەن ياكى يېڭىسارغا چۈشۈپ ھەمدەم باتۇرنى قۇتۇلدۇرۇش ، كەرىمقۇلنى ئىزدەپ تېپىش پىكرىدە چىڭ تۇردى . ئاقموللام بولسا ئۆز - ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىدىغان بۇ پىلانغا قوشۇلمىدى ۋە قاراقاشقا قايتىپ ، كەنت ياقىسىدىكى پىنھان جايلاردا بىر مەزگىل يوشۇرۇنۇپ تۇرۇش ، كېيىك دەرۋىشكە بۇرۇنراق خەۋەر يەتكۈزۈپ ، ئۇنى بىھۇدە ئاۋارىچىلىكتىن ساقلاپ قېلىش دېگەننى ئوتتۇرىغا تاشلىدى . ئايمۇھەممەت بىرھازا ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن

ئاندىن : «قانات چىقىرىپ ئۇچساقمۇ قاراقاشقا نىياز ھېكمىبەگدىن بۇرۇن يېتىپ بارالمايمىز ، كېپەك دەرۋىش زېرەك ئادەم ، خەۋەر يەتكۈزمىسەكمۇ ئەھۋالغا قاراپ يول تۇتىدۇ» دېدى ۋە تاغ تەرەپكە ئۇچكىرىلەپ كىرىپ ، دوۋا ،[1] لاڭرۇ[2] ئارقىلىق قاراڭغۇتاغقا[3] ئۆتۈپ ، ئالتۇن ، قاشتېشى ئالۋىنىغا تۇتۇلغانلارنى ئىزدەپ تاپقاندىن كېيىن كۈچ توپلاپ ، پىشە ،[4] بويا[5] يولى بىلەن چىرىغا چۈشۈپ ، لوپ ۋە يورۇڭقاش بازىرىنى تارتىۋېلىش ، ئاندىن خوتەنگە ھۈجۈم قىلىپ نىياز ھېكمىبەگنى تۇتۇش پىلانىنى چۈشەندۈردى .

ئاقموللامنىڭ قارىشىچە ، جاپالىق بولسىمۇ بۇ خىلى ئوبدان چارە ئىدى . ئۇلارنىڭ تاغ يولى ئارقىلىق قاراڭغۇ تاغقا بېرىش ، كۈچ توپلاپ خوتەنگە كۈنچىقىش تەرەپتىن ھۈجۈم قىلىش پىلانى نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئۇخلاپ چۈشىگىمۇ كىرمەيتتى . ئۇنىڭ ئۇستىگە چىرا ، لوپ ۋە يورۇڭقاشلاردىن خىلى كۆپ ئادەمنى بۇ ئىشقا جەلپ قىلغىلى بولاتتى .

ئۇلارنىڭ گېپى ئاخىر بىر يەردىن چىقتى . ھاشىمئاخۇن قومۇشلۇق ئارىسىدىن ئىككى ئاتنى يېتىلەپ كەلدى . ئۇلار كۆز باغلانغان مەھەلدە ھاشىمئاخۇن بىلەن كۆز يېشى قىلىپ خوشلىشىپ ، قار بىلەن قاپلانغان تاغلار ئارىسىغا كىرىپ جەنۇبقا قاراپ يۈرۈپ كەتتى .

ئوتتۇزىنچى باب

چۆلدىكى ئاشىق

— چاپسان قېچىڭلار ، بۇ ئۆلۈمتۇكلەرگە ئۆزۈم تېتىيمەن ،— دېدى يوغان گەۋدىسى بىلەن سەلدەك يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان

---

①②③④⑤ دوۋا ، لاڭرۇ ، قاراڭغۇتاغ ، پىشە ، بويا — يەر ناملىرى ، خوتەن شەھىرىنىڭ جەنۇبى ۋە شەرقىي جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ .

ياساۋۇللارنى توسۇپ تۇرغان ھەمدەم باتۇر ، ھەمدەم باتۇرنىڭ غەزەپلەنگەن شىرەكى گۇركىرىشى ۋە ئۇنىڭغا بولغان ئىشەنچ ئۇلارنى ئاتلىرىغا قامچا ئۇرۇشقا مەجبۇر قىلدى . ئۇلار قاچتى ، ھەمدەم باتۇرنى يالغۇز تاشلاپ كېتىشكە كۆزى قىيمىسمۇ ، لېكىن ئىككىلىنىشكە پۇرسەت بولمىدى . كەرىمقۇلنىڭ ئاستىدىكى تېپىرلاپ تۇرغان جەدە ئاتمۇ ساداقتىن ئايرىلغان ئوقتەك تېز ئۇچۇپ ، بىپايان ساي بىلەن قۇچاقلىشىپ تۇرغان قاراڭغۇلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى .

يىراق كەرىمقۇلنىڭ بۇنچىۋالا كۆپ دۇشمەنگە دۇچ كېلىشى ئۆمرىدە تېخى تۇنجى قېتىملىق ئىش ئىدى . جەدە ئات بار كۇچى بىلەن چاپاتتى ، كەرىمقۇلمۇ قۇشىبىشنى مەھكەم تۇتۇۋېلىپ ، ئاتقا بار كۇچى بىلەن قامچا ئۇراتتى . قېچىۋېتىپ ، يۇرىكى قەپەسكە بەند قىلىنغان ياۋا قۇشتەك تېپىرلايتتى . ۋۇجۇدىدىكى جىمى قان بېشىغا تېپىپ چېكە تومۇرلىرىنى كۆپتۇرەتتى . ئوتقا قاقلانغان داپتەك چىڭىپ كەتكەن قۇلاق پەردىلىرى ھازىرلا يېرىلىدىغاندەك لوقۇلدايتتى ، ۋىژىلداپ ئۇرۇلۇۋاتقان سوغۇق شامال يۈز - كۆزىنى توڭلىتاتتى . نېمى قېچىپ مىدىرلىيالماس بولۇپ قالغان كۆز قارىچۇقلىرىغا تاشلىنىۋاتقىنى چېكى يوق قاراڭغۇلۇق ۋە قارا تاشلىق ساي ئىدى .

كەرىمقۇل جەدە ئاتقا قامچا تەسىر قىلماس بولۇپ قالغاندىلا ئاندىن ئېسىنى يىغىۋالالىدى ۋە «مەن نەدە ، قايىقا قاراپ كېتىپ بارىمەن ، كۇنچىقىشقىمۇ يا كۇنپېتىشقىمۇ ؟» دەپ ئۆزىگە سوئال قويدى .

چىلىق - چىلىق تەردىن تۇكلىرى تېرىسىگە چاپلىشىپ كەتكەن جەدە ئات ئەمدى قەدەمدە بىر سەنتۇرۇلمەكتە ئىدى . كەرىمقۇل ئات ئۇستىدە ئولتۇرۇپ بېشىنى بىر سىلكىۋەتتى - دە ، تۆت ئەتراپىغا نەزەر تاشلىدى . پۈتۈن دىققىتىنى يىغىپ ھەمراھلىرىنىڭ تىۋىشىنى ئاڭلىماقچى بولۇپ قۇلاق سېلىپمۇ باقتى ، خېلى زەن قويۇپمۇ بىرەر تىۋىش ئاڭلىيالمىغاندىن كېيىن ، ئۈيۇشۇپ ياغاچتەك قېتىپ

كەتكەن ئاياغلىرىنى ئۇزەڭگىدىن تەسلىكتە يۇلۇۋېلىپ پاختىدەك يۇمشاق بوش تۇپراققا دەسسىگەندىلا ، ئاندىن ئۆزىنىڭ سايىدىمۇ ، بىرەر مەھەللىدىمۇ ئەمەس ، بەلكى جاڭگالدا تۇرۇۋاتقىنىنى بىلدى .

«توۋا ، خۇدا ئۇردى دېگەن مۇشۇ ئوخشايدۇ . ھەمراھلىرىمدىن ئايرىلىپ قالغانىنىڭ ئۈستىگە ئېتىمدىنمۇ قۇرۇق قالامدىمەن نېمە ؟» كەرىمقۇل سىياھدەك قاراڭغۇدا ھۇرۇن كالىدەك گاللىشىپ ، يەل قاچقان تۆلۈمدەك پۇشۇلداۋاتقان يېرىم جان ئېتىنى سۆرەپ كېتىۋېتىپ مۇشۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى .

بىراق ، كەرىمقۇلنى خۇدا ئۇردى دېگىلى بولمايتتى . خۇدا رەھىمدىللىقى ، ئادالەتپەرۋەرلىكى بىلەن زالىمغا مۇشت كۆتۈرۈپ ، ھەققانىيەت يولىنى تۇتقان بۇ ساددا ، ئاق كۆڭۈل بويىقچى يىگىتنى ئۇرۇپ - جازالاپمۇ يۇرمەيتتى . پەقەت ھەمدەم باتۇرنىڭ بۇيرۇقى ، ئۆزىنىڭ ئىش كۆرمىگەنلىكىلا ئۈنى ھەمراھلىرىدىن ئايرىپ ، ئادەمزات ئاياغ باسمايدىغان بۇ چۆلگە ئەكېلىپ تاشلىغانىدى .

دۇرۇس ، ئۇ ھەمدەم باتۇرنىڭ سۆزىنى پەقەت چالا - پۇچۇقلا ئاڭلىيالىدى . ئايمۇھەممەت بىلەن ئاقموللامنىڭ ئاللىقاياقلارغا قاراپ ئات سېلىشى بىلەن تەڭلا ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر خىل قورقۇنچ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا چاڭگال سالدى . جەدە ئاتقا قامچا ئۇرغان شۇ دەقىقىدىن باشلاپ تا ھازىرغىچە باش - كۆز يوق قېچىۋەردى ، ئەجەل ئەلچىسى نەشتىرىنى تەڭلەپ قوغلاپ كېلىۋاتقاندەك ، دۇنيادا قېچىشتىن باشقا يول قالمىغاندەك قاچتى . قاچقانسېرى قورقتى ، قورققانسېرى قاچتى...

گاھ - گاھ ئۇرۇپ تۇرىدىغان سوغۇق چۆل شامىلى كەرىمقۇلنىڭ نېرۋىلىرىنى ئويغىتىپ ، توزۇپ كەتكەن تۈيغۇسىنى ، ئۇچۇپ كەتكەن سەزگۈسىنى نەدىندۇر تېپىپ كېلىپ ، ئۇنىڭ ئۆزىگە قايتۇرۇپ بەردى . بۇ چاغدا ئۇ يۇلغۇن ۋە ئاقتىكەن بىلەن قاپلانغان پاكار دۆڭ باغرىدا ، ئاللىقاچان ھەركەتتىن قالغان بىچارە ئېتىنىڭ يېنىدا ھازىردار يېتىمدەك تۇگۈلۈپ ئولتۇرماقتا ئىدى . چوققىسىدىن تاپىنىغچە يېيىلغان ، مانا كۆڭلىكىنى دۇمبىسىگە

چاپلاشتۇرۇۋەتكەن ئىسسىق تەر مانا ئەمدى قۇرۇپ ، تېنى ئۇششۇك ئۇرغان غازاڭدەك تىترىمەكتە ئىدى .

كەرىمقۇل كۆزىنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە يۇز بەرگەن ھەممە ئىشنى تاك ئاتقۇچە بولسىمۇ ، يادىدىن چىقىرىۋېتىشكە تىرىشتى ، كېچە جىمجىتلىقىدىن زېرىككەندەك ، ئۇستىنى تۆگمەن تېشىدەك بېسىپ تۇرغان ئاسمانغا كۆز تىكتى .

كۆزنىڭ نۇرىنمۇ قارا قىلىۋېتەلەيدىغان قاراڭغۇ ئاسمان كەرىمقۇل قارىغانسېرى ئاچ كۆك رەڭگە ، بېرىپ - بېرىپ قېنىق كۆك رەڭگە ئۆزگەرگىلى تۇردى . ئۇ كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ تۇرۇپ ئويلىنىپ قالدى : «بۇ رەڭ مەن بويىپ ، گۈل بېسىپ چىقىرالايدىغان گۈللۈك ماتانىڭ تېگىگە نېمىدېگەن ئوخشايدۇ - ھە ؟ تازا پىشقان بىر ساپاق ئۇزۇمدەك ئېسىلىپ تۇرغان ھۆكەر يۇلتۇزى ئاشۇ كۆك ماتانىڭ گۈلى ئەمەسمۇ ، توۋا ، شۇنچە كەڭ ئاسمانىنىڭ قەھەرىگە ئاسقۇدەك بۇنچە كەڭ گۈللۈك ماتا قايسى ئۇستىنىڭ قولىدىن چىققاندۇ ، ئۆزىنىڭمۇيا ؟... »

كېيىن ئاسمان گۈمبىزىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىن ياق ، ئاشۇ گۈللۈك كۆك ماتادىن سارقىغان بىر تال يۇلتۇز ، كۆك يۇزىدە كۆموش ئارغامچىدەك بىر تال ئىز قالدۇرۇپ بېپايان بوشلۇقتا غايىب بولدى . كەرىمقۇلنىڭ بىر جۈپ كۆزى سىرلىق ئاق ئىز قالدۇرۇپ ، ئۇن - تىنسىز توزۇپ كېتىۋاتقان ئاشۇ يۇلتۇزغا ، توغرىسى ، ئاشۇ بىر تال گۈلگە قادالغان پېتى ھەرىكەتتىن قالدى .

ئۇ ھېلىقى ئاق گۈل غايىب بولغان قېنىق كۆك بوشلۇققا قادىلىپ تۇرۇپ ، بۇ يىل يازدا ئۆزى كۆڭۈل قويۇپ بويىاپ چىققان كۆك تەگ ، ئاق گۈللۈك ماتا بىلەن گۈلئايمنىڭ ھېيتىنى مۇبارەكلىگىنىنى يادىغا ئالدى . دەل ئاشۇ بوشلۇقتا ، غايىب بولغان گۈلنىڭ ئورنىدا يارىشىملىق ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىۋالغان گۈلئايىم پەيدا بولدى - دە ، چېچىنى ئويناپ تۇرۇپ كەرىمقۇلغا قاراپ تاتلىققىنا كۈلۈمسىرىدى...

«ئاھ خۇدا ، بۇ نېمە كارامەت ؟ ! »

كەرىمقۇل گۇلئايمنىڭ باھار ئاپتىپىدەك ھارارەتلىك كۆزلىرىنى ، ئىنچىكە ، ئەگىم قاشلىرىنى ، قارا يىلاندەك تولغىنىپ تۇرىدىغان ئۇزۇن چاچلىرىنى ، بىلىنەر ـ بىلىنمەس يىمىرىلىدىغان لەۋلىرىنى ئېنىق كۆردىيۇ ، داۋاملىق كۆرىۋېرىشكە تاقەت قىلالمىغاندەك ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ ، ئېغىرلىشىپ كەتكەن بېشىنى تىزىغا قويدى .

چۆل كېچىسى جىمجىت ۋە قورقۇنچلۇق ئىدى . باش باھار كېچىسىنىڭ گاھى ـ گاھىدا ئۇشقىرتىپ تۇرىدىغان تىنىمسىز شامىلىلا بۇ جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇراتتى . بىراق ، كەرىمقۇلنىڭ شىددەتلىك بورانغا دۇچ كەلگەن دېگىزدەك داۋالغۇۋاتقان ئويغاق پىكرى تىتىلىپ كەتكەن كورەك جۇۋۇسىدىن ئۆتۈپ تۇرىدىغان سوغۇقتىنمۇ ، چۆل تەشۋىشىدىنمۇ ، كېچە جىمجىتلىقىدىنمۇ بىخەۋەر ئىدى . ئۇنىڭ ئەس ـ يادى يەنىلا كۆك ئاسماندەك كۆك كۆڭلەك كىيگەن گۈلئايىم بىلەن بەند ئىدى .

«ھەي چۈننەر ، نېرى كېتىڭلار ، ماڭا بىرەم بولسىمۇ ئارام بېرىڭلار !»

ئۇ ئۆزىمۇ چۈشەنمەيدىغان بىرنېمىلەرنى دەپ گاھ ئوڭ قولىنى ، گاھ سول قولىنى چۈرۈغاندەك سىلكىيەتتى . ئەمەلىيەتتە ئۇ ئۇخلىمىغان ، ئۇخلاپ قېلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى . لېكىن ، چىن مەنىسى بىلەن ئۇنى ئويغاق دېگىلىمۇ بولمايتتى . رېئال دۇنيادىن ، ماكان ۋە زاماندىن مۇستەسنا ھالەتكە ئۆتكەن تۇيغۇسى كۈندۈزدەك يورۇقلۇق ، گۈگۈمدەك مەۋھۇملۇق ئارىسىدا ھەربىرىكەت قىلىۋاتاتتى . ئۆزى ئەڭ ئېغىر كۈن دەپ ھېسابلىغان ئاشۇ چاغدىن بېرى خۇددى قاشاڭ چۈننەك كەينىگە كىرىۋالغان بىر ئۆلگۈر گۈمان ھېلىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدى . بۇ ئۆلگۈر چۈننەر قورۇغانسېرى شۇنچە چاپلىشاتتى . ھەتتا تومۇر ـ تومۇرلىرىدىن تېشىپ ئۆتۈپ يۈرىكىگە كىرىۋالاتتى ـ دە ، چاقىدىغىنىنى چاقاتتى ، غاجىلايدىغىنىنى غاجىلايتتى...

ئۆزى كۆيۈپ ـ پىشىپ يۈرگەن گۈلئايىم ئىز ـ دېرەكسىز

يوقىلىپ كەتكەندە ، كەرىمقۇل نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالدى . ئۇيان - بۇيان قاتراپ باقتى ، ئاھ ئۇردى ، ياش تۆكتى ، يۇرىكى بېغىشىدىن ئۇزۇپ تاشلانغاندەك پۇچۇلاندى . قىزنىڭ بۇلانغانلىق خەۋىرى يېتىپ كەلگەندە بولسا نومۇس ئوتىدا كۆيۈپ كۈل بولدى ، ئۇمىدىنمۇ تەرك ئەتمىدى ، يەكەن يولىنىڭ ھارغىنلىقى يېنىدىنمۇ ئۆتمىدى . گۈلئايىمنى دوسمۇھەممەت سارىيىدىن ئاچچىقاندا ئۆچۈپ كەتكەن بەخت قۇشى قايتىپ كەلگەندەك ، تىنىپ كەتكەن بۇلاقتىن زۇمرەت سۇ ئېتىلىپ چىققاندەك خۇشال بولدى . ئۇنى كۆكتېرەكتە يوشۇرۇپ قويۇپ ، ئايمۇھەممەت ، كېپەك دەرۋىشلەرگە ئەگىشىپ خوتەن تەرەپكە ئاتلانغاندا يۇرىكىنىڭ بىر يېرى پۈزۈلدە قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى .

بىراق ، كۆپ ئۆتمەي ئۇ ئىختىيارسىز ئۇھ تارتىدىغان بولۇپ قالدى . بىر ياماق ئوي گۈلئايىمنى پايخان قىلىنغان ، بىمەھەل تۇزۇپ كەتكەن گۈل سىياقىدا ئۇنىڭ كۆڭۈلخانىسىغا سۈرەپ كىردى . خېلىدىن بېرى بىر كۆرۈنۈپ ، بىر كۆرۈنمەي ئەگىپ يۇرگەن ئاشۇ چۈنىلەر ئەتراپىدىن بىر قەدەممۇ نېرى كەتمەيدىغان بولۇۋالدى...

چوڭ قىرغىنىدىن كېيىن ، كېپەك دەرۋىش ئايمۇھەممەتلەرنىڭكىگە كېلىپ - كېتىپ يۇرگەن كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئايمۇھەممەتكە مەنىلىك قىلىپ مۇنداق دېگەنىدى :

— ئوغلۇم ، گۈلئايىمخان بىر چىرايلىق قىز بولدى . قىز بالا دېگەن بەئەينى بىر پارچە سېمىز گۆش ، گۆشكە ياماشمايدىغان چۈن يوق ، يەنە كېلىپ جاھان تىنچ ئەمەس ، بۇنداق كۈنلەردە گۈلئايىمخانغا كۆپرەك ئاتىدارچىلىق قىلمىساڭلار بولمايدۇ . ئالمادىس بىرەر ئىش بولۇپ قالسا ئەل - جامائەت ئالدىدا سەت تۇرىدۇ ، «قىز بالا دېگەن ئىپپىتى بىلەن قىز بالا...» كەرىمقۇل ئىختىيارسىز ئاڭلاپ قالغان بۇ گەپكە ئۇ چاغدا ئانچە ئېرەن قىلىپمۇ كەتمىگەنىدى . ئەمدىلىكتە بولسا ئۆز ۋاقتىدا ئادەتتىكىچە ئاڭلانغان بۇ گەپ ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە خۇددى ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك

گۈلدۈرلەپ تۇراتتى .

«دۇرۇس ، قىز بالا دېگەن ئىپپىتى بىلەن قىز بالا ، — دەيتتى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە ، — بۇ ئىشتا گۈلئايىمخانمۇ ئەيىبلىك ئەمەس ، ئەيىب ئاشۇ نومۇسسىز قاراقچىلاردا ، بىراق··· »

كەرىمقۇل پەقەت مۇشۇ يەرگىچىلا ئويلىيالايتتى ، ئۇنىڭ نېرىسىنى ئويلاشقا جۈرئەت قىلالمايتتى . بىراق ، ئۇي دېگەن بەربىر ئوي ـ دە ، بولۇپمۇ گۈمانلىق ئوي تۇغان ياكى تاقاق بىلەن توسۇۋالغىلى بولمىدىغان كەلكۈنگە ئوخشمايدۇ ، نەيزە ـ كالتەك بىلەن قوغلىۋەتكىلى بولمىدىغان دۈشمەنگە تېخىمۇ ئوخشمايدۇ . ئۇ ۋۇجۇدۇڭغا كىرىپ ـ چىقىشتا ئىجازىتىڭنى كۈتۈپ تۇرمايدۇ ، خۇددى بىر ئەركىن قۇشتەك ، بۇلۇتلار باغرىدىن ئاجرىغان يامغۇر تامچىسىدەك ، توسقۇنسىز كۈن نۇرىدەك خىيال ئاسمىنىڭنىڭ ھەرقانداق يېرىدە ، خالىغان چاغدا پەيدا بولالايدۇ ، قانات قاقالايدۇ . قەلبىڭنىڭ ئەڭ سۈزۈك ، ئەڭ روشەن يېرىگە سايە تاشلىيالايدۇ ، داغ چۈشۈرەلەيدۇ . ئۇنى يوق قىلىۋېتىمەن دەپمۇ يوق قىلىۋېتەلمەيسەن ، قۇتۇلاي دەپمۇ قۇتۇلالمايسەن .

كەرىمقۇل ئەنە شۇنداق داغ ۋە سايە ئاستىدا قالغان چاغلىرىدا پىكىر ئەركى ئىختىيارىدىن قاچاتتى ـ دە ، سۆيگىنىنى ئاقمۇ ئەمەس ، قارىمۇ ئەمەس بىر ھالەتتە كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى .

«پەۋەس بويىاق قاچىلانغان كۈپكە تاشلانغان ئاق ماتانىڭ كۈپتىن ئاق پېتى چىققىنى نەدە بار ؟ »

كەرىمقۇل ئادەم بىلەن ماتانى تەڭ ئورۇندا كۆرۈپ ئەڭ چوڭ خاتاغا يول قويماتتى ـ دە ، مۇشۇ خاتادىن ئۇچقۇندىغان رەشىك ئوتىدا ئۆزى كۆيەتتى . مۇھەببەتسىز دۇنيا ۋە مۇھەببەتسىز ھايات ئۇنى ئۇمىدسىزلىك گىردابىغا باشلاپ باراتتى . قۇلىقىغا كىرگەنلىكى شەپە مازاق كۈلكىسى بولۇپ ئاڭلىناتتى . بۇنداق چاغلاردا ئۇ ئۆزىنى بۇ دۇنيادىن ، ھايات ئادەملەر ئارىسىدىن غايىب بولغاندەك ، ئىككىنچى بىر دۇنياغا تەۋە بولۇپ كەتكەندەك ھېس قىلاتتى .

تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بىرەر ۋەقە ياكى بىرەر ئوي ـ خىيال

يېپىنى كېسىپ تاشلاپ ، كەرىمقۇلنى يەنە بۇ دۇنياغا قايتۇرۇپ كېلەتتى . ئارقىدىنلا يامان چۈشتىن ئويغانغاندەك چۆچۈيتتى ، چوڭ تۇتۇۋالغاندەك ئازابلىناتتى . گۈمانىنىڭ قۇرۇق خىيال ، قۇرۇق ۋەسۋەسە ئىكەنلىكىگە ئۆزىنى ئىشەندۈرەتتى . لەنىتى شەيتانىنىڭ كەينىگە كىرىپ سەت ئىش قىلىپ قويغاندەك ، قۇلاقلىرىغچە قىزىرىپ ، ئۆزىنى قويىدىغانغا يەر تاپالماي قالاتتى . ئۇنىڭچە گۈلئايىمخانغا ھېچكىم داغ تەگكۈزەلمەيتتى . ئۇنىڭ بارلىقى ھېلىھەم پاك ، غۇبارسىز ئىدى .

بىراق ، ئاسمان بىلەن زېمىن ئارىسى كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ ، قاراڭغۇلۇق بىلەن يورۇقلۇقنىڭ ئالمىشىپ تۇرىدىغان ماكانى بولغىنىدەك ، كەرىمقۇلنىڭ قەلب ئاسمىنىمۇ ياخشى ـ يامان ھۆكۈمىنىڭ ئالمىشىپ تۇرىدىغان سەھنىسىگە ئايلىنىپ قالغانىدى . ناھايىتى كەڭ ، شۇنداقلا ناھايىتى تار بولغان بۇ ئاسماندا گاھ كۆيدۈرگۈچى ياز ئاپتىپى جىلۋە قىلسا ، گاھىدا قورقۇنچلۇق كېچە زۇلمىتى ھۆكۈم سۈرەتتى . گاھىدا تىنچلىق ، ئاسايىشلىق ئۆزىنى كۆرسەتسە ، گاھىدا چاقماق چېقىلىپ ، قارا بوران كۆتۈرۈلەتتى ، بۇ ھال ئىنسان بالىسىنىڭ ئىختىيارىدىن تاشقىرى تۇرىدىغان تەبىئەت ھادىسىسىدەك ، خالىغىنىچە ئالمىشاتتى ، خالىغىنىچە داۋام قىلاتتى .

كەرىمقۇل ۋەقە يۈز بەرگەن ھېلىقى كۈندىن بۇيان بىر ـ بىرى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن بۇ خىياللارنىڭ بىئارام قىلىشىدىن زىنھار خالىي بولالمىدى . بۇ خىياللار يەكەن سەپىرىدىمۇ ، سانجۇغا ئاتلانغاندىمۇ ، ياساۋۇللار بىلەن دوقۇرۇشقاندىمۇ ، جەدە ئېتىنىڭ ساغرىسىغا قامچا ئۇرغاندىمۇ ، نىشانسىز مەنزىلگە ئات سالغاندىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولۇۋالدى . خۇددى قوغلاپ كېلىۋاتقان قوراللىق لەشكەردەك ، ئۇنىڭغا بىرپەسمۇ ئارامىلىق بەرمىدى...

كەرىمقۇلنىڭ كەينى تەرىپىدىن «گۈپ» قىلىپ ئۇرغان كۈچلۈك شامال ئۇنى كاچكۇلغا تاشلىۋەتكەندەكلا ئەندىكتۇرۇۋەتتى . كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ، قارىچۇقىنى توسۇپ تۇرغان ياش پەردىسىنى

كۆتۈرۈۋەتتى ـ دە ، كۈنچىقىش تەرەپكە ، تېخى ھېلىلا گۈلئايىم كۈلۈمسىرەپ تۇرغان بوشلۇققا قارىدى .

ئۇ يەردە ئەمدى گۈلئايىم يوق ئىدى . ئۇ تۇرغان جاي ئۇشتە قىللىنغان تولىمدەك ئاقىرىپ كەتكەن . قۇياش ئاشۇ ئاقارغان بوشلۇقتىن ، قۇملۇقنىڭ ئۇ تەرىپىدىن ، غايەت زور مۇز پارچىلىرىدەك ئېغىر بۇلۇتلار ئارىسىدىن ئېرىنچەكلىك بىلەن ئۆرلەۋاتاتتى ، قۇياشنىڭ قان رەڭلىك شولىسى پەس بۇلۇتلارنىڭ گىرۋەكلىرىنى خۇددى قىزىل شايىدىن چىلتەك تۇتۇلغاندەك قىزارتقانىدى .

كەرىمقۇل يېنىغا قارىدى . ئۇنىڭ كۆرگىنى سۈنايلىنىپ ياتقان جەدە ئېتى بولدى . ئۇچ كۈنلۈك تەشنالىق ۋە ئېغىر يول ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن بۇ بىچارە جانۋار نەپەستىن توختاپ ، قېتىپ كەتكەن ، ئىگىسىنى لاچىندەك جەۋلان قىلدۇرغان مەزمۇت ئاياغلىرى تۆت تال ياغاچتەك تۈپتۈز سوزۇلغان ، قىرۇداپ ، پۇتۇپ كېتەيلا دەپ قالغان بۇرۇنلىرى كېڭىيىپ ـ تارىيىشتىن توختىغانىدى . ئاچلىق ۋە تەشنالىق ئۇيۇپ قالغان كۆزلىرى ئارمان بىلەن كەتكەن ئاشقىنىڭ كۆزلىرىدەك ئوچۇق تۇراتتى .

ئۇنىڭسىزمۇ كۆڭلى يېرىم بولۇپ ، باغرى سۇنۇپ تۇرغان كەرىمقۇل ئۆزىنى ۋە غەملىك تېنىنى يۇدۇپ يۈرگەن ، ياۋۇز دۈشمەنلىرى ئارىسىدىن قۇيۇندەك ئېتىلىپ چىققان سادىق ھەمراھىنىڭ ئۆلۈمىگە قاتتىق قايغۇردى . ئەمدىلا قۇرۇغان كۆزلىرىدىن يەنە ياش سىرغىپ چىقتى . ئۇ تۇرغان يېرىدىن بىر ئوچۇم قۇمنى ئېلىپ ئاتىنىڭ بېشىدىن تارتىپ قۇيرۇقىغچە سورۇپ چىقتى ـ دە ، بىردەم سۈكۈتتە تۇرغاندىن كېيىن يان تەرەپتىكى ئۇچلۇق دۆڭ تۆپىسىگە چىقىپ ئەتراپىغا نەزەر تاشلىدى .

قاياققا قارىمىسۇن قۇم دېڭىزى چايقىلاتتى ، يېقىن ئەتراپتىكى بوز توپىلىق دۆڭلەر بولسا يانمۇيان چۆكۈرۈلگەن بەھەيسابات تۆگىلەرنىڭ لوكسىدەك تۇتىشىپ كەتكەنىدى . دۆڭ چوققىسىدا باش ئەتىيازنىڭ تەپتىنى سېزىپ ئۇلگۈرگەن يۇلغۇن شاخلىرى

سۇس قىزىرىپ تۇراتتى . دۆڭ يامزاللىرىدا بېلىدىن سۇنغان پۆپۈكسىز قۇرۇق قومۇشلار ، يىلتىزى ئۇزۇلۇپ ، دىر - دىر تىترەپ تۇرىدىغان قامغاقلار ، قۇش ئۇستىخىنىدەك ئاقىرىپ كەتكەن ئاقتىكەن غوللىرى تولۇپ ياتاتتى . كۆز يېتىم يەردە ، ئېگىز دۆڭلەر ئارىسىدىكى قومۇشلۇقتا قۇرۇق ياكى ھۆللۈكىنى بىلگىلى بولمايدىغان بىرقانچە تۈپ توغراق كۆچىتىمۇ كۆزگە تاشلىناتتى . كۆچەتلەرنىڭ ئەتراپى خۇددى ئۇن چېچىۋەتكەندەك ئاق ئىدى .

كەرىمقۇل تۇرغان جايىدا تۇرۇپ بىرقانچە قېتىم پىرقىراپ چىقتى ، پىرقىراۋېرىپ بېشى قايدى ، قاراۋېرىپ كۆزى تالدى . ئاسمان گۈمبىزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يېقىنلىشىپ قالغان قۇياش بىلەن قۇم بارخانلىرىغا باش قويغان يۇمىلاق ئۇپۇق گىرۋىكىنى باغلاپ بېقىپمۇ قايسى تەرەپنىڭ سانجۇ ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتەلمىدى . ئەمدى ئۇ قاياقتا يول ئالىدۇ ؟ ئات بولسا ئۆلگەن ، يېنىدا يا بىرەر قاپاق سۇ ، يا بىرەر بۇردا نان يوق ، مۇشۇ چۆلدە نام - نىشانسىز ئۆلۈپ كەتسۇنمۇ ؟ ياكى تارازا يۇلتۇزىنىڭ ئوڭ تەرەپتىن كۆرۈنۈشىنى كۈتۈپ يەنە بىر كېچە تۇنەش كېرەكمۇ ؟

ئۇ دۆڭ ئۈستىدە زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ باش قاتۇرۇشقا باشلىدى .

«دۇرۇس ، — دېدى ئۇ تۈيۈقسىز ئەقلىنى تاپقاندەك جانلىنىپ ، — ھەمراھلىرىمنى ئىزدەيمەن ، كەلگەن ئىزىم بىلەن قايتىپ سانجۇغا بارىمەن - دە ، ئۇدۇل تاغ تەرەپكە چىقىپ كېتىمەن ! »

كەرىمقۇل بىر ئاش پىشىمچە ئويلىنىپ كەلگەن ئىزى بىلەن سانجۇغا بېرىپ ھەمراھلىرىنى تېپىش قارارىغا كەلگەنىدى . كەلگەن ئىزىنىڭ ئۇنى سانجۇغا ، يەنى دۇشمەنلىرىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى بىلەتتى . بىراق ، ئۇ ئادەمزاتسىز چۆلدە ئۆلۈپ كېتىشتىن سانجۇدا ، ئادەملەر ئالدىدا جان بەرگىنىم ياخشىراق ، دەپ ھېسابلايتتى . تەلىيى ئوڭدىن كەلسە ، ياخشى ئادەملەرنى

يولۇقتۇرۇپ قالسا جەزمەن ئامال تاپالايتتى . ھېچبولمىسا ھەمراھلىرىنىڭ ئىز - دېرىكىنى ئالالايتتى . مۇبادا تەلىيى تەتۇر كېلىپ دۇشمەن قولىغا چۈشۈپ قالغان تەقدىردىمۇ جېنىغا ئانچە ئىچ ئاغرىتىپ كەتمەيتتى .

كەرىمقۇل دۆڭدىن چۈشتى . ئېتىنىڭ جەسىتى بىلەن ئاجىزقى قېتىم خوشلىشۇالغاندىن كېيىن ، ئات تۇيىقىنىڭ شامال تەگمىگەن ئىزناسىنى بويلاپ ئىككى دۆڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتتى .

ئوتتۇز بىرىنچى باب

ھاكىمبەگ قۇم سانايدۇ

نىياز ھېكىمبەگ قەشقەردىن قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ نامىدىن تارقىتىلغان نەزىر باغىقى پۈتۈن خوتەن شەھىرىنى خۇددى قەھرىتان قىشتىكى قار ئۆچقۇنلىرىدەك قاپلاپ كەتتى . چوڭ - كىچىك مەنسەپدارلار ، مولا - مەزىنلەر ، مەسچىت جامائەتلىرى ، مازار شەيخلىرىدىن ئۆزگە ، ئاددىي شەھەر پۇقرالىرى ، سودىگەر - ئۇقەتچىلەرنىڭمۇ نۇرغۇنى مەرھۇم مىرزا ئابباسنىڭ يەتتە نەزىرىسىگە چاقىرىلغان باغاقنى تاپشۇرۇۋېلىشتى . نىياز ھېكىمبەگنىڭ سەپەرگە چىقىپ كەتكىنىدىن خەۋىرى بارلار باغاق تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئاندىن ئۇنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى بىلىشتى . بەزىلەر ئۆزىنى ئەمەس ، ھەتتا سايىسىنىمۇ كۆرۈپ باقمىغان بىر ھاكىمبەگنىڭ ئۆزىگە باغاق بەرگىنىگە ھەيران بولۇشتى . «دېدەك زىرە سالسا كىرمىگەن ئۆي قالماس ، قۇل ئاتقا مىنسە چاپمىغان دۆڭ قالماس» دېگەندەك ، بەزى نادانلار ئىككى ئىلىك كەڭلىكتىكى ، بىر غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى بۇ باغاقنى ئۆچرىغانلا ئادەمگە كۆرسىتىپ ، كۆز - كۆز قىلىشتى . بەزىلەر بولسا بۇ ئىشتىن ھەيرانلىق ھېس قىلىپ : «ھاكىمبەگ قانداق

چۈش كۆرۈپ خوتەنلىكلەر ئۆزىنىمۇ كۆرمىگەن ، ئېتىنىمۇ ئاڭلىمىغان بىر كىشىنىڭ نەزىرىگە چاقىرىپ قالغاندۇ ؟ » دېيىشسە ، ئەھۋالنى ئۇقمىغانلار : «ئاببىاس مىرزا دېگەن كىم ئىكەن ئۇ ، قانداق بولۇپ قازا قىپتۇ ؟ » دەپ سوراشتى . كۆپ كىشىلەرنىڭ كاللىسىدا كېزىپ يۈرگەن بۇ غۇۋا سوئال ئاخىر : «ئۇ خوتەنگە ئەۋەتىلگەن يېڭى مىرزىبېشى ئىكەن ، سانجۇغا كەلگەندە كىملەردۇر قارىماق تاشلاپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ » دېگەن جاۋاب بىلەن تولۇقلاندى . «بۇنداق چوڭ ئىشنى پەقەت ھەمدەم باتۇرلا قاملاشتۇرالايدۇ » دېيىشتى بەزىلەر ۋە ئەتراپىغا قورقۇپقىنا قاراپ قويۇشتى . ئايدا ـ يىلدا قازان ئاسالمايدىغان قولى قىسقا پېقىرلەر ، مۇساپىرلار بىر قېتىملىق تويۇۋېلىش پۇرسىتىنى بەرگەن ئاللاغا ھەمدۇسانالار ئېيتىشتىيۇ ، نېرى ـ بېرىسى بىلەن كارى بولمىدى . باغاق تەگمىگەنلەر خاپا بولۇپمۇ كەتمىدى . «توختاپ تۇرۇڭلار ، ئوڭ ـ تەتۇرىنى ئۇققىلى بولمايدىغان بۇنداق نەزىرىنىڭ كەينىدە ھەرقاچان بىر ئويۇن بار ، بارمىغىنىمىزمۇ خوپ » دېگەنلەرمۇ بولدى .

كىم نېمە دېسۇن ۋە نېمىلەرنى ئويلىسۇن ، پەيشەنبە كۈنى چوڭ جامە يېيىندىكى تۇنەكخانىدا ۋە تۇنەكخانا ئالدىدىكى ئۇستى يېپىق سەينادا بەش كالا سويۇلۇپ ، ئون سەككىز چارەك گۈرۈچ بېسىلغان كاتتا نەزىر بولۇپ ئۆتتى . خالىغانلار كەلدى ، خالىمىغانلار كەلمىدى . كەلگەنلەر مۇشتتەك ـ مۇشتتەك موزاي گۆشى بېسىلغان ، گۈرۈچى بىلەن سەۋزىسى بۆلەك ـ بۆلەك پارقىراپ تۇرىدىغان ئوخشىغان پولۇدىن تويغۇچە يېيىشتى ۋە بۇ نەزىردىن : «خوجا ئاببىاس مىرزىبېشى دېگىنى پالانىنىڭ شىرەم تۇغقىنى ئىكەن ، ئۇنى ئۆلتۈرگەن ھەمدەم قارىماق شۇ كېچىسىلا تۇتۇلۇپ ، قەشقەر زىندانىغا ئەۋەتىلىپتۇ . يەنە ئۇچ قاتىل قېچىپ كېتىپتۇدەك ، ھاكىمبەگ بۇلارنى ئاسمانغا چىقىپ كەتسە تاپىنىدىن ، يەرگە كىرىپ كەتسە كوكۇلىسىدىن تۇتۇۋېلىپ دارغا ئاسارمىش ، ئۇلار بىلەن باردى ـ كەلدىسى بارلارنىڭمۇ بىرىنى ساق قويماسمىش » دېگەن قورقۇنچلۇق گەپنىمۇ زەللە قاتاردا بىللە

ئېلىپ قايتىشتى .

ئەمما ، بۇ قورقۇنچلۇق گەپلەرنىڭ تاۋاق كۆتۈرۈپ ، چاي قۇيۇپ يۈرگەن بىرقانچە موللىچاقلار تەرىپىدىن مەقسەتلىك ھالدا تارقىتىلغانلىقىغا ھېچكىمنىڭ دىققەت قىلمىدى . بۇ خالىس نەزىرنىڭ نىياز ھېكىمبەگنىڭ كېچە ـ كۈندۈز باش قاتۇرۇپ ئويلاپ چىققان پىلانىنىڭ تۇنجى قەدىمى ئىكەنلىكىنى ھەم خىيالىغا كەلتۈرۈشمىدى .

نىياز ھېكىمبەگ ئەسلىدە ئۆزى ئىنتايىن مۇھىم دەپ بىلگەن قەشقەر سەپىرى ئارقىلىق ئويلىمىغان يەردىن خالتا كوچىغا كىرىپ قالغانىدى . بۇ خالتا كوچىدىن چىقىپ كېتەلمىگە كۆزى يېتەتتىيۇ ، لېكىن ئامال ئىزدەپ ئاۋارە ئىدى . بولۇپمۇ خالمان پانساتنىڭ چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىشى بىلەن پەيدا بولغان ئۇچ تەرەپنىڭ ئاداۋىتى نىياز ھېكىمبەگنىڭ بېشىنى بەكرەك قاتۇرۇپ تۇراتتى . ئۇ گېزى كەلگەندە پايدىلانغىلى بولمىدىغان ئۇچ يانتاياقنىڭ ئاداۋىتىنى جەزمەن بىر تەرەپ قىلىشى ، بىر تەرەپ قىلغاندىمۇ ئۆزىگىمۇ ، ئۆزگىمۇ پايدىلىق بولۇشى كېرەك ئىدى . ۋەزىپىسىنى كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇندىاپ بولغان بۇ ئاداۋەتلەر ئەمدى ئۆز ئەھمىيىتىنى يوقاتقانىدى .

مىرزا ئاببىاسنىڭ ئۆلۈمىمۇ قىلدىن قىيىق كەتسە ئاقىۋىتى باشقا چىقمىدىغان نازۇك مەسىلە ئىدى . گەرچە ئىش شامال كىرمىگۈدەك ئۇستىلىق بىلەن بىر ياقلىق قىلىنغان بولسىمۇ ، ئەمما قىلىنى قىرىق يارمىدىغان ياقۇپبەگ ئويلىمىغاندا يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەنىڭ ئۆتمۈشىگە — سىرىغا قىزىقماي قالمايتتى . ھەمدەم باتۇر ئاببىاس مىرزىنى ئۆلتۈرگىنىنى تەن ئالغان ۋە پۈتۈن سانجۇ ئەھلى گۇۋاھلىقىدىن ئۆتكەن تەقدىردىمۇ ، ئۇ قىلمىغىنىنى قىلمۇبرەتتى . شۇ سەۋەبلىك ، نىياز ھېكىمبەگ ئۆز تەقدىرىگە بىۋاستە تەھدىت ئەكېلىمىدىغان بۇ مەسىلىگە ھەرگىزمۇ سەل قارىيالمايتتى .

ياقۇپبەگ ئۆز ئاغزى بىلەن تاپىلىغان «ئۇچ يىللىق پاراقنى

بىر يىلدا يىغىش ، بىر يىللىق پاراقنى بىر قېتىمدىلا تاپشۇرۇش» تەك ئېغىر يۈكمۇ ئۇنى يوغان تاغدەك بېسىپ ، نەپىسىنى سىقىپ تۇراتتى . يۇزمۇيۇز تۇرۇپ ۋەدە بەرگەندەك ، بۇ پەرماننىڭ ئىجراسىنى بىر كۈنمۇ كەينىگە تارتالمايتتى . توپ ـ زەمبىرەك قويىدىغان ، شايى ـ ئەتلەس ، زىلچا ـ گىلەم توقۇيدىغان ئۇستىخانىلارنى بەرپا قىلىش ، ئالتۇن كولاش ، قاشتېشى يىغىش ئىشىنى جېدەللىتىشنىڭ مۇشكۈللۈكىمۇ ئۇنىڭغا چۈشىنىشلىك ئىدى .

ئەڭ يامىنى ، خىيالىدا پات ـ پات پەيدا بولۇپ قالىدىغان بىر توپ كۈچلۈك دۈشمەن نىياز ھېكىمبەگ ئۈچۈن ئەڭ چوڭ تەھدىت ئىدى . يەكەندە گۈلئايىمنى تۇيدۇرماي ئېقاچقان ، سانجۇدا تىغ تەڭلىگەن ، قاراقاشتا توپىلاڭغا بەل باغلىغان بۇ كىشىلەر دەل خوتەندە ، ئۆز يېنىدا ، ھەتتا تەختىنىڭ ئاستىدا پۈرسەت كۈتۈپ ماراپ يېتىشاتتى ، خەنجىرىنىڭ ئۆتكۈر ئۇچىنى ساقلى ئاستىغىلا تەڭلەپ تۇراتتى . ئابباس مىرزىنىڭ قان ئىچىدە جان تالىشىۋاتقان ئېچىنىشلىق كۆرۈنۈشى ، ئالايغان كۆزلىرى ئۇنىڭ يادىدىن چىقمايتتى . ئەگەر بۇ خەتەرلىك دۈشمىنىنى تاپمايدىكەن ، ئۇنىڭغا مەڭگۈ ئارامىلىق يوق ئىدى...

نىياز ھېكىمبەگ ئادەتتى بويىچە ئۆزىگە پايدىلىق ۋە پايدىسىز بولغان ھەممە تەرەپلەرنى ئالىقىنىغا قويۇپ دەڭسەپ باقتى . نەتىجىدە پايدىسىز تەرەپنىڭ سالمىقى خېلىلا ئېغىر بولۇپ چىقتى . ئۇ خوتەندە پۇت تىرەپ تۇرىمەن ۋە ھازىرقىدىنمۇ چوڭراق ئىش قىلىمەن دەيدىكەن ،يولىنى توسۇۋالغان پۇتلىكاشاڭلارنى تامامەن سۈپۈرۈپ تاشلىشى زۆرۈر ئىدى . غىلاپنى لازىم قىلىپ پىچاقنى تاشلۇېتىشكە ياكى پىچاقنى لازىم قىلىپ ، غىلاپنى چۆرۈۋېتىشكە بولمايتتى .

نىياز ھېكىمبەگ ئاخىرقى ھېسابتا بىرقانچە لەگلەكنىڭ يېپىنى بىر قوللۇق تۇتۇپ ، بۇ يىپلار ئارقىلىق لەگلەكلەرنىڭ ئۇچۇشىنى ، چۈشۈشىنى ، كۆتۈرۈلۈشىنى ، پەسىيىشىنى

تىزگىنلىمەكچى بولدى ـ دە ، ئىشنى ئالدى بىلەن مىرزىبەشنى قەستىلىگەن چاتاقچىلارنى تۇتۇش ، چاتاقچىلار بىلەن باردى ـ كەلدىسى بارلارنى جازالاپ ، دۇشمەنلىرىنىڭ يۇرىكىنى مۇجۇپ قويۇش ئويىغا كەلدى .

بۇ ئوي شۇنداق بىر ئىدىكى ، بۇ ئارقىلىق ئۇ دۇشمەنلىرىنى چامغۇر قازغاندەك قېزىپ چىقىرىپ ، يوشۇرۇن خەۋپىنى يوقىتالايتتى ، ياقۇپبەگنىڭ كۆزىگە توپا چېچىپ ، سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتالايتتى . ئاببىاس مىرزىنىڭ ئەنتىنى ئېلىش نىقابى ئاستىدا ، خالمان پانسات ، موللاجى تۇراپ ، تۆمۇر خەزىنىچىبەگنى ئەپلەشتۇرەلەيتتى . پۇقرا ئىچىدە ھەيۋە پەيدا قىلىپ خالىغان كىشىنى تۇتالايتتى . گۇناھىنى يۇغۇچىلارنى بىر پۇللۇق ھەق بەرمەيلا ھاشارغا سالغىلى بولاتتى . يەتتە شەھەرنى تىترىتىپ تۇرغان ياقۇپبەگنىڭ شىرەم تۇغقىنىغا باغلانغان بۇ ئىشقا قاپ يۇرەك ئادەمىمۇ ھۆرت ـ پۆرت قىلالمايتتى . «يولى كەلسە ، پاختىدىن پىلىك ئېشىپ تاشقا قاقالايمەن» دەپ مەيدىسىگە مۇشتلايدىغان نىياز ھېكىمبەگ ئاخىر يۇقىرىقى مەقسەتلىرىگە يول ئاچىدىغان بۇ خالىس نەزىرنى كۆتۈرۈپ چىققانىدى .

ئۇنىڭ بۇ چارىسى پەرىزىدىكىدەك ئۇنۇم بەردى . ئالاھىدە ئەۋەتىلگەن باغاقنى تاپشۇرۇۋالغان موللاجى تۇراپ بىلەن تۆمۇر خەزىنىچىبەگ : «باغاقنى ھاكىمبېگىم ئەۋەتىتۇ ، بۇ نەزىرگە بارماي ئىلاجىمىز يوق !» دېيىشىپ ، خالمان پانساتنىڭ قاراۋۇللىرىنى ماقۇل كەلتۈردى ۋە نەزىرنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئېلىشتى . ئۇلار بىلەن داستىخان ئۈستىدىلا دوقۇرۇشۇپ قالغان خالمان پانسات نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئارىغا چۈشۈشى بىلەن دۇشمىنىگە قول بېرىشكە ، بىر تاۋاقتىن ئاش يېيىشكە مەجبۇر بولدى . مەخسۇس تاپشۇرۇق ئالغان موللىچاقلارنىڭ تىنماي سۆزلىشى بىلەن ئاببىاس مىرزىنىڭ ئۆلۈم ۋەقەسى بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلارغىچە تارقىلىپ كەتتى .

نىياز ھېكىمبەگ تۆمۈرنى قىزىقسىدا سوقۇپ ، نەزىرنىڭ

ئەتسىلا ئوردىدا يۈرت بەگلىرىنىڭ چوڭ كېڭىشىنى ئۆتكۈزدى ۋە بۇ كېڭەشكە شەھەر مەنسەپدارلىرىدىن ئۆزگە ، ئەمىرلەشكەر ، قازى لەشكەر ، قازى رەئىسلەرنىمۇ ، ئىناۋەتلىك بەزى يۈرت كاتتىلىرىنمۇ جەم قىلدى .

نىياز ھېكمىبەگ كېڭەش ئەھلى يىغىلىپ بولغاندا ئاندىن دۇئانغا چىقتى . ئۇ ھەممەيلەن بىلەن بىرمۇبىر سالاملىشىپ چىققاندىن كېيىن ، ئادەتتىكى بەگلەر ئارىسىدىن ئورۇن ئالغان خالىمان پانسات ، موللاجى تۇراپ ۋە تۆمۈر خەزىنىچىبەگلەرگە ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسەتتى :

— قېنى تۆرگە مەرھەمەت قىلىشسىلا ، ھەرقايسىلىرىدەك يۈرت كاتتىلىرىنىڭ جايى يۈرت ھاكىمبېگىنىڭ يېنىدىدۇر ، — دېدى ئارقىمۇئارقا تەكەللۇپ قىلىپ .

ئۇلار تۇزۇت قىلمايلا نىياز ھېكمىبەگ ئولتۇرىدىغان مانجۇچە تەخت يېنىغا كېلىپ ئۆرە تۇرۇشتى . بۇگۈن بۇ ئۇچەيلەننىڭ كەيپى خېلىلا جايىدا ئىدى ، تەخت تەرەپكە قاراپ ماڭغاندا بىر ـ بىرىگە ئەدەپ بىلەن يول بېرىشەتتى . كۇلكە ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان چىرايىدا ئىشەنچ ، خاتىرجەملىك ئەكس ئېتەتتى . تېخى بىر كۇن ئىلگىرىلا قان چېچىشىدىغان ئەلپازدا دۇشمەنلىشىپ يۈرگەن بۇ كىشىلەر نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئۇستىلىق بىلەن ئەپلەشتۇرۇشى نەتىجىسىدىلا بۇگۈنكىدەك ياۋاش ، چىقىشقاق ، قائىدىلىك ئادەملەرگە ئايلانغانىدى...

نىياز ھېكمىبەگ تەختكە ئوبدان جايلىشىۋالدى ـ دە ، دۇئانغا توپلانغان ئوتتۇزچە ئادەمنى ئالدىرىماي كۆزىتىپ چىقتى . قايسىدۇر بىر بەگ يېنىدا ئولتۇرغان دورغىبېگىنى : «ھاكىمبەگكە ئوبدانراق سەپسېلىپ باق !» دېگەندەك نوقۇپ قويدى . يەنە بىرەيلەن نېمىشقىدۇر سوزۇپ ئۇھ تارتىۋالدى . سۆزسىزكى ، كېڭەش ئەھلى نىياز ھېكمىبەگنىڭ قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا گۆشىنى شىلىۋالغاندەك ياداپ ، چېكە قورۇقلىرى كۆپىيىپ ، كۆزلىرى گويا كونا گەمىدەك ئولتۇرۇشۇپ ، ئاپتاپقا سالغان ئەش شاپتۇلدەك قورۇلۇپ

كەتكىنىگە ئەجەبلەنمەكتە ئىدى . شۇ ئەسنادا نىياز ھېكىمبەگ گېلىنى قىرىپ كېچەشتىكىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە قاراتتى ـ دە ، خاتىپ خۇتبە ئوقۇغاندەك تەلەپپۇز بىلەن سۆز باشلىدى :

— بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم ، ھەرقايسى يۇرت كاتتىلىرىغا ئالدى بىلەن دۆلەت قۇياشى ، دىنىمىزنىڭ ھامىيسى ، يەتتە شەھەرنىڭ خوجىسى بەدۆلەت ئالىيلىرىدىن سېغىنىشلىق دۇئايىسالام ! — ئۇ ئىككى يېنىدا ئولتۇرغان ئەمىرلەشكەر ، قازى لەشكەر ۋە قازى رەئىسلەرگە قاراپ بېشىنى ئېگىپ ئالاھىدە سالام يەتكۈزگەندىن كېيىن ئاۋازىنى سەل كۆتۈرۈپ دېدى ، — كاتتىلىرىمىزغا مەلۇم ، كەمىنە خوتەن ھاكىمبېگى قۇتلۇق بىر سائەتتە قەشقەر دار سەلتەنىدە ھازىر بولۇپ ، غازى ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك دىدارىنى كۆرۈپ ، شېرىن ـ سۆخەن سۆھبىتىنى ئاڭلاشقا مۇشەررەپ بولدۇم ھەم ھەرقايسىلىرىغىمۇ كۆپتىن ـ كۆپ دۇئايىسالام ، ياخشى تىلەكلەرنى ئېلىپ قايتتىم . ئۇ ئالىيلىرى خوتەنىدە ئىستىقامەت قىلغۇچى ئەزىزلەر ۋە پۇقرالارنىڭ خان ئەمرىنى تۇتۇپ ، ھەققى ـ ھۆرمىتىگە دۇئا قىلىپ ، مۇسۇلمانچىلىقنى بەجا كەلتۈرۈۋاتقىنىنى ئاڭلاپ كۆپ خۇرسەن بولدى . جانابىي ئەمىرلەشكەر ، جانابي قازى لەشكەر كەبى كونا بۇرادەرلىرىنىڭ ، قازى رەئىس كەبى يېڭى يارەنلىرىنىڭ ئۆم ـ ئىتتىپاق بولۇپ ، پېقىر ھاكىمبەگنىڭ ئەمرىگە پەرمانبەردارلىق كۆرسەتكىنىگە تەشەككۇر ـ تەۋەززۇلار بىلدۈردى…

دىۋان ئىچى چۈشۈپ ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك تىمتاس ئىدى . ۋەزىر ئاڭلاۋاتقانلار نىياز ھېكىمبەگنىڭ سۆزىنىڭ ئەمدى قايسى يۆنىلىشكە بۇرۇلىدىغانلىقىنى بىلىۋالماقچى ، سۈنى كۆرۈپ ، ئاندىن ئۆتۈك سالماقچى بولغاندەك جىمجىت ئولتۇرۇشاتتى .

نىياز ھېكىمبەگ سۆزىگە زور قىزىقىش بىلەن قۇلاق سېلىۋاتقان بەگلەرگە قاراپ ، قانائەت ھاسىل قىلدى ۋە يېنىك يۆتىلىپ قويۇپ ، سۆزىنى داۋام قىلدى :

— ئۇلۇغ ئاللا مۇبارەك ۋەھىيلىرىنىڭ بىرىدە «ئادەم ھەممە

نەرسىدىن بىھاجەت بولغاندا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ئىسيانكارلىق باش كۆتۈرىدۇ» دەپ بېشارەت بېرىپ، بەزى بەندىلىرىنى ئاگاھلاندۇرغانىكەن. ھالا بۇگۈنكى كۈندە بۇ ئاگاھ خوتەن پۇقرالىرىغا كۆپرەك لايىقتۇر. ھالبۇكى، شەپقىتسىز تۇپەيلى قورسىقى توپۇپ، دولىسى ئاپتاپ كۆرگەن ئىمانى سۇس پۇقرا نان بەرگەننىڭ قولىنى چىشلەپ، تۇز بەرگەننىڭ تۇزلۇقىنى چېقىشقا تۇتۇندى. ئاتالىق غازى ئالىيلىرى كەمىنە ھاكىمبېگىگە مەرھىمىتىنى ئايىماي قول ـ قانات ۋە ھەمدەم بولغاي دەپ تەيىن قىلغان مىرزا ئابباس جانابلىرىغا قەست قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ياۋاش، ساداقەتمەن دېگەن داڭقىغا چوڭ داغ چۈشۈردى. ئاڭلىسام، مۇرتەت بولۇپ كەتكەن بىر توپ باشباشتاق قاراقاشلىق بىر سارايڭ دەرۋىشىنىڭ كەينىگە كىرىپ، بەتنىيەت دۈشمەنلىرىمىزگە مەدەتكار بوپتۇدەك، — ئۇ ئاغزىنى مىدىرلىتىپ دۈرۈت ئوقۇۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — پېقىر ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق توپلاڭ تونىنى كىيگەن ئۇچ قاتىل ۋە ئۇنىڭ ھىماتلىرىدىن ئۆزگە ئازغان مۇسۇلمان بەندىلەرنىڭ دىلىغا ئىمان، تەبىئىتىگە ئىنساپ، نىيىتىگە تەۋپىق تىلەيمەن. ئاللانىڭ بىر سۈپىتى راھماندۇر، ئۇ توۋا قىلغانلارنى كەچۈرگۈچىدۇر...

نىياز ھېكىمبەگ سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، كۆزلىرى يىراقتىن كۆرۈنگەن سازلىقتەك پىلىلدىغلى تۇردى. ئاۋازى ياغسىراپ قالغان چىغرىق ئاۋازىدەك ئىنچىكىلەپ كەتتى. ئاغزى ئۇمچىيىپ، موللىسىدىن تەنبىھ ئاڭلىغان تالىپنىڭ ئۆزىگىلا ئوخشاپ قالدى.

— «ۋاپاغا جاپا بارمۇ دېسە، ئىزدىسەڭ تېپىلار» دەپتىكەن. كۆڭلۈمدىكىنى ئېيتسام، مەن خوتەنلىكلەردىن خاپا بولدۇم. شۇنچە يىراق يۇرتتىن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمنى، دوست ـ بۇرادەرلىرىمنى، پاراۋان مەئىشىتىمنى تاشلاپ بۇ يەرگە كېلىشىمدىن مەقسەتمۇ يۇرتنى ئامان، پۇقرانى باياشات قىلىش ئۈچۈن ئەمەسمىدى؟ ئەمدى مەن پۇقرالاردىن نېمە كۆرۈۋاتىمەن؟ ئاتالىق غازىنىڭ تۇغقىنى

شېھىت قىلىندى ، ئەمدى ئۇنىڭ يۈزىگە قانداق قارايمەن ، بۇ مەن بىچارىگە نى ئاھانەت ، نى نومۇس ؟

دۇئادا پىچىرلاشلار باشلاندى . كىمدۇر بۇرنىنى تارتىپ مىشىلدىدى . يەنە بىرنەچچە ئادەم دەمدەرەك بۇقۇلداپ يىغلاپ تاشلىدى . نىياز ھېكىمبەگ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— ھاكىمبېگىملار ئاش بەرگەنىڭ قازىنىنى چاققان ، ئاتالىق غازى ئالىيلىرىغا تۈزكورلۇق قىلغان ، باج ـ خىراج تاپشۇرۇشتىن باش تارتقان بىنومۇسلارغا ئەسلىدە قىلىچ ـ نەيزە بىلەن جاۋاب بەرسە بولاتتى . بۇنى ئاللامۇ ، شاھ ئالىيلىرىمۇ مۇڭاپىق كۆرەر ئىدى . بىراق ، پېقىر كىچىكىدىن يۇمشاق كۆڭۈل ، ساددا ، مېھرىبان بولۇپ چوڭ بولغانكەنمەن . شۇڭا ، قان ـ پان دېگەننى كۆرسەملا ئىچىم ئېلىشىدۇ . ئاتامنى ئۆلتۈرگەن دۈشمەن بولسىمۇ ، بىرلا يىغلىسا مومدەك ئېرىپ كېتىمەن . نېمە ئىلاج ، دۈشمەنلىرىمنىڭ ، ئازغۇنلارنىڭ كۆڭلىگە جايىنامازدا ئولتۇرۇپ ئىنساپ تىلىمەكتىن ئۆزگە ئىش قولۇمدىن كەلمەيدۇ ، — ئۇ بىرىنىڭ مۇرىسىگە بىرى بېشىنى قويۇپ ئانىسى ئۆلگەن يېتىم ئوغۇلدەك ياش تۆكۈۋاتقان كىشىلەرگە قاراپ ئاتىلارچە تەلەپپۈز بىلەن دېدى ، — سەۋر قىلىڭلار بەگلىرىم ، سەۋر قىلىڭلار ، «سەۋر قاچىسىنىڭ تېگى ئالتۇن» دېگەنىكەن ئاقىللار ، مېنىڭ تېخى سىلەرگە دەيدىغان سۆزۈم بار . بىر يىلدىن بۇيان خوتەنلىكلەرگە پاراۋانلىق كۆزلەپ كۆيدى ـ پىشتى بوپتىمەن ، بىر ئاي ئاتالىق غازىنىڭ قوبۇلىدا يۇرۇپتىمەن ، ئەمدى ئاجىز تېنىمگە ھاردۇق يېتىپ ، پۈت ـ قولۇمدىن ماجال قېچىپتۇ . تومۇرۇمنى تۇتۇپ كۆرگەن ھۆكۈمالارنىڭ دېيىشىچە ، سوغۇقۇم ئېشىپ ، ئوزايىمدىكى كۆيگەن خىلىتلار كېسىلگە چىقىپتۇ . ئون بەش ـ يىگىرمە كۈن شەربەت ئىچىپ شىپا تاپمىسام بولمىغۇدەك ، شۇڭا يۇرت سوراش ئىشىنى ۋاقتىنچە ئەمىرلەشكەر خالمان پانسات جانابلىرىغا ھاۋالە

قىلماقچىمەن ، كۆرۈڭلۈكسىزلەر ، بۇرادىرىمىز موللاجى تۇراپ بىلەن قازى رەئىس جانابلىرى ئەمرلەشكەرلىكىگە يېنىدا كۇچلۇك تىرەك بولۇپ تۇرۇپتۇ . «موزاينىكىگە بېشىغا كەلگەن كۇن ئۇينىكىمۇ بېشىغا كەپتۇ» دېگەن ماقال بار ، بۇگۇن مىرزا ئابباس جانابلىرىنى ئۆلتۇرگەن قارا يۇرەكلەر ئەتە قايسى بەگ ، قايسى يۇرت بېشىنىكىگە گىلىغا خەنجەر ئۇرىدۇ ؟ بۇ خۇداغا ئاشكارا ، بەندىگە قاراڭغۇدۇر . قويىنىدا پىچاق ساقلاپ يۇرگەن بۇنداق گۇناھكارلارنى قانداق قىلىسىلەر ، گۇناھكارلارغا مەدەت بەرگەنلەرنى قانداق ئەدەپلەيسىلەر ، باج - خىراج تۆلەشنى رەت قىلغانلارغا نېمە دەيسىلەر ، قاراپ بېقىپ يول تۇتارسىلەر ، ھەر ئىشتا خالمان پانسات جانابلىرىنىكىگە ئاغزىغا قارارسىلەر...

شۇنداق قىلىپ ، نىياز ھېكىمبەگ ئۆلۈم ئالدىدا بالا - چاقىلىرىغا ۋەسىيەت قىلغاندەك ھېسابسىز ۋەز - نەسىھەت ۋە ساناقسىز بېشارەتلەرنى قالدۇرۇپ ، ئىچ ئاغرىتىش نەزىرى بىلەن ئۇمچىيىپ تۇرغان كېچەش ئەھلىنىكىگە كۆزىچىلا تەختنى بىكارلىدى . ئۇچ - تۆت مۇلازىمنىكىگە تەرەپ - تەرەپتىن يۆلىشى بىلەن يۆتىلىپ - قىپقىلىپ ، مۇشتۇمى بىلەن ئومۇرتقىسىنى يېنىك ئۇرغان پېتى خاس قوبۇلخانىسى تەرەپكە قاراپ ماڭدى . ھاكىمبېگنى تۇنجى قېتىم مۇشۇنداق بىچارە ھالەتتە كۆرگەن ئون نەچچە كىشى ئۇنى گۆرگە كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلىشىپ ، كەينىگە ئەگىشىۋىدى ، شۇ ھامان خالمان پانساتنىكىگە زەردىسىگە دۇچ كەلدى . يېڭى ھۆكۈمران خالمان پانسات خېلى قاتتىق تەلەپپۇز بىلەن دىۋاندىكىلەرنى تەرتىپكە چاقىردى ۋە :

— شەرىئەت ئۆلىماسى ، مۇفتى ئاخۇنلۇقۇمنىكىگە گۇۋاھلىق بېرىشچە ، ئۇلۇغ ھەدىس شېرىپتە «جەننەت قىلىچنىكىگە سايىسى ئاستىدا» دېگەن گەپ بارمىش . بۇ ئايەتنىكىگە مەنىسىنى مۇفتى ھەزرەتلىرىدىن ئاڭلاڭلار ، — دېۋىدى ، موللاجى تۇراپ دېمەكچى بولغانلىرىنى كۆڭلىگە مارجان تىزغاندەك تىزىپ تەييار تۇرغان مۇفتىغا «قېنى باشلىسلا» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى .

ئوتتۇز ئىككىنچى باب

كېچىكىپ كەلگەن باھار

قىشنىڭ جانغا پاتقان سوغۇق دەملىرى بارا ـ بارا ئاجىزلاپ ، باش ئەتىيازنىڭ ئىللىق نەپەسلىرى گۈپۈلدەپ ئۇرۇلۇشقا باشلىدى . قىش بويى ئاسماننى غۇۋالاشتۇرۇپ تۇرغان كۇل رەڭ تۇمان باھار شامىلىنىڭ زەربىسى بىلەن ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى . ھاۋا سۇزۇلۇپ ، كۈنبېتىلۇن تاغلىرىنىڭ يىراق چوققىلىرىمۇ بىر قاراشتىلا كۆزگە چېلىقىدىغان بولدى . ئۆگزىلەرنىڭ بۇرجىكىدە ، تۇرخۇن كەينىدە تام ـ قاشالارنىڭ تەسكەي تەرىپىدە يىغىلىپ قالغان قار ـ مۇزلار بىر كېچىدىلا ئېرىپ تۈگىدى . لاي ئارىلاش ئەگىزگە ئايلانغان مۇز پارچىلىرى ئورنىدىن چىم ـ چىغىرتماق ، كاككۇكگۈلى دېگەندەك يۇمران ئۆسۈملۈكلەر ئۇنۇپ چىقىپ تەبىئەت ھۆسنىگە يارىشىملىق رەڭ بەردى . بىرەر تال دان ئىزدەپ كۈللۈكلەردە ، كونا خامانلاردا سەرسان بولۇپ قىش قىينىچىلىقىدىن جاق تويغان قۇشقاچلار ئەمدى تېرەك پوتلىلىرى ئارىسىدا ئەركىن يايراپ ئۆز ناخشىسىنى توۋلاشقا باشلىدى . باھار يىللاردىكىدىن كېچىكىپرەك كەلگەن بولسىمۇ ، لېكىن بەربىر يېتىپ كەلدى . ئۇ ئۆزى بىلەن بىللە تەبىئەتكە ، گۈل ـ گىياھلارغا ، قۇشلارغا يېڭى سېزىم ، يېڭى جان ئەكەلدىيۇ ، باھار تۇشىغا ئەڭ سەزگۈر ، ئەڭ تەشنا بولغان ئىنسان قەلبىگە ھېچقانداق ئىللىقلىق ئاتا قىلالمىدى .

ئۇزۇكچىلىك مەزگىلىدە «ئانا ، نان» دەپ كۆزلىرىگە تەلمۈرگەن نىمجان بالىسىنىڭ دەردىدە سارىڭ بولاي دەپ قالغان بىچارە ئانىلار باھار قۇشلىرىنىڭ نەغمىسىدىن بەخۇەر ئىدى . «ئاببىاس مىرزىغا قەست قىلدى» دېگەن بەتنام بىلەن زەي زىندانغا

تاشلانغان ، ئېغىر هاشارغا مەھكۇم قىلىنغان ئاتلارنىڭ تېنى ئەتىيازنىلا ئەمەس ، بەلكى قىش بىلەن يازنىڭ هارارەت پەرقىنىمۇ سەزمەس بولۇپ قالغاندى . ئاچ ـ يالىڭاچلىقتىن دەرمانى ئۇزۇلگەن سەبىي بالىلارنىڭ توپا توزۇپ تۇرغان چىرايلىرىدىن كۇلكە دېگەن نەرسىنىڭ ئىزناسىمۇ تېپىلمايتتى . ئۇلار ئەمدى تىنچ زامانىلاردىكىدەك تال سۆگەتتىن نەي ياساپ باهار نەغمىسى قىلالمايتتى . هەتتا يېزا ـ قىشلاقلاردا هۇپپىدە ئېچىلىپ كەتكەن ئۆرۈك چېچەكلىرىمۇ ئۇلارنىڭ نۇرسىز كۆزىگە هازىدار ئادەمنىڭ ماتەم كىيىمىدەك كۆرۈنەتتى .

باهار ئەلچىسىنىڭ يۈگۈرۈك قەدىمى بۇ كۇنلەردە ئوردا ئىچىگىمۇ ، ئوردىغا يانداش پادىشاهلىق باغقىمۇ يېتىپ كەلگەندى . چىملىق يىلان باغرى ئېرىقلاردا ناخشا توۋلاپ ئېقىۋاتقان سۇزۇك سۇ ، غۇژمەك ـ غۇژمەك بولۇپ ئېچىلىپ كەتكەن قىپقىزىل شاپتۇل چېچەكلىرى ، چېچەك چوقۇلاپ ، بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ يۈرگەن قۇشلارنىڭ تىنماي سايراشلىرى بۇنىڭغا گۇۋاهلىق بېرەتتى . بۇلۇتسىز كۆك ئاسمان ، پارقىراپ تۇرغان هارارەتلىك قۇياش ۋە مەڭزىگە ئاپتاپ سىڭگەن يېشىل هاياتلىق باهار شاۋقۇنىدا يېنىك چايقىلىۋاتقان بۇ باغقا سېهرىي كۇچ ئاتا قىلاتتى . ئەتىيازكى كۇنلىرى كەمدىن ـ كەم ئۇچرايدىغان بۇنداق ئوچۇق هاۋا بۇگۈن باغنىڭ چىمەنلىك بىر يېرىدىن ئورۇن ئالغان نىياز هېكىمبەگنىڭ كەيپىنى خېلىلا كۆتۈرۈۋەتكەندى . گەرچە ئۇ كېسەل باهانسى بىلەن ئەل كۆزىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ، باشقىلارنىڭ قولى بىلەن مۇرادىنى هەل قىلىپ يۈرگەن بولسىمۇ ، لېكىن چىرايىدا كېسەللىك ئالامەتلىرىدىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى . راستىنى ئېيتقاندا ، ئۇنىڭ كەيپىنىڭ كۆتۈرۈلۇشىگە ئەتىياز هاۋاسى ، باغ مەنزىرىسى ئەمەس ، بەلكى ئامەت قۇشىنىڭ ئۆزىگە يېقىن بىر يەردە ئەگىپ يۈرگەنلىكى سەۋەب بولۇۋاتاتتى .

نىياز هېكىمبەگ دۋاندىن خاس قوبۇلخانىسىغا ، قوبۇلخانىدىن باغقا يۆتكەپ كېلىنگەن مانجۇچە ياسداق تەختتە شاهنشاهلاردەك

كېرىلىپ ئولتۇراتتى . ئىككى ئالىقىنى بىلەن تەختىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئەجدىها بېشىنى مەھكەم سىقىملاپ ، ئىسكىلاچ مەسە كىيىۋالغان ئاياغلىرىنى تەخت ئالدىدىكى كۇرسىغا قويۇۋالغانىدى .

ئۇ قوبۇلخانىدا بولغان چاغلىرىدا خۇددى پارالىچ ئادەمدەك ، قاتمۇقات كۆرپىلەر ئۈستىدە ئېغىناپ ، ماموق ياستۇقلارغا يانپاشلاشقا ئادەتلەنگەنىدى . بىراق ، بىر مەزگىل دۈانغا بارمايدىغان بولغانلىقتىن ئۇ ھېلىقى كېچەشتىن كېيىنلا تەختىنى ئۆزى بىلەن بىللە قوبۇلخانىغا ئەكېلىۋالدى . بۇنىڭدا دۈاندا ئىشلەۋاتقان خالمان پانساتنىڭ تەختكە مېھرى چۈشۈپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنىمۇ ، يېنىدا ساقلاپ روھىنى كۆتۈرۈشنىمۇ نەزەرگە ئالغاندەك قىلاتتى . باغ ئىچىدە تەختتە ئولتۇرۇش گەرچە ئېشەككە ئېگەر توقۇغاندەك قاملاشمىغان ئىش بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ شۇنداق قىلىشنى خالايتتى .

تەخت ئۇنىڭ نەزىرىدە ھۆكۈمرانلىقنىڭ نىشانى ، ھۆكۈمراننىڭ بىردىنبىر مۇقەددەس مۇلكى بولۇپ ھېسابلىناتتى ، ئۇنىڭچە جەڭ مەيدانىدا جان بېرىدىغانلارمۇ ، جان ئالىدىغانلارمۇ پەقەت تەخت ئۈچۈنلا شۇنداق قىلاتتى . ئۇلارنىڭ تەختتىن ئۆزگە مەنپەئىتىنىڭ بولۇشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئاسىيلىق ، مۇناپىقلىق ۋە ھىيلە ـ نەيرەڭ ھېسابىغا ئېرىشكەن مۇشۇ تەختتە ئولتۇرغاندىلا ئۇ ئۆزىنى ئەڭ بەختلىك ، ئەڭ بەختەر ھېس قىلاتتى .

ئۇ بۇگۈن چۈشتىن بۇرۇن قەشقەردىن كەلگەن ھۆدەيچىنى مۇشۇ تەختتە ئولتۇرۇپ قوبۇل قىلدى . ياقۇپبەگ مۆھۈر باسقان پېچەتلىك خەتنى مۇشۇ تەختتە ئولتۇرۇپ تاپشۇرۇۋالدى . ئارقىدىنلا قۇدالاي ئەۋەتكەن مەلۇماتچى بىلەنمۇ مۇشۇ تەختتە ئولتۇرۇپ كۆرۈشتى .

تەختنىڭ كارامىتىدىنمۇ ياكى تەدبىرنىڭ خىسلىتىدىنمۇ ، ئىشقىلىپ قەشقەردىن كەلگەن مەلۇماتنىڭ ھەر ئىككىسىلا خۇش خەۋەر بولۇپ چىقتى . ياقۇپبەگ ئۆز خېتىدە : نىياز ھېكىمبەگنىڭ ساداقەت يۈزىسىدىن ئاببىاس مىرزىغا قەست قىلغۇچىنى ئۆز ۋاقتىدا تۇتۇۋېلىپ قەشقەرگە يوللاپ بەرگىنىگە ، نەزىر ـ نىياز ئۆتكۈزۈپ

ئۆلگۈچىنىڭ روھىنى خۇش قىلغىنىغا ئاپىرىن ئوقۇغان ۋە ھەمدەم باتۇرنىڭ دارغا ئېسىلغانلىقىدىن ئۈچۈر بەرگەنىدى .

گەرچە ياقۇپبەگنىڭ «ھەمدەم قارماقنى دارغا ئاستۇق» دېگەن ئۈچۈرى بىلەن ، قۇدالاينىڭ «ھەمدەم قارماق جامائەتنىڭ كۆزىچىلا چېچىپ تاشلاندى» دېگەن گېپى ئارىسىدا خېلى چوڭ پەرق بولسىمۇ ، لېكىن نىياز ھېكىمبەگ بۇ پەرققە ئانچە ئېتىبار قىلىپمۇ كەتمەيتتى . مەيلى دارغا ئېسىلسۇن ياكى چېچىپ ئۆلتۈرۈلسۇن ، پەقەت ئۆلتۈرۈلگەن بولسىلا كۇپايە قىلاتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىنى تەشۋىشلەندۈرۈپ تۇرغان بىر چوڭ ۋەقەنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك ئاخىرلاشقانلىقىغا ئىچ ـ ئىچىدىن مەمنۇن بولدى ۋە : «ئى تەڭرىم ، مۇشكۈلۈمنى ئاسان قىلغىنىڭغا رەھمەتلەر بولسۇن» دەپ پىچىرلاپ قويدى .

— جانابىي ھاكىمبەگ ئالىيلىرى ، — دېدى تەختىنىڭ ئۈچ قەدەم نېرىسىغا كېلىپ توختىغان بىر مۇلازىم بېشىنى كۆتۈرمەي تۇرۇپ ، — دەرۋازا ئالدىدا بىر كىشى بېگىم بىلەن كۆرۈشىدىغان زۆرۈر ئىشىم بار ئىدى ، دەۋاتىدۇ . بېگىمنىڭ ئارامىنى بۇزما ، دېسەك تېخى ئۇنمايدۇ ، شۇڭا ئۆزلىرىگە خەۋەر قىلدۇق...

نىياز ھېكىمبەگنىڭ تەختى ئىككى ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى قېلىن ئەنجان تېمى بىلەن قورشالغان كەڭ باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر پارچە ئوچۇقچىلىققا جايلاشتۇرۇلغانىدى . ئالاھىدە تاللىۋالغان ھەم تىلسىز ، ھەم گاس بىر مۇلازىم تەخت كەينىدە سايىۋەن تۇتۇپ تۇراتتى . تولۇق قورالالانغان ئالتە ـ يەتتە مەھرەم ئۇنى ئون نەچچە قەدەم نېرىدا تۇرۇپ مۇھاپىزەت قىلاتتى .

ئۇ دەرۋازا ئالدىغا كەلگەن كىشىنىڭ تەقى ـ تۇرقىنى ئىنچىكىلىك بىلەن سۈرۈشتە قىلغاندىن كېيىن ئۇنى باشلاپ كېلىشكە ئىجازەت بەردى ۋە سايىۋەن تۇتۇپ تۇرغان مۇلازىمغا «ئۆزۈڭنى چەتكە ئال» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى . نىياز ھېكىمبەگ زىل ۋە مەخپىي ئىشلار ئۈستىدە باشقىلار بىلەن سۆھبەت قۇرغاندا يېنىدا ھېچكىمنى تۇرغۇزمايتتى . سايىۋەنچى مۇلازىمنىڭ

تۇغما تىلسىز ۋە گاسلىقى بىرقانچە قېتىملىق ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن كۆزىتىشلەر ئارقىلىق تولۇق ئىسپاتلانغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ يەنىلا گۇماندىن خالىي ئەمەس ئىدى . ئۇنىڭ يالغاندىن گاس ـ گاچا بولۇۋالغىنىنى ياكى ئاڭلاش ، سۆزلەش ئىقتىدارىنىڭ تۈيۇقسىز ئەسلىگە كېلىپ قېلىش ئېھتىمالىنى چەتكە قاقمايتتى . ئۇزاق ئۆتمەي ، ئۇستۇبشى مازار ـ ماشايىخلارغا ئېسىلغان پۇرۇچ قونچاققا ، چىرايى ھەبەش زەڭگىلىرىگە ئوخشايدىغان پاكىنەك بىر ئادەم تەخت ئالدىدا پەيدا بولدى . ئۇ پۇكۇلۇپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن ، قۇدۇق ئاستىدىن چىققاندەك ئاجىز ئاۋاز بىلەن :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم بېگىم ، پەرمانلىرىغا بىنائەن يېتىپ كەلدىم ، — دېدى ۋە بۇرنىنى تارتىپ قويدى .

نىياز ھېكىمبەگ نېمىدىندۇر يىرگەنگەندەك چىرايىنى پۇرۇشتۇرۇپ تۇرۇپ ئەتراپىغا زەن سېلىۋالغاندىن كېيىن :

— قېنى سۆزلە شېرىپ شەيتان ، ئىشلىرىڭ قانداقراق ، قازى رەئىسىنىڭ ئارغىماقلىرى ئوبدانمۇ ؟ — دەپ سورىدى كىرگەن كىشىدىن . ئۇنىڭ باشقىلارنىڭ لەقمىنى تىلغا ئالغىنى ئەركىلەتكىنى بولۇپ ھېسابلىناتتى . ھاكىمبەگنىڭ ئۆزىنى بىراقلا «شەيتان» دەۋەتكىنىدىن ئون تەڭگە ئىنئام ئالغاندەك خۇش بولۇپ كەتكەن شېرىپ شەيتان قوللىرىنى خۇددى كىرىنى ئېزىۋاتقاندەك ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى :

— قازى رەئىسىنىڭ ئارغىماقلىرى راسا سەمرىپ كەتتى ھاكىمبېگىم ، شۇ تۇرقىدا ساغرىسىدا تۇخۇم قويسا توختىغۇدەك...

— شۇنچىلىك ياپتا گەپنىمۇ چۈشەنمەمسەن شەيتان ، بېگىڭ-نىڭ خەقنىڭ ئارغىمىقى بىلەن نېمە ئىشى ، — نىياز ھېكىمبەگ سەل تېرىكتى ، ساغرىسى تەختتىن ئازراق كۆتۈرۈلدى ، — ساڭا نېمە قىل دېگىنىم يادىڭدىمۇ ؟

— يادىمدا بېگىم ، يادىمدا ، نېمىدەپ يادىمدا بولمىسۇن...

— ھە ، گەپنىڭ پوسكاللىسىنى قىل ئەمىسە !

— ماقۇل ، ماقۇل ، بېگىم ، — شېرىپ شەيتانمۇ ھاكىمبەگنى

دوراپ ، ئەتراپقا ئېھتىيات بىلەن قارىۋالغاندىن كېيىن دېدى ، — تاپشۇرۇقلىرىغا بىنائەن ئات باققاچ ، هويلا ـ ئارامنىڭ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىنى ، قازناقنىڭ ئۈجۈر ـ بۇجۇرىنى قويماي ئاختۇرۇپ چىقتىم ، ئاتخانىنىمۇ توڭگۇزدەك قېرىۋەتتىم ، لېكىنزە ، ئالتۇن ئەمەس بىرەر پارچە مىسمۇ ئۇچرىتالمىدىم...

— هەي لامزەللە ، مەن قازناقتا كۆپرەك دىققەت قىل ، ئۇ يەردە كۈپ ياكى تۆگە ساندۇقى دېگەندەك نەرسىلەر بارمىكىن دېمىدىمۇ ، ئاتخانىنى قېزىپ نېمە قىلاتتىڭ؟ مۇبادا قازى رەئىس ياكى ئۇنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى گۇمانلىنىپ قالسا قانداق قىلىسەن؟

— تېنىۋالىمەن ، بېگىم .

— ئۇرۇپ قېينىسا ياكى پۇل ـ مال بەرسىچۇ؟

— ئىقرار قىلمايمەن !

— هەبەللى ، دېگەنىلەن ئەقىلىڭ خېلى جايىدا جۇمۇ سېنىڭ — نىياز هېكىمبەگ شېرىپ شەيتاننى ماختاپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — دېگەندەك ، قازى رەئىسنىڭ ئاتلىرىنى ئوبدان باق ، ئۇلارنى تۇلۇمدەك سەمرىتىۋەت ، ئاتقا مىنگەندە ئېگىشىپ دۇمبەڭنى تۇتۇپ بەر . ئۇ سەندىن رازى بولىۋەرسۇن ، ساڭا ئىشىنىۋەرسۇن ، سەنمۇ چاندۇرماي يۈرۈپ قىلىدىغىنىڭنى قىلىۋەر ، قاچانكى بىر دۆۋە تىللانىڭ دېرىكىنى ئالالىساڭ ، كۆڭلىكىڭنى يۇيۇپ ئاتخانىنىڭ ئۆگزىسىگە ئاس !

— قۇللۇق ، تەقسىر ، دېگەنلىرىدەك قىلىمەن .

— مانا ماۋۇنى ئېلىپ چاپسان يولۇڭغا ماڭ ، ئېسىڭدە مەھكەم تۇت ، مەن سېنى كۆرمىدىم ، سەن مېنى كۆرمىدىڭ ، تىلىڭغا ، بېشىڭغا هېزى بول !

— ماقۇل ، تەقسىر...

تۆت ئايدىن بېرى تۆمۈر خەزىنچىبەگكە مىراخور بولۇۋېلىپ ، نەچچە چارەك ئالتۇنىنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىۋاتقان شېرىپ شەيتان نەچچە يارماق چاي پۇلىنى چۆنتىكىگە سالدى ـ ده ، «خوش ، خوش» دېگىنىچە باغدىن چىقىپ كەتتى .

شەيتان لەقەملىك بۇ پاكىنەك ، سېمىز كىشى ئەسلىدە قازى رەئىس تۆمۇر خەزىنىچىبەگكە ئانا جەمەت تۇغقان كېلەتتى . ئۇنىڭ ئانىسى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىنكى كۈنلەردە خوتەن ھاكىمى بولغان ئەلىشىربەگ تېخى بەگلىك مەنسىپىدە ئىدى . تۆمۇر خەزىنىچىبەگ بولسا مەدرىسىدە ئوقۇيتتى . ئانىسى سەكراتتا يېتىپ ئوغلىغا : «ناۋادا بېشىڭغا كۈن چۈشۈپ قالسا ئانا تەرەپ بەگ تۇغقانلىڭ ئەلىشىرنى ئىزدە» دەپ ۋەسىيەت قالدۇرۇپ كۆز يۇمدى . تۆمۇر خەزىنىچىبەگنىڭ ئانىسى بىلەن شېرىپ شەيتانلىڭ ئانىسى خېلى بۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەچكىمۇ ، شىرەم تۇغقانلىقى ھەر ئىككىسىگلا قاراڭغۇلۇق بولۇپ قېلىۋەردى . بۇرۇتى خەت تارتماستىلا ئاتا ـ ئانىسىدىن يېتىم قالغان شېرىپ ئاتا كەسپىنى ئۈدۈم قىلىپ ئېشەك بازىرىدا دېگۈدەك چوڭ بولدى . بېدىكلىك ھاياتى ۋە بېدىكلەرچە ھىيلە ـ نەيرەڭ ئۇنىڭ مەجەزىگە قۇۋۇلۇق ـ شۇملۇقنى يەتكۈچە سىڭدۈردى . ئۇنى ئالداپ ، بۇنى شىلىپ ، ئەرزان ئېلىپ ، قىممەت سېتىپ يۈرۈپ خارابىدىكى ئۆمۈچۈككە ئوخشاش ، باشقىلار باغلىغان تورغا ئىلىشىپ ، ئۆزىمۇ باشقىلارغا تور سېلىپ يۈرۈپ كۈننى كۈن ئەتتى ، بىراۋنىڭ قولىغا قاراپمۇ قالمىدى ، ئانىسىنىڭ ۋەسىيىتى ، ئەلىشىربەگ دېگەنلەرمۇ يادىدىن چىقىپلا كەتتى .

بىر كۈنى ئۇ يورۇقلاشلىق بىر كىشىدىن تۇرغان يېرىدىن بىر غېرىچمۇ سىلجىمايدىغان بىر مادا ئېشەكنى ئەرزانلا سېتىۋالدى ـ دە ، ئېشەكنىڭ تېزەكلىكىگە چىمەلتەك بارماق چوڭلۇقىدىكى نۆشۈدۈرنى تىقىۋەتتى . نۆشۈدۈرنىڭ ئاچچىقى بىلەن سەكرەپ ، چاپچىپ تۇرغان بۇ ئېشەكنى خانئېرىقلىق بىر دېھقان ئەسلىي باھاسىدىن بىر ھەسسە ئارتۇق باھا بىلەن سېتىۋالدى . بىراق ، نۆشۈدۈرنىڭ كۈچى كېتىشى بىلەنلا ئېشەك تېزلا ئەسلىي ھالىتىگە قايتىپ كەلدى . شېرىپ شەيتانلىڭ ئېشەك بازىرىدىكى كۈشەندىسى بولسا كېرەك ، كىمدۇر بىرى بۇ دېھقانغا ئېشەك ساتقۇچىنىڭ ھىيلە ـ مىكىرلىك قىلمىشىنى پاش قىلىپ قويدى .

دېھقان ئالدانغانلىقىنى بىلىپ ، ئېشەك بازىرىنى بېشىغا كىيدى . لېكىن ، شېرىپ شەيتان ئاغزىغا توپا سۇركەپ قىلغان ـ ئەتكىنىنى ھەرگىز گەدىنىگە ئالمىدى . شۇنىڭ بىلەن بۇ كاج بېدىك دەۋاگەر دېھقانىنىڭ ئەرزى سەۋەبلىك مىرغەزەپنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى ۋە ھايالسىز قازىخانا سولاقخانىسىغا ھەيدەپ كېلىندى .

قىرىق ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان بىر بېدىكنىڭ ئاجايىپ ئالدامچىلىقى ھەققىدىكى بۇ ھېكايە ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرۈپ نىياز ھېكىمبەگنىڭ قۇلىقىغىچە يېتىپ كەلدى . ئۇ دەسلىپىدە بۇ قىزىق ئالدامچىلىقنى ئاڭلاپ ئۇچىيى ئۇزۇلگۈدەك كۈلۈپ كەتتى . كېيىنچە بۇ كىشىنىڭ ئادەمزاتنىڭ ئەقلىگە كىرىپمۇ چىقمايدىغان ھىيلىنى ئويلاپ تاپالىغانلىقىغا قىزىقىپ ، ئۇنى شەخسەن ئۆزى سوراق قىلماقچى بولدى .

ئۇ كۈلكىسىنى تەسلىكتە بېسىپ ، تۇرقى بەئەينى بىر كۈپكە ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ دوغلاق بېدىكتىن سورىدى :

— ھەي كاززاپ ، ئېتىڭ نېمە ؟

— شېرىپ شەيتان ، تەقسىر .

— جاۋاب قىل ، ئالدامچىلىقىڭ گۇناھ بولىدىغانلىقىنى بىلەمسەن ؟

— بىلىمەن ، تەقسىر ، ئالدامچىلىق دېگەن سېزىلىپ قالسا گۇناھ بولىدۇ ، سېزىلمەي قالسا ھۈنەر بولىدۇ .

— «لەقەمنى خىزىر بېرىدۇ ، دېگەن گەپ راست بولسا كېرەك ، — دەپ ئويلىدى نىياز ھېكىمبەگ ، شېرىپ شەيتانىڭ پەمگە ، گەپدانلىقىغا زوقلىنىپ ، — خىزىر ئۇنىڭغا لايىق لەقەم بېرىپتۇيۇ ، شەيتانلىق قىلىدىغان زېمىن بەرمەپتۇ ، ئېشەك بازىرىدا زايە كېتىپتۇ ، زايە··· »

— نېمىدەپ باشقىلارنى ئالدايسەن ؟ — ھاكىمبەگ سورىدى .

— تىجارەت دېگەن شۇ تەقسىر ، مەن باشقىلارنى ئالدىمىسام ، باشقىلار مېنى ئالدايدۇ . تىجارەتتە ئالدىمايدىغانلارمۇ ، ئالدانمايدىغانلارمۇ يوق .

— ئېشەكنىڭ تېزەكلىكىگە نۆشۈدۇر قويىدىغان شۇملۇقنى نەدىن ئۆگەندىڭ ؟

— ئۆزۈم ئويلاپ تاپتىم ، ياق ، ئۇ ئەسلىدىلا كاللامدا بار ئىدى ، تەقسىر .

— ئالدامچىغا قانداق جازا كېسىلىدىغانلىقىنى بىلەمسەن ؟

— بىلىمەن ، تەقسىر ، يامىنى كەلسە باش كېتىدۇ شۇ !...

بىراق ، شېرىپ شەيتان ئاخىرقى بىر سۆزنى ئاغزىدىن چىقىرىپ بولۇپ بىردىنلا قورقۇنچ ئىچىدە قالدى . «ئالدىمدا تۇرغان بۇ ھۆكۈمران ئۇچۇن باش كېسىش دېگەن ئوغۇل بالىنى خەتنە قىلغانچىلىك بىر ئىش تۇرسا ، بېشىنى شۇنداقلا لىكشىتىۋەتسە قانداق قىلغۇلۇق ؟» دېگەنلەرنى ئويلىغىنىدا پۈتۈن بەدىنى تىكەنلىشىپ كەتتى . بىردەملىك ئېسەنگىرەش ۋە ھودۇقۇش نەتىجىسىدە ئۇ ئۆزىدىن ھېساب ئېلىۋاتقان ، خالىسا ئۆلۈمگە بۇيرۇپ ، خالىسا گۇناھىنى كەچۈرۈۋېتەلەيدىغان بۇ سۆزلەتلىك كىشىنى بەلكى ئەلىشىر ھاكىم بولسا كېرەك ، دەپ قىياس قىلدى ـ دە ، ئانىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى يادىغا ئېلىپ ئۆزىنىڭ ئۇنىڭغا تۇغقان كېلىدىغانلىقىنى ئېيتتى .

بىراق ، بۇ بەگدىن ئېشەككە كۆپرەك قىزىقىدىغان ، جاھان غوۋغاسىدىن ئېشەك سودىسىنى چوڭ بىلىدىغان بىر بىغەم بېدىكنىڭ ئادەتتىكى خاتاسى ئىدى . ئۇنىڭ تۇغقىنى ئەلىشىر ھاكىم بۇ دۇنيادىن مەڭگۈلۈك غايىب بولغان ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ بىلىدىغىنى ئەلىشىر ھاكىمدىن قالغان بىر يالغۇز ئوغۇل ۋە بۇ ئوغۇلغا مىراس قالغان بىرقانچە چارەك ئالتۇن ئىدى . شۇ ئەسنادا نىياز ھېكىمبەگنىڭ كاللىسىغا ئەلىشىر ھاكىمغىمۇ ، تۆمۈر خەزىنىچىبەگكىمۇ ۋە كۆز ئالدىدىكى ئەقىللىق ، ھىيلىگەر بېدىككىمۇ چېتىشلىق بولغان بىر ئوي كىرىپ كەلدى . شېرىپ شەيتاننى ئالدامچىلىقنىڭ جازاسى بىلەن تازا قورقۇتقاندىن كېيىن پىلىكتەك يۇمشىتىۋەتتى ۋە ئۇنى ئۆز خاھىشى بويىچە موللا قىلىپ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى . ئەۋلاد سۈرۈشتۈرۈپ ،

نام ـ نىشان بېرىشكەندىن كېيىن تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئېشەك بازىرىدا تاشلىنىپ قالغان بۇ شەرەم تۇغقىنىغا ئىچ ئاغرىتتى ۋە ئۇنى ناھايىتى ئاسانلا ئۆز ھىمايىسىگە ئالدى . ئىگىلىكىنىڭ خوجىدارلىقى بىلەن ئەڭ ئامراق ئارغىماقلىرىنىڭ مىراخورلۇقىنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى...

شېرىپ شەيتان يوقلىشىغلا پەيدا بولغان خالمان پانسات ۋە ئۇنىڭ سالام ئاۋازى ، كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ ئالتۇن چۇشى كۆرۈۋاتقان نىياز ھېكمىبەگنى قاتتىق چۆچۈتۈۋەتتى . ئەگەر باشقا بىرى بولسىدى ، ئۆز بېشىمچىلىق قىلغان گۇناھى ئۈچۈن ئۇنى قىرىق دەررە ئۇرغۇزغانمۇ بولار ئىدى . بىراق ، تەكەببۇر خالمان پانساتنىڭ ياساۋۇل ـ مەھرەملەرنىڭ ۋە مۇلازىملارنىڭ توسۇشلىرىغا پىسەنت قىلمايدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى . شۇڭا ، ئۇ ئارتۇقچە كايىپ ئولتۇرمىدى ۋە ئىنجىقلاپ تۇرۇپ سالامنى ئىلىك ئالدى .

— ھاكىمبەگ جانابلىرى ، سالامەتلىكلىرى قانداقراقكەن ؟ — سورىدى ، ئەمرلەشكەر تەخت ئالدىدا ئۆرە تۇرۇپ .

نىياز ھېكمىبەگ خالار ـ خالماس جاۋاب بېرىپ دېدى :

— خۇدانىڭ ئىلتىپاتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ دۇئاسى بىلەن كۈندىن ـ كۈنگە ئوبدان بولۇپ كېتىۋاتىمەن ، تېۋىپنىڭ دېيىشچە ، ئوزايىمدا ھېلىمۇ سەپرا غالىبمىش ، سەپرانى كېسىدىغان شەربەت ئانچە خىل كەلمەيۋاتىدۇ ، بېشىمنىڭ يېرىمى ئاغرىغىنى ئاغرىغان...

نىياز ھېكىمبەگ ئون يىل ئاغرىق تارتقان ئادەمدەك دادلىنىپ ، پىخىلداپ تۇرۇپ يۆتىلىۋالغاندىن كېيىن «ھە ، نېمە خىزمەت» دېگەندەك خالمان پانساتقا قارىدى .

ھاكىمبەگنىڭ بۇ قارىشىنى چۈشەنگەن خالمان پانسات :

— ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغايكى ، قاراقاش ۋە ئىلچى تەۋەسى ئون نەچچە كۈن قاتتىق تىنتىلىپ ، ئۇچ يۈز توپىلاڭچى زىندانغا تاشلاندى ، مەرھۇم ئاببىاس مىرزىغا قەست قىلغان قاچقۇنلار ۋە ھېلىقى نامەھرەم خوتۇننىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىشقا يۈرت ـ يۇرتلارغا ئادەم ئەۋەتتۇق . ئىككى مىڭچە پۇقرانى ئالتۇن كولاشقا

تاغ تەرەپكە يولغا سالدۇق . شۇغىنىسى ، خوتەن ئالتە شەھەردىن يىغىپ كېلىنگەن مىڭ نەچچە ھۈنەرۋەنگە ئۇستىخانا يېتىشمەيۋاتىدۇ . ئۇلارنىڭ بەش يۈزىنى يورۇقلاش دەرياسىنىڭ بېشىغا ئەۋەتىپ قاشتېشى يىغدۇرساقمىكىن دەيمەن . يەنە بىر گەپ ، ھېلىقى سارالڭ دەرۋىشنى دارغا ئېسىپ ئەل - جامائەتكە ئىبرەت قىلمىساق بولمىغۇدەك ، — دېدى نىياز ھېكىمبەگكە مەلۇمات بېرىپ .

نىياز ھېكىمبەگ چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن چىقىرىپ تۇرۇپ بىرقانچە قېتىم ئىگىزىۋالدى - دە ، بېشىنى بىر قىسمىلا ھەرىكەتلەندۈردى .

ئۇنىڭ «ماقۇل» غىمۇ ، «ياق» قىمۇ تەۋە بولمىغان باش ھەرىكىتىدىن خالمان پانسات ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمىدى . نىياز ھېكىمبەگ ئاخىرىدا :

— بۇگۈن كېچە بىر چۈش كۆرۈپتىمەن ، چۈشۈمدە خوجا ئاببىاس مىرزا ئايان بولۇپ : ئەمىرلەشكەر قاتتىلمىنى جەزمەن تېپىپ بېرىدۇ ، روھىمنى ۋە ھاكىمبەگ جانابلىرىنى خۇش قىلىدۇ ، دېگەندەك قىلدى ، — دېدى خالمان پانسانقا مەنىلىك قىلىپ .

تۆتىنچى قىسىم

قىساس ئوتى ئۆچمەيدۇ

— ئى تۆپراق ، مەن نۇر چېچىپ تۇرىدىغان بىر گۆھەر ، ئەتە ـ ئاخشام قاراڭغۇ ئۆيلەرنى يورۇتىمەن ، دوزاختا دۇشمەنلەردىن ئىنتىقام ئالىمەن ، — دېدى ئوت .

— نەسىرىددىن بۇرھانىدىن ئوغلى رابغۇزى

ئوتتۇز ئۇچىنچى باب

قارلىق تاغدىكى گۈلخان

— ماڭا قارىسىلا موللىكا ، بۇنداق ئېگىز قارلىق داۋاندىن ئادەم بالىسى تۇرماق ، ئۇچار قۇشمۇ ئۆتۈپ كېتەلمىگۈدەك ، باشقا بىرەر يول تاپمىساق ئۆلۈكىمىز تاغ ئارىسىدا قالارمىكىن دەيمەن !

— ئاغزىڭنى ئۇششۇتمە ، ئۇكا . ياخشىسى ، باش ئۇستۈڭگە بىر قارىۋېتىپ ئاندىن گەپ قىل ، قارا ئاۋۇ تاغدىن ئۆتۈۋاتقان قۇش بولماي نېمە ؟

ئايمۇھەممەت چورۇققا چاپلىشىپ كەتكەن ئاياغلىرىنى تاغ يولىنىڭ خەتەرسىزرەك بىر يېرىگە مەھكەم جايلاشتۇرۇۋالدى ـ دە ، دۇمچىيىۋېرىپ كىرىشىپ كەتكەن گەۋدىسىنى ئاستا رۇسلىدى ، تەلپىكىنى بېسىپ تۇرۇپ ئاسمانغا قارىدى .

ئۇلار كېتىۋاتقان چىغىر يول نەچچە يۈز غۇلاچ ئېگىزلىكتىكى قارلىق چوققىدىن پەسكە قاراپ تامدەك تىك چۈشكەن كەسمە قىيانىڭ قاق بېلىدىن ئۆتەتتى . دەريانىڭ ئۇ تەرىپىمۇ ئوخشاشلا تىك ئىدى . ئىككى قىيا ئارىسى كۆپ بولسا ئىككى ـ ئۈچ يۈز قەدەملا كېلەتتى .

خۇددى تۆڭلۈكتىن قارىغاندەك قاراۋاتقان ئايمۇھەممەتنىڭ كۆزىگە ئالدى بىلەن تار ۋە ئۇزۇنچاق كۆك ئاسمان كۆرۈندى . ئاندىن كېيىن ، ئاشۇ كۆك ئاسمانىنىڭ قەرىدە بۇلۇتقا دۇمبىسىنى يېقىپ بەھۇزۇر قانات قېقىۋاتقان تاغ بۈركۈتى ئۇنىڭ نەزەر دائىرىسىگە كىرىپ كەلدى .

«توۋا ، بۈركۈت دېگەننىڭ قانىتى توڭلىمامدىكىنە ؟»

بۈركۈت ئۇزۇن ۋە مەزمۇت قاناتلىرىنى توختىماي

لەپلدىتەتتى . ئۇ قىش ئاسمىنىدا ، قار ـ مۇزلۇق تاغ ئارىسىدا ئەمەس ، تەپتى تونۇردەك قىزىق تومۇز كۈنلىرىدە ، يېشىللىققا پۈركەنگەن ئىللىق دالا ئاسمىنىدا ئۇچۇۋاتقاندەك ئۇچاتتى . گاھ تىك كۆتۈرۈلەتتى ، گاھ پەسكە شۇڭغۇيتتى . قانات قېقىشى نەغمىگە تەڭكەش قىلىپ ئۇسسۇل ئويناۋاتقاندەك نەپىس ۋە رىتىملىق ئىدى .

ئۇ كەڭ كېرىلگەن مەزمۇت قاناتلىرى ئاستىدىكى ئاق قار ، كۆك مۇزغا پەرۋا قىلمايتتى . تەبىئەتنىڭ سوغۇق دەملىرىمۇ ئۇنىڭغا دال بولالمايتتى . ئۇزاق مەنزىلدىكى ۋەسال شادلىقى ئۇنىڭ قارا بۇلۇتلارنىڭ باغرىنى تېشىپ ئۆتۈشىگە كۈچ ـ قۇۋۋەت بېرىۋاتقاندەك قىلاتتى . بۇ تەنها بۇركۇت كۆككە تاقاشقان تاغ تىزمىسىنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسىدىن چەبدەسلىك بىلەن ئۇچۇپ ئۆتتى ـ دە ، تاغ ئارىسىدىكى بىر جۈپ سەپەرداشنىڭ يۈرەكلىرىگە ئالەمچە ئۈمىد ۋە بەھەيسابسىز شىجائەت بېغىشلاپ ئاستا ـ ئاستا كۆزدىن غايىب بولدى .

— موللىكا ، مېڭىپ كەتتۇق ئەمىسە !

ئۇلار ھاشىمئاخۇن بىلەن خوشلىشىپ سانجۇ بازىرىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغ ئارىسىغا كىرگەندىن بۇيان بىر ھەپتىچە ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى . خېلى داغدام كارۋان يولى تۈگەپ ، قوتاز ماڭالايدىغان چىغىر يولغا چۈشتى . ئامال قانچە ، ئىككى ئاتتىن ئىككى قوتازغا تېگىشىۋەتتى . قوتاز يولى تۈگىگەندە بولسا ، ئۆز سېزىمىگە ۋە پۇتلىرىنىڭ مادارىغا تايىنىشتى .

ئەتىياز ئايلىرى كىرىپ قالغىنىغا قارىماي تاغ يولى مۇزخانىدەك سوغۇق ۋە ئەينەكتەك تېيىلغاق ئىدى . تۈكۈرگەن تۈكۈرۈك يەرگە چۈشەر ـ چۈشمەيلا مۇزغا ئايلىناتتى . تەقدىرى تەتۇر كېلىپ بۇنداق قار ـ مۇز دۇنياسىغا كىرىپ قېلىشنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەچكىمۇ ، قاراقاشتىن چىققاندا كىيىۋالغان كۈزلۈك يەكتىكى ۋە ھاشىمئاخۇن بەرگەن كونا جۇۋىلا ئۇلارنىڭ تېنىنى ئانچە ـ مۇنچە ئىللىتىپ تۇراتتى .

ئۇلار ئامال بار توختاپ قالمايتتى ، ناگان ـ ناگاندا ئۇچراپ قالىدىغان تاغ ئۆڭكۈرلىرى بىردەم ـ يېرىمدەم كۆز يۇمۇپ ،

هاردۇقىنى چىقىرىۋالغان ئىسسىق ئارامگاهى ھېسابلىناتتى . جاي ـ جايدا ھۇۋلاپ يۇرىدىغان ئاچ بۆرە ۋە باشقا يىرتقۇچلارنىڭ ھۇجۇمىدىن پەخەس بولمايمۇ بولمايتتى . كېچىلىرى ئۇلار پەقەت نۆۋەتلىشىپلا ئارام ئالالايتتى .

تاسادىپەن سەپەرگە ئاتلانغان بۇ ئىككى يولۇچى يول بويى سۆزدىن قىسىلمايتتى . تاغ يان باغرىلىرىدا ، جىرالار ئارىسىدا مۆز تۇتمىغان بۇلاقلار ۋە ئېقىنلار ئۇچراپمۇ قالاتتى . يامىنى كەلسە بىرەر كاپام قارنى ئاغزىغا سېلىپلا تەشنالىقىنى باسالايتتى . بىراق ، ئۇلارنى قاتتىق قىيناۋاتقىنى يەنىلا ئاچارچىلىق ئازابى ئىدى .

سەپەرنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدە ئۇلارغا توشقان ، قىرغاۋۇل ، كەكلىك دېگەندەك تاغ جاندارلىرى ئۇچراپ تۇردى . بىر كۈنلۈك ياكى ئىككى كۈنلۈك مۇساپىدە بىر يولۇقۇپ قالىدىغان ئاق كۆڭۈل چاروڭچىلارمۇ ئۇلارغا ئارپا نېنى ، تالقان دېگەندەك يېمەكلىكلەرنى بېرىپ تۇردى . ئەمما ، تاغقا ئېچكىرىلەپ كىرگەنسېرى ئەھۋال يامانلاشتى . كۈن ـ كۈنلەپ بىر بۈردا نان يېيەلمىدى ، ھەتتا نەچچە كۈنلەپ ئاچ قالىدىغان چاغلىرىمۇ بولدى . يىلنىڭ ـ يىلىكتىن ئۆتۈپ كېتىدىغان سوغۇق ، ئاچلىق ۋە قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىدىكى ئۆلۈم خەۋپى ئۇلارنىڭ قەدىمىنى ئاستىلىتىشقا باشلىدى .

تاغ ئارىسىدىكى كۈن قىشنىڭ ئەڭ قىسقا كۈنلىرىدىنمۇ قىسقا بولاتتى . ئەتىگەنلىك قۇياشنىڭ ھۇرۇنلۇقىنى دېمىگەندىمۇ ، تېخى كەچ كىرمەستىنلا يېيىلىدىغان سۈت رەڭلىك تۇمان تاغۇتاشلارنى ، تاغ بىلەن تاغ ئارىسىنى ، يان باغرىلاردا شالاڭ ئۆسىدىغان جىڭانلارنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن دەم تارتىپ ، بىر كۈننىڭ ئاخىرلاشقىنىدىن دېرەك بېرەتتى . تاغ كەينىدىكى بىر كۈننىڭ تەڭ يېرىمىغىمۇ يەتمەيدىغان قىسقا كۈندۈزلا يولۇچىلار يول يۈرەلەيدىغان ئەڭ قىممەتلىك پۇرسەت بولۇپ ھېسابلىناتتى . پەقەت تاغ تېكىسلا ماڭالايدىغان خەتەرلىك چىغىردا جېنىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ قويۇپ ئېڭىر قەدەملەر بىلەن ئىلگىرىلەۋاتقان بۇ ئادەملەرگە خۇدانىڭ رەھمى كەلدىمۇ ياكى تەقدىر ئىلاھىنىڭ مەردلىكى تۇتۇپ قالدىمۇ ،

ئۇلار تېخى كەچكى تۇمان يېيىلماستىلا تار جىرادىن چىقىپ ، ئۇچ تەرىپى تاغ بىلەن تۇتاشقان بىر پارچە تۇزلەڭلىككە يېتىشىۋالدى . تۇزلەڭلىك دېگەن بىلەن بۇ يەر توغرىسى ۋە ئۇزۇنسىغا ئاران يۈزنەچچە قەدەم كەلگۈدەكلا بىر چاتاللىق ئىدى . ئۆلۈم پۇراپ تۇرىدىغان خەتەرلىك يار لېۋىدە يۈرەكئالدى بولۇپ ئۇچ كۈن سۆرىلىپ يۈرگەن بۇ كىشىلەر ئۇچۇن بۇ يەر نازۇنېمەتلىرى تولۇپ كەتكەن باغى ئېرەمدىن دېرەك بېرەتتى .

بوشلۇققا كېلىپلا تېنىنى كېڭىيىپ قالغاندەك ھېس قىلغان ئاقمۇللام قورام تاشقا يۆلىنىپ پايتىمىسىنى ئوڭشاۋاتقان ئايمۇھەممەتكە قاراپ دېدى :

— ئۇكا ، ئاز ـ تولا قۇرۇق چاتقال تېرىپ كەل ، گۈلخان يېقىپ تازا بىر ئىسسىنىۋالىلى .

ئايمۇھەممەت كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ دېدى :

— چاقچاقلىرىنى قويسىلا موللىكا ، يا گۈگۈت ، يا چاقماق تاش بولمىسا ، نەدىكى گۈلخانىڭ گېپىنى قىلىپ...

— ئالدى بىلەن چاتقىلىڭنى يىغمامسەن ، موللىكاڭ ئىسمىئەزەمنى بىرلا ئوقۇسا گۈلخانىڭ گۈرۈلدەپ كۆيمىگىنىنى كۆر !

مىدىرلىغۇچىلىك ھالى قالمىغان ئايمۇھەممەت ۋايسىغاچ يۇرۇپ بىر قۇچاق قۇرۇق چاتقال تېرىۋالدى ، چاپان ئورنىچىلىك يەردىكى قارنى سۈپۈرۈۋېتىپ ، چاتقالنى تاشلىدى .

ئاقموللام دېگىنىنى قىلدى . قوللىرىنى ئاسمانغا سوزۇپ ، ئايمۇھەممەت چۈشەنمەيدىغان بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى ـ دە ، «ياپىرىم» دەپلا ئالقىنىدا ئىككى پارچە چاقماق تاشنى پەيدا قىلدى . بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ چاقچىقى بولۇپ ، ئەمەلىيەتتە ئۇ قاراقاشتىن يولغا چىققاندىلا ئىككى تال چاقماق تاشنى قوينىغا سېلىۋالغانىدى .

ئاقمۇللام ئىسمىئەزەمنى ئوقۇپ ، تاشلارنى كۈچ بىلەن ئۇرۇۋىدى ، تاش ئارىسىدا كىچىككىنە ئۇچقۇن پەيدا بولدى . ئۇ

ئۇچقۇن چۈشكەن بىر تۈتام مازنى پۈۋلەپ تۇرۇپ پاخال ئارىسىغا قىستۇردى . قۇرۇق پاخالغا ئوت تۇتىشىپ ئەجدىھانىڭ تىلىدەك تىلغىنىپ ئۇلغىيىشقا باشلىدى . چوقچىيىپ تۇرغان قورام تاشلارمۇ ، تاغ قاپتاللىرىمۇ بەدەخشان ياقۇتىدەك قىزاردى . ئۆز ئۆيىدە ئوتسىنىۋاتقاندەك خۇش بولۇپ كەتكەن سەپەرداشلارنىڭ يۈزلىرىمۇ ئوت رەڭگىنى ئالدى . ئۇيۇپ قالغان قانلىرى قايتىدىن ئېرىپ ، تومۇرلىرىدا شوخ سۈدەك ئۆيناقلاپ ئېقىشقا باشلىدى . گۈلخاندىن تاراۋاتقان ئوت تەپتى ۋۇجۇدىغا تارقىلىپ ، ئون نەچچە كۈنلۈك سوغۇق ئازابىنى نەلەرگىدۇر ئەكەتتى . ئايمۇھەممەت چىلىق ـ چىلىق سۇ بولۇپ كەتكەن پايتىمىسىنى ئوتقا قاقلاۋېتىپ دېدى :

— مۇللىكا ، دەپ باقسىلىچۇ ، يۈرت ـ ماكانىمىزدىن ئايرىلىپ ، سەرسان بولۇپ يۈرىدىغان بۇ كۈنلەرمۇ تۈگەرمۇ ؟

— خۇدا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر ، ئۆكام ، — پوتىسىنى يېشىپ ، مەيدىسىنى ئوتقا قاقلاۋېتىپ جاۋاب بەردى ئاقموللام ، — بەندىنىڭ قانداق كۈن كۆرۈشى پەقەت خۇدانىڭ ئىرادىسىگىلا باغلىق .

— بىراق ، موللىكا ، سىلى ، بىزلەر ئىمانىمىز پاك ، تەقۋادار مۇسۇلمانلار ، ئۆمرىمىزدە ھېچكىمنى بوزەك قىلمىغان ، ھېچكىمگە يامانلىق سېغىنمىغان تۇرساق ، نېمىشقا ئارامخۇدا كۈن كۆرەلمەيمىز ؟

— توختاپ تۇر ، ئۆكا ، خۇدا دېگەن بەكمۇ رەھىمدىل زات ، ئۇ ئۆز بەندىلىرىگە ياخشى كۈن بەرمەي قالمايدۇ ، بىراق نىياز ھېكىمبەگدەك يامان ئادەملەر ئۈنى بىزگە كۆرسەتمەيدۇ . خۇدانىڭ ئىلتىپاتىنى خۇددى قارا بۇلۇت كۈن نۇرىنى توسۇۋالغاندەك توسۇۋالىدۇ .

— خۇدا نېمىشقا بۇنداق ئەسكى ئادەملەرنى جازالمايدۇ ؟

— مەنمۇ بەزىدە شۇنداق ئويلاپ قالىمەن ئۆكا ، لېكىن يادىڭدا بولسۇنكى ، ئاللانىڭ ئارغامچىسى بەك ئۇزۇن ، ئۇ زات بەندىلىرىگە

سەۋر ـ تاقەت بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ . ئەسكىلەرگە يول قويۇپ تۇرۇپ مۆمىنلەرنىڭ ئېتىقادىنى سىنايدۇ . پەرىشتىلەرنى ئەۋەتىپ ، ھەق يولىدىن ئازغانلارنى توۋا ـ ئىستىغپارغا دالالەت قىلىدۇ . ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە ، توۋا قىلمىغان ئۇ گۇناھكارلارنىڭ بېشىغا شۇنداق جازالارنى ياغدۇرىدۇكى ، ئۇلارنىڭ ھالىغا ۋاي...

ئايمۇھەممەت تونۇر بېشىدا مومىسىنىڭ يېنىغا كىرىۋېلىپ تۇرلۇك سوئاللارنى ياغدۇرىدىغان سەبىي بالىدەك سوئال سوراشنى داۋام قىلىۋەردى :

— خۇدا نىياز ھېكمىبەگنىمۇ جازالارمۇ ؟

— جازالايدۇ ، جەزمەن جازالايدۇ ، ئۇ قىلمىشى چەكتىن ئاشقان بىر مۇناپىق ، قووۋمىنى قان يىغلاتقانكەن ، خۇدامۇ ئۇنى بوش قويۇۋەتمەيدۇ .

— ئۇنى قاچانراق جازالار ؟

— بىلسەڭ ئۇنى ھازىرمۇ جازالاۋاتىدۇ . بىزنىڭ ئۇنىڭ پېيىغا چۈشۈپ تىغ كۆتۈرۈشمىزنىڭ ئۆزىمۇ خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولغان ئىش ، خۇدادىن بىسوراق قىلمۇ تەۋرىمەيدۇ !

ئۇلارنىڭ سۆھبىتى بارغانسېرى شاخلاپ ، يېقىندىلا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرگە بېرىپ تاقالدى .

— تۇۋا خۇدايىم ، نىياز ھېكمىبەگنى ئۆلتۈردۇق دەپ يۈرسەك ، ئۆلتۈرگىنىمىزنىڭ باشقا بىر پەسەندى بولۇپ چىققىنىنى قارىمامدىغان ؟ — دېدى ئايمۇھەممەت كۆڭلى يېرىم بولۇپ .

— دېدىمغۇ ، بۇمۇ خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولغان ئىش ، ئۇكام ، خۇدا ئۇنىڭ جېنىنى ئالمىغان بىلەن ، يېنىدا ياتقان باشقا بىرىنىڭ جېنىنى ئېلىپ ئۇنىڭغا ئۆلۈمنىڭ دەھشىتىنى كۆرسىتىپ قويدى . ئېھتىمالىم ، نىياز ھېكمىبەگنىڭ يەيدىغان رىزقى تېخى تۈگىمىگەن چېغى ، — دېدى ئاقمۇللام ئايمۇھەممەتكە جاۋابەن .

— يەنە كېلىپ كەرىمقۇلنىڭ يوقلىپ كەتكىنىچۇ ، ھاشىمئاخۇنكامنىڭ ئېيتىشچە ، ئۇ يا نىياز ھېكمىبەگنىڭ ، يا سانجۇ بېگىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغاندەكمۇ ئەمەس ، يەنە نەلەردە

سەرسان بولۇپ يۈرىدىغاندۇ ئۇ بىچارە؟

— خۇدا پاختا ئىچىدە چوغ ساقلىغۇچىدۇر ، جېنى تەندە بولسىلا هامان بىر كۈنى كۆرۈشمىزغۇ .

ئاقموللام ئارقىدىنلا كېپەك دەرۋىشنى تىلغا ئېلىپ قالدى :

— هەي ، بىچارە دەرۋىش ، ئاتمىشتىن ئاشقان ئادەم ئىدى . قاراقاشتا ئالمادىس بىرەر پېشكەلچىلىك يۈز بېرىپ قالسا ، ئۇنىڭمۇ كۈنى تەس بولىدۇ ـ دە !

— ئۇنى بىر دېمىسىلە ، موللىكا ، بۇ قېرىسال ئادەمنىڭ قاراقاشتا تىكەندەك يالغۇز قالغىنىنى يادىمغا كەلتۈرسەملا كۆڭلۈم بۇزۇلىدۇ . هېلىھەم خۇدا ئۇنى ئۆز پاناهىدا ساقلار ، ساق ـ سالامەت كۆرۈشكىلى نېسىپ قىلار .

ئايمۇھەممەتنىڭ كېپەك دەرۋىشنى ئاتىسىنى هۆرمەتلىگەندەك هۆرمەتلەيدىغانلىقى ئاقموللامغا ئايان ئىدى . شۇڭا ئۇ :

— كۆڭلۈڭنى بۇزما ، ئۇكام ، هازىرچە ئۇنى دۇئادا ياد ئېتىپ تۇرىلى ، — دەپ تەسەللى بەردى ۋە گۈلخان يېنىدىلا تۇرۇپ خۇپتەن نامىزىغا ئەزان توۋلىدى ، جەمجىت تاغ ئارىسى ئەزان ئاۋازى بىلەن لەرزىگە كەلدى...

تاڭ يورۇپ قالغان ، ئاخشامقى قويۇق تۇمانمۇ ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلۈپ ، قىيالار ئارىسىدا ئۇۋا تۇتقان تاغ تورغايلىرىمۇ ئەتىگەنلىك ناخشىسىنى باشلىۋەتكەنىدى . ئايمۇھەممەتلەر ئوتى ئۆچۈپ ، ئاداقىسى هارارىتىنى چېچىپ تۇگەتكەن گۈلخانغا دۇمبىسىنى قىلىپ لايەك ئېزىلىپ ئۇخلاۋاتاتتى . چولپان بىلەن تەڭ تۇرۇپ ئۆگىنىپ قالغان ئاقموللاممۇ ئۇزاق كۈنلەردىن كېيىن نېسىپ بولغان بۇ شېرىن ئۇيقۇنىڭ بىردەملىك لەززىتى بەدىلىگە ، بامدات نامىزىنىمۇ قازا قىلىۋەتكەنىدى .

ئايمۇھەممەت تۇگۈلۈۋېرىپ يوغان بىر بوغچىغا ئوخشاپ قالغانىدى . چۈش كۆرۈۋاتسا كېرەك ، گەز باغلاپ كەتكەن كالپۇكلىرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس مىدىرلايتتى ، تۇرۇپ كۈلۈمسىرەيتتى ، تۇرۇپ قوشۇمىسىنى تۇرۇپ كىمگىدۇر ئاچچىق

قىلاتتى .

«بۇ نېمە ئاۋازدۇ ، دادىسى ئۇنى چاقىرىۋاتامدۇيا ؟ ياق ، بۇ دادىسىنىڭ ئاۋازىغا ھېچ ئوخشمايدۇ ، قاپلاننىڭ ھۆركىرىشىمۇ - يە ؟ ياق ، قاپلان ئادەمدەك گەپ قىلالامدۇ ؟... » ئۇ چۈش كۆرۈۋېتىپ غەلىتە بىر ئاۋازنى ئاڭلاپ قالدى ۋە چالا ئويقۇلۇق يېتىپ كۆڭلىنى ھەر تەرەپكە يۈگۈرتتى . تېخى تولۇق سۈزۈلۈپ كەتمىگەن تۇمانلىق ئاسماندەك غۇۋالىشىپ تۇرغان كۆڭۈل ئەينىكى ئۇنىڭغا ھېچقانداق بىر قىياپەتنى روشەن كۆرسىتىپ بېرەلمىدى . ئۇ كىمنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرمىسۇن ، ئۇنىڭ ئاۋازىنى قۇلاق تۇۋۈدىلا جاراڭلاۋاتقان بۇ ئاۋازغا زادى ئوخشىتالمىدى . ئاخىر كۆزىنى ئېچىپ ئۆزىگە گۆلىيىپ قاراپ تۇرغان بىر ئادەمنىڭ چىرايىنى كۆرۈپلا سەل ھودۇقتى ۋە يېنىدا ياتقان ئاقمۇللامنى نوقۇدى .

— نېمە ئادەملەر سىلەر ، نام - نىشانىڭلارنى چاپسان مەلۇم قىلىڭلار !

ئىسراپىلنىڭ كانىيىدەك جاراڭلاۋاتقان بۇ ئاۋاز تىك چوققىلارنىڭ ئەكس ساداسى بىلەن قوشۇلۇپ ، تاغ يېرىلغاندەك ، ئېقىن تاشقاندەك زور زىلزىلە پەيدا قىلدى . شېرىن چۈش بۆشۈكىدە تەۋرىنىۋاتقان ئاقمۇللاممۇ چۆچۈپ ئويغاندى . كۆردىكى ، ئېگىز بوي ، تۈك يۇز ، توغرىلىق كەلگەن بىر بەتبەشىرە ئادەم ئۇلارنىڭ باش ئۇستىدىلا قاراپ تۇراتتى . گەۋدىسىنىڭ چوڭلۇقى ، تەلەتىنىڭ سۆرۈنلۈكى چۆچەكلەردىكى رەھىمسىز مەخلۇقلارنى ئەسلىتەتتى . كۆتۈرۈڭغان كالتىكىنىڭ تومۇقىلا ئادەمنىڭ يوتىسىچىلىك بار ئىدى . ئۇلار «بۇ نېمە كارامەت» دېگەندەك بىر - بىرىگە قارىشىۋالدى - دە ، سەل ئەيمىنىپرەك ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى .

ئاقمۇللام ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ، بارچە دۈشمەنلىرىنىڭ خوجىسى بولغان سۇلايمان پەيغەمبەرگە ھەمدۇسانا ئوقۇدى - دە ، ئۆزىنى ئىمكانقەدەر تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ ، سەل كۇلۇمسىرەپ سالام بەردى :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم...

بەتبەشىرە كىشى دەسلەپتە نېمىشقىدۇر تېڭىرقىغاندەك بولدى ، كېيىن كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلدى ، ئۇ :

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، — دېدى ۋە قولىدىكى كالتەكنى قورام تاشقا يۆلەپ قويۇپ ، ئۇلارغا قول بەردى .

سالام ـ سەھەت ئۇلار ئارىسىدىكى جىددىي كەيپىياتنى بىردىنلا يەسەيتىۋەتتى . بەتبەشىرە كىشىنىڭ چىرايىدىمۇ خاتىرجەملىك ئالامەتلىرى پەيدا بولدى . ئاقموللام ئاغزىنى ئۆمەللەۋاتقان ئايمۇھەممەتكە «ئاتىكارچىلىق قىلما» دېگەندەك قاراپ قويدى ـ دە ، سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن :

— ئاكا ـ ئىنى ئىككىمىز قاراقاشتىن ، چۆلدە كېيىك قوغلاپ يۈرۈپ ئېزىپ قالدۇق ، — دېدى ئىپادىسىز كۆزلىرىنى ئۇزمەي قاراپ تۇرغان ھېلىقى كىشىگە ئۆزلىرىنى تونۇشتۇرۇپ .

بەتبەشىرە كىشى نېمىشقىدۇر چىرايىنى پۈرۈشتۇردى ، قورام تاشنىڭ كەينىدە تۇرغان مىلتىق بىلەن قىلىچنى يالت قىلىپ قاراپ قويۇپ ، پاخما بېشىنى ئاستا چايقىدى :

— ھىم ، ئۇۋ ئۇۋلىدۇق دەڭلار ، — دېدى ئۇ كىنايە ئاھاڭدا ئالاھىدە سوزۇپ ، — كېيىك ئۇۋلاپسىلەر ، لېكىن كېيىكنى قىلىچ كۆتۈرۈپ قوغلىغىنىڭلار نېمىسى ، بىر قارىسا ئوڭلۇق ئادەمدەك قىلىسىلەر ، بىر قارىسا گەپلىرىڭلار قولاشمايدۇ ، ھەي نېمە بولۇۋاتىدۇ بۇ جاھاندا...

بۇ ناتونۇش كىشىدە ئارتۇقچە گۇمان تۇغدۇرۇپ قويۇپ ئويلىمىغان كۆڭۈلسىزلىكنىڭ يۈز بېرىپ قېلىشىدىن ئەندىشە قىلغان ئاقموللام ئاخىر راست گەپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى ، ئۇ بايامقى گەپ بىلەن بۇ كىشىنى چېكىپ كۆرگەن ۋە بىردەملىك كۆزىتىشتىن كېيىن ئۇنىڭدىن تەپ تارتىشنىڭ ھاجەتسىز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەتكەندى .

— ھەي ئۇكا ، قارىغا ، سىزمۇ كالتەك بىلەن ئۇۋ

قىلىۋېتىپسىزغۇ؟ — دېدى ئاقموللام ئۇ كىشىگە قارىسىغىلا «ئۇكا» دەپ خىتاب قىلىپ. ئۇ كىشىمۇ ئاخىر پاراققىدە كۈلۈۋەتتى ۋە:

— بىز... بۇ تاغ دېگەندە... — دەپ گەدىنىنى قاشلاپ قويدى.

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار بىر - بىرىگە سىر بېرىشتى، كەچمىشلىرىنى سۆزلىشىپ، دەرد - مۇڭ تۆكۈشتى.

ئۇ كىشىنىڭ ئىسمى ئابدۇسادىق بولۇپ، يورۇقلىق بازىرىدا گۆشگىردىچىلىك قىلىدىكەن. ھېلىقى قەتلىئام كۈنى ئۇ بىر توپ ئوقەتچىلەر بىلەن نېرى - بېرىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمايلا ئادەم ئېقىمىغا قوشۇلۇپ خوتەنگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ ۋە دەريادىن ئۆتۈشىگىلا يول توسۇۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قاپتۇ.

پىشانىسىگە شۇنداق پۈتۈلگەن چېغى، خوتەندە نېمە ۋەقە بولغىنىنى، نېمە گۇناھ قىلغىنىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە، ئۆزىنى قاراڭغۇ تاغدىكى ئالتۇن كانىدا كۆرۈپتۇ. ئەمما، خېمىر يۇغۇرۇشقا ئۆگىنىپ كەتكەن قولى تاش بىلەن ھەپىلىشىدىغان كان ئەمگىكىگە زادىلا چىداشلىق بېرەلمەپتۇ. ئېغىر ئەمگەك تۇرۇپ تۇرسۇن، ئۇ يەردە كان بېگىلا ئەمەس، ئادەتتىكى بىر ياساۋۇلمۇ قىر كۆرسەتكەن ئادەمنى ئۆز ئالدىغا ئۆلتۈرۈۋېتەلەيدىكەن، كىچىككىنە بىر سەۋەب بىلەن ھەپتە - ھەپتىلەپ قامىۋېتەلەيدىكەن، قامالغانلارغا ئاش - ئوزۇق تۇگۈل، سۇمۇ بېرىلمەيدىكەن.

ئابدۇسادىق بىر كۈنى مېتىن چېپىشتا سۇسلۇق قىلدى دېگەن باھانە بىلەن ھەپسىگە تاشلىنىپتۇ. قامالغانىنىڭ تۆتىنچى كۈنى يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم دەپتۇ - دە، ھەپسە قاراۋۇلىنى ئۆلتۈرۈپ، قېچىپ قۇتۇلۇپتۇ. يۇرتىغا بارسىمۇ ئامان قالمايدىغىنىغا كۆزى يېتىپ، مۇشۇ تاغ ئارىسىغا كېلىپ جېنىنى ساقلاۋاتقانىكەن.

— مەن تېخى سىلەرنى يورۇقلاش بېگىنىڭ يا بولمىسا باشقا بىر بەگنىڭ ئادەملىرىمىكىن دەپ قاپتىمەن، مۇبادا ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم دېگەن ئۇلۇغ بىر كەلىمە سۆزنى ئېغىزىڭلارغا ئالمىغان بولساڭلار بەلكى... ھا ... ھا ... ھا...

كۆپ بولسا ئوتتۇز بەش - قىرىقلارغا كىرگەن ، ئەمما كۆرۈنۈشىدىن يەتمىش ياشلىق بوۋايغىلا ئوخشاپ قالغان بۇ كىشى يېڭى تونۇشلىرىغا بىرقانچە ئېغىز چاقچاق قىلدى ۋە چىن كۆڭلىدىن چىقىرىپ تازا بىر كۈلۈۋالدى .

— ئابدۇسادىق ئاكا ، نەگىلا قارىسا تاغ ، قاياقتىلا قارىسا تاش كۆرۈنىدىغان بۇ يەردە شۇنچە ئۇزاق تۇرۇپ قاپتىلا ، زېرىكمىدىلىمۇ ، ئاش - ئوزۇقنى نەدىن تاپتىلا ؟ — ئايمۇھەممەت قانچە ئويلاپمۇ تەكتىگە يېتەلمىگەن قىيىن سوئالىنى تارتىنىپ تۇرمايلا ئوتتۇرىغا تاشلىدى ۋە دىققىتىنى ئابدۇسادىقنىڭ ئاغزىغا قاراتتى . ئابدۇسادىق ئېچىلىپ - يېيىلىپ جاۋاب بېرىپ ، دېدى :

— ھا... ھا ... ھا ... ئادەم يوق دەمسەن ، ئۇكا ، مانا سىلەر ئادەم ئەمەسمۇ ، مېنى زېرىكىپ قالمىسۇن دەپ يىراقتىن كەلگىنىڭلارنى ئۇقمامسىلەر ؟ ھا ... ھا ... ئاش - ئوزۇق دەمسەن ؟ ئاڭلاپ تۇر ، خۇدا ئۆز ئۇممىتىنى ياراتقان چاغدا رىزقىنىمۇ قوشۇپ يارانقان . كۆرۈۋاتسەنغۇ ، يالىڭاچ قاپتىمەنمۇ ، ئاچ - زارلىقتا ئۆلۈپ قاپتىمەنمۇيا ؟ ھا... ھا... — ئۇ نېمىشقىدۇر كۈلكىسىنى بىراقلا توختىتىۋالدى ، كۆز قارىچۇقلىرى پارقىراپ ، بۇرنى كېپىگىلى تۇردى . چىرايى تۇمانلىق ئاسماندەك تۇتۇلدى . كىچىك بالىدەك تىرنىقىنى كولاپ ئولتۇرۇپ ، سۆزىنى ئۇلىدى ،— ئويلاپ بېقىڭلار ، كىمنىڭمۇ بۇنداق ھايۋاندەك ياشىغۇسى كەلسۇن ، كىمنىڭمۇ ئۆز بالا - چاقىسىدىن ، ئىسسىق ئۆيىدىن ، ئەھلىمە-ھەلله ، تونۇش - بىلىشلىرىدىن ئايرىلغۇسى كەلسۇن ؟ مەنمۇ يۇرتى بالا - چاقىسى بار ئادەمغۇ ئاخىر... ھېلىمۇ خۇداغا مىڭ مەرتەم شۈكۈر ، ئۇ زات شەپقەت قىلىپ مېنى بىر خىزىر سۈپەت ئادەمگە ئۇچراشتۇردى ، ھالىمغا يېتىدىغان بىر ئەۋلىياغا ئۇلاشتۇردى...

ئابدۇسادىق بېشىنى كۆتۈرۈپلا يېڭى تونۇشلىرىنىڭ «قېنى سۆزلە» دېگەندەك ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغىنىنى كۆردى ۋە يۈرەكلىك ھالدا سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— سىلەرگە دېسەم ، ئاۋۇ تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدە بىر ئۇلۇغنىڭ مازىرى بار ، — دېدى ئۇ زاڭقى بىلەن كۇنچىقىش تەرەپتىكى ئېگىزرەك بىر تاغنى ئىما قىلىپ ، — بۇ يەرگە يېڭى كەلگىنىمدە كەچ بولغان يەردە يېتىپ ، تاڭ ئاتقان يەردىن قوپۇپ ، ساراڭدەك تاغ كېزىپ يۈردۈم . كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئاخىر ھېلىقى ئۇلۇغنىڭ مازىرىغا بېرىپ قاپتىمەن . ھە ، مازار ھۇجرىسىدا كىمنى كۆردۈڭ دېمەمسىلەر ؟ ساقىلى ئۇچتەك ئاق ، مەڭزى ئانارنىڭ دانىسىدەك قىزىل بىر مويسىپىتنى كۆردۈم . خۇدا ماڭا رەھىم قىلىپ خىزىر ئەلەيھىسسالامنى يولۇقتۇرغان چېغى دەپ ئۇ مويسىپىتكە سالام بەردىم . سالىمىنى ئىلىك ئالدى . نۇر يېغىپ تۇرغان لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ مېنى ھۇجرىسىغا باشلىدى . شۇنىڭ بىلەن بۇ ئەۋلىيانى پات - پات يوقلاپ تۇرىدىغان بولدۇم . ئىشىم ئوڭدىن كېلىپ بىرەر ئۇلاي ياكى كەكلىك تۇتۇۋالسام شۇنى ئېلىپ بارىمەن ، پىشۇرۇپ بىللە يەيمىز . ئېتىكاپتا ئولتۇرغاندا بېرىپ قالسام ، ئاپارغان نەرسىنى ئىشىك تۇۋۈگىلا قويۇپ ئۆز يولۇمغا كېتىۋېرىمەن . ئېتىكاپتىن خالاس بولغان چاغلىرىدا ئانچە - مۇنچە مۇڭدىشىۋالىمەن . بىلەمسىلەر ، ئۇ ئېتىكاپتا شۇنداق چىڭ ئولتۇرىدۇكى ، ھەي··· ھەي···

ئابدۇسادىقنىڭ ھېكايىسىگە قىزىقىپ قالغان ئاقموللام :

— مالال كەلمىسە بىر سوئال سورىسام ، ئۇ ئەۋلىيانىڭ نام - شەرىپى نېمە ئىكەن ؟ — دەپ سورىۋىدى ، ئابدۇسادىق :

— ئۇقمىدىم ، ھەرقانچە سورىساممۇ «بۇنى بىلىشىڭنىڭ زۆرۇرىيىتى يوق» دەپ ئۆزىنى قاچۇردى ، — دەپ جاۋاب بەردى .

— ئەسلىي قەيەرلىك ئىكەن ؟

— ئۇقمىدىم .

— بۇخارايى شەرىپ يا ئەجەم ۋىلايەتلىرىدىن كەلگەن بىرەر ئىشان ، ئەللامە بولمىسۇن يەنە ؟

— ئۇنىمۇ ئۇقمىدىم . خالىساڭلار سىلەرنى ئۇ يەرگە باشلاپ باراي ، مازار بۇ يەردىن بىر كۇنلۇكلا يول···

ئوتتۇز تۆتىنچى باب

پانسات زىندانىدىكى مەھبۇس

ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىن ئانچە يىراق بولمىغان يەرگە، يەنى ئوردا يېنىدىن ئەگىپ ئاقىدىغان چوڭ ئۆستەڭ بويىغا بەكمۇ ھەيۋەتلىك ۋە سىرلىق بىر قۇرۇلۇش جايلاشقانىدى. قىزىق يېرى، بەش غۇلاچ ئېگىزلىكتىكى بۇ قۇرۇلۇشنىڭ يەر ئۈستىدىكى بۆلىكى ئاران كەتمەن سېپىنىڭ ئېگىزلىكىگە باراۋەر كېلەتتى. قالغان تۆت غۇلىچى يەر تەكتىنى ئويۇپ ياسالغانىدى. تاغ تەرەپتىكى سەھرا بىلەن خوتەن شەھرىنى تۇتاشتۇرىدىغان ئۇلۇغ يول بۇ غەلىتە قۇرۇلۇشنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا تاقىلاتتى ـ دە، ئىككى تارماققا بۆلۈنەتتى. قۇرۇلۇشنى يېرىم دائىرە ئايلىنىپ ئۆتكەندىن كېيىن يەنە قوشۇلۇپ، ئۇلۇغ يول پېتى تا خوتەن شەھرىگىچە سوزۇلاتتى. سەھرادىن شەھەرگە، شەھەردىن سەھراغا باردىغان يولۇچىلار دەل مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئىككى تارماق يولنىڭ خالىغان بىرىگە كىرىپ، ھەممىگە ۋەھىمە سالىدىغان، ھەممىنى ئالاقزادە قىلىۋېتىدىغان بۇ قۇرۇلۇشنىڭ يېرىمىنى ئايلىنىپ ئۆتۈشكە مەجبۇر بولاتتى. ئەل ئىچىدە «پانسات زىندانى» دەپ نام ئالغان بۇ پادىشاھلىق زىندان ئەمىرلەشكەر خالمان پانسات تەرىپىدىن قوقەند ۋە بۇخارا زىندانلىرىغا تەقلىد قىلىپ ئالايىتەن ياسالغانىدى. كېچە ـ كۈندۈز ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان ناله ـ زار زىندان يېنىدىن ئۆتكەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى ئېزىپ، تەنلىرىگە تىترەك ئولاشتۇراتتى. بەختسىز مەھبۇسلارنىڭ نالىسىگە چىداپ تۇرالمىغان ياكى نەزىر ـ نىياز قىلىپ بۇنداق كۈننىڭ ئۆز بېشىغا كېلىپ قېلىشىدىن خالاس بولماقچى بولغان كۆڭلى يۇمشاق تەقۋادارلار زىندان پەنجىرىسىدىن

ئۆز ئاتىغىنىنى تاشلاپ كېتىشەتتى . مەھبۇسلارنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمۇ ئەنە شۇنداق قىلىشقا ئادەتلەنگەنىدى .

سوۇقۇنۇڭالغان ساتقۇنىنىڭ ئاشكارىلاپ قويۇشى بىلەن قاراقاشتا تۇتقۇن قىلىنغان كىپەك دەرۋىشمۇ دەل مۇشۇ زىندانغا تاشلانغانىدى . زەيكەشتەك ھۆل ، لەھەتتەك قاراڭغۇ ، ئادەمنىڭ ئىچىنى ئېلىشتۇرىدىغان بەتبۇي پۇراق ۋە پىت - بۇرگىلەر بىلەن تۇشۇپ كەتكەن پانىي ئالەمدىكى بۇ دوزاخ ئۇنىڭ جىسمىغا ۋە مەنۇىيىتىگە ئانچە زور تەسىر كۆرسىتەلمىگەن ، دۇئاگۇيلۇقى ۋە خۇش چاقچاقلىقى ھېلىمۇ ئۆز يولى بىلەن كېتىپ باراتتى . نى - نى ئەركەكلەرنىڭ بېلىنى ئېگىپ ، ئىرادىسىنى سۇندۇرۇۋېتىدىغان زىندان ئازابىنى پەسەنتىگىمۇ ئېلىپ قويمايۋاتقىنىغا ھەيران بولغان ھەمراھلىرىغا ئۇ : «يەر تەكتىدىكى زىندانداا ياشىغانىنىڭ يەر ئۈستىدىكى زىندانداا ياشىغاندىن نېمە پەرقى بار دەيسىلەر ، يەنە كېلىپ بىز دەرۋىشلەر داق يەردە يېتىپ ، داق يەردىن قوپۇپ ، تاپسىاق يەپ ، تاپالمىساق ئاچ يۇرۇپ قېتىپ كەتكەن ئادەملەر . دىلىمىزدا ئاللا ، تىلىمىزدا ئىمان بار ، ئاللانى دوست تۇتۇپ ، ھەق - ئادالەت يولىدا جەبىر چەككەنلەرگە ئاللانىڭ ئۆزى قۇۋۋەت بېرىدۇ ، كىمكى بۇنداق قۇۋۋەتكە مۇشەررەپ بولىدىكەن ، ئۇنىڭ كۆڭلى توق ۋە تېنى سالامەت بولغۇسىدۇر » دەپ مەدەت بېرەتتى .

ھاۋانىڭ ئەمدىلا ئىسسىغىنىغا قارىماي ، زىندان ئىچى دىمىق ۋە سېسىق ئىدى . شور ئۆرلەپ تۇرىدىغان مىچ - مىچ توپا مەھبۇسلارنىڭ ئاياغلىرىنى پاقىنىڭ پوكىنىدەك ئاقارتىۋەتكەن ، قوزغىلالمايدىغان بىتابلارنىڭ ماغدۇر - ماجالىنى تامامەن شوراپ تۇگەتكەنىدى . ھەر خىل نىجاسەتلەرگە ئۆگىنىپ قالغان قۇرت - قوڭغۇزلارنىڭ ھېسابى يوق ئىدى . تام - تورۇسلاردىن ئۇۋا تۇتقان تۇلۇم چاشقانلار ئادەملەردىن قىلچە تەپ تارتمايتتى . كېچە - كۈندۈز ۋېچىرلىشىپ ھېچكىمگە ئارام بەرمەيتتى . ئاچ قالغانلىرىدا بولسا ئادەملەرگە ھۇجۇم قىلىشتىنمۇ يانمايتتى . كىمكى قۇرت - قوڭغۇز ياكى باشقا جان - جانىۋارلارغا ئازار بەرمەكچى بولىدىكەن ،

ئۇ شۇ هامان كېپەك دەرۋىشنىڭ تەنبىھىگە دۇچ كېلەتتى .

— بىللەمسىلەر مۇسۇلمانلار ، — دەيتتى ئۇ سەل قىزىشىپراق ، — سىلەرنى كىم يارىتقان ؟ ئاللا يارىتقان ، قۇرت ـ قوڭغۇزلارمۇ ، جانىۋارلارمۇ سىلەرگە ئوخشاشلا جان ئىگىسى ، ئۇلارنىمۇ ئاللا يارىتقان ، ئۇلارنىڭمۇ ئېھتىمال سىلەرگە ئوخشاش بالىسى باردۇر ، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈپ بالىنى ئانىدىن ، ئاتىنى بالىدىن ئايرىۋېتىپ گۇناھكار بولاي دەمسىلەر ، ئۇنداقتا سىلەرنىڭ نىياز ھېكىمبەگدىن نېمە پەرقىڭلار قالىدۇ ؟

بۇنداق چاغلاردا زىندان ئىچىدە ئالامەت بىر تىمتاسلىق ، تەرتىپ ھۆكۈم سۈرەتتى . مەيلى ياش ۋە مەيلى قېرى بولسۇن ، ئۆزلىرى ھۆرمەت قىلىدىغان بۇ دەرۋىشنىڭ سۆزىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلايتتى . باشلىرىنى لىڭشىتىپ قايىللىق بىلدۈرەتتى . ئاجىزلارغا ياردەم قولىنى سوزىدىغان تۇڭلۇكتىن تاشلاپ بېرىلىدىغان غىزانى تالاشقانلارنى ئىنساپقا ئۇندەپ ، كۇچلۇك بىلەن ئاجىزنى ، ساق بىلەن بىمارنى تەڭ بەھرىمەن قىلىدىغان ، قىزىق پاراڭ ۋە رىۋايەتلەرنى سۆزلەپ بېرىپ ، دىلى سۇنۇقلارنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرىدىغان بۇ ھۆرمەتلىك دەرۋىش مەھبۇسلارنىڭ قەلبىدە ئالاھىدە بىر ئورۇننى ئىگىلەپ تۇراتتى .

كېپەك دەرۋىش ئۇزۇن كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزەتتى . زىندانغا تاشلانغاندىن بېرى ماكان تۇتۇپ كېلىۋاتقان بىر بۇلۇڭغا تىقىلىپ ئولتۇرۇپ چىن ئىخلاسى بىلەن ئىستىقامەت قىلاتتى . مازار ـ ماشايىخلارنىڭ نامىغا دۇئا ـ تىلاۋەت قىلاتتى ، پېشىن ۋە جۈمە نامازلىرىغا ئىمامىلىق قىلاتتى ، ئەزانىمۇ ئۆزى توۋلايتتى . نامازدىن پارىغ بولغان چاغلىردا قاراقاشلىق ھەمراھلىرى بىلەن بېشىنى بىر قىلىپ ، نېمىلەر ئۈستىدىدۇر پىچىرلىشاتتى . ئاچچىقى كېلىپ قالدىمۇ ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ جەددى ـ جەمەتىنى تىللاشقا ، قارغاشقا باشلايتتى . تىللىمىغان خالمان پانساتمۇ قالمايتتى . زىندان قاراۋۇللىرىنىڭ ھەيۋىسىمۇ ، زىندانبېگىنىڭ دەررىگە باسىمەن دەپ پوپوزا قىلىشلىرىمۇ ئۇنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلىيالمايتتى .

بىر كۈنى قاش قارايغان مەزگىلدە زىندان ياساۋۇلىنىڭ ئاچقۇچلىرى خۇددى ساپايى چالغاندەك شاراقلاپ قالدى . ئارقىدىنلا زىندان ئىشكى ئېچىلىپ ، زىندانبېگىنىڭ مومايلارنىڭكىدەك چىرقىراق ئاۋازى كەلدى :

— ھەي دەرۋىش ، چاپسان بۇياققا چىق ، ساڭا شوتا چۈشۈرۈپ بەردۇق ، — دېدى ئۇ زەردە بىلەن . زىندان ئىچى جىم بولۇپ قالدى . ھېچكىم ئۇنلۇكرەك گەپ قىلىشقا ياكى چوڭراق تىنىشقا پېتىنالمىدى . چۈنكى ، زىندان ئەھلى بىرەر بەختسىز مەھبۇسنىڭ ئىجىلى توشقاندا زىندانبېگىنىڭ ئۇنى دەل ئاشۇنداق تەلەپپۇزدا چاقىرىۋالىدىغانلىقىنى بىلىشەتتى . چۈشۈرۈلگەن شوتىدىن چىقىپ كەتتىمۇ ، ئۇنداق مەھبۇس ئىككىنچىلەپ قايتىپ كەلمەيتتى ، زىندان تېشىغا چىققان ھامان دارغا ئېسىلاتتى ، تاش بوران قىلىپ ئۆلتۈرۈلەتتى . ئۇنىڭغىچە شوتىمۇ چۈشۈرۈلدى . ئىككى قاراۋۇل كىبلىپ دەرۋىشنى تارتىۋالماقچى بولۇپ قول ئۇزارتتى . كېپەك دەرۋىش :

— ئۆزۈم چىقىمەن ، ئاخىرقى ئۆمرۈمدە ئىپلاس قوللىرىڭ بىلەن پاك قولۇمنى بۇلغىمايمەن ، — دېدى ۋە «لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا» دەپ كەلىمە شاھادەت ئېيتقاچ ، ھەمراھلىرى بىلەن كۆزى ئارقىلىق خوشلىشىپ شوتا ۋاخىنىسىغا قەدەم قويدى...

زىندانبېگى كېپەك دەرۋىشنىڭ بېشىغا بىر مەينەت قارا خالتىنى كىيدۈردى ، يەنە بىرقانچە قاراۋۇل ئۇنى ئەمانى يېتىلىگەندەك يېتىلەپ ئىتتىرىپ ، دۆشكەلەپ دېگۈدەك نامەلۇم بىر تەرەپكە ئېلىپ ماڭدى .

«دار ئالدىغا ئەكېتىۋاتسا كېرەك ، — دەپ ئويلىدى كېپەك دەرۋىش كەلىمە شاھادەتنى تەكرارلاۋېتىپ ، — ھەي ئىسىت ، زاراتكاھلىقتىن ئەكەلگەن ئۇ ئىتنىڭ بالىسىنى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇپ ئۆلتۈرەرمەن دېۋىدىم ، ئۆمرۈم يار بەرمەيدىغان بولدى ، ھېلىمۇ خەير ، ئۇنىڭ بىلەن مەھشەرگاھدا كۆرۈشۈپ قالىمىزغۇ

تېخى··· »

ئاجايىپ ئىش ، كېپەك دەرۋىش ئېگىز ـ ئېگىز بوسۇغىلاردىن ، بىر ئەمەس ، بىرقانچە بوسۇغىدىن ئاتلاپ ئۆتتى ، ئۆتۈۋېتىپ پېچىرلاشقان ئاۋازلارنى ، تاراق ـ تۇرۇقلارنى ئاڭلاپ قالدى ، بۇرنىغا سەندەلنىڭ خۇش پۇرىقى ئۇرۇلدى . ئۇ ئۆزىنىڭ نەگە ئەكېتىلىۋاتقىنىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە قانداقتۇر بىر يەردە توختىتىلىپ ، بېشىدىكى خالتا ئېلىۋېتىلدى .

«ئاھ خۇدا ، مەن كىمنى كۆرۈۋاتىمەن ، بۇ نىياز ھېكىمبەگقۇ ! مەن پانىي دۇنيادىمۇ ، يا ئاخىرەتكە كېلىپ قالدىممۇ ؟··· » — ئۇ نىياز ھېكىمبەگنى كۆرۈپ ئۆزىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس قالدى ، چوققىسىدىن كىرگەن تىترەك تاپىنىدىن چىقىپ كەتتى . «رەقىبلەر تار كوچىدا ئۇچرىشىپتۇ» دېگەن شۇ بولسا كېرەك ، تاسادىپىي يۈز بەرگەن بۇ ئۇچرىشىش ئۇنىڭغا تەسۋىرلىگۈسىز قاتتىق تەسىر كۆرسەتكەنىدى .

كېپەك دەرۋىش بېشىنى سىلكىۋېتىپ ، تۇرغان يېرىگە ، تام ـ تۇرۇسلارغا بىر ـ بىرلەپ قاراپ چىقتى . نىياز ھېكىمبەگنىڭ يىرگىنچلىك چىرايىغا يەنە بىر قېتىم سىنچىلاپ سەپسالدى . پەقەت شۇ چاغدىلا ئۆزىنىڭ جازا مەيدانىدىكى دار ئالدىغىمۇ ۋە باشقا بىر يەرگىمۇ ئەمەس ، بەلكى نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا ئەكېلىنگەنلىكىنى بىلىپ يەتتى . «مېنى بۇ ئىت ئۇۋسىغا ئەكەلگۈچە ئاشۇ پىتىلىق زىنداندا قويىۋەرسە بولماسمىدى ، ياق ، بۇ يەردە جەزمەن بىر گەپ بار ، ئۇ نائەھلى تېگى ـ تەكتىمنى بىلىۋالغان چېغى ، بىلىۋالسا يەنە نېمىدىن قورقۇلۇق ؟ » دېگەن ئوي كاللىسىدىن چاقماق تېزلىكىدە ئۆتۈپ كەتتى .

نىياز ھېكىمبەگ كۆرپە ئۈستىدە ئۆرە بولدى . مال بازىرىدىكى قاقۇاش بېدىكلەردەك ، دەرۋىشنىڭ يالاڭ ئاياغلىرىدىن ئۆسكىلەڭ چاچلىرىغچە كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن :

— قېنى ، سوئالىمغا جاۋاب بېرىڭ دەرۋىش ، ھاكىم بىلەن پۇقرا ئۇچراشقاندا كىم كىمگە ئاۋۋال سالام بېرىشى كېرەك ، —

دەپ سوربدى قولىدىكى پىيالىنى چايقاپ تۇرۇپ . كېپەك دەرۋىش تېنىمەي ، تەمتىرىمەي جاۋاب بەردى :

— پۇقرا ھاكىمغا ، كىچىك چوڭغا ئاۋۋال سالام بېرىشى كېرەك .

— ئۇنداقتا سىز نېمىشقا ماڭا سالام بەرمەيسىز ، دەرۋىش ؟

— ھاكىم زالىم بولسا ، پۇقرانىڭ سالام بېرىشى جايىز ئەمەس ، چوڭ بەتئەخلاق بولسا ، كىچىكنىڭ سالام بېرىشى جايىز ئەمەس !

— مەن قايسى خىلىغا تەۋە ؟

— ھەر ئىككى خىلىغا !

نىياز ھېكىمبەگ كۆتۈلمىگەندە قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى . كۈلكىدىن ئۆزىنى ئاران توختىتىۋېلىپ بىر ئوتلام چاي ئىچىۋالدى .

— گېپىڭىز ئوچۇق ئىكەن ، — دېدى ئۇ شالاڭ ساقىلىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ تۇرۇپ ، — ھازىرچە مەن زالىم ۋە بەتئەخلاق بولغان بولاي ، ئەمدى رەسمىي سۆھبەتكە كۆچەيلى ، سوئالىمغا مانا مۇشۇنداق ئوچۇق جاۋاب بەرگەيسىز .

— مالال كەلمىسە مەنمۇ بىر سوربۋالاي ، بۇ سۆھبەتمۇ ياكى قازى بىلەن گۇناھكار ئارىسىدىكى سوراق ـ جاۋابمۇ ؟ — كېپەك دەرۋىش بوينىنى نىياز ھېكىمبەگ تەرەپكە سوزۇپ تۇرۇپ سوربدى .

نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى ئاڭقىرالماي سەل گاڭگىرىغاندەك بولدى ۋە :

— سۆھبەت ، سۆھبەت ، ئەلۋەتتە سۆھبەت ، سىزنى ھېچبولمىسا خانامدىن ئايرىلغۇچە گۇناھكار دەپ قارىمايمەن ، — دېدى تىلىنى چاينىپ . كېپەك دەرۋىش ئۇلاپلا دېدى :

— ئۇنداقتا قۇلاق سېلىڭ ، ھاكىم ، سۆھبەتتە سۆھبەتداشلارنىڭ ئورنى باراۋەر بولۇشى كېرەك ، بىراۋ ئۆزىنى سۆھبەتدىشىدىن ئۈستۈن ھېسابلايدىكەن ، ئۇ ھالدا بۇ سۆھبەت ئەمەس ، بەلكى قازى بىلەن گۇناھكار ئارىسىدىكى ئىش بولۇپ قالىدۇ . مەسىلەن ، ئالايلۇق ، مەن ئۆرە تۇرسام...

— ئولتۇرۇڭ... ئولتۇرۇڭ . ئولتۇرۇڭ دېيىشنى ئۇنتۇپ قالغىنىمنى قاراڭ ، ھەي مۇشۇ كېسەلزە...

نىياز ھېكىمبەگ ئۆزىنىڭ ھە دېگەندىلا ئوسال بولۇپ قالغانلىقىنى تۇيۇۋالدى ، دەرۋىشكە ئالمان ـ تالمان پەگاھنىڭ يۇقىرىسىدىنراق ئورۇن كۆرسەتتى . كېپەك دەرۋىش تۇزۇت قىلمايلا باداشقان قۇرۇپ ئولتۇردى .

نىياز ھېكىمبەگ قەشقەر سەپىرىدىن قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا بىر ساراڭ دەرۋىشنىڭ تۇتۇپ كېلىنگىنىنى ئاڭلاپ ، خالىمان پانساتقا : «ھە ، شۇنداقمۇ بىر دەرۋىش بارمىكەن تېخى ؟ » دەپلا دىققىتىنى كۆز ئالدىدىكى ئىشلارغا بۇرۇۋەتكەنىدى . ئۇ چاغدا قەپەستىن قاچقان قۇشتەك يۇرەكئالدى بولۇپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ قىلىدىغان ئىشى بېشىدىكى چېچىدىنمۇ تولا ئىدى . قانداقتۇر بىر دەرۋىش ئۇستىدە ئويلىنىپ ئولتۇرۇشقا چولىسى تەگمەيتتى .

ئۇ ئوردىدىكى بىر ـ بىرىگە ئورا كولىشىپ يۇرگەن قىتىغۇر مەنسەپدارلارنى بىر مەقسەت يولىدا بىرلەشتۇردى ، ئاببىاس مىرزىنىڭ يەتتە نەزىرىسىنى بېرىۋەتتى . قەشقەردىن كەلگەن خەۋەر ئۇنىڭ بېشىنى بېسىپ تۇرغان تۇمگەن تېشىنمۇ ئۆرۈۋەتتى . ئەمدى ئۇ دۇشمەنلىرىنىڭ ئىشىنى بىر ياقلىق قىلىش ئۈچۈن كونا ھېسابىاتنى قولغا ئالالىغۇدەك پۇرسەت چىقىرالىدى .

ئۇ رەقىبلىرىنى ۋە رەقىب بولۇپ چىقىش ئېھتىمالى بارلىكى كىشىلەرنى تەسۋى سىيرىگەندەك سىيرىپ ئۆتكۈزۈۋېتىپ ، يوشۇرۇن خەۋپى ئەڭ زور بولغان دەرۋىشلەر توپىنىڭ بىر ئەزاسى — كېپەك دەرۋىشنىڭ ئىسمىنى ئۈچرىتىپ قالدى . كۆرۈنۈشتە تائەت ـ ئىبادەتتىن باش كۆتۈرمەيدىغان ، ئەمەلدە ئۆزىگە چوڭ باش ئاغرىقى تېپىپ بەرگەن ھېلىقى بىر توپ چاتاقچى دەرۋىشنى ئۆچمەنلىك بىلەن يادىدا ساقلاپ كەلگەن نىياز ھېكىمبەگ كېپەك دەرۋىشكە ھەرگىز سەل قارىيالمايتتى . ئۇنىڭ ئىچىگە كىرىپ چىقمىغۇچە ھەرگىز بولدى قىلىۋەتمەيتتى .

شۇڭا ، ئۇ پانسات زىندانىغا ماراقچى ئەۋەتىپ بۇ دەرۋىشنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ، مىجەز - خۇلقىنى كۆزىتىشكە باشلىدى . ئاخىردا ھېچكىمدىن ۋە ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان ، مىڭلاپ پۇقرانى ئاغزىغا قارىتىپ ، چوڭ يەرگە مۇشت ئاتالىغان بۇنداق ئادەمنى ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن يوق قىلىۋېتىشنىڭ ئۆزى ھەرىنىڭ ئۆۋىسىغا ياغاچ تىققاندەكلا بىر ئىش بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ يەتتى . ئەگەر ئۇ ئۆلتۈرۈۋېتىلىدىغان بولسا ، قايسىبىر مازاردا ئىستىقامەت بىلەن بولۇپ كەتكەن ھېلىقى باشباشتاق دەرۋىشلەر قايتا يوپۇرۇلۇپ كېلىشى ، ھەتتا قولىدىن ھەر بالا كېلىدىغان خوتەنلىكلەرنىڭ قايتا چاتاق چىقىرىشىغا تۈتۈرۇق بولۇپ بېرىشى مۇمكىن ئىدى .

نىياز ھېكىمبەگ «جاھىل ۋە بىر پىكىرلىك ئادەم بەئەينى كەلكۈنگە ئوخشايدۇ . ئۇنى ئۆز ئەركىگە قويۇۋەتسەڭ خانۇمانىڭنى ۋەيران قىلىپ ، مۆلچەرلىگۈسىز زىيان كەلتۈرىدۇ . تۇغان بىلەن تۇسۇپ ئۆز ئېرىنىڭغا باشلىۋالالىسالڭ ، باغلىرىڭنى سۇغىرىپ ، تۇگمىنىڭنى چۆرۈيدۇ . جاھىلنى جاھىل دېمەي ئۆز سىزىنىڭغا كىرگۈزسەڭ ، مەڭ ياۋاشنىڭ قولىدىن كەلمىگەن ئىش بىر جاھىلنىڭ قولىدىن كېلىدۇ » دېگەن ئوي بىلەن كېپەك دەرۋىشنى ئالدۇرۇپ كەلگەن ۋە يەكمۇيەك تۇتۇشۇپ بېلىنى ئەگمەكچى ، ئالدىغا تۇغان سېلىپ ئۆز سىزىنىغا كىرگۈزمەكچى بولغانىدى .

بىراق ، تۇنجى قېتىملىق بەل تۇتۇشۇش ئۇنى خېلى ھالسىرىتىپ قويدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ رەقىبىنى بىر پەشۋا بىلەن مات قىلماقچى بولۇپ ، گەپنى ئۇنى كەمسۈندۇرۇشتىن باشلىدى :

— دەرۋىش بىلەن تېجىمەلنىڭ نېمە پەرقى بار ؟ — سورىدى ئۇ بىر قىسما ھېجىيىپ ، كېپەك دەرۋىش تېزلا جاۋاب يانداردى :

— پەرقى كۈندۈز بىلەن كېچىدەك روشەندۇر ، دەرۋىشلەر ئالالاغا ئىشتىياق قويغان ئاشقلاردۇر ، تېجىمەللەر ئىشتىياق سېزىمىدىن مەھرۇم بەختسىزلەردۇر .

نىياز ھېكىمبەگ تونۇردا تۇرۇۋاتقاندەك تەرلەشكە باشلىدى ،

ئـــككى چېكىسىده ، بۇرنىنىڭ ئۇچىدا پەيدا بولغان تېرىقتەك ـ تېرىقتەك تەر تامچىلىرى پۈتكۈل يۈزىگە يامرىدى . ئۇ مۇنازىرە بىلەنلا بولۇپ كېتىپ تەرىنى سۈرتۈۋېلىشىنىمۇ يادىدىن چىقاردى ـ دە ، قـــيـــىـــن دەپ ھېسابلىغان سوئالدىن يەنە بىرنى ئوتتۇرىغا تاشلىدى . ئۇ :

— دەرۋىشلەر ئاللا ، ئاللا دەيسىلەرۋ ، ئاللا سىلەرگە نېمىدەپ رىـيـازەتـتـىـن ئـۆزگـىنى بەرمەيدۇ ؟ — دېدى ۋە «ئەمدى نېمە دەرسـەنـكـىن» دېگەندەك سەل كېرىلىۋالدى . كېيىك دەرۋىشمۇ ھـەرگـىـز بـوش كەلمىدى . شەھەر ئالغان ئاتامانىدەك ھىجىيىپ ئولتۇرغان نىياز ھېكمىبەگكە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ دېدى :

— روزىـمـىـساقتا ئادەم ئەۋلادلىرىدىن كاپىر ۋە مۆمىنلەر ئايرىلغان چاغدا ، ئاللا بەندىلىرىنىڭ ئالدىغا ئىشق ـ مۇھەببەت ، ئىلىم ـ مەرىپەت ، ئەمەل ـ مەنسەپ ، دۇنيادەپىنە ۋە خارلىق ، رىـيـازەتـلـەرنى قويۇپ بەندىلىرىگە : «خالىغىنىڭلارنى ئېلىڭلار» دېگـەن . مۇشەققەتنى خالىغانلار ئىشق ـ مۇھەببەتنى ، ھىدايەت تاپقانلار ئىلىم ـ مەرىپەتنى ، ئاچ كۆزلەر ئەمەل ـ مەنسەپنى ، نەپسى بـالا تـويـماسلار دۇنيادەپىنىنى ئالغان . بۇ دۇنيانىڭ راھىتىدىن كېچىپ ، ئۇ دۇنيالىقنى كۆزلىگەن دەرۋىشلەر بولسا خارلىق بىلەن رىيازەتنى ئىختىيار قىلغان . بۇ دۇنيانىڭ رىيازىتىمۇ ، ئۇ دۇنيانىڭ راھـىـتـىمۇ ئوخشاشلا ئاللا ئىگەمنىڭ بىز دەرۋىشلەرگە قىلغان ئىنئامى ئەمەسمۇ ؟

نـــيـاز ھېكمىبەگ يېلى قاچقان تۈلۈمدەك لاسسىدە بولۇپ قالدى . ئۇ بۇ ئۆمرىگىچە بۇنداق زۇۋاندار ، ھازىر جاۋاب ئادەمنى زادىلا كۆرۈپ باقمىغانىدى . بۇنداق ئادەم مەيلى دەرۋىش بولسۇن ، يـاكـى تـېـجـىـمـەل بولسۇن ئېتىبار تارازىسىدا ئېغىر سالماقنى ئىگىلەيتتى .

«ئەقىللىق سۆزمەنلەر بەئەينى قىنىدا جىم تۇرمايدىغان ئۆتكۈر شەمشەرگە ئوخشايدۇ . سېپى سېنىڭ قولۇڭغا ئۆتسە دۇشمىنىڭنىڭ

هالىغا ۋاي ، دۇشمىنىڭنىڭ قولىغا ئۆتسە سېنىڭ هالىڭغا ۋاي··· »

قىسقىلا داۋام قىلغان بۇ تومۇر تۇتۇش خالمان پانساتنىڭ نەزىرىدىكى بۇ سارايڭ دەرۋىشنى بىردەمنىڭ ئىچىدىلا ئەقىللىق بىر ئەۋلىيا دەرىجىسىگە كۆتۈرۈۋەتتى . «هېلىمۇ خۇدا ساقلاپتۇ ، ئەگەر ئۇ دەل ۋاقتىدا زىندانغا تاشلانمىغان بولسا جەزمەن بىرەر ئىش تېپىپ قويارىكەن» دېگەن بىر ئوي هاكىمبەگنىڭ خىيالىدىن «يالت» قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى ـ دە ، «يا بۇ شەمشەرنى قولۇمغا ئالسەمەن ، يا ئۇنى كۆكۈم ـ تالقان قىلىپ تاشلايمەن» دەپ قەسەمياد قىلدى ، بىتاقەت بولۇپ ، مەقسىتىنى ئوچۇقلا ئېيتتى .

— دەرۋىش ئاتا ،— دېدى ئۇ يېلىنغاندەك تەلەپپۇز بىلەن ،— سىلىنى زىندانىدىن ئازاد قىلىۋېتەي ، خالىسىلا جىمى مازارلارنىڭ ۋەخپىسىنى قوللىرىغا تۇتقۇزاي ، خالىسىلا ئۆي ـ جاي ئىنئام قىلىپ ، تەمىنات بەلگىلەپ بېرەي···

— ئاغزىڭنى يۇم مۇناپىق ، مېنى نېمە دېسەڭ ـ دە ، لېكىن ئاتا دەپ نامىمنى بۇلغىما !

— يا··· ياساۋۇل !

كېيىنكى دەرۋىشنىڭ قۇترىغان قاپلاندەك ئېتىلىپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن نىياز هېكىمبەگنىڭ يۈرىكى يېرىلىپ كەتكىلى تاسلا قالدى . ئىختىيارسىز كەينىگە داجىپ تامغا چاپلىشىپ قالاي دېگەندىلا ياساۋۇللار ئېتىلىپ كىرىپ ، دەرۋىشنى تەرەپ ـ تەرەپتىن ئارىغا ئېلىۋالدى .

كېيىنكى دەرۋىش «دەرۋىش ئاتا» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپلا نىياز هېكىمبەگنىڭ رەزىللىك ۋە هىيلىگەرلىككە تولغان ئۆمۈر كۆرۈنۈشلىرىنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ ئولگۈردى . قولاقلىرىنىڭ قىچىقى كېلىپ ، تېنى قورۇلدى . نومۇستىن چوغدەك قىزىرىپ كەتكەن يۈزى مىڭلىغان چۈمۈلە ئۆمىلەپ يۈرگەندەك چىمىلداپ كەتتى . خورلۇق ۋە ئاھانەت تاقەت پىلتىسىگە ئوت ياقتى ، غەزەپ چاقمىقى چېقىلىپ ، نەپرەت ساداسى گۈلدۈرلىدى···

هاكىمبەگ بىلەن «سارايڭ» دەرۋىشنىڭ پارىڭدىن كېيىنكى

بىر جۇمە كۈنى . شەھەر شامالىلىق بولسىمۇ ، ھاۋا يەنىلا ئوچۇق ئىدى . نامازدىن يانغان ۋە تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىدە بازارغا ماڭغان ئادەملەر غول كوچىلاردا ئىنتىك قەدەملەر بىلەن كېتىپ باراتتى . قاينىاۋاتقان قازاندەك پورۇقلاپ تۇرىدىغان بۇ قەدىمكى بازار گەرچە تىنچ كۈنلەردىكىدەك ئاۋات بولمىسىمۇ ، لېكىن پۇقرا نەزىرىدە ئۇ يەنىلا بازار ھېسابلىناتتى . ئاندا ـ ساندا ئوچۇق تۇرغان دۇكانلارنىڭ سودا ـ سېتىقى يامان ئەمەس يۇرۇشۇپ تۇراتتى . كونا ـ يېڭى مال يايمىلىرى ، تۆمۈرچىلىك ، مىسكەرچىلىك دۇكانلىرى بازارنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ خېلى يىراقلارغىچە سوزۇلاتتى . ئاش ـ نان ياكى پىشۇرۇلغان كاۋا ـ كۆكتات ساتىدىغان غالتەكچىلەر جېنىنىڭ بارچە ۋاقىراپ خېرىدار چاقىرىشاتتى...

— ئەيىۋەھەنناس ، ئىشتىنىڭلار ئامۇ خاس ، مەندىن دېمەكلىك ، سىلىدىن ئىشتىمەكلىك ، جاكار شۇلكى ، دەرۋىشلەرنىڭ دەرۋىشى ، مۆمىنلەرنىڭ مۆمىنى جانابي كېپەك دەرۋىش قىلغان گۇناھىنى گەدىنىگە ئېلىپ ، توۋا ـ ئىستىغپار ئېيتقىنى سەۋەبلىك ، بەدۆلەت ئالىيلىرىنىڭ شولىسى ، ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ غەمخورى بولمىش نىياز ھېكمەتچىگىمنىڭ ئەپۇسى بىرلە ، ئۇلۇغ جۇمە كۈنى مۇشۇ ئۇلۇغ بىر سائەتتە زىندان ئازابىدىن ئازاد قىلىندى . ئۇ زات ئەبەدىلئەبەد ھاكىمىيەتچىگىمزنىڭ ھامىيلىقىدىدۇر . ئەيىۋەھەنناس ، ئىشتىنىڭلار ئامۇ خاس...

پىلدەك ئېگىز قارا توپاققا مىنىپ ، مانجۇلاردىن قالغان مىس جاغنى جاراڭلىتىپ خوتەن ئاسمىنىنى تىترىتىۋەتكەن ئوردا جاكارچىسى بازارنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىن كىرىپ كۈنپېتىش تەرىپىدىن چىقىپ كەتتى . ئۇنىڭ ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك يوغان ، بوغۇق ئاۋازى بازاردا خېلى ئۇزاققىچە جاراڭلاپ تۇردى .

— ئاھ ئۇلۇغ خۇدا ، بەندەڭنى بۇنداق كۈنگە قويغۇچە ئالىدىغان ئامانىتىڭنى ئالساڭ بولماسمىدى ، — نىياز ھېكىمبەگنىڭ قوبۇلخانىسىدىن ئۇدۇل زىندانغا ئەكېلىپ تاشلانغان ، بۇگۈن ئەتىگەندە تۇيۇقسىز قويۇپ بېرىلگەن ، ئەمما نېمە

سـەۋەبتىن قويۇپ بېرىلگىنىنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يېتەلمەي بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ بازارغا كېلىپ قالغان كېپەك دەرۋىش بۇ ئەجەللىك جاكارنى ئاڭلاپ داڭ قېتىپلا تۇرۇپ قالدى .

كىمدۇر كېپەك دەرۋىشكە قولىنى چېنەپ تۇرۇپ بىر توپ ھەقەمسايىلىرىغا :

— قـاراڭلار ، ھاكىمبەگنىڭ ھامىيلىقىغا كىرگەن كېپەك دەرۋىش دېگەن ئەنە شۇ ! — دېدى .

ئوتتۇز بەشىنچى باب

قىساس ئوتى لاۋۇلدايدۇ

ئۇلار تاغ ئارىسىدا خېلى ئۇزاق يول يۈردى . قارلىق تاغ ۋە مـۇزلـۇق ئېقىنلاردىن كېسىپ ئۆتۈپ ، كۈن قايرىلغان مەھەلدە داۋاندىن پەسكە سىيرىلدى . ئابدۇسادىق ئالدى تەرەپتىكى جىلغا ئارىسىدىن ئۇچى چىقىپ تۇرغان دەرەخلەرنى كۆرسەتتى .

— ئـەنـە ، يېتىپ كەلدۇق ، ئاۋۇ ئاسمان ـ پەلەك ئېگىز دەرەخلەر مازارلىڭ تېرەكلىرى ، — دېدى ئۇ ھاياجانلىنىپ .

ئايمۇھەممەتنىڭ ئاياغلىرىغا بىردىنلا ماغدۇر كىرىپ قالدى . ئـىشـتـىپ ، تېلىپ تۇرغان يوتىلىرى بوشىشىپ ، قەدەملىرى شامالدەك تېزلىشىپ كەتتى . ئۇ ئەمدى تاغ يولىدا ئەمەس ، بەلكى باغ سەيلىسىدە كېتىۋاتقاندەك يەڭگىل كېتىپ باراتتى . ياشلىقىغا قـايـتـقـاندەك روھلانغان ئاقموللاممۇ ئايمۇھەممەتكە سوڭدىشىپلا قىلىيورغىدەك يورغىلايتتى .

ئۇلار ئىككى جىلغىدىن ئۆتۈپ مازار ئالدىغا يېتىپ كەلدى . پۇتاقلىرى بۆرتۈپ ، غوللىرى كادىڭشىپ كەتكەن تۆت ـ بەش تۈپ قېرى تېرەك مازارنى ۋە مازار يېنىدىكى تاشتىن قويۇرۇلغان ئاددىي ھۈجرىنى ئوراپ تۇراتتى . ئېھتىمال ، بىرەر ئۇلۇغ زاتنىڭ قەبرىسى

ياكى قەدەمگاھى بولسا كېرەك ، يۇلغۇن ، زىرىق ، ئالىقات ۋە باشقا نامەلۇم چانقاللار بىلەن پۈركەنگەن قەبرىسىمان دۆڭ يېنىدا بىر بۇلاق داشقازانىدەك قاياناۋاتاتتى . ئىسسىق بۇلاق سۇيى تا تاغ باغرىغىچە ئېرىق بولۇپ ئېقىپ چۈشتى - دە ، چۈشكەن يېرىدە سوۋۇپ ، خېلى كەڭ بىر پارچە مۇزلۇقنى پەيدا قىلاتتى . چانقاللىق دۆڭ ئۈستىگە قويۇق خادا تىكلەنگەن ، خادىلارغا سامان تىقىلغان تۇلۇملار ، شەددىلەر ۋە رەڭگارەڭ پۇرۇچلار ئېسىلغانىدى . گىرۋەكلىرى تىتىلىپ ، رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن ئۇچ بۇرجەك ئەلەملەر تاغ شامىلىدا لەپىلدەپ ، چاۋاك چالغاندەك ئاۋاز چىقىراتتى .

ئابدۇسادىق چاققانلىق بىلەن ھۇجرا ئالدىغا بېرىپ ، ھىم يېپىقلىق تۇرغان ئىشكىنى ئېھتىيات بىلەن ئىتتەردى ، كەينىگە بۇرۇلۇپ «شەپە چىقارماڭلار» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى . ئايمۇھەممەتلەرمۇ پۇتنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ، ئابدۇسادىقنىڭ كەينىدىنلا ھۇجرىغا كىرىپ كەلدى .

كىچىككىنە ھۇجرا كۇن نۇرى چۈشمەيدىغان چوڭقۇر جىرادەك غۇۋا يورۇپ تۇرغاچقىمۇ ياكى مازارغا تام تۇتاش بولغاچقىمۇ ، كىشىنى خېلىلا ئېيمەندۇرەتتى . تام تۇۋىگە رەتلىك تىزىپ قويۇلغان قازان - قومۇچ ۋە بىرقانچە پارچە ئاشلانمىغان قوي تېرىسىدىن ئۆزگە ، ھۇجرىدا ئارتۇقچە بىسات كۆرۈنمەيتتى .

ھۇجرا ئىشىكىنىڭ ئۈدۈلىغا — تۆڭلۈكتىن ئېتىلىپ كىرىۋاتقان بىر دەستە شولىنىڭ ئاستىغا ئاپئاق كىگىز جايناماز سېلىنغان ، جايناماز‌دا قامەتلىك كەلگەن بىر كىشى ئىشىككە كەينىنى قىلىپ ئولتۇرۇپ ئىستىقامەت قىلىۋاتاتتى ، يەلكىسى ئۇستىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان قويۇق گىجەك ساقىلى دۇرۇت ئاۋازىغا ماس ھالدا رىتىملىق تەۋرىنەتتى . ئاللا بىلەن بىر جان ، بىر تەن بولۇپ كەتكەن ۋۇجۇدى سەزگۈ ئەزالىرىنىڭ جىمى سېزىمىنى تاشقى دۇنيادىن تامامەن يۇلۇۋالغاندەك قىلاتتى .

ۋاقىت قەدەممۇقەدەم يىراقلاشماقتا ئىدى . ئاياغ ئاستىدا

سوزۇلۇپ ياتقان پايانسىز قار ـ مۇز دۇنياسىنى ئىللىتىش ئاۋارىچىلىكىدە تالجىققان قۇياش تاغ چوققىسىغا باش قويدى . ئۇلار تىنىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، تاقىتىنى يۇگەنلىگەن پېتى خېلى ئۇزاق ساقلاپ تۇرغاندىن كېيىنلا بوۋاي جۇپلەنگەن ئالقانلىرىنى پەسكە چۈشۈردى ۋە ئالدىرىماي ئورنىدىن تۇرۇپ كەينىگە بۇرۇلدى . ئۆرە تۇرۇۋېرىپ تىنىقتىن قالغاندەك قېتىپ قالغان كونا ـ يېڭى مېھمانلىرىغا يۈزلىنىپ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويدى :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئەزىز مېھمانلار ، خۇش كېلىشىپلا ، — دەپ ئىللىققىنا سالام بەردى ۋە ئۇلارغا قول ئۇزارتتى .

بوۋاي ئابدۇسادىق ۋە ئاقموللام بىلەن ، ئاخىرىدا ئايمۇھەممەت بىلەن كۆرۈشتى . ئىككى جۇپ مەزمۇت قول مەھكەم گىرەلەشتى .

«ئاھ ، نېمىدېگەن ئىسسىق قوللار بۇ ؟ »

ئىككىيلەن شۇنداق ئويلىدى ۋە تەڭلا بىر ـ بىرىگە قاراشتى . تەئەججۇپ ۋە مۇھەببەت تەپتىدىن تېخىمۇ بەكرەك روشەنلەشكەن كۆز نۇرلىرى سۇغا سۇ قېتىلغاندەك سىڭىشىپ ، ئۆزلىشىپلا كەتتى . ئەزىم دەريادەك دولقۇنلىنىپ تۇرغان كۇچلۇك سەزگۈ بىر ـ بىرى بىلەن مەھكەم گىرەلەشتى . قولدىن ـ قولغا ئۆتكەن ئوتتەك هارارەت تومۇر بويلاپ سەلدەك ئېقىپ يۈرەكلەر دېڭىزىغا قۇيۇلدى ـ دە ، يۈرەكتىن يەنە ۋۇجۇدىغا تارقىلىپ تەسەۋۋۇردىن تاشقىرى زىلزىلە پەيدا قىلدى .

— دادا ، ئاھ دادا ! — ئىسسىق ياش ئايمۇھەممەتنىڭ كۆزلىرىدىن گويا بۇلاق بولۇپ ئېتىلىپ چىقتى . بوۋايمۇ ئايمۇھەممەتنى مەھكەم قۇچاقلاپ ، هۆكۈرەپ يىغلاپ تاشلىدى . ئۇ : «ئوغلۇم ئايمۇھەممەت... بۇ سەنمۇ ؟ » دېگەن بىرلا سۆزنى تەكرارلايتتى ، ئايمۇھەممەتنىڭ باش ـ كۆزىگە توختىماي سۆيەتتى . ئاقموللام بىلەن ئابدۇسادىق بۇ ئۇلۇغ ئەمما ئاددىي ئۇچرىشىشنى ئەقلىگە سىغدۇرالماي ئاۋارە ئىدى...

تەقدىرنىڭ چاقچىقى شۇنچىلىك قىزىق ۋە شۇنچىلىك تاسادىپ بولىدىكەنكى ، بەزىدە ئادەمنى يىغلىتىدىكەن ، بەزىدە

كـــۆلدۇرىـــدىـــكـــەن . تـــەقـــدىـــرنىڭ ئەنە شۇنداق چاقچىقى تۇپەيلى دىـــدارلىـــرىدىن مەھرۇم بولغان ، پەقەت خىيالى بىلەن چۈشىدىلا كۆرۈشۈپ يۈرگەن بىتەلەي ئاتا ـ بالا يەنە بىر چاقچاق بىلەن بۇ تاغ ئارىسىدا ئۇشتۇمتۇت ئۇچرىشىپ قالدى . كۆزلىرىنىڭ تەگ ـ تەگلىرىگە قاراشتى . پاراڭ بىر يەرگە بارغاندا ئايمۇھەممەت خاپا بولغان ھالدا :

— دادا ، پـــادىشاھتىن كۆڭلۈم قالدى دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتكىنىڭىز نېمىسى ، يا بىرەر پارچە خېتىڭىز يوق ، يا بىرەر ئېغىز سۆزىڭىز يوق ، ئەنسىرەپ ئون جېنىمىزنىڭ بىرى قالمىدى . مانا ئـەمـدى تـۇرۇۋاتقان يېرىڭىزنى دېمەمدىغان تېخى ، — دېۋىدى ، دادىسى شۇ ھامان گەپنى تارتىۋېلىپ ، چۈشەندۈردى :

— مـەنـدە نـېـمە ئىلاج ، ئوغلۇم ، ھۇنىرىم بار دەپ توپ قويۇپتىمەن ، نەدىن بىلەي ، شۇ توپ بىر بىگۇناھ ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولدى . ئۇ ئادەمنىڭ ھاۋاغا پۈتۈن كۆتۈرۈلۈپ يەرگە تۆت پارچە بۇلۇت چۈشكىنى خىيالىمدىن زادى نېرى كەتمىدى . قانچە ئويلىساممۇ ئۆزۈمنى كەچۈرەلمىدىم ، قانداق قىلسام گۇناھىمنى يـۇيـالارمـەن دەپ قازىكاللانىڭ ئالدىغا بېرىپ تەبىر سورىدىم ، قازىكالان : «خۇن گۇناھىغا شېرىك بولغانلار يا توققۇز كۆۋرۈك ياساتمىقى ، يا توققۇز قۇدۇق ، توققۇز كۆل قازدۇرمىقى لازىم . ئەگەر بۇنداق ساۋابلىق ئىشقا قۇربى يەتمىسە ، ئادەمزاتتىن خالىي مازار ـ ماشايىخلارغا بېرىپ ناپاك ئىنسانغا يۈز بەرمەي ، ئون توققۇز ئاي ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ ئىستىغپارەت قىلمىقى كېرەك . شۇنىڭدىلا خۇن قەرزى گەدەندىن ساقىت بولغۇسىدۇر » دەپ پەتۋا بەردى . توققۇز كۆۋرۈك ، توققۇز كۆلگە بىزدە پۇل نەدە ؟ شۇنىڭ بىلەن گـۇنـاھـىـمـنى يۇيىمەن دەپ ھەممىڭلارنى قىينىغىم كەلمىدى ، بارىدىغان يېرىمنىمۇ ئېيتمىدىم . سىلەرنى خۇدانىڭ يولىدا تاشلاپ قويۇپ بۇ يەرگە كېلىپ پاناھلاندىم . ئوغلۇم ، مېنى كەچۈرگىن ، گۇناھىمنى يۇيۇش بىلەن بولۇپ كېتىپ ، سىلەرنى تاشلىۋەتتىم…

ئايمۇھەممەت كۆزىگە يەنە ياش ئېلىپ ، دادىسىدىن كەچۈرۈم

سورىدى .

— ئوغلۇم ، — بوۋاي ئوغلىنىڭ يۈزىنى سلاپ تۇرۇپ دېدى ، — سىڭلىڭ سالامەت تۇرۇۋاتىدىغاندۇ ، ئىنىڭچۇ ، ئۇنىڭ كۆزى ھۇنەرگە خېلى پىشىپ قالدىغۇ دەيمەن ؟

تاغ ئارىسىدىكى جەمجىتلىقتا سقىلىپ تۇرغان بۇ ھۇجرا «تېرىق» قىلغان شەپە ئاڭلانسىلا كۆكۈم ـ تالقان بولۇپ كېتىدىغاندەك تىنچلىققا چۆكتى . تىنىقلار توختىدى ، قانلار ئېقىشنى ئاستىلاتتى . بۇنداق جەمجىتلىقتىن ئىزتىراپقا چۈشكەن قاۋۇل ئۇستىنىڭ تاقەت قاچىسى ئاخىر ۋاقتىدە قىلىپ يېرىلىپ كەتتى :

— گەپ قىلغىنا ئوغلۇم ، داداڭنى بۇنچە تەقەززا قىلما ! — دېدى ئۇ قانداقتۇر بىر كېلىشمەسلىك يۈز بەرگىنىنى سەزگەندەك بىئارام بولۇپ .

يىغىسىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، لېۋىنى مەھكەم چىشلەپ ئولتۇرغان ئايمۇھەممەت دادىسىنىڭ بۇ گېپىنى بىلەن تەڭ دادىسىنىڭ بوينىغا يېڭىۋاشتىن گىرە سېلىپ ، بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى .

— ئۇكام — ئۇ ... رەھمەتلىك...

— نېمە ؟ نېمە دېدىڭ ، بالام ؟

... —

ئايمۇھەممەت دادىسىنى كۆرگەندىلا ئۇنىڭ ئارىدىن ئون يىل ئۆتكەندەك تېز قېرىپ ، ياداپ ، مۈكچىيىپ كەتكىنىنى ھېس قىلغان ، ئۇنىڭغا ئېغىر كەلمىسۇن دەپ ئەل ـ يۇرت ۋە ئىنى ـ سىڭىللىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن بالايىئاپەتتىن ۋاقتىنچە خەۋەرلەندۇرمەسلىك قارارىغا كەلگەنىدى . بىراق ، ئۇنىڭ مۇڭلۇق كۆزلىرى دادىسىنىڭ ئۆتكۈر قاراشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى ، «ئاغرىقنى يوشۇرساڭ ئۆلۈمى ئاشكارا» دېگەندەك ، ماتەملىك چىرايى ، غەمكىن قاراشلىرى ، ئاشقىلارنىڭكىدەك ئۆسۈپ كەتكەن ساقال ـ بۇرۇتلىرى دادىسىغا ھەممە سىرنى پاش قىلىپ قويدى . ئاخىر ئۇ ئۆزىنى توختىتۇېلىپ ، بولغان ۋەقەنى دادىسىغا بىر ـ

بىرلەپ سۆزلەپ بەردى . ھەببۇللاخاننىڭ تەقدىرى ، ياقۇپبەگنىڭ قىرغىنى ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئەسكىلىكى ، بولۇپمۇ يارمۇھەممەتنىڭ قازاغا يولۇقۇشى ، گۈلئايىمنىڭ بەختسىزلىكى قاتارلىقلاردىن خەۋەر تاپقان قازانچى قانداقتۇر بىر سۇرىنى پىچىرلاپ ئاللاغا ھەمدۇسانا ئېيتقاندىن ئۆزگە ، يىغا ـ زارىمۇ قىلمىدى ، ياقا يىرتىپ ئاھ ئۇرۇپمۇ كەتمىدى . پەقەت قىبلە تامغا ئالدىنى قىلىپ ، ھۇجرا سىرتىدىكى نامەلۇم ئۇلۇغنىڭ قەبرىگاھى تەرەپكە يۈزلەندى ـ دە ، قوللىرىنى كۆكسى ئۈستىدە ئالماشتۇرۇپ ، بېشىنى تۆۋەن سالدى .

ئۇ دىل ئۆيىنىڭ تەنھا خاقانى بىلەن خىيالەن مۇڭداشتىمۇ ياكى ھۆرمەت تەختىدىن ئورۇن ئالغان مازايى زاتقا داد ئېيتتىمۇ ، بۇنى ھېچكىم بىلمىدى . ۋاقىت ئۆتۈپ ، تۈگىلۈكتىن چۈشۈۋاتقان بىر دەستە يورۇق ھۇجرا ئىچىدىن غايىب بولغاندىلا ، ئاندىن كەينىگە بۇرۇلۇپ توغاچتەك قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئايمۇھەممەتكە تىكتى .

— ئوغلۇم ، — دېدى ئۇ كەڭ ئالىقىنىنى ئايمۇھەممەتنىڭ يېلكىسىگە قويۇپ كەسكىن تەلەپپۇز بىلەن ، — «ئەرگە بىر نۆۋەت ، يەرگە بىر نۆۋەت» دېگەن تەمسىلنى ئاڭلىغانمىدىڭ ؟

دادىسىنىڭ دېمەكچى بولغان گېپىنىڭ چەت ـ چۆرىسىنى بايقاپ ئۇلگۈرگەن ئايمۇھەممەت ئىككىلىنىپ تۇرمايلا جاۋاب بەردى :

— ئاڭلىغان ، دادا ، دەل سىزدىن ئاڭلىغان .

قاۋۇل ئۇستا ئاقموللام بىلەن ئابدۇسادىقنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، ئۇلارنىڭ كۆچىنى سىناپ باقماقچى بولغاندەك ، مۇرىسىدىن قامالالاپ بىرمۇبىر سىلكىپ چىقتى ـ دە ، ئۇچەيلەنگە قارىتىپ :

— ئاللا بىزگە شۇنداق بىر نۆۋەتنى بەخشەندە قىپتۇكى ، بۇ دورەم يا جان ئالماق كېرەك ، يا جان بەرمەك كېرەك . ئىنشائاللا ، خوتەندە بىز بار ، نىياز ھېكىمبەگ يوق ، ئۇ بار بىز يوق ، — دېدى قەسەمياد قىلغاندەك تەنتەنە بىلەن .

قاۋۇل ئۇستا ئېتىكاپتا ئولتۇرۇشتىن چورتلا ۋاز كەچتى .

تولۇق بىر كېچە كېڭىشىش نەتىجىسىدە ، ئوغلى بىلەن ئاقموللامنىڭ دەسلەپكى پىلانىنى مۇڭاپىق كۆردى . ئۇلار چاقارتاغ مازىرىدا ماكان تۇتۇپ ، ئالتۇن كاندىكى ھاشارچىلار بىلەن ئالاقە قىلماقچى ، ھاشار بەگلىرىنى ئۇجۇقتۇرۇڭبتىپ ، چىرا ئارقىلىق يورۇقلاشقا ، ئاندىن خوتەن شەھىرىگە تۈيۇقسىز تېگىش قىلماقچى بولۇشتى .

ئۇلار تاڭ بىلەن تەڭ يولغا چىقىپ ، قاش قارايغان مەھەلدە ئاندىن چاقارتاغ مازىرىغا يېقىنلاپ كەلدى . ئەل ئاغزىدا نامى بار بۇ مازارنىڭ كۇنچىقىش تەرىپى تاغقا يانداشقان بولۇپ ، كۇنىپېتىش تەرىپىدىن بوغۇز دەريا‌سى ئېقىپ ئۆتەتتى . كۆككە تاقاشقان دەل ـ دەرەخلىرى ، سۇمە ، خانقالىرى ، تاۋاپچىلار چۇشىدىغان ھۇجرا ـ خانىلىرى بىلەن قوشۇلۇپ چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك كۆرۇنەتتى . قاراڭغۇ تاغ ۋە ئالتۇن كانىغا بارغىلى بولىدىغان يالغۇز ئاياغ چىغىر يول بۇ مازاردىن يېرىم كۇنلۇك يىراقلىقتىكى جىلغا ئىچىگە جايلاشقانلىقتىن ، بۇ جاي ئاتايىن كېلىدىغان تاۋاپچىلاردىن ئۆزگە ھېچكىمنىڭ دىققىتىنى تارتمايتتى . مازار بىلەن ئالتۇن كان ئارىسى ئۇدۇل چىغىر يول بىلەن پىيادە ماڭغاندا پەقەت بىر كۇنلۇكلا مۇساپە ئىدى .

ئۇلار كاكچىدەك نېپىز مۇز قاتقان بوغۇز دەريا‌سىدىن ئۆتۈپ يىلانباغرى چىغىر يول بىلەن تاغ قاپتىلىغا قاراپ ئۆرلىدى ۋە قاراڭغۇ چۇشمەستىلا مەنزىلگاھىغا يېتىپ كېلىشتى . مازاردا جارۇپكەشمۇ ، تاۋاپچىلارمۇ كۆرۇنمەيتتى ، ھۇجرا ئىشىكلىرىمۇ ھاڭغىرقاي ئوچۇق تۇراتتى . كەلگەنلەر ئوچۇق ھۇجرىلارنىڭ بىرىگە كىرىپلا جايلىشىۋالدى ـ دە ، ئوت يېقىپ ئانچە ـ مۇنچە ئىسسىنىۋالغاندىن كېيىن داق يەردىلا يېتىپ قېلىشتى .

تۇزلەڭ يۇرتلاردا ئۇجمە پىششىقى بولۇشىغا قارىماي ، ئەتىياز شامىلىنىڭ قەدىمى تاغ ئارىسىغا ئەمدىلەتىن يېتىپ كېلىۋاتاتتى . جىرامۇجىرا ئارىلاپ ، تاغمۇتاغ ئۇسۇپ يۇرگەن ئەنسىز شامال شاخلار ئارىسىدا گۇرۇلدەيتتى ، ئۇلگۇجىكى بوشاپ كەتكەن ھۇجرا ئىشىكلىرىنى توختىماي تاقىلدىتاتتى . نەلەردىندۇر ئۇچۇرۇپ

كەلگەن توپا ـ چاڭلارنى تۆڭلۈكلەردىن ، ئىشىك يوچۇقلىرىدىن ، تام تۆشۈكلىرىدىن ھۇجرا ئىچىگە تاشلاپ كېتەتتى .

تۇن ھەسسە بولۇپ قالغىنىغا قارىماي ، يانمۇيان ياتقان ئاتا ـ بالا قازانچىلار نېمىشقىدۇر ئۇخلىيالمايۋاتاتتى . تاغ كېچىسىنىڭ ھۆل سوغۇقىمۇ ، تۇيۇقسىز ئۇچرىشىشنىڭ ھاياجىنىمۇ ، يارمۇھەممەت بىلەن گۈلئايىمنىڭ قىساسىمۇ ئۇلارنىڭ ئۇيقۇسىنى ھەيدەپ تۇراتتى . دادىسىنىڭ ئۇيان ئۆرۈلۈپ ، بۇيان ئۆرۈلۈپ ئۇخلىيالمايۋاتقىنىنى تۇيۇپ قالغان ئايمۇھەممەت ئۇنى توڭلىغان بولسا كېرەك ، دەپ پەرەز قىلدى ۋە كورەك جۇۋىسىنى يېپىپ قويماقچى بولدى . ئوغلىنىڭ غەرىزىنى چۈشەنگەن قاۋۇل ئۇستا ئوغلى تەرەپكە ئۆرۈلدى ـ دە ، جۇۋىنى ئىتتىرىپ تۇرۇپ :

— ئۇخلىيالمايۋاتقىنىڭنى تۇيۇپ تۇرىمەن ، ئوغلۇم ، مېنىڭمۇ كۆزۈمدىن ئۇيقۇ قېچىپ تۇرىدۇ . مۇڭداشقاچ ياتمىساق بۇ ئۇزاق كېچە تاڭ ئاتىدىغاندەك ئەمەس ، — دېۋىدى ، بۇ گەپ ئايمۇھەممەتكىمۇ يېقىپ كەتتى .

«گەپنى نەدىن باشلىسام بولار ؟»

ئايمۇھەممەت مازارغا كېلىۋېتىپ دادىسىغا دەيدىغىنىنى دەپ بولغانىدى . ئەمدى يەنە نېمىلەرنى سۆزلەپ بېرىشى كېرەك ؟ ئۇ دادىسىغا كېپەك دەرۋىش ھەققىدە تېخى ھېچنېمە ئېيتىپ بەرمىگىنىنى يادىغا ئالدى . شۇنداق ، ئۇ دەرۋىش دادىسىنى كونا ئاغىنەم دېگەنىدى . ئولتۇرسا ـ قويسا ئۇنى ئېغىزدىن چۈشۈرمەيتتى ، ئۆزلىرىگىمۇ ئاتىلىق مېھرىنى يەتكۈزگەنىدى . شۇڭا ، ئۇ يېنىك خورەك تارتىۋاتقان ئىككى ھەمراھىنىڭ ئۇيقۇسىغا دەخلى قىلماسلىق ئۈچۈن ، دادىسىدىن پېچىرلاپ دېگۈدەك سورىدى :

— دادا ، سىز يەكەنلىك بىر دەرۋىشنى تونۇمتىڭىز ؟

— يەكەنلىك دەرۋىشنى ؟ — قاۋۇل ئۇستا ئوغلىدىن قايتۇرمىلاپ سورىدى ، — ئېتى ، لەقىمى نېمىكەن ئۇ دەرۋىشنىڭ ؟

— بىلمىدىغانلار ئۇنى كېپەك دەرۋىش دەيدىكەن ، ئىسمى

شۇنداق بولسا كېرەك ئېھتىمالىم .

— كېيىمەك دەرۋىش ؟ — ئوڭدا ياتقان قاۋۇل ئۇستا گەجگىسىگە تەكىيە قىلىپ قويۇۋالغان قولىنى چۈشۈرۈپ ئوغلى تەرەپكە ئۆرۈلدى ـ دە ، — ياق ئوغلۇم ، كېيىمەك دەرۋىش دەيدىغان ئادەمنى تونۇمايدىكەنمەن ، يەكەنلىك دەرۋىش دېسەڭ ھېلىقى قۇراق دەرۋىشمىكىن دەپ قاپتىمەن . ئۇ ئارقىدىنلا كېيىمەك دەرۋىشنىڭ چىراي ـ شەكلىنى ، تەقى ـ تۇرقىنى سوراشتۇردى ۋە — مەن تونۇيدىغان ئۇ دەرۋىش قۇراق جەندە كىيىملا يۇرەتتى ، — دەپ قوشۇپ قويدى .

— سىز دېگەندەك ، ئۇ دەرۋىشمۇ قۇراق جەندە كىيىپ يۇرىدۇ ، يېشى ئاتمىشلاردىن ئاشقان ئادەم ، چىرايى قارىغا مايىل ، ئورۇق…

— ئېھتىمال ئاشۇ قۇراق دەرۋىش بولۇشىمۇ مۇمكىن . بۇ ئات ، بۇ لەقەمنى ئون نەچچە يىل بۇرۇن بىز بىرقانچىمىز ئىمام جەئفەر سادىق مازىرىغا تاۋاپقا بارغاندا قويۇپ قويغانىدۇق . ئۇ دەرۋىشنىڭ ئەسلىي ئېتىنى سوراپ بېقىش ھېچقايسىمىزنىڭ يادىغا كەلمەپتۇ . لېكىن ، ئۇ ئەپلاتۇندەك ئاقىل ، خىزىردەك ئاق كۆڭۈل ئادەم ئىدى . ھە راست ، ئۇ تاۋاپتىن قايتىشىدا بىزنىڭ ئۆيدىمۇ خېلى ئۇزاق تۇرغان ، ئۇ چاغدا سەن تېخى ئېغى يوق ئىشتان كىيىپ يۈرەتتىڭ ، ئوغلۇم ! ئۇ ئاناڭ رەھمىتىنمۇ يەرلىكىدە قويۇپ بەرگەنىدى .

ئايمۇھەممەت ئەمدىلا گەپ قىلاي دەپ تۇراتتى ، دەملەنمىگەن ئىشىك «تاراققىدە» قىلىپ ئېچىلىپ كەتتى . ئۇ دەررۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ شۇنداق قارىۋىدى ، ئىككى گەۋدىنىڭ ئىشىك ئالدىدىن لىپىدە قىلىپ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ قالدى .

ئۇ دادىسىنى تارتقۇشلاپ ، پىچىرلىدى :

— دادا ، ئىشىك تېشىدا ئىككى ئادەمنىڭ قارىسىنى كۆرگەندەك قىلدىم ، جىن ـ شايتاتۇن ياكى ئىزىمىزغا چۈشكەن بىرەرى بولۇپ قالمىسۇن يەنە ؟

ئـۇ قـورقـۇمـسـراپ تۇرۇپ دادىسىغا شۇنداق دېدى ـ دە ، باللىقىنى قىلىپ ، دادىسىغا يېقىنراق سۈرۈلدى . كىچىكلىكىدە ئـاڭلـىـغـان «مـازاردا جـىـن بار» دېگەن گەپ ئۇنىڭ يادىدىن كەچكەنىدى .

قاۋۇل ئۇستا ئاشۇ چەت مازاردا تىغدەك يالغۇز تۇرۇپمۇ جىن ـ ئەرۋاھ دېگەن نەرسىنى زادىلا كۆرۈپ باقمىغانىدى . شۇڭا ، ئوغلىنى خاتىرجەم قىلىش مەقسىتىدە تالاغا قاراپ باقماقچى بولۇپ ئورنىدىن تـۇردى ، جۇۋىـسـىنى يېپىنچاقلاپ ، ئىشىككە قاراپ ماڭدى . ئۇ بوسۇغىدىن ئاتلاپلا ئونلۇك ۋارقىرىدى :

— سىلەر كىم ، ئادەممۇ يا ئەرۋاھمۇ ؟

دادىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئايمۇھەممەت تالاغا چىقىپلا نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قېتىپ قالدى . ئادەممۇ ، جىنمۇ ، ئىشقىلىپ ئون نەچچە گەۋدە كالتەك ، توقماقلارنى كۆتۈرگەن ھالدا ئىشىك ئـالـدىدىلا دېۋەيلىشىپ تۇراتتى . ئادەم بولسىمۇ ، جىن بولسىمۇ ئەلپازى خېلىلا يامان ئىدى .

— زۇۋانىڭلار يوقمۇ ، جىن بولساڭلار مەن جىن دەڭلەر ، جـىـنلارنىڭ پادىشاھى بولساڭلارمۇ جاجاڭلار ئايەتۈلكۇرسا ، ئادەم بـولـسـاڭـلار بـىـز ئادەم دەڭلار ، قورقۇتمىز دەپ بىكار ئاۋارە بولماڭلار ! — قاۋۇل ئۇستىنىڭ مازار ئاسمىنىنى تىترىتىۋەتكەن ئـاۋازى ئاقموللام بىلەن ئابدۇسادىقنىمۇ ئويغىتىۋەتتى . «جىن» لارمۇ ئاخىر زۇۋانغا كەلدى :

— بـىـز ئادەم ، مۇشۇ يەرنىڭ ئىگىلىرى ، ئۆزۈڭلار نېمە ئادەمسىلەر ؟

ئۇلارنىڭ سوئالىغا ئاقموللام جاۋاب بەردى :

— نېمە ئادەم بولاتتۇق ، بۇ يەردە ياتقان ئۇلۇغلارنىڭ روھىنى سېغىنىپ تاۋاپقا كەلگەنلەر !

«جىن» لارنىڭ ئارىسىدىن بىرەيلەن :

— ھـىـم ، تـاۋاپقا كەپتىمىش تېخى ، ئەڭ ياخشىسى نىياز

هېكمىبەگنىڭ يالاقچىسى ئىكەنلىكىڭلارنى ئىقرار قىلىڭلار ئەمدى ، بۇ يەردىن ساق - سالامەت چىقىپ كېتەرمىز دەپ خام خىيال قىلىشماڭلار !

— نېمىشقا ھېكمىبەگنىڭ ئادەمدى ؟ نېمىدەپ بىزگە ھاقارەت قىلىسىلەر ؟ — ئۇلارنىڭ جىن ئەمەسلىكىگە ئىشىنىپ پۇت - قولىغا جان كىرگەن ئايمۇھەممەت «نېمىشقا ھېكمىبەگنىڭ ئادەمدى» دېگەن گەپكە قورسىقى كۆپۈپ شۇ زامان غەزەپكە كەلدى . بىراق ، قاۋۇل ئۇستا ئۇلارنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى پەملەپ ، يەنە سورىدى :

— نېمىدەپ قارىسىغا گەپ قىلىپ بىزگە تۆھمەت چاپلايسىلەر ؟

— ئەمىسە نېمىدەپ بۇ يەرگە قورال - ياراغ كۆتۈرۈپ كېلىسىلەر ؟

— ھە ، گەپ مۇنداق ئىكەن - دە ! سىلەر كىم بولىسىلەر ؟

— بىز يەتتە ئىقلىمغا چېچىلغان رىزقىمىزنى تېپىپ يەپ ، مازار - ماشايىخلارغا دۇئا قىلىپ ساۋاب ئىزدەيدىغان دەرۋىشلەرمىز !

— دەرۋىش ؟

ئىككى تەرەپ تېگى - تەكتىنى ، مەقسەت - مۇددىئالىرىنى بىلىپ بولغۇچە تاڭمۇ سۈزۈلۈپ قالدى . چىراي كۆرۈشۈپ ، تىل ئالماشتۇرۇشقاندىن كېيىنلا ئاندىن ھەممەيلەننىڭ ئەندىشىسى تۈگەپ ، ئارا ئوچۇق بولدى .

يېرىم كېچىدە غوۋغا كۆتۈرگەن بۇ كىشىلەر ئەسلىدە ھېلىقى بىر توپ دەرۋىشلەر ئىدى . ئۇلار خوتەن شەھىرىنى تاشلاپ كەتكەندىن كېيىن ئىمام جەئفەر سادىق[1] ، ئىمام جەئفەر تەيران[2] ، لاچىنئاتا[3] قاتارلىق مازارلارنى تاۋاپ قىلىپ بولۇپ ، چاقارتاغ مازىرىغا كېلىپ تۇرۇپ قالغىنىغا ئۇچ - تۆت ئايلار

①②③ خوتەن تەۋەسىدىكى مازارلار .

بولغانىدى . ئۇلار قايسىلا مازارغا بارمىسۇن ، ئاللاغا ۋە مازار غوجام ئەرۋاھىغا نىياز ھېكمىبەگ ئۇستىدىن داد ـ شىكايەت قىلىشاتتى . شاخ يېرىپ ، ياغ پۇرتىپ ئۇنىڭغا زاۋال تىلەيتتى . تۇنۇگۇن ئۇلار تۆت ئادەمنىڭ قورال ـ ياراغ كۆتۈرۈپ بۇ تەرەپكە كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپلا ئۇلارنى يوشۇرۇن كۆزىتىشكە باشلىغانىدى . «گۇمان ئىمانىنى قاچۇرار» دېگەندەك ، بۇ ناتونۇش قوراللىقلارنى نىياز ھېكمىبەگ ئەۋەتكەن ئايغاقچىلار دەپ جەزملەشتۇرگەن دەرۋىشلەر تۇن تەڭ بولغاندا بىرلا ھۇجۇم بىلەن بۇ «ئايغاقچى» لارنى يوق قىلىۋېتىش قارارىغا كەلگەنىدى .

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئۇزۇن ساقال دەرۋىش ئەپۇ سورىغان تەلەپپۇزدا دېدى :

— كېچىرۈڭلار ، تۇغقانلار ، سىلەرگە قارامىلىق قىلىپ قويغىلى تاس ـ تاماس قاپتۇق .

ئارقىدىنلا يەنە بىر دەرۋىش گەپ قىستۇرۇپ دېدى :

— قارىغاندا خۇداۋەندەكبىرىم دۇئايىمىزنى ئىجابەت قىلغان ئوخشايدۇ ، مانا ئەمدى سىلەرنى بىزگە يەتكۈزدى ، كۈچىمىزمۇ ئۈلغايدى . نىياز ھېكمىبەگنى قوغلاپ چىقىرىپ ، ئەللامە ئالائىددىن مۇھەممەت خوتەنىنىڭ[1] روھىنى بىر خۇشال قىلىۋەتمەيلىمۇ !

— دۇرۇس ، قانغا قان ، جانغا جان ئالىدىغان پەيت كەلدى !

---

① ئەللاما ئالائىددىن مۇھەممەت خوتەنى مىلادىيە 1150 ـ يىلى قەدىمكى خوتەن شەھىرىنىڭ ئىزلىرىدىن بىرى بولغان يۈرتخان دېگەن يەردە خوجامۇھەممەت ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن . ئۇ قەشقەردىكى بىلىم يۇرتى «مەدرىسە ساچىيە» دە ئوقۇپ ، دىنىي ۋە تېببىي ئىلىم تەھسىل قىلغان ۋە ئەللامە ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن . خوتەنگە قايتىپ مەدرىسە ئېچىپ ، موللا ، تالىپ ۋە تېۋىپ يېتىشتۇرگەن . ئوقۇغۇچىلىرى ئوچ مىڭدىن ئاشقان . تېببابەتچىلىككە ئائىت ئەسەرلەرنى يازغان . چىڭگىزخانغا بويسۇنۇشتىن باش تارتىپ شىنجاڭغا قېچىپ كەلگەن كۆچلۈكخانغا ئالىم ، تالىپ ۋە خەلقنى ئۈيۇشتۇرۇپ قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتكەن . كۆچلۈكخان خوتەننى بېسىۋالغاندىن كېيىن ئۆزىنى چوڭ تۇتۇپ ئىلىم ـ بىلىمدە ئەللامە ئالائىددىن بىلەن مۇنازىرىلەشكەن ۋە يېڭىلىپ قالغان . خەلقئالەم ئالدىدا رەسۋا بولۇپ ئىزاغا چىدىمىغان كۆچلۈكخان مىلادىيە 1222 ـ يىلى ئەللامە ئالائىددىن خوتەننى مەدرىسە قوۋۇقىغا مىخلاپ ئۆلتۈرگەن . ئۇ خوتەن ئىلىم ئەھلىنىڭ ئۇلۇگىسى .

— يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم !
— ساق قالساق غازى ، ئۆلسەك شېھىت !...
ئۇلار دەرۋىشلەرنىڭ يوغان ھۇجرىسىغا جەم بولۇپ كۆيۈۋاتقان گۈلخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشتى . بار ـ يوقنى تەڭ يەپ ناشتا قىلىۋالغاندىن كېيىن ، كېيىنكى ئىشلار توغرۇلۇق جىددىي مەسلىھەتكە كىرىشىپ كەتتى . ھەركىم ئۆزى بىلگەنچە سۆزلىدى ، ئۆز پىلانىنى ئوتتۇرىغا تاشلىدى ، ئاخىرىدا ئايمۇھەممەتلەرنىڭ ھېلىقى پىلانى ماقۇللۇقتىن ئۆتتى . ساقاللىق دەرۋىش ئورنىدىن تۇرۇۋېلىپ بۇ پىلانىنى چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى . يەنە بىر دەرۋىش ئۇنىڭ سۆزىگە لوقما سالدى ۋە چاقچاق ئارىلاش دېدى :
— نانىنى چاينا پېگۈزىدىغانغا بىز كىچىك بالا ئەمەس ، ئاغىنە ، ئەڭ ياخشىسى گەپنىڭ ئۆزىگە كېلىلى ، مەسىلەن ، ئالتۇن كانىدىكى ھاشارچىلار بىلەن كىم كۆرۈشىدۇ ، قورال ـ ياراغنى نەدىن تاپىمىز ؟
باياتىن بېرى ئۇندىمەي ئولتۇرغان بىر پاكار دەرۋىش ئورنىدىن دەس تۇردى ـ دە :
— قاراڭغۇ تاغقا مەن باراي ، چىغىر يول ماڭا تونۇشلۇق ، يەنە كېلىپ ئۇ يەردە بىرقانچە تونۇشلىرىم بار ، ماڭا خالىغان بىرەرىڭلار ھەمراھ بولساڭلارلا بولدى ، — دەپ ئۆزىنى مەلۇم قىلدى .
— چاقار ، نورى ، بويا پىشىلەردىكى پالۋانلارنى يىغىلى ، مۇشۇ كۈنلەردە ئۇلارمۇ نىياز ھېكىمبەگنىڭ تۇلكە ، سۇغۇر تېرىسى ئالۇنىدىن جاق تويۇۋاتىدۇ !
— چىرىدا پېقىر بىلىدىغان ئۇچ ـ تۆت قوندىقچى بار ، ئۇلار ئەلىشىربەگ زامانىسىدا مانجۇلارنىڭ قۇرخانىسىدا قورال ياسىغانلار ، ئۇلارنى چىللاپ كېلىشكە مانا مەن بار !
— ماقۇل كۆرسەڭلار ، پېقىر چاقارنىڭ ئۆزىدىنلا يىگىرمە ـ ئوتتۇز تۆمۈرچىنى تۆت كۈندىلا ھازىر قىلالايمەن .
— ...

ئوتتۇز ئالتىنچى باب

تىرىلگەن مۇردا

گۇما بوستانلىقى پەۋقۇلئاددە بىر بەلۋاغقا جايلاشقانمىكەن ، بىر يىل ئۇچ يۈز ئاتمىش كۈننىڭ يېرىمىدا دېگۈدەك قۇتراپ تۇرىدىغان كەپسىز شامال بەزىدە باغقا ، بەزىدە تاغقا قاراپ سوقۇپ تۇرىدۇ . ئەتىياز ۋە كۈز كۈنلىرىدە بولسا بۇنداق شامالالار كۆكتېرەك يېزىسىنىڭ ھاۋا بوشلۇقىدا دوقۇرۇشۇپ قالىدۇ ـ دە ، بۇ يېزىغا ئىللىق بىر كىلىمات بەخش ئېتىدۇ . ئەتىياز بالدۇر كېلىدۇ ، كەچ كۈز قىروسىمۇ كېچىكىپرەك چۈشىدۇ .

بىراق ، بۇ يىل تېرەك يېرىلغۇدەك قاتتىق سوغۇق بولغان بولسىمۇ ، ئەتىياز يەنىلا ئۆز قەرەلىدە يېتىپ كەلدى . ئاي ـ ئايلاپ ئۇيقۇدا ياتقان كەڭ تەبىئەت ئەتىياز تىۋىشىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن بىر كېچىدىلا چۆچۈپ ئويغاندى . شىرىلداپ ئېقىۋاتقان ئەگىز سۇلىرى شوخ ناخشىسىنى باشلىۋەتتى . باھار ئاپتىپىغا كۆكسىنى قاقلاپ ياتقان كەڭ ئېتىزلار ئۆپكىدەك ئېسىلىپ ، تۇنجى ئۇرۇقنى قوينىغا ئېلىشقا تەييارلاندى . تۇتاش كەڭ باغلار ھۇپپىدە ئېچىلغان ئۆرۈك چېچىكىدىن ياسانچۇق قىزلاردەك ئاق لىباس كىيىشتى . ئەتە ـ ئاخشاملىرى كۆك تېرىشقا ئالدىرىغان بالىلارنىڭ سەبىي كۈلكىسى ۋەخپە بېدىلىكىگە تۇتىشىدىغان توپىلىق يولنى باشقىچە جانلاندۇرۇۋەتتى…

كۇن ئېگىلگەن چاغ . كۆجۇم سەھرا ئۆيلىرىنىڭ چېتىگىرەك جايلاشقان قاشالىق ھويلىنىڭ ئىشكى ئېچىلدى . يەتتە ـ سەككىز ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالىنى كەينىگە سېلىۋالغان ، شاپتۇل چېچىكى رەڭلىك داكا ياغلىق بىلەن يۇزىنى يۆگىگەن ، ھاۋا رەڭ گۈللۈك كۆڭلەك كىيگەن ، ئىككى قولىدا بىردىن چۆگۈن

كۆتۈرۈۋالغان زىلۋا بىر قىز ھويلا ئىشكىدىن چىقىپ ، ئەتراپقا مۇنداقچىلا قارىۋەتكەندىن كېيىن ، مەھەللىنىڭ ئايىغىدىكى سۆگەتلىككە قاراپ يۈرۈپ كەتتى .

ئىككىيلەن كۆپ ماڭمايلا ئەمدىلا جالا باغلىغان سۆگەتلىك ئارىسىدىكى كۆل بويىغا يېتىپ كەلدى . كۆل بويىدىكى ئۇزۇن نوردا قوشتىن چىققان ئۆكۈزلىرىنى سۇغىرىۋاتقان ئۇچ - تۆت يىگىت قىز تەرەپكە ئىشارەت قىلىشىپ پىچىرلاشقىلى تۇردى .

— قاراڭلار ، مىرئەخمەت قازانچىنىڭكىدە تۇرىدىغان گۈلئايىم دېگەن قىز ئەنە ئاشۇ .

— پاھ ، ئۇنىڭ قامىتى ئاۋۇ سۆگەت تاللىرىغىلا ئوخشايدىكەن !

— سەن قامىتى بىلەن قاپسەن تېخى ، چىرايىنى كۆرسەڭچۇ ، بەھوش بولۇپ تۇرغان يېرىڭگىلا يېقىلىپ چۈشسەن !

كىچىك بالا گۈلئايىمنىڭ چۆگۈنلىرىنى تولدۇرۇپ ، كۆل بويىغا ئاچىقىپ بەردى . گۈلئايىم شامالدا يەلپۈنۈپ تۇرغان ئېتەكلىرىنى بىر قولى بىلەن تۇزەشتۇرگەچ ، چۆگۈنلەرنى قولىغا ئالدى . ئۆزىگە يەۋەتكۈدەك تىكىلىشىپ تۇرغان يىگىتلەرگە كۆز قىرىنمۇ سالماي ، تېز - تېز قەدەملەر بىلەن يۈرۈپ كەتتى .

— ئاچا ، ئاچا ، ئاۋۇ تەرەپكە قارىغىنا ، ئات كېلىۋاتىدۇ ، ئات...

گۈلئايىم تۇغقىنى مىرئەخمەتنىڭ كىچىك ئوغلى كۆرسەتكەن تەرەپكە قارىدى . ئۇنىڭ ئۆتەر يولىنى كېسىپ ئۆتىدىغان چوڭ يولدا راستىنلا تورۇق ئات مىنىۋالغان بىر ئادەم كېلىۋاتاتتى . ئاتقا نېمىدۇر سۆرىتىلگەن ، ئات كەينىگە كىرىۋالغان بىر توپ ئويۇنچى بالا ئىشكىلىرىدىن بېشىنى چىقىرىشىپ قاراپ تۇرغان چوڭلارغا چۈشىنىكسىز بىرنېمىلەرنى دەپ چۇرۇقلىشاتتى ، ھەمراھلىرىنى چاقىرىشاتتى .

گۈلئايىم چۆگۈنلىرىنى يول بويىدا قويۇپ «قېنى ، ئات ئۆتۈپ كەتمىسۇنمۇ» دېگەندەك بەخرامان قاراپ تۇرىۋەردى . ئۇنىڭغىچە

ئاتمۇ ، ئات كەينىگە خۇددى كۆكۈيۈندەك ئولىشۇالغان بالىلارمۇ ئۇنىڭغا يېقىنلاپ قالدى . بالىلارنىڭ ئالدىغىچە يۈگۈرۈپ بېرىپ ، يەنە ئاتنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ قايتىپ كەلگەن بالا ئاچىسىنىڭ يېنىغا كەلدى :

— قا... قارا ئاچا ، — دېدى ئۇ ھاسىراپ ، بۇرنىنى تارتىپ تۇرۇپ ، — توختاخۇن قۇش جاڭگالغا توشقان تۇتقىلى بېرىپتىكەن ، بارغان يېرىدىن ئۆلۈپ قالغان بىر ئادەمنى تېپىۋاپتۇ .

گۈلئايىم بالىغا «شۇنداق بوپتۇمۇ» دېگەندەك قاراپ قويۇپ ، چۆگۈنىنى قولىغا ئېلىشقا تەمشىلدى . مەھەللىدە يۇز بەرگەن بۇنچىۋالا چوڭ ئىشتىن بىخەۋەر قالمىسۇن دېدىمۇ ، بالا ئۇنىڭ قولىدىن كاپلا قىلىپ تۇتتى ۋە ئۇنىمغىنىغا ئۇنىماي ئات كەينىدە سۆرىلىپ كېلىۋاتقان جىرغا يېنىغا باشلاپ كەلدى .

ئۇچ غۇلاچ كەلگۈدەك ئىككى تال توغراق بادرىسىنى بىر - بىرىگە چېتىپ ياسالغان جىرغىنىڭ بىر بېشى ئېگەرنىڭ ئىككى تەرىپىگە چىگىلگەن . يەنە بىر بېشى يەردە سۆرىلىپ تۇراتتى . ئىككى بادرا ئارىسىدا جۇل - جۇل كالتە جۇۋا كىيىۋالغان بىر ئادەم كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئوڭدىسىغا ياتاتتى . بىر قولى كۆكسىدە ، بىر قولى جىرغىدىن ساڭگىلاپ تۇراتتى .

گۈلئايىم جىرغىنىڭ ئالدىغا كالدى . ئۇ بوينىنى سوزۇپ ، جىرغىغا ئولىشۇالغان بالىلارنىڭ بېشى ئۈستىدىن ھېلىقى «ئۆلۈك» كە قارىدى . قارىدىيۇ ، كۆز گۆھىرىدە «يالت» قىلىپ ئەكس ئەتكەن بىر تونۇش چىراي ئۇدۇل يۈرىكىگە قول سالدى . گۈلئايىم ھېلىقى بالىنىمۇ ، چۆگۈنلىرىنىمۇ تامامەن يادىدىن چىقاردى - دە ، قارچىغىسىنى قولىغا قوندۇرۇپ ، قامچىسىنى پۇلاڭلاتىپ كېتىۋاتقان توختاخۇن قۇشقا قاراپ ، قوللىرىنى سوزۇپ تۇرۇپ مۇراجىئەت قىلدى :

— ئاكا ، خاپا بولماي جىرغىنى توختاتسىلا... ئاكا...

توختاخۇن قۇش شۇ ھامان ئېتىنى توختاتتى . جىرغىمۇ توختىدى . گۈلئايىم يېقىن كېلىپ ، جىرغىدىكى تونۇغۇسىز بولۇپ

كەتكەن ئادەمگە ئېگىشىپ تۇرۇپ قاربدى ـ دە ، بىردىنلا جىرغىغا ئۆزىنى ئاتتى . «كەرىمقۇل ، كەرىمقۇل» دەپ ناله قىلغىنىچە ئوق تەگكەن كىيىكتەك گۈپپىدە يىقىلىپ چۈشتى...

كەرىمقۇل مىرئەخمەت قازانچىنىڭ ئۆيىدە هوشىغا كەلدى . هوشىغا كېلىپلا بېشىدا يۇم ـ يۇم ياش تۆكۈپ تۇرغان تونۇش چىراي ، تونۇش كۆزلەرنى ، ئەتراپىدا پەرۋانىدەك پىرقىراپ يۈرگەن گۈلئايىمنى ، گۈلئايىمنىڭ توزۇپ كېتىۋاتقاندەك گۈلدەك سولغۇن چىرايىنى كۆردى . ئۇ چاك ـ چاك يېرىلىپ كەتكەن لەۋلىرىنى تەستە مىدىرلىتىپ ، دېدى :

— مەن... مەن هازىر ... نەدە ؟

كەرىمقۇلنىڭ ئاۋازى بەكمۇ زەئىپ ۋە مىسكىن ئىدى ، سۆزلىرىمۇ ئۈلاشمايتتى . كۆيۈپ كۆسەيدەك قاربداپ كەتكەن چىرايىدىن ، كىرپىكىدىن ، بۇرنىدىن ، غىچچىدە توپا يېغىپ تۇراتتى . جاۋغىيىدىن ، كۆز چانقىدىن شور تۆكۈلەتتى . يېرىم كۈن بىهوش ياتقان كەرىمقۇلنىڭ هوشىغا كېلىشى مىرئەخمەت قازانچىنى بۆلەكچىلا خۇش قىلىۋەتتى .

— خاتىرجەم بول ، ئوغلۇم ، گۈمىدا ئۆز ئۆيۈڭدە تۇرۇۋاتسەن ، — دېدى ئۇ كۆزلىرىدىن تېشىپ تۇرغان خۇشاللىق يېشىنى سۈرتكەچ ، بىر چەتتە قاراپ تۇرغان بومبا ساقال ئادەمنى كۆرسىتىپ ، — ئاللانىڭ قۇدرىتى بىلەن توختاخۇن ئاكاڭ سېنى قۇملۇقتىن تېپىۋاپتۇ ، ئۇ چاغدا سەن نەپەستىن قالغانىكەنسەن ، توختاخۇن بىر مۇسۇلمانىڭ جەستى چۆلدە قالسا قانداق بولغىنى ، دەپ ئويلاپ قىلىدىغان ئىشىنىمۇ تاشلاپ سېنى بۇ يەرگە ئاچىقىپتۇ ، خۇداغا شۈكۈر ، يەيدىغان رىزقىڭ بار ئىكەن . ئانچە ـ مۇنچە زىمات قىلىۋىدۇق ، مانا سەللىمازا ئوڭشىلىپ قالدىڭ . ئىگەمنىڭ قۇدرىتى نېمىدېگەن ئۇلۇغ...

كەرىمقۇل هەممىنى چۈشەندى . يول تاپالماي چۆل ـ جەزىرىدە خېلى كۈنلەرگىچە تېگىرقاپ يۈرگەنلىكىنى ، يىقىلغان يېرىدىن ئۆمىلەپ مېڭىپ بىر قۇم بارخىنىنىڭ يېنىغا بارغانلىقىنى خىرە ـ

شـــره يـادىـغـا كـەلتۇردى ۋە مىننەتدارلىق يېشى ئوقچۇڭاتقان كۆزلىرىنى توختاخۇنغا ئاغدۇردى .

بايانتىن بېرى ئۇندىمەي ئولتۇرغان توختاخۇن :

— كـۆڭـلـۈڭنى بۇزما ، ئۇكا بىر ئىرادە بىلەن ئۆلۈمدىن قـۇتـۇلـۇپ قالدىڭ ، مەندىن ئەمەس خۇدادىن مىننەتدار بولساڭ بـولـىـدۇ . مـۇبادا خۇدا ئوڭغا چىقىشنى دىلىمغا سالمىغان بولسا... دېدى ـ دە ، كەرىمقۇلنىڭ يوتقىنىنى تۇزەشتۇرۇپ قويۇپ ، چىقىپ كەتتى . توختاخۇننى ئۇزىتىپ بولۇپ قايتىپ كىرگەن مىرئەخمەت ئاكا ئۆيدىكىلەرگە دېدى :

— خەتەر ئۆتۈپ كەتتى . ئەمدى تازا قېنىپ بىر ئۇخلىۋالسا ئوڭايلا ئوڭشىلىپ كېتىدۇ . ئۇنى بىردەم يالغۇز قويۇڭلار .

كەرىمقۇل يالغۇز قالدى . پەقەت شۇ چاغدىلا قۇمدەك چېچىلىپ كەتكەن پىكرىنى بىر يەرگە يىغىپ ، خىيال كەپتىرىنى ئەركىن پەرۋاز قىلدۇرۇش پۇرسىتىنى تاپتى .

ئـادەم بەئەينى تەقدىرنىڭ قولىدىكى ئويۇنچۇققا ئوخشايدۇ . گەرچە ئۇ ھاياتلىق ئالىمىدىكى ئەڭ ئەقىللىق مەخلۇق بولسىمۇ ، تەقدىرنىڭ تىزگىنىدىن بىر دەقىقىمۇ ئايرىلالمايدۇ . ئادەم كۇلدۇم ، دەيـدۇ ، بـراق تـەقـدىرنىڭ ئىرادىسى بىلەن كۇلگىنىنى ئۆزى تۇيمايدۇ ؛ يىغلىدىم دەيدۇ ، تەقدىرنىڭ خاھىشى بىلەن يىغلىغىنىنى ئەسلا سەزمەيدۇ . ئۇنىڭ ئۆز خاھىشىغا بېرىلگىنى — دەل تەقدىر تەرىپىدىن ئەخمەق قىلىنغىنى...

ئوخشاشلا ، كەرىمقۇلمۇ تا مۇشۇ مىنۇتقىچە تەقدىرنىڭ كەڭ ۋە چەكلىك ئالىقىنىدا ھەرىكەت قىلدى . بىراق ، ئۇ تەقدىرنىڭ ئۆزىنى ئەتىۋارلىغىنىنى ياكى ئۆگەيلىگىنىنى زادىلا چۈشىنەلمىدى . ئـەتـىـۋارلـىـدىـمـىـكـىـن دېسە ، تەقدىر بىر سەۋەب بىلەن ئۇنى ھـەمـراھلىرىدىن ئايرىپ ، پايانسىز بايۋاندىكى ئۆلۈم دۇنياسىغا رەھىمسىزلەرچە تاشلىۋەتتى . ئۆگەيلىدىمىكىن دېسە ، ئۇنى يەنە بىر سەۋەب بىلەن توختاخۇن قۇشقا ، گۈلئايىمغا ئۇچراشتۇردى . تېخىمۇ چـۈشـىـنـىـكـسـىـز يېرى شۇ ئىدىكى ، تەقدىر ئۇنىڭ يۈرىكىگە

گـۇلـئـايمنىڭ ئوتنى سالدىيۇ ، يەنە بىر سەۋەب بىلەن ئۇنىڭ مۇھەببىتىگە گۇمان سۇيىنى سەپتى . تېخىمۇ قىزىق بولغىنى بارخان يېنىدا يىقىلىپ جېنى تۇمشۇقىغا كەلگەندە ، يەنە شۇ ساراڭ تەقدىر ئۇنى ئۆز قولى بىلەن ئەزرائىلنىڭ ئىلكىدىن قوتۇلدۇرۇۋالدى . يەنە شۇ تەقدىر شامىلى ئۇنى باشقا يەرگە ئەمەس ، دەل گۇلئايمنىڭ يېنىغا ، سۆيگىنىنىڭ قېشىغا ئۇچۇرۇپ كېلىپ ، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تىرىلىشكە نېسىپ قىلدى .

كـەرىـمـقـۇل ئـويچان كۆزلىرىنى تورۇسقا تىكىپ ، خىيال قـايـىنـمىدا غۇلاچ تاشلاشقا باشلىدى . ئايمۇھەممەت ۋە ئاقموللام قىلىچ ئوينىتىپ ئات چاپتۇرغان پېتى كۆز ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتى . هـەمـدەم بـاتۇرنىڭ «چاپسان قېچىكلار ، بۇ ئۆلگۈرلەرگە ئۆزۈم تېتىيمەن» دېگەن ياڭراق ئاۋازى قۇلاق تۇۋىدە قايتا جاراڭلىدى . تورۇستىكى ئاشۇ بوشلۇقتا ، يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق ئارىسىدا كـېـپەك دەرۋىشنىڭ سۇرىتى پەيدا بولۇپ «هەي پوچى يىگىت ، هالىڭ شۇمىدى» دەپ مەسخىرىلىك كۈلۈپ قويدى . ئۇ يەنە چاپقۇر ئـاتلارنىڭ ناغرا ئاۋازىدەك تاراسلىغان تۇياق ئاۋازىنى ئاڭلىدى . ئارقىدىنلا ئاچ قاپلانەك قوغلاپ كېلىۋاتقان بەگ ياساۋۇللىرىنىڭ ئـايـانـچـلـىق تەلەتى كۆرۈنۈپ قالدى . كەرىمقۇلنىڭ قۇلاقلىرى زىڭىلداپ ، تېنى ئىختىيارسىز شۇركۈنۈپ كەتتى .

«بۇ يەردىن كېتىپ ھەمراھلىرىمنى تېپىۋېلىشىم كېرەكمۇ ، ياق ئۇلارنىڭ كەينىگە كىرىش تۇگىمەس جەڭگى ـ جېدەلدىن ، قان تـۆكـۈلـۈشـتـىـن چېكى كۆرۈنمەس جاپا ـ مۇشەققەتتىن دېرەك بەرمەمدۇ ؟ دۇرۇس ، يەكەن يولىدىن يالتايمىدىم ، باش كېتىشتىن قورقمىدىم ، بىراق ، بۇلارنىڭ ھەممىسى پەقەت گۇلئايىم ئۈچۈنلا ئـەمـەسـمىدى ؟ سانجۇدىكى تەۋەككۇلچىكمۇ خورلانغان سۆيگۇنىڭ ئاخىرقى ئۆچ ئېلىشىغۇ ؟ » ئۇ ئاخىر ئۆچ ئالدى ، پۇخادىن چىقتى . مۇھەببىتىنى خورلىغان ، ئاددىي بويىاقچىنى كۆزگە ئىلمىغان هايۋان نەسلى نىياز ھېكىمبەگ ئەمدى بۇ دۇنيادا يوق ، بۇ دۇنيادا قالغىنى پەقەت كەرىمقۇل بىلەن گۇلئايىملا . ئەمدى ئۇلار كۇشەندىسىز ،

ئارامخۇدا ياشايدۇ ، ھېچكىمۇ قىزنى بۇلاپ كېتەلمەيدۇ . خالىسا بۇ چەت يېزىدا ئۇنىڭ بىلەن بىللە قېلىۋېرىدۇ . خالىسا ئۇنى خوتەنگە — ئۆز يۇرتىغا ئېلىپ بارىدۇ ـ دە ، ھالىغا يارىشا توي قىلىپ ، خاتىرجەم كۈن ئۆتكۈزىدۇ . جان تەنده ئامان بولسىلا ئۇلار تېخى بالىلىق بولىدۇ ، قىز بولسا گۈلئايىمدەك چوڭ قىلىدۇ ، ئوغۇل بولسا ھۈنىرىنى ئۆگىتىدۇ . ناھايىتى كۆمەكلىك بىر جەمەت — كەرىمقۇل بوياقچىنىڭ جەمەتى ئۆز ئابرۇيى بىلەن ھەممىگە تونۇلىدۇ...

ئىشەك قېيا ئېچىلىپ ، گۈلئايىمنىڭ بېشى كۆرۈندى ، ئىشكىنىڭ غىچىرلىشى بىلەن خىيال يېپى كېسىلگەن كەرىمقۇل بېشىنى كۆتۈرۈپ ، جەينەكلىرىنى تەكىيىگە تىرەپ ، بىلىچە ئۆرە بولدى . سۆيگىنىنى ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن قارشى ئالدى .

— قېنى گۈلئايىم ، يېنىمغا كېلىڭا ، — دېدى ئۇ گۈلئايىمغا قاراپ يالغاندىن دومسىيىپ ، — شۇنداق بىقوۋۇل بولۇپ ياتسامۇ قېشىمغا كېلىپ ھال ـ ئەھۋال سوراپمۇ قويمايسىز...

گۈلئايىم ئىشكىنى ئاۋايلاپ ياپتى ، سۇپىغا چىقىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن يەرگە قاراپ تۇرۇپ :

— خاپا بولماڭ ، كەرىمقۇل چوڭلار قاراپ تۇرسا نېمىمۇ قىلالايتتىم ، ھېلىمۇ ئوغرىلىقچە كىرگىنىم يېتىپ ئاشار ، — دېدى ناز بىلەن كۈلۈمسىرەپ .

ئۆزىنى ئۆلدۇم دەپ ھېسابلاپ ھايات تىزگىنىنى ئەزرائىلنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ بولغان كەرىمقۇل ، ئۆلمەيلا قالدى ، بەلكى گۈلئايىمنىڭ قېشىغا كېلىپ قالغىنىنى تامامەن خۇدانىڭ ئەپچىل ئورۇنلاشتۇرۇشى ، ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى دەپ چۈشەندى ، يۈرىكىنى غاجىلاۋاتقان گۇمانىنى بىردىنلا يەتتە قات ئاسماننىڭ قەرىگە چۆرۈپ تاشلىدى . ئۇنىڭچە ، گۈلئايىم پاك بولمىسا تەقدىر ئۇلارنى قايتا ئۇچراشتۇرمىغان ، ئۇنسالىغا يەتكۈزمىگەن بولاتتى . قايتا ئۇچراشقانىكەن ، ئەمدى ھەرگىز ئايرىلماسلىقى كېرەك ئىدى . ئايرىلىشنىڭ ئۆزى تەقدىرنىڭ ئىرادىسىگە مۇخالىپ كېلەتتى .

— گۈلئايسم ، بايامقى گېپىمگه خاپا بولماڭ ، سىزگه مەستلىكىم كېلىپ مۇنداقچىلا چېقىشىپ قويدۇم ، — بايامقى تەنه گېپىنىڭ گۈلئايمنى خاپا قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرىگەن كەرىمقۇل شۇ هامان ئەپۇ سورىدى . چېچىنىڭ ئۇچىنى ئويناپ ئولتۇرغان گۈلئايىم كەرىمقۇلنىڭ گېپىگه جاۋابەن تاتلىققىنا كۈلۈپ قويدى .

كەرىمقۇل چۆل - بايا‌ۋاندىن ئەمەس ، بەلكى هېلىلا باغدىن كەلگەندەك روهلىنىپ كەتكەنىدى . سامانەك سارغايغان چىرايىغا قان يۈگۈرۈپ قالغان ، كۆزلىرىدە نۇر ۋە كۈلكە جىلۋە قىلاتتى . يۈرىكىمۇ شوخلۇق قىلىشقا باشلىغانىدى . مانا ئەمدى ئۇ كۆرپە ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ گۈلئايمنىڭ چىرايىغا ، كۆزلىرىگه مەجنۇنلارچه نەزەر بىلەن سەپسېلىۋاتاتتى .

ئۇ قانچه سەپسالسىمۇ ، گۈلئايىم يەنىلا بۇرۇنقى ئېۋەنسىز گۈلئايىم ئىدى . بىراق ، ئۆلۈم چاڭگىلىدىن قۇتۇلغان ئادەمگه هايات تېخىمۇ گۈزەل ۋە تېخىمۇ قەدىرلىك تۇيۇلغىنىدەك ، بىر ئايچه ئايرىلىشتىن كېيىن گۈلئايىممۇ ئۇنىڭغا باشقىچه چىرايلىق ۋە لاتاپەتلىك كۆرۈنمەكته ئىدى . ئۇنىڭ جانغا ئاپەت سالىدىغان شەهلا كۆزلىرىدىن ئەمدى جان ئالىدىغان ئوت ئېتىلىپ چىقاتتى . كۈلكىسىنىڭ يارىشىقى بولغان نوقۇتتەك زىنىخى ئەمدى ئاشقىنى دەم تارتىدىغان تەگسىز غارغا ئايلانغانىدى . لەۋلىرىنىڭ جازبىدارلىقى ئاشقىنى ساراڭ قىلالىغۇدەك سېهىر تاپقان ، توغاچتەك مەڭزى ئاھ تارتقان مەجنۇننىڭ ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىققان ئوت مىسالى قىزىل ئىدى .

كەرىمقۇلنىڭ كۆزىگه كىرىپ كەتكۈدەك بولۇپ قاراۋېرىشىدىن ئىزا تارتتىمۇ ، گۈلئايىم ئاستا كۆزىنى ئېپقاچتى . ياغلىقى بىلەن يۈزىنى دالدا قىلىپ كەرىمقۇلغا :

— كەرىمقۇل ، يېتىۋېلىپ ئارام ئالغاچ ، قانداق بولۇپ چۆلگه كىرىپ قالغىنىڭىز توغرۇلۇق سۆزلەپ بېرىڭ ، ئاكام هەققىدىمۇ بىر نەرسه دەپ بەرمىدىڭىزغۇ تېخى ، — دېدى ئاستا پىچىرلاپ .

نېپىز داكا ياغلىق گۈلئايمنىڭ تولۇن ئايدەك ھۆسن - جامالىنى ئاي يۈزىنى توسقان ئاق بۇلۇتتەك توسۇپ تاشلىدى . تولۇن ئاي تاماشىسىدىن مەست - بىھوش بولۇپ ، ئەرشئەلادا قانات قېقىپ يۈرگەن كەرىمقۇلنىڭ كۆڭۈل خۇشلۇقى قېچىپ ، بىر موللاق بىلەن بۇ دۇنياغا چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى . گۈلئايمنىڭ سوئالى قايتا تەكرارلانغاندىن كېيىنلا ئاندىن ئېغىز ئاچتى . نىياز ھېكمىبەگنى «ئۆلتۈرۈش» تە قانداق باھادىرلىق كۆرسەتكىنىنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەشكە باشلىدى :

— گۈلئايمخاننى ئوغرىلىغان لەنىتى ئوغرى سەنمۇ دەپ نىياز ھېكمىبەگنىڭ كۆكسىنى نىشانلاپ شۇنداق بىر تېغ ئۇرۇۋىدۇق ، ئۇ لەنىتى غىڭ قىلمايلا جان بەردى . بۇ خۇش خەۋەرنى سىزگە يەتكۈزۈشكە شۇنداق ئالدىرىدىمكى ، ھەيھات ، نېمىسىنى دەيسىز ، ئاتنى بولۇشىغا قامچىلاپتىمەن ، ئايمۇھەممەت ئاكامنىڭ ، ھەمدەم باتۇرنىڭ ، ئاقموللامنىڭ قايسى تەرەپكە ماڭغىنى بىلەنمۇ كارىم بولماپتۇ . گۈمىغا ماڭدىم دەپ مېڭىپتىمەن ، مېڭىپتىمەن ، تاڭ ئاتقاندا قارىسام ئېتىم ئۆلۈپ يېنىمدا يېتىپتۇ . ئۆزۈم جەھەننەمدەك ۋەھىمىلىك چۆلدە تۇرۇپتىمەن ، — كەرىمقۇل سۆزلىگەنسېرى قىزىشىقا باشلىدى . جاۋغايلىرىغا ماغزاپتەك ئاق كۆپۈك ئۆرلەپ چىقتى ، — قارىسام - قارىسام چېتى كۆرۈنمەيدۇ بۇ كاساپەتنىڭ ، يا يەيدىغانغا يوق ، يا ئىچىدىغانغا يوق ، شۇنداق قىلىپ سەن چۆل بولساڭ ، مەن دېگەن مەن ، ئېتىم بولمىسا پۇتۇم بار ، نان سۇ بولمىسا قۇۋۇتىم بار دەپلا بىلىمنى چىڭتىپ يولغا راۋان بولدۇم ، قانچە مۇشەققەت تارتسامۇ بۇ خۇش خەۋەرنى گۈلئايمغا يەتكۈزمەي قويمايمەن ، دەپ قەسەم قىلدىم...

گۈلئايىم كەرىمقۇلنىڭ ھېكايىسىنى زەن قويۇپ ئاڭلىدى . ئۇنىڭ ئۆزى ئۇچۇن ئۆچ ئالمەن دەپ جېنىنى تىككىنىگە ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈندى .

— دەپ كەلسەم ، ئۇنداق چۆلنى سىز زادىلا كۆرۈپ باقمىغان ، كۆز يەتكۈدەك يەردە ئادەممۇ ، ئۇچار قاناتلارمۇ كۆرۈنمەيدۇ . يا بىر

چىغىر ، يا بىر نىشانمۇ يوق ، مانا شۇنداق قۇملۇقتا «گۈما سەن نەدە ، گۈلئايمخان سىز قەيەردە» دەپ ئۈچ كېچە - كۈندۈز مېڭىپتىمەن . تەشنالىق يەتسە سىزنى ئويلىسامىلا تەشنالىقىم بېسىلدى . مادارىم قاچسا ئېتىكىزنى زىكرى قىلسامىلا پۈت - قولۇمغا مادار قېتىلدى . ئاھ خۇدا ، گۈلئايمخاننى بىر كۆرۈۋالسام جېنىمنى ئالساڭمۇ ئارمانىم يوق ، دەپ خۇداغا سېغىندىم ، خۇدا بىزدەك ئاق كۆڭۈل كىشىنىڭ تىلىكىنى ئىجابەت قىلىدىكەن ، ساقلايمەن دېسە پاختا ئىچىدە چوغ ساقلىغاندەك ساقلىيالايدىكەن... بىر چاغدا قارىسام...

گۈلئايمنىڭ بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان مىشىلدىشى كەرىمقۇلنىڭ ھېكايىسىنى ئۈزۈپ قويدى . كەرىمقۇل تىترەپ تۇرغان قولىنى گۈلئايمنىڭ تىزىغا قويدى - دە ، ئۇنى بەزلىدى :

— كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ ، مانا مەن ھايات تۇرۇپتىمەنغۇ ، خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن قايتا تېپىشتۇق ، ئەمدى ئايرىلمايمىز ، ئۆلگۈچە بىللە ياشايمىز .

يەلكىسى قورۇلۇپ ، تىترەك ئولاشقان گۈلئايىم :

— بىر ئامال قىلىپ خوتەنگە قايتىلى ، ئاكامنى ، دادامنى كۆرگۈم كېلىپ كەتتى ، — دېدى كەرىمقۇلغا يېلىنغان قىياپەتتە . كەرىمقۇل :

— ئەمدى نىياز ھېكىمبەگ يوق ، ئازابمۇ تۈگىدى . شۇغىنىسى نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئادەملىرى جەزمەن بىزنى ئىزدەيدۇ ، تۆت - بەش ئايغىچە جاھان تىنچىمايدۇ . بۇنداق چاغدا خوتەنگە قايتىمىز دەپ ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز تۇتۇپ بەرمەيلى . مېنىڭچە شامال ئۆتۈپ كەتكۈچە مۇشۇ يەردە پاناھلىنىپ تۇرايلى . تۇغقانلارمۇ قاراپ تۇرۇپ بىزنى ئوتقا ئىتتەرمەس ، — دېدى ئالمان - تالمان چۈشەندۈرۈپ .

گۈلئايىم ئېتىراز بىلدۈرگەندەك كەرىمقۇلغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ :

— دادامدىن ھازىرغىچىلىك بىرەر خەۋەر ئالالمىدۇق ، ئاكام

بولسا يالغۇز ، مۇشۇنداق كۈندە هالىغا هال ، مۇڭغا مۇڭ بولمساق بولماس ، — دېۋىدى ، كەرىمقۇل ئالىقانلىرى بىلەن قۇلاقلىرىنى ئېتىۋېلىپ توۋلىۋەتتى .

— ياق··· ياق ، خوتەنگە قايتقۇم يوق ، جەڭگى - جېدەلدىن جاق تويۇپ كەتتىم ، تويۇپ كەتتىم !

دىلى سۇنۇق گۈلئايىمنىڭ ئۆزىنى دەپ مىڭ ئۆلۈپ ، مىڭ تىرىلگەن كەرىمقۇلغا ئىچى ئاغرىپ قالدى . تۇغقانلارمۇ ئەلۋەتتە ئۇلارنى قوغلىۋەتمىدى . شۇنداق قىلىپ ئۇلار «شامال ئۆتۈپ كەتكۈچە» بۇ چەت يۇرتتا تۇرۇپ قالىدىغان بولدى .

ئوتتۇز يەتتىنچى باب

دەرۋىش يىغلايدۇ

— ئى كەرەملىك ئاللا ، ئىككى ئالەمنىڭ پەرۋەردىگارى ، كۈللى مەخلۇقاتنىڭ پادىشاهى بىرلا ئۆزۈڭسەن . سەن كارامىتىڭ بىلەن قارا تۇپراقتىن ئادەم سۈرىتىنى ياساپ ، شەپقىتىڭ بىلەن جىسىمىغا جان بەردىڭ . ئادەم ئەۋلادىنى جىمى مەۋجۇداتلار ئارا مۇنەۋۋەر قىلدىڭ . بەندىلىرىڭنىڭ ئەۋۋەلى ۋە ئەۋزەلى بولمىش پەيغەمبەرلىرىڭنى ئارىمىزغا ئەۋەتىپ ، دىلىمىزغا دىنىي ئىسلامنى ئورناتتىڭ . هىدايىتىڭ بىلەن جاهىلىيەتتىن خالاس ئەيلەپ ، توغرا يولغا باشلىدىڭ . بىز سېنى ئۇلۇغلايمىز ، ساڭا تېۋىنىمىز .

— ئى جانابىي هەق ، بەندىلىرىڭنىڭ ئاجىزى ، قۇللىرىڭنىڭ قۇلى بولغان مەنكى بىر دەرۋىش مەرهىمىتىڭگە سېغىنىپ پەرمانىڭنى تىلەيمەنكى ، هۆكمىڭ ۋە ئىرادەڭدىن تاشقىرى گۇناه ئۆتكەن بولسا ، پەزلى كەرەمىڭ بىلەن ئەپۇ قىلىپ مېنى ئىپلاسلىق بىلەن تولغان بۇ رەزىل دۇنيادىن پاك دەرگاهىڭغا چاقىرغىن . يا بولمىسا يامان نام ، يامان ئات بىلەن شەيتان سۈپەت لەنەتكەردىلەر

ئالدىدا خار قىلمىغىن . ساڭا كۆرگىلى كۆز ، ئىششىتكىلى قۇلاق بىھاجەت . بىراق ، ياراتقۇچىغا خاس سەزگۈڭ بىلەن كۆرۈپ ۋە ئىششىتىپ تۇرۇپسەنكى ، بىر ئۆمۈر سەجدە ـ ئىبادىتىڭدە بولۇپ ، مازار ـ ماشايىخلىرىڭنىڭ چىرىغىنى يانىدۇرۇپ كەلگەن بىر دەرۋىشنىڭ بىر مۇناپىق ، ئاسىي ھۆكۈمراننىڭ قەستى بىلەن پاك نامى بۇلغىنىپ ، يۇزىگە قارا سۈركەلدى . ئىمانىغا شەك كەلتۈرۈلۈپ ، گۈمان تىغى بىلەن يۈرەك ـ باغرى پارە ـ پارە تىلغاندى . ئى خۇدايا خۇداۋەندە ، ئالدىڭدا بىلىپ ـ بىلمەي قىلغان گۇناھىم بەلكى تاغدىنمۇ زور ، قۇمدىنمۇ كۆپتۇر ، شۇ سەۋەبلىك جازايىڭغا ، ھۆكمىڭگە ھەر زامان تەييارمەن ۋە مەڭ مەرتە رازىمەن . لېكىن ، سەن ۋە دوستۇڭ مۇھەممەتتىن ئۆزگە ھەرقانداق بەندىنىڭ ھۆكمىگە ئۇ ئالەم ، بۇ ئالەم رازى ئەمەسمەن .

— ئى ھەزرىتى ھەق سۈبھانەھۇ ۋەتائالا ، بىلىپ ۋە تۈيۈپ تۇرۇپسەنكى ، تۆھمەت ، مالامەتتىن روھىم سۇنۇقتۇر ، تېنىم زەئىپ ، ماجالىم كەمدۇر . سەن روھ ئاتا قىلغۇچىسەن ، ماغدۇر بەرگۈچىسەن . تىلەيمەنكى ، بەندەڭنىڭ تۆھمەت ، قەست قىلغۇچىغا خۇسۇمەت ، گىنە ساقلىغىنىنى كەچۈرگىن ۋە تۆھمەتخوردىن قىساسىنى ئالغۇچى دەرۋىشڭنى پاناھىڭدا ساقلىغىن ، ئەزرائىلنى يىراق قىلغىن ، ئامىن…

كىپىك دەرۋىش كېچىچە ئەنە شۇنداق ناله قىلىپ چىقتى . تۇيۇچا مازىرىنىڭ كېچىككىنە كۇنگۇرىسىدىن ئېتىلىپ كىرگەن كۈمۈشتەك تاڭ شولىسى دەرۋىشنىڭ قۇرۇمدەك قارىداپ كەتكەن چىرايىنى ، ياش لىغىرلاپ تۇرغان كۆز چاناقلىرىنى ، نەملەنگەن ئاپئاق كەكە ساقلىنى يورۇتۇۋەتتى . قىسقىلا ئىككى ئاي ئۇنىڭ قېرىلىقىغا قېرىلىق قوشقان ، بار ـ يوق كۈچ ـ قۇۋۋىتىنى خۇددى يالماۋۇزدەك سۇمۇرۇۋالغاندى . لەشتەك بوشىشىپ ، قورۇق بېسىپ كەتكەن تېرىلىرى قۇراق جەندىسىنىڭ يىرتقىلىرىدىن ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

ئۇ دۇرۇت ئوقۇغاچ ئالدىغا ئېڭىشتى ۋە چوكىدەك ئىنچىكە

بارماقلىرىنى سوزۇپ كۆك توپىغا تىرىدى . ئالدى بىلەن ساغرىسىنى ، كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ، ئىڭراپ تۇرۇپ قەددىنى رۇسلىدى . ئوك قولى بىلەن بېلىگە مۇشتلىغاچ ، تالاغا چىقتى . تۇن قاراڭغۇلۇقىغا ئۆگىنىپ قالغان كۆزلىرى نەيزە بويى ئۆرلىگەن قۇياشنىڭ كۈچلۈك نۇرلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى . ئالقىنى بىلەن كۆزلىرىنى دالدا قىلغاچ ئۇلۇغ يولغا تۇتىشىدىغان تار كوچىغا قاراپ ئاجىز قەدەملىرىنى تاشلىدى .

كىيىمىك دەرۋىش هېلىلا سۇدىن چىققان چۈمۈلىدەك ئاستا ماڭاتتىيۇ ، نورمىدىن زىيادە يۈك كۆتۈرگەن هاممالدەك هاسىرايتتى ، هاسراش بىلەن تەڭ ، ئۈچەي ـ باغرى قېچىپ چىقىۋىدەك قاتتىق يۆتىلىپ كېتەتتى ، يۆتەلنى ياندۇرالماي قىينىلىپ كەتكەن چاغلىرىدا چىرايى ئوسمىدەك كۆكىرىپ كەتكۈچە قېقىلاتتى . يول بويىدىكى دوڭغاق سۆگەتكە يۆلىنىپ بىرپەس ئارام ئېلىۋالاتتى ، يۈرەك رىتمى ئىزغا چۈشۈپ ، نەپىسى راۋانلاشقاندا ئاندىن ئورنىدىن قوپۇپ ، يولىنى داۋاملاشتۇراتتى .

ئۇ مىڭ قەدەمچە يولنى يېرىم كۈندە بېسىپ ، ئاخىر شەھەرنىڭ ئاۋات رەستىلىرىدىن بىرىگە ئۇلىشىۋالدى . ئازراق دېمىنى ئېلىۋېلىش ئۈچۈن قىيا ئېچىقلىق تۇرغان بىر دەرۋازىنىڭ پەشتىقىغا كېلىپ ئولتۇردى .

ئىككى ئايدىن بېرى ئۇ بۇ كوچىغا هەر كۈنى دېگۈدەك كېلىپ تۇراتتى . تىرىكچىلىكىمۇ ، مۇهەببىتىمۇ ، نەپرىتىمۇ مۇشۇ كوچا بىلەن چېتىشلىق ئىدى . ئۇنى تونۇمايدىغان چەت يۇرتلۇقلار ، يولۇچىلار ، ئوقەتچىلەر بېرىپ تۇرىدىغان ئاز ـ تولا سەدىقىلا بۇ نىمجان دەرۋىشنى هاياتلار قاتارىدا ساقلاۋاتاتتى . ئۇ تونۇيدىغان كىچىككىنە بىر دەرۋازىمۇ دەل مۇشۇ كوچىدا ئىدى . ئۇ هەر قېتىم مۇشۇ دەرۋازىنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندە قەدىناس ئۇلپىتى قاۋۇل قازانچىنىڭ ، كۈچتۇڭگۇر يىگىتلەرنىڭ ، قىزىدىن چارە گۈلئايمىنىڭ سېيىماسىنى ئىزدەيتتى . كېچە ـ كۈندۈز پۇشۇلداپ تۇرىدىغان كۆيەك ئاۋازىنى ، قېلىپقا چويۇن قۇيۇۋاتقانلارنىڭ

چۇقان ـ سۇرەنلىرىنى ، گۇلئايمىنىڭ تۇچ قوڭغۇراقىتەك كۇلكىسىنى ئاڭلىغاندەك بولۇپ بىرھازا تۇرۇپمۇڭالاتتى . ئەڭ يامىنى ، ئۆزىنى قان چىقارماي ئۆلتۇرگەن ھېلىقى جاكارنىمۇ ئۇ دەل مۇشۇ دەرۋازىنىڭ ئەللىك قەدەم نېرىسىدا تۇرۇپ ئاڭلىغانىدى . ئۇ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە جاكارچىنىڭ بوغۇق ئاۋازى قۇلاق تۇۋىدە قايتا جاراڭلاپ ، يۇرىكىدە يېڭى غەزەپ ئويغىتاتتى . مۇشۇنداق چاغلاردا ئۇ خۇدادىن مەقسىتىگە پۇرسەت ۋە مەقسەتكە يەتكۇچىلىك ئۆمۇر تىلەيتتى .

كېيىك دەرۋىش بۇ كوچىغا دۇشمىنىگە ئۆچ بولغاندەك ئۆچ ئىدى . يەنە كېلىپ بۇ كوچىغا ھۆرمىتى بار ئىدى ، بۇ كوچىغا تايىناتتى ، تەلپۈنەتتى . دەل مۇشۇ سەۋەب ئۇنى ئۆز يۇرتىغا ياكى باشقا بىر يۇرتلارغا كېتىپ جان بېقىش خىيالىدىن ياندۇرۇپ ، رەقىبىنىڭ يېنىدا ياشاپ ، پۇرسەت كۇتۇش كويىغا سالغانىدى .

ئۇ ئادەتتە يىلدەك ئۇزاق تۇيۇلىدىغان كۇندۇزنى مۇشۇ كوچىدا ئۆتكۇزۇپ جېنىنى جان ئېتەتتى . قۇربىنىڭ يېتىشچە خەۋەر تىڭ تىڭلايتتى . لەشكەرلەرنىڭ يۆتكىلىشىگە ، كۆپىيىپ ، ئازىيىشىغا قاراپ نېمىلەرنىدۇر قىياس قىلاتتى . قۇياش قاراقاشنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قۇملۇققا باش قويغاندا بولسا يالغۇز ئاياغ يول بىلەن شەھەر سىرتىدىكى گۆرستانلىق تەرەپكە جۆنەيتتى ـ دە ، يارمۇھەممەتنىڭ قەبرىسى بېشىدا تىلاۋەت قىلىپ ، قونۇپ قالاتتى . كەچ قالمىسا توپچا مازارىدا دۇئا ـ تەكبىر بىلەن تاڭنى كۇتۇۋالاتتى . تاڭ ئاتاتتى ، كەچ كىرەتتى ، لېكىن كېيىك دەرۋىشنىڭ سەرسانە كۇنلىرى ئۆز ئىزى بىلەن داۋام قىلىۋېرەتتى .

بىر چاغدا قوللىرى قىلقۇيرۇق قىلىنىپ ، بىلەكتەك توم چۇپۇر ئارغامچا بىلەن كارۋان تۆگىلىرىدەك چېتىلغان ئەللىك ـ ئاتمىشچە ئادەم تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان كېيىك دەرۋىشنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتى . ئۇلار ئارىسىدىن كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا قارىتىپ شالاققىدە تۇكۇرۇۋېتىپ ، يەپ كەتكۇدەك ھومىيىۋالدى . دەرۋىش نامەلۇم كىشىلەرنىڭ بۇنداق ئاھانىتىگە كۆنۈپ

كەتكەچكىمۇ ، ئۇلاردىن خاپا بولۇپمۇ كەتمىدى . ئەكسىچە بېشىنى چايقاپ سوغۇق كۈلۈپ قويدى . بىرەر كونا چاپان ياكى كونا تېرىنى ئۆشىنىسىگە تېڭىۋالغان ، يۈز ـ كۆزلىرىنى بىر غېرىچ توپا باسقان بۇ يالاڭ ئاياغلارنىڭ كۆپىنچىسىنى بېلى مۈكچەيگەن قېرىلار ۋە ئاغزىدىن ئانا سۈتى كەتمىگەن سەبىي بالىلار تەشكىل ئېتەتتى . توقۇز كۈنلۈك قاراڭغۇ تاغ مۈساپىسىنى پىيادە باسالايدىغان ئەركەكلەرنىڭ ھەممىسى ئالتۇن ئالۋىنىغا ھەيدەلگەچكە ، شەھەر ئىچىدىكى «چېكىتلىك باغ» ۋە چوڭ جامائە ھاشارى ئەمدى مۈشۈ ياشتىكىلەرنىڭ زىممىسىگە چۈشكەنىدى . ئۆلۈمدىن ئېغىر كېلىدىغان بۇنداق ھاشاردىن ھېچكىم باش تارتالمايتتى . باش تارتقانلار دەررىگە بېسىلاتتى . قاچقانلارنىڭ بىرىمۇ قۇتۇلۇپ كېتەلمەيتتى . پانىي ئالەمدىكى ۋەيلۇن دوزاخقا ئايلانغان بۇ يۇرت تۆمۈر تاپان ئاستىدا ئېغىر تىن ئالماقتا ئىدى .

كېپەك دەرۋىش ياساۋۇللارنىڭ زەھەرلىك يىلاندەك ۋىژىلداپ تۇرىدىغان قامچىسى ئاستىدا بارغانچە ئۇزاقلاپ كېتىۋاتقان ھاشارچىلارنىڭ كەينىدىن قاراپ چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قويدى ۋە «ئىمان شاراپىتى بىلەن ساقلى ئاقارغان قېرىلارغا ، ۋۇجۇدىغا گۈناھ چېكى قونمىغان نارەسىدىلەرگە نېمە كەلگۈلۈك بۇ ئەمدى ؟ ئۇلارنىڭ ئاھىدىن سىتەمكارلارنىڭ تەختكە ئوت تۇتىشىدۇغۇ ئاخىر !... » دېگەنلەرنى ئاستا پىچىرلىدى .

كېپەك دەرۋىشنىڭ خىيالى تېخى بىر باشقا چىقماستىنلا ئىككى قەدەم نېرىسىدىكى ئىشىك تۈيۈقسىز تاراقلاپ كېتىۋىدى ، ئۇ بۇنىڭغا ئانچە ئېرەن قىلىپمۇ كەتمىدى . بىراق ، ئىشىك قاناتلىرى ئارىسىدىن ياغلىقىنى چۆكۈرۈپ چەگكەن ، يېشى توختىغان بىر ئايالنىڭ بېشى كۆرۈندى ـ دە :

— مانا ساڭا ، ئىت دېگەنگە يۇندىدىن ئۆزگىسى بىكار ! — دېگەن تەئەددى بىلەن تەڭ تولۇق بىر تەڭنە يۇندى دەرۋىشنىڭ باش ـ كۆزىگە خۇددى قارا يامغۇردەك تۆكۈلدى .

كېيىپەك دەرۋىش ئەندىكىپ ، سىلكىنىپ كەتتى . ئورنىدىن

تۇرماقچى بولۇپ كۇچەپ باقتى ، لېكىن تۇرالمىدى . كۆزلىرىنى سۇرتۇۋېتىپ ئەلەم بىلەن قارىۋىدى ، ئىشىكنىڭ يېنە بۇرۇنقىدەك تاقالغانلىقىنى كۆردى . «ئەي مالائىكىلەر ، گۇناھىمدىن يېنە بىرى ساقىت بولدى» دەپ پىچىرلىغاچ ، چىلىق ـ چىلىق ھۆل بولۇپ كەتكەن كۇلاھىنى سىلكىۋەتتى ـ دە ، مىڭ بىر مۇشەققەتتە بېلىنى رۇسلاپ ، ئالدىغا قاراپ يۇرۇپ كەتتى .

ئۇ ئەمدىلا ئايىغى چىققان بالىدەك تايتاڭلاپ مېڭىپ ، ئايمۇھەممەتلەرنىڭ تونۇش دەرۋازىسى ئالدىغا يېتىپ كەلدى . ئاچلىقتىن ئۇچەيلىرى چاپلىشىپ كەتكەن دەرۋىشنىڭ ياشاپ قېلىش ئىھتىياجى بىر بۇردا نان ۋە بىر نوگاي سوغۇق سۇنى تارتىپ تۇرسىمۇ ، لېكىن ئۇ ئاياغلىرى يەرگە مىخلىنىپ كەتكەندەك توختاپ قالدى . ئىگىسىز ، پەرۋىشسىز قالغان دەرۋازىنىڭ يان يېغىچىغا يۆلىنىپ تۇرۇپ دەرۋازىنىڭ قاغجىراپ ، مەدىكارنىڭ ئالىقىنىدەك چاك كەتكەن قانىتلىرىنى سىلاپ باقتى . ئۆي ئىگىلىرىنىڭ پېشانىسىگە پۈتۈلگەن قىسمەتنامىنى ئوقۇغاندەك ، ئىرماش ـ چىرماش سىزىقلارغا تىكىلىپ قارىدى . نەچچە ئەۋلاد قازانچىلارنىڭ ، شۇنداقلا ئۆزىگە بۇرادەرلىك ، پەرزەنتلىك مۇھەببىتىنى ھېس قىلدۇرغان ھۆرمەتلىك كىشىلەرنىڭ قولى تەگكەن تەۋەررۈك زەنجىرنى شىرىقلىتىپ كۆردى . «ئايمۇھەممەت ئاڭلىمايۋاتامدىكىن ، دەرۋىش ئاتىسى مۇڭداشقىلى كەلسە نېمىشقا ئىشىك ئاچمايدىغاندۇ ؟ يارمۇھەممەتچۇ ، ئۇ ئۇخلاپ قالدىمىكىنە ، ھەي ، ياش بالا دېگەننىڭ ئۇيقۇسى قاتتىق بولىدۇ ـ دە ! ئېھتىمال ، ئايمۇھەممەت ئۆيدە بولمىسا كېرەك . يارمۇھەممەتمۇ مەيلى ئۇيقۇسىغا قېنىۋالسۇن ، ئاچچىقى يامان دادىسىنىڭ ئالدىدا كۆيەك بېسىپ ھېرىپ كەتكەندۇ ئۇ بىچارە . گۇلئايىمخان بەكمۇ زېرەك بالا بولىدىغان . ئۇ شىپىرلىغان ئاياغ تۈشىدىنلا دەرۋىش ئاتىسىنىڭ كەلگىنىنى تۇيۇۋالاتتى . ئۇ يېڭىنە ئىشى قىلىۋاتامدىكىن يا ھەپتىيەكنى يادلاۋاتامدىكىن ؟ بولدىلا ، ئۇمۇ ئۆز ئىشى بىلەن بولۇۋېرسۇن ، ئۇنى ئاۋارە قىلغۇدەك زۆرۇرىيەت يوققۇ ، ئەجەبا

قاۋۇلئاخۇن بولسىمۇ ئاغىنىدارچىلىقنىڭ يۈزىنى قىلىپ ئىشىكنى ئاچمايۋاتىدۇغۇ؟ دۇرۇس ، ئۇنىڭمۇ ئۆزىگە توشۇق ئىشى بار . بىر ئۆينىڭ ئېغىرىنى زىممىسىگە ئالغان بولغاندىكىن كالىدەك ئىشلەيدىغان گەپ ـ دە ! يا بىرەرى بۇيرۇتقان قازىنىنى جېدەللىتىپ يېنىدا قاراپ تۇرىدىغاندۇ ، بولدىلا ، كېيىنرەك كېلەرمەن بولمىسا... »

كېپەك دەرۋىش ياش پەردىسى بىلەن خىرەلەشكەن كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىۋەتتى . بىرتالاي سوئاللىرىنى جاۋابسىز قالدۇرغان دەرۋازىغا قەدەمدە بىر بۇرۇلۇپ قارىغاچ ، رەستىنىڭ ئىچكىرىسىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى .

قاۋۇل ئۇستىنىڭ دۇنيانىڭ قانداقتۇر بىر بۇلۇڭىدا ياشاپ يۈرگەنلىكىنى ئۇنىڭ كۆڭلى تۇيۇپ تۇراتتى . «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار ، ئۇنىڭ بىلەن قاچانلا بولسۇن يۈز كۆرۈشمەنغۇ» دەپ ئويلايتتى . گۈمىنىڭ بىر يېرىدە پاناھلىنىۋاتقان گۈلئايىمدىنمۇ ئانچە خاۋاتىرلىنىپ كەتمەيتتى . دەرۋىشنىڭ پۈتۈن ئەس ـ يادى ئايمۇھەممەت ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىدىلا ئىدى .

راست ، ئۇلار قاراقاش بازىرىدا خۇپيانە باش قوشتى . تۆتەيلەن يۈرت بېشىغا كەلگەن جىمى بالا ـ قازانىڭ مەنبەسى بولغان نىياز ھېكىمبەگنى يېرىم يولدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىپ ، ئارقىدىنلا خوتەن شەھىرىگە يۈرۈش قىلىش نىيىتىگە كېلىشتى . تۈزكور نىياز ھېكىمبەگنى ئۇنىڭغا ئاش ـ نان بەرگەن قولى بىلەن جەھەننەمگە يوللاپ ، ياشلىقىدىكى سەۋەنلىكىنى يۈيۈپ تاشلاش قەسىمىنى ئىسىگە ئالغان كېپەك دەرۋىشنىڭ بۇ غەنىيمەت پۈرسەتنى قولدىن بەرگۈسى كەلمىدى . ئۇ مەقسىتىنى مۇنداقچىلا ئوتتۇرىغا تاشلىدىيۇ ، ھەمراھلىرىنىڭ گېپىنى يېرىشقا ئامالسىز قالدى . دۇرۇس ، ئۇ كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە بىر ئۆمۈر ساقلىنىپ كەلگەن قەسىمىنى ئوتتۇرىغا تاشلاپ ، ئۇلارغا پۈرسەت بېرىش توغرۇلۇق تىزلىنىپ تۇرۇپ يالۋۇرغانمۇ بولار ئىدى . لېكىن ، ئۇ چاغدا قورقۇنچلۇق ئاقىۋەت يۈز بېرەتتى ، «گىلەم كىگىزنى ،

كىگىز بورىنى سۆرەپتۇ» دېگەندەك ، نىياز ھېكمىبەگ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى چېنىپلا قالاتتى . نىياز ھېكمىبەگ ئۆلتۈرۈلمەستىن تۇرۇپ بۇنداق ھاقارەتلىك مۇناسىۋەتنى ئاشكارىلاشقا بولمايتتى . مۇشۇنداق بىر نائەھلىنى ئادەم قىلىپ قاتارغا قوشۇپ قويغىنى ئۈچۈن ئۇ خوتەنلىكلەرنىڭ يۈزىگە قانداق قارايدۇ ؟ چۈشەنگەنلەرغۇ ئايمۇھەممەت چۈشەنگەندەك چۈشىنەر ، بەلكى ھېسداشلىقمۇ قىلار ، چۈشەنمىگەنلەر نېمە دەر ؟

ئاخىرىدا ئۇ ئۆز رازىلىقى بىلەن قاراقاشتا قالدى . ئىككى يۈزگە يېقىن ئادەمنى غازاتقا تەييارلاپ ، قورال - ياراغ تەخلەشكە تۇتۇندى . كىم بىلسۇن ، پۈرسەت ئىشىكى ئېتىلدى ، كېلىشمەسلىك يۈز بەردى . ئۇ ھەننۇا ئادەملىرى بىلەن قوشۇلۇپ بىر كېچىدىلا خالمان پانساتنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى ، دەھشەتلىك قىيىن - قىستاقلارغا ئېلىندى ، زىندانغا تاشلاندى . بىراق ، ئۇ گاڭگىراپ قالدى . نېمە سەۋەبتىن ئاشكارىلىنىپ قالغىنىنى ، ئايمۇھەممەتلەرنىڭ ئىشىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى زادىلا پەرەز قىلالمىدى . پەقەت نىياز ھېكمىبەگنى تىرىك ھالەتتە كۆرگەندىن كېيىنلا ئىشىنىڭ ئەپلەشمىگىنىنى بىلىپ قالدى . ئايمۇھەممەتلەرنىڭ تەقدىرىنى ھەرخىل قىياپەتتە كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئەجەللىك ئالدىمغا چۈشۈپ ، دەرۋىشتىن قاتتىق كۆڭلى قالغان خوتەنلىكلەر ئۇنىڭغا ھېچ نەرسە دەپ بەرمەسلىككە قەسەم ئىچىشتى .

«ئوغلۇم ئايمۇھەممەت ، سەن بۇ دۇنيادا ھاياتمۇ ، ھايات بولساڭ نەلەردە سەرسان بولۇپ يۈرسەن ؟ قازايىقەدەر ئەجەل يەتكەن بولسا قەبرەڭ قەيەردە ؟»

دەرۋىش بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ بوس - بوخوناق ۋە كۆكۈچ ئىس بىلەن قاپلانغان ئاشپۇزۇللار ، باققال يايمىلىرى كۆپرەك بىر يەرگە يېتىپ كەلدى . بېلىگە قىستۇرۇۋالغان ساپايىسىنى سۇغۇرۇۋالدى - دە ، ئۇنى مۇرىسىگە قويۇپ شاراقلىتىپ چېلىشقا باشلىدى :

مۇناجاتىم قوبۇل ئەت يا ئىلاھى ،
ئۆزۈڭسەن بارچە ئالەم پادىشاھى .
سېغىنىدىم ساڭا ئەي ھەق ئىماندىن ،
جەننەتتىن بىزگە سەن بەر پاناھى .
يادوست... يائاللا...

ئۇ كۆزلىرىنى يۇمۇپ ، بېشىنى ئۇيان - بۇيان تاشلاپ ، يۈرەككە تېگىدىغان بىر مۇڭلۇق ئاھاڭدا مۇناجات ئوقۇماقتا ئىدى . قۇرۇپ ، چاپلىشىپ كەتكەن بوغۇزىدىن ئېتىلىپ چىققان سەل بوغۇق ، خىرقىراق ئاۋاز ساپايە ھالقىلىرىنىڭ ئاجىز شىرىقلىشىغا شۇنداق ماس كېلەتتىكى ، ئاڭلىغانىنىڭ دىلىنى ئېزەتتى ، سۇنۇق كۆڭۈللەرنى يىغىغا زورلايتتى . ئاللانىڭ مۇبارەك نامىنى ئىشتىياق بىلەن زىكرى قىلغىنىدا ئاغزىدىن گويا بىر پارچە ئوت ئېتىلىپ چىقاتتى . كۆز چاناقلىرىدا ياش ئەگمىيتتى . بۇرنىنىڭ تۆشۈكلىرى گاھ كېڭىيىپ ، گاھ تارىيىپ ، گۈرەن تومۇرلىرى دەرەخ يىلتىزىدەك كۆپۈپ كېتەتتى . بىر قەۋەت تېرىسى سويۇلۇپ ، چىلاندەك قىزارغان قېلىن كالپۇكلىرى ئىككى تال گۈل بەرگىدەك تىترەيتتى .

كېپەك دەرۋىش تىلەمچىلىك قىلىۋاتاتتى . پەيلىرى قارا تانىدەك كۆچۈپ چىققان چەپ قولى ئوتتۇرىسىدىن دەز كەتكەن كونا ئاياقنى ئاران كۆتۈرۈپ تۇراتتى . ئاۋازىدا بىچارىلەرچە يېلىنىش ، قاراشلىرىدا ھاجەتمەنلەرگە تەلمۇرۈش ئەكس ئېتەتتى . دەرۋىشلەر تائىپىسىنىڭ زامان - زامانلاردىن بېرى داۋام قىلىپ كەلگەن ئادىتى بويىچە مازار - ماشايىخلاردىن مەدەت ئېلىپ ، سېخىي مۇسۇلمانلارنىڭ ئاتىغىنىنى يەپ ، ئىززەت - ھۆرمىتى بىلەن ياشاپ كەلگەن كېپەك دەرۋىش مانا ئەمدى غۇرۇرىنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ ، ئەھلى ئاۋامغا قول ئۇزارتىشقا مەجبۇر بولغانىدى . دۇرۇس ، ئۇ پەقەت ياشاش ئېھتىياجى ئۈچۈنلا شۇنداق قىلىۋاتاتتى . ياشاش ۋە

قىساس ئۇچۇنلا ئىمانى بىلەن ۋىجدانىدىن ئۆزگە جىمى نېمىسىنى قۇربان قىلىشقا رازى ئىدى .

— يا دوست... ياللا...

باقالمۇباققال ، دۇكانمۇدۇكان ئوسۇپ يۈرگەن بۇ تىلەمچى دەرۋىشنىڭ پۇۋلىسە ئۇچۇپ كەتكۈدەك ئاجىز ، قاتاڭغۇر قىياپىتى ، ئۇزۇپ - ئۇزۇپ ئېيتىۋاتقان مۇڭلۇق مۇناجىتى تاش يۈرەك ئادەمنىڭمۇ باغرىنى ئېرىتمەي قالمايتتى . لېكىن ، ئۇنىڭ چەپ قولىنى بەئەينى يارغۇنچاق تېشىدەك بېسىپ تۇرغان كونا ئايىقى ھېلىغىچە قۇرۇق تۇراتتى . بەزىلەر كۆزىگە ياش ئالاتتى . بەزىلەر خىجىلچىلىقتىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولۇپ كۆزلىرىنى ئېپقاچاتتى . بەزىلىرى قەستەن كۆرمەسكە سالاتتى .

بىراق ، ئادەملەردە نېمە گۇناھ ، نېمە ئىلاج ؟ باققالنىڭمۇ ، يايمىچىنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق دەردى ، نان دېسە نان دەپ ناله قىلىۋاتقان ئۇششاق باللىرى بار - دە ! ئاچلىقتىن كۇنگە نەچچە جىنازا نامىزى چۈشۈرۈلۈۋاتقان ، بىر تال دان بىر چوكا ئالتۇن باراۋىرىدە ئەتىۋارلىنىۋاتقان بۇ كۇنلەردە ، باللىرىنىڭ يەيدىغىنىنى تارتىۋېلىپ ، بىرنى ئىككى قىلىش مەقسىتىدە بازارغا ئاچىققان كىشىلەرنىڭ بىر ناتونۇش تىلەمچىنىڭ ئايىقىغا بىر تىيىن ، بىر بۇردا نان ، ئەقەللىيسى بىر تال قاق تاشلاشقا كۆزى قىيسۇنمۇ ؟ زامان شۇنداق تۇرسا ئەمدى كىمدىن ئاغرىنغۇلۇق ؟

— يا دوست... ياللا...

بىردەمدۇ ئارام بەرمەيۋاتقان چاپلاشقاق يۆتەل كېپەك دەرۋىشنىڭ مۇناجىتىنى بىرقانچە قېتىم ئۇزۇپ قويدى . گېلىدىن كىمدۇر بىرى قىل ئارغامچا بىلەن بوغۇۋالغاندەك قېقىلىپ ، بوغۇلۇپ تۇرغان يېرىدىلا ئولتۇرۇپ قالدى . يۆتەل سەل ئارام بەرگەندە بولسا تىرىشىپ - تىرمىشىپ يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . لېكىن ، ئۇ جېنىغا قەست قىلىۋاتقان قارغىش تەگكۈر يۆتەلگە ، ئاياغلىرىنىڭ سۇغا تاشلانغان چالمىدەك بوشىشىپ كېتىشلىرىگە يەنىلا بوي بەرمىدى . يۆتىلىنى يۆتىلۇېتىپ ، چېكىسىدىن تامچىپ

تۇرغان تەرىنى سۇرتۇۋېتىپ ، ياشاش يولىغا يەنە قەدەم قويدى .

— يا دوست ... ياللا...

كوچىنىڭ ئاخىرىمۇ كۆرۈنۈپ قالدى . خۇدانىڭ رەھمى كەلدىمۇ يا تەقدىرنىڭ ئىچى ئاغرىدىمۇ ، كوچا بويىدىكى يايمىدا ئولتۇرۇپ سوغۇق سۇ بىلەنلا نان يەۋاتقان ياشانغان باققال ئۇمىدسىز ھالدا كېتىۋاتقان دەرۋىشنى توختىتىۋېلىپ ، ئايىقىغا يېرىم زاغرىنى تاشلاپ قويدى .

كېپەك دەرۋىشنىڭ تۇمان باسقان ئۇمىد ئاسمىنىدا تۇيۇقسىز قۇياش چاقناپ قالدى . ياش دېغى قېتىپ قالغان كۆزلىرى يوغان - يوغان ئېچىلدى . قورۇق باسقان چىرايى تېخىمۇ قورۇلۇپ ، كۆلكىگە ئوخشاپراق كېتىدىغان ئالامەتلەر پەيدا بولدى . لەۋمەن پىلتىسىدەك يۇمشاپ ، ئېگىلىپ كەتكەن پۇتلىرى بىردىنلا رۇسلاندى . ئۇ ساپايىسىنى بېلىگە قىستۇرۇپ ، ئايىقىنى يەرگە قويدى . ئالتۇندەك سېرىق يېرىم زاغرىنى كۆزلىرىگە سۇرتكەندىن كېيىن ئالقانلىرىنى جۇپلەپ ، كەمدىن - كەم تېپىلىدىغان بۇ ساخاۋەتچىگە چىن دىلىدىن دۇئا قىلدى :

— سېخىي جەننەتى ، خۇدا رەھمىتى... ئاللاھۇئەكبەر !

— توختاپتۇر دەرۋىش !

مېڭىشقا تەمشەلگەن كېپەك دەرۋىش قەدىمىگە چەك قويدى . نەرە تارتقاندەك گۇلدۇرلىگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ كەينىگە بۇرۇلۇپ تەئەججۇپ بىلەن قارىدى - دە ، ئىتتىك قەدەملەر بىلەن قوغلاپ كېلىۋاتقان ھېلىقى ساخاۋەتچىنى كۆردى . ئۇ تېخى ھېلىلا ئۇچ - تۆت ئادەمنىڭ ئۇنىڭ يېنىغا يۇگۇرۇپ كېلىشكىنىنى ، ئۇنى ئورىۋېلىپ نېمىلەرنىدۇر پىچىرلاۋاتقىنىنى ، بارماقلىرى ۋە زاڭاقلىرى بىلەن ئۆزىنى ئىما قىلىۋاتقىنىنى كۆرگەندەك قىلغانىدى .

«ساخاۋەتچى» دەرۋىشنىڭ ئالدىنى توسىدى - دە ، بۇرنى تېگىپ كەتكۈدەك يېقىن تۇرۇپ ، مەسخىرە يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭ كۆزلىرىگە مەھكەم قادىدى . كۆرسەتكۈچ

بارمىقىنى دەرۋىشنىڭ بۇرنىغا تىرەپ تۇرۇپ دېدى :

— سەن تېخى دوپپىمىزغا جىگدە سالاي دەپسەنا ئالدامچى ، كېچىلىرى ھاكىمبېگىڭنىڭ بەتتە پولۇسىنى يەيسەن ، كۈندۈزلىرى قەلەندەر سۈرىتىگە كىرىۋېلىپ گەپ تالىڭ تىڭلايسەن ، ھۇ دۆيۈز ، ساتقۇن ، ئاغزىڭغا خۇدانىڭ نامىنى ئېلىشتىنمۇ ئەيمەنمەيسىنا تېخى...

ئۇلىشپلا ، بايام «ساخاۋەتچى» گە پىچىرلاۋاتقان بىرەيلەن دېۋەيلەپ كەلدى ، كېپەك دەرۋىشنىڭ قولىدىكى يېرىم زاغرىنى كاپلا قىلىپ تارتىۋېلىپ ، يېقىنلا يەردە قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتىپ تۇرغان قوتۇر ئىتقا تاشلاپ بەردى ۋە تۈكۈرۈكلىرىنى چاچرىتىپ تۇرۇپ دېدى :

— سەندەك بىنومۇس دەرۋىشتىن مانا بۇ ئىت ياخشىراق ، ماڭ بۇ يەردىن تېز يوقال ، ئىككىنچى كۆزىمىزگە كۆرۈنگۈچى بولما !

دەرۋىشنىڭ كۆز ئالدى گويا كۈن كۆيگەندەك قاراڭغۇلاشتى ، ئاسمان كۆمتۈرۈلۈپ ، زېمىن يېرىلدى ، دەسسەپ تۇرغان يېرى شىددەت بىلەن چايقالدى . تىلى ئىتائەتتىن قېچىپ ، زۇۋانى تۈتۈلدى ، بېشى پىرقىراپ پالاققىدە يىقىلىپ چۈشتى...

ئارىدىن قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتىكىن ، كېپەك دەرۋىش ئۆزىگە ناتونۇش بىر مۇھىت ئىچىدە ھوشىغا كەلدى . ئېغىرلىشىپ كەتكەن قاپاقلىرىنى كۆتۈرۈپ لىملىرى نەقىشلەنگەن كەڭ تورۇسنى ، ئاندىن ئاغزىغا پىيالە بىلەن سۇ تېمىتىۋاتقان پاكىنەك ئادەمنى كۆردى . ئۇ ئادەم كىمگىدۇر «كۆزىنى ئاچتى» دەپ خەۋەر بەردى .

كېپەك دەرۋىش هوردالغان ئەينەكتەك خىرە تۇيغۇسى بىلەن مەنسەپدار ياكى بايلارغا خاس چوڭ ياسداق ئۆيدە ، گىلەمنىڭ ئۈستىدە ياتقىنىنلا پەملىيەلىدى . «بۇ كىمنىڭ ئۆيىدۇ ؟ كىمنىڭ بولاتتى ، بىرەر چوڭ مەنسەپدارنىڭ ياكى زەردارنىڭ ئۆيى ـ دە ! مېنى نېمىشقا بۇ يەرگە ئەكېلىشتى ، بۇ يەنە نېمە شۇملۇقلاردىن دېرەك بېرىدۇ ؟»

ئۇ كوچىدا يۈز بەرگەن ئاخىرقى كۆرۈنۈشنى يېڭىۋاشتىن

يادىغا كەلتۈردى . كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغان چاغدا كىملەرنىڭدۇر بۇ يەرگە ئەكەلگىنىگە چىنپۇتتى . نىياز ھېكمىبەگنىڭ كۈتۈلمىگەندە قىلغان «خەيرخاھلىقى» نىڭ تەمىنى تېتىپ قالغاچقىمۇ ، نى ـ نى گۈمانلار كۆڭلىدىن كەچتى . ئۇ «بۇ يەردىن ئۆملەپ بولسىمۇ كېتىۋېلىشىم كېرەك ، بىراۋ بۇنداق كاتتا ئۆيدە ياتقىنىمنى كۆرۈپ قالدىمۇ ، ئىشنىڭ ئوخشىغىنى شۇ . ئۇ چاغدا ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەكلا ئىش بولىدۇغۇ !» دەپ ئويلىدى ـ دە ، كۈچىنى يىغىپ ، تۇرۇپ كېتىشكە تەمشەلدى .

تۆمۈر خەزىنچىبەگنىڭ بۇ ئۆيدە ئۈشتۈمتۈت پەيدا بولۇشى ، گەۋدىسىنى كۆتۈرەلمەي ئاۋارە بولۇۋاتقان كېپەك دەرۋىشنى يەنە بىر قېتىم ھاڭ ـ تاڭ قالدۇردى . تۆمۈر خەزىنچىبەگ ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ كۆيۈنگەن ھالدا :

— قوزغىلىمەن دەپ ئاۋارە بولمىسىلا ، دەرۋىش ، قوزغالغان بىلەنمۇ ماڭماقنىڭ ئۆزى بىر گەپ ، — دېدى ۋە پىيالە تۈتۈپ تۇرغان پاكىنەك كىشىگە ، — شىرىۋاخۇن ، سەن چىقىپ ئاتلارغا قاراۋەرگىن ، — دەپ ئىجازەت بەردى .

ئەسلىدە پىشىن نامىزىدىن قايتىپ كېلىۋاتقان قازى رەئىس كوچىدا بىھوش ياتقان كېپەك دەرۋىشنى ئۇچراتقان ۋە مەھرىمى ئىارقىلىق ئۇنى ئۆيىگە ئەكەلدۈرۈپ ، مىراخور شىرىپ شەيتانغا تاپشۇرغانىدى . تۆمۈر خەزىنچىبەگ ئاچلىق ۋە ئاھانەت دەستىدە ئۆلەر ھالەتكە يەتكەن بۇ دەرۋىشنىڭ كەچۈرمىشلىرى ۋە دەرۋىشكە باغلىنىشلىق بەزى سىرلاردىن خەۋەردار بولغاچقىمۇ ، ئۇنىڭ مۇنداقچىلا ئۆلۈپ كېتىشىگە قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ تۇرالمايتتى . كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە ساقلىنىپ ياتقان خۇسۇسىي ئويلىرىمۇ ئۇنى تەۋەككۈل قىلىشقا ئۇندەپ تۇراتتى . يەنە كېلىپ ، ھاكىمبەگ زىنداندىن ئازاد قىلىۋەتكەن ۋە ئۆز ھىماتىدىكى ئادەم دەپ جاكارلىغان يەردە ، ئۆلۈۋاتقان بۇ دەرۋىشكە ئانچە ـ مۇنچە خەيرخاھلىق قىلغىنى ئۈچۈن ئۇنى ھېچكىمىمۇ ، ھەتتا نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئۆزىمۇ ئەيىبكە بۇيرۇيالمايتتى .

ئوتتۇز سەككىزىنچى باب

يېڭى مىرزا، يېڭى خەۋەرلەر

كۇن ۋە ئايلار كارۋان توڭلىرىدەك قاتارلىشىپ، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆتۈۋەردى. يەر - زېمىننى تونۇردەك قىزىتىۋەتكەن تومۇز تەپتى ئازراق سوۋۇپ قالدى. پەسىل قەدىمى كۇز ئايلىرىنىڭ قارىسىغا يېقىنلاشتى. باش باھار كىرىشى بىلەنلا ساپان ياكى كەتمەن تەگمىگەن تاشلاندۇق ئېتىزلاردىن ئۇنۇپ چىققان ئوت - ئۆسۈملۈكلەر، باشاقلىرى كۆكۇاش پېتى يەپ تۇگىتىۋېتىلگەن قوناقلىقلار بالدۇرلا سارغىيىشقا باشلىدى. جۇتتىن ئاشقان مېۋىلىرى ياز كىرمەيلا يىگلەپ تۇگىگەن سۇسىز باغلارمۇ مەزگىلسىز خازان بولدى. نەچچە ئاي داۋام قىلغان تومۇزدىمۇ يۇرەك - باغرى مۇزخانىدەك توڭلاپ تۇرغان ئادەملەر يا ئەتىيازنىڭ ئىللىقلىقىنى سەزمىدى، يا يازنىڭ خوۋلۇقىنى كۆرمىدى. ئاتىنى بالىدىن، بالىنى ئاندىن، ئەرنى ئايالدىن، قېرىنداشنى قېرىنداشتىن ئايرىۋەتكەن تۇگمەس ھاشارلار، ئالتۇن قەستىدە جۇڭان - سېكىلەكلەرنىڭ قۇلاقلىرىغا ئېسىلىپ، ئەركەكلەرنىڭ چىشىنى چېقىپ، كونا قازناقلارنى، بوغچا - تۇگۇچلەرنى قويماي ئاختۇرۇپ چىققان زاكاتچى - سەركارلار پۇقرانى پوستىنى سويۇۋەتكەن پىيازدەك يالىڭاچلاپ قويدى.

«كۆسەي ئۇزۇن بولسا قول كۆيمەيدۇ» دېگەن ھېكمەتنى كىچىكىدىلا ئۆگىنىۋالغان نىياز ھېكمېبەگ، خالمان پانساتتىن ئىبارەت بۇ «كۆسەي» ئارقىلىق نۇرغۇن مۇددىئالىرىنى رويابقا چىقاردى. جاي - جايلاردا يېلىنجاشقا باشلىغان ئىسيان ئوتلىرى مۇشۇ «كۆسەي» نىڭ چۇخچىلىشى بىلەن ئۆچۇرۇپ تاشلاندى. ھاللىقلارنىڭ ھويلىسىدىن، نامراتلارنىڭ ئۇچىسىدىن تارتىۋېلىنغان

گىلەم ۋە ماتالار لاداخ يولى بىلەن كەشمىر ، ھىندىستانلارغا ، يۇزگە يېقىن ئۇستىخانىلاردا تەييارلىنىۋاتقان شايى ـ ئەتلەسلەر تېرەكداۋان ، ئوش ئارقىلىق پەرغانە شەھەرلىرىگە توشۇلۇپ تۇرىدىغان بولدى . ئالتۇن كاندىن ۋە پۇقرا بىساتىدىن كېلىدىغان ئالتۇن بىلەن چۆنتەكلىرىمۇ خېلى تومپايدى . مۇشۇلارنىڭ ھەممىسى خۇددى مېھرىگىياھدەك مەنپەئەت قىلىپ ، نىياز ھېكمبەگنىڭ «كېسەل» دىن خالاس بولۇپ ، سەللىمازا ساقىيىپ قېلىشىغا سەۋەب بولدى .

بۇگۇن ئاللانىڭ ئۇلۇغ كۈنى بولغاچقىمۇ ، ھاۋا شېشىدەك سۈزۈك ئىدى . بىر پارچىمۇ بۇلۇت بولمىغان زەڭگەر ئاسمان كۆك دېڭىزدەك تاۋلىناتتى . تېخى ئەتىگەنگىچە يەر بېغىرلاپ ، توپا توزۇتۇپ يۇرگەن شوخ شامالمۇ ئەمدى ئۆزىنى چەتكە ئالغاندى . بىراق ، شامالسىز ، بۇلۇتسىز ھاۋانى ئانچە ئىسسىق دېگىلىمۇ بولمايتتى .

«بىتاب» بولۇپ ، «ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان» بىرنەچچە ئايدىن بېرى ، ئوردا ئەھلى ۋە جامائەتكە تۇنجى قېتىم چىراي كۆرسىتىۋاتقان نىياز ھېكمبەگ بۇگۇن خېلى خۇشخۇي كۆرۈنەتتى . ئۇ ئادىتى بويىچە ، ياقۇپبەگنىڭ ھۇزۇرىغا يوللىنىدىغان ئازنىلىق تارتۇقنى چوڭ مەسچىت ئالدىدىنلا يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن ، چوڭ جامە قۇرۇلۇشىغا قاراپ پىيادە كېتىۋاتاتتى . بىر قولىنى قىلىچنىڭ سېپىدىن ئايرىماي ، جەڭگاھقا كېتىۋاتقاندەك مەيدىسىنى كېرىپ كېلىۋاتقان خالمان پانسانقىمۇ ، سول تەرىپىدە پاييپاسلاپ مېڭىۋاتقان موللاجى تۇراپقىمۇ ئۆزىچە چاقچاق قىلىپ قوياتتى . كېلىۋېتىپ ، قول ئۇزىتىۋاتقان ھاجەتمەنلەرگە مىرزىلىرى ئارقىلىق پۇل ـ پۇچەك تاشلاپ بېرەتتى . ھەتتا ئادىتىنى بۇزۇپ ئۇلارنىڭ دۇئاسى تۇگىگۈچە تاقەت قىلىپ ، ساقلاپ تۇراتتى . خوتەنگە ئاياغ باسقاندىن بېرى ، ئۇنىڭ توپىغا دەسسىگىنىنى ھېچكىم كۆرمىگەنگە ئوخشاش ، خەير ـ ساخاۋەت قىلغىنىنمۇ ھېچكىم كۆرمىگەن ۋە ئاڭلىمىغاندى . ئۇ ئۆزىنى

هەرقاناداق چاغدىكىدىنمۇ بەكرەك بىخەتەر ۋە كۆكسى - قارنى كېڭىيىپ قالغاندەك ھېس قىلىۋاتاتتى .

ھاكىمبەگ ، مەنسەپدار ۋە مەھرەملەر بولۇپ ، ئەللىك نەچچە كىشى ئانچە ئۇزاق ماڭمايلا شەھەرنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگىرەك جايلاشقان قۇرۇلۇش ئورنىغا يېتىپ كەلدى . زامانلاردىن بېرى قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان قەدىمكى مەسچىت چېقىپ تاشلىنىپ ، نەچچە ئون مىڭ ئادەم بىمالال نامار ئوقۇيالايدىغان بۇ چوڭ جامەنىڭ ياسىلىۋاتقىنىغا بىر يىلدىن ئاشقانىدى . بەگلەرنىڭ ، ئىش باشلىرىنىڭ تامچىلارنى دۆشكەلەشلىرى ، ئاسمان - پەلەك مۇنارلارغا لاي تارتىۋاتقانلارنىڭ ئەندىشىلىك چۇقانلىرى ، لىم كۆتۈرگۈچىلەرنىڭ ھە - ھۇلىرى ، تۆشۈك تېشىۋاتقان ، ياغاچ ھەرىدەۋاتقان ئۇستىلارنىڭ تاراق - تۇرۇقى پۈتكۈل ئىش مەيدانىنى خۇددى ئازنا بازارەك قىزىتىپ تۇراتتى . ئېگىزرەك بىر پەشتاقتا لەشكەر - چېرىكلەرنىڭ سىپاگەرلىكىنى تاماشا قىلىۋاتقانەك گىدىيىپ تۇرغان خالمان پانسات «غوجاكاڭنىڭ قولىدىن ئىش كېلەمدىكەن» دېگەندەك ، نىياز ھېكىمبەگكە مەغرۇرانە نەزەر بىلەن قاراپ قويدى . ئەپلىك بىر باھانە بىلەن ئۆزىنى پەردە ئارقىسىغا ئالغان ھاكىمبەگدىن توپىلاڭچىلارنىڭ ئۇۋۇسىنى قېنىش ، باغ - جامە قۇرۇلۇشىغا باشچىلىق قىلىش يارلىقىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن بۇيان ، ئۇ بۇ يەردە قىلچ ۋە قامچىنىڭ كۈچى بىلەن ئىش تەۋرىتىۋاتاتتى .

— بېگىم ، ئىشلىرىمىز قانداقراق بوپتۇ ؟ — دەپ سوراپ قالدى ئەمىرلەشكەر ، ھەيرانلىقىنى باسالماي تۇرغان نىياز ھېكىمبەگدىن .

— قالتىس ئىش بوپتۇ ، قالتىس . ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ سەجدىگاھى بولغان بۇ كاتتا ئىمارەتكە سىڭدۈرگەن ئەجىر - مېھنەتلىرى ئۈچۈن ئاللاتائالا سىلىگە ھەددى - ھېسابسىز ساۋاب ئاتا قىلغۇسىدۇر ، — دېدى نىياز ھېكىمبەگ جاۋابەن . ئۇ ئۇزۇنلۇقى سەككىز غۇلاچ ، تۇملۇقى ئىككى غۇلاچ كەلگۈدەك

تاراشلانغان سەگۈ ياغىچىنى يەلكىلىرىدە كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان بىر توپ ئادەملەرگە قولىنى چېنەپ سورىدى :

— بۇنداق سەرخىل ياغاچنى ئۇلار نەدىن ئەكېلىۋاتىدىكىن ؟

— نەدىن بولاتتى ، بۇ يەرگە ئاتلىق بىر كۈنلۈك كېلىدىغان يەردىن بولمامدۇ ؟ ئۇ يەرنى تارشىلىق لەگگەر دەيدۇ . بۇنداق چوڭ ياغاچنى ئەكەلگۈچە نەق ئۈچ كۈن ۋاقىت كېتىدۇ ، — مەنسىتمىگەن تەلەپپۇزدا جاۋاب بەردى خالمان پانسات .

— يۇرسىلە ئەمرلەشكەر جانابلىرى ، ئۇ يىگىتلەرنىڭ ھال - ئەھۋالىنى سوراپ قويايلۇق...

نىياز ھېكمىبەگ نېمىشقىدۇر دىمىغىنى قېقىپ ، بېشىنى چايقاۋاتقان ئەمرلەشكەرنى باشلاپ پەسكە چۈشتى - دە ، يەلكىسىنى تاغدەك بېسىپ تۇرغان چوڭ ياغاچنى ياغاچچىلارغا تاشلاپ بېرىپ ، ئەمدىلا ئۆرە بولۇۋاتقان ھاشارچىلارنىڭ يېنىغا كەلدى . ھاشارچىلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ ماتا كۆڭلەكلىرىنىڭ مۇرىسى تىتما - تىتما بولۇپ كەتكەنىدى . ئېچىلىپ قالغان يارىدىن قان تەپچىپ تۇراتتى . دۇمبە ۋە گەدەنلىرىدە يول - يول تامچە ئىزى كۆرۈنەتتى . ھارغىن چىرايلىرىدىن توپا ئۆرلەيتتى . پۈتكۈل ئەزايى يامغۇردا قالغاندەك ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى .

يۇرت كاتتىلىرىنىڭ قارىسىنى كۆرگەن ئىش بېشى ئولتۇرۇۋاتقان يېرىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى ۋە :

— چاپسان سەپ بولۇڭلار ، ئۆلۈمتۇكلەر ، — دەپ چالۋاقىغان پېتى ئۇچ - تۆت ھاشارچىنىڭ بېشىدا قامچا ئوينىتىپ ئۇلگۇردى .

— ھاي ... ھاي ، ئىنساپ ... ئىنساپ ...

ئىش بېشىنىڭ قامچا كۆتۈرگەن قولى نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئېتىرازى بىلەن تەڭ ھاۋادىلا ئېسىلىپ قالدى . ئۇ قانداق سەۋەنلىك ئۆتكۈزگىنىنى ئاڭقىرالمىغاندەك ، بىر ھاكمىبەگكە ، بىر ئەمرلەشكەرگە قارىدى . نىياز ھېكمىبەگ ھاڭۇېقىپ تۇرغان ئىش بېشىغا ئالىيىپ قويۇپ ، ھاشارچىلارغا قاراپ چوڭقۇر تىن

ئالدى ـ دە :

— ئـەسـسالامۇئەلەيكۇم ، دۇئاگۇي مۇسۇلمانلار ، — دېدى ئاۋازىنى تىترىتىپ ، — جانابىي ھەقنىڭ خاھىشى ، يۇرتىمىزنىڭ پـەرمـانـى بـىـلـەن ، پـاك ئـىـمـان ئـەمـرلەشكەر جانابلىرىنىڭ ھەيدەكچىلىكىدە ئاللا ئۇچۇن ئۆزى ، ئۆزۇڭلەر ئۇچۇن بىر كاتتا سەجدىگاھ بەرپا قىلىپ ھەددى ـ ھېسابسىز ساۋاب تاپتىڭلار ، بۇ ساۋابنىڭ ھەممىتىنى كەرەملىك ئاللا بۇ دۇنيادا بەرمىسە ، ئۇ دۇنيادا بەرگۇسىدۇر . ئابا ـ ئەجدادلىرىڭلارنىڭ روھىنى جەننەتكە چـىـلـلاپ ، تامامى گۇناھىڭلارنى مەغپىرەت قىلغۇسىدۇر ، قېنى تەقۇادار مۇسۇلمانلار ، پانىي ئالەمنىڭ راھىتىدىن كېچىپ ، باقىي ئالەمنىڭ پاراغىتىنى كۆزلىگەن ئاقىللار ، سىلەرنى ساۋاب ئىشقا دالالەت قىلغان ئەمرلەشكەر جانابلىرىنىڭ ئەمرى بىلەن ئۇلۇغ ئىشىمىزنى چاپسانلىتايلى ، ئامىن...

— ئامىن... ئىلاھا ئامىن...

كـېـرەك بـولـسـا نادانلىق دېگەن مانا ! دۇشمىنىنى زىنھار كـەچـۇرمـەيـدىـغـان ، لېكىن ئۆزگىنىمۇ ئۆزىدەك چاغلايدىغان ، بىراۋنىڭ ئاللانىڭ نامى بىلەن قىلغان ئىككى ئېغىز يۇمشاق گېپىگە چـوغـقا چۇشكەن مومدەك ئېرىپ كېتىدىغان خوتەنلىكلەر «ئاللا ھاكىمبەگكە تەۋپىق بەرگەن بولسا ئەجەب ئەمەس» دەپ ، قامچا ئىزى چۇشكەن قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۇردى . بەزىلەر ئۆز دۇئاسىدا ھـاكـىـمـبـەگـنـىڭ دىيانىتىگە شۇكۇر ـ رەھمەتلەر ياغدۇردى . گەۋدىسىنى كۆتۇرۇشكە ئاجىز كەلگەن ئاياغلىرى بىردىنلا دەرمانغا تولدى ـ دە ، ئارغامچا ـ توقۇناقلىرىنى كۆتۇرگىنىچە تارشىلىق لەڭگەر يولىغا راۋان بولدى...

نـىـيـاز ھـېـكـمـبەگ جەڭگە ماڭغان جەڭچىلەردەك جەسۇر قـەدەملەر بىلەن كېتىپ بارغان ھاشارچىلارنىڭ قارىسىغا قاراپ پـىـسـكۆكىدە كۇلۇپ قويدى . ئۇ ئاغزىنى ئاچقان پېتى ھاڭۇېقىپ قالغان خالمان پانساتقا بۇرۇلۇپ :

— جانابلىرى ، بۇنچە ھەيران قالغۇدەك نېمە ئىش بولدى بۇ يەردە ؟ — دەپ سوراپ قويدى قېرىشقاندەك . خالمان پانسات ئالمان ـ تالمان ئېسىنى يىغىپ چۈشىنىكسىزلا بىرنېمىلەرنى دېدى :

— بۇ··· بۇ دەيمەنا ئەمدى···

نىياز ھېكمىبەگ خالمان پانساتنىڭ ھەيران قالغانلىقىنى مازاق قىلغاندەك پىخىلداپ كۈلۈپ كەتتى ـ دە ، يەنە سورىدى :

— ئەمەرلەشكەر جانابلىرى ، كۆڭۈللىرىگە كەلمىسە بىر سوئال سوراي ، خوتەن دىيارىدا نېمە سەۋەبتىن مازار ـ ماشايىخلار بۇنچىۋالا كۆپ ؟

خالمان پانسات نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ تۇرۇپلا قالدى . بۇنداق زىل سوئالغا كاللىسىدىن كۆرە قولى بەكرەك كارغا كېلىدىغان خالمان پانساتلا ئەمەس ، بەلكى خېلى ـ خېلى ئادەملەرنىڭمۇ قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن نىياز ھېكمىبەگ بۇ سوئالغا ئاخىر ئۆزى جاۋاب بەردى :

— دۇرۇس ، خوتەنده مازار ـ ماشايىخلار سامانەك تولا ، دېمەك خوتەنده ، خوتەنلىكلەرنىڭ قولىدا شېھىت بولغان سەركەردە ، ئەلەمدارلارمۇ سامانەك تولا . ئۇلار شەمشەر يالىڭاچلاپ ، تۇغ تارتىپ قاياقلاردىندۇر كېلىپ بۇ گۈزەل يۇرتنى ئەل قىلماقچى بولۇشقانۇ ، خوتەنلىكلەرنىڭ مىجەز ـ خۇلقىنى ، خۇي ـ پەيلىنى ھېسابقا ئالمىغان . مانا مۇشۇ چوڭ خاتالىق ئۇلارنى ئەجەل ئاغزىغا سۆرەپ ئاپارغان . ئەرەب دەشتىنى ، خارەزىم دالالىرىنى تىترەتكەن ئەرەب ، پارس سەركەردىلىرىنىڭ سەۋەنلىكىمۇ ، ئىككى ئەۋلاد قاراخانىيلار سۇلتانلىرىنىڭ خاتاسىمۇ دەل مۇشۇ يەردە . خوللاس ، خوتەنلىك جاھىللار بىلەن يۈزمۈيۈز تۇتۇشقان ھەرقانداق ئەخمەق سەركەردە خوتەنده ئەزەلدىن نۇسرەت قازىنالمىغان . جەڭگە ئەمەس ، رەڭگە ، يەنى ، ئەقىلگە تايانغانلارلا بۇ زېمىندا پۇت دەسسەپ تۇرالمغان ···

— بىئەدەپلىك بولسىمۇ كىچىككىنە بىر سوئالىم بار

ئىدى ، — باياتىن بېرى قۇلاق موللىسى بولۇپ بىر چەتتە قاراپ تۇرغان موللاجى تۇراپ نىياز ھېكمبەگدىن ئىجازەت ئالغاندىن كېيىن :

— خوتەنلىكلەر ئۆز زامانىسىدا ئۇلارنى دۇشمەن دەپ بىلىپ ھالاك قىلغانىكەنۇ ، بۇگۈنكى كۈندە يەنە نېمىدەپ ئۆز قولىدا شېھىت بولغانلارغا مازار تىكلەپ باش ئۇرىدىغاندۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— بەللى ، بەللى ، گەپىنىڭ تۈگۈنى مانا مۇشۇ يەردە ئەمەسمۇ ؟— نىياز ھېكمبەگ «قىزىم ساڭا ئېيتاي ، كېلىنىم سەن ئاڭلا» دېگەندەك ، موللاجى تۇراپنى خالىمان پانسىاتنىڭ يۇزىچىلا ماختاپ قويدى ۋە ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ سۆزلىگىلى تۇردى ، — دوست بىلەن دۇشمەننى نېمە بەلگىلەيدۇ ؟ پەقەت مەنەن مايىللىقلا بەلگىلەيدۇ ، ئالايلۇق ، ئۆز ۋاقتىدا خوتەن بۇددىستلىرىنىڭ دىنىي ئىسلامغا مەنەن مايىللىقى بولمىغاچقا ، قەشقەرىيىدىن كەلگەن ئىسلام سەركەردىلىرىنى دۇشمەن چاغلاپ جان تىكىپ ئېلىشتى ۋە ئۇلارنى شېھىت قىلدى . كېيىنچە ، ئالاھازەل يىگىرمە نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن خوتەنلىكلەر ئاللانىڭ ئىرادىسى ۋە يۇسۇپ قادىرخانىنىڭ[1] شىجائىتى بىلەن دىنىي ئىسلامنى قوبۇل قىلدى . مەنەن مايىللىقمۇ ئۆزگەردى . شۇنىڭ بىلەن ئىسلام سەركەردىلىرىنى شېھىت قىلىشتا جانبازلىق كۆرسەتكەن داڭدار سەركەردىسى سەنسۇبلىنى[2] كاپىر چاغلاپ قەبرىسى بېشىغا تەرەت

---

① يۇسۇپ قادىرخان — سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ نەۋرىسى ھەسەن بۇغراخاننىڭ ئوغلى ، مىلادىيە 1013 — 1014 ـ يىللىرى يەكەنگە ، مىلادىيە 1014 — 1015 ـ يىللىرى قەشقەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان ، شۇنداقلا قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ خوتەننى ئىسلاملاشتۇرغان تۇنجى خانى . سىتەيسن يۇسۇپ قادىرخان قىرىق مىڭ ئىسلام لەشكىرى بىلەن خوتەنلىكلەرگە قارشى يىگىرمە تۆت يىل ئۇرۇش قىلغان ، مىلادىيە 1006 ـ يىلى خوتەن بۇددىستلىرىنى بويسۇندۇرغان دەپ قارايدۇ . ئۇ مىلادىيە 1031 — 1032 ـ يىلى ئارىسىدا ۋاپات بولغان .

② سەنسۇبل — ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى خوتەن بۇددىستلىرىنىڭ ھەربىي سەركەردىسى .

قىلىشنى ئۇدۇم قىلدى . ئۆز قولى بىلەن شېھىت قىلغان ئىمام - سېپاھلارغا بولسا يەنە ئۆز قولى بىلەن مازار تىكلەپ ئۇلۇغلىرى قاتارىدا كۆرۈپ تاۋاپ قىلىشتى . بىلىش كېرەككى ، پۇقرانىڭ مەنسۈبىيىتىنى رام قىلمىغۇچە يۇرتىنى ئەل قىلغىلى بولمايدۇ ، يۇرت ئالغاندا قىلىچ ياكى پەمگە ، يۇرت سورىغاندا ئەقىلگە تايىنىشتىنمۇ ئوبدانراق چارە بولمىسا كېرەك ...

مولالاجى تۇراپ ھاكىمبەگنىڭ ئېيتقانلىرىغا قايىللىق بىلدۇرۇپ بېشىنى لىڭشىتتى . بايا تىن بېرى خۇددى بۇرگە چىقىۋالغاندەك بىئارام بولۇۋاتقان خالمان پانسات نىياز ھېكمبەگدىن سورىدى :

— تەقسىر ، ئۇنداقتا «جەننەت قىلىچىنىڭ سايىسى ئاستىدا» دېگەن ئايەتكە قانداق مەنە بېرىش كېرەك ؟

— شۇنىسى دىققەتلىرىنىڭ تېشىدا قالمىغايكى ، — دېدى نىياز ھېكمبەگ جاۋاز ، — ئاللا جەننەتنى قىلىچنىڭ سايىسى ئاستىدا ، دېگەن ، ھەرگىز قىلىچنىڭ ئۆزىدە دېمىگەن . پېقىر ھاكىمبەگلىرى يەكەن مەدرىسلىرىدە نى - نى ئۆلىما - ئەللامىلەرنىڭ خۇسۇسىي سۆھبىتىدە بولغانمەن . قۇرئان كەرىم ۋە ھەدىس كىتابلىرىنى كۆپ مۇتالىئە قىلغانمەن . سەككىز جەننەتنىڭ ھېچبىرىدە قىلىچ - نەيزە كۆتۈرگەن سېپاھ - سەركەردىلەرنىڭ بارلىقىنى ئاڭلىمىدىم . رىۋايەت قىلىنىشچە ، جەننەت مۇئەككىلى مالىك رىزۋانمۇ جەننەت دەرۋازىسىدا قىلىچ - نەيزە تۇتۇپ تۇرماسمىش !

— پاھ... پاھ... نېمىدېگەن قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بۇ... — مولالاجى تۇراپنىڭ يۈزتۇرا دوست تارتىشى خالمان پانساتنىڭ ئېچىشىپ تۇرغان كونا ياراسىغا تۇز سېپىۋەتتى . ئۇ پوپوزا قىلىپ ، ئادىتى بويىچە قىلىچىنىڭ سېپىنى تۇتۇپ قويدى . «ئېشەككە كۆچۈك يەتمىسە ئۇر توقۇمنى» دېگەندەك ، موللاجى تۇراپقا ئالىيىۋېلىپ دەردىنى چىقىرىۋالدى .

بەزىدە مۇشۇكتەك يالىشىپ ، بەزىدە ئىتتەك تالىشىپ

يۇرىدىغان بۇ ئىككى مەنسەپدار خۇددى سەزگۈر تارازىنىڭ ئىككى بېشىدىكى ئىككى پارچە يۈككە ئوخشايتتى . ئۇلارنىڭ يالىشىشمۇ ، تالىشىشمۇ ، سالمقىمۇ نىياز ھېكمىمبەگ تەرىپىدىن ئۇستىلىق بىلەن بەلگىلىنەتتى . زۆرۈرىيەت تۇغۇلىدىكەن ، ئۇ ئۇلارنى تۇيدۇرماي دوستلاشتۇرۇپ قويياتتى . خالىسا چاندۇرماي دۇشمەنلەشتۇرۇۋېتەتتى . ئىككىسىنىڭ نىياز ھېكمىمبەگنىڭ كۆڭۈل تارازىسىدىكى ئورنىمۇ توختىماي ئۆزگىرىپ تۇراتتى . كىمدىن كۆڭلى ئورنىدا پايدىلانماقچى بولىدىكەن ، ئۇنىڭ سالمقىنى ئاشۇراتتى . مۇرادىغا يېتىۋالغان ھامان بىر ئامال قىلىپ ئۇرۇپ چۈشۈرەتتى ياكى بىرىنى يەنە بىرىنىڭ ئالدىغا توسۇق قىلىپ قويياتتى . نىياز ھېكمىمبەگ بىلەن موللاجى تۇراپنىڭ يېقىندىن بېرىقى يېقىنلىشىشمۇ ھەرگىز تاسادىپىيلىققا ياتمايتتى . ئىش قىلىسا ئويلاپ قىلىدىغان ، قىلىنى قىرىق يارىدىغان ھاكىمبەگ خالمان پانساتنىڭ رولىنىڭ بىر يەرگە بېرىپ قالغانلىقىنى ، ئۇنىڭ كۈنسېرى ئىتتىكلەپ كېتىۋاتقان شەمشىرىنىڭ بىسىنى ياندۇرۇپ قويىدىغان ۋاقىتنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ قالغانىدى .

ئوردا ياساۋۇلبېشىنىڭ ئوردا تەرەپتىن ئات چاپتۇرغان پېتى يېتىپ كېلىشى ئۇلارنىڭ قاتماللىقا يۈزلەنگەن سۆھبىتىنى چورتلا ئۈزۈپ تاشلىدى . چىرايى جىددىي تۇس ئالغان ياساۋۇلبېشى قائىدە بويىچە ئۇلاردىن ئون نەچچە قەدەم نېرىغا كېلىپ تىزگىن تارتتى . ئاندىن سەكرەپ چۈشۈپ ، نىياز ھېكمىمبەگنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئۇنىڭغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى . ھاكىمبەگ ياساۋۇلبېشىنىڭ دېگەنلىرىنى قايتا بىر قېتىم ئاڭلىدى ۋە بىردىنلا جىددىيلىشىپ مەھرەملىرى تەرەپكە بۇرۇلۇپ :

— تەختىراۋان ، — دەپ ۋارقىرىدى .

نىياز ھېكمىمبەگ ۋە ئۇنىڭ ئەمرلىرى ئوردىغا يېتىپ كەلگەندە ياقۇپبەگ ئەۋەتكەن يېڭى مىرزىبېشى ئاللىقاچان يېتىپ كېلىگەنىدى . يېشى ئەللىكلەرگە تاقىغان ، قۇلاقلىرى بىلەن

تۇتىشىپ كەتكەن قارا ساقىلى ۋە قويۇق بۇرۇتىغا بىر تالمۇ ئاق كىرمىگەن ئېگىز بوي ، گەۋدىلىك بۇ ئادەمنىڭ دۇاننىڭ تۆرىگە جايلاشتۇرۇلغان ئامراق تەختىگە ئولتۇرۇۋالغانلىقى نىياز ھېكىمبەگكە ئانچە ياقمىدى . لېكىن ، ئۇ كىرپىلا ئادەتتە بەگ ـ ئەمىرلىرى تۇرىدىغان يەردە تۇرۇپ سالام بېرىشكە مەجبۇر بولدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم مىرزىبېشى ، ھارمىغايلا ؟

مىرزىبېشى تەختتە ئولتۇرۇپ بېشىنى ئازراق ئەگدى ۋە ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام قايتۇردى :

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام !

«ياقۇپبەگ نېمىدەپ يەنە مىرزىبېشى ئەۋەتىدۇ ، مىرزىبېشى نېمىدەپ ئالدىن خەۋەر قىلىۋەتمەيلا تۇيۇقسىز يېتىپ كېلىدۇ ؟ بۇ ياخشىلىققىتىن دېرەك بېرەمدۇ ياكى يامانلىقتىنمۇ ، ئاببىاس مىرزىنىڭ ئۆلۈمى ئۇنىڭدا گۇمان قوزغاپ قويدىمۇيا ؟» نىياز ھېكىمبەگ تەخت ئالدىغا بېرىپ مىرزىبېشىغا قول بېرىپ بولغۇچە نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئويلاپ ئۇلگۈردى .

يېڭى مىرزىبېشى تەختتىن چۈشۈپ نىياز ھېكىمبەگكە قول بەردى . نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئەمدىلا جايىغا چۈشكەن يۈرىكى ياقۇپبەگنىڭ مۆھرى بېسىلغان يارلىقنى كۆرۈپلا يەنە قالايمىقان سوققىلى تۇردى . ياقۇپبەگ ئۆز يارلىقىدا بۇ يېڭى مىرزىبېشىنى : «ئېسىل نەسەبلىك ، ئەلەمدە ۋە قەلەمدە كامالەتكە يەتكەن زات» دەپ تەرىپلىگەن ، يەنە كېلىپ ئۇنى مەرھۇم ئاببىاس مىرزىنىڭ قېرىنداش ئىنىسى دەپ ئەسكەرتىپ ئۆتكەندى . يارلىقنى ئوقۇۋېتىپ ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ يۈرىكى ئۆرۈلدى ـ دە ، ئۆزىنى يوقتىپ قويغىلى تاس قالدى .

نىياز ھېكىمبەگ : «ياربىبىم ، بەندەڭگە مەدەت بەرگىن ، غەيرەت ئاتا قىلغىن ، يات ئادەمنىڭ ئالدىدا شەرمىسار قىلمىغىن» دەپ ئاللادىن مەدەت تىلىدى ۋە ئۆزىگە چىدام بەردى ، بارلىق مۇسكۇللىرىنى ئىشقا سېلىپ ، پەيلىرىنى ھەركەتكە كەلتۇرۇپ ،

تېزدىنلا ئۆزىنى ئوڭشۇالدى . كەڭ گىرۇەكلىك قاما تۇماق ، زەر ياقىلىق تون كىيگەن سالاپەتلىك ئىلياس مىرزىبەشىنىڭ تەلىپى بىلەن ئۇنى خاس قوبۇلخانىسغا باشلاپ كىردى . كېتىۋېتىپ ئۆز يېنىدا غايىب ئەرۋاھتەك پەيدا بولۇپ قالغان بۇ مىرزىبەشىنىڭ نىيەت ـ ئىقبالى ئۈستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزدى . ئېھتىمالغا قارشى تاقابىل تۇرۇشنىڭ چارىلىرى ئۈستىدە خېلى ئوبدان ئويلىنىۋالدى . بىراق ، ئۇ ئۆزىنى قىينىاپ تۇرغان بىر مۇھىم مەسىلىگە ، يەنى بۇ يېڭى مىرزىنىڭ ئويلىمىغاندا خوتەنگە كېلىشى ئاببىاس مىرزىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئالاقىدارمۇ ـ ئەمەسمۇ ؟ دېگەن سوئالغا زادىلا جاۋاب تاپالمىدى .

نىياز ھېكمىبەگ ئىلياس مىرزىغا ئادىتىگە خىلاپ ھالدا قوبۇلخانىسىدىلا غىزا تارتقۇزدى . ئولجىسىز قالغان ئاچ بۆرىدەك ئېچىرقاپ كەتكەن ئىلياس مىرزا ئوخشىغان پولۇنى قوزا بېشى قىلىپ ئاغزىغا ئاتقىلى تۇردى . سارغىيىپ پىشقان بىر پارچە گۆشنىمۇ ئۈستىخىنىغا يەتكۈزۈپ غاجىلىۋەتتى . لېگەنگە قول ئۇزاتقان بولۇپ ، مىرزىبەشىنىڭ ئىشتىھاسىنى ئاستىرتىن كۆزىتىپ ئولتۇرغان نىياز ھېكمىبەگ تۆت مەدىكارنى تويدۇرغۇدەك يوغان بىر لېگەن پولۇنى كۆردۈم دېمەي سوقۇۋەتكەن مىرزا ئۈستىدىن تۇنجى ھۆكۈمنى چىقاردى ۋە ئۇنى «ئانچە ئەقىللىق ئادەم ئەمەس» دەپ جەزملەشتۇرۇپ ، ئۈستىنى بېسىپ تۇرغان تۇگمەن تېشىنى بىراقلا ئىرغىتىۋەتتى .

— ھاكىمبەگ ئالىيلىرى ، — مىرزىبەشى داستىخاننىڭ يېغىشتۇرۇلۇشىنى كۈتمەيلا سۆز باشلاپ دېدى ، — چىن گېپىمنى قىلسام ، ئەسلىدە بۇ يۇرتقا كەلگۈمۇ يوق ئىدى ، قەشقەرىيىدىكى كۈنلىرىمۇ يامان ئەمەس ئۆتۈۋاتاتتى . بىر كۈنى ئاتالىق غازى ئالىيلىرى ھۇزۇرىغا چىللاپتۇ ، بېرىۋىدىم ئالىيلىرى : «خوتەنگە مىرزىبەشى بولۇپ بېرىپ ، قېرىنداشىمىز خوجا ئاببىاسنىڭ قاتىلىنى ئۆز قوللىرى بىلەن تۈتۈپ كېلىشنى خالامدىلا ؟» دەپ

سوراپ قالدی . کەمىنلىرى ئالىي پەرمان ئالدىدا نېمىمۇ دېيەلەيتتىم . شۇنداق قىلىپ قېرىنداشىمنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈنلا بۇ يەرگە كېلىپ قالدىم .

— مىرزىبېشىنىڭ قاتىلىنى ؟ — «ئوغرىنىڭ يۈرىكى پوك ـ پوك» دېگەندەك ، مىرزىبېشىنىڭ «قاتىل» دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ نىياز ھېكىمبەگ بىردىنلا ساراسىمگە چۈشتى ۋە سورىدى ، — خەۋەرلىرىدە بارمىكىن ، ئۆز ۋاقتىدا ھەمدەم قارماق دېگەن قاتىلنى ئالىيلىرىنىڭ كېسىمگە يوللاپ بەرگەنىدۇق ، ئاڭلىسام ئۇ قاتىل جىنايىتىگە تۈشلۈق جازاسىنى تارتىپتۇ . بىلمىدىم ، يەنە قايسى قاتىلنى تۈتمەكچى ؟

— ھەمدەم قارماققۇ تارتقۇلۇقىنى تارتتى ، — دېدى ئىلياس مىرزا نىياز ھېكىمبەگنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىپ ، — لېكىن ، جانابلىرىغا قاراڭغۇ بولسا كېرەك ، قېرىنداشىمغا قەست قىلغان قاتىلنىڭ يەنە ئىككىسى يىراق تاغلاردا قېچىپ يۈرگۈدەك ، يەنە بىرى گۇما تەرەپتە ئارامخۇدا ياشاۋېتىپتىمىش...

ئىلياس مىرزا قاتىل دېگەندە ، ئۆزىنى ئەمەس بەلكى ئالىلىكىملەرنىدۇر كۆزدە تۇتۇۋاتقىنىنى چۈشەنگەن ھامان نىياز ھېكىمبەگ خۇددى دوزاخ بوسۇغىسىدىن قايتىپ كەلگەندەك خۇشال بولدىيۇ ، بۇ خۇشاللىقى بىردەمدىلا قايغۇ بىلەن ئالماشتى .

ئەگەر ئىلياس مىرزىنىڭ دېگىنى راست بولسا ، تاغ ۋە گۇمىدىكى قاتىللارنىڭ سانجۇدىن قېچىپ كەتكەن ھېلىقى ئۈچ ئاتلىق كىشى ئىكەنلىكىگە قىل سىغمايتتى . خالمان پانسات ئۈچ ـ تۆت ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىپمۇ تۇتالمىغان ئۇ كىشىلەرنىڭ ئاشۇنداق يىراق يەرلەردە يۈرۈشمۇ ئەلۋەتتە مۇمكىن ئىدى . بىراق ، نىياز ھېكىمبەگنى تەشۋىشلەندۇرگىنى قاتىللار توغرىسىدىكى بۇنداق مۇپەسسەل مەلۇماتنىڭ كىملەر تەرىپىدىنىدۇر ياقۇپبەگكە يەتكۈزۈلگەنلىكى ئىدى .

«قورقۇنچ كۆرۈنەر» دېگەندەك ، ئۇ ئويلاۋەرگەنسېرى ،

ئەتراپىدا چۆرگىلەپ يۈرگەن خالمان پانساتمۇ ، موللاجى تۇراپ ، تۆمۈر خەزىنىچىبەگمۇ ، ياساۋۇل - مەھرەملىرىمۇ كۆزنىگە بىنومۇس ئايغاقچى قىياپىتىدە كۆرۈنگىلى تۇردى . بۇگۈن تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ سالامغا كەلمىگەنلىكى ئۈنىڭ بۇ گۈمانىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى .

«خوتەنگە قېچىلغان مەخپىي قوزۇقلارنى جەزمەن بىلىۋېلىشىم زۆرۈر ، بولمىسا ماڭا بىر كۈنمۇ ئامانلىق يوق ! » نىياز ھېكمىبەگ ئۈمىدىنى مىرزىبېشىنىڭ ئەقىلسىزلىقىغا باغلاپ «تېرىكتۇرۇپ دامغا چۈشۈرۈش» ھىيلىسىنى قوللاندى ۋە :

— تەقسىر ، كەمىنە بۇرادەرلىرى ئاببىاس مىرزىنىڭ قاتىلىنى تۈتۈپ قىساس ئالمىغۇچە تەكىيىگە باش قويمايمەن ، دەپ قەسەم ئىچكەن ئادەممەن . ئۇلارنىڭ تاغدا ، گۈمىدا بولۇشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ، بار دېيىلسە ، ئۇلارنى كىم كۆرگەن بولسا شۇ ئادەم ئالدىمدا ماڭسۇن ، ئۇلارنى تۈتۈپ ئالىيلىرىنىڭ كېيىمىگە ئۆتەتىپ بەرمەيدىغان بولسام··· — دېۋىدى ، ئىلياس مىرزا بىلىپ - بىلمەي دامدىن يالتايدى :

— ئۇلارنى كىم كۆرگەنلىكىگە كەلسەك ، بۇ كەمىنىلىرىگە نامەلۇم . بىراق ، ئۇلارنى يا خوتەنلىكلەر كۆرگەندۇ ، يا ئالىيلىرى ئۆتەتكەن خادىملار كۆرگەندۇ ، ئىشقىلىپ بۇ ئانچە مۇھىم ئەمەس . مۇھىمى تاغدىكى قاتىللارنى ۋە سىلى - بىزگە خىرىس قىلىپ تۇرغان ئىككى يۈزچە چوماقچىنى بالدۇرراق يوق قىلىش ! — دېدى ئۇ نىياز ھېكمىبەگكە قورقاق سېلىپ .

— ئىككى يۈزچە چوماقچى ؟ — تەكرارلىدى نىياز ھېكمىبەگ . ئىلياس مىرزا ئۇنى چۆچۈتكۈدەك گەپتىن يەنە بىرنى قىلدى :

— دۇرۇس ، ئىككى يۈزچە چوماقچى خېلىدىن بېرى تاغنى ماكان تۈتۈپ ، قورال - ياراغ غەملەۋاتىدۇ ، ئادەم يىغىۋاتىدۇ . ئۇلار مىڭغا يەتكەندە بۇ يەرگە تېگىش قىلماقچى .

— توۋا ، مۇنداق ئىشمۇ بار دېسىلە تېخى ؟ !···

ئوتتۇز توققۇزىنچى باب

ھاكىمبەگنىڭ پىلانى

كەچ كىرەر ـ كىرمەيلا توخۇدەك مۇگدىگىلى تۇرغان ئىلياس مىرزىنى ئوردا تەكىيخانىسىغچە ئۇزىتىپ بارغان نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭ بىلەن ئىشىك تۇۋىدىلا خوشلىشىپ مەھرەملىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا كەينىگە ياندى . بۇگۇن ئۇنىڭ نېمىشقىدۇر قوبۇلخانىدا تۇنگۇسى كېلىپ قالدى ۋە خانا ئەتراپىدا سانجاق ـ سانجاق تۇرۇپ كەتكەن ياساۋۇللارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ كۆڭلىنى تىندۇرغاندىن كېيىنلا ، ئاندىن قوبۇلخانىغا كىرىپ ئىشكىنى ياپتى ، چىراغنىمۇ ئۆز قولى بىلەن ياقتى .

ئۇ ئادەتتىكىدەك كۆرپىگە ئۆزىنى تاشلاپ ، لىغىرلاپ تۇرغان تاۋار تەكىيگە يانپاشلىمىدى . قەدەملىرىنى تېز ـ تېز يۆتكەپ خانىنىڭ تۆر تەرىپىگە كەلدى ۋە ئالتۇن يىپ بىلەن زىننەت بېرىلگەن يىپەك يوپۇقنى ئاستا كۆتۈرۈۋىدى ، قەشقەر پاسوندا ېېزەلگەن يوغان بىر ساندۇق كۆز ئالدىدا ئايان بولدى .

نىياز ھېكىمبەگ ئاياغلىرىنى جۇپلەپ ، قەددىنى يىكتەك رۇسلىدى ، تونىنىڭ يەڭلىرىنى «پاق ـ پۇق» قىلىپ قېقىۋېتىپ ، ساندۇق ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇردى . ساندۇق ئۈستىدىكى نېپىز توزاننى يېڭى بىلەن ئاۋايلاپ سۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن ، تاۋۇت ئالدىدىكى ھازىدار ئادەمدەك بىرپەس سۈكۈتتە تۇردى ـ دە ، تىترەپ تۇرغان بارماقلىرىنى ساندۇق تەرەپكە ئۇزارتتى . مۇشۇك بېشىچىلىك كېلىدىغان ئۇچ قۇلۇپنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئېچىپ ، ساندۇقنىڭ ئاغزىنى كۆتۈردى .

بۇنىڭدىن نەچچە ئون يىل مۇقەددەم دۇڭ دارېن ئۇنى ئۆيلەپ

قويغاندا هەدىيە قىلغان بۇ تەۋەررۈك ساندۇقتا ئالتۇن ـ كۈمۈشمۇ ، هېقىق ـ جاۋاهىراتمۇ ۋە ياكى ئۇنچە ـ مەرۋايىتمۇ كۆرۈنمەيتتى . پەقەت يوغان بىر قارا بوغچىلا دۇم ياتقان قارا تونلۇق ئادەمنىڭ دۇمبىسىدەك چوقچىيىپ تۇراتتى .

نىياز هېكىمبەگ يەڭلىرىنى ئېدىتلاپ تۇرۇپ ، ئالىقانلىرىنى پېشىگە سۈرتۈۋېتىپ ، ئۆزىگە نەچچە ئون يىل هەمراه بولغان بۇ سىرلىق ساندۇق ئىچىگە ئېگىشتى . هېلىقى قارا بوغچىنى ئەينەك بۇيۇمنى كۆتۈرگەندەك ئاۋايلاپ كۆتۈردى ـ ده ، گىلەم ئۈستىگە ئېهتىيات بىلەن قويۇپ ، بارماقلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن توگۈچىنى يەشتى .

بوغچىدا قارا يىلاندەك يۆگىشىپ ياتقان بىر ئۆرۈمە ئۇزۇن چاچ تۇراتتى . ئۇ بۇ چاچنى قوش قوللاپ كۆتۈرۈپ ، تويغۇچە سىنچىلاپ قارىۋالغاندىن كېيىن بوغچىنىڭ بىر تەرىپىگە قويۇپ قويدى . ئۇچىسىدىكى زەرباب تونىنى سېلىپ پەگاه تەرەپكە چۆرۈۋەتتى . قاتلاقلىق تۇرغان يېپىيېڭى ئەجدىها سۈرەتلىك دۇردۇن پەرىجىنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ يېنىك سىلكىۋەتكەندىن كېيىن ئۇچىسىغا كىيدى . بەشىنچى جەرىكىلىك سۇلالە مەنسەپدارلىرىنىڭ مەرتىۋە بەلگىسى بولغان قاشتېشى نىشانلىق قارا ئوتۇغات ئۇنىڭغا باشقىچە بىر سالاپەت بەخش ئەتتى .

ئۇ كۆتەكتەك توم بېلىنى بەش ئىلىك كەڭلىكتىكى كۆن كەمەر بىلەن مەهكەم باغلىۋالغاندىن كېيىن قوللىرىنى كەينىگە تاشلاپ گىرەلەشتۇردى . چاترىقىنى كەرگەن پېتى چوڭ ـ چوڭ قەدەم تاشلاپ خانىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا كەلدى . بېشىنى لىككىده كۆتۈرۈۋىدى ، ئوتۇغاتنىڭ چوققىسىدىكى بىر تۇتام پۆپۈك خۇددى شامال سوققاندەكلا لەپىلدەپ كەتتى . تام بىلەن تورۇس ئارىسىدىكى قانداقتۇر بىر نۇقتىغا مەغرۇرانە نەزەر بىلەن تىكىلدى .

نىياز هېكىمبەگ تىكىلگەن يەرده ، يەنى تام بىلەن تورۇس تۇتاشقان بوشلۇقتا ئاجايىپ بىر مۆجىزە يۈز بېرىپ ئېگىز

يۆلەنچۇكلۇك بامبۇك كۆرسىدا پۈتلىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئولتۇرغان دۇڭ دارېن پەيدا بولدى . ئۇنىڭ تاماكا خالتىسىدەك ساڭگىلىغان قاپاقلىرى ئارىسىدىكى يېرىم يۇمۇق كۆزىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى ، شالاڭ سىم ساقاللىرى دىر ـ دىر تىترەيتتى . ئاپئاق بۇرۇتى توختىماي لىكىلدايتتى . ئۇ بوغۇم ـ بوغۇم بامبۇك ھاسىسىنى بۇرنىغا چېنەپ تۇرۇپ نىياز ھېكمىبەگنى سوراق قىلىۋاتاتتى :

— دۇڭ نىياز ، مەن ساڭا ھەدىيە قىلغان قاشتېشى قۇلۇپ بوينۇڭدا كۆرۈنمەيدۇغۇ ؟ — دەيتتى ئۇ ئۇنى ئەيىبلەپ .

— ...

دۇڭ دارېن ئون ئۈچ ياشلىق نىياز ھېكمىبەگكە ئۆز پۈشتىدىن تامغان ئون ئالتە ياشلىق ئوغلىدىنمۇ بەكرەك ئامراق ئىدى . بىر پۈتى گۆرگە ساڭگىلىغان چاغدا تاپقان ئىككى ئوغلىنىڭ دۆتلۈكى ، كەلگەننى يەۋېرىپ چوشقىدەك سەمرىپ كەتكەنلىكى ، بىغەم ، توخۇ يۇرەك چوڭ بولغانلىقى توغرىسىدا كۆرگەنلا كىشىگە دادلاپ بېرەتتى . باقما بالىسى دۇڭ نىيازنى بولسا «مۇئەللىمىنىڭ ساۋىقىنى ئاسانلا ئۆگىنىۋالالايدۇ ، كەلگۈسىدە چوڭ ئىش تەۋرىتىدىغان ، دۇڭ جەمەتىنىڭ چىرىغىنى ئۆچۈرمەيدىغان قابىل ئادەم بولىدۇ » دەپ ماختاپ كېتەتتى . شۇڭا ، ئۇ چاغان ھارپىسىدا خوتەن ھاكىمى ئەلىشىربەگ تارتۇق قىلغان قاشتېشى قۇلۇپنى ئوغۇللىرىنىڭ ئالدىدا دۇڭ نىيازغا سوۋغا قىلىۋەتكەنىدى . تېخى چاغانلىق پوجاڭزا ئاۋازى بېسىقمايلا بۇ خاسىيەتلىك قاشتېشى قۇلۇپنى ئىچى تار چوڭ ئوغلىنىڭ يانچۇقىدىن تېپىۋالغان دۇڭ دارېن ئوغلىدىن ئەمەس ، بەلكى قاشتېشىنىڭ قەدرىگە يەتمەي ، ئوغرىلانغانلىقىنى سەزمەي يۈرگەن دۇڭ نىيازدىن خاپا بولۇپ كەتتى .

دوڭ نىياز لام ـ جىم دېمەي ، بېشىنى تاتىلاپ تۇرىۋەردى . دۇڭ دارېن قاشتېشى قۇلۇپنى قوينىدىن چىقىرىپ ، ئۇنىڭ كۆز

ئالدىدا پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ تەگىشلى تۇردى :
— بـۇ خاسىيەتلىك تاش كىمنىڭ ؟ — سورىدى ئۇ زەردە بىلەن .
— ئـۆزلـىرىنىڭ دۇڭ دارېن ئاتا ، — دۇڭ نىياز جاۋاب بەردى .
— ھە ؟— دۇڭ دارېن ئاچچىقىغا چىدىماي ۋارقىرىۋەتتى ،— ئـۆزۈڭـگـە تـەۋە نـەرسـىـنـى نېمىشقا مېنىڭ دېيىشكە جۇرئەت قىلالمايسەن قورقۇنچاق ؟ !
— ...
— ھىم ، ئېيتە ، بۇ خاسىيەتلىك قاشتېشى قۇلۇپنى كىمنىڭ ئوغرىلىۋالغىنىنى بىلەمسەن ؟
— ...
— بىلمىسەڭ ئېيتىپ بېرەي ، بۇنى ئاكاڭ ئوغرىلىغان !
دۇڭ نىيازنىڭ كۆزلىرى جامىدەك ئېچىلدى ۋە دېدى :
— يوقسۇ دادا ، ئاكام ئۇنداق ئىشنى ھەرگىز قىلمايدۇ ، مەن ئۇنىڭغا ئىشىنىمەن !
— ئۇنىڭغا نېمىشقا ئىشىنىسەن ؟
— ئۇ مېنىڭ ئاكام تۇرسا ؟
— ھەي ھاماقەت ، — دۇڭ دارېن كۇرسىدىن چۈشۈپ ، دۇڭ نىيازنىڭ ئالدىغچە قىستاپ كەلدى ۋە ، — كىم سېنى ئاكاڭغا ئىشەن دەپتۇ ، ھېلىغۇ ئاكاڭ ئىكەن ، ئاتاڭ بولسىمۇ گۇمانلان ، ئاناڭ بولسىمۇ گۇمانلان ، گېزى كەلسە ئۆزۈڭدىنمۇ گۇمانلان ! — دەپ چالۋاقىدى . ئارقىدىنلا «سىپاھ بەگ ، بۇ دۆت چوشقىنى قىرىق دەررە ئۇر ، ئادەم بالىسىغا ئىشەنگەنىڭ جازاسىنى تارتسۇن ! » دەپ پەرمان قىلدى .
دۇڭ نىياز تۇلۇقتەك يۇمىلاندى . ئېچىنىشلىق چىرقىراپ ، ئاللا ـ توۋا كۆتۈردى . سىپاھنىڭ قانغا بويالغان دەررىسى ئۇنىڭ يالىڭاچلانغان ساغرىسىدا يول ـ يول سۆسۈنە ئىزلارنى قالدۇردى .

ئۇ هوشىغا كەلگەن هامان لەۋلىرىنى چىشلەپ تۇرۇپ «خەپ ، ئادەم بالىسغا ئىشىنىدىغان بولسام··· » دەپ قەسەم قىلىۋەتتى···

«ئىلياس مىرزا دېگىنى زادى كىم ، ئۇ راستتىنلا ئەقىلسىز ئادەممۇ ياكى قۇيرۇق كۆرسىتىپ ، ئۆپكە ساتىدىغان ھىيلىگەرمۇ ؟ يوقاتماقچى بولغىنى تاغ قاراقچىلىرىمۇ ياكى··· »

نىياز ھېكمىبەگ مانجۇچە ئۇستۇاش بىلەن ئۆرە تۇرغان پېتى تا تۇن تەڭ بولغۇچە خىيال سۈرىدىيۇ ، خىيالىدىن قانائەتلەنگۈدەك بىرەر نەتىجە چىقىرالمىدى . ئاخىرىدا ئۇمىدىنى قۇدالاي ۋە ھوشۇر مەھىرەمگە باغلىدى . قەشقەردىن پات ـ پات كېلىپ تۇرىدىغان ئايغاقچىلار بىرەر ئىشەنچلىك مەلۇمات ئەكەلگۈچە شامالغا قاراپ ئارا ئېتىش ، ئىلياس مىرزىنىڭ مۇددىئاسىغمۇ ، ئۆز پىلانىغمۇ مۇۋاپىق كېلىدىغان تاغ چوماقچىلىرىنى يوق قىلىش ئىشىنى قولغا ئېلىپ تۇرۇش نىيىتىگە كەلدى . ئۇنىڭ قىياسى بويىچە بولغاندا ، مىرزا ئاببىاسنىڭ قاتىللىرى قولغا چۈشۈپلا قالسا ، ئىلياس مىرزا يا ئۇلارنى ئالدىغا سېلىپ قەشقەرگە قايتاتتى ، يا خوتەنده قېلىپ ھەقىقىي مۇددىئاسىنى ئاشكارىلاشقا مەجبۇر بولاتتى .

دۇڭ نىياز تاڭ ئاتاي دېگەندە ئاندىن مانجۇچە ئۇستۇاش بىلەنلا تەكتىگە يانپاشلىدى ۋە كىرپىكى ئىلىنار ـ ئىلىنماي چۈش كۆرگىلى تۇردى . چۈشىدە ھەيۋەت چوڭ ۋە ئېگىز بىر ھەشەمەتلىك ساراي ئايان بولدى . تولدۇرۇپ سېلىنغان چوغ رەڭلىك گىلەمدىن ئۆزگە ھېچقانداق جابدۇق بولمىغان بۇ سارايدا غايەت زور ئىككى بامبۇك كۈرسى تۇراتتى . غەلىتە يېرى ، كۈرسىلارنىڭ بىرىدە قېرىپ ئاغزىدا چىشى قالمىغان دۇڭ دارېن ، يەنە بىرىدە يەتتە ئەزايىنىڭ ھەممىسىدىن قان تېمىپ تۇرغان ئاببىاس مىرزا ئولتۇراتتى . دۇڭ دارېنمۇ ، ئاببىاس مىرزىمۇ شۇنچىلىك چوڭىيىپ كەتكەنىدىكى ، بېشى تورۇسقا ، مۇرىسى تامغا تاقىشاتتى . كۆھىقاپتەك يوغان ئېغىزلىرىنى ئېچىپ نىياز ھېكمىبەگنى دەم تارتماقچى بولاتتى . قولاقنى پاڭ قىلىۋەتكۈدەك نەرە تارتىپ «بۇ

دۆت چوشقىنى قىرىق دەررە ئۇر!» دەپ ۋارقىرايتتى. ساراي تۇۋرۇكىدىنمۇ تۇم، لىملىرىدىنمۇ ئۇزۇن قوللىرىنى سوزۇپ گىلىنى كۆچ بىلەن بوغاتتى. نىياز ھېكمىبەگنىڭ دېمى سقىلاتتى. دېمى قانچە سقىلغانسېرى شۇنچە قاتتىق تېپىرلايتتى، بۇ ئۇزۇن ۋە كۆچلۈك قوللاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بار جېنى بىلەن تېپىچەكلەيتتى...

ئىشىك زەنجىرىنىڭ قاتتىق شىرىقلىشى نىياز ھېكمىبەگنى يامان چۈشتىن ئويغىتىۋەتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى ھېلىلا سۇغا چۈشكەندەك ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. رىتىمدىن ئازغان يۈرىكى كۆكرەك قەپىسىگە بازغاندەك گۈپۈلدەپ ئۇرۇلاتتى، گېلى سىرقىراپ ئاغرىيتتى.

— كىم؟

— ئىلياس مىرزىبېشى كەلدى، جانابلىرى!

«ئىلياس مىرزىبېشى كەلدى؟ قاق سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇۋالغىنىغا قارىغاندا ئەقىل ـ ھوشى جايىدا ئادەممۇ بۇ نېمە؟»

نىياز ھېكمىبەگ بىر ئېغىناپلا ئورنىدىن تۇردى، ئالاقزادىچىلىك ئىچىدە ئۈستۈبشىنى سېلىپ ساندۇقتا پوملاقلاپ تىقتى ـ دە، قۇلۇپلارنى ئەتتى. كەشتىلىك يوپۇقنى يېپىپ بولۇپ، ئالمان ـ تالمان ئىشىكنى ئاچتى.

ئويغىنىپ، ئىشىكنى ئاچقۇچىلىك بولغان قىسقىلا بىرنەچچە دەقىقە نىياز ھېكمىبەگنىڭ تۇيغۇسىغا بۇرۇلۇش پۇرسىتىنى بېرەلمىگنى ئۈچۈنمۇ، ئۇنىڭ دىققىتى ھېلىمۇ چۈش بىلەن رېئاللىق ئارىسىدا قاتقىپ يۈرەتتى. قاپاقتەك ئېسىلغان كاللىسىدىكى ۋاقىت ۋە ماكان سېزىمى نامازشام گۈگۈمىدەك غۇۋا ئىدى. بىراق، گۈپپىدە ئۇرۇلغان سالقىن ھاۋا ئۇنىڭ خامۇش نېرۋىلىرىنى ئويغىتىۋەتتى. يەنە كېلىپ، بوسۇغا ئالدىدىلا تۇرغان ئىلياس مىرزىنىڭ ئۇدۇل تىكىلگەن كۆزلىرى ئۇنى سەگەكلەشتۇرۇپ، سۆز ـ ھەرىكىتىنى بىردىنلا نورمال ھالەتكە

كەلتۇردى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، — سالام بەردى نىياز ھېكمبەگ ئىلياس مىرزىنى كۆرۈپلا ، — ئوبدان تۇردىلمىكىن مىرزام ؟ قېنى ، قوبۇلخانامغا ئىلتىپات قىلغايلا !

ئىلياس مىرزا خالار ـ خالماس سالام ياندۇردى . قوبۇلخانىغا كىرىۋېتىپ دېدى :

— پەمچە خېلى ساغلامدەك تۇرىدىلا ھاكمبېگىم ، تەن دۇرۇس ئادەم دېگەننىڭ ئۇيقۇسى ئوبدان بولىدۇ ـ دە !

ئۇ قوبۇلخانىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك ، ئۇياق ـ بۇياقتا كۆز يۇگۇرتۇشكە باشلىدى . نىياز ھېكمبەگ :

— نېمىسىنى دەيدىلا ، مىرزام ، كەمىنىلىرى خۇدانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن تېخى يېقىندىلا بىر ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇم . ھۆكۇمالارنىڭ تەبىر بېرىشچە ، يۇرت ئىشىنى دەپ ئۆزۇمنى بەك ئالدۇرۇپ قويۇپتىمەن ، — دېدى ۋە بېلىنى تۇتۇپ ، گەۋدىسىنى كەينىگە تاشلاپ دادىلۋاڭلاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — ھەر كۈنى كەچتە دىۋاندىن قايتىپ كېلىپلا ئالاھازەل تۇن ھەسسىگىچە جاينامازدا ئولتۇرىمەن ، ئازراق يېنى بولۇپ كۆزۈمنىڭ ئاچچىقىنى چىقىرىۋېلىپلا ، نامازىامداتتىن پارىغ بولۇپ ، تا مۇشۇنداق چاغقچە توۋا ـ ئىستىغپار ئېيتىمەن .

ئىلياس مىرزىنىڭ ئۇيقۇچان ئادەم ئىكەن دەپ مەنىستمەي قېلىشىدىن ئەندىشە قىلغان نىياز ھېكمبەگ ئۆزىنى يەتكۈچە چۈشەندۇرۇۋالدى ـ دە ، گەپنى بۇرۇۋەتمەكچى بولۇپ سورىدى :

— مىرزام ، يۇرتىمىزنىڭ ئابى ـ ھاۋاسى يېقىپ قالغانەكمۇ ئۆزلىرىگە ؟

— ياقامدىغان ، بېگىم ، ياقامدىغان سىلىگە ياققان ھاۋا بىزگىمۇ ياقىدۇ ـ دە ! خۇدا نېسىپ قىلسا مۇشۇنداق خۇش ھاۋالىق يۇرتتا بىر ئۆمۈر ياشاپ قالسا كىشى...

«بىر ئۆمۈر ؟ — تەكرارلىدى نىياز ھېكمبەگ ۋەسۋەسىگە

چۇشۇپ ،— هاۋاسى ياقتى دەپ كەتمەي قالمىغىدى بۇ رودۇپاي . »

ناشتىلىق تارتىلدى . تۇرلۇك تاتلىق ـ تۇرۇملار ، قەندالەت ، مۇرابباربارلار ، جىنەستىدەك قىزىرىپ پىشقان ياغلىق توقاچلار ، ھەسەل ، قايماقلار ، ئەنجۇر ، شاپتۇل ، ئۇزۇم دېگەندەك ھۆل ـ قۇرۇق مېۋىلەر داستىخانغا بىر كەلدى . ئىشتىھالىق ئىلياس مىرزا ئۇچۇن تەكەللۇپنىڭمۇ لازىمى يوق ئىدى . ئۇ ھەممە لېگەنلەرگە بىردىن قول ئۇزارتىپ قورسقىنى راسا جۆندىۋالدى ـ دە ، چاي ئوتلاۋېتىپ گەپ تەشتى :

— قەشقەر دەيمىز ، خوتەن دەيمىز ، ئۇ دەيمىز ، بۇ دەيمىز ، لېكىن جاھاندا بىزنىڭ پەرغانىگە يېتىدىغان يەر يوق جۇمۇ ، پاھ... پاھ... پاھ... دەريالىرىدا سۇ ئەمەس ، بال ئېقىپ تۇرغان ، باغلىرىدىن جەننەت خىجىل بولۇۋاتقان ، ھۆر ـ پەرىلىرى تال چۈشىگەتەك تولغىنىپ ئۇسسۇل ئوينىۋاتقان ، دۇتارلىرى سايراۋاتقان ، ھەي ئۇ يەرلەر دۇنيا دە ، دۇنيا ! — دېدى ئۇ باشقىچە جانلىنىپ .

مىرزىنىڭ ماختاشلىرىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلاپ ئولتۇرغان نىياز ھېكمەتگە ھايا جانلانغىنىدىن قانات چىقىرىپ ئۇچۇپ كەتكۇدەك يەرگە يەتتى . ئېغىزىنى بىرقانچە مەرتە تامشۇالغاندىن كېيىن :

— سائىتى كېلىپ ئاللا يول بەرسە بىزمۇ ئاشۇ پەرغانىلەرنى كۆرۈپ كۆزىمىزنى ئېچىپ كەلسەك ، ئۆزلىرى راست دەيدىلا ، مىرزام ، قەشقەر ، يەكەن ، خوتەن دەپ ئاغزىمىزغا چوڭ ئالمىز ، لېكىن بۇ يۇرتنىڭ يا جاننى يايراتقۇدەك راھىتى يوق ، يا جاننى ئاغرىتقۇدەك يامان يېرى يوق . ئۇياققا قارىساڭمۇ قۇم ، بۇياققا قارىساڭمۇ قۇم ، ھەي بۇ جانزە ، — دېدى ھەسرەت چېكىپ .

نىياز ھېكمەتگنىڭ دوست تارتىشىدىن ئىلياس مىرزا تومۇزدا دوغ ئىچىۋالغاندەكلا راھەتلىنىپ كەتتى ۋە تەمەننا بىلەن دېدى :

— كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس ، بېگىم ئالىيلىرى

قەشقەرىيىدىن ئۆتۈپ جۇڭغارىيىنى ئىلكىگە ئالسىلا پەرغانە تەرەپكە يۈرۈش قىلماي قالمايدۇ...

ئىلياس مىرزا نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى كۆرسەتمەكچى بولغاندەك گېپىنىڭ داۋامىنى يۈتۈۋەتتى. ئۇلار ئۆز تۇيغۇسىدا پەيدا بولغان شېرىن چۈش كەبى بىر خىيالىي دۇنيانىڭ ئىككى كوچىسىغا كىرىپ، بىرپەس ئات چاپتۇرغاندىن كېيىن ھەقىقىي دۇنياغا، يەنى خوتەنگە قايتىپ كېلىشتى.

ئېسىدىن يەنە نېمىلەر كەچتىكىن، ئىلياس مىرزا قوبۇلخانىنىڭ تۆت تەرىپىگە سەپسالغىلى تۇردى. نىياز ھېكمىبەگ «بۇ ھارامزادىنىڭ ھېلىقى ساندۇققا كۆزى چۈشۈپ قالمىغىيدى» دەپ خاۋاتىرلىنىپ تۇرغاندا ئۇ تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەكلا سوراپ قالدى:

— بېگىم، بالا ـ چاقىلىرى قەيەردە تۇرۇۋاتىدۇ، يەكەندىمۇ يا خوتەندىمۇ؟

ئىلياس مىرزا بۇ يەرگە كېلىپلا نىياز ھېكمىبەگنىڭ ھۆكۈمەت ئىشىدىمۇ، ئاش ـ غىزادىمۇ، دۇئا ـ تىلاۋەتتىمۇ بۇ قوبۇلخانىدىن چىقمايدىغانلىقىغا دىققەت قىلغانىدى. نىياز ھېكمىبەگنىڭ ھېچ تەييارلىقسىز تۇرغان پەيتتە قويۇلغان بۇ قېيىن سوئالدىن ئۆزىنى قاچۇرالمايدىغىنىغا كۆزى يەتتى ـ دە، ئادەتتى بويىچە رەڭۋازلىققا ئۆتتى. ئۇنىڭ ھېلىلا كۆز ئاسمىنىدەك ئوچۇق تۇرغان چىرايى بورانلىق ئەتىياز ھاۋاسىدەك تۇتۇلدى. ياش لىغىرلاپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ، يېتىم بالىدەك بېشىنى قىيسايتىپ، بۇرنىنى تارتقىلى تۇردى. نىياز ھېكمىبەگنىڭ كەيپىياتىدىكى بۇ ئۆزگىرىشتىن ئەجەبلەنگەن ئىلياس مىرزا:

— بېگىم، ھېلى بىر ئوبدان تۇراتتىلا، ساقسىز بولۇپ قالمىغاندىلا؟ — دەپ سوراپ قويۇۋىدى، نىياز ھېكمىبەگ ھازىردار ئادەمدەك مۇڭلىنىپ:

— مەرھۇمە رەپىقەمنىڭ گېپىي چىقسىلا كۆڭلۈم بۇزۇلىدۇ،

ئۇ بەكلا ئوبدان مەزلۇم ئىدى ، — دېۋىدى ، ئىلياس مىرزا يەنە كوچىلاپ سورىدى :

— ئۇ رەھمەتلىك قاچانراق ۋاپات بولغانىدى ، بېگىم ؟

— بۇنىڭغا خېلى يىللار بولۇپ قالدى ، ئاران ئىككى كۈنلا ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ ئۇچىنچى كۈنى كۆز يۇمدى ، خۇدا بەرگەن رىزقى شۇنچىلىك بولسا كېرەك .

— يانتاق يېرى جەننەتتە بولغاي ، — ئىلياس مىرزا سەل توختىۋېلىپ يەنە سوئال قويدى ، — مەرھۇمەدىن نەچچە پەرزەنت قالدى بېگىم ؟

— ... —

ئەسلىدە نىياز ھېكمىبەگ ئەمدىلا بالاغەتكە يېتىپ مەھرەمبېشى بولۇپ يۈرگەن كۈنلىردە ، دۇڭ دارېن ئۇنى كاتتا مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ ئۆيلەپ قويغان ، يېشى قىرىقلاردىن ھالقىغاندا تېخى پەرزەنتلىكمۇ بولۇپ قالغانىدى . چۆلدىكى سەرەپتەك ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان يەكەن ۋەزىيىتى كۈنلەرنىڭ بىرىدە سۇلالە ھۆكۈمىتى ۋە سۇلالە مەنسەپدارلىرىغا پايدىسىز بىر ھالغا كېلىپ قالدى . سەرگەردانلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ ئاتلىق مېھرىنى بەرگەن ، تەربىيىسىگە ئېلىپ ئۆز پۇشتىدىن تامغان ئوغلىدىنمۇ چارە بىلگەن دۇڭ نىيازنىڭ يۈزسىزلىك قىلىپ ، ئىسيانچىلار تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىشى دۇڭ دارېنغا چىدىغۇسىز ئەلەم بولدى . دۇڭ دارېن خورلىنىشنى ، ۋىجدان سېتىشنى ئۆلۈمدىنمۇ ئېغىر بىلىپ ئاخىرىدا خوتۇن ـ بالىلىرىنى باشلاپ ئوق ـ دورا ئامبىرىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقتى ـ دە ، بىردەم يىغا ـ زار قىلىشقاندىن كېيىن غاڭزىسىنىڭ ئوتىنى دورا ئوستىگە قاقتى ، يەر ـ زېمىننى تىترەتكەن پارتلاش ئاۋازى بىلەن تەڭ ئولار بۇ ۋاپاسىز ئالەم بىلەن بىراقلا خوشلاشتى . كىشىنىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلىدىغىنى ، ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى ھەممىدىن ئوستۇن بىلىپ ، ئۆلۈم يولىنى تاللىۋالغان بۇ پىداكار جەمەت ئارىسىدا يەنە نىياز ھېكمىبەگنىڭ خوتۇنى ۋە ئون بىر

ياشلىق ئوغلىمۇ بار ئىدى . دۇڭ دارېننىڭ شەپقىتىگە ئېرىشىپ ، مەرتىۋىلىك ئائىلىنىڭ ئەتىۋارلىق ئەزاسى بولۇپ قالغان بۇ لەڭپۇڭچىنىڭ قىزى ئېرىنىڭ كىچىككىنە مەنسەپنى دەپ ئۆز قوۋمىگە ، دۇڭ دارېنغا تۇزكورلۇق قىلىشىغا زادىلا چىداپ تۇرالمىدى . ئالدىدا تىزلىنىپ يالۋۇردى ، يىغلىدى ، قاقشىدى . بىراق ، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ قولتۇقىغا كىرىۋېلىش ئۈچۈن ھەممە نېمىسىنى قۇربان قىلىشقا تەييار تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ كۆز يېشىغىمۇ ، يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇشلارغىمۇ پىسەنت قىلمىدى ، ئۇ ئىسيانچىلارنىڭ كۈچىنى تونۇپ يەتكەن چاغدىلا دۇڭ دارېن ۋە ئۇ ئېلىپ بەرگەن خوتۇن بىلەن ئارىنى ئوچۇق قىلىۋېتىش ئويىغا كەلگەنىدى . شۇنداق قىلىپ ، ئۇنىڭ پەس تەبىئىتى ئاخىر غالىب كەلدى . بىچارە خوتۇننى باش ـ كۆزى قان بولغۇچە دۇمبالاپ ئوغلى بىلەن قوشۇپ ئۆيىدىن ھەيدەپ چىقاردى ، ئەل ـ جامائەتتىنمۇ ئۈيالمىدى . ئاخىرىدا ئېرىدىن يىرگەنگەن ۋە ئېرى ئۈچۈن نومۇس قىلغان بىچارە ئايال ئوغلىنى يېتىلىگەن پېتى دۇڭ دارېن بىلەن بىللە ئۆگزىگە چىقتى...

ناشتىلىق داستىخان يىغىشتۇرۇلدى . ئۇلپىتىنىڭ ئۆتمۈشىگە قىزىقىپ كېتىپ ئىشتىها چېكىنى يادىدىن چىقىرىپ قويغان ئىلياس مىرزا تاۋۇزدەك تومپايغان قورسقىنى سلاپ قويدى ۋە كېكىرىۋالدى ـ دە ، مۇڭلىنىپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە :

— قېنى ، بېگىم ، بىر دۇئا قىلىۋەتسىلە ، — دېدى ئۇنى دۇئاغا تەكلىپ قىلىپ . ئىلياس مىرزا دۇئاغا تەكلىپ قىلىش يولى بىلەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ پاراكەندە كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ قويماقچى ۋە چېچىلىپ كەتكەن دىققىتىنى بىر يەرگە جەم قىلىپ ، رەسمىي گەپكە جەلپ قىلماقچى بولۇۋاتاتتى . ئۇ :

— ھاكىمبېگىم ، يەيدىغانىنمۇ يېيىشتۇق ، دەيدىغانىنمۇ دېيىشتۇق ، ئەمدى تاغ ئارىسىدا چىشىنى بىلەپ تۇرغان نەچچە يۈز چوماقچىنىڭ ئىشىنى ئۇنتۇپ قالساقمۇ بولماس ، بۇنىڭغا ئۆزلىرى نېمە دەيدىلىكىن ؟ — دەپ سورىدى .

— كەمىنىلىرى نېمىمۇ دەيتتىم ، مېنىڭچە بولسا ئۇ ئوغرىلارنى بۇگۈننىڭ ئۆزىدىلا قىلقۇيرۇق قىلىپ ئالدىلىرىدا ھازىر قىلغۇم بار ، — نىياز ھېكمىبەگ ئالدى بىلەن ئىلياس مىرزىنى كولدۇرلىتىپ باقماقچى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئاغزىغا قارايدىغان قىياپەتكە كىرىۋالدى ـ دە ، دېدى ، — قېنى ئۆزلىرىدىن كەلسۇن ، سىلى چوڭ ئاستانىدىن ، يەنە كېلىپ ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدىن كەلگەن ئادەم .

— يوقسۇ ، سىلى بۇ يەرنىڭ ھاكىمبېگى ، خوتەننىڭ ئوي ـ چوڭقۇرىنى ئوبدان بىلىدىلا ، ئۆزلىرىدىن كەلگەي…

— خوش ، «قوينى قاسساپ سويسۇن» دېگەن گەپ بار ، يەنىلا ئۆزلىرىدىن كەلگىنى ئوبدان ، قېنى قۇلىقىم سىلىدە .

— ئاڭلىسام ، ئاستانىدىن تارتىپ بۇ يۇرتلارغىچە ھەممە ئادەم ئۆزلىرىنى پەم ـ پاراسەتتە توشۇق ، جانبازلىقتا كامىل ، دەپ تەرىپلىرىنى قىلىشىدىكەن . خوتەنلىكلەرنىڭ خۇي ـ پەيلىمۇ ئۆزلىرىگە يۇلتۇزدەك يورۇق ، ئاپتاپتەك روشەن . دېمەكچىمەنكى ، سىلى ئەمىرلەشكەر ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرىگە باش بولۇپ تاغلىقلارنىڭ ئىشىنى ئۆز قوللىرى بىلەن بىر ياقلىق قىلىۋەتسىلە ، كەمىنىلىرى يۇرتنى ھالىمغا يارىشا ئىداره قىلىپ ، ھەرقايسىلىرىغا ھە ـ ھۇ دەپ تۇرسام ، گۇمىدىكى قاتىللارغا كەلسەك ، ئۇلارنى تاغنى تىنچىتىپ قايتىپ كەلگەنلىرىدە ئاندىن ئەھۋالغا قاراپ بىر ئىش قىلارمىز… — دېدى ئىلياس مىرزا بەخىرامان ئولتۇرۇپ .

نىياز ھېكمىبەگ ئىلياس مىرزىنىڭ «ئاقىلانە» پىلانىنى زور چىدام بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇردى ، ئۇنىڭ گېپى تۇگىمەستىنلا بېشىدىن بىر نوگاي مۇز سۇيى قۇيۇۋەتكەندەكلا چۆچۈپ كەتتى .

ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرىدا بۇ گەپلەر لامزەللە ئىلياس مىرزىنىڭ ئەمەس ، بەلكى مەلۇم بىر كىشىنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتاتتى . پەقەت شۇ كىشىلا مانا مۇشۇنداق ئەپچىل ، ئەتراپلىق پىلانلارنى ئويلاپ تاپالايتتى . ئۇ ئۆزى ياقتۇرمايدىغان ، ئۇياق ـ بۇياق قىلىۋەتسىمۇ كۆپ زېمىنى تەگمەيدىغان كىشىلەرنىلا ئۆزىگە تۇتىشىۋاتقان ئوت

ئىچىگە مانا شۇنداق ئىتتىرەتتى . نەتىجىدە يا ئوتنى ئۆچۈرەتتى ، يا ئىتتىرىلگۈچىنى كۆيدۈرۈپ كۆزىدىن يىراق قىلاتتى . ئامىتى كىبىلىپ قالسا ئوتمۇ ئۆچەتتى ، ئادەممۇ كۆيەتتى ، ئۆزى بولسا تېرىقچىلىك زىيان تارتمايتتى .

«ھەي ، ئويلاپ تاپقان چارەڭنى قارىمامدىغان ، ئوچۇق قاپقانىنى ئالدىغا قويۇپ دەسسە دېسەم دەسسەۋېرىدۇ دەپ ئويلىدىڭمۇ ؟ ھىم ، قېنى كۆرەرمىز ، بۇ قاپقانغا ئاخىر كىم دەسسەيدىكىن ؟ ! »

دەرۋەقە ، قوشىبېگىنىڭ قورسىقىدا قانداق جىن بارلىقى نىياز ھېكىمبەگكە ئايان ئىدى . نىياز ھېكىمبەگنىڭ نىيىتى ـ ئىقبالىمۇ قوشىبېگى ئۇچۇن سىر ھېسابلانمايتتى . پەقەت تېخى پەيتى كەلمىگەن ئارزۇ ـ ئىستەكلەر ئۇچۇنلا ئىككى قوچقارنىڭ بېشى بىر قازاندا قاينىۋاتاتتى . ئوتقا سۇ ، سۇغا ئوت ئارىلىشىپ تۇراتتى .

قوشىبېگىنىڭ ئۆزىگە بولغان ئالا كۆڭۈللۈكى ئاشكارىلىنىپ قالغان تەقدىردىمۇ ئەقىللىق نىياز ھېكىمبەگ بۇ كۇنلەردە ھەرگىز ئالىقانغا تۇكۇرۇپ مەيدانغا چۇشمەيتتى . ئارىنى ئوچۇق قىلىۋېتىش ، ھەتتا ئالدى بىلەن قول سېلىش دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭچە يولۋاسىنىڭ ئاغزىغا بېشىنى تىقىپ بەرگەندەكلا ئىش بولاتتى . بېشىغا تەڭلەپ تۇرسىمۇ چىرايىغا كۇلكە يۇگۇرتۇش ، يالغاندىن ساداقەت بىلدۇرۇش ، قەستەن كالۋا بولۇۋېلىش ، خەتەرلىك داۋانلاردىن پەم بىلەن ئاتلاپ ئۆتۈپ ، بىر يىل ، ئىككى يىل ، ھەتتا ئون يىللاردىن كېيىن يېتىپ كېلىدىغان غەنىيمەت پەيتلەرنى چىدام بىلەن كۇتۇشلا ئەڭ ئاقىلانە تەدبىر ھېسابلىناتتى .

— پاھ ، پاھ ، ئاجايىپ ئوبدان پىلان ئىكەنغۇ بۇ ، ئاببىاس مىرزىنىڭ قىساسىنى ئالىدىغان پۇرسەت ئاخىر يېتىپ كەپتۇ ـ دە ! — دېدى نىياز ھېكىمبەگ ئىلياس مىرزىنى زورمۇزور ئۇچۇرۇپ .

— ئوبدان گەپ قىلدىلا ، ھاكىمبېگىم ، بۇنداق پۇرسەت ھەركىمگە نېسىپ بولىۋەرمەيدۇ ـ دە ! — دېدى ئىلياس مىرزا نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئاسانلا دامىغا چۇشكەنلىكىدىن قانائەت ھاسىل قىلىپ .

— كەمىنلىرى بىلەن ئەمرلەشكەرنىڭ ئالدىدا ئىككى - تۆت تال تاغ چوماقچىلىرىغۇ چۈمۈلىدەك ئاجىز بىرنېمىلەر ، — نىياز ھېكمىبەگنىڭ كۆز قارىچۇقلىرى كىچىككىنە كۆزى ئىچىدە ئەينەك ساقىدەك بىرلا پىرقىرىۋىدى ، كاللىسىدا كەم - زىيادىسى يوق بىر ئەقىل پەيدا بولدى ۋە قورۇنغاندەك دېدى ، — شۇغىنىسى ، كۆڭلۈم بىر ۋەھىمىنى تۇيۇپلا تۇرىدۇ ، دەي دېسەم تېخى ، دېمەي دېسەم تېخى...

ئىلياس مىرزا دەرھال ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋېلىپ :

— سىلى - بىز دېگەن ئۆز ئادەم ، ھەرقانداق گەپلىرى بولسا تارتىنماي دەۋەرسىلە ، قولۇمىزدىن كېلىشىچە ياردەمدە بولىمىز ،— دېدى ئۇنى ئىلھاملاندۇرۇپ .

— ماقۇل ئەمىسە ، دېسەم دەي ، — نىياز ھېكمىبەگ ئالەمشۇمۇل بىر سىرنى ئاشكارىلاۋاتقاندەك ، ئاغزىنى ئىلياس مىرزىنىڭ قۇلىقىغا يېقىن ئەكېلىپ دېدى ، — بۇ خوتەنلىكلەر ناھايەت يامان خەق ، كېچە - كۈندۈز توپىلاڭ قىلىش قەستىدە يۈرگىنى يۈرگەن . سىلىگىمۇ ئايان ، ئاز لەشكەر بىلەن تاغ چوماقچىلىرىغا تەڭ كەلگىلى بولمايدۇ ، لەشكەرنىڭ ھەممىسىنى تاغقا ئاتلاندۇرساق بۇ جاھىل خەق پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ توپىلاڭ كۆتۈرۈپ قالسا ، ئۇ چاغدا ھۆرمەتلىك مىرزامنىڭ جېنىغا تالاپەت يېتىپ قالمىسدى ، دەپ ئەنسىرەيمەن .

— بۇ خەقلەر شۇنداقمۇ قىلارمۇ ؟ — كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ سوردى ئىلياس مىرزا .

— ھەي ، بۇ خەقلەرنى بىرنېمە دېگىلى بولمايدۇ جۇمۇ ، مەسىلەن ئېيتساق ، ئاببىاس مىرزا...

— بولدى ، بولدى ، ئاخىرىنى دېمەيلا قويسىلا ، — بىراۋ پوكۇنغا خەنجەر تەڭلىگەندەك ئالاقزادە بولۇپ كەتكەن ئىلياس مىرزا نىياز ھېكمىبەگنىڭ گېپىنىڭ بېلىگە تەپتى ، قوشۇمىسىنى تۇرۇپ بىرپەس خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن «ئەمىسە قانداق قىلغۇلۇق» دېگەن نەزەردە ئۇنىڭغا تىكىلدى . ئۆز ھىيلىسىنىڭ

ئۇنۇم بەرگەنلىكىگە ئىشەنگەن نىياز ھېكمىبەگ دەرھال ھۇجۇمغا ئۆتتى :

— ھۆرمەتلىك مىرزامغا بىر مەسلىھەت بار ، سىلى - بىز بۇ يەردىن بىر قەدەممۇ قوزغالمىساق ، تاغ چوماقچىلىرىمۇ ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىپ قىلىچىمىزغا بېشىنى تۇتۇپ بەرسە قانداق دەيدىلا ؟

— بۇ مۇمكىن بولارمۇ ؟

— مۇمكىن بولمايدىغان نېمىسى بار ؟ پەقەت كەمىنىلىرىنىڭ مەسلىھىتىگە قۇلاق سالسىلا قالغىنى ئاسان .

— قۇلىقىم سىلىدە ، ھاكىمبېگىم...

نىياز ھېكمىبەگ چاققانلىق بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىككە تاقاق سالدى . قايتىپ كېلىپ ئىلياس مىرزىغا روبىرو ئولتۇردى . بىرىنىڭ قۇلىقى بىرىنىڭ ئاغزىغا ، بىرىنىڭ ئاغزى بىرىنىڭ قۇلىقىغا چاپلاشتى...

قىرىقىنچى باب

ئاجايىپ ھىيلىلەر

جىمىكى مۇقەددەس كىتابلارنىڭ يارالمىش قىسسىلىرىدە تەقدىر ئىنسان بالىسىنىڭ پېشانىسىدە دېيىلىدۇ . لېكىن ، ھەزرىتى ئادەم ، ھەزرىتى ھەۋزادىن تارتىپ[1] ئۇلارنىڭ پۈشتىدىن تارالغان ئەۋلادلارغىچە ھېچكىم بىراۋنىڭ پېشانىسىدە تەقدىرنىڭ قىل چاغلىق ئىزناسىنى كۆرگىنى يوق . يەنە بەزىلەر ھەركىمنىڭ تەقدىرى ھەركىمنىڭ ئۆز ئالقىنىدا دېيىشىدۇ . بىراق ، ئەلمىساقتىن تارتىپ تا مۇشۇ كەمگىچە جاھاننى بويسۇندۇرغان

---

① ھەزرىتى ئادەم ، ھەزرىتى ھەۋزا — ئادەم ئاتا ، ھەۋزا ئانا ، قۇرئان قىسسىلىرىدە ئادەمزاتنىڭ تۇنجى ئاتىسى ۋە تۇنجى ئانىسى دېيىلىدۇ .

پادىشاھلارمۇ ، ئاددىي ئوتۇنچىلارمۇ ئۆز تەقدىرىنىڭ تىزگىنىنى ئۆز ئىلكىدە تۇتالمىغىنى يوق . ئەقەللىيسى ، تەقدىر دېگەن نەرسىنىڭ ئۆزىنىمۇ كۆرگەن ئادەم يوق . ئەگەر ئۇ راستتىنلا مەۋجۇت دېيىلسە ، تەقدىر پۈتكۈل تەسۋىرى ۋە سۈپىتى بىلەن ساغلام سەزگۈسىدىن ئايرىلغان بىر ئەسەبىي ساراڭغا ئوخشايدۇ . بۇ ساراڭ ئادەمزات ئارىسىدا قۇيۇندەك پىرقىراپ يۈرىدۇ ، ھېچ سەۋەبسىزلا بىراۋنى خورلايدۇ ، بېشىغا تاش ئېتىپ ، چىشىنى سۇندۇرىدۇ ، خالىسا كۈلدۈرىدۇ ، خالىسا يىغلىتىدۇ ؛ ئىككىنچى قەدەمدە ياكى ئەتە نەگە بېرىپ نەدە توختايدىغىنىغا ، يەنە كىملەرنى يىغلىتىپ ، كىملەرنى كۈلدۈرىدىغىنىغا ھېچكىمنىڭ ، ھەتتا مۇنەججىم ـ قۇرئەندازلارمۇ ئالدىن بىرنېمە دېيەلمەيدۇ .

تەقدىر يەنە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ساراڭكى ، ئۇ ھەق ـ ناھەق ئالدىدا قارىغۇ ، تەلەيسىزگە كاج ، تەلەيلىككە سېخىي . ئاجىزنى ئانىي تاپىدۇ ، يامانىنى بېشىدا كۆتۈرىدۇ ، چاڭقاق يەرگە سۇ بەرمەيدۇ ، دەريا ئۈستىگە يامغۇر ياغدۇرىدۇ . توڭلىغان ۋۇجۇدنى مۇزلىتىدۇ . جۇڭلىق تەنلەرگە ئاپتاپ ئاتا قىلىدۇ . تورلىشىپ چۈشكەن قوغۇنىنىڭ تۈۋىگە قېرىشقاندەك شۇمبۇيا ئۇندۇرىدۇ .

مانا بۇگۈن تەقدىر ئۆز تەبىئىتى بىلەن يەنە ساراڭلىق قىلدى . بۇرۇنمۇ تىلىگىنىنى بەرگەندەك ، نىياز ھېكمىبەگكە يەنە بىر قېتىم تىلىگىنىنى بەردى . «قۇدالاي بىلەن ھوشۇربەگمۇ بىكار ياتماس» دەپ تەخمىن قىلغان كۇننىڭ ئەتىسىلا جەنده ـ كۈلاھ كىيگەن ئىككى ئاشىق شەھەرنىڭ ئىككى دەرۋازىسىدىن غىپىدە كىرىپ كەلدى ـ دە ، ئىككى ۋاقىتتا باغنىڭ ئىككى تەرىپىدە نىياز ھېكمىبەگ بىلەن خۇپىيانە ئۇچراشتى . قۇدالاي ۋە ھوشۇربەگ مەھرەمدىن ئاغزاكى مەلۇمات ئەكەلگەن بۇ ئىككى ئاشىقنىڭ ئېيتقانلىرى خۇددى كېلىشۇالغاندەكلا ئوخشاش بولۇپ كەتتى .

«ئاشىق» لارنىڭ ئېيتقانلىرىدىن مەلۇم بولدىكى ، سانجۇدا ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلغان ئاببىاس مىرزىبېشىنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى ئىلياس مىرزا تەكەببۇر ، مال ـ دۇنياغا ، مەنسەپكە ئامراق ،

لەشكەر ئىشىدىن بىخەۋەر ، بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا كۆرىدىغان ئەخمەق ، قورقۇنچاق ئادەم ئىكەن . ئاكىسى خوجا ئاببىاس ياقۇپبەگ بىلەن قەشقەرىيىگە كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ پەرغانىدە موللا ئالىمقۇلنىڭ يېنىدا قاپتۇ . بىراق ، ئاكىسى كېتىپ يەتتە ئايدىن كېيىن موللا ئالىمقۇل تاشكەنت شەھىرىنىڭ قېشىدىكى مىڭئۆرۈك دېگەن يەردە ئورۇسلار بىلەن ئۇرۇشۇۋاتقاندا ئوق تېگىپ ئۆلۈپتۇ ، ئۆز ۋاقتىدا موللا ئالىمقۇلنى دەپ خۇدايارخاندىن يۈز ئۆرۈگەن ۋەلىخان تۆرە ، كاتتا خان تۆرە ، بەگ مۇھەممەت قۇرچى دېگەن ئاتامانلار قوقەندگە قايتىا خان بولغان خۇدايارخاننىڭ يەنە پاناھلىق بېرىشىگە كۆز يەتكۈزەلمەپتۇ ـ دە ، قالدى ـ قاتتى يەتتە مىڭ لەشكىرىنى باشلاپ بۇزرۇكخان تۆرىنىڭ يېنىغا قېچىپ كەپتۇ . بۇ يەتتە مىڭ قاچاق ئارىسىدا ياقۇپبەگكە ۋە ئاكىسى خوجا ئاببىاسقا زور ئۇمىد باغلىغان خوجا ئىلياسمۇ بار ئىكەن . بىراق ، ۋەلىخان تۆرە قەشقەر شەھىرىگە كىرىپلا بۇزرۇكخان تۆرىگە بەرگەن ۋەدىسىگە ۋاپاسىزلىق قىلىپ كوچا ـ كويلارغا ناغرىچى ـ سۇنايچىلارنى چىقىرىپتۇ ۋە «زامان ، زامان ، ۋەلىخان تۆرەمنىڭ زامانى» دەپ جار سالدۇرۇپتۇ . بۇ ھالنى كۆرۈپ قۇيقا چاچلىرى تىك تۇرۇپ كەتكەن ياقۇپبەگ بۇلارنى بىر يەرگە جەم قىلىپ ناغرا ـ سۇنايچىلارنى قىلىچتىن ئۆتكۈزۈپتۇ . ۋەلىخان تۆرىنى يېڭىسارغا ئەۋەتىپ كۆزدىن يوقىتىپتۇ ، باشقا ئاتامان ۋە لەشكەرلەرگە ئامانلىق بېرىپتۇ . ئەمما ، مۇھەممەت قۇرچى ۋە باشقا ئاتامانلار ياقۇپبەگنىڭ يەكەن خۇيزۇلىرى بىلەن ھەپىلىشىۋاتقان پۇرستىدىن پايدىلىنىپ ، بۇزرۇكخان تۆرىنى قەشقەرگە ئەپقېچىپ ئۇنى ياقۇپبەگكە قارشى قويۇپتۇ . غەزەپلەنگەن ياقۇپبەگ قەشقەرگە كىلىپ بەگ مۇھەممەت قۇرچىنى ھەيدەپ چىقىرىپ ، ئۇنىڭ ئاتامان ـ لەشكەرلىرىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىپتۇ . پەقەت خوجا ئىلياسنىلا كەچۈرۈم قىلىپ ، خوجا ئاببىاسنىڭ يۈزى بىلەن ئۆز خىزمىتىدە ئېلىپ قالغانكەن .

ۋەقە يۈز بېرىپ بىرنەچچە ئايدىن كېيىن خوجا ئاببىاس خوتەن تەۋەسىدە ئۆلتۈرۈلگەندە ، خوجا ئىلياس دۇاندا مىرزىلىق

قىلىۋاتقان چاغلار ئىكەن . ئۇ ئاكىسىنىڭ ئۆلۈمىگە چىدىمىغانمۇ ياكى بۇ ئۆلۈم بەدىلىگە بىرەر ئەمەل - مەنسەپ ئۈندۈرۈۋېلىشنى كۆزلىگەنمۇ ، ياقۇپبەگدىن ئاكىسىنىڭ قان قەرزىنى ئۆز قولى بىلەن تۆلىتىۋېلىشنى ئىلتىماس قىلغىلى تۇرۇپتۇ . خوتەندىكى ئايىغاقچىلىرىدىن سانجۇدىن قېچىپ كەتكەن بىرنەچچە قاتىلنىڭ خەۋىرىنى ئېلىپ ، تاغقا توپلاشقانلارنىڭ ئىشىنى تېزدىن بىر ياقلىق قىلىش كويىغا چۈشكەن ياقۇپبەگ بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقماقچى بولۇپ خوجا ئىلياسنى خوتەنگە ئەۋەتكەنىكەن . ئۇنىڭ خوجا ئىلياسنى مىرزىبەشى مەنسىپى بىلەن خوتەنگە ئەۋەتىشىدىكى مۇددىئاسىمۇ نىياز ھېكمىبەگنىڭ قىياسى بىلەن ئانچە پەرقلەنمەيدىكەن .

«ئاشىق» لار بىلەن ئۇچرىشىشتىن كېيىن نىياز ھېكمىبەگنىڭ كۆز ئالدى پاللىدە يورۇپ كەتتى . ئۆزىنى باقمي ئالەمدەك سىرلىق تۇيۇلغان ئىلياس مىرزىنىڭ سىرىدىن خەۋەرلەندۇرۇپ ، زۇلمەتتەك قاراڭغۇ جاڭگالدىن يول ئېچىپ بەرگەن قېرى تۈلكە قۇدالايدىن ، ساداقەتمەن قۇل ھوشۇربەگدىن ئەمەس ، بەلكى ئۆزىگە يەنە بىر قېتىم ئوڭ كۆزىدە قارىغان تەقدىردىن خۇشال بولۇپ ، تېنى يايراپ ، قىن - قىنىغا پاتمايلا قالدى . «ئاشىق» لارنى سېخىيلارچە ئىنئام بىلەن يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن ، ئىلياس مىرزىنى بىر تېپىككە ئەرزىمەيدىغان ئۆلۈمتۇك لەقۇا سۇرىتىدە كۆز ئالدىغا كەلتۇرۇپ ئىختىيارسىز كۈلۈپ تاشلىدى .

«ھەي قوشبېگى ، ھەي قوشبېگى ، سەن ئۆزۈڭنى دانا چاغلامسەن تېخى ؟ ياق ، سەن دانا ئەمەس . دانا بولساڭ ئىلياس مىرزىدەك بىر نان قېپىنى يېنىمغا ئەۋەتەرمىدىڭ . مانا مۇشۇنداق ئەقىلسىزلىقىڭنى چاندۇرۇپ قويىدىغان چاغلىرىڭمۇ بار ئەمەسمۇ ؟ سوراپ باقاي ، سەن سەزگۈر قۇشنىڭ قاپقانىنىڭ يەمچۈكىنى ئېھتىيات بىلەن يەۋېلىپ ، بەخىرامان ئۇچۇپ كەتكىنىنى كۆرگەنمۇ ؟ بىلىپ قوي ، مەن ئەنە شۇنداق سەزگۈر قۇش ، سەزگۈر

قۇش ئالدىدا يەمچۇكىڭنىڭمۇ ، قاپقىنىڭنىڭمۇ ھالىغا ۋاي !»

يەنە بىر كېچىنى ھېيلە ئۆيىگە چالما تىزىپ ئۆتكۈزۈۋەتكەن نىياز ھېكمىبەگ ئەتىسىلا ئىلياس مىرزا بىلەن ئۇچراشتى . ئۇنى يېڭىچە نەزەر بىلەن ، توغرىسى ، ئۇزاقتىن بۇيان ئۆزىنىڭ سايىسىدە لوقما ـ نېسىۋىسىنى سېغىنىپ لەۋ يالاپ يۈرگەن مەھرەملىرىگە مۇئامىلە قىلغاندەك بىر خىل تۇيغۇدا كۈتۈۋالدى . خالار ـ خالىماس سالاملىشىپ ، ئاغزىنىڭ يېرىمىدىلا كۈلۈپ قويدى . ئۇنىڭ بۇ كۈلكىسىدە بىھىساب مەسخىرە ۋە مەنىستىمەسلىك ئالامەتلىرى يوشۇرۇنۇپ ياتاتتى . قاراشلىرىمۇ ھالىغا باقماي مەيدانغا چۈشكەن رەزگى چېلىشچىغا مۇغەمبەرلەرچە ئىچ ئاغرىتىش نەزىرى بىلەن كۆز تاشلاۋاتقان يېڭىلمەس پالۋاننىڭ قاراشلىرىغا ئوخشاپ كېتەتتى .

ئۇلار يەنە لەھەتتەك قاراڭغۇ قوبۇلخانىغا مەھكەم بېكىنىشتى . باشقىچە روھلىنىپ قالغان نىياز ھېكمىبەگ ئىلياس مىرزا كۆرسۈن دېگەندەك ، ئۇزۇن بىلەكلىرىنى خۇددى لەڭمەن سۈزۈۋاتقاندەك كېرىپ ، ئاغزىنى تېرەك كامىرىدەك ئېچىپ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتكۈچە ئەسنەۋالدى . بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا بوش تاغاردەك سولىشىپ ، جۇغى كىچىكلەپ قالغاندەك كۆرۈنۈۋاتقان ئىلياس مىرزىغا قاراپ :

— تەقسىر ، تاغدىكى چوماقچىلارنىڭ ئىشىنى قانداق قىلىمىز ، كەمىنە ھاكىمبەگلىرى ئەمىرلەشكەر بىلەن بىللە لەشكەر تارتىپ ئۇ يەرگە بارايمۇ ؟ — دېدى ئېرەنسىزلا قۇلىقىنى كولاۋېتىپ .

ئىلياس مىرزا پۇتى كۆيگەن توخۇدەك تۇرالمايلا قالدى .

— يوقسۇ ، جانابلىرى ، تاغقا ھەرگىز كەتمىسلە ، تۇنۇگۈنكى گەپلىرىگە قارىغاندا تاغقا بارماي تۇرۇپمۇ ئۇلارنىڭ پۇتىنى بىر پاي ئۆتۈككە تىقىشنىڭ ئامالى بار ئىكەنغۇ ، — ئىلياس مىرزا خۇددى نىياز ھېكمىبەگ ھازىرلا يېنىدىن كېتىپ قالىدىغاندەك چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ يېڭىنى تۇتۇۋېلىپ يېلىنغان ئاھاڭدا دېدى ، —

هاكىمبېگىم ، سىلى بىز كۆپ ئاۋارە بولمىغۇدەك بىر يول تاپىلى ، ماقۇلمۇ ؟ مۇبادا كېتىپ قالسىلا...

ئەگەر ئىلياس مىرزىنى بۇرنىدىن چۇلۇك ئۆتكۈزۈلگەن ئۆكۈزدەك خالىغان تەرەپكە يېتىلىيەلەيدىغانلىقىغا ئىشەنچ قىلالمىغان بولسىدى ، نىياز ھېكىمبەگ بۇنداق سوئالنى ئوتتۇرىغا تاشلاپ ئولتۇرمايتتى . ئۆزى سۇ كىرمەيدۇ دەپ قارىغان بىر يۇرۇش مۇرەككەپ پىلان ئۇنىڭ كاللىسىدا ئاياقتىكى ئاشتەك تەييار بولۇپ قالغانىدى . ئۇ پەقەت ئەرمەك ئۇچۇنلا ئىلياس مىرزىنى قاپاقتەك كولدۇرلىتىۋاتاتتى . رەقىبىنى بۇنداق كولدۇرلىتىش ، قورقۇتۇش ، ساراسىمىگە سېلىش ھەتتا يېلىندۇرۇش ئۇنىڭغا چەكسىز راھەت ۋە ھۇزۇر بېغىشلايتتى . قان ـ قېنىغا سىڭىپ ، تومۇرلىرىغا تارقىلىپ كەتكەن مەنمەنچىلىك خۇمارىمۇ شۇنىڭ بىلەن ئاز ـ تولا بېسىقىپ قالاتتى .

نىياز ھېكىمبەگ ئۇيان ـ بۇيان مېڭىپ ، قوبۇلخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغان ئىلياس مىرزىنى باھا قويۇۋاتقان مېلىنىڭ قىممىتىنى دەڭسەۋاتقان قېرى بېدىكتەك كۆزىتىپ چىقتى . كۆزىتىۋېتىپ ، مۇشك ـ ئەنبەر پۇراۋاتقاندەك خۇمارلاشقان كۆزلىرىنى ئىلياس مىرزىدىن زادىلا ئۈزمىدى . ئۇنىڭ ئالدىغا كەلگەندە چىپچىدىلا توختاپ :

— ھۆرمەتلىك مىرزام ، «گەپ يۈزدە ياخشى ، ئۈسسۈل تۈزدە» دېگەن بىر گەپ بار ، كەمىنىلىرى گېپى ئوچۇق ئادەم ، دەيدىغانىنى ئالدىلىرىدا دەۋالاي ، بىرىنچىدىن ، كەمىنىلىرىنىڭ دېگىنىگە كۆنىدىلا ، ئىككىنچىدىن ، ئۈزۈمنى يەيدىلايۇ ، سېپىنى سورىمايدىلا . ئۇچىنچىدىن ، ئاغزىلىرىغا ئىگە بولۇپ ، مەقسەتكە يەتكۈچە ئارىمىزدا بولغان گەپ ـ سۆزلەرنى ھېچكىمگە تىنمايدىلا ، گەپ مانا مۇشۇ . ماقۇل دېسىلە مەيلى ، ماقۇل دېمىسىلە كەمىنىلىرى ئاتالىق غازىنىڭ يولىنى توتۇپ تاغ چوماقچىلىرىنىڭ ئۈستىگە ھازىرلا لەشكەر تارتىمەن ، قالغىنىنى ئۆزلىرى بىلگەيلا ، گەپ تامام ۋەسسالام ، — دېدى .

نىياز ھېكمىبەگ گېپىنى چورتلا ئۈزۈۋەتتى . قولىنى جاللات گۇناھكارنىڭ بوينىغا قىلىچ سالغاندەك سىلكىدى ، ھازىرلا مۇشتلىشىدىغاندەك جىددىي تۇس ئالغان چىرايى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن ئىزتىراپقا چۈشكەن ئىلياس مىرزىنى تېخىمۇ قورقۇتۇۋەتتى .

— رەھ··· رەھىمەتلىك ئاكامنىڭ قاتىلىنى تۇتۇپ ، ئاتالىق غازى ئالىيلىرىنىڭ تاپشۇرۇقىنى بەجا كەلتۈرىدىغانلا ئىش بولسا نېمە دېسىلە شۇ ، جانابلىرى ، — دېدى ئۇ يېلىنغان ھالدا .

نىياز ھېكمىبەگنىڭ غورا يەۋانقانەدەك تۈرۈلگەن قوشۇمىسى بىردىنلا ئېچىلىپ كەتتى . بۇرنى بىلەن يۇز گۆشلىرىنى ئايرىپ تۈرىدىغان ئىككى يول قورۇق تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىپ ، لەۋلىرىگە قانائەت كۈلكىسى يامىشتى . سەل قىزىرىپ ، ياشاڭغىراپ تۈرىدىغان كۆز جىيەكلىرى ئەتراپىدىمۇ بىرقانچە تال كۆندىلەڭ سىزىق پەيدا بولدى . ئۇ بالىسىنى ئەركىلەتكەن مېھرىبان ئاتىدەك ، ئىلياس مىرزىنىڭ دۈمبىسىگە بىرقانچىنى شاپىلاقلىدى ۋە دۈڭ دارىنىڭ تەلەپپۈزىنى دوراپ :

— يارايدۇ ، مىرزىبېشى يارايدۇ ، — دەپ قويدى .

ئىلياس مىرزىنىڭ قەشقەردىن ئەكەلگەن مەخپىيىتىنىڭ قېلىن پەردىسى كونا قەغەزدەكلا يىرتىپ تاشلاندى . نىياز ھېكمىبەگ گۈمىدىكى «قاتىل» نىڭ يوشۇرۇنغان يېرىنى ئۈجۈر - بۇجۇرىغىچە بىلىۋالغان ھامان خۇسۇسىي مەھرەملىرىدىن ئون نەچچە كىشىنى سەپكە تۈرغۈزدى . قامچىسىدىن قان تامىدىغان بىر ياساۋۇلبېشىنى باش قىلىپ ، ئىنس - جىنغا تۈيدۈرماي گۈما تەرەپكە ئاتلاندۇردى . پۈتكۈل پىلانىغىلا ئەمەس ، بەلكى ئۆزىنىڭ تەقدىرىگىمۇ ئالاقىدار بولغان بۇ تۈنجى قەدىمىنى ئېھتىيات بىلەن بېسىش ئۈچۈن بۇ ئىشنى ئەمىرلەشكەر ۋە قازى لەشكەرلەردىنمۇ پىنھان تۇتتى .

نىياز ھېكمىبەگ «قاتىل» نى تۇتۇشقا ئالدىراۋاتاتتىيۇ ، لېكىن «جىنىنىڭ قەستى شاپتۇلدا» ئىدى . «قاتىل» نىڭ يېنىدىكى

چىرايلىق ئايال ئۇنى «قاتىل» دىنمۇ بەكرەك قىزىقتۇراتتى . ئەگەر ئاشۇ «چىرايلىق ئايال» نى قولغا چۈشۈرەلىسىلا پۈتكۈل ئىشى تاغ تۆپىسىدىن دوملىتىۋېتىلگەن قورام تاشتەك ، ئۆزلۈكىدىن يۇرۇشۇپ كېتەتتى .

شۇنداق قىلىپ ، شەھەر دەرۋازىسىدىن چولپان تۇغماستىلا چىقىپ كېتىشكەن ھېلىقى كونا چاپانلىق مەھرەملەر ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتەر - ئۆتمەيلا ، باش - كۆزى قانغا بويالغان كەرىمقۇل بىلەن ئۇنىڭ تەلەيسىز خوتۇنى گۈلئايىمنى چەمبەرچاس باغلاپ ئالدىغا سالغان پېتى ئوردىغا قايتىپ كېلىشتى . نىياز ھېكىمبەگ ئۇلارنى بىر ئېغىز سوراق قىلمايلا «پانسات زىندانى» غا قامىۋەتتى .

ئەسلىدە ، كەرىمقۇل بىلەن گۈلئايىم «شامال ئۆتۈپ كەتكۈچە» كۆكتېرەكتە تۇرۇپ قېلىشنى قارار قىلغاندىن كېيىن مىرئەخمەت ئاكىلار لايىقىدا توي ئۆتكۈزۈپ ئۇلارنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويغانىدى . تويدىن كېيىن مۇراد - مەقسەتلىرىگە يېتىپ ۋىسالىغا قېنىشقان ياش ئەر - خوتۇن كىچىككىنە بىر ھۇجرىنى ماكان تۇتۇپ ، غەم - غۇسسىسىز تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلىدى . كەرىمقۇل بىكار يۇرۇشنى خالىمىدى ، تۇغقانلىرىنىڭ ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىغا قارىشىپ ئۇلارنىڭ قولىنى سوۋۇتتى . قولى گۈل گۈلئايىم بولسا قوشنا - قولۇملارنىڭ يىگىنە ئىشىنى قىلىشىپ ئاز - تولا پۇل تېپىپ ، ئاش - تائامغا تەم قوشتى .

بۇغداي ئورمىسى باشلانغان تومۇز كۈنلىرى ئىدى . ئۆي كەينىدىكى ئۆرۈكلەر تۆكمە بولغان ، قاياقتىندۇر ئورمىچىلارنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى ، مۇڭلۇق ۋە لەرزان خامان ناخشىلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . ئاشۇ ۋاراڭ - چۇرۇڭ ، ئاشۇ ناخشىلار قۇلىقىغا كىرىپ قالدىمۇيا ئۆيده يالغۇز ئولتۇرۇپبرىشتىن زېرىكتىمۇ ، گۈلئايىم بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ ئانچە يىراق بولمىغان يەردىكى بۇغداي خامىنىغا كېلىپ قالدى . ئون مو ئىجارە يەرنىڭ بۇغدىيىنى بۇرۇنراق يىغىۋېلىشقا ئالدىراۋاتقان مىرئەخمەت ئاكىمۇ ، ئايشەمخان ئاچىمۇ ، كەرىمقۇلمۇ تاڭ سەھەردىن بۇيان مۇشۇ يەردە ئىدى .

باش ئۇستىدىلا ساڭگىلاپ تۇرغان قۇياش ئونقاشتەك يېلىنجاپ ، زېمىن ئۇستىگە ئوت چاچماقتا ئىدى . يازنىڭ تونۇردەك قىزىق تەپتىدە قۇرۇپ ، قۇرۇق بېدىدەك چۇرۇكلىشىپ كەتكەن بۇغداي غوللىرى خامان ئوتتۇرىسىدىكى موما ياغاچنى دەۋر قىلىپ چۆرگىلەۋاتقان ئېشەك ۋە توپاقلارنىڭ ئايىغىدا چارسىلداپ ئېزىلەتتى . كەرىمقۇلنىڭ قۇلاقلىرىنى ماتا پوتىدەك ساڭگىلىتىپ كېتىۋاتقان ھۇرۇن ئېشەكلەرگە قامچا ئۇرۇشلىرى خامان ئەتراپىدىكى باراقسان ئۆرۈك دەرەخلىرىگە قونۇۋېلىپ ، دان ماراپ ياتقان قۇچقاچلارنى چۆچۈتۈۋېتەتتى . شەھەردە تۇغۇلۇپ ، شەھەردە چوڭ بولغان گۈلئايىمغا بىر توپ ھايۋانلىنىڭ بىر تال ياغاچنى چۆرگىلەپ توختىماي پىرقىراشلىرى قىزىق تۇيۇلدى بولغاي ، خامانغا نوتىلىرىنى ساڭگىلىتىپ تۇرغان چېقىر ئۇجمىدىن بىر غۇلاچ كەلگۈدەك بىر تال چۆنقنى سۈندۇرۇۋالدى . ئۇنى ھاۋادا پۇلاڭلاتقان پېتى قاشاڭ توپاقلارنى ساۋىدىغلى تۇردى . خۇددى بىر دۆۋە ئۇنچىنى ھازىرلا ئېزىپ قىپقىزىل چەش قىلماقچى ، تاغارلارغا قاچىلاپ ئەكەتمەكچى بولغاندەك ، بىردەممۇ ئارام ئالمىدى . ئۇ كىچىك ئوغۇل ئەكەلگەن مۇز سۈيىنى ئوتلاپ بولۇپ ئەمدىلا بېشىنى كۆتۈرۈشىگە ، خاماندا ساپايى ئاۋازى ئاڭلاندى :

خامانڭغا خىزىر كەلدى ، يا دوستلار ،
زاكاتىڭنى بەر بەندەڭگە ، يا دوستلار .
سېخىيلارنىڭ جايى بولغاي جەننەتتە ،
شېرىك قىلغىن نەسىۋەڭگە ، يا دوستلار ،
يا ئاللاھۇ ، يا ئاللا...

يەتمىش قۇراق جەندە كىيگەن بىر دېۋانە خاماندا خۇددى شامال ئۇچۇرۇپ كەلگەندەكلا پەيدا بولۇپ قالدى . ساپايى ۋە مۇناجات ئاۋازى بىلەن تەڭ ، ئۆز ئىشى بىلەن بەند بولۇۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى بېشىنى كۆتۈرۈشتى :

— كۆروپ تۇرۇپتۇلا ، تېخى چەش چىقمىدى ، ئاخۇنۇم ، — دېدى مىرئەخمەت ئاكا خامانغا ئۇنچە تاشلاۋېتىپ ، — ئەتە ـ ئۆگۈن كېلەرلا ، شۇ چاغدا نېسىۋىلىرىنى جەزمەن قوللىرىغا تەگكۈزىمەن .

دىۋانە تىكلەپ قويغان قارانچۇقتەك ، تۇرغان يېرىدىن ئازراقمۇ قىمىرلاپ قويمىدى . ئۇ مىرئەخمەت ئاكىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغاندەك ، كېيىك مۇڭگۈزىدىن قىلىنغان كىچىك ساپايىسىنى خۇددى تۆگمەن تېشىنى كۆتۈرگەندەك كۈچ بىلەن كۆتۈرۈپ ھەدەپ مۇرىسىگە ئۇراتتى . ئېچىرقاپ كەتكەن بوۋاقنىڭ يىغا ئاۋازىدەك ئىنچىكە ئاۋازى بىلەن توختىماي مۇناجات ئوقۇيتتى . جاۋغايلىرىدا پەيدا بولغان نوقۇت چوڭلۇقىدىكى ئاپئاق كۆپۈك ساپايى رىتىمىغا ئەگىشىپ كۆتۈرۈلۈپ پەسىيەتتى . بىنەمدىكى ياۋا چۆپىتەك ئۆسۈپ كەتكەن ساقال ـ بۇرۇتلىرى ئارىسىدىن مۇردىنىڭكىدەك تاتارغان چىرايى ئاران ـ ئاران كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئەپتىدىن بىچارىلىك يىغىپ تۇرغان بۇ كىشىگە ئىچ ئاغرىتىپ قالدىمۇ ، گۈلئايىم يۈگۈرۈپ بېرىپ ئۇجمە ئاستىدىكى ئالا خۇرجۇندىن بىر زاغرىنى سۇغۇرۇۋالدى ، ئاندىن قاشاڭ تۇپاقلارنى ئالدىرىتىۋاتقان كەرىمقۇلنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى . كەرىمقۇل ئايالىنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرغۇسى كەلمىدى بولغاي ، ھېلىقى دىۋانىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، گۈلئايىم بەرگەن زاغرىنى ئۇنىڭ قولىغا تۇنقۇزدى .

ساپايىمۇ ، مۇڭلۇق ئىلتىجامۇ بىردىنلا توختاپ قالدى . دىۋانە زاغرىنى ئېلىپ ئوغرى مۇشۇكنىڭكىدەك پارقىراپ تۇرىدىغان كۆزلىرىگە بىرقانچە مەرتە سۈرتۈۋالدى ـ دە ، كەرىمقۇلغا نىجاتچىسىغا قارىغاندەك قاراپ تۇرۇپ دۇئاغا قول كۆتۈردى :

— ماڭا بىرنى بەرگەن بولساڭ ساخاۋىتىڭ رەھمىتىگە ئاللا ساڭا ئىككىنى بەرسۇن ، بالام ، گۈناھىڭنى مەغپىرەت قىلىپ كۆرۈنەر ـ كۆرۈنمەس بالادىن ، ئاغرىق ـ سىلاقتىن ، يامانلىقىڭ كۆزىدىن ئىككىلا ئالەم ئامان قىلسۇن ، ئامىن ئاللاھۇئەكبەر...

دۇئادىن كېيىن كەرىمقۇل كەينىگە يانماقچى بولۇۋىدى ، دىۋانە

ئۇنىڭغا :

— ئى ئاللانىڭ مۆمىن بەندىسى ، ئى سېخىي ئوغۇل ، نام ـ شەرىپىڭنى ئېيتىپ بەرگىن ، ئۇنى تا قىيامەتكىچە كۆڭلۈمنىڭ تۆرىدە ساقلاي ، دۇئادا ياد ئېتەي ، — دېدى .

كەرىمقۇل ئۆزىگە خىزىردەك تىكىلىپ تۇرغان بۇ مىسكىن كىشىنى ئائۇمىد قويغۇسى كەلمىدىمۇ ، ئېيتاۋۇر تۇزلا جاۋاب بەردى :

— ئېتىم كەرىمقۇل ، مىرئەخمەت ئاكامنىڭ تۇغقىنى بولىمەن .

— سېنى ساۋابلىق ئىشقا دەۋەت قىلغان ئاۋۇ مەسۇمەنىڭ نام ـ شەرىپىڭچۇ ؟ — دېۋانە توپاق ھەيدەپ كېتىۋاتقان گۇلئايىم تەرەپكە كۆزلىرى بىلەن ئىشارەت قىلىپ سورىدى .

كەرىمقۇل ساۋابقا شېرىك بولسۇن دېگەندەك ، ئايالىنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالدى :

— خوتەنلىكى قاۋۇل قازان دېگەن ئادەمنىڭ داڭقىنى ئاڭلىغانمۇ ، ھە ، گۇلئايىمخان ئاشۇ قاۋۇلخان قازانىنىڭ قىزى بولىدۇ .

دېۋانە خاماندا قانداق تۇيۇقسىز پەيدا بولغان بولسا يەنە شۇنداق تۇيۇقسىز كۆزدىن غايىب بولدى . بىراق ، ئۇنىڭ چوماقتا پۈتاق چىققاندەك غەلىتە سوئاللىرى مىرئەخمەت ئاكىنىڭ كۆڭلىگە سايە سېلىپ ئۆتۈپ كەتتى...

ئارىدىن ھەپتە ئۆتتىمىكىن ياكى ئاي ئۆتتىمىكىن ، بۇ گۇمانلىق سايە ئاخىر ئاپتاپتەك روشەن بولدى . كۆكتېرەك مەھەللىسى شېرىن ئۇيقۇغا چۆمگەن بىر كېچىسى ، مىرئەخمەت قازانچىنىڭ ھويلىسىغا ئۇشتۇمتۇت باستۇرۇپ كىرگەن ئون نەچچە كىشى كەرىمقۇل بىلەن گۇلئايىمنى ياتقان يېرىدىنلا تۇتۇۋېلىشتى . مىرئەخمەت ئاكا قاراقچىدەك قۇترىغان بۇ ناتونۇش ئادەملەر بىلەن ياقىلىشىۋېتىپ ، ھېلىقى بىزەك دېۋانىنىڭ ھېچكىمنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان يىرگىنىشلىك ئەپتىنى غىل ـ پال كۆرۈپ قالدى...

كۆكتېرەككە ئۇششۇك تەگدى . نىياز ھېكمىبەگ ئۆزىگمۇ ، ئىلياس مىرزىغمۇ كېرەكلىك بولغان ئىككى كوزىرنى بىرلا ئەپسۇن بىلەن ئۆز ئالدىدا ھازىر قىلدى . زىندانبېگنى چاقىرىپ ، كۆزەتچىلىك ئىشىنى پۈختا جايلاشتۇرۇۋەتتى . ئاندىن ئوردىنىڭ ئاكابىر - ئەشرەپلىرىگە ، بەگ - بەچچە ، يۈرت مۆتىۋەرلىرىگە ، ئەقەللىيسى مەسچىت - جامەئەلەرنىڭ ئىمام ، خەتىپلىرىغچە زۆرۈر كېڭەش ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقى توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى . خەزىنىچىبەگنى كېڭەشكە چىللاش ۋەزىپىسىنى بولسا ھېچ ئىككىلەنمەي ئۆز زىممىسىگە ئالدى .

نىياز ھېكمىبەگ يېقىندىن بېرى تۆمۈر خەزىنىچىبەگدىن ئانچە خاتىرجەم بولالمايۋاتاتتى . ئالتۇن چۈشى بىلەن بەند بولۇپ ، ئۇنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋەتكەن پۈرسەتتە ئالدىن مۇشت ئېتىپ قالمىسۇن دەپ ئەتراپىدىكى كۆز - قۇلاقنىمۇ كۆپەيتكەنىدى . بولۇپمۇ ئۇنىڭ ھېچكىمدىن تەپ تارتماي كېپەك دەرۋىشنى ئۆيىگە باشلاپ كېلەلەيدىغان يەرگە يەتكەنلىكى نىياز ھېكمىبەگدە خېلى زور تەشۋىش تۇغدۇرغانىدى . ھېلىقى جۈمە كۈنى ساقسىزلىق باھانىسى بىلەن چوڭ جامەئەنى كۆزدىن كەچۈرۈشتىن باش تارتقانلىقىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىنى خۇددى ئاچچىق ياغ ئىچىۋالغاندەك بىئارام قىلىپ تۇراتتى . ئۇنى يۇزتۇرا كۆزىتىشنىڭ ئۆزىلا بۇ تەشۋىش ۋە بىئاراملىقنا بەرھەم بېرىشنىڭ ياكى باشقىچە يول تۇتۇشنىڭ ئەڭ ئاقىلانە چارىسى ئىدى .

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ تاشچىلار مەھەللىسىگە يېقىن بىر يەردىكى قويۇق ياڭاق دەرەخلىرى بىلەن قورشالغان ئاتا مىراس كونا قورۇدا ئولتۇراتتى . ئوردىدىن بۇ يەرگە پىيادە ماڭغاندىمۇ چۆگۈن قاينىغۇچىلىك پۈرسەتتە يېتىپ كەلگىلى بولاتتى .

نىياز ھېكمىبەگ تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭكىگە كۈن پېتىۋاتقان مەھەلدە يېتىپ كەلدى . خاس مەھرەملىرى بىلەن تەختىراۋاننى دەرۋازا ئالدىدا توختىتىپ قويۇپ ، ئوردا تېۋىپىنى باشلاپ ھويلىغا كىردى . ئۇ مەھرەمسىز كىرسە ئۆي ئىگىسىدە ئۆزىگە قارىتا ئىشەنچ

پەيدا قىلالايتتى . ئالمادىس بىرەر قەست يۈز بېرىپ قالغان تەقدىردىمۇ شېرىپ شەيتاندىن لايىقىدا ياردەم ئالالايتتى .

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ نەقىشلىك پېشايۋان ئاستىدىكى كەڭرى سۇپىدا قېلىن بىر كىتابنى ۋاراقلاپ ئولتۇراتتى . نىياز ھېكمىبەگ ئۇنى كۆرۈپلا ئالتە قەدەم ئارىلىقتىن ئوچۇق چىراي سالام بەردى . ئەتە ـ ئاخشاملىرى ئىشىك ئارىلايدىغىنىنى ئاڭلاپمۇ باقمىغان نىياز ھېكمىبەگنىڭ بۇنداق كەچتە پەيدا بولۇشى تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە سەل غەلىتىرەك تۇيۇلدى . تۇن كېچىلىرى پاخپاق تېرەككە قونۇۋېلىپ شۇملۇق تىلەيدىغان ھۇۋقۇشنى كۆرگەندەك كۆڭۈلسىزلەنگەن بولسىمۇ ، ئىلاجسىز ئورنىدىن تۇردى . ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ئۇنىڭغا «سېنى قايسى تەتۈر شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى» دېگەندەك قارىۋالدى ۋە ئادەمگەرچىلىك يۈزىسىدىنلا سالام ياندۇردى . نىياز ھېكمىبەگ :

— ھەزرەتلىرىنىڭ ساقسىز بولۇپ قالغىنىنى ئاڭلاپ ، كۆڭلۈم بەكمۇ يېرىم بولدى ،— دېدى ئىچ ئاغرىتقان قىياپەتتە ،— كۈندۈزلىرى ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن باش قاشلىغۇدەكمۇ ئارام يوق . شۇڭا ، كەچ بولۇپ قالغان بولسىمۇ ، ئادەتتىن بۇزۇپ ئۆزلىرىنى يوقلاپ كەلدىم .

ئەتىدىن ـ كەچكىچە چىرايى ئېچىلمايدىغان بۇ ھاكىمبەگنىڭ ئەۋرىسىنىڭ تويىنى كۆرگەن مومايلاردەك خۇشخۇي ، تۈزۈتلۈك بولۇپ قېلىشى تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ئەجەبلەندۈرمەي قالمىدى . راست گەپنى قىلغاندا ، ئۇ جۈۋاز كالىسىدەك ياۋاش ، تاپقانغا شۈكۈر قىلىدىغان كېپەك دەرۋىشنىڭ بىر سۈيىقەست بىلەن «ئۆگزىگە چىقماڭ سامساق تاز ، يەرگىمۇ چۈشمەڭ سامساق تاز» دېگەندەك قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويغاندىن بۇيان ، ئۇنىڭ بۇ كىشىگە بولغان ئىشەنچى تاڭدىكى تۇماندەك تارقىلىپ كەتكەن ، ئىشەنچ ئورنىنى يىرگىنچ ، خەۋپسىرەش تۈيغۇسى ئىگىلەپ بولغانىدى . «مېنى نېمە ئۈچۈن ياقۇپبەگنىڭ قىلچى ئاستىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالدۇ» دېگەن ئويلىنىشلار نەتىجىسىدە كۆڭلىنىڭ

چوڭقۇر يېرىده چۆكۈپ تۇرغان گۈمانمۇ ئەمدى ئاستا ـ ئاستا لەيلەپ چىقماقتا ئىدى .

لېكىن ، ئۇ «قانداق ئادەم بولسا بولسۇن ، بەربىر ئۆيۈمگە كەلگەن مېھمان ئەمەسمۇ ؟» دەپ ئويلىدى ـ دە ، ھاكىمبەگنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ چاي قۇيۇشنى مۇڭاپىق كۆردى . نىياز ھېكىمبەگ گەپ ئارىلىقىدا ئورىدا تېڭىپىغا تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ تومۇرىنى تۇتقۇزدى . قىلىشىدىغان گەپ بىر يەرگە بېرىپ قالغاندا نىياز ھېكىمبەگ چاي قۇيۇپ ، ئۇنى ـ بۇنى توشۇپ يۈرگەن شېرىپ شەيتاننى ئىما قىلىپ تۇرۇپ خۇپسەنلىك بىلەن سورىدى :

— تەقسىر ، ئۇ كىشى كىم بولىدىكەن ؟

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ جاۋاب بېرىپ دېدى :

— ھە ، مۇنۇ شېرىڭاخۇننى دېدىلىمۇ ، ئۇ بىزگە ئانا جەمەت تۇغقان كېلىدۇ ، ئىگىلىكىمنىڭ خوجىدارلىقىنى قىلغاچ ئاتلارغا قاراۋاتىدۇ .

— ھە ، شۇنداقمۇ تېخى ، — نىياز ھېكىمبەگ شېرىپ شەيتانغا لاپ قىلىپ كۆز تاشلىۋالدى ـ دە ، تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ قۇلىقىنى چىشلىۋالغۇدەك يېقىن كېلىپ پىچىرلىدى ، — تەقسىر ، يۈرت ئىشى توغرۇلۇق ئازراق مەسلىھىتىم بار ئىدى ، كۆرگەنلا ئادەمگە ئىشىنىپ بولمايدۇ بۇ كەمدە...

تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ھاكىمبەگنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەندى ، «ھېچقىسى يوق ، ئۇ ئىشەنچلىك ئادەم» دېمەكچى بولدىيۇ ، كۆڭۈلچەكلىكى يەنە ئۇستۇن كەلدى ، شېرىپ شەيتاننى ئاتلارغا قاراپ بېقىشقا بۇيرۇۋەتتى . نىياز ھېكىمبەگ ئۇ ئىشكىتىن چىقىپ بولغۇچە كەينىدىن قاراپ تۇردى ۋە :

— رەئىس بېگىم — دېدى ئېھتىيات قىلغاندەك پەس ئاۋاز بىلەن ، — ئۆزلىرى شەرىئەت ئىلمىدە يېتىشكەن ئادەم ، دىنىي ئىسلامنىڭ قائىدە ـ مىزانلىرى سىلىگە بەش قولدەك تونۇش ، بىلمىدىم ، نىكاھسىز بىر ياستۇققا باش قويغان بىدئەتلەرگە قانداق جازا جايىزكىن ؟

— هاكىمبېگىم ، ئەجەب بۇنى سوراپ قالدىلىغۇ ؟

— ئۇنداق بولسا ئوچۇقىنى ئېيتاي ، تەقسىر ، نىكاھسىز بىر ئـۆيگە كىرىۋالغان ئاشۇنداق ئىككى مۇرتەت قولىمىزغا چۈشۈپ قالدى . ئۇلارغا جازا بېرىش ئەلۋەتتە رەئىسىنىڭ ، قازى رەئىسىنىڭ ئـىشى . ئۆزلىرى ئۇلارنىڭ گۇناھىنى دەڭسەپ بېقىپ بىر جازا ھۆكۈم قىلغايلا . بۇ جازا شۇنداق بىر جازا بولسۇنكى ، پۈتكۈل يۇرت ئەھلى ئىبرەت ئېلىپ ، ئىككىنچى بۇنداق جىنايەتنى سادىر قىلمايدىغان بولسۇن .

— خوش ، كىتابتا شۇنداق قەيت قىلىنىدۇركى ، بۇنداقلارنىڭ يۈزىگە كۈيە سۈركەپ ، ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈپ سازايى قىلماق ، يا كۆشۈككە سېلىپ چالما ـ كېسەك قىلماق كېرەك ! شەرىئەتنىڭ جازاسى مانا مۇشۇ !...

كۆپ ئۆتمەي ، نىياز ھېكىمبەگ ئەللىك نەچچە ئادەم قاتناشقان كـاتتا بىر كېڭەش ئۆتكۈزدى . كېڭەش ئاخىرىدا توقۇمەك بىر كىتابنى قولتۇقىغا قىستۇرۇۋالغان مۇفتىئاخۇنۇمغا سۆز بەردى . مۇفتىئاخۇنۇم ئايال زاتىنى تالىشىپ دۇشمەنلىك قىلىشقان قابىل بىلەن ھابىلنى[1] خوتۇن ئالدىدا ئازغان ھارۇت بىلەن ماروتنى[2] تـىلغا ئېلىپ شەھۋەتپەرەسلىكنىڭ چوڭ گۇناھ بولىدىغانلىقىنى دەلـىللەپ ئۆتتى . ساقسىز بولۇپ قېلىپ كېڭەشكە كېلەلمىگەن قازى رەئىسكە ۋاكالىتەن «گۇناھكارنىڭ يۈزىگە كۈيە سۈرتۈلۈپ ، كۆشۈككە سېلىنىپ ، بىر ھەپتىگىچە چالما ـ كېسەك قىلىنسۇن»

---

① قابىل بىلەن ھابىل — ئىسلامنىڭ يارالمىش قىسسىلىرىدىكى ئادەم ئەلەيھىسسالام بىلەن ھەۋۋا ئانىنىڭ پەرزەنتلىرى بولۇپ ، ئادەم ئەلەيھىسسالام بىلەن ھەۋۋا ئانا قابىل بىلەن قوشكېزەك تۇغۇلغان ئىقلىمەنى ھابىلغا ئېلىپ بەرگەن ، ھابىل بىلەن قوشكېزەك تۇغۇلغان دەسلەنى قابىلغا ئېلىپ بەرمەكچى بولغان . لېكىن ، قابىل ئىقلىمەنى ئېلىشتا چىڭ تۇرغان ۋە شەيتان ۋەسۋەسىسىگە كىرىپ ھابىلغا دۇشمەنلىك قىلغان . ھابىل جاڭگالدا قوي بېقىۋاتقاندا ھابىل كېلىپ ئۇنى تاش بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرگەن .

② ھارۇت ـ ماروت — ئىسلام رىۋايەتلىرىدىكى ئىككى پەرىشتە ، ئاللا ئـۇلارنى سىنىماق بولۇپ يەر يۈزىگە چۈشۈرگەن ، ھارۇت مۇپتى بولغان . ئۇلار بىر بۇزۇق خوتۇنغا ئالدىنىپ ئاسىي بولۇپ كەتكەن .

دەپ كېسىم چىقاردى . بۇ كېسىم شۇ كۈنىلا توپاق مىنىۋالغان ئوردا جاكارچىسى ئارقىلىق يەتتە ياشتىن ، يەتمىش ياشقىچە بولغان جىمى پۇقرالارغا ئاڭلىتىلدى . يۈزىگە قويۇق كۈيە سۈركەلگەن بىر ناتونۇش ئايال ئولتۇرغۇزۇلغان چوڭ كۆشۈك ئەتىسى ئەتىگەندىلا شەھەرنىڭ ئەڭ قاينىق بىر كوچىسىغا ئېسىپ قويۇلدى .

قىرىق بىرىنچى باب

قىلتاق

ئەتىياز كېتىپ ، ياز كەلدى ، تاغ ئارىسىدا پەقەت ئىككى ئايلا مېھمان بولغان ياز ئىسسىقىمۇ ناتونۇش قىز - يىگىتلەرنىڭ تەبەسسۇمىدەك ھەش - پەش دېگۈچىلا ئۆتۈپ كەتتى . يۇرت تەرەپتىن يۇرت ھىدىنى ، يۇرت ئەھلىنىڭ ئىللىق دەملىرىنى ، گۈل - گىياھلارنىڭ خۇش بۇيىنى ئەكېلىدىغان ھارارەتلىك شامال شىپا تاپقان بىمارنىڭ ئىسستىمسىدەك ئاستا - ئاستا سوۋۇشقا باشلىدى . قاپتاللاردا سوغۇق شامال ئاۋۇدى ، ئېقىنلارنىڭ چەت - ياقىلىرى ئەينەكتەك نېپىز مۇز تۇتتى . تاغ چوققىلىرىدا تومۇز تەپتىنىڭ ئۆرلىشىگە ئەگىشىپ كىچىكلەپ بارغان ئاپئاق قار دۆۋۈلىرى يەنە چوڭايغىلى تۇردى . بىراق ، تەبىئەت پەسلىگە باقمىدىمۇ يا پەسل تەبىئەتنىڭ تىزگىنىگە بوي بەرمىدىمۇ ، چاقارتاغ مازىرىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىن ئۆتىدىغان بوغۇز دەريا‌سى كۈز ئايلىرىنىڭ يېقىنلىشىۋاتقىنىنى سەزمىگەندەك ، بىر خىل شارقىراپ ئېقىۋاتاتتى . ئىككى تاقىر جىلغا ئارىسىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقىپ ، ئەگمىدىكى قىيا تاشقا شىددەت بىلەن ئۇرۇلىدىغان سۇ ھېلىھەم تۇگمەن ئاۋازىدەك گۈلدۇرلىگەن سادا تارقىتاتتى . مەۋسۇم سۈپەتلىرىگە مۇخالىپ كېلىدىغان بۇنداق بىنورمال ھالەتنى كۆرگەن مۇساپىرلارنىڭ بىرى :

— دەريا سۈيى بۇ ۋاختا كەلگەندىمۇ تارتىلاي دېمەيۋاتىدۇ ، يېقىن كەنتلەردىكى ئۆرۈكلەرنىڭ ئىككىنچى قېتىم چېچەكلەپ كەتكەنىنى دېمەمسىلەر تېخى ، بۇۋام ماڭا دېگەن ، بۇلارنىڭ ھەممىسى نەسلىكنىڭ بېشارىتى ، نەس يىلدا ئادەمنى نەس باسماي قالمايدۇ ئاغىنىلەر ، — دەپ ئۆزىگىمۇ ، كۆپچىلىككىمۇ قورقۇنچ سالاتتى .

— ئاغزىڭنى ئۇشۇتمە ، ئاداش ، ئادەمنى يىغا باسقاندەك ، تاغلارنىمۇ يىغا باسىدىغان چاغلار بولىدۇ ، بەلكى تاغلار يىغلاۋاتىدىغاندۇ ، يىغلىسا تاغ يىغلاپتۇ ، بىزنى نېمىدەپ نەس باساتتى ، — دەيتتى يەنە بىر مۇساپىر ئاغىنىسى بىلەن چېقىشىپ .

مەيلى تاغ يىغلىسۇن ۋە مەيلى ئۆرۈك ، شاپتۇللار قايتا چېچەكلەپ كەتسۇن ، بۇ تەبىئەتنىڭ ئىشى ، كىمنى نەس باسىدۇ ، كىمنى باسمايدۇ ، بۇمۇ تەقدىر ئىلاھىنىڭ خاھىشىغا باغلىق نەرسە . بىراق ، ئېتىراپ قىلماي بولمايتتىكى ، يىغلاڭغۇ تاغنى ، تاغ باغرىدىكى قەدىمىي مازارنى ماكان تۇتۇپ ياتقىنىغا بىرنەچچە ئاي بولغان بۇ بىر توپ مۇساپىرنىڭ ئىشى راستىنلا ئوڭغا تارتمايۋاتاتتى . قاراڭغۇ تاغقا ئەۋەتىلگەن ئادەملەرنىڭ ئىككىلا قېتىم ھاشارىبگىنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ قېلىشى ، تۆمۈرچى ، قوندىقچى دېگەندەك بىرقانچە غوللۇق ھۇنەرۋەننىڭ تاغ ھاۋاسى ۋە جاپاسىغا كۆنەلمەي پېشىنى قېقىپ كېتىپ قېلىشى قاتارلىق كۆڭۈلسىزلىكلەر مەلۇم نەسلىكتىن دېرەك بېرەتتى . قىسقىسى ، بويا ، پىشە ، چىرا ، چاقار ۋە يورۇقلاشتىن كېلىپ سەپكە قوشۇلغان ئىككى يۈزچە ئادەم ئايمۇھەممەتلەرنىڭ سېپىنى زورايتىقاندىن ئۆزگە ، بۇ يەرگە كېلىدىغان ئادەملەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلۈپ قالغانىدى . سوقۇلغان نەيزە ـ قىلىچ ، ياسالغان ئوق ـ كىرىچلەر مۇشۇنچىلىك ئادەم ئۈچۈن ئاران يېتەتتى . نۇرى ، چاقار كەنتلىرى ئارقىلىق كېلىپ قوشۇلغان يەنە ئەللىكچە ئادەم ئۆزلىرى ئەكەلگەن تاياق ـ چوقماقلارنىلا كۆتۈرۈپ يۈرەتتى . دۇئا ـ تىلاۋەتتىن كېچە ـ كۈندۈز باش كۆتۈرمەيدىغان دەرۋىشلەر بولسا

قولىغا قورال ئالغىلى ئۇنماي ، جودا قىلىپ ، ياغ پۇرۇتۇپ ئىمان كۆچى بىلەن ئۆچ ئېلىشتا چىڭ تۇرۇۋاتاتتى . ھالقا سېلىپ ، كېپەك كۆيدۈرۈپ نىياز ھېكمەتگىنى قارغاپ مازار غوجامغا دادلىغىنى دادلىغاندى .

ئۇلار قاراڭغۇ تاغدىكى ئالتۇن كانىغا ئۇچىنچى قېتىم ئەۋەتكەن ئادەمنىڭ قايتىپ كېلىشىنى ۋە دەريا سۈيىنىڭ تارتىلىشىنى كۈتۈپ تۇرغان كۈنلەردە تاغقا بىر خۇش خەۋەر ھەم بىر شۇم خەۋەر تەگلا يېتىپ كەلدى . بۇ خەۋەرلەر ئۇلارنى خېلىلا گاڭگىرىتىپ قويدى .

— بىر ھەپتىدىن كېيىن تاغ تەرەپتىن تۆت يۈز ھاشارچى كېلىدىغان بولدى . ئۇلار قاش دەريا سىنىڭ سۈيى تارتىلغاندىلا ئاندىن بۇ تەرەپكە ئۆتەلەيدىكەن ، — دەپ خۇش خەۋەر ئەكەلدى قاراڭغۇ تاغدىن قايتىپ كەلگەن بىرەيلەن . خوتەن شەھىرىدىن «يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم دەپ يولغا چىققان» يەنە بىرەيلەن ، بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ ئايمۇھەممەتنى خالىي بىر يەرگە باشلاپ باردى ـ دە ، قويىنىدىن لاتىغا يۆگەلگەن كىچىككىنە بىر چويۇن چىراغنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا كۆرسەتتى . ئايمۇھەممەت چىراغنى قولىغا ئېلىپلا ئۇنى تېخى بىر يىل ئىلگىرىلا تۆمۈر خەزىنىچىبەگكە ئۆز قولى بىلەن قۇيۇپ بەرگىنىنى يادىغا ئالدى ۋە چىراغ ئەكەلگۈچىگە سوئال نەزىرىدە تىكىلدى .

خەۋەرچى چىراغ ئارقىلىق تونۇشلۇق بېرىپ ، كېلىش مۇددىئاسىدىن ئايمۇھەممەتنى ۋاقىپلاندۇردى ـ دە ، تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ «ئولتۇرغان بولسا قوپسۇن ، قوپقان بولسا ماڭسۇن ، ماڭغان بولسا يۈگۈرسۇن ، گۈلئايىمخانىنىڭ جېنى تېنىدە بارىدا قۇتۇلدۇرۇۋېلىشنىڭ ئامالىنى قىلسۇن» دېگەنلىكىنى ۋە ۋەقەنىڭ ئۆتمۈشىنى ئېيتىپ بەردى .

ئايمۇھەممەتنىڭ كۆزىدىن كەلكۈندەك ياش كەتتى . قۇلاقلا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلانغان بۇ شۇم خەۋەر بىردەمدىلا قاۋۇل ئۇستىنىڭ ، ئاقموللامنىڭ ، ئابدۇسادىقنىڭ قۇلاقلىرىغچە يېتىپ باردى . ئايمۇھەممەت ئاتا ـ بالا يىلتىزىغا ھەرە قويۇلغان سەگۈدەك

بىر ـ بىرىگە يېقىلىپ ، قۇچاقلىشىپ يىغلاپ كېتىشتى . چوڭ بىر كىچىشمەسلىكنىڭ ئالامەتلىرىنى سەزگەن دەرۋىشلەرمۇ چۆچۈگەن ھالدا ئىبادىتىنى تەرك ئېتىشتى .

— دادا ، ئەمدى پىچاق سۆڭەككە يەتتى ، — دېدى ئايمۇھەممەت يىغدىن بوغۇلۇپ تۇرۇپ ، — دەرھال خوتەنگە بېرىپ نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئەدىپىنى بەرمىسەك سىڭلىم ئۇنىڭ قولىدا ناھەق ئۆلۈپ كېتىدۇ .

قېرىنداشلىق مېھرىگە سىغمىغان ئوتلىرى قوشۇلغان مۇشۇ مۇنۇتلاردا سىڭلىسىنىڭ نىياز ھېكىمبەگنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىشى ئۇنىڭغا قاتتىق تەسىر قىلغانىدى . ئۇ ئەسەبلىرى كاردىن چىققانەدەك ئۆزىنى يوقتىپ ، ئاياغلىرىنى توختىماي يەرگە ئۇراتتى . دادىسىنىڭ بىلەكلىرىنى سىلكىپ تۇرۇپ ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن مۇراجىئەت قىلاتتى .

ئادەتتە سىلىق ـ سىپايە ، كەم سۆز ئايمۇھەممەتنىڭ ئەقلىدىن ئازغانەدەك بىچارە ھالغا چۈشۈپ قالغىنىغا چىداپ تۇرالمىغان ئاقموللام جامائەتكە قاراپ دېدى :

— جامائەت ، ھاقارەت ، خورلۇق دېگەن مانا مۇشۇ ، ھەرقانداق ئىشنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى بولىدۇ ، بۈگۈن گۈلئايمخانىنى قوتۇلدۇرۇشنىڭمۇ ، لەنىتى نىياز ھېكىمبەگنىڭ جاجىسىنى بېرىشنىڭمۇ تازا ئوبدان پەيتى . نېمىشقا دېسەڭلار ، نىياز ھېكىمبەگ چالما ـ كېسەك قىلماقچى بولغان بۇ ئاجىزەنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ، يۇرتداشلىرىنىڭ بۇ يەردە پەيت كۈتۈپ تۇرغىنىنى زىنھار ئۇقمىغان گەپ ، بولمىسا ئۇ بۈنچىلىك ھەددىدىن ئېشىشقا پېتىنالمايتتى . ئۇنىڭ غەپلەتتە يانقان پەيتى دەل بىزنىڭ قول سالىدىغان پەيتىمىز ، مېنىڭچە ۋاقتىنى ئەمدى كەينىگە سۈرمەيلى .

— ئاقموللام دۇرۇس گەپ قىلدى ، نىياز ھېكىمبەگ جەزمەن غەپلەتتە قالغان گەپ . خوتەنگە مۇشۇنداق ۋاقتتا تېگىش قىلمىساق ، كېيىن پۇشايمانىنى ئالىدىغان قاچا تاپالماي قالىمىز ، ئاغىنىلەر !

مەيدىسىگە ئۇرۇپ ئوتتۇرىغا چىققان ساقاللىق دەرۋىشنىڭ كەسكىن ئىپادىسى غۇلغۇلىنى ئەۋجىگە كۆتۈرۈۋەتتى :

— ئۇلۇغ ئاللا ھەق ـ ئادالەت يولىدا تەۋەككۇل قىلغۇچىلارنى دوست تۇتىدۇ ، بىزمۇ تەۋەككۇل قىلىلى ، ئاغزىمىزدا ئىمان ، قولىمىزدا قورال تۇرغان يەردە يەنە نېمىدىن قورقاتتۇق ؟

— شۇنداق قىلىلى ، بۇ تاغدا يېتىۋەرگۈچە تەۋەككۇل قىلىپ باققانمۇ تۇزۇك !

— نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆلۈمتۇك لەشكەرلىرىدىن قورققان جانىنى ئىتقا تاشلاپ بەرگۈلۈك !

يېنىدا دادىسى بولمىغىنىدا ، ئايمۇھەممەت پەيمانى توشۇپ تاغۇتاشلارنى كۆكۈم ـ تالقان قىلىۋەتكۈدەك ئەلپازدا تۇرغان بۇ ئەزىمەتلەرنى باشلاپ خوتەن تامان يۈرۈپ كەتكەنمۇ بولاتتى . شۇغىنىسى ، دادىسى يېنىدا بار ـ دە ! شۇنداقتىمۇ ئۇ نەرە تارتىشۋاتقان پىدائىيلارنىڭ يۈرەك ساداسىنى ئاڭلاپ تۇرۇپمۇ لام ـ جىم دېمەي ، يۈم ـ يۈم يىغلاۋاتقان دادىسىنىڭ ئاياغلىرىغا خۇددى ھەشقىپىچەكتەك ياماشتى ـ دە :

— دادا ، بىزگە دۇئا بەرسىلە ، سىڭلىمنىمۇ قۇتۇلدۇرۇپ قالايلى ، ئۇ لەنىتىگىمۇ مۇشتىمىزنىڭ تەمىنى تېتىتىپ قويايلى ،— دېدى ياڭۇرۇپ .

قاۋۇل ئۇستا ئوغلىنى يۆلەپ تۇرغۇزدى ـ دە ، ئۇنىڭ ياشلانغان كۆزلىرىگە قارىدى . ئوغلىنىڭ كۆز گۆھىرىدە كۆرمىگىلى ئىككى يىلچە بولغان ئامراق قىزىنىڭ سۈرىتىنى كۆردى . ئۇ بىچارە كۆلىدىن توقۇلغان چوڭ كۆشۈكتە دۇگدەرەپ ، تۆگۈلۈپ ئولتۇراتتى . ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئايدەك جامالى قويۇق كۆيە ئاستىدا نۇرسىزلانغان ، قار ـ يامغۇردەك ئۇچۇپ كېلىۋاتقان تاش بوران باش ـ كۆزىنى تارغاق سالغاندەك تىلغىۋەتكەندى . پىشانىسىدىن شۇرۇلداپ قان ئېقىۋاتاتتى . زۇلمەتتەك قارا كۆيە ئارىسىدا خۇددى سىيادان ئىچىگە تاشلاپ قويۇلغان بىر جۈپ خرۇستالدەك پارقىراپ تۇرغان كۆزلىرى تاغ

تەرەپكە ، ئۆزىگە قاراپ قېتىپ قالغاندى . بۇ كۆزلەردىن ئېتىلىپ چىقىقان پاك نۇر ئىچىدە تەلمۈرۈش ، ئۈمىد ، ئىلتىجا ئەكس ئېتەتتى . قارا تۇپراق ئۈستىگە تاشلانغان قىزىلگۈل غۇنچىسىدەك لەۋلىرى «دادا ، ئاكا ، سىلەر قەيەردە ، مەن سىلەرنى سېغىندىم ، سىلەر بىلەن دىدارلاشقۇچە ئۆلۈپ كەتكۈم يوق ، چاپسان كېلىپ قۇتۇلدۇرۇڭلار» دەپ مىدىرلاۋاتقاندەك قىلاتتى .

شۇنداق ، قىزنىڭ قىل ئۈستىدە قالغان ھايات ـ ماماتى بىر ھېسابتا قاۋۇل ئۈستىنىڭ ئالىقىندا ئىدى . ئۇ ئوۋغا تەمشىلىپ قانات راسلاپ تۇرغان قارچىغىدەك بىتاقەت بولۇۋاتقان ھەمراھلىرىغا بىرلا ئىشارەت قىلسا كۇپايە قىلاتتى . ئۆزىمۇ ، قىساس ئوتىدا پۈچۈلىنىۋاتقان بۇ بىر توپ قارچىغىمۇ ئۇدۇل خوتەنگە قاراپ ئۇچقان ، قاغا ـ قۇزغۇنلارنىڭ بېشىغا بىگىزدەك ئۆتكۈر تىرناقلىرىنى سانجىپ ، ئامبۇردەك قامال سالغانمۇ بولاتتى . بىراق ، بۇنداق ئاددىي ئىشارەتنىڭ ۋەزنى تۇگەمەن تېشىدىنمۇ ئېغىر ئىدى . ھەمراھلىرىنىڭ ، خوتەن زېمىنىنى ناپاكلارنىڭ تاپىنى ئاستىدىن قۇتۇلدۇرالايدىغان بۇ ياش كۇچىنىڭ تەقدىرى بىلەن ئوينىشالمايتتى . شۇ تاپتا ، ئۇنىڭ كاللىسىدا نىياز ھېكمىبەگنىڭ سانى نامەلۇم لەشكەرلىرى بىلەن ئۆز ھەمراھلىرى ئارىسىدا خىيالەن بىر جەڭ كېتىپ باراتتى . ئۇنىڭ قىياس ئاسمىنىدا بەزىدە پارچە ـ پارچە قارا بۇلۇتلار پەيدا بولۇپ ، نۇسرەت قۇياشىنىڭ يۈزىنى توسۇۋالاتتى . بەزىدە ئۈمىد شامىلى كۆتۈرۈلۈپ بۇ بۇلۇتلارنى سۈرۈپ تاشلايتتى . بۇلۇتلارنىڭ ئورنىدا «يالت» قىلىپ ئىشەنچ ئوتى چاقنايمۇ قالاتتى . بىراق ، توختالغۇسى يوق بۇ ھال ئەتىيازدىكى تاغ ھاۋاسىدەك ئۆزگىرىپلا تۇراتتى .

قاۋۇل ئۈستىنىڭ : «قىزىققانلىق قىلىپ قويۇپ پۇشايماندا قالمايلى ، ئۆزىمىزنى چاغلاپ بېقىپ ئاندىن بىر قارارغا كېلەيلى» دېگۈسىمۇ كەلدى . بىراق ، بېشىدىن بىر چېلەك قىزىل بوياق تۆكۈۋەتكەندەك قانغا بويالغان قىزى ئۇنىڭ ئوي ـ خىيالىنى تامامەن بەند قىلىۋالدى . قىزنىڭ ئېچىنىشلىق ئىلتىجاسى قۇلاق تۇۋىدە

جاراڭلاۋەردى . نىياز ھېكمەبەگ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ ، قان يۇقى ئاغزىنى بىر گەز كېلىدىغان ئۇزۇن تىلى بىلەن يالاۋاتقان يىرگىنچلىك يالماۋۇز قىياپىتىدە پەيدا بولدى . جەننەتىنمۇ يا باشقا بىر تەرەپتىنمۇ ، يارمۇھەممەتنىڭ قىساس نىداسى ئاڭلاندى ، بۇ نىدا ئۇنى بىر ئېغىز سۆزنىگە تەلمۈرۈپ تۇرغان ئوغلى ۋە سەۋر قاچىسى تاشاي دەپ قالغان ھەمراھلىرىغا يۈزلەندۈردى . ئۇ :

— ئۇلۇغ پەرۋەردىگار ، دوستۇڭ مۇھەممەتنىڭ يولىنى تۇتۇپ غازات تونىنى كىيدۇق ، مەقسەتلىرىمىزگە قانات ، بىلەكلىرىمىزگە كۈچ ـ قۇۋۋەت ئاتا قىلغايسەن ، دۈشمەنلىرىمىز ئالدىدا شەرمىسار قىلمىغايسەن ، — دەپ دۇئا قىلدى...

ئۇلار يولغا چىقتى . ئىككى ئاياغلىق ئۇزۇن پاۋان مىلتىقى ، قىلىچ ـ نەيزە ۋە تاياق ـ توقماق كۆتۈرۈۋالغان كىشىلەر توپى دەريا سۈيى تارتىلىپ ، ئېقىن مىقدارى ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشكەن پېتىن ۋاقتىدا دەريادىن ئۆتۈپ ، تاغ ئارىسىغا كىرىپ كېتىشتى . قاۋۇل ئۈستىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن ئۇلار تاغ ۋە ساي يولى ئارقىلىق ئۇدۇل يورۇقلاشقا چۈشمەكچى بولۇشتى . ئەگەر يولنىڭ ئاسىنىنى تاللاپ چىرا ياكى لوپنى بېسىپ ئۆتسە ئۇخلاپ ياتقان يىلاننى ئويغىتىپ قويۇشى ، بۇ يۇرتلاردىكى بەگ ـ توقسابالار بىلەن ئېلىشىشقا مەجبۇر بولۇشى مۇمكىن ئىدى . ئەڭ يامىنى ۋاقىت ئۇزۇراپ كېتىپ ، ئۆزلىرىنىڭ بېسىپ كېلىۋاتقىنى نىياز ھېكمەبەگكە ئاڭلىنىپلا قالسا ئىش بۇزۇلۇپ ، چاتاقنىڭ چوڭى چىقاتتى .

تاغدىن كېلىۋاتقانلار چىرا دەريا سىنىڭ كۇنپېتىش تەرىپىنى بويلاپ بىر كېچە ـ كۈندۈز يول يۈردى . ئاندىن بىراقلا كۇنپېتىشقا بۇرۇلۇپ ، لوپ تاغلىرى ئارقىلىق ئاچچىق دەريا سىنىڭ بېشىدىن كېسىپ ئۆتتى ، ئۇچىنچى كۈنى تاڭ بىلەن تەڭ يورۇقلاش بازىرىغا كېلىپ چۈشتى .

بىراق ، يورۇقلاش بازىرىنىڭ مازارەڭ چۆلدەرەپ قالغىنى

ئۇلارنى بەكلا ھەيران قالدۇرۇۋەتتى . خوتەن شەھرى بىلەن يورۇقچاش دەريانىڭ ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدىغان بۇ كۆجۇم بازار ئادەتتە ئوقچۇڭاتقان بۇلاقتەك قاياپ تۇراتتى . بۇرۇنقى چاغلاردىكى ئاۋات مەنزىرىنى كەلمەسكە كەتتى دېگەندەكمۇ ، لېكىن بوران ئالدىدىكى جىمجىتلىققا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ خىل سۈكۈنات كىشىگە غەيرىيلىك تۇيغۇسىنى بېرەتتى . تاڭ تولغىقىدا قىينالغان قۇياش چۈيۈندەك ئېغىر بۇلۇتلارنى يېرىپ چىقىپ نەيزە بويى ئۆرلەپ قالغىنىغا قارىماي ، ئەخلەتلىكلەردە دان تاتلاپ يۈرگەن بىرقانچە توخۇ ۋە سۆڭەك ئىزدەپ ئاۋارە بولۇۋاتقان لالما ئىتتىن ئۆزگە ، بىرەر جانلىقنىڭ سايىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى . يول بويىدىكى ئېرىقلاردا ئېقىۋاتقان سۇ شارقىراشلىرىنى توختاتقاندى . يوپۇرماقلىرىغا بىمەھەل سېرىقلىق يەتكەن دەل ـ دەرەخلەر تۇيۇقسىز يۈز بېرىدىغان پارتلاشتىن قورقۇپ قۇلاقلىرىنى يوپۇرۇۋالغان ئادەمدەك ، ئازراقمۇ لىكشىپ قويمايتتى . خوتەندىن كۇنچىقىشتىكى يۇرتلارغا ، كۇنچىقىشتىكى لوپ ، چىرا ، كېرىيە ھەتتا چەرچەن ، چاقىلىقلاردىن خوتەن شەھرىگە ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان تۆگە كارۋانلىرىنىڭ ، رەۋەندە ئېشەكلىرىنىڭ ئاياغ ئىزى ئۆچكەن ، داپ چالغاندەك دىڭگىرلاپ تۇرىدىغان كولدۇرمىلارمۇ ئىچىگە قوغۇشۇن قۇيۇۋەتكەندەك جىمىپ كەتكەنىدى .

«تۇۋا ، بۇ نېمە كارامەتتۇ ، يورۇقچاشلىقلارنى مالائىكىلەر ئاسمانغا ئاچىقىپ كەتتىمۇ يا يەر دەم تارتىپ كەتتىمۇ ؟ »

دەل شۇ چاغدا ، ئەتىگەنلىك شەپەقنىڭ قىزىللىقى يوقالمىغان ئاسماندا قاياقتىن كەلدىكىن ، ھەددى ـ ھېسابسىز توڭ قاغىلار پەيدا بولدى . قاغىلار قۇلاقنى ئاغرىتقۇدەك قاقىلدىغان پېتى بازار مەركىزىدە داڭ قېتىپ قالغان ئادەملەرنىڭ بېشىدا بىرنەچچە قېتىم پىرقىراپ چىقتى ـ دە ، ئاستا ـ ئاستا كۆزدىن غايىب بولدى .

قاۋۇل ئۇستا بېشىنى كۆتۈرۈپ ، ئالىقىنىنى پېشانىسىگە سايىۋەن قىلىپ تۇرۇپ قاغىلارغا قارىدى ، يۈرىكى بىر ئۇرۇلۇپلا يەنە جايىغا چۈشتى . قانداقتۇر بىر دۇرۇتنى تەكرارلاپ قاق ناشتىدا

قاقىلدىغان شۇم قاغىلارنى قاغىۋەتكەندىن كېيىن ، يول يۇرۇپ هالىدىن كەتكەن ئادەملەرگە نەزەر سالدى . بەزىلەر دەرەخلەرگە يۆلىنىپ ئۇيقۇغا كەتكەندى . بەزىلىرى نەيزىلىرىگە تايىنىپ ئارام ئېلىۋاتاتتى . يەنە بەزىلىرى ئۇزۇمدەك - ئۇزۇمدەك قاپىرىپ چىقىقان ئاياغلىرىنى ئۇۋۇلاپ ئولتۇراتتى . ئۇ غۇۋزمەكلىشىپ ئولتۇرغان تۆت - بەش كىشىنىڭ ئالدىغا باردى - دە ، زوڭزايدى :

— بۇ يەردىكى غەلىتىلىكمۇ ، شۇم قاغىلارنىڭ قاق ناشتىدا قاقىلدىشىمۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەس . خوللاس ، هەممىمىز تۇيۇق يولغا كىرىپ قالغۇچە بىرىمىز دەرد تارتقىنىمىز تۇزۇك . مۇنداق بولسۇن ، سىلەر كەينىڭلارغا قايتىپ ، ئامال بار ئاچچىق دەرياسىنىڭ بېشىغا ئۆتۈپ كېتىڭلار ، مەن يەيدىغاننى يەپ ، ياشايدىغاننى ياشاپ بولغان ئادەم ، تەۋەككۇل قىلىپ شەھەرگە يالغۇزلا كىرەي ، پېشانەم ئوڭ بولسا قىزىمنى قۇتۇلدۇرارمەن ، بولمىسا تەقدىرىمدە پۈتۈلگىنىنى كۆرەرمەن . بۇنىڭغا نېمە دەيسىلەر ؟ — دېدى ئۇ ئايمۇھەممەتكە ، ئاندىن هەمراهلىرىغا ئۆتۈنۈش نەزىرى بىلەن قاراپ .

— دادا ، بۇ نېمە دېگەنلىرى ، قايتىدىغان ئىش بولسا باشقىلار قايتسۇن ، لېكىن مەن سىلى بىلەن بىللە بارىمەن ، — دېدى ئايمۇھەممەت دادىسىنىڭ گېپىگە ئېتىراز بىلدۈرۈپ . ئارقىدىنلا ئاقموللامۇ گەپ قىستۇرۇپ دېدى :

— كەينىمىزگە قايتساقمۇ بۇ هالىمىز بىلەن بەربىر تاغقا يېتىپ بارالمايمىز ، ئوبدان پۈرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپ ، ئەل - جامائەت ئالدىدا لەت بولغاندىن كۆرە ، ئاللاغا سېغىنىپ جېنىمىزنى تىكىلى !

— يورۇقلىق دېگەن ئۆز يۇرتۇم ، بۇ يەردە قېلىپ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم بىلەن كۆرۈشمەن دېسەممۇ سىلەر خاپا بولۇپ كەتمەيسىلەر ، ئەمما مەن ئۇنداق قىلمايمەن ، ئىككى يىلدىن بېرى يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلەپتىمەن ، ئەمدى سىلەر بىلەن بىللە بېرىپ ، پېشانەمگە پۈتۈلگەننى كۆرەي دەيمەن...

هاسسسغا تاينىپ دىڭگۈسلاپ يېتىپ كەلگەن ساقاللىق دەرۋىش گەپ قىلىۋاتقان ئابدۇسادىقنى ماختىغاچ ، توپ ئارىسىغا سىڭدىلىپ كىردى :

— نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىز دەرۋىشلەرمۇ بىكار ياتمىدۇق ، ئاللا ئاھۇزارىمىز ۋە تائەت - ئىبادىتىمىزنىڭ ساۋابى ئۈچۈن بولسىمۇ بىزگە ئوڭايلىق بېرىدۇ . مېنىڭچە ، قايتساق تەڭ قايتىلى ، شەھەرگە كىرسەك تەڭ كىرىلى . ياخشىسى ، قۇرئان تۈتۈپ قەسەم قىلغانىكەنمىز ، كەينىمىزگە قايتمايلى ، — دېدى كەسكىن قىلىپ .

جامائەت ئايمۇھەممەت ۋە ساقاللىق دەرۋىشنىڭ ئېيتقانلىرىنى بىر ئېغىزدىن قوللاپ - قۇۋۋەتلىدى . قاۋۇل ئۇستىمۇ لەۋلىرىنى چىشلىرى پېتىپ كەتكۈدەك قاتتىق چىشلىدى - دە ، جامائەت رايىغا رازىلىق بىلدۈردى . يورۇقلاشتىن كۈن قايرىلغان چاغدا يولغا چىققان بۇ كىشىلەر ئۈپۈق يۈزى جەڭدىن كېيىنكى جەڭگاھتەك قىزارغان چاغدىلا يورۇقلاش دەريا سىنىڭ بويىغا يېتىپ كېلىشتى .

دەريا قىرغاقلىرىمۇ ، دەريا سۈيىمۇ شەپەق سۈغا چۆمۈلگەندەك رەڭ ئالغانىدى . پەسىل خاھىشىغا بوي بەرمەي ئوق سۈرئىتىدە ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى قويۇق قارا يىلتىزلار چىرمىشىپ كەتكەن بوز توپىلىق قىرغاقنى ھەدەپ ئۆزىنى ئۇراتتى . يورۇقلاشنىڭ ئۆيدەك - ئۆيدەك زور دولقۇنلارنى ئاسمانغا ئېتىپ ، ئالا توپاقتەك ھۆركىرەپ ئاقىدىغان كەلكۈن مەزگىلى ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن بۇ قېتىمدىن ئۇ قېتىغا كۆز يەتمەيدىغان ئېقىن شىددىتىنى ھەرگىز سەل چاغلىغىلى بولمايتتى . دەريا قىرغىقىدا كېمىچىلەرمۇ ، كېمىچىلەرنىڭ كېمە ، سال ، تۈلۈم دېگەندەك نەرسىلىرىمۇ كۆرۈنمەيتتى . شەھەر تەۋەسىگە قەدەم قويماقچى بولغانلىكى ئادەم جەزمەن ئۆتمىسە بولمايدىغان بۇ دەريا ، توختىماي لۆمشىپ تۇرىدىغان تىنىمسىز ئەجدىھادەك ، ئايمۇھەممەتلەرنىڭ يولىنى توسۇپ تۇراتتى .

ئۇلار دەريا بويىدىكى ئۇجمىزارلىقتا بىر كېچە قونۇپ ، ھېچقانداق خەتەرسىز تاڭغا ئۇلاشتى . ئېھتىيات ئۈچۈن قويۇلغان

ئىككى كۆزەتچى ئۇخلاپ قېتىپ قالغان ئەھۋال ئاستىدىمۇ ھېچبىر تالاپەت كۆرمىگەن بۇ كىشىلەر : «نىياز ھېكمىبەگ راستتىنلا غەپلەتتە قاپتۇ ، ئوردا بوسۇغىسى ئالدىغا كېلىپ بىر كېچە ئۇخلىساقمۇ ھېچكىم تۇيمىدى» دېيىشىپ ، دەريادىن ئۆتۈش ھازىرلىقىنى باشلىۋەتتى .

دەريا بويىدا ئىككى رەكەت شۈكرانە نامازئوقۇلدى . دەرۋىشلەرمۇ ئۆز قائىدىسى بويىچە پىر ـ ماشايىخلارغا سېغىنىپ ، سەپىرىگە نۇسرەت تىلىدى . بۇ نامازۋە تىلاۋەت مەقبۇل بولدىمۇ يا قاۋۇل ئۇستىنىڭ چارە ـ ئامالى ئۇنۇم بەردىمۇ ، ئىشقىلىپ ئۆزلىرى ياسىۋالغان سال ئارغامچىسىدىن قولى ئاجراپ كېتىپ ئېقىپ كەتكەن بىر كېسەل دەرۋىشتىن ئۆزگىلەر دەريادىن ئامان ـ ئېسەن ئۆتۈۋالدى . كىيىملىرى بەدىنىگە چاپلىشىپ ، پۇچقاقلىرىدىن نوردىن قۇيۇلغاندەك سۇ تۆكۈلۈۋاتقىنىغا قارىماي ، قىرغاقتىن ئانچە يىراق بولمىغان ئوچۇقچىلىقتا جەم بولۇشتى . ئۇلار كىيىملىرىنى سىقىپ ، قۇرۇتۇشقا تەرەددۇتلىنىۋاتقاندا ، شەھەر تەرەپتىن ئاڭلانغان بىر ئەنسىز ئاۋاز ھەممەيلەننى ئۆزىگە جەلپ قىلدى .

— يۇرتداشلار ، ھەي قېرىنداشلىرىم ، ئىزداھام[1] بۇ يەردىن كېتىڭلار ، سىلەر قىلتاققا چۈشۈپ قالدىڭلار !...

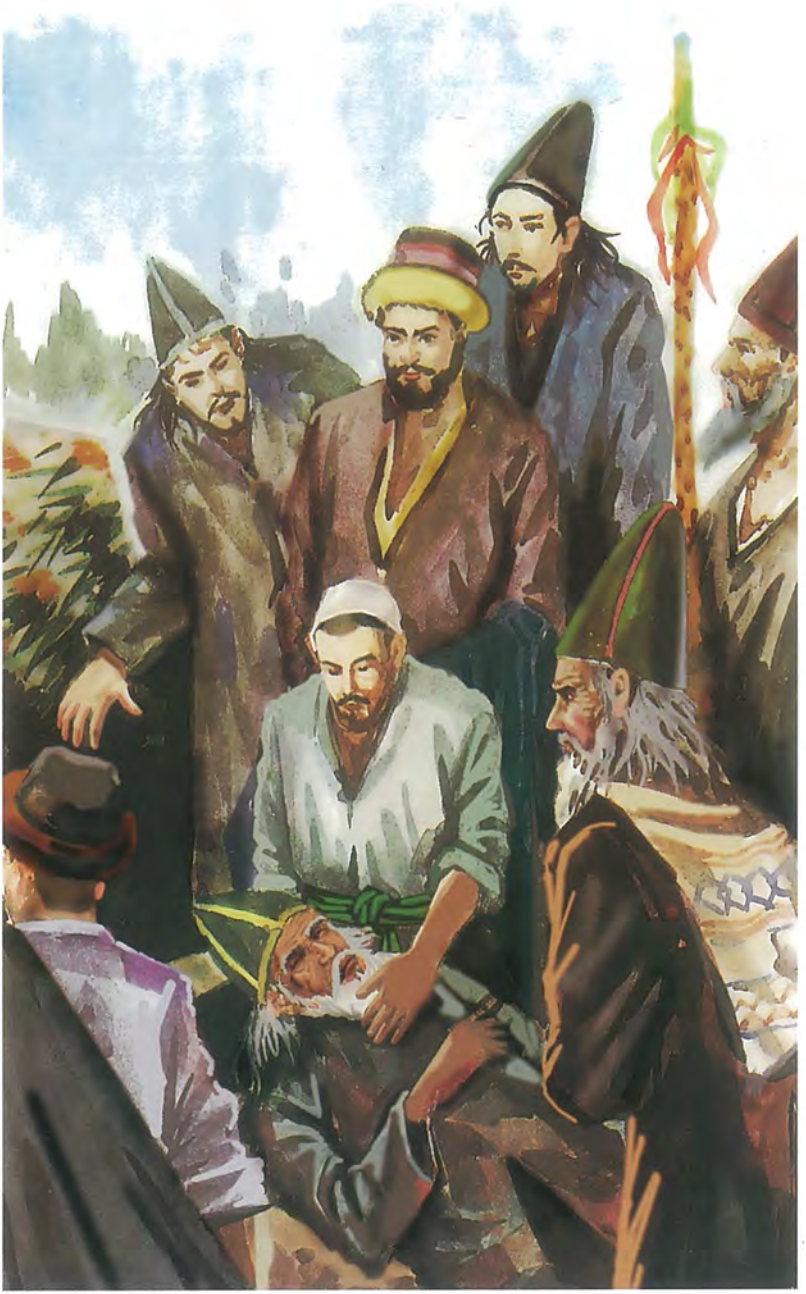
— ھوي ، ئاۋۇ ئادەم قىلتاقنىڭ گېپىنى قىلىۋاتامدۇ نېمە ؟

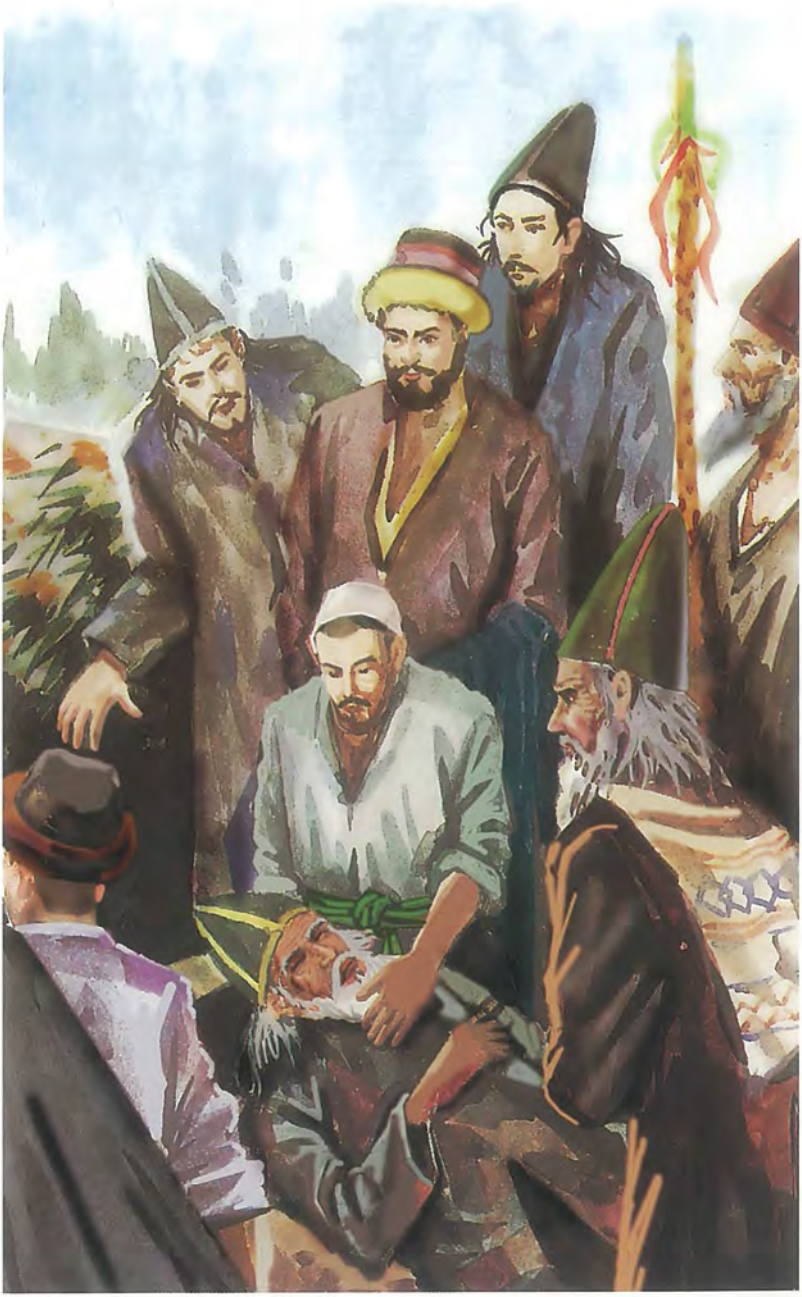
— ياۋا ئۆردەك تۇتقىلى قويغان قىلتاقتۇ بەلكىم ، بىز يا ئۇنىڭ ئۆردىكىنى ئۇركۈتۈۋەتكىلى كەلمىسەك !

غۇلغۇلا ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا ھېلىقى «ئۆردەك تۇتقۇچى» مۇ يىقىلىپ قوپۇپ دېگۈدەك يۇگۈرۈپ ، ئۇلارغا يېقىنلاپ كەلدى . كېلىۋاتقان كىشىنى خېلى يىراقتىنلا تونۇۋالغان ئايمۇھەممەت دادىسىنى نوقۇپ :

---

① ئىزداھام — يەرلىك شېۋە سۆزى بولۇپ ، دەرھال ، ھازىرلا ، چاپسان دېگەن مەنىدە كېلىدۇ .

— دادا ، قارىسىلا ، ئاۋۇ كېلىۋاتقىنى دەرۋىش ئاتام ئەمەسمۇ ، توۋا ئۇ قانداق بولۇپ بۇ يەرگە كېلىپ قالغاندۇ ، — دېدى ـ دە ، ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ كېپەك دەرۋىشنىڭ ئالدىغا باردى . ئاخىرقى دەرمانى تۆگەپ تىلى بىر غېرىچ ساڭگىلاپ قالغان كېپەك دەرۋىش ئايمۇھەممەتنىڭ قۇچقىغىلا يىقىلدى . قاۋۇل ئۇستىمۇ ، دەرۋىشلەرمۇ ، بۇ كۆتۈلمىگەن «مېھمان» غا قىزىققانلارمۇ گۇرىنده كېلىپ ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى .

ئورۇقلاپ ، جەينەكتەك بولۇپ قالغان كېپەك دەرۋىشنىڭ چىرايى خۇددى ھاك سۈرتۈپ قويغاندەك تاتىرىپ كەتكەندى . ئۇ كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ، بىر ئايمۇھەممەتكە ، بىر قاۋۇل ئۇستىغا قاراپ ئاچ كۆل رەڭگە كىرگەن كالپۇكلىرىنى ئاران ـ ئاران مىدىرلىتىپ :

— كېتىڭلار ، بۇ... بۇ يەردىن چاپ... چاپسان كېتىڭلار ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ قىلتىقى بار... — دېدى مەقسىتىنى تىل بىلەن ئۇقتۇرالماي قالارمەنمىكىن دېگەندەك ، سۈيى قاچقان تەرخەمەكتەك يۈمشاپ كەتكەن بىلەكلىرىنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ شەھەر تەرەپكە ئۇزارتتى .

ئەسلىدە ، گۈلئايمەنىڭ ناھەق ئۆلۈپ كېتىشىگە ، ھاكىمبەگنىڭ رەھىمسىزلىكىگە چىداپ تۇرالمىغان تۆمۈر خەزىنچىبەگ تاغقا مەخپىي ئادەم ئەۋەتىپ يۈرتداشلىق بۇرچىنى ئادا قىلغانىدى . كىم بىلسۇن ، ئۇ ساۋابلىق ئىش قىلمەن دەپ ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ «چاتاقچىلارنى تاغارغا سولاپ يوقىتىش» ئۇچۇن ئۇستىلىق بىلەن نىقابلاپ قويغان قاپقىنىغا دەسسەپ سالدى . ئۇ بۇنى سېزىپ ۋە پۈشايمان قىلىپ ئۇلۇگۈرگۈچە ، تاغدىن كېلىۋاتقانلارنى چوڭ بىر قىلتاقنىڭ كۆتۈپ تۇرغىنىدىنمۇ بۇگۈن ئەتىگەندىلا خەۋەر تاپتى ـ دە ، تاغلىقلارنى ئۇچرىغان يەردە ئاگاھلاندۇرۇش ئارقىلىق بۇ زور زىيانكەشلىكتىن ساقلاپ قېلىش مەقسىتىدە ئۆزى ئىشەنچلىك دەپ قارىغان كېپەك دەرۋىشنى يورۇقلاش تەرەپكە ئاتلاندۇردى . ئاپەت ۋە بۇرچ ئالدىدا زىيادە

جەددىيلەشكەن ، ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە باقماي يۈگۈرۈپ دېمى كېسىلگەن دەرۋىش دەريا بويىغا كېلىپلا ئۇلارنى يولۇقتۇرغانىدى...

دىدار كۆرۈشمىگەن بىرقانچە يىل ئىچىدە ، كېپەك دەرۋىشكە قېرىلىق يېتىپ ، باشقا بىر ئادەمگە ئوخشاپ قالغانىدى . لېكىن ، ئۇنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى بىلىنەر ـ بىلىنمەس پەرقلىنىپ تۇرىدىغان قىيىسىق كۆزلىرى ، ئوڭ مەڭزىدىكى تىرناقچىلىك ياپىلاق سۆگىلى قاۋۇل ئۇستىغا تونۇشلۇق بېرىپ تۇراتتى . قاۋۇل ئۇستا مۇشۇ ئالامەتلەر ئارقىلىق كونا قەدىناسىنى تونۇۋالدى ۋە ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئېتىبار بىلەن قۇلاق سالدى ، قول ھەركىتىگىمۇ ئالاھىدە زەن قويدى . ئۆزلىرىنىڭ راستتىنلا چوڭ بىر خەتەر ئالدىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنىمۇ چۈشەندى . يول بويى يولۇققان غەلىتىلىكلەر تۈپەيلى چىگىشىپ ـ چىرمىشىپ كەتكەن گۈمان يېپىمۇ بىردىنلا يېشىلدى . قاۋۇل ئۇستا :

— جامائەت ، بۇ دەرۋىشنىڭ گېپىنى ئاڭلىدىڭلارمۇ ؟ — دەپ سورىدى ھەمراھلىرىدىن ، تېز ـ تېز نەپەس ئېلىپ تۇرۇپ .

— ئاڭلىدۇق ، — ئۇلار تەڭلا جاۋاب بېرىشتى .

— ئاڭلىغان بولساڭلار بىرنېمە دەپ بېقىڭلار ، كۆز ئالدىمىزدىكى بۇ بالا ـ قازادىن ئۆزىمىزنى ۋاقتىنچە چەتكە ئېلىپ تۇرامدۇق قانداق ؟

— نېمىدەپ كەينىمىزگە يانغۇدەكمىز ئاقساقال ؟

— ئەستاغپۇرۇللا ، ماۋۇ دەرۋىش بۇ يەردە نىياز ھېكمىبەگنىڭ قىلتىقى بار دەۋاتىدۇ ، بۇنى مېنىڭ كۆڭلۈمۇ تۇيۇپ تۇراتتى .

ساقاللىق دەرۋىش بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ قاۋۇل ئۇستىنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئايمۇھەممەتنىڭ قۇچىقىدا تېپىرلاپ ياتقان كېپەك دەرۋىشكە تىكىلىپ قارىۋالغاندىن كېيىن تاڭلىينى قېقىپ ، دىمىغىدا كۈلدى ۋە دەرۋىشكە بارمىقىنى چېنەپ تۇرۇپ :

— قاۋۇل ئۇستام ، بۇ كىشىنى تونۇيدىكەنلايۇ ، خۇيىنى تېخى بىلمەيدىكەنلا ، نىياز ھېكمىبەگكە ھە ـ ھۇ دېيىشىپ

مۇساپىرخانىمىزنى كۆيدۈرۈۋەتكەنمۇ مۇشۇ ئادەم ، قاراقاشلىق غازاتچىلارنى تۈيدۈرماي تۈتۈپ بېرىپ ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ قولتۇقىغا كىرىۋالغانمۇ يەنە مۇشۇ ئاسىي دەرۋىش . ئىشەنمىسىلە ئۆزىدىن سوراپ باقسىلا ، نىياز ھېكىمبەگ دېگەن قۇۋۇ ئوغرى بىزگە كۆچى يەتمەيدىغىنىنى تۈيۈپ قېلىپ ، بۇ تۈزكور دەرۋىشنى قورقاق سالغىلى ئالدىمىزغا ئەۋەتكەن گەپ ، — دېۋىدى ، ئۇنىڭغا يەنە بىر دەرۋىش دوست تارتتى :

— ئۇنى قانداقمۇ دەرۋىش دېگىلى بولسۇن ، ئۇ ھەق يولدىن ئازغان گۇمراھ ، بۇنىڭغا مانا بىز شاھىت !

ئون نەچچە دەرۋىش تەڭلا چۇقان كۆتۈرۈشتى . ئۇلار كېيىك دەرۋىشنىڭ «نىياز ھېكىمبەگنىڭ ھەمايىسىگە كىرگىنى» توغرىسىدىكى ئەپقاچتى گەپلەردىن ئاللىبۇرۇن خەۋەر تاپقاچقىمۇ ، ئۇنىڭ «ئاسىي» بولۇپ كەتكىنىگە ئىمانىنى كېيىل قىلىپ تۇرۇپ گۇۋاھلىق بېرىشتى .

— تۆھمەت ! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى كېيىك دەرۋىشنى يۆلەپ ئولتۇرغان ئايمۇھەممەت ، — سىلەر قاراپ تۇرۇپ ياخشى ئادەمگە ئۇۋال قىلىۋاتىسىلەر !

— تىنچلىنىڭلار ، — قاۋۇل ئۇستىنىڭ ۋارقىرىشى بىلەن تەڭ ، دەرۋىشلەرنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۇشۇپ كەتتى ، — ھازىر كىم ياخشى ، كىم يامان تاسقاپ ئولتۇرىدىغان چاغ ئەمەس ، مەيلى قىلتاق بولسۇن ـ بولمىسۇن ، يولۋاس يانقان تاغقا ئاياغ باستۇق . ئۆلۈم بىلەن كۆرۈم قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىدىلا تۇرۇپتۇ . ئەمدى بىزگە دۇشمەن بىلەن تىغمۇتىغ ئېلىشماقتىن ئۆزگە يول يوق !

قاۋۇل ئۇستىنىڭ گېپى بىلەن دەرۋىشلەر ئوتنى تارتىۋەتكەن قازاندەك جىمىپ قالغان بولسىمۇ ، بىراق قاۋۇل ئۇستىنىڭ ۋە دەرۋىشلەرنىڭ گۇۋاھلىقى بىلەن تاغلىقلارنىڭ كاللىسىدا باشقىچە بىر ئويمۇ پەيدا بولۇپ قالدى :

«ئىنساپ بىلەن تەۋپىق كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن ، دوست

دۇشمەنگە ، دۇشمەن دوستقا ئايلىنىپ تۇرىدىغان بۇ زامانىدا ئادەمگە ئىشەنگىلى بولامتى ؟ »

«دېمىسىمۇ ، جاھاندا ئازمايدىغان ئىنسان يوق ، بۇ خۇداگۇي دەرۋىشلەر ئۆز تائىپىسىدىكى بىر ئادەمدىن بىكاردىن - بىكار گۇمانلىنارمۇ ، توختاپ تۇر ، كېپەك دەرۋىش بىلەن دەرقەمتە تۇرۇپ سۆزلىشىپ باقساق قانداق بولار ؟ »

قىرىق ئىككىنچى باب

قانلىق قىرغاق

ئايمۇھەممەت بىر ئوچۇم سۇ ئەكېلىپ كېپەك دەرۋىشنىڭ قۇرۇپ ، گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرىگە تېمىتتى ، ئۇنىڭ بىر باغلام لاتىسىدەك قۇرۇلغان گال تېرىسىگە ۋە ياڭاقتەق تومپىيىپ تۇرغان بۇغدىيىكىگە ئاستا - ئاستا جان كىردى . قاپاقلىرى لىكىلداپ ، كۆزلىرى ئېچىلدى . ئۇ قاباھەتلىك چۈشتىن ئويغانغاندەك سىلكىنىپ ئەتراپىدا ھالقىسمان دائىرە بولۇپ ، تىكىلىپ تۇرغان ئادەملەرگە قاراپ ئاغزىنى ئۆمەللىدى . بىراق ، كېپەك دەرۋىشمۇ ، كېپەك دەرۋىش بىلەن يۈزلىشىشنى كۈتۈپ تۇرغان قاۋۇل ئۇستىمۇ ئېغىز ئېچىشقا ئۇلگۈرەلمىدى . تۆت تەرەپتىن تەڭ كۆتۈرۈلگەن جەڭ دۇمبىقىنىڭ ئاۋازى ھەممەيلەننى ئويغا سېلىپ قويغان جىمى سىرنى بىراقلا ئاشكارىلاپ بەردى .

ئوچۇق ھاۋادا چاقماق چېقىلدى ، ئۆزلىرىنىڭ ئالدىنىپ ، قىلتاققا چۈشكەنلىكىنى تۇيۇپ يەتكەن ئادەملەر جەڭ دۇمبىقىنىڭ گۇمبۇرلىشى بىلەن تەڭلا خۇددى غايىب بىر قول گەجگىسىدىن باسقاندەك ، ئۆكۈنۈش ئىچىدە يەرگە قاراشتى . پۇشايماندىن تۇغۇلغان خىجىلچىلىق غاپىل يۈرەكلەرنى تىغدەك تىلغاپ ئۆتۈپ كەتتى . ئۇشتۇمتۇت يۇز بەرگەن بۇ ۋەقە ، تاغ كەلكۈندەك بېسىپ

كەلگەن بىر قورقۇنچ ئۇلارنى تىك تۇرغۇزۇلغان مۇمىيادەك قاتۇرۇپ قويدى . لېكىن ، بۇ ھالەت ئۇزاققا داۋام قىلمىدى . ئاچچىق ھەقىقەتنىڭ زەربىسىگە چىداپ ، ئەقىل تىزگىنىنى قولىدىن بەرمىگەنلەر ئالدى بىلەن بىر ـ بىرىنىڭ كۆزلىرىگە ، ئاندىن ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قاراشتى .

ئۇلار كونا تۇگمەن ئۆگزىسىدە ، كويلا بويىدىكى سۆگەتلەر ئارىسىدا ، ئەگرى ـ بۇگرى ئېرىقلاردا ، دەريا بويلاپ يىراقلا سوزۇلغان سازلىقتىكى گوداڭلاردا مىلتىقلىرىنى بەتلەپ ، ئوقلىرىنى كىرىچلىرىگە تىرەپ ، نەيزىلىرىنى پارقىرىتىپ تەخ بولۇپ تۇرغان ئۆلۈم ئەلچىلىرىنى كۆردى . كەينىگە — دەريا تەرەپكە كۆز سېلىۋىدى ، يورۇقلاشقا تەۋە قىرغاقتا سەپ تۇزۇپ تۇرۇپ كەتكەن لەشكەرلەرنى چېلىقتۇردى . شۇ چاغدىلا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يېرىم ئاي شەكىللىك مۇھاسىرە چەمبىرىكىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا تۇرۇۋاتقىنىنى چۈشەندى .

مانا بۇ ئاقىۋەت ، مانا بۇ مۇھاسىرە نىياز ھېكمىگ باش قاتۇرۇپ تۇزۇپ چىققان پۈتۈنسۇرۇك پىلاننىڭ ئەڭ ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ باسقۇچى بولۇپ ھېسابلىناتتى . ئۇنىڭغا روشەن ئىدىكى ، ئەگەر تاغقا لەشكەر ئەۋەتسە ، بۇ لەشكەرلەرگە يا خالمان پانسات ، يا ئۆزى باشچىلىق قىلىشى كېرەك ئىدى . خالمان پانساتنى لەشكەر تارتتى دېگەندىمۇ ، ئۇ يا لەشكىرى بىلەن قوشۇلۇپ ھالاك بولاتتى ، يا تاغلىقلار ئۇستىدىن غالىب كېلەتتى . بىراق ، بۇ ئىككى خىل نەتىجىنىڭ ھەر ئىككىلىسىلا نىياز ھېكمىگە زىياندىن باشقا نەرسە ئەكەلمەيتتى . تاغلىقلار كۆرەڭ ، تەكەببۇر خالمان پانساتنى يەر چىشلەتسىغۇ بىر نۆرى ، بىراق ئۇنى يەر چىشلىتىپلا توختاپ قالمايتتى ، خالمان پانساتنىڭ بېشىنى كەسكەن قىلىچنى كۆتۇرۇپ ئۇدۇل خوتەنگە بۆسۇپ كىرەتتى ـ دە ، مۇداپىئەسىز قالغان ئوردىغا ۋە ئۆزىگە بىۋاستە تەھدىت سالاتتى . مۇبادا خالمان پانسات غالىب كەلسە ، ئۇ پۈتۈن تۆھپىنى ئۆز نامىغا يازاتتى ـ دە ، خورىكى تېخىمۇ يوغىناپ كېتەتتى . بۇ ئىش ياقۇپبەگكە يەتكۈزۈلسە ئۆزىنىڭ

هاكىمبەگلىك ئورنىغىمۇ شامال تېگەتتى . ئۆزى باش بولۇپ لەشكەر تارتسا خالمان پانسات دۇچ كېلىش ئېھتىمالى بولغان ئىككى خىل ئاقىۋەتنىڭ ھەرقاندىقىغا دۇچ كېلەتتى . تەلىيى ئوڭدىن كەلسىغۇ مەيلى ، ئوڭدىن كەلمەي قالسا جېنىنى ساقلاپ قالالماسلىقى ، ھەتتا خوتەننى قولدىن بېرىپ قويۇشىمۇ مۇمكىن ئىدى . ئۇ چاغدا بۇ مەغلۇبىيەتنى كىمگە دۆڭگەيدۇ ؟ يەنە كىمدىن پاناھ تىلەيدۇ ؟ پاناھ تىلەپ نەگە بارىدۇ ؟ خوتەندەك ئالتە شەھەرلىك بىر يۇرتنى قولدىن بېرىپ قويغان ھاكىمبەگكە ياقۇپبەگنىڭ كەڭچىلىك قىلىشى مۇمكىنمۇ ؟ تۇرلۇك ـ تۇمەن كۆشەندىلىرى چىش بىلەن تۇرغان يەكەن شەھىرى ئۇنى ئۆز قوينىغا ئالارمۇ ؟

نىياز ھېكىمبەگنىڭ كاللىسى ئۇر ـ چاپ ساداسى بىلەن تولغان جەڭگاھقا ئايلاندى . ھەر خىل تەخمىنلەر قىلىچ ـ قالقانلىرىنى گىرەلەشتۇرۇپ بۇ جەڭگاھقا توپتوغرا بىر كېچە ـ كۈندۈز جەڭ قىلدى . ئاخىر ئۇ كىچىك ۋاقىتدا مۇئەللىمى سۆزلەپ بەرگەن «يولۋاسنى تاغدىن ئايرىۋېتىش» ھېيلىسىنى تۇنجى قېتىم بۇ پىلانىغا تەتبىقلىدى ۋە تاغدىكىلەرنى ئالداپ يورۇقلاش دەرياسىنىڭ بۇ تەرىپىگە باشلاپ كەلمەكچى ، ئاتايەن ئېچىپ قويۇلغان تاغارنىڭ ئاغزىنى بىراقلا ئېتىپ ، دەريا سۇيى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ چېكىنىش يولىنى ئۇزۇپ تاشلىماقچى بولدى .

بىراق ، تاغدىكى يولۋاسنى قانداق قىلىپ بۇ يەرگە باشلاپ كېلىش كېرەك ، دېگەن قىيىن مەسىلە ئۇنى خېلىلا قىينىاپ قويدى . ئويلا ـ ئويلا ، ئاخىر ئۇنىڭمۇ چارىسىنى تاپتى ۋە تورنى يىراقتىن تاشلىدى . ئۇ ئاۋۇال گۈلئايىمنى قولغا چۈشۈرۈپ ، ئۇنى قاپقان يەمچۈكى قىلماقچى بولدى . ناھايىتى مەخپىي ۋە ئەتراپلىق چارە بىلەن گۈلئايىمنى ئاخىر تۇتۇپ كەلدى . چالما ـ كېسەك قىلىپ ، سازايى قىلىش پەرمانىنى يۇرتمۇيۇرت جاكارلاپ ، ئۇلۇغ ـ ئۇششاق ھەممە ئادەمگە بىلدۈرۈۋەتتى . ئۇنىڭ پەرزىچە مىجەزى چۈس ئايمۇھەممەت سىڭلىسىنىڭ تاش بوران ئىچىدە ئۆلۈپ كېتىشىگە قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ تۇرالمايتتى . ئادەملىرىنى باشلاپ كېلىپ

بۇ يەمچۇكنى تارتىۋېلىشقا ھەربىرىدە قىلاتتى . شۇڭا ، ئۇ بۇ خەۋەرنى تاغدىكىلەرگە يەتكۈزۈش ، ئەمما ئۇلارنى شۇبھىلەندۈرۈپ قويماسلىق ئۈچۈن ، ئىشنى تۆمۈر خەزىنىچىبەگنى ئارىغا سېلىشتىن باشلىدى ۋە ئۆزى قانات سۆرەپ كېلىپ ئۇنى «يوقلاش» ئويۇنىنى ئويناپ چىقتى . بۇ ئويۇنىنىڭ ئاقىۋىتى شۇنچىلىك قىزىق بولدىكى ، ئەمما كۆزى ئادەمگەرچىلىك تۇمانى بىلەن توسۇلغان تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ئۆزى ئىنتايىن مۇھىم ۋە مەخپىي دەپ ھېسابلىغان تاغقا بېرىش ۋەزىپىسىنى باشقا بىرىكمىگە ئەمەس ، دەل شېرىپ شەيتانغا يۈكلىدى . «دۆۋە دۆۋىگە يىقىلىپتۇ» دېگەندەك ، تەقدىر نىياز ھېكمىگە يەنە بىر قېتىم ئامەت ئاتا قىلدى . يوشۇرۇن قىلتاقلا قاراپ ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىۋاتقانلارنى چۆچۈتۈپ قويماسلىق ئۈچۈن ، ئۇ يورۇقلاش بازىرىنى ئادەمسىز شەھەرگە ئايلاندۇرۇپ ، تاغارنىڭ ئاغزىنى چوڭ ئاچتى ، شۇنداقلا بىغەم ، قورقۇنچاق قىياپەتكە كىرىۋالدى ، تاغدىن تا دەريا بويىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى بارلىق توسۇقنى بىكار قىلدى . پەقەت بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلارغا يوشۇرۇنغان بىرقانچە جۈپ روشەن كۆزلا ئۇلارنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن كۆزىتىپ باردى . ئۇ كۈتكەن ھايا جانلىق دەقىقىلەر ئاخىر يېتىپ كەلدى . پۈتۈن ئولجىنىڭ ئالىقىنىغا كىرىپ بولغانلىقىغا تولۇق ئىشەنچ قىلغان چاغدىلا ، ئاندىن ئۇ دۈمباق ئۇرۇشقا ئىجازەت بەردى . سېھىرلەنگەندەك قىمىرلىيالمايۋاتقان تاغلىقلارغا قاراپ قاقاقلاپ كۈلدى :

— ئى ئازغان بەندىلەر ، ئىقرار بولۇڭلاركى ، سىلەر ئۇلۇغلارغا تىغ كۆتۈرۈپ كەچۈرگۈسىز گۇناھ قىلدىڭلار ، پادىشاھنىڭ ئەمرىدىن باش تارتىپ ئاسىي بولدۇڭلار ، شۇ ۋەجىدىن ئاللا سىلەرنى غاپىل ئەيلەپ ، سىياسەت تىغىنىڭ ئاستىغا ھازىر قىلدى ۋە جازا قامچىسىنى پېقىر يۈرتىبىگىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى . ھالا بۇ پەيتته خاھ بېشىڭلارنى غەزەپ قىلىچىدىن ئۆتكۈزەي ، خاھ قېنىڭلارنى ئاۋۇ دەريادەك ئاققۇزاي ، بۇنىڭ ھەننىۋاسى ئاللانىڭ ئىرادىسىدىن تاشقىرى ئەمەستۇر . بىراق ، قان تۆكۈش مەنئى

قىلىنغان بۇ ئاينىڭ ھۆرمىتىنى ساقلاش يۈزىسىدىن ئىككى ئېغىز نەسىھەت قىلايكى ، شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسى بىلەن قولۇڭلارغا ئالغان نەيزە ـ قىلىچلىرىڭلارنى تاشلاپ ، بېشىڭلارنى ئېگىڭلار ، ئالدىمدا تىزلىنىپ ، توۋا قىلىڭلار . گۇناھىڭلارنى تىلەڭلار ، — دېدى ئۇ لەشكەرلەر ئارىسىدىن بېشىنى ئاران چىقىرىپ تۇرۇپ .

نىياز ھېكمىبەگنىڭ يېنىدا تۇرغان خالمات پانسات كۆرەڭلىك بىلەن ئالدىغا چىقىپ تاپانچىسىنى ئاسمانغا قارىتىپ پاڭ ـ پۇڭ قىلىپلا ئىككى پاي ئوق ئېتىۋەتتى .

قۇرخانىدا بارلىكى قوراللارنىڭ ھەممىسىنى كۆتۈرۈپ چىقىشقان تۇركۇم ـ تۇركۇم لەشكەرلەر ئوق ئاۋازى بىلەن تەڭ قىلىچلىرىنى پۇلاڭلىتىپ بىرنېمىلەرنى دەپ چۇرقىراشتى ، دۇمباقلار يەنە گۈمبۇرلەپ ، دەريا بويىنى تىترىتىۋەتتى . نىياز ھېكمىبەگنىڭ تەكەببۇرانە كۇلكىسى ۋە مەمەدانىلىق چىقىپ تۇرغان سۆزى خۇددى كۇشەندىسىنى كۆرگەن ئەركەك شىردەك ھۇرپىيىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ قۇلاقلىرىغا زۇلمەت قىچقىرىۋاتقان ھۇۋقۇشنىڭ ھۇۋلىغىنىدەك يېقىمسىز ئاڭلاندى . يورۇقلىق ئاسمىنىدا قاقىلدىغان ھېلىقى شۇم قاغىلارمۇ ئۇلارنى بۇ تەرىقە بىزار قىلالمىغان ، بۇ يىرگىنچلىك ، سەت ئاۋازنى ئاڭلاۋېرىشتىن نومۇس قىلغان بىرنەچچە كىشى قۇلاقلىرىنى مەھكەم ئېتىۋېلىشقانىدى .

بىراق ، ئەللىك ـ ئاتمىش قەدەملا كېلىدىغان يەردە قان چېچىشقا تەييار بولۇپ تۇرۇشقان نەچچە يۈز ياساۋۇل ـ لەشكەرلەرمۇ ، يالماۋۇزنىڭ كۆزىدەك پارقىراۋاتقان قىلىچ ـ نەيزىلەرمۇ ، ئاغزىدىن ئەجەل ئوتى پۈركۈيدىغان توپ ـ زەمبىرەك ، جەزائىللارمۇ ئۇلارنى قورقۇتالمىدى . خالمان پانساتنىڭ ئوق چىقىرىپ ھەيۋە قىلىشمۇ ئۇلارغا رەۋەندە قامچىسىنىڭ تارسىلدىغىنىچىلىكمۇ بىلىنمىدى .

ئۆزلىرىنىڭ بارى ـ يوقى يۈز ئەللىكچە ئادىمىنىڭ قاتمۇقات مۇھاسىرىدە تۇرغان بۇنچىۋالا نۇرغۇن لەشكەرگە تەڭ

كېلەلمەيدىغانلىقى تاغلىقلارغا ئايان ئىدى . ھايات ـ ماماتى قىل ئۈستىدە تۇرغان مۇشۇ دەقىقىدە بىرەر كاتتا مۆجىزە يۈز بېرىپ ، كۈچ سېلىشتۇرمىسىنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىۋېتىشىمۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئىدى . پەقەت ئۆلۈم — جىمى جانلىقلارنى دىر ـ دىر تىترىتىدىغان ، ئەمما نۆۋىتى كەلگەندە ھېچبىرىنى ئاياپ ئولتۇرمايدىغان شەپقەتسىز ئۆلۈملا ئۇلارنى بىتاقەت بولۇپ كۈتۈپ تۇراتتى . ئاتا ـ بالا قازانچىلارنىڭمۇ ، قازانچىلار بىلەن بىلەكلىرىنى گىرەلەشتۈرۈپ تۇرغان كېپەك دەرۋىشىنىڭمۇ ، توختىماي دۇرۇت ئوقۇۋاتقان دەرۋىشلەرنىڭمۇ ئۆلۈمگە كۆزى يېتىپ ، ئۇيۇل تاشتەك قېتىپ كەتكەن يۈرەكلىرى ئەمدى سالماق رېتىم بىلەن سوقۇۋاتاتتى . شۇ تاپتا ئۇلار تەقدىرىدە تايىن تاپقان شېھىتلىك شەرىپى ئۈچۈن دۇشمەن ئوقىغا كۆكرىكىنى تۇتۇپ بېرەلەيتتى . لېكىن ، ئۇلارنى توسۇپ تۇرغىنى ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئەمەس ، بەلكى كۆڭلىدىكى گېپىنى گۆرىگە بىللە ئەكېتىشنىڭ قورقۇنچى ئىدى . دەر ھەقىقەت ، نەپرەت بىلەن يۇغۇرۇلغان ھەق ئاۋازىنى ، كېيىنكىلەرگە ئاتالغان ئىبرەتلىك نىداسىنى ئاخىرقى تىنىقىدىمۇ ئاشكارىلىيالماي ھەسرەت بىلەن ئۆلۈپ كېتىش ئەڭ ئازابلىق ۋە ئەڭ ئېپسۇسلىنارلىق ئۆلۈم ئەمەسمۇ ؟

— ھەي لەنەتكەردى تۇزكور ھاكىمبەگ ، بىزنى ئالدىڭدا تىزلىنارمىكىن ، بىر قوشۇق قېنىنى تىلەپ يېلىنارمىكىن دەپ خام خىيال قىلما . بىلىپ قويكى ، سەن ئىپلاس ئايىغىڭ بىلەن دەسسەپ تۇرغان بۇ ئەزىز زېمىنىدىن ئالىملارمۇ ، زالىملارمۇ ، زەردار ـ قەلەندەرلەرمۇ چىققان . لېكىن ، يۇرت دۇشمىنىگە ئۆزىنى ياكى ئۆزگىنى ساتقان مۇناپىق چىقىپ باققان ئەمەس ، — قاۋۇل ئۈستا مەردانە قىياپەت بىلەن بىر قەدەم ئالغا سىلجىدى ـ دە ، تونچە ياقىلىق يەكتەكنىڭ ياقىسىنى شارتتىدە قايرىپ ، قويۇق تۈك باسقان مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ دېدى ، — ئىسىت ، ئەركەكمەن دەپ بېلىڭنى باغلاپ يۈرگىنىڭ بىلەن ، بەكمۇ نامەرد ، ناجىنس بىرنېمە ئىكەنسەن ، نېمە ئۈچۈن دەمسەن ؟ ئاڭلا ، سەن بىزنى

كۇچكە ئەمەس ، بەلكى ھىيلە ـ مىكىرگە تايىنىپ قىلتاقتا چۇشۇردۇڭ ، ئەمدى قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىل ، خالىساڭ ئات ، خالىساڭ چاپ ، ئەگەر نوچى بولساڭ بىرگە بىر مەيدانغا چۇش !

مۇددىئا ـ مەقسىتىنى تا مۇشۇ چاغقىچە مەخپىي تۇتۇپ كەلگەن نىياز ھېكىمبەگ ، بىردىنلا كارامەت كۆرسىتىپ ھەممىنى ھەيران قالدۇرۇش نىيىتىدە يۇرت كاتتىلىرىنىڭ بىرىنىمۇ قالدۇرمايۇ بۇ يەرگە ئەكەلگەنىدى . «تاماشا» كۆرگىلى تەكلىپ قىلىنغانلار ئىچىدە موللاجى تۇراپمۇ ، ھاكىمبەگ ئۇچۇن بىر كۇپ ئالتۇننى ساقلاپ بېرىۋاتقان تۆمۇر خەزىنىچىبەگمۇ بار ئىدى . ھاكىمبەگكە ئەيمەنمەي تىل تەگكۈزۈۋاتقان قاپ يۇرەك تاغلىقلاردىن قورقۇپ تېنى جۇغۇلداپ كەتكەن ئىلياس مىرزا بىر قولىغا تاپانچا ، بىر قولىغا قىلىچ ئېلىپ چوقۇشقاق خورازدەك ھۇرپىيىپ تۇرغان خالمان پانساتنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالغانىدى . ئۇنىڭ تۇرقى بەئەينى قەلەندەردىن قورقۇپ كونا تام كەينىگە مۆكۈنۈۋالغان كىچىك بالىغا ئوخشايتتى . ئىلياس مىرزىنىڭ كەينىدە ياساۋۇل ـ لەشكەرلەرنىڭ ئارىسىدا كىچىكرەك بەگ ، ئاقساقاللارمۇ كۆرۈنۈپ قالاتتى .

نىياز ھېكىمبەگ ئەسلىدە تاغلىقلارنى ، ئەزرائىل قىياپەتلىك لەشكەرلەرنى كۆرۈپلا جېنىدىن ئۇمىد ئۈزىدۇ ، ئۆلۈمتۇك قۇرتتەك تۆت پۇتلۇق بولۇپ ئۆمىلىگەن پېتى ئالدىمغا كېلىپ كەچۈرۈم سورايدۇ ، ھېچبولمىسا بىرقانچە غوللۇق ئادىمنى ئۆز قولى بىلەن تۇتۇپ بېرىپ ، جانلىرىغا ئامانلىق تىلەيدۇ ، دەپ ئويلىغانىدى . بىراق ، ئۇنىڭ چوتنى خاتا سوققانلىقى ئەمدىلەتتىن ئاشكارا بولۇۋاتاتتى . بولۇپمۇ ئۆزىگە تېخى ناتونۇش بولغان بۇ بومبۇر ساقال ، قورقۇمسىز ئادەمنىڭ زەھەردەك ئاچچىق گەپلىرى يۇرت چوڭلىرىنىڭ ، ياساۋۇل ـ لەشكەرلەرنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ يۇزىنى چۇشۇرۇپ ، ئېشەكتىن يىقىلغاندەك لەت قىلىۋاتاتتى . ئەگەر خالمان پانسات ياكى باشقا بىرى بولسىدى ، بۇنداق گەپلەرگە چىداپ تۇرالماي ھەدىگەندىلا قان تۆكۈپ ، قىيامەتنى ئاللىقاچان ئاشكارا قىلغان بولاتتى . بىراق ، نام ـ ئاتاقتا ، يۇز ـ ئابرۇيغا باشقىلاردىن

بـەكرەك ئەھمىيەت بېرىدىغان نىياز ھېكمىمبەگ ھەرگىز ئۇنداق قىلالمايتتى . «قىلغان گەپ — ئاتقان ئوق ، ئۇنىڭ گېپى بەربىر ئاغزىدىن چىقىپ بولدى . قىلچ بىلەن غالىب كېلىشىنغۇ كېلەرمەن ، بىراق گەپتە ئۇتتۇرۇپ قويسام باشقىلار مېنى نېمە دەيدۇ ؟ ئەڭ ياخشىسى ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىپ ، ئۇ قېرىنى گەپتە تازا بىر يانپاشقا ئېلىۋالاي ـ دە ، ئاندىن قىلىچقا مۇراجىئەت قىلاي» دېگەن ئويغا كەلگەن نىياز ھېكمىمبەگ ، تىترەپ تۇرغان قولىنى قاۋۇل ئۇستا تەرەپكە شىلتىپ دېدى :

— ھەي ، چاڭگا ساقال ئادەم ، ئەجەب گەپدان نېمىكەنسىنا ، ئېتىڭ نېمە ، ئۆزۈڭ كىم بولىسەن ؟ نام ـ نىشانسىز ئۆلۈپ كېتىپ يۈرمە يەنە !

قاۋۇل ئۇستا يەنە بوش كەلمىدى ، كەكە سېپىدەك توم بارماقلىرىنى نەيزىدەك چېنەپ تۇرۇپ نىياز ھېكمىمبەگدىن سورىدى :

— مەن مۇشۇ يەرلىك بولغاچقا ئاۋۇال سەندىن سوراي ، ئۆزۈڭ كىم بولىسەن ، نەدىن كېلىپ قالدىڭ ، بىرەرى چىللاپ كەلدىمۇ يا ئۆزۈڭ كەلدىڭمۇ ؟

— مەن خوتەن ئالتە شەھەرنىڭ ھاكىمبېگى بولىمەن !

— ئېتىڭنى تىلغا ئېلىشتىن نومۇس قىلىۋاتامسەن تۇزكور ، يا ئاتاڭ ئېتىڭنى ھاكىمبەگ قويۇپ ، تەخت ئۇستىگە تاشلاپ قويغانمىدى ؟

— ...

نىياز ھېكمىمبەگنىڭ تىلى تۇتۇلدى . «تاشلاپ قويغانمىدى» دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا يۈرىكى بىر ئۆرۈلدى ـ دە ، «ئەجەبا بۇ ئادەم تەكتىمنى بىلەمدۇ نېمە ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۇلگۈردى . قاۋۇل ئۇستا ئاياغلىرىنى تىك تۇرغۇزۇلغان جۇۋاز قايچىسىدەك كېرىپ تۇرۇپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى :

— سەن ئېتىڭنى ئېغىزغا ئېلىشتىن نومۇس قىلساڭ ، مانا مەن نومۇس قىلمايمەن ، ئېتىم قاۋۇل ، كەلگۈندى ئەمەسمەن ،

ئابا ـ ئەجدادىمدىن تارتىپ مۇشۇ يۇرتقا كىندىك قېنى تۆكۈلگەن پاك نەسەب قازانچىنىڭ ئەۋلادىمەن . سەن قان تۆكۈپ تاج كىيگەن ھۆكۈمران بولساڭ ، مەن مۇشۇ يۇرتنىڭ پەرزەنتى بولمىش تاجسىز ھۆكۈمرانمەن !

نىياز ھېكىمبەگ يىڭنە يۇتۇۋالغاندەك تولغىنىپ تۇرۇپمۇ يەنە پەرۋاسىز قىياپەتكە كىرىۋالدى ۋە زورغا كۈلۈمسىرەپ ، مازاق قىلغان ئاھاڭدا دېدى :

— قاراڭلار جامائەت ، ماۋۇ قازانچىنىڭ ئۆزىنى تېخى ھۆكۈمران دەۋالغىنىنى ، خەسچىلىك قەدرى بولمىغان بىر قازانچى ئۆزىنى ھۆكۈمران دېسە ئادەمنىڭ كۈلگۈسى كېلىدىكەن ... ھاھ ... ھاھ ... ھاھ ...

قاۋۇل ئۇستىمۇ تىل نەشتىرىنى ئۇدۇل نىياز ھېكىمبەگنىڭ يۇرىكىگىلا توغرىلىدى ۋە دېدى :

— سەن تېخى ئۆزۈڭنى قەدىرلىك چاغلامسەن ، تۇفىي سېنىڭ ئەقلىڭگە ! سەندەك ئۆز قوۋمىگە ياخشىلىق كەلمەيدىغان مۇناپىق ھۆكۈمراندىن ئۆز قوۋمىگە ئاش بېرىدىغان بىر قازانچى ياخشى ، ئۆز قوۋمىنىڭ مازارىغا دۇئا قىلىدىغان ماۋۇ دەرۋىشلەر ياخشى ، نان بېرىپ باققان ئىگىسىنىڭ ئۆيىنى چۆرگىلەپ قاۋاپ بېرىدىغان ئىتمۇ ياخشى ! قانداق دېدىم ، جامائەت ؟

— كۆڭلىمىزدىكى گەپنى قىلدىلا ، قاۋۇل ئاكا ، خۇدا تىللىرىغا دەرد بەرمىسۇن ، — دەپ سۇرەن سېلىشتى قاۋۇل ئۇستىنىڭ كەينىدە تۇرغان بىرقانچە كىشى . دادىسىنىڭ بۇنچىلىك گەپدانلىقىنى ئۆمرىدە تېخى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقان ئايمۇھەممەتمۇ ئىپتىخارلانغان ھالدا دادىسىغا قاراپ ، رازىمەنلىكىنى بىلدۈردى .

— ئى قازانچى ئەۋلادى ، «تىل يۇگۈرۈكى باشقا» دېگەن گەپنى ئاڭلىمىغانمىدىڭ ؟ — نىياز ھېكىمبەگنىڭ گېپىنى بوغۇۋالغاندەك خىرىلداپ چىقىۋاتقان ئاۋازى توختىشى بىلەن ، قاۋۇل ئۇستا ئۇنىڭغا جاۋابەن :

— سەنمۇ «ئىتتىن قورققان قەلەندەر بولماپتۇ» دېگەن گەپنى

ئاڭلىمىغانمىدىڭ قانخور؟ گەپكە گەپ ياندۇرالماي قۇرۇق تېرە تاراقلىتىپ ئاۋارە بولغۇچە قولۇڭدىن كەلسە ياغ چاينىمامسەن؟ تازا قىلساڭ رەھمەتلىك ئوغلۇم يارمۇھەممەتنى ئۆلتۈرگەندەك ئۆلتۈرەرسەن، قىزىم گۈلئايمنى خورلىغاندەك خورلارسەن، لېكىن شۇنى بىلىپ قال، قازانچىلار جەمەتىنىڭ، ئەل يۇرتىنىڭ بېشىغا كەلگەن بۇ كۈن كۈنلەرنىڭ بىرىدە سېنىڭ بېشىڭغىمۇ كېلىپ قالىدۇ تېخى...» — دېۋىدى، نىياز ھېكمىبەگ قانسىرىتىلغان ئۆپكىدەك ئۆڭۈپ كەتتى. لەۋلىرى بەزگەكنىڭكىدەك تىترەپ، دېمى چورتلا بوغۇلدى. كۆزلىرىنىڭ ئېقى چوڭىيىپ چانقىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قالدى. ئۇ تاقەتسىزلەنگەن ھالدا ياساۋۇللىرىغا:

— بېرىڭلار، ئاۋۇ ساقالنىڭ بېشىنى ئەكېلىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى، يەل توشقۇزۇلغان كۈيەكتەك چىڭقىلىپ تۇرۇپ.

«باخشىنىڭ دېپى يېرىلسا گەردىشى مايمۇنغا ئويۇنچۇق بوپتۇ» دېگەندەك، سۆزمەنلىكتە ئۆزىنى ھېچكىمگە تەڭ قىلمايدىغان نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئاددىي بىر قازانچىغا تاقابىل تۇرالمىغانلىقىدىن خالىمان پانساتنىڭ يالىقى يېيىلىپ كەتتى. «ھەي قاقۋاش، سېنىڭمۇ ئۇنتۇرۇپ قويىدىغان چاغلىرىڭ بولىدىكەن ـ دە» دەپ ئويلىدى ئۇ ئۇنىڭ شۇنچە كۆپ ئادەم ئالدىدا كۈلكىگە قالغىنىدىن ئىچىدە خۇشال بولۇپ.

ئىلياس مىرزا خوتەنگە كەلگەندىن بېرى، خالمان پانسات بۇ پەرغانىلىك يۇرتدىشى بىلەن ئوبدانراق مۇڭدىشىۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ، ئەمما نىياز ھېكمىبەگ ئۇنىڭغا سالاملاشقۇدەكمۇ پۇرسەت بەرمەيۋاتاتتى. بولۇپمۇ نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئەتىدىن ـ كەچكىچە قوبۇلخانىسىغا بېكىنىۋېلىپ ئىلياس مىرزا بىلەن خۇپيانە سۆھبەت قۇرۇشى، سۆھبەت ۋە ئۇچرىشىشلاردىن ئۆزىنى ئەتەي چەتلەشتۇرۇشى خالمان پانساتنىڭ قورسىقىدا جىن پەيدا قىلغانىدى. ئۇنىڭ نەچچە ئاي قاتراپ يۇرۇپمۇ تۇتالمىغان كەرىمقۇل بىلەن گۈلئايمنى ھېچ كۈچمەيلا تۇتۇۋالغىنى، كۈشەندىسى تۆمۇر

خەزىنىچىبەگكە يېقىنچىلىق قىلىۋاتقىنى ئۇنىڭ رەشك ئوتىنى ئۇلغايتماقتا ئىدى . كۆڭلىدە بىخ سۈرۈۋاتقان ئىنتايىن يامان قىياس تۈپەيلى ، ئالدىن مۇشت ئېتىپ ، ئۆزىنى يات كۆرگەن ھاكىمبەگنىڭ ، كونا رەقىبى تۆمۈر خەزىنىچىبەگنىڭ ئىشىنى بىر يولىلا بىر ياقلىق قىلماقچىمۇ بولغانىدى . ئەمما ، سۈيۈق ئۇماچتەك لىغىرلاپ تۇرىدىغان موللاجى تۇراپقىمۇ ، يەنە باشقا بىر كىشىگىمۇ ئىشىنەلمەي بۇ نىيىتىدىن ۋاقتىنچە ۋاز كېچىپ ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ يۈرۈۋاتاتتى .

خالمان پانسات نىياز ھېكىمبەگنىڭ پۈتكۈل پىلانىدىن ۋە بۇ پىلاننىڭ ئوڭۇشلۇق ئىشقا ئېشىۋاتقىنىدىن خەۋەر تاپقىنىدا ھەسەت ئوتىدا ئۆرتىنىپ ، ھوشىدىن كەتكىلى تاسلا قالدى . ئۇنىڭچە ، بۇ پىلان ئەتراپلىق ۋە پۇختا ئويلىشىلغان ، يەنە كېلىپ نىياز ھېكىمبەگ تەرىپىدىن سەردارلارغا خاس سەۋرچانلىق بىلەن تا بۇگۈن ئەتىگەنگىچە مەخپىي تۇنۇلغانىدى . بۇ پىلاننىڭ كۆڭۈلدىكىدەك ئۇنۇم بېرىشىگىمۇ ئۇ تامامەن ئىشەنچ قىلالايتتى . ئەگەر نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنىڭ ، ئىلياس مىرزىنىڭ ئارزۇسىغا مۇۋاپىق كېلىدىغان بۇ پىلاننى ئۆز قولى بىلەن ئىشقا ئاشۇرسا ، ئۇنداقتا ئۇنىڭدەك بىر ئەمىرلەشكەرنىڭ ياقۇپبەگكە ، نىياز ھېكىمبەگكە يەنە نېمە كېرىكى بولسۇن ؟...

نىياز ھېكىمبەگ لەشكەرلەرگە پەرمان چۈشۈردى . لېكىن ، ئۆز سەردارىدىن ئەزرائىلدىن قورققاندەك قورقىدىغان لەشكەرلەر خالمان پانساتنىڭ ئاغزىغا قاراشقىنىچە قىمىر قىلماي تۇرىۋەردى . بۇ ھالدىن چېچىكى چاي بولغان خالمان پانسات : «ئۇنىڭ قىلىچىنىڭ ئاخىر بىسى ياندى ، ئەمدى شەمشىرىمنى شۇنداق بىر ئىشقاسالايكى ، ئەمىرلەشكەرسىز ئىش پۈتمەيدىغانلىقىنى ھەممە ئادەم كۆرسۇن ، ھاكىمبەگمۇ قۇرۇق گەپ ، قۇرۇق ھىيلە بىلەن شەھەر ئالغىلى بولمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىپ قالسۇن» دېگەنلەرنى ئويلىدى ـ دە ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئاۋازى بېسىقار ـ بېسىقمايلا لەشكەرلىرىگە بار ئاۋازى بىلەن پەرمان چۈشۈردى :

— قېنى باتۇر جەڭچىلەر ، قانسىرىغان قىلىچىڭلارنى ئاۋۇ تاغلىقلارنىڭ گېلىغا سۈركەڭلار !

خالمان پانساتنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان هامان ، لەشكەرلەر قالايمىقان ۋارقىراشقان پېتى كويلا بېشىدىن پەسكە قاراپ سەلدەك يامرىدى . مىلتىقلاردىن تاراسلاپ ئوق ئۇزۇلدى . قىلىچ ـ قالقانلار جاراڭلاپ كەتتى . جەڭ دۇمباقلىرىمۇ قۇلاقنى يارغۇدەك گۈمبۈرلەشكە باشلىدى .

تاغلىقلار بالدۇر بولسۇن ، كېيىن بولسۇن ، بەربىر يېتىپ كېلىدىغان بۇ بىر دەقىقە ئۇچۇن ئاللىقاچان تەييارلىنىپ تۇرۇشقانىدى . مىلتىقلىرى ئوقلىنىپ ، نەيزىلىرىنىڭ ئۇچى دۇشمىنى تەرەپكە توغرىلانغانىدى . لەشكەرلەرنىڭ جاللاتلاردەك يامان ئەلپازدا ئېتىلىپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن ئايمۇھەممەت «لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا» دەپ ئۇنلۇك ۋارقىرىدى ، ئادالەت ئاپتىپى بىلەن زىننەتلەنگەن پاك ۋۇجۇدلاردىن ۋە ئەل ـ يۇرت ئۇچۇن جېنىنى تىككەنلەرنىڭ نەق يۈرىكىدىنلا ئېتىلىپ چىققان بۇ ئاۋاز سۈرمە رەڭ تۇماندىن ماتەم لىباسى كىيگەن ئاسمانىنى بىرقانچە قېتىم ئايلىنىپ چىقىپ ، يورۇقلاش دەرياسىنىڭ شىددەتلىك شاۋقۇنى بىلەن قوشۇلدى . ئارقىدىنلا قاۋۇل ئۇستىنىڭ جەڭگە چىللىغان ياڭراق ئاۋازى تەكبىر ساداسىنى ئەۋجىگە كۆتۈردى . قارا كۆڭۈللەرنى ۋەھىمىگە سېلىپ ، ئۇلارنى دوزاخ بوسۇغىسىغچە قىستاپ ئاپىرىدىغان بۇ خىسلەتلىك سادا باهار گۈلدۇرمامىسىدەك تەۋرىنىش پەيدا قىلىپ ، دۇشمەن دۇمبىقىنىڭ ئاۋازىنى بېسىپ كەتتى . غەزەپلىك كۆزلىرى چوغدەك قىزارغان ، چىشلىرى چاڭگاكتەك چىڭ كىرىشكەن ، پەشلىرى قىستۇرۇلۇپ ، يەڭلىرى شىمايلانغان قورقماس تاغلىقلار ئالدى ـ كەينىگە قالقان تېڭىپ بەئەينى تاشپاقىغا ئوخشاپ قالغان لەشكەرلەر ئارىسىغا نەيزىدەك ئۇسۇپ كىردى . چاقارتاغلىق مۇھەممەت مەرگەن ئالدىن كېلىشۇالغىنى بويىچە بىرلا سەكرەپ ، تومۇقىغا قۇچاق يەتمەيدىغان بىر قېرى سۆگەتنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى ـ دە ،

مىلتىقىنى چېنەپ ، تەپكىسىنى بېسىۋەتتى . ئەسلىدە ئۇ مىلتىق ئۇچىنى نىياز ھېكىمبەگنىڭ قارا يۈرىكىگە توغرىلىغاندى . بىراق ، يەنە شۇ سارائ تەقدىر قىساس ناخشىسىنى توۋلاپ ئۇچۇپ كېلىۋاتقان ئوقنى ئۆز خاھىشى بويىچە يولدىن چىقىرىپ ، نىياز ھېكىمبەگدىن چەتلەشتۇردى ۋە ئۇنىڭدىن يېرىم قەدەملا نېرىدە تۇرغان خالمان پانساتنىڭ دەل پېشانىسىگە تەگكۈزدى . قىلىچى بىلەن ئالدى تەرەپنى كۆرسىتىپ نېمىلەرنىدۇر دەپ چۇقان سېلىۋاتقان خالمان پانسات تۇرغان يېرىگىلا تىك موللاق چۈشتى . نىياز ھېكىمبەگ مۇشۇ ياشقا كىرگۈچە سان - سانا قسىز جەسەتلەرنى ، ئاببىاس مىرزىدەك قان ئىچىدە يېتىپ جان تالىشىۋاتقانلارنى كۆرگەن ، ئەمما ئۆزىگە بىر غېرىچلا يېقىن يەردە يۈز بەرگەن بۇنداق مۇئەللەق ئۆلۈمنى زادى كۆرمىگەنىدى . ئۇ دەسلەپتە «ئويۇن - چاقچاق بىلەن ھەپسىلىسى يوق تۇرۇپ ، بۇ ئادەم نېمىدەپ چاقچاق قىلىۋاتىدىغاندۇ» دەپ ئويلاپ قالدى . بىراق ، يېنىدىلا دۈم ياتقان خالمان پانساتنىڭ گەجگىسىدىن چۈۋۈلۈپ چىققان قان ئارىلاش مېڭە قېتىقىنى كۆرۈپلا ھۆ بولغىنىچە ئاغزىنى تۇتتى - دە ، يەنە بىر غايىب ئوقنىڭ ئۇچۇپ كېلىشىدىن قورقۇپ ، تۇرغان يېرىدىلا ئولتۇرۇۋالدى .

توختىماي گۈمبۈرلەۋاتقان مىلتىق ئاۋازى ، نەيزە - قالقانلارنىڭ جارانگ - جۇرۇڭى ، خالمان پانساتنىڭ ئۆلۈمى ئىلياس مىرزىنىڭ ئالدىدا گويا قىيامەتنى ئاشكارا قىلىۋاتاتتى . ئەسلىدە ، خالمان پانساتنىڭ كەينىدىلا تۇرغان ئىلياس مىرزا خالمان پانسات بىلەن تەڭلا يىقىلغانىدى . بىراق ، ئارىلىقتىن قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتىكىن ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆلمىگەنلىكىنى سېزىپ قالدى . ئۇ يەر - بۇ يېرىنى سىلاپ ، پۈت - قولىنى مىدىرلىتىپ باقتى ، ئوق تەگمىگەنلىكىگىمۇ چىندىن ئىشەندى . بىراق ، تېنى پۈتۈن ۋە سېزىمى ساق تۇرغىنى بىلەن ، يۈرىكى قورقۇنچ تۈگمىنىدە يانجىلىپ قۇم بولۇپ كەتكەنىدى ، چىرايى گۆردىن ئېچىۋالغان مۇرددەك تاتارغان ، جىمى ئوزايى لاغىلداپ تىترەيتتى .

ئىلياس مىرزا ئوڭدىسىغا ياتقان پېتى ئاسمانغا قارىدى ، كەلكۈندەك لۆمشىپ قاياقلىقىدۇر كۆچۈۋاتقان بۇلۇتلار كۆزلىرىگە ئۆلۈم ئەلچىسىنىڭ تەلەتىدەك كۆرۈندى . ۋەھىمە ئىچىدە ئۆرۈلۈپلا يېنىغا كۆز سالدى . كۆرگىنى قانغا چىلىشىپ ياتقان خالمان پانسات بولدى . ئۇ قورقۇپ ۋارقىرىۋەتتى ، دەرمانى قاچقان ئاياغلىرىنى باپكا تەپكە باسقاندەك بىرقانچە قېتىم مىدىرلاتتى ـ دە ، كويلا قېشىدا ئۆسكەن بىر تۈپ چۈچۈكبۇيىنى قامالالاپ تۇرۇپ بېلىنى رۇسلىۋالدى . مۇشۇكنىڭ ئىزىغا چۈشكەن ئىتتەك ، ئېھتىيات بىلەن ئۆمىلىگەن پېتى كويلىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە ئۆتۈپ ، چۆچۈپ ، چاپچىپ تۇرغان ئېتىغا تاشلاندى ۋە ئېگەرگە بۇدۇشقاقتەك چاپلىشىپ شەھەر تەرەپكە قاراپ بەدەر قاچتى .

ئەگەر كەيپى ساز چاغلار بولسىدى ، نىياز ھېكمېبەگ خالمان پانسات كەبى كۈشەندىسىنىڭ تىن تارتماي ئۆلگىنىگە دوپپىسىنى ئاسمانغا ئاتقان ، ئۆزىگە ئىشقۇاز سەتەڭلەردەك كۈلۈپ باقتان تەقدىر ئىلاھىغا يۈز مىڭ قېتىملاپ تەشەككۈر ئېيتقان بولار ئىدى . لېكىن ، ئۆلۈم ھىدى بىلەن تولغان خەۋپلىك مۇھىت ، رودۇپايەدەك چاپلىشىۋالغان جان قايغۇسى ئۇنىڭ قوزغاتقۇچى ئەسەبلىرىنى مەڭگۈلۈك كاردىن چىقارغاندەك قىلاتتى . قاياقتا قارىمىسۇن ، پوملاقلىشىۋاتقان ، بەل تۇتۇشۇۋاتقان ئادەملەر ئارىسىدىن ئۆزىگە قارىتىلغان مىلتىق ئاغزىنى كۆرەتتى ، بىر توپ ھەربىدەك غۇژمەك بولۇۋالغان سان ـ ساناقسىز ئوق ۋىزىلداپ ئۇچۇپ كەلمەكتە ئىدى . ھەتتا ئۇ دەسسەپ تۇرغان تۇپراقتىن ، يېنىدىكى تىترەپ تۇرغان مەھرەمنىڭ قولتۇقلىرىدىن ، ئالدىدىن ، كەينىدىن ئوق ئېتىلىپ قېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى .

ئۇ بۇ ئوقلاردىن ئۆزىنى قاچۇرماقچى بولغاندەك ، ئىختىيارسىز كەينىگە داجىپ كەتتى . سەنتۇرۇلگەن پېتى تاپتەك سوزۇلۇپ ياتقان خالمان پانساتنىڭ ئۆلۈكىنى دەسسەپ ئۆتۈپ ، تىترەۋاتقان تېنىنى كونا تۇگمەن كەينىگە يوشۇردى . بىرئازدىن كېيىن تۇگمەن تېمىنىڭ بۇرجىكىدىن بېشىنى چىقىرىپ جەڭ بولۇۋاتقان تەرەپكە

قاردى .

كونا تۇگمەن بىلەن دەريا قىرغىقى ئارىسىدىكى كەڭ تەكشىلىك خۇددى قىزىق مايغا سۇ چاچقاندەك ژاژىلداپ كەتكەندى . قىلىچقا قىلىچىنىڭ ، قالقانغا نەيزىنىڭ زەرب بىلەن ئۇرۇلغان ئاۋازى شەھەر كوچىسىدىكى تۆمۈرچى ـ مىسكەرلەر مەھەللىسىنى ئەسلىتەتتى . جۇپ ـ جۇپ بولۇپ گىرەلىشىپ كەتكەن ئادەملەر بىر ـ بىرىنى بوغۇشاتتى . پوملاقلىشىپ ، بىرىنىڭ تۆپىسىگە بىرى مىنىشەتتى ، ئېغىز ـ بۇرۇنلىرىغا لاي ـ پاتقاق تىقىشاتتى . كىملەردۇر جان ئاچچىقىدا ئېچىنىشلىق توۋلايتتى . يەردە — كىشىلەرنىڭ ئاياغ ئاستىدا سۇنغان نەيزىلەر ، بىسى قايرىلغان قىلىچلار ، تېشىلگەن قالقانلار ، ئىگىسىز دۇبۇلغىلار تاشلىنىپ ياتاتتى . ئۇزۇلگەن باشلار ، ئۇرۇلغان نەيزە بىلەنلا يىقىلغانلار ، پۇتى ياكى قولى ئۇزۇلگەن لەشكەرلەر ساينىڭ تېشىدەك تولا ئىدى . يىقىلغانلار ئارىسىدا جۇل ـ جۇل كىيىملىك پۇقرالارمۇ ئاندا ـ ساندا كۆزگە چېلىقاتتى . پاتقاق بىلەن ئارىلىشىپ كۇنجۇرىدەك قارا رەڭگە كىرگەن قان كىچىك ـ كىچىك كۆلچەك بولۇپ ئۇيۇپ قالغانىدى .

ئۆلۈم بازىرىغا ئايلانغان گىرەلەشمە جەڭ قانچىلىك ئۇزۇن داۋام قىلدىكىن ، تۇگمەن دالدىسىدا ئوغرىدەك ماراپ تۇرغان نىياز ھېكمىبەگ تاغلىقلاردىن قورقۇپ كەتكەن لەشكەرلەرنىڭ ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي قېچىپ كېلىۋاتقىنىنى ، جەڭ مەركىزىنىڭ دەريا بويىدىن ئاستا ـ ئاستا تۇگمەن تەرەپكە يۆتكىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، ئەرۋاھى ئۇچتى . قاچقۇن لەشكەرلەرنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللىدى ، ئاللانىڭ نامى بىلەن قورقۇتۇپ باقتى ، ھەتتا قېچىپ كېلىۋاتقانلارغا قارىتىپ ئىككى پاي ئوقمۇ ئۇزدى .

بىراق ، قېچىپ كېلىۋاتقانلار ئۇنىڭ ئويلىغىنىدەك يارىلانغانلار ، توخۇ يۈرەكلەر بىلەنلا چەكلەنمەيتتى ، ئۇلار ئارىسىدا ئەمىرلەشكەرنىڭ ئۆلگىنىدىن خەۋەر تېپىپ چېكىنىش كويىغا

چۇشكەن دەھبىشى[1] ، يۇزبېشىلارمۇ بار ئىدى . بەزى ئىنساپلىق لەشكەرلەر ئۆز قوۋمىنىڭ قېنىنى تۆكۈشتىن يالتايغانىدى . ئەگەر قاچقۇن لەشكەرلەر مۇشۇنداق كۆپىيىۋەرسە ، تەسەۋۋۇردىكىدىنمۇ چوڭ چاتاق چىقاتتى .

چارە ـ ئامالىنى ئىزدەش قاچاق لەشكەرلەر ئالدىدا بىر تىينغىمۇ ئەرزىمەيدىغان ئاچچىق كەلگەن نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئاخىر نىيىتى بۇزۇلدى . كۆزلىرى ئاق توشقانىنىڭ كۆزىدەك قىزاردى . سارائدەك چالۋاقىغان پېتى كويلا ئۈستىگە يۇگۇرۇپ چىقتى ـ دە ، سۆگەت ئاستىغا يوشۇرۇپ قويۇلغان توپلارنىڭ يېنىغا كېلىپ ، باشلىرىنى چۆمكىگەن پېتى يېتىۋالغان توپچىلارنىڭ بېشىغا تاپانچىسىنى تەڭلەپ تۇرۇپ ئەسەبىيلەرچە توۋلىدى :

— ئات ، ئاۋۇ ئادەملەرگە قارىتىپ ئات !

توپچىلارنىڭ قورقۇنچىغا قورقۇنچ قېتىلدى ، ئۇلار بېشىنى چاڭگاللىغان پېتى ئۆرە بولۇشتى . ھوش ـ كاللىسى جايىدىراق بىر توپبېشى :

— بېگىم ، ئۇ ... ئۇ يەردە بىزنىڭ لەشكەرلەرمۇ... كۆپ تۇرسا ، — دېۋىدى ، نىياز ھېكمىبەگ تېخىمۇ قاتتىقراق چالۋاقىدى :

— ئات دېگەندىكىن ئات ، ئاناڭ ـ داداڭ بولسىمۇ ئات !

توپچى لەشكەرلەر تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن چاقماق تېشىنى تۇتاشتۇردى ـ دە ، توپ پىلىكىگە يېقىۋەتتى . دەل تاغلىقلار بىلەن لەشكەرلەر گىرەلىشىپ كەتكەن سازلىققا قارىتىپ ئوقلاپ تەخ قىلىنغان ئۇچ توپ قۇلاقنى يارغۇدەك گۈمبۇرلىدى . توپ ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىققان سويمىدەك يوغان ئوقلار كۆكۈچ قۇيرۇق سۆرىگەن پېتى ئۇچۇپ بېرىپ ئادەم دېگىزىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا چۈشۈپ پارتلىدى ، نەچچە ئون ئادەم ۋە قالقان ـ قىلىچلار قارا

---

① دەھبىشى — ياقۇپبەگ قوشۇنىدىكى ئەڭ كىچىك بىرلىك ۋە شۇ بىرلىكنىڭ كوماندىرى .

پاتقاقتا قوشۇلۇپ ئون گەزچە ئېگىزلىككە كۆتۈرۈلدى ـ دە ، كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە پەيدا بولغان ئورەكلەرگە قايتىپ چۈشۈشتى . توپ زەربىدىن ئامان قالغانلار دەريانا ئۆزىنى تاشلىدى . كىملەردۇر جەسەتلەرگە ، گۆش پارچىلىرىغا پۈتلىشىپ كۆرۈنگەن تەرەپكە قېچىپ كېتىشتى . بىر تىنىقلا داۋام قىلغان زىلزىلىدىن كېيىن ، ئوق چۈشكەن جايدا بىرقانچە ئورەك ۋە نەچچە ئون ئادەمنىڭ جەسىتى قالدى . ئورەك ئۈستىدىن كۆتۈرۈلگەن قاپقارا ئىس ئاستا ـ ئاستا ئاسمانغا ئۆرلەپ قۇياش يۈزىنى خىرەلەشتۈردى...

قىرىق ئۈچىنچى باب

تاك ئاتماس كېچىلەر

نىياز ھېكىمبەگ ئېسىنى بىلگەندىن بېرى ، ھېچقاچان تەۋەككۈلىسىگە ئىش قىلىپ باقمىغانىدى . بىراق ، بۇ دورەم ئۇ ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم يۈزلەپ لەشكەرنىڭ جېنىنى قاراملىق بىلەن دوغا تىكتى ـ دە ، تەۋەككۈلىسىگە ئۇشۇق ئاتتى . ھايات ـ ماماتنى تەۋكاسىغا تاشلىغان بۇ ئۇشۇقى ئويلىمىغاندا يەنە بىر قېتىم ئالچۇ چۈشۈپ قالدى . تاشقا تاشلانغان شېشىدەك پارچىلىنىپ كەتكەن جەسەتلەرنى ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن تېرىپ كېلىپ ، توپ ئوقى كولاپ قويغان تەييار ئازگالغىلا تاشلاتقۇزدى ـ دە ، تاش ـ توپا بىلەن تىندۇرۇپ ، بىرقانچە تال خادا قويدۇردى . خادىلارغا سامان تىقىلغان تۇلۇم ، نەيزە ، قىلىچ ۋە ساۋۇت ـ قالقانىڭ پارچىلىرىنى ئېسىپ ، دەريا بويىدىكى شۇاقلىقتا يېڭى بىر قەبرىستانلىق پەيدا قىلدى . قارىي قۇرئانلارنى يىغىپ خەتمىقۇرئان قىلدۇرۇپ ، «شېھىت بولغان» ياساۋۇل ، لەشكەرلەرنى ئۇ دۇنياغا «چىرايلىق» چە ئۇزىتىۋەتتى . دەريانا ئۆزىنى ئاتقان بىرقانچە تاغلىقنى ئۆلگەن ھېسابلاپ ، ئۆلگىنىگە ئىشەنگەنلەرنىڭ جەسىتىگە كەڭ قورساقلىق

قىلىپ ، ئاۋامنىڭ ئەكېتىشىگە يول قويدى . ماتەمدار يۇرت ئەھلى «نىياز ھېكمىبەگ يەنە بىرەر تۇزاق قۇرغان بولمىسۇن يەنە» دېيىشىپ ، ئوق چۇشكەن شۇاقلىق ئەتراپىدا خېلىغىچە مارىشىپ ، ئەگىپ يۇرۇشتى . يېڭى گۆرستانلىق چېتىگە تاش ، داڭگالدەك تاشلىنىپ ياتقان جەسەتلەرنىڭ قاغا ـ قۇزغۇن ، لالما ئىتلارغا يەم بولۇپ كېتىشىگە زادى چىداپ تۇرالمىدى ـ دە ، «خەير ، پېشانىمىزگە پۈتۈلگەننى كۆرەرمىز» دېگەن ئوي بىلەن قەدەمدە بىر چۆچۈپ ، جەسەتلەرنىڭ يېنىغا يېتىپ كېلىشتى . ئۇلار كېلىپلا پۈتۈن ئەزايى غەلۋىردەك ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن قاۋۇل ئۇستىنىڭ جەسىتىنى تېپىۋېلىشتى . ئۇ ئۆزى جېنىدىن ئەلا بىلىدىغان ، نەچچە ئەۋلاد ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ خاكىدىن پۈتكەن ، قان ـ ياشلىرى بىلەن قارىيىپ كەتكەن ئانا زېمىنغا باغرىنى يېقىپ ياتاتتى . كىشىلەر سۈيى قاچقان سېغىز تۇپراقتەك قېتىپ كەتكەن بۇ جەسەتنى يىغلاپ تۇرۇپ ئوڭدا قىلىشتى . كۆرمىگىنىگە ئۇزاق بولغان ، زارىقىپ سېغىنغان بوز رەڭ ئاسمان ، ئاشۇ ئاسماندا پەردازلانغان ئالتۇن لېگەندەك پارقىراپ تۇرغان سۆيۈملۈك قۇياش ، مەشۇقىنىڭ ھىدىدەك لەيلەپ يۇرگەن بۇلۇتلار ئۇنىڭ كۆز قارىچۇقلىرىدا گويا سۈرەتتەك ئۆيۈپ قالغاندى . توپا قونغان قاڭشارلىق بۇرنى ئەتىردەك خۇش پۇراق يۇرت ھاۋاسىنى ئاخىرقى قېتىم شۇمۇرۇۋاتقاندەك قىلاتتى . قان يۇقى قېلىن لەۋلىرى كىمگىدۇر ناخشا ئېيتىپ بېرىۋاتقاندەك ، ئۇزاق ئۆتمۇشنىڭ سىرىنى پىچىرلاۋاتقاندەك ئېچىلىپ تۇراتتى . چويۇن سۈيىنىڭ ئوتلۇق ھارارىتى بىلەن ئۇزاق يىللار تاۋلىنىپ چويۇندەك قۇۋۇەت تاپقان مەزمۇت بارماقلىرى قانچىلاپ لەشكەرنىڭ پاسىق قېنى بىلەن سۇغىرىلغان چولاق قىلىچنىڭ سېپىنى مەھكەم سقىملىۋالغاندى . يۇرت ئەھلى يەنە ئۇزۇك بارماقنى چىشلەپ ياتقان ئاقموللامنىڭ ، ئابدۇسادىقنىڭ جەسىتىنىمۇ تېپىۋېلىپ ، قاۋۇل ئۇستىنىڭ جەسىتى بىلەن يۈيۈپ ـ تاراپ ، شەھەر تېشىدىكى زاراتكاھلىققا ئاچىقتى . دەريا سەكرىگەن ، لېكىن دەريا بويىدىن جەسىتى

تېپىلمىغان كېپەك دەرۋىش ئۇچۇنمۇ ئۇنىڭ ئورەك يېنىدىن تېپىلغان كولاھىنى نىشان قىلىپ بىر قەبرە ياسالدى . يۇرت بېشىدا قايىم بولغان بۇ ئىككىنچى قىيامەت ئالدىنقى قەتلىئامدا قان يۇتقان بەختسىز پۇقرانىڭ تېخى ساقىيىپ كەتمىگەن جاراھەتلىك يۈرىكىنى يەنە بىر قېتىم مۇجۇۋەتتى . ھۆرمەتلىك ۋە قورقماس ئادەملىرىنى يوقاتقانلارنىڭ ئۆكسۈپ يىغلاشلىرى قەبرە تۈپرىقىنى خۇددى سۇ سەپكەندەك ھۆل قىلىۋەتتى .

بىراق ، دۇشمەنىنىڭ نىيىتىنى بىلىپ تۇرۇقلۇق يەنە دۇشمىنىگە ئىنساپ تىلەشكە ، تاقەت ئارغامچىسىنى بەك ئۇزۇن قويۇۋېتىشكە ئۆگىنىپ كەتكەن خوتەنلىكلەر نىياز ھېكمىبەگنى «ئەمدى ئىنساپ قىلار» دەپ ئويلاشتىيۇ ، ئۇنىڭ ئىنساپ دېگەننى ئۇقمايدىغان نائىنساپ ئادەم ئىكەنلىكىنى زادىلا خىيالىغا كەلتۈرۈشمىدى . ئەمەلىيەتتە ، ساقلىغا ئاق سانجىغىنىغا قارىماي ، نىياز ھېكمىبەگ «ئىنساپ» دېگەن نەرسىنىڭ مەۋجۇتلۇقىدىنمۇ بىخەۋەر ئىدى . بۇ سۆزنى ئاغزىغا ئېلىشتىن تېخىمۇ قورقاتتى .

نىياز ھېكمىبەگنىڭ تېخى تۇنۇگۈنكىدەك يادىدا . دۇڭ دارىنغا بالا بولۇپ ئىككىنچى يىلى ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ، ئۇ دۇڭ دارىنغا قاراشلىق ئەللىك مو يەرنىڭ مەسۇلاتىنى ئەكەلگىلى سەھراغا باردى . نىياز ھېكمىبەگ ئورتاقچىدىن خاماندىكى چەشنىڭ يېرىمىنى ئالدى ، ئاندىن كېيىن تاناب بېجى ، زاكات دېگەنلەرنىمۇ بۇ سانغا قوشتى . ئارقىدىنلا دۇڭ دارىنىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە ، چوققا بېجى بىلەن كۆك بېجىنىڭ گېپىنى چىقاردى . ئورتاقچى دېھقان ھەيران بولۇپ :

— توۋا ، ئىنساپ دېگەننى بىلمەمدىلا ، بايۋەچچە ، ئۇ باج ، بۇ باج دەپ ئېلىۋەرسىلە تۆت بالام ئۆلۈپ قالمامدۇ ، — دېۋىدى ، نىياز ھېكمىبەگ «ئىنساپ دېگەننى بىلمىسە ئادەم ئۆلۈپ قالامدۇ نېمە ؟» دەپ ئويلاپ قالدى ـ دە ، ئالغىنىنى ئېلىپ ، ئېشەكلىرىگە ئارتىپ ئۆيىگە قايتىپ كەلدى .

— دۇڭ ئاتا ، ئىنساپ دېگەن نېمىدېگەن گەپ ؟ — دەپ

سوربدی ئۇ دۇڭ دارېندىن ۋە بولغان ئىشنى يېپىدىن يېڭىسىگچە سۆزلەپ بەردى . مەھمۇلاتنىڭ ھەممىسىنى ئەكىلەلمىگەنلىكى ئۈستىگە ، «ئىنساپ» دېگەن گەپنى ئۆگىنىۋالغىنىغا قورسىقى كۆپكەن دۇڭ دارېن داپقا چۈشكەن پۇرچاقتەك سەكرەپ كەتتى . شۇئان نىياز ھېكمىيەگنى مەھرەملىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ھۆل يەرگە يانقۇزدى .

— ئاڭلاپ تۇر ، قاپاقۋاش ، بۇ دۇنيادا «ئىنساپ» دېگەن گەپ زادىلا يوق ۋە بۇنىڭدىن كېيىنمۇ بولمايدۇ . بۇگۈندىن باشلاپ ، ئۆگىنىۋالغان بۇ يامان گەپنى يادىڭدىن پاك ـ پاكىز چىقىرىۋەت ، مەقسەتكە يەتمىگۈچە ھەرگىز يۈمشاق كۆڭۈللۈك قىلما ، — دەپ ساغرىسىغا بامبۇك ھاسىسى تىتىلىپ ، سۈپۈرگىدەك بولۇپ كەتكۈچە ئۇردى…

نىياز ھېكمىيەگ ئەل ـ يۇرت بېشىغا ئۆز قولى بىلەن كۈلپەت سالدىيۇ ، «ئىنساپ» دېگەننى بىلمىگەچ ، بۇ كۈلپەتكە قىل چاغلىق چەك قويمىدى . جەسەتلەرنى كۆتۈرگىنىچە يىغا ـ زار قىلىشىپ كېتىۋاتقان پۇقرالارنىڭ ئىزىغا ئادەم سالدى . شۇ قاتاردا توپ ئوقىدىن ئامان قېلىپ ، دادىسىنىڭ مۇسىبىتىنى تۇتۇپ ، تۇپراق بېشىدا دۇئا ـ تەكبىر قىلىۋاتقان ئايمۇھەممەتنىمۇ قولغا چۈشۈردى . قازا تاپقانلارغا ئەڭ قاتتىق ماتەم تۇتقان پۇقرانىڭ ئۆيلىرىنى تىنىتىپ ، بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا يەنە نەچچە ئون قاچقۇن «تاغلىق» نى تۇتۇۋالدى . تۇتۇلغانلارنى ئۇرۇپ ، دۇمبالاپ چالا ئۆلۈك قىلغاندىن كېيىن زىندانغا تاشلىدى .

«ئەمدى ئىلياس مىرزىنىڭ ئىشنى چاپسان بىر ياقلىق قىلماق لازىم ، — دەپ ئويلىدى نىياز ھېكمىيەگ ئۆزىگە ئىشەنگەن ھالدا ، — مەيلى ئۇ راست كالۋا بولسۇن ياكى يالغان كالۋا بولسۇن ، كۆزدىن يوقالغىنى تۈزۈك . ياقۇپبەگ ئۇنى خالمان پانساتىنىڭ ئورنىغا ئەمىرلەشكەر قىلىپ تەينىلىمەيدۇ دېگىلى بولامدۇ ؟ ئۇ تۈيۇقسىز مۈڭگۈز چىقىرىپ ئۆزىگە بويۇنتاۋلىق قىلسا ھە ؟ ياق سۇ كەلمەستىلا تۇغان سالماق لازىم . ئوبدانلا تىنچىپ

قالغان بۇ يۇرتقا يەنە بىر ئۆكتىچىنىڭ نېمە كېرىكى؟ ئۆزى ھەم ھاكىمبەگ، ھەم ئەمىرلەشكەر بولسا نېمە بوپتۇ؟» — بىرقانچە ھەپتىگە سوزۇلغان قاتىلاڭچىلىقتىن قولىنى بوشاتقان نىياز ھېكىمبەگ ئىلياس مىرزىنى خۇددى ئۆلگەن لەشكەرلەرنىڭ جەسەتلىرىنى ئاخىرەتكە ئۇزاتقاندەك «چىرايلىق» چە يولغا سېلىۋېتىشنىڭ ئامالى ئۈستىدە باش قاتۇرۇشقا باشلىدى. «ئۇنى باشقىلارنىڭ قولى بىلەن ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش كېرەكمۇ؟ ياق، بۇنداق چارە ياقۇپبەگنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويۇشى تۇرغانلا گەپ. بىرەر گۇمانلىق ئىشقا خۇپىيانە دەۋەت قىلىپ، ئاندىن گۇناھىنى گەدىنىگە قويۇپ ياقۇپبەگكە ئەرز قىلسامچۇ؟ ياق، بۇمۇ ئاقىلانە چارە ئەمەس، قارغا قارغىنىڭ كۆزىنى چوقۇغان نەدە بار؟ ئۇ چوڭ گۇناھ قىلغان تەقدىردىمۇ ياقۇپبەگ ئۇنى كەچۈرۈۋېتەلەيدۇ. ئالمادىس چاندۇرۇپ قويسام، ئۇدۇل دار ئالدىغا بارماقتىن ئۆزگە ئامال يوق!»

نىياز ھېكىمبەگ ئەتراپلىق باش قاتۇرۇپ، ئاخىر ئىلياس مىرزىنىڭ ئاجىزلىقىنى تۇتۇۋېلىش نىيىتىگە كەلدى. ئىككى ـ ئۈچ قۇلاق كەستىنى شېرىپ شەيتان ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇلارغا مۇھىم ئىشتىن بىرنى تاپىلىدى...

بۇ كۈنلەردە ئىلياس مىرزا ھاكىمبەگنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن خالىمان پانساتنىڭ ئىگىسىز قالغان ھەشەمەتلىك قورۇسىدا تۇرۇۋاتاتتى. بۇ قورۇ گەرچە ئوردا سېپىلىنىڭ ئىچىدە بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بۇ قورۇغا مۇشۇكتىن قورققان چاشقاندەك بېكىنىۋېلىپ، ئەتىدىن ـ كەچكىچە تالاغا چىقمايتتى. نەگىلا قارىسىۇن، كۆزىگە قان ئىچىدە ياتقان خالمان پانسات كۆرۈنەتتى. «قورقمانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ» دېگەندەك، جامائەت بىلەن بىللە ئوقۇلىدىغان جۈمە، پېشىن نامازلىرىنىمۇ چورتلا تەرك ئەتكەنىدى.

دەرۋەقە، شېرىپ شەيتان چەللىدە ئات چاپتۇرىدىغان ھېلىقى قۇلاق كەستىلەر بىلەن بىرلەشكەن سائەتتىن باشلاپ، ئىلياس مىرزا ئۆي ئىچىدىمۇ تىنچ ياتالمايدىغان بولدى. كېچىلىرى كۆزى

ئۇيقۇغا بارار ـ بارمايلا كىملەردۇر ئۆي ئۆگزىسىدە شارتىلدىتىپ قىلىچ بىلەشكە باشلايتتى . قىلىچنى قىلىچقا ئۇرۇپ جاراڭ ـ جۇرۇڭ شەپە چىقىراتتى . بۇنى ئاز دەپ ، بەزى كېچىلىرى دۈشمىنىڭ ئۇزۇن ئاياغلار تۈكۈلۈكتىن ساڭگىلاپ چۈشەتتى . دەم بىلەن مەزمۇت تىرەلگەن ئىشىك قاناتلىرىمۇ ھېلىلا ئۆرۈلۈپ كېتىدىغاندەك تاراقلاپ كېتەتتى . بۇنداق غەلىتە ئاۋازلار يۇرىكى قېپىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قالغان ئىلياس مىرزىنى تاكى تاڭ ئاتقۇچە كىرپىك قاقتۇرمايتتى . ھەيران قالارلىق يېرى شۇ ئىدىكى ، ئىلياس مىرزىنىڭ ئىشىكىنى باقىدىغان ئىككى قاراۋۇل بۇ غەلىتىلىكنىڭ گېپى چىقسىلا بېشىنى چايقاپ : «بىز ئۇنداق ئىشنى كۆرمىدۇق ۋە ئاڭلىمىدۇق» دەپ قەسەم ئىچەتتى .

قورقۇپ گېلىدىن غىزا ئۆتمەس بولۇپ قالغان ئىلياس مىرزا بۇ پاراكەندىچىلىكنى ئاخىر جىن ـ شايتانلاردىن كۆردى ـ دە ، بىرقانچە پېرىخون ، باخشىلارنى تاپتۇرۇپ كېلىپ توخۇ قان قىلىپ ، پېرە ئويناتتى . بىراق ، پېرىخون دېپىنىڭ ئاۋازى ئۆچكەن ھامان ھېلىقى غەلىتىلىكلەر يەنە باشلاندى . دەل پېرە ئويناۋاتقان كىچىسى كۆزلىرىدىن قان تېمىپ ، ئاغزىدىن ئوت چېچىلىپ تۇرىدىغان ، بويى تورۇسقا تاقاشقۇدەك بىر ئېگىز مەخلۇق ئۇنىڭ ياتقان يېرىگە كېلىپ بىردەم ئۆرە تۇرغاندىن كېيىن ، قۇيۇندەك بىر پىرقىراپلا كۆزدىن غايىب بولدى...

ئىلياس مىرزا بۇنداق ساراسىمە ئىچىدە ياشاۋېرىشتىن زېرىكتى ، تاقىتى چېكىگە يەتتى . ئاخىر «بۇ ھېلىغۇ بىر ئاددىي قورۇ ـ جاي ئىكەن ، ئالتۇن ئوردا بولسىمۇ ۋاز كېچىمەن ، جەننەت بولسىمۇ خوتەن دېگەن يەرنى ئىككىنچى كۆزۈم كۆرمىسۇن» دېگەن يەرگە كەلدى ـ دە ، ئۇدۇل دىۋان تەرەپكە يول ئالدى .

نىياز ھېكىمبەگ يېقىندىن بېرى ئۆزىنى تولىمۇ پەرىشان ۋە تىت ـ تىت بولۇۋاتقاندەك ، مىجەزى قوداڭشىپ تۇيۇقسىز باشقا بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قالغاندەك ھېس قىلىشقا باشلىدى . «بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ نېمە ئۈچۈن ئۆزىدە ھېچقاچان كۆرۈلمىگەن بۇنداق

ئالامەتلەر يۈز بېرىدۇ ، چاتاق جىسمىمدىمۇ يا روھىمدىمۇ ؟ » — ئۇ كۆڭلىنىڭ جىمى بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىنى ئاختۇرۇپ چىقتى ، بورانلىق ئاسماندەك مانانلىشىپ تۇرغان خاتىرىسىنى پىكىر چىرىغى بىلەن يورۇتۇپ ، ھەربىر قۇرنىغا ئىنچىكىلەپ سەپسالدى . گۈمانلىق يىپ ئۈچلىرىنى ئەقىل يېڭىسىنىڭ كۆزىدىن بىر - بىرلەپ ئۆتكۈزدى . بۇ خىل روھىي ھالەتنىڭ سەۋەبىگە ئېنىق بىرنېمە دەپ تەبىر بېرەلمىدىيۇ ، لېكىن دۇشمەنسىز ، نىزاسىز ياشاشتىن ئىبارەت مەززىسىز تۇرمۇش ھاياتىنىڭ پۈتكۈل خۇشاللىق ۋە خاتىرجەملىكىنى بىر - بىرلەپ ئوغرىلاپ كېتىۋاتقىنىنى سېزىپ قالدى .

دۇرۇس ، ھاياتى بورانلىق دېڭىزدەك ناتىنچ ئۆتكەن نىياز ھېكىمبەگ كىمگىدۇر ئورا كولاپ ، كىمنىڭدۇر ئورىسىدىن ھەزەر ئەيلەپ ، كىمنىڭدۇر ھالاكىتىنى كۈتۈپ تا مۇشۇ ياشقىچە ياشاپ كەلدى . قانچە كۆپ ، قانچە خەتەرلىك دۇشمەنگە دۇچ كەلگەنسېرى تۇرمۇشىنى شۇنچە مەنىلىك ۋە كۆڭۈللۈك ھېس قىلدى . تەقدىرى غۇۋالاشقان ھۆكۈمەت ۋە ھۆكۈمدارلاردىن يۈز ئۆرۈش ، يېڭى ھۆكۈمەت ۋە يېڭى ھۆكۈمدارغا قۇيرۇق شىپاڭلىتىش ، پۈتلىكاشاڭ بولغانلىكى ئادەم بىلەن توختىماي ياقىلىشىش بىر خىل تۇرمۇش ئادىتى سۈپىتىدە ئۇنىڭ قان - قېنىغا سىڭىپ كەتتى . شۇ سەۋەبتىن ئۇ پەقەت ئاق - قارا ۋە ھەق - ناھەق ئارىلىشىپ كەتكەن ھايات - ماماتلىق سەھنىسىدىلا ئۆز قىممىتىنى تاپقاندەك بولاتتى . تىرىكلىكى ئۇچۇن سۇ بىلەن ھاۋا ، ئاش بىلەن نان قانداق زۆرۈر بولسا ، دۇشمەن ۋە دۇشمەنلىشىشمۇ ، ئاداۋەت ۋە ئۆچمەنلىكمۇ ئۇنىڭغا شۇ دەرىجىدە زۆرۈر ئىدى . بىر دۇشمىنىنى يوق قىلسا ، ئۆچ - ئاداۋەت نەيزىسىنىڭ ئۇچىنى يەنە بىر دۇشمىنىگە قارىتاتتى . يەنە ئۇچىنچى ، تۆتىنچى دۇشمىنىنى ئىزدەپ تاپقۇچە خۇددى ئوۋغا چىقىپ ئولجىسىز قايتقان ئوۋچىدەكلا بىئارام بولغىنى بولغانىدى .

ئالاھازەل ئىككى يىلدىن بېرى كۈچلۈك دۇشمەن سۈپىتىدە تەھدىت بولۇپ تۇرغان بىرمۇنچە «چوماقچىلار» دەريا بويىدا ئۇچ

پاي توپ ئوقى بىلەنلا تىنچىتىلدى . قالغىنى زىندانغا تاشلاندى . ئۇنىڭدىن كېيىنكى كۈنلىرىنى زېرىكىشلىك ۋە مەززىسىز ھېس قىلىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ يېقىندىن بېرى ئۆز قىياسىدىكى دۈشمەن بىلەن يەكمۇ يەك تۇتۇشقىلى ، بۇ ئارقىلىق تۇرمۇشىدىكى بوشلۇقنى تولدۇرغىلى بولىدىغان ئاجايىپ ئويۇن — شاھمات ئويۇنىغا قىزىقىپ قېلىۋاتاتتى . ئىلياس مىرزا ئاسمانىنى يەرگە ئۇرۇپ ، ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كىرىپ كەلگەندىمۇ ئۇ موللاجى تۇراپ بىلەن بېرىلىپ شاھمات ئويناۋاتاتتى . ئۇ خىيالىدىكى كۈچلۈك دۈشمەن «شاھ» نى مات قىلاي دەپ تۇرغاندا ، ئىلياس مىرزا دىۋانغا توسۇن توپاقتەك ئۇسۇپ كىرىپ بېشىغا جىن تەپكەندەكلا ۋايساپ كەتتى :

— تويدۇم ، بىئارامىلىقتىن جاق تويدۇم . بۇنداق ئەنسىز يۇرتتا ياشىغۇچە ، دوزاخ بولسىمۇ خاتىرجەم ياشىغىنىم ئەلا ! — دەپ چالۋاقىدى ئۇ يىغلىۋەتكۈدەك بولۇپ .

ئىلياس مىرزا دىۋانغا كىرىپلا ئىختىيارسىز تۆرگە ئۆتتى ـ دە ، بىكار تۇرغان تەختتە شۇنداق ئولتۇرۇۋېدى ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالدى . ئۇ ھېچنېمە ئۇقمىغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ ، خۇپسەنلىك بىلەن سورىدى :

— جانابىي مىرزام ، ئالدىرىماي سۆزلىسىلە ، كۆڭۈللىرىنى مالال قىلغۇدەك نېمە ئىش يۈز بەردى ، يا بىزدىن ئۆتكەن بىرەر سەۋەنلىك تۇپەيلى خاپا بولۇپ قالدىلىمۇ ؟

ئىلياس مىرزا ئۆزىنى سەل بېسىۋېلىپ ، بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى باشتىن ـ ئاياغ سۆزلەپ ، ئاخىرىنى ئىڭرىغاندەك بىر ئاۋاز بىلەن چۈشۈردى :

— ھاكىمبېگىم ، كەمىنە بۇرادەرلىرىگە بۇنچىلىك ئاتىدارچىلىق قىلىپ تۇرغان يەردە ھەزرەتلىرىدىن نېمىدەپ خاپا بولاي ، دېمەكچىمەنكى ، خاپا بولغۇدەك ھېچ ئىش يوق ، — ئۇ نىياز ھېكىمبەگدە خاتا تۇيغۇ پەيدا قىلىپ قويۇشتىن ئېھتىيات قىلىپ ، گېپىنىڭ ئۇرانىنى ئۆزگەرتتى ، — مۇنداق دېسەم مېنى ئۆتۈپ

كەتكەن توخۇ يۇرەك ئادەم ئىكەن دەپ قالمىسلا ، قورقۇنچاق بولسام ، پەرغانىدىن قەشقەرگە ، قەشقەردىن بۇ يەرگە كېلىپ نېمە قىلاتتىم . شۇغىنىسى ، ئۇ يەردە قالغان بالا ـ چاقلىرىم چۈشۈمگە كىرىپلا تۇرىدۇ ، قەشقەرگە قايتىپ ، مىرزىبېشىلىق مەنسىپىمدىن ئىستېپا سوراپ ئاتالىق غازى ئالىيلىرىنىڭ خىزمىتىدە بولسام كۆڭلۈم ئارام تاپارمىكىن دېگەن ئويدىمەن . ئۇ ئالىيلىرى خالىسا مىرزىبېشىلىققا بىرەركىمنى ئەۋەتەر ، بولمىسا ئۆزلىرى قاملاشتۇرۇپ كېتەرلا .

نىياز ھېكىمبەگ ئىچ ـ ئىچىدىن ئېتىلىپ چىقىپ بوغۇزىغىلا كېلىپ قالغان كۈلكىسىنى تەستە توختىتىۋالدى ، مىرزىنىڭ كېيىنكى گېپىنى ئىچىدە بىرقۇر تەكرارلاپ چىقتى ۋە بىردىنلا ئۈمچىيىپ ، كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ دېدى :

— ئى كۆز نۇرۇم مىرزام ، ئى يۆلەنچۈكۈم مىرزام ، بىزنى خۇدادىنمۇ ، پادىشاھنىڭ غەزىپىدىنمۇ قورقمايدىغان جاھىل خەقلەرنىڭ ئارىسىغا تاشلاپ قويۇپ كېتىمەن دېگەنلىرى نېمىسى ، ئاكىلىرى ئاببىاس مىرزا بىزنى چىدىغۇسىز ماتەم ئازابىغا مۇپتىلا قىلدى ، مانا شۇ زەردابنى يۇتالماي مىڭ ئۆلۈپ ، مىڭ تىرىلىپ تۇرغاندا ، پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ مەرھىمىتى بولمىش ئەمىرلەشكەر جانابلىرى شاھادەت شەربىتىنى ئىچىپ ، بىزنى يەنە تۇڭمەس داغدا قويدى . سىلى ماتەملىك كۆڭلىمىزگە تەسەللى ئىدىلە ، ئوردىمىزنىڭ تۇۋرۇكى ئىدىلە ، سىلى بىلەن كۆڭلىمىز توق ، يۈرىكىمىز پۈتۈن ئىدى··· ئەمدى كېتىمەن دېسىلە ، سىلىنى تۇتۇۋېلىشقا ھەددىمىز ئەمەس ، ئىنشائاللا ، خۇدا بىزنىمۇ بىلىپ بىر يولدا قويار···

— ھاكىمبېگىم دۇرۇس دەيدۇ ، — گەپ ئارىلىدى قۇلاق يوپۇرۇپ جىم ئولتۇرۇشنى ئەپسىز كۆرگەن موللاجى تۇراپ .

نىياز ھېكىمبەگنىڭ تەسىرلىك سۆزلىرى ئىلياس مىرزىنىڭ يۈرىكىنى ئېزىۋەتتى ، كۆزىنىمۇ لىققىدە ياشقا تولدۇردى :

— كەمىنىلىرىنىڭ ئارزۇسى بويىچە بولسىدى ،

هەرقايسىلىرىنىڭ يېنىدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلماستىم ، نېمە ئىلاج ، «ئۆز ئۆيۈمنىڭ خۇشلۇقى ، پۈت ـ قولۇمنىڭ بوشلۇقى» دەپتىكەن ، — دېدى ئۇ كۆڭلى يېرىم بولغان هالدا . نىياز هېكمبەگ :

— كەتمەسلىغۇ ئوبدان بولاتتى ، مىرزام ، پۈتكۈل قەشقەرىينى يېڭە ئىزدىگەندەك ئىزدىسىمۇ خوتەن قىزلىرىدەك گۈزەل قىزلارنى تاپقىلى بولمايدۇ ، خالىسلا تىرناقتا توختىغۇدەك بىرەر قىز تېپىپ ، ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق قىلىپ قويار ئىدۇق ، ئەگەرچەندە كېتىمەن دېسىلە ئىززەتلىرىنى قىلىپ ئۈزىتىپ قويارمىز . بەدۆلەت ئالىيلىرىغا ئالىي ئېھتىرامىمنى يەتكۈزۈپ ، ئىككى ئېغىز ئوبدان گېپىمنى قىلىپ قويارلا... — دېۋىدى ، ئىلياس مىرزىنىڭ كۆزلىرىدىن بوراندەك ياش كەتتى . ئۇ خۇددى ئاخىرقى ۋەسىيىتىنى ئېيتىۋاتقان سەكراتتىكى ئادەمدەك تىترەك ئاۋازدا دېدى :

— خوش جانابلىرى ، كۆرۈشكۈچە ئامان بولارلا ، كۆرۈشەلمىسەك رازى بولارلا...

سۆھبەتتىن ئىككى كۈن كېيىن ، نىياز هېكمبەگ چالما ـ كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن ئىككىنچات گۈلئايىمنىڭ دەردىدە تولا يىغلاپ سارىڭ بولۇپ قالغان كەرىمقۇلنى زىندانىدىن ئاچىقتىپ ئايىمۇھەممەتكە قوشتى . بويۇنلىرىغا تاقاق سېلىپ ، تاقاقلا مۆھۈرلۈك پېچەت چاپلىدى . ئۇلارنى ئون نەچچە لەشكەرنىڭ ئالدىغا سېلىپ ، مەنسىپىدىن ئىستېپا بەرگەن ئىلياس مىرزىنىڭ قولىغا تاپشۇردى ۋە ئۆز ئىختىيارى بىلەن كۆزدىن غايىب بولۇۋاتقان بۇ مىرزىغا بەش قېچىرلىق مالنى يوللۇق تۇتتى .

كۈنلەر ئۆتتى ، ئاي ئايغا ئۇلاشتى ، ئۆلگەنلەر ئۆلدى ، كەتكەنلەر كەتتى . بۇ ئىشلار ئۆز رېتى بىلەن تامامىلىنىپ ، يېڭى ئىشلار باشلانغۇچە قەھرىتان قىش كېتىپ ، ئەتىيازنى باشلاپ كەلدى . ئۇزۇنغا سوزۇلغان بورانلىق ئەتىيازمۇ ئۆتۈپ ، داستىخىنى كەڭ يېز مەۋسۇمىغا ئورۇن بەردى . نىياز هېكمبەگ ئىشچان

چاشقاندەك ، قىش بويى تىنىم تاپمىدى . نەچچە مىڭ تۇتقۇن پۇقرانى قاراڭغۇ تاغ ئالۇمنىغا ھەيدىدى . ھەر جۈمە كۈنى نامازدىن كېيىن ، ياقۇپبەگكە ئەۋەتىلىدىغان توققۇز ـ توققۇزلۇق تارتۇقتىن ئۆزگە ، يەنە ئون ئۇلاغلىق سوۋغا ـ سالام يوللاپ ، ئۇنىڭ تەشەككۈرىگە نائىل بولدى . خالمان پانساتنىڭ يىل نەزىرىسىنى ناھايەت كاتتا ئۆتكۈزۈپ ، يەتتە كېچە ـ كۈندۈز دۇئا ـ تىلاۋەت قىلدۇردى ـ دە ، جىددىيلىك پەسەيگەن ، ھاۋا شېشىدەك سۇزۇلگەن بىر كۈنى ئوردا ئەركانلىرىنى باشلاپ ، داغدۇغا بىلەن باغ سەيلىسىگە چىقتى .

نىياز ھېكىمبەگ مەيلىنى تارتىپ ، مەستلىكىنى كەلتۈرىدىغان ھېلىقى تەختىراۋاندا كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ كەينىدىن ئاتلىق ۋە پىيادە كىشىلەر قاپاقلىرى سېلىنغان تۆمۈر خەزىنىچىبەگمۇ ، پالاقلاپ كىشىلەر شېرىپ شەيتانمۇ كۆزگە چېلىقاتتى .

خالمان پانسات ئۆلۈپ ، تا بۈگۈنگىچە بوش تۇرغان ئەمرلەشكەرلىك ئورنىنى كۆزلەپ ، لوق گۆشنى كۆرگەن ئاچ ئىتتەك شۆلگەيلىرى ئېقىۋاتقان موللاجى تۇراپمۇ تەختىراۋان ئالدىدىكى كاناي ـ سۇنايچىلار ئارىسىدا سوكۇلداپ كېتىپ باراتتى . ئۇ بۇ سەيلىگە ئار ـ نومۇسىنى قايرىپ قويۇپ ، ساھىبجامال قىزى لاله بىبىنىمۇ ئۇنىمىغىنىغا ئۇنىماي بىللە ئەكەلگەنىدى .

شۇڭغۇنقان ئولپان ـ تارتۇقلىرى كۆڭلىگە ياقمىنى ئۈچۈن ئالدىنقى كېچە ئوردىدا قوندۇرۇپ قېلىنغان قاراقاش ، كېرىيە بەگلىرىمۇ نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئىلتىپاتىدىن خۇش بولۇپ ، مەرتىۋىسىگە مۇناسىپ كىيىدىغان بىر يەردە كەشلىرىنىڭ چۈشۈپ قېلىشىغا قارىماي يۈگۈرۈشمەكتە ئىدى .

رەڭگارەڭ ئەلەملەرنى كۆتۈرۈپ سەپنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان ھۆرمەت ياساۋۇللىرى شەھەرنىڭ قىزىق دەرۋازىسىغا يېقىن بىر يېرىدىكى يېڭى ئوردا ئالدىغا كەلگەندە چىپچىدە توختاشتى ۋە يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە تارىلىپ تەختىراۋانغا يول بوشتىشتى . تەختىراۋانمۇ ئەلەمدار ياساۋۇللار توختىغان يەرگە كېلىپ توختىدى . تەختىراۋاننىڭ كىچىككىنە روجىكى ئېچىلىپ ، نىياز

ھېكمىبەگنىڭ بېشى كۆرۈندى .

— ئالدىڭلاردا تۇرغىنى يۇرت ھاكىمبېگى نامىغا بەرپا قىلىنمىش ئون ئىككى ئوردىنىڭ ئەڭ كاتتىسىدۇر ، خوتەن دىيارىدا ئەزەلدىن بولۇپ باقمىغان بۇ مۆجىزاتنى قانغۇچە كۆرۈپ كۆزۈڭلارنى مۇنەۋۋەر قىلىڭلار ، — دېدى ئۇ ماختانغان ھالدا .

نىياز ھېكمىبەگنىڭ سۆزى ئاخىرلىشىشى بىلەن تەڭ ، ئەتراپتا ناغرا ـ سۇناي ئاۋازى ياڭرىدى . تەختىراۋان نەغمە ساداسى ئىچىدە قوزغىلىپ ، ئىككى تەرىپىدە ئاسمان ـ پەلەك مۇنارلار قەد كۆتۈرگەن ، تۇرلۇك ـ تۇمەن نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن چوڭ دەرۋازىدىن كىرىپ كەتتى . يۇرت كاتتىلىرىمۇ كەشلىرىنى دەرۋازا ئالدىغا تاشلاپ ، مەسە بىلەنلا مېڭىپ تەختىراۋانغا ئەگەشتى .

دەرۋازا ئالدىدىن ئىچكىرىسىگە قاراپ سوزۇلغان ئازادە دەھلىزنىڭ بىر ئۇچى كەڭ دىۋانغا تۇتىشاتتى . دىۋانبېگى ئۇستىلىق بىلەن جىپسىلاشتۇرۇلغان گۈللۈك كۆك خىش بىلەن قاتۇرۇلغان ، ئۇچ ئادەم ئېگىزلىكىدىكى تاملىرى تۇخۇم ئېقىدا يۇغۇرۇلغان ئاق سېغىزدا سۇۋالغان ، سۇۋاق ئۈستىگە مېھرابسىمان گەج ئويمىلار چۈشۈرۈلگەنىدى . ئويما نەقىشلەر شاخ ، يوپۇرماقلىرى بىلەنلا ئۇزۇۋېلىنغان گۈلنى تامغا چاپلاپ قويغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى . گۈل شاخلىرىغا قوندۇرۇلغان بۇلبۇللار دىۋان ئىچىنى چاڭ كەلتۈرۈپ سايراۋاتقاندەك قىلاتتى .

دىۋان تورۇسى خوتەن خارەتچىلىكىنىڭ[1] داڭقىنى ئاشۇرۇپ تۇرغان نەقىشلىك تام ئۈستىگە ئۈستىلىق بىلەن قوندۇرۇلغانىدى . ئىككى غېرىچ ئارىلىق تاشلاپ قويۇلغان لىم چۈنى قونسا تېيىلىپ كەتكۈدەك سىلىقلانغان ، لىم يۇزى ئەينەكتەك پارقىرايتتى . لىم جەگىلىرىگە چۈشۈرۈلگەن ئويمىلار يېتۈك سەنئەتنىڭ گۈۋاھچىسى سۈپىتىدە مەڭگۈلۈك ئۇرۇلغان تامغىدەك جازىبىلىك كۆرۈنەتتى .

---

① خارەت — پارسچە «ياغاچچى» مەنىسىدە ، بۇ سۆز خوتەندە شۇ مەنىدە قوللىنىلىدۇ .

لىم ئارىلىرىغا سىزىلغان رەڭمۇرەڭ سىزمىلار ۋىسا جەمەتىدىن يېتەلىگەن ئاتا - بالا رەسساملارنىڭ[1] بۇگۈنكى دۇنيادىكى شۆھرىتىنى نامايىش قىلاتتى .

نىياز ھېكمىبەگ ۋە ئۇنىڭ سەيلىچى مەنسەپدارلىرى ئەقىللىق ۋە تەتۇر پىشانە خوتەن ئۇستىلىرىنىڭ قان - تەرى ، مېڭىلغان پۇقرانىڭ جەبىر - جاپاسى بەدىلىگە قوپۇرۇلغان ئون ئىككى ئوردىنى بىرمۇبىر ئارىلاپ چىقتى - دە ، چۇشكە يېقىن «چېكىتلىك ئوردا» غا يېتىپ كېلىشتى .

چوڭ ئۆستەڭ بويىغا جايلاشقان «چېكىتلىك ئوردا» ئەمەلدە ھايۋانات ۋە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئوردىسى ئىدى . ئوردا بېغىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا ، ئون مو يەرنىڭ توپىسى ئىككى ئادەم بويى قېزىۋېتىلگەن ، ئەتراپىغا تام چۆرۈلۈپ ، تام تۆپىسىگە تۆۋرۈك ئورنىتىلغان ، تۆۋرۈكتىن - تۆۋرۈككە تاناب تارتىلىپ ، تاناب ئۈستىگە يىپەك تور يېپىلغان يەنە بىر «باغ» مۇ بار ئىدى . نە - نەلەردىن تۇتۇپ كېلىنگەن ياۋا توڭگۇز ، يولۋاس ، بۆرە ، تۈلكە دېگەندەك ھايۋانلار ، تاز قاردىن تارتىپ ئۆي قۇشلىرىغىچە بولغان ئۇچالىغ - تىنالىغلار بىر جۇپتىن قىلىپ بۇ باغقا قويۇۋېتىلگەنىدى . قارىماققا بۇ باغ نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ توپان بالاسىدا ئامان قالغان كېمىسىگە ئوخشايتتى . قۇش - قاناتلارنىڭ كۈنلۈك ئوزۇقى ئۇچۇن تاغار - تاغارلاپ دان تۆكۈپ بېرىلەتتى . نەچچە مىڭ پۇقراغا بىر

---

① ۋىسا ئىراساتكا ۋە ئۇنىڭ ئاتىسى ۋىسا باجىنا — خوتەنلىك مەشھۇر ئاتا - بالا رەسساملار . ئۇلار خوتەن ، قەشقەر ، كۇچا قاتارلىق جايلاردىكى مېڭىۋې ، ئىبادەتخانا - ئىبرام تاملىرىغا رەسىم سىزىپ شۆھرەت قازانغان . ھاياتىنىڭ كۆپ قىسمىنى تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەن ، لوياڭلاردا ئۆتكۈزگەن . ۋىسا باجىنا تاڭ سۇلالىسىنىڭ جېنگۈەن يىللىرىدا شىپىڭ ئايمىقىنىڭ ۋالىيسىمۇ بولغان . ئۇلار تاڭ دەۋرى سىزما سۈرەتچىلىكىنىڭ «ئويما - قاپارتما قانۇنى» نى ئىجاد قىلىپ ، چاڭئەندىكى سىئىن ئىبادەتخانىسى ، شىڭتاڭ ئىبادەتخانىسى ، ئەنگو ئىبادەتخانىسى قاتارلىق مەشھۇر ئىبادەتخانىلاردا داڭلىق رەسىملەرنى سىزىپ قالدۇرغان . تاڭ دەۋرىدىكى گۈزەل سەنئەت تارىخچىسى جياڭ چېيەنيۈەن ئۆز ئەسىرىدە «ۋىسا ئىراساتكا خوتەنلىك ، دادىسى ۋىسا باجىنا مەشھۇر راھىب··· بۇددا رەسىمى ۋە چەت ئەل رەسىمگە بەك ئۇستا··· ئاتا - بالا ۋىسالار بىر - بىرىدىن قېلىشمايدۇ··· » دەپ خاتىرە قالدۇرغان .

ئاي ئوزۇق بولغۇچىلىك قوي ـ كالا گۆشلىرى بۇ ياۋايى يىرتقۇچلارغا بىر كۈنلۈكلا يەم بولالايتتى .

«چېكىتلىك ئوردا» دا يەنە قىرىق بەش كۈنلۈك تەۋەدىن قىزىپ كېلىنگەن مېۋىلىك ، مېۋىسىز دەرەخلەرمۇ كۆكلەپ تۇراتتى . دەرەخلەر ئارىسىدا سېرىن ، رەيھان ، رەنادىن تارتىپ چىغ ، تىكەن ، يانتاققىچە بولغان گۈل ـ گىياھ ، ئوت ـ چۆپلەرمۇ تېپىلاتتى .

سەيلىچىلەرگە كۈن نۇرىنى توسۇپ تۇرىدىغان قويۇق ئۈزۈم بارىگى ئاستىدىلا چۈشلۈك غىزا تارتىلدى ۋە باغ مەسچىتىدە پېشىن نامىزى ئوقۇلدى . نامازدىن كېيىن باراڭ ئاستىدا مۇقامچى ، نەغمىچىلەرنىڭ شوخ كۈيلىرى باشلىنىپ كەتتى . نىياز ھېكىمبەگنىڭ ناخشا ، ساز دېگەنلەر بىلەن خۇشى بولمىسىمۇ ، لېكىن بۇگۈن ئۇنىڭ كەيپى بۆلەكچىلا ئوستۇن ئىدى . سەللىلىك بېشىنى لەرزان ياڭراۋاتقان دۇتار پەدىسىگە كەلتۈرۈپ ئاستا لىڭشىتاتتى . ناخشا ـ ئۇسسۇل ئەۋجىگە چىققاندا بولسا بارماقلىرىدىن قاس چىقىرىپمۇ قويياتتى . خاس مەھرىمىنى ئۇسسۇلچى قىزلارنىڭ بېشىدىن سېخىيلىق بىلەن پۇل ئۆرۈشكە بۈيرۇپ تۇراتتى ، نەغمىچىلەرنىڭ ئېتىنى سوراشتۇرۇپ ، تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقان چالغۇلارنى ئەكەلدۈرۈپ تىرىكشتىپ باقاتتى .

نىياز ھېكىمبەگنىڭ ھەربىر قاراشلىرىنى دىققەت بىلەن كۆزىتىپ ، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ئولتۇرغان موللاجى تۇراپ ئاز تېپىلىدىغان ئېسىل پەيتنىڭ ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىغا ، لاله بىبىنىڭ قېرىشقاندەك بىر توپ سەيلىچىلەرنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالغىنىغا زادى چىداپ تۇرالمىدى . ئۇ نىياز ھېكىمبەگنىڭ يېنىغا كېلىپ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىۋىدى ، ھاكىمبەگ كۈلۈپ تۇرۇپ بېشىنى لىڭشىتتى .

ھاياجىنىنى باسالماي قالغان موللاجى تۇراپ سازەندىلەرگە قاراپ :

— سەنەمگە ، خوتەن سەنەمگە ساز قىلىڭلار ، — دېدى ـ دە ، ئوپۇل ـ توپۇل قىزىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، قولىدىن تۇتقان پېتى

يېتىلەپ ، سەيلىچىلەر ھالقىسىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا ئەكېلىپ قويدى .

سازەندىلەر قازى لەشكەرنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە خوتەن سەنئەتنىڭ شوخ ساداسى بىلەن باغ ئىچىنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى .

بىراق ، ياغاچتەك قېتىپ قالغان لاله ببى كۆينىڭ ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىغا قارىماي ، قىمىر قىلماي تۇرىۋەردى . قاشتېشىدىن ئويۇلغان ھەيكەلدەك كېلىشكەن ، سەرۋى قامەتلىك بۇ نازىنىن ئۆز گۈزەللىكى بىلەن نىياز ھېكمىبەگنىڭ شەھۋەت تېشىپ تۇرغان نەزىرىنى ئۆزىگە قاراتقان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ بۇ بىئەدەپلىكى ھاكىمبەگنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرۇش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتتى . شۇڭا ، لاله ببىگە جىددىيلەشكەن قىياپەتتە بىرنەمىلەرنى دەپ ، ئىما ـ ئىشارەت قىلىۋاتقان موللاجى تۇراپقا «كارامىتىڭ شۇمىدى» دېگەندەك ئالىيىپ قويۇپ ، نەزىرىنى يېنىدا ئولتۇرغان تۆمۇر خەزىنىچىبەگكە يۆتكىدى .

— قازى رەئىس جانابلىرى ، — دېدى ئۇ تۆمۇر خەزىنىچىبەگكە ، چاي ئوتلاشقا تەكلىپ قىلىۋېتىپ ، — بۇگۈنكى تاماشا قانداقراق بولدى ؟

تۆمۇر خەزىنىچىبەگ ئېرەنسىز قىياپەتتە گەپ ئەگىتىپ جاۋاب بەردى :

— مېنىڭچە ، كۆڭۈللىرىدىكىدەك بولدىغۇ دەيمەن !

ئىككىيلەن نېمىشقىدۇر بىر ـ بىرىنىڭ كۆزىگە تىكىلگىنىچە جىم بولۇپ قېلىشتى . بۇ جىملىقنى تۆمۇر خەزىنىچىبەگ بۇزدى ۋە :

— ھاكىمبېگىم ، بۇ تاماشا قاچانغۇچە داۋاملىشار ؟ — دەپ سورىدى نىياز ھېكمىبەگدىن .

— ئۇزاققىچە ، ناھايىتى ئۇزاق زامانلارغىچە ، — دەپ جاۋاب بەردى سۆھبەتدىشىنىڭ ئىككى بىسلىق گېپىنىڭ مەنىسىنى بىر ئاڭلاپلا چۈشىنىۋالغان نىياز ھېكمىبەگ .

ئىككىيلەن بىر ـ بىرىگە قاراپ مەنىلىك كۈلۈپ قويۇشتى .

بەشىنچى قىسىم

ئەجەل دوقمۇشىدا

قىئات بۇغا يېدى ، ئېيىق يېدى ، گەرچە ئۇ تۆمۈردەك قاتتىق بولسىمۇ ، نەيزەم ئاخىر ئۇنى ئۆلتۈردى . شۇڭقار قىئاتنى يېدى ، ئۇ گەرچە شامالدەك تېز بولسىمۇ ، ئوقيايىم ئاخىر ئۇنى ئۆلتۈردى .

— «ئوغۇزنامە» — ئوغۇزخان سۆزى

قىرىق تۆتىنچى باب

ئەنسىز ئاخشام

مىلادىيە 1877 - يىلى ئەتىياز ، كېچە .

يورۇقلىق ۋە قاراقاش دەريالىرى ئارىسىغا مەڭگۈلۈك لەڭگەر تاشلىغان بۇ بەھەيۋەت يېشىل كېمە كۆچلۈك بوران زەربىسىدە كۆھەقاپ ئاغزىدىكى تەنها يەلكەندەك چايقالماقتا ئىدى . كېمە ماچتىسى — ئەمدىلا چاشقانقۇلاق بولغان ئېگىز سەگۈ تېرەكلەر خۇددى شامال سوققان يېكەندەك ئىرغاڭلايتتى .

ئۆستەك ، كۆل بويلىرىدا جالاسىنى سۇغا چىلاپ تۇرغان سۆگەت تاللىرى شوخ قىزلارنىڭ سۇمبۇل چېچىدەك چىرمىشىپ ، چىگىلىپ كەتكەنىدى . شىددەت بىلەن گۈرۈلدەپ تەكلىماكان قۇملىرىنى يالماپ ، يۇدۇپ كەلگەن قارا بوراندىن ئېتەك - ئېتەك توپا تۆكۈلەتتى . ئېرىقلارغا قۇم تىقىلىپ ، يوللار كۆمۈلەتتى . بوران دەھشىتىدىن بېلى پۈكۈلگەن ، يىلتىزى ئۈزۈلگەن قېرى دەرەخلەر غېرىبنىڭ قەددىدەك قىڭغايغانىدى .

كۈن قىزىلدىن تارتىپ تا ئېغىر يانقۇغىچە تىنماي ھۇۋلاپ چىققان بوران «توخۇ چىللىسۇن» دەپ كۆتۈپ تۇرغانمۇ ، باش توخۇ چىللىغاندىلا ئاندىن ئاچچىقىغا هاي بېرىپ ، قۇتراشتىن توختىدى . ئېگىلىپ ، چايقىلىپ هالىدىن كەتكەن دەرەخ شاخلىرى ئاستا - ئاستا رۇسلاندى . تولۇق سۈزۈلمىگەن لاي سۇدەك مانانلىشىپ تۇرغان ئاسماندا ئالدى بىلەن ئۇپرىغان ئورغاق بىسىدەك ئەگمە ئاي كۆرۈندى ، كېيىن بىرقانچە يۇلتۇز جىنچىراغدەك پىلدىرلاشقا باشلىدى .

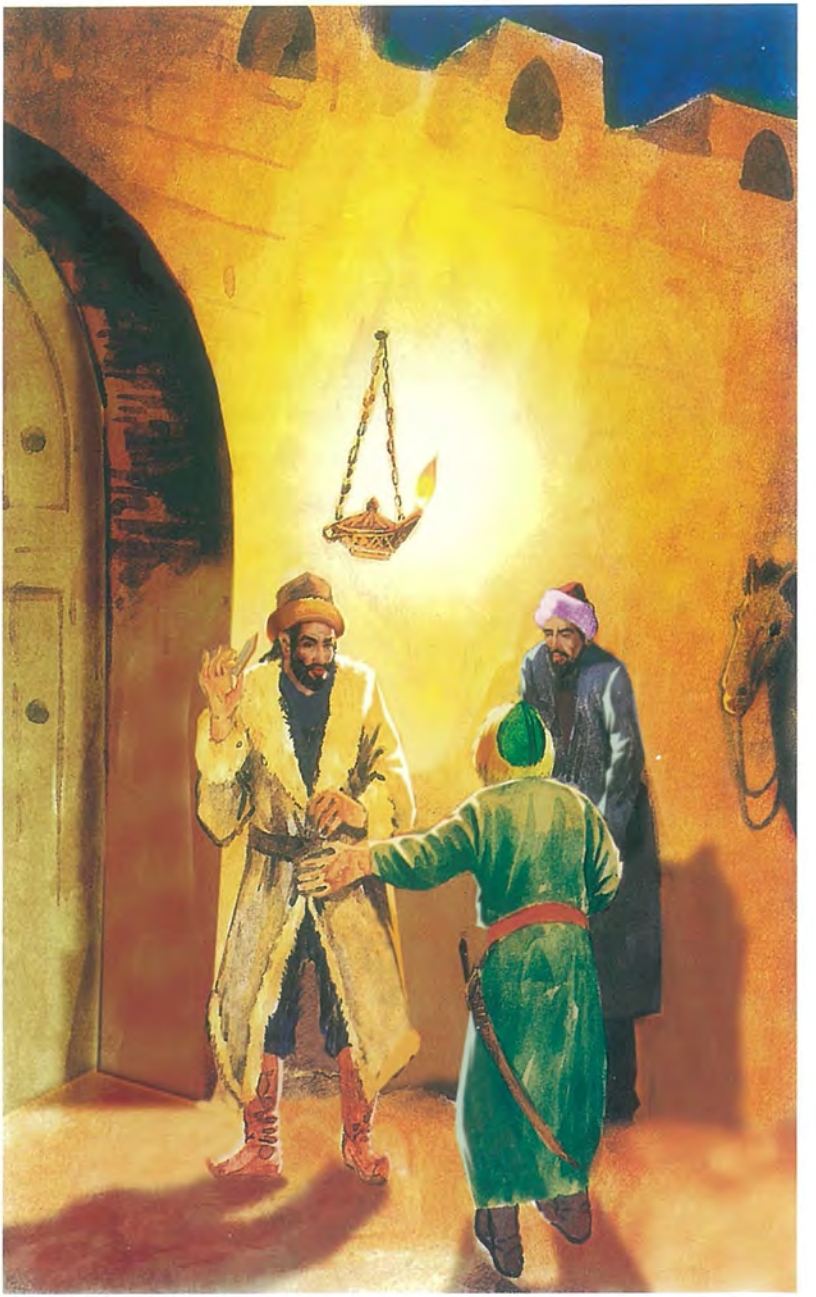
«بوراندا ئۇيقۇ ، يامغۇردا شورپا» دېگەندەك ، بەش بارماقنىمۇ

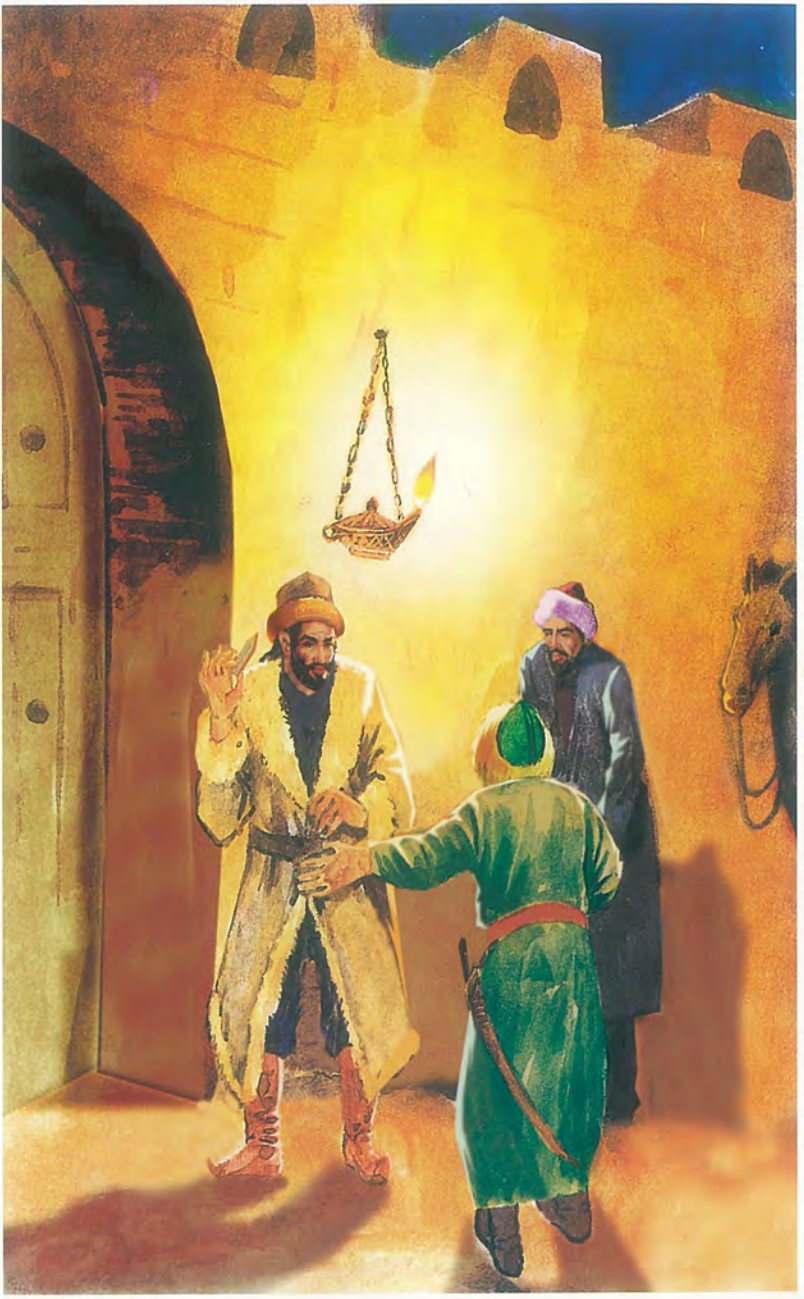
پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان قارا بوراندا كۈن بويى ئۆيىدىن چىقمىغان ئادەملەر كەچ كىرەر ـ كىرمەيلا ئۈيقۇغا كەتكەنىدى . تەلپەكتەك ـ تەلپەكتەك توپا دۆڭلىرى پەيدا بولغان شەھەر كوچىلىرىدا ئادەم تۇگۈل ، بىرەر لالما ئىتنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى . باش توخۇ چىللاپ بوران بېسىققاندا ئويغاق ئىتلارنىڭ قاۋۇشى ، ئاچ موزايلارنىڭ مۆرىشى ، دۈمبىسى قىچىشقان ئېشەكلەرنىڭ ھاڭرىشى بىلەن قىسقا ۋاقىت جانلانغان شەھەر ۋە شەھەر ئەتراپى ئەمدى قاندىقتۇر شېرىن ياكى قاباھەتلىك چۈش بىلەن ئاۋارە ئىدى . رەستىلەردە تا تاڭ ئاتقۇچە تاكتاك ئۇرۇپ ، ھاشار چۈمۈلىلىرىدەك پىتىراپ ، تىمسىقلاپ يۈرىدىغان مىرشەپلەر بوران توختىغىنىنى تۈيمىدىمۇ ، پاناھلانغان يېرىدە ئۇخلاۋاتقاندەك قىلاتتى . چوڭ ئوردىنىڭ تاشقى سېپىلى ئۈستىدىن كېلىۋاتسا كېرەك ، كېچىلىك ياساۋۇللارنىڭ ئامانلىق ـ ئاسايىشلىقتىن بېشارەت بەرگۈچى شەرتلىك ئاۋازلىرىلا شەھەرنى گۆر جىمجىتلىقىدىن پەرقلەندۈرۈپ تۇراتتى .

لېكىن ، بوراندىن كېيىنكى بۇ تىمتاس جىمجىتلىق پەقەت بىردەملا داۋاملاشتى . قېرى ئىت بولسا كېرەك ، قاراقاش دەرۋازىسىنىڭ ئۇ تەرىپىدە بىر ئىت خىرقىراق ئاۋاز بىلەن قاۋاشقا باشلىدى ، ئۇنىڭغا يەنە بىرقانچە ئىت قوشۇلۇپ ئالەمنى بېشىغا كىيدى . ئىت قاۋغان تەرەپتە ، زاۋا ـ خوتەن يولىدا تۈيۇقسىز ئۇچ ئاتلىق كىشى پەيدا بولدى . ئۇلار مىلتىقلىرىنىڭ قوندىقىنى چاتىرىقىغا قىستۇرۇپ ، دۈمبىسىگە يۆلەنگەن پېتى مۈگدەۋاتقان قاراۋۇللارنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزگىن تارتتى :

— ھەي باتۇر يىگىتلەر ، خاپا بولماي دەرۋازىنى ئېچىپ بەرسەڭلار ، — ئاتلىقلارنىڭ بىرى ئات ئۈستىدە تۇرۇپلا مۇراجىئەت قىلدى . چۆچۈپ كەتكىنىدىن ئوڭ ـ سولىنى تاپالمايۋاتقان چالا ئۇيقۇلۇق بىر قاراۋۇل ئاتلىقلارغا قاراپ ۋارقىرىۋەتتى :

— نېمىدەپ جۆيلۈۋاتسىلەر ، بۇ دەرۋازا ئەتە ناماز بامدادتىچە ئېچىلمايدۇ ، بۇ توغرىدا ھاكىمبېگىمىنىڭ پەرمانى بار ! — دېدى

هاڭۇبقىپ تۇرۇپ .

شۇ ئاردىدا ئاتلىقلاردىن بىرى قولىنى سەللىسىگە سوزدى ـ دە ، سەللە قېتىدىن ئىككى ئىلىك كەڭلىكتىكى بىر پارچىراق مېتالنى ئېلىپ ئۇ قاراۋۇلغا ئۇزارتتى . قاراۋۇل ئۇنى دەرۋازا قانىتىغا ئېسىلغان پانارنىڭ يورۇقىغا تۇتۇپ بىر قاراپلا :

— هوي ، كۇمۇش دەستەككەنغۇ بۇ ! — دەپ توۋلىۋەتتى ۋە دەستەكنى ئۆز ئىگىسىگە ئىككى قوللاپ ئۇزارتتى . ئاندىن باشلىرى چۈشۈپ كېتىۋاتقان قاراۋۇللارغا بۇيرۇق قىلدى ، — نېمىگە قاراپ تۇرۇشسىەن ، چاپسان بېرىپ دەرۋازىنى ئاچ ، ئەزىز ئادەمنى ساقلىتىپ قويساق گۇناھكار بولىمىز !

مىڭ پاتمان چويۇندەك ئېغىر دەرۋازا قاناتلىرى قۇلاق ـ مېڭىنى يەپ كەتكۇدەك سەت ئاۋازدا غىچىرلاپ كەتتى . كۇمۇش دەستەكلىك كىشى بىللە كەلگەن ھەمراھلىرى بىلەن شۇ يەردىلا خوشلاشتى ـ دە ، بېشىنى سىلىپ تۇرغان ئاق ئېتىغا بىرلا قامچا ئۇرۇپ ، دەرۋازا ئىچىگە ئۆزىنى ئالدى .

مۆلدۈردەك تېگىۋاتقان قامچىغىمۇ مىت قىلماي ، ھۇرۇن ئۆكۈزدەك ئاستا چامداۋاتقىنىغا قارىغاندا ئاتنىڭ جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغاندەك قىلاتتى . پاتقاق كېچىۋاتقاندەك سىلكىپ ـ سىلكىپ قەدەم تاشلىغىنىدا ئالدى ئاياغلىرى خۇددى ھۆل تاياقتەك ئېگىلىپ كېتەتتى . ئات ئۇستىدە قېلىن جۇۋىغا يۆگىلىپ ، بىر پارچە يۇڭ دۆۋىسىدەك چوقچىيىپ ئولتۇرغان چار ساقال كىشىمۇ سەپەر ھارغىنلىقىدا ھالىدىن كەتكەندەك تۇراتتى ، بىر غېرىچ يېكەنچىلىك ۋەزنى بولمىغان ياغاچ ساپلىق قامچىسىنىمۇ بىر چارەك ئېغىرلىقتەكى تۆمۇر كالتەكنى كۆتۈرگەندەك تەسلىكتە مىدىرلىتاتتى . چۈشۈپ كېتىۋاتقان بېشى ئات قەدىمىنىڭ رىتمىغا ماس تەۋرەنگىنىدە ، سەللىسىنىڭ قېتىدىن ، قۇلاقلىرىنىڭ كەينىدىن ، جۇۋىسىنىڭ مويلۇق ياقىسىدىن ئوچۇم ـ ئوچۇملاپ توپا تۆكۈلەتتى . كېچىنىڭ ھاۋاسى سوغۇق بولغاچقىمۇ ، ئاتنىڭمۇ ، يولۇچىنىڭمۇ بۇرنىدىن قويۇق ھور پۇرقۇيتتى .

چەكچىيىپ تۇرغان بىھىساب يۇلتۇز ۋە ئېگىز سېدىلەرنىڭ شاخلىرى كەينىگە يوشۇرۇنغان ئاينىڭ شولىسى بىلەن بىلىنەر ـ بىلىنمەس يورۇپ تۇرغان شەھەر كوچىسىدا بۇ تەنھا يولۇچىغا بىرەرمۇ ئادەم ئۇچرىمىدى . ئۇ ئۆزىگە غەيرەت بېرىپ ، ئېتىنى مېڭىشىغا قويۇۋەتكەن پېتى تۇن قوينىدا قارىيىپ تۇرغان تونۇش ئوردا ئالدىغا كەلدى ـ دە ، تايغاندەك سەزگۈر مەھرەملەرگە كۇمۇش دەستەكنى كۆرسەتتى ، دەرۋازا ھايالسىزلا ئېچىلدى . ئۇ دەرۋازىدىن كىرىپ دەھەلىزدىن ئۆتكەندىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگنىڭ ھۇزۇرىدا ھازىر بولدى . تۇيغۇسىنىڭ ئۆزىنى ئالدىمايدىغىنىغا ئىشىنىپ ، تا مۇشۇ چاغقىچە كۆز يۇممىغان نىياز ھېكىمبەگ يانپاشلاپ ياتقان يېرىدىن تەكىيىگە تايىنىپ ئۆرە بولدى :

— ھوي ، قازى رەئىس جانابلىرىغۇ بۇ ، ھارمىغايلا ، — دېگىنىچە قوللىرىنى كېزىپ ، پەگاھىدا تۇرغان تۆمۇر خەزىنىچىبەگكە قاراپ كەلدى ، — يوللىرىغا قاراپ كۆزۈم تېشىلگۇدەك بولدى ، سالامەت كۆرۈشكىلى نېسىپ قىلغان ئاللاغا مىڭ قەتلە شۈكۈر .

ئۇ قېلىن كىيىنگىنىدىن يوغان قار ئادەمگىلا ئوخشاپ قالغان تۆمۇر خەزىنىچىبەگنى ئۇزاق يىل كۆرۈشمىگەن قەدىناسىنى قۇچاقلىغاندەك قۇچاقلىدى ، يۈزىنى يۈزىگە ياقتى ، جۇڭسىنى سىلىشىغا يارەملەشتى . خېلىدىن بېرى ئۇستىرا تەگمىگەچ ، بىنەم كۆكاتلىرىدەك ئۆسۈپ ، بىر تۇتام يۇڭدەك گىجەكلىشىپ كەتكەن چاچ ـ ساقاللىرىغا ، تىمساھ تېرىسىدەك يېرىكلەشكەن چىرايىغا ئىچ ئاغرىتقان نەزەر بىلەن سەپسېلىپ چىقتى . كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ تۇرۇپ «جاپا چەكتىلە ، جاپا چەكتىلە» دەپ تەكەللۇپ قىلدى .

خوتەن تارىخىغا قان بىلەن يېزىلغان ئاشۇ چوڭ قەتلىئامدىن بۇيان بىر ـ بىرىنى قوغلاشقاندەك تېز ئۆتۈپ كەتكەن ئون يىلچە ۋاقىت نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆمۇر دەپتىرىدە ھېسابسىز يادنامە ۋە قايتىلانماس ئۆزگىرىشلەرنى قالدۇرۇپ كەتتى . مۇشەققەت ۋە خەتەر بىلەن تولغان يىللار داۋانىغا يامىشۇبرىپ ساقلىغا ئاق كىرگەن

نىياز ھېكمبەگ ، قىرانلىق چوققىسىدىن كۆنسايىن پەسكە سىيرىلگەن قېرى چالغا ئايلاندىيۇ ، ھۆكۈمرانلىق تەختىنى ھېچكىمگە تارتقۇزۇپ قويمىدى ، تەپكەك ئېشەكتەك تېپىپ ، توسۇن تۇياقتەك ئۇسۇپ ، تەخت يېنىغا ھېچكىمنى يېقىن يولاتمىدى . تەختكە كۆز قىزارتىپ ، يەك ئىچىدە پىچاق ساقلىغانلارنى ھەر ئامال بىلەن كۆزىدىن يىراق قىلدى .

نىياز ھېكمبەگ ئاشۇ ئون يىل مابەينىدە ياقۇپبەگنىڭ ھۇزۇرىغا ھەر ئۆچ يىلدا بىر دېگۈدەك سالامغا بېرىپ تۇردى . ئالدىنقى قېتىمدا ئۇ ياقۇپبەگنىڭ كورلا ، توقسۇن شەھەرلىرىنى ئىتائەتكە كىرگۈزۈپ ، تۇرپان ۋە ئۇرۇمچى خۇيزۇلىرىنى ئەل قىلىپ قەشقەرگە قايتىپ كەلگىنىنى ئوتتۇز ئۇلاغلىق مال ـ دۇنيا بىلەن قۇتلۇقلاپ ، دۇئاسىنى ئالدى . ياقۇپبەگنىڭ ئوغلى بېكقۇلىبەگ ئۇرۇمچى ۋە داۋانچىكلاردا قايتا باش كۆتۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولغان خۇيزۇ باتۇرلىرىنى تىغ سىياسىتىنى ئۇتكۈزۈپ ، مىلادىيە 1874 ـ يىلى يىل بېشىدا قەشقەرگە قايتىپ كەلگەندە ، نىياز ھېكمبەگ ئوردا بوسۇغىسىدا ئاخىرەتتىن كەلگەن ئەرۋاھتەكلا پەيدا بولدى . ئېلىپ بارغان سوۋغاتلىرى بەدىلىگە ئەمرلەشكەرلىك مەنسىپىنى موللاجى تۇراپقا ئېلىپ بەردى ـ دە ، لاله بىبىنى نىكاھىغا ئېلىپ ، بىر بالىلىق بولۇپمۇ قالدى .

ئالدىنقى يىلى ، كارىز چاپتۇرۇپ بېرىش باھانىسى بىلەن قاقتى ـ سوقتى قىلغىنىغا تاقەت قىلالمىغان چىرىلىقلار ئەرز سۇنغاندا ، ياقۇپبەگ نىياز ھېكمبەگنى مەخسۇس ھۆدەيچى ئارقىلىق قەشقەرگە چاقىرتتى . ئۇ يەنە كونا ھۇنىرىنى ئىشقا سېلىپ ، مال ـ دۇنيانىڭ كۆچى بىلەن ئۆتكەلدىن ئۆتۈۋالدى . بۇ سەپىرىدە ئۇ توپچى چېرىكلەرگە باشچىلىق قىلىۋاتقان قۇدالاي ۋە مەھرەمبېشى بولۇپ قالغان ھوشۇربەگ بىلەن خۇپيانە ئۇچرىشىپ ، ئۆزىنى ھاياجانلاندۇرغۇدەك يېڭى مەلۇماتلارنى قولغا چۈشۈردى . ياقۇپبەگ ئۆز ئەلچىسى قازىخان تۆرە ئارقىلىق تۇركىيە سۇلتانى ئابدۇلئەزىزخان ئىنئام قىلغان «مىراخور باشى» لىق ئۇنۋانىغا

ئېرىشىپ ، بىباھا شاھانە سەرپايلارغا نائىل بولغاندا ، ئۇ قەشقەرگە يەنە بىر قېتىم سالامغا بارماقچى بولۇۋىدى ، «يېتىمنىڭ ئېغىزى ئاشقا تەگكۈچە ، بۇرنى قاناپتۇ» دېگەندەك ، قاراقاشلىق «چوماقچى» لارنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق چوڭ غوۋغاسى بىلەن پۈت ـ قولى چۈشلىپ قالدى...

بۇنىڭدىن ئىككى ئاي بۇرۇنقى قەھرىتان قىش كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ، نىياز ھېكىمبەگ ھوشۇربەگ ئەۋەتكەن بىر مەخپىي مەلۇماتچىنى قوبۇل قىلدى . دەرۋىش قىياپىتىگە كىرىۋالغان بۇ مەلۇماتچى پاختىلىق چاپىنىنىڭ ئەستىرىنى سۆكۈپ ، تۇمارچىلاپ پۈكلەنگەن بىر پارچە خەتنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا ئۇزارتتى . نىياز ھېكىمبەگ بۇ خەتتىكى : «سالامدىن سۇڭرە مەلۇم بولغايكى ، بەدۆلەت ئالىلىرىغا تۇرپان ھاكىمبېگى ھېكمخان تۆرەمدىن شۇنداق خەۋەر كېلىپ قالدىكى ، لەك ـ لەك خاقانى چىن چىرىكلىرى ئۇرۇمچى سېپىلى تۇۋىدە پەيدا بولۇپ ، ئۇ يەردىكى تۇڭگان تائىپىسىنى ئەل قىلىپتۇدەك . ئۇرۇمچىنى تاشلاپ شەھىرى مانا سىقا قاچقان تۇڭگان كاتتىسى خەي يەن ئىككى ئايلىق مۇھاسىرىگە بەرداشلىق بېرەلمەي ، شەھەرنى زو زۇڭتاڭ①

---

① زو زۇڭتاڭ — (1812 ـ 1885) خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ شياڭيىن دېگەن يېرىدىن . ئۇ ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ، جېجياڭ ، فۇجيەن ئۆلكىلىرىنىڭ ۋالىيسى بولغان . تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلابىنى ، سەنشى ـ گەنسۇ ئۆلكىلىرىدىكى خۇيزۇلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇپ ، بىرىنچى دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن . گۈاڭشۈينىڭ تۆنجى يىلى سەنشى ، گەنسۇ ۋالىيسىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن رېۋىزورلۇق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ ، گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ جيۇچۈەن دېگەن يېرىدە تۇرۇپ شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلىرىنى باشقۇرغان ، ئۇرۇمچى دۇتۇڭى جىن شۇن ۋە باش ۋالىي لىيۇ جىڭتاڭغا ياڭگۈەندىن چىقىپ ، شىنجاڭنى بېسىپ يانقان ياقۇبېگ بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا بۇيرۇق بەرگەن . شىمالىي ۋە جەنۇبىي يول بىلەن شىنجاڭغا كىرگەن چاڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى ياقۇبېگ قوشۇنىنى يوقاتقاندىن كېيىن ، زو زۇڭتاڭ يەنە بىر يۇقىرى مەرتىۋە بىلەن تارتۇقلانغان . ئىلىنى چاررۇسىيە قولىدىن قايتۇرۇۋېلىش پىلانىنى تۈزگەن . شىنجاڭدا ئۆلكە تۈزۈمى ئورنىتىپ ، ۋىلايەت ، ناھىيە تەسىس قىلىشقا ئىشتىراك قىلغان . كېيىنچە بېيجىڭغا چاقىرتىلىپ ھەربىي ئىشلار ۋەزىرى ، جياڭسۇ ـ جېجياڭنىڭ باش ۋالىيسى ، ھەربىي ئەمەلدارى قاتارلىق مەنسەپلەرگە تەيىنلەنگەن . جۇڭگو ـ فرانسىيە ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن فۇجيەن ئۆلكىسىنىڭ ھەربىي ئىشلىرىنى باشقۇرغان ۋە شۇ يەردە ئۆلگەن .

دېگەننىڭ لەشكەرلىرىگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەنمىش . كېيىنكى ۋەقەلەر تېخى نامەلۇم ، ئۇرۇمچىگە قاراشلىق ئالتە شەھەرنىڭ خاقانى چىن چېرىكلىرىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىك خەۋىرىنى مۇھىم دەپ بىلىپ مەلۇماتچى ئەۋەتتىم . ئۆزلىرى بىلىپ بىر يول تۇتارلا ، نامە تامام ۋەسسالام» دېگەن قۇرلارنى ئوقۇۋېتىپ ، خىيال قاينىمىغا چۆكۈپ كەتتى . قەغەز تۇتقان بارماقلىرى يېنىك تىترەپ بەرگىدىن ئۇزۇلگەن سويمىدەك سولىشىپ قالغان ياڭاق مۇسكۇللىرى كوسا ساقىلى بىلەن قوشۇلۇپ لىكىلداشقا باشلىدى . كىچىككىنە باغاقچە- نىڭ بىر ھاكىمبەگنى بۇ دەرىجىدە خۇش قىلىۋېتەلىگىنىگە ھەيران بولۇپ تۇرغان مەلۇماتچىنى كاپىلا قىلىپ باغرىغا باستى ـ دە ، «ئاغزىڭغا مۇشتىتەك ناۋات» دېگىنىچە بىر ھەمىيان تەڭگە بىلەن تارتۇقلىۋەتتى .

تۇيۇقسىز يېتىپ كەلگەن خۇش خەۋەر تۇيۇقسىز كەلگەن ئامەتتەك خاسىيەتلىك بولسا كېرەك ، نىياز ھېكىمبەگ قوبۇلخانىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ھەرەمخانىدا تۇرۇۋاتقان ياش لاله بىبىنىڭ ئىسسىق قۇچىقىنىمۇ ، ئۇچ ياشلىق ئوغلىنىڭ خۇلقلىرىنىمۇ پاك ـ پاكىز يادىدىن چىقىرىپ ، قوبۇلخانىدىلا قونۇپ قالدى . ئۇيقۇسىز تاڭ ئاتقۇزۇۋېتەلەيدىغان بەلەن چاغلىرىنىڭ ئۆتۈپ كەتكىنىگە قارىماي ، تۇن بويى بىر دەقىقىمۇ كىرپىك قاقمىدى . ھېلىقى سىرلىق ساندۇقنى ئېچىپ ، تەۋەررۈك ئوتۇغات بىلەن دۇردۇن پەرىجىسىنىڭ توپىسىنى قاقتى . مەنسەپ ـ مەرتىۋىسىنىڭ نىشانىسى بولغان ئوتۇغات كۆزىنى پۇۋلەپ ، يېڭى بىلەن سۇرتۇۋىدى ، گۆھەردەك جۇلالىنىپ كەتتى . ئوتۇغاتنىن تارتىپ نەقىشلىك كەمەرگىچە ، ئەقەللىيسى سۇلالە تىلىچە پەرمان ، دۇڭ دارېندىن قالغان ئۇششاق ـ چۇششەكلەرگىچە بولغان جىمى تەئەللۇقاتىنى بىرمۇبىر ئالدىغا يايدى . يايما ئالدىدا بازىرى كاسات يايمىچىدەك يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ ، تا بامدانقا ئەزان چىققۇچە باش قاتۇردى . ئويلار ـ ئويلار ئاخىر ئۇ «سۇلالە كاتتىسى بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ قويۇش ، كۈچ سېلىشتۇرمىسىنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ

يول تۇتۇش لازىم» دېگەن پىكىرگە كەلدى. جان بىلەن ئويىنىشىدىغان ئەلچىلىك ئىشىغا، قېرى بولسىمۇ، يەنىلا تۆمۈر خەزىنچىبەگنى مۇڭاپىق كۆردى.

«دۇرۇس، مانجۇلارنىڭ خۇيى - پەيلىنى بىلىپ بولمايدۇ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئۆزۈم بارغاندىن كۆرە، تۆمۈر خەزىنچىبەگنىڭ بارغىنى ياخشى» — دەپ ئويلىدى ئۇ ئۆز ئىشىنىڭ سالمىقىنى دەڭسەپ كۆرگەندىن كېيىن.

نىياز ھېكىمبەگ راستتىنلا يىراقنى كۆزلىگەنىدى، ئەلچىلىكتىن ئىبارەت تۇغ ئاستىدا سۇلالە كاتتىسىنىڭ تومۇرىنى تۇتقىلىمۇ، ئۇنىڭ بىلەن ئالاقە باغلىغىلىمۇ بولاتتى. ئەگەر سۇلالە كاتتىسى غەزەپ قىلىپ قىلىچ ئۇرۇپ قالسا، پەقەت بىر تۆمۈر خەزىنچىبەگلا ھالاك بولاتتى.

تۆمۈر خەزىنچىبەگ نىياز ھېكىمبەگ ئۇچۇن ھەم كېرەكلىك، ھەم خەۋپلىك ئادەم ئىدى. مانجۇ زامانىسىدا ئىككىسىلا ئىشكئاغىسى بولغان بولسىمۇ، لېكىن كېيىنكى ئەھۋاللىرى ئوخشمايتتى. خەزىنچىبەگ مانجۇلارنىڭ دۇشمىنى بولغان راشىدىنخاندىن زەربە يەپلا بۇ يەرگە قېچىپ كەلگەن. نىياز ھېكىمبەگ بولسا مانجۇلاردىن يۈز ئۆرۈپ ياقۇپبەگنىڭ ئەمرى بىلەن ھاكىمبەگ بولغان. مانجۇ كاتتىلىرى مۇبادا بۇ ھېسابات - كىتابنى قىلىپ قالسا نىياز ھېكىمبەگ نېمىدەپ جاۋاب بېرىدۇ؟ تۆمۈر خەزىنچىبەگ دەريا بويىدىكى ھېلىقى ۋەقەدىن كېيىن چوڭ - كىچىك سورۇنلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، ئۆزى بىلەن ئارىلىق ساقلاپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭ ئەلچىلىك ئىشى بىلەن نېمە ئالاقىسى بار؟ «پىشانىسى ئوڭ بولسا مانجۇ كاتتىلىرىنىڭ غەرىزىنى ئۇقۇپ، تىنچ - ئامان قايتىپ كېلەر، بولمىسا شۇ يەردىلا بېشىنى يەر...»

نىياز ھېكىمبەگ ئەتىسىلا تۆمۈر خەزىنچىبەگنىڭكىگە زىيارەتكە باردى. غەرىزىنى گەپ ئەگىتىپ ئولتۇرماي ئوچۇقلا ئېيتتى. تۆمۈر خەزىنچىبەگ باشتا سەل ئارىسالدى بولدى.

بىرئازدىن كېيىن نىياز ھېكمىبەگنىڭ : «مانجۇلار ئۆز ۋاقتىدا سىلى - بىزنىڭ بېشىمىزنى سىلىغان ، بۇگۈنكى كۈندە ئۇلار ئىشىكىمىز ئالدىغا كەلسە ھېچ ئىش قىلماي قاراپ تۇرساق قامالاشماس ، ياقۇپبەگنىڭ كەتمەننى چاپقۇچە ، مانجۇلارنىڭ يۇندىسىنى تۆككەن تۇزۇك» دېگەندەك يالغان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بۇ ۋەزىيىنى رازىمەنلىك بىلەن زىممىسىگە ئالدى .

ئۇ نىياز ھېكمىبەگنىڭ سەرخىل ئات ۋە لازىملىق جابدۇق ، سوۋغىلارنى تەييارلاپ بېرىشى بىلەن شۇ كۈنى كېچىسىلا خوتەندىن غىپپىدە چىقىپ كەتتى . ئۇنىڭ ئىككى ئاي يوق بولۇپ كەتكىنىنى ئۆيىدىكىلەردىن ئۆزگە ئىنىس - جىنمۇ تۇيمىدى ، ئۆيىدىكىلەرمۇ ، نىياز ھېكمىبەگمۇ ھېچكىمگە ئېغىز ئاچمىدى...

— قازى رەئىس جانابلىرى ، «بىر ئاچقانغا ، بىر ھارغانغا سۆزلىمەڭ» دەپتىكەن كونىلار ، ئەمما راستىنى ئېيتسام گەپ - سۆزلىرىنى بالدۇرراق ئاڭلىغۇم كېلىۋاتىدۇ ، — دېدى نىياز ھېكمىبەگ ، ھاردۇق يەتكەن تۆمۈر خەزىنچىبەگنى سۆزلەشكە قىستاپ . تۆمۈر خەزىنچىبەگ ھاكمىبەگنىڭ بىرەر پىيالە چايمۇ كەلتۈرمىگىنىگە ئىچىدە خاپا بولۇپ تۇرسىمۇ ، لېكىن ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى . ئۇ :

— گەپنى نەدىن باشلاي ، بېگىم ، سەپەردىنمۇ يا مانجۇلاردىنمۇ ؟ — دەپ سورىۋىدى ، نىياز ھېكمىبەگ ئۇنىڭ تەئەددىسىنى چۈشىنىپ قالدى بولغاي ، ئىشكباقار مەھرەمنى چاي كەلتۈرۈشكە بۇيرۇۋېتىپ ، ئالمان - تالمان جاۋاب بەردى :

— نەدىن بولسا بولسۇن ، جانابلىرى ، ئىختىيار ئۆزلىرىدە !

— ماقۇل ئەمىسە سۆزلەۋېرەي ، شۇنداق قىلىپ چاقىلىق قۇملۇقىدىن ئۆتۈپ ، كۆنچى دەرياسىغا ئۇلاشتىم ، يەنە بەش كۈن يول يۈرۈپ كورلىغا ، ئاندىن تاغ يولى بىلەن ماناس دېگەن يەرگە يېتىپ باردىم . لېكىنزە ، سوغۇقنىڭ يامانلىقىدىن ماناسقا بىرپىلا يېقىلىپ قاپتىمەن ، بىر چاغدا قارىسام بىرمۇنچە چېرىكلەر

ئەتراپىمدا پايپىتەك بولۇپ يۇرۇپتۇ . كۆزۈمنى ئېچىپلا ، ئۇلارنىڭ كاتتىسى بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقىمنى ئېيتتىم . ئۇلار قولتۇقۇمدىن يۆلەپ ، كاتتىسىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى ، — تۆمۈر خەزىنىچىبەگ سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئېڭىكىنى تىرىگەن پېتى قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە مەنىلىك قاراپ قويدى ، — ئۇ كىشى كاتتا ئادەم بولغىنى بىلەن ئىشىنىڭ يولىنى بىلمىدىكەن ، ئالدى بىلەن مېنى بىر ئېسىل سارايغا ئورۇنلاشتۇردى ، ئالدىمغا چاي ، غىزا كەلتۈردى . ئوبدان ئىسسىنىپ مادارىمغا كېلىۋالغاندىن كېيىن ئاندىن ئالدىغا چاقىرتتى ، شۇ چاغدىلا مەقسىتىمنى بىرمۇبىر بايان قىلدىم .

— ئۇ نېمە دېدى ؟

— ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات ، بىز ياتلار بىلەن ئۇرۇشقىلى كەلدۇق ، پۇقرا بىلەن ئۆچ ـ ئاداۋىتىمىز يوق ، — دېدى .

— يەنە نېمە دېدى ؟

— باشقا گەپ قىلمىدى ، پەقەت «يۇرتۇڭلار قەيەردە» دەپ سورىۋىدى ، مەن «مۇسۇلمانلار يۇرتىنىڭ ئەڭ تۆۋىنىدە ، بۇ يەردىن ئاتلىق يىگىرمە ـ يىگىرمە بەش كۈنلۈك مۇساپە كېلىدۇ» دەپ جاۋاب بەردىم . ئۇ ماڭا باشمالتىقىنى كۆرسىتىپ «تۇدارىن ، خو··· خو··· »دېدى . يەنە بىرى : «يولنى يىراق دېمەي بىزنى ئىزدەپ كەلگىنىڭگە قارىغاندا خاقانىمىزغا سادىق ئادەم ئىكەنسەن» دەپ ماختىدى .

— يەنە نېمىلەرنى سورىدى ؟

— ئۇلارنىڭ كاتتىسى يەنە : «بىزنىڭ تىلىمىزنى شۇنداق ئوبدان سۆزلەيدىكەنسەن ، نەدىن ئۆگەندىڭ» دەپ سورىدى ، مەن : «دادام ئەلىشىربەگ ئۇ يەرگە پەرغانىلىكلەر يېتىپ بارغۇچە سۇلالىمىزنىڭ ئەمرىنى تۇتۇپ ھاكىمبەگ بولغان ، بۇ تىلنى شۇ چاغدا ئۆگىنىۋالغان ، كېيىن ئۆزۈممۇ ئاقسۇدا ئىشكىئاغىسى مەنسىپىدە بولدۇم ، خان ئامبال بىلەن ئارىلىشىپ يۇرۇپ تېخىمۇ پىششىقلىدىم» دەپ جاۋاب بەردىم .

— هه ، مۇنداق دېسىلە ، مانجۇلارنىڭ كاتتىسى بىلەن ئوبدانلا چىقىشىپ قاپتىلىغۇ ، — دېدى ، بايا تىن بېرى تىكەننىڭ ئۈستىگە ئولتۇرۇۋاتقاندەك قىمىرلاشقا باشلىغان نىياز ھېكمىبەگ تەنە ئارىلاش ، — ئۇلارغا ئۆزلىرىنى مېنىڭ ئەۋەتكىنىم توغرۇلۇق ئېغىز ئاچمىدىلمۇ ؟

— ئېغىز ئاچماي قالامدىغان ، ئەلۋەتتە ئېغىز ئاچتىم .

— ئەمىسە ، نېمە دېدىلە ؟

— نېمە دەيتتىم ، «مېنى خوتەن ھاكىمبېگى نىياز ھېكمىبەگ ئالدىلىرىغا ئەۋەتتى» دېۋېدىم . ئۇ : «نىياز ھاكىمبەگ دېگەن كىم ، نېمە ئىش قىلىدىغان ئادەم ؟» دەپ سورىدى . مەن : «ھاكىمبەگ دېگەندەكىن ھاكىمبەگ ـ دە ، ئۇ جانابلىرى ئىلگىرىكى زامانلاردا يەكەن دېگەن يەردە ئىشكىئاغىسى بولغان . پەرغانىلىكلەر كەلگەندە ياقۇپبەگ بىلەن بىللە يەكەننى ، خوتەننى پەتھ قىلىپ ، ئون نەچچە يىلدىن بېرى يۇرت سوراۋاتىدۇ ، ئەمدى سىلەرنىڭ كەلگىنىڭلاردىن خەۋەر تېپىپ ، ئىتائەت بىلدۇرۇشكە مېنى ئەۋەتتى» دېدىم .

— قېچىشمىغان يەرنى قاشلىغاندەك ئىش قىپتىلا ، جانابلىرى ، — نىياز ھېكمىبەگ زەردە بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . بەخرامان چاي ئوتلاۋاتقان تۆمۇر خەزىنچىبەگكە تىكىلىپ دېدى :

— ئۇلار بۇنىڭغا نېمە دېيىشتى ؟

تۆمۇر خەزىنچىبەگ پەرۋاسىزلارچە جاۋاب بەردى :

— «ھاكىمبېگىڭلار قولىدىن ئىش كېلىدىغان ئادەم ئىكەن ، ئەمدى دېگىنىمىز بويىچە يول تۇتسۇن خەزىنىنى ئوبدان ساقلاپ ، رويخەتنى ئېلىپ ئالدىمىزغا كەلسۇن» دېدى .

— راست شۇنداق دېدىمۇ ؟

— جانابلىرى ، دېگەنلىرىمگە ئىشەنمەيۋاتامدىلا ، يالغان ئېيتقان بولسام مېنى خۇدا ئۇرسۇن !

«بۇ بەكلا ئاسان گەپقۇ ، — نىياز ھېكمىبەگ ئىچىدە شۇنداق ئويلىدى ۋە نېپىز كاكچىنى چاينار ـ چاينىمايلا يۇتۇۋاتقان تۆمۇر

خەزىنچىبەگكە قاراپ بېشىنى چايقاپ قويدى ، — خاتىرەڭنى جەم قىلىپ قورسقىڭنى ئەستەرلىتۇال ئەخمەق خوتەنلىك ، پەقەت ئاتاناڭدىكى تۇۋرۇك ئاستىدىن تېپىلغان ئىككى چارەك تىللانىڭ ئۆزىلا ئالتۇن ـ كۇموش دېسە ئانىسىنى سېتىۋېتىدىغان ئاشۇ كاتتىلارنىڭ بۇرۇتىدىن ئۆتۈشۈمگە يېتىپ ئاشىدۇ . ساڭا كۆزى چۈشكەن ، ماختاپ ئۇچۇرغان خاقانى چىن چېرىكلىرى بۇ يەرگە يېتىپ كەلگۈچە ، بەلكى ئۇستىخانلىرىڭ چىرىپ تۈپراققا ئايلىنىپ بولار··· »

«پۈت يۈگۈرۈكى ئاشقا ، تىل يۈگۈرۈكى باشقا» دېگەندەك ، تۆمۇر خەزىنچىبەگنىڭ ئويلىمايلا قىلغان گەپلىرى ئۆز بېشىغا بالا بولدى . مانجۇ كاتتىسىنىڭ زىياپىتىدە قانداق يايراپ ، قانداق كېرىلىپ كەتكىنىنى تۈز كۆڭۈل تۆمۇر خەزىنچىبەگنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىغان نىياز ھېكمىبەگ ئۇنى يەنە بىرھازا كولدۇرلاتتى ، ئاياغلىرىغا ھېچ ئايانماي ھۆل خىش قويىۋەردى . تۆمۇر خەزىنىچىبەگ كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرى بىلەن تازا ماختىنىپ ، ئادەتتە ئۆزىنى كۆزگە ئىلىپ كەتمەيدىغان تەكەببۇر ھاكىمبەگنى ھەيران قالدۇرماقچى بولدىمۇيا خوتەننى بۇ تاش يۈرەك ھاكىمبەگنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلدۇرالايدۇ دەپ ھېسابلىغان مانجۇلارنىڭ كېلىۋاتقىنىدىن كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ قالغانمۇ ، ئەيتاۋۇر قورسقىدىكى گەپنىڭ ، سىرنىڭ ھەممىسىنى بىر يولىلا تۆكۈپ تاشلىدى .

ئەسلىدە تۆمۇر خەزىنچىبەگنى ئەلچىلىككە ئەۋەتىشتە نىياز ھېكمىبەگنىڭ يەنە باشقا كۆزلىگىنىمۇ بار ئىدى . شۇڭا ، ئۇ ئۇنىڭ قارىسى يوقالغان ھامان ئات باقار شېرىپ شەيتاننى ئالدىغا چاقىرتىپ كەلدى ـ دە ، ھويلا ـ ئارامنى ياۋا توڭگۇزدەك تىلغاپ بولىمۇ يوشۇرۇلغان ئالتۇننى تېپىپ كېلىشكە قىستىدى . ئۇزاق يىللىق كۆزىتىشىگە ئاساسەن ، شېرىپ شەيتان گۇمان قىلغانلىكى يەرنىڭ ھەممىسىنى قېزىپ چىقتى ۋە ئاخىر ئۇنى تۇۋرۇك تەكتىدىن تېپىۋېلىپ ، تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان نىياز ھېكمىبەگكە مەلۇم

قىلدى . «بولغۇلۇق بولدى ، تۆمۈر خەزىنچىبەگنىڭ ئەمدى نېمە كېرىكى» دەپ ئويلىغان نىياز ھېكمىبەگ ئۇ قايتىپ كەلگەن ھامان ئۇنىڭ خاتىرىسىدە مەۋجۇت بولغانلىكى سىرلارنىڭ ھەممىسىنى تۈيدۇرمايلا سۇغۇرۇۋالدى . ئاندىن مانجۇلار نەزىرىدىكى بۇ «يېڭى ھاكىمبەگ» نى دەرھال يوق قىلىۋەتمىسە بولمايدىغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلدى . ئۇنىڭ نۇرغۇن بەدەل ئارقىلىق ئېرىشكەن تەجرىبىسىدىن قارىغاندا ، يوقىتىۋېتىشكە تېگىشلىك دۇشمەن قانچىلىك قابىل ئادەم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، شۇ دەقىقىنىڭ ئۆزىدىلا يوق قىلىۋېتىلىشى ، رەھىم - شەپقەتكە ئورۇن قالدۇرۇلماسلىقى كېرەك ئىدى . شۇڭا ، ئۇ نەيرەڭۇازلىق نەيزىسىنى ئۇدۇل تۆمۈر خەزىنچىبەگكە قارىتتى .

— جانابىي قازى رەئىس ، بۇ دورەم ئوغۇل بالىدەك ئىش قىلىدىغانلىقىنى كۆڭلۈم تۇيۇپلا تۇراتتى ، مانا ئەمدى ئەلچىلىكنى ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ كەمىنىلىرىنى بەكلا خۇش قىلىۋەتتىلە . بىزدە «قول قولنى يۇسا ، قول قوپۇپ يۇزنى يۇيۇپتۇ» دېگەن تەمسىل بار ئەمەسمۇ ، ئۆزلىرىگە ئاتاپ تەخلەپ قويۇلغان ئىككى ھەمىيان تىللا ئەنە ئاۋۇ ساندۇقنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپتۇ ، مالال كەلمىسە ئېلىۋېلىپ ، سەپەردە چەككەن رىيازەتلىرىنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇۋالارلا ، — نىياز ھېكمىبەگ ئورنىدىن قىمىرلىماي ئولتۇرۇپ شۇلارنى دېدى ۋە بېلىگە سوغۇق ئۆتۈپ قالغىنىدىن قاقشاپ بەردى .

— ھاكىمبېگىم ، ئۆز ئادەم بولغاندىكىن كايىمسىلمۇ بولاتتىغۇ ، — تۆمۈر خەزىنچىبەگ تۇزۇت قىلغاچ ساندۇق تەرەپكە قارىدى ، ساندۇق ئۈستىدە قوش مۈشت چوڭلۇقىدىكى ئىككى بولاق نەرسىنى كۆردى ، ھاكىمبەگنىڭ سېخىيلىقىغا ئاپىرىن ئوقۇپ ، چوڭقۇر تەزىم قىلغاندىن كېيىن ساندۇق تەرەپكە قەدەم تاشلىدى .

بىراق ، ئۇ ئۆزىنى ئۆلۈم گىردابىغا باشلاپ بارغان ئىككى بولاق مىس يارماقنا قول تەگكۈزۈشكىمۇ ئولگۈرەلمىدى . ساندۇقنا يېقىنلىشار - يېقىنلىشمايلا ئاياغ ئاستىدىكى كىچىكرەك بىر پارچە

گـــلـــەمنىڭ قانداق چۈشۈپ كەتكىنىنى تۈيمايلا قالدى . بىچارە خەزىنىچىبەگ نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە ، سىرلىق كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرغان نىياز ھېكمىبەگنىڭ كۆز ئالدىدىن گىلەم بىلەن قوشۇلۇپلا غايىب بولدى .

— مەھرەم !

— لەببەي ، بېگىم !

ئاۋۇ قۇدۇقنىڭ ئىچىگە ئوتتۇز زەمبىل توپا تاشلا ، ئاندىن كېيىن ئاغزىنى ئېتىپ ، گىلەم سېلىپ قوي !

— خوش ، بېگىم !

شۇنىڭ بىلەن ، يىراق سەپەردىن ئەمدىلا قايتىپ كەلگەن تۆمۈر خەزىنىچىبەگ ۋە ئۇنىڭ ئۆمۈرلۈك سىرى نىياز ھېكمىبەگنىڭ يېڭى ئوردىدىكى قوبۇلخانىسىغا كولانغان مەخپىي قۇدۇق ئىچىدە ئوتتۇز زەمبىل توپا ئاستىدا مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتتى...

قىرىق بەشىنچى باب

ئاقسۇغا سەپەر

يـاقۇپبەگ تۈركىيە سۇلتانى ئابدۈلئەزىزخان ئىنئام قىلغان شاھانە تاج ۋە تونىنى كىيىدى ، لەئلى ـ ياقۇت بىلەن زىننەتلەنگەن قىلىچنى يېنىغا ئاستى . مىلادىيە 1870 ـ يىلى يەتتە شەھەرنى رۇم تەۋەسى دەپ ئېلان قىلىپ ، سۇلتان ئابدۈلئەزىزخانىنىڭ ئىسمىنى خۇتبىگە قوشۇپ ئوقۇشقا يارلىق چۈشۈردى . شۇ يىلقى قىش ۋە يازنى ئۈرۈش ـ جېدەلـسىز ئۆتـكۈزدى . بىراق ، يىل ئـۆرۈلـۈپ 1871 ـ يىلىغا قەدەم قويار ـ قويمايلا ئۇ يەنە باش ئاغرىقىغا دۇچ كەلدى .

بۇنىڭغا ئۈرۈمچى ۋە تۈرپان شەھەرلىرىدىن چىقىپ كەلگەن يىگىرمە مىڭ خۇيزۇ لەشكىرىنىڭ يەتتە شەھەر بىلەن خۇيزۇلار

رايونىنىڭ چېگراسى بولغان ئۇششاقتال قاراۋۇلخانىسىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ ، كورلا تەۋەسىگە كىرگەنلىكى سەۋەب بولدى . كورلىغا زاكالەتخانا بىنا قىلىشقا ئەۋەتىلگەن هاجى مىرزا بىلەن ، خۇيزۇ قوشۇنلىرىنىڭ چۇقان ـ سۇرەنلىرىدىن هوش ـ كاللىسىنى يوقاتقان كورلا هاكىمبېگى هاجىبەگلەر كۇچاغا قېچىپ كېلىپ ، ئەۋالنى مەلۇم قىلىش ئۈچۈن ياقۇپبەگكە چاپارمەن ئەۋەتتى .

ياقۇپبەگنىڭ پەرمانى بىلەن ئىككى مىڭچە ئاتلىق ۋە پىيادە لەشكەرنى باشلاپ يولغا چىققان هېكىمخان تۆرە كۇچانىڭ شىمالىغا بىر پوتەي كېلىدىغان قارىياغاچ دېگەن يەردە خۇيزۇ لەشكەرلىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ قالدى .

قارىياغاچتىكى گىرەلەشمە جەڭ ئاران يېرىم كۈنلا داۋام قىلدى . هېكىمخان تۆرە ۋە ئىسهاق تۆرە قارا بۇلۇتتەك بېسىپ كېلىۋاتقان خۇيزۇ لەشكەرلىرى ئالدىدا توزغاقتەك توزۇپ ، ئوت ـ خەستەك ئۇچۇپ كەتتى . هايال ئۆتمەي كۇچا شەهىرى خۇيزۇلارنىڭ قولىغا چۈشتى . ئىككى مىڭ لەشكىرىنىڭ جەسىتىنى تاشلاپ قاچقان هېكىمخان تۆرە شۇ قاچقانچە باي تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى . ئۇرۇش ، بۇلاڭ ـ تالاڭ ۋەهىمىسىدىن قورقۇپ كەتكەن كۇچا پۇقرالىرى بالا ـ چاقىلىرىنى ئېلىپ ئاقسۇ شەهىرى ۋە سايرامغا قاراپ كەلكۈندەك ئاقتى .

ئۆزى هۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان شەهەرلەرنى ئۇزاق مۇددەت تۇتۇپ تۇرۇش ياكى شىمالغا قاراپ كېڭىيىشتە كۇچا شەهىرى ياقۇپبەگ ئۈچۈن ئەڭ مۇهىم قورغان بولۇپ هېسابلىناتتى . ئويلىمىغان يەردىن بۇ قورغان قولدىن كەتتى . ياقۇپبەگ بىر قانىتىغا ئوق تەگكەن قۇشقا ئوخشاپ قالدى . خۇيزۇلار ئۇنىڭ تېنىدىن بىر پارچە گۆشنى كېسىۋالدى . بۇ يۇرتلارغا قەدەم باسقاندىن بېرى ، ئۆزىگە تەپ تارتماي خىرس قىلىشقا پېتىنغان بۇ كۇرەڭ دۇشمەن ياقۇپبەگنىڭ ئوغلىنى قاينىتىۋەتتى ۋە ئۇنى تىنچ ئۇۋۇلدىن تارتىپ چىقىرىپ ، ئاقسۇغا كېلىشكە مەجبۇر قىلدى . ياقۇپبەگ غەزەپ قىلىچىنى پۇلاڭلىتىپ ئات چاپتۇرغان

پېتى ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندە ، كۇچانى توققۇز كېچە - كۈندۈز بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ ، بىر ئۆمۈر يەتكۈدەك مال - دۇنياغا ئېرىشكەن خۇيزۇ لەشكەرلىرى كۇچا شەھرىنى تاشلاپ ، بۇگۇر ، كورلا شەھەرلىرىنىمۇ قۇرۇقداپ ، تۇرپانغا يېتىۋېلىشقانىدى .

ياقۇپبەگ بۇنىڭلىق بىلەن قىلىچىنى قىنىغا سالمىدى ، غەپلەت ئۇيقۇسىغا بېرىلىپ ، كۇچا يېغىلىقىغا سەۋەب بولغان شەمشىدىن ئەلەم ، ھادى خەلىپىلەرنى نەزەربەند قىلىپ ، ئاقسۇنى موللا سىيان مىرزىبېشىغا تۇتقۇزدى . ئۆزى سەككىز ئەمىرلەشكەر ، خىللانغان يىگىرمە بەش مىڭ ئاتلىق ، پىيادە لەشكەرنى ئېلىپ ، داغدۇغا بىلەن كۇچاغا يېتىپ كەلدى . بۇ يەردە ئانچە ئۇزاق تۇرمايلا ئۆچمەنلىك ئوتى يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى تۇرپان ، ئۇرۇمچى تەرەپلەرگە تىكتى .

ياقۇپبەگ ئۇچقاندەك تېز يۇرۇش قىلىپ ئۇششاقتال قاراۋۇلخانىسىدىن ئۆتۈپ ، قارا قىسىل دېگەن يەرگە كەلدى . ئۆمەرقۇل لەشكەربېشىنى ئايغىر بۇلاق يولى بىلەن ، ئابدۇللا لەشكەربېشىنى يىلانلىق يولى بىلەن توقسۇنغا ئەۋەتتى . بۇ ئىككى لەشكەربېشى توقسۇن خۇيزۇلىرىنىڭ ئۇستىدىن چۈشتى . ئۇلار يېرىم كۈنگە يەتمىگەن پۇرسەتتە ئۇر - چاپ قىلىپ ، خۇيزۇ لەشكەرلىرى تۆتۈپ تۇرغان توقسۇن شەھرىنى ئاسانلا قولغا كىرگۈزدى .

بىراق ، ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئون يەتتە مىڭ خۇيزۇ لەشكىرىنىڭ مەدىتىگە ئېرىشكەن تۇرپان شەھىرى ئانچە ئاسان تىز پۈكمىدى . تۇيۇقسىز ئىتائەتتىن چىققان لۇكچۇنلۇكلەرمۇ ياقۇپبەگ قوشۇنىنى ئاز ئاۋارە قىلمىدى . خەيرى مۇھەممەت توپچىدار پانسات ئۇنىڭدىن يۇز ئۆرۈپ ، خۇيزۇلار ئارىسىغا كىرىۋالدى . ياقۇپبەگ توققۇز ئايغا سوزۇلغان مۇھاسىرە ۋە نۇرغۇن بەدەل ھېسابىغا بۇ شەھەرنى پەتھ قىلىپ ، ھاكىمبەگلىكىنى ھېكىمخان تۆرىگە ئىنئام قىلدى . مىلادىيە 1870 - يىلى 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئەمىرلەشكەرلىرىنى باشلاپ ئۇرۇمچى يولىغا ئات سالدى...

ياقۇپبەگ داۋانچىڭنى بېسىپ ئۆتۈپ ، ئۇرۇمچىگە كەلدى ـ دە ، ئەزىمقۇل پانساتنى بىر مىڭ بەش يۈز ئاتلىق لەشكەر بىلەن شەھەر سىپىلىگە ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى . ئۆزى بولسا چوڭ قوشۇن بىلەن بىللە ، ئۇلانباي ئەتراپىغا چېدىر ـ بارگاھلىرىنى تىكتى .

ياقۇپبەگنىڭ تۇنجى قەدىمى ئۇرۇمچى كاتتىسى داۋۇت خەلىپىنىڭ قاقشاتقۇچ دەككىسىگە دۇچ كەلدى . تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن خۇيزۇلاردىن ئەجەللىك پەشۋا يېگەن ئەزىمقۇل پانسات ئازغىنە ئادەمنى باشلاپ ئۇلانبايغا كېلىۋالدى .

ئۇ كۈنلەر قەھرىتان قىشنىڭ ئەڭ سوغۇق چاغلىرى ئىدى . تۇكۇرسە ، يەرگە تورۇكلاپ مۇز چۈشەتتى . ئاشۇنداق سوغۇق كۈنلەرنىڭ بىر كېچىسى داۋۇت خەلىپە[1] ئاتمىش مىڭ لەشكەرنى شەھەر دەرۋازىسىدىن چىقىرىپ ، ياقۇپبەگ قوشۇنى ئۇستىگە يوپۇرۇلۇپ كەلدى . قار ـ مۇز بىلەن قاپلانغان تاغ ئارىسى جەڭ ئاتلىرىنىڭ كىشنەشلىرى ، توپ ـ زەمبىرەكلەرنىڭ گۈمبۈرلەشلىرى بىلەن لەرزىگە كەلدى . ئەپسىز كىلىمات ۋە ناتونۇش تاغ جېڭىدىن تالاپەتكە يۈزلەنگەن ياقۇپبەگ قوشۇنلىرىغا كۈتۈلمىگەندە يەنىلا شۇ ئوسال ھاۋا ياردەم قولىنى سۇندى . تۇيۇقسىز كۆتۈرۈلگەن شۇرغان ھەم نەشتەردەك سانجىلىدىغان قار بورىنى داۋۇت خەلىپىنىڭ پىيادە ، يىلىك لەشكەرلىرىنى تاغ جىلغىسىغا قامىۋالدى . بۇ ھالەت ياقۇپبەگنىڭ ئاتلىق

---

① داۋۇت خەلىپە — تۇدىلىن ، يەنە بىر ئىسمى تۇمىڭ ، چىڭ دەۋرىدە ئۆتكەن سەنشىلىك ئاخۇن . تۇڭجىنىڭ تۇنجى يىلى (1862 ـ يىلى) سەنشى خۇيزۇلىرى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەندىن كېيىن ، ئۇرۇمچى چېرىكچى گېنېرالى سو خۇەنجاڭ (خۇيزۇ) بىلەن بىرلىشىپ خۇيزۇ چېرىك ـ پۇقرالىرى قوزغىلىڭىنى كۆتۈرگەن . ئۆزىنى «خەلىپە» دەپ ئاتىغان ۋە ئۇرۇمچى ، ماناس ، تۇرپانلارنى قولغا كىرگۈزگەن . خەنزۇ پۇقرالىرى قېچىپ كەتكەن ياكى توپلىشىپ ئۆزىنى قوغدىغان . تۇڭجىنىڭ توققۇزىنچى يىلى ياقۇپبەگنىڭ قوشۇنىنى چېكىندۈرگەن . شۇ يىلى كۈزدە ياقۇپبەگ قايتا بېسىپ كەلگەندە ، ئۇ ياقۇپبەگ بىلەن سۈلھى تۈزگەن . ئونىنچى يىلى يازدا ئۇ خەنزۇ قوراللىق كۈچلىرىنىڭ باشلىقى شۇي شۇگۇڭ بىلەن ئەپلىشۈپلىپ ، ياقۇپبەگ قوشۇنىنى ئۇرۇمچىدىن قوغلاپ چىقارغان . كېيىنكى يىلى كۈزدە ياقۇپبەگ ئۇرۇمچىنى قايتا ئىشغال قىلىۋالغان ، داۋۇت خەلىپە يېڭىلىپ ماناسقا قاچقان ، ماناس قولدىن كەتكەندە ئۆلۈۋالغان .

لەشكەرلىرىگە ئېگىزلىكتىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىش پۇرستىنى بېرىپ ، بۇ پۇرسەت ئارقىلىق نۇسرەتكە ئۇلاشتۇردى .

ياقۇپبەگ ئۇچ ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئۇرۇمچىگە تەۋە ئۇششاق شەھەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىگە قارىتتى . داۋۇت خەلىپىگە ئامانلىق بېرىپ ، ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇرىدى . قاراشەھەر ، كورلىلاردا يەنە ئۇچ ئاي تۇردى . 1872 - يىلى كۇزگە يېقىن ئاقسۇغا كېلىپ ، پەرغانە خان ئوردىسى تەقلىدىدە ياسالغان يېڭى ئوردىغا كېلىپ چۈشتى . بۇ يەردە يەنە توققۇز ئاي تۇرۇپ ، ئىتائەتتىن يېنىۋالغان ئۇرۇمچىلىكلەرنى ھېكمخان تۆرە ، ئۆمەر قۇل دادخاھىنىڭ لەشكەرلىرى ئارقىلىق يەنە بىر قېتىم جىمقىتۇردى . چوڭ - كىچىك دۈشمەنلىرى يوق قىلىنىپ كۆڭلى تىنغاندىن كېيىنلا ، قەشقەرگە يېنىپ كەلدى . ئۇ قەشقەرگە كېلىپ جىددىيلىشىپ كەتكەن ئەسەبلىرىنى بوشاتقۇچە ، ئۇرۇمچىدە يەنە بىر قېتىم غوۋغا كۆتۈرۈلدى . ئۇ ئوغلى بېكقۇلىبەگنى ئەۋەتىپ غوۋغاچى خۇيزۇلارنى تىرىپىرەن قىلغۇچە ، ئارىلىقتىن يەنە ئۇچ يىل ئۆتۈپ كەتتى .

بوران - چاپقۇنلۇق ، ۋەھىمىلىك ئۇچ يىل ئاخىر ئۆتۈپ كەتتى . بۇ ئۇچ يىل ئىچىدە ياقۇپبەگ ئەنگلىيە پادىشاھىنىڭ ئاز - تولا سوۋغىتىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن ئۆزگە ، تىلغا ئالغۇدەك بىرەر چوڭ ئىشمۇ يۈز بەرمىدى . بىراق ، ئاشۇ ئۇچ يىلنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە ناۋېنىق بىر مۇددىئا بىلەن شىمال سەپىرىنى خالاپ قالغان ياقۇپبەگ مىلادىيە 1876 - يىلى 10 - ئاينىڭ ئاخىرىدا يېڭىسارغا يېتىپ كەلدى . بۇ يەردە ئۇ تۇرپان ھاكىمبېگى ھېكمخان تۆرىنىڭ ناھايىتى سالماقلىق بىر مەلۇماتىنى تاپشۇرۇۋالدى . مەلۇماتتىن كۆرگەندىن كېيىن تىنچلىقنى يەتتە ئىقلىمنىڭ ئۇ تەرىپىگە چۆرۈۋەتتى . قىسقا ۋاقىت ئۇن - تىنسىز ھازىرلىق قىلىۋالغاندىن كېيىن ، ئاتامانلارغا خاس ھەيۋە بىلەن جەڭ ئېتىنىڭ ئۇزەڭگىسىگە ئاياغ قويۇپ ، قىلىچىنى يالىڭاچلىدى . ياقۇپبەگكە سان - ساناقسىز مۇرەككەپ سوئاللارنى ئەكەلگەن بۇ

مەلۇماتتىن مەلۇم بولۇشچە ، شەنشى ـ گەنسۇ ئۆلكىلىرىدىكى ئىسيانكار خۇيزۇلارنى باستۇرۇپ بولۇپ ، تېخىمۇ غەربكىرەك كۆز تىكىشكە پۇرسەت تاپقان ئەللىك مىڭ كىشىلىك چىڭ قوشۇنى شۇ يىلى 8 ـ ئايلاردا ئۇرۇمچى سېپىلىنىڭ تۆۋىدە پەيدا بولغان . كۆپ ئۆتمەي ئۇرۇمچى ، ماناسلارنى تەسلىم قىلىپ ، جەنۇب ـ شىمال ئارىسىدىكى مۇھىم بوغۇز — داۋانچىڭغا تەھلىكە سالغانىدى .

ياقۇپبەگ ئات ئۇستىدە تۇرۇپ قويۇق ئاق كىرگەن يۇمىلاق ساقىلىنى بارماقلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن تارىغاچ ، شىمال تەرەپكە كۆز سالدى . ئۇ يەردە ئۇ پايانى يوق جەڭگاھنى ۋە ئۆمۈرلۈك تەقدىرنى بەلگىلەيدىغان قىلىچ بىسىدەك ئىنچىكە پىلىسىرات كۆۋرۈكىنى كۆرگەندەك بولدى . «ئاشۇ جەڭگاھقا ئات سالمايلى ، ئاشۇ پىلىسىرات كۆۋرۈكىدىن ئۆتمەي ئەسلا ئىلاج يوق ، ئۆلۈممۇ ، كۆرۈممۇ شۇ يەردە ، ھايات ـ ماماتمۇ شۇ يەردە» — ياقۇپبەگ ئۆزىگە ئاڭلانغۇدەك قىلىپ شۇنداق دېدى . ئۆمەرقۇل دادخاھ ، جامادار پەرمانچىنىڭ توسۇشلىرىنى كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلىپ ، ئورنىدا بېكقۇلىبەگنى قالدۇرۇپ ، ئېتىغا قامچا ئۇردى . تېز سۈرئەت بىلەن يەكەندىن ئۆتۈپ ، ئاقسۇ شەھىرىگە كىرىپ كەلدى . سۆلىتى كۆزنى قاماشتۇرىدىغان يېڭى ئوردىغا جايلىشىپ ، قىشنىڭ دەسلەپكى سوغۇقىنىمۇ ، ئەتىيازنىڭ بورانلىق كۈنلىرىنىمۇ مۇشۇ ئوردىدا كۈتۈۋالدى . ئۇرۇمچى تەرەپلەرگە ئەۋەتىلگەن نەچچە تۈركۈم لەشكەرگىمۇ دەل مۇشۇ يەردە تۇرۇپ يارلىق چۈشۈردى .

ھاۋا چاپان سالغۇدەك ئىللىپ قالغان ، ئۇۋا كولاۋاتقان پاتمىچۇقتەك توپا چېچىپ تۇرىدىغان ئىزغىرىن شامالنىڭ ئايىغى ئۈزۈلگەن ، ئاسمان تىنىق كۆلدەك سۈزۈلۈپ ، قۇياش يۈزى كۆلگۈنچەك كېلىنىڭ چىرايىدەك ئېچىلىپ كەتكەن بولسىمۇ ، بىراق بۇ ئالامەتلەر تا مۇشۇ كەمگىچە ياقۇپبەگنىڭ كۆڭۈل ئۆيىنىڭ تېشىدىلا ئەگىپ يۈرەتتى . ھەر تال چېچەك ، ھەر تال يۇمران ياپراق ھۆسنىدە جىلۋە قىلىۋاتقان مەشۇتتەك سۈزۈك باھار شولىسىمۇ ئۇنىڭ ھىم ئېتىلگەن روجەكلىرىدىن قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر

بولاتتى ـ ده ، ئۆي ئىچىدىكى سوغۇقنى سوغۇق پېتىچە ، قاراڭغۇ-لۇقنى قاراڭغۇلۇق پېتىچە قالدۇراتتى . چۈۋۈلغان يىپتەك چىگىشلىشۋاتقان شىمال ۋەزىيىتىنىڭ خۇنۇك كۆلەڭگىسى ، تاپ بېسىپ كېلىۋاتقان يامان خەۋەرلەرنىڭ ۋەھىمىسى ياقۇپبەگنىڭ جىمى ئوي ـ خىيالىنى بەند قىلىۋالغانىدى . لەرزان نەغمىدەك ياڭراۋاتقان باھار شاۋقۇنىنى ئاڭلاشقىمۇ ، ئويغىنىۋاتقان تەبىئەتنىڭ مۆجىزىلىرىدىن ، راھەتبەخش ھارارەتتىن بەھرە ئېلىشقىمۇ ھەپسىلىسى يوق ئىدى . شىمالغا لەشكەر تارتىشنىڭ زۆرۈرىيىتى زادى قانچىلىك ، ۋاقتى قاچان ، لەشكەر تارتىش ئۈچۈن لازىملىق بولغان شۇنچە كۆپ خىراجەتنى قانداق قىلىش كېرەك ، ئۇچ ـ تۆت يىلغا سوزۇلغان يۈرۈشلەردە خوراپ ، قۇرۇقدىلىپ قالغان خەزىنىنى تولدۇرۇشنىڭ ئامالى نەدە ، ئۇرۇمچىنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپلا داۋالغۇشقا باشلىغان لەشكەر رايىنى قانداق قىلغاندا تىنچلاندۇرغىلى بولىدۇ ؟ — دېگەندەك بىر ـ بىردىن قىيىن ، مۇرەككەپ سوئاللار ئۇنىڭ ئەس ـ يادىنى ئىگىلىۋالغانىدى .

تۇنجى قېتىم بولمىسىمۇ ، لېكىن ئۆمرىدە ھۆكۈم قىلمىقى ئەڭ تەسكە توختىغان بىر مۇھىم ئاچا يول ئاغزىغا كېلىپ قالغان ياقۇپبەگ ئالدى بىلەن ئۆز ئەقلىگە مۇراجىئەت قىلدىيۇ ، كېچە ـ كۈندۈز باش قاتۇرغىنىغا تۇشلۇق ، مۇڭاپىقراق بىر يول تاپالمىدى . ئەتراپىغا كۆز تىكتى . بىراق ، كۆزىگە مىرزىبېشى مۇھىددىن مەخدۇم ، خۇسۇسىي مىرزىسى مىرزا كامال ، مەھرەمبېشى ھوشۇر بەگ ۋە لەشكەر ھەلەكچىلىكى بىلەن پايپېتەك بولۇپ يۈرگەن بىر قانچە ئەمىرلەشكەر ، پانساتلارلا كۆرۈندى .

ئوغلى بېكقۇلىبەگ بولسا قەشقەردە تۇرۇۋاتاتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ تا مۇشۇ كۈنگىچە ئەقىللىقراق بىرەر ۋەزىرنى ياكى مەسلىھەتگە شېرىك بولالايدىغان داناراق بىر كىشىنى ئۆز يېنىدا تۇتمىغىنىغا تۇنجى قېتىم ئۆكۈندى ۋە سالامغا كەلگىنىگە ئون نەچچە كۈن بولغان ، قوبۇلىنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتقان نىياز ھېكمىبەگنى

بىردىنلا يادىغا كەلتۈردى .

«توختاپ تۇر ، — دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ ، — ئۇنىڭدىن نېمىدەپ گۇمانلىنىمەن ، ئەگەر چوڭ ئىخلاسى ۋە ساداقىتى بولمىسا خوتەن دەريالىسىنى بويلاپ ، شۇنچە رىيازەت چېكىپ ، يېڭى ئوردىنى مۇبارەكلەشكە ئاقسۇغا كېلەرمىدى ، كىم ئۇنى بىرەر ئەقىل كۆرسىتەلمەيدۇ دەپتۇ ! »

— مۇھەممەدىن مىرزىبەشى !

— لەببەي ، ئالىيلىرى !

— نىياز ھېكىمبەگ جانابلىرى نەدە تۇرۇۋاتىدىكىن ؟

قوۋۇق يېنىدىكى كارۋان سارىيىغا جايلاشتۇرۇپ قويۇۋىدۇق ، ئالىيلىرى ، شۇ يەردە ئىستىقامەت قىلغاچ ، ئۆزلىرىنىڭ قوبۇلىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرۇپتۇ .

— ئەكەلگەن تارتۇقلىرىنى خەتكە ئالدىڭلارمۇ ؟

— بىرىنىمۇ قالدۇرماي خەتكە ئالدۇق ، ئالىيلىرى ، خاس كېپەك ئالتۇنلار توققۇز چارەك . توققۇز يۈز ئەجەم تىللاسى تېخى بۇنىڭ سىرتىدا . بۇ ئالتۇنلارنى ھەننۇا توققۇز تارتۇق بىلەن قوشۇپ ئالىيلىرىنىڭ خاس خەزىنىسىگە سالدۇق .

— ھە ، شۇنداقمۇ ، — ياقۇپبەگ بېشىنى لىڭشىتتى ۋە قول باغلاپ تۇرغان مۇھەممەدىن مىرزىبەشىغا بۇيرۇق ئاھاڭى بىلەن دېدى ، — چاپسان بېرىڭلار ، ئۇ ھاكىمبەگنى ھۇزۇرۇمغا چىللاپ كېلىڭلار !

— باش ئۈستىگە ، ئالىيلىرى !

غەلىتە يېرى شۇ ئىدىكى ، ياقۇپبەگ ئۆزى مەنسەپ بەرگەن ، ئون يىللاپ ئاغزىغا قارىتقان نىياز ھېكىمبەگكە نېمىشقىدۇر ئانچە ئىشىنىپ كەتمەيتتى . ئىشىنەي دېسىمۇ ئىشىنەلمەيتتى . تاشلۇۋېتەي دېسە ، ئۇنىڭدىن تۇتامغا چىققۇدەك بىرەر ئېۋەن تاپالمايتتى . بۇنداق ئېۋەن كۆز ئالدىدىلا تۇرغاندەك قىلاتتىيۇ ، كۆزىگە كۆرۈنمەيتتى . سىلاپ - سىيپاپ يۇرۇپمۇ تۇتالمايتتى ، بەزىدە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى خالاپمۇ قالاتتى ، لېكىن

كۆرۈشكەن هامان سەۋەبسىزلا بىزار بولۇپ ، سۆھبەتنى قاق بېلىدىن ئۈزۈپمۇ قويماتتى . يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قېتىدا يىللاردىن بېرى ساقلىنىپ كېلىۋاتقان ، گاھىدا كۆكلەپ ، گاھىدا يىگلەپ تۇرىدىغان كىچىككىنە بىر گۈمان ئۇرۇقلا ئۈنى شۇنداق قىلىشقا مەجبۇرلايتتى .

تۇغرا ، ئۇ مەيلى پەرغانىدە بولسۇن ياكى بۇ شەھەرلەردە بولسۇن ، ئەمەل ، مەنسەپ تەمەسىدە ، مال ـ دۇنيا ، جان ساقلاشنىڭ ھەلەكچىلىكىدە ئۆز قوۋمىغا ، دوست ـ يارەنلىرىگە ، ھەتتا ئاتا ـ ئانىسىغا خيانەت قىلغان كىشىلەرنى كۆپ كۆردى . لېكىن ، ئۇ شۇنىمۇ بىلەتتىكى ، بۇنداق يۈزى قېلىن ، خيانەتكارلار بىر يىل ، ئىككى يىل ، ھەتتا ئۈنىڭدىنمۇ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە نېقابىنى ئېلىپ تاشلاپ ، ئۆزىنى ئاشكارىلىماي قالمايتتى . يا ئىككىنچى بىر خيانەت يولىغا ماڭاتتى ، يا پۈرسەت تېپىپ توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلايتتى . نىياز ھېكمىبەگچۇ ؟ نىياز ھېكمىبەگمۇ ئۆز قوۋمىدىن ، ئاش ـ تۇز بەرگەن دۇڭ دارېندىن ، مەنسەپ بەرگەن مانجۇلاردىن بىر كېچىدىلا يۈز ئۆرۈدىيۇ ، ھاكمىبەگلىكنى قولىغا ئېلىپلا بۇ خۇيىنى قايتا تەكرارلىمىدى . شۇ تەرىقىدە بىر ـ ئىككى يىل ئەمەس ، بەلكى ئون نەچچە يىلنى تىنچ ئۆتكۈزۈۋەتتى . بۇ ئوي كېيىنكى كۈنلەردە ياقۇبېگنىڭ كۆڭلىدە بىخلىنىپ تۇرغان گۈمان ئۇرۇقىنى يەنە بىر قېتىم يىگلىتىۋەتتى . ياقۇبېگ : «ئۇ ھەقىقىي نىيىتىنى ئون يىللارغىچە يوشۇرالايدىغان ، پۈرسەت كۈتۈپ ، شۇنچە ئۇزاق تاقەت ساقلىيالايدىغان قالتىس ئادەم بولۇپ كېتىشى ناتايىن ، بەلكى ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ئۆز قوۋمىدىن ، مانجۇلاردىن ئازار يەپ شۇنداق يولغا ماڭغاندۇ ۋە بەلكى قىلغان ياخشىلىقلىرىنىڭ قەدرى ئۆتۈلۈپ ، ماڭا چىن ئىخلاس قويغاندۇ ، ئەقەللىيسى ئىتمۇ نان بەرگەن ئادەمنىڭ قولىنى چىشلىمەيدۇغۇ » دەپ ئويلىدى ۋە ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى تامامەن سۈسلاشتۇردى . ئۆكتەچى چىرىلىقلارنىڭ ئەرزىنىمۇ ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى ، ئىلتىماسنى قوبۇل كۆرۈپ ، موللاجى تۇراپنىمۇ

ئەمرلەشكەرلىككە ئۇلاشتۇردى .

بىراق ، نىياز ھېكمىبەگنىڭ بۇ دورەم ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئاقسۇغا كېلىشى ياقۇپبەگنىڭ پىشاي دەپ قالغان كۆمىچىنى يەنە خېمىغا ياندۇرۇۋەتتى . ئۇنىڭ يېتىپ كەلگىنىنى ۋە قوبۇل پەيتىنى كۈتۈپ تۇرغىنىنى مەلۇم قىلغان سالامئاغىسىغا ئۇ :

— ئۇ بەچچىخەرنى ئاقسۇغا كىم چىللاپ كەپتۇ ، كىم ئۇنىڭغا بۇ يەرگە كەل دەپ ئىجازەت بېرىپتۇ ؟ بېرىپ ئېيتىپ قوي ، ئۇنى كۆرەر كۆزۈم يوق ، — دەپ ۋارقىراۋېتىپ ، دىر ـ دىر تىترەپ كەتتى . نىياز ھېكمىبەگنىڭ «ياخشىلىقى» نى كۆپ كۆرگەن مىرزىبېشى ، سالامئاغىسى دېگەنلەر ئۆز خوجىسىنىڭ مىجەزىدە يېقىندىن بېرى كەسكىن ئۆزگىرىشلەر كۆرۈلۈپ ، تېرىككەك ، سەپرا بولۇپ كېتىۋاتقىنىنى تۇيۇپ تۇرغاچقىمۇ ، ئۇنىڭ بۇ گەپلىرىنى نىياز ھېكمىبەگدىن مەخپىي تۇتتى . «ئالىيلىرىنىڭ خۇي ـ پەيلى ئەتە ـ ئۆگۈن ئوڭشىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دەپ ، ئۇنى يەنە ئون ـ يىگىرمە كۈن كۈتۈپ تۇرۇشقا دەۋەت قىلىشتى .

ئۇلار دەۋەت قىلمىسىمۇ ، نىياز ھېكمىبەگ بۇ يەردە كۈتۈپ تۇرۇشنى بەكمۇ خالايتتى ، ئون كۈن ، يىگىرمە كۈن ئەمەس ، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزۇنراق تۇرۇشنى ئويلايتتى . ئۇنىڭ تاقىتى بۇنىڭغا يار بېرەتتى . ئەمما ، ئۇ ياقۇپبەگنىڭ قوبۇلىنى ئەمەس ، ھوشۇربەگ بىلەن بىرقانچە قېتىم باش قوشۇۋېلىشنى ، مۇھىمى شېرىپ شەيتانىنىڭ گۈچۈك سەپىرىدىن خېتىگە خەت ئېلىپ قايتىپ كېلىشىنى كۈتەتتى .

شۇنداقتىمۇ ئۇ ئامەت قۇشىنىڭ كىمنىڭ بېشىدا قارار تېپىشى ئاشكارا بولغۇچە ياقۇپبەگ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى يامانلاشتۇرۇپ قويالمايتتى . يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزىنىڭ ئاقسۇدىن ھەيدىلىپ كېتىشىدىنمۇ قورقاتتى . شۇ سەۋەبلىك ، ئۇ «قاۋغان ئىتنىڭ ئاغزىغا سۆڭەك بىلەن ئۇر» دېگەن تەمسىلىنى يادىغا ئېلىپ ، يېڭى ئوردىغا ئاتاپ ئەكەلگەن توققۇز قېچىرلىق تارتۇقنى مىرزىبېشىنىڭ ياردىمى بىلەن ياقۇپبەگكە مەلۇم قىلدى . ئارقىدىنلا

هادىس بېزەلگەن قوبۇلخانىغا ئىززەت - ئىكرام بىلەن چىللاپ كېلىندى .

نىياز ھېكمىبەگ قاتمۇقات قاراڭغۇللاردىن ئۆتۈپ قوبۇلخانىغا كىرىپ كەلدى - دە ، قوبۇلخانا ئوتتۇرىسىدا ئىشىككە قاراپ تۇرغان ياقۇپبەگنى كۆرۈپلا قولىنى كۆكسىگە قويدى ۋە بېشىنى ئېگىپ سالام بەردى :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئالىيلىرى ، قىممەتلىك قوبۇللىرىغا مۇشەررەپ بولۇپ ، بېشى ئاسمانغا تاقاشقان كەمىنە قۇللىرى مۇبارەك تەنلىرىگە ساقلىق تىلەيمەن ، ئاللا ئۆمۈرلىرىنى ئۇزۇن ، دۇنيالىرىنى زىيادە قىلغاي··· — دېدى ئۇ يەرنى سۆيگۈدەك ئېگىلىپ .

ياقۇپبەگ پەگاھدا قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان سالىمىنى يېقىنچىلىق بىلەن ئىلىك ئالدى ۋە گىلەمگە ئۆتۈپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن نىياز ھېكمىبەگكە ئىلتىپات كۆرسەتتى . نىياز ھېكمىبەگ قورۇنغان قىياپەتتە يىراقراق جايدىن ئورۇن ئېلىشقا تەمشىلىۋىدى ، ياقۇپبەگ ئۇنى ئۆز يېنىغا تەكلىپ قىلدى . ئۇ ئالىقانلىرىنى يەرگە تىرەپ ، پالەچ بىمارەك سۇرۇلگىنىچە تەكلىپ قىلىنغان يەرگە كېلىپ پاتمەگە قول كۆتۈردى .

ئوردا مۇلازىملىرى ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سالدى . ئۇلپىتىنى تارتىنىپ قالمىسۇن دېدىمۇ ، ياقۇپبەگ ئۇنى پات - پات خوش ئېتىپ تۇردى .

نىياز ھېكمىبەگ گۈرۈچلىرى چېچىلىپ تۇرغان گۆشلۈك پولۇنى تارتىنچاق ئايالالارنىڭكىدەك نازۇك بىر ھەربەت بىلەن بارماقلىرىنىڭ ئۇچىدىلا چىمدىۋالاتتى - دە ، ئويماقتەك ئېچىلغان ئاغزىغا پەم بىلەن سېلىپ ، تىۋىش چىقارماي چاينايتتى . چاي ئوتلاۋېتىپ ، كىم بىلەن ھەمداستىخان بولۇۋاتقىنىنى بىلمەكچى بولغاندەك ، بىپەرۋا غىزالىنىۋاتقان ياقۇپبەگكە كۆزىنىڭ قىيرىقى بىلەن قارىۋالاتتى . ياقۇپبەگنىڭ ئۆزىنى تەڭتۇشتەك كۆرۈپ ،

بـۇنچىلىك مول داستىخانغا داخىل قىلىشىنى ئۇ ئۆزى بىلگەنچە مۇلاھىزە قىلاتتى : «ئېھتىمال مېنى بىلمەيدۇ دەپ ئويلايدىغانسەن ، لېكىن بىلىپ تۇرۇپتىمەنكى ، مانجۇلارنىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا پادىشاھلىق كىببرىڭنى تاشلاپ ، بۇرۇن تۇزۇكرەك قاپاق ئاچمايدىغان بىر ئادىمىڭگە ئەمدى بۇ تەرىقە ھەش - پەش قىلىۋاتىسەن . كېچىككەن بولساڭمۇ ، ھېلىھەم مېھمان قىلىۋەر . بىراق ، ۋاقتى - سائىتى كەلسە ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۇچلۇكلەرگە تالىق تەقدىرىنى بىر تاۋاق ئاش ، بىر كەلىمە چىرايلىق گەپ ھېسابىغا ئاجىزلارغا باغلاپ قويمايدىغان ئادەملىكىنى ئوبدان بىلىپ قالىسەن . »

نىياز ھېكىمبەگ شۇنداق ئويلىدى ، بۇ ئويدىن بىخەۋەر ياقۇبەگ داستىخاننى يىغىشتۇرۇشقا ۋە داستىخاندا بىللە ئولتۇرغان مىرزىببىشنى ۋاقتىنچە چىقىپ تۇرۇشقا بۇيرۇدى . ھەر ئىككى كىشىگە ئېغىر كەلگەن بىر دەملىك سۈكۈتتىن كېيىن ياقۇبەگ ئاۋۋال گەپ تەشتى :

— ھاكىمبەگ جانابلىرى ، بىرمۇنچە پاراكەندە چېرىكنىڭ تاشقوۋۇقتىن چىقىپ ، ئۇرۇمچىگە تەۋە شەھەرلەرنى تارتىۋالغانلىقىدىن خەۋەرلىرى يوققۇ دەيمەن ، شۇنداقمۇ ؟ — سورىدى ياقۇبەگ ئوڭايسىزلانغان ھالدا .

سىمىز يوتىلىرىنى جۇپلەپ ، ئالىقانلىرىنى تىزىغا قويۇپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگ ھېچنېمە ئاڭقىرالمىغاندەك قىياپەتتە ئاغزىنى ئېچىپ ، كۆزلىرىنى چەكچەيتتى . ياقۇبەگنىڭ سۆزى يەنە بىر قېتىم تەكرارلاندىن كېيىنلا ئاندىن چۆچۈپ كەتتى :

— ئەگەر قۇلىقىم خاتا ئاڭلىمىغان بولسا ، بۇنداق گەپتىن زىنھار خەۋەرسىزمەن ، ئالىيلىرى ، — ئۇ يېڭىۋاشتىن جىددىيلىشىپ ، ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ دېدى ، — بۇ گەپ راستلا بولسا مانجۇلار تازا ھەددىدىن ئېشىپتۇ ، بەدۆلەت ئالىيلىرىدەك كاتتا پادىشاھقا ئۆزىنى چاغلىماي شىلتىڭ ئانقىنى نېمىسى ئۇ كۈپپارلارنىڭ !

نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئاغزىدىن مارجان چېچىلغاندەك چاچرىغان تۆكۈرۈك خېلى يىراققا بېرىپ چۈشتى . ئۇ قاياققىدۇر قارىتىپ مۇشتىنى شىلتىپ قويدى . ياقۇپبەگ :

— مەيلى ئىشەنسىلە ، ئىشەنمىسىلە ، بۇ يالغان گەپ ئەمەس . ئۇيغۇرلارغا ئەۋەتكەن پانساتلىرىمدىن تەشۋىشلىك خەۋەرلەر كېلىۋاتىدۇ ، گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتقاندا ، مانجۇلار بىلەن تۇتۇشۇشتىن خالىي بولغىلى بولمايدىغاندەك قىلىدۇ . گەپ ئۇرۇمچى تەرەپكە لەشكەر تارتىشتا ئەمەس ، بەلكى قاچان لەشكەر تارتىشتا قالىدى ، پايدىلىق مەسلىھەتلىرى بولسا قۇلىقىم سىلىدە ، — دېدى نىياز ھېكمىبەگكە توغرىدىن ـ توغرا مۇراجىئەت قىلىپ . نىياز ھېكمىبەگ يەڭلىرىنى شىمايلاپ ، جىددىي تەلەپپۇز بىلەن دېدى :

— ئەجەب دۇرۇس گەپ قىلدىلا ، ئالىيلىرى ، بوسۇغىمىزغا كەلگەن دۇشمەننى ھەرگىز بوش قويۇۋەتكىلى بولمايدۇ ، قېنى ، ئۇ خەق ھەيۋىسى جاھاننى تىترەتكەن پادىشاھىمىزنىڭ قۇدرىتىنى بىر كۆرۈپ قويسۇن ، ئىمانمغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىمەنكى ، ئۇ كۇپىپارلار بىر پەشۋا بىلەنلا چىقىپ تۆشۈكىگە قاراپ تىكىۋېتىدۇ ، — دېۋىدى ، ياقۇپبەگ قوبۇلخانىنىڭ كەڭلىكىنى بىلمەكچى بولغاندەك ، ئىككى تام ئارىسىدا تولۇق ئىككى مەرتەم چامداپ چىقتى ۋە :

— جانابلىرى ، ئۇ خەقنىڭ تىلىنى ئوبدان بىلىدىلىغۇ دەيمەن ، — دېدى . نىياز ھېكمىبەگ ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا جاۋاب بەردى :

— ئالىدىلىرىدا ماختانغىنىم ئەمەس ، ئالىيلىرى ، كەمىنە قۇللىرى ئۇ خەقنىڭ قۇچاچ تىلىدىن تارتىپ ، قارغا پۇتى خېتىگىچە بىلىمەن .

— ھە شۇنداقمۇ ؟ بەك ئوبدان بولدى…

نىياز ھېكمىبەگ ياقۇپبەگنى ئۆزىنى ماختاۋاتىدۇ دەپ ئويلىدى ـ دە ، چاشقان قۇيرۇقىدەك ئىنچىكە ، شالاڭ بۇرۇتىنى

تالاپ ، تازا بىر كېرىلىۋالدى . ياقۇپبەگ شۇ ئارىدا تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادىغا ئالدىمۇ ، توم ـ توم بارماقلىرى بىلەن ئۈچ تال چوڭقۇر ئىز سالغان پېشانىسىگە يېنىك ئۇرۇپ قويدى ۋە دېدى :

— ھاكىمبەگ جانابلىرى ، ئىككى ـ ئۈچ ئايغىچە خوتەندە بىرەر ئىش چىقىپ قالماس ؟

— يوقسۇ ، ئالىيلىرى ، خوتەنلىكلەرنى ئەيلەنگەن تېرىدەك يۇمشىتىۋەتتۇق . يەنە كېلىپ ، پەرغانە ئوغۇللىرىنىڭ سەرخىلى بولمىش موللاجى تۇراپ جانابلىرى كەمىنە ھاكىمبەگلىرىنىڭ ئورنىدا ئىش تەۋرىتىۋاتىدۇ ، جاھان كۆمتۇرۇلۈپ كەتسىمۇ ، خوتەندە ھېچ ئىش چىقمايدىغىنىغا ھۆددە قىلالايمەن ! — نىياز ھېكىمبەگ سۆزلەۋېتىپ ، مەيدىسىگە يېنىك ئۇرۇپ قويدى .

— خوش ، — دېدى ، ياقۇپبەگ سوزۇق ئاھاڭ بىلەن ، — ئۇنداقتا ئۇرۇمچى ـ تۇرپان تەرەپلەرگە بىز بىلەن بىللە مېڭىشقا ھازىرلىق كۆرسىلە ، جانابلىرى !

— ھە ؟ ئۇرۇمچى سەپىرىگە ؟ ئۇياققا قاچان لەشكەر تارتاي دەيدىلا ، ئالىيلىرى ؟ — نىياز ھېكىمبەگ سەل چۆچۈپ سورىدى ، ياقۇپبەگ شۇ ھامان جاۋاب بەردى :

— ئەمىرلەشكەر ، پانساتلار لەشكەرلەرنى سەپراس قىلىپ پەرمان كۈتۈپ تۇرۇپتۇ ، كېچىككەندىمۇ ئۆگۈنلۈككە قوزغىلارمىز .

— ئۆگۈنلۈككە قوزغىلارمىز ؟...

نىياز ھېكىمبەگ بۇ سۆزنى دۇدۇقلاپ تۇرۇپ تەكرارلىدى . شۇ زامان ، سوزۇنچاق ، تار پېشانىسىدە چېكىم ـ چېكىم تەر تامچىلىرى پەيدا بولدى . ئىككى تال چېكىتتەك كىچىك كۆزلىرى جامدەك يوغان ئېچىلدى . ياقۇپبەگ «مانجۇلار بىلەن كېڭەش ياكى سۇلھى قىلىپ قالسام ئەسقېتىپ قالار ، بىللە ئېلىۋالغىنىمنىڭ زىيىنى يوق» دېگەن مۇددىئاسىنى ئاشكارىلىمىغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ بۇ مۇددىئانىڭ ھىدىنى ئانچە ـ مۇنچە پۇراپ قالغانىدى . ياقۇپبەگنىڭ مىجەزىدىن قارىغاندىمۇ ، ئۇنىڭ قىلغان گېپى ئانقان ئوق باراۋىرىدە تۇراتتى . ئوق كىرىچتىن ئايرىلغانكەن ، ئۇنى

قايتۇرۇۋېتىش نىياز ھېكمىبەگنىڭلا ئەمەس ، مەنمەن دېگەن ئادەمنىڭمۇ قولىدىن كەلمەيتتى . دېمەك ، ياقۇپبەگ ئۇنى بىللە ئېلىپ ماڭماي قويمايتتى . بۇغۇ مەيلى ، لېكىن نىياز ھېكمىبەگكە كېلىشتۇرۇپ ئۇرۇلغان تەستەكتەك تەسىر قىلغىنى ، ئۇنىڭ «ئۆگۈنلۈككە قوزغىلارمىز» دېگەن گېپى ئىدى .

«سەگەك بول ، نىياز ھېكمىبەگ ، — دېدى ئۇ ئىچىدە ئۆزىنى ئاگاھلاندۇرۇپ ، — ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەن دەپ قويۇپ تۇمشۇقۇڭدىن ئىلىنىپ قالدىڭ ، ئۇ ماڭ دېسە ماڭماي ئىلاجىڭ يوق . لېكىن ، شېرىپ شەيتاننى كۆتمەي ، مانجۇ كاتتىلىرىنىڭ نىيىتىنى بىلمەي تۇرۇپ باسقان قەدىمىڭنىڭ ناھايىتى خەتەرلىك قەدەم ئىكەنلىكىنى ئۇقامسەن ؟ ئاڭلاپ تۇر ، سۇنى كۆرمەي تۇرۇپ ئۆتۈك سېلىشمۇ خاتا ، سۇنى كۆرۈپ تۇرۇپ ئۆتۈك سالماسلىقمۇ ئوخشاشلا خاتا ، ئامال قىلىپ بىرەر ھەپتە ۋاقىتنى قولغا كەلتۈر ، ھېچبولمىسا شېرىپ شەيتان قايتىپ كەلگۈچە ئالدىڭغىمۇ ماڭما ، كەينىڭگىمۇ يانما ، تەقدىرنىڭ رايىنى بىل ، دۆلەت قۇشى قاياقتا ئۇچسا سەنمۇ شۇ ياقىنىڭ ئەمرىنى تۇت !»

ياقۇپبەگ نىياز ھېكمىبەگنىڭ بايا تىنقى گېپىنى ھودۇقۇپ تۇرۇپ تەكرارلىغىنىغا ۋە لېۋىنى چىشلىگەن پېتى خىيال سۈرۈۋاتقىنىغا ئالاھىدە دىققەت قىلدى ۋە «بوغۇزىدىلا تۇرغان گەپنى يۇتۇۋەتكىنى نېمىسى ، نېمە گېپى بولسا دەۋەرمەمدۇ ، بىرەر پايدىلىق مەسلىھىتى باردۇ بەلكى» دەپ ئويلىدى ـ دە ، ئۇنى ئىلھاملاندۇرۇپ دېدى :

— ئاقىللار «راست گەپ تاشنى يارار» دەپتىكەن ، ھەرقانداق گەپ ـ سۆزلىرى بولسا قورۇنماي دەۋەرسىلە ، كەمىنىلىرىنىڭ كەڭ قورساقلىقى جانابلىرىغا مەلۇمغۇ ؟

قىزىللىقى يۇزىگە تەپكەن نىياز ھېكمىبەگ ئاستىغا قوپارغۇ سالغاندەك تېزلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ تەپ تارتقان ، قورۇنغان قىياپەتتە دېدى :

— ئالىيلىرىنىڭ كەڭ قورساقلىقىغا ، ئادالەتپەرۋەرلىكىگە ،

مەرتىۋىسىزلەرنىڭمۇ گەپ - سۆزلىرىگە قۇلاق سالمىغانلىقلىرىغا كەمىنە قۇللىرى ئەزەلدىن قايىل بولۇپ كېلىۋاتىمەن ، بۇ خۇسۇستا ھەتتاكى نۇشرۋان ئادىلمۇ ئالىيلىرى بىلەن تەڭلىشەلمەيدۇ ، — سىماب تامچىسىدەك ئىككى تامچە ياش ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرىدىن سىرغىپ چىقىپ بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىدە توختاپ قالدى ، ئاۋازى تېخىمۇ زەئىپ تۇس ئالدى ، — قۇللىرى ئالىيلىرىنىڭ بۇ پەزىلىتىنى تولۇق چۈشەنگەچكىمۇ ، بىر ئېغىز گەپ قىلماقچىدى ، شۇغىنىسى ، تىلىم كۆيۈپ تۇرىدۇ...

— قېنى ، نېمە گەپلىرى بولسا دەۋەرسىلە ، جانابلىرى .

— ئالدىلىرىدا ناباب گەپ قىلغىنىم ئۈچۈن كەچۈرسىلە ، ئالىيلىرى ، خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن ئوك يوتامنىڭ ئىچ تەرىپىگە ئۇچ كۈن بۇرۇن قاقتەك بىر جاراھەت چىقىپ قېلىۋىدى ، مانا ئەمدى چوڭىيىپ ياڭاقتەك بولدى . كېچە - كۈندۈز ئاغرىپ ئارامسىنى قويمىدى ، پەيتىنى تېپىپ جەرراھلارغا ياردۇرۇۋەتسەم ، ئات مىنگۈدەك بولغاندا شامالدەك تېز ئۈچۈپ ئارقىلىرىدىن يەتسەم ، كۆپ كەتسە بىرەر ھەپتە ۋاقىت كېتەر...

— ھا ... ھا ... ھا ...

ياقۇپبەگ تازا بىر قاقاقلاپ كۈلۈۋىدى ، جىمى ئەزايىنىڭ مۇسكۈللىرى خۇددى دولان قويىنىڭ قۇيرۇقىدەك سىلكىنىپ كەتتى . ياقۇپبەگ ئۆزىنى زاڭلىق قىلىۋاتامدۇ ، يا ساغرىسىغا ئۇرۇپلا توقۇپ چىققان باھانىسىنى تۈيۈپ قېلىپ ، ئەخمەقلىقى ئۈستىدىن كۈلۈۋاتامدۇ ، نىياز ھېكىمبەگ بۇنى بىلەلمىدى . ئۇنىڭغىچە ، كۈلكىسىنى توختاتقان ياقۇپبەگ كەمدىن - كەم كۆرۈلىدىغان بۇ غەلىتە كۈلكىنىڭ مەنىسىنى چۈشىنەلمەي ھاڭۇېقىپ تۇرۇپ قالغان نىياز ھېكىمبەگكە دېدى :

— خاتىرىلىرىنى جەم قىلىپ جاراھەتلىرىنى داۋالىتىۋەرسىلە جانابلىرى ، ئون - يىگىرمە مىڭ لەشكىرىمىنىڭ ئالدى ئۆگۈنلۈككە قوزغالغان بىلەن ، سىلى - بىز تېخى بىرەر ھەپتىگىچە قوزغالمايمىز ، ئۇنىڭغىچە ئاتقا مىنگۈدەكمۇ بولۇپ قالارلا .

نىياز ھېكمىبەگ ياقۇپبەگنى قايىل قىلالىغۇدەك باھانە ئىزدەپ بىھۇدە ئاۋارە بولغانلىقىنى چۈشەندى ، يۇرىكىمۇ جايىغا چۈشتى . كۆڭلىگە پۈككەن ئىشلىرىنى بىر ياقلىق قىلىپ ، شېرىپ شەيتان بىلەن كۆرۈشكىچە بىر ھەپتىمۇ ئۆتۈپ كەتتى . ياقۇپبەگنىڭ سىپاھلىرىغا قېتىلىپ كۆڭلى پۈتۈن ھالدا سەپەرگە ئاتلاندى .

قىرىق ئالتىنچى باب

سىرلىق ئۇرۇش

ئۇرۇمچى - تۇرپان ئۇرۇش سېپىگە ئاتلاندۇرۇلغان ئون ئۈچ مىڭ ئاتلىق ۋە پىيادە لەشكەرنىڭ ئاخىرقى تۇركۈمى بىلەن بىللە يولغا چىققان ياقۇپبەگ كېچە - كۈندۈز دېگۈدەك يول يۈرۈپ ، قوشۇن چاغاۋۇللىرى كۈچاغا كىرمەستىلا قوشۇننىڭ ئەڭ ئالدىدا يۈرۈپ كەتكەن ئەمىرلەشكەرگە يېتىشۋالدى . كۈچادا ھەيدەرقۇل دادخاھ ، كەرىمباي پانسات ، ئىسھاقجان پانسات ، ھاپىزبەگ پانسات قاتارلىق ئەمىرلەشكەرلەرنى يىغىپ ، ئۇرۇمچىدىكى سۇلالە چېرىكلىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كەلگەن تاغاي ياساۋۇلنىڭ يېڭى مەلۇماتى توغرىسىدا قىسقىلا باش قوشۇۋالدى . قوشۇننىڭ باش - ئاخىرى تەڭشەلگەندىن كېيىن ، تېز قەدەملەر بىلەن ئىلگىرىلەشكە يەنە بىر قېتىم پەرمان چۈشۈردى .

ئەتىياز قۇياشى نېپىز تۇمان ئارىسىدا قىزىرىپ تۇراتتى . چۆل ھاۋاسى ئىسسىق بولمىغىنى بىلەن دىماغنى قۇرۇتقۇدەك قۇرغاق ئىدى . پات - پات ئۇرۇپ تۇرىدىغان شامال تۇغ - ئەلەملەرنى يەلپۈپ ئۆتەتتى . ھەر خىل مىلىتسىلار بىلەن قوراللانغان ئۈچ مىڭ خاس يىگىتىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىۋاتقان ياقۇپبەگنىڭ ھىندى پىلىدەك يوغان ئېتىمۇ شىلىمدەك چاپلىشىپ تۇرغان بوز توپىدىن ئىياغلىرىنى خېلى كۈچەپ ئاندىن تارتىۋالايتتى . ئۇنىڭ كەينىدە

كېتىۋاتقان نىياز ھېكمىبەگ بېشىنى سىلىپ ، تۇمشۇقىنى قاۋاندەك يەرگە تىرەپ مېڭىۋاتقان قۇلا ئېتىغا قەدەمدە بىر قامچا ئۇراتتى . ئۆتكەن يىلقى يامغۇرنىڭ نېمى ئاللىقاچان سىڭىپ كەتكەن ، بۇ يىللىق ياز يامغۇرىغا ئۇلىشالمىغان قاقاس تۇپراق ئات تۇيىقى تېگىشى بىلەن تەڭ ھاۋاغا ئۇچۇپ ، قۇياش يۈزىنى خىرە قىلاتتى . ئوقى قۇرۇق ھارۋا چاقلىرى زىمىستىكى توپ - زەمبىرەكنىڭ ئېغىرلىقىدىن زارلىغاندەك ئەنسىز غىچىرلايتتى .

كۇچا بىلەن بۇگۇر ئارىسىدىكى جاپالىق يول ماڭغانسېرى ئۇزىراۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى .

نىياز ھېكمىبەگ كېتىۋېتىپ بىرنېمىلەرنى دەيتتى :

— بۇنچىلىك يولنىڭ كارايىتى چاغلىق ، بىز ماڭمىغان يەرلەرمىدى بۇ ، پەقەت كۆھىقاپنىڭ ئاغزى ئېچىلىپ كەتمىسلا بولاتتىغۇ ، قانداق دېدىم ، ئالىيلىرى ؟...

ياقۇپبەگ بىردەمدىن كېيىن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ كەينىگە بۇرۇلدى . زۇۋان سۇرمەي ، كېلىۋاتقان ياساۋۇل ، مەھرەملەر ئارىسىدىن نىياز ھېكمىبەگنى ئىزدىدى . كۆردىكى ، تېخى ھېلىلا بىر قەدەممۇ ئارىلىق قالدۇرماي ئەگىشىۋاتقان نىياز ھېكمىبەگ ئەمدى ئون نەچچە قەدەم كەينىدە قېلىپ ، ھوشۇربەگ مەھرەمبېشى بىلەن پىچىرلىشىپ كەلمەكتە ئىدى .

ياقۇپبەگنىڭ غۇچچىدە ئاچچىقى كەلدى . قائىدىنى بۇزۇپ ، مەجبۇرىيەتنى يادىدىن چىقارغان ئۇ ئىككىيلەننى تازا بىر ئۇچۇقلاپ قويغۇسى كەلدىيۇ ، سەپەر ئۇستىدە ئىكەنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ نىيىتىدىن يالتىيىپ قالدى . تومۇر - تومۇرلىرىنى بويلاپ چېكىسىگە يىغىلغان قان يەنە ئۆز ئىزى بىلەن تارقىلىپ كەتتى . نىياز ھېكمىبەگكە قاراپ بىر ھومىيىۋالدى - دە ، «تارس» قىلىپ بىر قامچا ئۇرۇپ ، ئاچچىقىنى ئېتىدىن چىقاردى .

ياقۇپبەگ ۋە باش - ئايىغىغا كۆز يەتمەيدىغان چوڭ قوشۇن بۇگۇردىن ئۆتۈپ كورلا شەھرىگە يېتىپ باردى . ئۇرۇمچى خۇيزۇلىرىنىڭ چوڭى كەنجىئاخۇنىنىڭ «بىرمۇنچە خاقانى چىن

چىرىكلىرى گۈچۈڭدا چۈشكۈن قىلدى» دېگەن مەلۇماتنىڭ ئاساسەن ، يۇرۇش سۇرئىتىنى ئىلداملىتىپ ئۇششاقتال ئارقىلىق توقسۇنغا چۈشتى . ئۇ يەردە قولمۇقول توتۇ ئۇپ بىر يېڭى شەھەر بىنا قىلدى . يارلىققا بىنائەن يەنە ئون مىڭ لەشكەرنى باشلاپ ئاقسۇدىن يېتىپ كەلگەن ئوغلى ھەققۇلىبەگ ، مۇھەممەتكېرىم دادخاھ ، باتۇر پانساتلارنىمۇ ئاشۇ يېڭى شەھەرگە جايلاشتۇردى .

ياقۇپبەگ ئەزىمقۇل پانسات بىلەن بىر مىڭ بەش يۈز نەپەر خۇيزۇ لەشكىرىنى ئۇرۇمچى ئەتراپلىرىغا ئەۋەتكەن بولسىمۇ ، ئۇلار گۈمۇدىغا[1] بارار ـ بارمايلا سۇلالە چىرىكلىرىنىڭ قاقشاتقۇچ زەربىسىگە ئۇچراپ ، تىرىپىرەن بولدى ، ئەزىمقۇل پانسات ئۇرۇشتا ئۆلدى . ئامان قالغان ئازغىنە لەشكەر ، ۋەتۇەرىكى چىقىپ كەتكەن ئەلەملىرىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپ ، ئوق تەگكەن تازقاردەك سالپىيىپ توقسۇنغا قېچىپ كېلىۋالدى .

ئاردىدىن بىرەر ھەپتە ئۆتتىمىكىن ، قۇمۇلدىن چىشلىرىنى بىلەپ چىققان لیۇ جىڭتاڭ قوشۇننىڭ پىچانىنى ئېلىپ ، تۇرپانغا يېقىنلىشىۋاتقىنى مەلۇم بولدى . نەتىجىدە ، سۇلھى تەمە قىلىپ سوغۇقى ئاشقان ياقۇپبەگ ۋە ئۇنىڭ ئوتتۇز مىڭ لەشكىرى گۈچۈڭ بىلەن تۇرپاندىن ئىبارەت ئىككى تاش ئارىسىدا قاپسىلىپ قالدى .

ئۇرۇش تارىخىدا ئىنتايىن كەم كۆرۈلىدىغان بۇنداق تاقىسىمان مۇھاسىرە ۋەزىيىتىنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقى ياقۇپبەگ كەبى ئاتامانلارغا ھەممىدىن بەكرەك چۈشىنىشلىك ئىدى . بۇنداق ئەھۋال كۆرۈلگەندە ، پەقەت ئىككى تاقىنىڭ باشلىرى بىر ـ بىرىگە تېگىشىپ چەمبەرسىمان قورشاۋ پەيدا بولماستىن بۇرۇن قوللىنىلغان تەدبىرلا ئەڭ ئاقىلانە قۇتۇلۇش تەدبىرى بولۇپ ھېسابلىناتتى . توقسۇن ئاسمىنىنى قارا تۇتەك قاپلىغان ، داۋانچىڭدىكى بوران ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىققان كۈچلۈك شامال بەختسىز قارىياغاچلارنىڭ بېلىنى قىسماقتەك ئېگىۋاتقان بىر

---

① گۈمۇدى — كونا مىچۇەن ، ھازىر مىچۇەن ناھىيىسىگە قاراشلىق بىر بازار .

ئاخشىمى ، ياقۇپبەگ ھوشۇربەگ مەھرەمبېشىغا خەزىنە قاچىلانغان ساندۇقلارنى ئات ـ قېچىرلارغا يۈكلەش توغرۇلۇق يارلىق ئەۋەتتى . ئاندىن ھېكىمخان تۆرە بىلەن ھەققۇلىبەگنى ئالدىغا چاقىرتتى . نېياز ھېكىمبەگ بىلەن بىرقانچە نەپەر ئەمىرلەشكەرمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا ھازىر بولدى . ۋاقىت ئېتىبارى بىلەن تەزىم ـ تەۋازۇلارمۇ ، رەسىم ـ قائىدىلەرمۇ قىسقارتىلدى .

ياقۇپبەگ ئانار گۈللۈك گىلەم ئۈستىدە تىك ئولتۇرۇپ ، قىرقىش قەرەلىدىن ئۆتۈپ ، قېلىن كالپۇكلىرىنى يېپىۋالغان بۇرۇتىنى بىرھازا تۈزەشتۈردى . بۇرۇتىنى تالىۋېتىپ ئويچان كۆزلىرى بىلەن ھەممەيلەننىڭ چىرايىغا نۆۋەت بىلەن سەپسېلىپ چىقتى . قارىماقتا ئۇ ئۆزىگە تونۇش كۆزلەرنىڭ ئىچكى قاتلاملىرىدىن ، ئىپادىسىز چىرايلاردىكى يول ـ يول قورۇقلار ئارىسىدىن ئۆزىگە كېرەكلىك بىر نەرسىنى ئىزدەۋاتقاندەك قىلاتتى . سەييارە يۈلتۇزلاردەك تېز ـ تېز يۆتكىلىۋاتقان كۆزلىرى كىمگىدۇر باغلىنىپ توختاپمۇ قالاتتى . باشقىلار ئۇياقتا تۇرسۇن ، ئۆز دادىسىنى ھەممىدىن بەك چۈشىنىدىغان ھەققۇلىبەگمۇ ئۇنىڭ بۇ قارىشىغا مەنە بېرەلمەي ئاۋارە ئىدى . «قايسىبىرىمىزنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلار ، قايسىمىزنى يالماپ دەم تارتىپ كېتەر» دېگەندەك ۋەھىمىلىك قىياسلار ، تىنىقىنى بېسىپ ، كۆزىنى ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قاچۇرۇپ ئولتۇرۇشقان مەنسەپدارلارنىڭ يۈرىكىنى خۇددى قىزىق ياغقا تاشلىغاندەك داغلاپ ئۆتەتتى .

ياقۇپبەگ ئادىتى بويىچە يېنىك يۆتىلىپ ، سارىاسىملىك جىمجىتلىققا ئاخىر خاتىمە بەردى . بۇنداق يۆتەلنىڭ ياخشىلىقتىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى بىلىدىغان مەنسەپدارلارنىڭ دۈپۈلدەپ سوقۇپ تۇرغان يۈرەكلىرى بىردىنلا رىتىمىغا چۈشتى . تاشتەك قېتىپ كەتكەن مۇسكۇللىرىنى بوشىتىپ ، ئىچىگە توشۇپ كەتكەن تىنىقلىرىنى ئۆز يولىغا قويۇۋەتتى .

— گەپنىڭ ئېنىقىنى دەۋېرەي جانابلار ، — دېدى ياقۇپبەگ ، چىرايلىرىدىن ھېلىمۇ جىددىيلىك چىقىپ تۇرغان كىشىلەرگە

قاراپ ، — باشتا بىز خاقانى چىننىڭ كۆچىنى تۆۋەن مۆلچەرلەپتۇق . كېيىنچە ، يامىنى كەلسە ئەھدە تۇزەرمىز دېگەن خام خىيال بىلەن ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈپ قويدۇق ، ھېلىھەم ئەھدىنىڭ يولى تېپىلسا ئەھدە تۇزەرمىز ، بولمىسا ئۇرۇشارمىز . ھەرقايسىلىرىنىڭ سەمىلىرىدە بولسۇنكى ، جانابىي ھېكمخان تۆرەم بىلەن ئوغلۇم ھەققۇلىبەگ تۇرپان ـ توقسۇننىڭ ئىشىنى ئۆز قولىدا تۇتقاي ، باتۇر يىگىتلىرىمىزگە باش بولۇپ ، ئاللانىڭ ئىرادىسى ۋە پادىشاھنىڭ ئەمرى بىلەن ئىش قىلغاي . ئۆزۈمگە كەلسەم ، خەزىنىنى قاراشەھەرگە يۆتكىگەچ ، ئۇ يەردە بىر يېڭى شەھەر بىنا قىلغۇم بار…

ئارىدا ھەققۇلىبەگ سۆز قىستۇرغىلى تەمشىلىپ ئاغزىنى ئەمدىلا ئۆمەللىۋىدى ، ياقۇپبەگ : «بولدى ، ئوغلۇم ، ئاتاڭنىڭ دېگىنىدەك قىل» دېگەن مەنىدە ئۇنىڭغا «يالت» قىلىپ قاراپ قويدى . دادىسىنىڭ گەپ يېمەيدىغان ۋە گېپىدىن يانمايدىغان مىجەزىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان ھەققۇلىبەگ دېمەكچى بولغان گېپىنى ئائىلاج ئىچىگە يۇتۇۋەتتى . ھاجەتكە چىقىپ كەتكەن نىياز ھېكمبەگمۇ قورسىقىنى تۇتقان پېتى قايتىپ كىردى . ياقۇپبەگنىڭ ۋەز ـ نەسىھىتى تۇگەپ ، كېڭەش ئەھلى بوسۇغىغا قەدەم قويۇۋىدى ، تاشقىرىدا تۇيۇقسىز چۇقان كۆتۈرۈلدى .

ئۆڭسۈلى قاچقان قېرى خەزىنچى ئىشىكتىن ئاللا ـ توۋا كۆتۈرگەن پېتى يۇگۈرۈپ كىرىپ :

— داد شاھىم ، ھو… ھوشۇر… ھوشۇربەگ تۇزكورلۇق قىلدى . ئۇ جوھۇت كۆزىمىزنى باغلاپ ، تۆت قېچىرلىق مال ـ دۇنيانى ئەپقېچىپ كېتىپتۇ… — دېدى . ياقۇپبەگ تىترەپ ، ئاغزى گەپكە كەلمەي قالغان خەزىنچىنىڭ ساقىلىغا غەزەپ بىلەن چاڭگال سالدى ۋە ۋارقىراپ سورىدى :

— راست گەپ قىل قېرى ، قايسى ھوشۇربەگ قېچىپتۇ ؟

— ئالىيلىرىنىڭ … ھېلىقى ھوشۇربەگ قېچىپتۇ !

— ھوشۇربەگ ، مەھرەمبېشى ھوشۇربەگمۇ ؟

— شۇنداق ، ئالىيلىرى ، ئۇنى كۆرگەنلەر بار ئىكەن ، ئەگەر يالغان سۆزلىگەن بولسام ئوتتۇز پارە قۇرئان جېنىمنى تۇتسۇن !
— نەگە قېچىپتۇ ؟
— تاغ كەينىگە ئالىيلىرى ، ئاڭلىساق ئۇ يەردە خاقانى چىن چېرىكلىرى بار دەيدۇ !
— قاچان قېچىپتۇ ؟
— تېخى بىر چۆگۈن سۇ قاينىغۇچىلىكمۇ پۇرسەت بولمىدى ، ئالىيلىرى...

ياقۇپبەگ قولىدا ئىلەڭگۈچ ئۇچۇۋاتقان خەزىنچىنىڭ ساقىلىنى ئاستا قويۇۋەتتى . شارتلا قىلىپ كەينىگە ئۆرۈلۈپ بىرپەس ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىۋالغاندىن كېيىن نىياز ھېكىمبەگكە قاراپ :
— قوغلاڭلار ، ئاسمانغا چىقىپ كەتسە تاپىنىدىن ، يەرگە كىرىپ كەتسە كوكۇلىسىدىن تارتىڭلار ئۇ دۆيۈزنى ! — دەپ ۋارقىرىدى .

ئۇنىڭ ھوشۇربەگنى قوغلاشقا باشقا بىراۋنى ئەمەس ، بەلكى نىياز ھېكىمبەگنى ئەۋەتكىنىنى ھەركىم ھەرخىل چۈشەندى . نىياز ھېكىمبەگمۇ قامىتىنى رۇسلاپ تۇرۇپ :
— باش ئۇستىگە ، ئالىيلىرى ! — دەپلا تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى .

نىياز ھېكىمبەگ ۋە ئۇ ئاتلاندۇرغان ئوتتۇزچە ياساۋۇل تاغ ئارىسىغا ، ئېدىرلىقلارغا تېرىقتەك چېچىلىپ ئويمانلىقلاردا ، قورام تاش كەينىدە بىرھازاغچە تىمىسقىلاپ يۈرۈشتى . تۇن ھەسسە بولاي دېگەندە سالپىيغان ھالدا قايتىپ كېلىپ ، ھوشۇربەگكە يېتىشەلمىگىنىنى ، باقىشبەگ ، سىدىقبەگ قاتارلىق يەنە بىرقانچە بەگ ـ لەشكەرنىڭمۇ بوراندىن پايدىلىنىپ ، قولىغا چىققانىنى ئېلىپ سۇلالە چېرىكلىرى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكىنىنى خەۋەر قىلدى . ئاشۇ چاغقىچە ئۇخلىمىغان ، خانا ئوتتۇرىسىدا چۆل قۇيۇنىدەك پىرقىراپ يۈرگەن ياقۇپبەگ لېۋىنى چىشلەپ ، بېشىنى چايقاپ قويدىيۇ ،

ئارتۇقچە گەپمۇ قىلمىدى . لېكىن ، قەشقەرگە كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا بالىچىلاپ بېقىۋالغان ، كىچىك بولسىمۇ مەنسەپ بېرىپ ئاغزىنى ئاشقا تەگكۈزگەن ھوشۇربەگنىڭ ئۆز بېشىغا كۈن چۈشكەندە ۋاپاسىزلىق قىلغىنى ئېغىر كەلدىمۇ ياكى ئەسلىي پىلانى بويىچە ئىش كۆردىمۇ ، ئىككىنچى كۈنى ناشتىدىن كېيىنلا ئۇ ئون نەچچە مىڭ لەشكەرنى كەينىگە سېلىپ توقسۇن شەھىرىدىن چىقىپ كەتتى .

ھوشۇربەگنىڭ قېچىپ بېرىشى بىلەن سۇلالە چېرىكلىرىگە مەلۇم بولمىغان ھېچقانداق سىر ۋە ھېچقانداق مەخپىيەتلىك قالمىدى ، ھەتتا ياقۇپبەگنىڭ ئاخىرقى كېڭىشمۇ زىر - زەۋىرىگىچە ئاشكارا بولدى . دەرۋەقە ، ياقۇپبەگنىڭ قوشۇنى ئايغىرىبۇلاق جىلغىسىدىن ئۆتەر - ئۆتمەيلا داۋانچىڭ قورۇلى قولدىن كەتتى . ئۇرۇمچى ۋە تۇرپاندىن تەڭ يولغا چىققان ھېسابسىز چېرىكلەر بەشىنچى كۈنى توقسۇندا ئۇچراشتى . چېرىكلەر يېتىپ كەلگۈچە توقسۇن زاكالەتخانىسىدىكى ئوتتۇز يىلغا يەتكۈدەك غەللە - پاراقچا ئوت يېقىۋېتىشكە ئۇلگۈرگەن ھەققۇلىبەگ بىلەن ھېكىمخان تۆرە قاراشەھەرنى كۆزلەپ غىپىدە تىكىۋەتتى .

مىلادىيە 1877 - يىلى 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى . كۈن چىقىچۈشتىن ئۆتكەن چاغ . چوڭقۇر ۋە يۇمىلاققىنا كەلگەن كورلا بوستانلىقى ئۇچ تەرەپ تاغ ئارىسىدا خۇددى يېرىمغىچە كۆك بوياق قاچىلانغان بەھەيۋەت داش قازاندەك ئېسىلىپ تۇراتتى . تاقىر تاغ باغرىدا ، تىكىچىلىكلەرنىڭ ئۆگزىسىدىلا پارقىراپ تۇرغان قۇياش كورلا تارىخىغا يېزىلمىش پەۋقۇلئاددە ۋەقەلەرنى تولۇق كۆرۈۋالماقچى بولغاندەك ، ئاشۇ قازان ئىچىگە تىكىلىپ قارىماقتا ئىدى . باشئەگمىدىن سويلاپ كېلىۋاتقان كۆنچى دەريا‌سى شوخ ناخشىلىرىنى توختىتىپ ، ئۆز ساھىلىدا داۋام قىلىۋاتقان سارا‌سمىلىك تىنچلىققا يول بېرىۋاتقاندەك قىلاتتى . ئادەتتە سەيلىچىلەر بىلەن توشۇپ تۇرىدىغان دەريا ساھىلىمۇ ، كوچا - كويلارمۇ كېچە جىمجىتلىقىغا چۆككەن گۆرىستانلىققا ئوخشاپ

قالغاندى . رەستىلەرگە ، چوڭ ـ كىچىك كوچىلارغا قارايدىغان دەرۋازىلار ، ئىشكىلەر ھەم تاقىلىپ تۇراتتى . ئىشكىلەر كەينىدە تۇرۇپ ، قېيىن قېناتلارغا قۇلقىنى چىڭ چاپلاۋالغان ئۆي ئىگىسىلىرى ، دۇكاندارلار قىلىچ ـ قالقانلارنىڭ جاراڭلىشىنى ، ھارۋىلارنىڭ تاراق ـ تۇرۇقىنى ، ئات تۇيىقىنىڭ دۇپۇرلىشىنى ئاڭلىغاچ ، كۆرەر كۇننى تەخمىن قىلىشاتتى . كېلىپ ـ كېتەر جىدەلخورلارنىڭ تۆمۇر تاپىنى ئاستىدا يىل بويى دېگۈدەك ئۆرتۆپە بولۇپ تۇرىدىغان بۇ تەلەيسىز شەھەر ھەپتىدىن بىرىقى كۇنلىرىنى قەپەستىكى قۇشتەك ئارامسىز ئۆتكۈزمەكتە ئىدى .

شەھەر مەركىزىدىكى مەھەللە ـ كوچىلارنى قاق بېلىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان كۆنچى دەريا سى تىكىچى ، ئاقتاش تەرەپتىن كېلىپ دەريا قىنىغا يېرىمىغچە ئۇسۇپ كىرگەن بىر كانتا ئىمارەتكە دوقۇرغاندىن كېيىن ، ئاندىن ئېقىمىنى ئۆزگەرتىپ ، لەڭگەر ۋە چىلانباغ تەرەپكە قاراپ بۇرۇلاتتى . قويۇق ۋە باراقسان ئۆسكەن سۆگەتلىرى سۇ يۇزىگە چىلىشىپ تۇرىدىغان بۇ چىرايلىق ئىمارەت كورلا ھاكىمبېگى ھاجىبەگ تەرىپىدىن بىنا قىلىنغان بولۇپ ، ھازىر بۇ يەردە ھاجىبەگدىنمۇ كاتتىراق بىر بەگ — ياقۇپبەگ تۇرۇۋاتاتتى . كۇندىلىك مەئىشىتىگە ئانچە يۇقىرى تەلەپ قويۇپ كەتمەيدىغان ياقۇپبەگ ئۇچۇن ئېيتقاندا ، بۇ يەر ھەشەمەتلىكلىكى بىلەن ئەمەس ، بەلكى تىنچ ـ خاتىرجەملىكى بىلەنلا ئۇنىڭغا ياراپ قالغاندەك قىلاتتى . چۇنكى ، نېرىپ ـ ئەسەبلىرى چاپقۇر ئاتنىڭ تىزگىنىدەك تارتىشىپ ، زىيادە جىددىيلەشكەن ياقۇپبەگ تىنچراق ، جاھان غوۋغاسىدىن يىراقراق بىر مۇھىتتا ئاز ـ تولا ئارام ئېلىۋېلىشى ، ياغىسىرغان جىنچىراغدەك خىرەلىشۋاتقان تەقدىرى ئۇستىدە ئويدانراق ئويلىنىۋېلىشى كېرەك ئىدى .

توغرا ، ياقۇپبەگ قاراشھەر ئارقىلىق كورلىغا قايتىپ كەلدى . كەلگەن بىر ھەپتىدىن بېرى زاھىت كەبى جىم بولۇۋېلىپ ، ئۆز خانىسىغا مەھكەم بېكىنىۋالدى ، تالا ـ تۇزگە چىقمىدى ،

هاردۇق ئالدى ، ئويلاندى . لېكىن ، هاردۇق ئالغانسېرى هاردۇق يۈدۈۋالدى ، ئويلانغانسېرى ئويغا پاتتى . تەكلىماكانىنىڭ قۇملىرىدەك چېچىلىپ كەتكەن پىكىر - خىيالىنى ھەرقانداق قىلىپمۇ بىر يەرگە يىغالمىدى . ئالتە كۈن ئۆتۈپ ، يەتتىنچى كۈنىگە كەلگەندە سەۋر جامى «ۋاقتىدە» يېرىلدى - دە ، ئەستەرلىك تونىنى يېپىنچاقلىغان پېتى تالاغا چىقتى . ئىشىك ئالدىدا مۈگدەپ ئولتۇرۇشقان ياساۋۇللار چېكەتكىدەك سەكرەپ ئورنىدىن تۇرۇشتى .

ياقۇپبەگ بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ كەڭ سەينادىكى ئۇزۇم بارىگى ئاستىغا كەلدى . تۇنجى بولۇپ ئۇنىڭ كۆزىگە چېلىققىنى يان تەرەپتە قول باغلاپ تۇرۇشقان نىياز ھېكىمبەگ بىلەن خۇسۇسىي مىرزىسى مۇللا كامالدىن بولدى . ئۇ ئالدى بىلەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ چىرايىغا سەپسالدى ، ئادەم بالىسىنىڭ چىرايىدا بولىدىغانلىكى ئىپادىلەرنىڭ ھەممىسى جەم بولغان . لېكىن ، سىنچىلاپ قارىغاندىمۇ مۇقىمراق بىرمۇ ئىپادىنى تاپقىلى بولمايدىغان بۇ چىرايدىن ئۇ تېزلا زېرىكتى بولغاي ، نەزىرىنى موللا كامالدىن مىرزىغا يۆتكىدى .

بۇ قاتتىق قول ، تەلەپچان ھۆكۈمرانغا نەچچە يىلدىن بېرى مالايەڭ ساداقەت كۆرسىتىپ ، قۇلدەڭ خىزمىتىدە بولۇپ كەلگەن كامالدىن مىرزا ئۇنىڭ يېقىندىن بېرىقى باش قېتىنچىلىقىنى ، دەردىنى ئوبدان چۈشىنەتتى ، ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتاتتى ، كۆڭۈل بۆلەتتى . مانا بۇگۈن ئۇچ كۈن بولدى ، قەشقەردىكى بېكقۇلىبەگكە ، توقسۇن تەرەپتىكى ھەققۇلىبەگكە يوللىنىدىغان ئىككى پارچە يارلىقنى يازدۇرغاندىن بېرى ، ياقۇپبەگ ئۇنى يېنىغا يولاتمايلا قويدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ياقۇپبەگدىن خاۋاتىرلىنىشكە ، ئەنسىرەشكە باشلىدى . چۈنكى ، ئۇ ياقۇپبەگنىڭ ئىشنى كۆڭلى قالغان ئادەمگە ئوچۇق چىراي بەرمەسلىكتىن باشلايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى .

مانا بۇگۈن ئۇ تالاغا چىقتى . ئاق كۆڭۈل ، كۆڭۈلچەڭ كامالـ

دىن مىرزا بۇنى ياخشى بېشارەتلەرنىڭ بىرى دەپ ھېسابلىدى ـ دە ، كۆزنگە تىكىلىپ تۇرغان ياقۇپبەگكە قاراپ بىلىنەر ـ بىلىنمەس كۈلۈمسىرىدى .

ھەر بالانىڭ بېشى ، ھەر قازانىڭ سەۋەبى بولغاندەك ، كامالىدىن مىرزىنىڭ ئادەتتىكىچىلا كۈلۈمسىرىشىمۇ ھەم بالاغا ، ھەم قازاغا سەۋەب بولۇپ قالدى . ئۇنىڭ كۈلكىسى كۆزنگە قانداق كۆرۈندىكىن ، ياقۇپبەگنىڭ چىرايى ئۆزگەردى ، كۆز ئېقىدىكى ئىرماش ـ چىرماش تومۇرلارغا لىققىدە قان تولدى . كالپۇكى قېيىنىنى شورىۋالغاندەك ئاقاردى ، يۈز مۇسكۈللىرى تىترىدى ، كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى ھېلىغىچە كۈلۈمسىرەپ تۇرغان كامالىدىن مىرزىنىڭ بۇرنىغا تاقاپ تۇرۇپ دېدى :

— ھوي تۇزكور ، پادىشاھىڭنى مازاق قىلغۇدەك بولدۇڭمۇ تېخى ، قېنى دەپ باقە ، يۈزۈمگە پاقا چاپلىشىپ قاپتۇمۇ ، كۆزۈم جىرتاق بولۇپ قاپتۇمۇيا ؟

كامالىدىن مىرزا يېشى ئەللىكلەرگە تاقاپ قالغان ، تاياقتەك ئورۇق ، كەكە ساقاللىق ئادەم ئىدى . بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئىككى تال يېڭى ئايسىمان چوڭقۇر قورۇق ئۇنى ئادەتتە كۈلۈمسىرەۋاتقاندەك كۆرسىتىپ تۇراتتى . دەرۋەقە بۇگۈن ئۇ پادىشاھنىڭ كۆڭلىنى دەپلا ئازراق كۈلۈمسىرىگەنىدى . بىراق ، كىم بىلىسۇن ياقۇپبەگنىڭ بۇرۇتىدىن ئۆتمەن دەپ بۇرۇتىغا دەسسەۋېلىپ ئويلىمىغاندا توقۇناق بالاغا قالدى . ئەمدى نېمە چارە ، «ئۆزۈم تاپقان بالاغا ، نەگە باراي دەۋاغا» دېگەندەك ، دەردىنى يەنە ئىچىگە يۇتۇۋەتتى . يىپى تەڭشەلمىگەن لەگلەكتەك تىترەپ ، كەينىگە ئىككى قەدەم داجىدى ، يېتىم بالىدەك بوينىنى قىستى . بىراق ، تۇرتەپ كۆيۈۋاتقان قىزىق ياغدەك ئەزۋەيلىگىلى تۇرغان ياقۇپبەگ ئۇنى بوش قويۇۋېتىدىغاندەك ئەمەس ئىدى :

— سېنى بەزىلەر ھوشۇربەگ دېگەن يېتىم ئوغلاق بىلەن بېشىنى بىر قىلىۋېلىپ پادىشاھنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدۇ . بۇنىڭدا بىر گەپ بار ، دېسە ئىشەنمىگىنىم ئۈچۈن كۈلۈۋاتامسەن ؟ قېنى

راستىڭنى ئېيت ، تۇزۇمنى يەپ ، تۇزلۇقۇمنى چاققان ئۇ نائەھلى بىلەن قانداق ئەھدەڭ بار ، ئۇنى قاچۇرۇۋېتىشىڭدا نېمە مۇددىئايىڭ بار ؟

كەم سۆز ، مۇلايىم كۆرۈنىدىغان كامالىدىن مىرزا ئەمدى چىداپ تۇرالمىدى . ئۆزى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ھوشۇربەگ بىلەن بىر قاتاردا تىلغا ئېلىنغانلىقى ئۈنىڭغا قاتتىق ھار كەلدى . قار ـ يامغۇردەك يېغىۋاتقان ھاقارەت ، تۆھمەت ئالدىدا ئەھۋالىنىڭ ئۆزىنى ئانچە ـ مۇنچە ئاقلىمىسا بولمايدىغان يەرگە يېتىپ قالغانلىقىنى چۈشەندى ــ دە ، بېشىنى كۆتۈردى . قەدەممۇقەدەم قىستاپ كېلىۋاتقان ياقۇپبەگكە يۈزتۇرا گەپ ياندۇردى :

— ئالىيلىرى ، كەمىنە قۇللىرىنى ئوغرى ، قاراقچى دېسىلمۇ مەيلى ، تىللاپ ئۇرسىلمۇ مەيلى ، لېكىن ھوشۇربەگنىڭ شېرىكى دەپ ھاقارەت قىلىسىلا قۇللىرىغا راستىنلا ئۆۋال بولىدۇ . ئالىيلىرىنىڭ ئوت قۇيرۇقلۇق قىلىۋاتقان يامان غەرەزلىك كىشىلەرنىڭ گېپىگە كىرمەسلىكلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن ، — دېدى ۋە بىر چەتتە تاماشا كۆرگەندەك ئۇندىمەي تۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويدى . ئۇ نەچچە كۈندىن بۇيان ياقۇپبەگنىڭ ئالدىغا پەقەت نىياز ھېكىمبەگنىڭلا كىرىپ ـ چىقىپ يۈرگەنلىكىنى ، يۈرۈش ـ تۇرۇشلىرىنىڭ بارغانسېرى سىرلىق بولۇپ كېتىۋاتقىنىنى ئەمدىلا يادىغا كەلتۈرگەندى .

— جاللات ! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى ياقۇپبەگ يېپىنچاقلىۋالغان تونىنى بىر تەرەپكە چۆرۈۋېتىپ ، — پادىشاھ ئالدىدا ئاتكارچىلىق قىلىپ تىل ياندۇرۇشقا پېتىنغان بۇ مۇتتەھەمنى دەرھال يەرگە باس ، گۇناھىدىن تېنىۋالغىنى ئۈچۈن ئۈنىڭغا ھوشۇربەگنىڭمۇ ، ئۆزىنىڭمۇ نېسىۋىسىنى بەر !

— ئالىيلىرى ، ئاللا ھەممىگە گۇۋاھ ، قۇللىرىغا راستىنلا ئۆۋال بولدى ، مېنىڭ ھوشۇربەگ بىلەن زىنھار چېتىشلىقىم يوق ! نىياز ھېكىمبەگ ئۈيان ـ بۇيان يۇگۇرۇپ يۈرۈپ ئۈچ ـ تۆت

جاللاتنى باشلاپ كەلدى . جاللاتلار سۇدىكى بېلىقتەك تۇتۇق بەرمەيـ ۋاتقان كامالىدىن مىرزىنى پۇتلاپ تۇرۇپ يەرگە يېقتتى ـ دە ، بىر غـۇلاچ ئـۇزۇنـلۇقتىكى بېھى كالتىكى بىلەن مىرزىنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرۇشقا باشلىدى .

— ئـالـمـيـلـرى ، ياخشى بىلەن ياماننى ئايرىمغانلىقلىرى ئـۇچۇن هامان بىر كۇنى پۇشايمان يەپ قالىدىلا ، جانابىي ھەق كۆرسىتىدىغىنىنى كۆرسەتمەي قالمايدۇ...

— مـانـا ئـەمـسە ، هوشۇربەگنى ئازدۇرغىنىڭنىڭ جازاسى مـاۋۇ ، تـىـلـكـىنى تارتمىغىنىڭنىڭ جازاسى ماۋۇ ، پادىشاھىڭنى قارغىغىنىڭنىڭ جازاسى مانا ماۋۇ !...

چېكە تومۇرلىرى ھېسىپتەك كۆپۈپ ، تۇلۇمدەك ئېسىلگەن يـاقـۇپـبـەگ قوقاسقا چۇشكەن قىلدەك تولغىنىۋاتقان كامالىدىن مىرزىنى نالىلىق ئۆتۈكى بىلەن بىرقانچىنى دەسسۈەتتى . ئاندىن قـىـپقىزىل قانغا بويىلىپ ، سۇنايلىنىپ ياتقان بىتەلەي مىرزىغا «تـۇفـي» دەپ بـىـرنى تۇكۇردى ۋە ئوڭ قولىنى مۇرىسىنىڭ ئۇستىدىن ئارتىلدۇرۇپ تۇرۇپ :

— سوغۇق چاي ! — دەپ توۋلىدى .

ياقۇپبەگنىڭ قاتتىق چېچىلغان ، غەزەپلەنگەن ياكى چارچىغان چاغلىرىدا دائىم سوغۇق چاي ئىچىدىغان ئادىتى بار ئىدى . نىياز ھـېـكـمـبـەگ ئـۇنىڭ بۇ تەلىپىنى سەل نېرىراقتا شۇمشىيىپ تۇرۇۋاتقان مەھرەملەرگە يەتكۇزدى . بىر مەھرەم لىپمۇلىق چاي تـولـدۇرۇلـغان پىيالىنى بېشىنىڭ ئۇستىدىن ئېگىز كۆتۈرۇپ ، يـاقـۇپـبـەگـكـە سۇندى . ياقۇپبەگ پېشانىسىنى سۇرتۇۋەتكەندىن كېيىن ، پىيالىدىكى سوغۇق چاينى «گۇپ»لا قىلىپ ئىچىۋەتتى .

كىم بىلسۇن ، بوغۇزىدىن ئۆتۈپ كەتكەن بۇ مۇزدەك سوغۇق چـاي تـېـخـى تـومـۇرىنىڭ ئۇچىغا بارماستىلا ، ياقۇپبەگ بىرەر كـېـلىشمەسلىكنى سەزگەندەك تۇيۇقسىز چەكچەيدى ، قوللىرىنى تەستە كۆتۈرۇپ ، كۆكرىكىنى قاتتىق قامالىلىدى . بۇغداي ئۆڭلۇك چىرايى سېغىزدەك ئاقىرىپ ، ئاقلىقتىن كۆكۇچ رەڭگە ، ئاندىن

تۆمۇر دېتسەك قارامتۇل كۆك رەڭگە ئۆزگەردى . تەتۇر ئاچسەك كېرىلگەن ئاياغلىرى يۇمشاپ ، پۇتۇن ئەزايى مۇزخانىدا يالىڭاچ قالغانەك تىترىگىلى تۇردى ، بېشى ئېغىر كەلگەنەك ، ئاستا سەنتۇرۇلدى...

نىياز ھېكمىبەگ ياقۇپبەگنى ھاياش قىلىپ ئىچكىرى جانىغا ئەكىردى ۋە سۇپا ئۈستىگىلا ياتقۇزدى ، يۇرىكىنى تىڭشاپ ، تومۇرىنى تۇتۇپ باقتى . ئەھرارخان تۆرە نەدىندۇر تېپىپ كەلگەن كېچىككىنە يانچۇق ئەينىكىنى بۇرنىغا تۇتۇپ كۆردى ، ئەينەك ھورىدىمىدى ، بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاغزىغا سۇ تېمىتىۋىدى ، سۇ جاۋۇغايلىرىدىن كۆپۈك بولۇپ ئېقىپ چىقتى .

نىياز ھېكمىبەگ ياقۇپبەگنىڭ جان ئۈزگەنلىكىنى تەھقىقلەشتۇرگەندىن كېيىن ئۈزاقتىن - ئۈزاق دۇرۇت ئوقۇدى ۋە مېيىتنىڭ يوتىسىغا بېشىنى قويۇپ ئۆپكىدەپ يىغلاۋاتقان ئەھرارخان تۆرىگە دېدى :

— تۆرەم ، قارا باسقاندەك ئىش بولدى . پادىشاھىم پەيغەمبىرىمىزنىڭ سۈننىتىگە ئەمەل قىلىپ ئاللانىڭ دەرگاھىغا سەپەر قىلدى . بولغۇلۇق بولدى ، ئەمدى ئۆلگەننىڭ كەينىدىن ئۆلگىلى بولمايدۇ ، ئالىيلىرىنىڭ روھىنى خۇش قىلىمىز دېسەك ، ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى ۋاقتىنچە سىر تۇتايلى ، مېيىتنى يالغۇز قالدۇرمايلى ، كەمىنە ئىنىلىرى ھەر ئامال قىلىپ ھەققۇلىبەگ جانابلىرىغا بىر چاپارمەن ئەۋەتەي ، نېمىلا ئىش بولسا جانابلىرى كەلگەندىن كېيىن بىرنېمە دەرمىز .

ئۇلار نىياز ھېكمىبەگ قاراشھەرگە چاپارمەن ئەۋەتىدىغان ، ئەھرارخان تۆرە مېيىت ساقلايدىغان بولۇپ كېلىشتى . نىياز ھېكمىبەگ ھېچنېمە بولمىغان قىياپەتتە تالاغا چىقىپ ، قاۋۇل لەشكەردىن ئۇچنى تاللىدى - دە ، «پادىشاھ ئالىيلىرى ۋاپات قىلدى ، چاپسان كەلگەيلا» دېگەن ئاددىي مەكتۇپنى قاتمۇقات پىچەتلەپ ئۇلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى ، قونالغۇسىغا پايپاسلاپ بېرىپ ، ئۆلگەندەك ئۇخلاۋاتقان شېرىپ شەيتاننى ئويغاتتى ۋە يەنە

بىر پارچە مەكتۇپنى ئۇنىڭ ئىچ يانچۇقىغا مەھكەم جايلاشتۇردى . ھەرقانداق قاراڭغۇلۇقنىمۇ تىك تۇرغۇزالايدىغان كۈمۈش دەستىكىنى ئۇنىڭغا بېرىپ ، تاغ تەرەپكە يولغا سېلىۋەتتى .

ھەققۇلىبەگ بىلەن ھېكىمخان تۆرە بۇ چاغدا «تۇرپان ، تۇقسۇننى تارتقۇزۇپ قويۇپ سەت ئىش قىلدۇق ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىشقا يۈزىمىز يوق» دېگەن باھانە بىلەن قاراشەھەردە تۇرۇۋاتاتتى . ھەققۇلىبەگ نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆز مۆھرى بىسلىغان مەكتۇپىنى تاپشۇرۇۋالدى ـ دە ، دادىسىنىڭ ئۆلگىنىگە ئىشىنەر ـ ئىشەنمەي يولغا چىقىپ ، ئۆلۈمنىڭ ئۇچىنچى كۈنى كورلىغا يېتىپ كەلدى . ئارقىدىنلا نېمە ئىش بولغىنىنى بىلگۈسى كەلگەن ھېكىمخان تۆرىمۇ كورلىغا كەلدى .

ياش ھەققۇلىبەگ دادىسىنىڭ جەسىتىنى قۇچاقلاپ يىغا ـ زار بىلەن بولۇپ كەتكەن پۇرسەتتە ، نىياز ھېكىمبەگ مۇھەممەت كېرىم دادخاھ ، تاشباي دادخاھلار خۇدىنى يوقاتقان ھەققۇلىبەگنى چالا ـ بۇلا خەۋەرلەندۇرۇپ قويۇپلا ، ھېكىمخان تۆرىنى ئاق كىگىزدە ئولتۇرغۇزۇپ پادىشاھلىققا كۆتۈردى . بۇ ئىش ئۆزىنى دادىسىنىڭ ۋەلىئەھدى دەپ ھېسابلاپ يۈرگەن ھەققۇلىبەگكە ئېغىر كەلدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ دادىسىنىڭ ئۆلۈمىنىڭ يەتتىنچى كۈنى كېچىسى يېقۇپبەگنىڭ جەسىتىنى ھارۋىغا جايلاشتۇردى . ئۇ : «دادامنىڭ مېيىتىنى قەشقەرگە ئېلىپ بارىمەن ، ھەر ئىش بولسا ئاكامنىڭ مەسلىھىتىگە قۇلاق سالىمەن» دەپ ، يىگىت ـ سەرۋازلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ قەشقەر يولىغا راۋان بولدى .

ئۇنىڭ بۇ سەپىرى ھېكىمخان تۆرە ۋە باشقا مەنسەپدارلارنىڭ كۆڭلىدە شۇبھە تۇغدۇردى . ئۇلار «ھەققۇلىبەگ دادىسىنىڭ مېيىتىنى ئېلىپ مېڭىش باھانىسىدە ئاقسۇدىكى خەزىنىنى قورۇقداپ ، پەرغانە تەرەپكە ئۆتۈپ كەتمەكچى» دەپ ئويلاپ ، ئۇنىڭ كەينىدىنلا ئاقسۇغا مېڭىشتى . ھېكىمخان تۆرە ۋ ئۇنىڭ دادخاھلىرى ئاقسۇغا كەلگەندە ھەققۇلىبەگ بىرمۇنچە مال ـ دۇنيانى يىغىشتۇرۇپ ئاقسۇدىن كېتىپ قالغانىدى . ھېكىمخان تۆرە كېلىپلا پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇردى ، خەزىنىدىكى قالدى ـ قاتتى دۇنيانى

ھەرکىمنىڭ قۇدرىتى يەتكەنچە تالان ـ تاراج قىلىشقا يول قويدى . شەھەر پاتىپاراقچىلىق ئىچىدە قالدى . ماڭالايدىغانلىكى ئاتامان ، دادخاھلار ، پانسات ـ سەرۋازلار «خان تالىڭى» دىن نەپ ئېلىش ئۈچۈن ئۆزلىرىنى چېپىشىپ يۇرگەن شۇ كۈنلەردە ، نىياز ھېكىمبەگ ئاقسۇدىن ئۇشتۇمتۇت غايىب بولۇپ كەتتى .

قىرىق يەتتىنچى باب

چۆلدىكى ئالۋۇن

تومۇز ئايلىرى تەكلىماكان دەشتىنىڭ ئەڭ قىزىق ۋە ئەڭ قۇرغاق چاغلىرى ئىدى . ئۇزاق سەپەردىن زېرىكىپ ، بۇلۇتسىز ئاسمان يۈزىگە ئېسىلىپ تۇرغان تومۇز قۇياشى كۆيۈۋاتقان ئوت شارىدەك يېلىنجايتتى . تاقىر قۇم بارخانلىرى ، مىڭ يىللاردىن بېرى سۇ كۆرمىگەن سېرىق توپىلىق تۇزلەڭلىكلەر تۆمۈرچىنىڭ ئوچىقىدا تاۋلىنىۋاتقان تۆمۈردەك ۋىلىلدايتتى . تەشنالىق دەستىدە قۇرۇپ ، مەس چاقمەدەك قېتىپ كەتكەن توغراق غازاڭلىرى چوكىدەك قۇرۇق شاخلارغا ئېسىلغانىدى . تەقدىرى تەتۈر كېلىپ ئوت ئىچىدە تۆرەلگەن يانتاق مايسىلىرى ئىسرىقداندىكى ئادراسماندەك تۇرتەپ ، توزۇيتتى . ئۆز زامانىسىدا قەدىمكى رورانلىقلارنى ، مىرانلىقلارنى ، نىرانلىقلارنى[1] ئىللىق قۇچىقىدا

---

① كۆنچى دەرياسىنىڭ ئاياغ ئېقىمىغا ، لوپنۇر كۆلىنىڭ غەربىگە جايلاشقان رورانشەھىرى ، چاقىلىقنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان مىران شەھىرى ، بۈگۈنكى نىيە ناھىيىسىنىڭ شىمالىغا ، نىيە دەرياسىنىڭ ئاياغ ئېقىمىغا جايلاشقان نىران شەھىرىنى كۆرسىتىدۇ . تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي يولىغا جايلاشقان بۇ قەدىمكى شەھەر — بەگلىكلەر مىلادىيەنىڭ ئالدى ـ كەينىدە تازا گۈللەنگەن ۋە دەريا ئېقىمىنىڭ قىسقىرىشى ، قۇملىشىپ كېتىشىنىڭ ئېغىرلىشىشى سەۋەبلىك مىلادىيە 3 ـ ، 4 ـ ئەسىرلەردە ، ئەڭ كېچىككەندىمۇ (مىران) مىلادىيە 7 ـ ، 8 ـ ئەسىرلەردە ئىنسانلارنىڭ ياشىشىغا مۇۋاپىق كەلمەيدىغان بولۇپ قالغان ۋە تاشلىۋېتىلگەن .

ئەركە بالىسىدەك ئەركىلەتكەن ، ئاۋۇتقان ، كېيىنچە ئۇلارنىڭ سۈيىنى قۇرۇتۇپ ، تېرىلغۇسىنى قۇمغا كۆمگەن ، ئانا يۇرتىنى تاشلاپ كېتىشكە مەجبۇر قىلغان مۇشۇ ئوتلۇق هارارەت يەر بىلەن ئاسمان ئارىسىدا ، قۇم بارخانلىرى قوينىدا ، قاقشال توغراقلارنىڭ قارىندا هېلىھەم ئۆز پېتى ساقلانماقتا ئىدى . لاچىندىن قاچقان قۇش ياكى ئەقلىدىن ئاداشقان تېجىمەلدىن ئۆزگە ، پەقەت مەلۇم نەپ يولىدا جېنىنى تىككەن ئادەم بالىسىلا نى ـ نى ئەزىمەتلەرنى يەر چىشلەتكەن بۇ هالاكەت دېڭىزىغا قورقماي ئاياغ باسالايتتى . بىراق ، 6 ـ ئاي تومۇزىدا ، جەھەننەمدەك يالقۇنجاپ تۇرغان تاقىر ئوچۇقچىلىقتا ئېتىنى پات ـ پات قامچىلاپ كېلىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ لاچىندىن قاچقان قۇشقىمۇ ، ئەقلىدىن ئاداشقان تېجىمەلگىمۇ ئوخشايتتى . ياق ، ئۇنى قورقۇنچاق قۇش ، ئەقىلسىز تېجىمەل دېگەندىن كۆرە ، نەپنى دەپ جېنىنى دوغا تىككەن تەۋەككۇلچى قىمارۋاز دېگەن تۇزۇك ئىدى .

ئىسسىقتا چىدىماي كۆڭلەكچان كېتىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ ئات ئۈستىدە خۇددى قىزىلگۈلدىن ياسالغان خام كوزىدەك ئولتۇراتتى . قوقاس ئۈستىدە كېتىۋاتقاندەك ماغدۇرسىزلانغان ئېتىنى قېچىر مىنىپ ئۆزىدىن ئىككى غۇلاچ ئالدىدا كېتىۋاتقان شېرىپ شەيتان يېتىلىۋالغانىدى . ئات كەينىدە بولسا تۇلۇم ـ تۇلۇملاپ سۇ ئارتىلغان ئات ـ قېچىرلار ، پىيادە ۋە ئاتلىق مەھرەملەر كېلىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ هالى ئۆز غوجىسىنىڭكىدەك ئوسال ئىدى .

— جانابلىرى...

مىراخورنىڭ ئاۋازى ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ، ئات بىلەن تەڭ بېشىنى گىلدىڭلىتىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگنىڭ دىققىتىنى بۆلدى .

— قارىسىلا ، قارىسىلا ، جانابلىرى ، ئاۋۇ تەرەپتە بىرنېمىلەر مىدىرلاۋاتىدۇ ، بىر قارىسام ئادەمگە ، بىر قارىسام جەرەنگە ئوخشايدۇ ، — مىراخور كەلگەن يېرىدە توختاپ خىرە ـ شىرە كۆرۈنۈۋاتقان توغراقلىق تەرەپنى كۆرسەتتى . نىياز ھېكىمبەگ

مىراخور كۆرسەتكەن تەرەپكە بىرھازا قارىۋالغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا دوق قىلغاندەك دېدى :

— كۆزۈڭنى ئېچىپ قاراپ باق مىراخور ، كېلىۋاتقىنى كارۋان بولماي نېمە !

— كارۋان ؟ كارۋانبېشى يا يولدىن ، يا ئەقلىدىن ئاداشقان ئادەم بولسا كېرەك ئېھتىمالىم ، بولمىسا ئۆزىنىمۇ ، خىزمەتچىلىرىنىمۇ قىينىپ نېمە قىلاتتى بۇ چۆلدە ؟

— ھمم ، سەن نېمىنى بىلەتتىڭ ، ئاغزىڭغا بېقىپ گەپ قىل سەت مىراخور .

«ئۇينىڭ مۇڭگۇزىگە ئۇرسا تۇيىقى سىرقىراپتۇ» دېگەندەك ، مىراخورنىڭ ئويلىمايلا دېگەن گېپىدىن نىياز ھېكمىبەگنىڭ غۇرۇرىدە ئاچچىقى تۇتتى .

نىياز ھېكمىبەگنىڭ دېگىنى توغرا بولۇپ چىقتى ، بايانتىن بېرى كۆيۈۋاتقان قۇملۇقلار ، تۆپىلىكلەر ئارىسىدا مىغلىدىشىپ كېلىۋاتقان بۇ «چۇمۇلە» لەر بارا ـ بارا يوغىناپ ، ئات ـ قېچىرغا ، ئادەمگە ئايلانغاندى . ئۇلار ئانچە ئۇزاق ماڭمايلا ئاشۇ كارۋان بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى . نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئىشارىتى بىلەن ، مەھرەمبېشى ئېتىنغا بىر قامچا ئۇرۇپلا كارۋاننىڭ ئالدىغا باردى ـ دە :

— توختاڭلار ، — دېدى ، كارۋانبېشى سىياقىدىكى سالاپەتلىك بىر ئادەمگە قاراپ .

كارۋان توختىدى . شۇ ئەسنادا ، ئېتىنى دېۋىتىپ نىياز ھېكمىبەگمۇ يېتىپ كەلدى ۋە سورىدى :

— قايسىڭلار كارۋانبېشى ؟

— مانا مەن ! — ھېلىقى سالاپەتلىك ئادەم ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ جاۋاب بەردى ۋە قايتۇرمىلاپ سورىدى ، — سىلەر نېمە ئادەم ؟ نېمىدەپ يولىمىزنى توسۇسىلەر ، قاراقچى بولساڭلار كاللاڭلاردىن ھېزى بولۇڭلار ، يولۇچى بولساڭلار يولۇڭلارغا مېڭىڭلار !

كارۋانبېشىنىڭ ھېيىقماي ، تەپ تارتماي سۆزلەشلىرى نىياز ھېكمىبەگنىڭ سەپراسىنى ئۆرلىتىۋەتتى . ئۇ مەھرەملەرگە قاراپ ۋارقىرىدى :

— نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسىلەر ، باغلىمامسىلەر بۇ پوچى ئەبلەخنى !

مەھەرەملەر ئولاش - چولاش بېرىپ ، كارۋانبېشىنىڭ قوللىرىنى كەينىگە قايرىۋىدى ، ئۇستىخانلىرى غىرىسلاپ كەتتى . كارۋانبېشىمۇ بوش كەلمەي دېدى :

— سەلتەنەتلىك ئەمىرلەشكەر موللاجى تۇراپ جانابلىرىنىڭ كارۋانبېشىغا مۇنداق بىئەدەپلىك قىلىشقا بېشىڭلار ئونمىدى ؟

— مولىلاجى تۇراپ ؟ — نىياز ھېكمىبەگ كارۋانبېشىغا يېقىنراق كەلدى .

— شۇنداق ، بۇنىڭغا نېمە دەيسىلەر ئەمدى ، ئىشەنمىسەڭلا بۇ كۈمۈش دەستەكنى كۆرۈپ بېقىڭلار ، يول توسۇغان گۇناھىڭلارغا توۋا قىلىپ قالساڭلار ئەجەب ئەمەس !

كارۋانبېشى سەللىسىنىڭ قېتىدىن پارقىراپ تۇرغان كۈمۈش دەستەكنى ئېلىپ مەھرەمبېشىغا ئۇزارتتى ، مەھرەمبېشى ئۇنى نىياز ھېكمىبەگنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى .

نىياز ھېكمىبەگ ئەمىرلەشكەرنىڭ خاس خادىملىرىدىلا بولىدىغان كۈمۈش دەستەكنىڭ ئالدى - كەينىگە قاراپ چىققاندىن كېيىن بىردىنلا ئىشىنىڭ تېگىگە يەتتى . بۇ سىرلىق كارۋاننىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرىنى بىلىشكە قىزىقىپ قالدى - دە ، يالغاندىن كۈلۈمسىرەپ قويۇپ سورىدى :

— سىلەرنىڭ ئەمىرلەشكەر ئەۋەتكەن كارۋان ئىكەنلىكىڭلارغا سۆزسىز ئىشەندۇق ، بىراق بۇ كارۋاننىڭ نېمە ۋەجىدىن قوزغالغىنى ۋە قايسى مەنزىلگە يېتىمەكچى بولغىنىنى بىلىشكە بولارمىكىن ؟

كۈمۈش دەستەكنىڭ ئۆز كۈچىنى كۆرسەتكىنىگە خۇشال بولغان كارۋانبېشى «قانچىلىك ئىش ئىدى ، دەپ بەرسەم بېرەي»

دېگەن يەرگە كەلدى ۋە :

— ئەمرلەشكەرنىڭ يارلىقىغا بىنائەن خوتەن خەزىنىسىدىن يۈكلەنگەن بۇ پادىشاھلىق دۇنيانى ئاقسۇغا ۋە بەدەل داۋىنى ئارقىلىق پەرغانىگە ئېلىپ ماڭدۇق . قەشقەر يولى ئەنسىز بولغىنى ئۈچۈن بۇ يولدىن ماڭغانىدۇق ، كىم بىلسۇن ، يەنە سىلەرگە ئۇچرىشىپ قالدۇق .

— بۇ مۇشكۇل يولدىن مېڭىشقا جۇرئەت قىلغان كارۋانبېشىنىڭ نام ـ ئەمەللىرى نېمىكىن ؟

— خەير ، بىلىپ قالساڭلار ئارتۇق كەتمەس ، كەمىنە كارۋانبېشى ئوبۇلقاسىم ئەندىجانى ئەمرلەشكەرگە بىر نەۋرە تۇغقان كېلىمەن ، نەچچە ئون كۇن ئىلگىرى ئاكام موللاجى تۇراپنىڭ ئىلتىماسى بىلەن كارۋاننى باشلاپ قەشقەردىن كەلگەنمەن .

كارۋانبېشى كەينىگە بۇرۇلماقچى بولۇۋىدى ، نىياز ھېكىمبەگ دىمىغىدا كۇلۇپ قويۇپ ، ئۇنى توختاشقا بۇيرۇق قىلدى :

— ھۆرمەتلىك كارۋانبېشى ، ئۆزلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكلىرىنىغۇ بىلمۇۋالدۇق ، كەمىنلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلگۈلىرى يوقمۇ ؟ — دەپ سورىدى ئۇنىڭدىن .

— قېنى سۆزلىسىلە ، بۇنداق پىژغىرىم چۆلدە ئەزمىسىنى ئېزىدىغان كاپ ـ كاپ ئادەم بىلەن ئەسلا خۇشۇم يوق !

— خەير ، سىلىمۇ بىلىپ قالسىلا ، — نىياز ھېكىمبەگ كارۋانبېشىنىڭ تەلەپپۇزىنى دوراپ دېدى ، — كەمىنلىرى خوتەن ھاكىمبېگى نىياز ھېكىمبەگ بولىمەن ، موللاجى تۇراپ دېگەنلىرى پېقىر ھاكىمبەگنىڭ قول ئاستىدىكى رەسۋايىجاھان ئەمرلەشكەر بولىدۇ !

— نىياز ھېكىمبەگ ! — كارۋانبېشى بېشىغا قامچا تەگكەندەك تولغاندى ، — خاقانى چىن تەرەپكە قېچىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگمۇ ؟

— ئەمرلەشكەر شۇنداق دېدىمۇ ؟

— دەل تاپتىلا ، ئەمرلەشكەر جانابلىرى شۇنداق دېگەن . ئۇ

يەنە «نىياز ھېكمىبەگ ئىلگىرى مۇرتەتلەر تەرىپىدىن مۇسۇلمان پادىشاھى تەرەپكە ئۆتكەن ، ئەمدى يەنە مۇرتەتلەر پادىشاھى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى» دېگەن…

— ھە ، شۇنداقمۇ تېخى ، — نىياز ھېكمىبەگ چۆلنى بېشىغا كىيىپ كۆلۈپ كەتتى ۋە موللاجى تۇراپقا خىيالەن جاۋاب بەرگەندەك ، پىچىرلىدى :

«ھەي بىچارە ئەخمەق ، پالانى پالانچى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىپتۇ ، دېگەنمۇ گەپ بولامدۇ ، ئۆتۈپ كەتسە نېمە بوپتۇ ؟ جاھاندا مەنپەئەت تۇگىگەن يەردىن قاچمايدىغان زادى قانچىلىك ئادەم بار ، مەنپەئەت بار يەرگە يۈگۈرمەيدىغان يەنە قانچىلىك ئادەم بار ؟ ئىشەنمىسەڭ ، ئۆزۈڭگە سەپسېلىپ قاراپ باق ، قىزىڭنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئەمىرلەشكەرلىك مەنسىپىنى بىر پارچە لوق گۆشتەك ئالدىڭغا تاشلىۋېدىم ، قۇيرۇق شىپاڭلىتىپ ئايىغىمغا باش قويمىدىڭمۇ ؟ ئەتراپىڭغا قاراپ باق ، قايسى زىرائەت سۇ بار يەرگە قاراپ يىلتىز سوزمايدۇ ؟ ئاسمانغا قارا ، قايسى قۇش دان بار يەرگە ئۇچمايدۇ ؟ ئەقىللىق قۇش دانلا بولىدىكەن ، قوناقمۇ ، بۇغدايمۇ ، تېرىقمۇ ، تاللاپ ئولتۇرمايدۇ ، ئىش تەۋرىتىپ دەۋران سۈرمەكچى بولغان دانا ھاكىم ، مەنپەئەتلا بېرىدىكەن ، پادىشاھنى مۇرتەت ، مۇسۇلمان دەپ ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ . تېخىمۇ دانالىرى بولسا ، نۇسرەت كەتكەن پادىشاھنىڭ بېشىغا دەسسەپ ، نۇسرەت تاپقان پادىشاھنىڭ پېشىنى تۇتىدۇ . شاھلىق تاجى بىر شاھقىلا باقمىدە بولمىغىنىدەك ، ھاكىممۇ بىرلا پادىشاھقا قارام ئەمەس ، ‹قېشىڭدا كىم بولسا چىرايلىقلىڭ شۇ ، بېشىڭنى كىم سىلىسا ماشايىخلىڭ شۇ › دېگەن تەمسىلمۇ بىكار چىقمىغان ـ دە ؟… »

نىياز ھېكمىبەگ ئىسسىقتىن سالپىيىپ كەتكەن قاپاقلىرىنى تۇردى :

— مەھرەمبېشى !

— لەببەي ، جانابلىرى !

— پۇل ـ مال ۋە مۇھىم مەلۇمات ئەكەلگىنىنىڭ يۈز ـ

خاتىرىسى ئۇچۇن بۇ مەمەدان كارۋانبېشىنىڭ پېيىنى قىرقىپ قويۇپ بېرىڭلار ، ئۇ تىرىك تۇرۇپ دوزاخ ئازابىنى تارتسۇن . قالغانلىرىنى بىرىنى ساق قويماي قىلىچتىن ئۆتكۈزۈڭلار ، ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى ئاتقا ئارتىپ ، قالغىنىنى ئاۋۇ توغراقنىڭ تۇۋىگە كۆمۈپ قويۇڭلار ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەسقېتىپ قالار !

— باش ئۇستىگە ، جانابلىرى !

كارۋانبېشى : «سەن يالغانچى ، سەن نىياز ھېكىمبەگ ئەمەس» دەپ چالۋاقاشقا باشلىغاندا ، شېرىپ شەيتان ئۇنى كونا تامنى ئۆرۈگەندەك ئۆرۈپ يەرگە باستى . ئوشۇقىنىڭ كەينىگە بىرلا تىغ ئۇرۇپ ، پاچىقىنىڭ پېيىنى قىرقىپ تاشلىدى .

كارۋانبېشىنىڭ ئاقۇتتىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ ، يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكەن كارۋان خىزمەتچىلىرىنىڭ داد ـ پەريادىغا ھېچكىم قۇلاق سالمىدى . بىر ـ بىرلەپ كېسىلگەن باشلار نەچچە دومىلىنىپ ، قىزىق قۇم ئۇستىدە ھەرىكەتتىن توختىدى . ئولجا ـ غەنىيىمەتلەر ئات ـ قېچىرلىرى بىلەن قوشۇپلا خوتەن يولىغا ھەيدەلدى .

دەريا ئەگمىسىدىكى لايلەتما ئۇچ بۇرجەكتە كۆكلەپ تۇرغان بىر پارچە توغراقلىق ھايال ئۆتمەي يەنە جىمجىت ھالىتىگە قايتىپ كەلدى...

ئەسلىدە ، قاغا قانىتىدەك قاراڭغۇ بولغان ھېلىقى كېچىسى ئاقسۇدىن ئۇن ـ تىنىشسىزلا قېچىپ چىققان نىياز ھېكىمبەگ ساداقەتمەن ياساۋۇل ـ مەھرەملىرىنى ئەگەشتۇرگىنىچە ئاۋاتتىن ئۆتۈپ ، خوتەن دەرياسىغا ئولىشىۋالغاندى . ئۇ بۇ سەپىرىدە ئۇدۇل جەنۇبقا قاراپ يول ئېلىپ ، مازارتاغ ، تەۋەككۈل ، دۆڭئېرىق دېگەن كەنتلەردىن ئۆتتى ، ھەر مەنزىلدە ئات ئالماشتۇرۇپ ، سەپىرىنىڭ ئون ئالتىنچى كۈنى كېچىسى خوتەن شەھىرىگە كىرىپ كەلدى . ئۇ سەپەردىن قايتىپ كېلىپلا ، موللاجى تۇراپ بىلەن قەدىناسلارچە قۇچاقلىشىپ ، قوبۇلخاندا تاڭ ئاتقۇچە ئەھۋاللاشتى . سۇلالە چېرىكلىرى ، ياقۇبېگنىڭ ئۆلۈمى ، ئاقسۇدىكى خان تالىشى ، قانغا

بـويالغان كارۋان توغرىسىدا ھېچقايسىسى ئېغىز ئاچمىدى . يول ئازابىنى تامامەن ئۇنتۇپ كەتكەن نىياز ھېكمىمبەگ ياش خوتۇنى لاله بىبى بىلەن چالا - پۇچۇق كۆرۈشتى - دە ، ئەمرلەشكەرنى يەنە چىللاپ كېلىپ ، بۇرۇتىغا چالما تىزغىلى تۇردى . ئۇنىڭغا :

— پاھ ، پاھ ، پاھ ، ئەمرلەشكەر دېگەن ئۆزلىرىدەك بولسا ، لالەخانىمك دەپ ببرىشچە يۇرتنى پاراسەت بىلەن باشقۇرۇپ ، لەشكەرلەرنى قاتتىق مەشققە ساپتىلا ، ئاڭلىسام ، بەزى پەرغانىلىك لەشكەرلەر ئاسمانىدا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان سارىنمۇ ئېتىپ چۈشۈرەلەيدىكەن ، بىر پەشۋا بىلەن ئون ئادەمنى تىك موللاق ئاتقۇزالايدىكەن . بۇ راستمۇ ، جانابلىرى ؟ — دېدى . ھاكىمبەگنىڭ گېپىنى زوق - شوق بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇرغان موللاجى تۇراپ كۇچلۇك شامالغا دۇچ كەلگەن توخۇ پېيىدەك ئۇچۇپ كەتتى ۋە كېرىلىپ تۇرۇپ :

— ھەي ، قىزىم لالە بىبىزە ، دادىسىنى شۇنداقمۇ كەمسۇندۇرغان بارمۇ ؟ يۇرتنى باشقۇرۇشنىغۇ باشقۇردۇق ، لەشكەرنى مەشققىمۇ سالدۇق ، شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك ، بەزى پەرغانىلىك لەشكەرلەر شۇنداق مەرگەن بولۇپ كەتتىكى ، ئاسماندىكى سار ئۇياقتا تۇرسۇن ، قۇشقاچنىمۇ بىر پاي ئوق بىلەنلا ئېتىپ چۈشۈرەلەيدۇ ، — دېدى ماختىنىپ .

نىياز ھېكمىمبەگ كۈلۈمسىرەپ ، كۆزلىرىنى بىرقىسما خۇمارلاشتۇردى ۋە ببشىنى چايقاپ دېدى :

— ھەي ، تازا ئىشەنگۈم كەلمەي تۇرىدۇ ، جاھاندا بۇنداقمۇ مەرگەن لەشكەر بولارمۇ ، باشمالتاقچىلىك قۇچقاچ ، يەنە كېلىپ ئۇ ئاسمانىنىڭ قەرىدە دېسىلە...

— بۇنىڭ ئىشەنمەيدىغان نېمىسى بار ، جانابلىرى ؟

— دەيمەنا...

— ھەي... — موللاجى تۇراپ تۆردىن پەگاھقىچە ۋە پەگاھدىن تۆرگىچە گۈس - گۈس دەسسەپ مېڭىپ چىقتى ۋە تۇيۇقسىز ئەقىل تاپقاندەك نىياز ھېكمىمبەگنىڭ ئالدىدا توختاپ ، دېدى :

— هاكىمبەگ جانابلىرى ، ئىشەنمىسلە ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈپ ئاندىن بىرنېمە دېسلە قانداق ؟

— بولدى ، باغلىشلى ، دېگەنلىرى راست بولسا ئامراق ئارغىمىقمىنىڭ مېھرىدىن كەچتىم ئەمىسە !

مەسلىھەت شۇ يەردە توختىدى . ئەتىسى ئەتىگەن قۇياشى ئوردا قۇبىسىنىڭ ئۈستىگە قونغان چاغدا جىمى ئاتلىق ، پىيادە لەشكەرلەر ئوردا ئالدىدىكى كەڭ سەيناغا ھازىر قىلىندى . پەرغانلىلىك لەشكەرلەر سەينانىڭ ئوڭ تەرىپىدە ، يەتتە شەھەرلىك لەشكەرلەر سول تەرىپىدە سەپ تۈزدى . ئوردا دەرۋازىسىدىن سۆلەت ـ سالاپەت بىلەن چىقىپ كەلگەن نىياز ھېكىمبەگ سەل ئېگىزگىرەك جايلاشتۇرۇلغان تەختتە ئولتۇرۇپ ، خۇددى چاقماق چۈشكەندەك يورۇپ تۇرغان سەيناغا كۆز يۈگۈرتتى . سەينا ئوتتۇرىسىدا موللاجى تۇراپ ئۇنىڭ ئىجازىتىنى كۈتۈپ تۇراتتى . نىياز ھېكىمبەگ ئۇنىڭغا قاراپ «قېنى ئەمىسە ، كارامىتىڭنى كۆرسەت» دېگەندەك مەنىدە بېشىنى لىڭشىتتى . موللاجى تۇراپ تۇيىقى قىزىپ كەتكەن ئارغىماقتەك گىدىيىپ ، بىر قولىنى بىلىگە تىرىدى ، يەنە بىر قولىنى پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ لەشكەرلەرگە ئۇنلۈك ئاۋاز بىلەن دېدى :

— ئى باھادىر ئەزىمەتلەر ، سىلەرنى ھاكىمبېگىمگە ئاسماندا ئۇچۇۋاتقان قۇشقاچنى ئېتىپ چۈشۈرەلەيدۇ دەپ داڭلاپ بەردىم ، قېنى جاۋاب بېرىڭلار ، بۇ راستمۇ ؟

— ھەق راست ! — نەچچە يۈز لەشكەرنىڭ ئاۋازى بۇلۇتلاردىن ھالقىپ كەتتى .

— قېنى ئەمىسە ، ئالىم دەھبېشى ، نەۋرۇز مەرگەنلەر مەيدانغا چۈشۈپ ھاكىمبەگ جانابلىرى ئالدىدا كارامەتلىرىنى كۆرسەتسۇن !

— باش ئۈستىگە ، جانابلىرى !

بىرى قوناق شېخىدەك ئېگىز ، بىرى كۆتەكتەك پاكار ئىككى لەشكەر پەرغانلىلىكلەرنىڭ سېپىدىن ئايرىلىپ چىقتى ـ دە ، ئۇدۇل يۇرت كاتتىلىرى ئالدىغا كېلىپ ئېگىلىپ تەزىم قىلدى ، كەينىگە

يېنىپ سەينانىڭ ئوتتۇرىسىغا بېرىپ توختىدى ، ئاندىن مىلتىقلىرىنىڭ قوندىقىنى يەرگە قويۇپ ، قەددىنى رۇسلاپ پەرمان كۈتۈپ تىك تۇردى .

— قېنى ئېتىڭلار !

موللاجى تۇراپنىڭ بۇيرۇقى بىلەن تەڭ ، بىر توپ ئاق كەپتەر لەشكەرلەر ئارىسىدىن قانات قاققان پېتى ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى . سەينا ئاسمىنىدا تولۇق بىر ئايلىنىپ چىققان كەپتەرلەر لەشكەرلەرنىڭ باش ئۈستىگە قايتىپ كەلگەندە ئارقا ـ ئارقىدىن ئېتىلغان ئوق ئاۋازىغا ئەگىشىپلا سېپى چۈۋۈلدى . ئەجىلى توشقان ئىككى ئاق كەپتەر پەسكە قاراپ موللاق ئاتتى . ئۇدۇل نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ قاناتلىرىنى پالاقلىتىپ بىردەم جان تالاشقاندىن كېيىن ئاندىن جىمىپ قالدى .

موللاجى تۇراپ مەرگەنلەرگە قول پۇلاڭلىتىپ : «يارايسىلەر ، يارايسىلەر » دېگىنىچە كارامەت كۆرگەندەك ھاڭ ـ تاڭ قالغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئۇنىڭ ئالدىدا تازا بىر ماختىنىۋالدى :

— ھاكىمبېگىم ، لەشكەرلىرىمنىڭ مەرگەنلىكىگە ئەمدىغۇ ئىشەنگەندىلا ، — دېدى ئۇ نىياز ھېكىمبەگكە سىڭايان قاراپ . نىياز ھېكىمبەگ چاۋاك چالغان پېتى تەختىتىن چۈشۈپ موللاجى تۇراپنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ تەبرىكلىدى ۋە قوللىرىنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ :

— ئەمىرلەشكەر جانابلىرى ، ئۆزلىرىدىن يەنە بىر ئۆتۈنۈشۈم بار ئىدى . بىلمىدىم ، دەيمۇ ، دېمەيمۇ ، — دېدى قورۇنغان قىياپەتتە .

مولىلاجى تۇراپ ھاكىمبەگنىڭ ئەدەپ بىلەن تەكەللۇپ قىلىۋاتقىنىنى شەرەپ دەپ بىلدىمۇ ياكى نەچچە مىڭ جۇپ كۆز ئالدىدا ئۇنىڭ ئۆتۈنۈشىنى قوبۇل كۆرۈپ يۇز تاپماقچى بولدىمۇ ، مەردلەرچە مەيدىسىگە ئۇرۇپ :

— قانداق ئۆتۈنۈشلىرى بولسا دەۋەرسىلە ، بېگىم قولۇمدىن كېلىدىغانلىكى ئىش بولسا خىزمەتلىرىگە تەييارمەن ، — دېۋىدى ،

بۇ گەپ نىياز ھېكىمبەگنى قەۋەتلا خۇش قىلىۋەتتى .

— پەرغانىلىك بۇرادەرلىرىمنىڭ مەرگەنلىكى كەمىنە ھاكىمبەگنى راستتىنلا ھەيران قالدۇردى ، — دېدى ئۇ ئۆتۈنۈشىنى ئالدىرىماي ـ تېنىمەي ئىزھار قىلىپ ، — ئۇشبۇ دەمدە بۇ بۇرادەرلەرنىڭ جانبازلىق ماھارىتى قانداقراقكەن دېگەن بىر سوئال كۆڭلۈمدە كېزىپلا يۈرىدۇ...

— ۋاي ـ ۋۇي ، لەشكەرلىرىمنى باشلاپ بېرىپ شەھەر ئالدىغان ئىشىمكەن دەپتىمەن ، — دېدى موللاجى تۇراپ ۋە شۇ ھامان لەشكەرلەرگە بۇيرۇق قىلدى :

— قورالنى تاشلا !

— ئىككىدىن سەپ بولۇپ ئوتتۇز قەدەم ئالدىڭغا !

— ھەربىرىڭنىڭ ئالدىدا بىردىن دۇشمەن ، بازغاندەك مۇشتۇمۇڭ بىلەن سەينادىن سۇرۇپ چىقار !

لەشكەرلەر ئەمىرلەشكەرنىڭ دېگىنىنى قىلىپ ، مىلتىقلىرىنى ئوقى بىلەن ، قىلىچلىرىنى قىنى بىلەن تۇرغان پېرىگىلا تاشلاپ قويۇشتى ـ دە ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغىراق كېلىپ سوقۇشقاق خورازلاردەك تۇتۇشقىلى تۇردى . دەل شۇ چاغدا ئۇلار ئۇخلىسىمۇ چۈشىگە كىرمەيدىغان بىر ئىش يۈز بەردى . نىياز ھېكىمبەگ چىڭقىلىپ تۇرۇپ بىرلا يۆتىلىۋىدى ، بىر كېچىدىلا ئۆزگىرىپ ھاكىمبەگكە ئەل بولغان يەرلىك لەشكەرلەر بوراندەك باستۇرۇپ كېلىپ قالايمىقان تاشلىنىپ يانقان قورال ـ ياراغلارنى جاڭگالدىن ئوتۇن تەرگەنىدەك تەرگىلى تۇردى . سەينانىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى قويۇق دەرەخلىكتىن يولۇاستەك ئېتىلىپ چىققان يەنە بىر بۆلۈك لەشكەر مىلتىق ـ قىلىچلىرىنىڭ ئۇچىنى بىر ـ بىرى بىلەن بەخىرامان مۇشتلىشىۋاتقان جانباز لەشكەرنىڭ دۈمبىسىگە تاقاپ ئۇلگۇردى . خۇددى چۆلدە قالغان تەنھا يولۇچىدەك تېڭىرقاپ قالغان موللاجى تۇراپ تۇتقۇن لەشكەرلەر قاتاردا زىندانغا تاشلانغاندىلا ، ئاندىن ھاكىمبەگنىڭ قاپقىنىغا چۈشكىنىنى بىلىپ ، لەۋلىرىنى قاتتىق چىشلىدى...

خوتەندە ئون نەچچە يىل دەۋران سۈرگەن موللاجى تۇراپ ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرى قۇدۇققا چۈشكەن تاشتەك غايىب بولدى . ئۇلارنىڭ ئورنىنى كەڭ قاسقانلىق ئېگىز تەلپەك ، قارا تەگلىك چەكمەن چاپان كىيگەن يەرلىك لەشكەرلەر ئىگىلىدى . خوتەن پۇقرالىرى ئارىسىدا : «خاقانى چىن چىرىكلىرى كېلىۋاتقۇدەك» ، «ئاھ ـ دادىمىز ئاللاغا يەتكەنمىش» دېگەندەك مىش ـ مىش پاراڭلار خېلى كەڭرى تارقىلىپ يۈرگەن بىر پەيتتە ، سەزگۈر كوچا مىرشەپلىرى كىيىۋالغان جەنده كۇلاهى بىلەن مۇسۇلمان سەرگەردانلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان ، ئەمما قاپاقلىرى قوي ئۆتىدەك كۆكىرىپ ، كۆك مونچاقتەك ساڭگىلاپ تۇرىدىغان ، گازىر كۆز ، پاناق بۇرۇن بىر ئادەمنى تۇتۇۋېلىشتى ۋە ئۆز تەلىپى بويىچە نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئالدىغا ئەكېلىشتى . نىياز ھېكمىبەگ بۇ تۇتقۇننى كۆرۈپلا قاتتىق تېرىكىپ كەتتى :

— جاھان مالىمانچىلىقى بولۇۋاتقان بىر چاغدا بۇ يەرگە كەلگەنلىرى نېمىسى ئەمدى ؟ — نىياز ھېكمىبەگ قەلەندەر قىياپىتىدە ياسىنىۋالغان قۇدالاينى بىر قاراپلا تونۇۋالدى ۋە مىرشەپ ، مەھرەملەرنى سىرتقا چىقىرىۋېتىپ ئىككىسى خالىي قالغاندىلا ئاندىن ئېغىز ئاچتى .

— كەلمىسەم بولمىدى ، بېگىم ، بۇ باشقا ، مانا ماۋۇ باشقا كۇن چۈشتى ، — مەقسىتىنى ئۇقتۇرالماي قېلىشىدىن قورقتىمۇ ، قۇدالاي سۆزلەۋېتىپ كىچىك بالىدەك بېشىنى تۇتتى ۋە كۆرسەتكۈچ بارمىقى بىلەن ئاسمانغا ئىشارەت قىلدى .

— قېنى سۆزلىسىلە باشلىرىغا زادى قانداق كۇن چۈشتى ؟

— قىزىمنىڭ ئېرى ، ياق ، ياق ، قوشبېگى ئالىيلىرى كورلا تەرەپتە ئۆلۈپ كەتتى .

— ھە ، شۇنداق بوپتۇمۇ تېخى ؟ يەنچۇ ؟

— چوڭ بەگزادە بېكقۇلىبەگ ئوتتۇرانچى بەگزادە ھەققۇلىبەگنى ئۆلتۈرۈۋەتتى .

نىياز ھېكمىبەگنىڭ قۇلاقلىرى بىرەر يات تېۋىشنى ئاڭلاپ

قالغان سەزگۈر ئاتىنىڭ قۇلاقلىرىدەك دىڭ بولدى ۋە ئالدىراپ سورىدى :

— بېكقۇلىبەگ ھەققۇلىبەگنى ئۆلتۈرۈۋەتتى دېدىلمۇ ؟ ئاكىسى ئىنىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى دېگەن نېمە گەپ ئۇ !

— شۇنى دېمەمدىلا ، جانابلىرى زامانىڭ ئاخىر بولغاندا ئاتا ـ بالا ، ئاغا ـ ئىنى بىر ـ بىرىگە باقمايدىغان بولۇپ قالىدۇ ، دېيىشىدىكەن خەقلەر ، بەلكى راستتىنلا زامانە ئاخىر بولۇۋاتسا كېرەك .

— قېنى سۆزلىسىلە ، بۇ كۆڭۈلسىزلىكنىڭ ۋەجى نېمىكەن ؟

— نېمە بولماقچىدى ، ئاداۋەت بولمامدۇ ، ئەسلىدە ھەققۇلىبەگ بەگزادە ئاتالىق غازى ئالىيلىرىنىڭ جەستىنى ئېلىپ قەشقەر تەرەپكە كېلىۋېتىپتىكەن ، ئۇ قەشقەرگە كەلمەستىلا «ھەققۇلىبەگ بەگزادە ئالىيلىرىنىڭ جەستىنى ئېلىپ قەشقەرگە كەتتى . ئۇنىڭ نىيىتى يامانەك تۇرىدۇ ، پادىشاھ بولۇۋېلىشىدىن ئاگاھ بولغايلا » دېگەن بىر نامە بېكقۇلىبەگ بەگزادىنىڭ قولىغا يېتىپ بېرىپتۇ ، شۇنىڭ بىلەن چوڭ بەگزادە كۆڭۈلۈك دېگەن يەرگىچە ئالدىغا بېرىپ ھەققۇلىبەگنى ئېتىپ تاشلاپتۇ . ئاڭلىغانلىرىم مانا مۇشۇ .

— ھەي ، بەك يامان بوپتۇ جۇمۇ ، ئارىغا ئاداۋەت سالغان كىمدۇ زادى ؟

— مىش ـ مىش گەپلەرگە قارىغاندا ، بۇ تەرىپى تېخى نامەلۇم ئىمىش . بەگزادىنىڭ قولىغا يەتكەن بۇ نامىگە ھېچقانداق مۆھۈر بېسىلمىغانىكەن .

— ھە ، مۇنداق دېسىلە...

نىياز ھېكىمبەگنىڭ يامغۇردىن كېيىنكى ئاسمانەك ئېچىلىپ كەتكەن چىرايىغا قانائەت كۈلكىسى ئولاشتى . «توختاپ تۇر ، يەنە بىردەم گەپكە سېلىپ باقمايمەنمۇ ، ئاغزىدىن تۆكۈلگەن ئەخلەت ئارىسىدىن بىرەر تال گۆھەر تېپىۋېلىشىممۇ مۇمكىن» دەپ ئويلىغان نىياز ھېكىمبەگ قۇدالاينىڭ ئاغزىنى كوچىلاشقا باشلىدى :

— بایاتىن بېشىمغا كۈن چۈشتى ، دېگەندەك قىلىۋىدىلىغۇ ، ئۆلسە بەگزادە ئۆلۈپتۇ ، بىراق سىلىنىڭ باشلىرىغا كۈن چۈشكىنى نېمىسى ئەمدى ؟ — دەپ سورىۋىدى ، قۇدالاي ئىما ـ ئىشارەت بىلەن قوشۇپ جاۋاب بەردى :

— خەۋەر تاپتىلىمىكىن ، هاكىمبېگىم ، چوڭ بەگزادە ئوتتۇرانچى بەگزادىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەندىن كېيىن دەرهال ئۆمەرقۇل دادخاھ باشلىق ئون بەش مىڭ لەشكەرنى ئاياغقا تۇرغۇزۇپ ، ئاقسۇدا پادىشاھ بولۇۋالغان هېكىمخان تۆرىگە قارشى ئاتلاندى . ئۇلار ئاقسۇنىڭ يايدى دېگەن يېرىدە شۇنداق قاتتىق ئۇرۇشتىكى ، هاي ، هاي ، نېمىسىنى دەيدىلا ، ئۆلگىنى ئۆلدى ، ئۆلمەي قالغان هېكىمخان تۆرە بەش مىڭ لەشكىرىنى ئېلىپ پەرغانە تەرەپكە قېچىپ كەتتى .

— راست شۇنداق بولدىمۇ ، يەنچۇ ؟

— يەنە ، بېكقۇلىبەگ بەگزادە هېكىمخان تۆرىنى قوغلىۋەتكەندىن كېيىن ، ئاقسۇغا ئابدۇراخمان دادخاھنى هاكىمبەگ قىلىپ تەينىلەپ ، ئۆزى قەشقەرگە قايتىپ كەلدى...

— بەگزادىنىڭ قايتىپ كېلىشى بىلەن بېشىمغا كۈن چۈشتى دېمەكچىمۇ سىلى ، بۇنى نېمىدەپ چۈشەنگۈلۈك ئەمدى ؟ — نىياز هېكىمبەگ بىتاقەت بولۇپ قۇدالاينىڭ گېپىگە لوقما سالدى . قۇدالاي جىنىدەك توختاپ دېمىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى :

— گەپىنىڭ چوڭى ئەمدى چىقىدۇ ، هاكىمبېگىم ، چوڭ بەگزادە بىلەن بىللە قايتقان پانساتلارنىڭ قىزىمغا دەپ بېرىشچە ، سۇلالە چېرىكلىرىمىز ئۇرۇمچى تەرەپنى قولغا ئېلىپ بۇ تەرەپلەرگە قاراپ سۇرۇلۇۋېتىپتۇدەك ، ئۆزلىرىگە مەلۇم ، سۇلالە چوڭلىرى دۇشمىنىگە ئەل بولغان ، خىزمەت قىلغان ئادەمنى ئەزەلدىن كەچۈرگەن ئەمەس ، قاتمۇقات مۇهاسىرىدە قېلىپ جان تاتلىق تۇيۇلغاندا چېرىكلىرىم بىلەن بىللە باشقىلارغا باش ئېگىپتىمەن ، بەدۆلەت ئالىيلىرىغا قىزىمنى بېرىپ ، توپچى لەشكەرلەرگە سەردار

بوپتىمەن . ئەگەر ئۇ چېرىكلەر كېلىپ قالسا پەقەت مۇشۇنىڭ ئۈچۈنلا بېشىم كېتىدۇ . شۇڭا ، ئۇلارنىڭ ئايىغى قەشقەرگە يەتمەستە ئۆزلىرىنى پاناھ تارتىپ كېلىشىم ، سىلىدىن ئۆتۈنۈپ قالاي ، جېنىم ھەلقۇمىغا كېلىپ قالغان مەندەك بىر قېرىنغا ئاتىدارچىلىق قىلغايلا ، بېگىم .

نىياز ھېكمىبەگ قۇدالايغا كەينىنى قىلىپ تۇرۇپ خىيال سۈرۈشكە باشلىدى . «دېگەنلىرىڭ جايىدا قېرى تۇلكە ، سۇلالە كاتتىلىرى ئۆزىگە ئاسىيلىق قىلغان ئادىمنى ئەزەلدىن ئەپۇ قىلغان ئەمەس ، ئاشۇنداق ئاسىيلارنى تۈتۈپ بەرگەنلەرنىمۇ يېنىدىن قوغلاپ باققان ئەمەس . قاراپ تۇر ، پەرغانىلىكلەرنىڭ ئەمىرلەشكىرى ، خوتەندىكى جىمى يامان ئىشلارنىڭ ئىگىسى مۇللاجى تۇراپنى ، ئاسىي چېرىكچى ئامبال ، ياقۇپبەگنىڭ قېينىاتىسى قۇدالاينى تۈتۈپ بېرىدىغان كىشى مانا مەن بولىمەن . ئاخىرىدا ياقۇپبەگنىڭ زورى بىلەن ھاكىمبەگ بولغان ، لېكىن ياقۇپبەگدىن ئون يىللاپ سىر يوشۇرۇپ خاقانىمزنى ، مانجۇ كاتتىلىرىنى كېچە ـ كۈندۈز ياد ئەتكەن بىر دىللىق ، ساداقەتمەن ئەزىمەتمۇ مەن بولۇپ چىقمەن . ئۇلار تۈزكورلۇق قىلغىنىڭ ئۈچۈن سېنى ئەيىبلىشىدۇ ـ دە ، يات تائىپىگە باش ئېگىشتىن نومۇس قىلىپ سۇلالە ئۈچۈن جان پىدا قىلغان ۋاپادار دۇڭ دارېنىنى ۋە ئۇنىڭ ئۇرۇق ـ ئەۋلادىنى ئەسكە ئېلىشىدۇ . قاراپ تۇر ، ئۇنىڭ بۇ دۇنيادا ئامان قالغان بىردىنبىر مەنىۋى مىراسخورى يەنىلا مەن دۇڭ نىياز بولۇپ چىقمەن ، كېيىنچۇ ؟ كېيىن سەن لەنەت ـ نەپرەت قاينىمىغا غەرق بولىسەن ، موللاجى تۇراپ بولسا جاللات ئالدىدا ئۆزىنى كۆرىدۇ . خوجا ئاكاڭچۇ ؟ ئۇ پارقىراپ تۇرغان كونا سالاھىيەت ۋە يېڭى تۆھپىسىنىڭ يول باشلىشى بىلەن يەتتە شەھەرنىڭ ، ھېچبولمىغاندا قەشقەرىينىڭ ھاكىمبەگلىك ، ياق ، خان ئامباللىق تەختىگە ئولىشىدۇ . روھىڭ كۆرۈپ قالىدۇكى ، ۋاقىت ئون نەچچە يىللىق تارىخنى پاك ـ پاكىز ئۇنتۇلدۇرىدۇ ، يەنە بىر يېڭى پادىشاھنىڭ قارىسى كۆرۈنگۈچە دۇڭ نىياز دۇڭ نىياز بولۇپ ھۆكۈم سۈرىۋېرىدۇ··· »

قۇدالاي نىياز ھېكمىبەگنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقىنىنى ۋە قانداق چوت سوقۇۋاتقىنىنى زادى بىلمەيتتى . لېكىن ، ئۇنىڭ چىرايىدىكى تەمكىنلىك ، بىغەملىك ۋە كۆلكە ئالامەتلىرىنى ئېنىق كۆرۈپ تۇراتتى . ئۇنىڭ كۆلكىسىنى قۇدالاي مېنى مازاق قىلىۋاتىدۇ ، دەپ چۈشەندى بولغاي ، ئۆزلىرىنىڭ ئوخشاش تەقدىرگە دۇچ كېلىۋاتقانلىقىنى ئەسلىتىپ قويۇش غەرىزىدە ئۇنى چۆچۈتكۈدەك خەۋەردىن بىرنى ئوتتۇرىغا ئاتتى .

— ھاكىمبېگىم ، ئۆزلىرىنىڭ يېقىندىن بۇيانقى بەزى ئىشلىرىنىڭ بېكقۇلىبەگنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ بارغانلىقىدىن خەۋەرلىرى يوققۇ دەيمەن ، — دېدى قۇدالاي پەرۋاسىز ھالدا . ئۇنىڭ بۇ گېپىي نىياز ھېكمىبەگنى شېرىن چۈشتىن ئويغىتىۋەتتى . ئۇ :

— ھە ، نېمە دېدىلە ، بېكقۇلىبەگنىڭ قۇلىقىغا يەتكەن نېمە ئىش ئىكەن ئۇ ، — دەپ سورىدى ھېچنېمە ئۇقمىغان قىياپەتتە .

— نېمە ئىش بولاتتى ، پەرغانىلىكلەرنى ئارىدىن كۆتۈرۈۋەتكەنلىرىچۇ ؟

— بۇنى كىمدىن ئاڭلىدىلا ؟

«بۇ قېرى تۈلكە بېكقۇلىبەگنىڭ ئادىمى بولۇپ قالمىسۇن يەنە» دېگەن بىر ئوي نىياز ھېكمىبەگنىڭ كاللىسىدا ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولۇپ قالدى ۋە بۇ گۇمان ئۇنى بىردىنلا سەگەكلەشتۈرۈۋەتتى . قۇدالاي مۇغەمبەرلەرچە ئاھاڭدا جاۋاب بەردى :

— بىزنى قاپاق دەپ چاغلىمسىلا ، ھاكىمبېگىم ، ئوردا ئىچىدە ئانچە ـ مۇنچە ئۇلپەتلىرىمىزنىڭ بارلىقى سىلىگمۇ ئايان . بەزى گەپلەر قۇلىقىمىزغا كىرىپمۇ قالمىدۇ تېخى...

نىياز ھېكىمبەگ زورمۇزور كۈلۈمسىرەپ ، قۇدالايغا ئۇدۇلمۇئۇدۇل ئولتۇردى ۋە مۇلايىملىق بىلەن :

— نېمىلا دېگەنبىلەن ، سىلى بىز تەقدىر ئارغامچىسىنىڭ ئىككى بېشىغا باغلانغان ئادەملەر . شۇنداق ئىكەن ، بىر ـ بىرىمىزگە يار ـ يۆلەك بولىمىز كېرەك . پەرغانىلىكلەرگە كەلسەك ،

سلىگىمۇ ئايدىڭ ، ئۇلاردىن ئامەت قاچتى ، بېكقۇلىبەگ بۇ يەردىكى يۇرتداشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈپ بولغۇچە جاھاندا نېمە ئىشلار يۈز بېرىدۇ ، بۇنى خۇدادىن ئۆزگە ھېچكىم بىلمەيدۇ ، — دېۋىدى ، بۇ گەپ قۇدالايغا ماقۇل كەلمىدى . ئۇ :

— بۇ نېمە دېگەنلىرى ، بېگىم خەق نېمە كويدا ، سىلى نېمە كويدا ، بېكقۇلىبەگنىڭ «ئالدى بىلەن نىياز ھېكمىبەگنى ئەدەپلەپ بولۇپ ئاندىن مانجۇلار بىلەن ئۇرۇشمەن» دېگىننى ئادەملىرىم ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلاپتۇ ، — دېدى .

— ئۇ شۇنداق دەپتۇمۇ ؟ — نىياز ھېكمىبەگ ئىشىنەر - ئىشەنمەس سورىدى .

— كەمىنلىرى ئوبدان بىلىمەن ، ئۇ قىلىمەن دېگىننى قىلماي قويمايدىغان ئادەم ، بۇ تەرەپكە كېلىپلا قالسا ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشقانىنىڭمۇ پايدىسى يوق ، كەمىنلىرىنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىدىن مەقسىتىمۇ بېكقۇلىبەگنىڭ ئايىغى يەتكۈچە بار مەسلىھەت ئىش قىلىپ جاننى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ ئامالىنى قىلىش...

قۇدالاينىڭ ئاغزىدىن سائەت چىققاندەكلا ئىش بولدى . غەزەپلەنگەن بېكقۇلىبەگ جامادار دادخاھ ، ئالىمباي پانسات قاتارلىق بىرقانچە ئەمىرلەشكەر ۋە يىگىرمە بەش مىڭ كىشىلىك زور قوشۇننى باشلاپ يەكەن ئارقىلىق كېلىپ ، خوتەن زېمىنىغا قەدەم قويدى ، دادىسىنىڭ ئۇدۇمىنى تۇتۇپ زاۋۇغا ئورۇنلاشتى . قېچىش ھازىرلىقىنى قىلىۋاتقان ۋاقىت چىقىرىشنى كۆزلىگەن نىياز ھېكمىبەگ ئون مىڭچە ۋاقىتلىق لەشكەر ، ئوتتۇز نەچچە مىڭ تۇتقۇن چوماقچى بىلەن زاۋۇغا كېلىپ بېكقۇلىبەگنىڭ ئالدىنى توستى . توپ - زەمبىرەكلەرنىڭ گۈمبۈرلىشى يېرىم كۈنگىمۇ سوزۇلمىدى . ئۇرۇشتا بېكقۇلىبەگ غالىب كەلدى . نىياز ھېكمىبەگ ئالتۇن - كۈمۈشلەرنىڭ ئاز بىر بۆلىكىنى ئات - قېچىرلارغا يۈكلىدى . چەمبەرچاس باغلانغان موللاجى تۇراپ بىلەن ھېلىقى سۆھبەتتىن كېيىنلا نەزەربەند قىلىنغان قۇدالاينى لەشكەرلىرىنىڭ ئېتىغا مىنگەشتۈرۈپ ، نىيە تەرەپكە قاراپ قۇيرۇقنى خادا قىلدى .

قىرىق سەككىزىنچى باب

دوست كىم ، دۇشمەن كىم

مىلادىيە 1877 ـ يىلى دەرەخ يوپۇرماقلىرى ئاچ ھال رەڭگە كىرگەن باش كۆز كۆنلىرىدە ، گېنېرال تاڭ رېنخې ئازغىنە خىلالانغان چېرىكلىرىنى باشلاپ توقسۇن قەلئەسىدىن چىقىپ كەلدى ـ دە ، سۇببىشى ، ئايغىرىۋالاق دېگەن يەرلەرنى بىر ھۇجۇم بىلەنلا قولغا كىرگۈزدى . ئالاھازەل بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن ، دۇڭ فۇشىياڭ ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى بىر مىڭ بەش يۈز زەبەردەس چېرىك تاقىر تاغلارنىڭ ئارىسىدىن يېتىپ كېلىپ ، تاڭ رېنخې چېرىكلىرىنىڭ كۆچىنى زورايتتى . چوڭ ـ كىچىك ئاتامانلىرىدىن ئايرىلىپ ئىگىسىز ـ سەردارسىز قالغان پەرغانىلىك لەشكەرلەرنىڭ تاغ ئارىسىدىكى خەندەك ، پوتەيلەرنى تاشلاپ جەنۇبقا قاراپ بەدەر قېچىشى گېنېرال لىيۇ جىڭتاڭ① ئۇچۇن شۇنداق بىر ئەپلىك پۇرسەتنى يارىتىپ بەردىكى ، ئۇ ھېچ ئىككىلەنمەيلا ئومۇمىي

---

① لىيۇ جىڭتاڭ (1844 — 1894) — خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ شياڭشياڭ دېگەن يېرىدىن ، تاغىسى بىلەن بىللە تەيپىڭ تىيەنگو دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرغان . 1870 ـ يىلى تاغىسىنىڭ خۇنەن كونا ئارمىيىسىگە قاتناشقان . 1876 ـ يىلى سەنشى ـ گەنسۇنىڭ باش ۋالىيسى زو زۇڭتاڭ ياقۇبېگنى قوغلاپ چىقىرىپ شىنجاڭنى قايتۇرۇۋېلىش ئۇچۇن لەشكەر تارتقاندا ، باش قوماندان بولۇپ شىنجاڭغا كىرگەن ۋە ياقۇبېگ بىلەن ئۇرۇش قىلىپ ، شىنجاڭنى تىنچلاندۇرغان . بۇ تۆھپىسى ئۇچۇن ئىككىنچى دەرىجىلىك تۆرىلىككە كۆتۇرۇلگەن . زو زۇڭتاڭ بېيجىڭغا قايتىپ رېۋزور بولغاندا قۇمۇلدا تۇرۇپ ئىش بېجىرگەن ۋە شىنجاڭدا ئۆلكە تۈزۈمىنى يولغا قويۇش لايىھىسىنى تۈزگەن . بۇيرۇققا بىنائەن ، ئاۋۇال جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت ، ناھىيىلىرىگە يېڭى ئەمەلدارلارنى تەينىلىگەن . ئارقىدىنلا شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ تۇنجى باش ۋالىيسى بولۇپ ، ئۇرۇمچىدە تۇرغان . ھەرقايسى جايلاردىكى ۋالىي ، ئىش بېجىرگۈچى ئامبال ، باشلامچى ئامبال ، بەگ قاتارلىقلارنى بىكار قىلىپ ، ئۇيغۇرلار رايونىغا ئاقساقاللارنى تەينىلىگەن ، چېرىكلەرنى قىسقارتىپ ، بوز يەر ئاچتۇرغان . كېيىنچە ئىجازەت بىلەن يۇرتىغا قايتىپ ، شۇ يەردە ئۆلگەن .

هۇجۇم بۇيرۇقىنى چۈشۈردى . 10 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئىككى تەرەپتىن قاپسىاپ كەلگەن ئون بەش مىڭچە چېرىك كورلا شەھىرىگە ئامبۇرسىمان ئاتاكا باشلىدى . كورلا شەھىرىنى قوغداپ ياتقان ھاجىبەگ ئازغىنە لەشكەر بىلەن ئانچە - مۇنچە تىركەشكەن بولسىمۇ ، لېكىن ئاسانلا بەل قويۇۋەتتى . ۋە شىمال - جەنۇب بوغۇزىدىكى بۇ مۇھىم شەھەرنى شۇ كۈنىلا قولدىن بېرىپ قويدى .

تىك تاغ جىراسىدىن چۈشۈۋاتقان سەل سۇرئىتىدە سىلجىۋاتقان لېيۇ جىڭناڭ قوشۇنلىرى بۇگۇر ، كۇچالارنى سۇر - توقاي قىلىپ ، ئۆگەن دەريا سىدا مۇز قاتقان كۈنلەردە ئۇدۇل بايغا كېلىپ چۈشتى . ئىككى غالىب قوشۇن ئەنە شۇ يەردە ئۇچراشتى - دە ، تېخىمۇ جەنۇبقا — ئاقسۇ ، قەشقەر تەرەپكە كۆز تىكتى...

خوتەندىن نىيىگە ، نىيىدىن چەرچەن ، چاقىلىق ئارقىلىق كورلا شەھىرىگە تۇتىشىدىغان ئۇزۇن يول قۇشنىڭ قانىتىنى ، ئادەمنىڭ ئايىغىنى سىنايدىغان مۇشەققەتلىك ۋە خەتەرلىك مۇساپە . ھالبۇكى ، يېشى ئاتمىشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان نىياز ھېكىمبەگ تا نىيىغچە قوغلاپ كەلگەن ئۆلۈم مۇئەككىلىدىن قۇتۇلۇپ ، چۈشىدىكى خىيالىي مەنزىلگە يېتىۋېلىش ئۈچۈنلا بۇ يولنى تاللىۋېلىشقا مەجبۇر بولدى . ئون جېنىنىڭ توققۇزى چىقىپ بولغان موللاجى تۇراپ بىلەن قېرى قۇدالاينى قويۇپ تۇرغاندىمۇ ، يىگىرمە نەچچە كۈنلۈك مۇشكۈل سەپەر ئۆگە - ئۆگىلىرىنى ئاجرىتىپ ، ئۇستىخانلىرىنى گويا كونا جىنازىدەك شالاقلىتىۋەتتىيۇ ، ئۇنىڭ سەۋدايىلارچە ئىنتىلىشىنى ئاجىزلاشتۇرالمىدى . شۇنچە ئۇزاق سەپەردە بىرەر ئۆتەكۈدىمۇ قونۇپ باقمىدى . ئۇيقۇ باسقان چاغلىرىدىمۇ پەقەت ئات ئۈستىدىلا مۇگدىۋالدى . تىزگىن تۇتقان قولى ۋە چىرايى خۇددى جىگدە قوۋزىقىدەكلا يېرىلىپ ، ياغ قاپىقىدەك قاردىاپ كەتتى . چاپاق باسقان كۆزلىرى يىڭنە تۆشۈكىدەك كىچىكلەپ كەتتى . شۇنداقتىمۇ ئۇ قەدىمى ئېغىر كارۋان ۋە چۇمۇلىدەك ئۆمىلىشىپ كېلىۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ ئەڭ ئالدىدا مېڭىۋەردى .

بىراق ، «بىتەلەي سۇغا چىقسا ، قاپىقى سۇنۇپتۇ» دېگەندەك ، نىياز ھېكمىبەگنىڭ كورلا دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلگەن ۋاقتى دەل سۇلالە كاتتىلىرىنىڭ كورلىدىن چىقىپ كەتكەن پەيتىگە توغرا كېلىپ قالدى . بۇ كېلىشمەسلىك سەۋەبىدىن پۈت - قولى بوشىشىپ ، تېنىگە تىترەك ئولاشتى ، سەپەر ھاردۇقى بىردىنلا ئۆزىنى كۆرسەتتى .

«پىلانىمنى بۇزۇۋەتكەنمۇ ، ئېشىمغا توپا چاچقانمۇ ئاشۇ ئۆلگۇر ببكقۇلىبەگ ، ئۇ نىيىدە تۆت كۈن ئاۋارە قىلمىغان بولسا بۇ يەرگە تۆت كۈن بۇرۇن يېتىپ كەلمەسمىدىم ؟ مانا ئەمدى ئۇلار كېتىپ قاپتۇ ، كۆپ ئۆتمەي خوتەنگمۇ يېتىپ بارىدۇ ، بىراق ئۇلارنى خوتەن شەھىرىگە ئۆز ئايىغىم بىلەن باشلاپ كىرمىسەم مېنىڭ يەنە قانچىلىك قىممىتىم قالىدۇ ؟ يەنە كېلىپ ، قېرى قۇدالاينىڭ ئەتە - ئۆگۈنلۈكىلا قالدى ، ئۇنى مانجۇ كاتتىلىرىغا تىرىك يېتى تاپشۇرۇپ رەھمىتىنى ئېلىش ، ساداقەت بىلدۈرۈش كېرەك ئىدىغۇ ، ياق ، ياق ، بۇ نەس باسقان شەھەردە بىر كۈنمۇ ئارتۇق تۇرماسلىق كېرەك ، ئۇلارنى قوغلاپ يېتىپ ، خوتەنگە داغدۇغا بىلەن باشلاپ كىرمەك لازىم . مۇبادا ‹تويدىن كېيىن ناغرا ، ئاشتىن كېيىن زاغرا› دېگەندەك ئىش بولۇپ قالسا چەككەن جاپالىرىمىنىڭ ، ئىخلاس - ئەقىدەمىنىڭ ھەممىسى بىر پۇل بولىدۇ··· »

نىياز ھېكمىبەگ بىر كېچىلىك قونالغۇ ئىزدەپ سارايمۇساراي قاتراپ يۈرگەندە كىمدۇر بىرى ئۇنى تونۇپ قالدى ۋە : «بۇ ياقۇپبەگ بىلەن بىللە يۈرىدىغان ھېلىقى ھاكىمبەگقۇ ، ئۇنىڭ ئەمدى ئۇزۇن چاچ قويۇپ ، مانجۇچە ئۇستۇاش كىيىۋالغىنى نېمىسى ؟ » دېگىنىچە ئۇدۇل ھاكىمنىڭ ئالدىغا چاپتى . خېلى كۆپ ياساۋۇلى بار بۇ غەيرىي ئادەمنىڭ مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ قولىغا ئۆتكىنىگە تېخى ئون نەچچە كۈنلا بولغان بۇ شەھەردە تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قېلىشى ، شەھەر ھاكىمىنىمۇ ئالدىرىتىپ قويدى . ھاكىم :

— ئەپچىل بىر پۇرسەتتە ئۇنى تۇتۇڭلار ، ياساۋۇللىرىنى

قورالسىزلاندۇرۇپ سولاپ قويۇڭلار ، تېگى ـ تەكتىنى ئۆزۈم ئېنىقلايمەن . ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئۇنىڭغا سىلىقراق مۇئامىلىدە بولۇڭلار ، — دەپ جېكىلىدى قورۇقچى ياساۋۇللارغا . شۇنىڭ بىلەن ، بەخىرامان ئۇخلاۋاتقان نىياز ھېكمەتگە ۋە ئۇنىڭ ياساۋۇللىرى يېرىم كېچىدە كورلا ياساۋۇللىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى . بىشىم ياساۋۇللار ئۇلارنى قوي ھەيدىگەندەك ھەيدەپ كېلىپ ، شەھەر ھاكىمىنىڭ سولاقخانىسىغا قاماپ قويۇشتى .

ئەنسىزلىك بىلەن تولغان بىر كېچە ئۈمىدسىزلىككە تولغان يەنە بىر تاڭغا ئۇلاشتى . ئادەملىرىدىن ئايرىپ نەزەربەند قىلىنغان نىياز ھېكمەتگە تۇرۇۋاتقان ئۆينىڭ تۆت تېمىغا شۇنداق بىر قاراپلا بۇتتەك قېتىپ قالدى . «خۇدايا توۋا ، — دېدى ئۇ ئۆزىگە سوئال قويۇپ ، — جاھاندا مۇشۇنداقمۇ غەلىتىلىك بولامدۇ ، مەن ياتقان بۇ ئۆي دەل ياقۇپبەگ جان بەرگەن ھېلىقى خانا ئەمەسمۇ ؟ »

نىياز ھېكمەتگىنىڭ كۆزلىرى خاتا كۆرمىگەنىدى . تەقدىرنىڭ چاقچىقىمۇ ياكى تەڭرىنىڭ جازاسىمۇ ، ئىشقىلىپ ئۇ راستىنلا ياقۇپبەگ جان بەرگەن ، ئاجايىپ مەخپىيەتلىكلەر كۆمۈلگەن مۇشۇ سىرلىق خانىدا مەھكۇملارچە قامىلىپ ياتاتتى . ئادەم كۆزىگە ئوخشاش يۇمىلاق نەقىشلەر بىلەن تولغان تونۇش تام ، ئەزرائىلنىڭ ئاغزىدەك ئېچىلغان تەكچىلەر بۇنىڭغا شاھىت ئىدى .

نىياز ھېكمەتگە نەگىدۇر يوقالغان ئۆي بىساتلىرىدىن باشقا ھەممە نېمىسى ئۆزىگە تونۇشلۇق بولغان بۇ خانىغا قارىغانسېرى ئۆزىنى يورۇق دۇنيادا ئەمەس ، بەلكى گۆر ئىچىدە تۇرۇۋاتقاندەك ھېس قىلغىلى تۇردى . قىل بىلەن ئېسىلغان تۇغمەن تېشىدەك ساڭگىلاپ تۇرغان ئېغىر تورۇس ئاستا ـ ئاستا گۈمۈرۈلۈۋاتقاندەك ، تاملارغا جان كىرىپ تۆت تەرەپتىن قىستاپ كېلىۋاتقاندەك ۋەھىمە ئىچىدە قالدى . تەكچىلەرنىڭ گىرۋەكلىرى قانسىرىغان لەۋلەردەك مىدىرلاپ ، ماتەم ناخشىسى توۋلاشقا باشلىدى .

— ئەي سەت ئەرۋاھ ، ماڭا يېقىنلاشما ، ئەجەل شەربىتى توشتۇرۇلغان جامىڭنى نېرى ئەكەت ، مېنىڭ ئۇنى ئىچكۈم يوق ،

مېنىڭ ئۆلگۈم يوق ! — ئۇ ھېلىقى سۇپا ئۈستىدە پاللىدە پەيدا بولۇپ ، كۆزلىرى تام تۆشۈكىدەك قېتىپ قالغان ئاجايىپ بىر مەخلۇقنى كۆردى ، گۆشلىرى چىرىپ كەتكەن ئۇزۇن بارماقلىرى ئارىسىدا بىر جامنى كۆتۈرۈپ ئۆزىگە يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئاشۇ مەخلۇققا قاراپ جېنىنىڭ بارىچە چالۋاقىدى . بىراق ، بۇ كۆزلەر بۇنىڭدىن قورقۇپ قالمىدى ، ئەكسىچە توساتتىن زۇۋانغا كەلدى . بىر غېرىچ ئۇزىراپ كەتكەن چىشلىرى ئارىسىدىن ۋەھىمىلىك بىر سادا ئېتىلىپ چىقتى :

— ئىچكۈم يوق دەۋاتامسەن ، ياق ، سەن ئىچىسەن ، بەلكى ئىچمەي قالمايسەن . مانا ئال ، بۇ جامنى ساڭا ئەكەلدىم ، تىلىكىڭنى بەجا كەلتۈردۈم ، نېسىۋەڭنى ئىچىۋەت ، ئىچىۋەت !

— ئىچمەيمەن ، نېمە قىلساڭ قىل ، ئۇنى ئىچمەيمەن !

نىياز ھېكمىيەگ ئالىقانلىرى بىلەن كۆزىنى ئېتىۋالدى . ۋاراقلىرىماقچى ، شېرىپ شەيتاننى چاقىرىپ بۇ ئاچ ئەرۋاھنى ھەيدىۋەتمەكچى بولدى ، بىراق ، تىلى دۈگىيى بەند قىلىنغاندەك ھېرىكەتكە كەلمىدى . ئىتتىن قورققان دۇئانىدەك تۈگۈلۈپ ، قاراڭغۇ بۇرجەككە تىقىلدى . تەرلەپ ، يۇندى ئازگىلىغا چۈشۈپ كەتكەن قارىغۇ كۈچۈكتەك سۇ ئىچىدە قالدى...

نىياز ھېكمىيەگ كۆرگىنىنىڭ ئوڭى ياكى چۈشى ئىكەنلىكىگە كېسىپ بىرنېمە دېيەلمىسىمۇ ، لېكىن نەس باسقان بۇ شەھەر ئۇنى راستتىنلا زېرىكتۈردى . جەنۇب تەرەپتە تەبەسسۇم قىلىپ تۇرغان شاپائەت ئەلچىسى ئۇنى يەنە بىر مەرتەم يېنىغا چاقىردى . ئۇ قايتا ـ قايتا باش قاتۇرۇپ : « ‹جان بولسا جاھان ، ئاش بولسا قازان ›» دەپتىكەن ، ھازىرچە ئەكەلگەن بىر بۆلۈك مال ـ دۇنيانى ، كېرەك بولسا پۈتكۈل كارۋىنىمنى شۇڭغۇتۇپ بولسىمۇ بۇ يەردىن كېتىۋالاي ، ۋاقتى كەلگەندە سۇلالە كاتتىلىرىغا : ئۆزلىرىگە ئاتاپ ئېلىپ كەلگەن مال ـ دۇنيانى پالانچى تارتىۋالدى ، دەپ بىرگە ئوننى قوشۇپ قايتۇرۇۋالمامدىمەن » دېگەن يەرگە كەلدى . سەللىسىنىڭ قېتىدا ئەتىۋارلاپ ساقلاپ كەلگەن بىر پارچە قەغەز ئۇشتۇمتۇت

يادىدىن كەچكەندە بولسا ، ھالاكەت دېگىزىدىن قۇتۇلۇپ ، ھاياتلىق قىرغىقىغا چىقىپ قالغانىدەكلا يايراپ كەتتى .

— كۆزۈڭلار بولسا مانا بۇنىڭغا ئوبدانراق قاراپ بېقىڭلار ، خوجا ئاكاڭلارغا ھۆرمەتسىزلىك قىلغىنىڭلارنىڭ جازاسىنى تارتسىلەر تېخى ، — دېدى ، ئۇ ئۆزىنى سوراق قىلغىلى كىرگەن ھاكىمغا بۇ قەغەزنى كۆرسىتىپ .

شەھەر ھاكىمى تۇمشۇقىنى ئۆرۈپ ساقلىنى ئويناپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگكە مەنسىتمىگەن نەزەر بىلەن قاراپ قويدى ۋە قەغەزنى ئېلىپ بىرلا سىلكىۋىدى ، موي قەلەم بىلەن رەتلىك قىلىپ يېزىلغان تىك قۇرلار كۆز ئالدىدا ئاشكارا بولدى .

خەتنىڭ باش قۇرلىرىنى ئوقۇۋېتىپ ، ھاكىمنىڭ كۆزلىرى ئالاق ـ جالاق بولغىلى تۇردى ، ئاغزىنىڭ شەكلى ئۆزگەردى . تاۋاقتا تاشلانغان تۆمۈر ساقىدەك پىلدىرلاۋاتقان كۆز قارىچۇقى ئاخىرقى ئۇچ ھەرپ ئۈستىدە توختىغاندا بولسا ، نىياز ھېكىمبەگكە يىغلامسىرىغاندەك ئاھاڭدا :

— مەن ئۆلەي ، مەن ئۆلەي ، كۆزۈم تۇرۇپ چوڭامنىڭ يېقىنىنى تونۇمىغان گۈناھىم ئۈچۈن ئون مىڭ قېتىم ئۆلەي ، — دېدى ئۇ ئۆزىنى ئەيىبلەپ .

بۇ ئالەم سەۋەبىنىڭ ئالىمى دېگەندەك ، قۇۋۇ تۇلكە بىر سەۋەب قىلىپ تۇزاقتىن قۇتۇلدى ، قۇتۇلدىلا ئەمەس ، بەلكى تۇزاقنىمۇ بىللە ئەپقاچتى . شۇ كۈنى كورلا ھاكىمى ھۈزۈرىدىكى مول زىياپەتتىن كېيىن ، نىياز ھېكىمبەگ ياساۋۇل ۋە مال ـ دۇنيالىرىنى ئېلىپ ، باشئەگمە جىلغىسىغا كىرىپ كەتتى . ئۇرۇشنىڭ ئىس ـ تۈتەكلىرى ۋە پورۇخ ھىدى تارقىلىپ كەتمىگەن بىرمۇنچە يۇرتنى ئارىلاپ ئۆتتى ، ئىت قوغلىغان قەلەندەردەك ئالدىراشلىق بىلەن ئاقسۇ شەھىرىگە كېلىۋالدى ـ دە ، بۇ يەردە قەشقەر تەرەپكە كېتىۋاتقان سۇلالە كاتتىلىرىنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە مۇۋەپپەق بولدى .

سۇلالە كاتتىلىرى ئاقسۇغا كېلىپلا ئۆتەر يولىدىكى

پـۇتـلـــكاشاڭلارنى شەپقەتسىزلەرچە سۇپۇرۇپ تاشلاپ ، كوچا ـ كويلارنى ، يېزا ـ قىشلاقلارنى تېزلىك بىلەن ئۆزىگە قارام قىلدى ، جاي ـ جايـلاردا ئـادەم تۇرغـۇزۇپ ، پۇقـرا ـ ئاۋامـنى تەرتىپكە چاقىردى . ئولجا ـ غەنىيمەت بىلەن ئوزۇق ـ تۇلۇكىنى غەملىۋال ـ غاندىن كېيىن ، ياقۇپبەگنىڭ ئاقسۇ دەريا‌سى بويىدا قەد كۆتۈرۈپ تـۇرغـان كـونا ئوردىسىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋەتتى ـ دە ، ئالىقىنى قېچىشىپ تۇرغان زەبەردەس چېرىكلىرىنى قەشقەر يولىغا ئاتلاندۇردى . ئۆزلىرى بولسا ، غول قوشۇن قوزغالغۇچە چۆلدەرەپ خارابىلىككە ئايلىناي دەپ قالغان كونا خان ئامبال مەھكىمىسىگە كىلىپ جايلاشتى ـ دە ، تاشلىنىپ قالغان خانلاردىكى ئۆمۈچۈك تورلىرىنى ، توپا ـ توزانلارنى تازىلاپ ، ھەممىنى سۈلالە قائىدىسى بويىچە جابدۇپ ، كونا رەسىم ئىزىغا سالدى .

نىياز ھېكىمبەگ مەھكىمە دەرۋازىسىغا يېگىرمە قەدەم قالغان يـەرگە كېلىپ بىرىنچى قاراۋۇلدىلا ئېتىدىن چۈشتى ، ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى شېرىپ شەيتانغا تاپشۇردى . دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ ، نوغۇچقا ئوخشاپ كېتىدىغان قىرما كالتەكنى قولىغا ئالدى ـ دە ، ياغاچ ئاياقتا جايلاشتۇرۇلغان يوغان قىزىل دۇمباقنى كۈچ بىلەن ئۇرغىلى تۇردى .

دۇمـــباق تۆت ـ بەش قېتىم ئۇرۇلـمايـلا ، قـارا سىرلىق دەرۋازىدىن بېشىغا قۇبىلىق تۆمۇر بۆك ، ئۇچسىغا زەنجىرلىك كالتە چاپان كىيگەن مەرتىۋىلىك بىر چېرىك قىلىچىنى پۇلاڭلاتقان پېتى چىقىپ كەلدى . دەرۋازىغا قاراپ كۆزى تېشىلگۇدەك بولغان نىياز ھېكىمبەگنىڭ نام ـ ئەمىلىنى سورىۋالغاندىن كېيىن يەنە كىرىپ كەتتى . ئۇزاق ئۆتمەي ، مەنسەپدار سىياقىدىكى يەنە بىر كىشى چىقىپ ئۇنى كاتتىلارنىڭ ئىجازىتى بىلەن مۇبارەكلىدى .

— دۇڭ نـــيـاز جانابلىرى كەلدى··· — دەپ ۋارقىرىدى جاكارچى مەنسەپدار خوراز چىللىغاندەك چىرقىراق ئاۋاز بىلەن .

نىياز ھېكىمبەگ چېكىسىدە مەرتىۋە بەلگىسى پارقىراپ تۇرغان قارا ئوتوغاتىنى قايتا بىر قېتىم توغرىلاپ كىيىپ ، ئوشۇقىغىچە

چۇشىدىغان ھاۋا رەڭ گۈللۈك دۇردۇن پەرىجىسىنىڭ ياقىسىنى تۇزەشتۇرۇۋالدى . تىترەپ تۇرغان لەۋلىرىنى بوش چىشلەپ قويۇپ سالماق قەدەملەر بىلەن دىۋان تەرەپكە ماڭدى ، دەھلىزدە نەيزىلىرىنى ، ئايپالتىلىرىنى تىكلەپ ، بىر - بىرىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ ، قېتىپ تۇرغان ئىككى رەت ياساۋۇل ئارىسىدىن ئۆتتى . ئۇرۇش مەزگىلى بولغاچقىمۇ ، ئادەتتىكى چېرىكلەردەك تۆمۈر بۆك ، زەنجىرلىك چاپان كىيىپ ، ياسداق كۇرسىدا سۆلەت بىلەن ئولتۇرغان چوڭ سەركەردىنى كۆرۈپلا ، چىپىدە توختىدى . قەددىنى رۇسلاپ ، پەرىجىسىنىڭ كەڭ ۋە ئۇزۇن يەڭلىرىنى «پاق - پۇق» قىلىپ قېقىۋەتتى . چەبدەسلىك بىلەن ئېڭىشىپ ، پەرىجىسىنىڭ ئالدى پېشىنى ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ قويدى ۋە قىزىل گىلەم ئۈستىگە دوككىدە تىزلاندى .

— مۆھتەرەم سەركەردە جانابلىرى ، يەكەن شەھىرىنىڭ ئون ئۈچ يىل بۇرۇنقى بەشىنچى جەرىكىلىك ئىشكىئاغىسى ، دىيانەتلىك چېرىكچى ئامبال دۇڭ دارېنىنىڭ ئوغلى كەمىنە دۇڭ نىياز ھەزرەتلىرىگە باش ئۇرىمەن ، — دېدى ۋە ئۈچ قېتىم تەزىم بەجا كەلتۈردى .

چوڭ سەركەردە ئۇزاق يىللىق ئۇرۇش ئوتلىرىدا تاۋلىنىپ ، چىرايى سۈيىگە قانغان قۇرۇچتەك قارىداپ كەتكەن ، كىرپىكسىز كۆزلىرىدىن قەتئىيەت ۋە ئىشەنچ تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان توختاملىق ئادەم ئىدى . يېڭىدەك تىك ۋە شالاڭ ساقال باسقان قوۋۇزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن نېپىز لەۋلىرىدە ، كۆز جىيەكلىرىدە ھەممىگە ئېتىبارسىز قارايدىغان ، ھەممىنى مەنسىتمەيدىغان بىر خىل سوغۇق كۈلۈمسىرەش قېتىپ قالغانىدى .

ئۇ قوبۇل قائىدىلىرىنى ھەقدادىغا يەتكۈزگەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ سالىمغا دەماللىققا ئىپادە بىلدۈرمىدى ، پەقەت مىيىقىدىلا كۈلۈمسىرەپ قويدى . بېشىنى يەرگە تەگكۈدەك ئېگىپ ، دۇمبىسىنى دۇم كۆمتۇرۈلگەن تەڭنەدەك چىقىرىپ تەزىم قىلىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگكە ئاز ئۇچرايدىغان غەلىتە مەخلۇقنى

تاماشا قىلغانىدەك بىرپەس سەپسېلىپ چىققاندىن كېيىن :
— قەددىڭىزنى رۇسلاڭ ، — دېدى ئادەتتىنىپ كەتكەن تەلەپپۇز بىلەن . نىياز ھېكمىبەگ بېشىنى كۆتۈرۈپ ، چوڭ سەركەردىگە لاپ قىلىپ قارىۋالدى ۋە ئىككى قولىنى جۇپلەپ :
— سەركەردىگە كۆپ تەشەككۇر ، — دەپلا يەنە يەڭلىرىنى قېقىۋېتىپ ، يانغا ئۆتۈپ قول باغلاپ تۇردى .
چوڭ سەركەردە نېمىشقىدۇر كۆرسىدىن چۈشۈپ ، دۇئاننى بىر ئايلىنىپ چىقتى . نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، ئۇنى بولدى دېگۈچە كۆزىتىپ چىقتى ، ئاندىن ئۇنىڭغا ئىلتىپات كۆرسىتىپ :
— بەشىنچى جەريكىلىك ئىشىكئاغىسى دۇڭ نىياز ، سۇلالىمىزگە كۆرسەتكەن بۇرۇنقى ساداقىتىڭىز ۋە يېڭى ھىممەتلىرىڭىز كەمىنە سەركەردىگە ئايانداۇر . قېنى سۆزلەڭ ، ھۇزۇرىمىزغا يەنە قانداق يېڭىلىقلارنى ئەكەلدىڭىز ؟ — دېدى ۋە قايتىپ بېرىپ كۇرسىغا ئولتۇرۇۋالدى .
نىياز ھېكمىبەگ قورۇنغانىدەك بولۇپ ئەتراپقا قاراپ قويدى . ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەن چوڭ سەركەردە تۇمشۇقى بىلەن ئىشارە قىلىپ ، ئىككى ياساۋۇلدىن ئۆزگە ھەممە مەھرەم ، مىرزا ، قورۇقچىلارنى دۇئاندىن چىقىرىۋەتتى ۋە «قېنى سۆزلەڭ» دېگەندەك ئۇنىڭغا تىكىلدى . نىياز ھېكمىبەگ شۇ زامان زۇۋانغا كەلدى .
— ھەزرەتلىرى ، ئۆزلىرى بىلەن ئالاقە ئورناتقاندىن بېرى سۇلالىمىزگە ساداقەت ۋە سەركەردەمگە ئىتائەت يولىنى تۇتتۇم . يىراق خوتەن دىيارىنى جېدەلخور پەرغانىلىكلەردىن خالاس قىلىپ ، ئۆزلىرىگە خۇش خەۋەر يەتكۈزمەككە ئالدىرىدىم . مەلۇم بولغايكى ، خوتەن پۇقرالىرىنىڭ ئۇلۇغ سۇلالىمىزگە تاپشۇرۇشى زۆرۇر بولغان ئون ئىككى يىللىق باج ـ خىراجنى ، كەمىنە قوللىرى يېغىپ ساقلاپ قويغانىدىم . مانا شۇ باج ـ خىراجنىڭ ئازغىنە بىر بۆلىكى ھەزرەتلىرىنىڭ مۇبارەك نەزەرلىرىگە قاراشلىق بولۇپ كارۋان ساريىدا ساقلاقلىق تۇرۇپتۇ ، — دېدى نىياز ھېكمىبەگ سەركەردىنىڭ ئالدىدا قايتا تىزلىنىپ .

— هه ، باج ـ خىراجنىڭ ئازغىنە بىر بۆلىكى دېدىگىزمۇ ، دۇڭ نىياز ، — ھاكىمبەگ ئانتان بىرىنچى پاي ئوق دەل جايىغا تەگدى بولغاي ، چوڭ سەركەردىنىڭ دىققىتى قوزغالدى ، — قالغىنى قەيەردە ، ئۇ زادى قانچىلىك ؟

— ھەزرەتلىرى ، ئۇ باج ـ خىراج بىلەن بۇ يەتتە شەھەرگە يېتىپ كەلگەن جىمى سۇلالە چېرىكلىرىنى بىر ـ ئىككى يىل باقىغىلى بولىدۇ . لېكىنزە ، بۇ باج ـ خىراجنىڭ كۆپى خوتەن شەھىرىدە قارار تاپقاندۇر ، ئۇنىڭ مەخپىي جايى تەڭرىمدىن ئۆزگە ، بىرلا قۇللىرىغا ئاشكارىدۇر . ئەگەر قۇللىرىنىڭ بېشى ئامان ، يولى راۋان بولسىلا ، بۇ ھەددى ـ ھېسابسىز باج ـ خىراج پات پۇرسەتتە ھەزرەتلىرىگە نېسىپ بولغۇسىدۇر ، شۇغىنىسى...

نىياز ھېكىمبەگ سەركەردىنى يار لېۋىگە قىستىماقچى بولغاندەك تۇيۇقسىز توختىتىۋالدى ، قانداقتۇر بىر گەپنى ئېغىزدىن چىقىرالمايۋاتقاندەك ، يۆتىلىپ قويدى . ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كەتكەن سەركەردە چەبدەسلىك بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە :

— قانداق گېپىڭىز بولسا بىمالال دەۋېرىڭ ، — دېدى توڭلا قىلىپ . نىياز ھېكىمبەگ تۆمۈرنى قىزىقسىدا سوقۇش قارارىغا كېلىپ :

— مەرھۇم ئاتام دۇڭ دارىننىڭ ئورنىدا ياخشىلىق قىلىۋاتقان ھەزرەتلىرىنىڭ ئالدىدا ھۆتۈت ـ پۆتۈت دېيىشكە نېمە ھەددىم ؟ شۇغىنىسى ، نى ـ نى خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىپ ، سۇلالىگە سادىق يۇرىكىمنىڭ چوڭقۇر يىرىدە ساقلاپ كەلگەن بۇ مال ـ دۇنيا ئارقىلىق قۇللىرىنىڭ پاك ئىخلاسى ئايان بولار ، ھەزرەتلىرى بۇ ئىخلاسمنىڭ يۈزىنى قىلىپ خىزمەتلىرىگە سالار دېگەن ئۈمىدىم بار ئىدى ، — دېدى ، مەقسىتىنى چىرايلىق ئىبارىلەر بىلەن بېزەپ .

— ھىم ، شۇنداقمۇ ؟...

چوڭ سەركەردە چىلگىدەك يوغان مۇشتلىرىنى بېلىگە تىرەپ ، ئورۇق گەۋدىسىنى سەل كەينىگە تاشلاپ دىۋان ئىچىدە جۇۋاز

كالىسسدەك چۆرگىلىگىلى تۇردى . تۇرۇپ توختاپ ، تۇڭلۇكسىز تورۇسقا ئويۇلغان ئەجدىھا سۈرىتىگە تىكىلىپ خىيال سۈرۈۋالدى ، قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ، كۆزلىرىنى يۇمدى ، ئۆزىگە ئۆزى پىچىرلىدى ، بارماقلىرىنى بېسىپ نېمىلەرنىدۇر سانىدى ، كىمنىدۇر چاقىرماقچى بولۇپ تۇمشۇقىنى ئۇچلىدىيۇ ، قولىنى بىرلا سىكلىپ ، بولدى قىلىۋەتتى .

«ئويلا سەركەردە ، ئويلا ، ئەڭ ياخشىسى تىلىكىمنى بەجا كەلتۇر ، پەمىچە سەن ئەقىلسىز ئادەم ئەمەس ، مۇبادا ئەقىلسىز ئادەم بولۇپ قالساڭ ، يا ئەقىلسىزلىق قىلساڭ ئۆزۇڭدىن ھەر ۋاقىت ھېزى بول ، بولمىسا خالتا كوچىغا كىرىپ قالىسەن . مەن بولسام تار بولسىمۇ بىرەر يول تېپىۋالىمەن ـ دە ، ئۆز مەنزىلىمگە قاراپ كېتىۋېرىمەن··· »

— خەير بوپتۇ ، ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات ، — چوڭ سەركەردە نىياز ھېكىمبەگنىڭ خىيالىنى ئۇزۇپ تاشلىدى ۋە دېدى ، — يامانغا يانتايىاق بولغان ھەرقانداق خاقان مەنسەپدارى ئاتا ـ بوۋىلار زامانىدىن تارتىپ ئۆلۈمگە مەھكۇم ئىدى . لېكىن ، بۇ دورەم سۈلالە ئۇچۇن جېنىنى ئايىمىغان كونا يۇرتدىشىم دۇڭ دارىنىڭ ، ۋاكالىتەن يىغقان باج ـ خىراجىڭنىڭ ، يېڭى تۆھپە ـ خىزمەتلىرى ـ ڭىزنىڭ يۇزى بىلەن بېشىڭىزنى ئامان ، يولڭىزنى راۋان قىلاي . «ئۆز قوۋمىغا ۋاپا قىلمىغان ئادەمدىن ئۆزگە قوۋمىگىمۇ ۋاپا كەلمەيدۇ» دېگەن گەپ بار ئىدى . بىراق ، بۇ گەپمۇ ھازىرچە ئۇنتۇلۇپ تۇرسۇن ، ئىلاج بار ئۆز قوۋمىڭىزگىمۇ ، ئۆزگە قوۋمى ـ گىمۇ يامانلىق ئويلىماڭ ، كونا خۇيىڭىز تەكرارلانمىسۇن ، تۇز بەرگەننىڭ تۇزلۇقىنى چاقماڭ ، مۇبادا چاقماقچى بولسىڭىز··· — چوڭ سەركەردە نىياز ھېكىمبەگكە ھەيۋە قىلغاندەك قىلىچىنىڭ سېپىنى تۇتۇپ قويدى .

— ئاھ شەپقەتچىم ، ئاھ مۇرەببىم ، ئاھ ئۆز ئاتام ، — نىياز ھېكىمبەگ چوڭ سەركەردىنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ يىغلاپ تۇرۇپ دېدى ، — ھەزرەتلىرىگە ۋاپاسىزلىق قىلسام تىن تارتماي ئۆلەي ،

تەڭرىم مېنى جازالىسۇن ، قارا يۈز بولۇپ كېتەي !...

نىياز ھېكمىبەگ كۆپ بەدەل تۆلىمەيلا مەقسىتىگە يەتتى . ئەمدى موللاجى تۇراپنى ، قۇدالاينى تاپشۇرۇپ بېرىشنىڭمۇ ھاجىتى قالمىدى : «قامچا زەربىسى ، ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئالدىدا زۇۋانغا كەلمەيدىغان كىم بار ، ئۇلارنىڭ بىرەرى زۇۋانغا كېلىپ قالسا ياكى ئۇلار قۇدالاي بىلەن ئەپلىشىپ قالسا يېغىرىمنى تاتىلمايدۇ ، سەركەردىنى لەۋزىدىن يېنىۋالمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ ، ياق ئۇلارنى بېكقۇلىبەگنىڭ قولىدا ئۆلگەن ھېسابتا ئىنس ـ جىنغا تۈيدۇرمايلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىشىم كېرەك» دېگەنلەرنى كۆڭلىگە پۈكتى ئۇ مەھكىمىدىن قايتىپ چىقىۋېتىپ .

غول قوشۇن چوڭ داغدۇغا بىلەن ئاقسۇدىن قوزغالدى . چوڭ سەركەردە ۋە ئونىڭ قول ئاستىدىكى مەنسەپدارلارمۇ قوشۇن بىلەن بىللە يولغا چىقتى . غەم ـ غۇسسە ئالامەتلىرى يوقىلىپ ، چىرايى 6 ـ ئايىنىڭ ئاپتېپىدەك ئېچىلىپ كەتكەن نىياز ھېكمىبەگمۇ لەشكەر ـ ياساۋۇللىرىنى چېرىكچى بەگلەرگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ، ئوخشاش مەرتىۋىدىكى مەنسەپدارلار بىلەن بىللە ماڭدى .

سۇلالە قوشۇننىڭ ئالدىنقى قىسمى مارالبېشى ، يەكەن قورغانلىرىنى بىرقانچە پاي ئوق بىلەنلا ئىگىلەپ ، مىلادىيە 1877 ـ يىلى 12 ـ ئايىنىڭ 16 ـ كۈنى پەيزاۋات بازىرىغا كېلىپ ئورۇنلاشتى . خوتەندىن قايتىپ كېلىپ ، يېڭىشەھەر قورغىنىدىكى ئىتائەتتىن چىققان كونا چېرىكلەر بىلەن بىر قەپەس تۈتۈشۈپ چىققان بېكقۇلىبەگ ئالدىراج دادخاھنى كىچىكرەك بىر قوشۇن بىلەن پەيزاۋاتقا ئەۋەتتى . ئەمما ، روھى چۈشۈپ ، جان قايغۇسىدا قالغان بۇ كىچىككىنە قوشۇننىڭ خىللانغان چىغاۋۇل چېرىكلەر بىلەن تۈتۈشقۇدەك ماجالى قالمىغانىدى . شۇ سەۋەبلىك ، ئۇلار تۇنجى جەڭدىلا تۈمشۇقىغا يەپ ئاللا ـ توۋا قىچقارغان پېتى قەشقەرگە قېچىپ كەلدى . سۇلالە چېرىكلىرىنىڭ ئاسمانۇزېمىنى سىيرىپ ـ سۈپۈرۈپ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرى قەشقەر شەھىرىدە چوڭ داۋالغۇش پەيدا قىلدى ، قولىدىن ئۇچقان ئامەت قۇشىنى قايتۇرۇپ

بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن بېكقۇلىبەگ قولىغا چىقىقانلىكى مال - دۇنيانى قويماي يىغىشتۇرۇپ ، تېرەكداۋان ئارقىلىق پەرغانىگە قېچىپ كەتتى . بېكقۇلىبەگنىڭ سېپىدىن چۈشۈپ قالغان شەھەر ئەتراپى لەشكەرلىرى ۋە چۆچۈپ كەتكەن بىرمۇنچە پۇقرا چاقماق دەرياسى يولى بىلەن ناريىن تەرەپكە ئۆزىنى ئاتتى . بېكقۇلىبەگكە ئەگىشىپ پەرغانىگە قاراپ سەلدەك ئاققان مىڭلىغان پۇقرانىڭ كۆپ قىسمى بىپايان پامىر ئېگىزلىكىدە قېلىن قار ئاستىدا قېلىپ ، بالا - چاقىلىرى بىلەن بىللە قىرغىپ كەتتى . مارالبېشى ۋە پەيزاۋات تەرەپتىن تەڭلا سۇرۇلۇپ كەلگەن ئىككى يول سۇلالە چېرىكلىرى شۇ كۈنى كەچقۇرۇن قەشقەر دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلدى .

نىياز ھېكمبەگ سۇلالە چېرىكلىرى ئارىسىغا قېتىلىشى بىلەنلا ئۆمۇر چاقى ئون ئۈچ يىل كەينىگە يانغاندەك تېتىكلىشىپ كەتتى . بولۇپمۇ چوڭ سەركەردىنىڭ سايىسىدە يۈرگەن يىگىرمە نەچچە كۈندە ئادەتتىن تاشقىرى بىر مۆجىزە يۈز بېرىپ ، تار پېشانىسىدىكى ئۈچ تال قورۇقنىڭ بىرى يوقىلىپ كەتتى . ساقال - بۇرۇتى ئارىسىدىكى ئاق تۈكلەر ئاپتاپ كۆرگەن قىرىدەك غايىب بولدى . مۇكچىيىپ ، دوڭغاق سۆگەتكە ئوخشاپ قالغان قامىتى بىردىنلا رۇسلىنىپ ، بويىغا بىر غېرىچ بوي قېتىلدى . يىلان قاسىرىقىدەك يىرىكلىشىپ كەتكەن تېرىسى بوۋاقنىڭ مەڭزىدەك سۈزۈلدى . ئاپئاق ھورنان لوبۇبى كەبىردەك مەنپەئەت قىلدى . چىرايىغا قان يۈگۈرۈپ ، قوۋۇزلىرىغا گۆش تولدى . يۇندىدەك سارغىيىپ كەتكەن كۆز قارىچۇقى يېڭىۋاشتىن چاقنىدى . چاپاق ئورنىغا كىرپىك ئۆسۈپ چىقتى . تىلى يۇمشاپ ، مەشۇتتەك ئەۋرىشىم بولۇپ قالدى...

ئاجايىپ ساز ھالەتكە كۆچكەن روھىي ھالەت ۋە تومۇر - تومۇرلىرىدا ئۇرغۇپ تۇرغان كۈچ - قۇۋۋەت نىياز ھېكمبەگنى زادىلا ئارام ئالدۇرمىدى . سۇلالە ئۈچۈن ئارامىدىن ۋاز كېچەلەيدىغان بۇنداق پىداكارلىق چوڭ سەركەردىنىڭ قۇلىقىغچە

يېتىپ باردى . ئاخىر ئۇ سەپەر قىلىشقا ئىجازەت ئالدى . ئىجازەت بويىچە چېرىكچى ئامبال دۇك فۇشياك قوماندانلىقىدىكى مىڭچە چېرىكنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ، ئۇلارنى خوتەن شەھىرىگە باشلاپ كىردى .

— قاراڭلار ، ئاۋۇ نىياز ھېكىمبەگ ئەمەسمۇ ؟ ئۇ ساقال ـ بۇرۇتىنى قىردۇرۇپ سۈلالىچە ئۇستۈاش كىيىسە ، سۈلالە مەنسەپدارلىرىنىڭ دەل ئۆزى بولىدىكەن ـ دە ! — دېيىشتى ، يول بويىدا تۇرغان گەپدان خوتەنلىكلەر ھەيران بولۇشۇپ .

— ئانىسى ئۇنى پۇقرانىڭ شىللىسىگە تۇغقان ئوخشايدۇ ، ياقۇپبەگ زامانىدىمۇ گەجگىمىزدە شۇ ، سۈلالە چېرىكلىرى كەلسە دولىمىز ئاپىتاپ كۆرەر ، دەپ خۇشال بولۇۋىدۇق ، ئۇ يەنە گەجگىمىزگە مىنگۈدەك ، — دېيىشتى ، بەزىلەر ئۇمىدسىزلىنىپ يۇرىكى چوڭراق بەزى كىشىلەر : «قاراپ تۇرۇڭلار ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ يەتتە شەھەرگە ئېيىقلار پادىشاھ بولسا ئۇ جۇڭىسىنى تەتۇر كىيىپ ‹مەن ئەسلىدىلا ئېيىق ئىدىم › دەپ چىقىدۇ تېخى ، — دەپ ئۇچىيى ئۇزۇلگۈدەك كۈلۈشتى .

خوتەنلىكلەر ئۇنى نېمىدەپ تىللىسۇن ۋە نېمىدەپ قارغىسۇن ، نىياز ھېكىمبەگ خۇددى گاس ئادەمدەك ، ئاڭلىماسقا سالدى . ئات ئۈستىدە مەزمۇت ئولتۇرۇپ دۇك فۇشياڭنى ئوردا ئالدىغا باشلاپ باردى ـ دە ، ئوردا ئاچقۇسىنى پەتنۇس بىلەن تۇتۇپ بەرگەندىن كېيىن ، ئۇنى ئوردا كەينىدىكى باغقا ئەكىردى .

— ئون ئىككى يىللىق باج ـ خىراجىنىڭ ھەممىسى ئاشۇ يەردە ، — دېدى ئۇ ئىزغىرىن شامالدا تەۋرىنىۋاتقان يالىڭاچ دەرەخلەرنى كۆرسىتىپ .

دۇك فۇشياك ئۇنى ئۆزىنى ئەخمەق قىلىۋاتىدۇ دەپ ئويلاپ قالدىمۇ ، نىياز ھېكىمبەگكە زەردە بىلەن دېدى :

— كەمىنىلىرى داڭگالنى ئالتۇن دەپدىغانلاردىن ئەمەس ، بىزنى تولا كولدۇرلاتماي باج ـ خىراجنى تاپشۇرسىلا بولارمىكىن ؟

— ھا... ھا... ھا... — نىياز ھېكىمبەگ ئىختىيارسىز كۈلۈپ

تاشلىدى . چىرايى تاتىرىپ كېتىۋاتقان دۇڭ فۇشياڭغا :
— جاناپىي چېرىكچى ئامبال ، نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىرىنى بىلىپ تۇرۇۋاتىمەن ، ئاۋۇ دەرەخلەرنىڭ ئاستىنى كولىساقلا ھەممە ئىش ئاشكارا بولىدۇ ، — دېدى .
— كولاڭلار !
شېرىپ شەيتان ئەكەلگەن بىرقانچە كەتمەن چېرىكلەرگە تارقىتىپ بېرىلدى . تېخى ھۇ يىل يازدىلا خېلى مول مېۋە بەرگەن ئۆرۈك ، ئالما ، پىستە ، بادام دەرەخلىرى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى يېقىلدى . كولاپ چىقىرىۋېتىلگەن يىلتىزلار ئاستىدىن تارتىۋېلىنغان ئونلاپ ئىدىشنىڭ ئاغزى ئېچىلىشى بىلەنلا دۇڭ فۇشياڭنىڭمۇ ، نىياز ھېكمىبەگنىڭمۇ يۈرەكلىرى ئويناپ كەتتى . دۆڭ ـ دۆڭە تەڭگە ـ تىللا ، ساپسېرىق زىنجە ئالتۇن ، قاشتېشى ، ھېقىق مارجان ، ياقۇت جاۋاھىراتلار يۇلتۇزدەك جۇلالىنىپ باغ ئىچىنى ئاجايىپ بىر تۈسكە كىرگۈزۈۋەتتى .

قىرىق توققۇزىنچى باب

قارا ھىجران

زامانلارنىڭ زامانىسىدا ، مەلۇم چەت سەھرادا مەنسەپكە ئامراق بىر يۇزبېشى بولغانىكەن . كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ نېمە سەۋەبتىنكىن ، يۇزبېشىلىقتىن چۈشۈپ كېتىپتۇ . ئۇزاق ئۆتمەي قىش كېتىپ ، باھار كەپتۇ ، تۇرلۇك ـ تۇمەن جانۋارلار ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپتۇ . دەل شۇ كۈنلەردە كىشىلەر ھېلىقى يۇزبېشىنى ھەر كۈنى ئۆيى كەينىدىكى كونا تاملىقتا كۆرىدىغان بولۇپ قاپتۇ . بىر كۈن ، ئىككى كۈن ئۆتۈپتۇ ، ھەپتە ، ئايمۇ ئۆتۈپتۇ . ئۇ كۈن چىققاندىن تاكى كۈن پاتقانغا قەدەر ئاشۇ تام تۈۋىدە زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ ، كىچىككىنە بىر تۆشۈككە

قارايدىكەن . تۆشۈككە قاراپ هاياجانلىنىپ ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلىشىدىكەن ، بەزىدە تېلىققۇدەك كۈلۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىدىكەن . ئەتراپتىكىلەر هەيران بولۇپ قارىسا ، ئۇ بىر تۆشۈكتىن كىرىپ چىقىۋاتقان هاشار چۈمۈلىلىرىگە بارمىقىنى چېنەپ : «سەن چىق ، سەن كىر ، سەن كىر ، سەن چىق» دەپ بۇيرۇق بېرىۋاتقۇدەك ، بەزىلەر ئۇنى ئېلىشىپ قالغان ئوخشايدۇ ، دەپ پېشىنى قېقىپلا كېتىپ قاپتۇ . ئاق ـ قارىنى پەرق ئېتەلەيدىغان ئىككى ـ ئۈچ كىشى بولسا «ئالدىرماڭلار ، ئاۋۋال ئۇنىڭدىن بىر گەپ ئېلىپ باقمايمىزمۇ ؟» دېيىشىپ :

— يۇزبېشى ، بۇ ئۇششاق جانىۋارلار يا ئىنسان تىلىنى ئۇقمىسا ، يا «تۇر» دېگەنگە تۇرۇپ ، «چىق» دېگەنگە چىقمىسا ، ئۇلارغا «ئۇنى قىل» ، «بۇنى قىل» دەپ بىھۇدە ئاۋارە بولغانلىرى نېمىسى ؟ — دەپ سوراپتىكەن ، يۇزبېشى هەيران بولغان هالدا :

— بۇنچىلىك ئاددىي ئىشنى چۈشەنمىگىنىڭلارغا قارىغاندا ئەقىلسىز ئىكەنسىلەر ، — دەپتۇ ۋە ئۆزىچە چۈشەندۈرۈپتۇ ، — سىلەرمۇ تاماكا ، ناسۋال دېگەندەك نەرسىلەرگە خۇمار بولۇپ قالىسىلەرغۇ ، مەنسەپ تۇتقان ئادەممۇ مەنسەپكە خۇمار بولۇپ قالىدۇ . بىلىسىلەر ، مەندە ئەمدى مەنسەپ يوق ، سىلەرگە ئۇنى قىل ، بۇنى قىل دېسەم ئاڭلامسىلەر ؟ ياق ، ئاڭلمايسىلەر ، چۈمۈلىلەر گېپىمنى ئۇقامدۇ ـ ئۇقامدۇ ، دېگىنىمگە بويسۇنامدۇ ـ بويسۇنامدۇ ، بۇ ماڭا بەربىر . لېكىن ، مەن مۇشۇنداق قىلىپ خۇمارىمنى باسمىسام ، ئۆلۈۋالماقتىن ئۆزگە ئامالىم يوق !

ئەسلىي هېكايىمىزگە كەلسەك ، دۇڭ فۇشياڭ ئوتتۇز تۆگىلىك دۇنيانى ئېلىپ نىياز هېكىمبەگنىڭ مۇرىسىگە ئىككىنى شاپىلاقلاپ قويۇپلا قەشقەر تامان يۈرۈپ كەتتى . كېتىپ قالسىلا بولاتتىغۇ ، ئۇ چوڭ سەركەردە بىلەن مەسلىھەتلىشىۋالغان بولسا كېرەك ، ئۆزىگە ئەگىشىپ كەلگەن بەشىنچى جەرىكىلىك ئاۋاق مەنسەپدارنى ئىش باشقۇرغۇچى ئامبال قىلىپ ، هېلىقى ئەتىۋارلىق

تەختته ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ كېتىپ قالدى . نىياز ھېكمىبەگ «ھەي ، بۇ پاراكەندە يۇرتنىڭ ھاكىمبەگلىكى ھەرقاچان يەنە ماڭا قالىدىغان بولدى ، ھەتتەڭە ، بۇنداق بولارنى بىلگەن بولسام··· » دەپ خاپا بولۇپ يۇرگەن كۇنلەردە قەشقەردىن ئەۋەتىلگەن ئالتە چېرىك ئوردىغا كىرىپ كەلدى . ئۇلار يارلىق بويىچە رەھمەتلىك ئەلىشىر ھاكىمبەگنىڭ يىراق سەھرادا ئون نەچچە يىل سۇقۇنۇپ يۇرگەن قانداش ئىنىسىنى تېپىپ كېلىپ ھاكىمبەگلىك مەنسىپىگە قويدى . زىنھار خيالىدىن كەچمىگەن بۇ ئىش تەمەننانىڭ ئەڭ ئېغىز چوققىسىدا مەيدىسىنى كېرىپ ، كېرىلىپ يۇرگەن نىياز ھېكمىبەگنى بىر زەربە بىلەنلا تېگى يوق ھاڭغا غۇلىتىۋەتتى . ئۇ يۇرىكىگە شەمشەر ئۇرۇلغاندەك ئازابلاندى ، رەشك ئوتىدا ئۆرتەندى . نەشە چەككەن دۇئانىنىڭكىدەك پىرقىراپ تۇرغان بېشى سەل - پەل ئارام تاپقان چاغلىرىدا ئۇ «ھېلىمۇ شۇكۇر ، خۇدا بىر بالادىن ساقلاپتۇ ، تۆمۇر خەزىنىچىبەگنى ۋاقتىدا جايلىۋېتىپ ئەجەب ئوبدان ئىش قىلغانكەنمەن ، بولمىسا ، ئۇ ھاكىمبەگ بولۇپ كۆرگىلىكمىنى كۆرستەتتىكەن» دەپ ئۆزىنى ئاۋۇندۇردى . لېكىن ، بۇ ئاۋۇندۇرۇش روھىي دۇنياسىدا پەيدا بولغان چېكى يوق بوشلۇقنى زادىلا تولدۇرالمىدى . ئېچىشقان يەرگە تۇز قۇيغاندەك ، يېڭى ئامبال بىلەن يېڭى ھاكىمبەگ دەل ئەكسىچە ئىش تۇتتى . ئۇنىڭغا باش ئۇرىدىغانلار ئەمدى ئۇنىڭ كۆزىچىلا ئۇلارغا كۇچۇكلەنگىلى تۇردى . دۇڭ فۇشياڭدىن تىلەۋالغان ئون نەچچە نەپەر مۇھاپىزەتچى چېرىكتىن باشقا ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلايدىغان ، ھۆكمىگە ھە دەيدىغان بىرەر چۇمۇلىمۇ قالمىدى .

دۇرۇس ، ئۇنىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇلۇققا ئۆگىنىپ كەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ كۆك ئاسمانىنى ، يورۇق دۇنيانى خالاپ تۇراتتى . دۇردۇن پەرىجىدە سىقىلغان تېنى كەڭ ئالەمنى سېغىناتتى . تۆت تېمىدىن مۇز تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان ، پايانسىز قارلىق دالادىكى يېگانە كەپىدەك كۆڭۈلسىزلىككە تولغان بۇ تار

دۇنيادىن چىقىپ ئەل ئارىسى ، تونۇش رەستىلەرنى ئارىلىغۇسى كېلەتتى . ھەشەمەتلىك تەختىراۋانى ، مىنىدىغان سەرخىل ئارغىمىقى ، يول ئېچىپ بارىدىغان سادىق ھۆدەيچىلىرى بولمىسمۇ ، توپىلىق يوللارغا يالاڭ ئاياغ دەسسىگۈسى كېلەتتى . ببلىگىچە توپىغا كۆمۈلۈپ كەتسىمۇ ، قار ـ يامغۇردا قالسىمۇ رازى ئىدى .

بىراق ، سېخىي تەبىئەتنىڭ بۇ تەرىقە مول مۆجىزاتلىرىدىن قانغۇچە بەھرىمەن بولۇش ئاللا ئاددىي ئاۋامغا بەخشەندە قىلغان ئالاھىدە ئىمتىياز بولغاچقىمۇ ، بۇنداق لەززەت ، بۇنداق ئىمتىياز مۇناپىق ، قارا كۆڭۈل ئىنسانغا مەڭگۈ نېسىپ بولمايتتى . زەرەرلىك بۇسلارغا تولغان قوبۇلخانىنىڭ بۇ ئىمتىيازغا ئېلىپ بارىدىغان ئىشىكى ھەر دائىم ئوچۇق بولسىمۇ ، لېكىن يۈرەك ـ باغرى جان قايغۇسىدا دەز كەتكەن نىياز ھېكىمبەگ بۇ ئىشىكتىن بىر قەدەممۇ نېرى سىلجىيالمايتتى . سىلجىدىمۇ ، دوقمۇش ـ دوقمۇشتا دەككە يەيتتى ، قىساسكار خوتەنلىكلەرنىڭ نەپرەت ئوقىغا نىشان بولاتتى . قىسقىسى ، بىر بېشى دوزاخ دەرۋازىسىغا تۇتىشىدىغان بۇ يولدىن ئۇ راستىنلا ھەزەر ئەيلەيتتى .

نىياز ھېكىمبەگ ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ئۆزىنى تىغدەك تەنھا ، يېتىمدەك مىسكىن ھېس قىلدى . تېنىنى جۇغۇلدىتىپ ، چاترىقى ئارىسىدىن ئۆتۈپ كەتكەن ئەدەپسىز چاشقانمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە ئىسسىق كۆرۈندى . قىش شامىلىنىڭ ۋىزىلدىشىغىمۇ ئۇ ھەۋەس بىلەن قۇلاق سالدى...

ئۇ خىيال دالاسىدا تېنەپ ھارغاندا ، قاچاندۇر بىر چاغلاردا لاله ببى دەيدىغان چىرايلىق خوتۇنى ، ئۆز پۇشتىدىن تامغان ئوغلى بولغانلىقىنى بىردىنلا يادىغا ئېلىپ قالدى . لېكىن ، ئامال قانچە ، ئۆزى تالا ـ تۈزگە چىقالمىدى . ئادەم ئەۋەتىپ ، ئۇنىڭ قورۇ ـ جايىنى ، ئوردا ئەتراپىنى يېڭىنە ئىزدىگەندەك ئىزدەتكەن بولسىمۇ ، لالە بىبىنى ھېچ يەردىن تاپالمىدى . چېرىكلەر : «زىنداندىن

قوتۇلدۇرۇۋېلىنغان لەشكەرلەر قاتاردا بېكقۇلىبەگنىڭ ھەمايىسى بىلەن نەلەرگىدۇر كېتىپ قاپتۇ» دېگەن كۆڭۈلسىز خەۋەرنى ئېلىپ قايتىشتى.

ئۇ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قوبۇلخانىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا كېلىپ زوڭزىيىپ ئولتۇردى. ھەرە كىرىۋالغاندەك غوڭۇلداۋاتقان بېشىنى تىزلىرى ئارىسىغا قىستى، قانچىلىك ئولتۇردىكىن، بىر چاغدا خىرەلەشكەن تەقدىر ئاسمىنىغا سەپسېلىۋىدى، ئۇ يەردە، — قارا بۇلۇتلار كەينىدە سۇبھىدەكى چولپاندەك جىلمىيىپ تۇرغان ئۇمىد يۇلتۇزىنى كۆرگەندەك بولدى. ئۇ يۇلتۇز بىر سىلكىنىپلا دۇگىلەك قۇياشقا ئايلىنىپ، ئۇنىڭغا مەنىلىك ئىشارەت قىلدى، تەسەۋۋۇر چاقى شۇ ھامانلا تەتۇرىگە ئايلاندى...

«ياق، تەقدىر مېنى ئۆگەيلىمەيدۇ، چوڭ سەركەردىمۇ مېنى مۇنداقلا تاشلىۋەتمەيدۇ. ئېھتىمال ئۇ دۆۋىلىسە تاغ بولغۇدەك تۆھپىلىرىم ئالدىدا ئالىقانچىلىك بۇ يۇرتنىڭ ھاكىمىيىتىگىلىك مەنسىپىنى ماڭا مۇناسىپ كۆرمىگەندۇ. ھەق راست، چوڭ باشقا كىچىك بۆك ئەمەس، چوڭ دوپپا لازىم ـ دە! كىم بىلىدۇ، يەتتە شەھەرگە ئۆزى خان ئامبال بولۇپ، مېنى ھاكىمىيەتكىلىك تەختىگە ئولتۇرغۇزار، بەلكى بۇنداق يارلىق خاقانىنىڭ مۆھرى بېسىلىپ ئاستانىدىن يېتىپ كېلەر، بەلكى مەپىلىك ياساۋۇللار بۇ يارلىقنى ئېلىپ ئۇرۇمچى يا ئاقسۇدا كېلىۋاتقىدىغاندۇ، راست، ئۇلۇغ ئاستانە بىلەن قەشقەرنىڭ ئارىلىقى قوغۇنلۇق يولى ئەمەس ـ دە، ئاخىر!»

نىياز ھېكىمبەگ ئويلاۋېتىپ پىسكۆكىده كۆلدى ۋە بېشىنى يېنىك چايقىدى. چوڭ سەركەردىدىن ئورۇنسىز خاپا بولۇپ، ئۆز ـ ئۆزىنى قىينىاپ يۇرگىنىگە خجالەت بولغاندەك تامغا قارىۋالدى.

نىياز ھېكىمبەگ غايىبنى بىلىدىغان موللىتاپقامۇ ياكى تاسادىپىي توغرا كېلىپ قالدىمۇ، تەقەززا بولۇپ كۆتكەن ئاشۇ يارلىق ھېلىقىدەك ئويلاردا بولغان كۈنىنىڭ ئەتىسىلا يېتىپ كەلدى. ئوخشىمايدىغىنى، بۇ يارلىق چوڭ خاقانىنىڭ ئەمەس، بەلكى قەشقەر

خان ئامبىلىنىڭ بولۇپ چىقتى . ئادەملىرىلا ئەمەس ، بەلكى تاش ـ تۇپراقلىرىمۇ كۆزىگە سىغمايدىغان يەكەن شەھىرىگە ئالتىنچى جەرىكىلىك ھاكىمبەگ قىلىپ تەينىلەنگىنى جاكارلانغاندا ، ئۇ خوتەن مەسلىھەتچى ئامبىلىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ، سېھىرلەنگەندەكلا قېتىپ قالدى .

بەرگەنگە قانائەت قىلىش ئەخلاق جۇملىسىدىن دېيىلسە ، ئۇ ھالدا ئۇ نامرات كىشىلەر ئۈچۈن ئادەملەردىن بولۇپ چىقىدۇ . پەقەت بېرىلمىگىنى ئۈچۈنلا ئۇلار شۇكۇر ـ قانائەت قىلىشقا ، ئەخلاقلىق بولۇشقا مەجبۇردۇر . ئەگەر نامراتنىڭ خالىغىنى بېرىلىدىكەن ياكى خالىغىنىدىن ئارتۇقراق بېرىلىدىكەن ، ئۇ نامرات تەھقىقكى باي ئادەمگە ، شۇكۇر ـ قانائەتنى بىلمەيدىغان بەتئەخلاق ئادەمگە ئايلىنىدۇ . تەمە تىزگىنىنى تارتماي ، بەرگەنگە يەنە بەر دەپ قول ئۇزارتىدىكەن . ئۇ چاغدا ئۇ تويمىغۇر ئادەمگە ، نەپسانىيەتچى ئادەمگە ئۆزگىرىدۇ ، نەپسانىيەتچى ئادەم قارا نىيەت كىلىدۇ ، قارا نىيەتنىڭ كۆڭلى مەڭگۇ ئارام تاپمايدۇ .

خان يارلىقى گويا بىر ئەپسۇنغا ئايلاندى . كارامىتى چەكسىز بۇ ئەپسۇن بىرلا ئاۋاز بىلەن ساداقەت تونىغا ئورىنىۋاالغان نىياز ھېكىمبەگنى ئەسلىي ھالىتىگە ياندۇردى . تۇلكە يەنە تۇلكىگە ئايلاندى . ساختا چۈمپەردە ، ساختا قىياپەت دېگەنلەر سۇ يۈزىدىكى كۆپۈكتەك غايىب بولغان تەمە ئەخلەتلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ، بىر سۈپىكۆچ بىلەنلا سۈپۈرۈپ تاشلاندى . ئالۋۇن گۈلىستانىدىكى گۈللەر قۇرۇپ ، گۈل ئورنىدا تىكەن ئۈندى .

«ئەي ۋاپاسىز تەلۋە سەركەردە ، سېنى سەركەردە دېدىممۇ ، ياق ، سەركەردە دېگەن تىلىمغا كۆيدۇرگە چىقسۇن . سەن سەركەردە ئەمەس ، بەلكى بىر ئازازۇل ، مەن شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ سېنى ئاتا دېدىم ، دېگىنىڭنى بەردىم . بىھەد مال ـ دۇنيانى ئالدىڭدا قويۇپ ، تەقدىرىمگە ئامەت تىلىدىم . قارام قۇلۇڭدەك ئالدىڭغا چۈشۈپ ، لەقۋا چېرىكلىرىڭنى خوتەنگىچە باشلاپ كەلدىم .

ئەمدىچۇ ، لەۋزىكدە تۇرغىنىڭ ، بەرگەن مەنسىپىڭ شۇمۇ ؟ ئۆتكەن شاھىنشاھلار زامانىدا بېشىنى تىك تۇتۇپ ، ئۆزىنى ئەر چاغلاپ يۈرگەن نىياز ھېكىمبەگ ئەمدىلىكتە ئاتتىن چۈشۈپ ئېشەككە مىنەمدىمەن ؟ تەييارغا ھەيبار بولغان ئاشۇ تىرىكتاپ ئامبالغا قارام بولامدىمەن ؟ ئالدىرىما ، خۇدانىڭ كۈنى تېخى ئۇزۇن» ، — نىياز ھېكىمبەگ شۇنداق ئويلىدى ، بىراق ئويلىغىنى پەقەت ئىچىدىلا قالدى . تېشىدا بولسا باشقا بىر قىياپەتنى نامايان قىلدى . چىراي ئالامەتلىرىنى تېزلا ئۆزگەرتىپ ئامبالنىڭ ئايىغىغا پالاققىدە يىقىلدى ـ دە ، بېشىنى يانتۇ ئېگىپ دېدى :

— خان ئامبال ئالىيلىرىنىڭ شەپقەت ـ شاپائىتىگە مىڭلارچە تەشەككۈر . كەمىنە ھاكىمبەگ ئەقلى كوتا ، ئىشتا ناقابىل ئادەم بولسامۇ ، ئۇ ھەزرەتلىرى مېنى يەنە يەكەندەك كاتتا يېرىنىڭ ھاكىمبەگلىكىگە مۇناسىپ كۆرۈپتۇ . پېشانەمنى ئوچۇق قىلىپ ، ئابرۇيۇمنى تاغدەك ئۆستۈرۈپتۇ . ئۇلۇغ خاقان نامى بىلەن قەسەمكى ، سۇلالىمىز نىجاتكارىمدۇر ، خان ئامبال ئالىيلىرى ئۆز ئاتامدۇر ، — نىياز ھېكىمبەگ ئۇستىلىق بىلەن يارلىق پۈتۈلگەن سېرىق قەغەزنى ئىككى قوللاپ تاپشۇرۇۋېلىپ كۆزلىرىگە سۈرتتى ۋە ھاياجان بىلەن ۋارقىرىدى ، — ياشىسۇن خاقان ، ياشىسۇن خان ئامبال ، تۇمەن مىڭ يىللار ياشاپ كەتسۇن !...

خوتەن ئىش بېجىرگۈچى ئامبىلى نىياز ھېكىمبەگنىڭ سۆزلىرىدىن تەسىرلەندى بولغاي ، ئۇنى ئۆز قولى بىلەن يۆلەپ ، ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ قويدى :

— يارايدۇ ، بىزنىڭ دۇڭ دارېن يارايدۇ ، — دېدى ئۇ باشمالتىقىنى چىقىرىپ ، نىياز ھېكىمبەگنى ماختاپ .

ئىچكىرىدىن ئەمدىلا كەلگەچكىمۇ ، ئىش بېجىرگۈچى ئامبال تۇز ۋە ساددا ئادەمدەك قىلاتتى . ئۇ ئۆز تىلىنى راۋان سۆزلىيەلەيدىغان بۇ تەرىقە سادىق ۋە ئىتائەتمەن مۇسۇلمانىنى تېخى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتاتتى . ئەپسۇسكى ، ئۇ بۇ ساداقەت ئىگىسىنىڭ

بىر قەۋەت ياش پەردىسى بىلەن توسۇلغان كۆز گۆھىرىدە باشقىمۇ بىر ئۇچقۇنىنىڭ چاقناۋاتقىنىنى كۆرۈشكە ئاجىز ئىدى . ھاياجانلىق ، ھارارەتلىك ئىبارىلەر ئېتىلىپ چىققان كۆكرەك قەپسىدە ئىككىنچى بىر يۈرەكنىڭ تېپىرلاۋاتقىنىنى تېخىمۇ ھېس قىلالمايتتى . دۇربۇندەك روشەن كۆزلەرنىمۇ باغلىيالايدىغان ، يىغلاپ تۇرۇپ كۈلۈشكە ، كۈلۈپ تۇرۇپ يىغلاشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن بۇ چىرايىنى ھەرگىز باشقىچە تەسەۋۋۇر قىلالمايتتى .

نىياز ھېكىمبەگ مۇراسىم ئەھلىنىڭ ئەڭ كەينىدە دۇئادىن ئايرىلدى . ئۇ چىقىپ كېتىۋېتىپ ، ئۆمرىنىڭ ئەڭ سۇرگۈن ، ئەڭ ناتىنچ بىر بۆلىكى بىلەن باغلىنىدىغان ، ئەمدىلىكتە چۈشىگىمۇ كىرىپ چىقمىغان ئىسكەتسىز بىر ئادەمنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتكەن بۇ يۈزسىز دۇئانغا ھەسەت كۆزى بىلەن قارىۋالدى . كۆردىكى ، ئىرماش - چىرماش نەقىشلەر بىلەن تولغان تام - تورۇس ، شەپقەتسىز قاراۋۇلدەك قەد كۆتۈرگەن تۈۋرۈكلەر ناتونۇش ئادەمنى يەكلىگەندەك ، ئۇنى سىرتقا ئىتتەرمەكتە ئىدى . تەختىنىڭ ئىككى بېشىدىكى ئون نەچچە يىل بېشىنى سىلاپ كەلگەن ئىككى ئەجدىھا بالىسىمۇ بىردىنلا زەھەرلىك يىلانغا ئايلىنىۋالغاندەك قىلاتتى . ئاغزىدىن ئوغا تېمىپ تۇرغان بۇ بۇاپا يىلانلار چىشلىرىنى چىقىرىپ ، ئۇزۇن تىللىرىنى بار كۈچى بىلەن سوزۇپ ، بوسۇغا ئۈستىگىچە ئۇزارتىۋاتاتتى . بىگىزدەك ئۇچلۇق تىرناقلىرى بىلەن ئۇنىڭ يۇزىگە چاڭگال سالماقچى بولاتتى . ھەتتا ، دۇئان بوسۇغىسىغمۇ جان كىرىپ ، ئۇنى يىقىتماقنى قەستلەيتتى . قىسقىسى ، تېخى تۇنۇگۈنلا ئۆزىنى ئۆز قوينىدا ئەركىلەتكەن ، بۇقىدەك ھۆركىرەتكەن پۈتكۈل ئوردا ، بۇ دۇئان ئۇنى ئىشىك ئالدىدىن ھەيدىمەكتە ئىدى...

شۇ كۈنى ئاخشىمى — يەكەن سەپىرىنىڭ ھارپا كېچىسى نىياز ھېكىمبەگ ئۇيقۇ بىلەن بەل تۇتۇشۇپ قالدى ، ھارغىن ئەسەبلىرىنى ئىختىيارىغا قويۇۋېتىپ كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمدى ، ئوڭدىسىغمۇ ،

يېنچىمۇ يېتىپ باقتى ، كاللىسىغا ئىجازەتسىزلا كىرىپ كېلىدىغان بىغەرەز ئويلارنى قوغلاپ ، ھېچنېمىنى ئويلىماسلىققا تىرىشتىيۇ ، كۆزىگە زادى ئۇيقۇ كىرمىدى . تۇن تەڭگە ئۇلاشتىمىكىن ياكى تاڭغا يېقىنلاشتىمىكىن ، ئۇ ئۇستىنى خۇددى تۇگمەن تېشىدەك بېسىپ تۇرغان قېلىن ئەتلەس يوتقانىنى غەزەپ بىلەن ئىرغىتىپ تاشلىدى - دە ، كالتە جۇۋىسىنى يېپىنچاقلاپ ، تەكىيىگە يۆلەنگىنىچە ئۆرە ئولتۇردى .

ئۇ كۆرپە ئۇستىدە ئىككى تىزىنى مەھكەم قۇچاقلاپ ئولتۇرۇپ بىلىپ - بىلمەي بېشىنى كۆتۈردى ۋە قوبۇلخانىنىڭ تۆڭلۇكىگە قاراپ سالدى . تۇنۇگۈن كۈن ئولتۇرغاندىن بېرى خامان سورىغاندەك ئۇچقۇنداشقا باشلىغان تۇنجى قار ئەمدى ئۇلغىيىپ قالغان بولسا كېرەك ، تۆڭلۈك رامكىسىغا چاپلانغان نېپىز ئۇجمە قەغىزىنىڭ تۆۋەنكى يېرىمى تۇتۇق ئىدى . تۆڭلۈك سىرتىدىكى يورۇقلۇق غۇۋا يورۇپ تۇرغان ئۆي ئىچى بىلەن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيتتى . ئاسمان رەڭگىنى ئايان قىلىپ تۇرغان ئۇستۇنكى يېرىمى بولسا ، سۇت قەغەزدەك ئاقىرىپ تۇراتتى .

نىياز ھېكىمبەگ يېرىمى تۇتۇق ، يېرىمى يورۇق تۇرغان تۆڭلۈككە قارىغانسېرى كۆزى ياشاڭغىرىغىلى ، تورلاشقىلى تۇردى ، كۆزلىرىنى نەچچە قېتىم چىمچىقلاتتى ، ئاغرىغۇدەك ئۇۋۇلاپ باقتى . بىراق ، كۆزىنى بىئارام قىلغان ئاشۇ تۆڭلۈكتە نېمىلەردۇر جىمىرلىغىلى تۇردى .

— ھا... ھا ... ھا...

تۇيۇقسىز كۆتۈرۈلگەن كۈلكە ساداسى بىلەن تەڭ نىياز ھېكىمبەگنىڭ يۇرىكى ئاغزىغا قاپلاشتى . ئۇ ئالاق - جالاق بولۇپ ئەترايىغا قارىدى ، تامدىن ئۆزگە ھېچنېمىنى كۆرەلمىدى . نەزىرىنى يەنە تۆڭلۈككە ئاغدۇردى . ھېلىقى يەردە — تۆڭلۈك قەغىزىدە ئەتىياز كۈنلىرى يەر بېغىرلاپ يۇرىدىغان تۇماندەك سېھىرلىك بىر تۇتەك پەيدا بولدى - دە ، بۇ تۇتەك ئاستا - ئاستا چايقىلىپ ، بىر

يەرگە يىغىلدى ، يىغىلىۋېرىپ ، سوزۇنچاق يۇزلۇك ، كۆتمەك قاشلىق ، ئۆچكە ساقاللىق بىر ئادەم قىياپىتىگە كىردى . نىياز ھېكىمبەگ كۆڭۈل خاتىرىسىدە پات - پات پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان بۇ سىيمانى قىينالمايلا تونۇۋالدى ۋە قورقۇمسىراپ كۆزلىرىنى يۇمدى .

كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمدىيۇ ، بۇ تونۇش ئەمما يىرگىنچلىك سىيما نىياز ھېكىمبەگنىڭ شالاڭ كىرپىكلىرى ئارىسىدىن سىغدىلىپ كىرىپ ، قاپاقلىرى ئىچىگە يېيىلدى ، پۇرمە خالتىنىڭ ئاغزىدەك قورۇق باسقان ئاغزىنى يوغان ئېچىپ تېلىققۇدەك كۈلۈۋالدى ۋە بىردىنلا جىددىي قىياپەتكە كىرىپ :

— ئوغلۇم دۇڭ نىياز ، سېنى يەكەندە يوقىتىپ قويغانىدىم ، ئەمدى خوتەندىن تېپىۋالدىم ، ئازاب دېگىزى چەكسىزدۇر ، بۇ دېگىزنىڭ چېتىگە يېتىمەن دەپ دەرد تارتقۇچە ، داداڭنىڭ يېنىغا قايتىپ كەل ، — دەپ مۇراجىئەت قىلدى ۋە بىرقىسما كۈلۈمسىرىدى . نىياز ھېكىمبەگ توۋلىۋەتتى :

— مېنى ئوغلۇم دېگۈچى ئى ئەرۋاھ ، توختاپ تۇر ، مېنى ئوغلۇم دەيسەنۇ ، يەنە نېمىدەپ ئاخىرەتكە چىللايسەن ؟

— ئى ئوغلۇم ، گۇناھ مەندە ، مەن ساڭا ئادەم بالىسىغا ئىشەنمە دەپ تەلىم بېرىۋىدىم ، سەن دېگىنىمدەك قىلدىڭ ، ئۆمۈرۋايەت ھېچكىمگە ئىشەنمىدىڭ ، ئۆزۈڭدىن ئۆزگە ھەممە ئادەمدىن گۇمانلاندىڭ . مانا ئەمدى ئاتىلىق مۇھەببىتىمدىنمۇ گۇمانلىنىپ تۇرۇپسەن ، ئىشەنگىنكى ، مەن ئاتىلىق مۇھەببىتىمنىڭ كۈچى بىلەنلا سېنى يېنىمغا چاقىرىۋاتىمەن .

— ئۇنداق بولسا توغرىسىنى ئېيت ، سەن يەكەندىمۇ يا خوتەندىمۇ ؟

— مەن يەكەنگىمۇ ، خوتەنگىمۇ ئورتاق بولغان باقىي ئالەمدە .

— باقىي ئالەمنىڭ قەيىرىدە ، سېنى نەدىن ئىزدەيمەن ؟

— راست گەپنى قىلاي ، ئوغلۇم ، جايىم ۋاپا ئەھلىگە خاس

جەننەتتىدۇر ، كۈنلىرىم راھەت ـ پاراغەتتىدۇر...

نىياز ھېكمىبەگ «راھەت ـ پاراغەت» دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا ، جەننەتكە قىزىقىپ قالدى ۋە يامىنى كەلسە ئۆزىنىڭ ئەتىۋارىنى قىلمىغان بۇ دۇنيادىن قولىنى يۇيۇۋېتىپ جەننەتكە بارماقچىمۇ بولدى . ئۇ تونۇش سېيماغا قورقماي سوئال قويدى :

— قېشىڭغا بېرىپ قالسام جەننەت دېگەن يەرنىڭ دەرۋازىسىنى قاقسام بولامدۇ ؟

— ياق... ياق ، جەننەتنىڭ دەرۋازىسىنى قېقىپ ئاۋارە بولما ، ئوغلۇم ، — دېدى تونۇش سېيما كەسكىن تۇرده بېشىنى چايقاپ ، — شەپقەتلىك بۇدساتۇا پەقەت ۋاپا يولىدا شېھىت بولغان بەندىسىنىلا جەننەتكە كىرگۈزىدۇ ، سەن بولسالىڭ ، سۆزسىزكى دوزاخقا بۇيرۇلىسەن ، ئوغلۇم !

— نېمىدەپ سېنى جەننەتكە ، مېنى دوزاخقا بۇيرۇشىدۇ ؟

— ...

نىياز ھېكمىبەگ دوزاخنى يەكەندىنمۇ ، ھەتتا يەتتە شەھەردىنمۇ چوڭراق بىر يۇرت بولسا كېرەك ، دەپ قىياس قىلدى ۋە ئۇ يەرگە خان ئامبال بولۇپ ھەممىنى ھەيران قالدۇرسام ، دېگەن يەرگە كېلىپ يەنە سورىدى :

— دوزاختا ئەمەل ـ مەنسەپ بارمۇ ؟

— يوق .

— راھەت ـ پاراغەت بارمۇ ئەمىسە ؟

— دېگەنلىرىڭنىڭ ھېچقايسىسى يوق ، ئوغلۇم ، پەقەت ئوت بىلەن ئازابلا بار !

— ئۇنداقتا مېنى نېمىدەپ مەنسەپمۇ ، راھەت ـ پاراغەتمۇ بولمىغان قارغىش تەگكۇر بىر يەرگە چىللايسەن ، بۇ مېنى قەستلىگىنىڭ ئەمەسمۇ ؟

— ئى ئوغلۇم ، مەن يەنىلا سېنىڭ غېمىڭنى يەۋاتىمەن ، «ئوتنىڭ تېشىدا كۆيگۈچە ، ئىچىدە كۆيگەن ياخشى» دېگەن گەپ

بار . پانىي ئالەمدە ئىتتەك خار بولۇپ ، ئازاب ئوتىدا ئۆرتەنگۈچە ، باقىي ئالەمدىكى دوزاخ ئوتىدا كۆيگىنىڭ ياخشى ئەمەسمۇ ؟...

— بارمايمەن... ھەرگىز بارمايمەن ... سۆرىسەڭمۇ بارمايمەن !...

نىياز ھېكمىمبەگ كۆزىنى ئاچتى . پۈتى چۈشەلگەن ئۆچكىدەك تېپىچەكلەپ ، گېلى يىرتىلغۇدەك سۈرەن سالدى . قوللىرىنى نېمىنىدۇر ئىتتەرگەندەك ھەركەتلەندۈردى . ساغرىسىنى دەزمالدەك يەرگە سۈركەپ كەينىگە داجىدى ، داجىۋېتىپ يەنە ئاشۇ سېھرىلىك تۈگۈلۈككە ئىختىيارسىز قاراپ سالدى .

قېلىن قار ئۈچقۇنلىرى تۈگۈلۈك رامكىسىنى پۈتۈنلەي كۆمۈپ بولغاندىمۇ ، ئۇ يەردە يورۇقلۇقتىن قىلچە ئەسەر قالمىغانىدى . تۈگۈلۈكتىكى قاراڭغۇلۇق قوبۇلخانا ئىچىدىكى قاراڭغۇلۇقتا تۇتۇشىپ تۇراتتى . دۈم كۆمتۈرۈلگەن غارنىڭ ئاغزىدەك تۇم قاراڭغۇلۇقتا ھېلىقى تونۇش سېيما ئەمەس ، بەلكى سانىغا ساناق يەتمەيدىغان نۇرغۇن كۆزلەر پىلدىرلاپ تۇراتتى . غەلىتە يېرى ، بۇ كۆزلەرنىڭ بەزىسىدىن قان ئاقاتتى ، بەزىسىدىن ياش تامچىيىتتى .

مۇردىنىڭ يېكى ھۇۋقۇشنىڭ كۆزىگە ئوخشايدىغان بۇ كۆزلەرنىڭ يەنە قايسىقى ئىچىگە كىرىۋېلىشىدىن ھەزەر ئەيلىدىمۇ ، نىياز ھېكمىمبەگ ئەمدى كۆزىنى يۇمۇۋېلىشتىن يالتىيىپ قالدى . يۇمۇۋالمەن دەپمۇ يۇمالمىدى . تىترىكىنى تەسلىكتە بېسىپ ، زاراتگاھلىقتىكى شەيتان ئوتىدەك پارقىراپ تۇرغان بىر جۈپ كۆزىگىلا سىنچىلاپ قارىدى . ئۇ سورىدى :

— سەن كىم بولىسەن ، نېمىشقا تۈگۈلۈكۈمدىن مارايسەن ؟

ئۇ كۆز چوغدان ئۈستىدىن چاچرىغان ئۈچقۇن كەبى چاقناپ زۇۋانغا كەلدى :

— تونۇمايۋاتامسەن ، مەن ھېلىقى كېپەك دەرۋىش بولىمەن ، سەن مېنى تۆھمەت ئوقى بىلەن ئۆلتۈردۈڭ ، مەن سەندىن ھەقنىڭ قولى بىلەن قىساس ئالاي دەپ پايلاپ يۈرىمەن !

— دەريا بويىدا ئۆلگەنىدىكىغۇ ، سەن ئادەمىمۇ يا ئاشۇ ئۆلگەن دەرۋىشنىڭ ئەرۋاھىمۇ ؟

— ئادەم دېسەڭ ئادەم ، ئەرۋاھ دېسەڭ ئەرۋاھىمەن ، نېمىلا بولاي ، ئىشقىلىپ سەن ئۆلگۈچە مەن ئۆلمەيمەن !...

ئۇزايغا ئوت ياققۇدەك يېلىنجاۋاتقان كۆزلەرگە قاراۋېرىپ كۆزى قاماشقان نىياز ھېكمىبەگ كۆزىنى يەنە بىر قېتىم يۇمۇۋالدى . ئۆچەكەشكەندەك ، كۆزىنى قانچە يۇمغانسېرى يەنە شۇنچىلىك كۆزلەر ئۇنىڭ ئېچىشىپ تۇرغان قاپىقى ئىچىگە كىرىۋالدى ـ دە ، تۇن ئاسمىنىدىكى يۇلتۇزلاردەك پارقىراشقا باشلىدى .

ئۇ لەنەت ئوقلىرى يېغىۋاتقان ئاشۇ كۆزلەر ئارىسىدىن تەپ تارتماس قاۋۇل قازانىنىڭ ، كۆندۈرۈلمىگەن بۇقىدەك چاپچىۋاتقان ھەمدەم قارماقنىڭ ، زەنجىرلەنگەن ئاياغلىرىنى تەسلىكتە يۆتكەپ كېتىۋاتقان ئايمۇھەممەتنىڭ ، تاش ـ بوران ئاستىدا زارلاۋاتقان گۈلئايمنىڭ ، ئۆلۈم ئالدىدا قاقاقلاپ كۈلۈۋاتقان كەرىمقۇلنىڭ كۆزلىرىنى كۆرۈپ قالدى . بۇ كۆزلەردىن چېچىلغان ئوت ئۇنىڭ پۈتكۈل جىسمىغا تۇتاشتى . بېشى پىرقىراپ ، ئۇلى كولانغان كونا تامدەك پالاققىدە يىقىلىپ چۈشتى .

نىياز ھېكمىبەگ يىقىلدى . يىقىلىپ يېنى يەرگە تېگەر ـ تەگمەيلا قوبۇلخانا ئىچى يەر تەۋرىگەندەك چايقالغىلى تۇردى . مېھرابلىق تەكچىلەرگە تىزىپ قويۇلغان چىنە ـ چەينەكلەر ، پەگاھدىكى ئاپتۇۋا ، چىلاپچىلار قوبۇلخانا بىلەن تەڭ سىلكىنىپ كەتتى . تۆر تامغا ئېسىلغان غىلاپلىق قىلىچمۇ نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئالدىغا خۇددى ئاسماندىن چۈشكەن جازا تايىقىدەك «تاراققىدە» قىلىپ چۈشۈپ كەتتى .

بۇنىڭسىزمۇ مەڭدەپ ، تېڭىرقاپ تۇرغان نىياز ھېكمىبەگ قىيامەت قايىم بولغاندەك ۋەسۋەسىگە چۈشتى . ئورنىدىن تۇرۇۋالماقچى بولۇۋىدى ، تەڭپۇڭلۇقىنى يوقاتقان ئاياغلىرى

دەماللىققا كارغا كەلمىدى . چېكىسى چىڭقىلىپ ، سېزىمى قالايمىقانلىشىپ كەتكەچكىمۇ ، ئۆره بولغان يېرىدە بىرھازا سەنتۈرۈلگەندىن كېيىنلا ئاندىن ئۆزىنى ئاز - تولا ئوڭشۇۋالىدى - دە ، قارىغۇدەك سىلاشتۇرۇپ يۇرۇپ پەگاھ تۇۋرۇكىنى تۇتۇۋالدى . بىراق ، يىقىلغان يېرىدىن ئايىغى ئۈزۈلگەن ھامان يايىقى تەۋرىنىش ، سىلكىنىشلەرنىڭ غايىبتىن پەرمان كەلگەندەكلا توختاپ قېلىشى نىياز ھېكىمبەگنى يەنە بىر قېتىم ھاڭ - تاڭ قالدۇردى . ئۇ بۇ تاسادىپىيلىقنى جېنىغا ئېكەك سېلىۋاتقان ھېلىقى ئەرۋاھلاردىن كۆرۈپ ، بىر تۈگلۈككە ، بىر يەرگە قاراپ باقتى .

ئۇ ھېچنېمىنى كۆرەلمىدى ، بايا تىنقى تونۇش سېيما ۋە ناتونۇش كۆزلەر ئەمدى قارا مەخمەلدەك قېنىق قاراڭغۇلۇققا سىڭىپ كەتكەنىدى . شۇ ئەسنادا كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا : «قۇدۇق ئاغزىغا قارا» دېگەندەك قىلدىمۇ ياكى قوچۇلۇپ ئۇماچ بولۇپ كەتكەن مېڭىسىدە ئاشۇنداق بىر سەزگۈ پەيدا بولدىمۇ ، نىياز ھېكىمبەگ بايا تىن يىقىلغان يېرىگە سىنچىلاپ قارىدى . ئۇ يەردە داش قازاننىڭ ئاغزىچىلىك يەرگە يېيىلغان ، قۇملۇق يۈزىدىكى سەرايتەك جىمىرلاپ تۇرىدىغان ئادەم شەكىللىك غۇۋا بىر شولىنى كۆرگەندە يۈرىكى بىردىنلا ئېغىپ قالدى ، سوغۇق تۇۋرۇككە يېلىمدەك چاپلاشتى . تېنىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ يوشۇرۇن بىر سېھرىي كۈچنىڭ تىزگىنلىشىگە ئۆتۈپ كەتكەن روھى ، ھېلىقى خىرە شولا بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى .

— سەن كىمسەن ؟ — سورىدى ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ روھى .

— تولا خۇپسەنلىك قىلما ، كىملىكىم ساڭا بەش قولدەك ئايان ! — جاۋاب بەردى ھېلىقى شولا بىرلا سىلكىنىپ ، شولا بىلەن روھنىڭ سۆھبىتى شۇ يوسۇندا داۋاملىشۇەردى :

— سەن ھېلىقى...

— دۇرۇس ، مەن ھېلىقى يەتتە گەز يەر يەكتىگە كۆمۈلگەن ئادەم بولىمەن ، سەن ماڭا قەست قىلدىڭ ، لېكىن مەن يەر تەكتىدە

يېتىپ ھەممە گۇناھىڭنى كۆرۈپ تۇردۇم .
— ھە ، بىلدىم قوبۇلخانامنى لەرزىگە سالغان سەن ئىكەنسەن ـ دە !
— مەن ئەمەس ، مېنىڭ دوستۇم يەر !
— قېنى ئېيت ، يەر نېمىشقا بۇنداق قىلىدۇ ؟
— بىلمەپ قوي ، يەر دېگەن شۇنچىلىك نازۇك ۋە نومۇسچانكى ، ئۇ مۇناپىقنىڭ تېنىنى ، ئاسىينىڭ ئايىغىنى كۆتۈرمەيدۇ . قارا كۆڭۈل ئادەمنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى بىلەن پاك يۈزىنى بۇلغۇۋلىشتىن پەرھىز قىلىدۇ . سەن كەبى مۇناپىقلار يەر يۈزىدە بىر كۈن مەۋجۇت بولىدىكەنسەن ، يەر بىر كۈن غەزەپلىنىدۇ ، بىر كۈن لەرزىگە كېلىدۇ . مۇناپىق يوق بولمىغۇچە بىر كۈنمۇ ، بىر مىنۇتمۇ تىنچلانمايدۇ...
— مەن كېتىمەن ، تاڭ ئاتقان ھامان يەكەنگە كېتىمەن . سېنىڭ بۇ يېرىڭگە زىنھار دەسسىمەيمەن .
— خوتەن يېرى يەكەن يېرى بىلەن تومۇرداش ، يەر سېنى يەكلەيدۇ . نەگىلا بارما ، ھەتتا قەبرىلىكمۇ ئورۇن بەرمەيدۇ . ياخشىسى سەن ئىپلاس تېنىڭنى يەرگە ئەمەس ، ھارامنى يەپ ياشاشقا ئۆگىنىپ كەتكەن قاغا ـ قۇزغۇنلارغا بېرىۋەت !...
ئوردا تەۋەسىدىكى ياكى ئوردا سېپىلىغا تۇتاش پۇقرا ئۆيلىرىدىكى ، يېقىنلا بىر يەردە خوراز چىللىدى . ئۆزىنى تولىمۇ يىراق يەردە ، ھەتتا يۇلتۇزلارنىڭمۇ ئۇ چېتىدە لەيلەپ يۈرگەندەك ھېس قىلىۋاتقان نىياز ھېكىمبەگ خوراز ئاۋازى بىلەن تەڭلا ھاياتلىق ئالىمگە قايتىپ كەلدى . بېشىنى بىرلا سىلكىپ ، ھوشىنى ئىلكىگە ئالدى . چاڭ باسقان ، بەئەينى تۇمانلىق دېڭىزدىكى يەلكەندەك غۇۋالاشقان كۆڭۈل دەپتىرىنى ۋاراقلاپ ، چۈش بىلەن رېئاللىق ئارىسىدا ئۆتۈپ كەتكەن مۇدھىش بىر كېچىنىڭ ئاجايىپ ئىزلىرىنى ئاختۇرۇشقا باشلىدى . ئۇ تېز ـ تېز ئۆرۈلگەن ۋاراقلاردىن ھېلىقى سۆرۈن تەلەتلەرنى ، تونۇش ۋە ناتونۇش

كۆزلەرنى ، يەر بېغىرلاپ جىمىرلاۋاتقان سېھىرلىك شولىنى كۆرگەندەك بولدى ـ دە ، قارا بېسىپ قالغىنىغا شەكسىز ئىشەندى .

نىياز ھېكمىبەگ تۇۋرۇكنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ مورا بېشىدىكى جىنچىراغنى كۆرۈپ قالدى . ئاخىرقى بىر تامچە يېغىنى خورىتىپ بولۇپ ، پىلىكى نەچچە ئاچماق چېچەكلەپ كەتكەن جىنچىراغ ھېلىقى يىرگىنچلىك كۆزلەرنى ئۇنىڭ يادىغا سېلىپ قويدى . بۇ چىراغ ۋە بۇ كۆزلەر ئەمدى زۇلمەت بىلەن توشۇپ تۇرغان قوبۇلخانىنى يورۇتۇشقا ئاجىزلىق قىلىۋاتاتتى . ئۇنىڭ ئۆلۈۋاتقان ئادەمنىڭ كۆزىدەك گاھ يورۇپ ، گاھ خىرەلىشىۋاتقان يالقۇنى پەقەت ئۆز ئەتراپىدىلا پىلىلدايتتى .

سەگەكلەشكەن نىياز ھېكمىبەگ بىر قاراپلا بۇ چىراغنى ئۆز تەقدىرىگە ئوخشىتىپ قالدى . ئادەم بىلەن چىراغنى بىر ـ بىرىگە چېتىۋالغان كۇشەندە ئەرۋاھلارنىڭ ، ئۆلگەن كۆزلەرنىڭ ئۆزى بىلەن ئۆچەكىشىپ ، ھەپىلىشىپ قېلىشىنىمۇ ئاشۇ چىراغدىن كۆردى .

«ئەي تەنسىز ئەرۋاھلار ، جىن ـ شايا‌تۇنلار ، سىلەر بۇ چىراغنى ماڭا ئوخشاتتىڭلارمۇ ؟ ئۇنداقتا سىلەر خاتا قىلدىڭلار ، قاراپ تۇرۇڭلاركى ، بۇ چىراغ مەڭگۇ ئۆچمەيدۇ ، تېخىمۇ جۇلالىنىپ كۆزۈڭلارنى ئالا چەكمەن قىلىۋېتىدۇ . سىلەر قارىغان نىياز ھېكمىبەگمۇ ئويلىغىنىڭلاردەك دەل مۇشۇ چىراغقا ئوخشايدۇ . ئۇ قايتا نۇرلىنىپ ۋە سىلەرنى ھەيران قالدۇرىدۇ ، ئىشەنمەمسىلەر ، مانا كۆرۈڭلار... »

نىياز ھېكمىبەگ پەگاھ تۆپىسىدىكى ئويۇقتىن بىر قاپاق ياغ ئەكىلىپ چويۇن چىراغنى لىققىدە تولدۇرۇۋەتتى . دېگەندەك ، ئۆچۈۋاتقان پىلىككە قايتا جان كىردى . يالقۇنى باشمالتاقتەك چوڭىيىپ ، نىياز ھېكمىبەگنىڭ چىرايىنى ۋە پۈتكۈل قوبۇلخانىنى يورۇتۇشقا باشلىدى .

— كۆردۈڭلارمۇ ، مانا مۇنداق بولىدۇ...

بىراق ، بۇ چىراغ قانچە يورۇق يالقۇنلىمىسۇن ، قانچىلىك يىراقنى يورۇتمىسۇن ۋە قانچىلىك تەمەننا بەخش ئەتمىسۇن ، تام ـ تورۇسلاردا ، بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردا ماڑىشىپ يۈرگەن ھېلىقى قىساسكار چىرايلارنى ، ئوتلۇق كۆزلەرنى زادىلا قوغلۇۋېتەلمىدى . كۆز گۆھىرىگە كانىدەك چاپلىشىۋالغان بۇ كۈشەندىلەر ئۇنىڭ ئېغىز ـ بۇرنىدىن ، تاپىنىدىن كىرىپ ، پۈتۈن سەزگۈ نېرۋىلىرىغا ئورۇنلىشىۋالدى . بۇ قايتماس كۈشەندىلىرىدىن قۇتۇلالمايدىغىنىغا كۆزى يەتكەن نىياز ھېكىمبەگ ئاخىر ئۆچ ئالغۇچى روھ ۋە ئەرۋاھلارغا تولغان بۇ شەپقەتسىز يۇرتنى تەرك ئېتىش قارارىغا كەلدى ـ دە ، ئادىتى بويىچە تاڭ يورۇماستىلا يولغا چىقىپ كەتتى .

شۇ كۈنى نامازشام زۆرۈرىيىتى ياكى تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى بىلەن تاڭ يورۇشىغلا تالاغا چىققان خوتەن ئەركەكلىرى ئاپئاق قارلىق كوچىدا يىگىرمە نەچچە ئات ـ قېچىرنىڭ تۇياق ئىزىنى تاسادىپەن كۆرۈپ قېلىشتى ۋە بۇلارنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغىنىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن تا قاراڭغۇ دەرۋازىسىغچە ئىز قوغلاپ بېرىشتى .

ئەللىكىنچى باب

مۇناپىقنىڭ چۈشى

يەكەن ـ قەشقەر خان ئالىۋىنىنىڭ تاغدەك ئېغىر يۈكىنى زىممىسىدە كۆتۈرۈپ كەلگەن بۇ بىتەلەي شەھەر مۇھەممەت يۇنۇسجان دادخاھنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە داڭاسىز بىتابىتەك ھالسىزلانغانىدى . باشقىسىنى قويۇپ تۇرپاندىمۇ ، خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى قەشقەر تەرەپكە توشۇلىدىغان نەچچە يۈز ، ھەتتا نەچچە مىڭ ئۇلاغلىق ئاش ـ ئوزۇق بىچارە دېھقانىنىڭ قېنىنى قۇرۇتۇپ ، يىلىكىنى شوراپ تۇراتتى . يەكەن شەھىرىگە چۈشۈرۈلگەن

خىراجەت بېجى ، تاناب بېجى ، ئوت ـ سامان پۇلى ، تەرى قارا ، كەپسەن ۋە زاكات[1] دەيدىغان تۇگسمەس باج ـ خىراج توغرىدىن ـ توغرا ئاشلىق ھېسابىغا سۇندۇرۇلاتتى ـ دە ، دېھقان قولىدىن بىراقلا تارتىۋېلىنىپ ، قەشقەر لەشكەرلىرىنىڭ جەڭ ئاتلىرىغا يەم قىلىناتتى .

قوتاز قۇيرۇقى ئېسىلغان دەستەك[2] كۆتۈرگەن دورغا ـ توقسابالار ، بەگ ، سەركارلار ئۆيمۇئۆي قاتراپ يۈرەتتى . ھېسابى يوق باج ـ خىراج ۋە چېكى يوق نامراتلىققا چىدىمىغان غېرىب ـ غۇرۋالار ئەل ـ يۇرتنى تاشلاپ ، يىراق دەشتى ـ بايا‌ۋانلاردىن ماكان تۇتۇشقانىدى . پەرۋىشسىز سەھرا ، ئادەمسىز مەھەللىلەر ، قۇم باسقان باغلار قەدىمدە بىر ئۇچراپ تۇراتتى .

مىلادىيە 1877 ـ يىلى كەچ كۈز ئايلىرىنىڭ بىر كۈنى ، مۇھەممەت يۇنۇسجان دادخاھ قايا‌قلارغىدۇر غايىب بولدى . چىرايىدىن كۈلكە يېغىپ تۇرىدىغان بۇ قاتتىق قول ھاكىمبەگدىن زېرىككەن پۇقرالار «ئەمدىغۇ ئوبدانراق كۈن كۆرەرمىز» دېيىشىپ ، ئاغزىنى تاتلىق قىلىشتى . ھاكىمبەگ كەتتى ، لېكىن ئۇنىڭ پەرمانلىرى ئۆز پېتىچە قېلىۋەردى .

شۇ كۈنلەردە ئاقسۇدىن سېرىقبۇيىغا ، ئۇ يەردىن يەكەنگە قېچىپ كەلگەن بىر كىشى «خاقانى چىن چېرىكلىرى كېلىۋېتىپتۇ» دېگەن بىر خەۋەرنى ئەكېلىۋىدى ، دىلى سۇنۇق ئادەملەر ئۈمىد قۇيىاشى تۇغقاندەك ، زامانىنى ئوڭشايدىغان ئادالەت ئەلچىلىرى كېلىۋاتقاندەك خۇش بولۇشۇپ ، ياغ پۇرتىشتى . مارالبېشى تەرەپكە

---

① ھەممىسى ئۆز ۋاقتىدىكى باج ـ سېلىقلار . خىراجەت بېجى — ئومۇمىي ھوسۇلنىڭ ئوندىن بىرى ئېلىنغان باج . تاناب بېجى — دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق بېجى بولۇپ ، ھەر تاناب يەر ئۈچۈن 20 تەڭگە ئېلىنىدۇ . ئوت ـ سامان پۇلى — ئوت ـ سامان ئۈچۈن ئېلىنىدىغان باج . تەرى قارا — مىراس بېجى ؛ ئۆلگەنلەرنىڭ بىساتىنى باھاغا سۇندۇرۇپ ئىككى يېرىم پىرسەنتتىن بەش پىرسەنتتىكچە ئېلىنىدىغان باج . كەپسەن ـ ئاشلىقتىن ئېلىنىدىغان باج . باجگىرلارغا سەرپ قىلىنىدۇ . زاكات — دىنىي تۈس ئالغان تۆلەنمە .

② دەستەك — شۇ چاغلاردا مەلۇم ئادەم توقسابا ياكى دورغا دېگەن ئەمەلگە ئېرىشسىلا ئۇنۇڭان بەلگىسى بولغان قوتاز قۇيرۇقى ئېسىلغان ئۆزۈن دەستەكنى كۆتۈرۈپ يۈرىدىكەن .

قاراڭغۇلۇق كۆزلىرى تېشىلگۈدەك بولدى . چېرىكلەرنىڭ ئاياغلىرىغا پايانداز قىلىپ سالغىلى كىگىز ، گىلەملىرىنىمۇ تەخلەپ قويۇشتى . دەرۋەقە بۇ خەۋەر يېيىلىپ ئۇزاق ئۆتمەي ، كۈتكەن چېرىكلەرمۇ يېتىپ كەلدى . دۇڭ فۇشياڭ ۋە ئۇنىڭ مىڭچە چېرىكى يەكەن بازىرىغا كىرىپ ، تۈتىدىغىنىنى تۈتۈپ ، سولايدىغىنىنى سولاپ ، كەم ـ كۈتىسىنى غەملىۋالغاندىن كېيىن ، بىر خان ئامبال ۋە بەش يۈزچە ئادەمنى تاشلاپ قويۇپلا خوتەن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى . ئۇ چېرىكلەرمۇ كونا دۆۋان ئۆيلىرىگە جايلىشىۋېلىپ بەخىرامان لەڭ يەپ يېتىۋەردى . ئۇلارنىڭ چوڭراق بىرەر ئىش قىلمايۋاتقىنىدىن خاپا بولغان جامائەت ، نەزىرىنى دۇڭ فۇشياڭ كەتكەن تەرەپكە ئاغدۇردى . تۇرقىدىن سۇلالە چېرىكلىرىنىڭ چوڭىغا ئوخشاپ كېتىدىغان دۇڭ فۇشياڭ خوتەندىن خېلى چوڭ بىر كارۋانىنى ئالدىغا سالغان پېتى يەكەنگە قايتىپ كەلدى ـ دە ، بىر كېچە قونۇپلا قەشقەر تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى . دەل شۇ كۈنلەردە ، پۇقرا كۆڭلىگە تەسەللى بولىدىغان ، ھەممىنىڭ دىتىغا ياقىدىغان يەنە بىر يېڭى مىش ـ مىش گەپ دەل غەدىگەرلىك[1] تىن تارقالدى . مازلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان جۇل ـ جۇل چاپانغا يۆگىلىپ ، بېشىنى ئىچىگە تىقىپ يۈرىدىغان ئۇزۇن قۇلاق شەھەر نامراتلىرى «خوتەندىن بىر مۇرۇۋۇتلىك مۇسۇلمان ھاكىمبەگ كېلەرمىش ، ئۇ دىنىي ئەھكامنى ئىزىغا سېلىپ ، نۇشىرۋاننىڭ يولىنى[2] تۇتقۇدەك ، ئاچ ـ زېرىنلارغا خانلىق ئامبارنى ئېچىپ بەرگۈدەك» دېگەندەك گەپ ـ سۆزلەرنى شەھەرنىڭ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغىچە پۇر قىلىۋەتتى . دىلى ئاللاغا يېقىن بەزى كىشىلەر «تىلەكلىرىمىز ھەل بولىدىغان ئوخشايدۇ ، ئالىلا بىزگە خوتەنلىك بىر ھاكىمنى راۋا كۆرۈپتۇ ، بۇمۇ ئىشىمىزنىڭ ئوڭغا تارتقىنى ، خوتەنلىكلەر بىزگە ئوخشاش ساددا ،

---

① غەدىگەرلىك — يەكەندىكى ئەڭ ئاۋات ۋە قەدىمىي بازار .

② نۇشىرۋان ئادىل — مىلادىيە 224 ـ يىلى قۇرۇلغان ئىران ساسانىيلار سۇلالىسىنىڭ 20 ـ پادىشاھى . ئۇ شۇ چاغلاردا ئۆزىنىڭ ئادالەتپەرۋەرلىكى بىلەن «نۇشىرۋان ئادىل» دەپ شۆھرەت قازانغان .

ئاق كۆڭۈل كىشىلەرنىڭ بېشىدا ياڭاق چېقىشنى ئۇقمايدۇ» دېيىشتى ۋە ئەتە ـ ئاخشىمى ئۆگزىلىرىگە چىقىپ خوتەن يولىغا قارايدىغان بولۇۋېلىشتى. بۇ خەۋەردىن كۆڭلى سۆيۈنگەن ئۆلىما ـ ئەلالەملەر «يېڭى ھاكىمبەگنىڭ ئايىغى ياراشسا يۇرتىمىزنىڭ سەئىدخانلار[1] زامانىدىكى سەلتەنىتىنى يەنە بىر مەرتىم كۆرۈپمۇ قالارمىز» دېيىشىپ كۆزلىرىنى ياشلاشتى.

يۇرت ئەھلىگە خۇش خەۋەر يەتكۈزۈپ كۆڭۈلدىكىدەك سۆيۈنچە ئالماقچى بولغان بىر شوخ يىگىت ئوچۇق ھاۋالىق بىر ئەتىگىنى قاغىلىق يولىدىن ئېشىكىنى چاپتۇرغان پېتى كېلىپ، يېڭى ھاكىمبەگنىڭ ئەڭ كېچىككەندىمۇ شۇ كۈنى نامازدىگەردىن بۇرۇن كېلىپ قالىدىغىنىنى ئېيتتى. يەكەن بازىرى بىردىنلا ئايەم

---

① سەئىدخانلار، يەنى سەئىدىيە خانلىقى — چاغاتاينىڭ كېيىنكى ئەۋلادى، ئەخمەتخانىنىڭ ئوغلى سۇلتان سەئىدخان تەرىپىدىن 16 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قۇرۇلغان خانلىق. خانلىق پايتەختى يەكەن شەھىرىدە بولغىنى ئۈچۈن تارىختا «يەكەن خانلىقى» دەپمۇ ئاتالغان.

مىلادىيە 1514 ـ يىلى ئەندىجان ۋىلايىتىدە ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈۋاتقان سۇلتان سەئىدخان جەنۇبقا سۇرۇلگەن ئۆزبېكلەرنىڭ قىستاپ كېلىشى بىلەن شەرقتە يۇرۇش قىلىش قارارىغا كەلدى ۋە دوغلات، بارلاس قاتارلىق توققۇز قەبىلىنىڭ تۆت مىڭ يەتتە يۈز نەپەر باتۇرىنى باشلاپ قەشقەرگە كەلدى. قەشقەردە قىرىق سەككىز يىلدىن بېرى ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ئەمىر خۇدايدات ئەۋلادى مىرزا ئابابەكرىنى ھەيدەۋېتىپ يەكەندە خانلىق تەختىدە ئولتۇردى. سۇلتان سەئىدخان يىگىرمە يەتتە يىل خانلىق تەختىدە ئولتۇرۇپ، قىرىق يەتتە يېشىدا ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇرېشىتخان، ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇكېرىمخان قاتارلىقلار خان بولدى. 17 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يىللىرىغا كەلگەندە بولسا، بۇ خانلىقنىڭ ئىچكى قىسمىدا نىزا يۈز بەردى. مىلادىيە 1680 ـ يىلى قارا تاغلىق خوجىلار بىلەن ئاق تاغلىق خوجىلارنىڭ مەزھەپ جېدىلىدە پايدىسىز ئورۇنغا چۈشۈپ قالغان ئاپاق خوجا جۇڭغار ئاقسۆڭەكى غالداننى تەكلىپ بىلەن قەشقەرگە باشلاپ كەلدى. غالدان خانلىق پايتەختى يەكەننى ئىشغال قىلىپ، خان جەمەتىنى رەھىمسىزلەرچە باستۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ئەسىر داۋام قىلغان سەئىدىيە خانلىقى ئاخىر ھالاك بولۇپ، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئەسەبىي خوجىلارنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ كەتتى.

سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە ئىقتىساد، پەن ـ مەدەنىيەت تازا گۈللەنگەن، پۇقرالارنىڭ تۇرمۇشىمۇ كۆرۈنەرلىك ياخشىلانغان. جاھانغا مەشھۇر ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىمۇ ئاشۇ دەۋردە ئۇيغۇر مۇقام ئۇستازلىرى تەرىپىدىن رەتلەنگەن، قېلىپلاشتۇرۇلغان. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان، قېدىرخان قاتارلىق نۇرغۇن ئەدەبىيات ـ سەنئەت نامايەندىلىرى مەيدانغا چىققان.

كۈنلىرىدىكىدەك جانلىنىپ كەتتى . ئادىل مەنسەپدارنىڭ قەدىرىنى بىلىدىغان تالاي كىشىلەر كۈنچىقىش تەرەپكە يۈزلەندى . يېڭى ھاكىمبەگ شەر سېپىگە پايانداز سالغۇچىلارنىڭ ئالدى يەكەن دەرياسىنىڭ قىرغاقلىرىغا قەدەر يېتىپ باردى . سانجاق ـ سانجاق ئادەملەر تۈرۈپ كەتكەن دەريا بويىدا تەڭلىمات يېپىپ ھىم ۋە پۈختا چېدىرلار تىكىلدى . نەچچە چوغدان چوغ قويۇلۇپ ، چېدىر ئىچى تومۇز كۈنلىرىدىكىدەك ئىسسىتىلدى .

قولى قولىغا تەگمەي ئالدىراپ يۈرگەن چۈمبەللىك ئاياللار ، تارىنىپ ، ياسىنىپ چىقىشقان قىز ـ چوكانلار نان ـ توقاچ ، رىشاله ، قايماقلارنى تىزىپ ، ھاردۇق چېيىنىڭ ھازىرلىقىنى تەخ قىلىپ قويۇشتى . خىزىر سۈپەت يۈرت مۆتىۋەرلىرى پاك ـ پاكىز سەللىسىنى ، تونلىرىنى كىيىپ ، دەريا قىنىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يىغىلغان سۇ بويىغچە كېلىپ ھۆرمەت ساقلاپ تىك تۇرۇشتى .

— ئەنە كەلدى ، يېڭى ھاكىمبەگ كەلدى !

پوسكامغچە ئالدىغا بېرىپ ، يېڭى ھاكىمبەگنى يىراقتىن كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغان ھېلىقى شوخ يىگىت ھاكىمبەگنى بىر قاراشتىلا تونۇۋالدى ۋە سۈر ئېشىكىنىڭ ئۈستىدە خۇددى ئۈستا سەرۋازدەك تىك تۇرۇپ ، چاۋاك چېلىپ ۋارقىرىۋەتتى . ئادەملەر توپى دولقۇنلىغان دېڭىزدەك تەۋرەندى . ھايا جانلىق پىچىرلاشلار ، كۈلكە ـ تەبەسسۇملار ، ناخشا مەدھىيىلەر دەريا سۈيىنىڭ شاۋقۇنى بىلەن قوشۇلۇپ ، تېخىمۇ تەنتەنىلىك تۈس ئالدى . ئالامانىڭ كەينىدە تۇرغانلار بوينىنى غازنىڭ بوينىدەك سوزۇشتى . ئالدىدا تۇرغانلار سەللىسىنىڭ پەتلىسىنى تۈزەشتۈرۈپ ، تونلىرىنىڭ ياقىسىنى كۆتۈرۈپ ، گېلىنى قىرىشتى ، قوللىرىنى قوۋۇشتۇرغان پېتى دېمىنى توختاتتى .

ئاخىرىدا ، يېڭى ھاكىمبەگ بولسا كېرەك ، تۆمۈر بۆكلەر ئارىسىدىن پەقەت ھاۋا رەڭ سەللىسىلا كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر كىشى يىگىرمىچە چېرىكىنىڭ ھمايىسىدە قىرغاقتىكى يانتۇلۇق بىلەن دەريا قىنىغا چۈشتى ـ دە ، ئاتلىرىنى دېڭىتىپ ، سۇ بويىغا يېتىپ

كەلدى .

قىرغاق تەرەپتىن تۇيۇقسىز ناغرا ـ سىناي ئاۋازى ئاڭلاندى ، يۇرتداشلىرىنى ھەيران قالدۇرماقچى بولۇپ ، ناغرا ـ سۇنايلىرىنى چاپسىنغا يۆگەپ ئەكەلگەن نەغمە ئۇستىلىرى دەريا بويىنى بىردىنلا چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى .

سۇ بويىغچە ئىتئۇزۇمىدەك غۇژمەك بولۇپ كەلگەن ئاتلىقلار ئاتلىرىنى سۇغا سالغاندىلا ئاندىن بىر ـ بىرىدىن ئايرىلدى . ئېتىدا خاقانلاردەك كېرىلىپ ئولتۇرغان سەللىلىك كىشىنىڭ قاتمال چىرايى نەچچە يۈز جۇپ كۆز ئالدىدا بىردىنلا ئاشكارا بولدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، شانۇشەۋكەتلىك ھاكىمبەگ جانابلىرىنىڭ مۇبارەك قەدەملىرىگە ھېسابسىز شەرەپلەر بولسۇنكى ، ئىتائەتلىرىگە باش ئەگمىش ئۇشبۇ يۇرتىنىڭ قا... قازى ... قازىكالانى...

يەكەن پۇقرالىرىنىڭ سەممىي ئىخلاسى بىلەن پۈتكەن پاساھەتلىك سۆز دۇردانىلىرىنى تېخى يېرىمغا يەتكۈزمەيلا ، نەپەس ئوسمانىي قۇرئانىنى قوش قوللاپ تۇتۇۋالغان يۈرت قازىكالانىڭ تىلى كالۋالىشىپ قالدى . ئۆزىگە زاڭلىق قىلىۋاتقاندەك قىياپەتتە قاراپ تۇرغان ھاكىمبەگكە يەنە بىر كۆز سېلىۋېدى ، بوغۇزى غىقىلدە بوغۇلۇپ ، ھال ـ ئەھۋالى خارابلاشتى .

سەگەك قازىكالان «كۆزۈم تورلاشتىمۇ ياكى كۆرگىنىم توغرىمۇ ، بۇ ھامانەم ئىسپاتلىنىدۇ ، بىراق جامائەت ئالدىدا بىر مۇسۇلمانىنى رەسۋا قىلماق ئەخلاققا مۇناسىپ ئىش ئەمەس» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئولگۈردى ـ دە ، ئۆزىگە غەيرەت بېرىپ ، رەڭگىنى ئوڭشىدى ، ئۇزۇلۇپ قالغان گېپىنى ئۇلىدى ، ئېھتىيات يۈزىسىدىن ، زىيادە ماختاشلارنى ئازايتىپ ، مۇبارەكنامىنى ئاخىرىغا يەتكۈزدى .

ھاكىمبەگ ئۆزى ئۈچۈن تەنتەنە قىلىۋاتقانلارغا ، ئېگىلگەن باش ۋە تەبەسسۇملۇق بېقىشلارغا پەقەت بېشىنى لىڭشىتىش بىلەنلا جاۋاب بەردى ۋە چېدىر تەرەپكە قاراپ يول ئالدى . تەڭ

دېمەتلىكلىرى بىلەن كۆزى ئارقىلىق سۆزلىشىۋاتقان قېرى مۇدەررىس پۈتىنىڭ ئۇچىغا قاراپ خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتقان قازىكالاننىڭ پېشىنى تارتتى ـ دە ، ئاغزىنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا يېقىن ئەكىلىپ :

— ھەزرەتلىرى ، كۆرگىنىم ھېلىقى ئىشكىئاغا دۇڭ نىيازمۇ يا ئۇنىڭ ئەرۋاھىمۇ ؟ — دەپ سورىۋىدى ، قازىكالان مەنىلىك قىلىپ پىچىرلىدى :

— كۆزلىرىگە دەرد يەتمىسۇن ، ئۇستاز...

— يېڭى ھاكىمبەگ شۇمىدۇ ئەمىسە ؟

— شۇ بولماي كىم بولاتتى ، ئاڭلىمىدىلىمۇ ، ئاۋۇ چېرىكلەر ئۇنىڭغا دۇڭ دارىن دەپ ئىلتىپات كۆرسىتىۋاتىدۇ .

— ھېلىقى باقما دۇڭ نىياز زادى شۇمىدۇ ؟

قازىكالاننىڭ گەپنى ئۇزارتقۇسى كەلمىدى بولغاي ، ئون يىل مۇقەددەم تامغا باسقاندەك يادىدا قالغان بەتبەشىرە چىراي ، مۇھەممەت يۇنۇسجاننىڭ ھۇزۇرىدا ئۇنىڭ بىلەن قىلىشقان «گەپ ـ سۆز»لەر توغرىسىدا ئېغىز ئېچىپمۇ ئولتۇرمىدى . ئۇ قىسقىلا قىلىپ :

— ئىمانىم بىلەن قەسەم قىلمەن ، گەپ يوق شۇ ، — دېۋىدى ، قېرى مۇدەررىس :

— ئۇنداقتا ئىشىمىز تۈگەپتۇ ، — دەپ ئاھ ئۇرۇپ قويدى...

نىياز ھېكىمبەگ ياقۇپبەگنى كۆرۈپلا بىر ئېغىزمۇ خوش دېمەي كېتىپ قالغان يەكەن تۇپرىقىغا خۇددى يالاڭ ئاياغ چوغقا دەسسىگەندەك تەسلىكتە دەسسىدى . مۇبادا قەشقەردىكى سۇلالە كاتتىسى يوغانراق ئىلتىپات كۆرسەتكىنىدە ، ئۇ ئۆزىگە تولىمۇ تونۇشلۇق ۋە تولىمۇ يات بولغان بۇ زېمىنغا ھەتتا ئالدىنىمۇ قىلماس ئىدى .

چۈنكى ، ئۇنىڭ يامان چۇش مىسالى كەچۈرمىشلىرىگە چېتىشلىق ئاچچىق ئەسلىمىلەر دەل مۇشۇ يۇرتتا كۆمۈلۈپ ياتاتتى . كۆزىگە چېلىقىدىغانلىكى نامايەندىلەر — توپا باسقان سەھرالار ،

ساياپ يۇرگەن قاسماق بالىلار ، قاپىقى ياماڭ ناۋايىلار ، ئوتى ئۆچكەن گۈلەخلەر بەئەينى تۆمۈر تىرناقلارغا ، ئوغرى مۇشۇككە ئايلىنىپ ئۇنىڭ كونا يارىسىنى تاتىلايتتى . ئەگەر ھېلىقى ئىشتانسىز قوشنا بالىنىڭ دېگەنلىرى راست بولسا ، ئۆزىنى بىر پارچە سېسىق گۆشتەك تاشلىۋەتكەن باغرى تاش ئاتا ـ ئانىسىمۇ ، قاتتىق قول ئوتۇنچىمۇ دەل مۇشۇ تۇپراققا دەسسەپ يۇرەتتى . ئۆلدى دېگەندىمۇ ، ئۇلارنىڭ قۇرۇپ توزۇپ كەتكەن كۆرۈنمەس زەررىلىرى ، روھ ـ ئەرۋاھلىرى دەل بېشى ئۈستىدە ، كۆز ئالدىدا لەيلەپ يۇرەتتى . ئەسلىي زاتىنى ، يىرگىنچلىك ئۆتمۈشىنى بىلمىدىغان ، ئۆزىنى پالانى دارېن دېمەي ، پالانچى مۇناپىق دەيدىغان ، ھېلىقى قېرى قازىكالاندەك ئاغزى ياماڭ كونا دۈشمەنلىرىدىن ئۇ تېخىمۇ بىزار ئىدى . تەلىيى كەلگەن ئاشۇ چاغلاردا پالاپمۇ ، قەستلەپمۇ تۇغىتەلمىگەن ئۆلمىگۈر تىرىك شاھىتلار ئەزرائىل بىلەن چىقىشۋالغاندەك بەخىرامان ياشاپ يۇرەتتى .

بىراق ، نىياز ھېكىمبەگ ۋۇجۇدىدا ئۆچ ـ ئاداۋەتتىن ئۆزگە ھېچقانداق ياخشى تەسىرات بولمىغان بۇ كۆڭۈلسىز يۇرتقا بۇ دورەم ئۆز رازىلىقى بىلەن كېلىۋاتاتتى . باشتا ئۇ سۇلالە چېرىكلىرىگە ئۈمىد باغلىمىغان بولسىدى ، لاداخ يولى بىلەن كەشمىرگىمۇ ياكى بىرەر ئەخمەق پەرغانلىك بىلەن چىقىشۋېلىپ ، قوقەند ، نەمەنگان تەرەپلەرگە كەتكەنمۇ بولاتتى . لېكىن ، ئۇ يۇرتلاردا ئونېچىلىققا چاغلىق مەنسەپ تاپالايدىغانلىقىدىن شۇبھىلەنگەن نىياز ھېكىمبەگ ئۇ يولغا مېڭىشنى خالىمىدى . ئۇ سۇلالە ئادەملىرىنى ئۆزىنى چۈشەنگەندەك چۈشىنەتتى . ئۇلارنىڭ كۆزىنىڭ يېغىنى يەيدىغان خوتەن قاشتېشىنى ، جىرىڭلاپ تۇرىدىغان ئەجەم تىللاسىنى ، قىممەت باھالىق ئەلتېرىلەرنى جېنىدىن ئەتىۋار كۆرىدىغىنىمۇ بىلەتتى . ئالتۇن زىخچىلىرى بىلەن ئۆتكۈر قىلىچلىرىنىڭ بىسىنى ياندۇرغىلى ، مۇزدەك سوغۇق تەلەتلىرىنى مال ـ دۇنيانىڭ مېھرى بىلەن سۇدەك ئېرىتىۋەتكىلى بولىدىغانلىقىغا گۇمان قىلمايتتى .

شۇ سەۋەبتىن ، ئۇ ئامىتى كەتكەن پەرغانلىكلەرنىڭ ئۇلىنى

كولاپ ، ئامىتى كېلىۋاتقان سۇلاله چېرىكلىرىگه ئىختىيارەن قاش ئاتتى . سۇلاله كاتتىلىرىمۇ ئۇنىڭغا قاراپ ھەجىيىپ قويدى . بىراق ، ئىشەنگەن تاغدا كېيىك ياتمىدى ، ئۇنى كۆزلىگەن مەنسەپكه ئۇلاشتۇرمىدى . بۇ رەھىمسىز رېئاللىق تۇنجى قېتىم خاتا چوت سوقۇپ داغدا قالغان نىياز ھېكىمبەگنى كونا ئادىتىنى ئاز - تولا ئۆزگەرتىشكه ، تەقدىرى ئۇستىده يېڭىۋاشتىن ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلدى .

ئۇ ئويلاندى ، خاتا قىلغىنىنى تەن ئالدىيۇ ، يېڭىلگىنىگه زادىلا تەن بەرگۈسى كەلمىدى . ئاخىر ، ھىيله - نەيرەڭ دالاسىدا ئات چاپتۇرۇپ يۇرۇپ ئۆز مەنزىلىگه ئانچه يىراق بولمىغان قاراڭغۇلۇقتىن ئۇمىد شولىسىنى كۆرۈپ قالدى . چىڭقىچۇشتىكى قىيامىغا يەتكەن قۇياشتەك تۇيغۇ بەرگەن ئەنه شۇ شولا ئۇنىڭ يۇرەك قېتىدا ئاجايىپ بىر پىلاننى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى . پەقەت ئاشۇ پىلان ، توپىلاڭ قارنىدا تۆرەلگەن ئۆچ ئېلىش پىلانىلا ئۇنى مۇشۇ يۇرت تەرەپكه باشلاپ كەلدى...

نىياز ھېكىمبەگ شەھەرگه كىردى ، بىرەر پىيالە چاي ئوتلاشقا ئۇلگۈرمەيلا ، يېنىچه يېتىپ چىلىم بىلەن ھەپىلىشۋاتقان چىڭ دارېنىنى زىيارەت قىلدى . ئات بېشىدەڭ قاشتېشى ، ئىككى ھەمىيان قىزىل - تىللانى ئۇنىڭ قولىغا تۇنۇزغاندىن كېيىن ، ياموۇل دۇئانە- غىلا جايلاشتى . ئىككىنچى كۈنىدىكى جۇمه نامىزىنى يۇرت جامائىتى بىلەن بىللە ئوقۇپ ، بازار - رەستىلەرنى پىيادە ئارىلىدى ، چوڭ - كىچىك ئوقەتچىلەرنىڭ گەز - ئۆلچەملىرىنى تەكشۈرۈپ ، تارازىنى كەم تۇتقانلارنى نەق جايىدىلا يەتته دەررە ئۇرغۇزدى . ھارام پۇل - مالنى مۇسادىرە قىلىپ ، ئالدانغان خېرىدارنىڭ دۇئاسىنى ئالدى . يېتىم - يېسىرلارنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ ، ئابدال - دۇئانگه پۇل - پۇچەك بەردى . دەردەمەنلەرنىڭ دەردىنى سوراپ ، ھۇنەرۋەنلەرنىڭ ھۇنىرىنى ماختىدى . مەكتەپكه بېرىپ ، مۇدەررىس - خەلپەتلەرگه ئىنئاملار بېرىپ ، تالىپلارنى ئازاد قىلدى .

ھەر ئىشنىڭ ۋە ھەركىمنىڭ تېگىنى بىلىشكه قىزىقىدىغان

ھېلىقى قېرى مۇدەررىس نىياز ھېكمىبەگكە تا كەچ كىرگۈچە ئەگىشىپ يۈردى . ئۇ ياموۇل دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەتكەندىن كېيىنلا ئۇدۇل قازىكالانىڭ ئۆيىگە قاراپ يول ئالدى . ئەمدىلا جايىنامازدىن تۇرغان قازىكالانىي كۆرۈپ ، بوسۇغىدىن ئاتلار ـ ئاتلىمايلا سۆزلەپ كەتتى :

— ھەزرەتلىرى ، يېڭى ھاكىمبەگنى دۇڭ نىيازنىڭ ئۆزى شۇ دېۋىدىلىغۇ ؟

— راست ، شۇنداق دېدىم ، ئەجەب بۇنى سوراپ قالدىلىغۇ ، تەقسىر ؟

قېرى مۇدەررىس پىخىلداپ ، قېقىلىپ كەتكۈچە كۈلۈۋالدى ۋە :

— خۇدايا توۋا ، قازىكالان دېگەننىڭمۇ ئازىدىغان چاغلىرى بولىدىكەن ـ دە ، — دېۋىدى ، قازىكالان ئۇنىڭ سۆزىنى چاقچاق دەپ بىلدى ۋە چاقچاق ئارىلاش جاۋاب ياندۇرۇپ :

— بۇ دۇنيادا بىزلا ئەمەس ، ھەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسسالامىمۇ ئازغان ، كەمىنىلىرى ھەم ئازغاقنىڭ ئەۋلادى . بىراق ، ئازغىنىمىنىڭ ۋەجىنى ئېنىق بىلىپ ئاندىن توۋا قىلسام دەيمەن ، — دېدى .

— ھەزرەتلىرى ، دېگەنلىرى بەرھەق ، بۇ دۇنيادا ئازمايدىغان بەندە يوق ، شۇغىنىسى ، يېڭى ھاكىمبەگدەك ئوبدان ئادەمنى دۇڭ نىياز دېگەنلىرى تازا قاملاشمىدى ـ دە !

— ۋاي شۇ گەپمىدى ، مەيلى ئىشەنسىلە ، مەيلى ئىشەنمىسىلە ، يېڭى ھاكىمبەگ دېگىنى دۇڭ نىيازنىڭ دەل ئۆزى . دەپ كەلسەم گەپ تولا ، لېكىن دۇڭ نىياز دېگەننى كۆزۈمنى تېڭىپ قويىسىلىمۇ تونۇيمەن ، يەنە ئون ـ يىگىرمە يىلدىن كېيىنمۇ تونۇۋالىمەن ، — دېدى ۋە مۇدەررىسنىڭ ھاكىمبەگنى ئوبدان ئادەم دېگىنىگە قىزىقىپ ، سورىدى ، — بايام نېمە دېدىلە ئۇستاز ، يېڭى ھاكىم ئوبدان ئادەم ئىكەن دېدىلىمۇ ؟

— ھەئە ، شۇنداق دېدىم ، ھەزرەتلىرى...

يېڭى ھاكىمبەگ بىلەن كونا ئىشكىئاغىسىنىڭ بىر ئادەم

ئـــكەنلىكى ياكى ئەمەسلىكى ئۇستىدە ئۇلار خېلىغچە تالاشتى ، مۇدەررىس ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىرىنى بىرمۇبىر سۆزەتلەپ ، «مـــاڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا» دېگەن تەمسىلنى نەچچە قېتىم شېپى كەلتۇردى .

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتتى . يەنە بىر جۈمە يېتىپ كەلدى . بۇ ئـــككىيلەن كېلىشۈالغىنى بويىچە نىياز ھېكمىبەگكە توپتوغرا يېرىم كۈن يوشۇرۇن كۆز سېلىپ يۈردى ـ دە ، ھەر ئىككىلىسىلا «ئازغانلىقىغا» ئىقرار بولۇشتى .

— دېگەنلىرى دۇرۇس ئىكەن ، يېڭى ھاكىمبەگ بىلەن دۇڭ نىياز راستىنلا بىر ئادەم ئىكەن ، — دېدى مۇدەررىس جاھىللىقى ئـۈچـۈن كـەچۈرۈم سوراپ . قازىكالانمۇ باش لىڭشىتىپ ئۇنىڭ گېپىگە ئۇلاپ دېدى :

— پـەقـەت ئـالـلالا تـوۋا قـــلغۇچىنىڭ توۋىسىنى قوبۇل قـــلغۇچىدۇر ، ئاسىي بەندىسىنىڭ گۇناھىنى مەغپىرەت قىلىپ ، ھـەق يـولـغـا بـاشـلـىغۇچىدۇر . كۆرگىنىمىز ئۇ كەرەملىكىنىڭ كارامىتىگە بىر مىسالدۇر...

دېمىسىمۇ ، بۇرۇنقى مۇناپىق ، قانخور ، چاكىنا دۇڭ نىيازنىڭ بـۇگـۈنـكـى ئـادىل ، رەھىمدىل ، سالاپەتلىك نىياز ھېكمىبەگكە ئـايـلـىنىشى ئۇنىڭ ئەسلىي زاتىنى ، خۇي ـ پەيلىنى بىلمىدىغان ئـادەمـلـەر ئـۈچۈن كۇنپېتىشتىن كۇن چىققاندەك بىر كارامەت ھـېسابلىناتتى . مـاڭ ئەپسۇس ، كۆزلىرى ئېزىتقۇ تۇمانى بىلەن توسۇلغان بۇ ئادەملەر نىياز ھېكمىبەگنىڭ ۋۇجۇدىدا تەڭ سالماقنى ئىگىلەيدىغان ، جادۇگەرنىڭ سىرلىق ئەپتىدەك ئۆزگىرەلەيدىغان ئـــككى يۈزى ، ئىككى دىلى ۋە ئىككى تىلىنىڭ ئاران بىرىنىلا كـۆرەلـەيتـتـى . يـامـانلىققا ئەمەس ياخشىلىققا يان باسىدىغان ، يامانلىقنىمۇ ياخشىلىققا جورۇيدىغان ئاق كۆڭۈل ئاۋام ئۇنىڭ باشقا بىر يۈزىنى ، باشقا بىر دىلىنى كۆرۈشكە تېخى ئاجىز ئىدى . ئۇنىڭ ئـەسلىي قىياپىتى پەقەت پىنھان جايدىلا ياكى كەچ كىرىپ ئەل ئايىغى بېسىققاندىلا ئاندىن ئاشكارا بولاتتى .

نىياز ھېكمىبەگ «سۇلالە چېرىكلىرى يەتتە شەھەرنىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرنى بىلىپ بولغۇچە قول سېلىش ، ئوتنى يەكەندە يېقىپ قەشقەرگە تۇتاشتۇرۇش ، قەشقەر ئارقىلىق ئاقسۇ - خوتەنلەرنى قارام قىلىش» دېگەن مۇھىم پىلاننى خوتەندىكى چېغىدىلا كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانىدى . يەكەندىكى ھەربىر ھەربكىتىمۇ ئاشۇ مەخپىي پىلاننى بويلاپ كېتىپ باراتتى . ئۇ كۈندۈزلىرى ئەل - جامائەتنىڭ كۆزىگە توپا چاچسا ، كېچىلىرى ئۆز زامانىسىدا يەكەن خان ئامبىلىنىڭ ، چېرىكچى ئامبالىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ يۈرگەن كونا قاقاچىلارنى بىرەر باھانە بىلەن كۆزدىن خالىي بىر يەرگە جەم قىلاتتى - دە :

— كۆردۈڭلارمۇ ، بۇ مانجۇلار ئۆز ۋاقتىدىكى مانجۇلار بىلەن زادى ئوخشىمايدىكەن ، سۆزسىزكى ، بۇلار ئۇ چاغدىكى مانجۇلارغا كەتمەن چاپقانلارنى تېپىپ ئۆلتۈرمەي قالمايدۇ ، پېقىرنى بۇ يۇرتقا ھاكىمبەگ قىلىشىمۇ قارماقنى ئۇزۇن تاشلاپ ، بىلىقنىڭ چوڭىنى تۇتۇش ئۈچۈن ئەمەسمۇ ؟ پەخەس بولىلى بۇرادەرلەر ، بېشىمىز كەتمەستە بىرەر سەۋەب قىلايلى ، — دەپ ئوچۇقتىن - ئوچۇق ئوت قۇيرۇقلۇق قىلاتتى .

— ئۇلار دىنىمىزنى ئاياغ ئاستى قىلىپ ، قوۋمىمىزنى قۇرۇتۇۋېتىدۇ ، ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ مازارلىرىنى تۆزلىۋېتىپ ، مەدرىسە ، خانىقالىرىمىزنىڭ ئورنىغا بۇتخانا سالىدۇ . بۇ دىنسىزلار پۈت دەسسەپ تۇرۇۋالغۇچە ئىسلام ئېچىپ ، غازات قىلماق كېرەك ، — دەيتتى ئۇ مۇھەممەت يۇنۇسجان دادخاھقا پەرمانبەردارلىق كۆرسەتكەن ، ئۆز سايىسىدىن ئۆزى ئۈركۈپ بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا كۈن ئېلىپ يۈرگەن ئۇششاق مەنسەپدارلارنى تېپىپ .

نىياز ھېكمىبەگ شۇ تەرىقىدە سامان تەكتىدىن سۇ قۇيۇپ بەردى . بۇ يوشۇرۇن سۇ بېپەرۋا خان ئامبال ۋە غاپىل چېرىكلەرنىڭ ساقلىق ئاستىدىن ئۆتۈپ خېلى يەرلەرگىچە يامىردى . ئەجەل پۈراپ تۇرغان دەھشەتلىك بېشارەتلەر ئېغىزدىن ئېغىزغا

كۆچۈپ خۇددى قار پومزىكىنى دومىلاتقاندەك چوڭىيىۋەردى . ئون يىل بۇرۇنقى سەھرا ئاقساقاللىرىدىن تارتىپ يامۇل ئات باقارلىرىغىچە ، كونا ھاكىمبەگنىڭ قورۇقچىلىرىدىن تارتىپ ، جارچىلىرىغىچە بولغان جىمى ئادەمنى دەككە - دۈككىگە سېلىپ قويدى . مەدرىسە - خانىقالىرىنىڭ ئاياغ ئاستى قىلىنىشىنى ئۆلۈم بىلەن باراۋەر كۆرىدىغان تەقۋادار نامازخانلارنىڭ ، ئىشان - سوپىلارنىڭ ئاداۋەت ئوتىغا ياغ چېچىپ ، غۇرۇرىنى قۇتراتتى . ئەجدادلىرىنىڭ ، ئەۋلىيا - بۇزرۇكۋارلىرىنىڭ قەبرە - زىيارەتگاھلىرىغا تىكلەنمىش بۇ خەۋپ دۈئاگۇي مۇسۇلمانلارنىڭ ، ئاشىق - دەرۋىشلەرنىڭ نومۇسىغا بېرىپ تاقالدى .

ئۆلۈم تەشۋىشى ، ھالاكەت ۋەھىمىسى شەكىلسىز بىر ئاپەت بۇلۇتىغا ئايلىنىپ ، يەكەن ئاسمىنىدا ئەگىشكە باشلىدى . ئەزرائىلنىڭ شەپىسىنى تۇيۇپ جان قايغۇسىغا چۈشكەن ئەنسىز كىشىلەر دۈئا - تىلاۋەت ئۆتكۈزۈپ مازار - ماشايىخلاردىن مەدەت تىلىدى ، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ روھىغا سېغىندى . ئاخىرىدا ، تەقۋادار مۇسۇلمان بولۇۋېلىپ ، قارىغۇ چاشقاندەك قاتراپ يۈرگەن شېرىپ شەيتاندەك ئوت قۇيرۇقلارنىڭ دامىغا چۈشۈپ ، نىياز ھېكىمبەگكە يوشۇرۇن ۋەكىل ئەۋەتتى .

— ئى باغرى سۇنۇق ، بېشى تۆۋەن بىچارە پۇقرالىرىم ، بۇ ئەپتىڭلارغا قاراپ كۆڭلۈم بۇزۇلدى ، يۇرىكىم ئېچىشتى ، — دېدى نىياز ھېكىمبەگ كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ ، — كەمىنە ھاكىمبېگىڭلارنىڭ ھالىنى سورىساڭلار ، مەن سىلەردىن بەتتەر پەرىشان ۋە بىئارامدۇرمەن . كۆڭلۈڭلار تۇيۇپ تۇرۇپتۇكى ، قاچانكى بۇ ئىمانسىزلارنى بۇ يەردىن قوغلاپ ، يۇرت زېمىنىنى پاك قىلمىغۇچە بوۋىلىرىمىزنىڭ روھى ئەمىن تاپمايدۇ ، بېشىمىزدىن رىيازەت كەتمەيدۇ ، ئۆلسەك ، ئۆلۈمىمىزدىن خۇدا رازى بولمايدۇ ، قۇرئان كەرىمدە قەيت قىلىنىپتۇرلەركىم ، «غازات ھەربىر مۇسۇلمانغا پەرزدۇر »...

— «بېتىپ قالغۇچە ، ئېتىپ قال» دەپتىكەن كونىلار ، ئۇ

ئىمانسىزلار بىر ئىش قىلغۇچە بىز ئالدى بىلەن بىر ئىش قىلايلى ، ئۆلسەك شېھىت بولارمىز ، ساق قالساق غازى بولارمىز ، قېنى ئۆزلىرى بىر يول كۆرسەتسىلە ، ھاكىمبېگىم ، — دېيىشتى ، قېنى قىزىغان پۇقرالار نىياز ھېكىمبەگكە ئۇمىدلىك كۆزلىرىنى تىكىپ . نىياز ھېكىمبەگ تەڭقىسلىقتا قالغاندەك قوشۇمىسىنى تۇردى ۋە ئۇلارغا :

— يۇرتنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە قۇلقىمىزنى يوپۇرۇۋالساقمۇ بولماس ، لېكىن بىر شەرتىم بار ، ئوتتۇز پارە قۇرئاننى قۇچاقلاپ تۇرۇپ قەسەم ئىچىڭلار ، بىرلا ھاكىمبەگنىڭ ئاغزىغا قاراشقا ، ۋاقتى ـ سائىتى كەلمىگۈچە ھېچكىمگە سىر بەرمەسلىككە سۆز بېرىڭلار ، — دېدى . نىياز ھېكىمبەگنىڭ شۇنداق دېيىشىنى كۈتۈپ تۇرغان پۇقرالار ئۇنىڭ بۇ شەرتىگە دەرھال ماقۇل بولۇشتى . غازاتقا ئەھدى تۈزۈلگەن شۇ كېچىدىن باشلاپ ، نىياز ھېكىمبەگنى مەركەز قىلىپ تارقالغان بىر قارا ئۆمۈچۈك توري مازارلارغا ، قاراڭغۇ ئۆيلەرگە ، يىراق سەھرالارغا سوزۇلدى ، نەچچە ئون قوندىقچى ، تۆمۈرچىلەر جاي ـ جايلاردا ئۆز ئىشىنى باشلىۋەتتى...

شۇ كۈنلەردىن كېيىن ، تالاي ئەنسىزلىكلەرنى ئۆز جىسمىدا يوشۇرۇپ ، شەكلەن تىنچلىق بىلەن نىقابلانغان بىر ھەپتە ۋاقىت تېز ۋە جىمجىتلىقتا ئۆتۈپ كەتتى . تارتىدىن بىر جۈمە ئۆتۈپ ، يەنە بىر جۈمەمۇ يېتىپ كەلدى . ئەزان ئاۋازى بىسىقىپ ، ئالتۇنلۇق جامەسىنىڭ ئىمامى مېھراب ئالدىدا پەيدا بولغۇچە ، نەچچە مىڭ نامازخان سېپىنىڭ ئەڭ ئالدىدا قالدۇرۇلغان بىر كىشىلىك ئورۇن بوش پېتى قېلىۋەردى . ئۆزلىرىنىڭ «تەقۋادار ، پۇقرا پەرۋەر» ھاكىمبېگنى ئىچىكىپ كەتكەن ساددا پۇقرالارمۇ كۆڭۈل تۆردىكى ھۆرمەت تەختىدە ھاكىمبەگكىلا خاس بىر ئورۇننىڭ بوش قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ خىلىلا بىقارار بولۇشتى . جۈمە نامىزى ئۆز قەرەلدە باشلىنىپ ، ئۆز قائىدىسى بويىچە تاماملانغان بولسىمۇ ، بۇ پەخرىي ئورۇننىڭ بوش قېلىشى جامە دەرۋازىسىدىن

چىقىۋاتقانلار ئارىسىدا كۆچلۈك ئەپسۇس ۋە غۇلغۇلا پەيدا قىلدى . كىشىلەر ئۈچ ـ تۆتتىن بىر بولۇۋېلىپ ، تەشۋىش ۋە پەرەزلىرىنى ئوتتۇرىغا تاشلاشتى :

— ھاكىمبېگىمىز بېشىغا تاغ يىقىلسىمۇ جۈمە نامىزىنى قازا قىلمايدىغان پەرھىزكار مۇسۇلمان ئىدى . مۇبارەك تەنلىرىگە ساقسىزلىق يېتىپ قالغان بولمىسۇن يەنە ؟

— خەيرىيەت ، ئۇنداقمۇ بولماس ، ئۇ زات تېخى ئوزاقى كۈنلا پېشىن نامىزىدا بىز بىلەن بىللە ئىدىغۇ ؟

— ھە ، راست ، تۈنۈگۈنچۇ ، تۈنۈگۈنكى پېشىن نامىزىدا ئۇنى كۆرگەنلەر بارمۇ ؟ مەن سەپىنىڭ كەينىدىرەك تۇرۇپ قالغانكەنمەن .

— مۇنداق دېسىلە يادىمغا كېلىۋاتىدۇ ، ھاكىمبەگ تۈنۈگۈنكى پېشىن نامىزىدىمۇ كۆرۈنمىدى ، نامازخۇپتەندىن تارقىغاندا مەپىسىمۇ كۆزۈمگە چېلىقمىدى ، ھەرقايسىڭلار كۆرگەنسىلەر بەلكىم .

— يوقسۇ ، بىزمۇ كۆرمىدۇق .

— ئاللا ئۇنىڭ تېنىنى سالامەت قىلسۇن ، ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن...

قاناتلىرى كەڭ ئېچىۋېتىلگەن جامە دەرۋازىسىدىن يار ئالغان ئۇلۇغ سۇدەك ئېقىپ چىقىۋاتقان جامائەت ئارىسىدا باشقىچىرەك روھلىنىپ قالغان قازىكالانمۇ ، كۆزلىرىدىن غەمكىنلىك تۆكۈلۈپ تۇرغان قېرى مۇدەررىسمۇ بار ئىدى . بىراق ، ئۇلار نىياز ھېكىمبەگنىڭ غېمىدە قارىلىغاچتەك ۋېچىرلىشىۋاتقان ئەل ـ يۇرتقىمۇ ، ئاپتاپلىق دوقمۇشلاردا تۇرۇۋېلىپ پىچىرلىشىۋاتقان كىشىلەر توپىغىمۇ قېتىلمىدى ، قازىكالانىڭ باشلىشى بىلەن ئۆتەر يول بويىدىكى ئازادە ۋە ئىسىق چايخانىغا كىرىپ كەڭ سۇپىدا باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى . چىرايىدىن تىت ـ تىت بولۇۋاتقانلىقى چىقىپ تۇرغان مۇدەررىس چەينەك ۋە پىيالە كۆتۈرۈپ كىرگەن ساماۋارچى چىقىپ كېتىشىگىلا تەقەززا بولۇپ

سوربدی :

— هەزرەتلىرى ، بايام بىر گەپ قىلغاندەك قىلۇبدىلە ، قېنى دېسىلە ، هاكىمبېگىمگە نېمە بوپتۇ زادى ، كېسىلى ئېغىرمىكەنيا ؟

مۇدەررىس قىستاۋەرگەنلىكتىن ، قازىكالان بىر پىيالە چاينى تۇگىتىپ ئوتلاپ بولمايلا كونا ئۇلپىتىنىڭ تەلىپىگە ماقۇل كەلدى ، ئۇ :

— سىلىگە ئېيتسام ، دۇڭ نىياز دېگەن ئۇ مۇناپىق نەزەربەند ئاستىغا ئېلىنىپتۇدەك ، — دېۋېدى ، بۇ گەپنى ئاڭلىغان مۇدەررىس ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە كەينىدىكى تامغا يۆلىنىۋالدى .

— نېمە دېدىلە ، ئۇ قانداق بولۇپ نەزەربەند ئاستىغا ئېلىنىپ قالغاندۇ ؟ — سوربدى ئۇ هەيرانلىقىنى يوشۇرماي ، قازىكالان جاۋاب بېرىپ ، دېدى :

— نېمىشقا بولاتتى ، قەشقەر خان ئامبىلى تەيىن قىلىپ ئەۋەتكەن مەنسەپدار ئۇنىڭ ئىشىكىگە خان ئوقىنى قادىاپ قويۇپتۇدەك . خان ئوقى قادالغان ئىشىكنىڭ ئوقى ئېلىۋېتىلمىگۈچە ئېچىلمايدىغىنىنى ئۆزلىرىمۇ بىلىدىلا . چېركلەر ئۇنىڭغا تۆڭلۇكتىن نان تاشلاپ بېرىۋاتسا كېرەك .

— تۇۋا خۇدايىم ، ئىشىكىگە ئوق قادىغۇدەك قانداق چوڭ گۇناھ قىلغان بولغىيدى ئۇ هاكىمبەگ ؟

— «قان بىلەن كىرگەن خوي جان بىلەن چىقىدۇ» دېگەن تەمسىل بار ئەمەسمۇ ، ئۇ يەنە شۇ كونا خۇيىنى تەكرارلاپتۇ ، «چوڭ مەنسەپ بەرمىدى» دەپ سۇلالە كاتتىلىرىدىن ئاغرىنىپ ئاش بەرگەن قازانىنى چاقماقچى بوپتىكەن ، نامەلۇم بىر كىشى ئۇنىڭ يەنە مۇناپىقلىق يولىغا كىرگىنىنى يەتتە شەھەر خان ئامبىلىغا چېقىپ قويۇپتۇ ، ئىككى كۇندىن بېرى ئۇنى قارماقتا تۇتۇپ تەپتىش قىلۋاتقۇدەك !

— يارەببىم ، ئۇ خان ئامبالنىڭ ئېتىنى ئاغزىدىن چۇشۇرمەيدىغان تۇرسا ، شۇنداقمۇ يۇزسىزلىك قىلارمۇ تېخى ؟

— سىلى يەكەنگە كەلگىلى ئانچە ئۇزاق بولمىدى ، ئۇستاز ، ئۇ بۇرۇنمۇ شۇنداق قىلغان ، ھازىرمۇ شۇنداق قىلىدۇ . ئويلاپ باقسىلا ، ئۆز قوۋمىغا ئاسىيلىق قىلغان مۇناپىقتىن يەنە كىمگە ۋاپا كېلەتتى ؟

— ئۇغۇ شۇنداق ، ھەزرەتلىرى ، كۆزىمىزنى شۇنداق ئەپلەشتۇرۇپ بويىغىنىنى دېمەمدىغان ئۇنىڭ ، ھەي ئىسىت ، ھەي ئىسىت...

— «توزغا كۆنگەن ئىت قوپارغۇ ئاستىدا ئۆلۈپتۇ» دېگەن شۇ .

— مۇناپىقنىڭ كۆرەر كۈنى شۇ بولماي نېمە ؟ !...

تاشقىرىدا كۆتۈرۈلگەن ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ ۋە جاغ ـ دۇمباقنىڭ قۇلاق ـ مېيىنى يېگۈدەك ئۇنلۇك ئاۋازى ئۇلارنىڭ پارىكىنى ئۇزۇپ قويدى . ئىككىيلەن سوئال نەزىرىدە قارىشىۋالدى ـ دە ، ئورنىدىن قوزغىلىپ ، چايخانا ئىشكى ئالدىغا چىقىشتى .

يامۇل تەرەپتىن كېلىۋاتقان دۇمباق ئاۋازى بارغانچە يېقىنلاشتى . كوچىغا تولۇپ كەتكەن ئادەملەر توپى قاق ئىككىگە بۆلۈنۈپ ، جاكارچى مىنگەن ئېگىز قېچىرغا يول بېرىشتى . ئۇزاق ئۆتمەي جاكارچىنىڭ ئاۋازى ھەممە ئادەمگە ئېنىق ئاڭلاندى .

— ئەييۇھەنناس ، ئىشىتىڭلار ئامۇخاس ، بۇ يەتتە شەھەر خان ئامبىلى يەكەن پۇقرالىرىغا شۇنى جاكارلايدۇكى ، جىمى گۇناھى كەبىرلىرىنى ئەپۇ قىلغان كەڭ قورساق سۇلالە خاقانىنىڭ كاتتا ھىممەتلىرىگە قانائەت قىلمىغان ئاسىي دۇڭ نىياز توپىلاڭ جىنايىتى ئۈستىدە شېرىكىلىرى بىلەن قوشۇپ قولغا چۈشۈرۈلدى . ئەييۇھەنناس ، ئىشىتىڭلار ئامۇخاس ، كۆزى بارلار كۆزى بىلەن ، قۇلىقى بارلار قۇلىقى بىلەن خەۋەردار بولغايكى ، ئۇشبۇ خىيانەتنىڭ ئەڭ چوڭ گۇناھكارى بولمىش تۇزكور دۇڭ نىياز قەشقەر خان ئامبىلى ئالدىغا يالاپ ئېلىپ بېرىلىپ ئىنسان كۆزى كۆرمىگەن ، قۇلىقى ئاڭلىمىغان دەھشەتلىك جازاغا ھۆكۈم قىلىنغۇسىدۇر .

توپىلاڭ جىنايىتىگە شېرىك بولمىش جىمى ئاسىيلار يەكەن خان ئامبىلىنىڭ جازاسىغا مەھكۇمدۇر . ئەيىۋھەنناس... كىمكى ناشۇكۇرلۇك قىلىپ سۇلالە تائىپىلىرىگە ئورا كولايدىكەن ، گۇناھكار دۇڭ نىيازغا قاراپ كۆرەر كۇننى قىياس قىلىپ ، ئۆمۇرلۇك ئىبرەت ئېلىشسۇنلەر...

جاكارچىنىڭ سەل كەينىدە قەشقەر نائىپ خان ئامبىلى ، ئۇنىڭ كەينىدە توپاق قوشۇلغان مەھبۇس هارۋىسى غىچىرلاپ كەلمەكتە ئىدى . بىلەك تومۇقىدىكى تېرەك بادرىسى بىلەن پۇختىلانغان هارۋىدا ئۆرە تۇرغۇزۇلۇپ ، هارۋا ئۇستىدىكى قېلىن تاختايدىن بېشى بىلەن قوللىرى چىقىرىلغان بۇ گۇناھكارنى ساقلى چىققانلىكى كىشىلەرنىڭ هەممىسى تونۇيتتى . كۆكۇچ شايى سەللىسى ئېلىۋېتىلىپ ئاددىي تېرە تۆپىلىك كىيدۈرۈلگەن ، جىڭ تېشىدەك ساڭگىلاپ چۈشكەن قاپاقلىرى بىلەن كۆزى توسۇلغان ، چىرايى قازان كۈيىسىدەك قارايغان ، شالاڭ ساقلى تەتۇر ئۆرۈلگەن ، مۇشتلىرى قىزىلمۇچىتەك قىزارغان بۇ كىشى باشقا بىرى ئەمەس ، تېخى تۇنۇگۈنلا كۆز بويىاپ يۈرگەن ئاسىي نىياز هېكىمبەگ ئىدى . هارۋا تۆپىسىدە ، بېشى ئەتراپىدا جىنايەت دەلىلى بولغان ئۇزۇن ـ قىسقا مىلتىقلار ، پارقىرىتىۋېتىلگەن قىلىچ ، خەنجەرلەر بىر دۆۋە ئوتۇندەك دۆۋىلىنىپ تۇراتتى .

قاپاقلىرى ئوسما قويغاندەك كۆكىرىپ كەتكەچكىمۇ ، ئۇ كۆزىنى ئاچالمايتتى . ئاچتى دېگەندىمۇ ، مۇناپىقلىقنىڭ قۇربانىغا ئايلانغان ، قىل چاغلىق خوۋلۇقىنى كۆرمىگەن ، قىرىق يىللاپ ئەخمەق قىلىنغان بۇ كىشىلەرگە قارىغۇچىلىك جۇرئىتى يوق ئىدى . قارىدىمۇ ، ئادەملەرلا ئەمەس ، ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ خاك ـ تۇپرىقىدا يىلتىز سۈرگەن دەل ـ دەرەخلەرمۇ ، كىندىك قېنى ئارىلاشقان تام ـ توپىلارمۇ كۆزىگە تاش ، تۇپراق تىقماي قويمايتتى . ئەگەر ئۇ هارۋىدا ئەمەس ، يەرگە دەسسەپ ماڭغان بولسىدى ، يەر ئۆز بېتىدە ئاپىرىدە بولغان بۇ مۇناپىق ئۇچۇن ئىزا تارتىپ ، ئۇنى

ئاسمانلارغا قاڭقىتىۋەتكەنمۇ بولاتتى . مۇبادا ئاسمانغا قاڭقىپ قالسا نومۇسچان بۇلۇتلار ئۆزىنى تاغ كەينىگە يوشۇرار ياكى ئوتلۇق چاقماقلىرى بىلەن ئۇنىڭ تېنىنى بىر ئوچۇم كۈلگە ئايلاندۇرار ئىدى . غەزەپلىك شامال ئۆزى نەپەسلەنگەن ساپ ھاۋانىڭمۇ يۈزىنى قىلمىغان بۇ لەنەتكەردىنى تومۇر قاناتلىرى بىلەن ئۇرۇپ پارە - پارە قىلىۋەتمىگۈچە پۇخادىن چىقمايتتى .

...

نىياز ھېكمىبەگنىڭ ئېغىرىنى سۆرەپ كېلىۋاتقان مەھبۇس ھارۇنسى چايخانا ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە ، يېشى توختىغان بىر كىشى مەھبۇسنىڭ يۈزىگە قارىتىپ «شالاققىدە» بىرنى تۇكۇرۇۋەتتى .

— تۇفي ، دۆيۈز مۇناپىق ، خان ئامبال جاجاڭنى بەرگەي ئىلاھىم !

ئۆگزىگە چىقىۋالغان بىرەيلەن «ئۇر ئۇ تۇزكورنى !» دەپ ۋارقىرىدى ، تەرەپ - تەرەپتىن ئۇچۇپ كەلگەن چالما - كېسەك ھارۇا ئۇستىگە خۇددى مۆلدۈردەك تۆكۈلۈشكە باشلىدى . «ئۇر ، ئۆلتۇر» دېگەن سادا يەكەن ئاسمىنىنى بىر ئالدى . لەنەت - نەپرەتكە كۆمۈلگەن بۇ مەھبۇس ھارۇنسى شەھەرنىڭ چوڭ - كىچىك كوچىلىرىدا تولۇق بىر قېتىم ئايلاندۇرۇلۇپ ، باش - كۆزى يېرىلغان ، ئۆلۈك - تىرىكلىكى نامەلۇم بولغان بۇ ئىبرەتلىك مەھبۇس يەتكۈچە سازايى قىلىنغاندىن كېيىن ، ئۇچ نەپەر چېرىكنىڭ مۇھاپىزىتىدە قەشقەر تەرەپكە يولغا سېلىۋېتىلدى .

كەچ كىردى ، مەھبۇس ھارۇنسى يۇرۇپ كەتكەن تەرەپ قان رەڭگىدە قىزاردى . ئادەتتىكىدىن بۇرۇن باشلانغان ئەتىياز شامىلى كەچ ئاسمىنىنى سۈزۈلدۈردى . قەددىنى ئېگىپ تۇرغان ئېغىر يۈكنى ئىرغىتىۋەتكەندەك يەڭگىللەپ قالغان يەكەن شەھىرى ئەلىياتقۇ بولماستىلا ئۇيقۇغا كەتتى . ئۇيقۇ بىلەن تەڭ نامايان بولغان خەيرلىك چۈش مەنزىرىسى تا تاڭ ئاتقۇچە داۋاملاشتى ، ھەتتا تۇن بىلەن كۈن چېگراسىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ ، كۈندۈزگە ئۇلاشتى .

خاتىمە

ئاخىرقى نەپەسلەر

كەچكى قۇياشنىڭ ئاخىرقى شولىسى يوقالماستىلا پەيدا بولغان گۈگۈم پەردىسى كۈنپېتىشقا قاراپ قارا بوران سۈرئىتىدە يېيىلغىلى تۇردى . بىپايان تاشلىق ساينىڭ يىراق - ياقىلىرى بىلەن لەۋ يېقىشىپ ياتقان كۆكۈچ ئۈپۈق تۆت تەرەپتىن تەڭ قوزغىلىپ ، ئۇچرىغانلىكى مەۋجۇداتنى ئۆز باغرىغا بېسىپ ، ساي ئىچىنى دوپپىدەك تارايتىۋەتتى . قۇياشنىڭ پېتىشىنى كۈتۈپ تاقىتى تاق بولغان يۇلتۇزلارمۇ بۇلۇتلار ئارىسىدىن ئۆزىنى كۆرسەتمەي ، ئۇۋ ماراپ ياتقان ئاچ ھۇۋقۇشنىڭ كۆزلىرىدەك سىرلىق پىلدىرلاشقا باشلىدى .

— ئادەم بارمۇ ؟ ئۆتەڭدە ئادەم بارمۇ دەۋاتمەن ؟

گۈگۈم ئارىسىدىن ئايرىلىپ چىققان ئۇچ ئاتلىق لەشكەر ۋە جەمجىتلىقنى بۇزۇپ غىچىرلاپ كېلىۋاتقان بىر ھارۋا يول بويىدا تەڭھا ئارالدەك چوقچىيىپ تۇرغان كونا ئۆتەڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى . ئارىدىن بىر چېرىك بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى .

قانچە يىلدىن بېرى ئادەمسىز قالغان ئۆتەڭ ئۆيلىرىنىڭ تاملىرى شۇرا بولۇپ ، ئۆگزىلىرى ئېچىلىپ قالغانىدى . ئۆگزىلەرگە يېپىلغان بورىلارنىڭ پۇچقاقلىرى مەجنۇننىڭ چېچىدەك چۈۋۈلغان ، بورا ئارىسىدىن ئاپئاق ۋاسىلار مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى . تاغ تەرەپتىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقان سوغۇق باھار شامىلى بورا چۈۋۈقلىرى ۋە يوچۇقلار ئارىسىدىن قىسىلىپ ئۆتۈپ ، يالغۇزەك چالغاندەك ئاۋاز چىقىراتتى .

چېرىكلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى دېگۈدەك توۋلاپ ، ھەيۋە قىلىپ باقتىيۇ ، تاشلاندۇق ئۆتەڭ ئۆيلىرىدىن ھېچقانداق سادا چىقمىدى . كەڭ قارا ساينىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا قالغان چېرىكلەر

ئىلاجسىز ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ، بىر ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئېچىشتى .
ئۇلار ئېغىر پۇشۇلدىشىپ تۇرغان ئاتلىرىنى بىر - بىرىگە چېتىپ ، قۇرۇق مەھبۇس ھارۋىسىغا باغلاپ ، ئاغزىغا توۋرا كىيدۈرۈشتى . ئېگەر غانجۇغىسىدىن كىچىككىنە سەپەر قازىنى ۋە يېرىم سۇيى قالغان تۇلۇمنى يېشىپ ، ئۆيگە ئەكىرىشتى ، مىلتىقلىرىنى قېلىن قۇم ئۈستىگە ئۈچ بۇرجەك قىلىپ تىكلىدى . كاكىللىرى ئاجراپ كەتكەن تامدىن بىر تۇتام يۇلغۇن شېخىنى سۇغۇرۇۋېلىپ ، چاقماق تېشىدىن مىڭ بالادا ئوت چىقاردى - دە ، گۈلخان ياقتى . قازان ئېسىپ ، سۇ قۇيدى ، ئىلمان سۇغا ئىككى ئوچۇم ئۇن تۆكۈپ ، تاقەتسىزلىك بىلەن قوچۇشقا باشلىدى .
مىس قازاندىن بىلىنەر - بىلىنمەس ھور ئۆرلىدى . ئاغزىغا تولۇپ كەتكەن شۆلگەيلىرىنى يۇتۇۋېرىپ گېلى ئېچىشقان چېرىكلەر بىر ئېغىزدىن «پىشتى ، پىشتى» دېيىشتى - دە ، قازاننى كۆتۈرۈپ ، دوغاپتەك سۇيۇق ئۇماچنى نۆۋەت بىلەن سۈمۈرگىلى تۇردى . قازاننىمۇ نۆۋەت بىلەن يالاشتى . «سەن كۆپ ئىچىۋالدىڭ ، مەن ئاز ئىچتىم» دېگەن دەۋا بىلەن خېلى قىزىرىشقان بولسىمۇ ، لېكىن پاتلا تىنچلىنىپ قېلىشتى .
ئاردىدىن يېشى توختالغان بىر چېرىك لېۋىنى يالاپ تۇرۇپ دەرد تۆكۈشكە باشلىدى :
— ھەي ،— دېدى ئۇ يوتىسىنى قاتتىق شاپىلاقلاپ قويۇپ ،— مۇشۇمۇ ئادەمنىڭ كۈنى بولدىمۇ ، بۇنداق بولارىنى بىلگەن بولسام ئاچلىقتىن ئۆلسەممۇ ئۆز يۇرتۇمدا ئۆلەر ئىدىم...
ئۇنىڭ بۇ گېپى بىلەن تەڭ قۇرۇق پاخالغا ئوت چۈشكەندەك ئىش بولدى .
— نېمىسىنى دەيسىلەر ، ئاكىلار ، «ئۇ يېراق يۇرتتا نەگە قارىساڭ ئالتۇن ، نەگە قارىساڭ كۈمۈش ، قولۇڭنى ئۇزىتىشقا ئېرىنمىسەڭلا كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە باي بولۇپ كېتىسەن» دېگەن گەپكە ئىشىنىپ كېتىپتىمەن . ئەمدىچۇ ، ئۇ ئالتۇن - كۈمۈش زادى قەيەردە ؟ مانا ، نەگە قارىساڭ تاش ، نەگە قول ئۇزارتساڭ قۇم ،— دېدى يېشى كېچىكىرەك بىر چېرىك ئاچچىقىدىن بۇرۇن -

قۇلىقىغچە قىزىرىپ .

تـوڭ قـاپاق ، جىمغۇر كەلگەن يەنە بىر چېرىكىمۇ زۇۋانغا كەلدى :

— سىلەرنىڭ دەردىڭلار مېنىڭ دەردىمگە ياماق بولالمايدىكەن ئـاغـىـنـىـلـەر ، بۇرۇن بىر يۇرتلۇقمىز بۇ تەرەپلەرگە كېلىپ مەنسەپدار بوپتىكەن ، ئۇنىڭ هارۋا ـ هارۋىلاپ مال ـ دۇنيا بىلەن قـايـتىپ كەلگەنلىكى دادامنىڭ يادىدا قاپتۇ . دادام : «ئوغلۇم ، بـارغـىـن ، ئـەگەر بول دېسە كىچىكرەك يۇرت بولسىمۇ ئامبال بولۇەر ، جەمەتىمىزنى تېخىمۇ باي قىلىۋەتسەڭ ئەجەب ئەمەس» دېسە ، راستىمكىن دەپ قاپتىمەن . مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر ، يەنە چېرىك پېتى تۇرۇپتىمەن ، مال ـ دۇنيا ئەمەس ، تويغۇدەك ئۇماچمۇ يوق ، قولۇمدىن كەلسە مۇشەققەتنى بىزگە تاشلاپ بېرىپ ، ئۆزلىرى ئـامـبـال ، دارېن بولۇۋالغانلارنىڭ ئانسىنى كۆزىگە كۆرسەتسەم دەيمەن !

— راست دەيسىلەر ، باتۇر يىگىتلەر ، يۇرتۇڭلارغا قۇرۇق قول قايتساڭلار ئاتا ـ ئاناڭلارنىڭ يۈزىگە قانداق قارايسىلەر ؟...

ئـىـتقا تاشلاپ بەرگەندەك تاشلاپ بېرىلگەن تاشتەك قاتتىق زاغرىنى غاجىلاپ ، ئۇششۇپ كەتكەن پۇتلىرىنى ئاستىغا باستۇرۇپ ، قاراڭغۇ بۇلۇڭدا دۇگدەرەپ ئولتۇرغان نىياز هېكىمبەگنىڭ راۋان سۆلالە تىلى بىلەن سۆز قىستۇرۇشى ئويغا چۆمگەن چېرىكلەرنى قـۇلاق تۈۋىدە هاۋا گۈلدۈرلىگەندەك ئالاقزادە قىلىۋەتتى . دەرد تۆكۈپ ، چوڭلار ئۇستىدە شىكايەت قىلغىنىغا شۇ هامان يۈز مىڭ پۇشايمان يېگۈزدى .

چېرىكلەرنىڭ بىرى نىياز هېكىمبەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ قىر بېشىغا قونغان توڭ قاغىدەك زوڭزىيىپ ئولتۇردى ـ دە :

— هەي ، گۇناهكار ، راست گەپ قىل ، بىزنىڭ تىلمىزنى راسـت بـىـلەمسەن ياكى بىزنى دوراپ سۆزلەۋاتامسەن ، — دەپ سورىۋىدى ، نىياز هېكىمبەگ بەخۇدۇك جاۋاب بەردى :

— تىلىڭلارنى بىلىشىنىغۇ بىلىمەن ، لېكىن قورقماڭلار ، نېمە دېـگـىنىڭلارنى قەشقەرگە بارغاندا خان ئامبالغا دەپ يۈرمەيمەن ،

دەردىڭلارنى ئاڭلاپ ئىچىم ئاغرىپ مۇنداقچىلا سۆزلەپ قويدۇم ، چارە ـ ئامال دېگەن...

تالادىنمۇ ، ئۆگزىدىنمۇ ، ئىشقىلىپ قەيەردىندۇر بىر شەپە ئاڭلاندى . چېرىكلەر ئوپۇر ـ توپۇر بولۇشۇپ ، مىلتىقلىرىنى چىنەشكەن پېتى يۇگۇرۇپ ئۆتەڭ هويلىسىغا چىقىشتى ـ دە ، بىكارچىلىقتىن زېرىككەن شاش ئاتلارنىڭ تېپىشۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، كۆڭلى ئارامىغا چۈشتى . خان ئامبالنى تىللىغان هېلىقى چېرىك هەمراهلىرىنى تالادىلا توختىتىۋالدى ـ دە :

— ئاكىلار ، ئاڭلاپ تۇرۇڭلار ، بۇ مەھبۇسنى خان ئامبالنىڭ ئۆزى سوراق قىلىدىغانلىقىدا شەك يوق . بايام دېيىشكەن گېپىمىزنى بىلىپ ـ بىلمەي تىلغا ئېلىپ قالسا هەممىمىزنىڭ بېشى كېتىدۇ ، شۇڭا ئۇنى مۇشۇ يەردىلا گېلىنى بوغۇپ... ، — دېۋىدى ، يەنە بىر چېرىك ئۇنىڭغا قارشى چىقتى :

— نېمىلەرنى دەۋاتىسەن ئۇكا ، ئۇنى قەشقەرگە ساق ـ سالامەت ئاپىرىش توغرىسىدا خان ئامبالنىڭ يارلىقى بارلىقىنى ئۇنتۇدۇڭمۇ ؟ بىزغۇ ئۇنى ئۆلتۈرەرمىز ، لېكىن خان ئامبال بىزنى ئۆلتۈرمەي قويارمۇ ، هەي ، ئالدىمىزمۇ تىكەن ، كەينىمىزمۇ تىكەن ، — دېدى بىچارىلەرچە خورسىنىپ .

— توختاپ تۇرۇڭلار ، ئالدىرىماي ئويلىساق ئەسقاتىدىغان بىرەر چارە تېپىلىپمۇ قالار . دەققەت قىلدىڭلارمۇ ، ئۇ مەھبۇسنىڭ خېلى دىتى بارەڭ قىلىدۇ...

ئۇلار قايتىپ كىرىپ ، يېشى چوڭ چېرىكنىڭ دېگىنى بويىچە نىياز هېكىمبەگكە ئوتسىنىش ئىمتىيازىنى بەردى ۋە ئۇنى گەپكە سېلىشقا باشلىدى . ئۇلار ئۇخلاي دېسىمۇ كۆزىگە بەربىر ئۇيقۇ كىرمەيتتى . ئۇزاق كېچىنى ئۆتكۈزگۈچە بىرەر ئەرمەڭ لازىم ئىدى .

— هەي ، گۇناهكار ئادەم ، بايام چارە ـ ئامالنىڭ گېپىنى قىلغاندەڭ قىلمۇدىڭغۇ ، ئېيتە ، نېمە دېمەكچىدىڭ ؟ — دېدى بىر چېرىك .

نىياز هېكىمبەگ قورققان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ بىر قەدەم

كەينىگە سۇرۇلدى ـ دە ، قەستەن دۇدۇقلاپ :

— يوقسۇ ، يوقسۇ ، مەن بولسام بىر مەھبۇس ، چېرىك جانابلىرى ئالدىدا ئاتىكارچىلىق قىلىشقا ھەققىم يوق ، زادى ھەققىم يوق ، — دېۋىدى ، ياشقا چوڭ چېرىك :

— ھېچ ۋەقەسى يوق ، نېمىنى ئويلىغان بولساڭ شۇنى سۆزلەۋەر ، قورقما ، سەنمۇ ئادەم ، بىزمۇ ئادەم ، يەنە كېلىپ تىلىمىزنى ئوبدانلا بىلىدىكەنسەن ، — دېدى نىياز ھېكىمبەگكە يەل بېرىپ .

— ھەممىمىزگە پايدىلىق بىر گېپىم بار ئىدى ، دەي دېسەم تېخى ، دېمەي دېسەم تېخى...

— دېدىمغۇ ، نېمە گېپىڭ بولسا قورقماي دەۋەر ، «تۆگە كۆردۇڭمۇ ـ ياق !»

— ئۇنداق بولسا دەي ، بايام ھەرقايسىڭلارنىڭ دەردىنى ئاڭلاپ كۆڭلۈم بىرقىسمىلا بولۇپ قالدى . مېنىڭغۇ كارىم چاغلىق ، يەيدىغانىنى يەپ ، كىيىدىغانىنى كىيىپ بولدۇم ، گەپ ھەرقايسىڭلارنىڭ كۇننىڭ سېرىقىنى كۆرۈش ـ كۆرمەسلىكىڭلاردا قالدى...

— ھە ، سۆزلەۋەر .

نىياز ھېكىمبەگ بېلىقنىڭ قارماققا ئىلىنىۋاتقىنىنى كۆرۈپ سەل ھاياجانلانغاندەك بولدى ۋە ھېسسىياتىنى ئاشكارىلاپ قويماسلىق ئۈچۈن قەستەنگە سۇ سوردى . ياش چېرىك تۇلۇمدىن ئازراق سۇ قۇيۇپ ئۇزىتىۋىدى ، سۇنى غۇرتۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى ـ دە ، كاللىسىغا تەسۇدەك تىزىپ ، تەخ قىلىپ قويغان گەپلىرىنى ئېيتىشقا باشلىدى :

— گەپنى ئۇدۇللاپ دەۋېرەي ئەمىسە ، بىلسەڭلار ، مەكىت دېگەن يۇرتىنىڭ ئۇ تەرىپىدە كۆمۈپ قويغان ناھايىتى نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرىم بار ، پېقىرنى ئازاد قىلىۋەتسەڭلار سىلەرنى ئۇ يەرگە باشلاپ بارىمەن ـ دە ، ئالتۇن ـ كۈمۈشنى قولۇڭلارغا تاپشۇرىمەن . ئۇنى ئېلىپ چاقىلىق تەرەپكە ئۆتۈپ ، چىمەن يايلىقى بىلەن چېكىخەيگە كەتسەڭلارمۇ ۋە ياكى تىبەت تەرەپكە ئۆتۈپ

كەتسەڭلارمۇ بولىۋېرىدۇ . مېنى خان ئامبالغا تاپشۇرۇپ بېرىپ قۇرۇق قول قالاي دەمسىلەر يا دېگىنىمگە كۆنۈپ ئاتا ـ ئاناڭلارنى رازى قىلامسىلەر ، ئىختىيار ئۆزۈڭلەردە .

نىياز ھېكىمبەگ «پالتا سالغۇچە كۆتەككە ئارام ، زەنجىر كىشەندىن خالاس بولۇپ ، چېرىكلەرنى ئالداپ ـ سىلاپ چۆلگە ئاچىقالىسامىلا ، بۇلارنىڭ ئىشىنى ھەر باب بىلەن بىر ياقلىق قىلىۋېتەرمەن » دېگەن ئوي بىلەن يالغان ـ ياۋىداقنى گۈل ـ گۈلىگە كەلتۈرۈۋەتتى . تەقەززا بولۇپ تۇرغان چېرىكلەر مەكىت نەدە ، چاقلىق نەدە دېگەنىنمۇ سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمىدى . «بۇ گەپلەر راست بولسا مۇراد ـ مەقسەتلىرىمىزگە بىر يوللا يېتىدىكەنمىزغۇ ؟ » دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ۋە كۆڭلىنى تېخىمۇ توختاتماقچى بولۇشۇپ :

— بىزنى ئالداپ يۈرمەيدىغانسىز ، ھاكىمبەگ ، — دەپ سوراشتى بەخىرامان ئوتسىنىپ ئولتۇرغان نىياز ھېكىمبەگدىن چېرىكلەر . ئۇلار ئەمدى ھەيۋىسىنى تاشلاپ ، «سەن» لەشتىن ، «سىز » لەشكە ئۆتكەنىدى . نىياز ھېكىمبەگ غۇلچىنى كېرىپ ، تازا بىر ئەسنەۋالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى :

— شەپقەتلىك بودساتۇا ھەممىنى كۆرۈپ تۇرۇپتۇ ، يالغان ئېيتقان بولسام مېنى يەر يۇتسۇن !

چېرىكلەر باشلىرىنى بىر يەرگە قىلىپ بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىشىۋالغاندىن كېيىن ، ئوبدانراق ئۇخلىۋېلىپ ، قانداقتۇر چاقلىق ، مەكىت دېگەن يەرلەرگە تاڭ بىلەن تەڭ يول ئالماقچى بولۇشتى . نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئاياغلىرىغا بوغما يىلاندەك يۆگىشىپ ، ئۇستىخانلىرىغچە پېتىپ كەتكەن كىشەننى ئېلىپ تاشلاپ ، ئىچكەركى ئۆيگە جايلاشتۇرۇپ قويدى . ئىشكنى تاقاپ ، تېشىدىن زەنجىرلىۋەتتى ، ياش چېرىكنىڭ ئادەمگەرچىلىكى تۇتۇپ قالدىمۇ ، ئۇنىڭ ئېلىۋالغان ئۇزۇكىنىمۇ قايتۇرۇپ بەردى ، ھەتتا ئەدەپسىزلىك قىلىپ قويغىنى ئۈچۈن يېنىش ـ يېنىشلاپ كەچۈرۈم سورىدى .

چېرىكلەرنىڭ بۇ قارارى مەھبۇس ھارۋىسىدا تۇرخۇنغا كەپلەپ

قويغاندەك ئۆرە تۇرىۋېرىپ ، ئۇستىخانلىرى كىرىشىپ ، پەيلىرى تېلىپ كەتكەن نىياز ھېكمىبەگكە خۇددى قېرى كالىغا پىچاق ياققاندەك بېقىپ كەتتى . قوللىرىنى ئارتىلدۇرۇپ ، گەجگىسىگە ياستۇق قىلىپ قويدى ـ دە ، ماموق كۆرپىدەك يۇمشاق قۇم ئۇستىگە ئوڭدىسىغا يېتىپ ، كۆزلىرىنى يۇمدى . بىراق ، تەرەپ ـ تەرەپتىكى تام تۆشۈكلىرىدىن بۇرغا چالغاندەك ھۇۋلاپ كىرىۋاتقان سوغۇق شامال ، ھېلىمۇ ئويغاق تۇرغان سەزگۈسىنى توختاۋسىز غىدىقلاۋاتقان ھاياجان ئۇنىڭ ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇۋەتتى . بىئىختىيار ئېچىلىپ كەتكەن كۆزلىرى تورۇسقا تىكىلدى . نىياز ھېكمىبەگ تورۇسقا قارىدى . سەپەر قازىنىسىنىڭ ئاغزىچىلىك ئېچىلىپ قالغان يۇمىلاق تۆشۈك ئارقىلىق قارامتۇل كۆك ئاسمانىنى ، ئاسمان گۈمبىزىگە چاپلاپ قويۇلغان تۇچ تۇگمىدەك پارقىراپ تۇرغان بىر جۇپ يۇلتۇزنى كۆرۈپ قالدى . ئۇنى ھەيران قالدۇرغىنى ، تۇچ تۇگمىگمۇ ، قانداقتۇر بىر جانلىقنىڭ كۆزىگمۇ ، ئەيتاۋۇر خىيالىغا كەلتۈرگەنلىكى نەرسىنىڭ كۆزىگە ئوخشاۋېرىدىغان بۇ بىر جۇپ سىرلىق چېكىت تەسەۋۋۇرىغا سىغمايدىغان بىر مەخلۇقنىڭ بېشى بىلەن تەڭ تۆۋەنگە ئېگىلىپ ئۆگزىگە ، ئۆگزىدىكى تۆشۈككە يېقىنلاپ كەلدى . نىياز ھېكمىبەگ كۆز قىسۋىدى ، ئۇمۇ خۇددى شەرەتنى ئۇققاندەكلا جىلمايدى ، بىراق بۇ جىلمىيىش ئۇزاققا بارمايلا مەسخىرىلىك قىياپەتكە ئۆزگەردى . كۆزنىڭ ئىگىسى — ھېلىقى يوغان مەخلۇقمىكىن ، پىخىلداپ كۈلگىلى تۇردى . مەسخىرىلىك قىياپەت ، مەسخىرىلىك كۈلكە توپىغا مىلىنىپ ئېشەكتەك ئېغىناپ ياتقان نىياز ھېكمىبەگنىڭ جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى . ئۇ ئەدەپنى ئۇقمايدىغان بىھايا مەخلۇقنى ، ئۇنىڭ پېشانىسىدە جىلمىيىپ تۇرغان بىر جۇپ مەسخىرىلىك كۆزنى ئۆزىنىڭ بۇنداق يامان مۇھىتتىن پاتلا قۇتۇلۇپ كېتىدىغىنىنى تېخى ئۇقمىسا كېرەك ، دەپ ئويلىدى ۋە ئۆگزىگە قاراپ قولىنى شىلتىدى :

«ھەي ھارامزادە مەخلۇق ، سەن مېنى ئۆلۈم ئىسكەنجىسىدە قالغان ، تەقدىرىگە بوي ئەگكەن ناقابىل ئادەم دەپ مازاق

قىلىۋاتامسەن ؟ ياق ، سەن خاتا ئويلاۋاتسەن ، كۆرۈپ قالسەنكى ، مەن ئۆلۈم ئىسكەنجىسىنى ئەتىلا پاچاق ـ پاچاق قىلىپ تاشلايمەن ، يۈزسىز تەقدىرنى ، مەن ـ مەن دېگەن خان چېرىكلىرىنى ياۋاش كالىنى پېتىلىگەندەك يېتىلەپ ، ئۆز خاھىشىمغا بوي ئەگدۈرىمەن . ئەنە قارا ، ئۇچۇپ كەتكەن ئامەت قۇشۇم قايتىپ كېلىۋاتىدۇ ، ئۇ كۆپ ئۆتمەي بېشىمغا قونىدۇ . ئۇ چاغدا مۇشۇ مەسخىرىلىك كۇلكىلىرىڭ ئۇچۇن جەزمەن جاجاڭنى يەيسەن··· »

نىياز ھېكمىبەگ ھەيۋە قامچىسىنى قارسىلدىتىپ ، ئۆگزىدىن كەتمەيۋاتقان بىر جۈپ قاشاڭ كۆزگە راسا پوپوزا قىلدى . بىراق ، بۇ كۆزلەر ئۇنىڭ پوپوزىسىدىن قورقۇپ قالمىدى ، ئازراق مىدىرلاپمۇ قويمىدى . ئاغزى قۇم تىققاندەكلا قۇرۇپ ، گېلى ئېچىشىشقا باشلىغاندىلا ئاندىن بۇنداق بىھۇدە پوپوزىنى توختاتتى ـ دە ، ئۆزىنى ئۇيقۇغا زورلىدى···

نىياز ھېكمىبەگ قاچان ۋە قانداق بولۇپ ئۇيقۇغا كەتكىنىنى تۈيمايلا قالدى . شۇنداقلا ، قاچان ۋە قانداق بولۇپ ئويغىنىپ كەتكىنىنىمۇ زادى تۈيمىدى . ئىشقىلىپ ، ئۆزىگە خېلى تونۇش بىر سادا ئۇنى ئويغىتىۋەتتى . ئۇيقۇچان كۆزلىرىنى ئاچقاندا بولسا باش ئۇستىدە چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان ئوتقاشنى ، ئوتقاش شولىسىدا يورۇپ تۇرغان ئىككى گەۋدىنى كۆرگەندەك قىلدى . تاڭلىيىغا چاڭ چاپلىشىپ ، بېغى كېسىلگەندەك كالۋالىشىپ كەتكەن تىلىنى تەسلىكتە ھەرىكەتلەندۈردى :

— سىلەر··· سىلەر كىم ؟

— بىز ئەزرائىل .

— ئەزرائىل ؟ سىلەر نېمە قىلماقچىسىلەر ؟

— جېنىڭنى تېنىڭدىن جۇدا قىلماقچىمىز !

— سىلەرنى كىم ئەۋەتتى ؟

— ئاللانىڭ ئىرادىسى ئەۋەتتى ، شېھىتلەر ئاھى ئەۋەتتى !

«ئەزرائىل» ، «شېھىت» دېگەن گەپلەرنى ئاڭلاپ ، نىياز ھېكمىبەگ جېنىنىڭ بارچە ۋارقىرىۋەتتى :

— ۋايجان ، ۋاي باتۇر چېرىكلەر ، ئەزرائىل كەلدى ، مېنى

قوتۇلدۇرۇڭلار !...
ئوتتاش تۇتۇپ تۇرغان گەۋدە ھېلىقى يوغان مەخلۇقتەك مەسخىرىلىك كۈلۈپ قويۇشتى ۋە :
— ئاۋارە بولما ئىپلاس ھاكىمبەگ ، مەيلى كىمنى چاقىر ، بەرىبىر بىكار ، جېنىڭغا ئەمدى ئۆلۈكلەرمۇ ، تىرىكلەرمۇ ئارا تۇرالمايدۇ ، — دېيىشتى تەمكىن ھالدا .
نىياز ھېكىمبەگ ئاچ بۆرىدەك ھۇۋلىدى ، ئاللا ـ تۇۋا قىچقاردى ، بىراق ، تاشقىرىقى ئۆيدىن زىنھار سادا چىقمىدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆيدە نېمە ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى سەگەكلىك بىلەن بايقىۋالدى ۋە قۇتۇلۇش ئۇمىدىنى كۆز ئالدىدا تۇرغان بۇ «ئەزرائىل» لارغا باغلىدى ، ئادىتى بويىچە ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئالدى بىلەن مال ـ دۇنيا ۋەسۋەسىسىنى سېلىپ ، دېدى :
— پۇل دېسەڭلار پۇل بېرەي ، مال دېسەڭلار مال بېرەي...
بىرەيلەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ دەل پېشانىسىگە كەلتۇرۇپ بىرنى تۆكۈردى ، ئارقىدىنلا زەردە بىلەن :
— كۆزلىرىڭنى يوغان ئېچىپ قاراپ باق ، مۇناپىق ! بىز كىم ، ئۆزۈڭ كىم ؟ — دېۋىدى ، نىياز ھېكىمبەگ دۇدۇقلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى :
— سىلەر... سىلەر ئەزرائىل ، مەن ... مەن ...
— بېشىڭنى كۆتۈر ، ئەبلەخ !
ئىككى ئالىقىنىنى ، تىزلىرىنى داق يەرگە تىرەپ ، شۇنىڭغاندا قالغان تۆت ئاياغلىق ھايۋان مىسالى تىترەپ تۇرغان نىياز ھېكىمبەگ يارغۇنچاق تېشى ئېسىلغاندەك ئېغىرلىشىپ كەتكەن بېشىنى ئاستا ـ ئاستا يۇقىرى كۆتۈردى . ئالدى بىلەن چورۇق كىيىگەن ئىككى جۈپ ئاياغنى ، تىتىلغان پەشلەرنى ، چەكمەن چاپانلىق ئىككى گەۋدىنى كۆردى . نەزىرى قىيىسىق كۆزلۈك ، ئاق ساقاللىق ، ھېلىلدەك قورۇلۇپ كەتكەن قارامتۇل چىرايغا چۈشكەندە بولسا تاشتەك قېتىپلا قالدى . نەشتەردەك ئۆتكۈر سۆزلىرى ، جاھىللىقى ئۇنىڭ يۈرىكىدە چوڭقۇر دەز قالدۇرغاچقىمۇ ياكى گاھى ئوڭدا ، گاھى چۈشىدە ئايان بولۇپ تۇرغاچقىمۇ ، بۇ

چىراي ئۇنىڭغا ئوبدانلا تونۇشلۇق ئىدى . كەسكىن ، جاراڭلىق تەلەپپۇزى بولسا قۇلاق تۇۋىدە ھېلىمۇ جاراڭلاپ ، ۋەھىمە پەيدا قىلاتتى .

«خۇدايا توۋا ، بۇ ھېلىقى جاھىل دەرۋىشنىڭ ئۆزىغۇ ، دەريا بويىدا ئۆلگەن تۇرۇقلۇق يەنە نەدىن پەيدا بولۇپ قالدى بۇ دەرۋىش ؟ » نىياز ھېكىمبەگ شۇلارنى ئويلىيالمدى ۋە دەرۋىشنىڭ يېنىدا دەرۋىشتەك گۆلىيىپ تۇرغان ئوتتۇز ياشلار چامىسىدىكى ئەركەككە ئاستىرتىن قارىۋالدى . ئۇنى نەدىدۇر كۆرگەندەك قىلدى ، بىراق ئۇنىڭ كىملىكىنى زادى يادىغا ئالالمىدى . نىياز ھېكىمبەگ : «كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئەلپازىدىن قارىغاندا ، بۇلاردىن ماڭا ياخشىلىق يوق ، شۇنداقتىمۇ ، يەنە بىر نۆۋەت ئۇرۇنۇپ كۆرەي ، ئويلىمىغاندا مۆجىزە يۈز بېرىپ ، بىر سەۋەب بىلەن قۇتۇلۇپ كەتسەممۇ كېتەرمەن» دېگەن يەرگە كەلدى ۋە :

— دەرۋىش ئاتا ، گۇناھىمدىن ئۆتۈپ ، ئەرزىمەس ھاكىملىرىنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالسىلا ، — دېدى ۋە ھۆكۈرەپ يىغلىغان پېتى ئىككىيلەننىڭ ئاياغلىرىغا چىڭگىلىكتەك يېپىشتى .

— پۇتۇمنى قويۇپ بەر ، تۇزكور ، ناپاك قولۇڭ بىلەن ئايىغىمنى مەينەت قىلما ! — دېدى دەرۋىش پۇتلىرىنى بار كۈچى بىلەن سىلكىپ تۇرۇپ ، — سېنى بىر قېتىم ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئۆمۈرۋايەت پۇشايماندا قالغان ئادەممەن ، ئەمدى قۇتۇلدۇرمايلا قالماي ، جېنىڭنى ئۆز قولۇم بىلەن ئالماقچىمەن . ئەڭ ياخشىسى ، يالغان ـ ياۋىداق گەپلىرىڭنى قويۇپ ، مېنىڭ كىملىكىمنى ۋە ئۆزۈڭنىڭ كىملىكىنى ئوبدان بىلىۋال ، ئۇ دۇنياغا ئارمان بىلەن كەتمە !

نىياز ھېكىمبەگ :

— سىلىنى ئوبدان بىلىمەن ، ئۆزلىرى جانابىي كېپەك دەرۋىشقۇ ، ئۆز ۋاقتىدا شەيتانىنىڭ كەينىگە كىرىپ كۆپ زۇلۇم ساپتىمەن ، توۋامنى قوبۇل قىلسىلا ، مەن ئازدىم ، مەن گۇناھكار··· — دېدى ۋە كېپەك دەرۋىشنىڭ لاغىلداپ تىترەۋاتقان ئاياغلىرىغا تېخىمۇ مەھكەم چاپلاشتى .

— بىلمەن دەمسىنا ، مېنى قانچىلىك بىلىسەن ، ئۆزۈڭنى قانچىلىك بىلىسەن ؟ — دېدى دەرۋىش تەنە قىلىپ .

— بىلمەن...

— بىلسەڭ تېخىمۇ ئوبدانراق بىلىۋال ، بىلمىسەڭ قۇلاق سال ، — دەرۋىش دانە ـ دانە قىلىپ سۆزلەشكە باشلىدى ، — بالىلىق چېغىڭدا سېنى يەلكىسىگە مىندۈرۈپ ، يېمەي يېگۈزگەن ، كىيىمەي كىيدۈرگەن ھېلىقى ئوتۇنچى بالا يادىڭدىمۇ ؟ يادىڭدا بولسۇن ـ بولمىسۇن ، سېنى زارائاگاھلىقتىكى كادائ سېدە تۇۋدىن تېپىۋېلىپ ئۆيگە ئەكەلگەن ، ئاش ـ تۇز بېرىپ چوڭ قىلغان ھېلىقى ئەخمەق ئوغۇل بالا مانا مەن بولىمەن ، ھېلىقى تاشلاندۇق بوۋاق دەل سەن !

نىياز ھېكىمبەگنىڭ دەرۋىشنىڭ ئاياغلىرىغا چىرماشقان قولى ئاستا ـ ئاستا بوشىشىپ كەتتى . بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭغا گۇمان نەزىرى بىلەن تىكىلدى .

— ئىشەنمەيۋاتامسەن ، ئون ياش چېغىڭدا بىر بارمىقىمنى چىشلەپ ئۇزۇۋەتكىنىڭ يادىڭدىمۇ ؟ ئىشەنمىسەڭ قارا !

دەرۋىش سول قولىنىڭ ئالىقىنىنى كېرىپ ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۆزلىرىگە يېقىن ئەكېلىۋىدى ، ئەللىك نەچچە يىل بۇرۇنقى جاراھەت ئورنى ئوتتەك يورۇقىدا تامامەن ئاشكارا بولدى . نىياز ھېكىمبەگ تەئەججۇپ بىلەن دېدى :

— ئۆزلىرى كېپەك دەرۋىشقۇ ؟...

— شۇنداق ، مەن دەل كېپەك دەرۋىشمەن ، ياق ، سەن ئون ئىككى ياشقا كىرگۈچە قاسىم ئوتۇنچى ، سەن قېچىپ كەتكەندىن كېيىن بولسا كېپەك دەرۋىشمەن .

— ... ؟

— سەن تۇزكورلۇق قىلىپ ئۆيدىن قېچىپ كەتتىڭ ، ئىزدە ـ ئىزدە ئاخىر دۇڭ دارىغا بالا بولۇپ ، مىرشەپىبگلىك قامچىسىنى ئوينىتىپ يۈرگىنىڭدىلا ئاندىن سېنى ئۇچراتتىم . بىراق ، ئۇ چاغدا سەن ئاللىقاچان باشقا بىر ئادەمگە — قامچىسىدىن قان تامىدىغان ، كۆرگەننى ئۇرۇپ ، كۆرگەننى چاقىدىغان ، نامى يامان بىر

لۇكچەككە ئايلانغاندىك . دۇرۇس ، مەن سېنى كۆردۈمىۇ ، تونۇشلۇق بەرمىدىم ، تونۇشلۇق بېرىپ قويۇپ ، قارغىشخورلۇقۇك ئۇچۇن ئۇرغان بىر شاپىلاق بەدىلىگە ئۆمۈرۋايەت زىندانىڭدا يېتىشتىن ھەزەر ئەيلىدىم . شۇنداقتىمۇ ، ھەزرىتى پىر مازاردا زاھىت بولۇپ يۈرۈپ دۇئايىمدا ساڭا ئىنساپ تىلىدىم ، قىلغان ـ ئەتكەنلىرىڭگە بىر دەرۋىشنىڭ نەزىرى بىلەن كۆز سالدىم ، تۇز بەرگەن دۇك دارىغا قانداق خيانەت قىلغىنىڭنى ، كۇچا خوجىلىرىنىڭ مەخپىيىتىنى ياقۇپبەگكە قانداق سانقىنىڭنى ئۆز كۆزۇم بىلەن كۆرۈپ ، ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىم . دەل شۇ چاغدىلا رەھمەتلىك دادامنىڭ توسقىنىغا پەرۋا قىلماي سېنى ئۆلۈم چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغىنىمغا ، سەندەك بىر يۇزسىز مۇناپىقنى ساددا ئادەملەر ئارىسىغا باشلاپ كەلگىنىمگە ئۆزۇمنى ئۇ ئالەم ، بۇ ئالەم گۇناھكار ھېسابلىدىم ، سېنى باققۇچە بىر ئىت بالىسىنى باقمىغىنىمغا يۇز مىڭ پۇشايمان يېدىم . سەن يامانغا يانتايىاق بولۇپ خوتەن تەرەپكە كۆز ئالايتۇندىڭ ، گۇناھىم يەڭگىللەرمىكىن دەپ نى ـ نى مۇشەققەتلەرنى تارتىپ خوتەنگە كېلىپ خوتەنلىكلەرنى ئاگاھلاندۇرۇپ باقتىم . نەچچە ئون مىڭ بىگۇناھ خوتەنلىكلەرنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپ ، رەھىمسىزلەرچە قان تۆككىنىڭدە بولسا سېنى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇپ ئۆلتۇرۇپ گۇناھىمدىن پاك بولۇشقا قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچتىم .

— ئەپسۇسكى ، سارالڭ تەقدىر سېنى ھامان بېشىغا ئېلىپ كۆتۇرۇپ ، تەلىيىڭنى ئوچۇق قىلدى ، مېنىڭ ۋە ھەمراھلىرىمنىڭ تەلىيى تەتۇردىن كەلدى . بوغۇزۇڭغا تاقالغان قىلىچ ئاستىدىن نەچچە قېتىم قۇتۇلۇپ كەتتىڭ . ئاخىرىدا مەن سېنى ئەمەس ، سەن مېنى ئۆلتۇرۇشكە مۇۋاپىق بولدۇڭ ، ئۆلتۇرگەندىمۇ يۇمشاق پىچاق بىلەن قان چىقارماي ئۆلتۇردۇڭ . ئىش چىڭغا چىققاندا ، نەچچە يۇز خوتەنلىك ۋە نەچچە يۇز لەشكىرىڭنىڭ بىراقلا بېشىغا چىقتىڭ .

— دەريا بويىغا ئەجەل ئوقىنى ئاتقىنىڭدا مېنى ئۆلدى دەپ ھېسابلىدىڭمۇ ؟ ئۆمۈرلۇك مەخپىيەتلىكىم شۇ جەسەتلەر بىلەن

بىللە گۆرگە كۆمۈلدى دەپ خۇشال بولدۇڭمۇ؟ بىراق ، ئاللانىڭ ئىرادىسى ئاخىر غالىب كەلدى ، ئۇ زات ماڭا سېنى بۇ دۇنيادىن يوق قىلغۇچە كۈن كۆرۈشكە ئىجازەت بەردى . سەن ئاتقان ئەجەل ئوقى بىلەن شىكەستىلەنگەن ، شۇرۇلداپ قان ئېقىۋاتقان ئاجىز تېنىمنى يورۇڭقاش سۈيى ئۆز قوينىغا ئالدى . يۇمشاق دولقۇنلىرى بىلەن سىلاپ ـ سىيپاپ جىيا[1] ساھىلىغا ئېلىپ باردى ـ دە ، چىمىلىق قىرغاقىغا ئاۋايلاپ قويۇپ قويدى . ئاق كۆڭۈل خوتەنلىكلەرنىڭ شەپقىتى ، شېپالىق ئۆسۈملۈكلىرىنىڭ شاپائىتى بىلەن جاراھەت ، يارىلىرىم ئاخىر شېپا تاپتى .

— شۇنچىلىك رەزگى ، شۇنچىلىك ئاجىز جېنىڭ بىلەن قانداقلارچە ياشاپ قالدىڭ ، دەپ سوراۋاتامسەن؟ دېدىمغۇ ، ئاللا ماڭا ئۆمۈر بەردى ، قىساسىم مەدەت بەردى . قۇرئان ئالدىدا بەرگەن قەسىمىمنى ئادا قىلماي تۇرۇپ ئاخىرەتكە كەتسەم مەھشەر كۈنى قارا يۈز قوپامدىمەن؟ شۇڭا ، ئۆزۈمۇ ياشىدىم ، سەن قەشقەردىكى دار ئالدىغا ئەۋەتكەن مۇنۇ يىگىتنىمۇ يەكەندىكى ھېلىقى سارايدىن ، ئاڭلاۋاتامسەن ، بىز گۈلئايىمنى قۇتۇلدۇرۇۋالغان ھېلىقى سارايدىن پەم بىلەن قۇتۇلدۇرۇۋالدىم . بىز ئاتا ـ بالا بولدۇق ، خوتەندىمۇ ، يەكەندىمۇ ، تاغدىمۇ ، باغدىمۇ بىللە ياشىدۇق ، قىساس خەنجىرىنى بىللە بىلىدۇق . قاراڭغۇ كۆزدىن يىراق قىلماي ، مۇقەددەس قىساس پەيتىنى بىللە پايلىدۇق . ئاخىر ، قۇۋ تۈلكىدەك بۇرنۇڭدىن ئېلىنىۋىدىڭ ، خان ئامبال بولسىمۇ جاجاڭنى بېرەر دېدۇق ، بىراق ، خان ئامبال چېرىكلىرىمۇ دامىڭغا چۈشۈپ ، ئىگىسىگە خىيانەت يولىغا ماڭدى . كۆرۈپ تۇرۇپسەن ، بۇ قىساس بۇرچى يەنە بىر قېتىم بىزنىڭ زىممىمىزگە يۈكلەندى...

تازا قىيامىغا يەتكەن ئوتقاش شولىسى يېلىنجاۋاتقان قۇياشتەك پارقىراپ ، ئاجايىپ ۋەقەلەر داۋام قىلىۋاتقان ئۆتەڭ ئۆيىنى تام ـ تورۇسلارغىچە يورۇتۇپ تۇراتتى . سەل مۈكچىيىپ تۇرۇپ

---

① جىيا — يورۇقلاش دەرياسىنىڭ بويىدىكى بىر يۇرت .

سۆزلەۋاتقان كىپىك دەرۋىشنىڭ كۆز چاناقلىرىنى تولدۇرغان ياش ئوتقاش شولىسىدا خۇددى ياقۇتتەك يالتىرايتتى . كىپىك دەرۋىش بىللەن بەئەينى بىر يىلتىزدىن بوي سوزغان شەمشادتەك مۇرە تىرىشىپ تۇرغان يىگىت ئۆتكۈر خەنجىرىنىڭ سىپىنى ئامبۇردەك سىقىپ تۇراتتى . خەنجەرنىڭ بىسى تۆمۈرچىنىڭ ئوچىقىدىن ئەمدىلا تارتىۋېلىنغاندەك تاۋلانماقتا ، جۇلالانماقتا ئىدى . نىياز ھېكىمبەگ كەينىگە داجىۋېرىپ تامغا چاپلىشىپ قالغان ، مۇز ئارىسىدىكى كاچىكۈلدەك سۇس پارقىراۋاتقان كۆزلىرىدىن ھاياتلىق نۇرى ئۆچكەن ، ئۇزايىدىن مىسالى بىر مۇردىغا ئوخشاپ قالغانىدى . دېمى سىقىلىپ ، ئۇزاق قىر سوققان كەتمەنچىدەك ھاسىراپ كەتكەن كىپىك دەرۋىش كىچىككىنە توختىۋېلىپ دېمىنى تولۇقلىۋالدى ـ دە ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ بېرىپ سورىدى :

— ئېيتىپ باق ، شەرمەندە ، ماڭۇ يىگىتنى تونۇمسەن ؟

— ...

نىياز ھېكىمبەگ تومپۇرنىڭ تۆشۈكىدەك كىچىك كۆزلىرىنىڭ بىر تەرىپىنى ئاران تەستە ئېچىپ ، يىگىت تەرەپكە لەپپىدە قارىۋالدىيۇ ، بېشىنى چايقاپ قويدى ، كىپىك دەرۋىش تېخىمۇ ئۇنلۇكرەك قىلىپ دېدى :

— دۇرۇس ، بۇ يىگىتنى بەلكى تونۇماسسەن ، لېكىن ئۇنىڭ قىساس ئوتلىرى چاچراپ تۇرغان كۆزلىرىدىن دەريا بويىدىكى جىنايەتلىك ئوقۇڭدا جان بەرگەن رەھمەتلىك دادىسىنىڭ ، خوتەن قىرغىنىدا ۋاپات ئەتكەن قېرىندىشىنىڭ ، ئىپلاس قولۇڭدا كۆز يۇمغان مېھرىبان سىڭلىسى گۈلئايىمنىڭ ، تۆھمەت قۇربانى كەرىمقۇلنىڭ ۋە كۇرمىڭلىغان يۇرتداش ـ ۋەتەنداشلىرىنىڭ قىيامەتلىك سېيماسىنى كۆرمەي قالمايسەن . ئۇنىڭ ھەربىر تىنىقىدىن ناھەق كەتكەن ئاشۇ شېھىتلەرنىڭ قىساس چۇقانىنى ئاڭلىيالايسەن ! ئاللا ئىگەمگە يۈز مىڭ شۇكۇرلەر بولسۇنكى ، ئۇ ئۇلۇغ زات بىزنى ئۆز قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئەنتىنى ئېلىشقا نېسىپ قىلدى . ئەل ـ يۇرتنىڭ شانۇشەۋكىتىگە سايە سالغان ئىپلاس

چاڭنى ئۆز قولىمىز بىلەن سۈپۈرۈپ تاشلاپ ، سەلتەنىتىمىز ئاسمىنىنى پاك قىلىشقا يول بەردى...

نەپسى يار بەرمىدىمۇ ، كېپەك دەرۋىشنىڭ ئاۋازى پەسلەپ كەتتى . لېكىن ، ئۇ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ نەپەس ئېلىپ ئۆزىنى ئوڭشۇۋالغاندىن كېيىن ، مۇقەددەس دەقىقىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ تەقەززا بولۇپ تۇرغان يىگىتكە «گېپىم تۈگىدى» دېگەندەك قاراپ قويدى . يىگىت ئۆي تېمىغا لايدەك چاپلىشىپ كەتكەن نىياز ھېكىمبەگكە قاراپ بىر قەدەم سىلجىدى ، ئۇنىڭ نېمە قىلماقچى بولغىنىنى چۈشەنگەن دەرۋىش يىگىتنى توسۇپ تۇرۇپ :

— ئايمۇھەممەت بالام ، توختاپ تۇر ، مۇناپىقنىڭ ناپاك قېنى خەنجىرىڭنىڭ بىسىنى مەينەت قىلىۋەتمىسۇن ، دەرۋىش ئاتاڭنىڭ ئويلاپ قويغىنى بار ، — دېدى ـ دە :

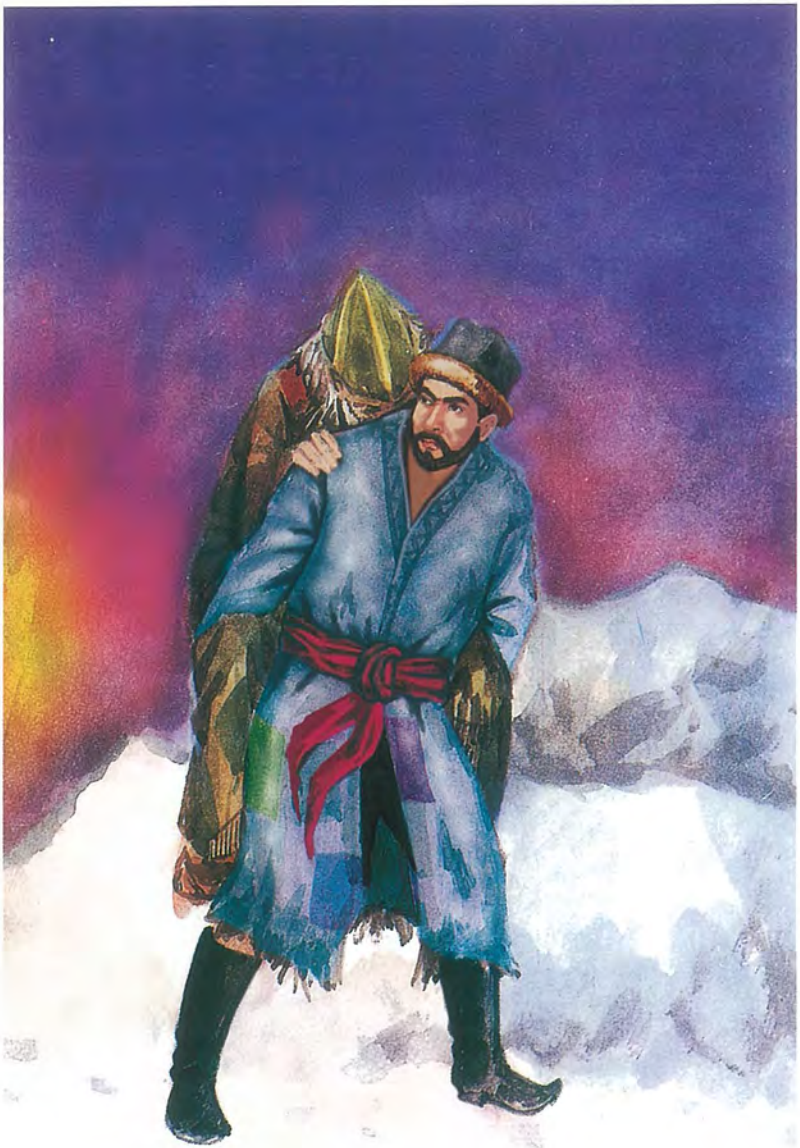
— ئۇزۇكنى بارمىقىڭدىن چىقار ، — دېدى نىياز ھېكىمبەگكە بۇيرۇق ئاھاڭدا . سۇغا چۈشۈپ كەتكەن ئۆچكىدەك شۇمشىيىپ قالغان نىياز ھېكىمبەگ غايىبتىن جان قېتىلغاندەك تېتىكلەشتى ، بىرگەكتەك تىترىدى ، تاياق تەگكەندەك ئېگىلگەن تىزى يەرگە تاقالدى .

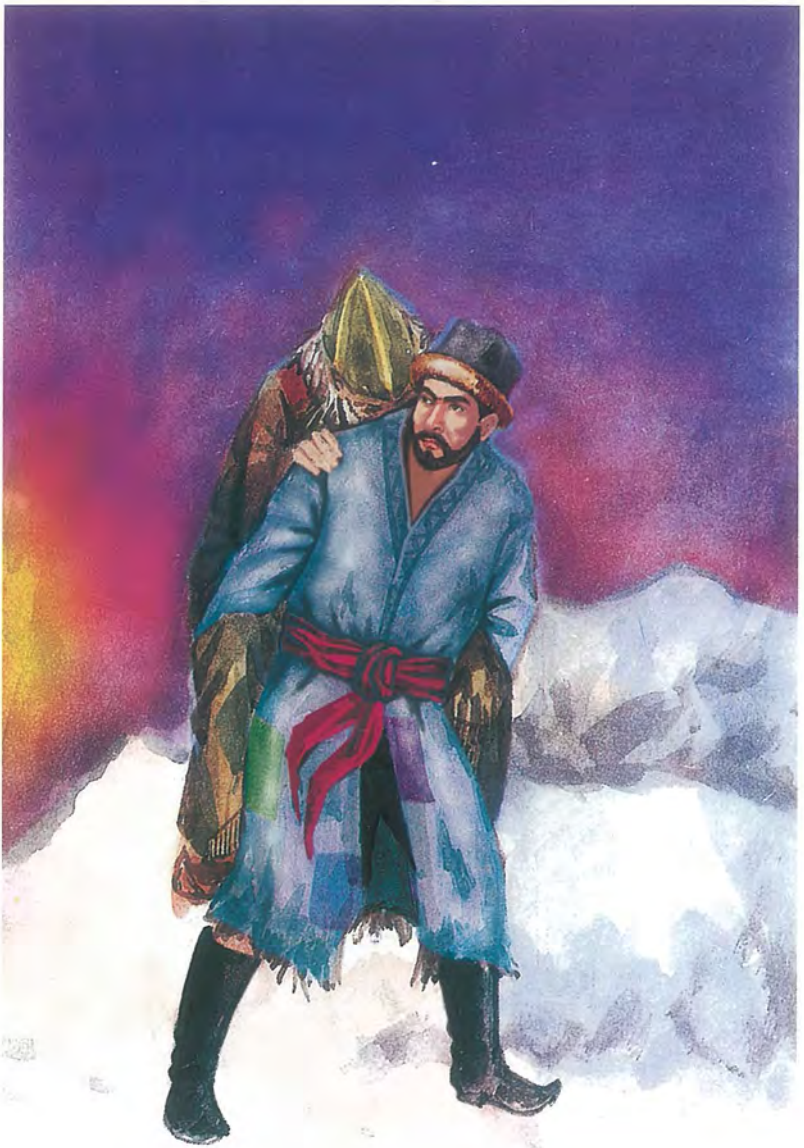
— بىر ئۆمۈر قۇللىرى بولاي ، نېمە دېسىلە شۇنى قىلاي ، رەھىم قىلىپ بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ، مەن ئەسكى ، مەن گۇناھكار...

نىياز ھېكىمبەگ بۇتقا باش قويغاندەك باش ئۇرۇپ ، يۇم ـ يۇم يىغلاپ ، ئۆزىنى ئۆزى تەستەكلىگىلى تۇردى . كېپەك دەرۋىش پۈتۈن دەرماننى ئايىغىغا توپلاپ يەرگە بىرنى تەپتى ـ دە :

— تولا ھەييارلىق قىلما ، دۆيۈز ، ئاۋۇ ئۇزۇكنى چىقار ـ دە ، ئۇزۇك كۆزىنى ئاچ ! — دەپ ۋارقىرىدى شىرەدەك ھۆركىرەپ .

نىياز ھېكىمبەگ قولاشمايۋاتقان بارماقلىرى بىلەن ئوتتۇرا بارمىقىدىكى ھېقىق كۆزلۈك ئۇزۇكنى سىيرىپ چىقاردى ، بىرھازا ھەپىلىشىپ ، ئۇزۇكنىڭ تورغاي تۇخۇمى چوڭلۇقىدىكى كۆزىنى ئاجراتتى . كېپەك دەرۋىش ھەدەپ قىستاۋەردى :

— ئەمدى ئۇزۇكنى ئاغزىڭغا سال !

— ...

— سال دېگەندىكىن ، سال !

نىياز ھېكمبەگ ئەمدى باشقا يول قالمىغانلىقىنى بىلدى . مۇشۇكنىڭ كۆزىدەك پارقىراپ تۇرغان ئۇزۇكنى ئالىقىنىغا قويدى ۋە ئۆزىگە بىر ئۆمۈر ھەمراھ بولغان ، نى ـ نى كارامەتلەرنى كۆرسەتكەن بۇ تەۋەررۈك تەئەللۇقاتى بىلەن ۋىدالاشماقچى ، سۈرىتىنى ئاخىرەتكە بىللە ئەكەتمەكچى بولغاندەك تىكىلىپ قارىدى . لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ ، چۈشىنىكسىز بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى . ئالىقانلىرىنى جۈپلەپ ، ئاستا ـ ئاستا يۈقىرى كۆتۈردى . كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمۇپ ، ئاغزىنى ئاچتى...

ئايمۇھەممەت ئامىتى كەلمىگەن خەنجىرىنى پوتىسىغا قىستۇردى ۋە نىياز ھېكمبەگنىڭ مۇزدەك سوۋۇپ كەتكەن بىلىكىنى ، گۈرەن تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرۈپ ، دەرگۇماندا تۇرغان دەرۋىشنىمۇ ، ئۆزىنىمۇ شۇبھىدىن خالاس قىلدى . يەڭگىللەپ قالغان كېيىك دەرۋىش كۆكسى تولغۇچە نەپەس ئېلىۋالدى ـ دە ، ئالىقانلىرىنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ :

— ئى كەرەملىك ئاللا ، ئالىدىغان ئامانىتىڭنى ئەمدى ئال ، يورۇق يۈزۈم بىلەن دەرگاھىڭغا باراي ، — دېدى پەس ئاۋاز بىلەن ئىلتىجا قىلىپ .

ئىلتىجاسى ئاللاغا يەتتىمۇ يا ھېرىپ ، ھوشسىزلاندىمۇ ، كېيىك دەرۋىش خۇددى سەگىتبەرەك يىقىلغاندەك يىقىلىپ ، چەبدەسلىك بىلەن قۇچاق ئېچىپ ئۇلگۈرگەن ئايمۇھەممەتكە يۆلىنىپ قالدى . بازغان ئۇرغاندەك گۈپۈلدەۋاتقان بىر يۈرەك بىلەن ئاخىرقى سوقۇشلىرىدا تېپىرلاۋاتقان يەنە بىر يۈرەك بىر ـ بىرىگە مەھكەم چاپلاشتى . جان ـ جانغا قېتىلدى ، تەن ـ تەنگە ھارارەت بەردى .

— ئاپلا ، تاڭ سۈزۈلۈپ قاپتۇ ئەمەسمۇ ؟ بۇ يەردىن دەرھال كەتمەي بولمايدۇ ، — ئايمۇھەممەت تورۇستىن ئاسمانىنىڭ

خەسىدەك ئاقارغان بىر پارچىسىنى كۆرۈپ قالدى ـ دە ، ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلىدى . ئۇ پۈت ـ قولى بوشىشىپ كەتكەن دەرۋىشنى دەس كۆتۈرۈپ ، دۇمبىسىگە ئېلىپ تالاغا چىقتى . ئىشكتىن چىقىشىغلا دەرۋىش ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ئاران ئاڭلانغۇدەك قىلىپ پىچىرلىدى :

— ئوغلۇم ، بۇ ... بۇ تاشلاندۇق ئۆتەڭگە ئوت يېقىۋەت ، مۇناپىق بىلەن بۇلغانغان تۈپراقنى پەقەت ئوت ... ئوتلا تازىلىيالايدۇ ، ئوت ئىپلاس تەننى تۈتۈنگە ئايلاندۇرسۇن ، شامالىرىمىز ئۇ ... ئۇنى يىراقلارغا ھەيدىۋەتسۇن...

ياخشىلىقنىڭ ئالامىتىمۇ ، يا يامانلىقتىن بېشارەتمۇ ، باھار شەپىسى بوسۇغىغا كېلىپ قالغان بىر چاغدا تەبىئەت ئاجايىپ بىر كارامەت كۆرسەتكەن ، كونا ئۆتەڭنى ، كارۋان يولىنى ، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى پايانسىز ساينى ئۆلۈكلەرگىمۇ ، تىرىكلەرگىمۇ تۈيدۇرمايلا نېپىز بىر قەۋەت قار بىلەن قاپلىۋەتكەنىدى .

كېيىكەك دەرۋىشنى ھاياش قىلىپ كېتىۋاتقان ئايمۇھەممەت خېلى بىر يەرگە بارغاندىن كېيىن تۈيۈقسىز كەينىگە بۇرۇلدى . قارلىق سايغا تامغا باسقاندەك ئورناپ كەتكەن ئىزغا ، ئىزىنىڭ ئۇ بېشىدا ئوت ئېچىدە قالغان كونا ئۆتەڭگە قارىدى . دەرۋەقە ، كېيىك دەرۋىش يەتمىش نەچچە يىللىق ھاياتىنىڭ ئاخىرقى نەپەسلىرىدىكى ئاخىرقى بىر ئېغىز سۆزىنىمۇ خۇددى ئەۋلىيالارچە دۇرۇس ئېيتقاندى . ھەممە ئۇنىڭ دېگىنىدەك داۋام قىلىۋاتاتتى ، ئۆتەڭدىن قويۇق تۈتۈن ئۆرلەۋاتاتتى ، رەھىمسىز باھار شامىلى ئۇنى ئاللىقاياقلارغا قوغلاپ كېتىپ باراتتى .

1996 ـ يىلى 8 ـ ماي ، ئۈرۈمچى .

قوشۇمچە — 1

«داغ» — ئەدەبىياتىمىزنىڭ يېڭى مۇۋەپپەقىيىتى

مۇھەممەت پولات

ئەدەبىياتنىڭ ھەقىقىي قىممىتىنى يارىتىش ۋە ئىجاد قىلىشتا دەپ بىلىدىغان تەلەپچان ئەدىبنىڭ ماھارەتلىك قەلىمىدىن تۆرىلىپ ، ئىجادىي سەنئەت يالقۇنىدا تاۋلىنىپ ۋايىگە يەتكەن بىر نادىر ئەسەر غايەت زور سېھرىي كۈچكە ئىگە بولىدۇ . ئۇ سىزنىڭ قەلبىڭىزنى ئەقىل ۋە ۋىجدان نۇرى بىلەن يورۇتۇپ ، سىزنى ئۆمۈر بويى ھەقىقەت ۋە ئادالەتكە تەلپۈندىدىغان پاك ، غايىلىك ئادەمگە ئايلاندۇرىدۇ . ئۇ ئۆزىنىڭ بەدئىي قۇدرىتى بىلەن پىكىر ئارامىڭىزنى بۇزۇپ ، قەلبىڭىزدە مەنىۋى داۋالغۇش پەيدا قىلىپ ، سىزنى يېڭى پىكىر ۋە تەسىراتلارنىڭ دولقۇنلۇق ئېقىمىغا تاشلايدۇ . شۇنىڭ بىلەن سىز ھايات ۋە ئادەملەر ھەققىدە ئويلىنىشقا باشلايسىز ، ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىر ۋە كېلەچىكى ھەققىدە پىكىر قىلىسىز . ئۆزىڭىزنىڭ ھاياتىي قىممىتى ۋە بۇرچى توغرىسىدا خىيال سۈرىسىز . قەلبىڭىزدە يۈكسەك غايىلەرنىڭ ھارارەتلىك ئۇچقۇنلىرى پارلاشقا باشلايدۇ . شۇنداق قىلىپ ، سىزنىڭ قەلبىڭىزدە ئۆزىڭىزنىڭ يېڭى بىر غايىۋى ئەقلىي ئالىمىڭىز پەيدا بولىدۇ . مانا بۇ — بەدئىي ئەدەبىياتنىڭ تەڭداشسىز مەنىۋى كۈچى ، ئۇنىڭ سىزگە بەرگەن ئەقلىي لەززىتى بىلەن ھاياتىي

ئىلھامىدۇر .

مەن شائىر ، يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ «داغ» رومانىنى ئەنە شۇنداق بىر خىل ئۆزگىچە تەسىرات ئىچىدە ئوقۇپ تۈگەتتىم ، ھېس - تۇيغۇلىرىم بەكمۇ باي ۋە مۇرەككەپ بولدى . مەن ئىنسان ۋە ئۇنىڭ ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ھەممە نەرسە توغرىسىدا ئويلىدىم . ئۆتمۈش بىلەن رېئاللىقىمىزنى باغلاپ تۇرغان ئەنئەنىۋى روھ ۋە غايىلىرىمىز خىيال تەپەككۇرىمدا يېڭىدىن جانلاندى . مەن رومانىدىن بىزنىڭ مەنىۋى قاشاقلىقىنىڭ چاڭ - توزانلىرى بىلەن خىرەلىشىپ ئۆچۈشكە باشلىغان يىراق تارىخىي ھايات-مىزنىڭ قايتىدىن نۇرلاندۇرۇلغان يارقىن بەدىئىي مەنزىرىسىنى كۆردۈم . ئۆز دەۋر كىشىلىرىنىڭ ھازىرغىچە بىرەر ئەدەب تەرىپىدىن قەلەمگە ئېلىنمىغان ، بەكمۇ ئۆزگىچە بولغان ئالاھىدە تۇرمۇش شەكلى بىلەن ئۇچراشتىم . ئۇلارنىڭ ئاساسىشلىق كۈنلەردە ياۋاش ۋە ئەدەپلىك بولۇپ كۆرۈنىدىغان ، ئەل بېشىغا ئاپەت ياغقاندا بولسا ئوڭغا يولۇققان قاپلاندەك قەھرلىك تۇسكە كىرىدىغان سىرلىق تەبىئىتىنى ھەيرانلىق بىلەن كۆزەتتىم . مېنىڭ تارىخ ۋە رېئاللىق ھەققىدىكى ھالسىز پىكىر - چۈشەنچىلىرىم رومانىنىڭ خاسىيىتى بىلەن مۇقىم ئەقلىي ئىزغا چۈشۈپ ، مەنىۋىيىتىم تېخىمۇ بېيىدى . مەن رومانىدىن ئاپتورنىڭ ۋىجدان ۋە بۇرچ تۇيغۇسىغا باي پاك روھىي دۇنياسى بىلەن پروزىمىزدا ھازىرغىچە ساناقلىق بىرنەچچە ئاپتورغىلا نىسىپ بولۇپ كېلىۋاتقان ئۆزگىچە بەدىئىي تالانتىنى كۆردۈم . قەلبىم ئۇمىد ۋە ئىپتىخارلىق تۇيغۇسى بىلەن تولدى .

ئاپتور رومانىدا 19 - ئەسىرنىڭ 60 - ۋە 70 - يىللىرىدا شىنجاڭدا يۈز بەرگەن بىر قاتار مۇرەككەپ تارىخىي ۋەقەلەرنى كەڭ بەدىئىي پىلاندا تەسۋىرلەپ ، ئۇلارنىڭ ئىچكى ماھىيىتىنى كونكرېت ئېچىپ بېرىشنى مەقسەت قىلىدۇ . بۇنىڭدا ئۇ خوتەن خەلقىنىڭ ياقۇپبەگ ئىستىلاسى دەۋرىدىكى جاپالىق تۇرمۇشى بىلەن ئۇلارنىڭ

زۇلۇم ۋە خورلۇقنى قارشى ئېلىپ بارغان باتۇرانە كۈرىشىنى نۇقتىلىق ئەكس ئەتتۈ.ۋش يولىنى تاللىۋېلىپ ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەينى يىللاردىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسى بىلەن ھەقىقەت ۋە ئادالەتكە ئىنتىلىش قىزغىنلىقىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ . ئۇ رومانىدا تارىخي چىنلىقىنىڭ ئەسلي ھالىتى بىلەن تارىخي شەخسلەرنىڭ ئەينەنلىكى دائىرىسىدە چەكلىنىپ قالماي ، ۋەقە ، ھادىسىلەرنى ئۆزىنىڭ بەدىئي ئېستېتىك غايىسى بويىچە قايتا تەشكىللەپ ، تارىخي ۋەقەلەرگە تېخىمۇ قويۇق ئىجتىمائىي تۇس بېرىدۇ . ئۇ ئەينى يىللار تارىخىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان چوڭ ، يېتەكچى ۋەقەلەر بىلەن زۆرۈر تارىخي شەخسلەرنىڭ چىنلىقى ۋە ئەينەنلىكىنى ساقلىغاندىن باشقا ، قالغان ھەممە ۋەقە ۋە پېرسوناژلارنى ئۆزىنىڭ باي تەسەۋۋۇر كۈچىگە تايىنىپ يېڭىدىن يارىتىدۇ . شۇنداق قىلىپ ئۆز ئەسرىنى تارىخي ۋەقە ۋە تارىخي شەخسلەرنىڭ روھى ۋە ماھىيىتىنىڭ جانلىق بەدىئي تەسۋىرىگە ، تارىخىي چىنلىق بىلەن بەدىئي چىنلىقنىڭ ئىجادي بىرلەشتۈرۈلۈشىدىن بارلىققا كەلگەن بىر پۈتۈن دەۋرنىڭ رەڭدار بەدىئىي كارتىنىسىغا ئايلاندۇرىدۇ . ئاپتورنىڭ رومان ۋەقەلىكلىرىنى بەدىئي بىر تەرەپ قىلىشتىكى بۇ خىل ئالاھىدىلىكنى ، يەنى ئۇنىڭ تارىخي ۋەقەلەرنىڭ ئادەتتىكى چىنلىق قۇرۇلمىسىنى بۇزۇپ ، رومان ۋەقەلىكلىرى بىلەن پېرسوناژلار مۇناسىۋىتىنى ئىجادي لايىھىلەپ ، ئەينى يىللار تارىخىنىڭ ئۆزىگە قارىغاندىمۇ سەلتەنەتلىك بولغان ناھايىتى كەڭ ۋە چوڭقۇر ئىجتىمائىي مەزمۇننى بارلىققا كەلتۈرگەنلىكىنى ئاپتورنىڭ ئالاھىدە بەدىئي مۇۋەپپەقىيىتى دېمەي بولمايدۇ .

ھەممىزگە مەلۇم بولغىنىدەك ، ئۆز ئەسرى بىلەن ئوقۇرمەن قەلبىگە كىرىشنى كۆڭلىگە پۈككەن ھەرقانداق بىر ئاپتور ئالدى بىلەن ئۆز ئەسرىنىڭ تېمانتىك مەزمۇننى ئوبرازلىق ھالدا چوڭقۇر ئېچىپ ، ئۆزىنىڭ بەدىئي غايىۋى مەقسىتىنى روشەن

گەۋدىلەندۇرۇپ بېرىشى كېرەك . بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ مەزمۇن ماھىيىتى بىلەن كىشىلەر روھىي دۇنياسىنىڭ باي ۋە مۇرەككەپلىكىنى ئۆزىگە تولۇق سىڭدۇرگەن ، ئۆزىنىڭ مەنىۋى پەزىلىتى بىلەن ئوقۇرمەن قەلبىنى لەرزىگە سېلىپ ، ئۇنى ھېكمەتلىك ئەقلىي دۇنياغا باشلاپ كىرەلەيدىغان تېپىك بەدىئىي ئوبرازلارنى يارىتىشى لازىم . يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۆز روماندا دەل مۇشۇنداق بەدىئىي پەزىلەتكە ئىگە بولغان ، ئۆز دەۋر تۇرمۇشىنىڭ ھەممە زۆرۈر خۇسۇسىيەتلىرىنى ئۆزىدە تولۇق گەۋدىلەندۇرۇپ ، ئوقۇرمەن ئەقلىگە يېڭى بىر نەرسە بېرىدىغان ئىجادىي بەدىئىي ئوبرازلارنى ياراتقان . ئۇلارنى ھەرقاچان زىددىيەتلەرنىڭ مەركىزىگە ، توقۇنۇش ۋە قارىمۇقارشىلىقلارنىڭ قاينىمىغا قويۇپ تەسۋىرلەپ ، ئۇلارنىڭ روھىي دۇنياسىنى چىنلىق ۋە گۈزەللىك بىلەن خۇنۇكلۇك ۋە رەزىللىكىنىڭ شىددەتلىك ئېلىشىش ھالىتىدە ئېچىپ بەرگەن . ئۇ ھەربىر پېرسوناژنى پەقەت ئۆزىنىڭلا ھايات شارائىتى يارىتىشى مۇمكىن بولغان تېپىك مىجەز ، خاراكتېر ۋە شۇ دەۋر كىشىلىرىدىلا بولىدىغان مەنىۋى پەزىلەتلەرگە ئىگە قىلىپ ، ئۇلارنىڭ تىلى ، تەپەككۇر ئادىتى ، تۇرمۇش ئىشى ، ئەخلاق ئۆلچەملىرىگە قويۇق دەۋر تۇسى بېرىپ ، ئۇلارنى ئۆز دەۋرىنىڭ مۇرەككەپ ھايات شارائىتىدا ئۆسۈپ يېتىلگەن ھەقىقىي تىرىك ئادەملەرگە ئايلاندۇرغان . شۇڭا ، ئۇنىڭ پېرسوناژلىرى روھى بىلەنمۇ ، خاراكتېرى بىلەنمۇ ، تاشقى ھەرىكەت ۋە ئىچكى كەچۈرمىشلىرى بىلەنمۇ بىر - بىرىدىن تۇپتىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ئىنىدىۋىدۇئال بەدىئىي ئوبرازلار سۈپىتىدە قەد كۆتۈرگەن . روماندا تەسۋىرلەنگەن كىچىك دەرۋىش ئوبرازى بىلەن نىياز ھېكمىمبەگ ئوبرازى بەدىئىي مۇكەممەللىكىنىڭ يېڭى پەللىسىگە كۆتۈرۈلگەن ، ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان ئەنە شۇنداق جانلىق بەدىئىي ئوبرازلاردۇر . ئۇلار بىر - بىرىگە تۇپتىن ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل ئىدىيىۋى ئاڭ بىلەن ئىككى خىل

هاياتي ئېتىقادىنىڭ تېپىك ۋەكىللىرى ، رومانىدىكى ھەممە زىددىيەت ۋە توقۇنۇشلارنىڭ بەدىئىي تۈگۈنىدۇر .

كېپەك دەرۋىش خەلق ۋە ئۇنىڭ غايىلىرىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان ، بۇ يولدا ئۆمۈر بويى ئىزدىنىش ۋە رىيازەت چېكىشنى ۋىجدانىي بۇرچى ھېسابلايدىغان ، خەلقنىڭ تەقدىر ۋە كېلەچىكىدىن باشقا ھېچقانداق غەم ، تەشۋىشى بولمىغان ھالال بىر ئادەم . ئۇ ھايات چۈشەنچىسى كەڭ ، تۇرمۇش بىلىمى چوڭقۇر ، ھەممە نەرسىگە ئۆزگىچە قارايدىغان ، ھەرقانداق مۇرەككەپ ۋەقە - ھادىسىلەرنىڭ سىر ، ھېكمەتلىرىنى ئۆزىنىڭ ساددا پىكىر ، مۇلاھىزىلىرى بىلەن روشەن يورۇتۇپ بېرەلەيدىغان ئالاھىدە ئەقىل ئىگىسى . ئۇ ھەممە دەردىمەن بىچارىلەرنىڭ سەممىي دوستى ، رەزىل ، مۇناپىق ئادەملەرنىڭ ئۆمۈرلۈك دۈشمىنى . ئاپتور كېپەك دەرۋىش ئوبرازىنى بەكمۇ جانلىق ۋە پائالىيەتچان قىلىپ يارىتىدۇ . ئۇنىڭ ھايات يولىنى ياقۇپبەگنىڭ سادىق مالىيى ، ئۆز خەلقىنىڭ نەپرەتلىك قاتىلى بولغان نىياز ھېكمىبەگكە قارشى ئاممىۋى قوزغىلاڭنى تەييارلاشتەك مۇرەككەپ جاپالىق ئىش بىلەن باغلاپ ، ئۇنىڭ ئىدىيىۋى خاراكتېرىنى جىددىي ، كەسكىن كۆرەش ئەملىيىتى ئىچىدە گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ . كېپەك دەرۋىش گەرچە بۇ كۆرەشتە كۆتكەن مەقسىتىگە يېتەلمىگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ ئادالەت ۋە ھەققانىيەتنىن تەۋرىمەي ، باشتىن - ئاخىر مەنىۋى غالىبلىق ئورنىدا تۇرىدۇ . ئاخىر ئۇ نىياز ھېكمىبەگنى ئۆز قولى بىلەن جەھەننەمگە ئۇزىتىپ ، ئەل شەۋكىتىگە چۈشكەن داغنى يۇيۇپ ، ئانا زېمىننى پاكلايدۇ .

رومانىدا تەسۋىرلەنگەن نىياز ھېكمىبەگمۇ كېپەك دەرۋىشكە ئوخشاشلا ئىدىيىۋى خاراكتېرىدىكى خاسلىقى ، پىكىر ، چۈشەنچىسىدىكى ئۆزگىچىلىكى ، خۇلقى - مىجەزىدىكى ئايرىمىلىقى بىلەن ئوقۇرمەن قەلبىدە چوڭقۇر ئىز قالدۇرىدىغان ھەرىكەتچان بەدىئىي ئوبرازدۇر . ئۇ قۇۋۇلۇق ۋە شۇملۇق بىلەن سۈيىقەست ۋە

هىيله ـ مىكىرده تەڭدىشى يوق بىر ئادەم . ئۇنىڭ ئۇچۇن ئورۇن ۋە مەرتىۋە ئۆز هاياتىدىنمۇ ئەزىز ۋە قىممەتلىك . ئۇنىڭچە ۋاپا ۋە ساداقەت دېگەنلەر ياشاش ئىقتىدارى بولمىغان يارامسىز ئادەملەرنىڭ ئويلاپ تاپقان نەرسىسى . ئۆزىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ئۇچۇن باشقىلارنىڭ هايات يولىنى كېسىش نىياز هېكىمبەگنىڭ ئۆزگەرمەس هايات مەنتىقى . ئۇ رەزىللىك ۋە مۇناپىقلىقنىڭ جانلىق تىپى ، ياۋۇزلۇق ۋە قانخورلۇقنىڭ كەم تېپىلمىدىغان ئۇلگىسىدۇر . ئۇنىڭ ئۇچۇن دۇنيادا ئەڭ قورقۇنچلۇق نەرسە ھەقىقەت ۋە ئادالەت ، دەردەمەن ، بىچارىلەرنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى چۇشىنىپ يېتىشى .

ئاپتور نىياز هېكىمبەگ ئوبرازىنى يارىتىشتا ئۆزگىچە ئىجادىي يول تۇتىدۇ . ئۇنىڭ هايات مەنتىقى بىلەن خاراكتېر ئۆزگىچىلىكىنى توغرا ئىگىلەپ ، نىياز هېكىمبەگنىڭ پەقەت ئۆزىگىلا خاس بولغان ئالاهىدە هايات يولىنى يارىتىدۇ . ئۇنى ماهىيىتى تۇپتىن ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل زىددىيەت قاينىمىغا ، يەنى ئەمگەكچى خەلق ۋە ئۆز كۇشەندىلىرى بىلەن بولغان توقۇنۇشلار ئېقىمىغا تاشلايدۇ . نەتىجىدە ، نىياز هېكىمبەگ بۇ شەپقەتسىز ئېلىشىشتا ئارزۇسىنىڭ ئەكسىچە ئىككىلا سەپتە ئوخشاش مەغلۇپ بولۇپ ، ئۆزىنىڭ جىنايەتلىك شەرمەندە هاياتىنى يىرگىنچلىك ئۆلۇم بىلەن ئاخىرلاشتۇرىدۇ .

كېيىنكى دەۋرىش بىلەن نىياز هېكىمبەگ ئوبرازلىرى ئەدەبىياتىمىزدا هازىرغىچە قەلەمگە ئېلىنمىغان ، پروزىمىزدا هېچقانداق بەدىئىي ئىزناسى بولمىغان پۈتۈنلەي يېڭى ئوبرازلار بولۇپ ، ئۇلارنى ئاپتور ئۆزىنىڭ ماهارەتلىك قەلىمى بىلەن ئەدەبىياتىمىزغا بىرىنچى بولۇپ ئەكىردى . پروزىمىز ئۆزلەشتۈرۈلگەن ، تەقلىد قىلىنغان ، تەكرارلانغان ، ئەسلىي ئۇلگىسى بويىچە قايتا پىششىقلاپ ئىشلەنگەن هالسىز ئوبرازلار بىلەن تولۇپ كېتىۋاتقان بىر چاغدا ، ئۇ ئۆزىنىڭ مۇستەقىل ئىجادىيەت يولىغا مېڭىپ ، ئۆزىنىڭ ئىجادىي بەدىئىي تەپەككۇرىغا

تايىنىپ ، مۇشۇنداق يېڭى ، جانلىق بەدىئىي ئوبرازلارنى ياراتتى . مانا بۇ ھەقىقىي ئىجادىيەت ، ھەقىقىي بەدىئىي كەشپىياتچۇر .

مىللىيلىق بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ ئەڭ مۇھىم ئامىلى . ئۇ شۇ مىللەت ئەدەبىياتىنىڭ ئومۇمىي سەۋىيىسى بىلەن ئەمەلىي كۆچىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان بەدىئىي ئەينەك . ئۇ شۇ مىللەت ئەدەبىياتىنىڭ ئەنئەنىۋى شەكلى ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىدىن پايدىلىنىپ ، مىللىي تۇرمۇشنىڭ ماھىيەتلىك تەرەپلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئارقىلىق مىللىي روھنى گەۋدىلەندۈرۈپ ، شۇ مىللەت خەلقىنىڭ قۇدرەتلىك مەنىۋى كۆچىنى ئېچىپ بېرىشتىن كېلىدۇ . ئۇ ئەدەبىياتنىڭ شەكىل ۋە مەزمۇنىغا ھاياتىي كۈچ بېغىشلاپ ، ئۇنى دۇنيا ۋە ئىنسانىيەتكە يۇزلەندۈرىدۇ . «داغ» رومانىنى بۇ نۇقتىدا زور مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن دېيىشكە بولىدۇ . ئۇنىڭ مىللىي تۇسىنىڭ قويۇقلۇقى بىلەن مەھەللىۋى پۇرىقىنىڭ كۈچلۈكلۈكى كىشىنى ھەقىقەتەن ھەيران قالدۇرىدۇ . ئۇنىڭدا تەسۋىرلەنگەن ھەربىر كۆرۈنۈش ۋە ھەربىر مەنزىرە ئۇيغۇر مىللىي تۇرمۇش مۇھىتىدىلا مەۋجۇت بولۇشى مۇمكىن بولغان تىپىك ۋەقە - ھادىسىلەردىن ئىبارەت . ئۇلارغا ئىشتىراك قىلىۋاتقان يېتەكچى پېرسوناژلاردىن تارتىپ ، ئادەتتىكى پېرسوناژلارغىچە بولغان ھەممە كىشى ئوخشاش بىر خىل مىللىي ئالاڭ ۋە مىللىي روھقا ئىگە . ئۇلارغا ئۇيغۇر مىللىي تۇرمۇشى بىلەن مىللىي پسىخىكىسىنىڭ ئۆچمەس تامغىسى بېسىلغان . ئۇلارنىڭ تەپەككۇر شەكلى بىلەن پىكىر قۇرۇلمىسىمۇ ئۆزگىچە . تىلى شۇنچىلىك نەپىس ۋە ئوبرازلىقكى ، ئۇنىڭدىن ئانا تىلىنىڭ قۇدرەتلىك مەنىۋى كۈچى ئۇرغۇپ تۇرىدۇ . رومانىنىڭ بەدىئىي ئۇسلۇبىمۇ مىللىي تۇس ۋە مىللىي تۇيغۇغا شۇنچىلىك باي . ئۇ گاھىدا ئاسايىشتا يېزا كېچىسىدەك مەيىن ۋە سالماق ، گاھىدا دالا بورانلىرىدەك شىددەتلىك ، تاغ ئېقىنلىرىدەك دولقۇنلۇق . ئۇ ئاپتورنىڭ ئىجادىي شەخسىيىتى بىلەن بەدىئىي ئىزدىنىشكە تارىخىي چىنلىق بىلەن

بەدئىي گۈزەللىك تۇيغۇسىنىڭ قوشۇلۇشىدىن تۇغۇلغان بىر خىل سېھرىي مېلودىيە . قىسقىسى «داغ» رومانى تەسۋىرلىگەن تۇرمۇش مەنزىرىلىرى بىلەنمۇ ، پېرسوناژلار خاراكتېرى بىلەنمۇ ، بەدئىي مەزمۇن ۋە بەدئىي رەڭدارلىقى بىلەنمۇ خەلقىمىزنىڭ ئەخلاقىي ئەقلىي مۇكەممەللىكىنى يارقىن يورۇتۇپ بەرگەن ھەقىقىي ئۇيغۇر رومانى . ئۇ ئۇيغۇر خاراكتېرى ۋە مەنىۋىيىتىنىڭ ئىجادىي سەنئەت ۋاستىسى بىلەن قايتا نۇرلاندۇرۇلۇشى .

«داغ» تارىخ بىلەن رېئاللىق تۇيغۇسى ماھىرلىق بىلەن بىرلەشتۇرۇلگەن تۇرمۇش دەرسلىكى ، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئوقۇشلۇقى . ئۇ ئەدەبىياتىمىزنىڭ ھازىرقى بەدئىي سەۋىيىسى بىلەن بەدئىي مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى روشەن گەۋدىلەندۇرۇپ بېرەلەيدىغان بىر نادىر ئەسەر . ئۇ ئوقۇرمەنلەرنى ئانا زېمىننى سۆيۈشكە ، ئۆز خەلقىنىڭ ئەسىرلىك ئازرۇلىرىنى قەدىرلەشكە ، ئۆزىنىڭ غايە ۋە بۇرچىغا سادىق بولۇپ ، ۋەتەننىڭ پارلاق كېلەچىكى يولىدا بىرلىكتە ئىزدىنىشكە يېتەكلەيدۇ .

(«شىنجاڭ گېزىتى» دىن ئېلىندى .)

قوشۇمچە — 2

«داغ» رومانىنى ئوقۇغاندىن كېيىنكى تەسىراتلىرىم

كېرىمجان ئابدۇرېھىم

شائىر ، يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ يېڭى رومانى — «داغ» ئېسىل رومانلىرىمىز قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشقا تېگىشلىك . بۇ رومان يازغۇچىنىڭ بەدئىي دىتىنى ، تەسۋىرلەش ـ بايان قىلىش ماھارىتىنى ، بەدئىي ئوبرازلارنى يارىتىش ـ سۈرەتلەش ، تارىخىي چىنلىق بىلەن بەدئىي توقۇلمىنى زىچ بىرلەشتۈرۈش ئىقتىدارىنى ، تارىخقا ۋە تۈرمۇشقا مۇناسىۋەتلىك مول بىلىمىنى نامايان قىلدى . شۇنداق بولغاچقا بۇ رومان ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ قىزغىنلىقى ـ سۆيۈپ ئوقۇشىغا سازاۋەر بولدى ، شۇنداقلا ئەدەبىيات ساھەسىدىكىلەرنىڭمۇ ياخشى باھاسىغا ، مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە ئېرىشتى .

بىر رومانچىلىق ياخشى ، مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقىشىنى بەلگىلەيدىغان ئامىللار ئەلۋەتتە كۆپ خىل بولىدۇ . بۇ ماقالىدە مەن «داغ» رومانىدىكى ئاشۇ ئامىللارنى مۇھاكىمە قىلىشتىن كۆرە ، بۇ رومان ھەققىدىكى بەزىبىر يۈزەكى تەسىراتلىرىمنى ئوقۇرمەنلەر بىلەن دەسلەپكى قەدەمدە ئورتاقلىشىپ باقماقچىمەن .

«داغ» رومانى ئالدى بىلەن بىر تولۇق رومان . بۇ رومانداۋ تەسۋىرلەنمەي قالغان ھېچ نەرسە يوق دېسەك ، مۇبالىغە بولماس

دەيمەن . رومان كىشىگە ئالدى بىلەن بىر خىل مۇكەممەللىك تۇيغۇسى بېرىدۇ . دېمىسىمۇ يازغۇچى رومانىغا تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان ئاشۇ مەزگىللەردىكى ئاساسلىق تارىخىي ۋەقەلەرنى ، تارىخىي شەخسلەرنى ، جەمئىيەت كەيپىياتىنى ، خەلقنىڭ ئەھۋالىنى تارىخىي مەلۇماتلار ، پېرسوناژلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ، ئاپتورنىڭ بايانى ۋە بەدىئىي توقۇلمىنىڭ مەھسۇلى بولغان جانلىق تەپسىلاتلار ئارقىلىق ھەم كەڭ ، ھەم چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈپ ، ئوقۇرمەندە شۇ دەۋرنىڭ ئومۇمىي قىياپىتى ، ئاساسىي زىددىيىتى ھەققىدە ئېنىق چۈشەنچە پەيدا قىلىدۇ . يەنە بىر جەھەتتىن قارىغاندا ، يازغۇچى رومانىدىكى ۋەقەلەرنى ، ئەسەرنىڭ قۇرۇلمىسىنى ، ياراتقان پېرسوناژلارنى ، قوللانغان ھەر خىل بەدىئىي ئۇسۇل - ۋاستىلەرنى كىشى كەمتۈكلۈك ھېس قىلمايدىغان دەرىجىگە يەتكۈزۈپ ، ئەسەرنىڭ ئىچكى قىسمىدىمۇ مۇكەممەللىك ، تولۇقلۇق پەيدا قىلغان . بۇنداق مۇكەممەللىك - تولۇقلۇقنى مۇشۇ رومانىنىڭ ئۆزىگە خاس بىر ئالاھىدىلىكى ، مۇئەييەنلىكى دېيىش مۇمكىن . ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئىنچىكە يېزىش ئۇسۇلى ، ئىجادىيەتكە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىش پوزىتسىيىسى رومانىنىڭ مۇشۇ ئالاھىدىلىكىنى ياراتقان بولۇپ ، ھەقىقەتەن كىشىنى قايىل قىلىدۇ . مۇكەممەللىك - تولۇقلۇق يازغۇچىنىڭ پىشىپ يېتىشىۋاتقانلىقىنىڭ ، ئىجادىيەتتىكى مەسئۇلىيەتچانلىقىنىڭ مەھسۇلى ، ئەسەرنىڭ ئاساسلىق مۇئەييەتلىرىنىڭ بىرى ، شۇنداقلا كۆپ خىل مەزمۇن ، كۆپ تەرەپلىمە قىممەتنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۈرگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى .

تارىخىي تېمىلارغا مۇراجىئەت قىلىش ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم تارىخىي تېمىلارنى ياخشى بىر تەرەپ

قىلالايدىغان ، تارىخي تېمىلار ئارقىلىق ھەم تارىخنىڭ باي مەزمۇنلىرىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرەلەيدىغان ، ھەم تارىخ مىسالىدا رېئال قىممەتكە ۋە ئەھمىيەتكە ئىگە پىكىر ئوتتۇرىغا قويالايدىغان يازغۇچىلىرىمىزنىڭ بىرى . تارىخي رومان ئىجادىيىتىدە ئۇنىڭ دۇچ كېلىدىغىنىمۇ ئەلۋەتتە ئالدى بىلەن تارىخي چىنلىق بىلەن بەدىئي چىنلىقنى ، راست ۋەقەلەر بىلەن بەدىئي توقۇلمىنى قانداق قىلىپ ياخشى ماسلاشتۇرۇپ ، رومانىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تەشكىللەش مەسىلىسىدىن ئىبارەت . مەيلى «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا بولسۇن ، مەيلى «داغ» رومانىدا بولسۇن ، بۇ مەسىلە ياخشى ھەل قىلىنغان . «داغ» رومانىنى ئالىدىغان بولساق ، بىز بىر تەرەپتىن ، رومانىدا تەسۋىرلىنىۋاتقان تارىخي شەخسلەر ، ۋەقەلەر ھەققىدە جانلىق ، تەسىرلىك چۈشەنچىلەرگە كېلىپ ، شۇ دەۋرنىڭ ئومۇمي ئەھۋالى بىلەن تونۇشىمىز ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، بۇ رومان ئارقىلىق نىياز ھېكمىبەگ ، كېپەك دەرۋىش ، ئايىمۇھەممەدلەر ھەققىدىكى ئاجايىپ ھېكايىلەرنى ئاڭلايمىز . دەرۋەقە «داغ» رومانى بىر بەدىئي تارىخ ، بىر تارىخي قىسسە بولۇپ پۈتكەن . رومانىنىڭ ئومۇمي ھالىتىدىن قارىغاندا ، يازغۇچى ئەسەردە بەدىئىي ئوبراز يارىتىشقا ۋە بۇ ئارقىلىق ھايات ھېكمەتلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىشكە تېخىمۇ ئەھمىيەت بەرگەندەك تۇرىدۇ . «داغ» رومانى ئۇچۇن تارىخي ئاممىلار پەقەت ئومۇمي گەۋدە ، تېما ئالاھىدىلىكى ھېسابلىنىدۇ . يازغۇچىنىڭ گەۋدىلەندۈرگىنى سۆزسىزكى ، رومانىنى رومان قىلىپ تۇرغان ئىچكى ئاممىلاردىن ئىبارەت . بىز ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنى ئوقۇپ ، جۇملىدىن «داغ» رومانىنى ئوقۇپ ، يۇرتىمىز ، خەلقىمىز باشتىن كەچۈرگەن قىسمەتلىك تارىخ ھەققىدە مول بىلىمگە ، مەلۇم تەسىرات ـ چۈشەنچىگە ئىگە بولىمىز . ئەمما ، يازغۇچى بۇ بىلىملەر ۋە چۈشەنچىلەرنى بىزگە تارىخي ماتېرىياللار ، پاكىتلار ئاساسىدا

شەرھەلەپ چۈشەندۈرمەيدۇ ، بەلكى بەدىئي ئەدەبىياتنىڭ ئەۋزەللىكى نۇقتىسىدىن چىقىپ ، خاراكتېرگە باي پېرسوناژ ، ئاپتورنىڭ ھېسسىياتلىق بايان - تەسۋىرلىرى ، مەنىلەرگە باي تەپسىلاتلار ئارقىلىق ھېس قىلدۇرۇپ ، قەلبىمىزنى لەرزىگە كەلتۈرىدۇ ، كاللىمىزدا ئادىمي پەزىلەت ، بۈرچلار ھەققىدە ئوي پەيدا قىلىدۇ ، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى كۆز ئالدىمىزدا نامايان قىلىدۇ .

«داغ» رومانىدا ئەسەرنىڭ مەزمۇن نۇقتىسىغا ياتىدىغان مۇنداق ئىككى تەرەپ بار : بىرى ، رومانغا ھەقىقەتەن ئاساس ۋە سۈژىت بولالايدىغان ياكى روماننى سۈژىت گەۋدىسى بىلەن تەمىنلەيدىغان ئەدەبىي قىممەتكە باي تارىخ ؛ يەنە بىرى ، رومانغا ھەقىقەتەن مەركىزي ئىدىيە بولالايدىغان ياكى ھايات ھېكمەتلىرى ھېسابلىنىدىغان چوڭقۇر ، ئەھمىيەتلىك پىكىر . ئەلۋەتتە ، بۇنداق پىكىرنىڭ تارىخي ئەھمىيىتىدىن رېئال ئەھمىيىتى كۈچلۈك . ئەدەبىياتىمىزدا تارىخي رومانچىلىقنىڭ يۇقىرى پەللىسىنى ياراتتى دەپ قارىلىدىغان ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندى «ئىز» ناملىق تارىخي رومانىنى يېزىش جەريانىدىكى تەجرىبە - تەسىراتلىرىنى خۇلاسىلەپ ، «تارىخي تېمىدا يېزىلغان رومان ... مۇئەللىپتىن تارىخ ئىچىگە چوڭقۇرلاپ كىرىشنى ۋە تارىخ ئىچىدىن قاڭقىپ چىقىش ماھارىتىنى بىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ» دەپ يازغانىدى . ئوقۇرمەنلەرمۇ ھېس قىلالايدۇكى ، بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىۋاتقان «چوڭقۇرلاپ كىرىش» ، «قاڭقىپ چىقىش» دېگەنلەر ھەرگىزمۇ ئاددىي مەنىدىكى سۆزلەر ئەمەس . بۇ ، بارلىق يازغۇچىلارغا قويۇلىدىغان ، بارلىق يازغۇچىلارغا ئۈيغۇن كېلىدىغان ئاكتىپ ، ئەھمىيەتلىك تەلەپ بولۇپ ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۆز رومانلىرىدا رومانچىلىقتىكى بۇنداق تەلەپنىڭ ھۆددىسىدىن ھەقىقەتەن ئۇتۇقلۇق چىقتى .

نەسرىي ئەسەرلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، پېرسوناژلار ئوبرازىنىڭ قانداق يارىتىلىشى ئەسەرنىڭ مۇڭەپپەقىيەتلىك ياكى ناباب چىقىشىنى بەلگىلەيدىغان ئاساسلىق ئامىللارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ . پېرسوناژلار ئوبرازى ئەسەردە يالغۇز ئادەمنى يېزىش زۆرۈرىيىتى ئۇچۇنلا زۆرۈر بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى يەنە سۇژىتنى قانات يايدۇرۇش ، ئەسەر ئىدىيىسىنى ئوبرازلىق ئىپادىلەش ئۇچۇنمۇ ناھايىتى زۆرۈر . مەلۇم جەھەتتىن قارىغاندا ، ئەسەرنى ئەسەر قىلىپ تۇرىدىغان ئىچكى تەركىبىي قىسىملارنىڭ مۇھىملىرىدىن بىرىمۇ دەل مۇشۇ پېرسوناژلار ئوبرازىدۇر . بۇ نۇقتىنى چوڭقۇر چۇشىنىدىغان يازغۇچى «داغ» رومانىدا نىياز ھېكىمبەگدىن ئىبارەت ئاجايىپ بىر پېرسوناژ ئوبرازىنى ناھايىتى مۇڭەپپەقىيەتلىك يارىتقان . يازغۇچىنىڭ نىياز ھېكىمبەگنى رومانىنىڭ مەركىزىگە قويۇپ يازغانلىقى ، بۇ ئوبرازنى ئۆزگىچە خاراكتېرگە ئىگە قىلىپ تەسۋىرلەشنى ئاساسلىق ئىجادىيەت مۇددىئالىرىدىن بىرى قىلغانلىقى ۋە بۇ ئوبراز ھەققىدىكى تەسۋىرنى ۋايىغا يەتكۈزگەنلىكى ئەسەرنى ئوقۇغان ھەرقانداق بىر ئوقۇرمەنگە ناھايىتى ئېنىق مەلۇم بولىدۇ . شۇنداق دەپ ئېيتىش مۇمكىنكى ، نىياز ھېكىمبەگ ئوبرازىنى يارىتىش ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئىجادىيىتىنىڭ ، شۇنداقلا «داغ» رومانىنىڭ ئەڭ چوڭ مۇڭەپپەقىيەتلىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ . ئەدەبىي ئەسەردە پېرسوناژلار ئوبرازىنى ھاياتىي كۆچكە ، قايىل قىلىش كۆچىگە ۋە بەلگىلىك قىممەتكە ئىگە قىلىدىغىنى پېرسوناژلارنىڭ ئۆزىگە خاس خاراكتېرى بولغاچقا ، يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۆزىنىڭ نىياز ھېكىمبەگدىن ئىبارەت بۇ مۇھىم پېرسوناژىنى ئەدەبىيات تارىخىمىزدا ھېچقانداق بىر ئوبرازغا ئوخشىمايدىغان قىلىپ يارىتقان . نىياز ھېكىمبەگنىڭ بۇنداق يېگانىلىكىنى ئەلۋەتتە ئۇنى ئۆزگىچە خاراكتېرى بەلگىلىگەن . نىياز ھېكىمبەگنىڭ خاراكتېرى

شۇنداق مول هەم مۇرەككەپ خاراكتېركى ، ئۇنىڭ كونكرېت مەزمۇنلىرىنى تىل بىلەن سۆزلەپ تۇگەتكىلى بولمايدۇ . ئۇ ئوقۇرمەنلىك كۆز ئالدىدا نۇرغۇن سەلبىيلىكلەرنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۇرگەن ، پەقەت يامانلىق بىلەن رەزىللىكنىلا ئويلايدىغان ، بەزىدە كىشىنىڭ قايىللىقىنى قوزغاپ قالغۇدەك دەرىجىدىكى تەدبىر - ھىيلىلىرىنىمۇ پەقەت ئۆزىنىڭ رەزىل مەقسىتى ئۈچۈنلا ئىشلىتىدىغان ، ياخشىلىق ، ئادەمىيلىك دېگەنلەرنى زادى بىلمەيدىغان ، قىسقىسى ، يامانلىق ئۇچۇنلا تۆرەلگەن ، ئۆزىنىلا ئويلايدىغان ، جاھانىنىڭ رەپتارىغا كىرىۋېلىپ ، مۇناپىقلىق بىلەن جان ساقلايدىغان بىر «ئۇچىغا چىققان رەزىل قەلب» ئىگىسى سۈپىتىدە گەۋدىلىنىدۇ . نىياز ھېكىمبەگ ئوبرازى شۇ دەرىجىدە مۇكەممەل ، ياخشى يارىتىلغانكى ، ئۇنى بەدىئىي ئوبرازلار مۇۋەپپەقىيىتىنىڭ ئاتالغۇسى ھېسابلىنىدىغان «تىپىك ئوبراز» دېگەن سۈپەت بىلەن سۈپەتلەش مۇمكىن . بۇ يەردىكى تىپىكلىك يالغۇز ئۇنىڭ رەزىل - مۇناپىقلىقتا ۋە ۋەھشىي ھۆكۈمرانلىقتا ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئىكەنلىكىنىلا ئەمەس ، بەلكى يەنە ئۇنىڭ خاراكتېرىنىڭ ئومۇمىيلىققا ئىگە قىلىنغانلىقىنى ۋە ئوبرازچانلىق نۇقتىسىدىن يۈكسەكلىككە ئىگە قىلىنغانلىقىنىمۇ كۆرسىتىدۇ . يازغۇچى بۇ ئوبرازنىڭ خاراكتېر ماھىيىتىنى ھەقىقىي بەدىئىي يوسۇندا كۆرسىتىپ بېرىش ئۈچۈن مۇھاكىمىلىك بايانلاردىن باشقا يەنە ئىپادىلىك تەپسىلاتلارنىڭ رولىدىنمۇ ناھايىتى ئۇنۇملۇك پايدىلانغان . يەنە شۇنىمۇ تىلغا ئېلىش كېرەككى ، ئەسەردە يارىتىلغان نىياز ھېكىمبەگ ئوبرازى يالغۇز تونۇتۇش قىممىتىگىلا ئەمەس ، بەلكى يەنە چوڭقۇر تەربىيىۋى ئەھمىيەتكىمۇ ئىگە . يازغۇچى بۇ ئوبراز ئارقىلىق ئادەملىك سۈپەتكە يات بولغان مۇناپىقلىقىنى قاتتىق تەنقىد قىلىدۇ ، شۇنداقلا نىياز ھېكىمبەگنىڭ تەقدىرى ئارقىلىق كىشىلەرنى مۇناپىقلىقتىن ، مۇناپىقلاردىن ھەزەر

ئەيلەشكە دەۋەت قىلىدۇ . ئەللامە زەمەخشەرىنىڭ «دۇنيا ئىبرەت بىلەن تولغان ، شۇنىڭدەك ئىبرەت ئالمىغۇچىلارنىڭ كۆز ياشلىرى بىلەنمۇ تولغان» دېگەن ھېكمەتنى يازغۇچىنىڭ رومانغا كىرىشمە قىلىپ ئېلىشىمۇ ھەرگىز تاسادىپىي ئەمەس . مۇبادا بۇ رومان ، جۇملىدىن مۇشۇ ئوبراز ھەققىدىكى مۇھاكىمە ـ تەنقىداتلار كېيىنچە چوڭقۇرلاشمىغان بولسا ، ئەدەبىي تەنقىدچىلىرىمىزنىڭ نىياز ھېكمىگ ئوبرازىنى ئۇيغۇر رومانچىلىقىدا ئەڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان تىپلىك سەلبىي ئوبرازلارنىڭ بىرى دەپ مۇئەييەنلەشتۇرىدىغانلىقى شەكسىز . يازغۇچى رومانىدا يەنە نىياز ھېكمىگنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان كىپەك دەرۋىش ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ ۋەھشىيلىكىدىن دادىسى ۋە قېرىنداشلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان ئايمۇھەممەت قاتارلىقلارنىڭ ئوبرازىنىمۇ كۆڭۈل قويۇپ ، ئىنچىكىلىك بىلەن يارىتىلغان . بۇ ئوبرازلاردا خەلقنىڭ تاجاۋۇزچىلىققا ، زۇلۇمغا ، رەزىللىككە قارشى كۈرەش قىلىش روھى ، مەقسەتكە يەتمىگۈچە ئىرادىسىدىن يانمايدىغان باتۇرلۇقى قىزغىن مەدھىيىلەنگەن . رومانىدا يارىتىلغان ئىجابىي خاراكتېردىكى پېرسوناژلار ئىچىدە كىپەك دەرۋىش ئوبرازى ھەقىقەتەن مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان بولۇپ ، كىشىدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرىدۇ . ئۇ رومانىدا شەرق دانىشمەنلىرىنىڭ بىرى سۈپىتىدە مەيدانغا چىقىدۇ . ئۇ ئۆزى ئۈچۈن ئەمەس ، ۋەتەن ـ خەلقنىڭ تەقدىرى ئۈچۈن قايغۇرىدۇ ، غەپلەتتە قالغان خەلقنى ئويغىتىپ ، يۇرتنى ياۋلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىدىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن تەشۋىقاتچى بولىدۇ ، ئۇ نىياز ھېكمىبەگدىن ئىبارەت بۇ بالا ـ قازانى يوقىتىشنى ئۆزىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەقسىتى دەپ بىلىدۇ ھەم ئاخىرىدا بۇ مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ . ئايمۇھەممەت بولسا ، خەلقنىڭ ئېگىلمەس ـ سۇنماس كۈرەش قىلىش روھىنىڭ مەسۇلى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ . يازغۇچى نىياز ھېكمىبەگدىن ئىبارەت

بۇ مۇناپىقنى كېپەك دەرۋىش ، ئايمۇھەممەتلەردىن ئىبارەت قىساسكارلارنىڭ قولىدا جازالاپ ، ئۆزىنىڭ هايات قالىشىنى ، ئەسەرنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسىنى گەۋدىلەندۈرگەن . بۇ هال ئەسەرنىڭ ئېستېتىك قىممىتىنى ، ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى ئاشۇرغان .

«داغ» رومانىنىڭ تەسۋىرلەش ـ بايان قىلىش سەنئىتى هەقىقەتەن ئۇستۇن . رومانىنى ئىنچىكىلىك بىلەن تەپسىلىي ئوقۇيدىغان بولساق ، يازغۇچىنىڭ هەقىقەتەن بىر تەسۋىرلەش ئۇسۇلىنى ئىكەنلىكىنى ، ئۇنىڭ تەبىئەت ، ئادەم ، ئىش ـ هەرىكەت ، مۇهىت هەققىدىكى تەسۋىر ـ بايانلارنى شۇنچىلىك ئىنچىكە ، نەپس ، تولۇق يازغانلىقىنى هېس قىلىمىز . يازغۇچى پېرسوناژلار ئوبرازىنى يارىتىشتا ئۇنى كۆپ تەرەپتىن تەسۋىرلەپ ، ئۇنىڭ خاراكتېر ئالاهىدىلىكىنى هەر جەهەتتىن گەۋدىلەندۈرىدۇ . بەدىئىيلىك نۇقتىسىدىن قارىغاندا ، ئوقۇرمەننى هەممىدىن بەك قايىل قىلىدىغىنى ئالدى بىلەن تەسۋىرلەش ـ بايان قىلىشتىكى ئىنچىكىلىكتىن ئىبارەت . بۇنداق ئىنچىكىلىكنى بىز ئەسەرنىڭ هەممىلا يېرىدە ئۇچرىتىمىز .

«ئايمۇھەممەت تەكچىدىن بىر باغلام تارىشا گۈڭگۇرت ئېلىپ ، ئۇنىڭدىن بىر چىچىق يېرىۋالدى . ئوچاقتىكى چوغنى چۇخچىلاپ ، گۈڭگۇرتنى چوغقا ياقتى . تارىشا گۈڭگۇرت بېشىغا مىلەنگەن نېپىز گۈڭگۇرت پاژژىدە يېنىپ ، زۇمرەتتەك كۆك يالقۇنغا ئايلاندى . ئېرىگەن گۈڭگۇرتتىن ئۆرلىگەن ئۆتكۇر پۇراق ئۆي ئىچىنى بىر ئېلىپ ، ئۇلارنىڭ دىمىغىنى ئېچىشتۇرۇۋەتتى . ئايمۇھەممەت مورا بېشىدىكى چويۇن چىراغقا ئوت يېقىپ بولۇپ ، تولۇق كۆيۈپ تۈگىمىگەن گۈڭگۇرت چىچقىنى پۈۋلەپ ئۆچۈردى ـ دە ، چىراغنى دەرۋىشنىڭ ئالدىغا قويۇپ قويدى . »

يۇقىرىدا كۆرۈپ ئۆتكىنىمىز ئايمۇھەممەتنىڭ چىراغنى

یاندۇرغانلىقىدىن ئىبارەت كىچىككىنە بىر ھەرىكەتنىڭ تەسۋىرى . تەسۋىرلەشتىكى بۇنداق ئىنچىكىلىك ، تولۇقلۇق مەلۇم جەھەتتىن قارىغاندا يازغۇچىنىڭ ئىقتىدارى ، ماھارىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك . رومانىنىڭ بىزگە بېرىدىغان ئاساسلىق تەسىراتلىرىدىن بىرى شۇكى ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم دەۋرىمىزدىكى رومان يازغۇچىلىرى ئىچىدە تەسۋىرگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان ، تەسۋىرنى ياخشى يازىدىغان يازغۇچىلىرىمىزنىڭ بىرى بولۇشقا مۇناسىپ . يازغۇچىنىڭ تەسۋىر ۋە بايانلىرى شۇ دەرىجىدە تولۇق ھەم مۇكەممەل ، تەسۋىر بىلەن بايانىنىڭ ئۇستىگە بايانچىنىڭ كۆزقاراش ، مۇلاھىزىلىرى ، ئىدىيىسى ، ھايات قاراشلىرىمۇ قوشۇلۇپ يېزىلغاچقا ، ئەسەر تېخىمۇ مۇكەممەللىككە ئىگە قىلىنغان . مېنىڭچە «داغ» رومانىنىڭ مۇشۇ جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيىتىنى ، ئالاھىدىلىكىنى يېڭى دەۋر رومانچىلىقىمىزدا خېلى يۇقىرى ئورۇنغا قويۇش مۇمكىن .

يازغۇچى تەسۋىرنى تېخىمۇ جانلىق ، ئوبرازلىق قىلىش ئۈچۈن ، ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرگە مۇراجىئەت قىلىپ ، ئەسەردىكى تەسۋىرلەرنىڭ ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن . مىسال ئۈچۈن رومانىنىڭ باشلانمىسىدىن پارچە كۆرۈپ باقايلى : «كۆز ئايلىرى ، تۇن بىلەن تاڭ گىرەلىشىپ تۇرغان چاغ . كۆك گۈمبىزى پاكىز تازىلانغان شېشىدەك تىنىق . نە بولۇتتىن ، نە تۇماندىن ئەسەر يوق . چېتىگە كۆز يەتمەيدىغان ئاسمان سەتھىنى بېزىگەن سان ـ ساناقسىز يۇلتۇزلار ئالتۇن تۇگمىلەردەك چىمىرلاپ تۇرىدۇ . ئۆلۈك ئەجدىھادەك سوزۇلۇپ ياتقان تۆپىلىكلەر ، ئېگىز ـ پەس ئېدىرلار ئۇستىدە ئاقتىكەن ، يۇلغۇن ، قومۇش ۋە يانتاق دۆڭلىرى خۇددى پىيازلىقتىكى قارانچۇقتەك تۇگۈلۇپ كۆرۈنىدۇ . يېقىنىدىمۇ ، يىراقتىمۇ كۆزگە تاشلىنىدىغىنى قارا پالاستەك قارىيىپ تۇرغان زېمىن .» يازغۇچى مانا مۇشۇنداق

ئوخشىتىش ۋاستىسى ئارقىلىق تەسۋىرنى تېخىمۇ رەڭدار ، جانلىق ، ئوبرازلىق چىقارغان . بۇنى پۈتۈن ، ئەمان ئۇچۇن بىر خىل ئورتاقلىق دېسەكمۇ بولىدۇ .

بىز يۇقىرىدا تەرىپىنى قىلغان تەسۋىرلەش سەنئىتىدىن يەنە يازغۇچىنىڭ تىل ئىشلىتىش ماھىرلىقىنىمۇ كۆرەلەيمىز . يازغۇچىنىڭ پېرسوناژ تىلىنى خاسلىققا ئىگە قىلىشى ، خاس تىل بىلەن خاس خاراكتېرنى گەۋدىلەندۈرۈشى ، سۆز ـ جۈملىلەرنى قوراشتۇرۇشتىكى ئىزچىللىقى ، تىلىنىڭ ئىپادىلىك بولغانلىقى ھەققەتەن كىشىنىڭ قايىللىقىنى قوزغايدۇ .

يۇقىرىقىلار مېنىڭ «داغ» رومانىنى ئوقۇش جەريانىدا ھېس قىلغان دەسلەپكى تەسىراتلىرىم . ئەلۋەتتە ، بۇ رومان ھەققىدە تېخىمۇ چوڭقۇر ، ئەتراپلىق مۇھاكىمىلەرنى ئېلىپ بېرىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ .

(«تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1997 ـ يىللىق 8 ـ سانىدىن ئېلىندى .)

قوشۇمچە — 3

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدە

ئابدۇللا مەتقۇربان

20 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىنىڭ ئاخىرى ، 80 - يىللىرىنىڭ باشلىرىدا ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرىنىڭ نەزىرىدە خېلى يېتىلگەن بىر شائىر سانىلاتتى . چۈنكى ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم شۇ مەزگىللەردە ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ يۇقىرى سەۋىيىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان «ئۇچ غەزەل» ، «مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» ، «خوتەن قەغىزى» ، «تارىمغا مۇھەببەت» قاتارلىق لىرىك شېئىرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىرقانچە داستان ۋە شېئىر توپلاملىرىنىڭ ئاپتورى سۈپىتىدە ئوقۇرمەنلەر قەلبىنىڭ ھۆرمەت تۆرىدىن ئورۇن ئالغان . 1983 - يىلى ئۇ «ئۇچ بولكا» ناملىق تۇنجى ھېكايىسى بىلەن پروزا ساھەسىگە كىرىپ كەلگەندىن كېيىن ، 1988 - يىلىغىچە «سېرىق سەبدە» ، «تۇمانلىق دۇنيا» ، «قورقۇنچلۇق يەكشەنبە» قاتارلىق ھېكايە ۋە پوۋېستلارنى ئېلان قىلىپ ، بۇ ساھەدىمۇ ئۆزىنىڭ بەلگىلىك ئىقتىدارىنى نامايان قىلدى . ئەگەر «ئۇچ بولكا» نى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئىجادىيەتتە شېئىردىن پروزىغا ئۆتۈشىدىكى بىر كۆۋرۈك ھېسابلىغاندا ، 1983 - يىلدىن 1988 - يىلىغىچە بولغان ۋاقىتنى ئۇنىڭ پروزىدىكى ھېكايىدىن رومانچىلىققا ئۆتۈشىدىكى تەييارلىق

باسقۇچى دېيىشكە بولىدۇ . چۈنكى ، بۇ يىللاردا ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ھېكايە ژانىرىدا پۈتكەن ئەسەرلىرى ئىچىدە ئەڭ كۆپ ئوقۇلغىنى ۋە ئەڭ كۆپ تەسىر قوزغىغىنى «تۈندىكى چاقماق» رومانىنى ، ئاندىن سەككىز يىل ئۆتۈپ 1996 - يىلى «داغ» رومانىنى ، يەنە ئون يىلدىن كېيىن «بوز دالا» رومانىنى يورۇقلۇققا چىقاردى . بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ نەزىرىدە ئىلگىرىكى شائىر ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئەمدى يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمغا ئايلاندى . شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بۇ ئۈچ رومانىنى ئۇيغۇر تىلىدا كۆپلۈكنى بىلدۈرىدىغان «لار» ، «لىرى» قوشۇمچىلىرى بىلەن سۈپەتلەشتۈرمەي ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنى يەككە ھالدا ئوقۇغاندا ئوخشىمايدىغان تەسىراتقا ئېرىشكىلى بولغىنىدەك ، ئۇلارنى بىرىكتۈرۈپ ئوقۇغاندىمۇ ئۆزگىچە تەسىراتقا ئىگە بولۇش بىلەن بىللە ئۈچ رومانغا ئورتاق بولغان بەزى ئالاھىدىلىكلەرنى بايقاشقىمۇ بولىدۇ .

ھازىرغىچە نەشر قىلىنغان خېلى نۇرغۇن رومانلارغا ئوخشاش ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ بۇ ئۈچ رومانىمۇ تارىخىي تېمىغا بېغىشلانغان . ئالايلۇق ، «تۈندىكى چاقماق» رومانىدا 1912 - يىلىدىكى «چىرىيە ۋەقەسى» تېما قىلىنغان . 1912 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى چىرىيە ، شۇنىڭدەك پۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ سىياسىي ئاتموسفېراسى ، بۇ ۋەقەنىڭ پۈتكۈل جەريانى ، ۋەتەن ساتقۇچى يۈەن شىكەي ھاكىمىيىتىنىڭ بولۇمسىزلىقى تۈپەيلىدىن بۇ ۋەقەنىڭ ئەقىلگە سىغمىغۇدەك دەرىجىدە ناھەق بىر تەرەپ قىلىنىشى تارىخىي چىنلىق ۋە زۆرۈر بەدىئىي توقۇلمىلار يارىدىمىدە تەسۋىرلەنگەن . «داغ» رومانىدا 1866 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئوتتۇرا ئاسىيادا ئامىتى قاچقان ياقۇپبەگنىڭ ئېلىمىزنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ ئاتالمىش «يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتى» نى تىكلىگەنلىكى ، شۇ جەريانىدا خوتەن

پادىشاھى ھېببۇللا مۇپتىنى ئۆلتۈرۈپ ، «پادىشاھ»نىڭ خۇن دەۋاسىنى قىلىپ قىساس ئالغىلى يۈرت ـ يۇرتلاردىن كەلگەن قىرىق مىڭدەك قەھرىلىك پىدائىينىڭ كاللىسىنى ئېلىپ خوتەننى ئىتتائىتىگە ئالغانلىقى ، مانجۇ ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە يەكەندە ئىشىكئاغىسى بولغان ۋە ئۆزىگە يول باشلاپ خوتەننى ئىتائەت قىلدۇرۇشتا تۆھپە كۆرسەتكەن نىيازنى خوتەنگە ھاكىمبەگلىككە تەينىلىگەنلىكى ، شۇنىڭدىن كېيىنكى ئون يىلدا خوتەن دىيارىدا نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئىنسان قېلىپىدىن چىققان زۇلۇم ـ ستەمنى يولغا قويۇپ ، خەلقنى قان يىغلاتقانلىقى يىپ ئۈچى قىلىنغان . ئۇنىڭغا يانداشتۇرۇپ ، ئاشۇ ئون يىلدا ياقۇپبەگنىڭ «يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتى» نى ساقلاپ قېلىش كويىدا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىنى قانغا بويىاپ ، ئاخىر چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى كېلىۋاتقاندا نىياز ھېكىمبەگنىڭ قارا قولى بىلەن كورلىدا ئۆلگەنلىكى ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىگە غالچىلىق قىلىش بەدىلىگە ئېرىشكەن يەكەننىڭ ئامبالىلىقىغا نارازى بولۇپ غەلىيان كۆتۈرگەندە سىرى پاش بولۇپ قېلىپ ، جازاغا بۇيرۇلغانلىقى ۋە ئادەمسىز ئۆتەڭدە كېپەك دەرۋىش بىلەن ئايمۇھەممەت تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكى قاتارلىق ۋەقەلەر تەسۋىرلەنگەن . «بوز دالا» رومانىدا بولسا ، ئۆتۈكەن تاغلىرى ئېتىكىدىكى ئۇرخۇن دەريا‌سى ۋادىسىغا جايلاشقان ئوردۇبالىق شەھىرى مەركەز قىلىنىپ ، باش قەھرىمان قۇتلۇقنىڭ يېتىم قالغانلىقىدىن تارتىپ تۇنباغا تارخانغا باقما بالا بولۇپ ئۆسۈپ يېتىلىشى ، تۇنباغا تارخان بۆكۈ قاغانىنى جازالاپ قاغان بولغاندا قۇتلۇقنىڭ دەسلەپ مىڭبېشى ، كېيىنچە تۇمەنبېشى ، تۇنباغا قاغان ئالەمدىن ئۆتۈپ ئۇنىڭ ئوغلى تاراس تېكىن قاغان بولغاندا ، ئېل ئۇگەسى بولغانلىقى ، تاراس تېكىن بەگبارس تەرىپىدىن قەستلەپ ئۆلتۈرۈلگەندە بەگبارسنى جازالاپ گۆدەك ئايچۇرنى تەختكە چىقارغان بولسىمۇ ، ئايچۇرمۇ ئۆلۈپ كېتىپ ، ئاخىر ئەل رايى

بويىچە قاغان بولغانلىقىدىن ئىبارەت بىر پۈتۈن جەريان تەسۋىرلەنگەن . بۇ خانلىقنىڭ ئۆز زېمىنىنى ئۆتۈكەن ئېتەكلىرىدىن ئالتاي تاغلىرى ، پۈتكۈل بېشبالىق ئەتراپى ، قاغانبوت ۋە زامانىسىدىكى «تۆت قەلئە» نىڭ ئىككىسىگىچە (يەنى كۈسەن ۋە بۈگۈنكى قارا شەھەرگىچە) كېڭەيتكەنلىكى ، بۇ خانلىقنىڭ شۇنچە كەڭ دائىرىدىكى قەبىلە ۋە قوۋملار بىلەن دۈشمەنلىشىشتىن ئۇلارنى ئۆزلىرىگە قارام قىلىپ دوستلىشىشى ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى تۈرلۈك ئىچكى نىزاھ ، يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلاردىكى تۆر تالىشىشلار ، ئۇيغۇر ئېلىنىڭ تاڭ ھاكىمىيىتىگە ئۆكتە قوپقان ئۆڭكۈلۈك - سۆيگۈن تۆپىلىكىنى تىنچىتىپ بېرىشى مۇناسىۋىتى بىلەن تاڭ چوڭ ئاستانىسى بىلەن بولغان قۇدا - باجىلىق ئالاقىلىرى ، شۇنىڭدەك تاڭ ئوردىسىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى تۈرلۈك نىزاھلار كىرىشتۈرۈلۈپ ، رومانىنىڭ سىغمىنى خېلىلا ئاشۇرغان . «بوز دالا»دىكى يۇقىرىقى ۋەقەلىك ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ بىر مەزگىللىك چېچىلاڭغۇلۇق ۋە تەۋرىنىشتىن مۇستەھكەملىنىپ ، كېيىنكى يېرىم ئەسىردىن ئارتۇق گۈللەپ روناق تېپىشىغا ئاساس سېلىنغان ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ . ناۋادا پەرھات جىلانىنىڭ «ئۇرخۇن شەجەرىسى» رومانىنى ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ گۈللىنىشتىن ئاجىزلىشىش ۋە خارابلىشىشغىچە بولغان جەريانىنى تەسۋىرلىگەن دېسەك ، «بوز دالا» رومانىدا دەل ئاشۇ گۈللىنىشكە ئاساس سېلىنغان جەريان بايان قىلىنىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا تەسۋىرلەنگەن ۋەقەلىكلەردىن مەيلى «چىرىيە ۋەقەسى» بولسۇن ، مەيلى ياقۇپبەگ باسمىچىلىقى بولسۇن ياكى «بوز دالا» دىكىسى بولسۇن ، ھەممىسى مىللىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ئىگىلىك ۋە تارىخىي تەرەققىياتىدا خېلىلا سالماقلىق ئورۇن ئىگىلەيدۇ . ئاپتور ئۆز رومانلىرىدا يۇقىرىقى ۋەقەلىكلەرنىڭ يۈز بېرىش سەۋەبلىرى ، جەريانى ۋە نەتىجىسى ، شۇنىڭدەك ئۇلارغا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي شەخسلەرنىڭ

ئۆسۈپ يېتىلىشى ، شۇ كونكرېت تارىخي شارائىتتا ئوينىغان رولى ، ئۇنىڭغا كۆرسەتكەن تەسىرى ، تارىختا تۇتقان ئورنى قاتارلىقلارنى چوڭقۇر ئانالىز قىلىپ ، تارىخي ماتېرىيالىزم مېتودى بويىچە كۆزىتىپ ۋە بەدئىي ئەدەبىياتنىڭ قانۇنىيىتى بويىچە ئوبرازلاشتۇرۇپ خېلى يۇقىرى بەدئىي ئۇنۇمگە ئېرىشكەن . ئەمەلىيەتتە تارىخي تېمىدىكى رومانلارغا قويۇلىدىغان تەلەپمۇ شۇ . چۈنكى ، «تارىخي تېمىدا يېزىلغان رومان ، چىن مەنىسىدىن ئېيتقاندا ھەم ھەقىقي تارىخ ، ھەم بەدئىي ئەسەر بولالىشى ، يەنى تارىخشۇناسلىق بىلەن رومانچىلىق سەنئىتىنىڭ جانلىق بىرىكمىسى بولالىشى ، ھەممىدىن ئاۋۋال تارىخي چىنلىقنى ئاساس ۋە ئالدىنقى شەرت قىلىشى لازىم . مۇنداق ئەسەر مۇئەللىپتىن تارىخ ئىچىگە چوڭقۇرلاپ كىرىشنى ۋە تارىخ ئىچىدىن قاتقىپ چىقىش ماھارىتىنى تەلەپ قىلىدۇ »[1] ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا بۇ تەلەپلەر خېلى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇندالغان . مىللىي ۋە سىنىپىي ئېزىشكە قارشى تۇرۇش ، ئىچكى ئىناقلىقنى ، تاشقى باراۋەرلىكنى تەكىتلەش ، مىللەتپەرۋەرلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ئىلگىرى سۈرۈش ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭمۇ ئاساسي مېلودىيىسىنى تەشكىل قىلىدۇ . بۇلارنى مەدھىيە دەپ قارىغاندا ، بۇنداق مەدھىيە ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا كۆيلەشكە قارىغاندا تولىراق ئىنسان تەبىئىتى ۋە پسىخىكىسىدىكى ئاجىزلىقلارنى ئېچىپ تاشلاش شەكلى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ . مەسىلەن ، «تۇندىكى چاقماق» رومانىدىكى ۋەقەلىك ئەسلىدىكى چېرىيە بوستانلىقىنىڭ قۇم ئاستىدا قېلىپ ، چېرىيە ئاھالىسىنىڭ ھاياتلىقىنىڭ تۈپ كاپالىتى بولغان سۇنى ئىزدەپ جەنۇبقا كۆچۈشى ۋە قاراقۇرۇم ئاتىنىڭ بېشارىتى بىلەن چېرىيە دەرياسىنىڭ شەكىللىنىشىدىن ئىبارەت ئىككى رىۋايەت ئاساسىغا قۇرۇلغان . ئەمەلىيەتتە بۇ ئىككى رىۋايەت ئىبرەت تۇسىنى ئالغان ئىككى ۋەقەگە چېتىلغان : بۇ يۇرتقا قۇم ئاپىتى كەلگەندە ، ئاھالىنىڭ كۆپىنچىسى يۇز نەچچە ياشلىق

بوۋاينىڭ نەسىھىتىگە قۇلاق سالماي ، قۇم ئاستىدا قېلىپ ھالاك بولغان . بوۋاينىڭ گېپىگە كىرىپ قۇمغا موما تىكلەپ ، ئۇنى توختىماستىن ئايلىنىش بەدىلىگە ھايات قالغۇچىلار سۇ ئىزدەپ جەنۇبقا كۆچكەندە ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى كۆپىنى كۆرگەن بىر كىشى يۇرتقا سۇ تەلەپ قىلىپ قاراقۇرۇم ئاتىنىڭ ئالدىغا بارغان . قاراقۇرۇم ئاتا ئۇنىڭ تەلىپىنى بەجا كەلتۈرگەنىدۇ ، ھېلىقى كىشى ھاسىسىنى سۆرەپ كېلىۋېتىپ يۇرتقا يېقىنلاشقاندا قاراقۇرۇم ئاتىنىڭ نەسىھىتىگە پىسەنت قىلماي ئارقىسىغا قاراپ سېلىپ ، قىيان بولۇپ شاۋقۇن سېلىپ كېلىۋاتقان سۇنىڭ ئۆزۈلۈپ قېلىشىغا سەۋەب بولغان . «داغ» رومانىدا خوتەنده يۈز بەرگۈسى ياقۇپبەگ يېغىلىقىدىن ئالدىن خەۋەر تاپقان كېپەك دەرۋىش خوتەنلىكلەرنى بۇ ئاپەتتىن خەۋەرلەندۈرۈپ قۇتقۇزۇش نىيىتىده يەكەندىن ئالايىتەن كېلىپ ، ئەل ئىچىده ئوقۇمۇشلۇقلاردىن سانلىدىغان قاۋۇل قازانچىنىڭ ئىككى ئوغلى بىلەن كەرىمقۇلغا بولغۇسى ئاپەتتىن پال شەكلىده بېشارەت بەرسىمۇ ، «خۇش خەۋەر ئاڭلاپ كۆنۈپ كەتكەن ، غەپلەت ياستۇقىنى قىرلاپ شېرىن ئۇيقۇدا ياتقان» ② ، «پايدا ئالسىمۇ ساددىلىقىدىن ئالدىغان ، زىيان تارتسىمۇ ساددىلىقىدىن تارتىدىغان» ③ بۇ كىشىلەر خوتەن دىيارىغا چىن دىلىدىن جان كۆيەرلىك قىلىۋاتقان بۇ دەرۋىشنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي ، يادىدىن ئەبەدىي چىقىمىغۇدەك ، ھەتتا لەنىتى نىياز ھېكىمبەگمۇ «... قوشبېگى جانابلىرى ... كەمىنە قۇللىرى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنمەنكى ، قەتلىئامنى ئاخىرلاشتۇرىدىغان پۇرسەت كەلدى . قالغان مۇسۇلمانلارنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچسىلە ، ئۇلار ئىتتائەتمەنلىك بىلەن پۇقرادارچىلىقىنى قىلسا» ④ دېيىشكە مەجبۇر بولغۇدەك قىرغىنغا گۇۋاھچى بولىدۇ . كېيىنچە گويا قاباھەتلىك چۇش كۆرگەندەك ، ئۇشتۇمتۇت يۈز بەرگەن قەتلىئامنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ ، دەرۋىشكە ئىشەنمىگەنلىكىگە مىڭ بىر پۇشايمانلارنى قىلىپ «دەرۋىش ئاتا نەدىسەن !» دەپ ناله قىلسىمۇ چىققان كۆز

مەڭگۈ ئورنىغا كەلمەيدۇ . «بوز دالا» دا بولسا ، تۇنباغا قاغان كونا ئۇلپىتى ، تەختى يېنىغا يوشۇرۇنغان چايان سۈپەت بەگبارسىنىڭ يامان غەرىزى توغرىسىدا قۇتلۇقنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىغا قۇلاق سالماي ، كېيىنكى نۇرغۇن كۆڭۈلسىز ۋە ئورۇنسىز ئاقىۋەتلەرگە سەۋەبچى بولىدۇ . ھەتتا ئۆزى ئىشەنگەن بۇ كىشى تەرىپىدىن قەستلىنىپ بىئەجەل ئۆلگىلى تاسلا قالىدۇ ⑤ . شۇنىڭ بىلەن «ئۆزۈمدىن كەتتى» دېگەن پۇشايمانلىق بىر ئېغىز گەپنى داۋاملىق تەكرارلايدۇ ⑥ . نادانلىق ، ئارتۇقچە ئاق كۆڭۈللۈك ، ئاقىللارغا ئىشەنمەسلىك ، ۋەدىگە ۋاپا قىلىشقا سەل قاراش ، تەجرىبىدىن ساۋاق ئالماسلىق ، شۇ سەۋەبلىك ھەمىشە مەڭگۈلۈك پۇشايمانغا قېلىشلار مىللىتىمىز پىسخىكىسىدا ئاسان ئېرىمەيدىغان چوڭكەم ، يەنى كوللېكتىپ ئاڭسىزلىق شەكىللەندۈرگەن . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا دەل مىللىتىمىز پىسخىكىسىدىكى ئاشۇنداق ئاڭسىزلىق قېزىپ چىقىرىلىپ ، ئۇنىڭ ئۆتمۈش ۋە يېقىنقى زامانىدا مىللىتىمىزگە كەلتۈرگەن ئاپەتلىرى ئوبرازلاشتۇرۇلىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرى بەلگىلىك تارىخىي ماتېرىياللىق قىممىتىگە ئىگە . ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ يېزىۋاتقىنى مەيلى قايسى دەۋرنىڭ تارىخىي ۋەقەلىكلىرى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئاپتور ماتېرىياللارنى بىر تەرەپ قىلىشتا ئالدى بىلەن بەلگىلىك ۋاقىت ئاجرىتىپ ، تېمىغا ئالاقىدار ماتېرىيال ۋە ساھەلەر بويىچە سىستېمىلىق ئۆگىنىپ ئالدىن قەلەم تەۋرىتىش ئادىتىنى شەكىللەندۈرگەن (بۇ تارىخىي تېمىدا ئەسەر يازغان ، يېزىۋاتقان ياكى يازماقچى بولغان باشقا قەلەم ساھىبلىرىغىمۇ ئورتاق تەلەپ) . مۇشۇ نۇقتىدىن ئەبەيدۇللا ئىبراھىم تېما ۋە ئۇنىڭغا ئالاقىدار تارىخىي ھادىسىلەرنىڭ چىنلىقىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ، رومانلىرىدا تارىخىي ۋەقە ۋە تارىخىي شەخسلەرگە ئائىت نۇرغۇن مەلۇماتلارنى ئەسلىي مەنبە بويىچە ئىزاھلاپ كۆرسىتىدۇ . بۇنداق ئىزاھات ئۆرپ ـ ئادەت ، مەدەنىيەت قاتارلىق ساھەلەرگىچە

تۇتۇشۇپ ، رومانلارنىڭ ماتېرىياللىق قىممىتىنى ئاشۇرىدۇ ۋە ئوقۇرمەنگە مول تارىخىي بىلىمنى بېرىدۇ . ئەمما ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ بىزگە تەقدىم قىلىۋاتقىنى نەق تارىخنىڭ ئۆزى ئەمەس . بەلكى شۇ تارىخىي ۋەقەلىكنىڭ بەدىئىي بىر تەرەپ قىلىنىشىدىن پۈتكەن رومان . يەنە بىر تەرەپتىن ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۆز رومانلىرىدا زۆرۈرى بەدىئىي توقۇلمىلار ۋاستىسى بىلەن تارىخىي ھادىسىلەر ۋە تارىخىي شەخسلەرگە قايتىدىن جان كىرگۈزىدۇ . بۇ يەردە دېيىلگەن بەدىئىي توقۇلمىلار ئاساسەن بايان قىلىنىۋاتقان تارىخىي ھادىسىلەرنىڭ مەنتىقلىق تەرەققىياتىغا ماس كېلىدىغان دراماتىك توقۇنۇش ، بۇ توقۇنۇشقا بىۋاستە قاتنىشىپ ئۇنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدىغان شەخسلەر ، ئۇلارنىڭ پائالىيەت ۋە ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرى قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ . ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىن بۇلار تاشقى دۇنيانىڭ ناتۇرال تەسۋىرىدىن ھالقىپ پېرسوناژلارنىڭ مۇرەككەپ مەنىۋىيىتىگە شۇڭغۇش ، ئۇنى ئىمكانقەدەر ئەتراپلىق ۋە چوڭقۇر قېزىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . «تۇندىكى چاقماق» رومانىدىكى ۋەقەلىكنىڭ قويۇق تراگېدىك تۇس ئېلىشى ، «داغ» رومانىدىكى ۋەقەلىكنىڭ ئاجايىپ دولقۇنسىمانلىقى ، «بوز دالا» رومانىدىكى تۇرمۇش كۆرۈنۈشلىرىنىڭ ناھايىتى كەڭلىكى ، ئابلىز قارىنىڭ ھاماقەت ۋە ئىككى يۈزلىمىلىكى ، سۇپۇرگەئاخۇنۇمنىڭ قەيسەرلىكى ، سېيىت ھاجى ۋە نىياز ھېكمىبەگلەرنىڭ مەككارلىقى ، كېپەك دەرۋىشنىڭ تاغدەك مالامەت ۋە تۆھمەتكە چىداپ قىساس ئېلىش ئۇچۇنلا ياشىغانلىقى ، بەگبارىسنىڭ نەپسانىيەتچىلىكى ، ياغلاقار لىڭنىڭ خوجايىنىغا سادىقلىقى ، قۇتلۇقنىڭ بىر سۆزلۈكلۈكى ... ئاپتورنىڭ يۇقىرى بەدىئىي دەت بىلەن پېرسوناژلار قەلب سىرلىرىنى ئېچىشقا ماھىر بولۇشى ، ئۇچ پارچە ئەسەرنىڭ بەدىئىي ئەسەر ئىكەنلىكىنى تولۇق پاكىتلار بىلەن تەمىن ئېتىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا ۋەقەلىك ھەجىم جەھەتتىن

كىچىكتىن چوڭغا ، ماكان جەھەتتىن يېقىندىن يىراقتا ئۆتىدۇ . مەسىلەن ، بالدۇر يېزىلغان «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا 1911 ـ يىلى يازدىن 1912 ـ يىلى يازغىچە بىر يىللا داۋام قىلغان «چىرىيە ۋەقەسى» تەسۋىرلىنىدۇ . ۋەقەلىكنىڭ بىر ئۇچى سۇيۇرگەئاخۇنلارنىڭ ئىزىدىن ئىلچىگىچە سوزۇلغان بولسىمۇ ، ماكان جەھەتتىن چىرىيە بىلەنلا چەكلىنىدۇ . بۇ ۋەقەلىك ئاساسەن مۇناپىق سىيىت ھاجىنىڭ چىرىيىنى چار پادىشاھنىڭ تەسەررۇپىغا ئېلىشقا ئۇرۇنۇشتەك رەزىللىكى بىلەن سۇيۇرگەئاخۇن باشلىق ئەل سۆيەرلەرنىڭ سىيىت ھاجى قىلمىشلىرىغا چەك قويۇشتىن ئىبارەت بىرلا لىنىيە بويىچە تەرەققىي قىلدۇرۇلىدۇ . «داغ» رومانىدا 19 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ ، 70 ـ يىللىرىدا نىياز ھېكىمبەگنىڭ خوتەنگە ھاكىمبەگلىككە تەينىلەنگەندىن كېيىنكى ئون يىللىق ۋەقەلىك ھاكىمبەگ ئوردىسى — ئىلچى مەركەزلىكىدە يېزىلىدۇ ۋە پۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭ دائىرىسىگە يېيىلىدۇ . ئۇچ پارچە رومان ئىچىدە ئاپتورنىڭ ئەڭ كۆپ كۈچ سەرپ قىلغىنى «بوز دالا» ، «چىرىيە ۋەقەسى» بىلەن ئاپتورنىڭ «تۇندىكى چاقماق» رومانىنى يازغان ئارىلىقتىكى ۋاقىت پەرقى يەتمىش يىل ، ياقۇپبەگ يىغىلىقى بىلەن «داغ» رومانى يېزىلغۇچە بولغان ئارىلىقتىكى ۋاقىت پەرقى بىر يۈز يىگىرمە يىل . بۇ ئىككى ۋەقە يېقىنقى زامانىدا يۈز بەرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇلارغا ئائىت تۇرلۇك خاتىرە ۋە ماتېرىياللار خېلى كۆپ تېپىلىدۇ . ئەمما ، «بوز دالا»دا تەسۋىرلەنگىنى مىلادىيە 8 ـ ئەسىردە يۈز بەرگەن . ئۇنىڭ ئاپتورنىڭ بۇ رومانىنى يورۇقلۇققا چىقارغان ۋاقتى بىلەن بولغان پەرقى بىر مىڭ ئىككى يۈز ئەللىك يىلدەك كېلىدۇ . ئۇ دەۋر ھەققىدىكى خاتىرە ۋە ھۆججەتلەر ئومۇمەن كونىچە خەنزۇ يېزىقىدا ساقلىنىپ قالغان . ئاشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا بۇنىڭدىن ئون ئۇچ ئەسىر ئىلگىرىكى ۋاقىت ھەققىدە ۋەقەلىك تەرتىپى تۇرغۇزۇپ ، بەدىئىي تەسەۋۋۇر ئارقىلىق تارىخىي چىنلىققا سادىق بولغان ئاساستا ئاشۇ يىراق دەۋرنىڭ خېلىلا

رەڭدار بەدئىي كارتىنىسنى سىزىپ چىقىش يازغۇچىدىن مول تارىخ ۋە جۇغراپىيە بىلىمى ، مول تەسەۋۋۇر ۋە يۇقىرى بەدئىي ئىقتىدار تەلەپ قىلىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۆگىنىشچان يازغۇچى بولغاچقا ، مەيلى قايسى دەۋر ھەققىدە يازمىسۇن ، ھەممىسىدە ئۆزىنىڭ مول بىلىمى ، كۈچلۈك تەسەۋۋۇرى ۋە يۇقىرى بەدئىي ئىقتىدارىنى نامايان قىلىپ ، ئوقۇرمەنلەرنى خېلىلا قانائەتلەندۈرىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا خاراكتېرى ، خۇي - پەيلى بىر - بىرىنى تولۇقلايدىغان بىر يۈرۈش پېرسوناژلار ئوبرازى خېلىلا مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان . ئۇلارنى تارىخىي شەخسلەر ۋە توقۇلما قىلىنغان شەخسلەر دەپ ئايرىشتىن باشقا يەنە ئەخلاق نۇقتىسىدا تۈرۈپ «ئىجابىي» ۋە «سەلبىي» دېگەن تۈرلەرگە ئايرىشقىمۇ بولىدۇ . گەرچە «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا سۈپۈرگەئاخۇن ، ئابدۇللا چاققان ، سەپەر بوۋاي ، قادىر تۆمۈرچى ، نۇرەك باخشى ، «داغ» رومانىدا كېپەك دەرۋىش ، قاۋۇل قازانچى ، ئايمۇھەممەد ، ھەمدەم باتۇر ، «بوز دالا» دا قۇتلۇق ، ياغلاقار لىك ، تۇنباغا قاغان ، ئىنان قۇلى قاتارلىقلارغا ئوخشاش ئىجابىيلىققا ، ئاساسىي ئىقتىمغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر يۈرۈش پېرسوناژلارنىڭ ئوبرازلىرىمۇ خېلى تەسىرلىك يارىتىلغان ؛ ئالدىنقى ئىككى رومان زاتىدىن تارىخىي تراگېدىيە بولسىمۇ ، بولۇپمۇ سۈپۈرگەئاخۇن ۋە كېپەك دەۋرىشتەك ئۇمىدۋار كىشىلەرنىڭ بولغانلىقى بىلەن ئىككى رومانىنىڭ تراگېدىيىلىك يېشىمى ئوقۇرمەنلەردە ئۇمىدۋارلىق كەيپىياتى پەيدا قىلسىمۇ ، لېكىن سېيىت ھاجى ، نىياز ھېكىمبەگ ۋە بەگبارس قاتارلىق ئوبرازلارنىڭ ئوقۇرمەنلەرگە بېرىدىغان تەسىرى يۇقىرىقى «ئىجابىي» شەخسلەرنىڭكىنى بېسىپ چۈشىدۇ . ئىجتىمائىي مەنپەئەتدارلىق نۇقتىسىدىن ئالغاندا ، «تۇندىكى چاقماق» رومانىدىكى سېيىت ھاجى چارروسىيە جاھانگىرلىكىگە سېتىلىپ ۋەتەننىڭ مۇقەددەس زېمىنىدىن چېرىينى چار پادىشاھ

تەسەررۇپىغا ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى بولغان ، يەنى بۆرىنى قوتانغا باشلىماقچى بولغان مىللىي مۇناپىق ؛ «داغ» رومانىدىكى نىياز ھېكىمبەگ تۇرغان ـ پۇتكىنى ھىيلە ـ مىكىر بىلەن تولۇپ كەتكەن ، ئۆمرى ئاجىزلارنىڭ بېشىغا دەسسەپ ، كۆچلۈكلەرگە يانتاياق بولۇپ ئۆتكەن سۈيقەستچى . «بوز دالا» دىكى بەگبارىس تەخت تەمەسىدە ئەقلىدىن ئازغان ۋە شۇ يولدا ئەل دۈشمەنلىرى بىلەن يوشۇرۇن ئىتتىپاق تۈزگەن قارانىيەت ، مۇشۇ نۇقتىدىن يۇقىرىقى ئۇچ شەخس مەڭگۈلۈك لەنەت ئوبيېكتلىرى ، ياش ئەۋلادلارغا مەڭگۈلۈك سەلبىي دەرسلىك ھېسابلىنىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ، بولۇپمۇ «تۇندىكى چاقماق» ۋە «داغ» رومانىدا ئاشۇنداق لەنەتكەردىلەرنى باش قەھرىمان سۈپىتىدە بەدىئىي سەھنىگە چىقىرىپ ، يۇقىرى بەدىئىي ئۇنۇم ھاسىل قىلغان . يامان غەرەز ، سۈيقەست ، ھىيلە ـ مىكىر ۋە نەيرەڭۋازلىق جەھەتتە يۇقىرىقى ئۇچ نەپەر شەخس بەزىدە بىر تۈز سىزىققا كېلىپمۇ قالىدۇ . ئۇلار ئۇچىلىسى ئۆزى ئاياغ ئاستى قىلغان زېمىندا ، يەنى سېيىت ھاجى ئىلچىدا ، نىياز ھېكىمبەگ يەكەندە ، بەگبارس ئۆتۈكەن ئېتىكىدە تۇغۇلىدۇيۇ ، ئۇچىلىسى ئۆز قوۋمىغا ، كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئانا تۇپراقتا ئاسىيلىق قىلىدۇ . ئاندىن قالسا ، ئۇلار ئۇچىلىسى ئۆزلىرىنى ھامان نىقابلاپلا يۈرىدۇ . مەسىلەن ، ھەمىشە قازانداك سەللىنى ئوراپ ، ئېغىزىدىن كالامى شېرىپ ، قولىدىن تەسۋى چۈشمەيدىغان سېيىت ھاجى نادان پۇقراغا خۇداغا ئەڭ يېقىن تەقۋادار مۇسۇلمان ۋە خىزىر سۈپىتىدە كۆرۈنىدۇ . نىياز ھېكىمبەگ دائىم ئۆزىنى سەئىد ئەۋلادى سۈپىتىدە كۆرسىتىپ ، ئەتراپىدىكىلەرنىڭ كۆزىنى بويايدۇ . شۇڭا ، مانجۇلار ھۆكۈم سۈرگەندە «دۇڭ نىياز» ، «ئەر شويە» (ئوتتۇرانچى بەگزادە) ، خۇيزۇلار ھۆكۈم سۈرگەندە «ما نىياز»⑦ ، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا سەللە ـ تونلۇق تەقۋادار مۇسۇلمان بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقالايدۇ . مانجۇلار قايتىدىن كەلگەندە بولسا ، «يەنە ئۇزۇن چاچ

قـويۇپ ، مانجۇچه ئۇستۈاش كـيـيۈالـدۇ» ⑧ . بەگبارس ئۇيغۇر خانلىقى بىلەن شەرقىي ئاستانىنىڭ مۇناسىۋىتىگە چېتىلىدىغان ، تۇنباغا قاغاندىن يوشۇرۇنچە قىلغان قۇربقان ئاتلىرى سوداسىنىڭ جـىـنـايـىـتـىنى ياغلاقار لىكغا دوكگەپ ، قاغان ئالدىدا ئادالەتنى يـاقـلـىـغـۇچـى قـىـيـاپـىتىگە كىرىۋىلىپ ، ئاستىرتىن قۇتلۇققا زىـيـانكەشلىك قىلماقچى بولىدۇ . ئۇنىڭدىن باشقا بۇ ئۇچ نەپەر شـەخـس يەنە ئاجايىپ چېچەن ۋە تەدبىرلىك ، سېيىت ھاجىنىڭ چىرىيە تارىخىي ۋە نىياز ھېكىمبەگ ھەققىدىكى مۇلاھىزىلىرى ، ئىسلام تارىخى ۋە دىنىي ئەھكاملار ھەققىدىكى ئەتراپلىق مەلۇماتى ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ شامالغا قاراپ يەلكەن كېرىشكە ماھىرلىقى ، «يـىـقـىـلـمـايـدىغان تامنى يۆلەش ، يۆلىگەندىمۇ ئاۋامنىڭ دىققىتىنى قوزغىمىالايدىغان داغدۇغا بىلەن يۆلەپ ، ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە مـەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ مەن يۆلەپ تۇرغاچقىلا بۇ تام ئۆرە تۇرۇۋاتىدۇ دېيەلىشى ، يىقىلىش ئېھتىماللىقىنى سەزگەن ھامان بۇ تامنى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىتتىرىپ ، تام يىقىلغاندا بولسا ئۇنىڭ چاڭ ـ توزانلىرىدىن پايدىلىنىپ باشقا بىر تامنى يۆلەشكە باشلاپ ، ئۇ تام مەن ئىتتەرگەچكىلا يىقىلدى دەپ تام يىقىتقانلىق تۆھپىسىنى ئۆز دەپتىرىگە يېزىۋىلىشتىن ئىبارەت مەنتىقى» ⑨ ؛ بەگبارىسنىڭ ئاتىسى ئاتاچۇق بۆرىنىڭ تەربىيىسىدە ۋۇجۇدىدا ئىلاھىي بۆرىنىڭ ئوۋ ئوۋلاش ماھارىتىنى يېتىلدۇرۇپ ، رەقىبلىرىگە ئاشۇ ئىلاھىي بۆرىنىڭ ئوۋدىكى ئۇسۇلى بويىچە تاقابىل تۇرۇشلىرى ...⑩ بۇ ئۇچ نەپەر شەخسنىڭ چېچەنلىكىنى بىلدۇرىدۇ . ناۋادا ئۇلارنىڭ مۇنداق مـول بـىـلىمى ، چېچەنلىكى توغرا يولغا ، ھالال ئىشلارغا سەرپ قـىـلىنغان بولسا ئىدى ، ئۇلار مىللىتىمىزنىڭ ئىلىم ـ پەن ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىغا ئاجايىپ تۆھپىلەرنى قوشقان ، ئەۋلادتىن ئـەۋلادقـا مـەدھـىـيـىـلـىـنىپ تىللاردا داستان بولغان بولاتتى . ۋەھالەنكى ، ئۇلارنىڭ ئۇچىلىسى تامامەن ئەكسىچە يول تۇتقاچقا ، ئاقىۋەت خەلقنىڭ دۇشمىنىگە ئايلىنىپ تارىخنىڭ لەنەت تۇۋرۇكىگە

مەڭگۈلۈك مىخلىنىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم قەلىمى ئاستىدا بۇ شەخسلەر يۇقىرىقى ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن نوقۇللا ئەخلاقي قىممەت يارىتىپ قالماي ، يەنە يۇقىرى ئېستېتىك قىممەتمۇ يارىتىدۇ . ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ ھەقىقي قىممىتىمۇ دەل مۇشۇ يەردە . ئۇيغۇر تارىخي رومانلىرىدا يارىتىلغان ئوبرازلار سىستېمىسىغا قارىساق ، تولىراق سۈتۈق بوغراخان (« سۈتۈق بۇغراخان ») ، مەھمۇد كاشغەرىي (« مەھمۇد كاشغەرىي ») ، بىلگە قاغان ، پانتېكىن (« ئۇرخۇن شەجەرىسى ») ، تۆمۈر خەلىپە ، خوجىنىياز پالگان (« ئىز ») قاتارلىق « ئىجابىي » شەخسلەر ئوبرازىنىڭ گەۋدىلىك ئورۇندا تۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىمىز . بۇ تارىخي رومانلىرىمىزدا سەلبىي شەخسلەرنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشقا ئومۇمەن ئۇنچە كۈچ سەرپ قىلىنمايۋاتقانلىقىنى ، بەزى سەلبىي پېرسوناژلارنىڭ ئوبرازلىرى يارىتىلىدى دېيىلگەندىمۇ ، ئۇلارنىڭ بەدىئي قۇۋۋىتىنىڭ نىسپىي ھالدا ئاجىزلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم بۇ ئۇچ نەپەر شەخسنىڭ خېلىلا مۇكەممەل بولغان ئوبرازى ئارقىلىق تارىخي رومانچىلىقىمىز ئوبرازلار سىستېمىسىدا مەۋجۇت بولۇۋاتقان بۇ ھالەتنى مەلۇم دەرىجىدە ئۆزگەرتتى ۋە بۇ جەھەتتىكى بوشلۇقنى تولدۇردى . بۇ ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئاتالمىش « سەلبىي شەخس » لەرنىڭمۇ مۇكەممەل ۋە مۇرەككەپ قۇرۇلمىلىق ئادەم ئىكەنلىكىنى دەققەتتىن چەتتە قالدۇرمىغانلىقىنىڭ ئىپادىسى ، ئاپتورنىڭ بەدىئي ئوبراز يارىتىشتىكى بىر ئۆزگىچىلىكى .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا كەچمىشى ھەر خىل بولسىمۇ قىسمىتى ئاساسەن ئوخشىشىپ كېتىدىغان ، ئۆز كەسپىگە پۇختىلىقى ، غۇرۇر بىلەن ياشىغانلىقى ئۈچۈن ئەل ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن جالالىدىن تۆمۈرچى ، قاۋۇل قازانچى ۋە قۇتلۇقنىڭ دادىسى قاتارلىق كاسىپلار ئوبرازىمۇ خېلىلا تەسىرلىك يارىتىلغان . ئۇلاردىن « تۇندىكى چاقماق » رومانىدىكى جالالىدىن تۆمۈرچى چاڭ

سۇلالىسى چېرىكلىرىگە قارشى قوزغالغان «توپىلاڭچىلار»غا نەيزە ۋە قىلىچ سوقۇپ بەرگىنى ئۇچۇن ئىلچىدا تۆت يىل قاماقتا ياتىدۇ . كېيىنچە ياخشى نىيەتلىك بىر چېرىكنىڭ ياردىمىدە ھەپسىدىن چىقىپ باشتوغراق چۆللۈكىدە يالغۇز ياشىغان بولسىمۇ ، سۇپۇرگەئاخۇنلار سېپىدە ئابلىزقارى قارا ئۇۋۇسىنىڭ كۇلىنى كۆككە سورۇپ ، ئاخىرىدا قولغا ئېلىنىپ سوراققا تارتىلىدۇ . «داغ» رومانىدىكى قاۋۇل قازانچى ئۆزىنىڭ تۆمۇرچىلىك ھۇنىرىنى كۆرسىتىش ئۇچۇن ، شۇنىڭدەك ھېيىبۇللا پادىشاھنىڭ دەۋىتى بىلەن بىر دانە توپ (زەمبىرەك) ياسايدۇ . بۇ توپنى سىناق قىلىدىغان چاغدا ، ھېيىبۇللا پادىشاھ ئاچارچىلىق تۇپەيلىدىن تۆت باش كۆكۇشاش ئوغرىلاپ قويغان بىر دېھقانىنى تۇتۇۋېلىپ ، ئۆز «ئادالىتى» نى نامايىش قىلىش ئۇچۇن ھېلىقى دېھقانىنى قاۋۇل قازانچى ياسىغان توپنىڭ ئىستوۋۇلىغا ئولتۇرغۇزۇپ جازالاپ كۇلىنى كۆككە سورۇيدۇ . بۇ ئىشتىن كېيىن قاۋۇل قازانچى ئۆزىنى گۇناھكار ھېسابلاپ ، بالىلىرىنىمۇ تاشلاپ قاراڭغۇ تاغدىكى بىر مازارغا بېرىپ ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ خۇدادىن گۇناھىنى تىلەيدۇ . كېيىنچە ، نىياز ھېكمىبەگكە قارشى ئىسيان ئۇچۇن تاغ تەۋەسىگە كۇچ توپلاشقا چىققان ئوغلىغا ئەگىشىپ تاغدىن چۇشۇپ ، يورۇقلىق بويىدىكى قىرغىندا نىياز ھېكمىبەگنىڭ قولىدا — توپ ئوقىدا ئۆلۇپ كېتىدۇ . «بوز دالا» رومانىدىكى قۇتلۇقنىڭ دادىسىمۇ تۆمۇرچى بولۇپ ، ياغلاقارلارغا كېرەكلىك پالتا ـ قىلىچلارنى ۋاقتىدا ياساپ بەرمىدىڭ دېگەن ئەيىب بىلەن تۇتۇپ كېتىلىدۇ . تۇنقۇندىن چىقىپ ياغلاقارلاردىن ئۆچ ئېلىش كويىدا 30 يىللاپ پۇرسەت كۇتىدۇ . ئاخىر تاراس قاغانىنى ئۆلتۇرۇشكە قاتنىشىپ تۇتۇلۇپ قالغاندا ، ئويلىمىغان يەردىن ئېل ئۇگەسى بولغان ئوغلى قۇتلۇق بىلەن ئۇچرىشىپ ، ئەمدى مۇرادىغا يېتىپ پۇخادىن چىققاندەك بولۇپ ، دىققەتسىز تۇرغان ئوغلىنىڭ خەنجىرى بىلەن ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ . ئۇچ پارچە رومانىدىكى ئۇچ

كاسىپىنىڭ ئوخشاشلا تۆمۈرچى بولۇپ چىقىشى بىر خىل تاسادىپىيلىق بولسىمۇ ، ئۇلارنىڭ ئۆزگىچە ئاقىۋىتى ئۈچ پارچە رومانغا بەلگىلىك سېھىر بېغىشلايدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئۈچ پارچە رومانى بەزى ئىنچىكە پەرقلەرگىمۇ ئىگە . مەسىلەن ، بەدئىي ئوبرازلاردىن يۇقىرىدىكى ئۈچ نەپەر لەنەتكەردىدىن سېيىت ھاجى بىلەن نىياز ھېكىمبەگ رەقىبلىرى بىلەن ھېچقاچان تىغمۇتىغ ئېلىشمايدۇ . رەقىبلىرىگە دۇچ كەلگەندە ئاساسەن ھىيلە ـ مىكىرنى قورال قىلىدۇ . مىللەت مەنپەئىتىنى ، ۋەتىنىنى سېتىشنى نومۇس بىلمەيدۇ . بەگبارىسمۇ ئالدامچىلىق ۋە سۇيىقەست بىلەن شۇغۇللانسىمۇ ، لېكىن سىرى پاش بولۇپ قالغاندا رەقىبلىرىدىن كەچۈرۈم تەمە قىلمايدۇ . سېيىت ھاجىدەك ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئايالچە ياسىنىپ قېچىپ كەتمەيدۇ[11] ، نىياز ھېكىمبەگدەك جېنى تۇمشۇقىغا كەلگەندە رەقىبلىرى ئالدىدا تىزلىنىپ ئۆزىنى كاچاتلاپ بىر قوشۇق قېنىنى تىلىمەيدۇ .[12] ، بەلكى يېڭىلگىنىگە تەن بەرمىگەندىن سىرت يەنە قارامىلىق قىلىپ رەقىبى قۇتلۇق بىلەن دۇئېل تەرتىسىدە ئېلىشىپ تەلىيىگە تەۋەككۇل قىلىدۇ[13] . بۇ ئۈچ نەپەر شەخس ۋۇجۇدىدىكى بۇنداق نازۇك پەرق ، ئۇلاردىن سېيىت ھاجى بىلەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۇيغۇر ئىجتىمائىي ئىگىلىك تەرەققىياتىنىڭ تىپىك ئېكىنچىلىك مەدەنىيىتى باسقۇچىدا ، بەگبارىسنىڭ بىرقەدەر قەدىمىيرەك بولغان تىپىك يايلاق مەدەنىيىتى ۋە شۇنىڭغا ماس كېلىدىغان قىسمەن مۇقىم ئولتۇراقلاشقان ، قىسمەن كۆچۈپ يۈرىدىغان چارۋىچىلىق تۇرمۇشى باسقۇچىدا ياشىغانلىقى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك . چۈنكى ، سېيىت ھاجى بىلەن نىياز ھېكىمبەگ ۋۇجۇدىدا ئېكىنچىلىك مەدەنىيىتى مۇھىتىدا ياشايدىغان كىشىلەردە كۆرۈلىدىغان تىلى بىلەن دىلى ، سۆزى بىلەن ھەرىكىتى بىردەك بولماسلىق ، سامانىنىڭ تېگىدىن سۇ يۇگۇرتۇش قاتارلىقلار ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىسە ، بەگبارس ۋۇجۇدىدا يايلاق

ئادەملىرىنىڭكىگە خاس بولغان مىجەزدىكى چۈسلۇق ، جاھىللىق ، قىمارۋازلارچە قارامللىق ، شۇنىڭدەك مەردلىك قاتارلىقلار ئۇستۈنلۈكنى ئىگىلەيدۇ . دېمەك ، سېيىت ھاجى ، نىياز ھېكمىبەگ ۋە بەگبارىستىن ئىبارەت بۇ ئۇچ نەپەر شەخسنىڭ ۋۇجۇدىدىكى بۇنداق نازۇك پەرقلەر ئۆزۈ نۆۋتىدە ئۇلارنى يۇقىرىقىدەك خېلى روشەن دەۋ ئالاھىدىلىكىگىمۇ ئىگە قىلىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ يەنە بىر گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى ئۇنىڭ تىلىدا كۆرۈلىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومان ئىجادىيىتىگە شېئىرىيەتتە يىگىرمە يىللاپ جاپالىق ئىزدىنىپ بەلگىلىك مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەندىن كېيىن ئاندىن تۇتۇش قىلغان . ناۋادا ئاشۇ ۋاقىتتا ئەبەيدۇللا ئىبراھىم بەدىئىي ماھارەتتە بارغانسېرى پىشىپ يېتىلگەن دېيىلسە ، مېنىڭچە بۇ يەردىكى «ماھارەت» ۋە «يېتىلىش» ئۇنىڭ شەيئى ھادىسىلەرنى شائىرانە نەزەر بىلەن بايقاش ۋە كۆزىتىش ، شېئىرىي پىكىرنى شەكىللەندۈرۈش ، ئۇنى كۆپلىپت ۋە مىسرالارغا تەڭشەش ، ئۇلاردىن بىر پۈتۈن بەدىئىي قۇرۇلما ھاسىل قىلىش قاتارلىقلاردىن باشقا ، تىلىمىزدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىش ۋە ئۇنى دەل جايىدا ئىشلىتىشىنىمۇ كۆرسىتىدۇ . بۇنداق بەدىئىي ماھارەت ئۇنىڭ رومانلىرىدىمۇ ئىپادىلىنىدۇ . ئۇچ پارچە رومانىنىڭ تىلى ئومۇمەن شېئىرىي تىل بولۇپ ، بۇنداق «شېئىرىي» لىق بولۇپمۇ ئاپتورنىڭ بايان تىلىدا روشەن ئىپادىلىنىدۇ . ئاپتور مەيلى ۋەقەلىك بايان قىلسۇن ياكى مەنزىرىلەرنى تەسۋىرلىسۇن ، ئۇلاردا تىلىنىڭ توغرىلىقى ، دەللىكى ۋە ئېنىقلىقىغا يېتەرلىك ئەھمىيەت بەرگەندىن سىرت ، تىلىنىڭ «شېئىرىيلىقى»غا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن . «تۇنىدىكى چاقماق» بىلەن «داغ» دا بۇنداق «شېئىرىي» لىق ئاپتور بايانىدىن باشقا پېرسوناژلار دىئالوگىدىمۇ خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ . ئۇچ رومانىدىكى تىلىنىڭ «شېئىرىي»لىقى نۇقتىسىدىن بەزى بۆلەكلەرنى

ئۇزۇڭالغاندا ، بۇنداق بۆلەكلەرنىڭ بەزىسى تەبىئىيكى شېئىرىي تۇسى قويۇق بولغان مۇستەقىل نەسر ياكى قاپىيىسىز شېئىر بولالايدۇ . مەسىلەن ، «چوڭ قوۋۇقى كۇنچىقىشقا يۇزلەنگەن ، تاڭ جىلۋىسى ، تاڭ قۇياشىنىڭ نۇرلۇق رۇخسارىنى هەممىدىن ئاۋۋال تاماشا قىلالايدىغان ئوردۇبالىقمۇ دەل مۇشۇ ۋادىدىن ئورۇن ئالغانىدى . چېكى يوق ئوتلاق ، ياپيېشىل ئورمان ، تاختا ـ تاختا ئېكىنزارلىقلار بىلەن قورشالغان بۇ شەھەر كۆك دېڭىزدا لەيلەپ تۇرغان غايەت زور كېمىدەك هەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى . تارام ـ تارام داغدام يوللار بۇ شەھەرگە تۇتىشاتتى ...

ئاقۇاش تاغلار ۋە جىرالاردىن ئېقىپ كېلىدىغان ئۇرخۇن دەرياسىمۇ بۇ زېمىنىنىڭ قان تومۇرى ، سۈتى ئەلۋەك ئانىسى ئىدى . ئوتلاق هۆسنىگە كۇمۇش بەلۋاغدەك يارىشىدىغان بۇ ئەزىم دەريا ئېتىز ـ قىرلارنى ، مال ـ چارۋىلارنى قاندۇرغاندىن كېيىن قەدىم ناخشىلارغا توۋلىغىنىچە يۇرت شىمالىغا قاراپ ئېقىپ كېتەتتى .

زېمىن قاراۋۇلى ئۆتۈكەن تېغى ئوردۇبالىقنىڭ كۇنپېتىش تەرىپىدە ئاق تۇماق كىيگەن بەقۇۋۋەت يىگىتتەك ، مەردانە قىياپەتتە قەد كېرىپ تۇراتتى . پاناھ ئىزدەپ نە ـ نەلەردىن كۆچۈپ كەلگەن سەرسان بۇلۇت تاغ بېلىدىن ماكان تۇتۇپ ئۇيناپ يۇرەتتى .

يانباغىردىن باشلىنىپ دەريا بىلەن قۇچاقلاشقان يېشىل ئوتلاق تۇرلۇك ـ تۇمەن گۇل چېچىلغان كۆك تاۋاردەك رەڭدار ۋە كۆركەم ئىدى . تاقىر قىيا تۇۋىدىكى تاغ باغرىدا ئارچىزارلىق كۆكلەپ تۇراتتى . يانباغىر پەسلىگەنسېرى قېرى تاغ تېرەكلىرى ، تېۋىلغا ، ئازغانلار كۆپىيىپ باراتتى . ئازغانلار پاكار چانقاللارغا ، چانقاللار بولۇق ئوت ـ چۆپلەرگە ئورۇن بەرگەن يانتۇلۇقتا چاپچىپ يۇرگەن تېمەن تايلار ، ئويۇر ـ ئويۇر قوي پادىسى خۇددى كېچە ئاسمىنىدىكى چوڭ ـ كىچىك يۇلتۇزلاردەك ، هەممە يەرگە تارالغانىدى . توقلۇق ـ تىن شوخلۇق قىلىۋاتقان يىلقىلارنىڭ بەس ـ بەس بىلەن كىشنەشـ

لىرى ، كاللارنىڭ مۆرەشلىرى ، قوي ـ ئۆچكىلەرنىڭ سۈناي چالغاندەك سوزۇپ ، مەرەشلىرى ئۈچقۇر چوپانلارنىڭ ھايت ـ ھۇيت ، لىرى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ ، پۈتكۈل ئوتلاقنى چاڭ كەلتۈرەتتى . پاكار دۆڭلەرنىڭ تەسكەيدىكى ياغاچ ئۆيلەر ۋە ئۈچى ئۈچلۈق كىگىز ئۆيلەر ئاقۇچ تۈتۈن ئارىسىدا ، تۈمانلىق دېڭىزدىكى چاچما ئاراللاردەك چوقچىيىپ تۇراتتى . كۆشەۋاتقان كاللارنىڭ ئايىغ ئاستىدىن ئۈچۈپ چىققان بوز تورغايلار كۆك قەرىگە چىقىۋېلىپ ۋىچىرلاپ قوياتتى» ⑭ .

«ئۆتۈكەن تېغى ئاجايىپ بىر تاغ ، ئۇ تاغلا ئەمەس ، ئەل نەزىرىدە تەڭداشسىز ئىلاھ ، ئىلاھ نەزىرىدە بىر تىرىك ئىنسان . ئۆتۈكەن — بۇ تەڭداشسىز ئىلاھ ۋە ھىممەتلىك ئاتا ، چاپقۇر ئاتلىق ھونلارنى ، قوۋمى تولا دىل ـ تۇرالارنى ، جورجان ، باسمىل ، سىيانپىلارنى ، ئاق بوز ئاتلىق كۆك تۈركلەرنى ، سىر ـ تاردۇشلار ۋە خاكاسلارنى ، لاچىن سۈپەت ئۇيغۇر قوۋمىنى ئۆز ھېكمىتىدىن ئاپىرىدە قىلىپ ، ئۆز باغرىدا ئاۋۇندۇردى . ئەلۋەك سۈيىدە ئېغىزلاندۇرۇپ ، ۋۇجۇدىغا كۈچ ـ مادار بەردى . كۆڭۈل ـ كۆكسىنى ئۆز قۇچىقىدەك كەڭ يارىتىپ ، ئىرادىسىنى ئۆز تېشىدەك مۇستەھكەم قىلدى ... » ⑮ . بۇلار شائىرانە تەپەككۇرنىڭ ، ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان شائىرانە پىكىرنىڭ مەھسۇلى ، شۇنداقلا بۇلارنىڭ گۈزەل شېئىرىي تۈستە ئىپادىلىنىشى بولۇپ ، بۇلارنى قاپارتما ھەيكەل ياكى تىل بىلەن ھەرىكەتكە كەلتۈرۈلگەن سۈرەت دېگىلىمۇ بولىدۇ . چۈنكى ، بۇلاردا سۈرەتمۇ ، ئاۋازمۇ ، ھەرىكەتمۇ بار ۋە ئۇلار تەبىئىي ھالدا بىرىكىپ بىر گەۋدىلىشىپ كەتكەن . يۇقىرىقى بايان ۋە تەسۋىرلەر ئوقۇرمەندە ئانا تۇپراقنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىدىن زوقلىنىش ، ۋەتەننىڭ گۈزەل ۋە ئۇلۇغلۇقىدىن سۆيۈنۈش ، مۇشۇنداق ئەزىز تۇپراقنىڭ پەرزەنتى بولغانلىقىدىن چەكسىز پەخىرلىنىش ۋە كۈچلۈك ئىپتىخارلىنىش ھېسسىياتى ،

ئۆتۈكەن تېغىدەك يۈكسەكلىك ۋە تەڭداشسىز ئالىيجانابلىق ھېسسىياتى ئويغىتىدۇ .

ئەبەيدۈللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ تىل ئالاھىدىلىكى يەنە ئاپتورنىڭ باش قەھرىمانىنىڭ مۇرەككەپ مەنىۋىيىتىنى كۆپىنچە شۇ باش قەھرىمانىنىڭ ئۆزىگە سۆزلىتىش يولى بىلەن ئېچىپ بېرىشىدە ئىپادىلىنىدۇ :

«... بۇمۇ بىر سەۋەب ، بىراق بۈيۈك ئاقپاششا ئېلىنىڭ مەنىپەئىتىگە لايىق چوڭ ئىش قىلماق ئۈچۈن ، مۇشۇنداق بىر يۇرتنى تاللىماق لازىم . بۈگۈنكى زامانداً ، ھەممە مەملىكەت مۇداپىئە نەزىرىنى چېگرىغىلا قاداۋاتىدۇ . چېگرىغا كېلىپ ئوسۇرساڭمۇ ئۇلار سېنى توپ ئاتتى دەپ ئەيىبلەيدۇ . ھازىر چېگرىنىڭ خېلىلا ئىچكىرىسىگە جايلاشقان بۇ يۇرتتا نېمىلا قىلساق قىلىۋېرىمىز . پەقەت يەرلىك ھۆكۈمەتكە ئازراق نەپ بەرسەڭلا ، ئۇلار ساڭا ئىش قىلىپ بېرىدۇ ...

شۇنداق ، مال ئەشيا جەھەتتە باغ دېسە بېغى بار ، تاغ دېسە تېغى بار بۇ يۇرت بىزنى ئالاھىدە قىزىقتۇرىدۇ . مەسىلەن ئالساق ، بايام زىيارەتتە دېگەندەك ، ئىمامىلىرىم كەنتىدە ئالتۇن قېزىش ئىشىنى پات يېقىندا باشلىۋېتىمىز ، ئىككى تاغ كەنتىدىن چىقىدىغان قاشتېشى ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى بىزگە بەك زۆرۈر بولغان نەرسىلەردۇر . ئەتە ـ ئۆگۈن گىلەم كارخانىمىز ئىشقا كىرىشىپ كەتسە ، ئۇنىڭدىن كېلىدىغان پايدىنىڭ ھېسابى يوق . گۈلاخمانىڭ پاختىسى ، چىرىيىنىڭ قۇرۇق مېۋىلىرى سودىگەرلىرىمىزنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرىدۇ » [16] .

«ھەي بىچارە ئەخمەق ، پالانى پالانچى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىپتۇ ، دېگەنمۇ گەپ بولامدۇ ، ئۆتۈپ كەتسە نېمە بوپتۇ ؟ جاھاندا مەنپەئەت تۈگىگەن يەردىن قاچمايدىغان زادى قانچىلىك ئادەم بار ، مەنپەئەت بار يەرگە يۈگۈرمەيدىغان يەنە قانچىلىك ئادەم بار ؟ ئىشەنمىسەڭ ،

ئـۆزۈڭگە سەپسېلىپ قاراپ باق ، قىزىڭنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئـۈچۈن ئەمىر لەشكەرلىك مەنسىپىنى بىر پارچە لوق گۆشتەك ئـالـدىـڭغا تـاشـلـىۋېدىم قۇيرۇق شىپاڭلىتىپ ئايىغىمغا باش قويمىدىڭمۇ ؟ ئەتراپىمغا قاراپ باق ، قايسى زىرائەت سۇ بار يەرگە قاراپ يىلتىز سوزمايدۇ ؟ ئاسمانغا قارا ، قايسى قوش دان بار يەرگە ئۇچمايدۇ ؟ ئەقىللىق قۇش دانلا بولىدىكەن ، قوناقمۇ ، بۇغدايمۇ ، تېرىقمۇ ، تاللاپ ئولتۇرمايدۇ ، ئىش تەۋرىتىپ دەۋران سۈرمەكچى بـولـغان دانا ھاكىم ، مەنپەئەتلا بېرىدىكەن پادىشاھنى مۇرتەت ، مـۇسۇلمان دەپ ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ . تېخىمۇ دانالىرى بولسا ، نـۇسـرەت كەتكەن پادىشاھنىڭ بېشىغا دەسسەپ ، نۇسرەت تاپقان پادىشاھنىڭ پېشىنى تۇتىدۇ . شاھلىق تاجى بىر شاھقىلا باقمىغان بولمىغىنىدەك ھاكىممۇ بىرلا پادىشاھقا قارام ئەمەس ، ‹قېشىڭدا كىم بولسا چىرايلىقلىڭ شۇ ، بېشىڭنى كىم سىلىسا ماشايىخىڭ شۇ › دېگەن تەمسىلمۇ بىكار چىقمىغان ـ دە ··· » [17] .

«ئـىـقـرارمـەن ، سـەن بـىلەن خۇپيانە تۇتۇشتۇم ، تابىغاچ ئاسىيلىرىغا ئات بېرىپ ، تاڭ شاھىنى غۇلاتماقچى بولدۇم . نېمە ئـۈچـۈن ؟ دادام ئـېيتقاندەك ، مەنمۇ قاغان بولالايتتىم ، زەردار بولالايتتىم . ئاخىر نېمە بولدۇم ، قاغانمۇ ، زەردارمۇ بولالمىدىم ، قاغان قولىدا مەھبۇس بولغىلى تاس قالدىم . تانمايمەن ، ئۆزۈم ئۇچۈن تاراسنىڭ دادىسىنى ئۆلتۈرمەكچى بولدۇم . تاراس مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولدى . بىراق ، مەن ئۆلمىدىم ، بىر تۇپ ئەگرى قـارىـغـاي جـېنىمنى ساقلاپ قالدى . تاغ ـ جىرالاردا ، چۆل ـ جەزىرىلەردە سۇقۇنۇپ يۈرۈپ قىساس پۈرستىنى كۈتتۈم . بۆكۈ قـەبـىـلـىـسىگە بېرىپ بۇ پۈرسەتنى ئاخىر تېپىۋالدىم . ئېرىنى دادىسىدىن چوڭ بىلگەن ۋاپاسىز قىزىمنى ئۆلتۈرۈپ ، بىر يولىلا قىساس ئالدىم . لەشكەر ، سەردارلارنىمۇ بىر ھىيلە بىلەنلا بەند قـىـلـدىم . سەن بىلىسەن ، تابغاچلاردا ‹يەڭگەنلەر شاھ بولۇر ،

يېڭىلگەنلەر قۇل ، دەيدىغان بىر تەمسىل بار . مەن يەڭدىم ، شۇڭا قاغان بولدۇم ، سىلەر يېڭىلدىڭلار ، شۇڭا قۇل بولدۇڭلار . ساڭا كەلسەم ، بېشىمالقتىن قايتىپ كەلمەي ، تۇبۇتلەرنىڭ قولىدا جان بېرگىنىڭ ئوبدانراق بولار ئىدى . خەيرىيەت ، ھېلىھەم قايتىپ كەپسەن . بىر قۇلنىڭ قاغان ئالدىدا نېمە قىلىشى كېرەكلىكىنى ئوبدان بىلىسەن . ئامراق بالىلىرىڭمۇ مېنىڭ ئالقىنىمدا تۇرۇپتۇ . قاراپ تۇرۇپ خەتەرگە ئۆزۈڭنى ئۇرمىغىنىڭ تۈزۈك» ⑱ .

يۇقىرىقى مىسالىلاردىن بىرىنچىسىدە سېيىت ھاجىنىڭ چار پادىشاھنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ ، ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ۋەتەنىنى پارچىلاپ ، ئۇنىڭ مۇقەددەس بىر پارچىسى بولغان چىرىيىنى چار پادىشاھنىڭ تەسەررۇپىغا تاشلاپ بەرمەكچى بولغانلىقى ۋە شۇ نىيەتتە بۇ يۇرتنى خالىغانچە بۇلاپ ـ تالاۋاتقانلىقى ئېچىپ بېرىلگەن . ئىككىنچىسىدە نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۇچلۇك شامالغا دۇچ كەلگەن يىلتىزسىز قامغاقتەك مەۋقەسىزلىكىدىن تولۇق بېشارەت بېرىلگەن . ئاخىرقىسىدا بولسا ، ئۆزىدە ھېچبىر قاغانلىق سالاھىيىتى ھازىرلىماي تۇرۇپ ، تەخت تەمەسىدە ئەقلىدىن ئازغان بەگبارىسنىڭ چايانلىق تەبىئىتى ئېچىپ بېرىلگەن . دېمەك ، پېرسوناژلارنى ئۆزىگە سۆزلىتىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقى ۋە نېمە قىلماقچى بولغانلىقىدىن ئۇچۇر بېرىش ، بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ مۇرەككەپ مەنىۋىيىتىنى نامايان قىلىش يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ تىل ئىشلىتىشتە پېتىلدۇرگەن ئادەتلىرىدىن بىرى بولۇپ ، بۇنداق ئادەت ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ رومانلىرىدىن باشقا يەنە بەزى ھېكايە ـ پوۋېستلىرىدا ، ھەتتا ئايرىم شېئىر ـ داستانلىرىدىمۇ ئۇچرايدۇ .

ئومۇمالاشتۇرغاندا ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ رومانلىرىدا مىللىتىمىز 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرى ، 19 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ ، 70 ـ يىللىرى ۋە 8 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا دۇچ كەلگەن

دراماتىكىلىقى كۆچلۈك بەزى مۇھىم تارىخىي ۋەقەلەر ئوبرازلاشتۇرۇلغان . 1912 ـ يىلىدىكى «چىرىيە ۋەقەسى» ، نىياز ھېكمبەگ ھادىسىسى ، شۇنىڭدەك ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ، بولۇپمۇ 8 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى چارىكىدە كۆچمىشى قاتارلىقلار يىرىك بەدىئىي تۇر بولغان رومان نۇقتىسىدىن تېخى قولغا ئېلىنمىغان تېمىلار بولۇپ ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم بۇلار ھەققىدە دادىللىق بىلەن ئىزدەندى . بەلگىلىك مۇۋەپپەقىيەتلەرگىمۇ ئېرىشتى . بۇ مۇۋەپپەقىيەتلەر يالغۇز ئەبەيدۇللا ئىبراھىمغىلا ئەمەس ، گۇللىنىۋاتقان ئۇيغۇر تارىخىي رومانچىلىقىغمۇ تەۋە . يۇرتپەرۋەرلىك ، كەڭ مەنىدىكى مىللەتپەرۋەرلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ ئاساسىي مېلودىيىسىنى شەكىللەندۇرگەن . بۇ جەھەتتىن ئۇنىڭ رومانلىرىنى مىللىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىيات تارىخىدىكى ئوخشىمىغان ئۇچ دەۋر رېئاللىقىنى بەدىئىي ياقتىن چۈشىنىش ۋە ئىگىلەشتىكى خېلى تەسىرلىك قوللانما دېگىلىمۇ بولىدۇ . مىللىي كىملىك نۇقتىسىدىن ئۆزىمىزنى تېخىمۇ ياخشى چۈشىنىشتە ، بىزگە قىزىقىۋچىلارغا ئۆزىمىزنى تېخىمۇ ياخشى چۈشەندۈرۈشتە بۇ رومانلارنىڭ رولىنى تۆۋەن مۆلچەرلەشكە بولمايدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ماكاندا تارلىقتىن كەڭلىككە ، زاماندا يېقىندىن يىراققا سەكرەش ئۇسۇلىنى قوللاندى . ئۇلاردا بەلگىلىك خاراكتېر ئورتاقلىقىغا ، شۇ جۈملىدىن خېلىلا يۇقىرى ئىدىيەت قىممىتىگە ۋە ئېستېتىك قىممەتكە ئىگە بىر يۈرۈش تەسىرلىك بەدىئىي ئوبرازلارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ياراتتى . ئۇ ياراتقان سېيىت ھاجى ، نىياز ھېكمبەگ ، بەگبارىسقا ئوخشاش ئوبرازلار ئۇيغۇر پروزىسى ئوبرازلار سىستېمىسىدا خېلى ۋاقىتلارغىچە جۇلالىنىپ تۇرىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ رومانلىرىنى تارىخىي رومانچىلىقنىڭ

مۇكەممەل ئۆرنەكلىرى دېمىگەندىمۇ ، دراماتىكلىقى كۈچلۈك بولغان ۋەقەلىكلەرنى تاللاش ، ئىبرەتلىك شەخسلەرنى باش قەھرىمان قىلىش ، ئۇلارنىڭ مەنىۋىيىتىگە چوڭقۇرلاپ كىرىش ، ئۇلارنىڭ مونولوگ ۋە دىئالوگلىرى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ سالاھىيەت ۋە خاراكتېرىنى روشەنلەشتۈرۈش ، بايان ۋە تەسۋىرده شېئىرىي تىلىنىڭ سالمىقىنى ئاشۇرۇپ رومانلارنىڭ بەدىئىي قۇۋۋىتىنى تولۇقلاش قاتارلىقلارنى بۇنىڭدىن كېيىنكى تارىخىي رومانچىلىقتا تەجرىبە سۈپىتىده سىناپ كۆرۈشكە بولىدۇ .

ئىزاھات :

① ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر : «ئىز» ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ، 2000 ـ يىلى 8 ـ ئاي نەشرى ، 7 ـ بەت .

②③④⑦⑧⑨⑫⑰ ئەبەيدۇللا ئىبراھىم : «داغ» ، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۇرلەر نەشرىياتى ، 1986 ـ يىلى 8 ـ ئاي بىرىنچى نەشرى ، 24 ـ ، 155 ـ ، 73 ـ ، 191 ـ ، 182 ـ ، 168 ـ ، 169 ـ ، 608 ـ ، 531 ـ بەتلەر .

⑤⑥⑩⑬⑭⑮⑱ ئەبەيدۇللا ئىبراھىم : «بوز دالا» ، مىللەتلەر نەشرىياتى ، 2006 ـ يىلى 4 ـ ئاي بىرىنچى نەشرى ، 358 ـ ، 286 ـ ، 204 ـ 205 ـ 449، ـ 86 ـ 87 ـ ، 351 ـ بەتلەر .

⑪⑯ ئەبەيدۇللا ئىبراھىم : «تۇندىكى چاقماق» ، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۇرلەر نەشرىياتى ، 1988 ـ يىلى 8 ـ ئاي نەشرى ، 599 ـ ، 262 ـ 263 ـ بەتلەر .

(«شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمى ژۇرنىلى»نىڭ 2009 ـ يىللىق 1 ـ سانىدىن ئېلىندى .)

داغ

ئاپتورى: ئەبەيدۇللا ئىبراھىم
مەسئۇل مۇھەررىرلىرى: ئابدۇراخمان ئەپەي، ئابدۇقەييۇم سايىم
مەسئۇل كوررېكتورى: سەنەۋەر ئىبراھىم
تەكلىپلىك كوررېكتورى: ياسىن زايىموف
گۇرۇپ سەنئەت لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ
رەسسام: ئابدۇراخمان ئابلىز
خەتتات: سۇلايمان ئىسمايىل خالى
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر
تېلېفون: 2827472 - 0991
پوچتا نومۇرى: 830001
باسقۇچى: بېيجىڭ شۇنچىڭ رەڭلىك مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتى
ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
فورماتى: 1230 × 880 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 20.5
قىستۇرما ۋاراقى: 16
نەشرى: 2010 - يىلى 1 - ئاي 1 - نەشرى
باسمىسى: 2014 - يىلى 1 - ئاي 2 - بېسىلىشى
تىراژى: 4000 — 3001
كىتاب نومۇرى: ISBN 978 - 7 - 228 - 11530 - 3
باھاسى: 51.00 يۈەن